

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LVI/1–2

Посвећено ПАВЛУ ИВИЋУ

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горшан-Премк, др Ирена Грицкаји, др Милка Ивић,
др Александар Лома, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Слободан Реметић, др Живојин Станојчић,
др Светозар Симијовић, др Сретко Танасић, др Зузана Тојолићска,
др Драго Ћутић, др Егон Фекетић*

Ову књигу Филолога уредио
СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

БЕОГРАД
2000

Секретар Уређивачког одбора:
др Срето Танасић

Израду и штампање финансирало је Министарство за науку, технологију и развој
Републике Србије

Прихваћено на седници Одељења језика и књижевности САНУ 26. јуна 2001.

Издаје:
Институт за српски језик САНУ, Буле Јакшића 9

Коректура:
Наташа Вуловић
Марија Ђинђић
Жељка Малобабић

Припрема за штампу:
Давор Палчић
palcic@eunet.yu

Штампа:
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13
chigoja@eunet.yu
www.chigoja.co.yu

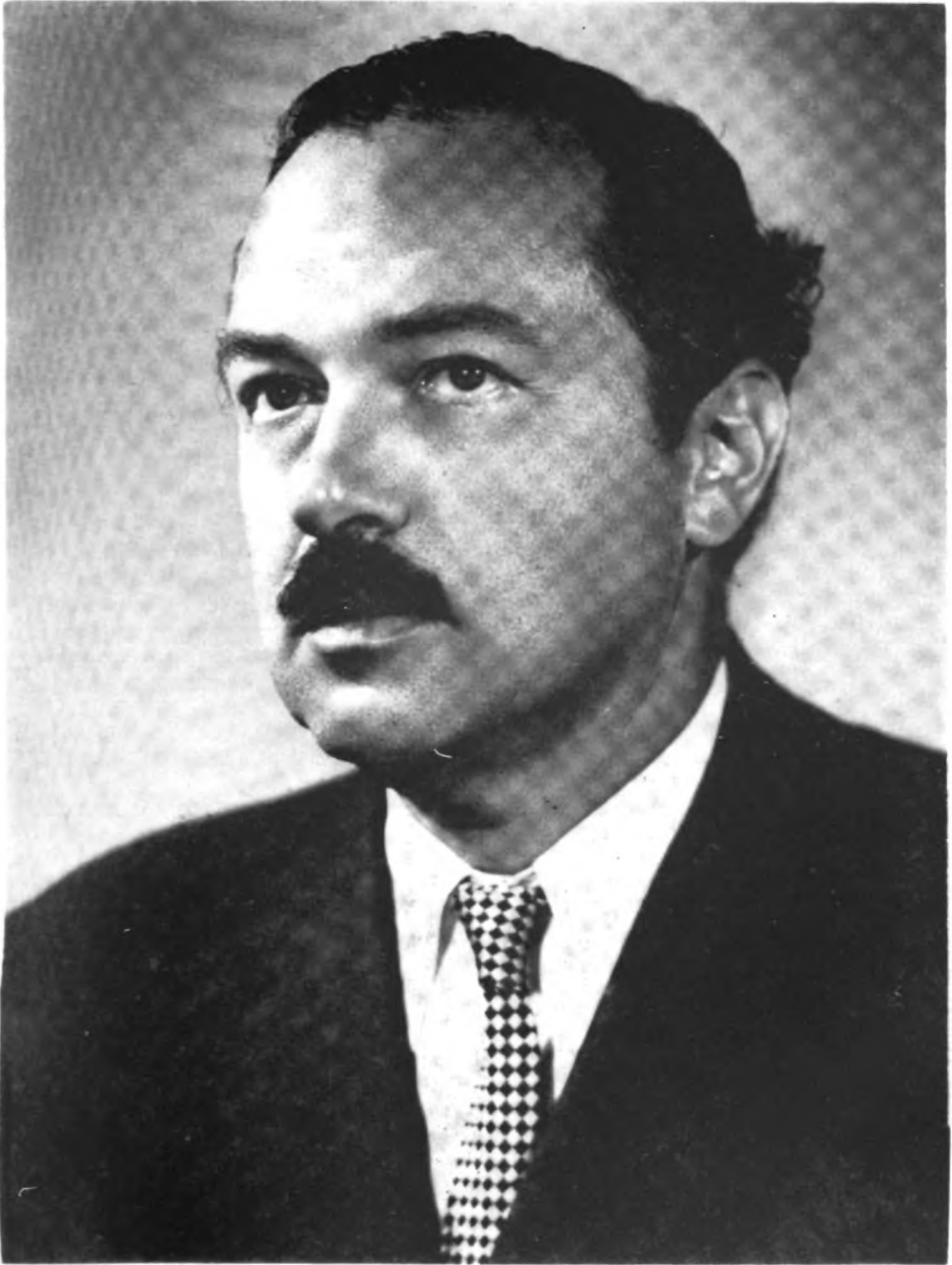
INDIANA UNIVERSITY

FEB 10 2003

LIBRARY

BB6E923011

Решењем Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије, број
413-00-1101/2001-01 од 27. 8. 2001. године, ова публикација је ослобођена пореза на промет.

Take that

САДРЖАЈ КЊИГЕ LVI

Свеска 1-2

Слободан Реметић (Београд): Уз 56. књигу Јужнословенског филолога, посвећену успомени на академика Павла Ивића	1-6
Слободан Реметић (Београд): Библиографија радова академика Павла Ивића	7-49
Edward Stankiewicz (New Haven, CT, USA): In memoriam. Pavle Ivić	51-62
Memorial for Professor Pavle Ivić at the 12th Biennial Conference on Balkan and South Slavic Linguistics, Literature and Folklore, University of Kansas, USA (Ronelle Alexander, Wayles E. Browne, Marc L. Greenberg, Victor A. Friedman, Robert D. Greenberg)	63-74
Mario Alinei (Florence): A stratigraphic and structural approach to the study of magico-religious motivations	75-92
Ivana Antonić (Novi Sad): Aspekatska vrednost predikacije s faznim/modalnim glagolom na primeru rečenice s temporalnom klauzom	93-101
Janusz Bańczerowski (Будимпешта): Језичко значење и људско знање	103-107
Марта Бјелетић (Београд): Из експресивне префиксације: <i>кочојерити се</i>	109-124
Недељко Богдановић (Ниш): Анатомска лексика у македонској географској терминологији	125-130
Жарко Бошњакковић (Нови Сад): Треће лице множине презента у говорима Смедеревског Подунавља и дела Јасенице	131-137
Бранислав Брборић (Београд): Нација и држава са (социо)лингвистичког становишта.	139-147
Вељко Брборић (Београд): О Скерлићевој анкети у Српском књижевном гласнику	149-156
Ранко Бугарски (Београд): Неки аспекти жаргонизације у нашем данашњем језику	157-161

Милета Букумирић (Гораждевац): О неким позајмљеницама из албанског језика у говорима северне Метохије	163–170
Жана Ж. Варбот (Москва): Этимологические заметки (праслав. * <i>torkati</i> /* <i>тъrkati</i> ; * <i>čerbti</i> ; * <i>pylkati</i>)	171–175
Vera Vasić (Novi Sad): Kondicionalne klauze sa nekonsekutivnom apodozom	177–185
Славка Величкова (София): За един словообразователен тип в български и сръбски език	187–192
Татјана И. Вендина (Москва): Мотивационный признак в лингвогеографическом пространстве Общеславянского лингвистического атласа	193–209
Јасна Влајић-Поповић (Београд): Идиоглотија или алоглотија: још једном о сх. <i>зумаши</i> 'јести, ждерати'	211–226
Dean S. Worth (Bellino Drive, USA): Avvakum as <i>az</i> and <i>ja</i>	227–233
Милосав Вукићевић (Крагујевац): Коларска и качарска лексика у Грузи	235–240
Гордана Вуковић (Нови Сад): Етници женског рода у епској поезији	241–248
Славко Вукомановић (Београд): Речи — њихова значења и гласовна структура	249–259
Marija Vučković (Beograd): Govor kajkavaca u Boki. Sociolingvistički aspekt.	261–271
Л. Т. Выгонная, Л. П. Морозова (Минск): Языковые стереотипы и индивидуальное в интонации	273–281
Joachim Göschel (Marburg): Der phonetische Atlas von Deutschland	283–288
Даринка Гортан-Премк (Београд): О наредним задацима српске лексикографије стандардног језика	289–294
Robert D. Greenberg (Chapel Hill): The Dialects of Macedonia and Montenegro: Random Linguistic Parallels or Evidence of a Sprachbund?	295–300
Ирена Грицкат (Београд): Појаве метафоричности у прилозима	301–309
Јасмина Грковић-Мејџор (Нови Сад): Хиландарска апокалипса Јована Богослова (Хил 474)	311–320
Богдан Л. Дабић (Београд): Конкурентност наставака за творбу глаголске именице у словенским језицима	321–328

László Desző (Padova): The Historical Change in Object Cases in Serbian Compared with Ukrainian and Russian	329–334
Евгения И. Демина (Москва): Первые шаги в изучении рукописи № 21 собрания Копитара в Люблянской университетской библиотеке	335–341
Милорад Дешић (Београд): Српски акценат и полисемија	343–355
Гордана Драгин (Нови Сад): Лингвогеографски преглед послеекценатских дужина у Војводини (I)	357–378
Наташа Драгин (Нови Сад): О језику надгробне речи деспоту Ђурђу Бранковићу	379–386
Рајна Драгићевић (Београд): Прилог проучавањима о синестезији	387–398
Милан Драгичевић (Бања Лука): О прозодијским односима у проклзи у говору Срба Лапачког поља	399–406
Ivan Duridanov (Sofia): Ein Substratname in Serbien: <i>Stig</i>	407–409
Маја Р. Ђокић (Београд): О homonimiji u fitonimiji: stgr. ἀνδράχνη i sh. <i>jandrašika</i>	411–420
Ravol Žigo (Bratislava): Princíp analógie v slovenskom jazyku	421–428
Радмила Жугић (Београд), О компарацији неких именица у јужно-моравском говору	429–434
Драга Зес (Итака, САД): О структури слога у српском језику	435–448
Йосип О. Дзендзелівський (Ужгород): Ще одна карпатоукраїнсько-південнослов'янська лексична паралель: укр. діал. <i>вересло</i> , серб. и хорв. <i>врѣсло</i> , <i>вријѣсло</i>	449–453
Ценка Иванова (Велико Търново): Към историята на българо-сръбските книжовноезикови отношения (по материали од българския вестник „Въстокъ“, издаван в Белград през 1865 год.)	455–461
Милка Ивић (Београд): О модификатору „улоге“ АГЕНС	463–467
Петар Хр. Илиевски (Скопје): Од најстарата историја на писменоста. Бројките им претходат на буквите	469–480
Helmut Jenč (Budyšin): K južnoserbskim řečnym slědam we lužiskoserbskej literaturje	481–487
Гордана Јовановић (Београд): Примери српског народног језика у повељама и исправама деспота Стефана Лазаревића	489–493
Миодраг Јовановић (Никшић): Глас х у паштровском говору.	495–507

Людмила Э. Калнынь (Москва): К вопросу о фонологическом значении изменения <i>m > n</i> в южнославянских диалектах	509–514
Галина П. Клепикова (Москва): Восточно- и южносербские говоры в „Общекарпатском диалектологическом атласе“	515–520
Душка Кликовац (Београд): Појмовне метафоре и семантика предлога: о једном апстрактном значењу предлога у с локативом	521–528
Michel Contini (Grenoble): Un sarde unitaire? La parole est aux isophones	529–542
Ана Кречмер (Бохум/Билефелд): О књижевно-језичкој традицији до 1800. код Срба и Руса (размишљања о словенској историјској стандардизацији)	543–559
Любовь В. Куркина (Москва): К этимологии слав. * <i>voržiti</i>	561–567
Лили Лашкова (Софија): Нормирање савременог српског језика у знаку конкуренције језичких средстава.	569–575
Палмира Легурска, Ничка Бечева (Софија): Проблеми на семантиката на деминутивите в руския, сръбския и българския език и представянето ѝ в двуезичен речник	577–588
Ilse Lehiste (Columbus, USA): Traces of dialectal background in spoken literary Serbian.	589–594
Искра Ликоманова (Софија): За етимологијата на <i>превода</i> (междуславјански паралели) и нейните интерпретации	595–600
Александар Лома (Београд): Перинтеграција <i>об-</i> > <i>б-</i> као етимолошки проблем	601–623
Władysław Lubaś (Katowice): Frazeologizmy: polskie problemy leksykograficzne.	625–633
Јордана Марковић, Мирјана Соколовић (Ниш): Инвентар прозодема у говору Петровог Села	635–646
Алина Маслова (Саранск, Россия): К семантическому анализу устойчивых выражений с „цветовыми“ прилагательными (на материале русского и сербского языков)	647–653
Јелка Матијашевић (Нови Сад): Префиксација и двовидност глагола	655–663
Софија Милорадовић (Београд): Цртице о говору Срба у Кнежевцу и Брањини (Бели Манастир)	665–669
Вера Митриновић (Београд): Заменице трећег лица у српским, пољским и руским наративним текстовима	671–686

Александар Младеновић (Београд): Млади Јован Стејић — о српском књижевном језику и писму на почетку свог списатељског рада	687–697
Радивоје Младеновић (Београд): Место акцента именица на југозападу Косова и Метохије	699–725

Свеска 3–4

Љиљана Недељков (Нови Сад): Прилог проучавању фитонима у Војводини	727–736.
Мирослав Николић (Београд): Основа и наставци презентских облика у српском стандардном језику	737–746
István Nyomárkay (Budimpešta): Srpski prevod mađarske gramatike Imrea Szalayja	747–750
Ђорђе Оташевић (Београд): Префикс <i>не-</i> са значењем искључивања	751–754
Звездана Павловић (Београд): Поводом неких ишчезлих топонима	755–761
Слободан Павловић (Нови Сад): Перформативи у старосрпској правноекономској писмености	763–770
† Fanoula Parazoglou (Belgrade): Le language macédonien antique	771–777
Olga Penavin (Novi Sad): Pouke iz dijalektološkog atlasa mađarskog jezika u Slavoniji	779–788
Драгољуб Петровић (Нови Сад): О репертоару ИДО у фонолошком систему стандарднога српског језика	789–802
Снежана Петровић (Београд): Дијалекти у контакту — порекло и фонетски лик шест турцизама из јужне Србије	803–812
Тања Петровић (Београд): Хомонимија, терминологија и етимолошка пракса: сх. <i>чай</i> 'мера, алатка за мерење раздаљине'	813–821
Асим Пецо (Београд): Неколико потврда за промјену сонанта <i>-љ</i> у вокал <i>-о</i>	823–827
Предраг Пипер (Београд): О полицентричности семантичких категорија	829–840
Љубомир Поповић (Београд): Марцел Кушар о разликама између хрватског и српског књижевног језика	841–851

Hanna Popowska-Taborska (Warszawa): O leksykalnych zbieżnościach kaszubsko-południowosłowiańskich raz jeszcze	853–856
Љубица Прћић (Суботица): Придев 'бео' и око њега	857–866
Tvrtko Prčić (Novi Sad): O sindromu milenijumske bube i jeziku anglosrpskom	867–873
Саво Пујић (Требиње): Крашка хидронимија југоисточне Херцеговине.	875–889
Првослав Радић (Београд): Из митолошке лексике.	891–900
Милорад Радовановић (Нови Сад): О издавању <i>Целокујних дела Павла Ивића</i>	901–905
Милица Радовић-Тешић (Београд): Пејоративни називи за женску особу у једном народном говору	907–913
Johannes Reinhart (Беч): Tri brata, četiri / četyre stola: једна штокавско-руска изоглоса и њен постанак	915–923
Никола Рамић (Београд): О једном примјеру јекавског јотовања	925–929
Слободан Реметић (Београд): О шћакавизму какањских и зеничких Срба	931–949
Стана Ристић (Београд): Експресивна лексика — из историје српског језика	951–964
Никола Родић (Београд): О преименовању насеља у Кнежевини и Краљевини Србији до 1903. године	965–975
Жарко Ружић (Нови Сад): Прозодијско-ортоепски феномени у некадашњем београдском изговору	977–993
Димка Сааведра (Софија): Опозиције неких везника и синтаксичких структура у вези са фактивношћу у српском језику	995–1003
Irena Savicka (Toruń, Polska): Sudbina nazala u poljskom — najnovije tendencije	1005–1008
Биљана Сикимић (Београд): Терминологија производње дрвеног угља у селу Равна Гора	1009–1028
Радоје Симић (Београд): Неколике напомене уз Целокупна дела Павла Ивића	1029–1031
† Franciszek Sławski (Kraków): Prastłowiańskie <i>menęti</i> 'wspominać, pamiętać, mentionem facere, commemorare, meminisse'.	1033–1034

Андрей Н. Соболев (Санкт-Петербург/Марбург): Вопросы древнейшей истории южнославянских языков и ареальная лингвистика	1035–1050
Људмил Спасов (Скопље): О Граматици македонског књижевног језика Хораса Г. Ланта	1051–1058
Edward Stankiewicz (Yale University): The Expression of the Singular/Plural Opposition in the East and South-East Slavic Nouns	1059–1076
Богољуб Станковић (Београд): О напоредном сагледавању српских и руских синтагми	1077–1083
Живојин Станојчић (Београд): Апозитивна категорија као језички знак	1085–1089
Stanisław Stachowski (Kraków): Źródła węgierskie do chronologii turcizmów w języku serbsko-chorwackim.	1091–1101
Предраг Степановић (Будимпешта): Ијекавски елементи у екавским говорима Срба у Мађарској	1103–1109
Димитрије Е. Стефановић (Будимпешта/Београд): О административном језику Сентандрејаца у другој половини XVIII века	1111–1120
Рада Стијовић (Београд): Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ и дијалекатска лексика	1121–1127
Јелица Стојановић (Никшић): Синтаксичко-семантички и морфолошки узроци губљења старог локатива без предлога	1129–1140
Ljiljana Subotić, Vladislava Petrović (Novi Sad): Apozitivni i/ili predikativni atribut (dijahrono-sinhroni aspekt; terminološko-pojmovna razmatranja).	1141–1160
Срето Танасић (Београд): „Босанска вила“ о српском језику.	1161–1168
Замир К. Тарланов (Петрозаводск): К проблеме концептов в синтаксисе	1169–1177
Милосав Тешић (Београд): Глас <i>ѿ</i> у азбуковачким говорима	1179–1190
Светлана М. Толстая (Москва): Бренное тело, или из чего сотворен человек (этнолингвистическая заметка).	1191–1199
Пол-Луј Тома (Париз): О употреби аориста у савременом српском језику	1201–1213
George Thomas (Hamilton): The Role of German Loanwords in Serbo-Croatian: A Sociolinguistic Perspective	1215–1228
Зузана Тополињска (Скопје): Односот ГЕНИТИВ ~ ДАТИВ на балканските падежни системи	1229–1236

Branko Tošović (Grač): Prožimanje informativne i komunikativne perspektive rečenice	1237–1255
Олег Н. Трубачев (Москва): Из истории и лингвистической географии восточнославянского распространения	1257–1279
Драго Ђупић (Београд): Рефлекси полугласа у говору плавско-гусињске зоне.	1281–1284
Rubin Udler (Pittsburgh, USA): The semantics of the term <i>VATRA</i> in the dialects of the languages of the Balkan-Carpathian area.	1285–1295
Егон Фекете (Београд): Неке појаве систем(ат)ског нарушавања акцентатске норме	1297–1329
Wolfgang Viereck (Bamberg): Bemerkungen zur Kulturgeschichte Europas	1331–1342
Victor A. Friedman (Chicago): Pragmatics and Contact in Macedonia: Convergence and Differentiation in the Balkan Sprachbund.	1343–1351
Ева Навлова (Брно): К семантической мотивации некоторых ботанических названий	1353–1357
Uwe Hinrichs (Leipzig): Analytismus im Serbischen	1359–1369
Радојка Цицил-Реметић (Београд): Фитоними и зооними у топонимији дурмиторског села Црне Горе	1371–1380
Генадзь Цыхун (Мінск): З беларуска-сербскіх моўных дачыненняў	1381–1387
Илија Чашуле (Сиднеј): За „ергативноста“ на македонската глаголска придавка	1389–1399
Helmut W. Schaller (Marburg): Die serbische Sprachwissenschaft im 20. Jahrhundert: Ihre Beziehungen zu Deutschland	1401–1409
Милан Шипка (Сарајево): О српској правописној терминологији	1411–1418
Klaus Steinke (Erlangen): Dialektologie und Balkanlinguistik	1419–1424
Gabriella Schubert (Jena): Sprache, Identität, Sprachwechsel	1425–1432
Heinz Schuster-Šewc (Poršicy): Die späterslawischen Makrodialekte und ihre Rolle bei der Entstehung der slawischen Einzelsprachen (Ein Rekonstruktionsversuch)	1433–1441

СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ
(Београд)

УЗ 56. КЊИГУ ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ ФИЛОЛОГА, ПОСВЕЋЕНУ
УСПОМЕНИ НА АКАДЕМИКА ПАВЛА ИВИЋА

Деветнаестог септембра 2001. г. навршиће се две године од смрти академика Павла Ивића, централне личности српске лингвистике друге половине двадесетог столећа и дугогодишњег члана Уређивачког одбора Јужнословенског филолога.

Павле Ивић је рођен 1. децембра 1924. године у Београду. Основну школу и гимназију похађао је у Суботици и Београду, где је 1943. матурирао. Године 1945. уписао се на Филолошки факултет у Београду (група за српскохрватски језик и југословенску књижевност). Дипломирао је јуна 1949. и од тада па сре до 1953. године радио као асистент у Институту за српски језик. У школској 1953/54. год. био је асистент-лектор за српскохрватски језик на Универзитету у Лајдену (Холандија). Докторирао је (на тему: *Говор Галијољских Срба*) у Београду јануара 1954. год. Бриљантну наставничку каријеру започео је на новосадском Филозофском факултету (од 1954. као доцент, од 1959. као ванредни, а од 1964. године као редовни професор), а завршио на Филолошком факултету у Београду (од 1972. до 1975. године, када је, и због лошег здравља, превремено пензионисан). За дописног члана Српске академије наука и уметности П. Ивић је биран 1972, а за редовног 1978. год. У пролеће 1973. изабран је за почасног иностраног члана Америчке академије уметности и наука. За иностраног члана биран је у још шест академија: Норвешке (1975), Словеначке (1979), Аустријске (1984), Македонске (1986), Академије наука СССР (данас Руске; 1989), Пољске академије уметности у Кракову (1992). Године 1987. додељен му је почасни докторат Државног универзитета у Колумбусу (Охајо, САД). Децембра 1973. год. изабран је за почасног члана Лингвистичког друштва Америке. У школској 1985/86. год. био је председник, а у години 1986/87. потпредседник Лингвистичког друштва Европе. Године 1989. академик Ивић је

изабран за потпредседника Асоцијације дијалектолога Европе и за потпредседника Друштва за Европски лингвистички атлас. Године 1988. изабран је у редакцијски савет часописа *Вопросы языкознания* (Москва, АН СССР).

Академик П. Ивић је носилац више признања и награда. Од многобројних домаћих признања поменућемо само Октобарску награду Новог Сада (1962), Орден рада са златним венцем (1965), Седмојулску награду Србије (1965), Специјалну Вукову награду Културно-просветне заједнице Србије (1987), Октобарску награду Београда (1990), Награду Удружења универзитетских професора и научника Србије (1999). Повеља Задужбине Јакова Игњатовића за животно дело уручена му је 13. маја 1996. године у Будимпешти.

Ерудита и полиглота, професор Павле Ивић течно је говорио француски, руски, немачки, енглески, холандски и мађарски, а служио се свим осталим словенским и већином европских језика. У току изузетно богате научне каријере држао је предавања о лингвистичким и славистичким темама на више од шездесет универзитета Европе, Америке, Азије и Аустралије: Сијетл, Лос Анђелес, Њујорк, Ан Арбор, Блумингтон, Колумбус (Охајо, САД), Санта Барбара, Станфорд, Беркли, Урбана (САД), Лондон, Упсала (Шведска), Париз, Келн, Бон, Франкфурт, Ерланген, Гисен, Марбург, Минхен, Вирцбург, Минстер (Немачка), Амстердам, Најмеген, Лајден, Грац, Копенхаген, Осло, Цирих, Клагенфурт, Беч, Будимпешта, Љубљана, Москва, Токијо, Мелбурн итд. Ивићев научни опус, садржан у више од 600 радова, штампан је у више од двадесет земаља на свим главним светским језицима.

Академик П. Ивић је годинама више него успешно водио капиталне лингвистичке пројекте и био на челу више научних одбора Српске академије наука и уметности (Међуакадемијски одбор за дијалектолошке атласе, Одбор за ономастику, Одбор за *Етимолошки речник српског језика*), потпредседник Одбора за проучавање Косова и Метохије и члан још неколико одбора САНУ (за *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ, Хиландарски одбор, Одбор за проучавање геноцида над српским народом и другим народима Југославије, Одбор за историју Срба у Хрватској, Старословенски одбор). Био је члан Одбора Белићеве задужбине, Одбора за прославу тристогодишњице Велике сеобе, Одбора за оријенталне студије, потпредседник Фонда за научна истраживања САНУ. Професор Ивић је био председник Одбора за стандардизацију српског језика, свеакадемијског и свеуниверзитетског тела основаног 1997. године. Био је представник Српске академије наука и уметности у више (го-

дине 1991. угашених) међуакадемијских одбора (за ономастику; за лексикографију и лексикологију; за проучавање словенских језика; за проучавање ортографских и ортоепских питања; за фонетику и фонологију). Академија га је делегирала и у Савет за језик Радио-телевизије Београд (биран је за председника Савета). Био је председник организационих одбора за прославу двестогодишњице Јакоба Грима (1985) и Треће међународне хиландарске конференције (1989). Професор Ивић је био члан Управног одбора Српске књижевне задруге, Управног одбора и Одбора за књижевност и језик Матице српске. У Вуковој задужбини био је члан Управног одбора (један мандат) и председник жирија за доделу награде из области науке (два мандата). Од 1971. до 1975. године био је председник Савета Међународног славистичког центра Србије. Био је члан: Југословенског славистичког комитета, Удружења књижевника Србије, Главног одбора Друштва српско-јеврејског пријатељства, Српског одбора Покрета духовно блиских (источнохришћанских) народа, Сталног међународног комитета лингвиста (CIPL), Европског удружења културе, Париског лингвистичког друштва. Био је и председник Српског сабора од његовог оснивања 1991. године. Посебно се огледао у раду на највећим међународним лингвистичким пројектима. Био је члан Редакције и Директоријума *Евројског лингвистичког ајласа (ALE)*, један од двају потпредседника Балтословенског департмана при ALE, као и члан Редакције и Међународне комисије *Ојшћесловенског лингвистичког ајласа (ОЛА)* при Међународном комитету слависта. До 1995. године руководио је пројектом Историја српскохрватског језика (средњовековне повеље) у Одсеку за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду.

За Ивићево име везано је чланство и уредништво у водећим домаћим и страним часописима. Он је више него успешно уређивао *Српски дијалектолошки зборник*, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, *Ономастолошке прилоге (САНУ)* и *Прилоге проучавању језика*. Био је члан редакције угледних часописа у свету: *Вопросы языкознания* (Москва), *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* (Хар), *Language in Society* (Кембриџ) итд. Био је члан уређивачког одбора *Јужнословенског филолога*, редакције *Српског књижевног гласника* итд. и главни уредник важних едиција, као што су Сабрана дела Вука Караџића, Студије о Србима, Историја српске културе и Изабрана дела Александра Белића. Павле Ивић је (у земљи и свету) уредио више од 150 томова радова из струке, од чега је више од педесет објављено у издању Српске академије наука и уметности.

И по тој је својој делатности академик Ивић без преседана у стручним круговима.

Најпознатија Ивићева дела су *Дијалектологија српскохрватског језика* (1956), *О говору Галијољских Срба* (1957), *Die serbokroatischen Dialekte* (1958; превод на српски: *Српскохрватски дијалекти*, 1994), *Accent in Serbocroatian* (са И. Лехисте, 1963), *Roman Jakobson and the Growth of Phonology* (1965), *О Вуковом Рјечнику из 1818. године* (1966), *Српски народ и његов језик* (1971), *Дечанске хрисовуље* (са М. Грковић, 1976), *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom* (коаутор и редактор, 1981), *Правоиус српскохрватских ћирилских јовела и јисама XII и XIII века* (са В. Јерковић, 1981), *Палеографски ојис и јравоиус Дечанских хрисовуља* (са В. Јерковић, 1982), *Word and Sentence Prosody in Serbocroatian* (са И. Лехисте, 1986; превод на српски: *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*, 1996), *О језику некадашњем и садашњем* (1990), *Избрани огледи I–III* (1991), *Језички јриручник* (са И. Клајном, М. Пешиканом и Б. Брборићем, 1991), *О Вуку Караџићу* (1991), *Банайски говори шумадијско-војвођанског дијалекта I–II* (са Ж. Бошњаквићем и Г. Драгин, 1994, 1997), *Преглед историје српског језика* (1998), *Расправа, сјудује, чланци, I. О фонологији* (1998).

Велики ерудита, научник вечито младалачке, крајње конструктивне и функционалне радозналости, уједињене са несвакидашњом меморијом и раскошном интуицијом, изузетно успешно се огледао у више језичких области и дисциплина: компаративна славистика, лингвистичка географија, лингвистичка типологија, српск(охрватск)а, јужнословенска и општесловенска дијалектологија, фонологија и фонетика, историјска лингвистика, етимологија, ономастика, лексикографија, стандардологија, планирање језика и језичка политика итд. Отменим држањем у свим приликама и одмереном речју, обимним научним опусом који красе кристално јасни, по правилу коначни закључци и судови, професор Ивић је стекао велики углед у земљи и свету. За његово име везано је увођење структуралног метода у језичка истраживања код нас. А он је то чинио скрупулозно, не поводећи се никада за модом тренутка. Увиди у најновије токове и теорије науке о језику и чврсто ослањање на позитивне тековине традиционалне лингвистике, на дела својих угледних претходника, омогућили су П. Ивићу да у интерпретацији језичких факата стиже до решења која и значајно и трајно обогаћују доктрину светске лингвистике. Тако је фонологија данас, између осталог, богатија за познати и у свету признати Ивићев закон о понашању дистинктивних обележја у затворе-

ним фонолошким системима. Озбиљне помаке светској науци о језику донела су и Ивићева размишљања о питањима типологије дијалекатске диференцијације. Нико пре њега, и нико у његово време, није тако дубоко понирао у саму бит српског језика. Он је без премца по дубини схватања проблема, по утемељености теоријских полазишта и ригорозности научне анализе, по свеобухватности и коначности изведених закључака и судова. Ивићево велико научно дело представља срећни спој ретко виђене ерудиције, минуциозне аналитичности, луцидне проицљивости и необичне интуиције. Суверено владање материјом и кристална јасност ндеје стоје иза његовог сунериорног владања нарацијом, иза тешко поновљиве лакоће у изражавању. Српска наука о језику његовог времена биће упамћена и по ивићевском стилу лежерне елеганције.

Основна делатност професора Павла Ивића јесу дијалектологија и историја језика. Он је најсвестранији, најплоднији, најкреативнији и најиновативнији истраживач српског дијалекатског комплекса. Испод његовога пера изашао је први систематски преглед српских народних говора. Нико досад није тако компетентно понирао у најскривеније кутке наше савремене и историјске дијалектологије. Полувековну проверу научне критике издржали су, на пример, и неки Ивићеви почетнички, студентски радови. Тако се испоставило да су темељи модерне српске дијалектолошке науке постављени у његовом семинарском раду са петог семестра студија 1947. године. А Павле Ивић је тада имао двадесет и три године, колико је имао и његов учитељ Александар Белић када је 1899. г. приказивао Маретићеву *Грамаишнику и сѣилисѣишнику хрвајтскога или срѣскога књижевног језика*. У оба случаја — према јутру су се назирале деценије! Већ као тридесетогодишњак професор Ивић пише, по значају и домету велику, чувену синтезу *О неким ѣроблемима наше истѣоријске дијалекѣологије*, којом, на основу местимице врло оскудног материјала, решава питање генезе шумадијско-војвођанског дијалекта, ставља тачку на проблем стар колико и сама српска дијалектологија. Коначним се сматрају и Ивићеви судови о путевима и принципима кристалисања дијалекатских типова, као и о разлозима због којих упадљиво мањинско становништво чува основну структуру свога дијалекта упркос чињеници да су придошлице вишеструко бројније. Нико пре Ивићевих истраживања није толико респектовао, није схватао значај језичке интерференције, значај последица додире како различитих тако и сродних дијалекатских и језичких система. После његових испитивања много је јасније зашто стручњаци толико пажње посвећују језичкој периферији, крајевима у којима се преплићу резултати интерференције и архаизми,

особине које су остале изван домаћаја иновационих процеса који су се својевремено ширили од епигентра ка периферији језичке територије.

Европа је у другој половини двадесетогa столећа у личности академика Павла Ивића имала једног од својих најкомпетентнијих и најкомплетнијих дијалектолога. На овакав суд, поред Ивићевог чланства и челних места у великим међународним научним пројектима и чланства у водећим гласилима, говоре и многе друге чињенице. Професору Ивићу је, између осталог, поверено да за петнаесто издање *Британске енциклопедије* напише чланак о одредници *Дијалекат*. председавао је и дао завршну реч на великом Међународном симпозијуму о теорији дијалеката у Марбургу, главном светском центру лингвистичке географије. Ивићеви блиски сарадници безброј пута су били сведоци његове ненаметљиве доминације не само на југословенским односно јужнословенским већ и на свим општесловенским и европским сусретима дијалектолога.

Дело професора Павла Ивића импресионира обимом и дорађе-ношћу. Опус од близу десет хиљада страна карактерише ненарушена корелација између његовог квантитета и квалитета. Такво дело своје народу досад није оставио ниједан српски лингвиста. Уосталом, Павле Ивић је први наш стручњак коме је још за живота почето штампање *Целокупних дела* (досад је у Издавачкој књијарници Зорана Стојановића објављено осам књига). А обавезе приређивача целе едисије, уз превођење текстова са других језика, свде се углавном на техничко уједначавање и прилагођавање актуелним правописним правилима и прописима.

Академик Павле Ивић припада плејади најумнијих синова српскога народа. Његово монументално дело поставило га је уз раме Ђуре Даничића, Стојана Новаковића, Љубомира Стојановића и Александра Белића. По њему ће се дуго помињати наше време. Прву озбиљнију прилику за свестраније претресање и оцену дела великана српске и светске лингвистике имаће осамдесетак научника из земље и света на Међународном научном скупу *Живот и дело академика Павла Ивића* у Београду, Новом Саду и Суботици од 17. до 19. септембра 2001. године.

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА АКАДЕМИКА
ПАВЛА ИВИЋА

Ова библиографија доноси комплетан списак познатих нам објављених радова академика Павла Ивића. У ствари, за ову прилику су обједињене већ објављене библиографије великог научника. Реч је о *Библиографији радова Павла Ивића*, коју је за Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXVII-XXVIII (Нови Сад, 1984-1985), посвећен академицима Милки Ивић и Павлу Ивићу поводом 60-годишњице живота, приредио Милорад Радовановић, те о текстовима истог типа објављеним у Годишњаку Српске академије наука и уметности: *Павле Ивић, дојисни члан*, Годишњак САНУ, LXXIX за 1972, Београд 1975, 757-766; *Павле Ивић, редовни члан*, Годишњак САНУ, LXXXVI за 1979, Београд 1980, 205-210 [Материјал доставио и припремио за штампу академик Павле Ивић]; *Павле Ивић, редовни члан*, Годишњак САНУ, XCVI за 1989, Београд 1990, 479-493; *Павле Ивић, редовни члан*, Годишњак САНУ, CV за 1998, Београд 1999, 409-427 (Приредила Јоана Павковић). Учињен је напор да се за књигу Филолога посвећену успомени академика Ивића текстови објављени у Годишњаку САНУ приреде по узору на библиографију објављену у Зборнику за филологију и лингвистику Матице српске. Уредник је тај посао обавио са неједнаким успехом. Отклоњене су примећене, углавном ситније грешке и попуњене уочене празнине у раније објављеним библиографијама. Додати су, разуме се, и радови објављени у 1999, 2000. и 2001. години.

Слободан Реметић

1949.

Извештај о испитивању говора Ђале, Срп. Крстура, Волошинова, Срп. Црње, Радојева, Фаркаждина, Томашевца, Боке и Крушчице. — *Гласник Српске академије наука* (Београд), 1949, I, 485–487.

1949–1950.

О говорима Баната. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1949–1950, XVIII, 1–4; 141–156.

Emil Petrovici, a) Graiul Caraşovenilor, Bucureşti 1935. b) Małeckı M., Gwary słowiańskie w Banacie rumuńskim, Craşovıe 1938. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1949–1950, XVIII, 1–4; 318–322 [приказ].

Д-р Миленко Филиповић, Галипољски Срби, Београд 1946. — *Јужнословенски филолог* (Београд), XVIII, 1–4; 336–338 [приказ].

Библиографија од 1939–1949 расправа и дела из словенске и индоевропске филологије која су изашла у Југославији. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1949–1950, XVIII, 1–4, 400, 406, 407, 408, 411, 462, 464, 465–466 [сарадња].

Језичка поука о глаголу „стизавати–стизати“. — *Наш језик* (Београд), 1949–1950, I [нова серија], 167–168.

1950.

Извештај о испитивању говора Сефкерина, Долова, Баваништа, Ченте и Иланце. — *Гласник Српске академије наука* (Београд), 1950, II, 129–130.

[У коауторству са И. Поповићем] Извештај о испитивању говора Старих Бановаца и Чалме у Срему. — *Гласник Српске академије наука* (Београд), 1950, II, 133–134.

Извештај о испитивању говора Гаја, Милошева, Новог Кнежевца, Санади, Падеја, Кикинде, Мокрина, Меленаца и Кумана у Банату и Великог Села у северној Србији. — *Гласник Српске академије наука* (Београд), 1950, II, 314.

Извештај о испитивању говора галипољских насељеника у Пехчеву у Македонији. — *Гласник Српске академије наука* (Београд), 1950, II, 314–315.

1950–1951.

Још један пример са „и“ на месту старог јата у нашем књижевном језику екавског наречја. — *Наш језик* (Београд), 1950–1951, II [нова серија], 117–124.

1951.

Радови Д-р Алексе Ивића. — *Историски часопис Српске академије наука* (Београд), 1951, II, 387–395 [библиографија].

Извештај о продужењу испитивања говора Галипољских Срба. — *Гласник Српске академије наука* (Београд), 1951, II, 278.

1951–1952.

Dr. Josip Hamm: Štokavština Donje Podravine — Posebni otisak iz 275 Rada JA-ZU (1949), 1–70. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1951–1952, XIX, 1–4; 252–259 [приказ].

Sever Pop, *La dialectologie, Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques*, Louvain 1950, вел. 8°. Première partie, *Dialectologie romane*, Université de Louvain, Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 3e série, fascicule 39, стр. LV + 733. Seconde partie, *Dialectologie non romane*, Recueil... 3e série, fasc. 39, стр. 735–1134. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1951–1952, XIX, 1–4; 334–339 [приказ].

Slavistična revija III letnik (Ljubljana 1950), 3–4 (sveska posvećena Franu Ramovšu). — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1951–1952, XIX, 1–4; 339–343 [приказ].

Библиографија за 1950 и 1951 расправа и дела из словенске и индоевропске филологије која су изашла у Југославији и Трсту. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1951–1952, XIX, 1–4; 375–478 [сарадња].

1952.

Испитивање говора села Глоговца код Светозарева. — *Гласник Српске академије наука* (Београд), 1952, IV, 322–323.

Срби који су се доселили из Турске. Одисеја једног села. Галипољски Срби и њихов језик. — *Недељне информативне новине* (Београд), 13. јануар 1952, 8.

О једној вези нашег језика и наше историје. Сеобе Срба и српски језик. Да ли је тачно оно што свет мисли о језику? — *Недељне информативне новине* (Београд), 12. октобар 1952, 10.

1952–1953.

Глагол „стожити“. — *Наш језик* (Београд), 1952–1953, IV [нова серија], 115–117.

Авиони на млазни погон. — *Наш језик* (Београд), 1952–1953, IV [нова серија], 126–127.

Језичке поуке. — *Наш језик* (Београд), 1952–1953, IV [нова серија], 275–278.

Одговори уредништва. — *Наш језик* (Београд), 1952–1953, IV [нова серија], 356–362.

1953.

On the Present State of the Study of Standard Macedonian. — *Word* (New York), 1953, IX, 325–338.

1953–1954.

Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1953–1954, XX, 1–4; 229–262 [рађено на основу претходног Извештаја у *Гласнику Српске академије наука* (Београд), 1953, V, 138–139].

Једна белешка Саве Текелије. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1953–1954, XX, 1–4, 377–378.

1954–1955.

О виду глаголских облика „будем“. — *Наш језик* (Београд), 1954–1955, VI [нова серија], 237–245.

О акценту презимена као „Илић, Пантелић“ и сл. — *Наш језик* (Београд), 1954–1955, VI [нова серија], 251–254.

1955.

Д-р Иван Поповић, *Историја српскохрватског језика*. Нови Сад 1955. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1955, XXI, 1–4; 310–335.

1955–1956.

О неким проблемима наше историске дијалектологије. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1955–1956, XXI, 1–4, 97–126 [рађено на основу претходног Извештаја у *Гласнику Српске академије наука* (Београд), 1952, IV, 324].

1956.

Einige Beiträge zur slavischen Etymologie und Wortgeographie. — *Die Welt der Slaven* (Wiesbaden), 1956, I, 143–147.

Aleksandar Belić (portrait linguistique). — *Orbis* (Louvain), 1956, V, 272–277 [прештампано 1966. године].

Једна доскора непозната група штокавских говора: говори с незамењеним јатом. — *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* (Нови Сад), 1956, I, 146–160.

Slavic Word, A Slavic Supplement to Word, Journal of the Linguistic Circle of New York. Vol. 1 December 1952, Vol. 2 December 1953, Vol. 3 December 1954. — *Пићања књижевности и језика* (Сарајево), 1956, III, 1–2; 210–216 [приказ].

Дијалектологија српскохрватског језика [Увод у штокавско наречје]. — Матица српска, Нови Сад, 1956, 218 + [2] [у потпуно прерађеном и методолошки другачијем облику објављена на немачком језику 1958. године].

1957.

Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику. — *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* (Нови Сад), 1957, II, 159–184.

Izveštaj o terenskom dijalektološkom radu u severnoj Hrvatskoj i južnoj Dalmaciji u leto 1957 godine. — *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* (Нови Сад), 1957, II, 401–407.

Берислав Николић, О говору Срема, *Јужнословенски филолог* XX (1953–1954) 273–287. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1957, I, 195–198 [приказ].

О говору Галијољских Срба. — Српски дијалектолошки зборник (Београд), 1957, XII, XXI + 519.

1957–1958.

Значај лингвистичке географије за упоредио и историско проучавање јужнословенских језика и њихових односа према осталим словенским језицима. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1957–1958, XXII, 179–206 [извод из резимеа у II тому зборника IV Међународниј сјезд славистов, Материјали и дискуссии, Москва, 1962, 360–361].

1958.

Основные пути развития сербохорватского вокализма. — *Вопросы языкознания* (Москва), 1958, VII, 1, 3–20.

Über den spezifischen Charakter der mundartlichen Ausgliederung des serbokroatischen Sprachgebietes. — *Orbis* (Louvain), 1958, VIII, 1, 103–109.

Les balkanismes naissants dans les parlers serbes du Banat. — *Cercetări de lingvistică* (Bucarest), 1958, III [Suppliment: Mélanges linguistiques offerts à Emil Petrovici par ses amis étrangers à l'occasion de son soixantième anniversaire], 217–226.

Место банатског херског говора међу српским дијалектима. — *Банатске Хере* [Посебна издава Војвођанског музеја, I], Нови Сад, 1958, 326–353.

Наши дијалекти и историја. — *Лешојис Маџице српске* (Нови Сад), 1958, 382; 224–231.

[Одговори на питања Националног славистичког комитета у Москви]. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1958, XXII [Додатак: IV међународни конгрес слависта], 3–5, 7–9, 18–21, 22–23.

Die serbokroatischen Dialekte [Ihre Struktur und Entwicklung, Erster Band: Allgemeines und die štokavische Dialektgruppe]. — Mouton [Slavic Printings and Reprintings, XVIII], s-Gravenhage, 1958, 325 + [3] [потпуно прерађено и методолошки другачије урађено издање на српскохрватском језику из 1956. године; преведено на српски 1994].

1958–1959.

О питању смедеревско-вршачког дијалекта. — *Наш језик* (Београд), 1958–1959, IX [нова серија], 283–290.

1959.

Die Hierarchie der prosodischen Phänomene im serbokroatischen Sprachraum. — *Phonetica* (Basel — New York), 1959, III, 23–38.

Der Vokal *ě* als lebendiges Phonem in den serbokroatischen Mundarten. — *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* (s-Gravenhage), 1959, I–II, 38–54.

О деklinационим облицима у српскохрватским дијалектима. — *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* (Нови Сад), 1959, IV, 189–215 [наставак студије публикован је у истом часопису наредне године].

Извештај о испитивању говора у Хрватском Приморју септембра 1959. — *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* (Нови Сад), 1959, IV, 395–397.

Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959. — *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* (Нови Сад), 1959, IV, 397–400.

Mate Hraste, Josip Hamm i Petar Guberina: O govoru otoka Suska. Hrvatski dijalektološki zbornik I (1956) 5–213. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1959, II, 171–183 [приказ].

Mate Hraste, Bibliografija radova iz dijalektologije, antroponimije, toponimije i hidronimije na području hrvatskoga ili srpskoga jezika. Hrvatski dijalektološki zbornik I (1956) 387–470 (sa 4 karte). — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1959, II, 183–198 [приказ].

1959–1960.

Почетак организованог рада на лингвистичкој географији код нас. — *Наш језик* (Београд), 1959–1960, X [нова серија], 101–107.

1960.

Над чем работают ученые. — *Вопросы языкознания* (Москва), 1960, IX, 6, 135–136.

Aleksandar Belić. — *Poradnik jezykowy* (Warszawa), 1960, IV, 179; 145–148 [некролог].

[У коауторству са А. Младеновићем] Буњевачки говор у Суботици. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1960, III, 190 [акцентован дијалекатски текст].

[У коауторству са А. Младеновићем] Крашовански текстови. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1960, III, 191–196 [акцентовани дијалекатски текстови].

О дефлекционаним облицима у српскохрватским дијалектима. — *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* (Нови Сад), 1960, V, 75–97 [наставак студије публиковане у истом часопису претходне године].

Edward Stankiewicz, Towards a Phonemic Typology of the Slavic Languages. American Contributions to the Fourth International Congress of Slavists (Moscow, September 1958) The Hague 1958. Slavistic Printings and Reprintings XXI, 301–319. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1960, III, 235–243 [приказ].

Akademik Aleksandar Belić. — *Naši razgledi* (Ljubljana), 1960, IX, 196; 5 [некролог].

Порука једног стваралаштва. Поводом дела Александра Белића. — *Недељне информативне новине* (Београд), 6. март 1960 [некролог].

1960–1961.

Основни аспекти структуре дијалекатске диференцијације. — *Македонски јазик* (Скопје), 1960–1961, XI–XII, 81–103 [преведено 1976. године].

1961.

The Functional Yield of Prosodic Features in the Patterns of Serbocroatian Dialects. — *Word* (New York), 1961, XVII, 293–308.

Basic Problems and Current Research in Yugoslav Dialectology. — *Slavic and East European Journal* (Madison), 1961, V, 103–109.

Podstawowe cechy charakterystyczne rozmieszczenia izoglos południowosłowiańskiego obszaru językowego. — *Zeszyty językoznawcze* (Warszawa), 1961, VII [Z badań nad językami Jugosławii], 97–120.

Об общеславянском лингвистическом атласе. — *Вопросы языкознания* (Москва), 1961, X, 2, 64, 71, 72–73; 3, 47, 50; 4, 88; 5, 70; 6, 70–71 [дискусије — наставак 1962. године].

Prilozi poznavanju dijalekatske slike zapadne Hrvatske. — *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* (Нови Сад), 1961, VI, 191–212.

Izveštaj o ispitivanju govora u severnoj i zapadnoj Hrvatskoj. — *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* (Нови Сад), 1961, VI, 404–405.

Извештај о раду у САД. — *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* (Нови Сад), 1961, VI, 402–403.

1961–1962.

Prilog rekonstrukciji predmigracione dijalekatske slike srpskohrvatske jezičke oblasti. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1961–1962, IV–V, 117–130.

Број прозодичких могућности у речи као карактеристика фонолошких система словенских језика. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1961–1962, XXV, 75–113 [резиме објављен 1965. године].

1962.

On the Structure of Dialectal Differentiation. — *Word* (New York), 1962, XVIII, 33–53.

Structure and typology of dialectal differentiation. — *Preprints of Papers for the Ninth International Congress of Linguists* [August 27–31, 1962, Cambridge, Mass.], Cambridge, Mass., 1962, 174–179 [текст објављен и у одговарајућем зборнику реферата 1964. године].

О односу између домаћих и међународних термина у словенској лингвистици. — *Славјанска лингвистична терминологија* (Софија), 1962, I, 27–32.

Значај лингвистичке географије за упоредно и историјско проучавање јужнословенских језика и њихових односа према осталим словенским језицима. — *IV међународни сјезд славистов* [Материјали и дискусии], Академија Наук СССР, Москва, 1962, II, 360–361 [извод из резимеа за текст објављен 1957–1958. године].

[Выступления]. — *IV међународни сјезд славистов* [Материјали и дискусии], Академија Наук СССР, Москва, 1962, II, 306–307, 325–326, 386–387, 465–466.

Об общеславянском лингвистическом атласе. — *Вопросы языкознания* (Москва), XI, 1, 64; 2, 26; 3, 28 [дискусије — наставак из 1961. године].

Српскохрватска дијалектологија у најновијем периоду. — *Књижевности и језик* (Београд), 1962, IX, 1, 15–22.

Дијалектологија, један наш културни проблем. — *Лешојис Мајице српске* (Нови Сад), 1962, 389, 3; 175–180.

Открића научника [Нова сазнања]. — *Дневник* (Нови Сад), 30. септембар 1962 [интервју].

Делић тражења [Говоре добитници Октобарске награде Новог Сада]. — *Дневник* (Нови Сад), 21. октобар 1962, 12 [изјава].

1962–1963.

Инвентар фонетске проблематике штокавских говора. — *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* (Нови Сад), 1962–1963, VII, 99–110.

Izveštaj o ispitivanju govora u Hrvatskoj u školskoj godini 1962/1963. — *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* (Нови Сад), 1962–1963, VII, 249–250.

1963.

К проблеме лингвистической терминологији и условних означених у славјанских језицима. — *Вопросы языкознания* (Москва), 1963, 1, 34–44.

Importance des caractéristiques structurales pour la description et la classification des dialectes. — *Orbis* (Louvain), 1963, XII, 1, 117–131 [резиме претходно публикован у: *Premier congrès international de dialectologie générale, Programme, Renseignements, Résumés des communications et adresses des congressistes* (Louvain, 1960, 95–96)].

[У коауторству са I. Lehiste] Accent in Serbocroatian. An Experimental Study. — *Michigan Slavic Materials* (Ann Arbor), 1963, 4, 142.

Paralele poljskome „pochylenie“ na srpskohrvatskom terenu. — *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Splawiński*, Kraków, 1963, 227–243.

О данашњем стању српскохрватске дијалектологије. — *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* (Kraków), 1963, LX [Prace językoznawcze, 5], 399–403.

[У коауторству са I. Lehiste] Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenta u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku I. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1963, VI, 31–71 [први део из серије текстова објављиваних у истом часопису и у истом коауторству 1965, 1967, 1969, 1970, 1972. године].

О класификацији српскохрватских дијалеката. — *Књижевност и језик* (Београд), 1963, X, 1, 25–37.

[Отговори на въпросите на научна анкета по езикознание]. — *Славјанска филологија* (Софија), 1963, I, 50–51 [заједно са Милком Ивић], 68–69, 72–73, 80–81, 100–102, 105–107, 137–138, 148–149, 187, 187–188, 229–230, 310–312, 324–325, 328–329.

Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања. I. А–Н. Редактор Блаже Конески. Составувачи Годор Димитровски, Благоја Корубин, Трајко Стаматоски. Скопје 1961. Стр. XII + 510. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1963, XXV, 405–412 [приказ].

Највећи подухват словенске језичке науке. Језички атлас са 3,500.000 података. — *Дневник* (Нови Сад), 21. април 1963 [интервју].

1964.

Structure and Typology of Dialectal Differentiation. — *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists*, The Hague, 1964, 115–121 [текст прештапан из одговарајућег зборника из 1962. године].

[Discussions]. — *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists*, The Hague, 1964, 128–129, 134, 143–144, 705.

Phonologische Bemerkungen zur historischen Sprachgeographie. — *Wiener slavistisches Jahrbuch* (Wien), 1964, XI, 105–113.

Promena *ra > re* u srpskohrvatskim govorima. — *Prace filologiczne* (Warszawa), 1964, XVIII, 2, 105–113.

О говору лиčких чакаваса (okolina Otočca). — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1964, VII, 127–140.

[У коауторству са А. Младеновићем] Дијалекатски текстови из Србије. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1964, VII, 162–166.

Никола Радојчић, Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића. Београд 1962, издање Српске академије наука и уметности. Стр. 100 + XXVI таблица с фотографским репродукцијама. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1964, VII, 207–214 [приказ].

Шта је донео симпозијум посвећен Вуку Ст. Караџићу. Двоструко добар знак, Симпозијум је био велики догађај у науци. — *Полиџика* (Београд), 27. септембар 1964, 17 [приказ Симпозијума].

Научни догађај. — *Дневник* (Нови Сад), 4. октобар 1964, 14 [заједно са текстом М. Павловића *У новој свећлости*, а под наднасловом: *Два мишљења о књизи „О народном језику Јована Рајића“ А. Младеновића* — новински приказ].

1965.

Roman Jakobson and the Growth of Phonology. — *Linguistica* (The Hague), 1965, 18, 35–78.

Главне линије развоја прозодијског система у српскохрватском језику. — *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* (Warszawa), 1965, V, 129–144.

Прозодијски систем савременог српскохрватског стандардног језика. — *Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz*, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1965, 135–144.

Опыт структурной классификации диалектных различий в славянской области. — *Общеславянский лингвистический атлас* [Материалы и исследования], Академия наук СССР [Институт русского языка], Москва, 1965, 5–23.

Број прозодијских могућности у речима као карактеристика фонолошких система словенских језика. — *Славјанска филологија* (Софија), 1965, VII [Езикознање: Материали от V међународен конгрес на славистите — резиме], 85–88.

[Изказване]. — *Славјанска филологија* (Софија), 1965, VII [Езикознање: Материали от V међународен конгрес на славистите], 21, 54, 92, 97–98, 121, 149–150, 173, 192–193, 213–214, 242–243, 243–244, 325, 366–367.

Phonemic Differences and Re-writing Rules. — *Second International Congress of Dialectologists* [Papers to be Read], Marburg, 1965, VI, 18–20 [прелиминарни текст — основна верзија објављена 1968. године].

[У коауторству са I. Lehiste] Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcentata u савременом српскохрватском књижевном језику II. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1965, VIII, 75–117 [други део из серије текстова објављиваних у истом часопису и у истом коауторству 1963, 1967, 1969, 1970, 1972. године].

Нова тековина македонске културе. Поводом књиге Блаже Конеског „Историја македонског језика“. — *Полиџика* (Београд), 12. децембар 1965, 18 [новински приказ].

1966.

Perioden in der Geschichte der Struktur des Serbokroatischen. — *Die Welt der Slaven* (Wiesbaden), 1966, XI, 32–43.

Fonološki aspekt genetičkog odnosa između štokavske, čakavske i kajkavske dijalekatske grupe. — *Orbis scriptus* [Festschrift für Dmitrij Tšičiževskij zum 70. Geburtstag], München, 1966, 375–383.

[Письмо в редакцию]. — *Вопросы языкознания* (Москва), 1966, XV, 2, 166–168.

O srpskom govoru u selu Lovri. — *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapest), 1966, XII, 191–201.

Aleksandar Belić [portrait linguistique]. — *Portraits of linguists* [Ed. Th. A. Sebeok], Indiana University Press, Bloomington–London, 1966, II, 393–399 [прештампан рад из 1956. године].

[Discussions]. — *Sociolinguistics* [Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964, Edited by William Bright], Mouton, The Hague — Paris, 1966, 39–40, 67, 208–209, 308, 319, 320.

Current Trends in Linguistics, Vol. I: Soviet and East European Linguistics. Ed. Thomas A. Sebeok, assoc. ed. Paul Garvin, Horace Lunt, Edward Stankiewicz; assist. ed. John Krueger, assist. to the ed. Rose Nsch. The Hague: Mouton, 1963, XII, 603 pp. — *Slavic and East European Journal* (Madison), 1966, X, 2, 197–201 [приказ].

Voprosy teorii lingvističeskoj geografii [Problems of Theory of Linguistic Geography]. Edited by R. I. Avanesov. Moscow, Academy of Sciences of the USSR, 1962, pp. 250. — *International Journal of American Linguistics* (Baltimore), 1966, XXXII, 2, 201–204 [приказ — у ширем обиму у истој години објављен касније].

Тенденције у коначној фази Вукове језичке реформе. — *Вуков зборник*, Српска академија наука и уметности [Посебна издања, С, Одељење друштвених наука, 56, Одељење литературе и језика, 17, Уредник Виктор Новак] — Научно дело, Београд, 1966, 65–71.

Komunikaciona vrednost jezika i naša škola. — *Problemi jedinstva nastave maternjeg jezika i književnosti*, Београд, 1966, 33–40.

О програму и организацији рада око терминолошких речника југословенских народа. — *Књижевности и језик* (Београд), 1966, XIV, 1, 22–27.

Два аспекта Вуковог дела. — *Анали Филолошког факултета Београдског универзитета* (Београд), 1966, V [за 1965], 99–107.

Varijante književnog jezika i uloga jezičkih stručnjaka. — *Odjek* (Sarajevo), 1966, XIX, 5, 2–4.

Вопросы теории лингвистической географии. Москва, 1962, изд. Академије наука СССР. Стр. 250. Аутори: Р. И. Аванесов, С. В. Бромлей, Л. Н. Булатова, Л. П. Жуковская, И. Б. Кузьмина, Е. В. Немченко, В. Г. Орлова. Под редакцијом Р. И. Аванесова, дописног члана Академије наука СССР. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1966, IX, 189–204 [приказ — у крајој верзији претходно већ публикован исте године].

О Вуковом Рјечнику из 1818. године. — Сабрана дела Вука Караџића [Књига друга, Приредио П. Ивић], Просвета, Београд, 1966, 17–188 [са белешкама, списковима речи и регистрима, 189–271; почетни део овог поговора прештампан је 1969. године; скраћена верзија истог текста објављена је 1968. године; унеколико измењен текст у књизи *Српски народ и његов језик* 1971. године — постоји и сепаратно издање овог *Поговора* из 1966. године, у облику посебне књиге].

1966–1967.

Sur les affinités phonologiques des langues et des dialectes sur les côtes septentrionales de la Méditerranée. — *Bollettino dell'Atlante linguistico mediterraneo* (Firenze), 1966–1967, 8–9; 15–25.

1967.

The Serbocroatian Case System in Diachrony and Diatopy. — *To Honor Roman Jakobson* [Essays on the Occasion of his Seventieth Birthday, 11 October 1966, Volume II], Mouton, The Hague — Paris, 1967, 995–1008.

[У коауторству са I. Lehiste] Some Problems Concerning the Syllable. — *Glossa* (Burnaby), 1967, I, 1, 126–136.

Nouveaux phonèmes et possibilités distinctives. — *Word* (New York), 1967, XXIII, 344–349.

[Aus der Diskussion]. — *Phonologie der Gegenwart* [Vorträge und Diskussionen anlässlich der Internationalen Phonologie-Tagung in Wien 30. VIII — 3. IX 1966], Wien–Graz–Köln, 1967, 30–31, 74–75, 261, 349.

Apparition de nouveaux phonèmes et le nombre des possibilités distinctives. — *Actes du Xème congrès international des linguistes* [Résumés de communication], Bucarest, 1967, 159–160 [конгресно саопштење — 1970. године објављено као реферат у одговарајућем зборнику].

[У коауторству са I. Lehiste] Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku III — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1967, X, 55–93 [трећи део из серије текстова објављених у истом часопису и у истом коауторству 1963, 1965, 1969, 1970, 1972. године].

Александар Младеновић: О народном језику Јована Рајића. Матица српска, 1964. 155 стр. + резиме на руском 157–166 + 8 страница фоторепродукција. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1967, X, 207–227 [приказ].

Milan Surdučki, The Distribution of Serbo-Croatian Consonants. *Slavic and East European Journal*, Vol. VIII, No. 2 (1964), 159–181. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1967, X, 227–236 [приказ].

Srpskohrvatski akcenti i istina. — *Delo* (Beograd), 1967, XIII, 2, 223–233 [полемика].

Diskusioni metodi Đorđa Kostića. — *Delo* (Beograd), 1967, XIII, 6, 755–761 [полемика].

Srpskohrvatski književni jezik i naše dužnosti. — *Polja* (Novi Sad), 1967, XIII, 103, 1 [текст прештампаван у два наврата у истој години].

Srpskohrvatski književni jezik i naše dužnosti. — *Telegram* (Zagreb), 14. travnja 1967, VIII, 363, 14 [текст прештампан из часописа *Polja*].

Srpskohrvatski književni jezik i naše dužnosti. — *Prosvetni pregled* (Beograd), 26. april 1967, XXIII, 16–17; 3–4 [текст прештампан из часописа *Polja*].

1968.

Liens phonologiques entre les langues balkaniques. — *Actes du Premier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes* [Sofia 26 août — 1 septembre 1966, VI: Linguistique], Association internationale d'études sud-est européennes — Académie bulgare des sciences, Sofia, 1968, 133–141.

[Interventions]. — *Actes du Premier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes* [Sofia 26 août — 1 septembre 1966, VI: Linguistique], Association internationale d'études sud-est européennes — Academie bulgare des sciences, Sofia, 1968, 86, 122, 183, 228.

Vokalske grupe u srpskohrvatskom književnom jeziku. — *Slavia orientalis* (Warszawa), 1968, XVII, 3, 315–319.

On Stankiewicz. — *Current Anthropology* (Chicago), 1968, IX, 2–3; 154–155.

Phonemic Differences and Re-write Rules. — *Zeitschrift für Mundartforschung* (Wiesbaden), 1968 [Beihefte, Neue Folge, 4, Verhandlungen des Zweiten internationalen Dialektologkongresses Marburg/Lahn 5.–10. September 1965, II], 407–412 [прелиминарни текст објављен 1965. године].

Развој принципа дистрибуције фонема у српскохрватском језику. — *Књижевност и језик* (Београд), 1968, XV, 2, 13–32 [резиме објављен исте године].

[Резиме претходнога текста]. — *VI mezinárodní sjezd slavistů v Praze 1968* [Résumé přednášek, příspěvků a sdělení], Praha, 1968, 5.

Marvin Herzog, The Yiddish language in northern Poland: its geography and history. Published by Indiana University, Bloomington, and Mouton & Co., The Hague, 1965, XXIX, 323 pp. Price: f. 18. — *Lingua* (Amsterdam), 1968, XX, 85–92 [приказ].

Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1968, XI, 57–69 [са картама].

Nisam za sejanje nervoze. — *Odjek* (Sarajevo), 1968, XXI, 8, 2–3.

[Скраћена верзија текста *Поговора из 1966. године О Вуковом Рјечнику из 1818. године*]. — *О Вуку Караџићу* [Студије и есеји], Београд, 1968, 76–98.

1968–1969.

Za ravnopravnost, a protiv sepanja jezika. — *Jezik* (Zagreb), 1968–1969, XVI, 4, 118–125.

Наш језик и наши народи од Вука до данас. — *Зора* [почасни број] (Мостар), 1968–1969, 11–34 [у прерађеном облику текст је објављен у књизи *Српски народ и његов језик* 1971. године].

Блаже Конески: Историја на македонскиот јазик. Кочо Рацин — Скопје, Просвета — Београд. 1965, 203 стр. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1968–1969, XXVII, 3–4; 463–484 [приказ].

1969.

О древности аканья в славянских языках. — *Вопросы языкознания* (Москва), 1969, 3, 59–69.

О значенју израза *lingua seruiana* u dubrovačkim dokumentima XV–XVIII veka. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1969, XII, 73–81.

[У коауторству са I. Lehiste] Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku IV. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1969, XII, 115–165 [четврти део из серије текстова објављиваних у истом часопису и у истом коауторству 1963, 1965, 1967, 1970, 1972. године].

Nekoliko reči o problemima metoda. — *Jugoslavenski projekat za kontrastivnu analizu srpskohrvatskog i engleskog jezika* [Prilozi i građa, 1] (Zagreb), 1969, 26–29.

Варијанта није језик. — *Дневник* (Нови Сад), 12. јануар 1969, 12 [у наднаслову: *Четири мишљења о истој теми. Разговори о Речнику и језику* — изјава].

Предисторија и смисао загребачких разговора двеју матица. Проблеми око језика и споразум око речника. — *Недељне информативне новине* (Београд), 26. јануар 1969, 12; 2. фебруар 1969, 12.

[Прештампан почетни део текста *Поговора* из 1966. године — *О Вуковом Рјечнику из 1818. године* — уз фототипско издање књиге]. — *Српски рјечник (1818)*, [Дела Вука Караџића, Приредио др Павле Ивић], Просвета, Београд, 1969, 17–45.

1970.

Prosodic Possibilities in Phonology and Morphology. — *Studies in General and Oriental Linguistics* [Presented to Shirō Hattori on the Occasion of His Sixtieth Birthday, Ed. R. Jakobson, Sh. Kawamoto], Tokyo, 1970, 281–301.

Расширење инвентаря фонем и число дистинктивних возможностей. — *Вопросы языкознания* (Москва), 1970, 3, 3–9.

Ogled percepcije srpskohrvatskih akcenata pri obratnoj reprodukciji magnetofonskog snimka. — *Prace filologiczne* (Warszawa), 1970, XX, 95–104.

Apparition de nouveaux phonèmes et le nombre des possibilités distinctives. — *Actes du Xème congrès international des linguistes* [Bucarest, 28 août — 2 septembre 1967], Bucarest, 1970, IV, 57–60 [објављен текст конгресног саопштења из 1967. године — у облику резимеа].

[Discussions]. — *Actes du Xème congrès international des linguistes*, Bucarest, 1970, I, 66–67, II, 64–65, III, 496, 502, IV, 184, 195.

[Diskuse]. — *VI mezinárodní sjezd slavistů v Praze 1968* [Acta sjezdu], Praha, 1970, 30, 33, 38, 72, 74, 117, 176, 188–189.

У већини случајева или увек? Белешка поводом чланка И. И. Ревзина. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1970, XIII, 1, 27–30.

[U koautorstvu sa I. Lehiste] Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku V. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1970, XIII, 2, 225–246 [пети део из серије текстова објављиваних у истом часопису и у истом коауторству 1963, 1965, 1967, 1969, 1972. године].

Напомена о акценатском лику рећи *pest* у српскохрватском. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1970, XIII, 2, 293–294.

С. Б. Берштейн, В. М. Иллич-Свитыч, Г. П. Клепикова, Т. В. Попова, В. В. Усачева: Карпатский диалектологический атлас. Москва 1967 (Академия наук СССР, Институт славяноведения). 2 тома: 271 стр., 6 стр. + 212 карата. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1970, XIII, 1, 276–284 [приказ].

Б. А. Успенский: Архаическая система церковнославянского произношения (Из истории литургического произношения в России). Москва 1968, издательство Московского университета, Ротапринт, 156 стр. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1970, XIII, 1, 284–287 [приказ].

Путеви осипања и богаћења језика. — *Дневник* (Нови Сад), 29. новембар 1970, 21 [изјава].

1971.

Iz toponomastike Srbije, današnje i srednjovekovne. — *Serta Slavica in memoria Aloisii Schmaus*, Dr. Dr. Rudolf Trofenik, München, 1971, 309–315.

Один неисследованный штокавский говор с дwoяким рефлексом *ě. — *Исследования по славянскому языкознанию* [Сборник в честь шестидесятилетия профессора С. Б. Бернштейна, Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики], Москва, 1971, 331–342.

Strukturelle Sprachgeographie: eine Einführung in Methodik und Ergebnisse. By Jan Goossens. (Sprachwissenschaftliche Studienbücher.) Heidelberg: Carl Winter, 1969, Pp. 148. — *Language* (Baltimore), 1971, XXXVII, 3, 685–691 [приказ].

[У коауторству са М. Грковић] О почецима замене полугласа са А у ћирилским споменицима. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1971, XXIV, 1, 53–59.

Актуелни проблеми српскохрватске дијалектологије. — *Научни састанак слависта у Вукове дане* [Реферати и саопштења] (Београд), I, 1971, 17–19.

[Из дискусије]. — *Научни састанак слависта у Вукове дане* [Реферати и саопштења] (Београд), 1971, I, 113, 127, 135.

Миграције и дијалекти Срба јекаваца. — *Нови љетњиоис Српског културног друштва Просвјета* (Загреб), 1971, 1, 29–41.

Преокренути језички фронтови. — *Књижевне новине* (Београд), 1. новембар 1971, XXIII, 402, 1–2 [прештампано 1972. године].

Српски народ и његов језик. — Српска књижевна задруга [Коло LXIV, књига 429], Београд, 1971, 324 [са дијалекатским картама].

1972.

Balkan Slavic Migrations in the Light of South Slavic Dialectology. — *Aspects of the Balkans* [Continuity and Change: Contribution to the International Balkan Conference held at UCLA, October 23–28, 1969], Mouton, The Hague — Paris, 1972, 66–86.

Система падежних окончаний существительных в сербохрватском литературном языке. — *Русское и славянское языкознание* [К 70-летию члена-корреспондента АН СССР Р. И. Аванесова], Москва, 1972, 106–121.

[У коауторству са I. Lehistе] Experiments with Synthesized Serbocroatian Tones. — *Phonetica* (Basel), 1972, XXVI, 1–15.

On the Nature of Prosodic Phenomena. — *Acta Universitatis Carolinae* [Philologica, 1: Phonetica Pragensia, III] (Praha), 1972, 117–120.

[Discussion]. — *Acta Universitatis Carolinae* [Philologica, 1: Phonetica Pragensia, III] (Praha), 1972, 103, 182, 190, 227, 236, 269.

[У коауторству са I. Lehistе] Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenta u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku VI. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1972, XV, 1, 95–137 [шести део из серије текстова објављиваних у истом часопису и у истом коауторству 1963, 1965, 1967, 1969, 1970. године].

Slūh, slūh. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1972, XV, 1, 242 [белешка].

Sven Gustavsson: Accent Paradigms of the Present Tense in South Slavonic. East and Central South Slavonic. Stockholm (Almqvist & Wiksell) 1969. Acta Univer-

sitatis Stockholmiensis. Stockholm, Slavic Studies 3. 145 str. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1972, XV, 1, 259–268 [приказ].

Дијалекатска база Вуковог књижевног језика. — *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане* [Реферати и саопштења] (Београд), 1972, II, 113–116.

[Дискусије]. — *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане* [Реферати и саопштења] (Београд), 1972, II, 21–22, 46–47, 52, 64, 66, 103, 118–119, 120, 154, 203, 216, 278.

Преокренути језички фронтони. — *Календар Просвјетџе* (Загреб), 1972, 52–54 [прештампано из 1971. године].

Судбина полугласа у српскохрватском језику. — *Књижевности и језик* (Београд), 1972, XIX, 2–3; 6–11.

О дијалекатском облику ге „где“. — *Зборник за језик и књижевности* (Титоград), 1972, I, 33–38.

Отворено писмо др Душану Драгосавцу. — *Борба* (Београд), 1. јули 1972, 12 [полемика].

1973.

The Place of Prosodic Phenomena in Language Structure. — *Sciences of Language* (Tokyo), 1973, 4, 103–138.

Sound Laws and the Distinctive Power of Phonological Patterns. — *Language Sciences* (Bloomington), 1973, XXIV, 1–6.

[У коауторству са I. Lehiste] Interaction between Tone and Quantity in Serbo-croatian. — *Phonetica* (Basel), 1973, XXVIII, 182–190.

О језику писама султаније Маре. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1973, XXX, 1–2; 337–345.

Нижерархија srodstva међу језиџким типовима на slovenskom југу. — *Реферати за VII међународни конгрес славистиџа у Варшави*, Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад, 1973, 15–38.

[У коауторству са I. Lehiste] Акустички опис акценатског система једног џакавског говора. — *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане* [Реферати и саопштења] (Београд), 1973, III, 159–170.

[Из дискусије]. — *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане* [Реферати и саопштења] (Београд), 1973, III, 55–56, 65–66, 83–84, 89–90, 115–116, 129–130, 136–137, 156–157, 171–172, 189, 201, 237–238.

[У коауторству са Р. Александер] Рефонологизација количества гласног в кџество в одном југо-восточном сџрбском говоре. — *Общеславјанский лингвистический атлас* [Материјали и ислџедования], Академија наук СССР, Москва, 1973, 18–21.

1974.

Dialect. — [*The New*] *Encyclopaedia Britannica* [15. edition], 1974, V, 698–701 [преведено 1976. године].

Неколико гласовних појава у говору Новог Села Видинског. — *В памет за проф. др Ст. Стојков* [Езиковедски ислџедвания], Софија, 1974, 167–173.

Миљивој Павловић. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1974, XVII, 1, 7–12 [некролог].

О условима за чување и испадање полугласа у српскохрватском. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1974, XVII, 2, 37–47 [текст прештампан 1975. године].

[У коауторству са А. Младеновићем] Филолошке напомене о „Хасанаги-ници“. — *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* [Реферати и саопштења], (Београд), 1974, IV, 1, 361–380.

1975.

Die prosodischen Typen in den serbokroatischen Dialekten. — *Die Welt der Slaven* (Wiesbaden), 1975, XIX–XX [за 1974. и 1975. годину], 199–209.

О стању фонетског и фонолошког испитивања српскохрватског језика. — *Въпроси на структурата на съвременния български език* [Българска академия на науките, Институт за български език], Софија, 1975, 305–329.

О условима за чување и испадање полугласа у српскохрватском. — *Xenia Slavica* [Papers Presented to Gojko Ruzičić on the Occasion of his Seventy-Fifth Birthday, 2 February 1969], Mouton, The Hague — Paris, 1975, 61–73 [прештампан текст из 1974. године].

Рудолф Коларич. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1975, XVIII, 2, 1–5 [некролог].

1976.

Serbo-croatian Accentuation: Facts and Interpretation. — *Slavic Linguistics and Language Teaching* [Selected Papers in the Humanities from the Banff '74 International Conference, Ed. Th. F. Magner], Cambridge, Mass., 1976, 34–43.

Grundlegende Aspekte der Struktur der Dialekt-differenzierung. — *Zur Theorie des Dialekts* [Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik, Beihefte, 16], Wiesbaden, 1976, 126–151 [превод текста из 1960–1961. године].

Dialekte. — *Zur Theorie des Dialekts* [Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik, Beihefte, 16], Wiesbaden, 1976, 283–300 [превод текста из 1974. године].

Antwort an Professor Josef Hamm. — *Wiener slawistisches Jahrbuch* (Wien), 1976, XXII, 150–157.

[Дискусије]. — *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* [Реферати и саопштења] (Београд), 1976 [за 1975], V, 741–744, 752–755, 758–760, 764–765.

[У коауторству са М. Грковић] *Дечанске хрисовуље*, Институт за лингвистику, Нови Сад, 1976, 341 + [снимци].

1977.

[Учешће у конципирању Речника и у изради већег дела српскохрватских одредница] *Slovník slovanské lingvistické terminologie 1*. — Academia Praha, Praha, 1977, XXXVIII + 553 редактор А. Jedlička, 2. том објављен 1979. године].

[У коауторству са I. Lehiste] Фонетска анализа једне славонске акцентуације. — *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* [Реферати и саопштења], (Београд), 1977, VI, 1, 67–84.

Домаћи и страни елементи у терминологији друштвеног, економског и правног живота у средњовековној Србији. — *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* [Реферати и саопштења], (Београд), 1977, VI, 1, 253–264.

[Дискусија]. — *Научни састанак слависта у Вукове дане* [Реферати и саопштења], VI, 1, (Београд), 1977, 489–499.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1977, II, 71 [извештај о индивидуалном пројекту].

Vuk Stefanović Karadžić, *Kleine serbische Grammatik übersetzt und mit einer Vorrede von Jacob Grimm (1824)*. Neu herausgegeben und eingeleitet von Miljan Mojašević und Peter Rehder. 1974. Verlag Otto Sagner München — Prosveta Verlag Beograd. Sagners Slavistische Sammlung herausgegeben von Peter Rehder, Band I. 23 + LXXII + 104 стр. + 11 листова рукописних бележака у додатку. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1977, XXXIII, 307–310 [приказ].

Милица Грковић: Речник личних имена код Срба. Изд. пред. Вук Караџић, Београд 1977, 324 стр. — *Зборник за славистику* (Нови Сад), 1977, XIII, 237–239 [приказ].

1978.

[У коауторству са I. Lehiste] *Interrelationship between Word Tone and Sentence Intonation in Serbocroatian*. — *Elements of Tone, Stress and Intonation*, Georgetown University Press, Washington, D. C., 1978, 100–128.

Die mittelalterlichen serbischen Urkunden als Dokumente über Sprache und Kultur. — *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* (Wiesbaden), 1978, XLV, 3, 257–268.

[У коауторству са З. Топољњском и З. Михалком] Система обобщающей транскрипции. — *Общеславянский лингвистический атлас* [Вступительный выпуск, Общие принципы, Справочные материалы], Академия наук СССР, Москва, 1978, 73–82.

Андре Вајан (André Vaillant) (3. новембар 1890 — 23. април 1977) — *Годишњак Српске академије наука и уметности* (Београд), 1978 [за 1977. годину], LXXXIV, 513–514 [некролог].

Развој Вукових погледа на српски књижевни језик. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1978, XXI, 1, 133–141.

Matthias Rammelmeyer: *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen*. Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung. Frankfurter Abhandlungen zur Slavistik. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1975, XIII + 359 стр. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1978, XXI, 1, 236–250 [приказ].

Белешке о биографичком говору. — *Српски дијалектолошки зборник* (Београд), 1978, XXIV, 131–176.

О језику старе српске књижевности. — *Филолошки преглед* (Београд), 1978, XVI, 1–4; 119–121.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1978, III, 83 [извештај о индивидуалном пројекту].

1979.

[Учешће у конципирању Речника и у изради већег дела српскохрватских одредница] *Slovník slovanské lingvistické terminologie 2*. — Academia Praha, Praha, 1979, XIII + 480 + [6] [редактор А. Jedlička, 1. том објављен 1977. године].

Dve akcentološke novosti iz Srema. — *Folia Slavica* (Columbus, Ohio), 1979, III, 1–2; 161–174.

[Поговор књижи] André Vaillant: *La langue de Dominko Zlatarić, poète ragusain de la fin du XVIe siècle. III: Syntaxe* [Académie serbe des sciences et des arts — Institut d'Études Slaves], Belgrade–Paris, 1979, 77–80.

О језику у списима светог Саве. — *Сава Немањић — Свети Сава* [Историја и предаје: Међународни научни скуп, децембар 1976, Научни скупови Српске академије наука и уметности, VII], Београд, 1979, 167–175.

[У коауторству са I. Lehistе] Akustički opis akcenata u jednom kajkavskom govoru. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1979, XXII, 1, 179–192.

О пореклу и особинама пиротског говора. — *Пиротски зборник* (Пирот), 1979, VIII–IX, 203–210.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1979, IV, 74–75 [извештај о индивидуалном пројекту].

1980.

Some Parallels between Dutch and Slavic Dialects in the Domain of the Development of Vocalism. — *Liber amicorum Weijnen*, Assen, 1980, 220–222.

[У коауторству са I. Lehistе] The Intonation of Yes-Or-No Questions — a New Balkanism?. — *Balkanistica* [Published for the American Association for Southeast European Studies], Columbus, Ohio, 1980, VI, 45–53.

Zusammenfassung der Ergebnisse des Internationalen Symposions „Zur Theorie des Dialekts“. — *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* (Wiesbaden) [Dialekt und Dialektologie, Ergebnisse des internationalen Symposions „Zur Theorie des Dialekts“, [Marburg/Lahn, 5.–10. September 1977], 1980, XXVI, 366–383.

Begrüßung durch den Tagungspräsidenten (Prof. Dr. Pavle Ivić, Belgrad). — *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* (Wiesbaden) [Dialekt und Dialektologie], Ergebnisse des internationalen Symposions „Zur Theorie des Dialekts“, Marburg/Lahn, 5.–10. September 1977], 1980, XXVI, 8–9.

[Diskussion]. — *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* (Wiesbaden) [Dialekt und Dialektologie, Ergebnisse des internationalen Symposions „Zur Theorie des Dialekts“, Marburg/Lahn, 5.–10. September 1977], 1980, XXVI, 39, 56, 94, 104, 117, 163, 194–195, 219, 231–232, 269–270, 279, 288–289.

О Паскаловом препису повеље краља Уроша Дубровнику из 1254. године. — *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1980, XXIII, 1, 73–76.

Развој терминологије у језику средњовековних Срба. — *Глас Српске академије наука и уметности* CCCXXV [Одељење језика и књижевности, 11], Београд, 1980, 63–70.

[У коауторству са М. Грковић] Топоними антропонимијског порекла у Светостефанској хрисовуљи. — *Втора југословенска ономастична конференција*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 1980, 95–108.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1980 [за 1979. годину], V, 70 [извештај о индивидуалном пројекту].

1981.

Prilog karakterizaciji pojedinih grupa čakavskih govora. — *Hrvatski dijalektološki zbornik* (Zagreb), 1981, 67–91.

Kopitarov uticaj na Vuka Karadžića i razvoj Vukovih shvatanja. — *Slavistična revija* (Ljubljana), 1981, XXIX, 2, 149–158.

Даничићево место међу историчарима српскохрватског језика. — *Зборник о Бури Даничићу* [Српска академија наука и уметности — Југославенска академија знаности и умјетности, Уредници Антоније Исаковић и Јосип Торбарина], Београд–Загреб, 1981, 347–358.

Језик и његов развој до друге половине XII века. — *Историја српског народа* [Прва књига: Од најстаријих времена до маричке битке (1371)], Српска књижевна задруга, Београд, 1981, 125–140.

Језик у немањинској епоси. — *Историја српског народа* [Прва књига: Од најстаријих времена до маричке битке (1371)], Српска књижевна задруга, Београд, 1981, 617–640.

[У коауторству са Ј. Кашићем] О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878. године. — *Историја српског народа* [Пета књига — Други том: Од првог устанка до Берлинског конгреса (1804–1878)], Српска књижевна задруга, Београд, 1981, 311–380.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и умјетности* (Београд), 1981 [за 1980. годину], VI, 76 [извештај о индивидуалном пројекту].

Језик на дневном реду [Разговор са лингвистом др Павлом Ивићем]. — *Политика* (Београд), 21. март 1981, 10 [интервју].

[У коауторству са В. Јерковић] *Правовис српскохрватских ћирилских повеља и писам XII и XIII века*. — Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1981, 224+ [4].

Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom. — Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине [Пособна издања, LX, Одjeljenje друштвених наука, 9], Сарајево, 1981 [Главни редактор Р. Ивић; Увод, 1–10; Ishodišni srpskohrvatski/hrvatskosrpski fonološki sistem, 221–226 (у коауторству са Д. Брозовићем); Sивац, 449; Јазак, 450; Баšaid, 451–457; Osladić, 477–484 (у коауторству са С. Реметићем); Улјма, 491–496; Nјегуши, 537–542 (у коауторству са Д. Петровићем); Golubovci, 543–549 (у коауторству са Д. Петровићем); Тријebene, 559–565 (у коауторству са С. Реметићем); Тућер, 566–567 (у коауторству са С. Реметићем); Srbovac, 568–569 (у коауторству са С. Реметићем); Velika Kruševica, 571; Bukovac, 573–578 (у коауторству са С. Реметићем); Orahovac, 579–585 (у коауторству са С. Реметићем); Pljačkovića, 587–588 (у коауторству са С. Реметићем); Kalna, 590–594 (у коауторству са С. Реметићем); Lovra, 611; Klokočić, 612–617; Svinica, 619–624; Summary, 823–824].

1982.

Kopitar and the Evolution of Vuk Karadžić's Views on the Serbian Literary Language. — *Papers in Slavic Philology*, 2 [To Honor Jernej Kopitar (1970–1980), Ed. R. L. Lencek, H. R. Cooper], Ann Arbor, 1982, 99–107.

[У коауторству са I. Lehistе] The Phonetic Nature of the Neo-Štokavian Accent Shift in Serbo-Croatian. — *Papers from the 3rd International Conference on Historical*

Linguistics [Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science, IV], John Benjamins B. V., Amsterdam, 1982, 197–206.

O mungkom govornu u severnoj Istri. — *South Slavic and Balkan Linguistics* [Studies in Slavic and General Linguistics, II], Amsterdam, 1982, 131–155.

Књижевни и народни језик код Срба. — *Историја српског народа* [Друга књига: Доба борби за очување и обнову државе (1371–1537)], Српска књижевна задруга, Београд, 1982, 519–534.

Faktori koji utiču na razvoj vokala u slovenskim jezicima. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1982, XXXVIII, 1–18.

O nekim fenomenima akcenatske varijacije koji nisu uvršteni u Ivšičev koordinatni sistem. — *Hrvatski dijalektološki zbornik* (Zagreb), 1982, VI, 181–188.

Diskusija uz temu: Jezična polivalencija kajkavskog narječja. — *Hrvatski dijalektološki zbornik* (Zagreb), 1982, VI, 189.

[Diskusija]. — *Onomastica Jugoslavica* (Zagreb), 1982, X, 60, 237, 249, 356–357, 370–371.

Masingova akcentološka građa kao dokument o srpskohrvatskim dijalektima. — *Македонски јазик* (Скопје), 1982 [за 1981–1982], XXXII–XXXIII, 263–267.

Дуг и одговоран посао: Ширина у језичкој политици — неопходна потреба развоја нашег књижевног језика. — *Књижевне новине* (Београд), 17. мај 1982, XXXIV, 647, 7–8.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1982 [за 1981. годину], VII, 76 [извештај о индивидуалном пројекту].

Lingvistička geografija: Pričamo siromašnije nego jučer. — *Danas* (Zagreb), 30. mart 1982, 66–68 [интервју].

Идеал — договор за истим столом. — *Политика* (Београд), 8. мај 1982, 9 [извод из излагања].

SOS за језик. — *Илустрована политика* (Београд), 11. мај 1982, 14–15 [интервју].

Албанија и Косово: сеобе и територије. — *Недељне информативне новине* (Београд), 21. новембар 1982, 32–35 [изјава].

Ненаучна таштина ради оспоравања науке. — *Недељне информативне новине* (Београд), 12. децембар 1982, 6 и 19 [полемика].

[У коауторству са В. Јерковић] *Палеографски опис и правопис Дечанских хрисовуља*. — Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1982, 143 + [1].

1983.

Stankovići bei Orebić. — *Čakavisches Lexikon* [Teil III, Čakavisches Texte, Herausgegeben von P. Šimunović und R. Olesch], Böhlau Verlag, Köln–Wien, 1983, 107–111.

Језичке прилике. — *Историја српског народа* [Шеста књига — Други том: Од Берлинског конгреса до уједињења (1878–1918)], Српска књижевна задруга, Београд, 1983, 257–290.

Standardni jezik Srba i Hrvata u drugoj polovini devetnaestog veka. — *Slavistična revija* (Ljubljana), 1983, XXXI, 3, 221–235.

Ширина у језичкој политици — неопходна потреба развоја. — *Актуелна ишћања наше језичке културе*, Просветни преглед, Београд, [1983], 73–76.

Нормативни захвати у језику. — *Актуелна ишћања наше језичке културе*, Просветни преглед, Београд, [1983], 319–320.

Књижевни и стандардни језик. — *Језик у савременој комуникацији*, Центар за марксизам Универзитета у Београду, Београд, [1983], 211.

[Дискусије]. — *Језик у савременој комуникацији*, Центар за марксизам Универзитета у Београду, Београд, [1983], 204–206, 224–226, 242–243.

Историјски митови и индоктринација. — *Недељне информативне новине* (Београд), 9. јануар 1983, 6 и 13 [полемика].

Не пренаглити ни у чему. — *Полишика* (Београд), 29. јануар 1983, 11.

Право науке на истину. — *Недељне информативне новине* (Београд), 6. фебруар 1983, 19 [полемика].

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1983 [за 1982. годину], VIII, 82 [извештај о индивидуалном пројекту].

1984.

L'évolution de la langue littéraire sur le territoire linguistique serbo-croate. — *Revue des études slaves* (Paris), 1984, LVI, 3; 313–344.

[У коауторству са I. Lehiste] Geographical Variations in the Perception of Serbo-croatian Short Accents. — Papers for the V Congress of Southeast European Studies, Belgrade, September 1984. Columbus (Ohio), *Slavica Publishers* 1984, 277–283.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1984 [за 1983. годину], IX, 87 [извештај о индивидуалном пројекту].

Naš језик јуче, danas, sutra. Trideset godina kasnije — šta је остало од Novosadskog dogovora... — *Nedeljne informativne novine — Književni glasnik* (Београд), 1984, 1; 54–55 [интервју].

О месту Саве Мркаља у историји српске културе. — *Књижевност* (Београд), 1984, XXXIX, књ. LXXVII/4–5; 508–512.

1985.

Ćemovsko polje and Cijevna. — *International Journal of Slavic Linguistics and poetics*, XXXI–XXXII: Slavic Linguistics, Poetics, Cultural History. [In Honour of Henrik Birnbaum on his Sixtieth Birthday 13 December 1985], 1985, 211–213.

Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје. 2. изд. — Нови Сад (Матица српска), 1985, стр. 215 + дијалектолошка карта штокавског наречја.

Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije. — Sarajevo (*Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, LXX, *Odjeljenje društvenih nauka*, 13), 1985, 43; 103–104, 149–150, 184, 246–247 [дискусија].

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1985 [за 1984. годину], X, 90–91 [извештај о индивидуалном пројекту].

Најранији дијалектизми у средњовековним српским писаним споменицима. — *Научни састџанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења* (Београд), 1985, XIV, 1; 95–99.

Неговање српскохрватског језика на организован начин. — *Информатор* (Радио-телевизија Београд), 1985, XXIV, 332; 4.

О актуелним проблемима нашег књижевног језика. — *Наш језик* (Београд), 1985, XXVI, 4–5; 276–281.

Осврт на лингвистичке методе досадашњих проучавања црногорских народних говора. — *Црногорски говори. Резултати досадашњих истраживања и даљи рад на њиховом проучавању. Радови са научног скупа*, Титоград (Научни скупови ЦАНУ, 12), 1985, 31–47.

[Дискусија]. — *Црногорски говори. Резултати досадашњих истраживања и даљи рад на њиховом проучавању. Радови са научног скупа*, Титоград (Научни скупови ЦАНУ, 12), 1985, 137–139, 198–200, 244–245.

Српскохрватски без комплекса. — *Недељне информативне новине* (Београд), 3. март 1985, 30–33 [интервју].

Улога и заслуге Ђуре Даничића. — *Летопис Матице српске* (Нови Сад), 1985, год. 161, књ. CDXXXV, 5; 741–751.

1986.

Бумеранг како награда. — *Нова Македонија* (Скопје), 20. септември 1986, 2.

Funkcionalna nosivost prozodijskih sistema u kajkavskim govorima. — *Filologija* (Zagreb), 1986, XIV, 129–144.

[Introduction]. — *Aspects of Language. Studies in Honour of Mario Alinei*, Geolinguistics (Amsterdam), 1986, Vol. I, XI–XIV.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1986 [за 1985. годину], XII, 88 [извештај о индивидуалном пројекту].

Изјаве. — *Знак* (Београд), 1986, XV, 20; 96–98.

Nature and Functions of Prosodic Phenomena in Language. — *Markedness in Synchrony and Diachrony*. 19th Annual Meeting, Societas Linguistica Europea, Ohrid, August 31 — September 4 1986, 1 str. ne pag. [Abstracts].

Nauci trebaju činjenice, a ne emocije. — *Jezik* (Zagreb), 1985–1986, 33, 3; 78–87.

[У коауторству са А. Младеновићем] О језику код Срба у раздобљу 1699. до 1801. — *Историја српског народа. Четврта књига, други том: Срби у XVIII веку*, Београд (Српска књижевна задруга), 1986, 69–106.

О привидним изузетцима од српскохрватског новог јотовања. — *Pontes Slavici. Festschrift für Stanislaus Hafner zum 70. Geburtstag*. Graz (Akademische Druck-u, Verlagsanstalt), 1986, 145–156.

[Обсужденија докладав]. — *IX международный съезд славистов. Киев, сентябрь 1983 г. Материалы, дискуссии. Языкознание*, Киев (Наукова думка), 1986, 12, 23, 74, 97–98, 154–155, 163–164, 194.

Развој књижевног језика на српскохрватском подручју (I–IV). — *Књижевност* (Београд), 1986, XLV, 5, 875–881; 6–7, 1145–1151; 8–9, 1499–1507; 10, 1743–1751.

Српски народ и његов језик, 2. изд. — Београд (Српска књижевна задруга), 1986, стр. 327.

[У коауторству са I. Lehiste] *Word and Sentence Prosody in Serbocroatian*. — Cambridge (Massachusetts) — London, MIT Press, 1986, III + 329 p. (Current Studies in Linguistics, 13).

1987.

The Accentuation of the Serbocroatian Dialect of Uljma. — *In Honour of Ilse Lehiste. Ilse Lehiste pühendusteos*. Dordrecht (Providence, Foris Publications), 1987, 433–438.

Акцентуација у говору Хрвата у селу Кемљи (Horvátkimle). — *Szlavisztikai tanulmányok, Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára* (Budapest), 1987, 225–240.

Чиме нас је задужио Вук. — *Полиџика* (Београд), 19. септембар 1987, 26566.

[Дискусија]. — *Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције* (Доњи Милановац, 9–12. октобар 1985), Београд (Научни скупови Српске академије наука и уметности, XXXVII, Одељење језика и књижевности, 7), 1987, 82–83, 198–199, 340–341, 457–458, 547, 628.

Do pravopisnih izmjena dogovorno. — *Vjesnik* (Zagreb), 14. veljače 1987, 6–7.

Ever since Vuk. — *Zavičaj — Homeland*, 1987, XXXIV, 9–10; 319–326.

Gamzigrad. — *Slawistyczne studia językoznawcze. Profesorowi Doktorowi Franciszkowi Sławskiemu w 70 rocznicę urodzin i 50-lecie pracy naukowej* (Wrocław), 1987, 133–136.

Историја српскохрватског језика. — *Билџен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1987 [за 1986. годину], XII, 94 [извештај о индивидуалном пројекту].

Језичке и друге споне. — *Јединство* (Приштина), 7. новембар 1987, 11.

Ljubomir Stojanović, biographe de Vuk. — *Migrations* (Paris), 1987, 2; 35–39.

О пореклу ијекавског говора у бенковачком крају. — *Benkovački kraj kroz vjekove. Zbornik 1* (Benkovac), 1987, 157–170.

О рефлексима слоговног l у призренско-тимочкој дијалекатској области. — *Dona Slavica Aenipontana in Honorem Herbert Schelesnik*, München (Dr. Rudolf Trofenik Verlag), 1987, 65–69.

Од Вука до данас. — *Недељне информативне новине* (Београд), 27. март 1987, специјални додатак *Два века Вука*, 4.

Otkud ćirilica na Braču? — *Brački zbornik* (Supetar), 1987, 1; 186–187.

[Поговор књизи]. — Љуб. Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, 2. изд. [фототипско], Београд (БИГЗ), 1987, 785–794.

Pravci razvoja prozodijskog sistema u slovenskim jezicima. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1987, XLIII, 1–16.

[У коауторству са Ј. Јерковићем, Ј. Кашићем, Б. Остојићем, А. Пецом, М. Пешиканом, Ж. Станојчићем] Прилози допуњавању и осавремењавању наше правописне норме (I): Прилагођено писање страних властитих имена (транскрипција). — *Лешоис Матице српске* (Нови Сад), 1987, год. 163, кв. 439, 5; 772–792. Исто у: *Наш језик* (Београд), 1987, XXVII/3–4, 137–158.

[У коауторству са Ј. Јерковићем, Б. Остојићем, А. Пецом, М. Пешиканом, М. Пижурцом, Ж. Станојчићем и др.] Прилози допуњавању и осавремењавању

наше правописне норме (II): Питање употребе великог слова. — *Леттоийис Майице срѣске* (Нови Сад), 1987, год. 163, кв. 440, 1; 129–156. Исто у: *Наш језик* (Београд), 1988, XXVII/5, 337–362.

Properties and Functions of the Prosodic Phenomena in Language. — *Proceedings, The Eleventh International Congress of Phonetic Sciences, August 1–7, vol. 2*. Tallinn (Academy of Sciences of the Estonian SSR), 1987, 472–475.

Rad na lingvističkoj geografiji u Jugoslaviji. — Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji (Sarajevo, 29–31. marta 1985), Sarajevo (*Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine* LXXXII, *Odjeljenje društvenih nauka*, 18), 1987, 51–59.

Radi se ipak o nečem drugom. — *Jezik* (Zagreb), 1987, 34/3; 81–85 [полемика].

[Рецензије.] — *Гласник Срѣске академије наука и уметности* (Београд), 1987, XXVI, 1. О радovima: Слободанка Мрђен, *Ономастѣика села Хасанбеговци (Брајићи) код Гламоча*, 172; Радмило Маројевић, *О еѣимолошкој обради сѣпароруских ѣйонима*, 173; Јелисавета Суботић, *Прилог ѣознавању анѣйройонимије Грбља ѣрема заѣисима из XV века*, 174; Александар Лома, *Везана мѣйолошка назвања у ѣйонимији*, 175; Алија Цоговић, *Ономастѣика Ђаковице и суседних села*, 176; Зофија Ковалик-Калета, *Сѣбилизација словенских ѣрезимена као самосѣјалан ѣроцес истѣорѣске семанѣичке еволуције*, 177; Жарко Бошњаковић, *Ономастѣика Срема (I део: северни Срем)*, 178; Јасна Хаѣимејлић, *Микроѣйонимија ѣребињске Ласѣве*, 179.

Репертоар речи и њихово порекло (Из Поговора Вуковом Рјечнику 1818). — *Galaksija*, 1987, 181, 21.

Темелна монографија (Из Поговора студији Љубомира Стојановића „Живот и рад Вука Стеф. Караѣића...“). — *Полиѣика* (Београд), 4. април 1987, 9.

Вук Караѣић и књижевни језик код Срба. — *Међународни научни скуп Вук Караѣић и његово дело у своме времену и данас. Резимеа* (Београд), 1987, 30–31.

Вук Караѣић и српски књижевни језик. — *Зборник Народног музеја у Нишу* (Ниш), 1987, 3–4; 9–20.

Vukovi pogledi na književni jezik u evolutivnoj perspektivi. — *Zbornik radova o Vuku Stefanoviću Karadžiću*, Sarajevo (Institut za književnost i jezik), 1987, 13–18.

Вуковим стопама. Ђоко Стојичић: „Сјај разговора“ (Народне изреке), Градина, Ниш, 1987. — *Полиѣика* (Београд), 5. децембар 1987, 13 [приказ].

Wolfgang Girke, Helmut Jachnow, Josef Schrenk: *Handbibliographie zur slawistischen und allgemeinen Linguistik in Osteuropa. Band II: 1966–1971... Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1980, XLII, 727.* — *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*, 1987, LIV, 2; 246–250 [приказ].

1988.

A propos des objections de Radoslav Katičić. — *Revue des études slaves* (Paris), 1987 (1988), 59, fasc. 4, 867–878 [полемика].

Der Anteil Vuk Karadžić an der Gestaltung der modernen Schriftsprache der Serben. — *Zeitschrift für Slawistik* (Berlin), 1988, Jahrg. 33, 5; 629–638.

Бескрајна оданост језичком јединству. У спомен Томиславу Маретићу. — *Задужбина* (Београд), 1988, 3; 8.

Дијалектолошка истраживања српских говора Косова и Метохије. — *Зборник Округлог сѣола о научном истраживању Косова*. Уредник Павле Ивић, Бео-

град (Научни скупови САНУ, XLII, Одељење језика и књижевности — Одбор за проучавање Косова, 1), 1988, 115–119.

Исто у: Косову припада приоритет. — *Јединство* (Приштина), 25–26. фебруар 1988, 10.

Хроника. — *Зборник Округлог стола о научном истраживању Косова*. Уредник Павле Ивић, Београд (Научни скупови САНУ, XLII, Одељење језика и књижевности — Одбор за проучавање Косова, 1), 1988, 227–228 [непотписано].

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1988 [за 1987. годину], XIII, 98–99 [извештај о индивидуалном пројекту].

Извештај академика Павла Ивића о учешћу на годишњој седници Међуакадемијског одбора за ономастику у Загребу 26. фебруара 1988. — *Гласник Српске академије наука и уметности* (Београд), 1988, XXVII, 1; 248–249.

Извори за историју језика. — *Борба* (Београд), 5. мај 1988, 9.

Jacob Grimm und die serbische Sprache. — *О двестагодишњици Јакоба Грима*. Уредник Павле Ивић, Београд (Научни скупови САНУ, XL, Одељење језика и књижевности, 8), 1988, 43–48.

Jezik, njegove funkcije i terminologija. — *Marksistička misao* (Београд), 1988, 26–28.

Наталитет и политика. — *Књижевне новине* (Београд), 1. мај 1988, 783; 3.

Наталитет у служби политике [Надслов:] Срби и Албанци данас. — *Недељне информативне новине* (Београд), 8. мај 1988, 1949; 39–40.

Nature and Functions of the Prosodic Phenomena in Languages. — *Folia Linguistica*, 1988, XXII, 3–4; 229–237.

[У коауторству са М. Грковић] Непознати почетак Дечанске хрисовуље. — *Полишика* (Београд), 21. мај 1988, 11.

О питању улоге Вука Караџића у развоју књижевног језика Срба. — *Пристапни предавања, прилози и библиографија на новите членови на МАНУ*, IX, Скопје (Македонска академија на науките и уметностите), 1988, 17–25. Исто у: *Прилози МАНУ, Одделение на лингвистика и литературна наука* (Скопје), 1988, XIII/2, 39–45.

Основни слој — прасловенског порекла. — *Борба* (Београд), 6. мај 1988, 9.

Порекло и континуитет. — *Књижевне новине* (Београд), 15. мај 1988, 754; 4.

Предисловие. — *Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая, Вып. 1: Рефлексы *ѣ*, Белград (Международный комитет славистов, Сербская академия наук и искусств [и др.]), 1988, 1–5.

[У коауторству са Ј. Јерковићем, Б. Остојићем, А. Пецом, М. Пешиканом, М. Пижурцом, Ж. Станојчићем, Ј. Баотићем, М. Караџа-Гарић, М. Шипком, Р. Катичићем] Прилози допуњавању и осавремењавању наше правописне норме (III): Спојено и одвојено писање ријечи. — *Лейойис Мајице српске* (Нови Сад), 1988, год. 164, књ. 441, 6; 1048–1075. Исто у: *Наш језик* (Београд), 1988, XXVIII/1–2, 60–88.

Разлике међу варијантама — лексичке природе. — *Борба* (Београд), 9. мај 1988, 9.

Рецензија о XIII књизи Речника српскохрватског књижевног и народног језика. — *Гласник Српске академије наука и уметности* (Београд), 1988, XXVII, 2; 221–222.

[Рецензије]. — *Гласник Српске академије наука и уметности* (Београд), 1988, XXVII, 1. О радовима: Милија Станић, *Ускочка топонимија*, 201–202; Мирко Барјактаровић, *Око два географска имена (једно шврђење и једна йрејйо-ставка)*, 203; Драгољуб Петровић, *Топонимија Куча*, 204–205; Милета Букумирић, *Ономастика Сирињке жупе*, 205–206; Миленко Панић, *Ејџник Жидовин у старословенском језику*, 208; Владимир Цветановић, *Из ономастике Ѓњилана*, 208–209; Вељко Брборић, *Ономастика села Пустийуха у Херцеговини*, 209–210.

[Schlusswort]. — *О двестагодишњици Јакоба Грима*. Уредник Павле Ивић, Београд (Научни скупови САНУ, XL, Одељење језика и књижевности, 8), 1988, 447–449.

Топонимија чува словенску старину. — *Борба* (Београд), 10. мај 1988, 10.

Uпотреба istine. — *Danas* (Zagreb), 10. svibnja 1988, 325; 35–37.

[У коауторству са Т. Логаром] Утицај квантитета на развој *љ. — *Прилози МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука* (Скопје), 1988, XIII/1, 47–50.

[У коауторству са Т. Логаром] Uticaj vokalnog kvantiteta na refleks *љ. — *Прилози МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука* (Скопје), 1988, XIII/1, 83–85.

[У коауторству са Т. Логаром] Влияние вокального количества на рефлексy *љ. — *Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Вып. 1: Рефлексы *љ*, Белград (Международный комитет славистов, Сербская академия наук и искусств [и др.]), 1988, 154–155.

[У коауторству са Т. Логаром] Vpliv kvantitete vokala na refleksy *љ. — *Прилози МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука* (Скопје), 1988, XIII/1, 87–88.

Vuk Karadžić et la langue littéraire des Serbes. — *Vuk Stef. Karadžić. Actes du colloque international tenu en Sorbonne les 5 et 6 octobre 1987*, Paris (Université de Paris — Sorbonne, Centre de recherches sur les langues et cultures slaves), 1988, 19–24.

Вук Караџић и књижевни језик код Срба. — *Научни састџанак славистџа у Вукове дане. Реферџати и саопшџтења* (Београд), 1988, XVII, 1; 13–21.

Vuk Karadžić und die Literatursprache der Serben. — *Sprache, Literatur, Folklore bei Vuk Stefanović Karadžić. Beiträge zu einem Internationalen Symposium*, Göttingen, 8–13. Februar 1987, Wiesbaden (Otto Harrasowitz), 1988, 38–51. (*Opera Slavica, Neue Folge*, 13).

[У коауторству са D. Brozovićem] *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. — Izvadak iz 2. izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb, 1988, IX + 119 + 3 dijalektološke karte u boji. Tekstovi P. Ivića: *Istorija jezika*, 5–54; *Narečja*, 54–80.

1989.

[Ауторизована дискусија]. — *Ванредна скупшџтина Српске академије наука и уметности, одржана 18. децембра 1986. године*, Београд (Српска академија наука и уметности), 1989, 83–84. [Поводом тзв. Меморандума САНУ].

[У коауторству са В. Ј. Ђурићем, С. Ђирковићем] *Есфигменска повеља деспота Ђурђа*. — Београд, Смедерево (*Југословенска ревија*, Завод за заштиту споменика културе), 1989, 12–18: О језику и правопису у Повељи; 74–79: The Language and Orthography in the Charter.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1989 [за 1988. годину], XIV, 104 [извештај о индивидуалном пројекту].

Језичка неравноправност — пут ка асимилацији Срба у Хрватској. — *Полишика* (Београд), 12. децембар 1989, 8.

Књига лепа, занимљива, духовита. — *Развишак* (Зајечар), 1989, XXIX, 3; 86–88. [Реч на промоцији књиге Драгољуба Златковића „Пословице и поређења у пиротском говору“...].

Књига настала из љубави према завичају. — *Развишак* (Зајечар), 1989, XXIX, 3, 72–74. [Реч на промоцији књиге Јакше Динића „Речник тимочког говора“...].

Коме то чупају језик. Поруке чудне песме која је објављена у „Вјеснику“. — *Полишика* (Београд), 11. јул 1989, 9.

[У коауторству са Ј. Јерковићем, Ј. Кашићем, Б. Остојићем, А. Пецом, М. Пешиканом, М. Пижурицом, Ж. Станојчићем, Ј. Баотићем, М. Караца-Гарић, М. Шипком] *Прилози њавојису*, Нови Сад (Матица српска), 1989, стр. 127.

Пробни камен демократизма. — *Књижевне новине* (Београд), 15. септембар 1989, 782.

Пропуштена прилика. [Надаслов:] О језику у службеној употреби у Хрватској — последице одлуке Сабора. — *Борба* (Београд), 23. јун 1989, 4.

Prosodic Possibilities in Phonology and Morphology. — *Yugoslav General Linguistics*. Ed. by Milorad Radovanović. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1989, 111–129 [Прештампан чланак из 1970. године].

Пут ка асимилацији. — *Народне новине* (Ниш), 9–10. децембар 1989, 7.

Расцеп на помолу. — *Недељне информативне новине* (Београд), 21. мај 1989, 2003; 30–32 [Интервју поводом предлога уставне формулације о језику у Хрватској].

Рецензија о XIV књизи Речника српскохрватског књижевног и народног језика. — *Гласник Српске академије наука и уметности* (Београд), 1989, XXVII, 4; 187–189.

Рецензија о другом делу XIV књиге Речника српскохрватског књижевног и народног језика. — *Гласник Српске академије наука и уметности* (Београд), 1989, XXVIII, 1; 189–192.

[Рецензије]. — *Гласник Српске академије наука и уметности* (Београд), 1989, XXVII, 4. О радовима: Петар Пејовић, *Микрошјононимија Озринића*, 191–192; Љубисав Ђирић, *Ономастике Изморника*, 193; Милија Станић, *Ускочка аншјононимија*, 194–195; Данута Копертовска, *Избор имена некад и сад*, 196; Живко Бјелановић, *Рјечник аншјононима Буковице*, 197; Јаворка Маринковић, *Микрошјононимија Врања и околине*, 198–199; Александар Лома, *Тојономастике и археологија*, 199–200; Радмило Маројевић, *Косово–Косовац–Косовар*, 201; Велимир Михаиловић, *Из шјономастике Србије (Таково, Подујево, Прахово, Даросава, Добановци, Рајања Бара, Чокешина, Свилеува)*, 202.

Structure and Typology of Dialectal Differentiation. — *Yugoslav General Linguistics*. Ed. by Milorad Radovanović. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1989, 101–109 [Прештампан чланак из 1962. године].

Sve moje konstatacije i dalje čvrsto stoje. — *Jezik* (Zagreb), 1989, XXXVI, 3; 72–84 [полемика].

Trag promene / na kraju sloga u a u govoru bačkih Bunjevaca. — *Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja. Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici*. — Ljubljana (SAZU), 1989, 117–121.

Журба због блага и памћења. — *Полишика ексџрес* (Београд), 26. фебруар 1989, 10.

[Прилог П. Ивића]. — У књизи: Милош Јевтић, *Вук данас. Сведочења* (Валево), 1989, 99–100.

1990.*

[У коауторству са Т. Логаром] Влияние вокального количества на рефлексy *ѣ: сводная карта № 2. — *Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Вып. 2а: Рефлексы *ѣ*, Москва (Академия наук СССР), 1990, 116–117, 170–171.

[У коауторству са Т. Логаром] Влияние вокального количества на рефлексy ѣ: сводная карта № 5. — *Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Вып. 2б: Рефлексы ѣ*, Wrocław (Polska Akademia Nauk), 1990, 112–113.

Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског. — *Научни састџанак славистиа у Вукове дане. Реферати и саопштиења* (Београд), 1990, XIX, 2; 5–14.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна испрџживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1990 [за 1989. годину], XV, 117–118 [извештај о индивидуалном пројекту].

Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski : istorija jezika. — *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb (Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“), 1990, 6; 50–67.

Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski : narečja. — *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb (Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“), 1990, 6; 67–78.

[У коауторству са А. Шојатом] Kajkavština u djelu J. Ch. Jordana „De originibus Slavicis“. — *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* [за] 1989 (Нови Сад), 1990, XXXII, 2; 139–176.

О говорима Баната. — *Свеске*, Панчево (Заједница књижевника Панчева), 1990, 2, 4; 145–159.

Чланак прештампан из *Јужнословенског филолога* XVIII за 1949–1950.

О језику некадашњем и садашњем. — Београд–Приштина (БИГЗ–Јединство), 1990, стр. 335.

О старим изоглосама на тлу славонског дијалекта. — *Croatica Slavica Indoeuropea*, Wien (Österreichische Akademie der Wissenschaften: Institut für Slavistik der Universität Wien), 1990, 83–93.

(*Wiener Slavisches Jahrbuch Ergänzungsband*, 8).

Prilog poznavanju govora kajkavskih naseljenika u okolini Šoprona. — *Studia Slavica* (Budapest), 1990, 36, 1–4; 193–206.

* У публицистичким и другим популарним прилозима објављеним 1990. и касније наслове су већином дале редакције листова.

[У коауторству са С. Реметићем] Рефлекси акцентованих вокала *e* и *o* у говорима призренско-јужноморавског дијалекта на земљишту косовске покрајине. — *Косовско-метохијски зборник*, Београд (Српска академија наука и уметности), 1990, 1; 163–173.

Заједнички али подељен језик [разговор водио] Светозар Стијовић. — *Политика* (Београд), 12. мај 1990, 15.

Језик жртва политике [разговор водила] Вера Гавриловић. — *Побједа* (Титоград), 18. новембар 1990.

Jezik za naročitu upotrebu [razgovor vodila] Dušica Milanović. — *Intervju* (Београд), 11. мај 1990, 4–7.

Језик као жртва политике [разговор водила] Верица Рупар. — *Политика* (Београд), 4. новембар 1990.

Реч академика Ивића [приликом добијања Октобарске награде]. — *Политика* (Београд), 21. октобар 1990, 9.

Српски континуитет: о језичкој прошлости Косова (из књиге „О језику некадашњем и садашњем“). — *Јединство* (Приштина), 26–27. мај 1990, 9–10.

Српско језичко питање [разговор водио] Сава Даутовић. — *Недељне информативне новине* (Београд), 19. октобар 1990, 48–49.

Српскохрватски је један језик [у оквиру текста] „Говорите ли новоштокавски“. — *Свети* (Београд), 31. октобар — 13. новембар 1990, 64–65.

1991.

Александар Младеновић, зачетник новосадске школе проучавања предвукског књижевног језика код Срба. — *Рад Мајнице српске* (Нови Сад), 1991, 28; 70 [реч на промоцији XXXIII *Зборника Мајнице српске за филологију и лингвистику* посвећеног А. Младеновићу].

L'Atlas linguistique pan-slave: (à propos de la parution des deux premiers volumes). — Congrès International de l'Atlas Linguarum Europae, Aoste: Musumeci Editeur, 1991, 172–176.

Изабрани огледи I: О словенским језицима и дијалектима, Ниш (Просвета), 1991, 273 стр.

Изабрани огледи II: Из историје српскохрватског језика, Ниш (Просвета), 1991, 324 стр.

Изабрани огледи III: Из српскохрватске дијалектологије, Ниш (Просвета), 1991, 295 стр.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1991 [за 1990. годину], XVI, 109; *Годишњак Српске академије наука и уметности* (Београд), 1991 [за 1990. годину], XCVII, 205 [извештај о индивидуалином пројекту].

[У коауторству са Б. Брборићем] Мерила језичке правилности. — *Језички приручник*, Београд (Радио-телевизија Београд), 1991, 25–37.

[У коауторству са Б. Брборићем] Начела наше језичке политике. — *Језички приручник*, Београд (Радио-телевизија Београд), 1991, 11–24.

Целокупна дела Павла Ивића IV: О Вуку Караџићу. Приредио Александар Младеновић. — Сремски Карловци — Нови Сад (Издавачка књижарница Зорана Стојановића), 1991, 316 стр.

О међуслововној вокалској асимилацији у бачким српским говорима. — *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1991, XXXIII, 167–173.

О узроцима етничких промена на Косову. — *Сјановништво словенског йоријекла у Албанији. Зборник радова са научног скупа одржаног у Цетињу 21, 22. и 23. јуна 1990*, Титоград (Историјски институт), 1991, 167–169.

Средњовековне српске повеље и писма као сведочанства о језику и култури. — *Зборник радова Научно-наставне групе за српскохрватски језик и југословенске књижевности у Нишу* (Ниш), 1991, 1; 14–24.

Уводне напомене. — *Језички ириручник*, Београд (Радио-телевизија Београд), 1991, 9.

Језик се не своди на праговорис. — *Narodna armija* (Београд), 3. август 1991, 32–33 [интервју].

Југославија мања, али боља. — *Побједа* (Титоград), 21. септембар 1991, 11.

Ка промени духовне климе [разговор водио] Милорад Вучелић. — *Политика* (Београд), 24. август 1991, 9–10.

На нашој страни су аргументи. — *Недељне информативне новине* (Београд), 2. август 1991, 26–28.

На прелому епоха. — *Задужбина* (Београд), 15. септембар 1991, 1.

Насрнули на зајед, у: Момчило Поповић, Вера Гавриловић, *Вайај Ловћена*, Титоград (Побједа), 1991, 30 стр.

Нетачности господина Грмека. — *Недељне информативне новине* (Београд), 1. новембар 1991, 28–29.

Ослободите се илузија о југословенству. — *Политика* (Београд), 18. јул 1991, 14.

[Предговор] књизи: Милош Јевтић, *Са светским славистима*. — Горњи Милановац (Дечје новине), 1991, 5–6. (Колекција одговори, 10).

Препород свести српског народа [разговор водио] Милорад Вучелић. — *Политика* (Београд), 23. август 1991, 7–8.

Renaissance of the Awareness of the Serbian People. — *Conversations with the Epoch* [razgovor vodio] Milorad Vučelić, Belgrade (The Ministry of Information of the Republic of Serbia), 1991, 68–80.

Рушење Југославије једним потезом. — *Политика* (Београд), 20. октобар 1991, 9 [изјава].

Свету дати прилику. — *Јединство* (Приштина), 25. новембар 1991, 5 [интервју].

Специјално за „Српске народне новине“ говори председник Српског сабора Павле Ивић. — *Српске народне новине* (Будимпешта), 17. октобар 1991, 1.

У сукобу с истином. — *Недељне информативне новине* (Београд), 26. јул 1991, 11.

Уместо туђе лажи — наша истина. — *Дневник* (Нови Сад), 28. септембар 1991, 11 [интервју].

Hrvatska će izgubiti rat. — *Intervju* (Београд), 2. август 1991, 4–6 [интервју].

1992.

Грешке у логици и логика у грешкама. — *Србија и коменџари* за 1990/91 (Београд), 1992, 185–199.

Дијалекатска основица преддуковског књижевног језика у његовој последњој фази. — *Анали Филолошког факултета* (Београд), 1992, 19; 83–110.

Инвентар морфолошке проблематике штокавских говора. — *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1992, XXXV/1, 195–212.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1992 [за 1991. годину], 17; 120–121 [извештај о индивидуалном пројекту].

Језик прошлости. Светозар Стијовић, Славенизми у Његошевим песничким делима. — *Недељне информативне новине* (Београд), 2. октобар 1992, 44 [приказ].

Language Planning in Serbia Today. Language Planning in Yugoslavia (edited by Ranko Bugarski and Celia Hawksworth). Columbus (Ohio). — *Slavica publishers, Inc.*, 1992, 101–110.

Сима Ћирковић, Становништво српског поријекла у Албанији..., Титоград 1991. — *Историјски записи* (Београд), 1992, 1–4; 271–272 [приказ].

Antiratna propaganda. — *Интервју* (Београд), 27. новембар 1992, 48 [изјава поводом изложбе „Геноцид над Србима“].

Босанска танка црвена линија [разговор водила] Јелица Рођеновић. — *Епоха* (Београд), 2. јун 1992, 35–37.

Враћање исконском имену [разговор водио] Драгољуб Збиљић. — *Јединство* (Приштина), 1–2. август 1992, 8.

Wie die Serben verteufelt werden. — *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 9. 11. 1992, 14.

[Дискусија]. — *Право у сенци политике: како Евројска заједница распушта Југославију*. — Београд (Српска академија наука и уметности), 1992, 25.

Именик правих Срба [разговор водила] Виолета Рашковић. — *Вечерње новости* (Београд), 20. новембар 1992, 11 [поводом књиге „Сто најзнаменитијих Срба“].

Inexactitudes et distorsions: un modèle de propagande politique. De l'imprecision à la falsification: analyses de *Vie et mort de la Yougoslavie* de Paul Garde (par Pavle Ivić, Nikola Samardžić, Anne Yelen... [et al.]). Lausanne. — *L'Age d'Homme*, 1992, 11–46.

Пажљиво са језиком. — *Политика* (Београд), 20. јун 1992, 13.

Свједочанство о епоси [о Добрици Ћосићу]. — *Побједа* (Титоград), 4. јануар 1992, 9.

Србофобија и последице. 1, Вазали против Србије. — *Недељне информативне новине* (Београд), 28. август 1992, 52–54.

Србофобија и последице. 2, Прећутана неравноправност. — *Недељне информативне новине* (Београд), 4. септембар 1992, 51–53.

Србофобија и последице. 3, Српски шок. — *Недељне информативне новине* (Београд), 11. септембар 1992, 52–54.

Србофобија и последице. 4, Неморални коментари. — *Недељне информативне новине* (Београд), 18. септембар 1992, 52–53.

Траговн у језику. — *Побједа* (Титоград), 4. април 1992, 12 [са промоције књиге о Словенима у Албанији].

Ћирилица је само наша [разговор водила] D. Milanović. — *Интервју* (Београд), 11. децембар 1992, 3.

Пирилица је најсавршенија азбука у Европи [разговор водио] Милош Јевтић. — *Полиџика* (Београд), 22. фебруар 1992, 15.

1993.

Алија Цоговић, Ономастика Горе. — *Гласник Српске академије наука и уметности* (Београд), 1993 [за 1991. годину], XXX, 2; 171–172 [рецензија].

Вода Дитиња и даљинска асимилација вокала. — *Philologia slavica. К 70-летию академика Н. И. Толстого*, Москва (Российская академия наук, „Наука“), 1993, 326–331.

Гордана Јовановић, Дистрибуција хришћанских имена на поседима Дечанског властелинства. — *Гласник Српске академије наука и уметности* (Београд), 1993 [за 1991. годину], XXX, 2; 167–168 [рецензија].

Документовано и речито. — *Задужбина* (Београд), 22 (јуни) 1993, 5 [поводом књиге Митра Пешикана „Наша азбука и њене норме“].

Ђуро Даничић (1825–1882). — *100 (сто) најзнаменијих Срба*, Београд — Нови Сад (Принцип—Ш—Јупублик), 1993, 214–217.

Егон Фекете, Топонимски елементи у српскохрватским фразеолошким севкенцама. — *Гласник Српске академије наука и уметности* (Београд), 1993 [за 1991. годину], XXX, 2; 170 [рецензија].

Историја српскохрватског језика. — *Билџен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1993 [за 1992. годину], 18; 123; *Годишњак Српске академије наука и уметности* (Београд) [за 1992. годину], 1993, XCIX, 219 [извештај о индивидуалном пројекту].

Језичка историја и усмереност културе. — *Полиџика* (Београд), 18. децембар 1993, 15.

Језичке прилике код Срба у раздобљу од 1537. до 1699. године. — *Историја српског народа*, 3. књ., 2. том, *Срби под турском влашћу 1537–1699*, Београд (Српска књижевна задруга), 1993, 105–121.

Јелена Пешикан, Ономастикон погинулих на Сремском фронту. — *Гласник Српске академије наука и уметности* (Београд), 1993 [за 1991. годину], XXX, 2; 175–176 [рецензија].

Још понешто о Вуковим заслугама. — *Задужбина* (Београд), 24 (децембар 1993), 10.

Југославија у огњу: дело Јелене Гускове објављено у Москви. — *Полиџика* (Београд), 27. фебруар 1993, 17.

Нека за овом књигом дођу многе друге. — *Задужбина* (Београд), 21 (март 1993), 3 [реч на представљању Библиографије о Васојевићима Добрила Аранитовића].

Ново о Његошу. Светозар Стијовић, Славенизми у Његошевим песничким делима ... Сремски Карловци 1992. — *Полиџика* (Београд), 15. мај 1993, 20 [приказ].

О доценту Радосаву Бошковићу и дијалектологији. — *Сиварање* (Београд), 1993, 4, 5, 6; 287–288.

Правовис српскога језика, њиредили Миџар Пешикан, Јован Јерковић, Мајо Пижурица. — *Правопис српскога језика*, Нови Сад (Матица српска), 1993, 9–13 [рецензија].

Радмило Маројевић, Историјски развој словенских посесивних изведеница у антропонимији и топонимији (са социономастичког и творбено-семантичког аспекта). — *Гласник Српске академије наука и уметности* (Београд), 1993 [за 1991. годину], XXX, 2; 167–168 [рецензија].

Радмило Маројевић, Словенски антропоними типа *Томаш*, топоним *Париж* и апелатив *Пайеж* резултат творбене адаптације. — *Гласник Српске академије наука и уметности* (Београд), 1993 [за 1991. годину], XXX, 2; 169–170 [рецензија].

Сенахид Халиловић, Из ономастике југоисточне Херцеговине и јужне Далмације. — *Гласник Српске академије наука и уметности* (Београд), 1993 [за 1991. годину], XXX, 2; 174–175 [рецензија].

Ћирилица у модерном руху. Митар Пешикан, „Наша азбука и њене норме“. — *Борба* (Београд), 15. април 1993, 16.

Академик Павле Ивић за „Политику“ говори о мерилима правилности у српском језику, 1: Како би Вук Караџић данас говорио. — *Полиџика* (Београд), 2. јул 1993, 12.

Академик Павле Ивић за „Политику“ говори о мерилима правилности у српском језику, 2: Блиски сусрети речи. — *Полиџика* (Београд), 3. јул 1993, 12.

Академик Павле Ивић за „Политику“ говори о мерилима правилности у српском језику, 3: Речи нису за одстрел. — *Полиџика* (Београд), 4. јул 1993, 10.

Академик Павле Ивић за „Политику“ говори о мерилима правилности у српском језику, 4: Путокази у свету речи. — *Полиџика* (Београд), 5. јул 1993, 10.

Воајери, видовџаци и видео траке. — *Полиџика* (Београд), 18. јул 1993, 10.

Границе Хрватске — ни етничке ни историјске. — *Српска зора* (Книн), 1993, 7; 21–22; *Хришћанска мисао* (Београд), 1993, 3–5; 22.

Do mira mora doći. — *Intervju* (Београд), 19. mart 1993, 14–15 [razgovor vodila] Dušica Milanović.

Има наде за оптимизам. — *Сјона* (Франкфурт на Мајни), 8. април 1993, 15; 19 [разговор водила] Љиљана Вајагић.

Језичка историја и усмереност културе. — *Полиџика* (Београд), 18. децембар 1993, 15.

НОБ без великих Срба. — *Борба* (Београд), 24. јун 1993, 17 [изјава].

Поздрав Сабору српског уједињења. — *Unity Herald = Глас Сабора* (New York, Nara, Calif.), 1993, 3–4; 35.

Правопис српскога језика. — *Рад Маџице српске* (Нови Сад), 1993, 30; 50–51 [реч на претпромоцији Правописа 1. октобра 1993. године].

Словом на лаж. — *Полиџика ексџрес* (Београд), 26. новембра 1993, 9 [разговор водила] М. Миџовић.

Uloga tradicije u formiranju i afirmaciji nacionalne svesti Srba i Crnogoraca. — *Negovanje i vrednovanje tradicije u vojsci Jugoslavije* (Београд), 1993, 10–12.

1994.

[У коауторству са Ж. Бошњаквићем и Г. Драгин] *Банашки говори шумадијско-војвођанског дијалекта. 1. књ., Увод и фонетизам*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд (Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик), 1994, XL, стр. 419.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1994 [за 1993. годину], 19; 103 [извештај о индивидуалном пројекту].

Књижевни језик као инструмент културе и продукт историје народа. — *Историја српске културе*. Горњи Милановац — Београд (Дечје Новине — Удружење издавача и књижара Југославије), 1994, 41–51.

Неоакут на падинама Копаоника. — *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1994, XXXVII, 249–256.

О говору Галијољских Срба. Целокујна дела Павла Ивића. Приредно Драгољуб Петровић. — Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Сремски Карловци — Нови Сад), 1994, стр. XXI + 519 [Репринт издање књиге *О говору Галијољских Срба*, 1957. и чланка *Систем основних претеритивних времена у говору Галијољских Срба*, 1953–1954].

О српском говору у Батањи. — *Јужнословенски филолог* (Београд), 1994, L, 33–49.

Питања српског књижевног језика данас. — *Даница. Српски народни илустровани календар за годину 1994* (Београд), 1; 187–192 [прештампан чланак *Још нешто о Вуковим заслугама*, 1993].

[Поговор књизи] Предраг Степановић, *Говори Срба и Хрватша у Мађарској. Штокавско наречје*. — Студије о Србима, 5, Горњи Милановац — Нови Сад — Београд (Дечје новине — Матица српска — Вукова задужбина), 1994, 163–165.

[Поговор књизи] Јозеф Шниц, *Географска терминологија српскохрватског језика*. — Студије о Србима, 4, Горњи Милановац — Нови Сад — Београд (Дечје новине — Матица српска — Вукова задужбина), 1994, 122–124.

[Приступ]. — *Историја српске културе*, Горњи Милановац — Београд (Дечје новине — Удружење издавача и књижара Југославије), 1994, 5–7.

[У коауторству са М. Пешиканом] Српско штампарство. — *Историја српске културе*, Горњи Милановац — Београд (Дечје новине — Удружење издавача и књижара Југославије), 1994, 137–145.

Српскохрватски дијалекти. Њихова стурктура и развој, 1. књ., Ојшћа размајрања и штокавско наречје. С немачког превела Павица Мразовић. Целокупна дела Павла Ивића III. — Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Сремски Карловци — Нови Сад), 1993, стр. 319 + дијалектолошка карта [превод књиге *Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung. Erster Band, Allgemeines und die štokavische Dialektgruppe*, 1958].

Дијалектолошка проучавања говора призренско-тимочке зоне. — *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката. Зборник радова са научног скупа* (Нишка Бања, јун 1992), Ниш (Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ Београд, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу), 1994, 55–71.

[Дискусија]. — *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката. Зборник радова са научног скупа* (Нишка Бања, јун 1992), Ниш (Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ Београд, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу), 1994, 231–232, 236–238, 328–329.

Суштина и смисао делатности Ресавске школе. — *Ресавска школа и десјош Сјефан Лазаревић*. Округли сто, манастир Манасија, 28. август 1993, Дани српског духовног преображења, 1, Деспотовац (Народна библиотека „Ресавска школа“), 1994, 65–67.

Вук је направио грешку. — *Новосћи* (Београд), 11. април 1994, 8.

Географска терминологија. — *Задужбина* (Београд), 28 (децембар 1994), 4 [са представљања књиге проф. Ј. Шица 18. октобра 1994].

За спас западне гране српства [разговор водила] Јелена Нововић. — *Полишика експрес* (Београд), 8. фебруар 1994, 9.

Један правопис или неколико?. — *Дневник* (Нови Сад), 15. новембар 1994, 11.

Језик одражава стварност једног друштва [разговор водио] Д. Познановић. — *Сремске новине*, 5. октобар 1994.

Кад машта замени науку. — *Дневник* (Нови Сад), 16. децембар 1994, 17 [полемика].

Модерни настављач Вуковог дела. — *Расковник* (Београд), 1994, 77–78; 146–148.

Потреба за обраћањем традицији. — *Војска, специјални прилог* (Београд), 15 (јун 1994), 5. [Прештампан текст *Улога традиције у формирању и afirmацији националне свести Срба и Crnogoraca*, 1993].

Правопис српског језика. — *Књижевне новине* (Београд), 889–890 (1. 7 – 15. 7. 1994), 3 [представљање *Правовиса српског језика* у Народној библиотеци 22. јуна 1994. године].

Студије о Србима. — *Српске народне новине*, 1994, 4, 44 (3. новембар 1994), 1.

Студије о Србима. — *Алманах / Српске народне новине* (Будимпешта), 1994, 129–132 [реч на будимпештанској промоцији књига Предрага Степановића и Иштвана Пота].

Узорно ортографско дело. — *Дневник* (Нови Сад), 8. јун 1994, 13.

Штокавски говор. — *Српске народне новине* (Будимпешта), 4/44 (3. новембар 1994), 7.

Штокавски говори у Мађарској. — *Задужбина* (Београд), 27 (септембар 1994), 12 [Текст истоветан са претходним].

1995.

Актуелни тренутак српског књижевног језика. — *Српско ишћање данас. Други конгрес српских интелектуалаца* (Београд, 22–23. април 1994), Београд (Српски сабор... [и др.]), 1995, 50–54.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1995 [за 1994. годину], XX; 100–101 [извештај о индивидуалном пројекту].

О књижевном језику предвуковске епохе. Борис Унбегаун, Почети књижевног језика код Срба, превео Михаило Поповић, издање Вукове задужбине, Матице српске и Орфелина, 1995. — *Задужбина* (Београд), 31 (септембар 1995), 9.

Однос између карашевског и свиничког говора. — *Македонски јазик* [за] год. 1989–1990 (Скопје), 1995, XL–XLI, 201–215 [Посветено на академик Божићар Видоески по повод 70-годишнината].

[Предговор књизи] *Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа. Зборник радова са III међународне хиландарске конференције, одржане од 28. до 30. марта 1989, уредник Павле Ивић*. — Београд (Српска академија наука и уметности), 1995, 1–2.

[Предговор главног уредника књизи] Борис Унбегаун, *Почеци књижевног језика код Срба. Сјудије о Србима, 1.* — Београд — Нови Сад (Вукова задужбина — Матица српска — Орфелин), 1995, 5–12.

[Předmluva] *Dějiny srbské kultury*. Praha (Nakladatelství Pedagogické fakulty), 1995, 1.

[У коауторству са М. Пешиканом] Serbian Printing. — *The History of Serbian Culture*. Edgware (England), Porthill Publishers, 1995, 137–145.

Смисао збивања у историји књижевног језика Срба. — *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду за 1994* (Нови Сад) 1995, 23; 15–30.

Spisovný jazyk jako instrument kultury a produkt historie národa. — *Dějiny srbské kultury*, Praha (Nakladatelství Pedagogické fakulty) 1995, 24–30.

[У коауторству са М. Пешиканом] Srbský knihtisk. — *Dějiny srbské kultury*, Praha (Nakladatelství Pedagogické fakulty) 1995, 70–74.

[У коауторству са Б. Брборићем] *Српски језик данас*. Приштина — Нови Сад (Библиотека данас) 1995, стр. 31. Павле Ивић, *Актуелни тренућак српског књижевног језика*.

The Standard Language as an Instrument of Culture and the Product of National History. — *The History of Serbian Culture*. Edgware (England), Porthill Publishers, 1995, 41–51.

[Foreword] *The History of Serbian Culture*. Edgware (England), Porthill Publishers, 1995, 5–7.

Проучавање средњовековних словенских рукописа, Српска академија наука и уметности (Београд), 1995, 481–483 [хроника]. Потписано: Ур.

Чињенице и загонетке у језикуписа Светога Саве. — *Свети Сава. Приредили Крсто Миловановић, Димирије Калезић*, Београд (Народно дело), 1995, 73–78.

Двојни стандарди као принцип. — *Књижевне новине* (Београд), 911–912 (1–15. 7. 1995), 9.

Историја српске културе. — *Новине Београдског читалишта* (Београд), 1995, 5, 17; 3 [на представљању *Историје српске културе* 27. 12. 1994. у Народној библиотеци Србије].

Католикос је Маројевић. — *Погледи* (Крагујевац), 1995, 174; 42–43 [полемика].

Мудра одлука посланика Републике Српске. — *Глас српски* (Бањалука), 19. децембар 1995, 2.

Правопис је у темељу језика [наднаслов] Академик др Павле Ивић о нашем односу према језику којим говоримо [разговор водила] Александра Меанија. — *Дани* (Суботица), 42 (25. октобар 1995), 19–20.

Произвољна измишљања и цинична изругавања [наднаслов] Др Павле Ивић одговара др Радмилу Маројевићу. — *Дневник* (Нови Сад), 10. март 1995, 12 [полемика].

1996.

Досадашња проучавања. — *Призренско-џимочки говори*. Ниш (Филозофски факултет), 1996, 5–26. [Прештампан истоветан текст из 1994. године].

О лексикографским јогајмњеницама. Зборник радова са научног скупа Сјране речи и изрази у српском језику, са освртом на исти проблем у језицима

националних мањина. — Суботица–Београд (Градска библиотека Суботица — Институт за српски језик Српске академије наука и уметности), 1996, 407–409 [завршна реч].

Зашто се српски језик толико мењао кроз историју?. — *Српске народне новине* (Будимпешта), год. VI, бр. 21, 23. мај 1996, 6–7.

Zur strukturellen Methode in der Dialektologie: dargestellt an südslawischen Dialekten. — *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* (Stuttgart), 1996, 63, 1; 257–268.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1996 [за 1995. годину], 21; 126–127; *Годишњак Српске академије наука и уметности* (Београд), 1996 [за 1995. годину], СII, 234 [Извештај о индивидуалном пројекту].

Митар Пешикан, Несвакидашња личност. In memoriam. — *Недељне информативне новине* (Београд), 19. јул 1996, 47 [некролог].

Немачки генерал Ромел у српском фолклору. — *Право и лажно народно језиштво. Научни скуп, Десношовац, 26–27. август 1995. Дани српског духовног преображења, 3*, Деспотовач (Народна библиотека „Ресавска школа“), 1996, 159–165.

О језику. — *Република Српска Крајина*. Топуско–Книн–Београд („Сава Мркаљ“ — Српско културно друштво „Зора“ — Радничка штампа), 1996, 143–158.

[Дискусија] Округли сто Статус србистике у свету. — *Научни саставак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења* (Београд), 1996, XXV, 2; 497–498, 505.

[Предговор књизи] Драго Ћупић, Егон Фекете, Богдан Терзић, *Слово о језику*, Београд (Партенон), 1996, 9–10.

Проблем језика Венцловићевог. — *Дани Раче у крај Дрине* (Бајина Башта), 1996, 4; Посебна издања Бајинобаштанских новина, 24. октобар 1996 [Одломци из реферата].

[У коауторству са И. Лехисте] *Прозодија речи и реченица у српскохрватском језику. С немачког превела Љиљана Субојић. Целокупна дела Павла Ивића VII/2*. — Издавачка књижевница Зорана Стојановића (Сремски Карловци — Нови Сад), 1996, стр. 354 [превод књиге *Word and Sentence Prosody in Serbocroatian*, 1986].

Тежња за објективношћу. — Kenet E. Nejlor, *Sociolingvistički problemi među Južnim Slovenima*, Beograd (Prosveta), 1996, 215–216 [pogovor].

Узроци и последице у историји књижевног језика Срба. — *Даница, српски народни илустрирани календар за 1996* (Београд), 1996, 3; 243–258.

Географија као судбина. Бабкен Симонјан, „Кроз балканску ватру“, Београд, 1995. — *Полиџика* (Београд), 10. фебруар 1996, 19.

Емоционалац као критичар. — *Ријеч* (Никшић), 1996, 2, 1–2; 107–123 [полемика].

И правописа има разних. Размишљања академика Павла Ивића поводом чланка професора Радоја Симића. — *Полиџика* (Београд), 5. октобар 1996, 22; *Значења* (Добој), 27. октобар 1996, 153–156.

Мало промена и много допуна [наднаслов] Нови правопис српског језика [разговор водила] Даница Радовић. — *Полиџика* (Београд), 25. октобар 1996, 29.

Обмана као систем. — *Недељне информативне новине* (Београд), 19. јануар 1996 [поводом мемоара лорда Овена].

Одговор императиву историје. — *Недељни Дневник* (Нови Сад), 27. децембар 1996 — 3. јануар 1997, 30–31.

Опис који освешћује [наднаслов] Српски језик на крају века. — *Дневник* (Нови Сад), 11. децембар 1996, 15.

Очев лик гледан из даљине. — *Сунчани сави* (Сремска Митровица), 1996, 5–6; 71–72.

Павле Ивић. — Милош Јевтић, *Са домаћим славистима*, књ. 1, Београд (Партенон), 1996, 325–341; Колекција одговори, 30.

1997.

[У коауторству са Ж. Бошњакковићем и Г. Драгин] *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. 2. књ., Морфологија, синтакса, закључци, лексикови*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд (Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик), 1997, XLIII, стр. 568.

Етимолошки пројекат САНУ. — *Славистика* (Београд), 1997, I, 113–115.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд) [за 1996. годину], 1997, 22; 92; *Годишњак Српске академије наука и уметности* (Београд), 1997 [за 1996. годину], СIII, 209–210 [извештај о индивидуалном пројекту].

Jezik Gavrila Stefanovića Venclovića i srpski govori oko Budimpešte. — *Hungaro-Slavica, 1997. Studia in Honorem Stephani Nyomárkay*, Budapest (Elte szláv tanzéksorozat), 1997, 97–100.

О дијалекту и пореклу Гаврила Стефановића Венцловића. — *Рачански зборник* (Бајина Башта), 1997, 2; 15–19.

О косовско-ресавском говору Чобанца близу Сентандреје. — *Сентандрејски зборник*, Београд (Српска академија наука и уметности), 1997, 3; 225–237.

Prilog leksičkoj geografiji slovenskog jezika. — *Lětopis* (Budišyn/Bautzen), 1997, 44, 1; 142–148.

Разлике међу говорима косовско-ресавског дијалекта. — *О српским народним говорима. Научни скуп, Деспотовац, 21–22. 8. 1996. Дани српског духовног преображења*, IV, Деспотовац (Народна библиотека „Ресавска школа“), 1997, 41–44.

The South Slavic Languages. — *Atlas Linguarum Europae: perspectives nouvelles en géolinguistique* (Roma), 1997, 259–266.

Благо нашег језика [наднаслов] Дуго очекиван речник. — *Полијтика* (Београд), 15. фебруар 1997, 21.

Догађају се на свету и добре ствари. — *Ресавска реч* (Деспотовац), 2. септембра 1997, 9 [завршна реч академика Павла Ивића на затварању манифестације „Дани српског духовног преображења, Деспотовац–Манасија 97“].

На отварању „Ресавске школе — историја српске културе“. — *Ресавска реч* (Деспотовац) 2. септембар 1997, 3.

Норма за леп говор. Академик Павле Ивић о задацима Одбора за стандардизацију српског језика. — *Вечерње новости* (Београд), 22. децембар 1997, 7.

Срби су главна жртва Титовог режима. У: Јелица Рођеновић, *Срби без кривице криви. Српски интелектуалци о својем роду њрелазне 1991*, Београд (Чигоја штампа), 1997, 41–42.

Србија има будућност. — *Књижевне новине* (Београд), 946–947, 15. јануар и 1. фебруар 1997, 5.

Српски интелектуалци говоре: академик Павле Ивић. — *И ћушање је злочин* [приредила] Светлана Петрушић, Београд (Издавачка кућа Драганић), 1997, 539–547.

Српски књижевни језик међу најзаосталијима у Европи [разговор водио] Горан Мицић. — *Демократија* (Београд), 31. децембар 1997 — 4. јануар 1998, 5.

Усамљеност народа у „новом светском поретку“. — *Наше слово* (Нови Сад, Москва), 1997, 1; 4.

1998.

Белешке о говору Окучана. — *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* [за] 1997 (Нови Сад), 1998, XL/2, 117–122.

Вук Караџић и Меша Селимовић. — *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1998, XLI/1, 23–36.

Из прошлости српског правописа. — *К новој писмености*, Београд (Народна књига), 1998, 11–15.

Импликациони односи у фонологији српских народних говора. — *Слово и култура. Памјати Никиты Ильича Толстого. Т. 1*, Москва (Российская академия наук, Институт славяноведения), 1998, 112–117.

[Introduction] *Persecution of Serbs and Ethnic Cleansing in Croatia 1991–1998. — Documents and Testimonies*. Vojin S. Dabić, Ksenija M. Lukić, Nataša T. Perović... [et al.], Belgrade (Serbian Council Information Center), 1998, 7–10.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1998 [за 1997. годину], 23, 88–89; *Годишњак Српске академије наука и уметности* (Београд), 1998 [за 1997. годину], CIV, 216–217 [извештај о индивидуалном пројекту].

Mario Grčević, *Die Entstehung der kroatischen Literatursprache*, Köln, Weimar, Wien, 1997. — *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1998, XLI/1, 159–170 [приказ].

Огледна свеска. Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ; уредник Павле Ивић. — Београд (Институт за српски језик САНУ), 1998, стр. 99 (Библиотека Јужнословенског филолога, 15). [Одреднице:] бог-вес, 12; веда, 13–14; вихода, 18; глаголац, 21; гмацнути, 21–22; грезан, 22; Гружа, 22; Гуча, 22–23; једноница, 44; кракорити, 47–48; Лаоле, 48; лати, 48–49; Ликодра, 50; лит, 50–51; луки, 51; љутва, 51–52; марен, 53–54; мезграја, 56; меров, 57; миндрос, 57; Миџор, 57–58; неведа, 58–59; њартов, 61; овеџача, 62; Рашко поље, 66; сковерац, 69; смуг, 69–70; такши, 70–71; фок, 76–77; хлев, 79–80.

Питање ауторства Хиландарског типика у светлости језичке слике тога текста. — *Међународни научни Свешти Сава у српској историји и традицији*, Београд (Српска академија наука и уметности), 1998, 107–115 (Научни скупови, САНУ, 89; Председништво, 8).

[Поговор књизи] Глигорије Глиша Елезовић, *Речник косовско-мешохијског дијалекта*, Приштина (Институт за српску културу), 1998, 580–592.

Преглед историје српског језика. Приредио Александар Младеновић. Целокућна дела Павла Ивића VIII. — Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Сремски Карловци — Нови Сад), 1998, стр. 348.

[Предговор књижи] Пол-Луј Тома, *Говори Ниша и околних села.* — Српски дијалектолошки зборник, Београд (Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик), 1998, XLV, 11–13.

Професор др Јован Кашић. — *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику за 1997 (Нови Сад), 1998, XL/2, 9–10.*

Расправе, студије, чланци, 1. О фонологији. Приредио Драгољуб Пејтровић. Целокућна дела Павла Ивића X/1. — Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Сремски Карловци — Нови Сад), 1998, стр. 755.

Садржај:

I. На путевима фонолошке теорије: Роман Јакобсон и развој фонологије; Нове фонеме и дистинктивне могућности; Фонолошке разлике и правила преписивања; Прозодијске могућности у фонологији и морфологији; Ширење инвентара фонема и број дистинктивних могућности; У већини случајева или увек? (Белешка поводом чланка И. И. Ревзина); О природи прозодијских феномена; Место прозодијских феномена у структури језика; Гласовни закони и дистинктивна моћ фонолошких система; Природа и функције прозодијских појава у језицима. II. Проблеми упоредне и контрастивне фонологије: Edward Stankiewicz, *Towards a Phonemic Typology of the Slavic Languages*; Број прозодијских могућности у речи као карактеристика фонолошких система словенских језика; Фонолошке напомене уз историјску лингвогеографију; О фонолошким блискостима између језика и дијалеката на северним обалама Медитерана; О старини акања у словенским језицима; Неке паралеле између холандских и словенских дијалеката у области развоја вокализма; Фактори који утичу на развој вокала у словенским језицима; Правци развоја прозодијског система у словенским језицима; Утицај вокалског квантитета на развој *ѣ; Утицај вокалског квантитета на рефлекс *ѣ; Утицај вокалског квантитета на рефлекс *ѣ. III. Из историјске фонологије: Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику; Путеви развоја српскохрватског вокализма; Главне линије развоја прозодијског система у српскохрватском језику; Фонолошки аспект генетичког односа између штокавског, чакавског и кајкавског наречја; Периоди у историји структуре српскохрватског језика; Развој принципа дистрибуције фонема у српскохрватском језику; Судбина полугласа у српскохрватском језику; О условима за чување и испадање полугласа у српскохрватском језику. IV. Из фонологије стандардног српског језика: Прозодијски систем савременог српскохрватског стандардног језика; Milan Surdučki, *The Distribution of Serbo-Croatian Consonants*; Вокалске групе у српскохрватском књижевном језику; О стању фонетског и фонолошког испитивања српскохрватског језика; Српскохрватска акцентуација: чињенице и тумачења. V. О дијалекатским гласовним системима: Хијерархија прозодијских феномена на српскохрватском језичком подручју; Функционално оптерећење прозодијских обележја у системима српскохрватских говора; Префонологизација вокалског квантитета у квалитет у једном југоисточном српском говору; Прозодијски типови у српскохрватским дијалектима; Фонолошки описи српских говора обухваћених Општесловенским лингвистичким атласом: Увод, Исходишни српскохрватски/хрватскосрпски фонолошки систем; Сивац (ОЛА 53), Јазак (ОЛА 54), Башаид (ОЛА 55), Осладић (ОЛА 62), Уљма (ОЛА 64), Његуши (ОЛА 74), Голубовци (ОЛА 75), Тријебине (ОЛА 78), Тучеп (ОЛА 79), Србовац (ОЛА 80), Велика Крушевица (ОЛА 82), Буковац (ОЛА 83), Ораховац (ОЛА 84), Пљачковица (ОЛА

85), Кална (ОЛА 87), Ловра (Lórév; ОЛА 152), Клокотич (Clocotici; ОЛА 168), Свиница (Svinița; ОЛА 169); О неким феноменима акценатске варијације који ни су уврштени у Ившићев координантни систем; Функционална носивост прозодијских система у кајкавским говорима / Павле Ивић. — Регистар имена. — Напомена приређивача.

Српски језик на крају века. — *Наш језик* (Београд), 1998, XXXII/3–4, 271–273 [приказ].

Хиљаду осамсто четрдесет седма — година победоносних аргумената. — *Научни састџанак славистиа у Вукове дане за 1997* (Београд), 1998, XXVII/2, 5–10; *Језик и култура говора у образовању* (Београд), 1998, 31–37.

Српски дијалекти и њихова класификација. — *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 1998, XLI/2, 113–132.

Боље да се није појавила [наднаслов] Павле Ивић, лингвист о декларацији „Слово о српском језику“. — *Демократија* (Београд), 7. септембар 1998, 9 [полемика].

Главу проглашавае репом [наднаслов] Академик Павле Ивић одговара проф. др Милошу Ковачевићу. — *Глас јавности* (Београд), 5. октобар 1998 [полемика].

Господин Росић не зна, али напада жестоко. — *Демократија* (Београд), 12–13. септембра 1998, 9 [полемика].

Зашто декан реагује тек сада. — *Полиџика* (Београд), 28. јул 1998, 12 [полемика].

The Isolation of Nations in the „New World Order“. — *Serbian Literary Magazine Quarterly*, 1998, 1–2; 7–10.

Кавга уместо аргумената. — *Глас јавности* (Београд), 29. септембар 1998, 12 [полемика].

Крлежа је хрватски писац. — *Глас јавности* (Београд), 22. септембар 1998, 12 [полемика].

Магојевић смеџан, pripisuje sebi i meni историјске улоге које немамо. — *Dnevni telegraf* (Београд), 26. јул 1998, 2 [полемика].

Најнесрећнији избор. — *Dnevni telegraf* (Београд), 18. јул 1998, 2 [полемика].

Нисмо Хрватима дали Вуков језик — они су га узели. — *Глас јавности* (Београд), 12–13. 9. 1998, 12 [изјава].

Нови Матичин правопис — потреба времена. — *Раџ Матице српске за 1986* (Нови Сад), 1998, XXXIII, 27 [реч на представљању новог Матичиног правописа].

Открића „великог научника“. — *Демократија* (Београд), 15. септембар 1998, 8 [полемика].

Павле Ивић. — Милош Јевтић, *Двадесет година, двадесет разговора*, 2, Београд (Радио-телевизија Србије), 1998, 187–211.

Павле Ивић. — Милош Јевтић, *Ивићеви: ранији и садашњи разговори*, Београд (Партенон), 1998, 77–132; Колекција Одговори, 48.

Прекрштење из главе „Дунда Мароја“. — *Вечерње новости* (Београд), 23. септембар 1998, 15 [изјава].

Потпаљивач међусрпске кавге. — *Вечерње новости* (Београд), 24. септембар 1998, 15 [изјава].

Професорка као бојовник. — *Вечерње новости, Недељни додаџак* (Београд), 13. децембар 1998, 4 [изјава].

Скраћена верзија чланка *Професорка у улози бојовника*.

Професорка у улози бојовника. — *Европске новостии* (Франкфурт на Мајни), 14. новембар 1998, 29.

Разрешавање српских језичких проблема. — *Србистика* (Приштина), 1998, година I/1, 111–116 [одломци изјава из 1997].

[Рецензија књиге] Мр Гроздана Комадннић, *Варовнице. Из народне културе чачанског краја*, Чачак, 1998, 75–76.

Реч на представљању књиге *Словенски гласник*. — *Словенски гласник* (Београд), 1998, 2; 181–183.

Ситна слова збунила декана [наднаслов] Академик Павле Ивић прихвата бачену рукавицу декана Филолошког факултета. — *Полијтика експрес* (Београд), 2. август 1998, 5 [полемика].

Слепило за истину. — *Вечерње новостии* (Београд), 16. октобар 1998, 14 [полемика].

Четири догађаја [наднаслов] Хиљаду осамсто четрдесет седма — година победоносних аргумената. — *Књижевне новине* (Београд), 1. и 15. 1. 1998, 5.

Епитаф једној полемици. — *Ријеч* (Никшић), 1998, IV/1, 65–71 [полемика].

Нација се не своди на језик. — *Индекс* [нова серија], Нови Сад, 1998, 19–20, 30–33 [интервју дат Срећку Стојићу].

1999.

Актуелни проблеми грамаџике српског језика. Зборник радова са другог, међународног, научног скупа Актуелни проблеми грамаџике српског језика. — Суботица–Београд (Градска библиотека Суботица — Народна библиотека Србије — Институт за српски језик САНУ), 1999, 299–300 [реч на крају].

Америка — светски проблем. — *Вечерње новостии* (Београд), 2. април 1999, 12.

Цинични морал агресора [наднаслов] Наличје хуманитарне помоћи. — *Полијтика* (Београд), 17. април 1999, 27.

Судбина предњонепчаних африката и консонанта *x* у муслиманским говорима Србије и Црне Горе. — *Српски језик* (Београд), 1999, IV/1–2, 35–39.

Историја српскохрватског језика. — *Билтен Фонда за научна истраживања Српске академије наука и уметности* (Београд), 1999 [за 1998], XXIV, 107–108; *Годишњак Српске академије наука и уметности* (Београд), 1999 [за 1998] CV, 217–218 [извештај о индивидуалном пројекту].

Два стариначка српска дијалекта на тлу Косова и Метохије. — *Задужбина* (Београд), 47 (јун 1999), 6.

Језичко планирање у Србији данас. — *Језик данас* (Нови Сад), 1999, III/9, 5–10.

2000.

Место говора Малог Извора у Црној Реци међу српским дијалектима. — *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад), 2000, XLIII, 249–261.

2001.

Roman Jakobson and the Growth of Phonology. — *Phonology. Critical concepts, Volume I. A Variety of Viewpoints in Phonology*, Edited by Charles W. Kreidler, London and New York (Routledge), 2001, 69–107.

Српски народ и његов језик. Приредио Милорад Радовановић. Целокуйна дела Павла Ивића V. — Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Сремски Карловци — Нови Сад), 2001, стр. 369 + 3 карте.

Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје. Приредио Драгољуб Пејровић. Целокуйна дела Павла Ивића II. — Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Сремски Карловци — Нови Сад), 2001, стр. 313 + Дијалектолошка карта штокавског наречја.

EDWARD STANKIEWICZ
(New Haven, CT, USA)

IN MEMORIAM

Pavle Ivić

On September 19, 1999 Serbo-Croatian linguistics and the world of Slavic scholarship lost one of their most accomplished practitioners, a leader in the structural analysis of language and an author of numerous articles and books that have given a new impetus to the study of Serbo-Croatian in its synchronic and diachronic aspects and in its relation of the other Slavic languages.

Pavle Ivić was born on December 1, 1924. At the end of WW II he entered the Philosophical (later Philological) Faculty of Belgrade University, where he took up the study of the Serbo-Croatian language and literatures. Upon graduation he worked for several years as an Assistant at the Belgrade Institute of the Serbo-Croatian language, receiving his doctorate in 1954. A one-year lectureship at Leyden university (from 1953 until 1954) was of great importance for his intellectual growth as it put him in touch with the latest trends in Western linguistics and enabled him to add the knowledge of English and Dutch to his excellent command of several European languages (above all German and French). In the years 1954 to 1972 he advanced from the position of docent to that of Full Professor at the University of Novi Sad. From 1972 until his retirement in 1975 he served as corresponding member, and after 1978, as regular member of the Serbian Academy of Sciences and Arts (SANU). His numerous publications and editorship of leading linguistic journals (*Srpski dijalektološki zbornik*, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, *Onomatološki prilozi*), his participation in international conferences, his reviews of current linguistic literature, his lecturships in a number of foreign countries (in the USSR, in Europe and in Japan) have gained him international renown and membership in a number of Slavic and non-Slavic academies,

including an honorary membership in the Linguistic Society of America and an honorary doctorate from Ohio University.

Like many a linguist before him, Pavle Ivić signalled his appearance on the Yugoslav linguistic scene with several major contributions to Serbo-Croatian dialectology, a field both diversified and complex as it encompasses three major dialectal types (štokavian, čakavian and kajkavian) that are in turn subdivided into several territorial areas (e. g., the ekavian, jekavian and ikavian dialects of štokavian). Two of Ivić's books (*Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, 1956, and *Die serbokroatischen Dialekte*, I, 1958) opened a new phase in the study of the Serbo-Croatian dialects by applying for the first time systematic, structural principles to the analysis of their phonological and morphological patterns. A third book (*O govoru galipoljskih Srba*, 1957) has modified the picture of the štokavian dialects by adding to their traditional three-fold division (into *e-*, *ije-lje-* and *i-* dialects) a fourth type, namely a type in which the original Common Slavic *ě* (jať) is still preserved as a narrow *e*. The last phenomenon was first described in a district of the Rumanian Banat (in Krašova) by the Rumanian linguist Emil Petrovici (in his *Graiul Carașovenilor*, 1935) but Ivić discovered it independently in three more foreign enclaves (in Turkish Gallipoli, in Rekaš and in the Rumanian Black Mountains) whose inhabitants, refugees from north-eastern Serbia, even now employ an archaic štokavian.

The significance of the first two books can be gauged by the fact that the structural principles they use were launched in a country that had until then managed to escape their reach, and in a field in which even committed structuralists were afraid to tread. It is useful to recall that in a well-known article published in *Word* in 1954 the American linguist Uriel Weinreich had raised the question whether a "structural dialectology" was altogether feasible. The point is, he argued, that the description of dialects in terms of their phonological inventories threatens to convert a linguistic area unified by a common language into a patchwork of synchronically distinct and unrelated systems. Ivić's solution to this problem was eminently dialectical: a full description of dialectal areas must emphasize both their synchronic discreteness as well as their historical continuity. The neatest criteria that distinguish the contemporary štokavian dialects are their accentual systems (with one, two or three prosodic features and various restrictions on the admission of quantity and stress), while the diverse reflexes of the Common Slavic *ě* unify these systems into wider territorial entities. This solution was not completely new: both Rešetar, the Dubrovnik linguist, and Belić, the dean of Serbian linguistics, had at one time or another suggested that the classification of the Serbo-Croatian dia-

lects should be based not only on the various reflexes of the C. Sl. *ě* but also on the differences of their accentuation, namely on their different treatment of the features of quantity, pitch and stress. Ivić reversed the order of things by treating the differences of the “accents” as the primary synchronic criterion and by demoting the reflexes of the *ě* to a supplementary though more encompassing principle of division. The unity of the Serbo-Croatian dialects was further underscored in his analysis of the morphological and syntactic properties, which tend to transcend and to crisscross the accentual boundaries.

There can hardly be any doubt that the success of Ivić's dialectological work was due to the confluence of two major linguistic developments: the prewar growth of Serbo-Croatian dialectology and the postwar advance of structuralism as the leading paradigm of 20th-century linguistics.

While the study of the Serbo-Croatian dialects goes back, like so much else, to the work of Vuk, it gained real momentum only at the beginning of the last century, when it led to the accumulation of new dialectal material and to discoveries whose insights had a bearing on all Slavic languages. The diversity of the South Slavic languages and dialects, their perseverance in the midst of several religious, political and cultural spheres, their ability to absorb and to share a number of regional traits and, above all, the uniqueness and variety of their accentual systems have long attracted the attention of many a foreign, Slavic and non-Slavic scholar (e. g. Šaxmatov, Jakubinskij, Seliščev, Rozwadowski, O. Broch, N. van Wijk, A. Valliant). However, the primary impulse for the development of a Serbo-Croatian dialectology was most of all due to the work of three Yugoslav scholars who also represented the three major centers of their country (Belgrade, Dubrovnik and Zagreb), namely, A. Belić, M. Rešetar and Stj. Ivišć. At the very beginning of his career (in 1905) Belić published a thorough description of the southeastern štokavian dialects (*Dijalekti istočne i južne Srbije*) and a pioneering analysis of a northern čakavian dialect (*in Zametki po čakavskim govoram*, 1909). Of no less importance was his dialectological map (*Dialektologičeskaja karta serbskogo jazyka*, 1905), which provided the earliest classification of the Serbian dialects. Around the same time, Rešetar published a general survey of the štokavian dialects (*Der štokavische Dialekt*, 1907) and a detailed description of the accentuation of three southwestern dialects (*Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, 1900). Ivišć followed in their footsteps by publishing two precise accounts of the kajkavian dialects (*Današnji posavski govor*, 1907, and *Jezik Hrvata kajkavaca*, 1936), whose linguistic position remained for some time unclear since the Slovenes and Belić had at first treated all of kajkavian as an

offspring of Slovene. Although the precise grouping of the Serbo-Croatian dialects could not have been fixed all at once, their overall differences as well as their historical development appeared on the whole quite clear. An important offshoot of the dialectological work was the almost simultaneous discovery by Belić and Ivšić of the so-called neoacute, the Common Slavic long rising pitch which is hitherto preserved in the kajkavian dialects and in čakavian (Belić who discovered it in Novi continued to call it, misleadingly, “the čakavian acute”). The study of the dialects was for the above scholars, as it was also for Ivić, a springboard for the exploration of some of the basic problems of Serbo-Croatian linguistics, such as the formation of the literary language, the study of old texts, the history of the Serbian and Croatian writing systems, the original variants of the contemporary alphabets, and the role of toponyms and loanwords as sources for the history of the language.

However, to Ivić, who must have imbibed the teachings of modern linguistics as a young man, the achievements of his predecessors must have appeared both impressive and disturbingly inadequate. Brought up in the neogrammarian tradition, his mentors (in particular Belić, who had studied at Leipzig under Brugmann and Leskien) treated most problems of language from a historical viewpoint. The blatant historical treatment of the Serbian dialects is apparent in Belić’s very classification of the štokavian area into archaic (of “oldest”), middle (or “old”) and “young” dialects, a classification which Ivić discarded because the three types did not reflect the modern realities, and the first two were not even Serbian (the first was Macedonian and the second Torlak, an area transitional to Macedonian). The belief in the unexceptional character of phonetic laws had also prompted Belić to ascribe to language mixing phenomena that resulted from an internal development, as when he attributed the ikavisms of some literary and ekavian grammatical forms to the mixture of the ekavian dialects with ikavian. The treatment of *ě* as the basic classificatory criterion reflected, as I indicated, the same historical bias. Even the problem of the neoacute (hotly debated by Belić and Ivšić) was examined by them from the viewpoint of its IE or Common Slavic origin and not in terms of its modern functions or for its relation to the old acute and the new, neo-štokavian acute. In his analysis of the accents Ivšić came in fact closest to Rešetar, who formulated the rules that govern the modern retraction of the stress from the various syllables of a word to yield the new rising pitch.

The structuralist viewpoint Ivić embraced must have made it evident to him that the one-sided historical and atomistically oriented school of linguistics has had its day and that modern linguistics was confronted with new problems and goals that involved, above all, the identification of the

elements and levels of a given system and the specification of their functions and mutual relations. From now on, linguistics was to be not merely a descriptive but an explanatory and predictive science and one which, contrary to one of the preconceptions of Saussure, was to apply to diachrony no less than to synchrony. Among the various schools of linguistics that emerged in the first half of the last century, Ivić felt the closest affinity to the school of Prague, and especially to the teachings of two of its Russian co-founders, Nikolay Trubetzkoy and Roman Jakobson. The phonological description of most known languages of the world presented by the former in his *Grundzüge der Phonologie* (published in 1949 in a French translation) might have served him as a model of a typological approach to the Serbo-Croatian dialects, whereas Jakobson (who had emigrated to the United States in the early forties) equipped him with a set of concepts that were to become the stock in trade of any practicing linguist. These included such well known pairs as opposition and hierarchy, distinctiveness and redundancy, markedness and neutralization, symmetry and asymmetry, shifters and non-shifters. Ivić added to this list the concept of "diatopy" as the counterpart of diachrony, i. e. a field in which the phenomena of invariance and variety in space are matched by the presence of the same dichotomy in time. Ivić himself belonged to that select group of linguists who moved skillfully and with ease from one domain to another. By applying the above concepts to the study of Serbo-Croatian, he has not only lent strength to their explanatory value but has also helped move the field of Serbo-Croatian into the forefront of Slavic and general linguistics.

But just as he was not a traditional dialectologist, he was not an uncritical recipient of the structuralist ideas, ideas that were in any event in a process of growth and revision. He took up some of them in a long review of Jakobson's works on phonology (in *Linguistics*, 18, 1965), written in connection with the publication of volume I of Jakobson's *Selected Writings*. In it he questioned among other things the validity of the two laws of phonological structure formulated by Jakobson in his early works (in *O češskom stixu*, 1927 and in the *TCLP*, 4, 1931): the law of incompatibility and the law of implication. The first law, which concerned, according to Jakobson, the incompatibility of stress and quantity, is, according to Ivić, contradicted in many Serbo-Croatian dialects (as for that matter, in the history of other Slavic languages), while the second law, which has a bearing on the hierarchy and markedness of linguistic elements, has to be qualified in terms of the subsystem in which these elements occur; e. g., the presence of spirants implies the existence of stops in labials and dentals while that hierarchy is reversed in the case of palatals (the palatals *č*, *š*

do generally imply the existence of *š*, *ž*). Ivić also called into question the strict binarism Jakobson had posited for all phonological oppositions, pointing out that some of them are gradual rather than abrupt, as for example, the capacity of the velars (the compact grave consonants) to glide into palatals (the compact acute) vs. the lack of any transition between the labials (the diffuse grave consonants) and dentals (the diffuse acute).

As an accentologist and native speaker, he was also opposed to Jakobson's and Trubetzkoy's attempt to interpret the S-Cr. opposition of pitch as one of stress. According to this interpretation, the S-Cr. words fall into two types: in one of them the stress (i. e., the rising accent) may fall on any but the last syllable of a word, while the words of the other type are stressless since the stress (i. e., the falling pitch) recedes to a clitic (to a conjunction or preposition), in the absence of a clitic, it falls on the first syllable of the word. Ivić objected to this interpretation on several grounds: first, it ignored the acoustic properties of the respective accents; second, it reduced the autosemantic and accentually alternating words to the status of clitics; third, it failed to explain why the rising accent never falls on the last syllable of a word (monosyllabic words are automatically falling). At an international conference held at Banff in 1974 Ivić admitted that he had long struggled with the problem of the S-Cr. literary accent but finally arrived at the conclusion that the only accentually relevant opposition was between rising and non-rising syllables and that the initial "stress" (or falling pitch) in words lacking a rising accent was demarcative (see his statement in *Slavic Linguistics and Language Teaching*, 1976, 34–43). His theoretical analysis of the S-Cr. accent was, no doubt, bolstered by the experimental studies which he had for years (from 1963 until 1980) conducted in collaboration with his American colleague, Ilse Lehiste.

Though Ivić's early books dealt specifically with štokavian, he never lost sight of the other S-Cr. dialects. The development of these dialects was sketched in the introductory chapters to the two books on štokavian and, in greater detail, in a number of original analytical papers. These include a penetrating article (1968) on the development of the kajkavian vocalic system, several descriptions of čakavian dialects and a historical comparison of the three major dialects of Serbo-Croatian. But his work in dialectology was not confined to Serbo-Croatian: a keen Slavist with a general linguistic outlook, he wrote a series of papers in which the phonological phenomena of Serbo-Croatian are systematically compared with those of other Slavic and non-Slavic (mostly Balkan) languages and dialects. The range of their coverage is indicated by such titles as "The phonological affinities of the northern Mediterranean languages and dialects"

(1966–67); “S.-Cr. parallels to Polish *pochylenie*” (1963); “The phenomena of *akanie* in the Slavic languages” (1969); “The importance of dialectology for the comparative study of the Slavic languages” (1958). Since a number of these papers were written in Western languages and on the occasion of international gatherings, it is not surprising that they had a resonance far beyond the Slavic world. Ivić’s papers dealing with general, structural and historical problems of dialectology, as well as his active participation in the work on the *All-Slavic Linguistic Atlas*, contributed no doubt to this resonance and to Ivić’s reputation as the foremost dialectologist in the twentieth century science of language.

It was, as I said, quite natural that Ivić should move from dialectology to the two fields which are most intimately related to S.-Cr. dialectology: phonology and accentology.

In the former he was above all intrigued by the relation of the consonantal and vocalic patterns. In Serbo-Croatian this has been a case of conspicuous asymmetry because the vocalic system is both richer and less stable than the consonantal system. Historically it has lost a number of phonemes; but it has expanded the range and distribution of its vowels, on the whole at the expense of the consonants (cf. the change of syllabic *l* to *u*; final *-l* to *-o*; of *vb-* to *u-*; the admission of vocalic sequences; the loss of geminate clusters in such forms as *rastati se*, *odanost*). The consonantal system has by contrast been relatively stable, and the changes, where they occurred, affected only the spirants *x*, *f* and one or two of the palatals *č*, *š* / *ć*, *đ*; *ś*, *ź*; *ń*, *ł*. According to Ivić’s astute remark, the phonological development of štokavian bears a remarkable resemblance to the phonological system of Common Slavic (*Dijalektologija...*, 1956, 28–29).

What is of particular interest and new in Ivić’s approach is that history appears to him not as a flow of uninterrupted phonetic change but as a process which is mitigated and counterbalanced by phenomena resistant to change. The co-existence of the two forces, stability and change, is pointedly illustrated in “The main lines of development of Serbo-Croatian vocalism” (published in Russian in 1958), an article which begins with the reconstruction of the vowel system of late Common Slavic and traces the history of its vowels all the way to the modern Serbo-Croatian dialects and the literary language. Of the original system of eleven distinct vowels modern štokavian has hitherto preserved the “classical” five vowels (*i*, *u*, *e*, *o*, *a*) having relinquished the two nasal vowels, the jers, the *y* and the *jat*’. The fate of the vowels is in turn considered from the viewpoint of their accentual properties with which they had formed an inverse relationship in the sense that the reduction of the former was made up by the complexity of the latter, and vice versa. In another extremely rich article called

“The factors that influenced the development of the vowels in the Slavic languages” (written in Serbo-Croatian in 1982), the author discusses the fate of the vowels in all the Slavic languages and the prosodic and syllabic conditions that have affected their changes. The detailed survey of the problems presented in the two papers has enriched our understanding not only of the history of the Serbo-Croatian vocalism with its simple five vowel system but also that of the other Slavic languages whose vocalic patterns are either larger or admit wider positional or stylistic variations. Ivić’s comparative and general linguistic outlook invites at the same time some remarks that might complement and rectify his conclusions:

1) The evolution of the Serbo-Croatian vocalism which has since late Common Slavic (or Old Church Slavonic) lost six of its original “marked” vowels is, according to Ivić (1958, p. 4), a reflection of “the principle of economy” that reduces a complex vocalic system to its three basic phonological oppositions. However, a deeper look into that history would show that the development of the Slavic vowel system has evolved from a simple inventory of four long and four short vowels (*i, u, æ, a*) to a system of as many as eighteen long and thirteen short vowels (not counting the syllabic sonants). This process of growth has come about through the monophthongization of diphthongs, the formation of nasal vowels, and the introduction of the long neo-acute which has led (in South Slavic) to the shortening of the old acute and to the conversion of the quantitatively distinct short vowels *i, u, æ, a* into the qualitatively distinct short vowels *ī, ū, e, o*. The development of the Slavic vocalic systems was not, in other words, progressive but cyclic: it had moved from a minimal to a maximal inventory in CSI., and from a maximal to a minimal one in S-Cr.

2) The evolution of the Slavic vocalic systems has been responsive not only to the number of their prosodic features but also to the complexity of their consonantal patterns. The languages with the largest consonantal inventories (e. g. those with the palatalized/non-palatalized opposition) have generally reduced their vocalic oppositions, whereas the languages with minimal consonantal inventories (such as Serbo-Croatian) have generally preserved complex systems of vowels.

3) The paper on the Serbo-Croatian vocalism (of 1958) reminds us that the phonetic value of the Common Slavic *ě* (*jať*) that yielded in Serbo-Croatian the tense vowel *e* was for some time a subject of debate. Ivić rejects out of hand Rešetar’s view according to which the CSI. *ě* oscillated in S.-Cr. between an *e* and an *i*. He is no less weary of Skok’s reconstruction of *ě* as a diphthongal *ja*. Yet there cannot be any doubt that in early Common Slavic the *ě* was a low front vowel *æ* which after palatal consonants changed to *a* (in such forms as *jāzъ, jāje, žāk; běž’ati, krīč’ati*).

The front vowel æ did indeed change to e but only in those languages which had lost the nasal vowels (East Slavic, Serbo-Croatian, Czech, south-western Slovene) and where the front nasal vowel æ̃ has taken the place of the original ě . In the languages which have preserved the nasal vowels (e. g. Lekhitic, Bulgarian), the low quality of the CSI. ě is still transparent even though it has subsequently split into a back and front variant (cf. Pol. biały/bielić, dial. Bulg. b'al/b'āli).

As was to be expected, Ivić devoted much effort and ingenuity to the study of the Serbo-Croatian accents, and, beyond that, to the problems of Slavic and general accentology. In addition to analyzing the prosodic features of the S.-Cr. literary language, he provided the first complete typology of the features of pitch, stress and quantity extant in the Serbo-Croatian and Slovene dialects, proving that each of them can occur independently as well as in combination with the other two features (an interesting and typologically rare finding is the occurrence of the high/low pitch in a Slovenian dialect [Smlednik] which lacks the opposition of quantity). The hierarchy and combinatory possibilities of the prosodic features and their relation to the syllabic structure of the word became a central focus of his research, especially when he turned from the accents of the Slavic languages to those of such disparate languages and dialects as Greek and Latin, Lithuanian and Japanese.

In a study written in 1965 (for a Festschrift dedicated to the Polish linguist Z. Stieber) Ivić gave us also an outline of the historical development of the Serbo-Croatian accents, a study which is prohibitive for its very scope as it begins with late Common Slavic and traces its development all the way to our times. Its schematic presentation and the lack of a pertinent bibliography create certain problems which the author left unexplained. Thus, for example, he posits the existence of a CSI. neocircumflex, though the accent in question is known to have been a local development of Slovene, kajkavian and a part of čakavian where it led to the lengthening of vowels before a following long vowel (cf. the Slov. forms *mêsec*, *jâstreb*, *gâvran* vs. S.-Cr. *mĵēsĕc*, *jâstrĕb*, *gâvrân*). According to Ivić, the short falling accent (the circumflex) was in complementary distribution with the long falling as they involved etymologically different vowels. But the neoacute (which occurred before the loss of the jers) changed all that by shortening (in South Slavic) the original acute. The neoacute thus became opposed to the long circumflex by means of pitch, and to the original acute by means of length and pitch. The lengthening of the inherently short vowels o , e and ə took place, according to Ivić, only after the contractions, whereas it must have occurred earlier in the gen. pl., where it yielded such oppositions as *kōnjь/kōnjь*, *gorā/gōrь*, *ženā/žĕnь*

and after the drop of the jers, *bôg/bôb*, *plôt/kôt*, *lêd/kmêt*. The lack of reference to morphological developments (such as the lengthening of the thematic vowel in the gen. pl.) complicates the exposition and leaves us adrift when it comes to the understanding of such morphologically distinct phenomena as the opposition between the short neoacute and the short circumflex (in such forms as [pras. t.] *kôlje*, *môže* vs. *pôlje*, [voc.] *bôže*). The stated shortcomings are amply compensated for in the analysis of the subsequent S. Cr. developments, such as the lengthenings and shortenings of vowels, the elimination of the neoacute, the constraints on the distribution of stress and the formation of the neoštokavian acute.

Of lesser scope, though no less important, are Ivić's contributions to Serbo-Croatian morphology, or more specifically to its problems of form rather than those of grammatical meaning. Perhaps this choice was inspired by the Belgrade linguistic tradition, where questions of meaning were treated in conjunction with syntax, a field which was significantly and with no less acumen advanced by Ivić's wife, Milka. Of primary interest, it seems to me, are the two studies that deal with the nominal inflection: one with the endings of the literary language (published in Russian in 1972), and the other with the endings and alternations of the standard language and the dialects (published in Serbian in 1960). Two important observations transpire from the first study: (1) the opposition between the unmarked singular and the marked plural is ideogrammatically reflected in the form of their endings: the endings of the singular are zero or monosyllabic, whereas most endings of the plural are disyllabic (e. g. *-imal-ama*) or compounded (*-ov + i / -ov + ima*; *-i + ū- > -ijū*); *-ø + ā* (it is the initial zero of the ending which accounts for the vocalization of the thematic zero in such forms, as *otācā*, *vrābācā*); (2) a number of grammatical endings have variants; however, one variant of the singular and two of the plural are associated with distinctive ancillary meanings. In the singular it is the nom.-voc. ending *-o/-e* which occurs with the masculine of nicknames, hypocoristica and emotive forms, while in the plural it is the gen. endings *-ijū* and *-i* that convey respectively the meaning of collectives (as in the forms *gòstijū*, *kokòšijū*, *přstijū*, *vāšijū*) and of counted plurals (particularly after numerals (as in [*pet*] *mesēci*, *zūbi*, *sekūndi*, *vôlti*, *cēnti*), a distinction which is otherwise encountered in the plural of neuter animate nouns ending in *-e* (as in *téle* : *têlād/têlici*, *pīle* : *pīlād/pīlici*).

The second paper, though written earlier (in 1960), has a far broader sweep. In effect, it is a *tour de force* for it discusses the inflected forms not only of the literary language but of a majority of the Serbo-Croatian dialects and it does so in a way remarkable for its completeness and precision. In addition to the endings, it takes up in turn the alternations of the

consonants and of the prosodic features drawing a line between the automatic alternations and those that are endowed with a grammatical function. Within each type the author identifies their particular function (e. g. the alternations of stress for the expression of case and number), their hierarchy and the tendencies of their development (e. g. the tendency to lose the stress alternations between the dative and locative in the singular of masc. and fem. nouns). The consistent attention to function enables him to single out the sets of devices that contribute to the differentiation of the principal classes of the noun, i. e., the substantives, adjectives and pronouns. In a concluding section the author discusses the role of suppletivism in the inflection of the personal pronouns, the comparative of adjectives and of some nouns. One cannot fall to notice that Ivić's approach, especially his analysis of the consonantal and accentual alternations, surpasses all that was at the time being done in Yugoslavia, as well as in the studies on morphophonemics undertaken in the thirties and forties by members of the Prague Circle, notably by Jakobson and Trubetzkoy.

In 1971 and 1990 Ivić published two books called respectively *Srpski narod i njegov jezik* and *O jeziku nekadašnjem i sadašnjem*. The books combine reprints of his earlier writings with some brand new material. Although the word *jezik* figures prominently in both titles, the first book deals as much with the history of the Southern Slavs and their literary traditions as with the dialects in which they were written, while the second contains a polemical edge which signals a sense of frustration and loss over the fate of the country, the state of the literary language, and the ideals that have throughout his life nourished his scholarly work.

The first book dwells at some length on the arrival of the Slavs in the Balkans, their non-Slavic neighbours, the formation of the early Croatian and Serbian states up to the invasion of the Ottoman Turks, that put an end to the medieval Serbian state and its literary culture. However, the true core of the book is the emergence of new cultural centers, and with it the formation of local literary (or proto-literary) languages. But the story of these languages is presented almost as an introduction to the end of the 18th century and the epochal reforms of Vuk, to which Ivić devotes the longest and most absorbing sections of both books. What the author makes perfectly clear is that even though Vuk might have aimed at a standard based on the spoken language of his region, he broadened it in time with elements used by Catholics and Moslems farther West (we must not, he wrote, forget our "braću rimskoga zakona") and enriched it with Church Slavonicisms to secure the abstract lexical capabilities of the language. Another important point made in both books is that it was the support of the Croats, beginning with the activities of Gaj and his Vukovites

up to the Vienna Literary Agreement in 1850, that was crucial for the acceptance of Vuk's reforms and the idea of a common literary language. We must not forget that the Vienna Agreement was endorsed by the leading intellectuals and writers of Croatia and that the name "Serbo-Croatian" or "Croatian or Serbian" was adopted by its most prominent grammarians (by Budmani in 1867 and by Maretić in 1899). The reasons for the Croatian acceptance of a unified language made up of an eastern and western variant were multiple and clear: it was to strengthen the position of the Croats in the multi-national Austro-Hungarian empire, to counteract the ever-present danger of cultural and linguistic assimilation (to the Germans, Italians or Magyars), to bring together the local Slavic varieties under a common linguistic flag, and to build a bridge to štokavian Dubrovnik and to the Croatian Serbs. The Croatian variant of Serbo-Croatian took, however, quite a while to prevail, and the phenomenon of di- or even triglossia remained a daily phenomenon in pre-war Croatia. Ivić writes with scorn about some of his Croatian colleagues who claimed that a common Croatian literary language had been in existence even before Vuk, or that modern Serbo-Croatian was a fictitious entity for in reality it was made up not of two variants but of two separate languages.

The chance of realizing the dream of a common literary language came only after World War II, when it gained the blessing of the new state and the formal endorsement by the Croatian and Serbian sides in the Novi Sad Agreement of 1954. But this agreement, too, did not have enough time to be implemented in life. In 1967 it was challenged by the linguists of Zagreb who demanded the right of a separate Croatian language with its own Croatian name. In 1971 its program was rejected by Croatia's scholarly institutions.

Like many of his compatriots, Pavle Ivić had the misfortune of having lived through two major wars that had brought cruelties, misery and devastation to his country. Not that he was not aware of the tragedies that had befallen his country in the past. In the country of his birth, as he put it so sharply (in the book of 1990, p. 140), there were through most of its history "at least two states, at least two nations, at least two religions, and at least two alphabets", not to speak of the many foreign occupiers and exploiters. But the greatest tragedy of his life and that of his country began in 1991 with the outbreak of a war triggered by the rebirth of rabid nationalisms and abetted by foreign military force. The three bloody campaigns that followed were aimed, he must have felt, as much against the country he loved as against the ideals to which he gave the best years of his life.

His departure has left a void not only in the world of scholarship but also in the hearts of his many disciples, followers and friends.

**Memorial for Professor Pavle Ivić at the 12th Biennial Conference
on Balkan and South Slavic Linguistics, Literature and Folklore,
University of Kansas, USA**

The following texts were read as a memorial to Professor Pavle Ivić on May 5, 2000, at the 12th Biennial Conference on Balkan and South Slavic Linguistics, Literature and Folklore, held at the University of Kansas. The speakers, all of whom had either studied under or worked with Professor Ivić, included Professor Ronelle Alexander (University of California, Berkeley), Professor Wayles Browne (Cornell University, Ithaca), Professor Marc L. Greenberg (University of Kansas, Lawrence), Professor Victor A. Friedman (University of Chicago), Professor Robert D. Greenberg (University of North Carolina, Chapel Hill). The session was attended by scholars of the languages and literatures of the Balkans from Belgium, Canada, Germany, Israel, Macedonia, and the United States.

Ronelle Alexander (University of California, Berkeley)

As we gather to pay respects to my mentor Pavle Ivić, we feel not only personal loss, but also a sense of awe at the finality of his passing and an awareness of our own impermanence. We gather to express our gratitude for having known him, having been inspired by him and having had the honor to work with him. This is truly someone of whom we can say "We will not see his like again." In my remarks I want to articulate why this is so, although no one who knew his work or who knew him personally needs to be told. My own gratitude to him as a mentor is very great: it is a centrally important thing in our field to be able to work with a mentor who truly inspires one, who goes beyond the training in facts and techniques to give us a sense of why it is good and important to do these things, a sense that what we do is not just worthwhile but also beautiful and creative. I believe that research and teaching is not just a job, but also an art – and Pavle Ivić was an artist. Therefore I wish to celebrate who

Pavle was and what he gave to us. Pavle Ivić was much more than dialectologist, but I will speak primarily to his work in dialectology. As a discipline dialectology is concerned with primary data, gathered in the field. Pavle was an excellent and prodigious field worker. Most of his analytic research pieces contain numerous footnotes saying “po mom materijalu,” indicating that his analyses were based on his own first-hand data. Dialectology, of course, is more than simply the gathering of material: one then must classify dialect material in a reasonable and orderly manner that responds to all the different levels of the data and the different parameters that are important. Pavle is known throughout the world for his expertise in this endeavor, exemplified in the classic works *Srpskohrvatska dijalektologija* (1956) and *Die serbokroatischen Dialekte* (1958). Quite a few American graduate students learned German by reading the latter work: not only is the subject matter fascinating, but the German is very clearly written. Dialectology is valuable for a number of reasons. For linguistic typologists, properly interpreted dialectal data give extremely valuable information about otherwise unknown linguistic implementations – objects of wonder for linguists. Pavle's articles about Serbo-Croatian dialects, and particularly about their accentual systems, have enriched the knowledge not just of South Slavists but of linguists everywhere. Dialectology is also valuable for the history of a language, and here Pavle's work is also essential. Indeed, for quite a while the best grounding one could get in the history of Serbo-Croatian was by reading selected articles by Pavle Ivić: he had a very good view of the history of Serbo-Croatian. More than that, he had vision, and ability to see a broad overview. One could picture his mind as an unending vista, like a map that includes tiny bits of data for each village but also provides the grand overview. Thus, Pavle's view of the history of Serbo-Croatian was grounded not only in a clear sense of time, but also in a very clear sense of space. One of his many masterful contributions was to track the history of prosodic change (seen in the neo-štokavian retraction) through space, through the dialectal gradation of Serbo-Croatian. The clearest presentation of this method is in *Die serbokroatischen Dialekte*; indeed a recently published article shows that he had formulated the conception while still an undergraduate, which I find quite amazing. A knowledge of dialects is also important for language standardization, which was (and is) a very important question in Yugoslavia, to which Pavle also contributed highly significant work, both on Vuk himself and on the relation of cultural history to language standardization. Pavle was active in other fields as well, including historical linguistics and work with medieval manuscripts. As a basis for our remembrances today, let me give a brief chronology of Ivić and his relation

to American South Slavistics. Without a doubt he affected scholarship in this country, more than any other foreigner who did not emigrate to the U.S. (and perhaps more than some who did emigrate). He finished high school in 1943 in the midst of the Partisan warfare; in fact he fought with the Partisans himself as a teenager. He finished university in 1949, one year after Tito's break with Stalin; and he got his doctorate in 1954. Not only was this the year that Andrić published *Prokleta avlija*, it was also a time of great intellectual movement in Yugoslavia. He came to Holland for a year (1953–54) as a lector; that was when he learned Dutch, and when he began his contacts with the Dutch Slavists who have been so active in South Slavic dialectology (with whom our own South Slavists have good research connection). His first visit to the US was in 1960–61, when he was at Columbia University: this was the year in America when JFK and Jackie Kennedy came to power. We think of that as our Camelot in the U.S., and I like to think of Pavle and Milka Ivić as a Camelot in Slavic linguistics. They had such a presence to them: they were exotic in a very high-class sense, and were always fascinating and interesting to be around. They brought real energy into scholarship, and real inspiration. Especially at that time (the early 60s), the partnership of Pavle and Milka Ivić was remarkable in that it was truly an equal partnership. They worked together, and they were both respected throughout Yugoslavia and throughout the world as leading Slavic linguists. The fact that they happened to be married to each other was something everyone knew, but it had no effect on their work as scholars. I believe this was a very valuable lesson to younger scholars: it showed that one could have marriage and a family life and still both be at the top of your field. The decade of the 60s was a very active time for Pavle in the West. He was at Columbia in 60–61, and some of his most important articles in Western languages were published around that time. In the summer of '62 he was in Michigan, working in the phonetics laboratory there with Ilse Lehiste: that was the beginning of a collaboration that lasted nearly the rest of his life, resulting in many co-authored works. Their work made major contributions to the study of Serbo-Croatian accent, especially in that it combined the expertise of an instrumental phonetician with that of an educated, aware native speaker who knew the history and the structure of the problem. In 1964 Pavle was a guest professor at UCLA, and at the LSA Summer Institute in Indiana. In 1969–70 he was again at UCLA again, and then at the LSA Summer Institute in Ohio. He continued after that to travel widely, to many places throughout the world. I think it's significant that he always went home. He had numerous invitations to emigrate to the West, and was probably attracted by them (the scholarly activity, availability of re-

sources, etc.) but never regretted his decision to stay in Yugoslavia. This decision was also important for American Slavistics because it enabled those of us who met him and were inspired by him to go to Yugoslavia to work with him. Of course the fact that Yugoslavia was the one Slavic country to which Westerners could travel freely in those days was a factor, but Ivić himself was a major factor. He was a real magnet: to work with him meant not only doing real, solid, fine work, but also doing the work "out there," and establishing connections all over the world. Pavle always made sure that all of the young people who were working with him from different countries were able to work not only with him but also with each other. He made sure that younger scholars in America, France, Germany, Holland, even in Russia, knew who each other were, and what they were doing. Because of this, I now have very good contacts, both scholarly and personal, with many people that I met through Pavle Ivić. Many students worked with him, foreigners and Yugoslavs, and they all adored him. The outpouring of grief at his passing was very great everywhere but especially in Yugoslavia and especially among students who had been trained by him and who well knew that this training had been the most significant experience of their lives. His students worked well with him, and he with them: there was a relationship of mutual respect. In one of the many memorial notices published in Yugoslavia, one of his former students mentions Pavle's frequent response to a student's claim: "Yes, that sounds reasonable. But can you back it up?" He always spoke in a quiet and gentlemanly manner. American students also learned this in studying with him. The first American to study with Ivić for a year was Kenneth Naylor, who spent 1962–63 in Novi Sad, followed by Wayles Browne in 1964–65, both of whom are well known names in American South Slavistics. The third was Sarah Grey Thomason, who is a general linguist, specializing in language contact, but who always remembers her work in Yugoslavia and cites Serbo-Croatian examples very often. And the fourth was myself, in 1970–71. With this, I move to the personal reminiscences that are not only appropriate in such a memorial meeting (indeed are part of the genre), but also form part of my own tribute to him. As I look back on it, I am amazed to realize that it is partly by chance that I began work in South Slavic altogether and that I was able to work with Ivić and receive the fine training that he gave me. I was a student at the University of Washington and had planned only to complete the M.A., which required me to write a thesis. As I was looking for a topic to write an M.A. thesis on, I happened upon an article that noted that Slavic accent was a complex phenomenon and that Serbo-Croatian provided the richest material for its study. This sounded like a good topic, especially as I was fascinated by Yugoslavia

and its traditional music (I had gone off to Yugoslavia as an undergraduate simply to meet the people who were capable of making such wonderful music). I began searching the library, and the first thing I found was an article by Pavle Ivić on the functional yield of prosodic features in Serbo-Croatian dialects. That may sound a boring title, but the article was absolutely fascinating. Not only did it include incredibly amounts of material, but the author was both very forthright about the complexity of the material, and gave a very clear systematic view of it. It was a wonderful balance of “forest” and “tree”, and it was done in such a clear, sober, and humble way that I got a sense of someone standing in front of his data as in a cathedral in front of great art — the data themselves were a beautiful object of wonder (I note that everything I have read by Pavle since then still gives me that same feeling). I decided straight off that I wanted to meet this person and work with him if possible. After I finished the M.A. thesis, I applied to Harvard, on the insistence of my teachers, and was granted a scholarship. To go east to Harvard was at that point such a great odyssey that I thought to myself, “why not make it an slightly larger odyssey, and go to Yugoslavia to meet Pavle Ivić?” I asked my teacher at Washington to write a letter of introduction, got a ticket on a flight chartered by the Yugoslav-American Athletic Club in San Pedro, and, having arrived in Yugoslavia, went straight up to Novi Sad. Apparently no letter had arrived, and when I spoke with Milka on the phone, she of course said that he was very busy and could not see everyone who stopped by. In retrospect, of course, I understand that at this point he had been mentoring American students for quite some while, and even though he loved doing it, it takes a tremendous amount of effort and time and energy, and he had all of his obligations there. Nevertheless Milka said she would discuss it with him and I should call back the next morning. When I did, she said he would see me (and noted how fortunate I was). Later on, I found out the reason he agreed to see me was sentimental — I was from Seattle and he was a mountaineer and some of his most memorable climbing experiences has been in Washington state. At least, he thought, we could talk mountains if nothing else. In fact, we had a long and wonderful conversation, nearly an hour and a half. Only later did I realize that this genteel, pleasing fine conversation had been a real grilling — he had been testing me to see what I knew and if I was capable of working with him. For instance, I only remember one concrete question, but that was whether I thought it was justifiable to reconstruct a short neo-acute for Common Slavic. At the end of our meeting he said I should go to Harvard, finish the qualifying exams and then come back and he would train me as a dialectologist. And that is what happened, and it has been a wonderful training. Even though I

have moved my specialization within dialectology from Yugoslavia to Bulgaria, the training has been invaluable, and although our contacts were not as close in the last twelve years, there was no loss of respect. I would like to conclude with one additional reminiscence. When he was lecturing at UCLA in 1969, an American student asked him, "Professor, what do you think of generative phonology?" He paused for a minute, and his eye took that well-known twinkle, and gave one of his answers that took the form of parable. He said: "I remember when I was working in the field with a very old gentleman in the south of our country, and someone asked this man what he thought of Tito. The man answered that when he was born the Ottomans were still in power, and he survived. Then the Austrians came and he survived, then King Aleksandar came and he survived. Then the Germans came and he survived. And now Tito has come." I will now stop abruptly, as Pavle concluded that anecdote, and pass to the next speaker, but not before saying how honored I am to have been Pavle's student. In turn, I am honored now to have excellent students at Berkeley: that which I have been able to give to my own students in linguistics and dialectology comes not so much from me but from Pavle Ivić.

Wayles E. Browne (Cornell University)

It fell to me to write the first English-language obituary of Professor Pavle Ivić. Let me begin my remarks by reading it to you:

Milorad Radovanović of the University of Novi Sad, Yugoslavia, asks me to share the sad news of the death of Pavle Ivić this morning (September 19, 1999) from consequences of a stroke. Prof. Ivić (born 1924) was a leading South Slavic and general dialectologist and phonologist. Both his field work and his synthesizing studies were extensive and authoritative. A few of his best-known publications are: *Die serbokroatischen Dialekte: ihre Struktur und Entwicklung*, I. 's-Gravenhage, Mouton, 1958;

Srpski narod i njegov jezik [The Serbian People and its Language]. Beograd, 1971;

Word and sentence prosody in Serbocroatian, by Ilse Lehiste and Pavle Ivić. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1986.

He edited many periodicals and scholarly series, and was an important figure in the All-Slavic Linguistic Atlas project. In Yugoslavia he was one of the most respected authorities on standardization of the Serbian language. He frequently lectured in the U.S. and other countries, and was an Honorary Member of the Linguistic Society of America. A well-known intellectual and public figure in Serbia and member of the Serbian Acad-

emy of Sciences and Arts, he took part in the polemics accompanying the breakdown of 1945–1991 Yugoslavia.

Condolences can be sent to the family and Ivić's wife, the Slavic syntactician Prof. Milka Ivić, via Prof. Radovanović at the address <radacha@EUnet.yu>.

At Milorad Radovanović's e-mailed request, I composed this notification and sent it to the Linguistic Society of America and to a number of American Slavists who he knew were close to Ivić. I also sent it to the LINGUIST electronic mail list with its 10,000 subscribers around the world, and to the nine hundred members of the SEELANGS e-mail list – Slavic and East European Languages and Literatures.

I would like to expand on some of the points in the obituary with personal reminiscences. I first heard of Pavle Ivić at Harvard University, in Professor Horace Lunt's course on the South Slavic languages in 1961. We used Ivić's book *Die serbokroatischen Dialekte*, which was the first entire professional book I had read in German, and I was struck by how clearly he systematized the complicated material. Soon after that, in summer 1962, the International Congress of Linguists was held in Cambridge – the first time ever in North America. I had the pleasure of seeing Pavle Ivić and his wife Milka, the equally distinguished Slavic syntactician, sitting at the counter at the former University Restaurant next to the old location of Schoenhof's Foreign Book Store. In 1964, as a graduate student, I received a scholarship to spend a year in Yugoslavia studying Slavic linguistics. It was clear that the best place to spend my *specijalizacija* would be the University of Novi Sad, where both professors Ivić were teaching at that time. I spent the summer preparing by taking the Serbo-Croatian language course at Indiana University. By very good luck the summer Linguistic Institute of the Linguistic Society of America was held at Indiana, and the Ivićs were teaching at it. I spent every spare minute listening to their lectures. Partly because of that, when I traveled to Novi Sad in the fall of 1964, I immediately felt I was among friends.

Not being a dialectologist, I did not share in the field work that Pavle Ivić did in all parts of the Serbo-Croatian area and beyond. But he was informed about all the work in Slavic and general linguistics throughout Yugoslavia, and sent me to meet colleagues in Zagreb and Ljubljana. I can say that I own much of my later career to him, because when a research project began in Zagreb devoted to the contrastive grammatical study of English and Serbo-Croatian, there were people there who knew of me as a general linguist acquainted with both languages.

Thanks to my work with the Zagreb project, I was able to revisit Novi Sad many more times. As I recall from the 1960s and 1970s, Pavle

Ivić did not take an active part in political life, but he was respected in Novi Sad for his *razboritost*, his sober and reasonable approach to all problems, so that every committee wanted him to be a member of it. Once he said in a humorous tone that perhaps when they got to be 80 years old, they could begin taking time off to read novels. I regret very much that he did not have the opportunity to try out a peaceful retirement.

Besides the local and international dialectology projects which he organized with such remarkable skill, I would like to mention the work on the history of the language, both his own and work in group projects. Something specially innovative was the laboratory phonetic studies of Serbo-Croatian accent and tone, which he did with Prof. Ilse Lehiste of Ohio State University. These were published in two books and a large number of articles, both in Europe and in the United States.

I think he did more than anyone else in Yugoslavia to further exchanges with linguists and students abroad. Of course not only with North America and Americans; he traveled to many continents besides ours, and his linguistic visitors included Danes, Dutch scholars, Poles, Russians, and Japanese, among many others. I recall, on a later visit to Novi Sad, going to a seminar of his and suddenly looking around the room: the foreigners greatly outnumbered the Yugoslav students!

His work as editor of *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, *Prilozi proučavanju jezika*, *Srpski dijalektološki zbornik*, and many other periodicals and books makes us owe him an extra debt of gratitude. One of his last great team projects was the *Etimološki rečnik srpskohrvatskog jezika*, the first samples of which were published in 1997. I very much hope it will continue and successfully reach the end of the alphabet.

After the mid-1980s he spent much time on social and publicistic work as part of the Academy and other organizations, which of course had quite a different resonance for his students and associates outside the Yugoslav region than it did internally. Among the regrettable historical ironies of this period was the appearance of criticism in the local press directed against his work and activities. It is fortunate that through this time he could still continue the scholarly Slavistic and linguistic undertakings which will constitute his memorial in the world.

Marc L. Greenberg (University of Kansas, Lawrence)

I would like to echo a few of the memories I have of Pavle Ivić's scholarship. I worked with him only briefly, but he had a tremendous effect on my career, and I believe that his influence proceeded from the assumption that he had when he came in to teach for a very short period of time,

one academic quarter, at UCLA in 1986. His assumption was that all of the students who were taking his seminar would really have something to contribute to Yugoslav dialectology. This turned out to be a very fruitful assumption, because he made us feel from the very beginning that we were working toward some goal, and that we had a sense of purpose. This was, for me, a real departure from what I had been used to in my graduate education, because much of what I had been doing was removed from the real world. Perhaps this is because when one studies Slavic languages in America it does not seem to have any real relevance, but of course for someone from that region Slavic linguistics has a great deal of relevance. I would echo a number of things that Ronnie and Wayles mentioned. He had a vision of how things should turn out in the long run. He was very generous with his ideas, with the tremendous knowledge and expertise that he possessed. He realized that he would have the greatest effect if he put scholars in touch with each other, and so he did. As has already been pointed out he put my colleagues and me in touch with others who had worked with him before. For me personally it has been very fruitful to have been put in touch with people such as the dialectologists at the Croatian Language Institute in Zagreb, as well as with the Leiden dialectologists.

Professor Ivić was a great teacher, and the reason I think of him in this way is that, as all great teachers, he was generous with important information and ideas; he also gave us potent and pithy things to think about, which stayed with me for a long time. I would like to illustrate his generosity with the following. While I was working on a paper on Slovene prosodic systems, he pointed out a rare book to me, one that I had to track down over a fairly long period of time, and finally found the one copy that turned out to be in the United States in only one place, the Library of Congress. It was called *A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana*, which is a Hungarian description, written by Ágost Pável, of the phonology of a Slovene dialect in the Prekmurje region of Slovenia, which was then in Hungary. By directing me towards this book, he opened a new vista for me — he showed me that there was an entire area of Slovene dialects that really had not been looked at in any careful way since the beginning of the 20th century. This turned out to be the tip of the iceberg, as this set me to work on a dissertation that expanded on what Pável had done a century ago. Parenthetically, it was while hiking in the Slovene Alps that I brainstormed the idea of this dissertation — just as Professor Ivić loved to hike and I imagine he must have gained inspiration and insight in nature, I seem to have followed his lead. I got a good ten years of research out of this line of inquiry, and have still not done all I could with it, so this was one very generous and, in the end, fruitful suggestion he made. Another

personal reminiscence is of the time I happened to meet Professor Ivić in the university research library at UCLA. I was working on a paper that he assigned to me, and he sat me down by the card catalog, where he wrote out long lists in big block letters of items that I should go look for. His notes were not pretty, but they were always very, very clear. There would be no question about what he wanted you to go look up, and the citations were always: author, article name, journal, volume, page numbers, and they were always right. He did this all from memory! Another thing that has stayed with me is a saying he repeated on a few occasions: "Always go from clarity to clarity." It's not easy ideal to live up to this ideal, but I am convinced that he lived up to it. I have tried to emulate him in living up to this ideal, to the extent that I am capable of it, and I try to pass on the same ideal to my students in the hope that I can pass on the legacy of Ivić's scholarship and teaching.

Victor A. Friedman (University of Chicago)

Through his classic and seminal works, Pavle Ivić was the teacher of all of us who studied Serbo-Croatian and South Slavic dialectology in the United States. The scope of his work ranged over the entire South Slavic area. His doctoral dissertation studied a Serbian dialect spoken in Macedonia, the dialect of the Gallipoli Serbs of Pehčevo, and it was very important to me at the time I was doing my own doctoral research on the Macedonian verb. Another important work worth mentioning is the last common description of Serbo-Croatian dialectology, which Pavle wrote together with Dalibor Brozović. It was published in the 1988 Encyclopedia of Yugoslavia and as a separate book. Pavle always had great respect for Macedonia and its people. At various times, as our knowledge and databases have grown, different boundaries have been used for the numerous transitional dialects of South Slavic territory. In 1986 Božidar Vidoeski published new data supporting his classification of the dialects of Gora – the southwestern-most corner of Kosovo and adjacent parts of northeastern Albania. He argued that they actually belonged more with Macedonian than with Serbian. Pavle acknowledged the validity of those arguments in that last description of Serbo-Croatian dialectology by leaving Gora with Macedonia rather than treating it as Serbian on the dialectological map. Pavle and Milka were both generous and kind to me from the very first time I met them, in 1971, when Kenneth Naylor took me with him on a visit to their apartment when I first visited Belgrade as a beginning graduate student. Pavle always treated me with generosity and friendship, and I

feel fortunate to have known both him and his scholarship. *Neka mu e lesna zemjata.*

Robert D. Greenberg (University of North Carolina, Chapel Hill)

As with all these types of events, the unexpected memories come back as you're sitting listening to colleagues talk about somebody whom we will miss. I remember quite a lot about my time in Yugoslavia, which was 1989-90, as I went on the Fulbright. Before I came to Belgrade, I had known only one name in Yugoslav linguistics, Pavle Ivić, with whom I had requested to work. However, the Fulbright Commission did not assign me to him. But it didn't matter to Pavle Ivić. He took me on under his wing and invited me to his office, Odbor za dijalektologiju, the Dialectology Office. This was really my first significant time in Yugoslavia. My Serbo-Croatian was weak, and I only spoke Russian well then. Back in those days it didn't seem to matter. Room 425 was a dusty space up on the fourth floor with that little sign, "Odbor za dijalektologiju," and of course Pavle Ivić was often in that room, and he introduced me to his assistants, Slobodan Remetić and Sofija Rakić. They helped me tremendously in what I was doing. Pavle was always there if I wanted to ask him any questions. Pavle was very generous with his time. Especially giving me these really dusty dialect questionnaires that it seemed nobody had ever looked at or cared to look at, although it was often times just things that he would give me that I would come back and ask about, the markings, the informants. He would often even be quite blunt and say "Don't look at this one. It's not really worth your while. Look at this one. It's a better informant." But I always appreciated the generosity and his time. So much so that another sort of more personal reminiscence is, here I am on my Fulbright, having a little going-away party and sending him an announcement, and not expecting to find him and Milka at my door with flowers and a farewell gift. They were just classy people, and I really respected that. And I do want to remember the pre-war Pavle Ivić. I want to recall one other time when I actually spent three days with the Serbo-Croatian, or the Yugoslav, delegation to the OLA. They were having their annual meeting in Arandjelovac – in Serbia, a little spa town, so I spent all of my time with the specialists as they drew their maps and their little circles and so forth with their isoglosses. We had Božidar Finka and Antun Šojat from Croatia as well as Zuzana Topolińska and Božidar Vidoeski from Macedonia. This was 1990, when there was still a sense of cooperation and community, which was very refreshing given the circumstances. I felt that there was a kind of mutual respect and ability to work together.

My colleagues there were immediately trying to think of how I could be connected still, even in 1990, to these other specialists outside Serbia. My last recollection might be at the time, from 1997 when I wanted to go to Belgrade, and I was rejected at the Yugoslav embassy in Skopje for a visa. They said "You have to get a fax from Yugoslavia." I said "How am I ever going to do that?" Well, I went to Božidar Vidoeski, and he said "Oh, I'll just call them. No problem." It was still a like the old days, and within about an hour I had a fax that I needed in my hands.

Ronelle Alexander

Thank you all, and thank you for allowing me the final word. Many other reminiscences have come crowding in, and I would like to conclude with one which is very apposite today. Whenever scholars from different countries would meet at table, Pavle would first ask, with the sparkle in his eye, "Which language will we speak?" He could speak English, Russian, French, German, Dutch, even Hungarian freely, so it was all the same to him. Once the common language was agreed upon, he would move happily into the conversation, saying all he wanted to say in it. I would like to think of that as a metaphor for what he taught the rest of us to do. He taught us to be able to speak a number of different languages and to say clearly what it is that we would say in each one; and he taught us to keep on track and to keep on talking to each other. This is exactly what we see here in the spirit of these Balkan-South Slavic meetings, which are like no other scholarly meeting that I go to. In these meetings there is a sense of fun and seriousness at the same time, and I think this is based on a sense of trust. One knows that one can say outlandish things at these meetings, and get lots of discussion and feedback, none of which is aggressive. Rather, there is a sense of everyone working together on fascinating problems. I do not claim that the entire spirit of these meetings is a direct result of the teaching of Pavle Ivić, but I do think there is something about studying Balkan and South Slavic linguistics among a group of people that have worked with the really fine people over there, of whom he was definitely one, that makes this a very special field to work in and a very special group of people to work with. Let us conclude on that note.

MARIO ALINEI
(Florence)

A STRATIGRAPHIC AND STRUCTURAL APPROACH TO THE STUDY OF MAGICO-RELIGIOUS MOTIVATIONS

The topic of this paper was chosen by my dear friend Pavle, when, in 1997, the Serbian Academy of Sciences and Arts invited me to visit Yugoslavia and to give a lecture. On that for me unforgettable occasion Pavle introduced me to the distinguished audience, and also commented on my book on the origins of European languages (Alinei 1996a), which he had just read. This was the last time I saw him! I would like to honor his memory by publishing this lecture.

1. What is motivation?

I will not attempt to answer this question from a strictly theoretical point of view, as I have done this elsewhere (Alinei 1996b, 1997). I will rather approach the question empirically, by asking the reader to consider the familiar object which is usually defined as 'an instrument consisting of two lenses made of chrystal, to improve the eye-sight, which is hooked around the ears', and which in English is called *glasses* or *eye-glasses*. Why did the English call them this way? Because we usually name things by choosing one or two features, among those that make up the full conceptual representation of the object, as a shortcut to the designate the whole thing. We can say then that 'glass' is the motivation -or *iconym*¹- of the name *glasses*, the meaning of which corresponds to the above-cited definition of the object.

2. Comparing motivations: onomasiological research

We can then compare the English name and the English motivation with the name and the motivation of the same object in other languages. In doing so, we enter a field of linguistics which is usually called *onomasio-*

---

¹ In my theoretical work, I have proposed to replace the term *motivation* -much too ambiguous to be used in scientific discourse- with the term *iconym* and its derivations *iconimy*, *iconomastic* and the like. In this article, however, I will keep to the traditional usage.

logy, and which can be further specified as *motivational onomasiology*. Let us see how. In German, for example, glasses are called *Brille*, and the motivation is the name of the crystal 'beryl'. In Italian, the motivation of *occhiali* is the name of the eyes, *occhi*. The same is true of Russian *očki*, Turkish *gözlük*, Hungarian *szemüveg*, Finnish *silmäläsit*, which are all based on the the same motivation 'eye', expressed by a phonologically different word. In Spanish, the motivation of the word *lentes* is 'lens', and that of the word *gafas* 'hook'. Lastly, in French the motivation of the word *lunettes* is 'small moons', for which a metaphore for the roundness of the lenses has been chosen, instead of one of the conceptual features.

3. Synchronic and diachronic relationships between coexisting motivations

Let us take a more complex example, which brings us closer to our topic: the names of the two days of the week 'Saturday' and 'Sunday'. In English these two concepts are motivated by an ancient, pre-Christian religious representation of the weekdays, by which *Saturday* was considered the day consecrated to Saturnus, and *Sunday* the day consecrated to the Sun. This kind of motivation is similar to that of all other names of the weekdays, for *Monday* was consecrated to the Moon, *Tuesday* to the god Tis, *Wednesday* to Wotan, *Thursday* to Thor, *Friday* to Freya. But if we now take the French days of the week, on the one hand we have the same kind of motivation in *lundi*, day consecrated to the Moon, *mardi*, to Mars, *mercredi*, to Mercurius, *jeudi* to Jovis, *vendredi* to Venus; on the other we have *samedi* and *dimanche*, with a different kind of motivation: *samedi* is motivated by the name of the Christian *sabbath*, and *dimanche* by the adjective *dominica*, referred to *dominus* 'lord, the Lord's day. So we can see that while English has retained the old, pre-Christian religious motivation for the whole week, French has more recently renamed the two holy days by means of a Christian motivation.

What is the difference between the motivations of the names of 'glasses' and that of the names of 'Saturday' and 'Sunday'? In the case of 'glasses', all motivations are synchronic, for they were chosen at the time of the invention of glasses, in the late Middle Ages. In the case of 'Saturday' and 'Sunday' some motivations go back to the pre-Christian period in which the days of the week were first institutionalized. Others, however, go back to a more recent time, i.e. to the beginning of the Christianization of Europe. In linguistic terms, we can express this difference by saying that the names of the 'glasses' are in a **synchronic onomasiological rela-**

tionship, in the case of 'Saturday' and 'Sunday' they are in a **diachronic onomasiological relationship**.

If we now look more closely to this diachronic relationship, we can see that it looks then like an archaeological stratigraphy, made of two layers: one Christian, one pre-Christian. This is why we can call it a **motivational stratigraphy**, and we can place its study within the field of historical linguistics or, more precisely, in a new branch of historical linguistic I have proposed to call **archaeolinguistics**.

4. The stratigraphic approach to magico-religious motivations: the case of the 'rainbow'

My research on magico-religious motivations began within the framework of the *Atlas Linguarum Europae*. For the first ALE volume I had chosen the question 'rainbow' (Alinei 1983, 1984ab, 1992). I knew that many names of the rainbow had a typical magico-religious character and I was curious to see what a European map would yield. When I classified all names of the rainbow with a magico-religious character I obtained a surprising result: there were basically three different types of magico-religious motivations: (1) a Christian or Muslim motivation, depending on the area; (2) a pre-Christian or pre-Muslim one, sharing an anthropomorphic representation; and (3) a more mysterious motivation, characterized by a zoomorphic representation, and for the moment without a precise collocation in the sequence. The first two of these categories, the Christian and the pre-Christian with an anthropomorphic representation, were similar to those we have already seen for Saturday and Sunday, and thus confirmed the existence of the same kind of archaeolinguistic stratigraphy. Here are some example: in Albanian: 'the Virgin's belt'; in Baltic: Latvian 'God's bow' and 'God's belt', and Lithuanian 'the agreement's belt'; in Celtic: Welsh 'covenant's bow'; in Greek: 'the nun's bow', 'the saint's halo'; in Iranic: Tat 'the prayers bridge' and 'Sirat bridge' (Islamic myth); in Romance: Catalan 'St Martin's bow' and 'St John's bow'; Franco-provençal 'St Bernard's horn'; French (oïl or occitan) 'St Martin's'/ St Bernard's/ God's bow', 'God's circle', 'good God's belt', 'good God's garter', 'the good Virgin's ribbon', 'St John's cross', 'St Bernard's wheel', 'Bernard's/ St Michael's bow', 'St Bernard's/ Barnaby's /Denis' /Martin's crown', St John's/ Sain Martin's bow', 'St Bernard's/ St Leonard's/ St Barnaby's crown', 'St Barnaby's /Martin or Medard's belt', 'St Martin's cercle', 'St Bernard's bridge', 'St Barnaby's wheel', 'St Martin's/Bernard's ruler' and 'good God's alliance'; Portuguese 'Noah's bow', 'God's bow', 'the Virgin's bow', 'St Mary's/ St Helen's/ St Mark's bow'; Italian

'the Virgins bow'; Reto-romance 'St Martin's bow'; Spanish 'the Lord's bow', 'God's band', 'St John's bow'; in Slavic, Croatian 'Mary's belt'; in Semitic: Maltese 'Allah's (archer's) bow', in Turkic: Tchuvash 'the prayers bridge' (Islamic).

Now an important question is in order: why should the rainbow be christianized or islamized? In the case of Saturday and Sunday, these were and are the days consecrated to God in the new religion, so the reason for their christianization is evident. But why the rainbow? To explain this, we must assume that the rainbow had been considered to some extent sacred by European folks, prior to their Christianisation or Islamisation, so that the change in religion would cause a wave of lexical innovations, aiming to express the same relationship in the new religious terms. This working hypothesis is confirmed by the very existence of the second category of representation, that of pre-Christian or pre-Muslim anthropomorphic motivations, which would be unexplainable if the rainbow had not been sacred before Christendom and Islam. Here are some examples: in the Uralic area, the rainbow is associated with pre-Christian gods such as *Ukko* (the Old Man), *Tiermes* and the Thunder god. In the Turkic area it is associated with the god *Tängri*. In the IE area, in Ossetic (Iranian) it is connected with the epic figure *Soslan*, in the Baltic area with the magico-religious female being *Laume*; in the Romance area it appears connected with the mythical 'old woman' (Alinei 1988), with *Iris*, with the *lutin* (a French 'elf', whose name derives from *Neptunus*). An almost pan-European motivation is then the 'belt', or 'band', or 'ribbon', often of a kind exclusively worn by women, and thus indicating the rainbow as the ornament of a female goddess. It appears in Albanian, Baltic, Celtic, Finnic, Greek, Gypsy languages, Lapp, Nakho-Dagestanian, Permic, Romance, Slavic, Turkic, Udmurt, Veps. Interestingly, at Indoeuropean level, lith. *júosta*, dial. bulg. *pojas*, *opas*, Serbo-Croatian dial. *pas*, *pasats* (from aslav. *pojasъ* 'cintura'), ngr. *zóni*, *zonári*, all come from the same IE root **ius-* 'to gird', proving the existence of a common Balto-Slavo-Greek, East-European myth, associated with the representation of the rainbow as the belt of a female mythical being.

I come now to the third group of motivations, based on a zoomorphic representation of the rainbow, which, as I said, is more mysterious and problematic. These names of the rainbow are for example based on 'fox' in Albanian, Lithuanian, German, Italian, and Belorussian dialects; 'cow, ox' or 'horn' in Basque, Komi Zyrian, French, and Slovenian dialects; 'divine animal' in Komi Permiak, Komi Zyrian, Catalan, Slovenian dialects; 'whale' (or 'dolphin') in Italian, 'weasel' in Caucasian (xva); 'skunk' in Kalmuk. Sometimes, as in Lithuania, the motivation is the part

of the body by which an animal drinks, like 'trunk', and almost everywhere in Europe we find the motivation 'drinker'; in Hungarian we also find 'pump' (a probable transformation of the drinking animal). The question is then: does this third group of motivation fit the other two, and if it does how? Is there a place in the archaeolinguistic stratigraphy for this category of motivations? The answer comes from two directions: folklore traditions and history of religion.

Folklore traditions in Europe and in the world provide clear evidence for the existence of a myth, by which the rainbow is conceived as a gigantic animal -most often a snake- which swallows the water from the earth and eventually spits it up again in the form of rain. This myth has been interpreted by specialists as reflecting the fundamental initiation rite by which boys are first swallowed by the totemic animal, and then vomited again as adult men. In Aboriginal Australia, for example, the rainbow-snake is one of the most well-known mythical beings, which shows precisely these characteristics. As to Europe, the idea that the rainbow drinks all the water survives not only in the oral tradition, but also in the motivation 'drinker' -one of the most frequent in Europe- as well as in the form of idiomatic expressions: in the Slavic area, for example, instead of saying that a person 'drinks like a sponge, or a fish', one says he 'drinks like the rainbow': Czech *pít jako duha*. More important for the chronology, the 'drinking rainbow' is already attested in Plautus' *Curculio* (third century b.C.).

History of religions provides two kinds of evidence. On the one hand specialists, on the basis of the ethnographic record and ancient religions, have come to the conclusion that animals were considered as ancestors and protectors, and played a central role in the magico-religious behaviour of traditional societies. It has also been suggested that such a cult of animals -called 'totemism'- would be the earliest form of religion, and as such universally known. On the other hand, historico-religious research has successfully argued that any anthropomorphic representations of supernatural powers must necessarily follow the emerging of élites endowed with limitless powers in real society. And since this phenomenon is typical of stratified societies of the Metal Ages -especially Bronze Age-, anthropomorphic representations of gods cannot be earlier than Bronze Age. For our problem, then, it would be possible to assume that the zoomorphic representation of natural phenomena is a relic of neolithic or even earlier magico-religious thinking, whereas the anthropomorphic one would reflect later, Bronze-Age developments, preceding the historical religions. Needless to say, this preliminary conclusion was based only on the results

obtained with the study of the motivations of the rainbow. A more solid body of evidence was required.

Two different directions were open to further test the hypothesis. If the rainbow had shown animal names as relics of a very early religion, then we should find evidence of this also in the onomasiology of animals. This is why my next two maps for the *Atlas Linguarum Europae* concerned animals: one the 'weasel' (Alinei 1986), and the other the 'lady-bird', which I made in co-authorship with Manuela Barros Ferreira (Barros Ferreira and Alinei 1990).

5. The stratigraphy modified: animal names

The two above-mentioned maps yielded precisely the results I had hoped to obtain. For not only did they show two of the same magico-religious motivations I had found for the rainbow, namely Christian/Muslim and pre-Christian/pre-Muslim anthropomorphic names, but also a third category, which seemed to match perfectly the interpretation I had given of the zoomorphic category for the rainbow. Let us see these three groups of motivations more in detail.

For the 'lady-bird', the Christian or Muslim motivation is by far the most diffused one. It appears everywhere in Europe, in hundreds of compound words in which the name of a Christian or Islamic religious being or notion is associated with another animal, which is its attribute: e.g. 'God's bird', 'God's cow', 'Christ's little hen'. The religious figure or notion can be 'God', or 'good God' or 'Lord', or 'our dear lord' 'our father' and the like, in the whole gamut of traditional addresses to God, as well as 'Christ', Our Lady, the Virgin Mary, St Mary, God's Mother, God's sister, a variety of saints (the most frequent being St Peter, St Paul, St Martin, St Nicolas, St Anthony, St Michael, St Barnaby, St Catherine, St Lucy, St Ann), 'little saint', 'angel', 'soul', 'devil', 'priest', 'monk', 'nun', 'pope's wife', 'pilgrim', 'heaven' 'paradise' 'church'; in the Muslim area 'Allah', 'Fatima', 'mosque'. A representative list of the most frequent combinations would occupy several pages. The pre-Christian, anthropomorphic level for the lady-bird is represented by several motivations: in the Finnic area, the god who is associated with the lady bird (as 'cow' or 'sheep') would be, of course, *Ukko*, the most powerful Finnic god. In Finnish the lady-bird can also be *Lemminkainen*, a folk-character of the Kalevala; in Frisian, it takes the appearance of the North-West Germanic elf *Puken* (cf. Engl. *Puck*); in Southern Italy it is the elf *Monachello*, while in Northern Italy it is a 'Nymph'; in Rumania it is associated with a famous mythological female being, *Paparuga*, usually in the centre of farming fertility rituals; in Italian,

Ukrainian and Rumanian it also appears as 'witch' or '(female) soothsayer'; in Greek it is associated with nothing less than the *Moirai*.

As far as the 'weasel' is concerned, the ALE net does not show any Christian names, but they appear in dialect dictionaries, and their scarcity is certainly due to the fact that the weasel is considered very harmful by peasants. It has, however, quite a few magico-religious pre-Christian or pre-Muslim names, such as 'fairy' in English dialects, 'Diana' in Sardinia, 'witch' in France, 'domestic genius' in Russia, 'guardian spirit of the earth' in Karelia. Curious motivations such as Spanish, Occitan and Italian 'bread and cheese' and Occitan 'bread and milk' have been successfully explained by Romance scholars as relics of pre-Christian rituals. Many other motivations of this type appear outside the ALE (e.g. German 'wild woman', a member of the magic *wilde Leute*).

As I said, the most interesting result of the research on the weasel and the lady-bug was the discovery of a third category of names, which seemed to match perfectly the third category of the rainbow names, namely 'kinship names'. Both the weasel and the lady-bird appear with kinship names in the whole of Europe, and the weasel, in particular, appears as a 'bride', or 'daughter-in-law', in the whole South-East of Europe. These names of relatives given to animals, like 'my uncle', 'my aunt', 'mother', 'grand-mother', 'daughter-in-law' and the like, are indeed typical folk-names of wild animals and insects, and several scholars had already interpreted them as relics of a 'totemistic' view of the universe, in which animals would be our ancestors and closest relatives.

It looks, then, as if the third layer of the rainbow stratigraphy corresponds to the totemic role of animals in the stratigraphy of animal names. The match could not be better, for if we assume animals as playing a central role in the magico-religious vision of the universe of traditional societies, then their social role must have indeed been that of totem.

6. Confirming and expanding the stratigraphy

There remained a last question, perhaps the most important one: if the names of the rainbow and of animals showed a threefold stratigraphy, connected with a sequence of different magico-religious representations of the world, should we not find the same motivations in the names of other kinds of realia?

To answer this question ALE maps would be of no use, but a different research method had to be found. As we know, onomasiology is the comparative study of the different names and the different motivations for the same notion in different languages and dialects. There is another

method of lexical investigation called *semasiological*, which can be defined as the comparative study of the realia that share the same name/motivation.

Consider, for example, the notion 'God'. Onomasiologically, one can study the names for 'God' in the different world languages, and make a comparative, onomasiological study of their motivations, hoping to throw light on the origin of the notion². But one can also take the English word *God*, or German *Gott*, or French *Dieu*, or Slavic *Bog*, and consult all dialectal sources, to find all the **meanings** that these words have, either alone or in association with other words. This will give us an idea of what aspects of the universe have been associated with 'God' within that particular dialect or group of dialects. In the same way, if one takes the local name for the 'witch', or for 'devil', or for any magico-religious being existing in a given culture and in a given language or dialect, and lists all the meanings that this word has in dialect sources, he will have an idea of the different aspects of reality that have been associated with witches, with the devil or with any magico-religious being in that language. In more technical words, by following this line of research, one can determine (A) the referential, semantic scope of each magico-religious motivation; and (B) the structure of the universe associated with magico-religious representations. On such a basis, we can obtain a systematical tabulation of all realia the names of which share the same magico-religious motivation: first Christian motivations, such as 'God', 'Jesus', 'Mary', all the popular male and female saints, priests, monks and nuns, and other Christian institutions; then all realia the names of which share an anthropomorphic pre-Christian motivation, both of the literary, classic type, such as 'Venus', 'Neptune', 'Diana' etc., and of the oral-tradition type, such as 'witch', 'fairy', 'elf', 'ogre', 'bogyman' and the like; then all the realia having a name with an animal motivation, and finally all realia with a kinship name. What we obtain has a considerable general value: a classified, structured list of all the realia that in the same area have a name with a magico-religious motivation.

Such a research, of course, cannot be done single-handedly for all European areas, let alone in the whole world. But even on a more limited basis the cumulative result obtained by onomasiological and semasiological research allows a twofold conclusion: (A) On the one hand **magico-religious motivations seem to be given to all basic aspects of reality**: animals (mostly insects and wild animals), plants, atmospheric and other natural phenomena, landscapes of a special kind, diseases and death, work

---

² I hope to produce an ALE map on this notion.

products and instruments, family relatives. Besides, of course, magico-religious beings and institutions themselves. In other words, the referential scope of magico-religious motivations is practically universal. (B) On the other hand, within this universal scope, by far the highest frequency is that of the Christian/Muslim motivations, followed by the pre-Christian/Muslim anthropomorphic ones as second, by the zoomorphic and the kinship names as last. The simplest explanation for this frequency scale is the same given by archaeology, by which the most recent layer is always the most frequent and diffused, and the earliest the rarest.

I will now briefly illustrate the main referents designated by the three different classes of magico-religious motivations.

7. Animals

Besides the weasel and the the lady-bug, I can list the glow-worm (Barros Ferreira 1997), with names such as 'St John', 'St John's bonfire', 'St John's sparkle', 'St John's light', 'St John's little animal', Baptist 'fire', 'glowing angel', 'devil's fire', attested in Corsican, Czech, French, Danish, Estonian, German, Hungarian, Italian, Latvian, Lithuanian, Nakho-Dagestanian, Netherlandish, Norwegian, Polish, Rumenian, Russian, Serbo-Croatian, Slovakian, Slovenian, Spanish. The 'butterfly' (Contini 1997) appears christianized "dans l'Europe méditerranéenne", with names such as 'God's little dove', 'Lord's hen', 'little angel', 'little Easter', 'little saint', 'the pope's wife', 'the sin's bird', but also in Finland, for example, as 'Brigit's bird', and in Komi-Zyrian as 'God's or Heaven's bird'. The 'grasshopper' (Avanesov, Ivanov, Donadze 1983) appears in Lithuania as 'little devil', in Rumania as 'horse/little horse of the priest', and in Russia as 'little divine horse'. Only for Italy, and again leaving out the lady-bird and the weasel, I have found Christian motivations for the dialect names of the praying mantis, the tree-frog, the blowfly, the butterfly, the dragon-fly, the dolphin, the seal, the swallow, the wolf, the rose-beetle, the snake, the snail, the caterpillar, several species of fish, the stag-beetle, the cockroach, the wag-tail, the black-cap and so on (Alinei 1984c).

Among pre-Christian representations of animals, leaving out weasel and lady-bird again, the butterfly appears in Netherlandish as 'the Sun's bird', in Austria as 'the forest's elf', in the Slavic area as a messenger of 'nightmare', 'fever' or 'scab' (Contini 1997). Several names of the grasshopper (Avanesov, Ivanov, Donadze 1983), such as Italian 'pregnant mother' and 'lady', and French 'demoiselle' and the like, clearly point to an earlier, no longer recognizable sacred female being. In Italy, leaving out again the lady-bird and the weasel, I have found the motivation 'fairy'

for the grass-hopper, the toad, the praying mantis, the snake, the 'witch' for the butterfly, the owl, the dragon-fly, the rain-worm, the cockroach, the caterpillar, the may-bug, the spider, the 'elf' for a water insect, the 'dragon' for the golden oriole, the 'pharaoh' for the dolphin, a 'Tartarus' for the turtle (Alinei 1984c).

The most archaic layer, represented by kinship names, is extremely frequent for animals everywhere in Europe, and indeed the world over. Without leaving the ALE, also the 'lady bird' and the 'butterfly' show quite a few such names. The lady bird as a relative appears in an even wider area: as a 'grandmother' (sometimes 'old woman) in Greek, Serbo-Croatian, Polish, Russian, Mordvinan, Komi Zyrian, Finnish, Udmurtian; as a 'mother' in Rumanian, Sardinian, Belorussian, Bashkirian, Tatar, Russian, Livian; as an 'aunt' in Italian, German; as an 'uncle' in Albanian, as a 'grandfather' in Komy Zyrian, Swedish, Maltese, Udmurtian, as 'godmother' in Komi Zyrian; as a 'bride and spouse' in Polish, Italian, Albanian, Macedonian, Turkish; as a 'sister-in-law' in Bulgarian, etc. The butterfly appears as 'grandmother' in the Eastern Slavic area, as 'mother' in German and Sardinian, as 'grandfather' and 'father' in the Uralic area. From other ALE maps: Lithuanian and French 'grandfather' for the grasshopper. In my own research (e.g. Alinei 1984c, 1993a, 1995) I have been able to collect an impressive list of kinship names given to animals the world over. I can cite: in Burma 'grandmother' for the monkey, and 'father' for pig, 'matrilinear kin' for the rat; in India 'maternal uncle' for the snake, in Amman 'grandfather' for the tiger, the elephant and other wild animals, in Africa 'grandfather' for the chamaleon (Herero's totem), 'ancestor' for a kind of bird (Henne's totem), and for the elephant (Fang's totem). In Madagascar, the largest of the lemurs, which is taboo and is considered everybody's ancestor, is called 'father'. In Mansi (Vogul), one of the Ob-ugric Uralic languages, the bear has names such as 'father', 'uncle', 'husband', 'father of the spouse's brother', 'grandfather', 'old man'; often, the kinship name is accompanied by a 'divine' attribute: e.g. the bear and she-bear can be called 'divine animal', 'god's daughter', 'heavens' daughter', 'son of (different local magico-religious beings)', or just 'idol', 'idol-animal' and the like (Alinei 1996a, 683-4). In the European Uralic area wild animals show the same characteristic: in Estonian the wolf is 'uncle of the forest', in Finnish 'grandfather', in Hungarian the bear is 'godfather' (Alinei 1996a, 684). In the Turkic area the bear shows names such as 'ancestor', 'uncle', 'father', in Mongolian 'brother' and 'cousin'. In Germany 'godfather/godmother' are the wolf and the fox, 'grandfather/grandmother' the toad, which can also be 'father' and 'aunt'. The hare is 'brother', the fox 'uncle'. In Sweden the bear is 'grandfather',

the seal 'brother'. In the Slavic area 'grandmother' is used for the stagbeetle, the bear, the butterfly, 'uncle' and 'grandfather' for the wolf and the bear. In the Baltic area 'grandfather' is the grasshopper, and 'son-in-law' the wolf. In Albania 'old woman' is the home-fed and cherished snake. In France 'godfather' and 'godmother' can be the golden oriole, the wolf, the fox, the magpie, 'cousin' the fox and the grasshopper, 'relative' the cuckoo, 'grandmother/grandfather' the wolf, the spider and the grasshopper. In Rheto-Romance 'mother' is the butterfly; in Northern Italy the owl and other Strigidae, as well as the fruit-worm are 'uncle John'. 'Uncle' and 'aunt', often but not always followed by a proper name, can be, depending on the dialect, the pig, the goat, the fox, the golden oriole, the wren, the woodworm, the snake (until recently kept in the house as protector); 'ancestor/ancestress' the toad and several insects; 'godmother/godfather' the golden oriole. In Central Italy 'grandfather' is the name of several birds, 'mother' of the caterpillar, 'aunt/uncle' of the mantis, the toad, the snail, the wren. In Southern Italy 'mother' is the caterpillar and the snail, 'aunt' or 'uncle' the wolf, the hare, the owl, the caterpillar, the butterfly, the toad, the finch and the robin, 'brother/cousin' the sparrow. In Sicily 'godmother' is the fox, 'aunt' a (mythical) snake and the butterfly. In Sardinia 'mother' is the caterpillar, the grasshopper, the mantis and the rainworm, 'godfather/godmother' the fox. For most of these animals, folk traditions in many European countries (for example godfatherhood rituals, or religious-like processions carrying the dead animal) enlighten us further on the 'sacred' meaning hidden behind the name.

8. Plants and flowers

Plants and flowers show hundreds of magico-religious motivations of a Christian nature: I will not give a list of their names, which would take too long, but I will underline what seems to me the most interesting aspect of this class, namely that most plants with a magico-religious name are medicinal plants. The explanation is evident: owing to their curative properties, these plants were considered magic by our ancestors.

Only for Italy I can mention holly, *Crataegus oxicanthia*, *Taraxacum officinalis*, with the motivation 'Lord', poppy, *Convallaria majalis*, *Colchicum autumnalis*, *Oxalis acetosella*, *Rubus fruticosus*, *Crataegus oxicanthia*, *Carlina acaulis*, *Oxalis acetosella*, *Cyclamen europaeus*, *Arum italicum*, *Hypericum perforatum*, *Artemisia Abrotanum*, *Stachis annua* with 'Madonna', *Leucanthemum vulgare* with '*Corpus Domini*', *Salvia pratensis* with 'St Albert', lily and *Colchicum autumnale* with 'St Antony', *Verbascum thapsus*, *Hyoscyamus niger* with 'St Apollonia', *Cycla-*

men europaeus with 'St Bernard', daisy, lily, wild rose, *Taraxacum officinalis*, *Crataegus Oxycantha* with 'St Catherine', rhododendron, *Verbascum thapsus*, *Hypericum perforatum*, *Verbascum Thapsus*, *Verbena officinalis*, *Lavandula Spica*, *Ribes rubrum* with 'St John', *Linaria vulgaris* with 'St Joseph', *Hyoscyamus niger*, *Lavandula Spica*, *Hypericum perforatum*, *Arum Dracunculus* with 'St Mary', *Crataegus oxyacantha*, *Colchicum autumnale*, *Salvia pratensis* with 'St Martin', *Verbena officinalis*, *Carlina acaulis*, *Hypericum perforatum* with 'St Peter', *Hypericum perforatum* with 'St Roche', *Sempervivum tectorum*. with 'St Zeno', *Leucanthemum vulgare* with 'paradise', *Datura stramonium* with the 'Judgement trumpet', thistle, *Sambucus ebulus*, *Verbascum thapsus*, *Taraxacum officinalis*, *Datura stramonium*, *Dipsacus sylvestris* with the 'devil', *Artemisia vulgaris*, *Taraxacum officinalis* with 'friar', poppy, thistle, *Taraxacum officinalis*, *Oxalis acetosella*, *Cyclamen europaeum* with 'priest', poppy, *Papaver Rhoëas*, *Bellis perennis*, *Taraxacum officinale*, *Convallaria majalis* with 'munk' or 'nun', *Verbena officinalis* with 'sacred' and so on (Alinei 1984c).

The same medicinal plants that are found with Christian names also show the earlier pre-Christian anthropomorphic motivations. I can list only for Italy the motivation 'fairy' for *Taraxacum officinale*, *Bryonia dioica*, *Leucanthemum vulgare*; 'witch' for *Rosa arvensis*, *Ilex Aquifolium*, *Artemisia Dracunculus*, *Carlina acaulis*, *Stachys arvensis*, *Pteris aquilina*, *Stachys annua*, *Antirrhinum majus*, *Linaria vulgaris*, *Mercurialis annua*, *Hyoscyamus niger*, *Dipsacus sylvestris*; 'magician' and 'bewitching' for *Datura Stramonium*; 'ogre' for *Verbascum thapsus*; 'thunder' for rhododendron, *Verbena officinalis*, *Hypericum perforatum*, *Sempervivum tectorum* (some of these plants are believed to protect people and houses from lightnings if placed on the roof); 'Venus' for *Dipsacus sylvestris*; 'Jupiter' for *Sempervivum tectorum* (ibidem).

And again, the same medicinal plants appear associated to an animal. Though the association cannot always be attributed to magico-religious beliefs, it is worth listing, only for Italy: *Verbascum thapsus*, *Oxalis Acetosella*, *Crataegus Oxyacantha* with the motivation 'fox'; *Antirrhinum majus*, *Crataegus Oxyacantha*, *Salvia pratensis*, *Dipsacus syloestris*, *Arum italicum*, *Arum Dracunculus*, with 'wolf'; *Bellis perennis*, *Spirea ulmaria* with 'goat'; *Crataegus Oxyacantha*, *Antirrhinum majus* with 'bear'; *Linaria vulgaris*, *Bryonia dioica*, *Arum Dracunculus*, *Arum italicum*, *Artemisia Dracunculus*, with 'snake'; *Bryonia dioica*, *Arum italicum*, *Papaver Rhoëas* with 'toad'; *Arum italicum*, *Taraxacum officinale*, *Hyoscyamus niger*, *Cyclamen europaeum* with 'pig'; *Oxalis Acetosella* with 'cuckoo'; *Ilex Aquifolium*, *Lycopodium clavatum* with 'mouse'; *Arum italicum*, *Hyoscyamus niger*,

Leucanthemum vulgare, *Antirrhinum majus*, *Colchicum autumnale* with 'ox/cow/calf'; *Antirrhinum majus*, *Crataegus Oxyacantha*, *Arum italicum*, *Verbascum Thapsus* with 'donkey'; *Hyoscyamus niger* with 'horse'; *Taraxacum officinale*, *Arum italicum*, *Linaria vulgaris*, *Colchicum autumnale*, *Antirrhinum majus*, *Bellis perennis* with 'dog'; *Lycopodium clavatum*, *Bellis perennis*, *Rosa arvensis* with 'hen'; *Arum italicum* with 'cat'; *Antirrhinum majus*, *Verbascum Thapsus*, *Linaria vulgaris*, *Convallaria majalis*, *Taraxacum officinale* with 'lion'; *Artemisia Dracunculus*, *Antirrhinum majus*, *Arum Dracunculus*, *Pterocarpus Draco*, *Dracaena Draco* with 'dragon' (*ibidem*).

9. Natural phenomena

Among natural phenomena that have been "Christianized", I can cite, besides the rainbow, the 'St Helm fire' (Alinei 1993b); the 'rain with shower' and the 'milky way', both with a variety of Christian motivations; 'moon', which in Hungary shows the name 'God's cake' (Brozović 1983, 14), 'thunder', which in FU area appears with the (Russian) name 'Holy Elias' (Goeman and Hogerheijde 1988, 10). In the Romance area, 'Madonna' motivates dialect names of the milky way, the St Helm fire, the sea tornado and the rain with shower.

Pre-Christian, anthropomorphic gods appear in names of the 'thunder' (Goeman, Hogerheijde, 1988), for which we encounter representations already known to us: the Finno-Ugrian thundergod *Ukko*, the Lapp *Tiermes*, and new ones such the Slavic *Perun* and the Lithuanian *Perkunas*, the Germanic *Thorr*. In those for 'lightning', about the same: Germanic *Thor*, Lithuanian *Perkunas*, Karelian *Ukko*, and Kalmuk *Taengri*. Also names for 'cloud' (Itkonen 1983, 35) can be motivated by a mythical 'Old Man', as for example in Swedish, where it is associated with folk mythologies. Names of 'hail' refer to an anthropomorphic figure: a mythical 'Old Woman, grandmother' in Mordvinian (Saramago and Vitorino 1983, 87) and 'white-bearded man' in Karachay-Balkar (*idem*, 81). Further, in the Romance area appear motivations such as 'witch' for the spark, will-o'-the-wisp, rain with shower, fog, whirlwind, the trembling of hot air, 'elf' for whirlwind, spots on the moon, will-o'-the-wisp, and sleet.

An animal representation of natural phenomena is among the most frequent ones: besides the rainbow, both 'thunder' and 'thunderbolt' appear as 'serpent/dragon' (Goeman-Hogerheijde 1988 12, 20), and the lightning also as a 'dolphin', besides 'whale' (*idem* 34). In Italy I have found the 'fox' for the rain with sunshine, the 'cow' for clouds, the 'goat'

for the trembling of hot air and for the St Helm fire, the 'she-wolf' for rough sea and fog, a 'mythical snake' for tornado, the 'dragon' for the landslide, for marshes, for sources and for torrents, the 'pig/sow' for rainbow and rain with sunshine, the 'hen' for the milky way, the 'cat' for rain with sunshine. Moreover, for natural phenomena we also find an explicit 'totemic' relationship: in the Nenets area, where the moon is called 'grandfather' (Brozović 1983), in the FU area, where 'thunder' is called 'father' and 'grandfather' (Goeman and Hogerheijde 10, 19, 52), and in southern Italy, where the rainbow is greeted with the word 'godfather' (Alinei 1981).

10. Diseases

Among diseases, typical are the Christian motivations for 'epilepsy', 'St Vitus' dance', and 'St Anthony's fire' (herpes). Their association also with pre-Christian and even with animal names (see further) proves that the original role of the saints in the representation was not that of protector against the illness, but that of performer and thus of the cause. A good example of the process involved is shown by so called *tarantism*, a typical form of dance-induced trance of Southern Italy. First this trance was attributed to the bite of the tarantula (whence its name), and considered as a sort of shaman-like performance, and thus typical of especially gifted persons; then it was attributed to a saint (usually St Paul), as in St Vitus' dance and the like, who eventually was seen as the protector from the disease. In the area where tarantism has been better studied, namely in South-eastern Italy, the two conceptions coexisted until recently. As to the anthropomorphic layer, I have found in Italy 'fairy' 'elf' 'ogre' for the nightmare, 'witch' for 'herpes', 'werewolf' for epilepsy. In this last example, the original function of the magic performer appears most evident. Quite a few pathologies have animal names: 'fox' and 'she-wolf' for a plant disease, 'goat' for nightmare, 'horse', 'sheep', 'snake', 'cock', 'cow', 'pig', for a kind of skin burning, 'pig' for wart (lat. *verruca* from *verris*), 'caterpillar' for herpes, 'sow' and 'frog' for scrofula (the very lat. name *scrofula* shows such a motivation), 'worm' for smallpox, measles, finger worm, the above-mentioned 'tarantula' for epilepsy and the like, 'owl' for jaundice, 'toad' for a bovine disease, and 'frog' for ranula in humans (the lat. name *ranula* comes from *rana* 'frog') (Alinei 1984c).

11. Family and tribal relations

Among family relations, Christian names for the 'godfather/god-mother/godchild' show the Christianisation of one of the most archaic

family ties the initatic one- usually (and wrongly) considered of Christian origin. Pre-Christian, and anthropomorphic appears to be the Greek word *theios* for 'uncle' (from which it. *zio*, *zia* 'uncle, aunt' derive), the divine origin of which was noted by Lévi-Strauss. A zoomorphic representation of family relations appears very rarely: the only example I have found is that of the godmother, which can be called 'fox' in some Italian dialect. The totemic character of tribal relations, on the contrary, appears most frequently, as shown by many ancient names of European peoples and tribes, or special groups, such as the Italic *Hirpi*, *Hirpini* (from an Italic name of the 'wolf') and *Piceni*, *Picentes* (from the Latin name of the 'pie'), the Latin *Luperci* (and their rituals *Lupercalia*), priests devoted to the cult of the wolf, the Greek *Arkades* and *Myrmidones* (from the name of the 'bear' and the 'ant'), the Germanic *Eburones* (from *Eber* 'wild pig), the Iranian *Saka* (from the name of the 'stag'), and so on (Alinei 1984c).

12. Magico-religious beings

Interestingly, even clearly non-Christian magico-religious beings have been re-named with a Christian name, as shown by the Italian *monachello* 'elf' (from 'monk'), the *befana* 'witch' (from Epiphany'), *S.Nicolas* for a fish-like magico-religious being. Many magico-religious beings, besides a zoomorphic appearance, have an animal name: the *dragon*, from the Greek word for 'snake', the French *vouivre*, from the Latin word for 'viper', the English *werewolf*, with parallels and illustrious predecessors in many European areas, the German *Lindwurm*, from 'worm', the Slavic *smok* 'snake, dragon', the Serbo-Croatian *aždaja* 'dragon', the Sardinian monster *Muska Makedda*, from *muska* 'fly', the it. word *strega* 'witch', which comes from lat. *strix* 'owl', and many others. Several mythical beings of the oral tradition have kinship names: in France *ma mère l'oie* 'mother goose' (the French name comes from *avica, dim. of *avis*, which following my etymology could also be read as a dim. of *avia* 'ancestress'), in Sicily *mammadraga* 'mother-snake' 'mother dragon', in Sardinia *babborco* 'father ogre', and *comare orca* 'godmother ogress'. Propp and other scholars have placed such mythical figures of fairy tales against a background of totemic relationships (Alinei 1984c).

13. The over-all interpretative framework

Let us summarize our observations and come to a conclusion. First of all we can state that many aspects of our conclusion are confirmed by the historical record. The transition from animals gods to anthropomor-

phic gods, for example, is confirmed by the frequent association of anthropomorphic gods with animals documented in history: e.g. Athena's owl, Zeus' eagle, Apollo's dolphin and Apollo's wolf, in pre-Christian times; St. Anthony's pig, the Lamb of God, the Holy Spirit as a dove in Christian times. The same sequence is shown in the conception of natural phenomena. These appear first 'governed' or controlled by gigantic animals in the earliest cosmogonies; then they are controlled by anthropomorphic gods, first pre-Christian and then Christian. Storms and floods, for example, after being identified with mythical animals (as is shown by so many world myths), are eventually 'sent' to mankind by local gods (Ukko, Thor, Perkunas, Jovis *tonans*, and the like), by *tempestariae*, i.e. witches specialised in *tempestae*, and lastly by God himself.

To conclude, the picture that comes out of magico-religious motivational research in European dialects reveals a vast and basically similar process of cultural development, with differentiated realisations of the same structural pattern. It can be assumed that European folks have gone through a common development from an animal and nature-centered magico-religious experience, to an anthropomorphic representation of the same universe, to a Christian or Muslim re-interpretation of the same reality. All in all, hundreds of dialect names in Europe testify to a Christianization and Islamization of such classes of realia. Of course, Muslim names are much less frequent than the Christian, owing to the difference in the areal scope of the two religions in Europe, but the process underlying the lexical innovation has followed exactly the same path, and satisfied the same need. Though the differences in the development can be as great as those between a dolphin and a bear, between the finnish Ukko and the latin Jupiter, and between Christendom and Islam, the processual and psychological similarities are nevertheless striking.

Finally, the continuous evolutionary sequence shown by this pan-European linguistic record represents one of the many arguments that can be used against the traditional IE invasionist theory, and in favour of continuity of all European populations from Paleolithic and Mesolithic times (Alinei 1996a, 2000).

REFERENCES

- Alinei, Mario (1981), *Osservazioni sul rapporto semantico fra 'arcobaleno' e 'itterizia' in Latino e nei dialetti e folklore italiani*, in «Quaderni di Semantica» II, pp. 99–110.
- Alinei, Mario (1983), "Arc-en-ciel", in *Atlas Linguarum Europae I, 1*, Assen, *Cartes* 6-9, *Commentaire* pp. 47–80.

- Alinei, Mario (1984a), "Alcuni nomi italiani dell'arcobaleno", in «Revue de Linguistique Romane» 48, pp. 161–165.
- Alinei, Mario (1984b), "I nomi dell'arcobaleno in Europa: una ricerca nel quadro dell'*ALE*", in *Diacronia, sincronia e cultura. Saggi linguistici in onore di Luigi Heilmann*, Brescia, pp. 365–384.
- Alinei, Mario (1984c), *Dal totemismo al cristianesimo popolare. Sviluppi semantici nei dialetti italiani ed europei*, Alessandria, Edizioni dell'Orso.
- Alinei, Mario (1986), "Belette", in *Atlas Linguarum Europae I, 2, Carte 28, Commentaire*, pp. 145–224, Assen/Maastricht.
- Alinei, Mario (1988), "Slavic baba and other 'old women' in European dialects. A semantic comparison", in *Wokół języka. Rozprawy i studia poświęcone pamięci profesora M. Szymczaka*, Wrocław, pp. 41–51.
- Alinei, Mario (1992), "Tradizioni popolari in Plauto: *bibit arcus* (Curculio 131)", in «Lares» LVIII n.3, Luglio–Settembre 1992, Leo S. Olschki, Firenze, pp. 333–340.
- Alinei, Mario (1993a), "Due note su "totem" e "tabù" nei dialetti", In: «Quaderni di Semantica» XIV, pp. 3–7.
- Alinei, Mario (1993b), "I fuochi di S. Elmo (in attesa della carta dell'*ALM*)", in «Bollettino dell'Atlante linguistico mediterraneo. Studi in memoria di Mirko Deanović», 22–28 1980–1986, Giardini editori e stampatori in Pisa, pp. 9–23.
- Alinei, Mario (1995), "Giovannino il baco", in *Scritti di Linguistica in onore di Giuseppe Francescato*, pp. 1–6.
- Alinei, Mario (1996a), *Origini delle lingue d'Europa, vol. I - La teoria della continuità*, Società editrice Il Mulino, Bologna.
- Alinei, Mario (1996b), "Theoretical Aspects of Lexical Motivation" in: *Mål i sikte*, Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala, pp. 1–10.
- Alinei, Mario (1997), *Principi di teoria motivazionale (iconimia) e di lessicologia, motivazionale (iconomastica)*, in Mucciante L., Telmon T. (a cura di), *Lessicologia e lessicografia. Atti del XX Convegno della SIG* (Chieti–Pescara, 12–14 ottobre 1995), Roma, Il Calamo, pp. 9–36.
- Alinei, Mario (2000), *Origini delle lingue d'Europa II: Continuità dal Mesolitico all'età del Ferro nelle principali aree etnolinguistiche*, Il Mulino, Bologna.
- Avanesov, R.I, V.V. Ivanov, N. Z. Donadze (1983), 'Sauterelle', *Cartes* 8–9, *Commentaire* pp. 147–170.
- Barros Ferreira, Manuela (1997), 'Ver luisant', in *ALE I 5*, Istituto Poligrafico e Zecca di Stato, Roma.
- Barros Ferreira, Manuela, Mario Alinei (1990) "Coccinelle", *ALE I 4, Cartes* 42–44, *Commentaires*, pp. 99–199, Assen.
- Brozović, Dalibor (1983), 'Lune', *Carte 2, Commentaire* pp. 9–17, in *ALE I 1*, Assen.
- Contini, Michel (1997), 'Papillon', in *ALE I 5*, Istituto Poligrafico e Zecca di Stato, Roma.

Goeman, A.C.M. & H. Hogerheijde (1988), “Tonnerre”, *Carte 29*, “Foudre”, *Carte 30*, “Éclair”, *Carte 31*, *Carte combinatoire*, *Carte 32*, *Commentaire* pp. 3–78, in *ALE I 3*, Assen.

Itkonen, Terho (1983), ‘nuage’, *Carte 4*, *Commentaire* pp. 31–39, *ALE I 1*, Assen.

Saramago and Gabriela Vitorino (1983), ‘grêle’, *Carte 10*, *Commentaire* pp. 81–90, *ALE I 1*, Assen.

IVANA ANTONIĆ
(Novi Sad)

ASPEKATSKA VREDNOST PREDIKACIJE S FAZNYM / MODALNYM GLAGOLOM NA PRIMERU REČENICE S TEMPORALNOM KLAUZOM

U radu se razmatra aspekatska vrednost sintaksičko-semantički kompleksne predikacije sastavljene po modelu semikopulativni fazni / modalni glagol + punoznačni glagol. U dosadašnjoj literaturi nije bilo posebnog osvrt na ovu karakteristiku takve predikacije, a potreba da se posebno razmatra ovaj problem ukazala se tokom rada na analizi rečenice s temporalnom klauzom. Pošto je u sintaksičko-semantičkim strukturama takvoga tipa glagolski aspekt dve korelativne predikacije jedan od glavnih distinktivnih elemenata za realizaciju pojedinačnih semantičkih tipova, u svakom konkretnom primeru za obe korelativne predikacije nužno je bilo odrediti glagolski aspekt. Da bi to bilo moguće, prethodno je bilo potrebno ispitati, između ostalog, i ponašanje, u tom smislu, predikacija sastavljenih od dve glagolske lekseme. Ovde se iznose rezultati tog ispitivanja, s kratkim osvrtom i na njihovu potvrdu u celokupnom analiziranom korpusu. Dobijene rezultate svakako bi valjalo proveravati i u drugim sintaksičko-semantičkim strukturama.

Ključne reči: Lingvistika. Srpski jezik. Standard. Sintaksa. Semantika. Glagolski aspekt/vid. Fazni glagoli. Modalni glagoli. Temporalna klauza.

U rečenici čija se predikacija određuje u pogledu okolnosti tipa vreme priroda same predikacije kao denotata i glagolski aspekt (/vid) predstavljaju dva osnovna elementa, prvi pragmatičko-semantički, a drugi gramatičko-semantički koji regulišu značenjski tip temporalne determinacije (temporalna identifikacija ili temporalna kvantifikacija, odnosno unutar svake od njih pojedinačni semantički tip). U rečenici čija se predikacija određuje u pogledu okolnosti tipa vreme temporalnim determinatorom u sentencijalnoj formi, tj. subordiniranom temporalnom klauzom, dakle drugom predikacijom, relevantnost glagolskog aspekta treba posebno istaći pošto, pored glagolskog aspekta rečenične predikacije, distinktivnu ulogu može imati i glagolski aspekt subordinirane predikacije, a u strukturama sa semantički nespecificovanim veznicima (pre svega onima sa veznicima KADA i DOK [DOK₁ i DOK₂]), relevantnu distinktivnu ulogu igra i tačno određena kombinacija glagolskih aspekata rečenične i subordinirane

predikacije.¹ Dakle, u nastojanju da se dođe do precizne semantičke interpretacije takvih sintaksičko-semantičkih struktura jedan od prvih koraka mora biti utvrđivanje glagolskog aspekta dve predikacije. U slučajevima kada se u poziciji predikacije (rečenične ili subordinirane) nađe tzv. punoznačni glagol, takav, dakle, glagol čija je inherentna leksička semantika potpuna u tom smislu da ne zahteva dopunjavanje semantikom nekog drugog glagola, i kao takva dovoljna da glagolu omogući samostalno reprezentovanje predikacije kao osnovnog (nužnog i dovoljnog) rečeničnog konstituenta, identifikacija glagolskog aspekta ne predstavlja poseban problem. Naime, dobro je poznato da srpski jezik ide u red onih jezika u kojima je kategorija glagolskog aspekta gramatikalizovana — morfologizovana. Kod najvećeg broja glagola odgovarajućim sistemom derivacionih morfema (najčešće postupkom prefiksacije i sufiksacije) uspostavlja se osnovna aspekatska opozicija imperfektivnost : perfektivnost. No, ipak, postoji u sistemu i znatan broj glagola koji su na morfološkom nivou neobeleženi u pogledu glagolskog aspekta², dakle u svojoj morfološkoj strukturi ne poseduju karakterističnu morfemu koja bi ih, i van neposrednog sintaksičko-semantičkog konteksta, određivala kao imperfektivne ili perfektivne glagole. Međutim, identifikacija glagolskog aspekta ni kod takvih glagola najčešće nije problematična budući da je u najvećem broju slučajeva ukupni neposredni sintaksičko-semantički kontekst, uključujući u naročitim slučajevima i prirodu predikacije kao denotata, dovoljan distinktivni element za realizaciju glagola s obeležjem imperfektivnost / perfektivnost. U kontekstu ove teme, međutim, sasvim bi opravdano bilo postaviti pitanje kako u tom pogledu stoje stvari u slučajevima kada se u poziciji predikacije (rečenične ili subordinirane) nađe tzv. 'nepunoznačni' / semantički nepotpuni glagol, takav, dakle, glagol čija inherentna leksička semantika zahteva dopunjavanje semantikom nekog drugog glagola, pa kao takva nije dovoljna da glagolu omogući samostalno reprezentovanje predikacije kao osnovnog (nužnog i dovoljnog) rečeničnog konstituenta, već on to mora činiti udružen s nekim drugim, po pravilu, punoznačnim glagolom? Drugim rečima, kako se u rečenici sa sentencijalnim temporalnim determinatorom aspekatski ponaša kompleksna predikacija sastavljena od semantički nepotpunog — semikopulativnog — glagola i drugog punoznačnog glagola? Naime, glagolski aspekt kojeg od dva glagola jeste

¹ Detaljnije videti u: Antonić (1995; u štampi), a o veznicima DOK₁ i DOK₂ i u Antonić (1998; 1999).

² U gramatičkim priručnicima srpskog jezika takvi se glagoli, najčešće, nazivaju dvovidski glagoli.

sintaksičko-semantički relevantan za realizaciju određenog semantičkog tipa temporalne determinacije?

Najpre treba precizirati koji se glagoli, u vezi s ovim problemom, uzimaju kao semantički nepotpuni — semikopulativni. To je, s jedne strane, grupa tzv. faznih glagola kao što su *počinjati* : *početi*, *nastavljati* : *nastaviti*, *prestajati* : *prestati*, *završavati* : *završiti*, a s druge strane, to je grupa modalnih glagola: *moći*, *smeti*, *hteti*, *trebati*, *morati*.³

Kada je u pitanju predikacija koju čini neki od *faznih* glagola u kombinaciji s punoznačnim glagolom, onda prvo valja imati na umu da je u morfološkoj strukturi faznih glagola lako uočljiva morfema koja inherentnoj glagolskoj semantici pridodaje obeležje imperfektivnost / perfektivnost, a potom treba uočiti da je, bez obzira na aspekt faznoga glagola, imperfektivnost punoznačnog glagola obavezna: up. npr. *počinjao je da radi* // *raditi* i *počeo je da radi* // *raditi* prema **počinjao je da uradi* // *uraditi* i **počeo je da uradi* // *uraditi*. Takva sintaksičko-semantička obaveznost u strukturama ovoga tipa direktna je posledica semantičkog obeležja fazno-

³ Kada je u pitanju identifikacija glagolskog aspekta kompleksne predikacije, izvesno je da su to barem ove dve grupe glagola. Naime, tokom analize korpusa obima oko 1500 rečenica sa sentencijalnim temporalnim determinatorom ekscerpiranih sa oko 2500 stranica štampanoga teksta funkcionalno i vremenski polivalentnog (up. Antonić, 1995; u štampi) nije se ukazala potreba izdvajanja još neke semantički karakteristične grupe semikopulativnih glagola. Napominjem ovo stoga što nikako ne treba izgubiti iz vida da, pored navedenih glagola, ima i ne mali broj drugih koji se mogu smatrati semantički nepotpuni s obzirom na to da uz sebe vezuju neki drugi glagol u vidu semantičke dopune. U našoj gramatičkoj literaturi do sada najiscrpniji pregled sintaksičko-semantičkog ponašanja različitih semantički nepotpunih glagola u sklopu tzv. „glagolskog kompleksa“ daje se u Mrzović, Vukadinović (1990). U toj se gramatici, uz pet navedenih, u modalne glagole ubrajaju još i glagoli *imati* (↔ *trebati*, *morati*), *umeti*, *znati* (↔ *moći* = *imati* sposobnost), *želeti* (↔ *hteti*), ali se oni ovde ne navode jer se semantički svode na neki od pet osnovnih modalnih glagola, a aspekatski su jasno diferencirani. Isto tako, u ovoj gramatici se izdvaja i grupa tzv. modalitetnih glagola koji su po osnovnom leksičkom značenju, kao i po osnovnom sintaksičko-semantičkom ponašanju (dopunski glagol u obliku infinitiva / konstrukcije DA + nemobilni prezent i, po pravilu, identičnost agensa [istina uz neke specifičnosti koje ih povezuju s grupom punoznačnih glagola sa sentencijalnom dopunom]), slični modalnim glagolima. Oni se, u kontekstu ove teme, posebno ne razmatraju budući da su tretirani kao glagoli sa sentencijalnom dopunom u funkciji predikacije koja se temporalno determiniše, aspekatski, pri tom, nisu problematični, pa je takva rečenična struktura samo izdvajana kao jedna od mogućih sintaksičkih varijanti (up. Antonić, 1995; u štampi). No, to nikako ne znači da ne bi bilo korisno napraviti i dodatnu proveru ponašanja ove grupe glagola i u sintaksičko-semantičkom kontekstu o kojem je ovde reč. Inače, načelno problem semantičke potpunosti / nepotpunosti (razume se ne samo kada je u pitanju dopunjavanje glagolske lekseme, odnosno ne samo kada je u pitanju dopunjavanje glagolskom leksemom), tačnije utvrđivanje preciznih kriterija za razlikovanje (ukoliko je to uopšte moguće, s obzirom na, po svojoj prilici, gradualnu prirodu ove pojave), jedan je od ozbiljnih opštelingvističkih teorijskih problema čije rešavanje tek predstoji.

sti realizovanog na leksičkom nivou (leksičkom, u ovom slučaju glagolskom, jedinicom)⁴. Naime, predikacija sastavljena po ovakvom modelu na nivou rečenice može biti smatrana funkcionalno jedinstvenom jedinicom, ali je formalno kompleksna (sastoji se od dva elementa), a takva je i semantički s obzirom na to da je uloga faznoga glagola, kao jednog elementa, u takvoj semantičkoj strukturi samo da modifikuje (ima, dakle, ulogu modifikatorske seme), u pogledu faznosti, semantiku punoznačnog glagola kao drugog elementa (koji ima ulogu osnovne, inherentne leksičke seme).⁵ Pošto je to tako, sasvim je logično da konceptualno faza realizacije jedne predikacije može biti identifikovana samo ukoliko se predikacijski denotat percipira kao entitet realnosti s obeležjem durativnosti — trajanje (+) (što se u načelu može povezati s imperfektivnošću), a da to ne može biti slučaj ukoliko se predikacijski denotat percipira kao entitet realnosti s obeležjem rezultativnosti — cilj (+) (što je karakteristika perfektivnosti).⁶

⁴ Semantičko obeležje faznosti može, na primer, biti realizovano i na morfološkom nivou. Po pravilu prefiksanim morfemama, inherentna leksička semantika punoznačnog glagola, obeležena istovremeno i kao imperfektivna, može biti modifikovana u pogledu faznosti istovremeno s promenom glagolskog aspekta iz imperfektivnog u perfektivni. Up. npr. *pevati* : *ZApevati*, *OTpevati*.

⁵ Sintaksičko-semantička struktura semikopulativni fazni / modalni glagol + punoznačni glagol u formi infinitiva ili konstrukcije DA + nemobilni prezent tretira se ovde kao kompleksna predikacija na nivou rečenice uz napomenu da to nikako nije u kontradikciji s interpretacijom, kada je u pitanju model s punoznačnim glagolom u formi DA + nemobilni prezent, da fazni i modalni glagol kao dopunu dobijaju klauzu s veznikom DA (up. M. Ivić, 1970). O mogućnosti dvojake interpretacije i argumentima za jednu, odnosno drugu biće reči nekom drugom prilikom.

⁶ Napominjem da, u kontekstu ove teme, kao osnovna obeležja imperfektivnosti / perfektivnosti uzimam durativnost — trajanje (+) / rezultativnost — cilj (+), zato što je to dovoljno za objašnjenje konceptualne situacije u ovom konkretnom slučaju. Inače, u potpunosti se držim interpretacije imperfektivnosti / perfektivnosti koju je dao Novakov (1991) [slédeći polazišta Vendlera (1967), Brintona (1988) i Comriea (1976)] i prema kojoj se najpre imperfektivnost / perfektivnost objašnjavaju pojmovima struktura / celina [u vezi s ovim up. i Novakov (1998)], a zatim imperfektivne situacije dele na *aktivnosti* i *stanja*, a perfektivne na *ostvarenja* i *dostignuća*, a na osnovu tri relevantna obeležja: stativnost, trajanje i cilj. Aktivnosti poseduju *stativnost* (-), *trajanje* (+), *cilj* (-), stanja poseduju *stativnost* (+), *trajanje* (+), *cilj* (-); *ostvarenja stativnost* (-), *trajanje* (+), *dostignuća stativnost* (-), *trajanje* (-), *cilj* (+). Dakle, trajanje (+)/(-) nije, kako se to obično navodi u gramatičkim priručnicima, glavno distinktivno obeležje glagolskog aspekta — na ovu je činjenicu u našoj literaturi prva skrenula pažnju Irena Grickat (1957–1958); [up. i npr. Comrie (1976), Hlebec (1990)]. Na osnovu ovakvoga tumačenja, ako bi trebalo izdvojiti samo jedno obeležje, onda bi to bilo obeležje cilj, pošto svi imperfektivni glagoli imaju obeležje cilj (-), a svi perfektivni cilj (+). Međutim, u slučaju koji ovde razmatram, upravo je relevantna kombinacija obeležja trajanje (+), cilj (-) — imperfektivnost, odnosno trajanje (-), cilj (+) — perfektivnost, uz napomenu da se kod perfektivnih glagola — ostvarenja — realizuje trajanje (+), ali na jedan sasvim poseban način što opet, za slučaj koji ovde raz-

Budući, dakle, da je iz navedenih razloga imperfektivnost punoznačnog glagola obavezna, nije teško uočiti da je, u rečenicama u kojima se realizuje značenje temporalne determinacije sentencijalnom formom, nosilac aspekta predikacije fazni glagol, odnosno da je imperfektivnost punoznačnog glagola (uprkos tome što je on nosilac osnovne, inherentne leksičke seme) irelevantna. Tome, razume se, ide u prilog i činjenica da je, u predikacijama takvoga tipa, prvi glagolski elemenat — semikopulativni fazni glagol nosilac i svih ostalih relevantnih gramatičkih obeležja (npr. lice, broj, rod, vreme, način)⁷ — dakle nosilac je finitnosti — nužnog obeležja sentencijalnosti.

Razmotrimo sada kako stoji stvar s kompleksnom predikacijom sastavljenom po modelu semantički nepotpuni, semikopulativni *modalni* glagol + punoznačni glagol. Ovakva predikacija, na prvi pogled, možda, zahteva poseban tretman. Ovde, najpre, treba primetiti da glagolski aspekt punoznačnog glagola uz modalne glagole, za razliku od onih uz fazne, ne podleže bilo kakvoj obaveznosti⁸. Dakle, punoznačni glagol može biti i imperfektivnog i perfektivnog vida, npr. *može / hoće da radi // uradi*. A kakva je situacija s glagolskim aspektom modalnih glagola? U gramatičkim priručnicima u odeljcima o kategoriji glagolskog aspekta modalni glagoli se, po pravilu, ne pominju. Međutim, u Rečniku MSMH, na primer, uz glagole *moći, morati, trebati, smeti, hteti* stoji naznaka da su nesvršenog vida. Nema sumnje da su neki od ovih glagola, morfološki gledano, imperfektivni oblici, koji su nekada imali i svoje perfektivne parove, a neki od njih imaju ih i danas. Na primer Rječnik JAZU beleži *moći : uzmoći, morati : uzmorati, trebati : ustrebati / zatrebati, hotjeti (> hteti) : ushotjeti* ali i *prohteti (se)*. Uz svaki oblik stoji naznaka da je imperfektivan / perfektivan, a iz primera se da naslutiti da su perfektivni oblici, po svoj prilici i u starom jeziku, upućivali prvenstveno na sferu budućnosti. Rečnik MSMH od arhaičnih oblika zadržao je *uzmoći* i *ushteti* s tim što uz prvi oblik stoji naznaka da je svršenog vida, a uz drugi nema nikakve na-

---

matram, nije od važnosti, ali što je činjenica koja odsudno utiče na mogućnost da u sistemu glagolskih leksema ima i perfektivnih punoznačnih faznih glagola. Primena ove koncepcije glagolskog aspekta, i potvrda njene relevantnosti, a u vezi i s nekim drugim sintaksičko-semantičkim pojavama (npr. obaveznost / neobaveznost negacije u klauzi s veznikom DOK i perfektivnom predikacijom a značenjem temporalne kvantifikacije) može se pogledati u: Antonić (1995; u štampi).

⁷ To je inače prototipska situacija u sintaksičkom ustrojavanju sentencijalnih jedinica u mnogim jezicima.

⁸ O obaveznostima druge vrste kao što su identičnost agensa ili potpuna sintaksičko-semantička komutabilnost / nekomutabilnost infinitiva i konstrukcije DA + nemobilni prezent v. u: M. Ivić (1970) i Mrazović, Vukadinović (1990).

znake, i uz oba stoji da se obično pojavljuje u značenju / službi futura 2. Uz to se, glagol *hteti*, na primer, u starijim izvorima pojavljuje i u aoristu, što bi eventualno sugerisalo da je u tom obliku mogao biti upotrebljen i kao perfektivni. U savremenom standardnom srpskom jeziku zadržao se samo oblik *ustrebati / zatrebati*, vrlo često sa značenjem futura 2 (prema Rečniku MSMH, up. Kad mi *ustreba*, javiću ti > Kad mi *bude trebalo*, javiću ti, ali i uz mogućnost Kad mi *bude ustrebalo*, javiću ti) i oblik *prohteti se*, ali čija je upotreba uslovljena kontekstom pošto je dvostruko obeležen modalnošću: pored osnovnog obeležja modalnosti koje proističe iz inherentne leksičke semantike glagola *hteti* — voluntativnost, prefiksom *pro-*, pored toga što je uneto obeležje perfektivnosti, uneto je i šire modalno, odnosno pragmatičko obeležje koje se tiče stava govornika prema agensu i predmetu njegove želje (up. npr. On stalno nešto izmišlja. Molim te! Sad mu se *prohtelo* da ide na skijanje iako dobro zna da njegovi roditelji za to nemaju novca). Dakle, u predikaciji s punoznačnim glagolom različitog aspekta u savremenom jeziku po pravilu stoji modalni glagol koji je imperfektivan. Kao i u slučaju predikacije s faznim glagolom, jasno je, i ovde je nosilac potrebnih gramatičkih značenja (lice, broj, rod, vreme, način), odnosno nosilac finitnosti prvi glagolski elemenat — modalni glagol. Ali da li je i ovde aspekt modalnog glagola reprezentant aspekta cele predikacije s obzirom na to da je modalni glagol imperfektivan a da je glagolski aspekt punoznačnog glagola promenljiv? Razmotrimo sada semantičku ulogu modalnog glagola u predikaciji s punoznačnim glagolom.

Na semantičkom planu uloga modalnog glagola jeste da denotira mogućnost / sposobnost (*moći, smeti*), voluntativnost (*hteti*), poželjnu obligatornost (*trebati*), ili, pak, nužnu obligatornost (*morati*) agensa da vrši / izvrši određenu radnju, ali radnja, bez obzira na vremensku sferu, ostaje nerealizovana, dakle obeležena je kao realizovanost (-).⁹ Na primer: *mogla je da radi // raditi / da uradi // uraditi, može da radi // raditi / da uradi // uraditi, moći će da radi // raditi / da uradi // uraditi; htela je da radi // raditi / da uradi // uraditi, hoće da radi // raditi / da uradi // *uraditi, ona će hteti da radi // raditi / da uradi // uraditi*. Budući da je to tako, glagolski aspekt punoznačne predikacije jeste irelevantan pošto se ona, bilo da se fokusira kao durativna (imperfektivnost — 'struktura') bilo kao rezultativna (perfektivnost — 'celina'), uzima samo kao moguća, voluntativna, obligatorna za agens, pa, s obzirom na glagolski aspekt, cela predikacija nosi karakteristike modalnog glagola — dakle u savremenom jeziku

⁹ U kontekstu razmatranja pojave tzv. nemobilnog prezenta u različitim sintaksičko-semantičkim strukturama, njegovu pojavu uz modalne glagole M. Ivić (1970) dovela je u vezu sa semantičkim obeležjem, prisutnim u dubinskoj strukturi, koje je nazvala *ekspektivnost* i koje je, zapravo, u neposrednoj vezi s obeležjem realizovanost radnje (-).

ona je, po pravilu, imperfektivna.¹⁰ Jedini izuzetak u tom pogledu jeste glagol *morati*, i to u sferi prošlosti i u sferi budućnosti, koji NE onemogućava realizaciju radnje denotirane dopunskim punoznačnim glagolom. Naime, u sferi prošlosti punoznačni glagol ima obeležje realizovanosti radnje (+): *moral je da radi // raditi / da uradi // uraditi*, dok je u sferi budućnosti izvesno da će radnja biti realizovana: *moraće da radi // raditi / da uradi // uraditi*, a modalni glagol samo modifikuje punoznačni glagol, preko agensa, u pogledu načina realizacije radnje, tačnije prisutna je informacija da je agens vršio / izvršio / da će vršiti / izvršiti radnju uz određeni stepen prinude (koja može dolaziti spolja ili iz njega samog). Upravo zbog ove semantičke okolnosti, kod predikacije s glagolom *morati* glagolski aspekt modalnog glagola može biti potisnut u drugi semantički plan a glagolski aspekt punoznačnog glagola postati odgovoran za aspekt cele rečenične predikacije.¹¹ Iz svega toga proizilazi da je u savremenom jeziku predikacija s modalnim glagolom, po pravilu, imperfektivna (s obzirom na glagolski aspekt modalnog glagola)¹², izuzev predikacije s glagolom *morati* koja, u zavisnosti od glagolskog aspekta punoznačnog glagola, može biti i imperfektivna i perfektivna.

Ostaje na kraju još jedno pitanje. Da li je imperfektivnost modalnih glagola na sintaksičko-semantičkom planu „istovetna“ imperfektivnosti drugih punoznačnih glagola, odnosno da li se u sintaksičko-semantičkim jedinicama (u ovom slučaju u rečenici s temporalnom klauzom) ponaša na istovetan način? Odgovor na ovako formulisano pitanje mogao bi biti i da i ne. Zato ću pitanje razložiti pa najpre precizirati da li je u slučajevima kada predikacija sadrži modalni glagol moguća predstava o potpunoj ili delimičnoj simultanosti? Ako sumnja postoji, onda je ona, po mom sudu, podstaknuta semantičkim obeležjem realizovanost radnje (–) koje je prisutno, kako sam pokazala, kod svih modalnih glagola, izuzev kod glagola

¹⁰ Up. npr.... kad se ne radi, vreme *ne treba provoditi* u besposlenom čavrljanju... (V. Ćorović, *Sveta gora i Hilandar do šesnaestog veka*, U Beogradu: Manastir Hilandar na Svetoj gori, 1941/1985:21); Danas kada su kozmetički preparati preskupi morska so *može da se upotrebi* i za piling... (Politika, 6. I 1994:23).

¹¹ Up. pr. *Morao je da izađe* DOK je trajao sastanak > *Izašao je* [zato što je bio primoran] DOK je trajao sastanak, u kojem se upravo zbog perfektivnog aspekta punoznačnog glagola realizuje delimična simultanost, a ne potpuna kako bi to bio slučaj da je aspekt cele rečenične predikacije reprezentovan aspektom modalnog glagola.

¹² Razume se ukoliko se naide na primer s arhaičnim perfektivnim oblikom modalnog glagola, predikacija se realizuje kao perfektivna (up. pr. To ću kad *uzmoram* da mi slim. [D. Ćosić, *Vreme smrti (I)*, Beograd: Prosveta, 1972:23], ili glagol *hteti* u aoristu za-beležen u starijim izvorima: Kad *htede* da protrči pored mene, zapitah ga ja... [Lj. Nena-dović, *Odabrana dela: Pisma iz Italije*, Novi Sad — Beograd: Matica srpska — Srpska književna zadruga, knj. 24, 1851/1959:56]).

morati. Predstava o simultanosti, odnosno istovremenosti dve predikacije moguća je i u slučajevima kada su dve predikacije obeležene kao realizovanost (+), ali i u slučajevima kada su obeležene kao realizovanost (-). Dakle, ako se ima u vidu obeležje simultanosti za koje je imperfektivnost nužan uslov, onda je imperfektivnost modalnog glagola na sintaksičko-semantičkom planu istovetna imperfektivnosti svakog drugog punoznačnog glagola. Ali, ako se postavi pitanje da li predikacija koja sadrži modalni glagol može nositi, pored obeležja simultanosti, i obeležje procesualnost (+), za koje je simultanost potreban ali ne i dovoljan uslov, kao što je to slučaj kod punoznačne imperfektivne predikacije, onda je odgovor negativan, preciznije onda se može reći da imperfektivnost modalnog glagola, po svoj prilici, nije u potpunosti istovetna imperfektivnosti punoznačnog glagola jer u jednakom sintaksičko-semantičkom okruženju ne utiče na realizaciju potpuno istovetne semantičke vrednosti. Otuda, s jedne strane, slučaj da je klauza s veznikom KADA i imperfektivnom predikacijom, onda kada se u njoj realizuje punoznačni glagol, neobeležena u pogledu procesualnosti (dakle nosi obeležje procesualnost (+/-) i u takvim je slučajevima veznik KADA komutabilan s veznikom DOK), a onda kada se u njoj realizuje predikacija s modalnim glagolom, obeležena i to kao procesualnost (-) (u takvim slučajevima veznik KADA nije komutabilan s veznikom DOK). S druge, pak, strane u klauzi s veznikom DOK i imperfektivnom predikacijom, kao tipičnom sentencijalnom formalnom jedinicom s obeležjem procesualnost (+), ne pojavljuje se predikacija s modalnim glagolom.¹³ Drugim rečima, ako se imperfektivnost modalnih i punoznačnih glagola posmatra iz takve perspektive, proizilazi da je imperfektivnost modalnih glagola obeležena kategorija jer dozvoljava realizaciju obeležja simultanosti (potpune ili delimične) i obavezno obeležja procesualnost (-), a imperfektivnost punoznačnih glagola neobeležena kategorija jer dozvoljava realizaciju obeležja simultanosti (potpune ili delimične) i obeležja procesualnost (+/-).

¹³ U obimnom korpusu, iz kojeg su proizašli ovakvi zaključci, nije se našao ni jedan takav primer (v. detaljnije u Antonić, 1995; u štampi). Međutim, mogli bismo možda konstruisati ovakvu rečenicu *DOK je trebalo da učim, ja sam se zabavljao (sada je nažalost kasno)* u kojoj je veznik DOK kombinovan s modalnim glagolom *trebati* i imperfektivnim punoznačnim glagolom u sferi prošlosti. Ona verovatno ne bi bila označena kao nekorektna od strane većine govornih predstavnika savremenog srpskog jezika, ali čini mi se da bi ista propozicija od strane većine govornika ipak izvorno bila produkovana kao struktura s veznikom KADA, up. *KAD(A) je trebalo da učim, ja sam se zabavljao (sada je nažalost kasno)*.

LITERATURA

- Antonić, Ivana (1995), *Vremenska rečenica u standardnom srpskom jeziku*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu.
- Antonić, Ivana (1998), Sistem temporalnih veznika u standardnom srpskom jeziku, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* (Beograd), 27/2: 205–213.
- Antonić, Ivana (1999), Neke promene u sistemu sentencijalnih formi za iskazivanje vremena u standardnom srpskom jeziku, *Aktuelni problemi gramatike srpskog jezika* (Zbornik radova sa drugog, međunarodnog, naučnog skupa Aktuelni problemi gramatike srpskog jezika, Gradska biblioteka, Subotica, 22–24. X 1997), Subotica-Beograd: 133–138.
- Antonić, Ivana (u štampi), *Vremenska rečenica*, Sremski Karlovci-Novı Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Brinton, Laurel (1988), *The Development of English Aspectual Systems*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard (1976), *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Grickat, Irena (1957–1958), Nekoliko zapažanja o glagolskom vidu, *Pitanja književnosti i jezika* (Sarajevo), knj. IV–V/B: 29–41.
- Hlebec, Boris (1990), *Aspects, Phases and Tenses in English and Serbo-Croatian*, Graz (Grazer Linguistische Monographie 8).
- Ivić, Milka (1970), O upotrebi glagolskih vremena u zavisnoj rečenici: prezent u rečenici s veznikom DA, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* (Novi Sad: Matica srpska), XIII/1: 45–54.
- Mrazović, Pavica, Vukadinović Zora (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci-Novı Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest.
- Novakov, Predrag (1991), *Glagolski vid i Aktionsart u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu.
- Novakov, Predrag (1998), Jedna reinterpretacija kategorije glagolskog vida, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* (Novi Sad), XLI/2: 133–139.
- Rječnik JAZU, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Rečnik MSMH, *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*, I–III, 1967–1969, Novi Sad: Matica srpska, Zagreb: Matica hrvatska, IV–VI, 1969–1976, Novi Sad: Matica srpska.
- Vendler, Zeno (1967), *Linguistics in Philosophy*, Ithaca: Cornell University Press.

JANUSZ BAŃCZEROWSKI
(Будимпешта)

ЈЕЗИЧКО ЗНАЧЕЊЕ И ЉУДСКО ЗНАЊЕ

У семантичким истраживањима стално се поставља питање на које информације треба да обратимо пажњу приликом дефинисања имена која означавају врсте (нпр. *слон, крава, змија, слици миш, оса* итд.) и имена која симболизују природне појаве (нпр. *вода, свећлост, невреме, ваздух* итд.). Наравно, за свако од ових имена стручњак може да напише краћу или дужу студију. Да ли, међутим, такву врсту научних знања можемо сматрати значењима речи које ће сваки члан језичке заједнице разумети и правилно користити? Однос између људског знања и језичког значења се на релевантан начин до тиче суштине значења и његовог описа.

Као што је познато, поједини лингвисти мисле да није могућа егзактна дефиниција значења, дакле, то је преднаучни појам па зато нема потребе да се овај термин дефинише. Они се позивају на то да свака језичка теорија, у суштини, истовремено садржи примарне појмове (који не могу да се дефинишу) и оне карактеристичне постулате које прихватају без доказа, ослањајући се на снагу очигледности, интуитивне разумљивости и на то да их истраживачи схватају на индентичан начин. Примарни појмови се налазе у свакој научној теорији. Такав је, на пример, појам скупа у теорији скупова или релација која означава припадност елемента скупу. Остали појмови теорије скупова, на пример: *инклузија, пресек, разлика* итд. засновани су на примарним појмовима. Други лингвисти, који одбацују дедукционизам као парадигму науке о језику, међутим, не деле ово мишљење. У последње време, можда и због јаког утицаја когнитивне струје, сведоци смо да проблем значења поново постаје централна тема лингвистичких истраживања. Погледајмо ближе ово питање.

Као што је познато, Мил (Mill) је 1843. уочио појмове денотације и конотације, који се односе на општа имена, дајући тиме нов замах у истраживању значења. Ову концепцију су Фреге (Frege) (1892)

и други даље развијали, и као резултат тога данас се у семантици значење описује уз помоћ појмова интензије и екстензије (конотација и денотација, садржај и обим). Екстензија датог имена (денотација, референција, обим) садржи у себи скуп оних објеката, то јест десигната, којима дато име припада. Интензија (конотација, значење, садржај, смисао) садржи скуп оних особина које се односе на прецизирање имена. Другим речима, интензија датог израза одређује и екстензију истог израза: они објекти који садрже у себи особине ограничене интензијом припадају тој групи коју дати израз именује, тј. екстензији. Осим општих имена разликују се и такозвани оператори референције (изрази (нпр. *ово је њас*) и властита имена (нпр. *Јованов њас гризе*)), који потпомажу идентификацију конкретних објеката. Поменути семантички апарат, који се данас може вишеструко сматрати класичним, захтева прецизирање. На ово су, поред осталог, и когнитивисти обратили пажњу. Као главно, није сасвим јасан статус интензије датог израза. На крају крајева, овде је реч о менталном свету корисника датог језика, који у разним случајевима може бити различит: у неким случајевима може бити индивидуалног, док у другима више друштвеног карактера. Недоумицу изазива и појам екстензије. Класично схватање строго класификује стварне објекте: скуп особина једномислено означава припадање датог објекта датом класи. Савремена семантичка истраживања су, међутим, открила да постоје и такве класе чије се границе често стапају и међу којима не постоји оштра граница (Bańcerowski 1999/123: 82). На пример, појам *мајка* може да се односи на биолошку, генетску мајку, одгојитеља итд. Стручна литература помиње пуно сличних примера. Когнитивисти (нпр. Џонсон [Johnson] 1987, Лакоф [Lakoff] 1986) одбацују класично схватање да семантичка релација спаја језичке знакове са предметом ванјезичке стварности. Према њиховом мишљењу, језички знакови се односе на менталну стварност човека, на менталне објекте, предмете. Зато Џонсон (Johnson) (1987:174), на пример, предлаже да референцијалну (објективну) семантику заменимо семанатиком разумевања (Bańcerowski 1999/123). Ово се, међутим, чини, по нама, привидним решењем. Разлика између појмова „значење израза“ и „разумевање израза“ није очигледна и тешко је објашњива. Ако упоредимо, на пример, следеће две реченице: „*Шта значи за тебе Х израз*“ и „*Како разумеш Х израз*“, можемо установити да су оне еквивалентне. Узмимо још један конкретни пример: (1) „*Шта значи за тебе реч демократија*“ и (2) „*Како разумеш реч демократија*“. У одговору, очито, у оба случаја се мора подједнако дати и екстензија и интензија

речи *демократија*. Дакле, неће се примећивати горе споменута, тобожња разлика између два дата одговора.

Познавање екстензије је једнако познавању релације која стоји између језичког знака и денотације. На другој страни, ова релација је чврсто повезана са знањем и познавањем особина денотираних појава чије особине овим појавама одређују припадност датој екстензији. Треба, међутим, додати и то да само стручњаци располажу таквим знањем о релевантним особинама појава које просечан корисник језика најчешће нема (нпр. знање о струји, о светлости, о гравитацији итд.). Међутим, јасно примећујемо да интуиција екстензије језичких израза добија опште карактеристике. Да би ову противречност разоткрио, Путнам (Putnam) (1975) је дао предлог који се заснива на принципу друштвене кооперације и на појму стереотипије. Пошто природу појава, у ствари, само стручњаци познају, значи они одређују и екстензију имена, а припадници језичке заједнице то прихватају на основу ауторитета стручњака. Међутим, знање о предметном свету обичних корисника језика своди се на чињенице и оне моделе на основу којих настају стереотипи. Стереотипи најчешће потичу из спољашњих, чулних препознавања појава. На пример, то да једну битну особину воде одражава хемијска формула H_2O , само стручњаци знају. Просечан човек, који можда познаје ову формулу из школе, углавном не зна шта све она у себи скрива. Просечан корисник језика најчешће као особине воде наводи следеће: без мириса, без боје, од примарне важности за живот итд. Слично је и са именима: светлост, ваздух итд. (Rosch 1878, Lieb 1991, Bańcerowski 1996:64–70).

Значење језичких структура, с једне стране, заснива се на свести о екстензији структура, са друге стране, на знању о особинама денотираних објеката, које одређује и екстензију структура. Овако тумачено значење претпоставља одређено ментално стање корисника језика. Из овога следи: да бисмо били у стању да разумемо језичке изразе, морамо поседовати одговарајуће знање о денотату (Grzegorzewska 1988). Одређивању, опису, моделирању овог знања треба да допринесе такозвани појмовни (ментални) речник (Tabossi 1986), који, према психоллингвистима, поседује сваки корисник језика и у којем се сваки израз добијен од даваоца сврстава код примаоца уз одговарајућу одредницу која је већ фиксирана у његовом уму. Ова идеја, међутим, апсолутно не изненађује својом појавом (Bańcerowski 1998/122: 270–277). Морамо још, свакако, додати да су знања корисника језика, њихов унутрашњи информациони универзум, веома различити. Разликују се један од другог и зависе од више фактора, нпр.: од старости, способности, образовања, искуства, итд. Зато током раз-

мене информација разговорни партнери међусобно „продискутују“ значење саопштено од стране пошиљаоца, које за примаоца није сасвим јасно, или је нејасно, да би се „договорили“, то јест, да би заједно одредили екстензију, односно интензију датог значења. Ово се најчешће дешава у случају кад прималац из више разлога (нпр. у менталном свету недостаје одговарајући фрагменат, или је његов обим недовољан или неодговарајући, итд.) није у стању да смањи, односно, да одстрани унутрашње незнање, субјективну ентропију, што чини суштину комуникације. Зато међу њима тече „комуникационо погађање“ уз помоћ метаинформационих секвенци, као на пример: *шта значи ова реч?; како треба ово разумети/шумачији?; са чиме је ово у вези?; на шта ово личи?; где се може наћи?; какве је боје, облика? итд.* Ако је прималац уз помоћ добијене информације у стању да у овом унутрашњем менталном свету створи категорију одговарајућег обима, тиме одстрањује своје унутрашње незнање, проширује свој унутрашњи информациони капацитет, што значи да је комуникацијски чин досегао свој унапред замишљени циљ.

Језичка исказивања из одговарајуће менталне појмовне структуре преносе информацију и значење, којима актуални обим и интензију одређује захтев за одређеним комуникационим чином. Ово значење је само делић, фрагменат оног менталног објекта на који се односи дати актуални исказ и који карактерише неодређеност високог степена. Знање (информација) уграђено у унутрашњу појмовну структуру не ограничава се само на знање потребно за одређивање екстензије менталних објеката, већ увек садржи и одређени семантички потенцијал. На основу нашег унутрашњег имплицитног знања способни смо да, на пример, стварамо нове и нове метафоре, за које до сада нисмо ни знали. То значи да је човек способан да на основу стечених информација ствара сасвим нове информације (Ваńczerowski 1998/122: 270–277), што, на крају крајева, богати и друштвено знање дате језичке заједнице. Овај процес одсликава нашу унутрашњу језичку креативност и сталног је карактера. Захваљујући овоме, способни смо да разумемо и језичке низове, као нпр.: *Давно ње нисам видео, већ си ми јако недосћајао, њешко је живећи без светлости и ваздуха*, или: *видети у новом светлу; ствара слава њородице; некоме бисер у оку; узалуд говори, гледа у шарена вратиа; од ваздуха живи итд.* За разумевање ових секвенци није нам довољно знање неопходно за одређивање екстензије денотираних објеката (светлост, ваздух). У вези са тим, потребно нам је и познавање таквих потенцијалних семантичких могућности које омогућавају стварање метафора. Тако се чини да је метафора у првом реду међулингвистички мотивисана, а

не прагматично. Прагматична мотивација, као што је познато, претпоставља нарушавање конвенционалних и конверзационих закона (максима), што води ка проналажењу унутрашњих односа импликација. Потенцијалне семантичке могућности речи надмашују како екстензију тако и интензију. Стална појава метафоризације, која константно прати процес језичке комуникације, заснива се на човековом знању које садржи језичку слику света.

ЛИТЕРАТУРА

- Bañcerowski J.**, A valóság nyelvi kategorizálásáról (O језичком категорисању стварности). In: Magyar Nyelvőr 1996/120.
- Bañcerowski J.**, A kommunikációs grammatika perspektívái (Перспективе комуникационе граматике). In: Magyar Nyelvőr 1998/122.
- Bañcerowski J.**, A kognitív nyelvészet alapelvei (Основна начела когнитивне лингвистике). In: Magyar Nyelvőr 1999/123.
- Bañcerowski J.**, A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya (Језички одраз света као предмет семантичких истраживања). In: Magyar Nyelvőr 1999/123.
- Grzegorzczkova R.**, Władanie językiem a wiedza o świecie. In: Konotacja. Lublin. 1988.
- Johnson M.**, The Body in the Mind. Chicago. 1987.
- Lakoff G.**, Cognitive Semantics. „Quadeni di studii semiotici Versus“. 1986. 44/45.
- Lieb H. H.**, Putnana teoria znaczenia wyrazów. In: Semiotyka dziś i wczoraj. Wrocław 1991.
- Putnam H.**, Mind, Language and Reality. London. 1975.
- Rosch E.**, Principles of Categorization. In: Cognition and Categorization. New York. 1978.
- Tabossi P.**, Funkcjonowanie słownika umysłowego. In: Wiedza a język. Wrocław. 1986.

МАРТА БЈЕЛЕТИЋ
(Београд)

ИЗ ЕКСПРЕСИВНЕ ПРЕФИКСАЦИЈЕ: *КОЧОПЕРИТИ СЕ*

У раду се врши творбено-етимолошка анализа глагола *кочојери-ти се*, његових изведеница и варијаната. Уједно се даје преглед и коментар досадашњих тумачења шире лексичке породице овог глагола, коју чине континуанте псл. *čeperiti se, *čepyriti se, *čepuriti se, са заједничком општом семантиком „ширити перје (о птицама), кострешити се; правити се важан, шепурити се, држати се надмено; дотеривати се“.

Глагол *кочојерити се* „правити се важан, шепурити се, гордити се, разметати се; јогунити се“ широко је заступљен у српско-хрватском језику. О томе сведочи његова разграната лексичка породица — поред основног, јављају се и префигирани глаголски облици: *закочојерити се* „направити се важан“, *искочојерити се* „стати, наместити се кочоперно“, *накочојерити се* „заузети надмен став, понети се важно, уображено, наругушити се“; придеви *кѡчојѣран* „који се кочопери, шепури, живахан, окретан, чио; самосвестан, осيون, надмен, разметљив; гиздав“, *кочѡйѣрасѣ* „гиздав“; именице *кѡчојѣр* „разметљивац, хвалисавац“, *кочѡйѣрка* „разметљивица“, *кочојѣрнѡсѣ* „шепурење, разметљивост, охолост“; прилози *кѡчојѣрно* „жустро, живо, важно, разметљиво“, *накочѡйѣрено* „наругушено, надмено, нашепурено“ итд. (РСА). Глагол је добро посведочен и у дијалектима: *кочојѣрити се* „истицати се (о предметима), надвисивати околину, штрчати; пркосити, поносити се, правити се важним, понашати се набусито, уображавати се“, *искочојѣрити (се)* „издвојити се од целине и штрчати; успротивити се, наместити се кочоперно“, *накочојѣрити (се)* „нападно (се) наместити, истаћи (се), уобразити (се)“, *йокочојѣрити се* „накострешити се, уобразити се, узнети се“ (Загарач, Ћупић 1997); *кочојѣрити се* „бити кочоперан, важан, разметати се; бити уображен“, *искочојѣрити се* „испречити се“ (Ускоци, Станић); *кочојѣрити се* „бусати се у прса, хвалисаво се понашати, охолити се“ (бачки Бу-

њевци, Реіс/Ваџлија); *кочојерийи се* „пркосити, инатити се“ (Доњ Рамићи, Мабаша 1976:102). Забележени су и варијантни облици: *кочејерийи се* („кочоперити се“ (Сарајлија, РСА), *кочејерийи се* „правити се важан“ (Гола, Веџепај/Лопџагић); *кџчийџеран* „кочоперан“ (Оток, РСА).

Глагол *кочојерийи се* до сада није подвргнут озбиљнијој етимолошкој анализи, иако није остао неуочен у етимолошкој литератури. Први га помиње Малиновски, сврставајући га (заједно са придевом *кочојеран*) међу словенске лексеме у којима се издваја префикс *ко-* и доводећи га у везу са пољ. *szwirny* „жустар, напрасит“, рус. *чепорный, чопорный* „ситничав, педантан; усиљен, надувен, охол“ (Malinowski 1899:118–119). Фасмер оспорава тезу Малиновског о повезаности рус. *чопорный* са сх. *кџчойџеран*, иако сам не нуди етимолошко решење за руске примере (Фасмер IV 372–373)¹. Шиц у облику *кџчойеран* издваја префикс *ко-*, поредећи овај придев са истозначним *чџйеран* (Schütz 1965:323)². Москов увршћује облике *кочојерийи*, *кочојеран* у групу српскохрватских лексема са префиксом *ко-* (Москов 1981:93). Копечни преноси Вукову констатацију да је придев *кочојеран* варијанта од *чејеран* и доводи га у везу са чеш. *čepýřit se*, слн. *čepérity se, čopírity se, šopírity* итд. (Кореџпý 1983:27, 36). Скок, пак, глагол *кочојерийи се* тумачи као сложени деноминал, образован од синтагме „кочити перје“ (Skok I 333–334 s.v. *čòkānj*)³.

Да би се дошло до етимологије глагола *кочојерийи се* он се, у оквиру српско-хрватског језика, мора сместити у контекст творбено и семантички блиских облика: *чејерийи се* „разметати се, гордити се“ (Ускоци, Станић), „држати се осионо, истицати се својим држањем, правити се важан, шепурити се“ (Пива, грађа РСА), *чејџерийи се* „правити се снажнијим и важнијим него што јесте, бити уображен, кочоперан, надувен“, *чџйџеран* „који се прави важан, кочоперан (о ситној одраслој особи)“, *ћџйџеран* „отресит, спретан; укочен, уштогљен,

¹ Трубачев допуњава Фасмерову одредницу Јакобсоновим објашњењем, који сматра да су ови облици повезани са *чепџ* (Jakobson 1971:647), али сам не искључује могућност да се ради о творевини са префиксом *че-*, повезаној са *рас-то-пъритъ* и сл., в. даље.

² Шиц вероватно (мада то не наглашава, за разлику од Копечног, који експлицитно каже „по Вуку“) само преноси податке из Вуковог *Рјечника*, у којем су придеви *кџчойџеран* и *чџйеран* међусобно упућени један на други.

³ Додуше, он ту помиње и глагол *кочийи се* „охолити се“ (Вук), који би могао послужити као семантички пандан и узорак; уп. и пример из РСА: *кџчийи се* „држати се надмено, разметљиво, укочено, правити се важан, кочоперити се, шепурити се“.

образен“ (Загарач, Ћупић 1997), *начейерити се* „накострешити се“ (Иж, Kulišić 1979:93); *начейурити се* „накострешити се, нарогушити се“ (Лика, РСА); *шейџерити* „држати се охоло, правити се важан“ (Гола, Већенај/Lončarić); *шейурити се* „шепирити се, ширити реп, перје; разметати се, охолити се“ (РЈА), *шейурити се* „охолити се, разметати се, правити се важан“ (бачки Буњевци, Реић/Ваћлија), *нашейурити* „скупити и истурити напред (усне), напућити, напрћити“ (Лика, РСА); *шейурити се* „охолити се (као паун репом), разметати се“ (РЈА), *дошейурити* „стићи шепурећи се, поносно, гордо доћи“ (РСА), *нашейурити се* „лепезасто раширити реп и накострешити перје (о пауну, ћурану и сл.)“ (РСА).

Наведени облици нису усамљени ни на ширем, словенском плану. О томе сведоче бројне паралеле из готово свих словенских језика (и њихових дијалеката), са заједничком општом семантиком „ширити перје (о птицама), кострешити се; правити се важан, шепурити се, држати се надмено; гиздати се, дотеривати се“: слн. *čepériti se, ščepériti se, šepériti se, čepíriti se, čopíriti se, šopíriti*; буг. *чеперя се, чонеря се, чонерча се, чанури* 3. л. мн.; чеш. *čepéřit sa, čapéřit se, čepýřiti*; слч. *čepéřit' sa, čapiric še*; пољ. *czapierzyć się, czupirzyć się, czupurzyć się*; глуж. *šepjerić (so)*; длуж. *šeperiš (se)*; рус. *чепориться, чепуриться, чануриться, шепериться, щепуриться, щепьриться, щепериться*; укр. *чеперитися, чепурити(ся)*; блр. *чанурьць, чанурьца* итд. (потврде су узете из одговарајућих одредница у ЭССЯ и SP, в. даље; преглед наведених облика даје и Москов 1981:72–73).

Ова породица речи увелико је привлачила пажњу етимолога, али до данас није добила општеприхваћено тумачење. Један број аутора, појашњавајући неке фонетске и семантичке појединости, ипак не нуди и коначно решење.

Скок, нпр., само констатује да је читава породица прасловенска, али не даје њену етимологију. Слн. *čeperiti se* поткрепљује примерима из других словенских језика, не наводећи при том сх. потврде са иницијалним ч-. Варирање ч- и ш- објашњава из шч- у префиксалној сложеници *рашчейирити* и упућује на *чућерак* (Skok III 387 s.v. *šepíriti se*).⁴ Код придева *ћейеран* „живахан, окретан“ Скок издваја основу *ћей-*, проширену суфиксом *-ep-*, али не зна како се основа у тој ре-

⁴ Нешто више података о овом глаголу може се наћи у ванетимолошкој литератури. Тако, нпр., Грицкат сматра да су глаголи *шейурити се, шейурити се* експресивни захваљујући свом основном значењу. Иако поред ових образовања основни, непроширени глагол не постоји, она ипак у скупинама *-чр-*, *-ур-* види склопове суфиксног порекла, који су овде само историјска а не и стварна величина (Грицкат 1955–1956:69).

чи односи према ономотопеји *ћей-*, из које изводи насловну реч одреднице и њене изведенице (Skok I 353 s.v. *ćepa*).

Безлај сматра да је основа код ових лексема иста као у *netopir* (Bezlaј II 210 s.v. *našepériti se*), али s.v. *netopir* (id. 221), наводећи разна тумачења ове речи, закључује да је све нејасно; дакле, он нема решење ни за разматрану групу речи.

Славски све ове лексеме карактерише као експресивне. Отуда и променљивост њиховог гласовног лика. Придев *szupirny*, који је носилац одреднице, глаголског је порекла. Исходиште семантичког развоја Славски види у значењу „кострешити перје“, одакле „накострешен, уображен, горд“ и упућује на буг. *néřa se*, *néřca se* „ширити перје; правити се важан“ : *peró* (Sławski I 128–129).

Сличан третман анализирана група речи има и у белоруском етимолошком речнику, где се наглашава да ове истозначне словенске лексеме представљају самосталне експресивне творевине у сваком од језика, о чему сведочи варијантност основе (ЭСБМ 7:284 s.v. *начанурыцца*). Исти став понавља се и s.v. *нашанэрыцца* (id. 289), с тим што се ту већ указује на Махеково тумачење да ова образовања укључују интензивирајуће *še- < *če-.⁵

Међу ауторима који износе претпоставке и о крајњем пореклу ове лексичке породице запажа се јасна подела на две струје. Подела је заснована на различитим приступима творбеном рашчлањавању разматраних лексема. Док једни у њима виде суфиксалне деривате од основа које се, у крајњој инстанци, све могу свести на ие. корен *(s)kep-, други у њиховој структури уочавају префиксалне елементе додате или на именску основу која је у *йеро*, или на глаголску основу *-per-/*-pyr-/*-pur-.

У краковском прасловенском речнику облици *čeperiti, *čepariti, *čepuriti тумаче се као експресивни деривати од *čepati, *čepiti. Да би поткрепили овакво тумачење, аутори показују да се деривати истог типа образују и од семантички блиских *čapati, *čapiti, *čipati, *čipiti (SP 2:141–143). Тако су у једну одредницу смештени етимолошки различити облици од којих је само *čepariti у вези са *čepati.⁶ У

⁵ Занимљиво је да се s.v. *нашарэніць* (id. 289), већ као сопствено, износи тумачење да је у питању експресивна творевина у чијем је саставу интензивирајуће -ша- (< *še- < *če-) и *рэніць*, *рэпнуць* „лупнути, треснути“.

⁶ Варбот третира корен *čep- у *čepati као варијанту коренова *kop- (*kopati) и *ščep- (*ščepati-) и на основу тога закључује да је Бернекерова претпоставка (в. даље) о повезаности основа групе *čepariti/*čeperiti са *škep- тачна (ова констатација, по нашем мишљењу, стоји само у случају *čepariti, али не и *čeperiti, јер се ту ради о континуанти глагола *periti). Ауторка такође сматра да је до приближавања и

прилог томе говори и семантика. Док континуанте псл. *čepiriti, *čepuriti углавном имају значења карактеристична за разматрану групу речи: „ширити перје (о птицама), кострешити се; правити се важан, шепурити се, држати се надмено; гиздати се, дотеривати се“, дотле континуанте псл. *čepariti показују сасвим другачију семантику: „чепрати; купати се у песку или у води (о живини); драпати се, чешати се; чешљати се, умивати се; хватати; раскречити се; развличити, напињати“.

У кашупском етимолошком речнику упућује се на тумачење да-то у SP (коме се очито даје предност), али се цитира и објашњење да-то у ЭССЯ (SEK I 230 s.v. *čepařec*)⁷.

Бернекер наводи поменуте глаголе s.v. *čerъ „грана, ластар, изданак“, доводећи их тако у везу са *ščepařo*, *ščepati* „расцепити“ (Berneker 143).

Бернар поткрепљује Бернекерову етимологију бугарским примерима. Тумачећи буг. *чопòрест* (*чепèрест*, *чепèраст*) „надуван, извештачен, надмен“, он доводи овај придев у везу са глаголима *чепèра се* „цепати се, растављати ноге; прсити се, хвалити се, правити се важан“, *чопòра се* (*чопèра се*, *чопèрча се*) „застајати испред некога раскорачено, да му се препречи пут; надимати се, прсити се, правити се важан“, *разчопèрвам се* „раскорачивати се, растављати руке или прсте“, одакле и значење „ширити се, заузимати много места, бити обиман“. По њему, то су све континуанте корена **škep-*, који се добро очувао у бугарским дијалектима код речи са основним значењем „цепати, растављати“. Исту двојност значења: „растављати се, кидати се“ и „надимати се“ аутор запажа и код других континуаната корена *(*s*)*škep-*: сх. *чейиџи* „ломити, кидати“, *чейиџи се* „растављати ноге; правити се важан“, буг. дијал. *чèня* „кидати, скидати“ и *зачèнил се е* „нагиздао се и заузео важну позу“. Бернар сматра да рус. *чопорный*, као и његов синоним, буг. *чопòрест*, стоји у вези и са чеш. *čepýřiti se* „усправљати се, језити се“ или слн. *ščepiriti se* „правити се важан“. Иницијална група *šč-*, која алтернира са *č-* (у чешћем слн. облику *čepiriti se*) и са *š-* (у *šopiriti se*), потврђује предложено везу са кореном *(*s*)*škep-*, на шта указују сх. *шеџириџи се*, длуж. *šeperiš se* (Бернар 1982:332–333).

контаминације гнезда *čepati, *čepariti са паронимним гнездом *čapati и синонимним **-periti* (в. даље) — дошло секундарно (Варбот 1998:227–228).

⁷ Са каш. *čepařec sq* у значењу „купати се у песку или води (о живини)“ кореспондира сх. *йўриџи се* „прпушкати се“ (RJA), в. напомену 20.

Шустер-Шевц наведене лексеме сматра старим ономатопејским образовањима од не. корена **(s)kěp-* или **(s)kěp-*. Облике са иницијалним *š-* изводи од палаталне варијанте **škěp-*, док су облици на *č-* од **kěp-* (са веларним *k-*). Иако цитира Фасмерово тумачење, аутор га сматра мање вероватним (Schuster-Šewc 1427–1428 s.v. *šepjerić*).

Фасмер, наиме, припада оној другој групи аутора, који разматрају речи третирају као префиксалне творевине. Он претпоставља да су те творевине образоване помоћу префикса *še-*, *če-* од *peró* (Фасмер IV 428 s.v. *шепёриться*).

Махек облике са значењем „кострешити се“ изводи од **pyriti* са интензивирајућим *če-*. Облик *čeperiti* сматра секундарним, јер је у њему друго *e* резултат асимилације вокала. За *é* у облику *pěrit sa* „подизати се; правити се важан“ претпоставља да је у вези са *péro* (Махек 98 s.v. *čepýřiti*).

Слично, али детаљније објашњење нуди Сној. По њему, изходни облик **čeperiti se* настао је вероватно од **čepyriti se*, као последица паретимолошког наслањања на **pero*. Облик **čepyriti* Сној третира као варијанту од **šepyriti*, **topyriti* „кострешити се, шепурити се“, првобитно „надимати се“. Ови облици садрже експресивне префиксе **če-*, **še-*, **to-* и псл. **pyriti* „дувати“, сродно са лит. *pūrti* „постати сипак, растресит (о земљи), накострешити се, разбарушити се, набрекнути“ итд., све из не. ономатопејског корена **pu(H)-*, **poц(H)-* „дувати, надувати“ (Сној 69 s.v. *čepėriti se*). Међутим, тумачећи слн. *šopiriti*, аутор делимично долази у колизију са датим објашњењем. Иако облик *šopiriti* третира као варијанту са почетним *š-* од (*š*)*čepėriti se*, овде као да иницијални слог *šo-* сматра делом корена, а не префиксом, јер каже да је промена коренског вокала *e > o* или експресивна, или последица наслањања на реч *šōp* „чуперак, ђуба“ (Сној 641).

У московском прасловенском речнику лексеме из овог круга свде се на неколико псл. праоблика. Псл. **čeperiti se/*čepiriti se* тумачи се као сложеница експресивног префикса **če-* и глаголске основе која има читав низ апофонских варијаната: **-periti*, **-piriti*, **-pyriti*. Оспорава се извођење од корена **skēp-* (ЭССЯ 4:55–56 s.v.). Псл. **čepyriti se* тумачи се као сложеница експресивног префикса **če-* и глаголске основе **-pyriti*. При том се констатује да је континуанте овог псл. облика тешко разлучити од континуаната **čeperiti se/*čepiriti se* (op. cit. 57–58 s.v.). Псл. **čepuriti se* тумачи се као сложеница експресивног префикса **če-* и глаголске основе **-puriti*. Још једном се наглашава да ова основа у саставу аналогних сложеница испољава велику разноликост превојних ступњева (op. cit. 56 s.v.).

Москов разматране лексеме третира као творевине са префиксима *če-*, *ča-*, *čo-*, *ču-*, *še-*, *ša-*, *šo-*, *ku-*, образоване од коренова **per-*, **pyr-*, **pur-*, **por-*, који стоје у међусобном аблаутском односу (Moskov 1978:354).

Иако је у свом етимолошком речнику дао другачије тумачење, Шустер-Шевц је у једном ранијем раду био на прагу правог решења. Разматрајући алтернирање коренских вокала у низу **(s)por-/*(s)pър-/*(s)pyr-/*(s)pur-/*(s)per-/*(s)pър-/*(s)pir-*, као примере за превојни степен **(s)pyr-* Шустер-Шевц наводи рус. *пырить* „надизати, кострешити (перје, крзно)“, глуж. *pyrić so* „разжаривати се, постајати напет, надимати се (од беса)“, чеш. дијал. *pyřit'* „id.“, чеш. *čepuřiti* „разбарушивати (косу), кострешити (о перју и коси)“, рус. *растопыривать* „ширити (о крилима), распростирати“, а као примере за превојни степен **(s)per-* наводи глуж. *šepjerić* „дизати се, рашчупавати, кострешити, штрчати (о перју), заузимати непријатељски изглед, правити се важан“, длуж. *šepjeriš* „id.“, чеш. дијал. *čepěřit sa* поред *pěřit sa* „id.“, слч. *čepěrit' sa* „id.“. И мада не објашњава иницијалне елементе *če-*, *še-*, облике који их садрже наводи напореда са облицима без њих. Тиме посредно одређује и порекло облика са иницијалним *če-*, *še-*, сматрајући их континуантама псл. основа **(s)pyr-/*(s)per-*, а *če-*, *še-* — вероватно провербима (Шустер-Шевц 1971:478–479).

На основу балтских еквивалената псл. **pърtь* „биљно влакно после трљања“, **pърtiti*, које су сродне балтским паралелама разматране словенске лексичке породице (в. l.c.), Шпрингер у једно етимолошко гнездо обједињује псл. **pърtь*, **pърtiti* и **(če-)pyriti* (Шпрингер 1998).

Сасвим је могуће да значење „шепурити се, охолити се“ има двоструку мотивацију, тј. да се развило, с једне стране, из „раскорачивати се, ширити се“ (< **čep-er-iti se*), а са друге — из „надизати се, кострешити се“ (< **če-periti se*). При томе су оба семантичка помака очекивана и легитимна.⁸ Ако је прву мотивацију и могуће поткрепити примерима кад је у питању глагол *чейерити се* (се), уп. сх. *рашчэйиџи* = *рашчэйерџи* „раширити, размакнути прсте, ноге“, *рашчэйерџи се* „раширити се, раскорачити се, размаћи се“ : *чейерџи се* „разметати се, гордити се“ (Ускоци, Станић), *рашчэйиџи се* = *рашчэйерџи* „раширити, раскречити ноге“ : *чейерџи се* „држати се осино, истицати се својим држањем, правити се важан, шепурити се“ (Пива,

⁸ Суштина је у томе да оба конкретна значења имају заједничко општије значење — „повећавати обим, бујати, надимати се“ (оно се јавља код литавских паралела разматраних словенских лексема), одакле се развија „шепурити се, охолити се“ (в. Machek 98 s.v. *čepuřiti*; уп. и Шустер-Шевц 1971:478).

грађа РСА), остаје проблем како објаснити однос *шејџриџи* „држати се охоло, правити се важан“ : *чејџриџи* „ширити (о ногама)“, *чејџриџи се* „седећи ширити ноге у коленима, раскречивати ноге“, *рашчејџриџи се* „раскорачити се“ (Гола, Већепаж/Лопчагић). Мало је вероватно да се ту ради само о варијантности основе (уп. Stawski l.c.; ЭСБМ l.c.) или, пак, о више различитих — било непосредчених (в. Грицкат l.c.), било семантички неодговарајућих — основа типа *џар-*, *џер-*, *џер-* итд., проширених различитим суфиксима (уп. SP l.c.). Стога нам се чини да је претпоставка о префиксима који се додају на основу **per-/pyr-/pur-* прихватљивија.

Као (не)посредан доказ за то, на шта је већ указао Трубачев (в. нап. 1), може послужити рус. *растопырить* „раставити (прсте), раширити (крила), раскречити (ноге)“, које Фасмер изводи од *раз-* и *пырить* „id.“, са уметнутим експресивним *-to-* (Фасмер III 446 s.v.). Глагол *растопыривать* помиње и Шустер-Шевц међу континуантама основе **(s)pyr-*, мада без икаквог објашњења (ор. cit. 478). Овај облик показује да разматране лексеме заиста треба посматрати као сложене настале додавањем експресивних префиксалних елемената на основу **per-/pyr-/pur-*. Он је такође још једна од многобројних потврда да различити експресивни префикси алтернирају испред исте основе. Додуше, Петлева доводи у сумњу Фасмерово објашњење, сматрајући да је рус. *растопырить* тешко одвојити од *растопорить* „раширити, раскречити“, *топориться* „дотеривати се, кицошки се облачити“ (Петлева 1986:198). Исти став износи се и у ЭСБМ 7:263–264 s.v. *напанырыць*⁹. С друге стране, ауторка у облицима *натопырить* „накострешити“, *натопыриться* „накострешити се, усправити се, нарогушити се“ издваја интензивирајући елемент *-to-* и доводи ове глаголе у везу са *напыриться* „набости се на нешто оштро“ (ор. cit. 200)¹⁰. Како су, по нашем мишљењу, облици *растопырить* и *натопырить* формално и семантички врло блиски, чини нам се да морају имати и заједничко порекло, а да је до зближавања са

⁹ Аутори предлажу два могућа решења. Према првом, у питању је творевина са елементом *-to-*, и у том случају глагол је у вези са *пырыць* „раздувати, надимати“. Међутим, они се ипак опредељују за друго решење, према којем је глагол у вези са *танырыць*. Сем рус. дијал. *топориться*, *растопорить*, као паралелу наводе и буг. дијал. *напопра*, *напопрвам*, чеш. *topořití* „стајати уочено, непомично“ (l.c.). Овамо још и мак. *шойори* „показивати, истичати што пред неким“, *шойори се* „прсити се, кочоперити се, надувати се“, *исшойори се* „испрсити се, правити се важним“, *нашшойори се* „испрсити се, надути се“ (PMJ).

¹⁰ Нама се чини убедљивијим повезивање са глаголом *пырить*, што је једна од претпоставки изнетих у ЭСБМ (в. претходну напомену).

растопóрить дошло накнадно, због фонетске сличности и значењске идентичности.

Дакле, носилац значења карактеристичних за ову лексичку породицу: „кострешити се, ширити се, надимати се, дотеривати се, гиздати се, истицати се, охолити се, правити се важан, дурити се“¹¹ — јесте основа **per-/*pur-/*pur-* (пошто експресивни префикси не утичу на промену значења, већ га само интензивирају). Како се та основа одражава у савременим словенским језицима, пре свега у српско-хрватском?

Континуанте псл. **periti (se)* у сх. језику су следеће: *йѐрїтї се* „(ис)пети се, постављати се на истакнуто место, (ис)пентрати се (и на тај начин поста(ја)ти видљив) као каква мета; стати на нишан, намештати се као циљ“, *йѐрїтї се* „намештати се као циљ“ (Загарац, Ћупић 1997), *йѐриџи* „нишанити, управити нешто на некога“ (Пива, грађа РСА), *йѐриџи* „помицати, померати; подизати, побадати; постављати мету“, *йѐриџи се* „стављати самог себе за мету“ (Ускоци, Станић)¹². У РЈА се сматра да је глагол *йѐриџи* изведен од основе именице *йѐро*, али да је врло тешко разабрати значења и њихов развитак; такође се констатује да глагол није забележен ни у једном речнику. Издавају се следећа значења: „наперивати; намештати; китити; смерати, нишанити; чинити“.

Тумачећи глагол *йѐриџи*, Скок истиче да је његово основно значење садржано у фолклорном изразу *йѐриџи орахе, лешнике* на јабуку за божићни украс или дар помоћу дрвцета које се забада у јабуку и орахе, затим *йѐриџи млинско коло, йѐриџи кайу* „китити“. Одатле је, по њему, разумљив даљи развитак значења у „нишанити“. Скок наво-

¹¹ Сличан семантички низ успостављен је и у SP 2:144 s.v. *џерегъль*.

¹² Уп. и префигиране облике: *зайѐриџи* „ставити, причврстити на истурено место; поставити као мету“, *зайѐриџи се* „попети се, стати на истурено место; заузети неприродно, упадљиво држање“ (ЦГ, РСА); *исйѐриџи, исйѐриџи* „ставити, поставити на високо, истурено место“ (ЦГ), *исйѐриџи се, исйѐриџи се* „стати, попети се на истурено место; пружити се у висину, уздићи се, издићи се“ (РСА); *найѐриџи* „довести у усправан положај, надићи, усправити, подићи“, *найѐриџи се* „усправити се, надићи се пружајући се у висину“ (РСА), *найѐриџи* „уперити, усмерити, управити; наумити, накатити, одлучити“ (Гола, Већенај/Lončarić), уп. *найѐриџа* „онај који се због каквог успеха направи важним“ (Пива, грађа РСА); *йѐриџи* „помаћи, померити; побости, поставити, подићи; саградити, изградити“, *йѐриџи се* „помаћи се, померити се; побости се, поставити се у усправан положај“ (Ускоци, Станић); *уѐриџи* „управити нешто у нешто“ (Ускоци, Станић), *уѐриџи се* „упутити се“ (Дуга Реса и Карловац, Реџић 1986:66), *уѐри се* (у некога) „усмерити се ка неком и упорно га кињити и понижавати“ (Пирот, Златковић 1990:737), *уѐран* „исправан, богат“ (Доњи Рамићи, Малбаša 1976:112).

ди још и значење „у потаји радити“, за које такође сматра да се развило из „набадати, набости“. Семантику глагола *йерийи* као фактитива на *-ийи* Скок изводи од *йеро*, тј. „чинити перје нечему > набадати нешто на нешто“ (Skok III 641–642 s.v. *pèro*)¹³.

Исто крајње решење нуди се и у БЕР-у за глагол *пèря* „ширити (руке); оштри раоник на ралу“, *пèря* се „правити се важан“ < псл. **periti* (*se*) „покривати се перјем; ширити (перје); оштри предмет“, које се сматра изведеницом од **pero* (БЕР 5:184–185)¹⁴.

Словеначки глагол *pèriti* „уметати зупце у грабуље, чекиње у дретву, паоке у точак“, *napèriti* „пробости; напети; напујдати“, *upèriti*, *vpèriti* „продрети, провалити“ изводи се из псл. **periti* < ие. **per(H)-* „превести, продрети“, али се реконструисани псл. глагол, због е-вокализма, сматра деноминалом (Bezljaj III 26).

Очигледно је да је у словенским језицима дошло до мешања континуаната псл. глагола **periti* „ширити перје, надимати, надизати“ (< **pero*) и **perti* „пробадати, продирати, упирати“. Варбот чак примећује да глаголи гнезда **perti* испољавају специфичан семантички развитак у рус. изразу *вперить взгляд* (*взор, очи*) и слн. *vpèriti pogled* (Варбот 1984:23)¹⁵. То би, дакле, значило да сви облици са значењем „управити, усмерити, уперити“ припадају гнезду **perti*. Мешање лексичких гнезда глагола **periti* и **perti* запажа се већ на прасловенском нивоу. Тако се, нпр., у ЭССЯ 22:210 s.v. **naperiti* од значења која нас интересују наводи само слн. *napèriti* „кострешити“, *napèriti se* „накострешити се, нарогушити се“, док се остали облици и значења преклапају са онима који су наведени s.v. **naperti* (id. 210–211). Уосталом, реконструисани глагол **naperiti* тумачи се лаконски: „Корелативно са **periti*, **perti*, **pъpъ*“ и упућује се на одредницу **naperti*.

Континуанте псл. **pyriti* (*se*) у значењу „надизати (се), надимати (се) / дувати“(?) у сх. језику су: *наййриийи* „напунити ваздухом, надувати, надути; надићи, накострешити (перје)“, *наййриийи се* „надувати се, надути се; надићи се, развити се, раширити се“ (РСА), одатле *наййрен* (дијал. *наййриий*) „надувен, уображен; заст. истурен, истакнут, испупчен“, *наййреносий* „надувеност, уображеност, гордост“ (РСА), уп. и облик са редупликацијом *на-йи-ййриийи* „добро узорати

¹³ Скок је у овој одредници помешао глагол *йерийи* „снабдевати перима, уподобљавати перу и сл.“, деноминал од *йеро*, са хомонимним *йерийи* „управљати, усмеравати“ = *йријейи* < **perti* „продирати, пробадати“ (уп. Skok III 42 s.v. *-prijèti*).

¹⁴ Значење „оштри“ пре би се односило на глагол **perti* (в. претходну напомену).

¹⁵ Ово се, наравно, односи и на сх. *ййерийи йоглед*.

тако да земља буде растресита и надигнута“ (Бачка, РСА)¹⁶, који додатно потврђује основну семантику глагола. У RJA се констатује да глагол *йўриџи* није потврђен у другим словенским језицима и издвајају се следећа његова значења: „дувати; потпиривати, подјаривати (ватру)¹⁷; дисати; мирисати, воњати; пушити се, димити се“.

Скок наводи глагол *йириџи* само у значењу „дувати“ и упоређује га са рус. *пырить* „јежити длаку“ и са лит. *pūrsti* „кострешити се“. Чак и у недостатку семантички релевантих сх. потврда, Скок је правилно указао на сродност овог глагола са рус. и лит. облицима, али је исхитрено протумачио његово порекло као ономатопејско (Скок II 661–662 s.v. *piriti*²). Нешто више потврда налазимо код Фасмера који, поред рус. *пырить* и сх. *йўриџи*, наводи и чеш. *puřeti, pouriti se* „надимати се“, указујући на њихово сродство са низом балтских облика, али без икаквог етимолошког тумачења (Фасмер III 420).

Континуанте псл. **puriti (se)* у значењу „надизати (се), надимати (се)“(?) у сх. језику су: *найўриџи* „наљутити, расрдити кога“ (Купиновац, РСА), *найўриџи се* „надурити се, наљутити се; завадити се, посвађати се“ (РСА), одатле *найўрен* „уображен, надмен, умишљен“ (РСА), *найўрлим се* „надурити се“ (Пирот, Живковић). У RJA је забележен само глагол *йўриџи* „пржити, пећи“¹⁸, али су као његови повратни облици наведени *йўриџи се* „спустити нос као пуран“¹⁹ и „прпушкати се“²⁰, који се вероватно етимолошки разликују од основног облика.

Скок уопште не помиње глагол (*на*)*йуриџи се* у овом значењу, док се он у ЭССЯ 22:234 s.v. **napuriti (se)* тумачи као сложеница **na-* и **puriti*, и сматра се сх.-словинском изоглосом, јер се у одредници наводе још само слњ. *нарџиџес* „налагати, наизмишљати“, *нарџес* „id.“²¹. Овој групи лексема као да припада и стчеш. *puřiti se*,

¹⁶ Уп. поменуто лит. *pūrti* „постати сипак, растресит (о земљи)“.

¹⁷ Ово конкретно значење, осим у сх. *йириџи, расйириџиџи*, очувало се још само у лужичком, уп. глуж. *pyrić* „ложити (пећ)“, длуж. *pyriś* „запалити, наложити“. У другим словенским језицима глагол долази у пренесеном значењу „зајапурити се, разјарити се“. Значење „палити ватру“ било би првобитно ако је **puriti* од истог корена од којег и пие. **peçōr, pūr-* „ватра“ > грч. πύρ, хет. *paḥḥur*, герм. *Feuer, fire* итд. (в. Schuster-Šewc 1197–1198 s.v. *pyrić*; Loma 1998:155).

¹⁸ Уп. Skok III 81 s.v. *pūriti (se)*. Ради се о континуанти пие. корена **peçōr, pūr-* „ватра“ (в. претходну напомену).

¹⁹ Са примером: Немци се пире и пуре, како да јим се земља под ногум тресе.

²⁰ Са примером: Више пута у праху се [квочка] пури.

²¹ Уп. основни глагол *пуџес* „измишљати, лагати; много причати, брбљати“ (Sychna IV 230).

pyriti se „охолити се“, стчеш. *purňý*, чеш. *vzpurňý* „тврдоглав“ (по-тврде су цитиране према Machek 103 s.v. *čiperný*). Облике *purňý*, *vzpurňý* Шустер-Шевц третира као континуанте превојног степена **(s)pur-* (Шустер-Шевц 1971:479). Махек, пак, сматра да је овде *pur-* вези са моравским *pyřit' sa* „надимати се од беса“ (Machek 706 s.v. *vzpoura*).

Шта се може рећи о основи **per-/*pyr-/*pur-?* Аутори ЭССЯ без икаквог појашњења констатују да се ова основа одликује читавим низом апофонских варијаната; тако и Moskov 1978:354–355. Шустер-Шевц у поменутом раду успоставља тај низ: **(s)por-/*(s)pyr-/*(s)pur-/*(s)per-/*(s)pyr-/*(s)pur-/*(s)per-/*(s)pyr-/*(s)pir-* (ор. cit. 478–479)²², али му Варбот замера на сувише слободном приступу семантичком аспекту презентираниог материјала, што за последицу има да се у ову лексичку породицу сврставају и оне лексеме које јој не припадају. Међутим, остатак изнетих потврда представља несумњив доказ да је овде заиста дошло до мешања аблаутских редова (в. Варбот 1984:125, нап. 22). Ипак није до краја јасно да ли су то апофонске варијанте једне основе или је у питању неколико етимолошки различитих основа које су се због сличности семантике и гласовног склопа — накнадно приближиле. Јер, као што упозорава Варбот, поред цепања јединственог етимолошког гнезда, до чега долази због појаве секундарног аблаута, увек постоји и могућност егзистирања семантички блиског, а генетски независног лексичког гнезда са идентичним консонантским саставом корена, али другачијим аблаутским редом, коме, можда, и припадају облици са претпостављеним одступањима у аблауту (ор. cit. 124). Да би се признало постојање секундарног аблаута у одређеном етимолошком гнезду, и самим тим генетско јединство датог гнезда, строго се мора водити рачуна о семантичкој блискости лексема које се у њега укључују (ор. cit. 125). У случају разматране породице речи значења: „ширити перје (о птицама), кострешити се; правити се важан, шепурити се, држати се надмено; гиздати се, дотеривати се“ реализују се код једног дела континуаната сваке од апофонских варијаната. Али поред ових, срећу се и друга, мање или више сродна значења, што већ намеће потребу да се читаво гнездо детаљније проучи.

Вратимо се глаголу *кочојерийи се*. Из изложеног се види да он семантички несумњиво припада разматраној лексичкој породици, на шта указују Малиновски и Копечни. Али творбено се глагол *кочоје-*

²² Варијанту **(s)pur-* аутор објашњава као допунски превојни степен са вокалом *-и-* који се јавља код облика *o/ъ-* реда (ор. cit. 477).

рићи се разликује од свих осталих поменутих облика. На специфичност његове творбе скренуо је пажњу Шарифулин, наводећи га као пример у којем се испољава једна од особина експресивних префикаса — њихово варирање и наслојавање испред исте основе (Шарифулин 1982:119). Глагол *се*, дакле, творбено може разложити на *ко-чо-(-че-/чи-)-јерићи*²³. Код њега је дошло до наслојавања („аглутинације“) префикаса *ко-*, *чо-* (< *че-*), уп. *ѿ-ко-јеран* „чврст, здрав“ (Ораховица, Skok II 149 s.v. *kopòrati*), *кѿ-јијеран* „жив, живахан, крепак, одважан, отресит; вредан, радан, трудољубив“ (Ускоци, Станић)²⁴, буг. *чо-перя се*. Ово није усамљена појава. Испред исте основе, у истом значењу, могућа је и друга комбинација префикаса, уп. *ко-сѿо-јерићи се* „кочоперити се, гордити се“ (Врање, РСА), буг. *костоперя се* „id.“ (БЕР 2:662 s.v. *кост*¹; реч је само наведена као изведеница или сложеница од *косѿ*, без објашњења). Да је у питању префиксална сложеница „аглутинативног“ типа доказује рус. *ко-сто-пѿжиться* „охолити се“ према *ка-пѿжиться* „шепурити се, правити се важан“, *на-то-пѿжить* „нагиздати; надути“, *на-то-пѿжиться* „нагиздати се, лепо се обући“ (Петлева 1986:201), *че-пѿжиться* „дотеривати се; хвалити се, правити се важан“ (ЭССЯ 4:58 s.v. *čeryžiti se). И пред другим основама долази до наслојавања префикаса, уп. *на-ко-шу-мрачѿи се* „наоблачити се, намрачити се, смркнути се (о небу)“ (Пољница, РСА) према *на-ку-мрачѿи се* „прекрити се тамним облацима, намрачити се, натуштити се (о небу)“ (РСА), *на-шу-мрачѿи се* „натмурити се, намргодити се, смрачити се, смркнути се; наљутити се“ (БиХ, РСА), рус. *ко-че-вряжиться* „јо-

²³ С обзиром на чињеницу да су у сх. језику потврђени облици са префиксом *че-* (али не и *чо-*), додатим на основу *јер-*, уп. *чејерићи се*, *чејеран*, примарним можемо сматрати облик *ко-че-јерићи се*. Много распрострањенија варијанта *ко-чо-јерићи се* настала је вероватно преласком *че-* > *чо-*, ради изједначавања са вокалом префикса *ко-*.

²⁴ Овамо још и *којијернући* „опоравити се, живнути, оснажити се“, *окојијерићи* „опоравити, помоћи у оздрављењу, подићи“, *окојијерићи се* „опоравити се, подићи се, ојачати, окрепити се; избавити се из немаштине, стећи већу имовину; оснажити се“ (Ускоци, Станић), *окојијерић се*, *окојијернућ се* „опоравити се, придићи се, живнути“ (Васојевић, Стијовић 1990), *окојијерићи се*, *окујијерићи се* „опоравити се, побољшати се (здравствено, физички); стећи, повећати добро“ (Пива, грађа РСА), *окојијерићи се* „извући се, оснажити се“ (Прошћење, Вујичић). Скок изводи облик *ѿкојеран* „чврст, здрав“ од *којијерићи* „мицати се, врвети“ са прелазом *и* > *е* (Skok l.c.), али уп. чеш. *čipertu* „брз, вешт, покретљив, прагав, срчан“ (Machek 103), у којем се пред истом основом јавља други префикс. У поређењу са *окојеран* придев *којијеран* могао би се тумачити као псеудојексавизам. У погледу значења наведених глагола уп. *јирићи* „расти, напредовати“ (РЈА).

гунити се; пренемагати се“ (Фасмер II 357), рус. *чу-ка-рэзнуть* „ударити, испити“ (Фасмер IV 380) итд.

Поред конкретног циља — утврђивања етимологије глагола *ко-чојериџи се*, овај рад је писан и с намером да се, у главним цртама, рекапитулира досадашња етимолошка дискусија о псл. *čeperiti se, *čepuriti se, *čepuriti se и њиховим континуантима. Интригантност ове лексичке породице огледа се у броју досад понуђених тумачења, а њена сложеност — у непостојању јединственог решења. Овај прилог је, надамо се, још један корак ка његовом изналажењу.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Bezljaj** — F. Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Ljubljana 1977—.
- БЕР** — *Български етимологичен речник*, София 1971—.
- Бернар 1982** — Роже Бернар, *Българистични изследвания*, София.
- Berneker** — E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch, A — morъ*, Heidelberg 1908–1913.
- Варбот 1984** — Ж. Ж. Варбот, *Праславянская морфонология, словообразование и этимология*, Москва.
- Варбот 1998** — Ж. Ж. Варбот, О погнздовой ориентации при реконструкции и этимологизации праславянского лексического фонда, *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, Warszawa, 223–229.
- Večenaj/Lončarić** — I. Večenaj, M. Lončarić, *Rječnik Gole*, Posebna izdanja Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knj. 4, Zagreb 1997.
- Вујичић** — М. Вујичић, *Рјечник говора Прошћења (код Мојковца)*, Посебна издања ЦАНУ књ. 29, Одјелње умјетности књ. 6, Подгорница 1995.
- Вук** — В. Стефановић–Караџић, *Српски рјечник*, Београд 1898³.
- Грицкат 1955–1956** — И. Грицкат, Деминутивни глаголи у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог XXI/1–4*, Београд, 45–96.
- ЭСБМ** — *Этымалагичны слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1978—.
- ЭССЯ** — *Этимологический словарь славянских языков*, Москва 1974—.
- Живковић** — Н. Живковић, *Речник њиројског говора*, Пирот 1987.
- Златковић 1990** — Д. Златковић, Фразеологија омаловажавања у пиротском говору, *Српски дијалектолошки зборник XXXVI*, Београд, 423–740.
- Jakobson 1971** — R. Jakobson, While Reading Vasmer's Dictionary, *Roman Jakobson, Selected Writings II (Word and Language)*, Mouton, The Hague — Paris, 620–649.
- Копећны 1983** — F. Kopečný, Nochmals zu den affektiven Vorsilben im Slavischen, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 29, Wien, 25–40.
- Kulišić 1979** — Š. Kulišić, Iški kralj, *Čakavska rič 1979/1*, Split, 67–110.
- Loma 1998** — A. Loma, Mundartliche Gliederung des späten Urslavischen und frühe slavische Stammesbildungen, *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, Warszawa, 143–160.
- Malbaša 1976** — Z. Malbaša, Iz leksike sela Donjih Ramića kod Ključa u Bosanskoj Krajini, *Прилози проучавању језика* 12, Нови Сад, 95–117.

- Malinowski 1899** — L. Malinowski, Kilka przykładów użycia przedrostka *ko-* w językach słowiańskich, *Prace Filologiczne* V, Warszawa, 117–119.
- Machek** — V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968².
- Moskov 1978** — M. Moskov, Ein besonderes Präfixsystem in der slavischen Sprachen, *Slavistische Studien zum VIII. Internationalen Slavistenkongress in Zagreb 1978*, Köln — Wien, 345–360.
- Москов 1981** — М. Москов, Старинна префиксна система в славянските езици (История и теория на проблема), *Годишник на Софийския университет „Климент Охридски“*, 75/1, София, 40–111.
- Peić/Bačlija** — M. Peić, G. Bačlija, *Rečnik bačkih Bunjevaca*, Novi Sad — Subotica 1990.
- Perušić 1986** — M. Perušić, Rječnik čakavskog narječja općine Duga Resa i Karlovac, *Čakavska rič* 1986/2, Split, 35–73.
- Петлева 1986** — И. П. Петлева, О важности учета в этимологии редких лингвистических явлений формального характера, *Этимология* 1984, Москва, 198–201.
- RJA** — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*, Zagreb 1880–1976.
- PMJ** — *Речник на македонскиот јазик*, ред. Б. Конески, Скопје 1986.
- РСА** — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, изд. Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд 1959—.
- SEK** — W. Boryś, H. Popowska–Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, Warszawa 1994—.
- Skok** — P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb 1971–1974.
- Ślawski** — F. Ślawski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1952—.
- Snoj** — M. Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 1997.
- SP** — *Słownik prasłowiański*, Wrocław etc. 1974—.
- Станић** — М. Станић, *Ускочки речник* 1–2, Београд 1990.
- Стијовић 1990** — Р. Стијовић, Из лексике Васојевића, *Српски дијалектолошки зборник XXXVI*, Београд, 121–380.
- Schuster-Šewc** — H. Schuster-Šewc, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache* 1–24, Bautzen 1978–1989.
- Schütz 1965** — J. Schütz, Das präfigierende Element *ka-/ko-/k-* in der Wortbildung des Slavischen, *Die Welt der Slaven* X, Wiesbaden, 322–329.
- Sychta** — B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej I–VII*, Wrocław 1967–1976.
- Težak 1981** — S. Težak, Ozaljski govor, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5, Zagreb, 203–428.
- Ћупић 1997** — Д. Ћупић и Ж. Ћупић, Речник говора Загараца, *Српски дијалектолошки зборник XLIV*, Београд.
- Фасмер** — М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка I–IV* (перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева), Москва 1986–1987².
- Шарифуллин 1982** — Б. Я. Шарифуллин, Об особенностях экспрессивных аффиксов в словообразовательной системе языка. Экспрессивные пре-

фиксы, *Лексика и фразеологија руских говорних Сибири*, Новосибирск, 111–123.

Шпрингер 1998 — О. А. Шпрингер, О составе одного этимологического гнезда (праслав. **(ǰe-)pyriti (sę)*, **pъrtъ*, **pъrtiti*), *Проблемы сравнительно-исторического языкознания в сопряжении с лингвистическим наследием Ф. Ф. Fortunatova*, Тезисы докладов, Москва, 110–112.

Шустер–Шевц 1971 — Г. Шустер–Шевц, Из славянского этимологического словаря, *Исследования по славянскому языкознанию*. Сборник в честь шестидесятилетия профессора С. Б. Бернштейна, Москва, 474–485.

НЕДЕЉКО БОГДАНОВИЋ
(Ниш)

АНАТОМСКА ЛЕКSIKA У МАКЕДОНСКОЈ ГЕОГРАФСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ

У овом раду се указује на постојање анатомске лексике (лексике именовања тела) у географској терминологији македонског народног језика. Из полисемије анатомске лексике једно од могућих значења издваја се и на основу визуелне (или неке друге) сличности са реалијама у простору промовише (метафоризацијом) у географски термин.

Постхумно објављена *Географска терминологија во дијалектните на македонскиот јазик* акад. Божидара Видоеског¹ омогућава увид у богату македонску дијалекатску географску терминологију. У фонду од 2250 географских термина (ГТ) издваја се један део који би се могао условно повезати са анатомском лексиком (АЛ), односно са речима којима се именује људско или животињско/птиче тело.

У издању које је пред нама налазимо:

глава „1. глава на река, извор, 2. место од каде се зема вода за наводнување или за воденица; извориште; почеток на воден ток“, РМЈ,² *врв*, *заоблена височинка*; *најгорниот дел на височинка*“.

грб, *-ови* „*гребен на рид или планина*“.

грина „*рид со форма на грб*“.

гуша „*дол, тесно место во река*“.

език „*издолжено копно во езеро, рт*“.

ждрело „*тесен простор меѓу скалести брегови; клисура*“.

---

¹ Божидар Видоески: *Географска терминологија во дијалектните на македонскиот јазик*; МАНУ, Скопје 1999, стр. 192. Књигу су приредиле др О. Иванова, др М. Коробар-Белчева и мр М. Митков, а издавање је помогнуто од Фондације „Трифун Костовски“.

² Мисли се на *Речник на македонскиот јазик*, ред. Блаже Конески (I-III, Скопје 1961-1966), нап. Н. Б.

- жила*³ „наслага на минералот во некој слој земја“.
- заб* „истакнати одделни делови на карпи“.
- занога* „место во долниот дел на брдо, планина; подножје; планинска полјанка; ртлинка навлезена подлабоко во долина“.
- здравица* „ледина“.
- јаловарник* „неплодна местност“.
- јаловица* „посна, испостена, неродна земја“.
- колени* „кривина на река или пат“.
- космаи* адј. „место покриено со шума“.
- крило* „страна на возвишение“.
- мрѝвак* „млака, мочур“; „мокро место“.
- мрѝвик*, *-ци* „глиб, мочурливо место“.
- мрѝвика* „мокра, неплодна земја“.
- мрѝвица* „мртва вода, вода која не истекува; мочварно место“.
- нога* „планински гребен или рид во вид на нога“.
- нос* „продолжение на земја во води“.
- око* „извор“.
- ѝазуа* „длабнатинка на планинска страна заградена со два рида“.
- ѝлеш*⁴ адј. плешив „ќелав“.
- ѝоднога* „се јавува само као топ. *Поднога* наудолно место“.
- ракав* „дел од река што се дели од главниот ток, а потоа пак се слива во матица“.
- ракајца* „поточе одделено од главната река“.
- ѝеме*, *-иња* „најгорниот зарамнет дел на планина, зарамнет планински врв“.
- усно* „уста, влив на река“.
- устѝа* „изворишниот дел на река“; „место каде што се влива една река во друга, во езеро или во море; влив, утока“.
- устѝишиѝе* „влив на река, во друга река или во езеро“.
- уши* „два рида, два врва што се издигнуваат над други околни ридови; врвови еднакви по височина на една планина или од две соседни планини и имаат изглед на уши“.
- чело* „рамнинка меѓу два рида; рамно и голо место на планина; предниот дел на врв на планина“.
- челойек* „место изложено на сунце; припек“.

³ РМЈ — „1. крвен суд /.../; крај на мускул“.

⁴ Автор овај термин убраја у изгубљене, који се налазе само у топонимима, овде: Плеш, Плеша, Плешејц, Плешник итд.

челусиѝ „една страна на нива“.

шија „теснина меѓу два рида; издолжен рид“.

шијанка „преслоп, премин преку планински гребен“.⁵

Како се види, највећи број апелатива су метафоре на основу обличке сличности рељефа и истакнутих делова човековог тела: *глава*, *шеме*, *нос*, *заб*, *уши*, *устиа* (уста, усно, устиште), *нос*, *око*, *чело* (чело, челопек), *чељусиѝ*, *шија* (шија, шијанка), *грб* (грб, грбина), *ѝазуа*, *жила*, *рака* (ракав, ракајца), *нога* (нога, занога), *колено*. Разуме се, неке од ових речи могу именовати и делове тела других јединки живог света. Ту се нашло и једно *крило*, из анатомије птица.

Највише апелатива је из групе оних којима се именују видљиви делови људског тела (глава и њени делови), а од осталих најмаркантнији (*рука*, *нога*, *колено*, *ѝазуха*).

Иако нису искључиво везани за анатомију људског тела, мислимо да се групи апелатива који су добили функцију ознаке реалија у простору могу придодати и: *космаиѝ* (< коса, мак. косма „длака“), *здравица* (< здрав), *јаловарник*, *јаловица* (< јалов), *мрѝвак*, *мрѝвик*, *мрѝвика* (< мртав), *ѝлеш*.

Однос човековог тела, у ставу, имплицира и релације рељефа: горе (*шеме*) — доле (*нога*), али и однос жив (*здравица*) — мртав (*мрѝвика*), а може се ширити и на дебео (дебели човек — *дебела земља*) или мршав (мршав човек — *гладна*, *ѝосна земља*).

У врло инспиративном раду В. Михајловића „Анатомска лексика у српскохрватској ономастици и географској терминологији“ сви су ови односи широко испитани и документовани на материјалу из српскохрватског језика, што га је и довело до закључка: „Ова појава (да лексика делова човековог тела служи за стварање једног дела антропонима и географских термина — Н. Б.) је општа, те, према томе, припада језичкој универзалији“.⁶

Анатомска лексика у географске апелативе прелази матафоризацијом, тј. промоцијом једне од сема, најчешће оне која значи облик, у нову лексему.

⁵ Чини нам се да би се овоме могла додати и *цуцка*, *цуцул*, *цуцуле*, *цуцулка* — све „оштар врх на узвишењу“ — будући да по неким усменим обавештењима са српског југа а македонског севера ова реч може значити „брадавицу на дојци“, „цицку“. Само -ул-, сугерише аромунски супстрат.

⁶ Велимир Михајловић: *Анаѝтомска лексика у срѝпскохрватѝској ономастици и географској терминологији*; Зборник за филологију и лингвистику, 13/2, Нови Сад 1970; стр. 7–48. Цитат са стр. 43.

Метафоризација је омогућена полисемичношћу основне речи. Наведена анатомска лексика именује реалије које имају свој облик, положај у односу на централне делове тела, функцију у систему који остварује биолошку и сваку другу структуру живог организма. Гледана са лексикографске стране, и дефинисана од лексикографа: „Метафора је пренос номинације с једног појма, референта на други, односно с једнога семантичког садржаја на други мотивисан аналошким повезивањем семантичких компонената, сема нижега ранга, уз обавезно замењивање појмовне вредности, архисеме полазног семантичког садржаја појмовном вредношћу, архисемом циљнога семантичког садржаја.“⁷ Дефиниција оформљена за анализу стања у српском језику, верујемо, може послужити и у промишљању стварања ГТ од лексема АЛ у македонском језику.

Даринка Гортан-Премк за пример својих разматрања узима лексему (архисему) *глава*, издавајући више секундарних значења, а међу њима и „заобљени, проширени задебљали крај или део предмета“, а семе су: *крајњи, округлост, проширени*. У географској терминологији Б. Видоеског *глава* ће бити „извор“, „почетак воденог тока“, „заобљено узвишење“, „највиши део узвишења“. Све је то у потенцијалу лексеме *глава*, а из тога потенцијала главе као архисеме, издавају се засебне семе, које после декомпозиције садржаја циљног појма преузимају његово именовање.⁸ На хидронимском плану продуктивна је сличност главе као почетног, првог, па и „командног“ дела тела и извора текућице, односно места одакле се одваја споредни (нови) ток, а на оронимском плану евидентна је обличка (заобљеност) и релациона (висина у односу на друге делове целине) сличност главе усправног људског тела (тј. тела у основном положају) и највишег дела узвишења. Истина, за именовање географске реалије у српској народној ГТ спецификује се *главица*. Претпостављамо да она није страна ни македонској народној ГТ (као главичка и сл.), али извор који имамо у виду такав податак не даје.

Постојање ове семе не мора бити садржано у дефиницији основне (анатомске) лексеме, али га потврђује њена промоција у јединицу географске лексике.

⁷ Даринка Гортан-Премк: *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*; Институт за српски језик САНУ, Београд 1997, стр. 86.

⁸ За разумевање главе као почетног, изворишног дела воденог тока Михајловић наводи још неке аналогije, са временског плана: *глава године* = „први дан године“; *глава месеца* = „први дан месеца“. Види: В. Михајловић, нав. дело, стр. 18.

Полазне лексеме, будући да се ради о скупу термина за ознаку људског тела, чине садржај стандардног лексикона македонског језика. Очекивало би се да вредност ГТ као своје споредно значење имају и у речнику стандардног језика. Упоређењем са стањем у тротомном *Речнику на македонскиот јазик* уочава се да је тако код следећих лексема: *глава*, под бр. 7, само са хидронимским значењем (почетак воденог тока); *здравица*² „ледина“; *јалов* 2. „јалова земја“; *јаловица* „неплодна земја“; *мршвица* 2. „мочалина“; *нос* „продолженије на земја во вода“; *ракав* 2. „дел река што се одделува од главен ток“; *уста* II „устата на реката“. Код осталих речи, којих је четири пута више, таква се значења не региструју. Разлог би могао бити у томе што је наведени речник ограничен својом концепцијом, затим у евентуалном непознавању стања у народним говорима у време израде *Речника*, или пак у томе што је *Терминологија* проф. Видоеског у ствари речник термина „во дијалектите на македонскиот јазик“, те да и није методолошки коректно упоређивање са речником стандардног језика. Било како било, уверени смо да је овим издањем обogaћен укупни македонски лексикон, што ће наћи свој одраз и у наредним лексикографским пословима и резултатима.

Поступак претварања анатомске лексеме у географске термине показује следеће односе:

а) јединица АЛ постаје јединица ГТ без измене облика:

глава, шеме, чело, нос, уста, заб, уши, грло, гуша, шија, език, грб, колено,

б) јединица АЛ постаје јединица ГТ деривацијом уз помоћ неког суфикса:

здрав+ица > здравица; кос-м-аи; њлеш-ив; јалов-ар...

Овај тип за основну реч има придев са значењем неке особине човека, а та особина може се препознати и међу реалијама простора.

в) јединица АЛ постаје јединица ГТ префиксацијом која спецификује неку релацију:

јод-нога; за-нога,

с тим што основна реч припада скупини под (1), дакле, већ има функцију географског апелатива;

г) јединица ГТ је сложеница од јединице АЛ која већ има географско значење (1) и неке друге лексеме која помаже њеној термилошкој функцији:

чело + њећи (од изложености сунцу) > *челоек* („тле изложено сунцу“).

Анатомска лексика налази се и у народној географској терминологији српских говора, нарочито оних југоисточне Србије, у дијалектологији познатих као говори призренско-тимочке области.

Поред већине примера македонске ГТ анатомског порекла, разуме се, у српској дијалекатској форми, забележили смо још: *главица*, *лице*, *загузине*, *загузје*, *дуй(ни)*, *(бучи)црево*, *кук*, *йовије*, *йодножје*, *ребрина*, *йеме*, *уврайша*, *шйрбине* и можда још по нешто.⁹

Иначе, и у једном и у другом језику постоји онимизација географске лексике, тј. претварање апелатива у имена конкретног простора, што је у речнику проф. Видоеског богато документовано. У српском језику целовитијих радова о томе још нема, мада се у више ономастичких прилога, па и у радовима о топонимији југоисточне Србије, често срећу одељци о „топонимији насталој од географске апелативне лексике“.¹⁰

⁹ После вишегодишњег истраживања пред објављивањем је *Земљојисна лексика југоисточне Србије*, рађена у оквиру пројекта 05Т13 („Српска дијалектологија и издавање Српског дијалектолошког зборника“ — потпројекат: Лексиколошка проучавања југоисточне Србије), који се реализује уз помоћ Министарства за науку и технологију Републике Србије.

¹⁰ У штампи је и наш скроман прилог *Географски апелативи у топонимији Сокобањске кошљине*.

ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ
(Нови Сад)

ТРЕЋЕ ЛИЦЕ МНОЖИНЕ ПРЕЗЕНТА У ГОВОРИМА СМЕДЕРЕВСКОГ ПОДУНАВЉА И ДЕЛА ЈАСЕНИЦЕ

У раду се констатује да се у свих осам Белићевих глаголских врста јавља наставак *-у* и ређе *-ду*. Уз њих се у VI врсти јављају и наставци *-ају*, *-еју* и *-ау*, а у VII и *-е*, унет из књижевног језика. Овим инвентаром и дистрибуцијом наставака говори испитиване зоне везују се за оне у југоисточном Банату, у већем делу Шумадије и на јужним прилазима Београду.

Кључне речи: 3. л. мн. презента, смедеревско-вршачки дијалекат.

Због различитих континуаната старословенских наставака и аналошких уопштавања, треће лице множине презента постало је незаобилазна тема свих наших дијалектолошких монографија или посебних студија посвећених том проблему¹. Поједини аутори² утврдили су и ареал наставака у трећем лицу множине презента у штокавским говорима.

Ми бисмо у овом раду желели да утврдимо инвентар и дистрибуцију наставака трећег лица множине презента у говорима Смедеревског Подунавља и дела Јасенице, као и њихов однос према суседним говорима.

Грађу ћемо изложити према типу и фреквенцији наставака и Белићевим глаголским врстама.

---

¹ Иван Поповић, *Треће лице множине презента у војвођанским говорима*, Зборник Матице српске, Серија друштвених наука, Нови Сад, 1952, књ. 4, 114-128. Асим Пецо, *Треће лице множине презента глагола шийа: носийи, вољетии и држати у говорима шикоавског нарјечја*, Српски дијалектолошки зборник XLI, Београд, 1995, 491-520 (са списком извора — литературе из које је узета грађа). Александар Албин, *Треће лице множине у делима војвођанских писаца (1748-1810)*, Зборник за филологију и лингвистику XIII/1, Нови Сад, 1970, 135-150.

² Асим Пецо, Нав. дело и Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*. Српски дијалектолошки зборник, XXXI, Београд, 1985, 301-315.

У првих пет глаголских врста јавља се наставак -у и спорадично -ду:

1. *вршү* Кр, *вршу* У, *вүку* Ск, *вүчү* Кр Лу Ос Ск, *вүчу* Гр Лг У, *довүчу* Гр У, *дѠһу* ВО Гр ДД Кр М Мх Ос Ск Т У, *донѠсу* ВО ДД Кр Лг Мх Т У, *донесү* Кр, *завүчу* Ос Ск У, *идү* Би Гр ДД Кр Мх Ос Ск У, *иду* ВО Гр Кр Лг Лу М Мх Ос, *иду* Са, *изаһу* Во Мх, *изведү* Ск, *изйһу* ДД Ос, *исйечү* ВО, *исйлешү* Гр, *јѠду* ВО Гр Кр Мх Са У, *јѠдү* Кр Лу Са Т, *јѠду* Кр Мх Ос Ск Т, *крадү* Ос, *краду* Са, *мѠжу* Ск, *мүзү* Ос Ск, *мүзу* ВО, *навүчү* Лу, *наһу* ДД Мх Т У, *найһу* ДД М У, *найһу* ВО, *најѠду* Кр, *најѠду се* Т, *насѠчу* Ос, *обүкү* Ск, *обүчү* Ос Ск У, *обүчу* Ос У, *овршү* Гр Лу, *овршу* У, *одведү* Мх, *однѠсу* Мх Ос Т, *осѠчу* У, *оцѠчү* Ос, *йасү* Гр, *йечү* Би Лу Ос У, *йлешү* Кр, *йоведү* Ос, *йовүчү* Лу, *йојѠду* Би Кр, *йокраду* Кр, *йокрадү* Ос, *йорасшү* Го, *йорасшү* Мх, *йорасшү* Го У, *йрѠдү* Кр Т, *йредүзму* Т, *йрѠһу* Го Лу М Ск, *йронѠсу* Мх, *развүку* Кр, *разлежү се* Ск, *расшү* ВО, *расшү* У, *сасѠчү* Ос, *свүчү* Кр, *сѠчү* ДД Кр Ос Ск, *сѠчу* Т У, *сйасу* Лг, *сйровѠду* Кр, *шрѠсү* Лг, *шһу* ВО У, *шзму* ДД Лг Мх Т, *шзну* ВО Т, *шзу* У, *украдү* Кр Т, *украду* Кр;

бодѠдү Са, *зободѠду* Ос, *вүчеду* У, *доведѠду* У, *дѠһеду* Лу У, *идѠдү* Го Лу ДД, *идѠду* Ос Мх У, *йдѠду* Кр У, *јѠдѠду* У, *мѠжѠду* Ос, *наһѠду* У, *одведѠду* Мх, *однесѠдү* Мх, *однесѠду* У, *йечѠдү* Мх Ос Ск Т, *йечѠду* Кр Ск У, *йлешѠду* Са, *йрѠһѠду* Би, *снесѠдү* Са, *шзѠду* У, *шйечѠду* Мх;

2. *бају* Го Мх, *бѠру* Би У, *ждѠру* У, *закачйһу* Мх, *заѠру* Го, *зовү* Би Кр, *набѠру* У, *одѠру* Лу, *ојѠру* Го Ск, *Ѡру* Го ДД Лу Мх Ос Т, *йѠһу се* ВО ДД, *йѠру* М Мх Ос, *йозовү* Т, *йросшйру* Мх Ск У, *рвү се* У, *сѠју* Кр Мх Т, *сѠру* ДД М, *смејү се* ДД М, *смеју се* Гр ДД У, *сшјау* Лг, *шрјају* Мх, *угрѠју* Го, *умйру* М Мх;

зовѠдү Кр Лу М Са Ск, *зовѠду* Гр Кр Мх Ос Ск У, *сѠјѠду* У, *шкяду* У;

3. *бѠцну* ВО, *врну* Мх Т, *дадну* Кр, *дйгну се* ДД Кр, *изгйну* Ос, *клѠкну* У, *крѠну се* ДД, *лүйну* Лу, *мѠшу* Го Кр Лг Мх Са Т У, *нагрну* Лг, *ојсшану* Кр, *ошйидну* Ос Са Т, *ошйидну* Кр, *да ошйидну* Мх, *ошйиду* ДД, *ошйргну* Мх, *йодйгну* Лг, *йосшйгну* У, *йѠчну* ВО У, *йришйсну* У, *сѠдну* Кр Лг У, *скйну* Мх, *срѠйну* Т, *сшану* Мх, *сшйгну* Би ВО Го Мх, *шйрѠгну* ВО;

кунѠдү Са;

4. *бйју се* Гр ДД, *бйју* Мх, *бомбардују* ВО, *везүју* Би Гр Кр У, *гладүју* ВО, *дајү* М, *дајү* ВО, *дајү* ВО ДД Мх Т, *дарүју се* Мх, *дѠбију* Лу, *зарашйју* Би, *куйүју* Го Кр Мх Т, *набију се* ВО, *наййју* Кр, *нареһүју се* Ск, *насељају се* Гр, *ноһивају* Гр, *дѠбију* Т, *ојасүју* ДД, *ојисүју* Лу, *органйзују* Гр, *оснүју* Т, *ошрүју* ВО, *йакүју* У, *ййју* ВО Го Лг М Мх Ск

Т У, *идбију* ВО ДД Кр, *иознају* У, *идкрију* Го Ос У, *идлиу* Ск, *идицију* Кр, *иоишишију* Ск, *ипресвукују* Кр, *не ипризнају* ДД, *ипродају* Го ДД, *ипродају* ДД Мх, *ипродавају* Т, (*и*)*цију* Го, *радују се* Ос Т, *раишу* Ос, *сакрију се* Ск, *сакрију се* М, *силуу* Т, *шргју* Лг, *шрју* Мх, *убију* Би ВО ДД Лг Лу Ос Т У, *убиу* Ос Са, *каш се удају* Гр, *да се умињају* Ск, *чују* ДД Лг;

ийједу У;

5. *арлачу* М, *вѣжу* Го Кр, *вичу* Го М Мх Ск Т У, *врћу се* Ос, *дишу* Кр, *дркћу* М, *закѣжу* Кр, *закѣљу* Лу, *зашѣжу* М, *избрйишу* Лг, *јаучу* ДД, *кажу* Го ДД Кр М Мх, *каиарйишу* У, *кѣљу* ВО Го Лг Лу, *концентиришу се* Гр, *крѣшу* Т, *мѣљу* ДД, *мерйишу* Мх, *метенйишу* Мх, *мѣшу* Го ДД Кр М Мх Ос Т, *миришу* У, *налажу* Би Гр Кр, *намѣжу* Ск, *насрћу* Т, *окажу* Ос, *окрѣшу* ВО, *оидишу* Ск, *оидерйишу* Кр, *ошѣжу* Кр Ос, *ицију* ДД, *илачу* Гр М Мх, *иодйижу* Го, *иокѣљу* ДД, *иомѣжу се* Кр, *иомѣшу* ВО, *ипреврћу* У, *ипрекажу* Лг, *ипрескачу* Лг, *самѣљу* ДД, *сишу* ВО Ос, *скачу* ДД, *скићу* Са, *стиижу* Ос, *узјаишу* Мх, *цичу* ДД, *шѣљу* ВО;

вѣжеду Лу, *жњѣду* Кр Мх, *кажеду* Мх, *мѣћеду* У, *ипремѣћеду* Лу, *иожњѣду* Кр Лу.

6. Глаголи шесте Белићеве врсте имају у 3. л. мн. презента неколико типова наставака *-ају*, *-еју*, *-ау*, *-у*, *-аду*, *-еду*:

бацају Го, *бацају* Кр, *бирају* Т, *бријају се* Ск, *ваишају* ВО, *венчају се* Мх У, *вечѣрају* Кр, *врѣћају* Мх, *гледѣају* Мх Т, *гомињају* ВО, *дају* Мх ДД У, *дирају* Мх, *дозвољају* Мх, *дочѣкају* ВО, *закѣјају* Т, *заливају* Го, *заштријају* Кр, *заштријају* Т, *знају* Го Гр Мх, *играју* Ск, *имају* ВО Кр Мх, *имају* Го Гр ДД Ск Т, *исцѣјају се* Ск, *којају* Ск, *кувају* Го Мх, *кукају* Го Ос Ск, *куијају се* Ос, *мењају* Мх, *морају* Ос, *мувају* Гр, *наидадају* Т, *нашѣрају* ВО, *немају* ВО Мх, *осигурѣају* Т, *ошѣрају* Т, *идају* Би ВО, *идѣају* Го Кр Мх Ск, *иийијају* Го Кр, *иийијају* ДД, *иобацају* У, *иодливају* Го, *иознају* У, *иокривају* Мх, *иокушавају* Мх, *иорасишурају* Кр, *иослушају* Кр, *иочарају се* Гр, *ипреузимају* ДД, *ипричају* Ос Мх Ск, *ипричају* Кр Ос, *ипробају* Мх, *ипробирају* Го, *нек иродају* Гр, *ипрокѣвају* Т, *ипрскају* Гр, *иуцају* Кр Мх Ос Ск У, *расииварају* Мх, *савијају* Мх, *свирају* Мх, *сијају* Го, *сисају* Т, *слушају* Ос, *сиавају* ВО, *сиусијају* Кр, *стиањају* Мх, *шѣрају* Кр Ос, *убијају* М, *узимају* ДД, *ујѣдају* Ск, *чѣкају* Ос Ск, *ѣакају* (говоре) Гр, *ѣарају* Ск;

разумѣју ДД, *смѣју* У, *умѣју* У;

бријау се Ск, *не ваљау* М, *ваишау* Т, *врѣжѣау* ДД, *гледѣау* Гр, *грабуљау* Мх, *гурѣау* Мх Т, *гуркау* Лг, *дирау* Кр, *добѣјау* ДД, *закѣијау* Лг Са, *заливау* М, *не знау* ДД, *играу* Би Кр Ос Ск Т У, *играу* ВО Мх, *имѣау* ДД Кр Лу М Ос Са, *исирањау* Са, *којау* Ос Са У, *кошкарау* Гр,

кѡшкау Лг, лѡѡау Кр, мейшѡау се Ос, навѡѡау Т, нашѡрау М, нѡмѡу М, нѡмау Ос Ск, нѡмау Лг, обрѡјѡу Лг, одбројѡвѡу ДД, одржѡвѡу Кр, осигурѡу У, ошѡерау ДД Лг Т, ѡвѡау Кр Мх Са, ѡѡѡау Лг, ѡѡѡау Ск, ѡорѡѡау Ос, ѡребѡрау Лг, ѡрѡчѡу ДД Ос Т, ѡрскѡу Са, ѡѡцау М, разговѡрѡу М, разговѡрау Мх, расѡѡрау Са, рачунѡу ДД, рвѡу се Ос, рѡѡѡу М, свѡрѡу ДД М Са Т, свѡрау ДД, сѡјѡу се У, сѡѡвѡу М, сѡѡвау Лг, сѡѡдау Мх, сѡрѡмѡу Са, сѡрѡмау Гр Лу, сѡрѡѡу Лг, шѡерау ДД Кр, шѡркау се Мх, узѡмау Лг, укѡѡѡу Кр, целѡвау Лг, цѡѡѡу се Ос, цѡѡау се Ос, чѡвау ДД Ск, чѡрау Ос, шѡшѡу се Ск, шѡѡау се У;

бѡгу У, не вѡѡу Лу, вѡѡу Лг, вѡчѡру Лг, глѡду ДД Мх Ос У, глѡдѡу Кр, гусѡѡру У, не дѡру Лг, дозвољѡву Т, дошѡѡру Ск, жѡѡу Кр, залѡвѡу Са, зѡдѡу Гр, нѡ зну Мх, избѡгѡвѡу Кр, извиѡѡвѡу се ДД, измѡшѡу Ос, имѡу Т, исѡѡѡу се У, исѡѡѡу се У, исѡрѡѡу Кр, исѡрскѡу Го, исѡѡу Мх, кљѡѡу Ос, кѡѡу Кр, кѡѡу Ос, мѡру Ск, назѡву У, намѡру Мх, нарѡѡу У, нѡму Кр Ск У, нѡмѡу ДД, нѡму ВО, ноѡѡву Гр, осѡѡу У, ѡвѡу Кр Ос, ѡѡѡу ДД Мх, ѡѡѡу У, ѡогѡѡу У, ѡочѡку Са, ѡрѡчѡу ДД Ос Т, ѡрѡчу Лу Са У, ѡрѡчу Лг, разговѡрѡу ДД М Мх, разговѡру ДД Лг У, рѡѡу се У, рѡчу Мх, свѡрѡу М, сѡѡу се Лг, скиѡу Лг, слѡѡу ДД, смѡѡѡру Би, смѡшѡу ДД, сѡѡву ДД У, сѡѡву ВО, сѡрѡму Мх, сѡѡшѡу Лг, шѡѡру Би Лг, шѡрѡбу Лу, шѡрѡу У, убѡѡѡу М, угѡѡу У, удѡдѡу ВО, узѡму Лг, ужѡѡву У, усѡѡву У, шѡру У, шѡру У; дѡѡру ВО, одѡѡу се Ос;

бѡгаду У, бријѡду У, дѡдѡу Лг Мх Ос Ск Т, не дѡдѡу Ос, дѡду Ск Т У, не дѡду Мх, залѡваду Лу, заѡѡрѡѡду У, знѡдѡу Лу М Ск, знѡду Кр Лг Мх У, нѡ знаду Лу, ѡмаду Гр У, исѡѡрѡсаду Лу, кѡѡаду У, кѡѡаду У, лѡѡаду Лу, мѡшаду Лу, муљѡдѡу Т, нѡмаду Лу У, осѡѡаду Лу, ѡвѡаду Лу У, ѡодразумѡваду Лу, ѡрѡчаду У, ѡѡѡаду У, разговѡраду Лу, ранѡду (равнају) Лу, рачунѡаду У, руковѡѡаду У, сѡграду У, сѡрѡмаду Лу, сѡѡѡаду У, шѡѡраду Лу, удѡдѡу Мх, удѡду У, удебљѡаду се Мх, уѡѡѡѡѡѡѡу Мх, фрѡѡаду У, чѡѡаду У;

не смѡду Лг У, умѡду ДД У.

7. У седмој глаголској врсти убедљиво доминира наставак -у. Спорадично се јављају наставци -ду и из књижевног језика -е:

бѡру Кр, бѡѡу ВО, бѡѡу ВО Мх У, бѡлу се Ск, блѡѡѡу М, блѡѡѡу Мх, болѡу Го Ск Т, бѡлу М, борѡву Го Кр М, борѡу се ДД, брѡѡу се ВО, брѡѡу Т, бѡѡу Лг Ос У, вѡду Го Кр У, вѡѡѡу М, вѡѡу Мх, весѡѡу се Мх Ос, вѡду ВО ДД М Ос Т У, вѡсу Ос, вѡду Го Лу У, вѡзу Мх, вѡлу Би Кр М Ос Са Ск, врѡѡѡу Ск Т, гѡзу ВО, гѡју Ос, гојѡу се Лу, галѡму Кр, говѡру Мх Ос Ск У, гѡну Гр, горѡу ВО Лг, грѡбу се ДД, грѡду Ос, грѡѡѡу ДД Мх, дѡлу се Мх, довѡду Ск, договѡру Гр, долѡзу Гр Кр Ос У, донѡсу Лг У, жѡѡу се У, жѡѡу Гр ДД Кр Ос Т, завѡѡу се Ос, загрѡлу се У, задовѡлу се У, задѡѡѡу Лг, закѡѡу ДД, залѡѡѡу Лу, зарѡѡѡу Лу, за-

свѡју Ос, зашвѡру Кр М Ск У, зашѡйѡу Би, зашѡйѡу Т, збѡцу ВО, згѡлу Лу, извѡду Кр, извлѡчу У, извѡду се Са Ск, изгорѡ Ск, изгѡлу се Ск, излѡзу У, измѡсѡу Кр, исѡлу се У, исѡрѡу Лг, јѡву се Т, калѡму Ос, кѡсу Го ДД Ос Ск Т У, кѡу Кр Лг Мх У, кѡу се М, кѡу ДД М Мх Ос У, лѡу Ос Т, лѡкарѡу Кр, лѡжѡ Ос У, лѡжу ВО, лѡбу Ск, лѡѡу се Го; мѡсу Лу, мѡслу Мх, мѡлу се Т У, мѡчу Кр Ос, наилѡзу Кр, најѡру У, накѡу Го, накѡу Кр, налѡзу Би, налѡжу ВО, налѡу ДД, намнѡжу се Т, најрѡву ВО Кр Ос У, најрѡу Мх, најѡну ДД, нарѡну ВО У, нѡсу Го Гр ДД Кр Лг Лу М Мх Ос Са Ск У, нѡду Го, обѡсу У, обѡру Би ДД, обѡцу Лг, обѡру Лг, обѡду се Го, одрѡу Т, одрѡу У, оѡду Лг, оѡчу Кр, оѡру Би, осѡу Ос У, ослобѡду ДД, осѡу Лг У, осѡду Лг У, ошвѡру ВО Кр, очѡу Т, ѡѡу Лг, ѡѡу М Ос, ѡѡу Т, ѡѡу Са, ѡѡчу Лу, ѡѡу ДД, ѡѡу се М, ѡѡу Т, ѡѡву Ск, ѡѡду Лу, ѡѡму се М, ѡѡду Кр У, ѡѡру Лу М, ѡѡду Го У, ѡѡу ДД, ѡѡу Лг Лу, ѡѡзу Кр, ѡѡу се ВО, ѡѡву У, ѡѡу Ос, ѡѡу У, ѡѡру се Ос Са, ѡѡу Кр, ѡѡву Мх, ѡѡру ДД, ѡѡу Кр, ѡѡру Ск, ѡѡу Мх Ск, ѡѡву ВО Го ДД Кр М Мх Ос Са Ск У, ѡѡу Мх, ѡѡцу Лг, ѡѡду Т, ѡѡду Го, ѡѡчу Ск, ѡѡву ВО Кр Лг Мх, ѡѡду Гр, ѡѡу ДД Кр Мх Т, ѡѡу М Мх, рѡду Би ВО Гр Кр М Мх Ос Са Ск Т У, рѡлу Кр, рѡну се Лу, рѡру Кр, рѡу Лу Мх, рѡу Лг, рѡду У, сѡду Т, сарѡну Лг М Мх У, свлѡчу Лг, седѡ Би ДД У, сѡлу се Мх, сѡју се У, сѡу се Кр Лг Ос У, слѡву Мх Ос Т, слѡу У, слѡжу се Лг, слѡжу Гр Лу, снѡму Кр, сорѡчу се Т, сѡру Лг У, сѡу Кр, сѡву Кр Мх, сѡду се Ск, сѡду ДД, сѡму се Ос, сѡлу се ВО, сѡу се ДД, сѡжу ДД Лг Лу М Ск Т, сѡчу Мх, сѡлу Ос, сѡжу ВО ДД Лу, свѡу ДД Кр Мх Ос, свѡу се Мх Ск, свѡу Лу, угмѡлу се Ос, угѡду Кр Ос У, удѡру ВО Лг, улѡзу ВО, умѡсу Кр, уѡлу У, уѡу ВО, урѡду ДД, урѡну Са, урѡду Мх, усѡју Го, уѡчу Лу, ѡу У, ѡду се Ос, шѡу Т, шѡу Гр; вѡде ВО, жѡле Мх, зарѡде Гр, исѡлу У, мѡсе Мх, нѡсе Кр У, ѡлу У, ѡѡцу Лу Т, ѡу Гр, рѡде ВО Кр Мх Т, рѡру ВО, сѡде Мх, сѡу Би ВО, шѡле Го, шѡву Ск, уѡву ВО, умѡсе Т, усѡу-ѡе ВО, цѡне ВО;

бѡциду Мх, болѡду Ск, болѡду У, вѡлиду У, извлѡциду Лу, комѡриду У, крѡциду У, кѡциду Мх У, мѡциду У, нѡциду Би Мх У, оѡрѡциду У, ѡѡциду У, ѡѡциду Би, ѡѡрѡциду Мх, ѡрѡциду У, ѡрѡциду У, рѡциду Лу, седѡду Ск, седѡду У, шѡциду У, шѡциду У, учѡду Ск.

8. У осмој глаголској врсти изостаје наставак *-е* а доминира *-у* уз спорадично јављање *-ду*:

блѣју Са, блѣју У, боју се Ск, врѣшѣу Мх, дрѣжу ДД Лг Лу, звѣчу Мх, лежѣу ДД, ѣшѣу ДД Лу, рѣжѣу Мх, сѣоју Кр Лг Лу Мх Ск, сѣоју ДД, ѣчу ДД;

засѣду Са, сѣојѣду У.

Шаренило наставачких морфема налазимо и код помоћног глагола *хѣти*:

ѣа дѣ да кѣлу ВО, ѣакѣ дни дѣ М, дѣ дни да м удаду У; дне нѣне да најѣу ВО, нѣне дне М, дни нѣне Кр, сѣд дни нѣне Ос; мѣн ѣе да најѣшу Мх, дни днда шѣа ѣе да рѣду Т, ѣа, днда, шѣа ѣе да рѣду Т;

Маѣари дѣу д ѣду Лг, кѣко дни дѣу Ск; али у јарам нѣну ВО, а баксѣзи нѣну Лг, овѣ дѣетѣ шѣо нѣну сас нѣма Ос;

нѣнѣју Ос; дни нѣнеу сѣра М, нѣнеу Ос;

дѣеду дни д ѣу У; нѣнеду овѣ нѣши Кр; јел ѣеду д ѣзу Кр.

На основу изнесене грађе можемо констатовати да се наставци *-у* и *-ду* јављају у свим глаголским врстама. У првих пет врста наставак *-у* је континуант старословенског *-жтъ/-жтъ*, а у осталим је добијен аналошким путем. У VII и VIII врсти он изразито доминира. Наставак *-е* изостаје у VIII, а јавља се само у VII врсти. Будући да је овај наставак углавном потиснут у другим говорима смедеревско-вршачког дијалекта (банатске Хере, Биограчићи, Чумић, Церовац, Глибовац, Кусадак)³, његово поновно јављање везујемо за утицај књижевног језика.

По инвентару наставака најинтересантнији су глаголи VI врсте. Скоро подједнаку фреквенцију имају наставци *-ају*, *-ау*, и *-у* у односу на *-ду*, које се нешто ређе јавља.

На основу ранијих истраживања констатовано је да се наставак *-ају* у говорима смедеревско-вршачког дијалекта може срести једино на шумадијској периферији, практично на самој граници према шумадијско-војвођанском дијалекту⁴. Сада бисмо могли додати да је овај наставак присутан у свим испитиваним пунктовима Смедеревског Подунавља и дела Јасенице.

Морфолошки, а не фонетски разлози условили су појаву наставака *-ау* и *-у*⁵. Наставак *-ау* паралелно са *-ају*, *-у* или ређе *-ду* јавља се од

³ Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*, СДЗБ XXXI, Београд, 1985, стр. 305/6.

⁴ Нав. дело, стр. 311.

⁵ Тумачење ове појаве видети код Павле Ивић, Жарко Бошњаквић, Гордана Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта*, Друга књига: *Морфологија, Синтакса, Закључци, Текстови*. СДЗБ XLIII, Београд, 1997, стр. 171/2.

јужног Јадрана до Ђердапске клисуре⁶, у говорима ловћенско-комског, косовско-ресавског и смедеревско-вршачког дијалекта.

У књизи цитираној у фусноти бр. 5 на стр. 172. констатовано је да је наставак -у ван Баната ређи од -ау. И наша грађа је показала благу превласт наставка -ау.

Наставак -ду, једну од „северних обојености“⁷, забележили смо код свих глаголских врста и на целој испитиваној територији. Истина, најфреквентнији је код глагола VI, VII и I врсте, а код осталих се јавља у једном до два примера. Такође смо уочили да се најчешће јавља у Удовицама, најсевернијој тачки испитиване зоне и најближем пункту шумадијско-војвођанском дијалекту. Ово може бити условљено и обимношћу грађе из наведеног пункта.

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

Би	Биновац
Го	Голобок
ВО	Велико Орашје
Гр	Грчац
ДД	Добри До
Кр	Крњево
Лг	Лугавчина
Лу	Луњевац
М	Милошевац
Мх	Михајловац
Ос	Осипаоница
Са	Сараорци
Ск	Скобаљ
Т	Трновче
У	Удовице

⁶ Слободан Реметић, Нав. дело, стр. 311.

⁷ Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти — Њихова стурктура и развој, Прва књига — Ојшћа размајрања и шћокавско наречеје*, Сремски Карловци — Нови Сад, 1994, стр. 226.

БРАНИСЛАВ БРБОРИЋ
(Београд)

НАЦИЈА И ДРЖАВА СА (СОЦИО)ЛИНГВИСТИЧКОГ СТАНОВИШТА

Прошло је више од десет година откако смо Павле Ивић и ја, 1989. године, у првоме од два заједничка прилога књизи *Језички њри-ручник* (Ивић + 3 1991: 12), већ били исписали ову подугачку реченицу: „Америчка нација (по дефиницији држава и народ заједно), настала од многих, претежно европских етничких огранака, преузела је од бивше колонијалне метрополе готов језички стандард, енглески језик, као медијум опште јавне и службене комуникације, не забрањујући етничке језике као израз културног плурализма, али по правилу само у неслужбеној употреби.“ Тада, чини се, нисмо били довољно свесни извесне двосмислености првог дела наведеног исказа, сроченог тако да буде проширена, а не сложена, реченица, да буде дакле са само једним личним глаголским обликом — „преузела је“.

Наиме, премда смо, као и овде, у наводницима, малим словима означили лексему *нација* и синтагму *народ и држава заједно*, нисмо сасвим отклонили могућност да читалац целу ствар разуме тако као да она вреди само за грађане Сједињених Америчких Држава (САД). Прилика је да устврдим како смо мислили, не без колебања, на законном опуномоћено становништво свих тада постојећих држава — барем у Европи, ако и нисмо баш на житеље свих држава у свету.

Знали смо, на пример, да се амерички председник увек обраћа *нацији*, а не *држави*, још мање *државама* које улазе у састав *Сједињених Држава*. Знали смо такође да се у САД и изван „њега“, односно изван „њих“, такорећи *званично* употребљавају четири назива те државе: *United States of America, United States, America & USA* (потоњи, скраћеница, најчешће без тачака, премда се каткад може срести и скраћеница с тачкама — *U. S. A.*). И знали смо још да тадашњи председник Замбије, вишеплеменске и вишејезичке државе у Африци, Ке-

нет Каунда буди своје *судржављане* као *сународнике* покљнчем: *One Zambia — One nation / једна Замбија — једна нација*.

Не знам ни за себе с пуним поуздањем, а камоли за Павла Ивића, да ли смо помишљали на то да (треба) иста логика (да) вреди и за све становништво тадашње наше савезне државе, „многонационалне заједнице збратимљених народа и народности“, али се добро сећам да смо, пред само објављивање књиге, почетком 1991. г., понешто редиговали други њен прилог, друго поглавље њено, под насловом *Мерила језичке љравилности* (а не прво, *Начела наше језичке љолишике*), и то у његовом завршном делу. Наиме, сагледавајући шта се збива у СФРЈ, споменули смо и „додатни критеријум, који је наша специфичност (...). То је потреба да се очува *целовитости српске културе* а уједно и *језичко заједништво* с другим народима који се служе српскохрватским језиком“. Упозорили смо и на консеквенце оног што се збива(ло) мада се још није збило: „На пример, назив *српскохрватски* (стандардни/књижевни) *језик* могао би, упркос свим предностима на које смо указивали, ишчезнути из устава и јавног живота, уступајући место називу *српски* (стандардни/књижевни) *језик*.“

Наша тадашња социолингвистичка становишта, разуме се, била су усклађена с важећим правно-политичким околностима, владајућим још од Новосадског договора (1954). И нови Устав Републике Србије, донесен 28. септембра 1990, садржао је одредбу о *српскохрватском језику* (члан 8). Она је и данас (по)стојећа, мада је формално обеснажена 1992. г. Уставом СРЈ (члан 15), а фактички још 1991. г. законом о језику (Закон о службеној употреби 1991). На обликовање те законске одредбе, заправо, утицали смо Павле Ивић и ја уз још неколико лингвиста, тако да она гласи: „У Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик, који се, када представља српски језички израз, екавски или ијекавски, назива и српским језиком (у даљем тексту: српски језик).“ (Подразумевало се да се тај језик, *када не љредставља српски језички израз*, може називати и друкчије.) Када су следеће године, 1992, доношени Устав СРЈ и Устав РЦГ (Устави 1992) и Устав Српске (Устав РСп), нико се није колебао у погледу јединачног и јединственог назива *српски језик* (чл. 15, како је већ речено за Устав СРЈ; чл. 9. Устав РЦГ и чл. 7. Устава РСп).

Тих година, 1991. и 1992, још није било јасно шта ће се збити с Републиком Српском Крајином — хоће ли она опстати као *corpus separatum* у Републици Хрватској или изван ње, а још мање шта ће се збити са БиХ, чији је тадашњи председник Алија Изетбеговић узвиквао: „Жртвоваћу мир ради суверености!“ Још смо мање слутили да ће власти у Црној Гори у последњој години 20. века пожелети тзв. су-

вереност, која се своди на поклич — „двје столице у Уједињеним нацијама“.

Много сам својих текстова посветио Црној Гори и Црногорцима, укључујући цело једно поглавље своје најновије књиге (Брборић 2001: 269–303), не бавећи се ни *признавањем* ни *јорицањем* њене/њихове *самобитности*, толико неизвесне за све мале народе, па и за Српство, како окрњено тако и целовито, али не велико, јер оно велико никад није било ни као могућност, а камоли као стварност. На неки начин, и овај ће текст бити посвећен Црној Гори, за коју се, тј. за чије се вођство, није могло очекивати да ће, уз два авиона у свом цивилном ваздухопловству, пожелети (уз припомоћ две-три тамошње националне мањине [Арбанасе, Муслимане и/или Бошњаке, и Хрвате]) — и две нације, две цркве, две академије наука, два главна града и томе слично, правећи од Црногораца у Србији и од малог броја (осталих) Срба у Црној Гори националне мањине истог језика и исте вере, те исте народности — од Стевана Немање до Јосипа Броза.

Државност Црне Горе — неспорна у раздобљу 1878–1914, али спорна вазда пре 1878. и после 1914, мада, због тобожње другонародности, обновљена у коминтернинској кухињи и њеној главној исправи на Балкану, КПЈ — могла је мирно опстајати у држави уједињеног Српства на начин сличан постојању и опстајању Слободне Државе Баварске унутар постхитлеровске Савезне Републике Немачке. У СРН, наиме, од укупно 14 земаља (Länder), *слободну државност* негују још две земље у тој држави. Тако би могло бити и овде, али има оних који то неће ни у Црној Гори ни изван ње, а моћни су, можда и премоћни.

Вратимо се сада ономе чиме је започет овај текст, *нацији* као *народу* и *држави заједно*, којој/којима следи одговарајуће именовање, што, чак, не мора обавезно бити једноструко, као што ни именовање једног језика (и то не само у српско-хрватско-бошњачком случају) није морало бити јединствено, истоветно. И поставимо питање шта се збива с једним народом кад се нађе у више држава, односно шта се збива с више народа ако се нађу у једној држави.

Остављам по страни два континента, Азију и Африку, уз напомену да се у Кини више десетина језика сматрају једним, *ханским језиком*, чији је стандард заснован на пекиншком „дијалекту“. Тај се језик изван Кине назива *кинеским*, тј. његов је назив усклађен с називом државе у сваком поједином језику. У Индији и Пакистану на десетине милиона људи окупљене су у већинским народима тих двеју држава који говоре истим двоназивним језиком, *хинди*, односно *урду*. Своју пажњу усредсређујем на Европу и њене три испружене руке —

Северну Америку, Јужну Америку и Аустралију, те сасвим језгровито подсећам само на неке чињенице, без намере и могућности да их шире образлажем:

1. Немци живе у трима државама, двама федерацијама (Немачка и Аустрија) и једној номиналној (али не и стварној) конфедерацији (Швајцарској). Нико се у њима не колеба у погледу неговања јединог стандардног језика — (високо)немачког, који се, нпр. у Швајцарској, битно разликује од тамошњег *суйсшандардног идиома*. Немци, Аустријанци и Швајцарци сматрају се *трьима нацијама*, па и трима народима (Völker), мада је, кад је посреди свет који изворно говори немачким језиком, у питању један народ.

2. Американце и (Велико)Бриџанце дели океан, али их спаја исти језик, *енглески*, својевремено изгласан у конгресу с малом већином у надметању с немачким. Међу Американцима тешко је набројати све народе који су стали под њихов кишобран, мада је, говорило се некад, у Њујорку више Италијана него у Риму и више Ираца него у Даблину, баш као што је у Београду више Црногораца него у Подгорици. У Америци су милиони Латиноамериканаца који натуцају енглески а у кинеским четвртима у САД живи мноштво Кинеза међу којима има и оних што енглески једва и натуцају. Британци се деле на Енглезе, Ирце, Шкоте и Велшане, али, упркос покретима за оживљавање мртвих језика у Ирској и Велсу, сви свакодневно говоре родни енглески и не инсистирају на томе да су четири засебна народа. Изузетак је, ипак, Северна Ирска, где би католици хтели да им главни град буде у Даблину, а протестанти своју престоницу виде у Лондону. Американце и Канађане уједињује исти језик, енглески, а дели их, меко, државна међа. И једни, и други, и трећи удаљени су хиљадама километара од Аустралије и Новог Зеланда, али су уједињени истим језиком, енглеским. Индију раздира несагласје десетина великих и малих народа, вера и језика, али их уједињује страни језик, језик бивше колонијалне метрополе, енглески.

3. Сви *Латиноамериканци* — они у Северној, Средњој и Јужној Америци, изузевши Бразилце — говоре *шпански*. Народе у Латинској Америци, којих има двадесетак, нема смисла набрајати, али ваља рећи да су Мексиканци (Северна) и Аргентинци (Јужна Америка) највећи међу онима чији је матерњи језик шпански. Међутим, укупан број становника који говоре шпански није много већи од оних који, у само једној земљи — Бразилу, говоре *йоршугалски*. Није нигде забележено залагање за деноминирање шпанског језика. Нема, дакле, *мексичког*, *аргентинског*, *кубанског* ... језика. Нико своју националност не потврђује засебним називом језика, а још мање настојањем да се створи

оделит језички стандард, нешпански, а понајмање посебан језички систем.

4. *Португалаца* има око 10 милиона, али је њихов језик — захваљујући Бразилу, те државама Анголи и Мозамбику, које су у Африци — двадесетак пута говоренији у иностранству него у завичају. Међутим, Бразилцима, Анголцима и Мозамбичанима не пада ни на памет да се отарасе *португалског* или да, нпр. у Јужној Америци, највећи тамошњи језик прогласе *бразилским*, нити пак да у Африци Анголци и Мозамбичани прогласе — *анголски* и *mozамбички* језик.

5. У *Француској* се налази више народа, али та држава није склона потпиривати развој њихових језика, чак ни на Корзици, да и не говоримо о Бретањи, Прованси или нематичним деловима Каталоније и Баскије. Француски спољни изданци, у Квебеку (Канада) и другде по свету, у бившим колонијама, непоколебљиви су у томе да језик којим говоре називају — *француским*. Валонци у Белгији говоре такође француски, баш као Швајцарци у Женеви или Гали у Паризу, док Фламандци у Белгији говоре језик готово истоветан ономе у Холандији, али га називају *фламандским*, за разлику од Холанђана, који га зову *холандским*.

6. *Мањина Норвежана* говори језичким стандардом блиским ономе у Данској (која је Норвешком владала до 1905), али *већина* Норвежана говори својим „домородним“ језиком. Они су блиски као што су блиски и језици/дијалекти свих Скандинаваца, осим Финаца, чији језик, *фински*, садржи црте сродности с *мађарским*. Па ипак, када је реч о Норвежанима, они оба своја језика сматрају *норвешким*, а таквим их сматрају и странци. Међутим, сами Норвежани, говоре о *књишком* (*bokmål*) и *народским* (*nynorsk*) језиком, које су претходно називали царским (*riksmål*) и *земаљским* (*landsmål*).

У набрајању светских (социо)лингвистичких феномена могао бих лако стићи до апостолског броја 12, али морам стати да бих се још једном осврнуо на језичке прилике „на овим просторима“ (на просторима бивше СФРЈ). Ту нема ничега битно новог откако се СФРЈ распала чим су се њени народи *демокрашизовали* (с наводницима или без њих) и *раздружили* (1990–1991). И даље, кад се у Загребу и околини говори и пева *кајкавски*, то је блиско са *словеначким*. Оно што се изворно говори на Ријечи и у Сплиту — то је прави *хрватски*. Све остало, почев од стандардног језика, блиско је или једнако са српским што се говори у Београду, Бањој Луци или Никшићу, али се тај језик у Хрватској зове *хрватским*, док се он у Сарајеву и широм Федерације БиХ, чије су улице означене новим називима на плочама зелене боје, зове *босанским*. За то неће ни да чују ни

Срби ни Хрвати, али се српски и хрватски реалисти мире с називом *бошњачки језик*, сматрајући га, и у БиХ и иначе, примереним самоодабраном етнониму муслимана (*Бошњаци*). На Балкану је различита вера јача од блискости или различитости јужнословенских дијалеката, који су толико сродни да су њихови говориоци могли „произвести“ само један стандардни језик. Међутим, произвели су их четири: *словеначки, бугарски, македонски и наш језик*, који је одавно и *наш* и *њихов*.

Пре него што се вратимо Црној Гори и настојању дела њених политичких снага да се — уз две цркве, два језика и две академије наука и уметности (Црногорску и Дукљанску) — докопају и друге столице у Уједињеним Нацијама, ваља ми још нешто рећи о малим (независним или „независним“) државама у Европи, чија се „националност“ и/или „државност“ могу довести у питање уз помоћ различитих аргумената, па и социолингвистичких.

Нека то буде уз помоћ тачке 6. ове расправе.

6. Међу мини државе у Европи, од којих само Кипар по величини територије и броју становника личи на „евентуално“ независну Црну Гору, могу се (по азбучном реду) сврстати: *Андора, Кијар, Лихтенштајн, Луксембург, Малта, Монако и Сан Марино*. Реч је о државама веома различитих постања, етничког порекла и језичке службености. Све податке наводим првенствено према књизи чији је уредник (edited by) Дејвид Кристал / David Crystal (Кристал 1990).

6.1. *Андора* је 1982. године имала 39940 становника, распоређених на територији од 460 km². Та се територија налази на размеђу Француске и Шпаније, али се на њој говоре три службена језика — *кајталонски, шпански и француски*. Службено име државе гласи — *Кнежевина Андора*, која се често означава и као *Долине Андоре*. Постоји и придев *андорски*, али га нико не везује за језик.

6.2. *Кијар* је 1983. г. имао 659000 становника, расејаних на површини од 9251 km². Мада је подалеко од грчке матичне територије, а сасвим близу турске, на острву живи 77% Грка, 18% Турака и 5% осталих. Службени су језици *грчки и турски*, али се нашироко говори и *енглески језик*. Од 1974. године (пад пуковничког режима у Грчкој), Турци држе под окупацијом главну луку Фамагуста, претходно настањену грчком већином. Подручје које држе Турци (37%) због тога је у несразмери с оним које држе Грци (63%), а раније стање је било примерено стварном броју кипарских Турака. Фактичку независност има грчки део острва, док је турски под стварном влашћу (Републике) Турске, мада се и сам прозвао Републиком, коју нико не признаје осим Турске. Да није острво и да је брдовитији, Кипар

би подсећао на Црну Гору, која се протеже на површини од 13812 km², алн с готово једнаким бројем становника као на Кипру — 615000 (1991). Грци свој језик зову *грчким* а Турци *шурским*, но никоме не пада на памет да први назову *јужнокипарским* а други *севернокипарским*, нити међу Грцима има идеја о двама супротстављеним православним црквама, двама језицима и двама академијама, у чему се Кипар добро разликује од Црне Горе. У основи назива црногорске државе, за разлику од *Долина* Андоре, налази се *Гора*, дакле *иланина*, мада је брда и планина по Црној Гори много, и много високих.

6.3. *Лихтенштајн* је 1985. године имао само 27000 становника, смештених на површини од 160 km². Лихтенштајн није *република* него је алпска *кнежевина* (*Fürstentum*) у централној Европи (између аустријске покрајине) Форарлберг и швајцарских кантона Свети Гален и Граубинден. Становништво је германског порекла а службени језик — *немачки*.

6.4. *Луксембург* је 1981. године имао 364600 становника, који живе на површини од 2586 km². Уставна је монархија с апелативном синтагмом *Велико Војводство*. Луксембург је подељен на три округа, а становништво говори три језика — *немачки*, *француски* и *луксембушки*. Службена је валута француски франак, а ускоро ће бити евро, док странци сачињавају четвртину становника. Као држава настао је с Бечким конгресом (1815). У главном граду, који носи исто име као држава, живи око четвртине становништва саме државе.

6.5. *Малта* је острвска република, у којој, на површини од 316 km², живи 329000 становника (по попису из 1983). Састоји се од три већа острва (Малта, Гоцо и Комино, с још неколико ненасељених оточића). Имала је самоуправу у раздобљу 1960–1974, а независност је стекла 1974. Службени су језици *енглески* и *малтешки*. Малтешки језик, којим говори око 300000 људи, сродан је са западним дијалектима *арайског језика*, мада је његова структура, под утицајем романских језика, битно друкчија од изворне. Писмо му је латиница.

6.6. *Монако* је такође кнежевина, чији је број становника 1984. године износио у длаку исто као Лихтенштајн (27000). Налази се у Средоземљу, на француској територији у близини италијанске границе, на површини од 1,9 km². Службени језик је, разуме се, *француски*, а 58% становника су Французи. Сматра се независном државом под француским протекторатом.

6.7. *Сан Марино* је по броју становника близак Лихтенштајну и Монаку — свега 20600 (према попису 1980). Територија му је знатно мања од лихтенштајнске, али је неупоредиво већа од оне у Монаку. Износи 61 km². Посреди је република „блокирана“ италијанском те-

риторијом (средиште Италије). Иако је мала држава, подељена је на девет округа и представља најмању републику на свету. Дакако, службени је језик — *италијански*. Основао ју је у 4. в. истоимени хришћански светац, као прибежиште од верских прогона.

Све ове државе — укључујући и *Ватикан*, папску суверену државу, насталу 1929. године, скоро без територије, са око 1000 становника, који живе усред Рима на површини од 44 ха, чија је моћ, политичка, духовна и финансијска, у потпуној несразмери с двама потоњим бројевима — плод је необичних историјских околности, неспоразума и споразума заинтересованих европских држава позамашних величина или, чак, великих сила.

Да поновим: само једна од укратко представљених државица, Кипар, подсећа на Црну Гору. Ако је Кипар последица (не)споразума између Турске, Грчке и великих западних сила, Црна Гора, ако се поново успостави као независна држава, биће првенствено последица српско-српских неспоразума, оверених печатом великих сила. Уосталом, њен је стварни државни настанак (1878) резултат аустроугарско-отоманског споразума, овереног и руским печатом. Било би добро да се велике западне силе, овог пута вероватно без руског печата, споразумеју око тога да Црна Гора остане заједно са Србијом, јер је њен матични народ вековима — и пре, и за време, и после турског освојења — делио исто народносно осећање с матичним народом Рашке и потоње Србије.

Не би било логично и рационално да се „два ока у глави“ поделе тако да у Црној Гори оба ослепе. У Црној Гори се потомци српског народа деле на Србе и Црногорце, чији део неки називају Титогорцима, док су остали грађани Црне Горе подељени на истоверне Арбанасе и Бошњаке (чији ће се један део још неко време распознавати међу муслиманима, с великим почетним словом), уз мали број Хрвата. Било би неприродно и неразборито ако би се „независна Црна Гора“, *обогаћена* засебном столицом у ОУН, нашла *обогаћена* у Улцињу, и на Тузима, *завађена* с Београдом и *заштићена* у Загребу. Поготову не би било добро да (историјски — српска) Црна Гора буде у свему *распопућена*: у цркви, у науци и уметности, у језику и култури уопште. И не само распопућена него *расширојена*, *рашчешворена*, *расишорена* — по мери оних који су пре тридесетак година *осакаћили* њен врх, онај на Ловћену. Ако се деси независност, десиће се и невиђен сукоб између културне историје и (не)културне футуристике. У Европи неће бити аустројског, швајцарског или јужнокипарског језика, али ће Црна Гора муцати на *шишогорском* или *бакарићевском језику* — у складу с предвиђањима и жељама хрватског политичара

Владимира Бакарића (1912–1983), који је Црну Гору, 1977, идући мусолинијевским трагом, частио *црногорским језиком* (Бакарић 1978 [1977]).

Та необична социolingвистика неће сведочити о постојању нормалне државе и нормалне нације, још мање о нормалном настанку нормалног језика, „потврђеног“ у првом броју *Сrногорског књижевног листа* (Podgorica, 2001), листа на чијој првој страници стоји: godina I, broj 1, 1 DEM, који, како пише у заглављу, „izlazi na crnogorskom, srpskom, hrvatskom i bošnjačkom jeziku“, с тим што је све скупа, како стоји у импресуму, „plativo i tuživo u Podgorici“. Било би добро кад би све ово било барем „плативо“, јер сумњам да ће бити „исплативо“. Може ли *социolingвистика* помоћи да се објасни ова *нонсенсистиика*?

ЛИТЕРАТУРА

- Бакарић 1978 [1977] — Vladimir Bakarić, *Samoupravljanje je suština socijalističkog preobražaja savremenog društva* [Razgovor s Milošem Jevtićem], *Marksistička misao*, Beograd, 1, 159–192 [о језику 183–186].
- Брборић 2001 — Бранислав Брборић, *С језика на језик*, Београд — Нови Сад, ЦПЛ & Прометеј.
- Закон о службеној употреби 1991 — *Закон о службеној употреби језика и писама*, Службени гласник Републике Србије, број 45/91
- Ивић + 3 1991 — Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Језички љиручник*, Београд, РТБ.
- Кристал 1990 — *The Cambridge Encyclopedia*. Edited by David Crystal, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney, Cambridge University Press.
- Устав РСп 1992 — *Устав Републике Српске и амандмани (Важеће одредбе)*. Друго издање, Српско Сарајево, Ослобођење, 1996.
- Устави 1992 — *Устави Савезне Републике Југославије, Републике Србије, Републике Црне Горе*, Београд, Службени гласник са п. о., 1995.

ВЕЉКО БРБОРИЋ
(Београд)

О СКЕРЛИЋЕВОЈ АНКЕТИ У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ГЛАСНИКУ

Срби тек на крају 20. века, после више деценија, свој језик поново зову својим (српским) именом. Српски језик (у значењу *српски језички стандард*) настаје с Вуковим деловањем, а његов преплет са хрватским, може се рећи, започиње од 1850. године, тј. од потписивања Књижевног договора у Бечу¹. Захваљујући том преплету, српски језик је оптерећен са две азбуке (ћирилица и латиница) и два књижевна наречја (екавско и ијекавско). Срби су једна од посве ретких двоазбучних нација на свету. У прошлости, ближеј и даљеј, било је више покушаја да се та двојства скрате. Данас је сасвим извесно да ће Срби и у наредном веку живети с језичким двојствима. Наиме, стечене навике и свеколико културно наслеђе учинили су своје и било каква озбиљнија промена постојећег стања била би револуционарног карактера (последњи такав покушај био је увођење екавице у Републици Српској). Дакле, наставићемо с две азбуке и два изговора, а то значи да Срби и у језику остају неуједињени. Ситуација је данас подоста промењена у том смислу што се српски етнички, па самим тим и језички и културни простор у последњој деценији 20. века знатно смањено. Битно нас је мање у Хрватској, а и у бившој Босни и Херцеговини мање нас је него 1991. године.

---

¹ Књижевни договор, који су Вук и Даничић потписали у Бечу (1850) с илирцима, често је цитиран као пресудан документ. Ваља рећи да ни једну ни другу страну нису представљали званични делегати властитих средина и народа, већ нека врста самосталних представника. И поред свега, ово је у том тренутку био важан датум. То је, може се рећи, датум када су илирци начелно прихватили Вуков језик, али ће стварно, званично, језичко уједињење уследити четири деценије касније, једанаест година после Берлинског конгреса (1878). Остаће запамћено да је Бечки договор први покушај „уједињења“ српског и хрватског језика. Несрпска страна била је на овом „договору“ неупоредиво бројнија (Кукуљевић, Деметар, Мажуранић, Пацел, Миклошич и Пејаковић).

Овде ће бити речи о покушају језичког уједињења с почетка овога века, покушају чији је идејни творац био Јован Скерлић, иницијатор *анкеше* у Српском књижевном гласнику (у даљем тексту Гласник). Скерлић је поткрај 1913. године у тада врло читаном и популарном Гласнику, који је излазио два пута месечно, написао чланак с насловом *Источно или јужно наречје*² (у два наставка — Гласник 308 и 309–310). Констатујући оквирно јединство и битну уједначеност књижевног језика Скерлић каже: „Али остало је још јазова између оба дела наша народа: постоји пре свега тешко премостива, и за наш народ фатална, подвојеност на три супротне вере, затим остале су још две азбуке, латиница и ћирилица, и, најзад, два наречја којима се у књижевности служи, источно и јужно“ (Гласник бр. 308 : 757).

Ако се вратимо у историјат овог проблема, брзо ћемо наћи његово семе у Вуковој *Писменици* (1814) и *Српском рјечнику* (1818). На оптужбе својих противника северно од Саве и Дунава Вук је врло брзо и оштро одговорио: „Што сам до сада све околишавао, овдје ћу изријеком да кажем: де се у народу нашем нигдје не говори српски тако ружно и покварено као у Сријему, у Бачкој и у Банату... А гдје се говори најбоље? Ево и на то одговора. Српски се говори најчистије и најправилније у Херцеговини и у Босни...“ (*Скуљени грамајички и йолемички сјиси*, II, стр. 133 и 134). Вук се, наиме, ни по коју цену није хтео „ослободити“ ијекавице. Два су разлога за такву одлуку била доминантна: 1. Вук је рођени ијекавац па му је ијекавица била лепша и дража и 2. претежни део народних песама забележен је изворно ијекавски.

Разлози које је Вук наводио у прилог јужном наречју, а Скерлић с њима полемисао, могу се сажети у шест тачака: 1. оно је било најраспрострањеније; 2. све народне песме су записане на јужном наречју; 3. лако се разликују речи са више значења (*сједим и сиједим, зайјевајти и зайјевајти...*); 4. јужни говор је најближи (црквено)словенском; 5. јужно наречје је и код дубровачких писаца; 6. Карацић га је сматрао за право, непокварено, чисто српско. На све ове разлоге и објашњења Вука Карацића Јован Скерлић одговара: „Од свију наведених разлога ниједан не изгледа довољно јак и убедљив да јужно наречје, са искључењем других, треба да постане књижевно наречје српско-хрватске књижевности“ (Гласник бр. 308 : 770).

² Вуков назив источно наречје означава у савременој терминологији млађи дијалекат штокавског наречја с екавским изговором, тј. шумадијско-војвођански дијалекат, а јужно наречје млађи дијалекат штокавског наречја с ијекавским изговором, тј. источнохерцеговачки дијалекат.

У наредном двоброју Гласника (од 1. и 16. децембра) Скерлић наводи и анализира разлоге за прихватање источног наречја. Ево и тих разлога сажетих у шест тачака: 1. „источним“ наречјем говори већи и образованији део српског народа; 2. ово наречје је једноставније и лакше, док је „јужно“ врло сложено и тешко; 3. има дужу традицију, оно је језик и старе српске писмености и нове српске књижевности; 4. ово наречје најзгодније је за поезију; 5. „источно“ је већ потиснуло „јужно“ и сигурно побеђује; 6. српски писци из Јужне Угарске с почетка 19. века пишу екавски.

Већина Скерлићевих разлога у корист „источног“ наречја јесте оправдана, али је сигурно да неки од њих не би издржали озбиљну научну критику. О даљим разлозима за прихватање овог наречја Скерлић каже: „Овде је наведен довољан број разлога, и види се зашто се не може јужно наречје које је унео Вук Караџић усвојити као опште књижевно српско-хрватско наречје. ... Нико у источним крајевима и не помишља на усвајање јужнога наречја. Данас је јасно да источно наречје има много јаче разлоге за себе, као наречје којим говори већи и културнији део нашега народа; оно је простије, једноставније, и једном човеку из јужних и западних крајева њиме је лакше писати и говорити. То наречје има за се време и силу ствари, сваки дан ради за њега, и оно се само собом, по сили ствари, шири и побеђује“ (Гласник 309 и 310 : 872).

После двају властитих текстова Скерлић је, у име Гласника, упутио писмо одређеном броју „најпозванијих“ о том „књижевном и културно-националном питању“. Сви су замољени „да у облику и величини како ви нађете за најзгодније, — изволите казати своје цењено мишљење“ (Гласник 312 : 114). Колико је било „замољених“, нисмо могли проверити, али су у Гласнику објављена укупно 32 одговора, па ћемо овде цитирати кључне речи или реченице из свих приспелих одговора, редом којим су стигли и објављени у шест бројева Гласника од 312 до 317. Настојали смо да цитати буду репрезентативни, иако, разуме се, овако изоловани и кратки могу бити и недоречени или погрешно интерпретирани. Дајемо, поред имена, и град из кога је стигао одговор, када он стоји уз име, јер и то има извесну тежину. Одговори су стизали и објављивани од 16. јануара до 1. априла 1914. године³. Ево одговора на Скерлићев упит:

³ Тачно месец дана после последњег објављеног одговора у Београду је изненада, после дводневне болести, у ноћи између 1. и 2. маја, преминуо Јован Скерлић, уредник Гласника.

1. Фран Илешић (Љубљана)

„И ако сам научно писати и хрватско-српско говорити ијекавски, налазим да за огромну већину Словенаца *е* би било велико олакшање у читању и говорењу хрватско-српског језика“ (Гласник 312 : 115).

2. Алекса Шантић (Мостар)

„... ја држим да писци српско-хрватски ван Краљевине Србије треба да приме то источно наречје. Кад остали културни народи имају само један свој књижевни језик, што не бисмо и ми ...“ (Гласник 312 : 115).

3. Светозар Ђоровић (Мостар)

„... јужно или источно, кад већ сви видимо, јасно и бистро, да, ако као *један* народ желимо имати и *један* књижевни језик, непрактично је и непаметно и даље задржавати оба. И ја одмах отворено кажем, да сам за – источно наречје“ (Гласник 312 : 116).

4. Марко Цар (Задар)

„Ја сам, без икаква устезања и без икаква ограничења, за наречје источно. Рођени 'јекавац', изгледаћу, можда, као неки одметник од свога јата, но ја се у овом случају држим начела: да опћу корист треба стављати изнад свега“ (Гласник 312 : 116).

5. М. Полит-Десанчић (Нови Сад)

„Можда би јужно наречје било лепше, али пошто је готово читава наша досадашња литература писана источним наречјем, па је исто наречје и згодније у писању, то би можда источно наречје могло имати предност“ (Гласник 312 : 118).

6. Јосип Смодлака (Сплит)

„... понављам што сам казао лане у анкети 'Веде': *источно* и *никаково друго*“ (Гласник 312 : 119).

7. Владимир Ђоровић (Сарајево)

„Не без извесне унутрашње борбе, ја сам се одлучио за екавштину, за источно наречје, раскидајући с нашим филолошким традицијама и, што је било много теже са дијалектом који сам примио од матере учећи прве речи и којим се и данас служим живећи у средишту једне ијекавске области“ (Гласник 312 : 123).

8. Франо Супило (Ријека)

„На Ваше цијењено питање частим се одговорити: *јужно наречје!*“ (Гласник 313 : 217).

9. Ђорђе Пејановић, (Сарајево)

„Скоро сва наша културна литература и већи део књижевности писани су источним наречјем. Сви су услови, да се од сада то потен-

цира. Национално-политички моменти су одсудно за екавшину, књижевно наречје Србије... Победа екавшине осигурана је“ (Гласник 313 : 218).

10. Стојан Новаковић (Београд)

„Ја и сад мислим да није време ломити међу два говора, већ да треба оставити и једном и другом равноправност да се боре. При свем том ја сам једнако из различитије разлога, да источни изговор треба да буде узет за општи изговор нашега књижевног језика. Али сам за то да то буде природним током, истинитом моралном победом, ако је могућно“ (Гласник 313 : 221).

11. Томо Маретић (Загреб)

„Али то је велики посао, за који прије свега треба много времена. Преко ноћи такав плод не може уродити“ (Гласник 313 : 224).

12. Иван Крниц

„Опростите ми, ја мислим да ова анкета не ће имати никаква практичног успјеха. Већина Срба писат ће и даље источним, а већина Хрвата јужним нарјечјем. ... Али кад бих баш сасвим искрено морао казати своје мишљење, онда велим: *Јужно нарјечје треба да њистине ојшти у целој српско-хрвајској књижевности*“ (Гласник 313 : 225–226).

13. Боривоје Ј. Поповић

„Али је мене, у пркос свих ових заводљивих лепота јужнога наречја, резон неодступно одлучио за источни дијалекат“ (Гласник 313 : 226).

14. Милутин Ускоковић (Београд)

„И ако сам рођен у крају где народ говори јужним дијалектом, потписујем дословце ваше мишљење о првенству источног наречја, а верујем да ће се с тим сложити и већина наших писаца“ (Гласник 313 : 228).

15. Милан Марјановић (Загреб)

„Источно наречје, ишчишћено од оријентализама и обogaћено лексичким богатством из других наречја, а већ данас највише литерарно разрађено и способно за виши стил, могло би да у многим чем оплоди и западне писце ... И ја сам, рођен чакавац-екавац... и могу особито добро да ценим једноставност источног наречја“ (Гласник 314 : 285–286).

16. Иво Ђипико (Сарајево)

„Рођен сам икавац, у школи сам морао бити некавац, ради Вука и народних песама јекавац, а сада сам због живогa народа, и што ми

се чини јаче и подесније од јужнога, одлучно за источно наречје“ (Гласник 314 : 287).

17. Иво Војновић (Дубровник)

„... може само да одлучи један *Конгрес за културно уједињење српско-хрватске нације ...*“ (Гласник 314 : 289).

18. Владимир Черина (Сплит)

Јужно наречје може бити с чисто књижевног гледишта привлачивије од источног, али екавщина није само практичнија, него је и национално-културно потребнија. Усвојити екавштину као писмени и усмени начин говора, дужност је, мислим, свих оних који у културном уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца виде једини излазак...“ (Гласник 314 : 290).

19. Влад. Скорић (Бања Лука)

„Ви тамо у Србији у бољим сте приликама, па су вам и успјеси већи. (...) Па када сте нас већ претекли и радом и успјехом, право је да вам пустимо првенство и да примимо за књижевни дијалекат онај, којим се ви служите. *Шта више нама је дужности облакшати вам у свему гдје можемо, да и даље шрошиће снагу у иречим и крујнијим йословима*“ (Гласник 314 : 291).

20. Васа Стајић (Панчево)

„После свега овога, мени ништа не би сметало да прихватим ва-ше разлоге у корист екавштине, да пожелим споразум југословенских књижевника у том смислу, да од Времена очекујем такво решење питања“ (Гласник 314 : 292).

21. Миле Старчевић (Загреб)

„Исто је тако и ваш Вук као и наш Гај прихватио то наречје за књижевни језик... јер је то херцеговачко наречје најближе старом нашем црквеном или старословенском језику... „ (Гласник 314 : 293).

22. Александар Белић (Београд)

„Ја мислим да нећу нимало погрешити, ако речем, када узмемо источни изговор у целокупном српскохрватском народу који учествује у српско-хрватској књижевности, ...У корист источног дијалекта несумњиво говори његова простота и лакоћа употребе. То је оно што, по мом мишљењу, говори у корист његове победе“ (Гласник 315 : 379–384).

23. Рикард Каталинић Јеретов (Опатија)

„ Мислим, да наречје није на путу нашој заједници, данас већ проведеној у души и срцу сваког свјесног Хрвата и Србина; на путу нам је *йисмо*“ (Гласник 315 : 385).

24. Рикард Николић (Задар)

„У првом реду треба истакнути да није лако одговорити једном одлучном тврђњом на таково питање“ (Гласник 315 : 385).

25. Васо Глушац (Тузла)

„... и увек сам долазио до закључка, да би то требало да буде источно наречје“ (Гласник 315 : 386).

26. Петар Скок (Бања Лука)

„Јекавски је говор постао искључивим књижевним језиком Хрвата и једног дијела Срба, а екавски опет искључивим језиком Срба. ... Да ли ће тако остати и у будућности, на то се данас не може одговорити“ (Гласник 315 : 389).

27. Иван Храбар (Љубљана)

„За мене као Словенца ствар је сасвим јасна. Ја не могу него препоручити, да источно наречје постане опште у целој српско-хрватској књижевности“ (Гласник 316 : 438).

28. Милан Решетар (Беч)

„... мислим и ја да ће екавски изговор надјачати јекавски, док сам прије мислио да ће јекавски бити јачи“ (Гласник 316 : 439).

29. Јован Живановић (Карловци)

Ја држим, да треба, да остане по старом као што је и досад било“ (Гласник 316 : 442).

30. Мирко Королија (Задар)

„Ја сам 'екавштину' примио“ (Гласник 316 : 445).

31. Франо Кулишић (Дубровник)

„Источно ће наречје победити; право је, природно је да тако и буде... заједнички српскохрватски језик у српскохрватској књижевности јесте источно наречје, писано ћирилицом, фонетичког правописа“ (Гласник 316 : 446-447).

32. Вељко Милићевић (Цетиње)

„С тога, ја нећу да питам која од њих треба превладати, већ која ће да превлада. То ће бити, без сваке сумње, екавска особина источног дијалекта ....“ (Гласник 317 : 528).

Изводи из одговора које смо овде навели и нека потоња сазнања намећу неколико закључака:

1. Анкета је обухватила за тадашње прилике 32 истакнута и упућена прегаоца из 16 различитих средина и градова (Љубљана, Мостар, Задар, Нови Сад, Сарајево, Ријека, Београд, Загреб, Дубровник, Сплит, Бања Лука, Панчево, Опатија, Тузла, Беч и Цетиње), па је самим тим њена вредност могла бити већа. Она открива да су појединци католичке провениенције подељени на оне који су били одани ши-

рем националном јединству и оне који се „задовољавају“ Хрватством, па из њихових одговора проистиче да је пожељно да остане двојство.

2. Одговори у анкети су показали одређене нетрпељивости и наговестили неке разлике које су касније резултирале и дубљим поделама, али је пристојност у тону била готово општа појава свих учесника, тј. њихових одговора.

3. Неки писци, тадашњи или будући „освешћени“ Хрвати, у једном периоду, занесени и инспирисани овом идејом, писали су „јединственим“ идиомом у једном периоду 20-их година 20. века. Међу њима је био, нека остане забележено, и Мирослав Крлежа.

4. Срби који су били изван матице, уз извесну емотивност и не без жаљења за ијекавицом, одлучно су се залагали за екавицу (А. Шаитић, С. Ћоровић, В. Ћоровић, Ђ. Пејановић, В. Скарић, В. Глушац...), као и Словенци (Ф. Илешић, И. Крниц, И. Храбар), док су Хрвати били подељени или уздржани.

5. Домети анкете изгубили су актуелност смрћу Јована Скерлића и вихором Првог светског рата, који је убрзо уследио.

6. Све оно што је следило после 1918. водило је јасном националном диференцирању Срба и Хрвата на верској основи, којем нису подлегли само ретки појединци у културном, у научном и политичком животу.

7. Скерлић је добро осетио, као и Стојан Новаковић и тада и много раније, да нешто није у реду са књижевним, односно стандардним језиком српског народа. Несрећа је била и у томе што су Срби поверовали или, прецизније, што су били присиљавани/присиљени да поверују како је могуће да се два народа сједине у једну нацију.

8. Да су Срби схватили, првенствено између два светска рата, да треба успоставити језичко јединство не обазирјући се на то шта ће рећи Загреб, Скерлићева идеја могла је имати далекосежно историјско значење. А овако, она заслужује опсежну студију која ће, узимајући у обзир и прилике које су јој претходиле, указати на њен смисао у новим државноправним околностима које су Србе стигле на крају 20. века, тј. на крају другог миленијума.

РАНКО БУГАРСКИ
(Београд)

НЕКИ АСПЕКТИ ЖАРГОНИЗАЦИЈЕ У НАШЕМ ДАНАШЊЕМ ЈЕЗИКУ

1. *Увод.* Овај прилог је део обимнијег рада у припреми.* Предмет ширег истраживања јесте текући социолингвистички процес жаргонизације у суфиксалној творби именица нашег језика. У овој прилици издвајамо само неке општелингвистички и теоријски релевантне аспекте ове проблематике. У ту сврху ће бити поменути и кратко илустровани неки од двадесетак испитиваних наставака, при чему ће морфолошки састав изведеница остати изван ове семантичко-стилистичке анализе.

Под жаргонизацијом подразумевамо тенденцију форманата, који већином функционишу и у стандардном језику, да у растућој мери учествују у образовању жаргонских или полужаргонских лексема и значења, чиме и сами добијају специфичну боју. Реч је о твореницама са приметном а најчешће и доминантном експресивном, фамилијарно-жаргонском нотом, карактеристичном за актуелни говор нарочито градске омладине. Многе од њих ређе се налазе у писаном језику, а у стандардним речницима оне као целина нису — или још нису — регистроване, било уопште или у за нас пертинентној употреби. Примери су током последњих година прикупљени из медија, из говорне продукције младих људи, укључујући и анкетирање студената опште лингвистике на Филолошком факултету у Београду, а мањим делом из постојећих речника жаргона. Део те шире грађе, уз коментаре и тумачења, садржан је у две скорашње ауторове расправе из ове области, где се могу наћи подробнији подаци као и упуте на литературу (Bugarski 1997 а, б). Разматрање које следи представља наставак тих

---

* Аутор овај текст са дужним пијететом посвећује успомени на Павла Ивића, свестраног лингвисту чијем интересовању његова тематика не би промакла.

радова, приређен тако да у неколико одељака уопштено укаже на поједине стране ове вишеструко занимљиве појаве.

2. *Жаргонски конџинууми*. Жаргонизација се показује као питање степена, и то на два начина. Прво, разлике се градијентно испољавају између самих форманата. На једном крају, као гранични случај мање интересантан за нашу анализу, налазимо наставке који заправо нису жаргонизовани него су изворно жаргонски, јер се практично и не јављају изван жаргонизама. Такви су наставци, карактеристични за вербално стваралаштво ранијих генерација, *-ијана*, нпр. *косијана* (коса), *чизмијана* (чизмица), *ловијана* (лова, тј. новац); *-ијанер*: *вискијанер* (виски), *дискијанер* (дискаћ), *совијанер* (сова, тј. спавање); и *-ијановић*: *кофијановић* (кафа), *ногијановић* (нога), *фуријановић* („фураће“, тј. забављање). У исту групу спадају данас актуелнији необични домаћи наставци *-ишка*: *ћровалишка* (провала), *оћкачишка* (лудило; лудак), *сућеришка* (израз одушевљења); *-аја*: *кобаја* (кобасица), *Батаја* (Батајница), *жураја* (журка); и *-ца*: *мерца* (мерцедес), *книнца* (борац из Книна), *динца* (динар). По томе им је сличан суфикс шпанског порекла *-ос*: *алкос* (алкохоличар), *наркос* (наркоман), *ћензос* (пензионер). Остали суфикси, овде заступљени у жаргонизмима, иначе су чести и у лексемама стандардног језика. На другом крају нашег континуума су тек донекле жаргонизовани форманти новијег страног порекла, као *-ијека*: *видеоијека*, *ијеветјека*, *цедеијека*; *-анџ*: *дрогираниџ*, *фолираниџ*, *бузораниџ* (хомосексуалац); и *-аџор*: *снагаџор*, *дрмаџор*, *ловаџор*. По средини су домаћи и одавно одомаћени суфикси који жаргонизацији подлежу лакше и брже, као *-ајк/-њајк/-љајк*: *на брзака*, *Сћудењајк*, *бувљајк*; *-ија*: *нафћаија* (продавац нафте), *шерћаија* (демонстрант са шерпом), *мрежаија* (претраживач по интернету); и *-уша*: *ћедеруша* (мушка торбица), *сачекуша* (убиство из заседе), *сћонзоруша* (девојка са „спонзором“).

А друго, лексеме које садрже ове форманте и саме се могу аналогно рангирати. Ми о жаргонизацији говоримо у ширем смислу речи, не везујући ту појаву само за самосвојне језичке карактеристике мањих, нарочито маргиналних друштвених група. Тиме обухватамо распон између речи које припадају ширем разговорном језику, па су тако већ део језичког стандарда или су на његовом прагу (као *здравсћивењајк*, *оћџораш*, *сачекуша*, *ићерџана*, *рошћиљџијада*, *фолираниџ*) и оних типично жаргонских у ужем смислу (као *слејајк* /слепа улица/, *доиџ* /допинг/, *наркос*, *сућеришка*, *жураја*, *динца*). При томе посебну категорију чине креације које су тако особене или пак толико нове да се, бар засад, могу третирали као околионализми, дакако са могућношћу да се накнадно колико-толико устале у језику (нпр. *каџа-*

сѝрофић /филм о Титанику/, *Денѝана* /приватна стоматолошка ординација/, односно *оѝйоријада* /концерт у режији студентске организације Отпор/).

3. *Семантички континуитет*. Поменути распон повезан је и са околношћу да новија жаргонска остварења имају подлогу у традиционалним језичким средствима. Тако се, на пример, реч *црквењак* у жаргонизованом значењу верника ослања на раније значење занимања, а *ѝројкаш* који у кошарци убацује тројке на љака који добија тројке. У неким случајевима жаргонска експресивност новог значења добрим делом и потиче од односа према ранијем, па тако *црквењак* ту везу експлоатише сугеришући да је реч о вернику који у цркву иде готово професионално, док се номинацијом дојки као *млечњака* успоставља ефектан контраст са млечним зубима дојенчета. А када дата лексема већ има више значења, најновије се „прикопчава“ за оно које се може згодно искористити. Реч *крѝаиш* у примени на човека који се потписује крстом не асоцира се са стандардним значењима те лексеме (орао; брод), па ни са жаргонизованим значењем припадника омладинске групе са Црвеног крста у Београду, али као да на суптилан начин хвата везу са учесницима крсташких ратова — махом неписменим носиоцима крста као дефинишућег симбола. Такве везе не постоје нужно у свести оних који те речи користе, али су несумњиво уткане у танане асоцијативне мреже одговарајућих лексема, чинећи део њиховог семантичког потенцијала.

4. *Језичка економија*. Управо наведено указује на знатан потенцијал за полисемију, веома изразит особито код суфикса *-а̋к* и његових варијанти. Тако лексема *девизњак* означава девизни рачун, стручњака за девизно пословање, а евентуално — иако то нисмо забележили — и човека који зарађује или плаћа у девизама; дакле, разне ствари у вези са девизама. *Модњак* покрива област моде (у значењу бутика, часописа или ревије). *Лажњак* може да буде практично све што је лажно, од новчанице, сата или фирме до варке телом у спорту или ослонца у ортопедији. *Дуѝљак* је оно што се поима као двоструко (пиће, зглобни аутобус, капија са два улаза, бисексуалац итд.), а *дивљак* је било шта што се ради илегално, без дозволе, на црно. (Подробније о овим и другим примерима у: Bugarski 1997a, нарочито стр. 105–107). Из овога произлази двостепена економичност већине оваквих образовања. С једне стране, лексема *девизњак* настаје универбизацијом синтагми *девизни рачун*, или *девизни сѝручњак*, или *девизни гост* и сличних, узетих појединачно; а с друге стране, и поврх тога, иста та лексема скупно обухвата све поменуте синтагме. Тако се на граматички механизам универбизације надограђује семантичко

својство полисемије, и та комбинација остварује максималну економичност израза, иначе својствену жаргону.

5. *Пићање фокуса жаргонизације*. За оваква истраживања од највећег је значаја питање да ли се жаргонска експресивност испитиваних лексема може у целости приписати њиховим основама или пак, бар једним делом, самим суфиксима. За нашу тезу о жаргонизацији као једном од обележја актуелне творбе речи свакако је занимљивије ово друго решење, за које сматрамо да смо га у ранијим анализама потврдили. Тада смо закључили да су анализирани форманти „повукли“ експресивност из неких претходних комбинација и почели да је преносе на нове формације, најављујући вероватноћу да ће они и убудуће бити продуктивни у образовању жаргонизама чак и независно од природе њихових основа (Bugarski 1997b: 124–125). Чини се да исти закључак следи и из накнадно проученог материјала, који у овом кратком и селективном приказу није могао бити изложен. Наиме, само за мањи број наставака може се рећи да уз њих претежу експресивне основе — иако и сами они, дакле у изолацији, делују стилски маркирано. Такви су *-ос*, *-уша* и *-ош*; примера ради, код овог последњег имамо експресивне основе у речима као *џигош*, *мућкарош*, *џабалебарош*, али је у изведеницама *кицош*, *ђилкош*, *дођош* експресивно дејство целине очигледно допринос суфикса а не основе. А код свих осталих форманата мера експресивности коју поседују њиховом помоћу изведене лексеме морала би се увелико приписати самим тим формантима, махом афективно обојеним, јер су основе којима се додају упадљиво разноврсне у погледу стилске вредности (најчешће неутралне, али и позитивно или негативно експресивне).

Како овакав суд не би деловао одвећ произвољно или импресионистички, покушајмо да га подвргнемо нешто егзактнијој провери. Тест који се овде такорећи сам намеће јесте експериментисање са различитим наставцима додатим истој основи. То неће свугде бити могуће, јер многи од наших примера не би лако примили — или не би уопште примили — неки други наставак (нпр. већина на *-āk/-њāk/-љāk* и практично сви на *-џека* и *-ијада*). Али има и доста оних где би иста основа, експресивна или не, могла да прими два, па и три наставка; па да погледамо неке од могућих резултата.

У појединим случајевима могућа замена не би донела неку разлику у експресивном дејству: *мајџорњак/мајџорац*, *минић/мињак*, *бедак/бедаја* (бедна ствар; лоше расположење). У неким другим случајевима може се говорити о подједнаком степену али нешто друкчијој врсти експресивности: *наркос/наркић*, *џајџос/џајџаш*, *удбаш/удбић*. Али критеријалну вредност има тек трећа категорија случајева, где се

осећа разлика у степену експресивности — а она се због идентичне основе свакако мора приписати самим наставцима. Реч *мрежација* би евентуално могла да има алтернативу *мрежаш*, али са осетним губитком у експресивности. Слично томе, основа популарне жаргонске кованице *ћедеруша* творбено би могла да прими алтернативне наставке *-ка* и *-ица* са истим значењем, али би тако изведене речи биле осетно мање експресивне. (*Спонзоруша* би, узгред речено, са овим наставцима променила значење, јер би означавала жену која је сама спонзор). Обрнути ефекат, односно пораст експресивности, био би постигнут ако би се *меџаш* заменило са *меџација* (носилац „таргета“ приликом бомбардовања НАТО). Исто тако, експресивност и степен жаргонизованости постепено расту у следу *комјјуџерисџи-комјјуџераш-комјјуџерџија*; упоредљиво дејство налазимо у прогресији од немаркираног *џур* преко фамилијарног *џурка* до жаргонског *џураја*.

6. *Закључак*. Овако сведен биланс пружа основу за општи закључак да се овде одиста ради о процесу жаргонизације једног дела суфиксалне творбе именица у нашем савременом језику, а не просто о стварању лексема које би, захваљујући експресивној природи својих основа, као целине биле стврстане у специфични жаргонски регистар вокабулара, и то без уважавања удела карактеристичне деривационе морфологије у њиховим особеним семантичко-стилским вредностима. Овде, дакле, није реч о пуком разврставању готових лексичких производа, него о разматрању расподеле улога и интеракције са повратним дејством између учесника у творбеном процесу који до њих доводи. Осим тога, овакве анализе изнова потврђују да се у околностима комплексне урбане свакодневице не може више говорити у терминологији књижевног језика, разговорног језика, језичког стандарда и супстандарда, као неупитних, оштро разграничених и статичких категорија. Наши примери јасно показују да су ту на делу континууми и преливи између условно раздвојених језичких варијетета, регистара и стилова, који одражавају сву динамику процесâ размене и промене у језику као и друштву. Указати на ово никако не значи довести у питање и саме језичке норме и стандарде, али значи истаћи потребу за једним савременим, флексибилним и диференцираним приступом испитивању разноврсних функција језика у данашњем свету.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Bugarski, R. (1997). *Jezik u kontekstu*. Sabrana dela, 8. Beograd, Ćigolja štampa / XX vek.
- Bugarski, R. (1997a). Jedan žargonizovani sufiks: sh. -*āk*. Bugarski (1997), 102–117.
- Bugarski, R. (1997b). Žargonizacija u tvorbi reči. Bugarski (1997), 118–127.

МИЛЕТА БУКУМИРИЋ
(Гораждевац)

О НЕКИМ ПОЗАЈМЉЕНИЦАМА ИЗ АЛБАНСКОГ ЈЕЗИКА У ГОВОРИМА СЕВЕРНЕ МЕТОХИЈЕ

Језици у контакту остављају траг додир који се рефлектује у многим сегментима, па и у лексици. Имајући у виду прошлост нашег народа, разумљиво је што нам се у језику одомаћио велики број варваризама. У билингвалној севернометохијској средини поред бројних турцизама употребљава се и један број речи које су у наш језик ушле из албанског језика.

Следећих неколико десетина одредница допуниће слику севернометохијских говора.¹

áбит (се), áбим, áбйо, несврш. *зубийи конценџрацију.* — Пóчо си да се áбиш. Аbйла се неко врéме Г. *збуњивайи* Алб. *habít чудийи, изненадийи, збунийи (се).*

ару́цас непром. *други назив за йасџирску игру кунђуруй.* — Тó смо мй звáл'и ару́цас Љу.

бардóш м *ойшйи назив за йса беле длаке.* — Бёо пáс се зове бардóш Г. Алб. *bardhášh белац.*

бардўка ж *крава беле длаке.* — Прёзал'и смо једну бардўку Г.

¹ Грађа за овај рад узета је из дијалекатске грађе за докторску дисертацију снимљене 1992. године у тридесет пунктова на подручју северне Метохије. Информатори су биле особе у одмаклим годинама које нису дуже боравиле изван сталног места боравка. Уз примере навођене су скраћенице насеља у којима је грађа бележена: Б — Бања, Бл — Белица, БП — Бело Поље, Бр — Берково, Би — Бича, Бс — Будисавци, Г — Гораждевац, Гр — Гребник, ДД — Добри До, Д — Драгољевац, Др — Дреновац, Дс — Дрсник, Дњ — Дугоњезово, Дш — Душевић, Ж — Жаково, Ки — Кијево, К — Кош, Кг — Ковраге, Л — Лоћане, Ље — Љевоша, Љ — Љубенић, Љу — Љубожда, Н — Накло, П — Пољане, Пр — Прекале, Св — Сврке, Си — Сига, С — Синаје, СЛ — Суви Лукавац, Т — Тучепо.

- батифђка** ж *новчаник*. — Ђво ти батифђка Љу, Ѐзвади батифђку пѹну пѡра Л. ВѢрѹ му из батифђке Св. Алб. badifokѐ *новчаник*.
- бѐса** ж *вера, ѡверење, обећање*. — Нѐмам бѐсу у нѐга ДД, Бѐсу ти бђжу дѡјѐм Г. Алб. besѐ има исто значење.
- беснѢк**, -Ѣка м *човек коме се може вероваѢи, човек од речи, ѡверљив човек*. — Је л' беснѢк БП. Нѐсу више беснѢци Љ. Алб. besnik ѡверљив.
- бѐт, бетѐр** непроменљиви придев. *изузетно квалитетан*². — Бѐт ми колђмбоѢ Гр. ИскочѢла крѡва бетѐр Г. Алб. bet *необичан, огроман*.
- бинѢк** м *близанац*. — Ѐма бинѢце Г. Јѐдно од бѢнака ДД. Алб. binak има исто значење.
- брѢскес** непром. *назив ѢасѢирске игре бриѢвама, ножевима*. — ИгрѢл'н смо брѢскес Ки. Алб. brisku *бриѢва, ножиѢ*.
- бурнѢја** ж *добар гестѢ, уљудностѢ*. — С тѐм си учинѢјо бурнѢју Г. То значење има у албанском језику реч butѢi.
- вѢза, вѢзѐ** ж *игра Ѣлочницом која се Ѣера Ѣреко обележених линија*. — ИгрѢл'н смо вѢзѐ Г. Алб. vizѐ *линија*.
- горѹжда** ж *велика кашика ѢолулоѢасѢиог облика са дужом дршком која служи за захваѢање, куѢлача*. — Ѐру одѢриш горѹждом Н. Алб. garuzhdѐ *куѢлача, варјача*.
- грѹка** ж *усек између стѢна, клисура*. Облик је забележен и у улози топонима.³ — Ка у Пѐцку грѹку ДД. Алб. grykѐ *грло, Ѣревој, Ѣрелаз*.
- грђпа** ж *веће удубљење, краѢер*. Јавља се као топоним.⁴ — ОстѢјо би снѐг у грђпе Си. Алб. gropѐ *јама, јарак, удубљење*.
- далѢш** прил. *како не ваља, наоѢако*. — ИскочѢло далѢш ДД. Идѐ му свѐ далѢш Г. Алб. dallash *криво, наоѢако, Ѣогрешно*.
- дорзђн** м *лице које гаранѢује, јемац*. — Да ми бѢднеш дорзђн ДД. Да ти доведѐм дорзђне Г. Алб. dorѐzѢnѐ *јемац, жиранѢ*.
- дрђѢка** ж *грудвица млека у Ѣрокуваној суруѢки*. — Свѐ остѢну дрђѢке Г. Алб. droѐkѐ *грудвица, грумичак*.

² У севернометохијском говору ова лексема није забележена са значењем које налазимо у Елезовићевом речнику (в. Елезовић, Речник I, 44), код ШкаљѢиѢа (в. ŠkajliѢ, Turcizmi, 140) и код Скока (в. Skok, RjeѢnik, 142).

³ Цоговић, Проклетије I, 323.

⁴ Стијовић, Подгор III, 197, 237; Цоговић, Проклетије I, стр. 299, 315; Петровић, Кучи, 12.

ђи́за, **ђи́зѐ** ж сир слабог квалитѐта као секундарни ѝроизвод добијен из *ѝрокуване суруѝке*. — Ђи́за би звáл'и Бс. Алб. *gjižë ѝрой од масла*.

ђу́кс м грудни кош, ѝрса. — Бђје се у **ђу́кс** К. Алб. *gjoksi груди, ѝрса*.

ђу́ксѝр м сребрни накиѝ који се носи на грудима. — Овáмо напрѐд **ђу́ксѝр** Ж.

ѕѝкар само у том облику. *бесомучно бежање крава од инсекаѝа за време великих врућина, обадање*. — Кад су врућине увáти ѕѝкар Г. Алб. *хекѐт обад*.

ѝра ж *ѝечностѝ зеленкасѝе боје која се издваја из ѝек усиреног млека, суруѝка*. — Одвѝј ѝру горѝждом Н. Алб. *hitë суруѝка*.

кафтѝр м *лимена ѝећ*. Истог је значења и у албанском језику. — Грѐјемо се на **кафтѝр** Ж.

кишем прил. *бајаги, ѝобожје*. — Кишем се л'ути Г. Алб. *kish као*.

кнáћнт несвр. **кнáћим**, **кнáћи**, **кнáћио** *максимално задовољѝи, уживаѝи у задовољсѝву*. — Кнáћила сам се ка сам ч'ула БП. Кнáћила су ме дѝца Бс. Алб. *kënaq задовољѝи*.

колѝмбоћ, -ѝћа м бот. *Maïs americana, кукуруз*. — Ѓпраши л' колѝмбоћ Св. Алб. *kollomëq*.

крѐјт прил. *сасвим у ѝоѝѝуностѝи*. — Крѐјт беше п'уштијо ДД. Истог је значења алб. *krejt*.

крѐнѝја м *хѝокористѝик ѝрема глаголу кренисаѝ се, којим невестѝе обично ословљавају девера, ѝа се најчешће јавља у ѝолусложеници девер-Крѐнѝја*. — Нѝкога девер-Пѝсере, некога девер-Крѐнѝја Др. Алб. *krepi, ѝонос, одважностѝ*.

кренѝсат се несвр. **крѐнѝшем** се, **крѐнѝши** се, **крѐнѝсао** се. *биѝи одважан, ѝоносѝи се*. — Ођу мало да се крѐнѝшем Г. Алб. *kreparisht, ѝоносно, одважно*.

к'ул'м м кров. — Ј'утре постáл'а к'ул'м Бр. Алб. *kultm кров зграде*.

к'унђ м клин, м. ѝолни орган (шатр). — Удáри му к'унђ. Алб. *kungj⁵ шиљак*.

кунђуруп непром. *назив ѝасѝирске изгре дрвеним клиновима, која се састѝоји у убаѝивању клина у руѝу ѝолико велику да у њој клин може усѝравно сѝајати*. — Ми тѝ зовѐмо кунђуруп Д.

кућѝша ж *крава црвене длаке*. — Бѝше једна дѝбра кућѝша у марђá Г. Алб. *kuq црвен*.

⁵ Биће у питању дијалектизам, јер речи нема у речнику.

кӯћѡња м *во црвене длаке*. — Мојему кӯћѡње ни мѣча није мѡгла ништа Г.

л'арѡња м *шарени во, во беле и, обично, наранѣасѣе длаке*. — Прѣзо сам једнога л'арѡњу и мӯрѡњу Г. Алб. *lagoj во шароња*.

л'арӯка ж *крава шарене длаке*. — Шарӯка и л'арӯка — исто је тѡ Н.

л'итрѡк м *делимично касѣрирани во*. — Нѣма вѡла без л'итрѡка. Алб. *latredh неушкойл'ив*.

л'ѡја ж *период шѣрајања игре*. — Да играмо једну л'ѡју гӯѣѣ Г. Алб. *lojѣ игра*.

л'уг м (јавља се и у ж. р.) *долина*. — Нашѡ ју у барѡнски л'уг ДД. Покошио сам л'угу Г. Алб. *lugѣ има исто значење*.

мѡшкул м *пѣриадник мушког ѡла, мушѡараѣ*. — Мѡшкул иж Цемѡл'ове кӯѣ ДД. Алб. *mashkull мушко*.

мурѣца ж *назив краве којој је глава делимично зашѡмњена црном длаком*. — Имѡо сам једну мурѣцу Г. Алб. *murѣѣ мрк, маман*.

мӯрѡња м *во којем је глава делимично зашѡмњена црном длаком, мрѡкоња*. — Тӯри прѣпрегу мӯрѡње Г. Алб. *murgjin мрѡкоња*.

нипаш м *сесѣрин син, сесѣрић*. — Дѣ си, нѣпашу Г. Алб. *pir унук, нећак, сесѣрић*.

опл'узгат се сврш. *опл'узгам се, опл'узга се, опл'узгао се, опл'узгај се добиѣи красѣе*. — Опл'узгаше се дѣца Г. В. *ил'узга*.

оцӯбит свр. *оцубим учиниѣи га кусим, окусиѣи*. — Скрѡтѣла си га млѡго, оцӯбѣла си га.

пѡйре прил. *случајно, нехѡиѣиѣе*. — Дошѡо онѡко пѡйре Г. Алб. *rahir ненамерно*.

пѡћ прил. *чисѣо*. — У кӯћу ју пѡћ Г. Алб. *raq чисѣ*.

пѡћниѣа ж *пѣданѣина особа, чисѣуниѣа*. — Ка ѡна пѡћниѣа Г.

пингӯл' прил. *дирекѣино*. — Дошѡо пингӯл' за тѡ Г. Алб. *pingul' сѣрмоглаво, главачѡе*.

пл'узга ж *кожно обољење које се манифесѣује у бубуѣиѣама, красѣа*. — Искѡчил'е му неѡе пл'узге по л'ѣцу Г. Алб. *plluskѣ мехурић од сайуниѣе*.

прѣса ж *месѣо где се заграђује вода у бразди, засеѡа*. — Чѣѡко ме на прѣсу док сам навѡдио ДД. Алб. *presѣ канал за наводњавање*.

прѣта ж *организовано чеѡање неѣриѣаѣеѣа у скривеном месѣу, засеѡа*. — Имѡо прѣту у Терѡне Г. Уфѡтил'и ни прѣту Ље. Алб. *pritѣ бусиѣа, засеѡа*.

пушнм, пушнма м *дужи одмор радницима у њољу*. — Дјизал'и смо бра́зде до пушнма Г. Алб. *pushim одмор, одмарање*.

пштџџат свр. пштџџам, пштџџа, пштџџи, пштџџо *осијати у живоју, иреживети*. — Изгл'џа ће се пштџџа Г. Алб. *shpëtoj сјасији*.

рамадџак прил. *начин гађања шнџајом шџако шнџо ће се окрешаји ударајући крајевима о земљу*. — Посл'е гађамо рамадџак Св. Алб. *gumadak њомерати се окрешањем, њревршањем*.⁶

роторџм прил. *начин гађања шнџајом шџако шнџо ће се он у ваздуху окренути и најравији њолукруг*. — Први пџд гађамо роторџм Бс. Алб. *grotë, -а шџоџак*.

се везн. јер. — Ђјде, се сџ ће кнша Ки. Алб. *se него, јер*.

сџра ж овца са црним његама њо лицу. — Пџдџџе од сџре Г. Алб. *sortë гарав, црномањаси*.

сорџн м ован са црним његама њо лицу. — Од џвна сорџна јџгаци су сорџнџи Г.

стрџга ж ошвор за улаз у шџор, врашџа на мору. — Ђвце смо мџзл'и на стрџгу Си. Усек између стена асоџира на отвор за улаз у тор, па се јавља у топонимији. Ко Дџње стрџге, на Гџрњу стрџгу Г. Албанско *string, -и, т. ограда њлош; месџо за мужу, (шџор)*. Иначе „међу етимолозима о њеном пореклу нема потпуне сагласности“.⁷ Скок сматра да је то „илирски супстрат, из којега су црпили ту ријеч јужни Славени као и Румуњи и Арбанаси“.⁸

сунгулџт, -а, -о без неког екстремитетџа, сакаџи, несџособан. — Мџгу сама, несам сунгулџта Г. Алб. *çungët њошкресан, осакањен*.

тарџак м јунаџ, бик. — Тарџак за мерџак ДД. Алб. *tarëk ушшројен во*. тџше с њлешени односно шивени џредметџи за одевање, одеђа. — Ђм да перџм тџше Г. Оплџчкал'и шџеше Бл, Понџси шџеше БП, у војничко шџеше Дс, у шиптџрско шџеше Ки Н С. Алб. *teshë, -а одело, сшвари, џршџаг*.

трџтит свр. њобеђи, ошшџи далеко. — Чџак тџмо трџтила Гр. Алб. *me tret изгубији се*.

⁶ Вероватно је у питању албански дијалектизам пошто га нема у речнику, а познат је у народном говору.

⁷ Петровић, Кучи, 12.

⁸ Skok, Rječnik, 349.

ћафа ж *превој*. Исто значење има као у Кучима.⁹ — Излазил'и смо на ћафу Г. Алб. qafalík мали иланински превој.

ћиндрџ (само у императиву) *полако, лаганије, одморити, смирети се*. — Ћиндрџ бре! Г. Алб. qënróј сїаїи, иредахнуїи.

уабит се свр. уабим, уаби, уаби, уабио в. *абиш*. — Не уаби, бџе Г.

фикан м без *средстава* за *живош*, *сиромаш*. — Остџо фикан Г. Алб. fikanák сиромаш, расїикућа.

фл'ама, фл'амѐ ж *прехлада, кијавица* изазвана вирусом *грипа*. — Не мџгу, имам фл'аму Г. Алб. flamë кијавица.

фл'ија ж *ишпа* *направљена* разливањем *житког шестиа*, *разљевуша*. — Шиптарке граду дџбро фл'ије Пр. Алб. fëli вршпа иише, разљевуша.

фл'утурим прил. у *иастирској игри* начин *гађања шїаїом ипако шїо се завїла* *иа исїустии*. — Узмѐ се мачўга за крај па се гађа фл'утурим Ки. Алб. fluturim, -i *лешење*.

фућија ж *снага, сила*. — Треба му фућија Г. Алб. fuqi *снага, моћ, власт*.

цўб, цўба, -о са *крашким реїом* или без њега, *кус*. — Опшїко ју нџко рѐп, ѐно ти ју онџко цўба Г. Алб. cub *кусаси*.

цўба ж *назив кусасије* *женке* *неке живошине*. — Обл'ишїла се цўба Г. **цулџк** само у том облику *без одеће, иошїуно наг*. — Онџко цулџк ка од мајке рџђен Г. Алб. cullak *го, наг*.

цагадўр само у том облику *особа сїремна на свађу, свађалица, ирзница*. — Он је цагадўр Пр. Алб. gjakaktar *убица, злочинац*.

шџра ж *алаиќа* за *резање дрвеша, шестера*. — Нађи нџгде једну шџру Г. Алб. shagë *шестера*.

шџрт м *иришїивно жребање* *извлачењем дрвцади*. — Подѐли, па бџаци шорт. Алб. short *жреб, жребање*.

Запажа се да је један број лескема једноставно преузет из албанског језика тако да је сачувао акценат и фонетски склоп: *грўќа*, *ђўксџр*, *сџкар*, али није мали број ни оних које су послужиле као основа за грађење:

бардџи;

бардўќа, ларўќа;

беснїќ;

кућџша;

⁹ Петровић, Кучи, 10.

*кӯћдња, ләрдња, мӯрдња;
мурџа, ѿаћниџа;
соран;
ѿшѿдњаѿ;
оѿл'узгаѿ.*

Интересантна је сложеница *кунђурӯѿ*, састављена од албанског *kungj* и наше синтагме у *руѿу*.

Највећи број речи отпада на пастирску терминологију:
*барддш, бардӯка, зекар, кућеша, кӯћдња, л'ардња, л'арӯка,
л'ѿшрәк, мурџа, мӯрдња, сдра, соран, шарәк, цуб, цуба;
дрдћка, ћџа, ѿра;
вџа, л'оја.*

Ратарска лексика слабије је заступљена од сточарске:
колдмбоћ, ѿреса, ѿушим.

Из области терминологије куће и покућства забележене су следеће лексеме:

баѿшфдка, горӯжда, кафѿор, кӯл'м, ћуксор, ѿеше, шара.

Знатан део лексике односи се непосредно на родбински однос, физичке и интелектуалне особине, болести човека:

*бунәк, машкул, нѿнаѿ;
цуләк, сунгулаѿ,
крәнѿја, ћумерѿ, беса, беснѿк, бурнѿја, дорздн, цагадур, фикан,
ѿаћниџа;
фл'ама, ѿл'узга, оѿл'узгаѿ се.*

Из географске терминологије прихваћен је мањи број речи: *грѿка, грдѿа, л'уг, ћафа, сѿрӯга.*

Део забележене лексике не може се сврстати у наведене скупине:
ћукс, фл'ѿја, фућѿја, шдрѿ;

*абѿѿ се, уабѿѿ се, кнаћниѿ, крәнѿсаѿ се, ѿшѿдњаѿ, ѿрешѿѿѿ,
ћиндрдсаѿ;*

кѿшем, крешѿ, бдл, ѿаѿре, се.

У погледу фреквентности, наведене позајмљенице могле би се сврстати у две групе:

а) оне које су реткост, а могу се чути једино у селима где су Шиптари знатно бројнији од Срба, и тамо као замена за домаћу или већ одомаћену реч: *баѿшфдка, ћумерѿ, кафѿор, машкул, шарәк, фл'ѿја;*

б) и оне које се употребљавају на читавој територији северне Метохије, паралелно са домаћим речима, или речима преузетим из других језика: *бинәк, бурнѿја, дорздн, колдмбоћ, кӯл'м, ѿл'узга, оѿл'узгаѿ се, ѿреса, ѿшѿдњаѿ, ѿеше, ѿрешѿѿѿ, фикан, фл'ама, цагадур, шара* и др.

Према томе, веома је мали број појмова за које није постојао домаћи назив, тако да позајмљенице које их именују немају синонима домаћег порекла, или позајмљеног из неког другог језика:

sëkar, l'ийрăk, ĥăfa, сйрұга, шдрй.

Ако се узму у обзир изведенице са позајмљеницом у основи а српском префиксацијом и суфиксацијом, најчешће су преузимане именице (55 лексема), те на њих отпада нешто више од 70% забележених позајмљеница. Прилози су заступљени са 11,5%, као и глаголи, док је удео придева нешто изнад пет процената а везника незнатан. У приложеном инвентару позајмљеница нема осталих категорија речи.

Запажа се да се позајмљенице нису најбоље уклопиле у акценатски систем севернометохијских говора, па кратки акцент на затвореној ултими није реткост, а забележен је и на отвореној:

бардѡш, бинăк, дорзѡн, л'ийрăк, орăн, ѡарăк, фикăн;

сунгулăй;

йингѡ', рамадăк, цулăк, флуѡурѡм;

ĥиндрѡ.

Из свега наведеног може се наслутити богатство дијалекатске лексике српског језика северне Метохије. Из њеног детаљног испитивања видела би се последица међујезичких додира у севернометохијској, вишејезичној средини, а у инвентару одредница нашао би се позамашан број речи незабележених ни у једном речнику, укључујући ту и речник Глише Елезовића, дело које спада у капитална дела наше дијалекатске лексикографије.

ЛИТЕРАТУРА

- Елезовић, Речник, I, II — Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*. — Српски дијалектолошки зборник, 1932, књ. IV (I), 1935, књ. VI (II).
- Ndreca, Fjalor — Mikel Ndreca, *Fjalor shqip-serbokroatisht*, Prishtinë (Rilindja) 1980, 377.
- Петровић, Кучи — Драгољуб Петровић, *Топонимија Куча*. — ОП (Ономатолошки прилози) IX, 1988, 1–163.
- РСАНУ — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. — Српска академија наука и уметности — Институт за српск(охрватск)и језик, Београд 1959–1996, књ. 1–15.
- Skok, Rječnik — Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. — Zagreb 1971–1974, knj. I–IV.
- Стијовић, Подгор III — Светозар Стијовић, *Ономастика западног дела Метохијског (Пећког) Подгора*. — ОП III, 1982, 193–300 + карта.
- Џоговић, Проклетије I — Алија Џоговић, *Топонимија југословенског дела Проклетија*. — Ономатолошки прилози књ. IV, 1983, 225–344 + карта.
- Škaljić, Turcizmi — Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*. Treće izdanje. — Sarajevo (Svjetlost), 1973, стр. 662.

ЖАНА Ж. ВАРБОТ
(Москва)

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ
(праслав. **torkati*/**tǫrkati*; **čerbti*; **pǫlkati*)

Праслав. **torkati*/**tǫrkati*.

В лексике славянских языков одним из самых обширных по количеству производных образований является этимологическое гнездо праслав. **terti*, восходящее к и.-е. **ter(ə)*- 'тереть; протирать вращением; буравить'. Индоевропейский корень имел различные суффиксы, которые в праславянском стали базой для построения самостоятельных, не связанных с **terti*, этимологических гнезд, типа **tǫrgati*, **tǫrzati*, **terbiti*. Исконное родство иногда обнаруживается близостью семантики производных, принадлежащих к различным гнездам. При возрастающем в последние годы скепсисе относительно реконструкции генетических отношений индоевропейских основ, отраженной в словаре Ю. Покорного, представляется существенным выявление родства славянских лексем, которые могут толковаться как славянские продолжения родственных индоевропейских суффиксальных основ. В данной заметке речь идет о славянских рефлексах основ, связанных с праслав. **terti*.

В русских тверских говорах еще в начале XX в. был зафиксирован глагол *торокал* 'пахал' (Сл. Вышневол. 346). Показания и структурного плана (возможность исходного корня **ter-*), и семантики ('пахать') позволяют предполагать для этой лексики родство с гнездом праслав. **terti* (и его расширениями): у производных этого гнезда широко представлена (причем на разных хронологических уровнях) семантика окультуривающего воздействия на землю — ср. **toriti* 'прокладывать дорогу', **torь* 'пробитая, проложенная дорога', **terbiti* 'расчищать землю от деревьев и кустарника под пашню', сербохорв. *трвѣник* 'укатанная дорога'. Об индоевропейской древности земледельческой семантики в группе основ, базирующихся на

и.-е. **ter(ə)*- ‘тереть’, свидетельствуют лтш. *tīrums* ‘пашня, поле’ и лат. *trio* ‘рабочий вол’ (‘ā terendā terrā’), греч. τριβος ‘протоптанная дорога’ (Рокоту I, 1071). На фоне этих образований представляется возможным предположение об отражении в приведенном выше рус. диал. *торокал* ‘пахал’ праславянского глагола **torkati*, основа которого является производным с суф. *-k-* от и.-е. **ter(ə)*-.

Другие явные рефлексy реконструируемой глагольной основы в славянских языках не отмечались. Но формант *-k-* в индоевропейском гнезде **ter(ə)*- возможен: он обнаруживается в качестве распространения, следующего за суф. *-eu*, в основе **treuk-* — ср. лит. *trūkstu* ‘порваться, треснуть’, *trūkis* ‘разрыв’, лтш. *traukt* ‘рвать’, др.-в.-нем. *drūh* ‘кандалы, западня’ (Рокоту I, 1074). В славянских же языках представлены продолжения праславянского имени существительного **torkъ/*torka* с семантикой ‘лента, шнур, веревка’ (болг. *трак*, слн. *trāk*, польск. *troki* мн., рус. *торок* и т.д.), имеющего точные индоевропейские соответствия (др.-прусс. *tarkue* ‘упряжной ремень’, др.-инд. *tarku-* ‘веретено’ и т.д.) и возводимого к и.-е. **terk-* ‘вертеть, крутить’. Реконструкцию этой глагольной основы Покорный сопроводил предположением о ее производности (как распространения) от **ter(ə)*- ‘тереть; протирать вращением’ (Рокоту I, 1077). Рассматриваемый русский диалектизм с семантикой, надежно толкуемой из первичной ‘тереть’, и структурой основы с формантом *-k-* может быть аргументом в поддержку этой гипотезы.

И еще один праславянский глагол следует рассмотреть — праслав. **tŕrkati*, продолжения которого в славянских языках имеют преимущественно семантику толчка, удара: слн. *trkati* ‘стучать, ударять’, чеш. *trkati* ‘толкать’, рус. *торкать* и т.д. Фасмер считал **tŕrkati* звукоподражательным по происхождению (Фасмер IV, 83). Преобладает, кажется, мнение о генетическом тождестве **tŕrkati* и **tŕrčati* и их общем происхождении из и.-е. **(s)ter(k)-* ‘твердый, твердеть’ (Schuster-Šewc 18, 1361; Snoj 684–685). Но болг. *тръкам* значит ‘тереть, натирать; взбалтывать, размешивать’, что мотивирует предположение о принадлежности праслав. **tŕrkati* к гнезду и.-е. **ter(ə)*- ‘тереть; протирать вращением’. В таком случае **tŕrkati* оказывается вариантной с **torkati* основой, при тождестве показателей основ и различии ступеней корневого вокализма.

Единичность фиксации рус. твер. *торокал* ‘пахал’ заставляет иметь в виду и возможность развития здесь вторичного полногласия при исконности **tŕrkati*, но и при таком генезисе глагол со значением ‘пахать’ остается основанием для введения праслав. **tŕrkati* в круг производных от и.-е. **ter(ə)*- ‘тереть’.

Праслав. *čerbtī

Глагольные *-b-* основы, восходящие к и.-е. **(s)kerb(h)-* и производные от **(s)ker(ə)-* ‘резать’, представлены в славянских языках лексикой, позволяющей реконструировать праслав. **ščьrbiti* (болг. *ущърбя* ‘выщербить, выломать’, рус. *щербить* и т.д.) и **(s)kьrbati* (чеш. диал. ляш. *krbat’* ‘тараторить, болтать; идти мелкими шагами, семенить’, польск. диал. *karbać, karbić* ‘болтать, молотить чепуху, нести вздор’, чеш. ляш. *škrbat se* ‘тащиться, медленно идти, шаркая ногами’, ср. еще чеш. валаш. *krbatý* ‘выщербленный (о горшке)’ и сербохорв. диал. *kъbav* ‘щербатый’) (Варбот 1985, 31–33). Таким образом, предполагаются варианты формы вокализма в ступени редукции — **ščьrb-* и **(s)kьrb-*. Рус. диал. *карабать* ‘царапать, расцарапывать’ (ср.-урал., СРНГ 13, 63), *карабать* ‘пахать’ (Карт. Сл. белоз.), *карабаться* ‘карабкаться’ (ленингр., влад., СРНГ 13, 63) могут быть продолжениями родственной основы с корневым вокализмом в ступени **o* — **korbati (se)* (предположение в ЭССЯ 13, 206 о ступени редукции **kьrb-* и в этих глаголах представляется менее объективным). Индоевропейскую структуру основы II продолжает праслав. **skrebtī*. При наличии вариантовных глагольных основ с тождественным суффиксом и вокализмом в ступени редукции (различного качества) и в ступени **o* очевидна вероятность существования такой же основы с корневым вокализмом в ступени **e*. В индоевропейском окружении такой вокализм имеют, например, лтш. *šķerbs* ‘терпкий, острый’ и лит. *škeřbti* ‘глубоко врезать’ (Karulis II, 348). Представляется, что есть возможность и для праславянского реконструировать основу с вокализмом в ступени **e* — на базе рус. диал. новгор. *черебать* ‘зудеть’ (Новгор. 13, 112), ср. еще *черебать* ‘драть, царапать’ (тамб., Даль² IV, 598). Относительно семантики ср. англосакс. *sceorpan* ‘царапать, скрести, чесать’. Что касается структуры основы *черебать*, то *-a-*основа, разумеется, вторична. Исходной должна быть корневая основа — праслав. **čerbtī*, почти точно (если не считать *s-mobile*) соответствующая лит. *škeřbti*.

Праслав. *rylkati

Реконструкция этого праславянского глагола с семантикой движения была ранее обоснована мною путем генетического отождествления рус. диал. *полкать* ‘шататься, слоняться, рыскать туда и сюда; бездельничать’ (ср. теперь еще и ‘быстро идти, ехать, скакать на лошади’ — СРНГ 29, 80) и чеш. диал. *plkati* ‘болтать, говорить глупости; нести яйца’ (Варбот 33-35). Сопоставление со

слвц. диал. *opálat'i* 'качаться при ходьбе' позволило, далее, истолковать **pŕlkati* как производное от праслав. **polti* качать, махать, колебать', причем были отмечены варианты (по вокализму!) отношения **pŕlkati* и **polkati* — праславянской основы, имеющей многочисленные продолжения в славянских языках со значением 'полоскать, обмывать, стирать, плескать' (там же).

Представляются полезными некоторые дополнения, подтверждающие предложенную версию. Прежде всего, существенно, что рус. диал. *полоть* зафиксировано не только в значении 'очищать зерно, крупу от мякины, сора (встряхиванием)', но и 'догонять, настигать кого-л.' (Пудож. р-н КАССР — СРНГ 29, 126) — ср. значение *полкать* 'рыскать туда и сюда'. Далее, структура **pŕlkati* представлена также в н.-луж. *palkás*, диал. *polkás*, *pelkás* 'стирать (белье)' (Schuster-Šewc 14, 1088). Это подтверждает генетическое тождество (при вариантности вокализма) реконструированного **pŕlkati* и **polkati* 'полоскать, обмывать, стирать'.

Наконец, можно предположить, что следы архаичной семантики движения (безотносительно к воде!) сохранились в одном продолжении праслав. **polkati*, а именно — в серб. *уплākати* 'вползти, влезть, проникнуть'. Правда, этот глагол имеет диалектный вариант с корневым гласным *e* и другим типом основы настоящего времени — *уплекāt се, -ām се* 'вмешаться, ввязаться' (наряду с *уплākāt се, уплāчём се*), *плекāt се, -ām се* 'вмешиваться, впутываться' (Стијовић 351, 165). Но достаточно вероятно, что здесь произошло преобразование первичной основы (*у*)*платати* под воздействием синонимичного глагола *уплести се* (что объяснило бы изменение огласовки корня, но не основы настоящего времени).

ЛИТЕРАТУРА

- Варбот Ж. Ж. Варбот. К реконструкции и этимологии некоторых праславянских глагольных основ и отглагольных имен. XII // Этимология. 1983. М., 1985.
- Даль² В. Даль. Толковый словарь живого великорусского языка. Второе изд. М., 1955 (=1882). Т. I–IV.
- Карт. Слов. белоз. Картотека Словаря белозерских говоров. Череповец. Санкт-Петербург).
- Новгор. Новгородский областной словарь / Отв. ред. В. П. Строгова. Новгород, 1992–2000. Вып. 1–13.
- Сл. Вышневол. Словарь. Вышневолоцкий у. Тверской губ. Труды МДК // РФВ Т. LXXI, 1914.

-
- СРНГ   Словарь русских народных говоров // Гл. ред. Ф. П. Филин (вып. 1–23), Ф. П. Сороколетов (вып. 24–). Л. (СПб), 1966–. Вып. 1–.
- Стијовић   Р. Стијовић. Из лексике Васојевића (=Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXVI), Београд, 1990.
- Фасмер   М. Фасмер. Этимологический словарь русского языка / Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. М., 1964–1973. Т. I–IV.
- ЭССЯ   Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1974–. Вып. 1–.
- Karulis   K. Karulis. Latviešu etimologijas vārdnīca. Rīga. 1992. S. I–II.
- Pokorny   J. Pokorny. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern, 1949–1959. Bd. I–II.
- Schuster-Šewc   H. Schuster-Šewc. Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. Bautzen, 1978–1996. Bd. 1–5 (H. 1–24).
- Snoj   M. Snoj. Slovenski etimološki slovar. Ljubljana, 1997.

VERA VASIĆ
(Novi Sad)

KONDICIONALNE KLAUZE SA NEKONSEKUTIVNOM APODOZOM

Između protaze i apodoze može se uspostaviti konsekutivan i nekonselutivan odnos. Dva su tipa kondicionalnih klausa sa nekonselutivnom apodozom. U prvom tipu nekonselutivna apodoza je dubinski objekatska klatua subordinirana redukovanoj, diskursno redundantnoj, apodozi; u drugom tipu i protaza i apodoza su dubinski objekatske ili subjekatske klaufe subordinirane klauzama u protazno-apodoznom odnosu. Pošto se u drugom tipu tako dobijena protaza i apodoza međusobno jednače, te kondicionalne klaufe nazvane su ekvativnim.

Ključne reči: sintaksa, složena rečenica, kondicionalna klatua, ne/konselutivna apodoza, ekvativna kondicionalna klatua

1. *Parametri klasifikacije.* U ranijim klasifikacijama kondicionalnih klausa osnovni tipološki parametar bila je vrsta odnosa između protaze i apodoze.¹ Ovaj parametar može biti unekoliko izmenjen, sveden na određivanje podesnosti (tačnosti, istinitosti) situacije u kondicionalnoj klauzi da uslovljava situaciju u apodozi (Haiman 1978: 577-581; Funk 1985: 367-375), što je, dalje, dovelo do klasifikacija na osnovu parametra faktivnosti (Haiman 1978: 582; Ivić 1983: 147; Евтюхин 1996: 183)². Nedostatnost logičkog kriterija za utvrđivanje odnosa između dve radnje (Funk 1985: 366; Евтюхин 1996: 194)³ vratilo je u klasifikacije kriterij tipa veze, te se u novijim radovima vrlo često razlikuju kondicionalne klaufe sa konsekutivnom apodozom i kondicionalne klaufe sa nekonselutivnom

---

¹ O četvornoj odnosno trojnoj tipologiji kondicionalnih klausa u serbokroatističkoj literaturi, up. R. Katičić (1984-85).

² Značajna je primedba V. B. Jevtjuhina (Евтюхин 1996: 191) o razlici između tvrdjenja u logici i prirodnom jeziku u procesu komunikacije: „что в логико-математических рассуждениях нет говорящего человека и поэтому там иррелевантна оппозиция фактивности/нефактивности, а об употреблении УК можно говорить лишь при действии этой оппозиции.“

³ Sažimajući razmatranje o klasifikacionim parametrima Jevtjuhin zaključuje da svi parametri moraju biti semantički.

apodozom (Haiman 1978; Funk 1985; Евтюхин 1996), što, ma koliko se to činilo paradoksalnim, potvrđuje upravo logički kriterij. U vreme dominacije komunikativnog pristupa sintaksi protazno-apodozne strukture razmatrane su sa stanovišta teme–reme.⁴ Značajan doprinos razumevanju i tipologiji kondicionalnih klausa dala su kontrastivna istraživanja, koja su pokazala kako se jedna semantička i pragmatička univerzalija — uslovljavanje jedne situacije drugom — različito sintaksički i morfološki izražava u različitim jezicima (Haiman 1978; König — van der Auwera 1988; Lehmann 1988).

Iz činjenice da očigledno ne postoji samo jedna vrsta parametara za klasifikaciju kondicionalnih klausa može se izvesti pouka da ukrštanje ili spajanje različitih klasifikacionih parametara u većoj meri odražava njihovu stvarnu funkciju u prirodnim jezicima nego metodološku nedoslednost.

2. Kondicionalna klapza sa konsekutivnom apodozom:

ako p, onda q;

ako S1 je P1, onda S1/2 je P2; kad/ako S1 bi bilo P1, onda S1/2 bi bilo P2; da S1 je P1, onda S1/2 bi bilo P2.⁵

Složena rečenica sa kondicionalnom klauzom izražava takav uzročno-posledični odnos između dveju situacija koji, uz nužno pojednostavljenje, odgovara strukturi hipotetičkog suda; situacija iz apodoze (drugi član hipotetičkog suda) uslovljena je situacijom iz protaze (prvi član hipotetičkog suda), odnosno veza subjekta i predikata u apodozi vredi samo uz uslov postojanja veze subjekta i predikata u protazi: *ako p, onda q*.⁶ Iz ovako postavljene definicije, sledi da kondicionalna klapza pripada klauzama adverbijalnog, cirkumstancijalnog, tipa; njom se identifikuje jedan od argu-

⁴ Među prvim radovima u kojima se kondicionalne klauze razmatraju sa stanovišta teme–reme je Haimanova studija „Conditionals are topics“ (Haiman 1978).

⁵ U tekstu su korišćene sl. skraćenice cl. — klapza, S1, S2 — subjekat 1, subjekat 2, S1/2 — ili S1 ili S2, P1, P2 — predikat 1, predikat 2, Sn — subjekat redukovane protaze i apodoze (obično sagovornik), Pn — predikat redukovane protaze i apodoze (obično *tvrditi, verovatno je*, i sl.).

⁶ Up. neke od starijih i novijih definicija kondicionalnih klausa u serbokroatišćkoj literaturi: npr. Musićevu (1898: 16) koja počiva na semantičkom kriteriju — „rečenice, u kojima se podložnom rečenicom izriče uzročna radnja, kojoj se vršenje samo dopušta, zovu (se) pogodbene ili uvjetne, hipotetičke, kondicionalne ili supozitivne“; Stevanovićevu (1969: 865) — „pogodbene (kondicionalne) rečenice takve su zavisne rečenice kojima se kazuje pogodba, uslov onoga što se iznosi upravnom rečenicom“; gotovo istovetna sa ovima je i definicija B. Müller (1986: 99). Zanimljiva je opaska M. Kravara (1985: 12) izrečena nakon komentara tipologije kondicionalnih klausa: „Jer pogodbene rečenice i nisu ništa drugo nego specijalni oblici načinskog stupnjevanja hipotetičkoga suda kao izraza pomišljene uzročnosti.“

menata predikata njoj superordinirane klauze (Matthiessen–Thompson 1988: 277; Givón 1990: 828; Hopper — Closs Traugott 1993: 175). Na osnovu tipa veze sa predikatom superordinirane klauze, kondicionalna klauza se priključuje podsistemu subordiniranih klauza sa uzročno-posledičnim značenjem (kauzalnim, konsekutivnim i finalnim klauzama), koje se, budući specijalizovane za aktualizaciju jednog aspekta uzročno-posledičnog odnosa, ne mogu međusobno zamenjivati (Milošević 1986: 33, 34; Harris 1988: 73). Razlika je između kondicionalnih i kauzalnih klauza, semantički svodiva na razliku između pretpostavljenog i postojećeg, delatnog, uzroka, pokazuje se u ne/mogućnosti formalizacije pomoću koordiniranih struktura — kauzalna klauza i njoj superordinirana nezavisna klauza mogu se bez ograničenja supstituisati koordiniranim klauzama, a jedini sintaksički znak uzročno-posledičnog odnosa je gramatikalizacija poretka među klauzama (cl1 (< kauzalna cl. = uzrok) cl2 (= posledica)). Gramatikalizacija pogodbeno-posledičnog značenja u koordiniranim klauzama ne obuhvata samo poredak klauza (cl1 (< kondicionalna cl. = uslov) cl2 (= posledica)), nego i formu predikata cl1 (Pranjковиć 1984: 69). On, naime, mora biti u imperativu, dakle u obliku kojim se identifikuje nerealizovana radnja, što znači da se koordiniranom klauzom može supstituisati samo kondicionalna klauza sa predikatom u futuru II ili prezentu gl. perfektivnog vida, koji takođe identifikuju nerealizovanu radnju sa stanovišta vremena govorenja.⁷ Usled ovakvih temporalno-modalnih i aspekatskih obeležja predikata koordinirana klauza ne može zameniti kondicionalnu klauzu sa predikatom u perfektu i futuru I, što je u slučaju perfekta prouzrokovano time da u vreme govorenja govornik izvesno zna da li je dati uslov mogao delovati, a u slučaju futura što ga takvim smatra.⁸

Mogućnost iskazivanja pogodbeno-posledičnog odnosa koordiniranim klauzama, a ne subordiniranom kondicionalnom i njoj superordiniranom nezavisnom klauzom zavisi i od tipa veze među tim dvema radnjama, te stoga i od leksičkog značenja glagola. Između tih dveju radnji mora postojati nužna uzročno-posledična veza, što se, po pravilu, izražava glagolima koji su u konverznom odnosu: *uči i položićeš, spavaj i odmorićeš se, štedi i imaćeš*, ili glagolima govorenja i komunikativnih aktivnosti: *pitaj i reći će ti, zamoli je i daće ti*. U prvom slučaju agensi moraju biti identični, a u drugom, upravo obrnuto, neidentični. Ako, međutim, među radnjama ne postoji nužna već samo okazionalna uzročno-posledična veza, kondici-

⁷ U primerima tipa: Traži i daće ti — gl. 'tražiti' kontekstualno je perfektizovan.

⁸ Najiscrpnije podatke o temporalno-aspekatskoj paradigmi kondicionalnih klauza u našem jeziku daju studije A. Musića (1898, 1900), te članak M. Kravara (1984). Temporalno-aspekatsku paradigmu veoma iscrpno razmatra V. B. Jevtjuhin (Евтюхин 1996).

onalna klauza i njena apodoza ne mogu se supstituisati koordiniranim strukturama bez gubitka relevantne semantičke informacije. Leksikalizacija kondicionalnog značenja pomoću perifrastičnog operatora *i/ili* modalnih partikula u koordiniranim strukturama nema isti opseg i status kao gramatikalizacija kondicionalnog značenja na sintaksičkoj razini, stoga što dovodi do prevođenja protaze u subjekatsku komplementnu klauzu, koja se u zavisnosti od tipa predikata može ili ne može podvrgnuti kondenzaciji pomoću deverbativne imenice (*ako je pročitao knjigu, posudiće ti je / u slučaju da je pročitao knjigu, možda će ti je posuditi*).⁹

3. Kondicionalne klauze, nekonsekutivnom apodozom

3.1. ako p (onda q +) z

ako S1 + P1 (onda S1 + Pn + conj) S2 je P2

Tipičan odnos uslova i posledice modifikovan je pomeranjem fokusa pažnje sa apodoze na njoj subordiniranu objekatsku klauzu, što je omogućeno pragmatičkom i gramatičkom redundantnošću njenog predikata. U funkciji predikata apodoze javlja se tranzitivan glagol govorenja ili kognitivne i komunikativne radnje, ostvaren u formi imperativa ili kao dopuna modalnog glagola, odnosno perifrastični predikat iste semantike; npr.¹⁰

(1) Ako hoćeš da telefoniraš, telefon je u predsoblju.

(*znaj da / treba da znaš da / imaj na umu da / je telefon u predsoblju)

Redukcijom apodoze njoj subordinirana objekatska klauza postaje formalno nezavisna i ostvaruje kontaktni položaj sa protazom, ali ne i direktnu uzročno-posledičnu vezu, usled čega se ovakve kondicionalne klauze ne mogu ostvariti kao koordinirane, niti se mogu kondenzovati. Formalna nekonsekutivnost apodoze ne utiče, međutim, na status i funkciju protaze, koja sva relevantna obeležja stiže u diskursu, što i omogućava njenu adekvatnu identifikaciju te time i prihvatljivu interpretaciju celog iskaza.

⁹ Nije slučajno što u primerima koje navodi P. Piper (1998) nema onih koji bi reprezentovali ovaj tip kondicionalnih klauza.

¹⁰ Odgovarajući Haimanov primer i komentar glase: „There's food in the fridge, if you're hungry“ (Haiman 1978: 564), „the consequent is judged not on the basis of its truth, but on the basis of its appropriateness in the world defined by the conditional clause“ (581).

Jevtjuhin (Евтюхин 1996: 186) izdvaja primere ovoga tipa u posebnu grupu i pri tome daje sledeće objašnjenje: „В подобных УК говорящий устанавливает условную связь между смыслом зависимой части и соответствующим главной части и специфическим речевым актом 'каузации знания' относительно реально существующего положения дел.“

3.2. ako (p +) z, onda (p +) y
ako (Sn + Pn + conj) S1 je P1, onda (Sn + Pn + conj) S2 je P2

Na sintaksičkoj razini tipična protazno-apodozna struktura modifikovana je u tom smislu što se predikat protaze, repriziran u apodozi, redukuje, a funkciju predikata u novoj protazi i apodozi preuzimaju predikati objekatskih ili subjekatskih klauza, dubinski subordiniranih redukovanim klauzama. Uključivanje predikata tih klauza u protazno-apodoznu strukturu praćeno je brisanjem njihovih veznika. Među materijalnim sadržajima tako dobijene protaze i apodoze ne postoji odnos uslova i posledice, premda je on gramatikalizovan. One, stoga, čak naizgled poriču i logički sud *ako p, onda q*, te sa stanovišta logike, ali ne i gramatike prirodnih jezika, mogu biti i nezanimljive.¹¹ Na semantičkoj razini one izražavaju ne/mogućnost uspostavljanja neke tvrdnje na osnovu ne/mogućnosti uspostavljanja neke druge tvrdnje, iz čega sledi da imaju funkciju semantičkog kvantifikatora kojim se verovatnoća postojanja veze S1 je P1 jednači sa verovatnoćom postojanja veze S2 je P2. Takva njihova funkcija dozvoljava da se nazovu ekvativnim kondicionalnim klauzama.¹²

ako tvrdiš da je S1 je P1, tada moraš (se mora) tvrditi i da je S2 je P2
ako je verovatno da je S1 je P1, tada je verovatno i da je S2 je P2

Složena rečenica sa ekvativnom kondicionalnom klauzom razlikuje se od svih drugih složenih rečenica sa kondicionalnom klauzom po tome što se nikad ne javlja samostalno niti kao prva u diskursu, već samo kao replika na prethodni iskaz, što je uslovljeno tim da se njima poriče ono što je već tvrđeno. Preuzimajući prethodni iskaz, promenivši mu pri tome modalitet — uslovljavanje tvrdnje namesto tvrdnje — govornik preuzima na sebe odgovornost za izricanje ocene o ne/prihvatljivosti uspostavljene veze S1 je P1, na osnovu upoređivanja sa ne/prihvatljivošću veze S2 je P2, što znači da S1 je P1 može biti uporedivo sa S2 je P2 — komparativni tip ekvativnih kondicionalnih klauza, ili neuporedivo — nekomparativni tip.¹³

¹¹ Za primer na koji je obratio pažnju I. Copi u knjizi „An introduction to logic“ (1972), a koji glasi: „If Hitler was a military genius, I'm a monkey's uncle“ — Haiman (1978: 578) daje sledeći komentar: „Here 'no real connection, either logical, definitional, or causal, obtains between antecedent and consequent'. Sentence (45) is an example of a conditional that is valid if both antecedent and consequent are false.“

¹² Ovaj termin je predložen na osnovu delimičnog funkcionalnog i semantičkog podudaranja sa ekvativnim genitivom (Ivić 1971).

¹³ Povodom primera „If Alger Hiss was guilty, Richard Nixon was a great American“ za koji kaže da može imati dve gramatički overene i jednu gramatički neoverenu in-

Govornikovoj nameri da porekne prethodni iskaz, da izrečenoj tvrdnji suprotstavi svoju, odgovara i raspoređivanje aktera. Subjekatsku funkciju u apodozi govornik najčešće, vrlo egocentrično, dodeljuje ili samom sebi ili 3. licu s kojim empatiše. Subjekatsku funkciju u protazi obično dodeljuje 3. licu, a sagovorniku ako je iznenađen njegovim postupkom i zbog toga ga prekoreva.

3.2.1. U komparativnom tipu ekvativnih kondicionalnih klauza moraju biti zadovoljena dva od sledeća tri uslova — prvi i drugi, ili prvi i treći:

— tip veze „S je P“ je semantički isti u protazi i apodozi:

(2) Ako je on pametan, onda sam ja Bizmark.

(3) Ako je on lep, onda je ona Greta Garbo.

(4) Ako je on Tom Kruz, onda je ona Madona.

(5) Ako je on student, onda sam ja predsednik akademije.

— u funkciji apodoznog predikativa je singularan, najčešće opštepoznat pojam:

(2) Ako je on pametan, onda sam ja Bizmark.

(6) Ako on ume da peva, onda sam ja Pavaroti.

— apodozni predikat je negiran preko univerzalnog kvantifikatora:

(7) Ako si ti normalan, onda niko nije normalan.

(8) Ako je on normalan, onda je ceo svet poludeo.

(> Ako je on normalan, onda niko nije normalan.)

U slučaju da su „je P1“ i „je P2“ kopulativni predikati ispred imeničkog predikativa može se javiti partikula *kao*, koja je nefaktivna:

ako je tačno da je S1 je kao P1, tada je S2 je kao P2.

(9) Ako je on lep kao Tom Kruz, onda je ona lepa kao Madona.

3.2.2. U nekomparativnom tipu ekvativnih kondicionalnih klauza ne postoji semantička veza između S1 je P1 i S2 je P2. Preuzevši iskaz prethodnog govornika govornik ga vrednuje s obzirom na kriterij *ne/istinito, ne/tačno, ne/prihvatljivo*, i to tako što ga dovodi u vezu sa tvrdnjom S2 je

---

terpretaciju, u zavisnosti od stava govornika, Haiman (1978: 579) daje sledeći komentar, pozivajući se na Ramseya (General propositions and causality, 1931: 247) „if two people are arguing about 'if p, will q?', and are both in doubt about p, THEY ARE ADDING P HYPOTHETICALLY TO THEIR STOCK OF KNOWLEDGE, and arguing ON THAT BASIS about q“ (580); da bi zatim zaključio: „Consider a possible world A which differs minimally from the actual world; then 'if A, B' will be true just in case B is true in that world“ (580).

P2 za koju zna da nije istinita, tačna, prihvatljiva, te na osnovu toga i tvrdi da je i S1 je P1 netačno. Srazmerna neprihvatljivosti ili neverovatnosti veze S1 je P1 je i neprihvatljivost, čak apsurdnost veze S2 je P2, odnosno ukoliko je S2 je P2 neverovatnije utoliko je jače negiranje tvrdene istinitosti S1 je P1 iz prethodne replike.

- (10) Ako je on pošten, onda sam ja rimski papa.
- (11) Ako je on student, onda si ti Napoleon.
- (12) Ako se on razume u fudbal, onda sam ja majmun.

Prevođenje ekvativne kondicionalne klauze u koordiniranu nalaže da se apodozna klauza realizuje ili kao kopulativna sa semantičkom nijansom adverbzivnosti (*on je lep kao Tom Kruz, a Pera je lep kao Apolon*) ili kao poredbena klauza sa veznikom *kao što* čiju faktivnost ukida partikula *kao* ispred predikativa (*on je lep kao Tom Kruz kao što je i Pera lep kao Apolon*). U slučaju punoznačnog glagola faktivnost poredbene klauze se isključuje ne samo na osnovu pragmatičkog konteksta već i na osnovu partikule *i* (*on zna engleski, kao što i ja znam kineski*).

Direktna kondenzacija ekvativnih kondicionalnih klauza izostaje; one se mogu kondenzovati samo indirektno pod uslovom da ostvare svoju bazičnu sintaksičku funkciju, objekatsku ili subjekatsku, a da se kondenzaciji, i to po pravilu perifrastičnoj, podvrgne njima dubinski nadređena nezavisna klauza: *u slučaju da tvrdiš da je S je P tada moraš/možeš tvrditi i da je S2 je P2*, ili retko: *tvrdeći da je S1 je P1 tvrdiš i da je S2 je P2*.

4. Tipološki status kondicionalnih klauza sa nekonsekutivnom apodozom. Iz činjenica da između protaze i apodoze ne postoji uzročno-posledični odnos, čak ni na dubinskom nivou, gde se apodozni sadržaji ostvaruju u objekatskoj (3.1) ili i subjekatskoj komplementnoj klauzi (3.2), a da takav odnos postoji između presuponirane klauze, superordinirane za objekatsku klauzu, i ostvarene protaze (3.1), odnosno između presuponiranih klauza, superordiniranih za objekatske ili subjekatske klauze, sa gl. tipa *tvrditi* i *verovatno je* kao predikatom, može se izvesti zaključak da se jedan isključivo semantički (i logički) odnos može gramatikalizovati na sintaksičkoj razini, te da je i sa pragmatičkog stanovišta sintaksička gramatikalizacija dovoljan indikator semantičkog odnosa.

4.1. Pragmatički status ekvativnih kondicionalnih klauza. Pobijanje izrečene tvrdnje tako što se ona prvo ponovi, a zatim nakon promene modaliteta, što je sintaksički formalizovano, dovede u vezu s novom, najčešće apsurdnom, tvrdnjom — delotvornije je od direktnog negiranja. Samim negiranjem takve tvrdnje ne bi se mogla vrednovati mogućnost njenog postavljanja, što se ekvativnim kondicionalnim klauzama kao svojevrsnim

gramatikalizovanim semantičkim kvantifikatorima verovatnoće može učiniti. Upravo zbog toga su ove klauze vrlo podesno sredstvo za izražavanje ličnog stava, te su stoga i relativno česte u govornom jeziku.

LITERATURA

- ЕВТЮХИН, В. Б. (1996) Группировка полей обусловленности: причина, условие, цель, следствие, уступка, у: Бондарко, А. В. (ред.) *ТФГ — Локативность. Бытийность. Посесивность. Обусловленность*, Санкт-Петербург: «Наука», 138–213.
- FUNK, W. P. (1985) On a semantic typology of conditional sentences, *Folia linguistica* XIX/3–4, 365–415.
- GIVÓN, T. (1990) *Syntax: A Functional-Typological Introduction*, Vol. II, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- HAIMAN, J. (1978), Conditionals are Topics, *Language* 54, 564–590.
- HAIMAN, J. — S. A. THOMPSON (eds.) (1988) Clause combining in grammar and discourse, *Typological studies in language (TSL)*, Vol. 18, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- HARRIS, M. (1988) Concessive clauses in English and Romance, u: Haiman–Thompson (1988: 71–100).
- HOPPER, P. J. — E. CLOSS TRAUGOTT (1993) *Grammaticalization*, Cambridge: University Press.
- IVIĆ, M. (1971) O ekvativnom genitivu srpskohrvatskog jezika, *Serta slavica in memoriam Aloisii Schmaus*, München, 301–308.
- IVIĆ, M. (1983) O srpskohrvatskim pogodbenim rečenicama, u: *Lingvistički ogleđi*, Beograd: Prosveta, 145–155.
- KATIČIĆ, R. (1984–85) Vrste pogodbenih rečenica u standardnom jeziku srpskom ili hrvatskom, *Zbornik Matije srpske za filologiju i lingvistiiku* XXVII–XXVIII, 339–343.
- KÖNIG, E. — J. VAN DER AUWERA (1988) Clause integration in German and Dutch conditionals, concessive conditionals, and concessives, u: Haiman–Thompson (1988: 101–135).
- КРАВАР, М. (1985) Модална типологија хипотетичког периода у хрватско-српском језику, *НССУВД* 14/2, 11–21.
- LEHMANN, CH. (1988) Towards a typology of clause linkage, u: Haiman–Thompson (1988: 181–227).
- MATTHIESSEN, CH. — S. A. THOMPSON (1988) The structure of discourse and 'subordination', u: Haiman–Thompson (1988: 275–331).
- МИЛОШЕВИЋ, К. (1986) Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује, *НССУВД* 15/1, 33–47.
- MÜLLER, B. (1986) Међусобни односи међу логичко-семантичким релацијама и зависним односно независним синтаксичким структурама, *НССУВД* 15/1, 95–103.
- MUSIĆ, A. (1898) Rečenice s konjunkcijom „ako, neka, li“ u hrvatskom jeziku, *Rad JAZU* 134, 1–79.

-
- MUSIĆ, A. (1900) Rečenice s konjunkcijom „da“ u hrvatskom jeziku, *Rad JAZU* 142, 1–125.
- ПИПЕР, П. (1998) О кондиционалности у простој реченици, *Јужнословенски филолог* LIV, 41–58.
- PRANJKOVIĆ, I. (1984) Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, 13, Zagreb.
- СТЕВАНОВИЋ, М. (1969) *Савремени српскохрватски језик II: Синтакса*, Београд: Научна књига.

СЛАВКА ВЕЛИЧКОВА
(София)

ЗА ЕДИН СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЕН ТИП В БЪЛГАРСКИ И СРЪБСКИ ЕЗИК

В статията се разглежда словообразователният тип, съответстващ на ономаσιологично-словообразователната категория съществителни нарицателни имена с отрицание за назоваване на лица в български и сръбски език. Словообразователният тип се характеризира паралелно в двата съпоставяни езика. Вземат се предвид основните признаци на модела: словообразователно значение, словообразователен формант, словообразователна продуктивност, словообразователни подтипове и др. Заедно с това се обръща внимание на морфолого-семантичните корелации на формациите, изградени според схемата на дадения словообразователен тип.

Характерен за разглеждания словообразователен тип е елементът *не*, който се съчетава със съществителни, чиято основа съдържа суфикс (неблагодарник, неприятел — български (б.); неблагодарник, непријател — сръбски (с.)), но също и с несъдържащи суфикс именни основи (небрат, немајка — с.). По функция елементът *не* следователно е префикс, независимо че не всички граматика го отделят като самостоятелен словообразователен формант (Андрейчин 1978; Граматика 1983; Пашов 1989) и че липсва единство в отношението към него, откъдето произтича и пъстротата в наименованията за него — представка (Леков 1958, Радева 1987), префикс (Червенкова 1970), одрична речца (Стеванович 1975), префикс (Граматика 1979), префиксоид (Фекете 1994) и др. От друга страна съвместното съществуване в двата езика на отрицателната частица *не* като служебна дума и на префикса *не-* (който като че ли все още не се е обособил напълно от частицата) намира пълен паралел сред група предлози и съответстващи им префикси, от които вземаме за пример предлога *без* и съответния префикс *без-*, синонимичен на *не-* (Леков 1958), привлекли вниманието на редица изследователи (вж. Спасова

1953; Червенкова 1970; Лашкова 1984–1985). Префиксът *не-* запазва значението на частицата *не* — изразява или пълно отричане, или негиране само на позитивните особености, които се предполагат за мотивиращото име (Речник 1971), придава отрицателен смисъл на думата, пред която стои (Речник 1976). Съществителните с този префикс предполагат съществуването на безпрефиксни образувания, които да представляват втория член на двойката, по същество бинарна опозиция, тъй като се различават от префигираните само по липсата на *не-* и по смисъл им се противопоставят или им противоречат. Но както в българския, така и в сръбския взаимоотношенията на производните съществителни с префикс *не-* са много по-сложни, още повече че са свързани с отрицанието като синтактична и лексико-семантична категория (Лашкова 1977). Особени трудности и проблеми предизвикват формациите на *не-* в лексикографската практика (Фекете 1994).

Съществителните нарицателни от споменатата категория, образувани по префиксално-суфиксален начин, се формират от основи, съдържащи суфикс и присъединения префикс *не-*. Суфиксите, характерни за този тип формации, са *-ник*, *-ец/-ац*, *-тел/-тељ* и др. В зависимост от това кой от еквивалентните по функция суфикси се използва, могат да се обособят няколко подтипа в рамките на словообразователния тип: със суфикс *-ин* — нехристиянин (б.), нехришћанин (с.); със суфикс *-ник* — неверник (б. и с.); *-ец/-ац* — невъзвращенец (б.), неваљацац (с); *-тел/-тељ* — неприятел (б.), непријатељ (с.). Някои от изследванията характеризират този словообразователен тип като непродуктивен (Радева 1987; Граматика 1979).

И така, словообразователното значение на *не-*, свързано с противоположност, противопоставяне, отричане, дава възможност в езиците да се създадат опозиции префигирано-непрефигирано съществително, т.е. разглежданият словообразователен тип се съотнася със словообразователен тип с подобна структура, който обаче не съдържа във словообразователния си формант префикса *не-*. Изглежда напълно приемливо схващането, че поява на отрицание като тотално отричане, пълно неутрализиране на семантиката на словообразуващата основа при префигирания член е възможна тогава, когато с отрицанието се означава, че „някой нещо е или не е“ онова, което се подразбира от цялостната семантика на втората част на думата, т. е. непрефигирания член на опозицията. Като условие се изтъква двата лексикални члена да означават еквиваленти, които съществуват като реални и семантически дефинирани понятия. Точно е и наблюдението, че лексемата с отрицателния префикс *не* предполага задължително анулиране на значението на лексемата без отрица-

ние (Фекете 1994). Освен опозицията пушач/непушач, включваща и в двата езика лексеми с точно определена семантика, тук се отнасят и двойки като приятел/неприятел (б.), пријател/непријател (с.), бо-рац/неборац (с.), фронтовац/нефронтовац (с.). Прави впечатление, че в сръбски негираните лексеми по-често имат свой позитивен еквивалент, отколкото в български, където се срещат лексеми само във формата без негация. Лексеми от типа на приведените тук небо-рац и нефронтовац би трябвало да се изразят на български по описателен път.

В същото време и в двата езика съществителното с префикс *не-* може да няма корелат съществително без префикс. Такива случаи на нарушена словообразователна и семантична корелация се открива напр. при лексемите неверник, негодник, нехайник, нещастник (б.); небојша, неваљаца, незнајша (с.). При подобни съществителни в двата съвременни книжовни езика липсват семантично противопоставени безпрефиксни съществителни — те или не са съществували изобщо, или вече не се употребяват. В синхронен план префиксът *не-* се е превърнал във вътрешно присъщо свойство не само на морфологичния състав, но и на семантиката на тези лексеми. Затова при отстраняване на *не-* се получават безсмислени съчетания от морфеми: напр. *годник, *хайник (б.); *бојша, *ваљаца (с.) и др.

Вариантният словообразователен тип, при който префикс *не-* се присъединява към безсуфиксно име, не се среща в съвременния български език при разглежданите съществителни. Негативните формации се отнасят към безеквивалентната лексика и поради това съдържанието им се изразява описателно. Докато в сръбски език се оформят корелативни двойки, позитивният член на които се отнася към групата роднински названия, отличаващи се със старинност и непроизводност, а негативният в стилистично отношение се включва към експресивно-емоционалната лексика, носеща ярко отрицателна оценка. Съдържащите се в речника на сърбохърватския език негативни образувания от този тип образуват корелативните двойки не-мајка–мајка (немати–мати), небрат–брат, нељуди–људи, некум–кум, незет–зет, неотац–отац, нечовек–човек, но също и недруг–друг, небог–бог, при които позитивният член не е роднинско название. С присъединяването на *не-* се отричат само част от собствените на названия обект черти. М. Стеванович (1975) изтъква, че „нечовек не означава същество, което физически и психически не е човек, а човек с лоши черти, с нечовешки склонности.“ Т. Маретич изтъква общото значение „лош, зъл, opak“, внасяно от (както той се изразява) частицата *не*. В по-ново време Е. Фекете (1994) посочва, че с негацията

се извършва известна метафоризация, при което не се оспорва цялото семантично съдържание на непрефигираната дума, а се изтъква липсата само на някои от най-типичните свойства, отличаващи даденото понятие.

Макар и да се отнасят към разглеждания словообразователен тип, характерът на словообразуващата основа все пак отделя лексеми като некрст, неум. В този случай префиксът *не-* придава не само отрицателно съдържание, но обуславя и включването на новообразуването към категорията на лицата, поради което не може да се приеме, че между непрефигираната и префигираната дума съществува семантична корелация (опозиция) крст–некрст, съответно ум–неум. Всъщност и двете негативни образувания имат свои семантични дублети (съответно некрштеник, безумник), които образуват от своя страна опозиция с непрефигираните суфиксални основи крштеник, умник.

От негативните безсуфиксни съществителни имена за лица в сръбхърватско-българския речник са поместени само небог, небрат, нељуди, нечовек (Игов 1959). Тук без съмнение се отразява оценката на автора за непродуктивността на тези думи. Наистина много автори изтъкват тази особеност, но независимо от това трябва да се каже, че този тип лексеми придават своеобразие и колорит на сръбския език.

Освен разгледаните дотук съществителни, в двата езика се срещат изолирани названия за лица, които представляват вероятни изходни отрицателни синтактични конструкции и които в хода на историческия развой са се лексикализирали. Отнасят ги по традиция към сложните думи. При тях значението на *не-* е напълно избледняло, не се осъзнава като отделен структурен елемент, сраствайки се напълно структурно и семантично с останалите словообразователни елементи. Така са възникнали лексеми като нехранимайка (б.) и незнабог (с.). Въпреки че връзката с предполагаеми изходни словосъчетания е различна — по-слаба при българската лексема, по-силна — при сръбската, и в двата случая значението им не представлява механичен сбор от значенията на съставлящите ги елементи, а се фразеологизира и като комплекс представлява нещо съвсем ново: безделник, вагабонтин (б.); безбожник, атеист (с.). Аналогията с преобладаващите словообразователни модели е довела до промени, вследствие на което думата в сръбски език е получила свой суфиксален вариант 'незнабожац', а в български — вариант с определено родово окончание — 'нехранимайко'. Въпреки че като композити, получени по пътя на срастването на два пълнозначни словообразователни елемента, двете думи принадлежат към друг словообразователен тип, те имат

известна връзка със съществителните нарицателни имена за назоваване на лица с префикс *не-*.

Напоследък и в двата книжовни езика е регистрирана появата на думи като неевропеец, немарксист, неславянин (б.); немарксиста, неевропљанин, несловен (с. — вж. Фекете 1994). Независимо от това не би могло да се говори за промени на словообразователния тип към продуктивност и активност, тъй като подобни случаи не са напълно независими от синтаксиса и не са се превърнали в реален факт на лексикалните системи на българския и на сръбския език.

Извършеното наблюдение над словообразователния тип, включващ префикс *не-*, по който се създават названия за лица, показва, че сходствата между българския и сръбския език са предимно в моделирането, а различия се появяват в конкретната реализация на схемата. Прави впечатление, че разглежданите съществителни на *не-* са по-многобройни в сръбски език в резултат на известна по-голяма свобода на присъединяването на префикса към различни непрефигирани образувания. Причината за различията вероятно би могла да се търси в различните пътища на изграждането на речника, включително и в чудоезиковото влияние. При образувания от типа нечлан, нехрват, и др. Т. Маретич (1931) открива влияние на немски език. В сръбския е по-подчертано участието на народните говори, докато в българския не по-малко значение има книжовната традиция.

* * *

Надявам се този опит за съпоставяне на едно явление в двата близкородствени езика да бъде скромен принос към направеното от колегите, за чиято работа проф. Павле Ивич, комуто е посветено настоящото издание, даде следната висока оценка: „На крају бих желео да одам признање професорки Лили Лашковој, која је својим залагањем успела да створи у Бугарској веома снажан центар проучавања српског језика, по свој прилици данас најјачи у свету ван српске језичке области. Увек нас радују успешни наступи њени и њених ученица и сарадница на нашим научним скуповима. С друге стране, имамо разлога да дубоко жалимо што бугаристичке студије код нас толико заостају за србистиком у Бугарској.“

(П. Ивић, Међународни научни скуп: Актуелни проблеми граматике српског језика, Београд, 1999, с. 300)

БИБЛИОГРАФИЈА

- Андрейчин 1978: Андрейчин, Ј. Основна българска граматика. С.
- Грамматика 1979: Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika. Zagreb.
- Грамматика 1983: Грамматика на съвременния български език, 2, С.
- Игов 1959: Игов, А. Сръбохърватско-български речник. С.
- Лашкова 1977: Лашкова, Л. Употреба на видовете синтактично отрицание в сръбохърватски и български език. Закономерности на развитието на славянските езици. С.
- Лашкова 1984–1985: Лашкова, Л. Към граматичната характеристика на предлога *без* в сръбохърватски и български език. Сборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXVII–XXVIII, Нови Сад.
- Леков 1958: Леков, Ив. Словообразователни склонности на славянските езици. С.
- Маретич 1931: Maretić, T. Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. U Zagrebu.
- Пашов 1989: Пашов, П. Практическа българска граматика. С.
- Радева, 1987: Радева, В. Българско словообразуване. С.
- Речник 1971: Речник српскохрватског књижевног језика. Нови Сад.
- Речник 1976: Български тълковен речник. С.
- Спасова 1953: Спасова, С. и А. Спасова. Словообразователна роля и семантика на представката *без-* в българския език. Български език, 1. С.
- Стеванович 1975: Стевановић, М. Савремени српскохрватски језик, I. Београд.
- Червенкова 1970: Червенкова, И. Морфолого-семантични корелации на прилагателните с префикс *без-* в съвременния български език (в сравнение с руския). Известия на Института за български език (XIX). С.
- Фекете 1994: Фекете, Е. Апелативи с негацијом као лексикографске одреднице. Јужнословенски филолог, L, Београд.

ТАТЬЯНА И. ВЕНДИНА
(Москва)

МОТИВАЦИОННЫЙ ПРИЗНАК В ЛИНГВОГЕОГРАФИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ ОБЩЕСЛАВЯНСКОГО ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АТЛАСА

Реализация идеи создания Общеславянского лингвистического атласа явилась крупнейшим достижением сравнительно-исторического языкознания XX в. Для развития и воплощения этой идеи в жизнь много труда и усилий приложил выдающийся представитель мировой компаративистики академик Павле Ивич, данью глубокого уважения к которому является эта скромная статья.

Общеславянский лингвистический атлас имеет, как известно, прежде всего сравнительно-историческую направленность, поскольку „в основе его лежит генетический принцип установления диахронического тождества слов и морфем, реконструируемых для позднего праславянского периода“. Сравнение славянских языков и диалектов с учетом закономерных фонемных и морфемных соответствий должно иметь своим итогом в будущем реконструкцию той языковой модели, с преобразованием которой связано существование семьи славянских языков.

Однако кроме сравнительно-исторической Атлас имеет и синхронно-типологическую направленность, и эта типологическая проблематика Атласа имеет не меньшую ценность для изучения истории славянских языков и динамики их развития. Это прекрасно показал в своем докладе на IX съезде славистов акад. П. Ивич, доказавший, что материалы Атласа могут быть использованы в создании диахронической типологии славянских языков.

Так, в частности, публикация уже первых фонетических томов Атласа позволила обратиться к изучению вопроса о причинах, влияющих на развитие систем вокализма славянских языков. Одной из таких причин, объединяющих развитие всех славянских языков, является, — по мнению П. Ивича, — тенденция к упрощению системы вокализма.

И хотя это упрощение в разных славянских языках протекало по-разному, однако определенные закономерности все же прослеживаются. Они связаны с действием главным образом двух факторов — просодических (ударение, количество, тон) и позиционных (граница слова — начало или конец, качество предшествующего и последующего согласного, а также качество гласного следующего слога). Главными из них, как показал П. Ивич, являются ударение (а точнее безударность), количество и мягкость соседнего согласного. Причем территориальная дистрибуция действия этих факторов разная: в восточнославянских языках, как и на восточной окраине южнославянских языков, наблюдается комбинация двух факторов — ударения и мягкости согласного. В западнославянской области наибольшее воздействие оказывали количество и мягкость согласного. В словенском языке и ближайших к нему хорватских диалектах существенным было влияние количества и ударения. В кайкавских и чакавских говорах особенно значимо было количество, а ударение оказывало небольшое влияние. В штокавских говорах, а также в большинстве македонских и в некоторых западно-болгарских говорах действия этих факторов практически не наблюдалось (Ivić 1983 :1).

Дальнейшая публикация Атласа даст, несомненно, толчок к возникновению новых идей и направлений в развитии славянской компаративистики, однако уже сейчас совершенно очевидно, что материалы Атласа, в частности, его лексико-словообразовательной серии, имеют еще одну чрезвычайно важную ценность — лингвокультурологическую, а точнее культурно-историческую. Несмотря на то, что эта культурно-историческая направленность Атласа в опубликованных томах ОЛА пока еще ясно не эксплицирована, однако в дальнейшем она может быть достаточно четко представлена на этнолингвистических картах Атласа, соединяющих в себе принципы собственно лингвистического и этнографического анализа картографируемого материала. В этом отношении особое значение приобретают мотивационные карты, поскольку они позволяют увидеть мотивационный признак в пространстве той или иной культуры и поэтому являются, по сути дела, лингвогеографической проекцией языка культуры. Ярким примером такой карты может служить карта № 44 'божья коровка' I лексико-словообразовательного тома Атласа „Животный мир“.

Карта, на первый взгляд, кажется довольно сложной для восприятия читателя, поскольку она перенасыщена чрезвычайно дробной и детализированной информацией, содержание которой и этнолингвистическая значимость читателю остаются не совсем ясными. Мало что проясняет и комментарий к карте, в котором автор, проф. С. Уте-

шены, говорит о картографической концепции карты, выделяя в связи с этим 10 рубрик, получивших картографическую репрезентацию:

- 1) прототип *vedropъka* = *vedъgъko*;
- 2) прототип */apo/lъpъka* — часто в сочетании с *pi/n/ka*;
- 3) названия по именам лиц: а) Марья; б) женские; в) мужские имена;
- 4) а) женские названия по родству типа *rapъna*, *babъka*; б) названия, связанные с народными суевериями — типа *vogъka*, *rovъtъci*;
- 5) тип *sъlpiъko* // *ъbъko*;
- 6) тип *boъja kogъka* (обыкновенно уменьшительные формы); *boъjъ volъkъ* и другие домашние животные;
- 7) тип *ze/g/zulъka* и другие по названиям птиц;
- 8) по названиям насекомых — тип *tuъka*, *komagъ*;
- 9) по названиям растений и предметов (по цвету или форме) — типы *такoвъka*, *korъka*;
- 10) названия по характеру окраски — тип *burepъka*, *kporelъnъka*.

При этом автор отмечает, что „в группах 1-6 имеются мифические или магические мотивации“ (ОЛА I, 1988: 131), это замечание, однако, мало что проясняет для читателя, поскольку неясно, о каких „мифических или магических“ мотивациях идет речь.

Эта некоторая сжатость комментария к карте объясняется не только принятым в ОЛА алгоритмом комментариев, но, по-видимому, и тем, что несколько ранее в статье, опубликованной в сборнике „Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования 1975“, посвященной названиям божьей коровки в ОЛА, проф. С. Утешены довольно подробно рассматривает принципы мотивации этого маленького жучка. Классифицируя названия божьей коровки, автор устанавливает пять основных номинативных групп, а именно:

- 1) „реалистические“ названия по внешнему виду и времени появления;
- 2) названия мифологические — с последующей дифференциацией названий, связанных с солнцем, культовыми животными и именами святых;
- 3) названия, возникшие на основе детских фольклорных игр с запевками;
- 4) заимствования из других языков;
- 5) неясные названия.

Конкретизируя свою классификацию, С. Утешены выделяет более дробные признаки, не имеющие, к сожалению, общего основания,

поскольку, с одной стороны, им учитывается характер основы (ее этимология), с другой — номинативный тип, с третьей — словообразовательный тип деривата, а с четвертой — происхождение лексемы (является ли она исконной или заимствованной). В результате обширный и довольно пестрый материал Атласа распределяется им по следующим группам:

1) названия от основы [vedroŋka] — с включением названий по именам святых и другим именам;

2) названия от основы [ri/pъ/ka] с рифмованным сочетанием [lipka// lěpka] с присоединением к именам Аполлонии, Елены и др.;

3) названия от основы [maria], самое распространенное южнославянское [bubara];

4) названия, восходящие к именам святых [katarinъka, margetica], уменьшительное к [ivanъ];

5) названия, обозначающие лиц, особенно женского пола, и степень родства [matinъka, ranъpъka, baba, nevěsta, malženъka, pastuška] с особой подгруппой предсказательниц [godunъka, voržъka, pověťsica];

6) уменьшительные имена от основы [sъlpъso];

7) уменьшительные имена от названий домашних животных и домашней птицы, приписываемой богу [božъja kogъka, ovъsica, božъjъ volъkъ];

8) названия от птичьих имен [ze/g/zulja, elbedikъ];

9) наименования по обозначению насекомых [muška, motъka, komarikъ];

10) названия по растениям [abolъka, makovъka];

11) названия по предмету [korъka, kolda, /s/krinъka];

12) названия описательные — по окраске и пятнышкам [krasъnjavka, kropelъniška].

13) названия рифмованные, как правило, из стишков детского фольклора типа [kogъka-bogъka, rinъka-lipъka];

14) названия заимствованные, целиком вошедшие в основные семантические категории (kalamaŋka 'прекрасная матушка', marienkäfer 'жучок Марии');

15) названия неясные, часто иностранного происхождения, деформированные по соображениям табу (мак. sigmalen, сх. colbaba, укр. čečir).

Мы сознательно привели всю эту классификацию с целью проиллюстрировать сложность как самого материала, так и его интерпретации.

Анализ этого материала с разных точек зрения невольно наталкивает на мысль, что ключ к прочтению карты следует искать не только в лингвистических критериях, но и в этнолингвистических, совмещение которых на карте многое прояснит в ее организации. Развернувшаяся в последние годы работа по составлению „Словаря славянских древностей“ (к настоящему времени уже опубликованы два тома этого издания), а также выход в свет солидной монографии А. В. Гуры „Символика животных в славянской народной традиции“ (М., 1997, где божьей коровке посвящена целая глава), наконец, многочисленные публикации по этнолингвистике, посвященные божьей коровке (см., например, работы В. Н. Топорова, О. А. Терновской, Д. Младеновой), позволили нам провести эту работу, результаты которой выявили удивительные корреляции между собственно лингвистическим материалом и мифологической семантикой этого полезного жучка как истребителя тли.

Однако прежде чем перейти к разбору материала карты, остановимся на этнолингвистической трактовке этого названия. Следует сразу отметить, что в толковании символики этого мифологического образа наблюдается расхождение во мнениях, что объясняется, по-видимому, разной степенью глубины его реконструкции.

В работах В. Н. Топорова мифологическая семантика божьей коровки связывается с концепцией т.н. основного мифа. В его трактовке божьей коровки выделяется несколько мотивов: 1) мотив скота, принадлежащего богу или некоему божественному персонажу (ср. рус. божья коровка; болг. божа кравица или кравичка; плс. boża krówka; сх. божја овчица; литов. dievo karvyte; рум. vasa domnului 'корова (ка) бога'; нем. Herrgottschäffchen 'овечка бога'; франц. bête á bon Dieu 'животное бога', poulette á Dieu 'курочка бога'). Эти названия связываются с распространенным сюжетом кражи скота бога-громовержца его противником; 2) мотив солнца, которое также иногда обозначается как божье (ср. в-луж. bože slónčko; укр. сонечко; нем. Sonnenkäfer 'солнечный жучок'; Sonnenkälbchen 'солнечный теленочек'). Эти названия, основанные на внешнем виде божьей коровки (летающее насекомое округлой формы красного или желтого цвета), связываются с сюжетом „небесной свадьбы“, где божья коровка соотносится с образом солнца (положительным персонажем); 3) мотив жены громовержца (отрицательный персонаж), наказанной огнем за измену мужу и превратившейся в солнцеподобного жучка (в этом контексте следует рассматривать следующий детский стишок: „Божья коровка! Улети на небо, принеси нам хлеба, черного и белого, только не горелого“); 4) мотив детей жены громовержца (согрешившая жена дает начало вре-

доносным насекомым – комарам, мухам, москитам, трактуемым как ее дети): эти дети солнца воплощаются в днях недели, из которых седьмой отмечен как „день солнца“ (ср. англ. Sunday; нем. Sonntag 'воскресенье'). Мотив наказания огнем за грех матери детей божьей коровки (которых семеро, как и дней недели – по числу пятнышек на ее спинке, ср. многочисленные названия божьей коровки как „семипятнышковой“, „семиточечной“, например, чеш. *sedmitečka*); 5) мотив самого громовержца (древнеиндийское название божьей коровки *indragoga* „та, чей пастух индра“ отсылает нас к мифологическому мотиву коров громовержца). Кроме того, на это как будто бы указывают и названия божьей коровки от имени Сидор, а также украинские названия *папарушка*, *папаруза*, соотносящие ее с персонажем балканского обряда вызывания дождя – *пеперудой*, в названии которой скрыто имя громовержца. (Топоров, 1987, 1: 181–182).

Интересно, что в более поздней своей статье, посвященной мифоритуальной „коровье-бычьей“ конструкции, В. Н. Топоров, вновь возвращаясь к названиям божьей коровки, отмечает, что „солнечные“ названия божьей коровки (укр. *сонечко*, в-луж. *bože slónčko*, чеш. *sluníčko/slonečko* и др.) в конечном счете соотносят образы солнца и коровы и отсылают к мифологеме свадьбы Солнца“ (Топоров, 1999: 510).

Концепция О. А. Терновской (которая во многом нашла сочувственную поддержку А.В. Гуры, оценившего предложенную ею гипотезу как „убедительную и правдоподобную“) развивает сюжет „свадьба Солнца“. В соответствии с этой концепцией названия божьей коровки соотносятся с персонажами этого мифологического сюжета (*невеста*, *жена*, *сиротка*, *пастушка*, *ворожея*, *ведьма* и др.) и с реалиями обрядности летнего солнцестояния (и прежде всего с обрядом Ивана дня), когда на роль невесты „Солнца-Ивана“ и его жены выбирается реальная маленькая девочка, одетая в красное, как крылья божьей коровки, свадебное покрывало (ее имя в ритуальных песнях производно от архаического корня **mag-*, ассоциирующегося с христианским именем Мария). Она наделена способностью предсказывать будущее, поэтому к ней как к прорицательнице обращаются с вопросами о свадьбе, жизни и смерти, урожае и хозяйстве и проч.

Несмотря на разную трактовку этого мифологического образа, в обеих интерпретациях прослеживаются определенные схождения, а именно: солярная символика божьей коровки, мотив свадьбы солнца, соотнесенность ее как с мифическим женихом (мужем), так и мифической невестой (женой).

Если обратиться теперь непосредственно к материалу карты, то нетрудно заметить, что в большинстве своем названия божьей коровки

представляют собой метафорическую антропоморфизацию, поскольку в языковом сознании носителей диалектов подвижные объекты внешнего мира очень легко персонифицируются, и в этой персонификации и проявляется этническое своеобразие языка разных культур. Материал этой карты дает основание высказать предположение, что в названиях божьей коровки отразились древние мифологические представления славян об этом полезном жучке. Именно они составляют основу карты, в то время как собственно „реалистические“ названия этого жучка (типа плс. пп. 241–242 kro'pjeln'ička; п.310 'krop'ana; блр. п. 371 l'a'pošučka; рус. п.527 kras'natka; п. 793 ka'mar'k'ras'n'in'k'ija; п. 755 krug'l'anka; п. 761 bu'ren'ka; п.774 bu'ren'kə) или идентифицирующие (типа плс. п. 219 muška; п. 245 mrovečka; п. 249 mroufka; укр. п. 418 mu'raunik; п. 506 žučok; рус. п. 730 bu'kaškə; п. 780 ka'mar'ik) представлены в виде единичных, локализующихся на периферии Славии.

Интересно также, что в большинстве славянских диалектов этот полезный жучок воспринимается как своеобразный „посланец“ Бога, о чем говорят, с одной стороны, многочисленные описательные названия с атрибутивом „божий“ (ср. слн. п. 17 'božji 'volik; п. 149 'božina mar'ge:ca; серб. п. 37 'bo:žja ov'čica; п. 44 'božja ov'čica; хорв. кайк. п. 30 п. bō:žja k'ravica; чак. 147a 'buožja k'ra:vica; мак. 90 'kravica 'božica; слц. 212 pa:mboškova kravička; п. 215 pamboškova ovečka; луж. п. 237 'bož'e 'suonč'ko.; плс. маз. 263 bož'a kraučka; 266 boža kručka; блр. 327 'božyja ka'roučka; 329 ka'roučka 'božyja; укр. 361 'bož:a ko'rovka; 417 'boža ko'rūočka; 425 'boža ko'roučka; 439 'boža ka'roučka; рус. 560 'bož:a ka'rofka; п. 576 'božja 'muxon'ka; п. 578 'božyj ba'rašok; 603 'božja ko'rofka; 656 'boga ka'rofka; п. 746 'božəva bu'karcka; п. 790 'babəč'k'ə 'božje), а с другой — однословные номинации с корневой морфемой bog- (ср. серб. п. 44a 'bogeŋ; блр. п. 334 ba'hočka).

Судя по материалам карты, в названиях божьей коровки наиболее разработанным является мифологический сюжет „свадьба Солнца“ (ср. в связи с этим такие названия, как 'careva ne'vestica (п. 90), cara'nestica (п. 92), ne'vestučka (п. 97), mom'če i dejče (< momče i devojče п. 93); van'a žyn'išok (п. 838) и др.).

В одних славянских диалектах мифологическая семантика божьей коровки соотносится с женихом, в других диалектах божья коровка является символом невесты на этой свадьбе, в третьих — символом самой свадьбы и ее атрибутов, в четвертых — символом жены и т.д. Причем каждый из этих персонажей получает свое осмысление в разных культурах.

Мифический ЖЕНИХ передается следующими лексемами:

– с корнем *sъlnьс- (*sъlniцько, *sъlnьцько, *sъlnьцьникъ, *sъlnуцько). Это довольно обширный ареал, охватывающий все лужицкие диалекты (ср. ср. луж. п. 234 'sъn'icko; 235 'sъn'ocko; 236 'sъln'icko; 237 'bož'e 'sъn'ocko:), западную часть чешских (ср. чеш. п. 175 slun'ičko; 176 slun'ičko vi:čko; 179-180 slun'ičko; 182 slun'ičko; 185-186 slun'ičko; 190 slunečko; 192 slun'ičko), несколько пунктов на юго-западе великопольских говоров (ср. плс. п. 278 b'edronecka sъunecko; 279 sъonko; 280 sъunysko), практически все юго-восточные и некоторые юго-западные (ср. укр. п. 499 'soněčko; 507 'sonуčko) украинские говоры;

К этой же группе имен следует, по-видимому, отнести и лексемы с корнем *vedьг- (*vedronька, *vedrunька, *vedьгько, *vedьгикъ, *vedьгjanьс с многочисленными фонетическими вариантами, касающимися как реализации начального губно-зубного согласного, ср. польские формы bjedronka (п. 251), medronka (п. 286), petronka (п. 301) и др., так и консонантного сочетания -dr-, которое в чешских диалектах подвергается упрощению), связанные с солнцем опосредованно, т.к. их можно рассматривать как производные эпитеты солнца, ср. фольклорное клише *солнышко-ведрышко* (именно такую трактовку в качестве рабочей предлагает и С. Утешены, объясняя свое сближение основы *vedьг- с лексемой *vedro. Этой „связью с ясной погодой (вёдро) объясняет наличие вариантов *ведрик (bedрик)* и В. Н. Топоров (Топоров 1987: 182), не случайно божья коровка появляется в теплую солнечную погоду (ср. также рус. п. 680 'p'odra-v'odra). В пользу сближения названий с корнем *vedьг- с солярной символикой божьей коровки свндетельствует и ареал этих названий, который покрывает практически всю территорию польских говоров и охватывает западные чешские говоры, всю территорию ляхских, а также некоторых ганацких (чеш. пп. 194 vєrєnka; 195 beгєnka) и моравских (чеш. п. 206 bedru:ŋka), т.е., по сути дела, это та же культурно-историческая традиция;

– с корнем *ivan- (*ivanьцьикъ, *ivašьka, *ivašьцька, *ivašišьka, *vanьцьикъ, *vanьцька, *vanja, *vanьka, *vanjuša, ср. п. 838 van'a žyn'išok), ареал этих лексем локализуется в русских говорах, причем только в южнорусских, а точнее в курско-орловских и рязанских (ср. рус. п. 765 i'vaška 'krasn'in'ka ru'baška; 769 'van'ə-suma'rok; 781 'van'k'a; 818 i'vaška; 820 'van'əč'k'a; 824 i'va'šiška // i'vaška // 'van'č'ik; 831 'van'ič'ka; 832 i'van'č'ik; 833 'van'ə-kəp'i'tan; 838 'van'a-'van'a // 'van'a žyn'išok; 839 i'vaška; 844 'van'č'ik; 845 'van'a // va'n'uša; 848 i'van'eč'ka // 'van'eč'ka). Эти лексемы, как совершенно справедливо отмечает С. Утешены, „можно по-видимому связывать с обрядами на Ивана-Ку-

пала и с функцией гаданий о женихе“ (Утешены 1977:26).¹ Христианизированная перекодировка этого мифологического персонажа (явление, довольно часто встречающееся на стыках культур) отразилась в названиях, связанных с мужскими именами, восходящими к именам канонических святых – Николая, Петра, Андрея, Исидора /Сидора, Феодора /Федора (*andrejko, *isidorъko, *theodorъko, *petrikъ, *petraсъkъ, *nikolajсіkъ и др.): интересно, что все эти лексемы локализуются в основном в белорусских диалектах – либо северо-восточных (ср. блр. пп. 340 p'itra'čok; 347-348 and'rejka; 358 and'rejka; 368 and'rejka-b'ratka; 378 xva'dorka; 388 and'rejka), либо юго-западных (ср. блр. пп. 376 x'v'edarko; 383 's'idorko; 385–386 x'w'edarko; 391 'petryk; 394-396 'petryk), либо в западно-полесских (ср. блр. п. 363 'petryk; 373 'sydqrko; 374 'petryk) и значительно реже – в среднебелорусских (ср. блр. пп. 367 and'rejka-kupa'rejka; 387 and'rejka-kupa'rejka). В остальных славянских диалектах они встречаются спорадически (ср. плс. m'ikoџajek или укр., причем преимущественно в севернополесских говорах пп. 402 fe'dyрка-ko'myрка; 409 'petryk; 410 and'r'ijko 436 'petryk).

Таким образом, на карте довольно четко выделяется широкая полоса диалектов (лужицкие, чешские, большая часть польских, белорусских и украинских говоров), в которых названия божьей коровки эксплицируют тему ЖЕНИХА на „свадьбе Солнца“.

Что касается НЕВЕСТЫ, то ее семантическое поле более расчлененное и лексически неоднородное, поскольку сюда входят не только названия собственно невесты, но и названия всех ее мифологических атрибутов, а также функций в этом свадебном обряде.

Итак, мифическая НЕВЕСТА передается на карте лексемами:

– с корнем *nevěst- (*nevěsta, *nevěstica, *nevěstulъka): все эти лексемы локализуются в говорах Македонии (мак. пп. 90 'careva ne'vestica; 92 cara'nestica; 97 ne'vestuъka; 111 'carivə ni'vesta);

– с корнем *rap- (*рапъпа, *рапъпъка), ареал этих лексем находится в польских говорах, причем в основном в малопольских (ср. плс. пп. 291 rap'ijka; 300 rap'ijka; 316 rap'ejka), в единичных пунктах великопольских (п. 248 rap'ejka) и шленских (п. 289 rap'ejka);

– с корнем *sirot- (*sirotъka: плс. širotka малопольские говоры п. 323);

¹ Ср. в связи с этим заклинания, обращенные к божьей коровке, с целью узнать о замужестве: сх. „Кажи, маро, откуда ће сватови доћи“ (Терновская, 1995: 221).

— с корнем *rod- (*rodinъka: плс. гоџинка малопольские говоры п. 314);

— с корнем *ras- (*pastuška: плс. pastuska малопольские говоры п. 305);

— с корнем *vogž- (*voga, *vogžьka: плс. цога мазовецкие говоры пп. 282, 293; wroš'ka малопольские говоры п. 325; укр. wo'rožka галицко-буковинские говоры п. 496);

— с корнем *vĕd-/*vĕm- (*rovĕmьčica, *rovĕmьka: слн. приморские говоры: п.3 ro'venčica; п. 5 ru'vje:ука; хорв. чакавские говоры п.22 pravje:nčica; п. 24 raven'čica);

— с корнем *god- (*godinъka: плс. гоџ'inka п. 251 мазовецкие говоры).

Символом божьей коровки как невесты солнца являются и многочисленные женские имена собственные, возникшие вследствие христианизированной перекодировки этого мифологического персонажа, восходящие к именам канонических „невест Христовых“ — Екатерины, Елены, Аполлонии, Анны, Магдалины, Вероники, Петрунилы и др. (ср. *katarinъka, *katica, *margetica, *magdalenъka, *апѣčica, *veronica, *elena *petronila, *apolonica, *apolenъka, *apolonъka и этимологически связанные, по мнению С. Утешеного, с этим именем дериваты типа *rinъka-linъka). Интересно, что все эти лексемы распространены в основном в западнославянских диалектах, причем преимущественно в чешских, ср. чеш. *veronъka (п. 193 veronъka; п. 194 veɾɔnka; п. 196 veɾɔnka; п. 199 veruŋka; п. 200–201 veruŋka); *magdalenъka (п. 184 majdelinъka; п. 190 majdalenъka; п. 205 majdal'e:ŋka); *rinъka-linъka (п. 178 rinъkalinъka; п. 188 rinъkalinъka); слн. *katarinъka (п. 211 katerinka); плс. *katarinъka (п. 255 katrynka); *petronila (п. 238 p'etruška; п. 253 b'edronka p'etruška; п. 299 petruneika; п. 311 p'etruska), а из южнославянских — главным образом в словенских, ср. слн. *apolonica (п. 5 pu'lo:ca; п. 6 pikaɾa'luɔnca; п. 8 pikaɾaɸ:nca; п. 9 pikaɾuɸ:nca; п. 14 pikaɾoɸ:nca); *apolonъka (п. 13 pa'ɸonъka); *margetica (п. 21 maɾ'-gejtičica; 149 'boɟina maɾ'ge:ca), и лишь в единичных случаях в штокавских говорах сербского языка, ср. серб. *апѣčica (п. 39 à:nčica); *katica (п. 150 katica). Из восточнославянских языков эти названия (причем в основном соотносимые с именем св. Елены) встречаются лишь в отдельных украинских диалектах (ср. укр. п. 171 elenъka; п. 442 a'lenka; п. 446 a'lenka; п. 467 o'leŋka 'boža; п. 485 o'lenka; п. 487 ji'lenka; п. 497 i'l'in'ka, п. 836 o'lenka).

Сюда же, по-видимому, можно отнести и единичную лексему 'fazarka, отмеченную в македонском п. 109, внутренняя форма

которой отсылает к народному обряду, совершаемому в день св. Лазаря, в котором участвует девушка, одетая в красную одежду.

К метафорическим символам невесты (по крайней мере в восточнославянских диалектах) вслед за О.А. Терновской (ссылающейся на русскую диалектную форму *коровка* 'невеста' Смол., СРНГ 14: 353) можно, пожалуй, отнести и названия с корнем **koɣv-* (*koɣvъka, *koɣviъьka, *koɣvica, *koɣviъьka и др.), поскольку в восточнославянской фольклорной традиции в свадебном обрядовом комплексе „корова ассоциируется с женщиной, невестой“ (Бушкевич 1995: 229).² На это же как будто бы косвенно указывают и названия свадебного пирога — *каравая* (этимологически связанного с корнем **koɣv-*), а также ритуальных свадебных пиршеств (ср. *каравай* 'свадьба' Смол.; // 'княжий пир на свадьбе, на котором подается обрядовый свадебный хлеб' Тул.; // 'один из трех пиров у молодых после свадьбы' Ворон., СРНГ 13: 66) и игр (ср. *молить каравай*, *носить каравай*, *играть караваем*), в которых обязательно участие каравайниц. Эти названия, действительно, хорошо вписываются в общую концепцию мифологической „свадьбы Солнца“. Вместе с тем настораживает распространение этих лексем, покрывающих практически полностью территорию русских диалектов, значительную часть украинских и белорусских (причем не только пограничных с русскими, но и полесских), большую часть словацких диалектов, периферийных польских и некоторых словенских и сербских (штокавских) диалектов. Вряд ли такой обширный ареал можно связывать со значением одной лексемы (*коровка* 'невеста' Смол.), имеющей к тому же довольно ограниченную локализацию. Кроме того, трудно допустить, что вторичная метафорическая персонификация этого жучка в столь разных диалектах могла происходить по одной и той же модели «корова» → «невеста»: это значит, что образное видение этой реалии практически во всей Славии было одним и тем же, что противоречит самому материалу карты, демонстрирующему удивительное многообразие мотивационных признаков. Наконец, среди названий, построенных по этой же модели, встречаются и другие животные, а именно, волк (ср. п. 16 *bo:ži vò:lk*), вол (ср. п. 15 *'bo:ži 'vo:lək*; п. 17 *'božji 'volik*; п. 29 *'bo:ži 'vol'ek*), баран (п. 578 *'božyj ba'rašok*), овца (ср. п. 37 *'bo:žja ov'čica*; п. 44 *'božja ov'čica*; п. 215 *ramboškova ovečka*), коза (ср. п. 673 *'boγova ko'zarka*) и даже птица (ср. п. 341 *kana'rejka božačka*), что как будто бы не вписывается в свадебную символику невесты.

² Подробнее об этих ассоциациях см. Топоров 1991; Топоров 1999 и др.

Все эти соображения не позволяют игнорировать и другое символическое толкование божьей коровки (по крайней мере для западнославянских диалектов, так как в южнославянских диалектах известна лексема *koḡvaj в значении свадебного пирога, см. в связи с этим карту, представленную ЭССЯ 11: 114) как „скота, принадлежащий богу или некоему божественному персонажу“, поскольку во многих славянских фольклорных традициях известна символическая связь насекомых со скотом (Тура 1997: 501), ср. в связи с этим русские названия других насекомых с атрибутивом божий: *божий коник* ‘кузнечик’ Онеж., Арх.; *божий коничек* ‘стрекоза’ Онеж., Арх.; *божий конёк* ‘луговой кузнечик’ Холмог., Арх.; СРНГ, 3: 64) и др.

Итак, мифическая НЕВЕСТА может быть представлена также и лексемой с корнем **koḡv-*, ср.

хорв. кайк. п. 30 п. *bō:žja k'ra:vica*; 31 *'bo:žja k'ra:včica*; п. 32 *'bo:ža kra'vica*; **чак.** 147a *'buo:žja k'ra:vica*; 148a *'buo:žja k'ra:vica*; **серб.** **шток.** 167 *'božijə 'kravə*; 168 *'boža 'kravica*; **мак.** 90 *'kravica 'božica*; **блр.** **сев-вост** 327 *'božyja ka'rouka*; 328 *'božaja ka'rouka*; 329 *ka'rouka 'božyja*; 330 *ka'rouka-bu'houka*; 331 *'božaja ka'rouka*; 332 *'boḡava ka'rouka*; 333 *'božyja ka'rouka*; 334 *ka'rouka-ma'rouka*; 335 *ka'rouka-mu'rouka*; 336 *'božaja ka'rouka*; 337 *'božaja ka'rouka*; 338 *'boža ka'rouka*; 339 *'božaja ka'rouka*; 342 *'bož:əja ka'rouka*; 346 *'božaja ka'rouka*; 349 *'bož:a ka'rouka*; 350 *'božaja ka'rouka*; 351 *'božaja ka'rouka // ka'rouka-mu'rouka*; 352 *'bož:yja ka'rouka*; 357 *'božyja ka'rouka*; 359 *ka'rouka-mu'rouka*; 360 *'božyja ka'rouka*; 367-368 *'božaja ka'rouka*; 369 *'bož:yja ka'rouka*; 370 *'bož:a ka'rouka*; 371 *'božyja ka'rouka*; 380 *ka'rouka*; 381 *'bohava ka'rouka*; 388 *'bož:a ka'rouka*; **ю-зап.** 343 *'boža ka'rouka*; 344 *'bohava ka'rouka*; 345 *'boža ka'rouka*; 356 *'boža ka'rouka*; 364-365 *'boža ka'rouka*; 373 *'sydorko*; 375 *ko'reuka*; 377 *'božaja ka'rouka*; 382 *'božaja ko'rouka*; 390 *ko'rouka 'božja*; **ср-блр.** 387 *'božaja ka'rouka*; 392 *'božaja ka'rouka*; 393 *'boḡava ka'rouka*; 397 *ka'rouka-mu'rouka*; 398 *ka'rouka*; 399 *'bož:a ka'rouka*; 400 *ka'rouka*; **укр.** **сев-полес.** 361 *'bož:a ko'rovka*; 417 *'boža ko'rouka*; 424 *ko'rouka*; 425 *'boža ko'rouka*; 426 *ko'rouka*; 436 *'boža ko'rouka*; 437 *'boža ka'rouka*; 438 *'boža ka'rouka*; 439 *'boža ka'rouka*; 442 *'boža ka'rouka*; 444 *ko'rouka*; 445 *ka'rouka*; 457 *'bož:a ko'ryuka*; 459 *'bož:a ko'ryuka*; 460 *'bož:a ko'ryuka*; **ю-зап.** 421 *'božyja ka'rouka*; 430 *'božyja ka'rouka*; 434 *'bož:a ko'ryuka*; 451 *'božyja ka'rouka*; 455 *'boža ko'ryuka*; 474 *'boža ko'rouka*; 483 *'boža ko'ryuka*; 484 *'boža ko'rouka*; **ю-вост.** 480 *'boža ko'ryuka*; 481-482 *'boža ko'rouka*; 492 *'boža ko'rouka*; 514 *'boža ko'rouka*; 521 *'boža ko'rouka*; и практические повсеместно в русских диалектах).

Специфическими метафорическими заместителями названий невесты являются и лексемы, связанные с названиями свадебного деревца (ср. слц. п. 219 *kalinka*; плс. п. 244 *maŋofka*; п. 298 *jabuŋka*), превратившиеся в свадебно-поэтические эпитеты невесты.

Со СВАДЕБНОЙ символикой связаны, по-видимому, и названия различных свадебных атрибутов (коробочек, сундучков), используемых в девичьих гаданиях (ср. серб. п. 42 *gu:špa šk'riŋica*; плс. п. 302 *kryška*; рус. п. 743 *ko'ropka* // *ko'gobočka*).

Таким образом ареал мифической НЕВЕСТЫ имеет также достаточно ярко выраженный характер: это прежде всего восточнославянские диалекты, а также отдельные южнославянские, в которых мифическую невесту представляет зооморфный образ коровы, западнославянские (чешские, польские), украинские и македонские, в которых невеста персонифицируется в конкретных личных именах (в том числе и в именах собственных).

Мифическая ЖЕНА представлена всего несколькими польскими лексемами (ср. плс. п. 284 *maćežaŋka*; п. 285 *maŋzonka*; п. 295 *maćežunka*) и одной македонской (п. 96 *kralica*).

Однако если учесть содержание мифа (в котором эта жена является неверной, оставляющей своих детей), то сюда, по-видимому, можно отнести названия с корнями **mat-* и **bab-*:

— **mat-* (ср. плс. п. 243 *'matynečka*; рус. п. 608 *ko'rovuška-'matuška*; п. 786 *ka'roafka-'matuška*. „Названия, определяющие божью коровку как мать, соответствуют образу этого насекомого как матери детей в детских закличках, например, рус. „...там твои детки кушают котлетки“ (Гура 1997: 499); ср. также и другую детскую закличку: „Божья коровка, лети домой, твой дом в огне, твои дети горят“ (Топоров 1987: 182);

— **bab-* (ср. серб. п. 61 *prđibaba*; п. 71 *baba'je:la*; п. 169 *'baba-'ruža* мак. п. 92 *baba-mare*; п. 113a *baba 'kale*; слц. п. 227 *babelonka*; п. 233 *bababiŋ*; плс. п. 266 *babuška gabuška*; п. 300 *barpa*; п. 313 *barpa*; рус. п. 568 *'bab'ja ko'roafka*; п. 835 *'baba łona*). „Поскольку божьей коровке присуща роль посредницы между миром живых и миром мертвых, или предков, можно связывать эти названия с бабой как термином родства и видеть в них отражение представлений о божьей коровке как прародительнице“ (Гура 1997: 499).

Сюда же (основываясь опять же на отрицательной аксиологии этого образа) следует, по-видимому, отнести и многочисленные названия с корнем **mag-* (*bubamaga, форма реконструируется С. Утешены как „жучок Мары > жучок Марии“ или *letmaga), которые соотносятся с мифологической Марой — отрицательным персонажем

славјанској мифологији (симболом нечести, вредносности), експлицирујућим опозицију животи и смрти. Карактерно такође, што чучело Мару сжигают на костру в ноћ на Ивана Купалу, поэтому Марију в купальских песнях-легендах считают трансформацијей образа Мару (Иванов, Топоров 1995: 253), т.е. в названиях божьей коровки эта „Мара сочетает в себе черты жены громовержца и богоматери девы Марии“ (Топоров, 1987: 182), ср. в связи с этим мак. названия божьей коровки п. 102 ma'rija; п. 110 ma'guška. Интересно, что все эти названия локализуются в основном в сербских (штокавских) и македонских говорах, образуя довольно плотный ареал (ср. серб. п. 36 buba má:ra; п. 40 bubamá:ra; 41 bubamá:ra; п. 45 buba má:ra; п. 46 bubamá:ra; п. 49 bubamá:ra; п. 52 buba má:rà; п. 53 buba-má:ra; 54-55 bubamá:ra; 56 buba Má:re; п. 57 búbamá:ra; п. 58 bubamá:ra; п. 60 bubamá:ra; п. 64 bubamá:ra; п. 65 buba Má:re; п. 66-70 bubamá:ra; п. 71 buba'ma:ra; п. 72-73 buba'ma:ra; п. 74 buba'ma:ra; п. 75 bubama:'ra; п. 76-77 bubamá:ra; п. 79 pol'etmá:ra; п. 80-82 bubamá:ra; п. 83 šaramá:ra// bubamá:ra; п. 84-87 buba'mara; п. 88 búbamá:ra; мак. п. 92 baba-mare; п. 94 'letmara; п. 95 'putmara; п. 98 'putmara // buba-'mara; п. 100 buba'mara; п. 103 let'mara; п. 104 lit'mara; п. 105 let'mara; п. 107 lita'mara; п. 108 lit'mara; п. 109 buba'mara).

Мифическая ЖЕНА (а точнее ее душа) предстает и в „кукушечьих“ наименованиях (поскольку кукушка, как известно, также оставляет своих „детей“). Божью коровку роднит с кукушкой и роль предсказательницы в гаданиях о женитьбе и смерти, а также посредническая роль между разными мирами (Гура 1997: 498).

Эти названия характерны в основном для украинских юго-западных (посанских, волинских, поднестровских, подольских) диалектов (ср. укр. п. 401 zq'zul'ka; п. 412-414 za'zul'ka; п. 421 za'zul'a; п. 429 za'zul'ka; п. 431 za'zul'ka; п. 450 za'zul'ka; п. 469 zu'zul'ka; п. 471 zq'zul'ka; п. 472 za'zul'ka; п. 488-489 za'zul'ka; п. 498 za'zul'ka; п. 507 ze'zul'ka; п. 522-524 za'zul'ka), а также для пограничных с ними малопольских (ср. плс. п. 306 zezula; п. 314-315 zyzulka; п. 324 zuzula; 326 zazulka). В польских диалектах встречаются и другие „птичьи“ символы жены (ср. п. 270 skovrunyšek; п. 275 leb'otka).

Таким образом, названия мифологической ЖЕНЫ имеют довольно четкий ареал, покрывающий практически все сербские и македонские говоры, а также юго-западные украинские.

От названий наказанной жены громовержца логически проистекает связь с темой ДЕТЕЙ (ср. белорусское название божьей коровки в п. 368 and'rejka-bratka). Напомню, что согрешившая жена дает начало вредоносным насекомым — комарам, мухам, муравьям,

жучкам и др. насекомым, трактуемым как ее дети (Топоров 1987: 182). Характерно, что этот мотив сохранился в основном в восточнославянских (причем преимущественно в русских) диалектах, ср. следующие названия божьей коровки (рус. п. 576 'božja 'mixon'ka; п. 597 'bogova 'muxa; п. 607 'božja bu'kaška; п. 654 'bogəva bu'kaška; п. 746 'boγəva bu'karka; п. 790 'babəč'kə 'božje; укр. п. 466 'muška zolo'ta; или плс. п. 246 rapna muška).

И наконец, на карте довольно отчетливо вырисовывается последняя тема мифа — тема СКОТА бога громовержца. Ее репрезентируют лексемы с корнями:

— *korv- (ср. слц. зап-слц. п. 154 k'ravička; 209 pamboškova kravička; 210 pambenkova kravička; 212 pa:mboškova kravička; 213 pa:mbuškova kravička; 214 pa:mboškova kravička; 221 pa:mboškova kravička; ср-слц. 155 pa:mbošt'ekova kravka; 216-217 pa:mboškova kravička; 220 pa:mboškova kravička; 222 pa:mboškova kravička; 223 pamboškova kravička; 225 panboškova kravička; вост-слц. 156 pamboškova kravička; 229-230 pamboškova kravička; 231 boža kraуka; 232 pamboškova kravička; плс. маз.263 bož'a kraуka; kpořka; 265 kpořka; 266 boža kpuřka; 274 boža kpořka; 287 boža kpuřka; 296 kpuřka; мал-плс. 300 kpuřka; 303 kpuřka; 317 bozo kpořka; 320 božą kpořka; нов. 239 kpořka; 252 boža kpuřka; кашуб. 245 kpořka; шленск. 290 kpuřka;

— *ovъs- (ср. хорв.чак. п. 37 'bo:žja ov'čica; п. 44 'božja ov'čica; слц. 215 pamboškova ovečka);

— *baran- (ср. рус. п. 578 'božyj ba'rašok);

— *vol- (ср. слн. п. 15 'boži 'vo:lək; п. 17 'božji 'volik; 18 'bu:ži 'vu:lək; 19 'buožji 'uolek; п. 147 bó:žjə wò:lə; хорв. кайк. 28 'bõ:ži vo'lək; 29 'boži 'vol'ek; 35 'bøži võ:lək; чак. 146a 'buò:žji volà:k).

Нетрудно заметить, что тема „скота“ имеет довольно небольшой ареал, поскольку имена с указанной семантикой представлены довольно плотно в словацких диалектах и частично в польских. Из южнославянских диалектов они встречаются лишь в некоторых словенских и хорватских.

Таким образом, материалы карты № 44 'божья коровка' довольно четко группируются вокруг основной темы славянского мифа — темы „свадьба Солнца“, которая в разных диалектах получает свое развитие (все остальные темы мифопоэтического образа божьей коровки находятся на периферии славянской этнокультурной традиции). Глобальная оппозиция формируется мифологемами ЖЕНИХ и НЕВЕСТА:

в русских диалектах названия божьей коровки соотносятся в основном с мифической невестой;

в украинских диалектах они развивают прежде всего тему жениха;

в белорусских диалектах мифологическая семантика божьей коровки связана с темой жениха и невесты;

в польских и лужицких диалектах в названиях божьей коровки реализуется главным образом тема жениха (в лужицких — только жениха);

в чешских диалектах — тема жениха и невесты;

в словацких диалектах названия божьей коровки развивают тему невесты;

в южнославянских диалектах (в том числе и в болгарских диалектах, судя по материалам Д. Младеновой 1994: 195) в названиях божьей коровки реализуется в основном тема невесты (жены) (ср. болг. *невестичка*, *геленджик*, *господьова момичка*; *божа майка*, *божа майчица*, *калиманка*, *калманка*. *кума*, *кумица* и др.).

Эта глобальная оппозиция в языковом отношении получает разное выражение — либо антропоморфное (например, в чешских, польских, украинских, белорусских, южнославянских диалектах), либо зооморфное (в основном в русских, отчасти в украинских и белорусских, а также в отдельных хорватских, сербских и македонских диалектах), либо солярное (в основном в лужицких, чешских, отчасти польских и юго-восточных украинских диалектах). В этой связи обращает на себя внимание ситуация в украинских диалектах, в которых, несмотря на то, что ведущей является тема жениха, до сих пор живут все (антропоморфные, зооморфные и солярные) мифологические образы божьей коровки, чего не наблюдается в других славянских диалектах, причем даже близкородственных.

Таким образом, многочисленные диалектные названия божьей коровки являют собой осколки разбитого славянского мифа, которые рассыпаны по всем славянским диалектам. И материалы Атласа представляют собой не только бесценный источник для реконструкции и прочтения этого мифа, но и сами могут быть осмыслены и поняты при условии их соотнесенности с данными фольклора и духовной культуры славян. Этнолингвистический подход к репрезентации материала на карте открывает, таким образом, большие перспективы перед Общеславянским лингвистическим атласом в картографической репрезентации духовной культуры славян.

ЦИТИРУЕМАЯ ЛИТЕРАТУРА

- Бушкевич 1995 — Бушкевич С.П. Корова //Славянская мифология. М., 1995.
- Гура 1997 — Гура А.В. Символика животных в славянской народной традиции. М., 1997.
- Иванов, Топоров 1995 — Иванов Вяч. Вс., Топоров В.Н. Мара //Славянская мифология. М., 1995.
- Ivić, 1983 — Ivić P. Faktori koji utiču na razvoj vokala u slovenskim jezicima// Јужнословенски филолог, XXXVIII. Београд, 1983.
- Младенова 1994 — Младенова Д. Етнолингвистично изследване на българските названия за калинка-малинка (*Coccinella septempunctata*) в балканска и славянска перспектива // Етнографски проблеми на народната култура. София, 1994. Т. 3.
- ОЛА, I, 1988 — Общеславянский лингвистический атлас, серия лексико-слово-образовательная, вып. I „Животный мир“. М., 1988.
- Топоров, 1987 — Топоров В.Н. Божья коровка // Мифы народов мира. М., 1987. Т. 1.
- Топоров 1991 — Топоров В.Н. Еще раз о балтийский и славянских названиях божьей коровки (*Coccinella septempunctata*) в перспективе основного мифа //Балто-славянские исследования 1980. М., 1991.
- Топоров, 1999 — Топоров В.Н. Об одной мифоритуальной „коровье-бычьей“ конструкции у восточных славян в сравнительно-историческом и типологическом контекстах // Славянские этюды. Сборник к юбилею С. М. Толстой. М., 1999.
- Терновская, 1995 — Терновская О.А. Божья коровка // Славянские древности.М., 1995. Т. 1.
- Утешены 1977 — Утешены С. Названия божьей коровки (*coccinella septempunctata*) в Общеславянском лингвистическом атласе // Общеславянский лингвистический атласа. Материалы и исследования 1975. М., 1977.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. М., 1974 —, вып. 1—.

ЈАСНА ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ
(Београд)

ИДИОГЛОТИЈА ИЛИ АЛОГЛОТИЈА: ЈОШ ЈЕДНОМ О СХ. ГЎМАТИ 'ЈЕСТИ, ЖДЕРАТИ'

Једна од многих задужбина проф. Павла Ивића јесте оснивање Одбора за етимолошки речник при САНУ, односно формирање радионице у којој ће такав речник моћи да настане¹. Иако данас више нико нема дилема око тога да ли нам је Скоков *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* довољан или нам треба нови, савремени етимолошки речник српског језика², неће бити на одмет да се такав став још једном образложи на примеру глагола *гумати* 'јести; гомилати' коме је у Скоковом речнику посвећена чак цела одредница, и којим су се у више наврата бавили и домаћи и страни етимолози, слависти и неслависти. Предложимо једну детаљнију слику не само овог глагола, већ и његове шире лексичко-семантичке породице. Такво решење можда се неће толико приближити коначној слици о пореклу глагола *гумати*, колико ће се удаљити од онога што је до сада речено о његовој етимологији.

У историји наше етимологије (односно етимологисања наше лексике), мало је речи о којима се писало толико много пута, и са тако различитим закључцима, као о релативно маргиналном глаголу *гумати* *impf.* 'јести халапљиво, прождрљиво', забележеном још код Вука (у овом облику и значењу и код Микаље и Стулића), а данас посведоченом на већем делу српског и хрватског језичког простора³. Његову минималну породицу такође налазимо већ код Вука: *нагума-*

¹ Уп. његов чланак „Етимолошки пројекат САНУ“, *Славистика* I, Београд 1997, 113-115.

² Више о првим конкретним корацима у том правцу говоре одреднице *Огледне свеске* (у даљем тексту: ОС), а о теоријским оквирима пројекта њен Увод (ОС XI-XXI). Уп. и радове осталих учесника тог пројекта у овом зборнику, М. Бјелетић, С. Петровић, Б. Сикимић, М. Ђокић, Т. Петровић, М. Вучковић, а нарочито А. Ломе.

³ Идентичне потврде из Примоштена, Рогознице и Трпња на Пељешцу доноси и Vinja (1998:193), али је занимљиво да се ни у словеначком ни у македонском или бугарском језику (за сада) не може наћи траг овог глагола или неке речи из његове породице.

џи (се) pf. 'награбити се', именицу *џумак* m. 'грмић', као и деноминал *заџумчиџи* pf. 'зарасти (о бради), fruticem imito' (мада је последња два облика препознала тек Петљова — види ниже)⁴, а речници стандардно бележе и *verba agentis џумач(а)* 'човек / жена која много једе', *џумалац*, *џумалица* 'id.', *џумало* 'човек који брзо и много једе; који зарађује много новца'.

Поред три алоглотска тумачења, постоји и неколико објашњења којима се ова реч смешта у словенски фонд, али увек на други начин, везивањем за различите релативно сличне глаголе. Свим овим тумачењима, и алоглотским и идиоглотским, заједничко је то да сх. *џумџи* везују директно за неки страни облик, а не полазе од основног корака који би био конституисање сопствене лексичко-семантичке породице глагола *џумџи* у сх. језику, која би својим формалним профилем и семантичким садржајем била путоказ ка највероватнијем етимолошком решењу на општесловенском, евентуално још прасловенском плану.

Најстарије, Бернекерово, помишљање на порекло овог глагола од ствнем. *goumōn* 'гостити се, пировати', преузима и Скок, али уз опаску да је „мање вјеројатно s obzirom na areu gdje se govori i na značenje“ (Skok I 632).

Поповић изводи *џумџи*, *наџумџи (се)*, *џумача* од гр. *ῥέμω* 'пун сам', *ῥομίζω* '(на)пунити', *ῥομπίζω* 'ручати', односно *ῥόμος* 'терет', мада је и сам свестан фонетских препрека које стоје на путу таквом тумачењу: „г- за ῥ(ι)- – није јасно“ (Поповић 1953:209).

Најновије алоглотско тумачење предлаже Виња у *Jadranskim etimologijama* и према њему објективно треба имати понајвише резерве, премда аутор, након аргументоване критике онога што стоји код Скока, без иједне оградe, закључује „da је оправданije okrenuti se prema romanskom ishodištu i poći od lat. *rumigare* 'preživati'“ (Vinja 1998:193–194)⁵. Даља поређења са једном од четири варијанте метатезе изворне латинске речи, са континуантама у рум. *ruguma* и итал. дијал. (Сицилија!) *ragum(i)ari*, као и истророманским *raguma* итд., све у специфичном значењу 'преживати' (l.c.), представљају објективно да-

⁴ Скок има чак посебну одредницу *џумак* (која садржи и деноминал), али једино што се у њој закључује јесте да је то изолована сх. реч (Skok II 548). И много касније се, нпр. у SP 7:169, ова реч квалификује као нејасна.

⁵ Необичан је, али не и редак, нарочито међу старијим етимолозима, став који стоји иза оваквог суда — као да реч мора бити страног порекла, само се поставља питање који је језик изворник. Чудно је и то што аутор у тексту одреднице не помиње тумачење које полази од грчког предлошка, нити потврде које Поповић доноси, иако у литератури, на крају, ипак наводи Поповићев чланак.

леко мање перспективан правац размишљања него тражење етимолошких веза глагола *гумаџи* са сличним речима у дубљем појасу Јадранског залеђа⁶.

Прво објашњење из домаћих средстава налазимо код Скока: „vjeojatno denominal na *-ati* od pridjeva *glъtnъ* 'gefrässig'“. Имајући даље у виду експресивни глагол *румаџи* 'јести што жељно, гушећи се и мљацкајући' он закључује да су оба вероватно ономатопејске креације (Skok I 632, уп. и s.v. *hrumati*, op. cit. I 690).

Безлај је имао идеју да је сх. *гумаџи* повезано са синонимним му *гливати*, те да су оба, као и слн. *glomėti* 'жудети (за храном)', пољ. *glatać* 'јести полако', рус. дијал. *гламать* 'јести', укр. *гламаты* 'тешко гутати' итд. пореклом од псл. основе **glъm-* коју своди на ие. **glem-*, варијанту корена **gel-* 'ballen' (Bezljaj 1972–1973:140). То би могло бити уверљиво да је *гумаџи* заиста изолован облик, што он, међутим, није.

Петљова је разматрајући именицу *огумак*, уз још неколико речи са основом *гум-* из РСА⁷ (као њено полазиште реконструирше псл. **glъmъ* или **glъmъ*, те их заједно са сти. *gúlmas* 'жбун; тумор' смешта у гнездо ие. корена **gel-* 'грудва, лопта; стискати') прва овај глагол обазриво довела у везу са њима. Међутим, за даље словенске паралеле ослања се само на Безлаја (l.c.), чиме остаје у истом кругу етимолошких решења (Петлева 1975:51–53)⁸. При тим идејама остала је и у поновљеном бављењу овом темом (Петлева 1976:13–14).

⁶ У Вињином примеру са Виса „А *meni gumō* u *stūmak*“, где је глагол (проблематично?) дефинисан као 'окретати се (што) у желуцу; не пробавит', пре него аргумент за романско порекло речи, могао би се крити реликт архаичног значења 'вртети се, врпољити се, мешкољити се и сл.' – уп. нпр. рус. дијал. *гамазитъ*, *гомозитъ* итд. (ЭССЯ 7:194), очуван, дакле, на крајњем западу словенског језичког простора као и на истоку.

⁷ Нпр.: *гума*, *гумаџа* 'квржица', *гумар* 'шибље...', *гумавац* 'пређа...', *гумасџи* 'крошњаст', *гумац* 'петао...' (о којима ће детаљније бити речи касније), а придружује им и дијалекатске облике *голумасџи* 'округао' и *глумасџи* 'са густом крошњом' чију фонетску варијантност превише лаконски тумачи као „други коренски вокализам“.

⁸ Већи део тог материјала ушао је и у московски прасловенски речник, под одредницом **glъma* / **glъmъ* у чију реконструкцију се мора сумњати будући да почиња искључиво на сх. потврдама, које се (као и код саме Петљове) пореде са сти. *gúlma* 'жбун' и са псл. **glъka*, без других словенских паралела које би оправдавале реконструкцију сх. *-u-* из вокалног *-l-* (ЭССЯ 7:192). Недовољно је убедљива и идеја да се три псл. дијалектизма **glъka*, **glъma* / **glъmъ* и **glъnъ*, различита по ареалу, творбеним суфиксима (*-ka*, *-ma* / *-mъ*, *-nъ*) и непропорционално развијене деривације (први према друга два) изводе од глагола **glъtati* само на основу неких заједничких семантичких елемената (op. cit. s.v. **glъtati*). О даљим проблемима, на нивоу српског језика, са фонетиком дијалекатских облика *глумасџи*, *глуми се* итд. в. касније, нап. 31.

У московском прасловенском речнику се, на основу сх. *gumaiи*, чеш. дијал. *houmat* 'јести', *gumat* 'туцати', слч. *gumat* 'туцати, гурати; вући, чупати', реконструира само глагол, псл. *gumati, али без иједног другог члана његове лексичко-семантичке породице⁹ и закључује се (након одбацивања идиоглотских тумачења Скока и Безлаја) да је највероватнији Бернскеров суд о германском пореклу (ЭССЯ 7:173).

Бориш се имплицитно дистанцира од овог последњег става и уз проширивање словенског ареала и творбеног инвентара псл. глагола кашупским облицима *gumas*, тј. *zgumas* 'згртати, гомилати, красти', *zgum-нос* 'згрнути, скупити' и *gumlęc* 'мрљавити, полако жвакати', *gumžac* 'полако јести, жвакати' закључује (за Махеком) да је то свакако првобитно експресиван глагол, вероватно ономатопејског порекла, који је означавао радњу једења (халапљивога, уз гурање хране у уста итд.), а да је значење 'скупљати, згртати' секундарно (SEK II 230–231). Осим принципијелне неверице у овакав, нетипичан смер семантичког померања¹⁰ (и то независно на две тако удаљене тачке словенског простора као што су српски и кашупски), треба посумњати и у то да се провобитно значење јавља у различито варираним експресивним облицима, а изведено у облику који показује чисту основу (или проширену стандардним, функционално употребљеним префиксом *съ-*).

Задржавајући резерву према коначном решењу које се предлаже у SEK-у, ваља истаћи да тамо изложени материјал јасно показује да ниједна од поменутих алоглотских етимологија никако не може важити за све досад изнете словенске глаголе чији облици и значења недвосмислено сведоче о њиховој генетској сродности.

Најзначајнији помак ка свеобухватном сагледавању крајње етимологије псл. *gumati, и то на ие. плану, чини Варбот 1999 када, испитујући традиционалну етимологију псл. *gumьно 'заравњено земљиште на коме се врше, веје или млати жито' којом се ова именица анализира као сложеница од корена **gu-* (који је у *gov-ędo) и глагола *męti, *mьно 'газити', предлаже да се она разложи на корен **gum-* и суфикс *-ьно*. Тражећи дубље генетске везе те речи она долази до псл. глагола *gumati (уп. ЭССЯ и SEK svv.) чијим већ познатим континуантима додаје рус. дијалектизме *сгумѣтитъ* 'појести' (сред-

⁹ Због строго лексемне структуре овог речника није узето у обзир чак ни значење префигураног глагола 'грабити, гомилати' (који ни касније није реконструисан као прасловенски).

¹⁰ Овде доводимо у питање само смер у семантичком развоју, а не и познату чињеницу да та два значења врло често иду или у пару, или у тријади са 'ударати' које је, највероватније, и основно, док је 'јести' последње у том низу — за неке примере из ист. Србије cf. и Влајић-Поповић 1993.

њи Урал) и *пригумитъ* 'притегнути, притиснути тегом (нпр. купус)' (Јарослав) (ор. cit. 615).

Пошто је фокус анализе пренела са псл. **gumьno* на псл. **gumati*, Варбот закључује да у његовом корену треба видети део апофонског низа **gum-* /**gьm-* /**gym-*. Док је овај последњи вокализам слабо продуктиван, корен са полугласом има бројне континуанте у већини слов. језика, често са различитим суфиксалним проширењима. У етимолошкој литератури већ су нотирани псл. **gьmat(v)ati* (као и **gьmota*), **gьmyrati* /**gьmyriti* /**gьmyriti*, **gьmьzati* /**gьmьziti* /**gьmьzěti* итд. са семантиком '(при)тискати, ударати, јести, навирати, обиловати, гњурати', многи са формалним и семантичким паралелема у балтичким језицима¹¹. То је навело Варбот да све ове облике доведе у везу са псл. **žęti*, **žьmь* 'comprimere' < ие. **gem-* '(mit beiden Händen) greifen, fassen, zusammendrücken, -pressen, vollpacken; intr. vollgepäckelt sein', Варбот 1999:616). Имајући у виду (евидентно сродне) творбе са *-o-* вокализмом у корену, она закључује да коренски апофонски низ треба реконструисати као првобитну тријадну **gom-* /**gьm-* /**gym-*, са секундарним аблаутом **gum-* (ор. cit. 616–617). Дакле, од варијанте нулске базе са веларним полугласом њ (ие. *ū*) итеративним дужењем добивено је у (ие. *ū*), а секундарним аблаутом *и* (ие. *ou*)¹².

У мору примера којима уверљиво илуструје апофонски низ реконструисан на основу континуанти све четири основе са разним проширењима, Варбот наводи само два срп. глагола: *гумайи* и *гмази-и*, као настављаче псл. основа **gum-* и **gьm-*. То ни изблиза не пружа праву слику о продуктивности тих основа у српском језику, у оквиру кога ова тема остаје неисцрпљена.

Имајући све ово у виду, и усвојивши апофонски низ до кога је дошла Варбот, овде ћемо се на српском материјалу позабавити само једном од тих основа, псл. **gum-* (док ће континуанте псл. **gьm-* бити предмет неког будућег рада¹³). У словенским размерама, према на-

¹¹ Нпр. лит. *gūmurti*, *gūmuroti* 'згужвати, месити, гњечити, смотати у клупче', *gūmyti*, *gūmuliouti*, *gūmuriouti*, *gūmūturīouti* 'замотати, сакрити (се)', *gūmulas*, *gūmuras* 'грумен, грудва; хрпа', лет. *gumstīt* 'згужвати, притиснути', *gūm̄dināt*, *gūm̄dīt* 'терати, гурати, забити; подбадати, хушкати; гњавити; мучити се', *gumstīt* 'згужвати, притиснути', *gums* 'луковица, чаура; кврга, чвор, гука', *gūmza* 'кривина, неравнина, набор' итд. (Fraenkel 132).

¹² Више о секундарном аблауту уп. и Варбот 1984:120–131.

¹³ Овакав избор је диктиран практичним разлозима будући да су континуанте псл. **gom-* одавно препознате и стандардно добро покривене у већини псл. и осталих етимолошких речника (уп. нпр. s.v. *gomolj* Skok I 588–589, или псл. **gomola* /**gomolь(jь)* /**gomula* /**gomyla*, **gomolьka* /**gomolьka*, **gomoněti*, **gomonь*, **gomota* /**gomotь*, **gomьjь*, ЭССЯ 7:19–21 итд.), док је псл. **gym-* слабије продуктивно, cf. цсл. *погымати* 'palpare', рус. фолк. *погымать* 'притискати, гушити, сузбијати' (Варбот l.c.).

ма доступном материјалу, основа са *-и-* вокализмом управо на овом делу словенског терена показује највећу творбену виталност, што се открива препознавањем етимолошких веза глагола *гумати* и бројних посебних лексичко-семантичких низова груписаних око „мањих“ глагола који су или досад нерегистровани у етимолошкој литератури (нпр. *гунјати*) или „жигосани“ етикетом експресивности¹⁴. При томе ћемо словенске паралеле¹⁵ (исцрпно евидентирани код Варбот 1999), наводити само по потреби, као аргументе за поједина потенцијална решења.

Првобитна основа *gum-* на централном јужнословенском терену формално се експресивизирала, вероватно под утицајем семантичке експанзије и дисперзије из прасловенског наслеђених значењских потенцијала. То се огледа не само у експресивним проширењима основе (формантима *-l(j)-*, *-t-*)¹⁶, већ и у палатализацији иницијалног веларног гутурала (уп. *passim* *ћумати* 'гумати' и *ћумаси* 'гумаст'), можда и експресивном уметању ликвиде *-л-* (уп. *passim* случај *гумаси*) 'гумаст' итд. потврђен локално, на крајњем истоку).

Бројне су и разнолике континуанте псл. **gum-*, од чисте и од проширене основе, како вербалне, тако и номиналне¹⁷:

Од чисте основе:

гумати impf. 'јести нагло, халапљиво, брзо', *ћумати* / *ћумати* impf. 'гумати, јести обло и на велике залогаје' (Лика, Банија, Срем)¹⁸, *згумати*

¹⁴ Говоримо о жигосању пошто се тако квалификоване речи у пракси најчешће а priori не подвргавају дубљој етимолошкој анализи. Из круга за нас индиректно релевантих глагола, континуанти псл. **gum-*, уп. нпр. посебне одреднице код Скока s.v. *gmārīti* „...Ekspresivno.“ или s.v. *gmācnuti* „ekspresivan pf. на *ни-* али се не зна шта је *gmāc-*“ (Skok I 574).

¹⁵ На ширем словенском плану као паралеле се могу квалификовати сви облици који се са овде изложенима поклапају било семантички, било формално, у ма којој комбинацији коренског вокализма и суфиксалног проширења основе. Вредност паралеле градира се према бројности фактора подударња, односно мноштву и релативној удаљености потврда. Нпр. док су облици *гмечити*, *гмечкаити* и сл. 'притискати, месити' очито централно-јужнословенски дијалектизам (ако се уопште и могу сместити у псл. слој), семантичка изоглоса (са небитним творбеним разликама) сх. *гумати* impf. 'јести' и рус. *сгумѣтитъ* pf. 'појести' указује на вероватну псл. старину.

¹⁶ У случају основе *гѣт-* и формантима *-ѣ-*, *-z-*, *-ѣ-*, уп. напомену 46.

¹⁷ Сви цитирани примери су из РСА, уколико није наведено другачије, са убикацијом, ако је могуће и са акцентом, уколико је назначен, уз корекцију (обично дугосилазног и краткосилазног) у ударни акценат код речи из ист. Србије.

¹⁸ Може се претпоставити да је овакав облик резултат формално неоправдане, експресивне, палатализације основног *гумати* (уп. нпр. и истозначно *румати*, *хрумати* и сл., Skok I 632, 690, као и маркантност *-ћ-* у савременом колоквијалном *манћати* 'јести'), пре него независан, или са неком другом речи сродан глагол. Затим би

pf. пејор. 'појести' (Ускоци, Станић 1990)¹⁹, *гумати се* impf. 'гојити се'²⁰ вероватно и архаични *intensivum gumatijii* impf. 'гумати' (Кавањин)²¹, *нагумати (се)* pf. 'награбити се', *нагумам се* pf. 'обогатити се' (Лесковац, Митровић 1984), *гумати* impf. 'гумати', *нагумати се / нагумати се* pf. 'на лаком начин стећи, згрнути, награбити (нпр. новаца)' (Лика)²²; осим баналних *nomina agentis* базираних на основном значењу, *гумач* m., *гумача* f., *гумало* f./m. 'ждероња, прождрљивац', као и експресивних *гумока* 'гумача' и *гумеља* 'ко много једе' (ЦГ)²³, свакако овамо иду префигирани поствербали *нагум* m. заст. 'скупљање, гомилање, aggregatio' и *нагумина* f. 'скуп, скупина, aggregatum; скуп чега разнородног, конгломерат'. Непо-

ту, уз резерву, могло ићи и *ћумати* impf. 'гумати' (неубицирано код новијих лексикографа Ристића, Кантрге и Бакотића).

¹⁹ Скрећемо пажњу на творбену подударност овог облика са каш. *zgitas* 'зграти, гомилати' и на његову семантичку идентичност са рус. дијал. *сгумѣтитъ* 'појести', формално различитим само за једно суфиксално проширење.

²⁰ Шири контекст примера из грађе указује на ово значење, пре него на 'давити се храном због халапљивог једења', како стоји у РСА. Уп. и гр. *γῆμω* 'бити сит'.

²¹ Овај хапак који уз напомену о могућој непоузданости извора доноси РЈА (пропраћен цитатом из дела тог трогирског писца XVIII века: „Nego žrstvom, bludom kletim da gumati meso gn'ilo“) доводили су у сумњу Bezlaj (1972–1973:139 преносећи оцену о непоузданости из РЈА) и Виња који тај облик тумачи као инфинитив основног глагола, а речцу *да* као „*usporedno da* i *danas živo* na otocima: *Boje ti je platit multu da poč* и *prežun*“ (Vinja 1998:193), са чим је тешко сложити се. Виња релативно нејасни цитат из РЈА (према коме, чини се, није искључена ни могућност да иза *да* стоји глагол *даји*) селективно проширује на „*Bolje* биеше *poston svetim / da pedipsa tusto tie-lo... / da gumati meso gnielo*“, што преводи као „*Bolje* је *postom kazniti tusto tijelo* *nego gumati gnjilo meso*“. Таква граматичка анализа није уверљива, нарочито ако се на место Вињине лакуне врати сегмент који је он испустио: „*Nego žrstvom, bludom kletim*“ у коме већ стоји поредбена реч *nego* чију функцију нема потребе приписивати речци *да*. Дакле, према Кавањиновој симетрично структурираној реченици: „*Bolje ... da pedipsa ..., nego ... da gumati ...*“, исправно се реконструишу инфинитиви *ћедийсаји* и *гуматиији* (као паралелу уп. и рус. дијал. *intensivum сгумѣтитъ* 'појести', Варбот 1999:615).

²² Објективно немотивисан фонетски развој *-в- < -м-* у овом случају може се тумачити аналогijом према сличним алтернацијама као што је *гумно < гумно, шамни < шамни* итд. Ту појаву, честу у многим дијалектима, Ivić (1958:119, pgf. 101) објашњава као тежњу за елиминисањем два назална сонанта (нпр. *млого < много, сумља < сумља* итд.).

²³ Ове две потврде, иначе богато цитираног приносника из Црне Горе, Шоћа, налазе се у грађи РСА али у речник нису ушле, можда због нејасноће примера којима су пропраћене: прва са „*Било би добро кад би радила као што гума (много једе)*“, а друга са „*од гумати / Ко много једе / Никада да се засити*“, обе без ознаке рода. За формалну паралелу (са другим коренским вокализмом), в. напомену 13. Уп. и блискозначно укр. *гамѣла* 'дебео, неспретан човек' (ЭССЯ 7:18 s.v. *gotola / *gotolъ(jъ) / *gotula / *gotyla).

средна семантичка веза са синхроно потврђеним глаголима ове примере чини неспорнима.

Савремени српски дијал. материјал о семантичком потенцијалу псл. *gumati сведочи првенствено путем поствербала (од којих су неки послужили даљој деривацији). Међу њима је мање оних који показују основну семантику '(при)тискати, гужвати, гњечити' као *гума* f. 'алатка за размекшавање, штављење коже' (Пирот)²⁴, а далеко више оних који одражавају следећу етапу семантичког развоја: 'притискати' > 'испупчнти (се)' тј. 'нешто испупчено, обло, округло (настало услед притискања, гужвања, набијања, бујања и сл.): *гума* f. 'квржица, гука на кожи (костима, мишићима и др.) настала услед обољења од сифилиса'²⁵, *гумаџа* f. 'исто'²⁶. Релативно велику деривациону продуктивност (уз истовремену географску ограниченост на центр. и ји. Србију) показује *гум* m. 'грм, жбун' (Бачка?)²⁷, *гум* m. 'већи жбун, мало крошњасто дрво' (Врање, Златановић 1998), *глум 'жбун и сл.' (реално непосреден облик и значење реконструишу се према, очито деноминалном, хапаксу *глуми се* impf. 'шири се, размножава се, разгранав се (коров, жбуње, грање, цвеће)' (Пирот, Живковић 1987))²⁸; *огумак* m.

²⁴ Иза ове штуре дефиниције у РСА, у грађи стоји детаљан опис Мите Живковића: „Табачка алатка: даска одоздо постављена дебљим слојем плуте, поврх даске позади је кожна омча кроз коју се провуче рука да ухвати дршку, углављену с преда на дасци па се том алатком троши (трљањем учини, да не буде крута) уштављена кожа.“ (Збирка речи из Пирота, 1899).

²⁵ Уп. „...неко образовање гноја ... отоци разне величине, гуге, гуме“ (РСА), „(болесник) са сифилистичном гумом на језику“ (*Српски архив* VI, 23, грађа РСА). У недостатку пре свега потврде адекватног предлошка у италијанском (те речи нема у стандардним описним и етимолошким речницима, а REW 3818e доноси само стфр. *goma* и итал. дијал. *gōte* 'вољка итд.' али не и друге континуанте гот. *goma* тј. лангоб. *gomo* у италијанском), као и основних аргумената лингвистичке географије (ареал речи не обухвата Приморје, већ Босну и Србију), тешко је сложити се са судом (SP 7:169 s.v. **g[ma] / *g[mb]*) да је наша народна реч италијанизам.

²⁶ Упркос необичном завршетку (уз све оградe, реалније је претпоставити да он потиче од поименичења женског рода непосредног придева *гумати, -а, -о, него од постпозитивног члана, будући да нема индиција да је ова потврда из ји. Србије, из зоне утицаја бугарског или македонског језика), овај облик, као и само *гума* (уп. и претходну напомену), не може бити италијанизам јер за то нема довољно чврстих формалних нити семантичких аргумената (уп. итал. *gomito* 'завој, окука, прегиб', *gomitolo* 'крупко' и сл. без потврде медицинског термина).

²⁷ У РСА је ова реч хапакс дефинисан као 'хум, брежуљак' (без убикације, забележио Змај), али ту се заправо ради о погрешном читању (односно преводу) нечитког преписа (данас непостојећег) Змајевог оригиналног листића: *Gebüch* [без значења у немачком], уместо *Gebüsch* ['грм']. Уп. и пример: „Иза оног гума има много јагода.“

²⁸ Хапаксни статус овог глагола вероватно је привремен и случајан, без обзира на чињеницу да је он потврђен само у Пироту одакле не располажемо потврдама

'мали жбун' (и његов деноминал *задгумчийши се* рф. 'обрасти, зарастати — о грмљу, жбуњу, бради)' (Вук, књиж.), *гумашти* adj. 'који има густу крошњу (о храсту, церу, врби, кестену, бресту, кајсији)²⁹ (Србија)³⁰, *гумес(ш)* adj. 'крошњаст' (Врање, Златановић 1998; Зоруновац, грађа РСА), 'лоптаст' (Тимок, Динић 1988), *гумашти* adj. 'крошњаст, боко-раст' (Књажевац, Ниш), *гумашта* f. 'цваст од крупних цветова', фиг. 'група, скуп' (Књажевац), такође 'гужва сена или сламе савијена у облику лопте; крошња лоптастог облика' (Тимок, Динић 1988), *гумка* f. 'кита цвећа лоптастог облика' (Тимок, *ibidem*), 'гранчица са много плодова' (Тимок и Лужница, Рајковић 1982:264)³¹, *гуме* n. (у фрази:

других облика од те основе. Развојни пут реконструираемо као *глуми се* < *глум < *глумашти* 'бокорасти итд.' Полазиште видимо у придеву јер претпостављамо да је он формално био најбоља подлога за ширење основе *гум-* у *глум-* (за детаље о томе уп. напомену 31).

²⁹ Примери конкретних дрвета према грађи РСА показују да *гумашти* може бити и п л а с т (проред наш, Ј.В.-П., уп. његов купасти облик), пасуљ, бокор, драч, метлица: „...брестови без стабла личе на *гумаште* зелене пластове“ (Д. Радић, *Планинци*, 35); „Изашао поред пасуљшигта у коме [су] куљали ... погажени редови *гумашта* чучавца“ (*ibid.* 39); „Између *гумаштих* бокорова китњастог папра...“ (Ј. Драгашевић, *Гласник* књ. XLIII 1878, 341); „...чалија или драч је жив, врло жилав и *гумашти*...“ + „Особито лепа *гумашта* метлица [цвеће Кохлија]“ *Тимочки календар* 1912, стр. 23, 107). За ово последње, уп. глуж. *hotola, gotoła* 'метлица проса', дљуж. *gotola* 'клас проса, пшенице' (ЭСЈЈ 7:18).

³⁰ Према грађи РСА, прецизније: Левач и Темнић, Параћин, Врање, као и писци Т. Ђорђевић, С. Јаковљевић, А. Ђурић, Д. Радић, Д. Ћосић итд.

³¹ Питање порекла *-л-* у основи *глум-* за сада је нерешиво — са друге стране, тешко је замислити да ови облици нису сродни са формално-семантички тако блиским речима са истог терена. Прва их је заједно сврстала Петљова (имајући тада у виду само књажевачко *глумашти* и косовско *голумашти*), али њено објашњење да се разлика састоји једино у другачијем коренском вокализму (при чему очито мисли на неједнако рефлектовање слоготворног *-л-*, од кога иначе изводи и коренско *-у-*), никако не стоји (Петлева 1975:53). Касније Славски (имајући на располагању и новије потврде из Тимока) скреће пажњу да у тим српским дијалектима нема прелаза *-л-* у *-лу-* и закључује, једино могуће, да „rodzina ta wyмага objaśnienia na gruncie sch.“ (SP 7:169). Разлога таквој промени регуларно, на нивоу дијалекта или чак поддијалекта, нема (будући да *-л-* даје *-лу-* једино у јужноморавским говорима, и то само у позицији иза дентала — за детаље о рефлексима слоготворног *-л-* у торлачким говорима, поред посебних речника, уп. и Ивић 1991). Дакле, чак и када бисмо полазили од тога да читава именска породица речи *гум*, *гумашти* итд. не припада етимолошком гнезду глагола *гумашти*, већ да је у основи њеног коренског вокализма псл. *-л-*, тимочки и пиротски облици на *глум-* никако не би могли говорити у прилог таквој псл. реконструкцији (чији је незанемарљив недостатак и одсуство одговарајућих континуанти у другим словенским језицима). Сходно томе, у одсуству системског тумачења фонетизма облика на *глум-*, тренутно једини излаз видимо у локалном, нестандартном, аналошком (према неизвесном узору), можда експресивном (и свакако новијем) развоју који је довео до таквог гласовног склопа. (Без путоказа ка евентуалној систем-

глуме к'о *цвети* на булку) 'длаке око вулве' (Златковић 2000), можда и *голѹмес* adj. 'округао, обао' (Косово, Елезовић)³², *о̀гумастѹ* adj. 'са лепом круном' (Лесковац, Митровић 1984), *ђумастѹ* adj. 'гумаст, који има густу крошњу' (Ниш)³³; као и различито изведене именице: *о̀гумчић* m. 'брежуљак' (Тршић, грађа за РСА према обавештењу приносника, мр Милорада Симића), *гумар* m. 'шибље израсло из жила или пањева посеченог дрвећа' ([без акцента] М. Пожаревац); *гѹмавац* m. 'пређа одредена неуједначено, пуна чворића' (БиХ)³⁴; вероватно овамо спада и *гѹмка* f. 'име малој овци' (Жупа)³⁵, а по свему судећи и чак. *гѹмац* m. 'петак са гушћим и дужим перјем на врату' као и чак. *гѹмица* f. 'кокошка са дугим и густим перјем око главе'³⁶. И најзад, за чак. *гѹми-*

ности појаве остављају нас и примери сугласничке метатезе, асимилације, дисимилације, инфиксације и сл. које доноси Белић 1905:236–239, pgf. 107–114 и које су углавном околиналног карактера: *мавилѹја* 'фамилија', *сквирила* 'скрвила', *забовари* 'заборави', *крушѹм* 'куршум', *циглара* 'цигара', *слѹгни главу* 'сагни главу', *шешир* 'шешир', итд.). Имајући у виду да је другде (и на штокавском терену, и у ширим балто-словенским оквирима, уп. и напомену 11) посведочено ширење основног *гум-* експресивним формантом *-(j)-*, може се претпоставити да је и овде то био случај, те да је затим дошло до метатезе ликвиде. Дакле, вероватно *гум-астѹ* > *гум-л-астѹ > *глум-астѹ*, при чему се таква новонастала основа затим осамосталила и постала даље продуктивна (cf. *глѹмиѹа*, *глѹми се* итд.).

³² Овде се може претпоставити, у одсуству бољег решења, да је секвенца *-олу-* резултат даљег експресивног ширења претходно етаблираног *-лу- < -у-* (деталније разматраног у претходној напомени). Овај облик доносимо према Елезовићевом речнику, будући да је одредница *голумастѹ* у РСА (пореклом из Елезовићеве збирке речи из 1905. год.) резултат хиперкорекције.

³³ За овај случај палатализације, као ни за *ђумашѹ* (уп. напомену 18) нема чврстог објашњења. Осим локално, индивидуално или околинално, систематски сигурно није могло доћи ни до бркања *ђ-* и *ћ-* (што би теоријски био начин да се у разматрање порекла лексичке породице *гѹм*, *гѹмашѹ* итд., преко овог прндева, а можда и именице *ђумка* f. 'брсна граница' (Црна Река, Марковић 1986:301) уведе и турцизам *ђума* f. 'чуперак, китица', од тур. *küte* 'хрпа, гомила; брдо; колиба од сламе и сл.' (cf. Skok I 394, Redhouse)).

³⁴ Није потврђен придев *гумаѹ 'чворноват' који би морао бити у основи ове именице — тј. универбизоване синтагме *гумаѹа ѹређа. За генетски најближу паралелу уп. *гѹниѹав* adj. 'нераван, чворноват (о плетиву)' (Призрен, Чемерићи — грађа РСА), или даље *гѹжѹа* f. 'смотуљак ... чвор...'

³⁵ Односно, према листићу у грађи: 'Име овци — мала као гомилица' (проред наш — ЈВ-П). С обзиром на такву мотивацију, паралеле овом називу видимо у најсроднијем *гѹниѹа* 'грудва', или даље у *гмѹца* 'смотуљак, клупко, грудва' (Врање), а у другом етимолошком гнезду, у готово истозначном *гѹжѹаѹак* 'надимак особи малог раста (обично детету)' (Књажевац).

³⁶ Неманић 1:19, 2:34, при чему је овај други пример само у грађи РСА („*Gallina multis et longis plumis circa caput*“), неуврштен у речник. За нас је у принципу небитно то што би овај моцион пар теоријски могао бити и итал. порекла (с јед-

nār 'име псу' (ibid.) не може се знати да ли је неки италијанизам или домаћа реч (нити, у овом другом случају, да ли припада овде разматраној породици или је резултат неке контаминације или фонетске трансформације³⁷). Крајње је неизвесно какве везе са овом лексичком породицом може имати *гуманац* т. 'нека руда гвожђа' (Босна, РЈА)³⁸.

Иако ни сх. *гум* 'жбун', нити неки од његових непосредних деривата, немају директне паралеле другде на словенском терену, што их фактички квалификује за статус псл. дијалектизма, у прилог старини (вероватно прасловенској) њихове семантике 'конус(оидан), купа(ст), округло' < 'гомила(ст)' говоре бројне, углавном суфиксалне, творбе од основе **gom-*, из истог апофонског низа, нпр. чеш. *homolka* 'нешто купастог облика; мали сир купастог облика', пољ. *gomółka* 'парче, комад округлог или овалног облика' (ЭССЯ 7:19 s.v. *gomolъka / *gomolъka), стчеш. *homon* т. 'купаста женска фризура; украс женске фризури у облику купе' (ЭССЯ 7:20 s.v. *gomonъ), слч. *homol'a*, чеш. *homola* 'конус' (ЭССЯ 7:18 s.v. *gomola) итд.³⁹ Ван тог етимолошког гнезда, за паралеле семантичком синкретизму 'жбун' :

не стране, Неманићеви приносици су пореклом из си. Истре, Кварнера, Далмације где треба рачунати са италијанским утицајем — уп. напомену 25 — а са друге, предмет његових акценатских студија су у принципу домаће речи, са ретким изузецима старих позајмљеница). Будући да нема формалних препрека тумачењу из домаћих средстава, не треба игнорисати ни могућност удаљеног паралелизма са рус. дијал. *гумак* т. 'оковратник' (Урал, СРНГ 7:227).

³⁷ Упркос, с једне стране, подударности у деноминату 'пас' и, са друге, семантичкој блискости са облицима *гум*, *гумасџи* итд., речи *ђума* / *ђума* 'ружан (обично рундав) пас' (Јагодина, Студеница, Шумадија), у загонеткама и 'катанац' (Куса ђума кућу чува) и 'чутура' (Црна ђума кроз сво село прође; сви је кметови у уста пољубише), *ђуме* 'исто' и *ђумче* 'мали пас — мало псето са дугачком длаком' (Параћин, Тимок) или *ђумче*, *ђумкаш* 'пас малог раста' (Црна Река, Марковић 1986) највероватније не припадају породици глагола *гумаџи*, већ о њима треба размишљати заједно са синонимним им *цума*, можда и *ђумре* adj. indecl. 'ситан, мален; скуп(?)' (Левач, Лесковац), који, додуше, немају решену етимологију.

³⁸ Дефиниција непоуздана, према цитату 'Дусинско гвожђе [гј. руда гвожђа] не даде се топити док му се друга руда *гуманац* не придода' (Ivan Frano Jukić, alias Slavoljub Bošnjak, *Zemljopis i poviesnica Bosne*, Zagreb 1851, одакле је термин преузео и Алија Исаковић, за свој речник старинских рударских термина, уп. *Geološki glasnik* 14, Сарајево 1970–1971, 1–119). Иако ексцерпиран из првобитног извора, овај хапакс у РСА није уврштен. N. В. *Дусина* је топоним у Босни (РЈА).

³⁹ Услед изолованости у лексичком систему, локалном и свесловенском, формално блиски рус. дијал. фитоним *гуманка* 'мочварна купина' (Карелија, СРНГ 7:227) и поред ономасиолошке подударности са *кqp-ina 'Rubus fruticosus' (< *кqpa 'брдо (голо или пошумљено); речна ада обрасла жбуњем; тресет итд.', cf. ЭССЯ 12:63–64, 56–57) само са резервом можемо сматрати паралелом. Због непрецизности дефиниције, потпору не пружа ни рус. дијал. *гумарчик* 'јестива биљка [каква?]; зрне-

'гомила, хрпа' : 'чворуга' уп. континуанте псл. *grъmъ (ЭССЯ 7:159) или нпр. рус. *кочка* f. 'хумка; пањ обрастао травом; камилина грба'⁴⁰. Уп. и паралелизам значења 'гумно; гомила, хрпа; мноштво уопште' < 'врећи' у случају срп. дијал. *врах* < *врећи* (ОС 20, за детаље Bjeletić 1991:162–164).

Са експресивним суфиксалним проширењем основе *-уљ-*:

- *гумуљайи* impf. 'халапљиво јести' (Никшић); *гумуљница* f. 'лоптица, громуљница (дима, траве)' (књиж.), највероватније и *гумуљница* f. 'беочуг' (књиж.)⁴¹, уп. и *гомуљница* (Skok I 589–9), за основу види и напомену 13.

Са интензивирајућим суфиксом *-ш-*:⁴²

- *гунџайи* (< *гум-ш-айи)⁴³ impf. 'облачити коме много оде-ла'⁴⁴ (Врање), рефл. 'гомилати се, гужвати се', *нагунџайи* pf. 'натрпати, натронтати кога одећом', 'избочити, набућити' рефл. 'нахватати се, накупити се у већој количини' („Нагунтало се блато на точак“ — Вук), *згунџайи* pf. 'притиснути, стегнути, сабити'⁴⁵, *згунџам* (се) pf. 'скупити се' (Лесковац, Митровић 1984), *згунџориши* се pf. 'свити се у клупче, скупити се, шћућорити се' (књиж.); поствербали (nomina resultativa): *гунџа* f. 'израслина, гука; кврга на дрвету' (Јадар), 'гру-

вље те биљке' (Урал, СРНГ 7:227), а стоји и могућност алоглотије у случају два уда-љена пункта руског језика.

⁴⁰ Тако и сх. турцизам(?) *џомба* и сл. 'жбун сите или шаша у бари или риту' : *џумба* 'кеса, тоболац' : *џамбуровиш* 'пут нераван на којем је остало бусење од блата' према фрази *јести к[а]о џомба* 'не знати мере у јелу' (Skok I 481 s.v. *џомба*).

⁴¹ За семантичку паралелу уп. *гужва* 'смотуљак, клупче' али и 'карика, котур савијен или исплетен од сламе, прућа (ређе гвоздена алка) којим се везују или спајају делови нечега', 'огрлица, ниска', 'колут, котур' итд.

⁴² На први поглед, глаголи делују као деноминали, међутим управо је обрнуто, именице су поствербали. Поред формалног индикатора у виду глаголског (а не именичког) суфикса *-t-*, у прилог овоме говори и чињеница да је вербална семантика разноврснија од номиналне (и то на начин који искључује могућност деноминалног развоја).

⁴³ За фонетику сф. *џамџиши* : дијал. *џанџиши*, где се стандардно чува *-м-* због свести о вези са *џамџи*, док у случају *гунџаши* није било таквог корективног фактора. Ни овај глагол ни неки од његових деривата Скок не бележи.

⁴⁴ Није сасвим искључено да овамо спада и *гџнџаши* (се) impf. 'имати сувише одевних предмета на себи (због зимогрољљивости или да би се показала гардероба)' (Златибор, Миловановић 1983:24). Иако регуларно *-у-* не даје *-е-*, у сфери експресивног то није немогуће.

⁴⁵ „Већу ручицу [кудеље] ... мало згунта под лактом, да кудеља испадне збигенија, ради јачега спајања или везе њених влакана“, уп. и рус. *пригумитъ* 'притиснути тегом (купус)'.

два масла' (Призрен), *гунџав* адј. 'чворугав, квргав (о незараслој кости)' (Бачка, Банат), 'нераван, цомбаст (о душеку)', 'нагомилан, нагужван; претерано обучен' (Врање); 'нераван, чворноват (о плетиву)' (Призрен, Чемерицић — грађа РСА) (cf. *гумавац*).

Са интензивирајућим суфиксом *-н/њ-*:

— *нагумњајти се* рф. 'најести се, прејести се' (Косјерић, мр Владо Ђукановић усмено).

Изложени српски материјал формално и семантички не само да подупире етимолошко тумачење псл. основе **gim-* као апофонске варијанте низа са секундарним аблаутом (како га је реконструисала Варбот), већ и пружа још једну потврду реалности појаве секундарног аблаута и перспективности таквог правца размишљања у словенској етимологији. Још чвршћу аргументацију пружио би корпус сх. континуанти са коренским вокализмом *-ъ-*, дакле **gъm-*⁴⁶, а нарочито указивање на паралелизам облика и значења с једне стране, изведених од псл. **gim-* / **gъm-* (дакле веларног крака дихотомног прасловенског гнезда пореклом од ие. **get-*, **gъt-*) и, са друге стране, деривата палаталног крака истог гнезда, од псл. **žem-* / **žъm-* (реализованог у широко посведоченим континуантама глагола *žęti / *žъtъ)⁴⁷, што ће бити тема неког будућег рада.

Овим радом не само да се одбацује могућност алоглотског порекла сх. глагола *гумайи*, већ се смештањем те речи у њен што потпунији идиоглотски контекст (независно од коначног решења које остаје отворено за дискусију), увелико олакшава и предстојећи посао одговарајућег позиционирања тог облика (као и осталих делова његовог етимолошког гнезда) у будућем *Етимолошком речнику српског језика*⁴⁸.

⁴⁶ Међу њима, наравно, нема континуанти чисте основе, али зато показују већу варијантност експресивних суфикса (осим *-t(j)-* и *-l(j)-*, такође *-c-*, *-č-*, *-žd-*, *-r-*): *гмуџајти* 'халапљиво, лакомо јести', *гмечийи* 'јести неумерено, ждерати', *нагмарайи* 'натрпати, набити (да што више стане, нпр. вуне у цак)', *нагмарийи* 'истућн, избити', *нагмарайи се* 'најести се прождрљиво' *нагмецајти* 'истућн', одн. поствербали *гмуца* 'смотуљак; гужва, клупко', *гмеч* 'замотуљак' итд.

⁴⁷ Од чисте основе у случају настављача тешке базе и са експресивним проширењима основе у случају нулске базе: *нажсјити* 'стиснути, стегнути', *жсимајти* 'истискивати, цедити гњечити', *жсмити* 'исто', *жсмијајти се* 'устрчавати се, снебивати се'; *ужсмуккајти се* 'изгужвати се', *жсмуџа* 'гужва од разног наноса који се нахвата око неког предмета те плива по реци', *жсмуџка* 'лоптица качамака са скорупом унутра'; *жсмарији* 'брзо, халапљиво јести и пити', *жсмарији (се)* 'цедити (се) (о влажном земљишту, плачу, киши, знојењу при раду или сунчању итд.)', *жсмара* = *жсмира* 'чварак; талог после цеђења чварака' итд.

⁴⁸ Имајућн у виду потребе тог речника, искуство писања овог прилога говори да окосницу његовог корпуса може да чини РСА (иначе на великој цени међу сло-

Без претензија на коначност суда на било ком плану, овај рад је имао амбиција да допринесе српској, словенској, па чак и теоријској етимологији. Првој укључивањем свих (тренутно доступних)⁴⁹ поузданих и потенцијалних деривата глагола *гумаџи* у конструкцију његовог домаћег етимолошког гнезда (уз претресање и честе ревизије постојећих парцијалних тумачења); другој указивањем на досад нерегистроване паралеле и извесним корекцијама (чешће позитивним, у смислу додатних потврда, него негативним, у смислу побијања) у прасловенским речницима описаних лексема. И најзад, као један од резултата могла би се формулисати и мала допуна („амандман“) принципу самобитности који Киш истиче као основно начело у етимологисању позајмљеница (а у духу Семеређијевих смерница за тражење 'економичнијих етимолошких решења')⁵⁰: 'Уколико за неку реч *йосџоје љри или више алоглојских љумачења, гоџово је сигурно да је она зайраво идиоглојског йорекла, џе да исџраживања џреба усмерџиџи у љравцу ойкривања и дефинисања лексичко-семанџичке йородице којој размџџрана реч љриџада у маџичном језику.*' Овде анализирани глагол *гумаџи* може послужити као илустрација такве законитости.⁵¹

ЛИТЕРАТУРА И СКРАЋЕНИЦЕ

- Белић 1905:** А. Белић, Дијалекти јужне и источне Србије, *СДЗБ* I.
Bezljaj 1972–1973: F. Bezljaj, Na robu srbohrvatskega (in slovenskega) etimološkega slovarja, *Jezik in slovstvo* XVIII/4, Ljubljana, 139–141.
Вјетић 1991: М. Вјетић, О пореклу неких рећи из источне Србије, *Зборник Маџице срџске за филологију и лингвџџику* XXXIV/2, Нови Сад, 159–169.
Динић 1988: Ј. Динић, Речник тимочког говора, *СДЗБ* XXXIV, 7–335.
Fraenkel: E. Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II, Göttingen 1962–1965.

венским етимолозима) допуњен свим расположивим новијим дијалекатским материјалом, али да етимолог у случају недоумице мора бити спреман да поново иде у оригиналну грађу у потрази за неуврштеним листићима или онима чији је садржај, у одређеном тренутку, селективно унет у РСА.

⁴⁹ Стицање коначне слике о дистрибуцији глагола *гумаџи* у српском језику немогуће је без додатног дијалектолошког напора којим би се утврдио његов данашњи ареал на штокавском терену. Захваљујући томе што га бележи још Вук, Бернекер га је почетком века увео у словенску етимологију, али то је за собом повукло и хендикеп одсуства глагола *гумаџи* из савремених српских дијалекатских речника за које је устаљена пракса да се састављају диференцијално на Вуков.

⁵⁰ Уп. Киш 1969:69–70 и Szemerényi 1977/1962: 294, 297, 306, 315, 325, 335.

⁵¹ У сличне сврхе послужио нам је и малаконим *љџар* „прилепак, *Patella coerulea*“ (уп. Влajiћ-Роповић 2000).

- ЭССЯ** — *Этимологический словарь славянских языков*, 1–, Москва 1974–.
- Ivić 1958**: P. Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte — Ihre Struktur und Entwicklung I. Allgemeines und die štokavische Dialektgruppe*, 's-Gravenhage.
- Ивић 1991**: П. Ивић, О рефлексима слоговног *л* у призренско-тимочкој дијалекатској области, *Из српскохрватске дијалектологије. Изабрани огледи III*, Ниш, 205–214.
- Киш 1969**: Л. Киш, О некоторых принципах этимологизирования заимствованных слов, *Этимология* 1967, Москва, 68–70.
- Манић-Форски 1997**: Д. Манић-Форски, *Говор Лужнице*, Бабушница.
- Марковић 1986**: М. Марковић, Речник народног говора у Црној Реци, *СДЗБ XXXII*, 259–494.
- Миловановић 1983**: Е. Миловановић, Прилог познавању лексике Златибора, *Прилози проучавању језика* 19, Нови Сад, 15–70.
- Митровић 1984**: Б. Митровић, *Речник лесковачког говора*, Лесковац.
- ОС**: Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, *Огледна свеска*, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с. књ. 15, Београд 1998.
- Петлева 1975**: И. П. Петлева, Этимологические заметки по славянской лексике. III, *Этимология* 1973, Москва 1975, 44–53.
- Петлева 1976**: И. П. Петлева, *Этимологические исследования в области сербохорватской лексики*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва, 1–24.
- Поповић 1953**: И. Поповић, Новогрчке и средњегрчке позајмице у савременом српскохрватском језику, *Зборник радова С.А.Н. XXVI*, Византолошки институт С.А.Н. књ. II, Београд, 199–233.
- Рајковић 1982**: Љ. Рајковић, Лексичко богатство тимочко — лужничког говора, *Лексикографија и лексикологија*. Зборник реферата, Београд — Нови Сад, 263–268.
- Redhouse**: *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük*, Istanbul 1988¹⁰.
- RJA**: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-XXII, Zagreb 1880–1974.
- РСА**: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–, Београд 1959–.
- СДЗБ**: *Српски дијалектолошки зборник*, 1–, Београд 1905–.
- SEK** — W. Boryś / H. Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, Warszawa 1994–.
- Skok** — P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV, Zagreb 1971–1974.
- SP** — *Słownik prasłowiański*, 1–, Wrocław etc., 1974–.
- СРНГ** — *Словарь русских народных говоров*, 1–, Москва — Ленинград (Санкт-Петербург), 1964–.
- Станић 1990–1991**: М. Станић, *Ускочки речник*, I-II, Београд.
- Szemerényi 1962/1977**: O. Szemerényi, Principles of etymological research in the Indo-European languages, у: *Etymologie. Wege der Forschung*, Band CCCLXXI-II, Herausgegeben von Rüdiger Schmitt, Darmstadt, 286–346.
- Варбот 1984**: Ж. Ж. Варбот, *Правславянская морфонология, словообразование и этимология*, Москва.

- Варбот 1999:** Ж. Ж. Варбот, Вокруг славянског гумна, *Поетика. Историја литературе. Лингвистика — Сборник к 70-летию Вячеслава Всеволодовича Иванова*, Москва, 614–618.
- Vinja 1998:** V. Vinja, *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*, Knjiga I, A-H, Zagreb.
- Влајић-Поповић 1993:** Ј. Влајић-Поповић, Један семантички помак код експресивних и оноματοпејских глагола: 'ударати' > 'јести', *Научни састџанак славистџа у Вукове дане XXI/2*, Београд, 125–132.
- Vlajić-Popović 2000:** J. Vlajić-Popović, Idioglossy or Alloglossy (the Case of the Adriatic Malaconym *lūpar* 'limpet, Patella coerulea'), *Балканско езикознание / Linguistique balkanique*, Софија (у штампи).
- Златановић 1998:** М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање.
- Златковић 1988:** Д. Златковић, Пословице и поређења у пиротском говору, *СДЗБ XXXIV*, речник 613–681.
- Златковић 2000:** Д. Златковић, *Срамотџно и ѿогано у ѿпиројском говору*, Београд (у штампи).
- Живковић 1987:** Н. Живковић, *Речник ѿпиројског говора*, Пирот.

DEAN S. WORTH
(Bellino Drive, USA)

AVVAKUM AS *A3* AND *JA**

0. The fate of South Slavic borrowings into Russian/Russian has generated a substantial literature,¹ without however tracing in any detail the processes by which South Slavisms were incorporated into, or eliminated from, the various genres of written Russian as these developed across time. As a minor contribution to our knowledge of this process, this preliminary study will examine the distribution of South Slavic *az* and East Slavic *ja* in the autobiography of the seventeenth-century archpriest Avvakum.²

Across the entire *Life* of Avvakum, East Slavic *ja* is three times as frequent as South Slavic *az* (*az* 69 = 24.6% : *ja* 212 = 75.4%). This is what one would expect, since the overall history of *az* across time was a deterioration from its predominant position in the religious literature of Kievan Rus' to the vestigial, citation-only relic of today. To move toward a useful localized view of *az* and *ja* in Avvakum's *Life*, however, we have to examine the distribution of these two forms. Two kinds of distribution seem to be relevant: (1) the distribution of *az* and *ja* in various phono-syntactic environments, and (2) the distribution of the results of (1) across the text of the *Life*.

1. Phono-syntactic environments. Syntactic structures carry phonological and rhythmic strictures along with them, conditioning the choice of phonetically variable tokens in different syntactic positions. In the case of *az* and *ja* (and, marginally, of the hybrid *jaz*), an earlier study showed

---

* This study is dedicated to the late Academician Pavle Ivić, in honor of his scholarship and in fond memory of those gentler days when we and our families and friends could walk and talk in the California mountains and desert, tour the splendid Serbian monasteries, and enjoy an informal meal in a Skadarlija restaurant.

¹ Hüttl-Folter 1983, Poroxova 1988; more recently, Worth 1999a, 1999b, 2000.

² *Pustozerskij sbornik* 1975.

that the choice between the South and East Slavic forms in the Laurentian Chronicle was conditioned not by the speech of educated city-dwellers vs. that of illiterate rustics, as per Kandaurova 1968, but by phonetic hiatus deletion on minor junctures vs. the optional preservation of hiatus on major boundaries (Worth 1985: 239-40).³ In Avvakum's *Life* we find what looks like a similar but further evolved system, with both *az* and *ja* occurring on major junctures like sentence-initial position but with few exceptions only *ja* appearing on minor junctures such as following unstressed conjunctions and particles.

1.1 Initial position. This class includes what in the published edition are three typographically distinguished environments (Avvakum himself made no such distinctions):

(1) sentence-initial, e.g. *Az že ot izgnanija preselixsja* 13v12⁴, *Az že paki emu dal svjatuju vodu* 87.11 and *Ja uže i v tjurmu prosilsja* 29.04, *Ja evo otvel k dočeri svoej* 61.07;

(2) clause-initial, e.g. *I dondeže stroenie božie byst', az na vostok klanjalsja bogu* 58v06, *i priěxal k nei otec duxovnoj; az že iz dvora pošel* 97v11 and *Myšej mnogo u menja bylo, ja ix skufeju bil* 37.06, *nepravo xodim po istinně, -- ja knigu promenjal, otcovu zapověd' prestupil* 84.07;

(3) quotation-initial, e.g. *I ja otvěščal: „Az esm Avvakum, protopop“* 33v05 and *I ja ... govoril: „Ja, reku, pljuju na evo kormlju“* 78v10.

The statistics of the *az* : *ja* distinction in these initial environments, shown in Table 1, show no significant difference between the two pronominal variants:

Table 1: *az* and *ja* in initial positions

<u>positions</u>	<u><i>az</i></u>	<u><i>ja</i></u>
1a sentence-initial	46	48
1b clause-initial	5	11
1c question-initial	3	4
Total	54	63
% of total	46.2	53.8

³ Specifically: *ja* and *jaz* occur overwhelmingly (95.7%) on clitic, conjunction, or word boundaries and only 4.3% on clause or sentence boundaries, while *az* occurs more equally, 49.3% on clitic, conjunction, or word boundaries and 50.7% on clause or sentence boundaries; in other words, *az* is at this stage the unmarked and *ja(z)* the marked (= distributionally more restricted) form. Cf. p. 3 below for the situation in Avvakum's *Life*.

⁴ Verso is marked by the usual *v*, recto by the absence of any mark, as in 87.11 = folio 87 recto, line 11. All word-final back jers have been eliminated here and forms superscripted or under titlo resolved.

In 45/54 (83.3%) of the occurrences of *az* in initial position, *az* is followed by the clitic *že*, while not a single occurrence of *ja* has this appendage. Whether the *že* of *az že* is a specific marker of topic-shifting is an interesting question but one that cannot be taken up here.⁵

1.2 Non-initial positions are of two types. In the first, *ja* or, much less often, *az* occurs after unstressed conjunctions (typically but not only *a* and *i*), or after a variety of weakly-stressed adverbs, conjunctions, and particles such as *da*, *gdě*, *kak*, *čto*, *egda*, *ešče*, and once after a presumably fully-stressed *zavtra*. Exx.: *a ja emu govorju* 17.07, *I ja paki pozavelsja* 18.11, *gdě ja duxovnye děla dělal* 20v08, *A se i sam ja ubojalsja* 52v03, *Byl-de ja na Rezani* 67.09, *tak i ja kreščusja* 70v04, *a zav"tra ja tak že umru* 90.05 and *I az molix ego* 16.08, *I az emu otvěščal* 103.09, *Egda az v popěx byl* 14.08.⁶

The second type of non-initial position, less common than the first, finds *ja* or, rarely, *az* in VS word order, or positioned after a prepositional phrase, e.g. *Siděl ja tut četyre neděli* 26.09, *Vzjal ja kadilo* 86.03, *vo tmě načal ja pravilo poklonnoe* 95.13⁷ and *xošču glagolati az* 4.05, *I načax az dějstvovat'* 85v03 and *Potom i na Rus' ja vyvez eja* 97.09.

The statistics of *az* : *ja* distribution in these two types of non-initial position, adduced in Table 2 below, differ radically from those in Table 1; in initial position, *az* and *ja* patterned more or less identically, but here, *ja* is overwhelmingly the anaphor of choice:

Table 2: *az* and *ja* in non-initial position

positions	<i>az</i>	<i>ja</i>
2a after <i>a</i> , <i>i</i> et al.	10	128
2b in VS order	5	21
Total	15	149
% of total	9.1	90.9

Tables 1 and 2 show that, for Avvakum, *az* and *ja* form a typical Jakobsonian asymmetric opposition, in which the unmarked member *ja* occurs equally freely in both initial and non-initial environments, while

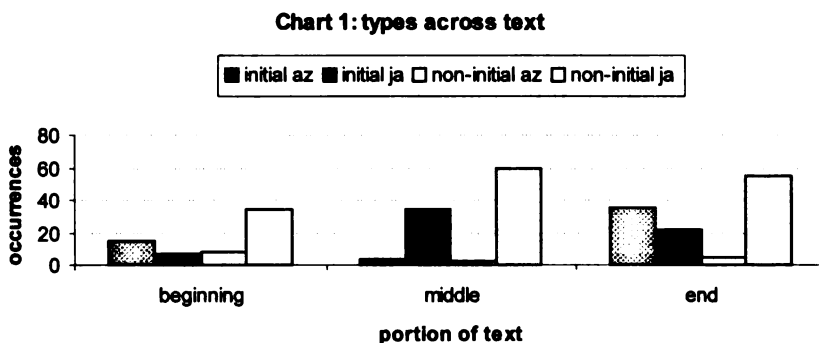
⁵ Song 1997 finds that *že* marks both topic shifts and register.

⁶ *az* occurs, if rarely, after *i*, but never after *a*, which can be explained — if such a small number of exx. deserves explanation at all — by the high front articulation of *i*, very close to hiatus-deleting *j*.

⁷ In a few exx. the verb is followed by an unstressed particle, e.g. „*Znaju su ja pustosvjatov těx!*“ 27.0ž, „*Protopop, vėdaju-de ja tvoe čistoe ... žitie*“ 74v15; such exx. overlap with those in the first type of non-initial position just above, e.g. *Byl-de ja na Rezani* 67.09.

the marked member *az* is restricted essentially to initial position. The semantic correlates of this asymmetrical relation are of course equally asymmetric: *az* appears in a stylistically narrow range (solemn, incipital, topic-shifting), while *ja* shows no such restrictions. Compared to the Laurentian Chronicle (see f.n. 3), the markedness relations have here been reversed.

2. Distribution of the *az* : *ja* opposition across the *Life*. The relative frequency of the *az* : *ja* opposition in both initial and non-initial positions differs from one part of Avvakum's *Life* to another, and in ways which are not always easy to explain. This differing relative frequency itself suggests that the *Life* consists of three sections, which we shall none too inventively term the Beginning (folia 4-34), the Middle (folia 35-74), and the End (folia 75-115).⁸ Roughly speaking, the Beginning and End show a substantial number of *az* occurrences, while the slightly longer Middle section is almost devoid of them. These distributionally determined sections do not correlate, at least in any obvious way, with the content of the *Life*, but they do correlate quite closely with the quire structure of the manuscript: the border between the Beginning and the Middle sections falls at the beginning of quire 5 (folio 35), and that between the Middle and the End, at the beginning of quire 10 (folio 75). The distribution of *az* and *ja* in initial and non-initial positions is most easily examined graphically, as in Chart 1 below:

The same data can be presented in tabular form, as in Table 3 below, from which one can derive a number of

⁸ Except for a late isolated occurrence of non-initial *ja* at 115.07, the opposition *az* : *ja* is not manifested after F109.

Table 3: Distribution of types across *Life*

	<u>initial <i>az</i></u>	<u>initial <i>ja</i></u>	<u>non-initial <i>az</i></u>	<u>non-initial <i>ja</i></u>
Beginning	15 = 23.4%	7 = 10.9%	8 = 12.5%	34 = 53.1%
Middle	4 = 4.0%	34 = 34.0%	2 = 2.0%	60 = 60.0%
End	35 = 29.9%	22 = 18.8%	5 = 4.3%	55 = 47.0%

not uninteresting generalizations about the Beginning, Middle and End of the Life, namely:

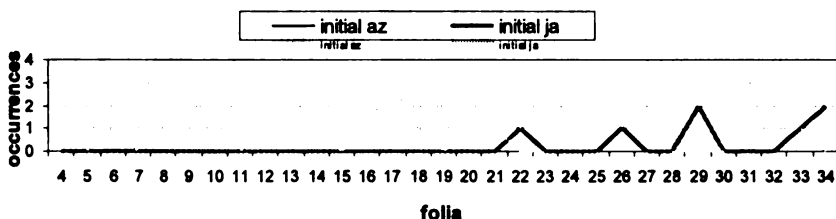
(a) In their overall proportions of *az* : *ja*, the Beginning and End are nearly alike (Beginning *az* : *ja* = 23 : 41 = 35.9% : 64.1%, End *az* : *ja* = 40 : 77 = 34.2% : 65.8%), and contrast strongly with the Middle, in which East Slavic *ja* predominates (*az* : *ja* = 6 : 94 = 6.0% : 94.0%);

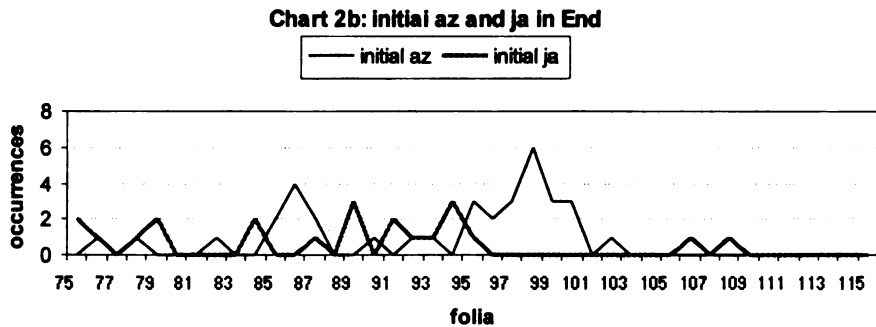
(b) In initial position, the Beginning and the End again contrast with the Middle, this time because of B's and E's preference for South Slavic *az*, while M shows a strong predominance of *ja* (B *az* : *ja* = 15 : 7 = 68.2% : 31.8%, E *az* : *ja* = 35 : 22 = 61.4% : 38.6%, M *az* : *ja* = 4 : 34 = 10.5% : 89.5%);

(c) In non-initial position, all on the other hand, all three text portions prefer *ja* over *az*, rather more strongly in M than in B and E, although the differences are not great (B *az* : *ja* = 8 : 34 = 19.0% : 81.0%, M *az* : *ja* = 2 : 60 = 3.2% : 96.8%, E *az* : *ja* = 5 : 55 = 8.3% : 91.7%).

(d) Although, as shown in (a), B and E are nearly alike in their overall proportions of *az* and *ja*, (b) and (c) show that they differ in the role played by initial vs. non-initial position, which strongly determines the choice of *az* in B and E, while the role of these positions is much attenuated in M's preference for *ja*. As we are about to see, B and E differ in other ways as well.

3. Textological speculation. (a) and (b) above have shown that the Beginning and End of the Life show almost equal overall preference for South Slavic *az* over East Slavic *ja*. However, if we look at the distribution of initial *az* and *ja* internally to B and E, we notice both similarities and a striking difference, shown graphically in Charts 2a and 2b below:

Chart 2a: Initial *az* and *ja* in Beginning

Comparison of Charts 2a and 2b reveals that:

(e) In both B and E *az* and *ja* are unequally distributed across the text portions;

(f) B and E are to an extent mirror images of each other, B having nearly all its *az* occurrences toward the end of its first half (i.e., in its second quarter), while E has, but less clearly, most of its *az* occurrences in the beginning of its second half (i.e., in its third quarter);

(g) B and E differ in that the former shows hardly any textual overlap between initial *az* and *ja*, whereas E shows substantial overlap in its second quarter.

The mirror image distribution shown in (f) suggests that the textual function of the marked member *az* is primarily delimitative; specifically, it is incipital in B and closural in E. Since, however, there are no obvious contentual correlates to the distribution of initial *az* and *ja*, we can only speculate that the sections favoring *az* were written later than those favoring *ja*, perhaps when Avvakum was in northern exile, not too long before his death. The facts noted in (g) would then be explained by the assumption that B's first half (FF4-20) was written entirely as an added introduction, while the overlap of *az* and *ja* in the second quarter of E suggests that Avvakum was copying from an earlier text during this second quarter (FF85-95) and began his new, final section only at F95. This is, of course, pure speculation, and only a more detailed philological examination of the text will show whether or not it is in fact a reasonable view of the composition of Avvakum's *Life*.

REFERENCES

- Hüttl-Folter, Gerta 1983: *Die trat/torot Lexeme in den altrussischen Chroniken: ein Beitrag zur Vorgeschichte der russischen Literatursprache*, Vienna.
- Kandaurova, T.N. 1968: „Polnoglasnaja i nepolnoglasnaja leksika v prjamoj reči letopisi,“ *Pamjatniki drevnerusskoj pis'mennosti. Jazyk i tekstologija*, Moscow: 72–94.
- Poroxova, O.G. 1988: *Polnoglasie i nepolnoglasie v rusckom literaturnom jazyke i narodnyx govorax*, Leningrad.
- Pustozerskij sbornik* 1975: *Pustozerskij sbornik. Avtografy sočinenij Avvakuma i Epifanija*. Izdanie podgotovili N.S. Demkova, N.F. Droblenkova, L.I. Sazonova, Leningrad.
- Song, Eun-ji 1997: *Discourse and Style in Old Believer Lives: Referential Strategies and Topic Marking in the Lives of Avvakum, Epifanij, and Bojarynja Morozova* (UCLA dissertation).
- Timberlake, Alan 1995: „Avvakum's aorists,“ *Russian Linguistics* 19: 25–43.
- Worth, Dean S. 1985: „Vernacular and Slavonic in Kievan Rus,“ Gerald Stone and Dean Worth, eds., *The Formation of the Slavonic Literary Languages. Proceedings of a Conference Held in Memory of Robert Auty and Anne Pennington at Oxford 6–11 July 1981* (= UCLA Slavic Studies, 11), Columbus, Ohio: 233–41.
- 1999a: „Slavonisms and slavonisms,“ *Poetika. Istorija literatury. Lingvistika. Sbornik k 70-letiju Vjačeslava Vsevolodoviča Ivanova*, Moscow: 600–613.
- 1999b: „Slavonisms in textology,“ *Roman Jakobson. Teksty, dokumenty, issledovanija*, Moskva: 761–770.
- 2000 (in press): „Microphilology and textology,“ to appear in a volume in honor of Jurij D. Apresjan, Moscow.

МИЛОСАВ ВУКИЋЕВИЋ
(Крагујевац)

КОЛАРСКА И КАЧАРСКА ЛЕКSIKA У ГРУЖИ

Обрада дрвета да би се добили елементи за прављење кола, каца, буради и других предмета ове врсте потиче, свакако, из далеке прошлости. Човек је стварањем свега овога, као и много чега другог, током векова настојао да олакша себи живот и у томе је усавршавао начин рада: изналазио је погодније алате да би лакше и боље радио, својим производима је мењао облик и они су више погодвали коришћенику. На другој страни, неки предмети су једноставно нестајали из употребе па самим тим и њихови називи за релативно кратко време губили су се, и губе се, из говорног језика. Тако, на пример, у овом крају млађе генерације не знају, или ретко ко од њих зна, шта је *буца*, *шавањ*, *вучија*, *најлајтак*, *клајуша* и сл.

Занатство уопште на грузанском простору у прошлом веку није било организовано у смислу да су занатлије имале своје радионице и помоћнике у раду (Петар Ж. Петровић, *Животи и обичаји народни у Грузи*, СЕЗБ књ. 58, Београд, 1948, 77). Много шточег од ситнијих послова у сеоском домаћинству поред обраде земље (прављење држалица за алатке, прављење неких алата, поправљање зграда, ограда и другог) радили су, па и данас раде, углавном сами домаћини. Међутим, изградњом кућа и других објеката, прављењем кола, каца, буради, опанака, шивењем одела, копањем буиара и др. бавили су се, и баве се, појединци који су показивали смисао и вољу да раде неки од ових заната, као и они који нису били физички способни за земљорадничке послове.

Коларски и качарски занат спадају у старије занате, овај први посебно. Тим пословима на простору Грузе, где има преко тридесет села, бавило се доста људи у првој половини овога века. До пре тридесетак година, можда и нешто више, земљорадници су употребљавали за превоз пољопривредних производа и обављање других послова тзв. шинска (гвоздена) кола, а од тада су у употреби кола са гуменим

точковима, у народу позната као *гумараба*. За оваква кола дрвене делове знатно је лакше направити (нема дрвених точкова са шином по наплацима) па то данас раде сами ковачи, мајстори који праве кола. У овом времену, може се рећи, гвоздених кола нема у употреби, а и гумарабе многи домаћини су искључили из употребе, јер су набавили уз трактор приколицу, којом се брже и лакше обављају многи послови у пољопривреди.

Грађење каца, буради и других дрвених судова није осавремењено, изузев што се у раду мајстори служе неким техничким направама те се тако лакше и брже обавља овај посао.

Овде ћемо дати називе предмета и њихових делова које праве колари и качари као и називе алата којим се они служе у раду.

а) Коларска лексика

а̋шлук (предњи и задњи) м — ставља се на горњу страну осовине, с доње стране је мало ужлебљен за ширину осовине, дугачак је колики је размак између точкова: Увила се осовина и напуко *а̋шлук*.

бра̋два ж — врста секире, погодна за тесање дрвета има кратку држалицу, сечиво јој је мало повијено на десну страну: *Бра̋два* је слична *сикири*.

вӯљара ж — врста сврдла, њоме се прави отвор на трупини (главчини) у точку, према ашлуку отвор је шири а према крају осовине ужи, у побијену шупљину се убацује тулац па точак долази на осовину: Кад се ра̋ди са *вӯљаром* мо̋ра̋ добро да се за̋пнѐ, тешко је.

глѐто с (праволинијско и четвороугло) — користи се за просецање отвора на трупини за уграђивање *ѝаоца* и на праговима за ступце: За̋турило ми се ве̋ће *глѐто*.

де̋љка ж (права и полукружна) — дугачка око тридесет сантиметара, на крајевима савијена под правим углом и ту су сапови од дрвета: Повлачењем *де̋љке* према себи ма̋јстор обликује дрво ка̋ко же̋ли.

ј̋астук м — по облику је као развучено ћирилично слово п; крајевима налаже на кракове, ковач подешеним гвожђем учврсти, повеже осовину, ашлук и праг: *Ј̋астук* је ши̋рок ко̋лико и пра̋г.

кла̋пуша ж — део који се учвршћује на крају руде на горњој страни, између ње и руде долази јарам, кроз клапушу, јарам и руду пролази гвоздени клин — заворањ: С гор̋ње и до̋ње стране *кла̋пуше* уда̋ра̋ се та̋ња ши̋на; Расклима̋тала се *кла̋пуша*.

кра̋кови м мн. — два дела дужине око деведесет сантиметара, задњи део налаже на ашлук испод крајева јастука; имају благу кривину према руди која долази између њих, кроз њих се ударају клинови,

На почетку двадесетог века у грузанском крају запрежна кола су била дрвена, њихови делови су били дебљи, грубљи; точкови су били оковани шином. Таква кола била су у употреби и између два рата, а точкове је рабација често морао да подмазује катраном, који је носио у кантици окаченој о задњи праг.

б) Качарска лексика

Живот у даљој прошлости нагонио је човека да се домишља како да себи опстајање учини лакшим и бољим па је за прераду шљиве и другог воћа прихватио дрвене судове као што су каца, буре и други предмети ове врсте (прављени од дрвета) који су му били потребни. Ево дела качарске лексике у грузанском крају:

бачва ж — данас је ретко у употреби, слична је великом бурету, али је знатно већа, прима више хиљада килограма шљива, грожђа и сл.; на горњој страни има четвртаст отвор који се затвара поклопцем; шљива у бачви може дуже да стоји него у каци.

брџва ж — описана је у коларској лексици.

буре с — дрвени суд за ракију, вино, воду; гради се од дудовог, храстовог и багремовог дрвета: У дудовом *бурету* ракија добије жућку боју.

буца ж — суд за воду, праве га од чамовог дрвета, прима до двадесет литара воде; средња дуга на једној страни је мало дужа и на њој је савијено гвожђе за качење буце о обрамицу: на горњој страни је даска, као што је данце, али она има два отвора за пуњење и пражњење: У *буци* се обично носила вода у пље, данас није у употреби.

врањ м — отвор на горњој страни великог бурета које може да прими више стотина литара ракије, вина; затвара се великим чепом.

вучија ж — суд за воду, ваљкастог или мало пљоснатог облика; дугачка је метар и више, прима до педесет литара воде: *Вучија* и *буца* више нису у употреби.

дѐлка ж — у качарском занату она је полукружна и служи за тањење дуга за бурад да би добиле изглед благог лука и као такве лакше се савиле и дале облик бурета.

дуга ж — даска од данцета до данцета у бурету, бачви и у каци од данцета до њеног врха: На *дугама* обично страдају људе.

каца ж — дрвени суд, прима више стотина или више хиљада килограма или шљива или другог воћа, облик јој је зарубљене купе, има данце, дуге и обручеве: *Каца* је најбоља од растовине.

ка̋луп м тур. kalıp (образац, форма, облик) — обручеви који се користе док се прави буре, кад се направи буре стављају се трајни обручеви.

кѣсер м — в. коларску лексику;

кѣпник м — алатка слична чекићу, служи за набијање обручева: ужа страна се ставља на обруч, а шира има дрво у које се удара и обруч се навлачи на одговарајуће место: *Кѣпник* раније нису употребљавали пинтери.

личина ж — кончасти део на унутрашњој страни коре липе, скине се ножем и упреде као дебео канап, њоме су раније везивани обручеви: Киселина од цибре није могла да уништи *личину*.

нагибача ж — метална направа слична коњској потковици само је знатно већа, на средини кружног дела има шипку дугачку до педесет сантиметара, крајеви лука савијени су под правим углом: Служб за разметање дуга да се убади рџоз и за убацивање данцета у уторе.

џбруч м — има их више на бурету и каци, раније прављен је од расцепљеног лесковог дрвета, крајеви се укрсте и вежу личином па се обруч сабије где треба да буде: Дрвени џбручева ђдавно нѣма, сад и' правимо од шинѣ.

пџстава ж — суд као мање буре, прима до двадесет пет литара ракије, на средини супротне дуге су мало дуже и кроз тај дужи део направљени су већи отвори за провлачење дебљег дрвета да би се ракија лакше однела у подрум, качару. На горњој страни поставе су два отвора за пуњење и пражњење: У ђво време *џџстава* не постој, користи се пластична канта.

рџоз м — биљка која расте по плићацима стајаће воде, његов лист се ставља између дуга ради бољег заптивања да течност не излази: Ми мајстори љвѣк имамо *рџоза*.

сџка ж — веће буре, прима до пет стотина литара воде, учвршћено је на двоколицу (предњи део кола) прављену само за ову намену, користила су је домаћинства којима је вода била далеко: *Сџку* је имао само понеко.

скџбља ж — алатка по облику као кесер, али сечиво јој је полукружно, служи за прављење дуга за бурад.

сријѣђ м — свака даска у данцету каце тако се зове, ретко се може чути *сријѣђ*: Прџпали *сријѣђеви* на малџј каци. Скројени су тако да дају круг, њихови крајеви се увлаче у уторе на дугама.

струјница ж — алатка за равнање дуга, као рендица.

табарка ж — дрвени суд као каца, доњи део је ужи а горњи шири, служила за хлађење док се ракија пекла у тзв. малом казану, бакарна цев ширине пет-шест сантиметара пролазила је кроз табарку и

повезивала казан са поставом: Мали казан и дрвена *шабарка* одавно су ван употребе.

утора ж — урез на дуги каце и бурета, у уторе се убацује данце, односно сријеђеви: *Утора* се први млого пажљиво.

уторач, -ача м — врста рендице којом се праве уторе, има их различитих величина: Према величини каце и бурета узима се *уторач*.

чабар, -бра м — дрвени суд сличан постави, само горњи део је отворен, служи је за ношење цибре, примао до педесет килограма, две средње дуге — једна наспрам друге — дуже су и имају широки отвор да се провуче дебље дрво за ношење: *Чабар* се први од чамовог дрвета и такав служи за чување сира и кајмака.

чап м — модел, образац за скрајање дуга, направљен је од левтица, има их различитих димензија, помоћу њих мајстор одређује величину каце, бурета;

чеп м — лепо обрађено дрво, мало конусастог облика, служи за затварање отвора на бурадима и кацама;

шавањ, -вња м — велики дрвени левак за сипање пића или воде у буре, на данцету има отвор и кратку цев од лима: И *шавањ* одавно не правимо, избачен је из употребе.

шестар м — двокрака једноставна направа за заокружавање данцета каце или бурета.

шкаф м — дрвена посуда, прављена је од меког дрвета, служила је за купање у имућнијим кућама, дубока је нешто више од једног метра а по форми као обрнута зарубљена купа. *Шкаф* је имала ретко која кућа.

Из изложеног се види да коларска и качарска лексика у говору Грузе није богата, а тако је вероватно и у другим регијама, јер су ови занати по својој природи једноставни и у њима није било иновирања па се ни лексика њихова није проширивала. Напротив, неке лексеме, као што је поменуто, нестале су из употребе — из говорног језика, будући да оно што је њима означавано више не постоји, није у употреби у овом времену.

ЛИТЕРАТУРА

- Гордана Вуковић, Жарко Бошњаквић, Љиљана Недељков, *Војвођанска коларска терминологија*. — Нови Сад (Филозофски факултет. Институт за јужнословенске језике), 1984, стр. (I–IV) + 258.
- Игрутин Стевовић, *Шумадијски говор у Грузи с особитим освртом на акцените*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1969, књ. XVIII, стр. 401–635 + прегледна карта подручја Груза.
- Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku. Treće izdanje*. — Sarajevo (Svjetlost), 1973, стр. 662.

ГОРДАНА ВУКОВИЋ
(Нови Сад)

ЕТНИЦИ ЖЕНСКОГ РОДА У ЕПСКОЈ ПОЕЗИЈИ

У овом раду разматрају се етници за обележавање особа женског пола, прикупљени из обимног корпуса епске народне поезије. Показало се да је њихов број скоро незнатан будући да се нашло само око стотинак оваквих деривата. Када се ради о суфиксалним средствима која су искоришћена за њихово грађење, може се закључити да је и њихов инвентар сиромашан.

Кључне речи: етници женског рода, епска народна поезија, грађење, суфикси.

Приликом прикупљања грађе за истраживање антропонимијске и патронимијске слике у корпусу наше народне епске поезије у ексцерпцији се ишло знатно шире па је том приликом сабран и сав остали онимијски материјал, управо све оно што се пише великим почетним словом. Нешто од ове грађе већ је презентовано у посебним радovima,¹ а за ову прилику одабран је један мањи сегмент — етници у већ поменутом жайровском типу текста. Будући да је и сам прикупљени материјал обиман (што би превазилазило предвиђени обим овога рада), морало се приступити његовој подели па је тако за ову прилику одабран само онај део који се односи на именовање женских особа. Онај преостали, много обимнији део грађе, који се односи на исти начин обележавања мушких лица, остаје да се анализира у некој другој прилици.

Будући да се ради о материјалу који је ексцерпиран из епског поетског текста, лако је претпоставити да етници женског рода, због саме тематике, а и због патријархалног миљеа који се у њему одсликава, неће бити заступљени у већој мери. То потврђује чињеница да се јавило стотинак оваквих деривата, чији се збир, наравно, у неким

---

¹ в. *Презимена ейских јунака*. — Фолклор у Војводини, књ. 10, Нови Сад, 1999, 32-38; *Религијски оними у ейској народној поезији*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, књ. XL/2, Нови Сад, 1997, 49-58.

случајевима увећава бројем потврда које су забележене у различитим изворима односно у различитим песмама.

Поред презентовања саме грађе која може, чини нам се, бити занимљива за даља истраживања и књижевним историчарима и из које се, поред тога, може добити и увид у инвентар назива овога типа, нас је, пре свега, занимао један посебан аспект — структура етника за идентификацију особа женског пола. Тема, дакако, није нова јер су се њоме већ бавили наши језички стручњаци,² али је она сада обрађена на једном функционално-тематски омеђеном корпусу.

Како овакви називи представљају, у ствари, секундарна образовања према називима за мушки род који су примарни, могло се и очекивати (а то су показала и ранија истраживања других аутора) да ће репертоар суфикса бити прилично сиромашан. Као најпродуктивнији јавља се суфикс *-ка*³ (са 153 потврде и 39 различитих основа уз које се везује), уз који би се могле припојити и суфиксалне комбинације као што су *-анка* (16 потврда уз 11 различитих основа), *-инка* (35 потврда уз само 3 основе) или *-овка/-евка* (7 потврда уз 5 различитих основа).⁴ Затим следи наставак *-киња* (98 потврда уз 36 основа) односно *-иња* (159 потврда уз само 3 основе), док је најслабије заступљен суфикс *-ица* (14 потврда уз 3 основе) односно комбинација *-ињица* (8 потврда уз 5 различитих основа).

Како је већ речено, суфикс *-ка* показао се као најпродуктивнији. Постоји неколико типова основа уз које се он везује. Најчешћи семантички тип представљају имена насеља, код којих се наведени суфикс додаје на готов ојконим⁵ (уз, наравно, уклањање вокалског наставка код малог броја тако формираних назива), на пример: *Будимка*, *Видинка*, *Задарка*, *Канишка*, *Косијурка*, *Котијорка*, *Леђанка*, *Мејанка*, *Призренка*, *Сарајка*, *Сењака*, *Солунка*, *Удбинка*, *Хливањака*.

² в. П. Скок, *Творба имена сџановника од имена земаља и области*. — Језик II, бр. 3, Загреб, 65–68; М. Пешикан, *О грађењу имена сџановника у односу на имена земаља и места*. — Наш језик, н.с. књ. IX, св. 5–6, Београд, 1958, 196–205; М. Зорић, *Језик*, књ. IV, бр. 5, Б. Марков, Наш језик, н.с. књ. VIII, 151–170. Наравно, овоме треба придати и упуте које се дају у правописним приручницима, а такође и податке који се наводе у лексикографским радовима.

³ Приликом анализе узиман је у обзир и број потврда, дакле, фреквенција суфикса, али је ипак био пресуднији број основа уз које се дати суфикс јавља, дакле, његова продуктивност, па је поредак одређен управо на основу тог показатеља.

⁴ О оправданости овакве класификације биће речи касније, уз разматрање појединих од наведених суфикса.

⁵ Према нашем сазнању у грађи се појављују искључиво имена градова, већих или мањих, најчешће постојећих и само по изузетку насталих као продукт песничке имагинације, а нема ниједног хомонима.

Исти број основа јавља се када је у питању основа која означава неки макротопоним⁶ или када се ради о националној идентификацији. Међу прве би спадали етници као што су нпр. *Босанка*, *Косовка*,⁷ *Кошарка*, *Приморка*, *Сријемка*, *Црногорка*,⁸ *Цуцка*, а међу друге нпр. *Арайка*, *Арнауџка*, *Бугарка*, *Јеврејка*, *Каурка*,⁹ *Маџарка*, *Прилијка*,¹⁰ *Србка*, *Хрвајка*. Неки од деривата који данас не би били уобичајени јављају се и напоредо са другачијим формама, као нпр. *Маџарка* (7) уз *Маџарица*/*Мађарица* (11), сасвим усамљено *Србка* (1) уз знатно чешће *Срџкиња* (22) односно *Срџкињица* (1), *Арайка* (5) уз спорадично *Арайкиња* (2), док се поред наведеног *Хрвајка* (1) исто само једном јавља и *Хрвајкиња*, а сасвим изостаје данас уобичајен дериват са суфиксом *-ица*.

Деривате са истим суфиксом али у комбинацији са другим наставцима као што су *-анка*/*-анка*, *-овка*/*-евка* и *-инка* издвојили смо у посебну подгрупу будући да први суфикс у наведеној комбинацији увек фигурира (сам или напоредо са неким другим наставком) уколико је у питању извођење етника за мушки род.

Најпродуктивнији тип биће са суфиксом *-анка*/*-анка*: *Брђанка*, *Будванка*, *Малијанка*, *Пивљанка*, *Сењанка*, *Старовлашанка*, *Талијанка*, *Фочанка*. Као што се и на овом малом броју етника да приметити, семантика је разнородна па може означавати градове, планине, регије, племенску или националну припадност. Корелативни називи мушког рода или ће бити оформљени само суфиксом *-ан* или ће се уз њега јављати и *-ин*.

Комбинација *-овка*/*-евка* јавља се ређе од претходне и везује се, сем једног изузетка (*Бишћевка*), само за основе којима се означава национална или регионална припадност: *Бунијевка*, *Московка*,¹¹ *Херцеговка*, *Цидовка*. Етници мушког рода образоваће се суфиксалном комбинацијом *-овац*/*-евац* или, пак, одбацивањем моционог суфикса *-ка*.

⁶ Под макротопонимом подразумевамо називе појединих регија које су у саставу већих територијалних области или држава.

⁷ У нашим лексикографским приручницима наводе се облици *Косовкиња* и *Косовљанка* према мушким етницима *Косовац* и *Косовљанин*.

⁸ У наведеном корпусу овакав облик представља увек регионалну а не националну одредницу.

⁹ Ова, у основи, конфесионална ознака употребљава се, у ствари, као замена за национално одређење па отуда и њено писање великим почетним словом.

¹⁰ У Правопису из 1960. године даје се *Прилејчанка* према мушким етницима *Прилејац*, *Прилејчанин*.

¹¹ Овде у истом значењу које би данас било означено етником *Рускиња*.

Суфиксална варијанта *-инка* везује се само уз три основе: *Бу(н)гаринка* (2), *Лайинка* (31) и *Шумадинка* (2). Први од наведених облика могуће да је настао из метричких разлога.

Мање је продуктиван суфикс *-киња* (97 потврда уз 35 различитих основа) односно *-иња* (159 потврда уз само 3 основе).

Када је реч о основама, оне се најчешће односе на имена места (*Варайкиња*, *Задаркиња*, *Клинкиња*, *Млейкиња*, *Мосџаркиња*, *Новкиња*, *Печујкиња*, *Сарајкиња*, *Сџамболкиња*, *Хливанкиња*, затим се јављају као ознаке националне (*Арайкиња*, *Кауркиња*/*Ђауркиња*, *Лайинкиња*, *Малџешкиња*, *Словинкиња*, *Срјикиња* односно *Вла(х)иња*/*Влајиња*/*Лахиња*, *Гркиња*, *Туркиња*) или регионална припадност (*Браничевкиња*, *Коџаркиња*, *Личкиња*, *Приморкиња*, *Славонкиња*), а само једном обележава се припадност племенском устројству (*Цуцкиња*).

Етници за означавање женских особа, изведени суфиксом *-(к)иња*, имају према себи врло разнолике деривате за мушка лица. Један број назива јавља се или са нултим наставком или са *-ин* као, на пример: *Арайкиња*/*Арай*, *Арајин*, *Лайинкиња*/*Лайин*¹², *Словинкиња*/*Словин*, *Срјикиња*/*Србин*, *Туркиња*/*Турчин*, често у мушком роду може алтернирати са *-анин*/*-'анин* (*Варайкиња*/*Вараданин*¹³, *Задаркиња*/*Задранин*, *Клинкиња*/*Клињанин*, *Личкиња*/*Личанин*, *Новкиња*/*Новљанин*, *Радучкиња*/*Радучанин*,¹⁴ *Сибинкиња*/*Сибинјанин*) или *-ац* (*Браничевкиња*/*Браничевац*, *Коџаркиња*/*Коџарац*,¹⁵ *Мисиркиња*/*Мисирац*, *Мосџаркиња*/*Мосџарац*, *Печујкиња*/*Печујац*, *Славонкиња*/*Славонац*), а само у по једном примеру са *-ез* или, данас чешће, са *-'анин* (*Малџешкиња*/*Малџез*, *Малџезанин*) односно са *-лија* (*Сџамболкиња*/*Сџамболија*).

У нашем материјалу забележени су и етници *Јајачкиња* и *Прозоркиња* који се у нашим лексикографским и правописним приручницима не помињу, а не дају се ни њихови примарни облици за мушки род.

Потврђује се мишљење М. Пешикана¹⁶ да суфикс *-ица* у творби етника више није продуктиван и, штавише, могло би се рећи да је

¹² У нашем се материјалу за мушки род поред облика *Лайин* често јавља и дериват *Лайинин*, што може бити изазвано и разлозима метричке природе.

¹³ У Речнику САНУ поред облика *Вараданин* даје се и *Варадлија*, како је једном забележено и у нашем материјалу, уз (опет само једном) множинску форму *Варађани*.

¹⁴ У Правопису из 1960. године наводе се облици *Радучанин*/*Радучанка*.

¹⁵ Поред наведеног облика у Речнику САНУ дају се и корелативне форме *Коџаранин*/*Коџаранка*.

¹⁶ В. наведени рад, стр. 202.

своју продуктивност изгубио још давно, што се може закључити и на основу материјала који се овде даје и који је старији у односу на онај језик који је Вук Караџић одабрао као основицу за будући стандард. Наведени суфикс везује се само за три основе: *Крањица*, *Маџарица* односно једном за фонетизам *Мађарица* и *Шокица* (укупно 14 потврда). Само нешто већи број основа јавља се уколико исти суфикс има деминутивно значење и ту се редовно јавља комбинација суфикса *-иња* и *-ица*: *Гркињица*, *Новкињица*, *Сењињица*, *Сркињица* и *Туркињица* (укупно 8 потврда).

Да етници женског рода нису били у центру пажње епског певача, што је и разумљиво с обзиром на тематику која се у оваквом поетском тексту обрађује, показује њихов мали број који, с друге стране, има као последицу и сужен инвентар суфиксалних средстава па се јављају само три основна суфикса: *-ка*, *-(к)иња* и *-ица*, а такође и њихове комбинације оличене у варијантама *-анка*, *-инка*, *-овка/-евка* и *-ињица*.

Арапка СНП 2 64, ХНП 2 13, 14д, 64, ХНП 5 120 ¹⁷	СНП 5 687, 712, СНП 6 21, 81, СНП 7 22, 30, СНП 8 18, 59, СНПр 3 14, 15, 48, 50, 64, 66, X 2 40, 42, 46, ХНП 1 56, 59, 68, ХНП 3 7, ХНП 4 27, ХНП 5 66, ХНП 8 21, ХНП 9 6, Ш 4; Лахиња СНП 9 24
Арапкиња ХНП 2 41, 43	Габеланке ХНП 5 188
Арнаутка СНП 2 67	Гркиња СНП 2 6, М 160, ХНП 5 204, ЛН 15, Ш 25
Бншћевке X 1 23	Гркињица ХНП 5 204
Босанка Д 157, ХНП 5 211, Н 1 51	Дољанке ХНП 8 29
Браничевкиње СНП 2 85	Задарке Д 97
Брђанка СНП 3 69, СНП 4 9, 47	Задаркиња ХНП 3 23
Бугарника Д 158; Бугаринка Д 158	Јајачкиња ХНП 3 14
Бугарка СНП 2 56, СНПр 3 45	Јеврејка СНП 2 18, Н 26/3
Будвонка Д 63	Канишка X 1 9
Будинка Б 28, СНП 6 38, 43, СНП 7 13, 36в, СНПр 3 7, ХНП 1 55, ХНП 5 200	Канишкиња Ш 15
Бунијевка ХНП 4 41, 48	Каурка 99, ЛН 8
Бунџкиње ХНП 4 32	Кауркиња Б 99, СНПр 3 49, ХНП 1 82; Ђауркиња СНП 5 712
Вараткиња ХНП 4 44	Клиникиња ХНП 4 29
Видипка Ш 18	Косовка СНП 2 47, 51, 69, СНПр 2 70
Влаиња СНП 5 418, СНП 6 37, 80, СНП 7 7, 15, СНПр 2 5, ХНП 1 44; Влајиња СНПр 2 82;	Костурка ХНП 2 46
Влахиња Б 90, 110, ЈМ 29, 38, М 1 13, М 112, 164, МЈ 11, 17, МУ 57, СНП 2 6, СНП 3 54, 72, СНП 4 33, 34, 41,	

¹⁷ Ознаке *д* или *в* које се јављају уз бројеве песама значе да се ради о додацима уз поједине песме или о њиховим варијантама.

- Котарка ХНП 3 10, ХНП 4 43
 Котаркиња ХНП 3 19, 21, ХНП 4 27
 Которка СНП 7 27
 Крањица МЈ 11, 17
 Кучевкиње СНП 2 85
 Латинка Б 99, Д 158, СНП 2 40, 89, 90,
 СНП 3 18, СНП 6 55, СНП 7 7, 8, 11,
 14, 15, 22, СНП 8 6, СНПр 2 5, 29,
 СНПр 3 19, 28, 49, М 102, 116, МЈ 9,
 ХНП 1 44, 70, 82, ХНП 2 14, ХНП 5
 211, Х 1 21, Х 2 42, 71, Х 1 63
 Латинкиња ХНП 1 56, ХНП 2 14, ХНП
 4 47, Х 2 54, 60
 Леђанка ХНП 1 71, ЈМ 19
 Личкиња ХНП 4 28, 32, ХНП 9 24
 Малтанка ЈМ 36
 Малтешкиња ХНП 4 38
 Маџарица СНП 6 13, ХНП 4 29, 35, 36,
 48, Х 1 27, 45, 57, Х 2 60, ЛН 17; Ма-
 џарица ХНП 4 45
 Маџарка СНПр 2 56, М 119, ХНП 4 36,
 48, Х 1 27, Х 2 57, 60
 Мејанка Д 172
 Мисирка СНП 6 39
 Мисиркиње СНПр 2 66
 Млеткиња ХНП 1 33, 68, ХНП 2 20
 Моравка СНП 4 46
 Московке М 167
 Мостарка СНПр 3 27, М 5, ХНП 1 61
 Мостаркиња Д 167
 Новкиња СНП 1 761, 762, СНП 5 656,
 663, ХНП 2 16, Х 2 61
 Новкињица ХНП 2 14
 Оршанкиња ХНП 4 47
 Печујкиња ХНП 4 45
 Пивљанке СНП 4 51
 Призренка СНП 2 12
 Прилипке ХНП 2 14, 19–21д
 Приморка ХНП 4 27
 Приморкиња ХНП 4 27, МЖ 13, 76
 Прозоркиња ХНП 3 11
 Радучкиња ХНП 3 21
 Сараевка Б 120; Сарајевка СНПр 3 22
 Сарајке СНП 6 70, ХНП 2 62, ХНП 5 117
 Сарајкиње МЖ 70
 Сењанке Д 189, СНП 3 39, СНП 6 10
 Сењка МЈ 9
 Сењкиња СНПр 3 42, ХНП 9 9, 17, 26,
 Д 223, Х 1 69; Сенкиње Б 117, ХНП
 9 6 МЖ 45
 Сењкињица Д 222
 Сибиња Б 8, 21; Сибиња 88, ХНП 2
 53
 Сибињиња Б 8
 Скадарка СНП 1 751, СНП 5 711, ЛН 8
 Скрадињанке Б 78
 Славонкиња ХНП 2 1д
 Словинкиња Д 157
 Сољинка ХНП 5 44, ХНП 9 4
 Солунка ЛН 29
 Сплиткиња Д 63
 Србка М 32
 Сријемка СНП 3 10
 Српкиња СНП 2 53, 97, СНП 3 18, 26,
 СНП 4 2, 14, 47, 51, СНП 7 4, 8, 14,
 17, СНП 8 71, 73, 74, СНП 9 13, 22,
 24, 32, М 7, 54, 116, 147
 Српкињица СНПр 2 75
 Стамболкиња ХНП 3 1
 Старовлашанке СНП 4 62
 Талијанке СНП 6 62
 Токајка М 91
 Трестинке СНП 9 13
 Туркиња Б 90, 110, СНП 1 741, СНП 2
 57, 66, 72, СНП 3 2, 18, 19, 21, 22, 26,
 33, 54, 62, 68, 72, СНП 4 14, 33, 34,
 СНП 5 701, СНП 6 3в, 67, 69, СНП 7
 4, 6–8, 10, 15, 19, 22, 30, 46, 48, СНП
 8 6, 36, СНПр 2 17, 81, СНПр 3 8, 27,
 29, 34, 37, 47, 49, 54, 55, 61, 65, М 38,
 56, 72, 76, 82, 86, 93, 97, 101, 107,
 114, 116, 119, 144, 169, СНПр 4 25,
 26, ЈМ 13, 14, 17, 22, 24, 27, 29, 35,
 38, 40, 44, МЈ 8, 11, ХНП 1 82, ХНП 2
 4, ХНП 3 10, 12, 13, 20, ХНП 4 26, 27,
 30, 37, 41, 46, 50, 59, ХНП 8 20, ХНП
 9 24, Х 1 31, Х 2 5, 40, 47, 49, 65, 69
 Туркињица Д 109, СНП 6 16, СНПр 2
 75, ХНП 2 46
 Удбинице МЈ 12; Удбинице ЈМ 28, МЖ 29

Удвинкиња ХНП 3 23; Удвнџкиње ХНП 3 25	Цетинкиња ХНП 3 22, ХНП 4 41; Цетињкиња ХНП 5 159
Фочанке СНП 3 89, М 5	Црногорка СНП 4 3, 11, СНП 8 3, 15, 50, СНПр 2 91, М 143, 170
Херцеговка СНП 8 9	Цуцка М 143
Хливанкиња ХНП 3 10	Цуцкиња СНП 4 1
Хрватка ХНП 8 5	Цндовка ХНП 2 49, МЈ 3
Хрваткиња ХНП 8 5	Шокица Х 2 59
Цетника ЕР 100, ХНП 5 86; Цетињка СНП 1 738, ХНП 5 63	Шумадинке СНП 4 40, 46

СПИСАК ИЗВОРА

- ЕР Герхард Геземан, *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама*. — Београд — Сремски Карловци, 1925.
- Б Богишић, *Народне њесме из старих, највише приморских записана*. — Београд, 1878.
- П Мирослав Пантнћ, *Народне њесме у записима XV—XVIII века. Антологија*. — Београд, 1964.
- СНП 1 Вук Стеф. Караџић, *Српске народне њесме. Књига прва у којој су различне женске њесме*. — Беч, 1841 (коришћено издање *Сабрана дела Вука Караџића IV*, Просвета, Београд, 1975).
- СНП 2 Вук Стеф. Караџић, *Српске народне њесме. Књига друга у којој су њесме јуначке најстарије*. — Беч, 1845 (коришћено издање *Сабрана дела Вука Караџића V*, Просвета, Београд, 1988).
- СНП 3 Вук Стеф. Караџић, *Српске народне њесме. Књига трећа у којој су њесме јуначке средњих времена*. — Беч, 1864 (коришћено издање *Сабрана дела Вука Караџића VI*, Просвета, Београд, 1988).
- СНП 4 Вук Стеф. Караџић, *Српске народне њесме. Књига четврта у којој су њесме јуначке новијих времена о војевању за слободу*. — Беч, 1862 (коришћено издање *Сабрана дела Вука Караџића VI*, Просвета, Београд, 1986).
- СНП 5 Вук Стеф. Караџић, *Српске народне њесме. Књига петта у којој су различне женске њесме*. — Државно издање, Београд, 1898.
- СНП 6 Вук Стеф. Караџић, *Српске народне њесме. Књига шеста у којој су њесме јуначке најстарије и средњих времена*. — Државно издање, Београд, 1899.
- СНП 7 Вук Стеф. Караџић, *Српске народне њесме. Књига седма у којој су њесме јуначке средњих времена*. — Државно издање, Београд, 1890.
- СНП 8 Вук Стеф. Караџић, *Српске народне њесме. Књига осма у којој су њесме јуначке средњих времена*. — Државно издање, Београд, 1900.
- СНП 9 Вук Стеф. Караџић, *Српске народне њесме. Књига осма у којој су њесме јуначке новијих времена*. — Државно издање, Београд, 1902.
- СНПр 1 Вук Стеф. Караџић, *Српске народне њесме из необјављених рукописа Вука Караџића. Књига прва. Различне женске њесме*. — САНУ, Београд, 1973.

- СНПр 2 Вук Стеф. Караџић, *Српске народне њесме из необјављених рукописа Вука Караџића*. Књига друга. *Пјесме јуначке најстарије*. — САНУ, Београд, 1974.
- СНПр 3 Вук Стеф. Караџић, *Српске народне њесме из необјављених рукописа Вука Караџића*. Књига трећа. *Пјесме јуначке средњњих времена*. — САНУ, Београд, 1974.
- СНПр 4 Вук Стеф. Караџић, *Српске народне њесме из необјављених рукописа Вука Караџића*. — Књига четврта. *Пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу*. — САНУ, Београд, 1974.
- М 1 /Симо Милутиновић Сарајлија/, *Пјеванија црногорска и херцеговачка собрана Чубром Чојковићем Црногорцем издана Јосифом Миловуком*. Част прва. — Будим, 1833.
- М /Симо Милутиновић Сарајлија/, *Пјеванија црногорска и херцеговачка собрана Чубром Чојковићем Црногорцем ња и њим издана истиим*. — Лајпциг, 1837.
- ЈМ *Народне њесме босанске и херцеговачке*. — Сакуптио Иван Фрањо Јукић Бањолучанин и Јуомир Херцеговац (фр. Грга Мартић), Осиек, 1858.
- МЖ М. Живанчевић и В. Недић, *Зборник Маџије Мајжуранића*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад, 1966, књ. XIV/2, 215–264.
- МЈ Лука Марјановић, *Хрвајтске народне њесме шћо се њјевају у горњој Хрвајтској крајини и у шурској Хрвајтској*. — Свезак I. трошком и тиском А. Јакића, Загреб, 1864.
- МУ Б. М. (Бранко Мушицки), *Српске народне њесме*. — Панчево, 1875.
- Д Олинко Делорко, *Народне њесме оџока Хвара њрема зајисима осморице сабирача Маџије хрвајтске у деветнаестћом сћољећу*. — Сплит, 1976.
- Х 1, Х 2 Коста Херман, *Народне њесме мухамедоваца у Босни и Херцеговини. I-II, 1888/1889* (коришћено издање *Народне њесме Муслимана у Босни и Херцеговини*. I-II, Сарајево, 1976).
- ХНП 1 *Хрвајтске народне њесме I*. Сакупила и издала Матица хрватска, Јуначке њесме I. — Загреб, 1896.
- ХНП 2 *Хрвајтске народне њесме II. Јуначке њесме*. — Загреб, 1897.
- ХНП 3 *Хрвајтске народне њесме III. Јуначке њесме*, — Загреб, 1898.
- ХНП 4 *Хрвајтске народне њесме IV. Јуначке њесме (мухамедеовске)*. — Загреб, 1899.
- ХНП 5 *Хрвајтске народне њесме V. Јуначке њесме*. — Загреб, 1909.
- ХНП 8 *Хрвајтске народне њесме VIII. Јуначке њесме (ускочке и хајдучке њесме)*. — Загреб, 1939.
- ХНП 9 *Хрвајтске народне њесме IX. Јуначке њесме (хистћоријске, крајишке и ускочке њесме)*. — Загреб, 1940.
- Н 1 Григорије А. Николић, *Српске народне њесме*. — књ. I, Нови Сад, 1888.
- Н Григорије В. Николић, *Српске народне њесме из Срема, Лике и Баније*. — Издање Српске књијаре и штампарије браће М. Поповића, 1889.
- ЛН Аноним (Лазар Николић), *Јунаци и јунакиње у српским народним њесмама*. — Нови Сад, 1887/88.
- Ш Маријан Шућњић, *Народне јуначке њесме из Босне и Херцеговине*. — Сарајево, 1925.

СЛАВКО ВУКОМАНОВИЋ
(Београд)

РЕЧИ — ЊИХОВА ЗНАЧЕЊА И ГЛАСОВНА СТРУКТУРА

У раду ће бити анализирани промене значења речи, посебно полисемија. Такође ће бити разматран и различит гласовни склоп речи, и то превасходно оних страног порекла. Осим тога, знатна пажња ће бити посвећена специфичном типу лексике — топонимима, који у свом двочланом, или једночланом имену имају почетни, односно иницијални основински романски елемент у неколико фонолошких варијанти (*Санкџи, Сан, Санџи, Санџа, Сен, Сенџи*), који воде порекло од латинског придева *sanctus*.

Са развојем човека, културе, цивилизације, човековог мисаоног света у оквиру природног и друштвеног окружења у коме живе људи што говоре истим језиком, сваки језик се временом мења. Те промене су нарочито видљиве у лексици и то, пре свега, оној цивилизацијској. Ту просто нови појмови које доноси развој материјалне и духовне културе, као и промена природне и друштвене средине, лако рађају нове речи: оне којих раније у том језику није било. Понекад, исто, у том општем цивилизацијском развоју, неке речи током времена губе своја некадашња значења. Тако, на пример, у доба Вука Караџића, у српској патријархалној сељачкој заједници реч *џовод* означавала је „уже за које се воде коњи“, а реч *нагон* значила је: „тераће свиња ка Сави да би се продале у Аустрији“.¹ У то време именица *вођ(а)* у нашем народном језику имала је потпуно другачије значење од данашњег. Та реч је тада, како се јасно из оба Вукова српска рјечника види, означавала само особу која води слепог човека, слепца.

Али у развоју лексике, променама у значењу речи, постоји и један други, врло динамичан процес, који стално утире пут богаћењу језика, његовој што потпунијој изражајности. Тај процес чини: ширење семантичког поља истих речи, полисемија. Добро је познато да су у језику многе речи полисемичне, са више значења. Ми обично каже-

¹ О томе види Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд, 1971, стр. 301.

мо да оне имају основно (буквално) и пренесено (секундарно) значење, које је најчешће својеврстан вид њихове метафоризације или синегдохске семантичке замене, супституције, што настају спонтано током времена у људском говору.

Та различита, тако добијена, значења речи најчешће су врло видљива, лако препознатљива, свим људима који говоре истим језиком. Тако, на пример, у речи *глава* лако је разлучити њено основно значење (он има велику главу) од изведеног, секундарног, пренесеног значења (он је глава целе породице). Некад, међутим, није тако лако уочљиво то примарно и секундарно значење појединих полисемичних речи, највише, наравно, због тога што нека од тих значења нису опште обележје језика, већ су више регионална, покрајинска, или су, пак, временом застарела. Као пример за то можемо узети реч *владика*. Али пре него што размотримо значење те лексеме, кратко ћемо само нешто рећи о њеном пореклу.

Већ на први поглед је лако запазити да је *владика* наша, домаћа реч словенског порекла и она је у свом првобитном облику, несумњиво, врло стара, древна је то прасловенска творевина. Њен изворни прасловенски облик био је **voldyka*². Природно је онда што се та реч налази и у старословенском језику, само што се она ту, после метатезе и преласка прасловенског *ol* у *la*, јавља као *владџика*. У том облику долази она и у нашим средњовековним ћирилским текстовима. То јасно показује и Даничићев *Рјечник из књижевних сѣарина српских*, у коме је наведено доста реченичних исказа у којима је та лексема употребљена у неколико различитих значења. Таква је та реч, као што се види и из Фасмеровог етимолошког речника, и у руском књижевном језику и стога се верује да је она у том гласовном облику преузета из црквенословенског језика као сакрални термин којим се означава (архи)епископ православне цркве. И у нашем данашњем свакодневном говору *владика* има само то значење. То је, дакле, један од највећих старешина у српској црквеној јерархији. Кад обични људи, чак и неписмени, чују ту реч, увек помисле на тог високог црквеног великодостојника. За њих је, значи, данас та лексема, у њиховом језичком осећању, моносемична, једнозначна. Да ли је то стварно тако на широком српскохрватском говорном подручју и некадашњем и данашњем писаном и књижевном језику? Најбољи увид у то даће нам речници нашег језика. Ако, на пример, отворимо *Српски рјечник Ву-*

² О томе види Ф. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Том I, Москва, 1964.

ка Карацића из године 1852, одмах ћемо видети да је реч *владика* полисемична. Ево шта све Вук у том свом *Рјечнику* наводи уз ту реч:

„*владика* (pl. gen. *владикâ*) 1) m. der Bischof, episkopus 2) f. (у Дубр.) властеоска жена или одрасла кћи, die Frau oder erwachsfene Tochter lines властелин, uxor vel filia adulta властелин — 3) (у Дубр.) eine Art Seefisch, piscis marini genus.“

Ту се, као што се види, дају, превасходно на немачком и латинском језику, три значења те лексеме. Прво значење је заједничко, општенародно, и њиме се обележава један од највећих чинова у црквеној јерархији: епископ, бискуп. Друга два значења су регионална, усудијалекатска, и како Вук бележи, карактеристична су за Дубровник, дубровачки говор. Из тог Карацићевог објашњења јасно се види да реч *владика* у Дубровнику још има ова два значења: властеоску жену или одраслу кћер и једну врсту морске рибе. Вук је, дакле, прикупљајући лексичку грађу за *Српски рјечник* утврдио да у нашем народном језику у то време реч *владика* има та три наведена значења.

А како ствар стоји са значењем те речи у нашем данашњем језику? То је, свакако, најлакше видети ако се ослонимо на велики *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, што га издаје САНУ. У II књизи тог великог речника, штампаног у Београду 1962. год., дато је чак пет значења те речи.

Прво што одмах пада у очи јесте, свакако, да су ту засебно дата сва три горе наведена значења што се налазе у *Српском рјечнику*. То је сасвим природно, ако се има у виду да је тај Карацићев речник био драгоцен извор језичке грађе овог данашњег грандиозног лексикографског дела САНУ, које ће имати око пола милиона речи и од кога је досад штампано петнаест великих томова. Овде, међутим, треба истаћи да се у *Академијном речнику* налазе још два засебна значења којих у Вука нема. Једно од тих значења је: „Бог, Христос (у говору религиозних људи)“. Друго значење, у ствари, чине ова два сродна семантичка елемента: а) „... владалац, поглавар (земље, племена, жупе) ...“ и б) „онај који господари, старшина уопште ...“

Уз ове две битне значењске разлике између та два речника постоје и неке друге, знатно мање неподударности, обележене друкчијим засебним напоменама. Тако, на пример, где код Вука стоји у загради „у Дубр.“, у *Академијном речнику* пише „покр.“ (= покрајинско). Ту се још за треће значење из *Српског рјечника* каже да је застарело и да је то „назив за неке врсте морских риба шиљоглавки“. Дакле, не једна морска риба, како је у Карацића, већ више рибљих сродних врста. И, коначно, уз ово друго значење у *Академијном речнику*,

већ на почетку, опет у виду прелиминарне напомене, наводи се да је и оно застарело.

Из досадашње анализе јасно се види како једна реч (владика) има више значења. Та анализа исто показује да сва та значења нису општа, универзално обележја целог језика, његове лексике, већ су она територијално ограничена, омеђена, и типична су само за неко говорно подручје или место. Ту је исто лако запазити како се поједина значења речи током времена полако губе, застаревају. Тај процес губљења, архаизације, неких значења речи нарочито брзо тече у сфери регионалног, покрајинског семантичког поља неке речи. Овде је, међутим, битно истаћи да и ово наше мало детаљније разматрање значења речи владика показује да у свакој таквој полисемичној лексеми постоје, као што смо већ на почетку истакли, основно, примарно значење и различита друга, секундарна значења. Али сва та секундарна значења нису произвољна, случајна, већ су она најуже везана за опште лексичко значење, које се у оквиру исте речи током развоја језика спонтано везује за поједине природне, животне и стварне, или апстрактне појаве и друштвене токове и односе. То опште значење именице владика, из кога су изведена сва друга горе наведена конкретна значења може се обележити помоћу више семантички истоветних, или врло сродних речи. То су речи: *старешина*, *владар*, *поглавар*, *владалац*, *ујравниџа*, *господар*. Ако се сада то опште значење конкретизује, онда се лако добије цео низ конкретних хијерархијских овоземаљских престижних друштвених звања и титула као што су: поглавар, владар или старешина земље (државе), племена, жупе или, пак, црквене области (епископ). Том хијерархијском (мушком) престижу, горњем управљачком слоју, врло је блиска по свом вишем друштвеном статусу и женска особа чије је порекло племићко. А у царству небеском ту су, наравно, увек на првом месту Бог и Исус Христос. И све је то у себе упила, ширећи стално на истој општој значењској основи своје семантичко поље, једна лексема — именица *владика*! Из тог се добро види колико је сам језик, чак и у домену лексике, где се стално рађају нове речи, врло штедљив, економичан. Ту једино није јасно како је у то проширено семантичко поље речи *владика* залутала *морска риба*! То, несумњиво, најбоље зна дубровачки рибар Мато, који ми је једног поподнева, пре петнаестак година, на цаватској обали — док је бацао удицу у морску воду, чекајући, можда, баш да нагло крене и мамац загрисе нека *владика* — рекао ово:

„*Владика је малешна, њејинџ до дваес санџимешјара. С обадва је сјрање има њруге, зелену и црвену. Шјрафе извијугане, на осмицу*

иду. *Само је слатка. Има само један рѣд мѣли кѣсѣи. Није у вѣликом дубини.*“

Ето, сад је сасвим јасно зашто је та врло слатка и прелепа морска риба, што с обе стране „има пруге, зелену и црвену“ и извијугане штрафте које „на осмицу иду“ (личе), у говору приморца постала *владика*.

Из наше досадашње анализе види се како поједине речи током времена мењају своја значења. У тој њиховој семантичкој еволуцији посебно су занимљиве лексеме са више значења. Ту, у ствари, често постоје два различита, супротна еволутивна тока. За први ток је карактеристична изразита полисемија, проширење семантичког поља исте речи. Али временом јавља се и један обрнут процес. Његово главно обележје је сужавање значења речи, које постепено доводи до делимичног или потпуног нестанка полисемије, па чак и до потискивања полисемичне лексеме, њене замене другом речи која је семантички истоветна са само једним значењем неке вишезначне речи. Цео тај еволутивни семантички ток имала је напред детаљно анализирана реч *владика*. Видели смо да се за њу у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* наводи чак пет значења. Али за већину тих значења ту је речено да су застарела или да су регионална, покрајинска. У данашњем свакодневном усменом говору та реч има само два значења своја: шире црквено-народно, којим се обележава поглавар Српске православне цркве, и друго, ускорегионално, приморско, име једне рибе, или неколико врста риба, шиљоглавки. Али и та два значења полако нестају, или се, пак, све више сужава територијално подручје њихове употребе. Тако, на пример, *владика* као црквени јерархијски назив, термин, данас се углавном јавља у свакодневном, колоквијалном говору и у кругу цркве, али у домену непрестане шире друштвене комуникације (јавни скупови, штампа, радио, телевизија и сл.) све више се место те народне речи употребљава грчка реч *епископ*, а истоимена или слична риба шиљоглавка у великом делу приморског појаса зове се поодавно *кнез*, а некад чак и *голуб*. Сигурни смо једино, а сведок за то нам је и Мато рибар, да је име те рибе и данас, исто као и у Вуково време, у Дубровнику и његовој околини — *владика*. Биће овде, свакако, занимљиво ако се каже да у дубровачким и јадранским дубинама морским постоји и једна друга славна риба. То је *санџијер* (*санџѣро*) или *шамџѣро*, о чему је исти рибар Мато овако зборио:

„*Шамџѣро, шѣ је шалијанскѣ рѣјеч. Нѣмѣ бѣљѣ рѣбѣ.*“

И овај пример нам исто показује како поједине речи добијају нова значења, па ту чак и морске рибе могу бити *владике*, или светац

санџеро (шамџеро). Али у том на први поглед чудном, необичном, полисемичном лексичком именовану ништа није, као што се и из нашег досадашњег разматрања види, случајно, произвољно, већ ту постоји један врло кохерентан принцип чију основу чини сама унутрашња појмовна, мисаона повезаност и природна или апстрактна сличност на којој лако ничу нова семантичка поља истих речи. Јер ако у царству земаљском и небеском, по црквеном канону и јерархији, челно место имају свеци и владике, а у свакодневном животу старешине, владари, поглавари, што се исто владике зову, зашто онда да и у друштвеним односима, социјалном престижу, богатству и моћи нека властелинка, бољарка, или пак нека риба са зеленим и црвеним пругама и слатким месом, међу рибарима и приморцима, код којих је рибарство кључна привредна грана, не буде — *владика*. Само ту је, највероватније, прво властелинка добила то име, а онда је и у рибљем свету, помоћу људског језика, његове свемоћне лексике, и та лепа риба постала *владика* — *бољарка*! На сличан начин је и горе поменута друга риба добила светачко име. Јер ако, како рече рибар Мато, од *шамџера* нема боље рибе, зашто онда да исто тако, опет у морском рибљем царству и људском језику, та риба над рибама, „најриба“, не постане својим именом чак риба — *свештац*. Али за разлику од *владике* та света риба до нас је стигла у страном (или гласовно мало понарођеном) романском језичком руху. У италијанском књижевном језику та реч, и за свеца и за морску рибу, гласи *San Pietro* (= Сан Пјетро) и њено основно значење је Свети Петар. Као што се види, у италијанском језику за оба та значења употребљава се исти двочлан назив који почиње скраћеним обликом придева *santo* (= свети). Јасно је, дакле, да је данашњи назив, који употребљавају не само Дубровчани већ и неки други наши приморци³ за име те „свете“ рибе, лексичка позајмљеница из италијанског језика. Та реч има само неколике изговорне варијанте. Разлику наиме, ту чини, као што са посуђеним речима често бива, једино мало другачији гласовни склоп, настао гласовним и деривационо-морфолошким прилагођавањем властитом језику. Али и у том домаћем локалном изговору постоје извесне индивидуалне разлике.⁴ Једна млада жена што је продавала на пијаци у Цвату рибу рекла је *саниџѐр*, а већ помињани рибар Мато, који је пре пе-

³ Петар Скок у свом *Etimologijskom rječniku hrvatskoga i srpskoga jezika*, штампаном у Загребу 1973. године, наводи да се та риба у Гачишћу код Будве исто зове *шамџеро* (види том III, стр. 365).

⁴ Једино што је ту једнообразно, јесте свакако, то што име те рибе није, као што је у италијанском језику, двочлано, већ је то увек једна (сложена) реч и у њој се никад не изговара изворно италијанско *ш* испред *р*.

десет година дошао из околине Мостара у Дубровник, па се после преселио у Цавтат, казао је, као што смо већ поменули, за исту рибу *šàmjēro*. То све говори да адаптација те стране речи није једнообразна, ни у изговору ни у морфолошком склопу. Гледано чисто морфолошки овај други изговор (*šamjēro*) аутентични је, јер се, исто као и у италијанском, на крају јавља *-o*. Ту је и ово медијално *-je-* директно преузето из италијанског језика. Али иницијално *ш* је, свакако, настало под утицајем оних далматинских говора у којима се сибиланти *с*, *з* изговарају умекшано (и шушкаво) као *с'*, *з'*. То су, значи, гласовни далматинизми или адријатизми који су типични за многе приморске, полуградске и острвске, цакавизмом прожете говоре. Током времена такав изговор се протегао и на шире приобално јадранско подручје, само што су се ти гласови ту често акустички готово потпуно изједначили са задњонепчаним сугласницима *ш*, *ж*. То је, дакле, исто један вид међудијалекатске гласовне супституције, замене у матерњем језику непостојећих палатализованих гласова *с'*, *з'* најближим својим гласовима, консонантима *ш*, *ж*. Зато цавтатски рибар Мато, рођен у Мостару, не каже *санјеро*, већ *шамјеро*. За његов говор ту је исто карактеристично што испред усненог сугласника *й* место *н* долази уснено *м*. То је, дакле, један вид дијалекатског једначења сугласника по месту творбе. Биће овде, свакако, интересантно истаћи да је једна старица Сплићанка, бака, која дуго живи у Београду, на моје питање како се зове та риба у Сплиту прво рекла *šànjēro*, али мало касније у разговору брзо иза тога казала је за ту рибу да је то *šànjēr*. И она ту, као што се види, уместо цакавског *с'* на почетку речи изговара њој обичнији сугласник *ш*, али код ње *н* испред *й* остаје непромењено. Њен изговор је и акценатски другачији, јер место краткоузлазног, он има краткосилазни акценат, што је опет јасан траг њеног сплитског говора.

То „посвећивање“ свакодневних речи у народном језику није видљиво само у именима морских риба, већ је оно нарочито често у топонимији, називима појединих места, расутих широм света. У те свете називе, несумњиво, спадају сви они многобројни топоними који у двочланом имену или пак у иницијалном основинском делу једноимене речи имају *Сан(ш)*, *Сен(ш)*, *Санша*, *Санки* и сл. То су најчешће имена градова. Лако је то уочити на географским картама и атласима. Али ту се брзо може запазити да се највећи број тих назива налази тамо где су морске воде, мора, океани, који окружују, заплускују, обалски појас многих држава и појединих острва, чак на неколико континената. То је у Европи најизразитије у медитеранском и атлантском подручју, тамо где су романски народи и језици. Слично је и у Јужној и Средњој Америци (Латинска Америка) и то опет у зони ро-

манског, шпанског и португалског језика. То јасно показују и ова имена из тог дела Европе и Америке: *Сан Ремо*, *Сан Марино*, *Сан Вићенцо* (Италија), *Сан Себастијан*, *Санџаго де Компостела*, *Санџандер* (Шпанија), *Сен Трое*, *Сен Сир*, *Сенџ Еџен* (Француска), *Санџа Марија*, *Санџа Круз*, *Санџос* (Бразил), *Сан Лус*, *Сан Николас*, *Сан Франциско*, *Санџа Роза* (Аргентина), *Сан Бернардо*, *Санџаго* (Чиле), *Санџа Клара* (Куба), *Санџа Луџија* (Уругвај), *Санџа Марџа* (Колумбија), *Сан Мигел*, *Санџа Ана*, *Сан Салвадор* (Салвадор) и др.

Понекад се тако зову и острва (*Сен Винсенџ*, *Санџа Круз*), реке (*Сенџ Лоренс*), покрајине (*Санџа Круз*), бивше колоније (*Санџо Доминго*), па чак и нека држава у оквиру савезне државе (*Санџа Каџа-рина*).

Латинско *sanct* јавља се врло ретко и то превасходно у државама изван романског говорног подручја. Тако, на пример, у Аустрији је град *Санкт Михаел* и *Санџ Пелџен*, у североисточној Швајцарској *Санкт Гален*, у Русији *Санкт Петербург*⁵. Такво (латинско) именовање јавља се и у САД и Канади. Али и у тим државама има градова у чијем имену је понарођени романски облик те основе. Најчешће је то француско *сен(џ)*, које је одавно продрло у енглески језик, а некад ту долази и шпанско *сан(џ)*. Такви (шпански) називи и данас су врло чести у савезној држави Калифорнији, у Северној Америци, што се, несумњиво, добро види из примера типа: *Сан Диего*, *Сан Франциско*, *Сан Бернардино*, *Санџа Ана*, *Санџа Барбара*, *Санџа Круз*, *Санџа Моника*, *Санџа Роса* и др. Та имена градова настала су сигурно највише у време кад је Калифорнија била шпанска колонија (1769–1822) и део Мексика (до 1848. г.). Природно је што је тај шпански језички утицај видљив у именима места у Тексасу, највећој северноамеричкој савезној, пограничној држави, која је све до године 1836. била исто у територијалном саставу Мексика, а после тога десет година Тексас је био засебна република. Ту се налазе градови: *Сан Анџело* и *Сан Анџонио*.

Нема никакве сумње да су сви ти називи градова, и неких других напред помињаних топонима, стигли у Јужну, Средњу и Северну Америку заједно са ширењем шпанског и португалског језика на јужноамеричком континенту, које сеже у далеку прошлост, у време великих европских сеоба и колонизације тог континента и накнадног

⁵ Обично се мисли да је тај стари престони руски град добио име (које је латинско-германска језичка творевина) по руском цару Петру Великом. То, међутим, није тачно, већ је то име, како се и из његовог првог дела види, Светог Петра, патрона те некадашње руске престонице, а то ми је недавно потврдио колега Богдан Терзић, наш познати слависта-русиста.

ширења Северне Америке и на некадашњу шпанску колонију и мексичку државну територију.

А што се тиче самих назива свих тих топонима што почињу са *Санкџ*, *Сан(џ)*, *Сен(џ)* ту, у чисто лингвистичком смислу, све је, као што се и из нашег досадашњег излагања може наслутити, потпуно јасно. Одавно је, наиме, утврђено да тај почетни елеменат води порекло од латинског придева *sanctus* (= свети). Ту је само у различитим романским језицима, и језицима који су у лексици заплъуснути снажним романским утицајем (енглески језик), дошло до гласовне адаптације, упрошћавања те латинске придевске основе, њеног свођења на *сан-џ* (италијански, шпански), *сен(џ)* (француски и под француским утицајем енглески). Јасно је, дакле, да у свим по свету врло проширеним топонимима тог типа та почетна реч, или иницијални основински елеменат исте (изведене или сложене) речи, увек, у свом изворном семантичком поимању, има значење нашег придева *свеџи*.

Овде је, свакако, занимљиво подсетити да је том латинском и романском, највероватније италијанском, млетачком или старом далматском, придевском елементу *сан(t)* у нашем језику еквивалентно, по пореклу и аутентичном значењу, иницијално *су* — што се јавља у многим називима приморских, приобалних и острвских места типа *Суџеџар*, *Суџејан*, *Суџејан*, *Сумарџин* и др.

Већ на први поглед је приметно да данас не постоји било каква ужа, гласовна подударност између тог романског *сан* и нашег *су*. Ту је једино исти почетни сугласник *с*. То је, несумњиво, данас тако, али некад, у древној прошлости нашег језика, било је друкчије, јер је тада та ужа гласовна веза била врло прозирна, лако уочљива. Добро, наиме, знамо да је наш језик све до половине десетог века у тим називима места имао почетни основински део *sq*. Ту се, као што се види, јавља носни вокал *q*, који је добивен директном гласовном супституцијом романског *-an-* у топонимима који су почињали са *Сан(t)*. Тада су те речи-топоними били, нарочито у том свом почетном елементу, директне посуђенице романског лексичког супстрата. Али то старо, под романским језичким утицајем добивено, *Sq*- врло рано, већ крајем X века, у време деназализације старих носних вокала, прешло је у *Si-* (*Sy-*).

Јасно је, дакле, да смо ту у почетку, још у доисторијској епохи развоја нашег језика, имали класичан тип једне лако уочљиве древне гласовне супституције, чији су трагови све до данас сачувани, само у доцнијим гласовним континуантима, у топонимима, називима места широм источне јадранске обале и на острвима. Те гласовне супституције двоструко су за теоријску, лингвистичку анализу важне. Оне нам, прво, јасно показују да су наши словенски преци кад су стигли

на јадранско подручје у свом вокалском систему добро чували прасловенске назале, носне вокале. А оне су, исто тако, и сигуран доказ да су они ту затекли романске староседеоце, свакако, у великом броју, и да су, дошавши с њима у ближи језички контакт, од њих преузели називе тих места тако што су их само мало прилагодили свом изговору и властитом језичком, фонолошком систему. Али доцније, када се тај стари вокалски систем променио, кад је у њему врло рано дошло до деназализације вокала и када је $\varphi > u$, та првобитна гласовна супституција речи са романским *san* више није била могућа, па су се онда такве романске речи преузимале тако што је тај лексички елемент њихов остао у изворном романском облику (*сан-*), али сада као део основе исте, сложене речи. Све нам то, несумњиво, говори да је име напред помињане рибе *санџијер(о)*, *шанџијер(о)* и сл. у Дубровнику и јадранском приморју директно преузето из италијанског језика знатно касније, у време кад у нашем језику више није било (вероватно одавно) носних вокала. Ту знатно доцнију супституцију имамо и у историјском термину, називу *Санџефански мир*, образованом од имена града у коме је тај мир склопљен.

Ако се сада за тренутак присетимо појединих назива места са тим светачким именом, онда је лако утврдити да се то име у нашем данашњем језику појављује у ова три своја основна гласовна и лексичка вида: *Сан Сџефан*, *Сусџејан*, *Свети Сџефан*. Нема никакве сумње да је први назив са тим својим почетним *Сан* најближи романском изговору, његова директна копија. Томе је исто био у почетку, све до деназализације старих носних вокала, врло близак и овај други назив који је уместо романског *-an-* имао наш некадашњи назал φ . Ту смо, значи, у тој иницијалној позицији у та два назива имали старо *Sφ-* и новије *Сан*. У оба та случаја је јасно видљива романска гласовна компонента. Али, када је φ прешло у *u*, та је веза и овде — исто као и у многим напред помињаним називима места — прекинута, пошто је место *Sφ-* добивено наше данашње *Sy-* (*Сусџејан*). У трећем називу *Свети Сџефан*, познатом летовалишту на Црногорском приморју, нема, као што се лако види, ни старе гласовне супституције, ни новијег директног преузимања романског *-an-*, већ је то двочлано име места обележено нашим речима. Али зато и сада у Будви постоји црква која се зове *Санџа Марија*.

Све досад речено јасно показује, да су речи, лексика, њихов постанак и развој значења, гласовни склоп, стално на удару језичких промена. Томе се не треба чудити, јер је у лингвистици одавно утврђено да се у тој сфери својој сваки језик најбрже мења. А то је највише зато што је лексика, као што смо већ на почетку рекли, онај слој

језика који је најуже повезан са свакодневним животом човека, људским заједницама и цивилизацијским развојем. Логично је онда што се управо у речима сваког језика не садржи само цео један човеков мисаоно-појмовни и језички свет, њихови унутрашњи односи и међусобна преплитања, већ је ту доста верно одсликано и целокупно човеково животно, природно и културно окружење, историјски ход, друштвени токови и међусобни односи и додире различитих етничких заједница, њихових језика и цивилизацијских творевина. А све то опет показује да се управо у речима, њиховим значењима, а често и гласовној структури, добро види прошлост неког народа, његова историја и древни ареални, културни и језички контакти са другим народима и њиховим језицима.

MARIJA VUČKOVIĆ
(Beograd)

GOVOR KAJKAVACA U BOKI Sociolingvistički aspekt

U radu se ukazuje na neke sociolingvističke pojave u govoru kajkavaca iz Boke, sela u srednjem Banatu, koje su indukovane kontaktom štokavskog i kajkavskog idioma. Navedeni su najvažniji činioци koji određuju stepen etnolingvističke vitalnosti ove kajkavske zajednice, a zatim se razmatraju pojave kao što su dvosmerna interferencija, modifikacija govora uslovljena sagovornikom i temom, kao i činjenica da se kajkavski naročito dobro čuva u citatima.

1. Etnolingvistička vitalnost bokinskih kajkavaca

Na izazovnost istraživanja govora kajkavaca¹ u Banatu, koji pruža mogućnosti da se prate jezičke pojave koje su rezultat kontakta dva idioma, u ovom slučaju dva dijalekta, kajkavskog i štokavskog (preciznije šumadijsko-vojvođanskog), ukazali su autori monografije o banatskim govorima: „Процеси напуштања донесених говора и језичког уклапања дошљачког живља у нови амбијент фасцинантне су социолингвистичке теме и ми овде скрећемо будућим истраживачима пажњу на њих“ (Ивић et al. 1994:1)². Pomenuти procesi posledica su prilagođavanja manjinske grupe većini. Sama akomodacija i njen smer očekivani su i stoga

¹ Reč je o potomcima hrvatskih plemića-predijalista iz srednjeg i donjeg Pokuplja koji su se 1801. godine preselili na nove posede u Banatu (Messner-Sporšić 1931:163-164).

² Terenska istraživanja sociolingvističkog, etnolingvističkog i dijalektološkog karaktera sprovele su dr Biljana Sikimić, Maja Đokić i Marija Vučković tokom maja i juna 2000. Primenjene su dve tehnike prikupljanja podataka: intervju i upitnik. Tako su dobijeni za ovo istraživanje relevantni biografski podaci o informatorima i njihova subjektivna opažanja i ocene koje se tiču jezičke upotrebe i kompetencije, sopstvene i svojih sunarodnika. Pored toga, intervjui sadrže i tematski raznovrsne iskaze informatora koji predstavljaju objektivni materijal za analizu. U radu će se navoditi informacija o polu i godini rođenja informatora, a drugi biografski podaci jedino kađa nude objašnjenje za govorno ponašanje informatora. U istraživanje su, pored stanovnika sela Boke, bili uključeni i oni informatori koji su poreklom iz Boke, ali danas žive u Novom Sadu, Zrenjaninu i Pančevu. Uzeta su u obzir i zapažanja Bokinaca nekajkavaca o govornim osobenostima i navikama bokinskih kajkavaca. Izvršeno je takođe rekognosciranje jezičke situacije u mnogo manjoj zajednici

za ispitivanje neproblemski. Pažnju privlači način i stepen prilagođavanja, kao i to zašto dolazi do situacionih i individualnih varijacija u pogledu stepena i vrste akomodacije³. I pored opisanih tendencija enklava kajkavskih Hrvata u Boki uspela je do danas, 200 godina od doseljavanja, da očuva zaseban jezički i etnički identitet, s tim što ova konstatacija, i to naročito deo koji se odnosi na jezik, važi uglavnom samo za pripadnike starije generacije. Stepem etnolingvističke vitalnosti ove manjinske zajednice može se odrediti razmatranjem triju činilaca: statusa, demografskih činjenica i institucionalne podrške⁴.

a) *Status*. Kajkavci u Boki se danas u pogledu društvoekonomskog statusa ne razlikuju posebno od drugih stanovnika Boke, međutim, svest o poreklu i nekadašnjem plemstvu kod njih još uvek postoji. Prilikom procenjivanja statusa jezika važno je imati u vidu da je kajkavski, nekada idiom sa književnojezičkom funkcijom, sredinom 19. veka, nakon prihvatanja štokavskog kao osnove književnog jezika u celoj Hrvatskoj, i u matici „degradiran“ u neknjiževni dijalekat i time mu je oduzet svaki oblik institucionalne podrške.

b) *Demografski podaci*. Kajkavci su se doselili u dva susedna sela Boku i Neuzinu, istočno od Zrenjanina, i severnije, u Klariju (sada Radojevo) i susednu Keču⁵, (Messner-Sporšić 1931:162), svuda kao manjinsko stanovništvo (Ивић et al. 1994:22). Pored činjenice da kajkavci iz Boke nisu potpuno izolovana skupina, za očuvanje identiteta izuzetno je važno to što su došli u etnički i jezički kompleksnu sredinu gde su, u većem broju, već živeli Srbi, Nemci i Mađari. U svakom od pomenutih mesta nastanili su se u izdvojenim četvrtima, što je inače tipična organizacija banatskih sela (Messner-Sporšić 1931:173–174). Međutim, kako je broj kajka-

---

kajkavaca iz Neuzine, ali je taj materijal poslužio samo za poređenje i proveru zapažanja koja se odnose na stanje u Boki. Postoji nekoliko radova koji sadrže osvrt na značajnije kajkavske osobine očuvane u govoru kajkavaca u Banatu (Brabec 1972, Brabec 1982, Живковић et al. 1962, Krpan 1983:137–154) i na onomastičku građu iz Keče (Tomić 1984–1985, Tomić 1984, Tomić 1985 i Tomić 1986), ali veće studije, koliko nam je poznato, bar kod nas nema.

³ O problematici teritorijalnih varijeteta u kontaktu v. Trudgill 1986:3 koji daje teorijski okvir za proučavanje lingvističkih pojava vezanih za dijalekte u kontaktu kao i pregled značajnijih studija iz ove oblasti.

⁴ O pojmu etnolingvistička vitalnost i njegovoj strukturnoj analizi v. Giles et al. 1977:308–318.

⁵ Keča se od 1924. godine nalazi u sastavu Rumunije (Krpan 1983:85).

⁶ U Boki je 30-ih godina bilo oko 700 Hrvata od ukupno 3300 stanovnika (Messner-Sporšić 1931:194), da bi ih prema popisu iz 1991. bilo svega 108 od ukupno 1984 stanovnika (podaci iz mesne kancelarije); za stanje u Keči v. Krpan 1983:173–177.

vaca, naročito u ovom veku, u stalnom opadanju⁶, danas je kompaktnost ove zajednice narušena, pošto se u njihov deo sela doseljavaju pripadnici drugih etnosa. Mešoviti brakovi takođe negativno utiču na vitalnost kako manjinske zajednice tako i njenog jezika⁷. Značajnijih doseljavanja kajkavaca kasnije nije bilo, niti su održavane veze sa matičnim područjem. Što se emigracija tiče, i za njih je karakteristična emigracija u Ameriku kao i kasnije migracije iz sela u grad.

c) *Institucionalna podrška*. Hrvati su imali svoju školu (sve do posle Prvog svetskog rata), svoju opštinu i čitaonicu, osnovanu 1912. gde su se mogle naći i zagrebačke novine (Messner-Sporšić 1931:176, 197–201), a i danas selo ima katoličku crkvu. Međutim, škola, časopisi i deo službe na hrvatskom nisu mogli neposredno da doprinesu prezervaciji kajkavskog kod bokinskih Hrvata, pošto taj idiom ni tada nije imao funkcije i status književnog jezika, ali je zato očuvanje tradicionalne kulture bilo od velikog značaja za zaštitu ne samo etničkog već i jezičkog identiteta. Na kraju treba pomenuti i individualne, neinstitucionalne napore pojedinaca da se sačuva kajkavski idiom⁸.

2. Kajkavski — kompetencija i upotreba

Sudbina kajkavskog govora Hrvata u Boki uklapa se, u načelu, u shemu procesa gubljenja maternjeg idioma u dijaspori, koju je ustanovio Filipović 1985:90 prilikom istraživanja govora hrvatskih iseljenika u SAD. Prvu fazu karakteriše monolingvalna situacija — doseljenici koriste isključivo svoj maternji govor. U drugoj fazi javlja se bilingvizam koji odlikuju interferencija i tendencija gubljenja sopstvenog idioma na račun prestižnijeg idioma okruženja. Treća faza predstavlja krajnji ishod opisanih procesa iz druge faze: ponovo se uspostavlja monolingvalna situacija jer se potomci doseljenika potpuno prebacuju na jezik okruženja⁹.

Danas, dvesta godina nakon doseljavanja u Banat, uz određenu generalizaciju, govorno ponašanje bokinskih kajkavaca rođenih pre Drugog

⁷ Početna stroga etnička endogamija (Jaruh 1929:35) vremenom je zamenjena blažom, konfesionalnom endogamijom (brakovi sa Bugarima katolicima, Mađarima, Slovaci-
ma), dok do prave egzogamije dolazi tek posle Drugog svetskog rata.

⁸ Otac jednog informatora je krajem 60-ih godina snimio na magnetofonu anegdote i opise običaja bokinskih Hrvata pročitane na prethodno brižljivo redigovanom kajkavskom, koji predstavlja rekonstrukciju govora bokinskih kajkavaca iz prve polovine ovog veka. S obzirom na to da je predmet ovog rada prevashodno sadašnja lingvistička situacija, ovaj izuzetno vredan i zanimljiv materijal nije neposredno korišćen.

⁹ Različite društvene i jezičke okolnosti u kojima su se našli iseljenici u Banatu i u SAD uslovile su znatnu razliku u brzini odvijanja opisanih procesa. Prema istraživanju u SAD, tri faze su uglavnom vezane za tri generacije imigranata.

svetskog rata odgovara drugoj fazi, dakle može se opisati kao bidijalekt-nost¹⁰ sa interferencijom. Nazivi kojima oni imenuju idiome kojima se služe su *hrvatski* (*rvatski*, *orvatski*) i *srpski*, ređe *vojvođanski*. Usvajanje i upotreba nematernih idioma posledica su akomodacije¹¹, prilagođavanja sagovorniku prilikom intergrupne komunikacije, što daje osnova za pretpostavku da su procesi karakteristični za drugu fazu otpočeli ubrzo po doseljavanju. Širenje repertoara varijeteta praćeno je njihovom funkcionalnom specijalizacijom: upotreba kajkavskog, dijalekta u dijaspori, limitirana je na privatnu intragrupnu interakciju, on se dakle koristi u porodici, u razgovoru sa rođacima i susedima kajkavcima, dok je domen javne i intergrupne komunikacije rezervisan za štokavski u njegovoj dijalekatskoj ili, kod obrazovanih, čak standardnojezičkoj realizaciji. Generacija rođena pre Drugog svetskog rata, o čijem će govoru prvenstveno biti reči u ovom radu, nije homogena u pogledu kompetencije i upotrebe kajkavskog, a uočene razlike uslovljene su polom, etničkom strukturom primarne i sekundarne porodice, mestom stanovanja i obrazovanjem.

Nepodudarnost socijalnog prostora koji pripada muškarcu i ženi u ruralnoj sredini (Petrovic 2001 [2000]:4) može se odraziti na polnu diferencijaciju starije generacije u pogledu znanja i upotrebe jezika. Centripetalna orijentacija ženu upućuje, pre svega, na kuću i porodicu, dok su socijalne aktivnosti muškarca mnogo šire i često imaju centrifugalni karakter¹².

Razbijanje uniformnosti etničke strukture porodice dovelo je do daljeg limitiranja upotrebe kajkavskog. Jezička praksa u mešovitim brakovima starije generacije varira. U brakovima zasnovanim na tradicionalnim odnosima ženino uklapanje u muževljevu porodicu manifestovalo se na jezičkom planu usvajanjem njegovog jezika, tako da nije redak slučaj da Mađarice udate za Hrvate vladaju u određenoj meri kajkavskim idiomom. Međutim, ukoliko bračni par ne živi u Boki, kajkavci, bez obzira na pol, najčešće napuštaju svoj maternji govor u korist srpskog, idioma šire zajed-

¹⁰ Zapravo, tačnije bi bilo reći multilingvizam, jer mnogi znaju, u nekoj meri, i druge jezike, pošto žive u multietničkoj i višejezičnoj sredini, uključujući tu i porodicu.

¹¹ Suštinu teorije govorne akomodacije daju Giles et al. 1977:321–324; o aplikaciji ove teorije na dijalekte u kontaktu v. Trudgill 1986.

¹² O tome govori i informatorka koja, objašnjavajući razliku u očuvanosti kajkavskog kod svekra i svekrve, ističe da je na svekrvin govor uticalo pre svega to što je bila upućena na svoju svekrvu sa kojom je govorila kajkavski, dok je govor svekra i njegovog oca jasno reflektovao činjenicu da žive u srpskom delu sela. Njen iskaz ujedno svedoči u prilog tome da je nekadašnja kompaktnost Hrvata i prostorna separacija u odnosu na druge etničke zajednice u selu bila značajan faktor očuvanja jezika. Etničko mešanje u najbližem okruženju negativno se odrazilo na učestalost upotrebe kajkavskog, što informatori često navode kao jedan od uzroka nestajanja ovog idioma.

nice, čak i ako srpski nije maternji jezik ni njihovog bračnog partnera. Kajkavski se tada koristi jedino u komunikaciji sa članovima primarne porodice i krugom ljudi vezanim za nju i ne prenosi se deci. Zapaža se i generacijski uslovljeno ograničenje korišćenja kajkavskog u porodičnom krugu. Stariji informatori ističu da ga gotovo nikad ne koriste u razgovoru sa unucima, a često ni sa decom, jer ga ovi doživljavaju kao nešto arhaično i neobično, i stoga kajkavski postaje predmet šala i verbalnih igara¹³, ili koriguju iskaze na kajkavskom prema normi srpskog jezika.

Kako faktori mesta stanovanja i obrazovanja koreliraju, biće komentarisani zajedno. Sticanje višeg obrazovanja obično je podrazumevalo napuštanje Boke, što se nepovoljno odrazilo i na frekvenciju upotrebe kajkavskog, a samim tim i na kompetenciju govornika kajkavskog.

Već kod govornika rođenih posle Drugog svetskog rata ili desetak godina kasnije zapaža se gotovo potpuno odsustvo kajkavskog iz aktivne upotrebe, odnosno redukovanje kompetencije, kada je kajkavski u pitanju, na pasivno znanje. Govornici koji odstupaju od ovog generalnog zaključka obično potiču iz etnički homogenih porodica ili su bili upućeni na starije članove porodice, ali je, po pravilu, njihov kajkavski supstancijalno i funkcionalno toliko redukovan da ga ne koriste van primarne porodice i ne prenose ga svojoj deci. Kod mlađih generacija se može još eventualno računati na ograničeni pasivni fond, a takvo stanje je posledica delovanja istih činilaca koji dovode do nestajanja ruralnih dijalekata¹⁴.

3. Dvosmerna interferencija

Iz napred opisanog odnosa dva idioma jasno sledi da je uticaj štokavskog na kajkavski bio neminovan¹⁵. Međutim, ovaj uticaj je dvosmeran tako da se i u realizaciji štokavskog varijeteta kod bidijalektnih govornika zapažaju kajkavski elementi. Kao ilustrativan primer poslužiće govor informatorke (1928) kod koje postoji diskrepancija između jezičkog ponašanja i samoocenjivanja u pogledu bidijalektnosti. Iako koristi oba idioma, tokom intervjua je tvrdila da govori samo srpski, a da „rvatski“ i ne zna.

¹³ U ovakvom kontekstu kajkavski se ponekad koristi u razgovoru sa komšijama i kolegama koji nisu kajkavci, iako je u intergrupnoj komunikaciji uobičajena upotreba srpskog kao idioma šire zajednice, pa čak i sagovornikovog maternjeg jezika, ukoliko to nije srpski.

¹⁴ Većina u ovom poglavlju pomenutih činilaca koji određuju govorno ponašanje bokinskih kajavaca bitno utiče i na odnos između dijalekta i standardnog jezika u govoru ljudi iz niškog kraja, up. Toma 1998:431–444.

¹⁵ To ne izmiče ni jezičkoj autoevaluaciji informatora: „Kad se nađem sa bokinskim Hrvatom, progovorim hrvatski, ali osećam i sam da svaka druga reč nije više hrvatski“ (m., 1924, od 50-ih živi u Novom Sadu); „Ja sam pomešana sad više. Imam snaju Srpkinju i sad ja više divanim kao srpski (...) Ja ću se sad malo buniti: i srpski i hrvatski“ (ž., 1931).

Međutim, uprkos očiglednoj autocenzuri, u njen iskaz na štokavskom infiltrirale su se neke kajkavske crte¹⁶, ali ne dosledno, već u alternaciji sa štokavskim ekvivalentima:

— *e* kao refleks poluglasa u (ni)sem, jeden, inače je *a*: jedan, osam, petak...;

— futur od prezenta glagola *biti* i pridevskog participa¹⁷, pored forme sa prezentom glagola *hteti* i infinitivom¹⁸: *Ja o mama, dokle budete pravili tu kulju?* (replika u okviru opisa detinjstva), *Kada bude to?* (sa izostavljenim participom) i *Kada će biti to?* (štokavsku varijantu futura informatorka je upotrebila na molbu da ponovi prethodni iskaz);

— prefiks *pro-* > *pre-*¹⁹: *Prebušeni ponedeljak*²⁰, *tek je Uskrs prešo, baba, idi prebi led*;

— enklitički oblik dativa povratne zamenice *sebe*, koga inače nema u banatskim govorima (Ивић et al. 1997:81): *ja oću da si nabavim šta treba, pa si koleno rasečem, pa sam si kupila rukavice lepe*;

— flektivni nastavak *-e*, pored *-u* i *-i*, u L. sg. imenica sa N. sg. na *-a*: *mi nismo u ove ulice imali Hrvate, sin je u Amerike, i na crkve piše*, ali: *nismo mi rvatski učili ni u školu ni ništa, taj najmlađi je bio u Rumuniju u školu, uvek su u crkvi*.

U govoru kajkavaca se kao rezultat interferencije javljaju i hibridne, interdijalekatske forme²¹ koje ne postoje ni u jednom od dijalekata u kon-

¹⁶ Ovom prilikom, a i inače, u radu se navode one kajkavske osobine koje Šojat (1981:158–161) navodi kao bitna obeležja koja, u zbiru, osiguravaju individualnost kajkavskog narečja. Za leksiku v. rečnik turopoljskog govora (Šojat 1982:440–483) koji je blizak govoru postojbine bokinskih kajkavaca.

¹⁷ U običnom govoru zastupljen je prezent glagola *biti* u obliku *budem, budeš...*, dok se oblik *bum, buš...* kod ove informatorka javlja jedino u religijskoj formuli: *Pepel je si i pepel buš*. I inače je u govoru bokinskih kajkavaca prvi oblik frekventniji od drugog.

¹⁸ Ista alternacija u formiranju futura zabeležena je i u govoru Hrvata u selu Keči (Živković et al. 1962:89).

¹⁹ O ovoj supstituciji u kajkavskom dijalektu, na dijalekatskom i leksikografskom materijalu, v. Mitrinović 1986. Zamena prefiksa nije nepoznata ni na štokavskom terenu, pre svega u kosovsko-resavskoj i prizrensko-timočkoj zoni, ali nije tipična za govore iz okruženja banatskih kajkavaca.

²⁰ Kod druge informatorka (1922) potvrđen je oblik sa prefiksom *pro-* u sastavu istog termina: *Probušeni ponedeljak* (preosmišljeno od *побушени њонедѣљник* (Вока), Ивић et al. 1997: 394), što, prvo, svedoči da je zaista reč o pomenutoj supstituciji, drugo, da repertoar kajkavskih osobina nije stabilan za čitavu zajednicu, već individualno varira, i treće, da ova promena nije, bar kod pojedinaca, leksikalizovana, na šta bi ukazivalo njeno ograničenje isključivo na kajkavsku leksiku. Vitalnost ove osobine potvrđuje supstitucija u terminu iz srpskog običajnog kalendara, koji nesumnjivo ulazi u srpsku diferencijalnu leksiku.

²¹ Termin preuzet od Trudgilla 1986:62–65.

taktu: *četvrtak* (št. *četvrtak*, kajk. *četrtak*), *kad pređe Bogojavljenje* (št. *prođe*, kajk. *prejde*), *na crkve* (št. *na crkvi*, kajk. *na cirkve*).

4. Prilagođavanje sagovorniku

Modifikacija govora kao posledica prilagođavanja sagovorniku koji ne vlada kajkavskim idiomom jedno je od opštih mesta u iskazima informatora koji se tiču evaluacije sopstvenog jezičkog ponašanja, te tokom intergrupne komunikacije dolazi do konvergencije prema govoru sagovornika²². Koliko sagovornik određuje jezičko ponašanje, pokazaće analiza telefonskog razgovora tokom kojeg je informator (In.) (1937) istovremeno razgovarao sa svojom tetkom (T.) i sa istraživačem (Is.)²³. Fokusiranje na naziv dana u nedelji pokazuje da informator kajkavsku varijantu *četrtak* (*tvr > tr* i *e* kao refleks poluglasa) koristi kada se obraća tetki, dok je štokavski oblik *četvrtak* rezervisan za dogovor sa istraživačem. Jednom upotrebljena štokavska varijanta upućena tetki može se objasniti doslovnim prenošenjem odgovora istraživača²⁴. Do prilagođavanja ne dolazi jedino u situaciji kada govornik namerno hoće, iz nekog razloga, da izazove komunikacijski šum²⁵. Treba napomenuti da ova pojava otvara metodološki problem prikupljanja građe o idiomu koji nije zajednički informatorima i istraživaču. Zamoljeni da govore kajkavski, a sa praksom da u komunikaciji sa nekajkavcima koriste štokavski, informatori su često upotrebljavali obe varijante, i to obično prvo štokavsku varijantu, pa zatim kajkavski ekvivalent: *A inače, kod nas, iza kuće, iza iže je sedel Namac Ros i bil je beležnik (...)* *On je imao, imal je dva sina* (m., 1937); *Ja se s mužom ni-*

²² „Kad bi Vi bili Rvatica, mi bi tak divanili (...) Ja i deda, mi se divanimo hrvatski, u kući, a moja snaja, ona ne vole, onda ja i hrvatski i srpski i pomešano“ (ž., 1922, snaha Mađarica). „Jesmo, ali ne sasvim, jer je porodica uvek bila prisutna, jednostavno i zbog njih nismo teli da se izdvajamo u govoru“ (m., 1924, oženjen Mađaricom, iskaz predstavlja odgovor na pitanje da li je sa bratom razgovarao na kajkavskom).

²³ In. → T.: *E pa to je, prvi je četrtak. Pa, znate kaj, ona je dete na fakultetu, pa kad je slobodno.*

In. → Is.: *Kad je tebi najviše odgovara?*

Is. → In.: *Meni je svejedno... Ja ću doći... Kad njima odgovara?*

In. → Is.: *Jel kaže, mogli bi u četvrtak.*

Is. → In.: *Može, doći ću ja u četvrtak.*

In. → T.: *Evo kaže ona, doj će u četvrtak...*

In. → T.: *Dobro, teta, onda za četrtak.*

²⁴ Više o ovome v. t. 6.

²⁵ U prilog tome govori anegdota o rodaci informatorka koja je upotrebila u rit kao psovku u raspravi sa saobraćajcem u Novom Sadu, sasvim sigurna da je ovaj neće razumeti.

sam zabavljala ništa, nikaj (...) *Tripot treba da nas preziva u crkvu, u cirkvu* (ž., 1931); *Snajkini rečedu koga će da dove[de], da dopelja taj prijatelj, ne može on da dopelja koga on oće* (ž., 1922).

5. Tematski uslovljena upotreba kajkavskog

Tema takođe može da reguliše izbor koda²⁶. Na to ukazuje poređenje jezičkih osobina dva tematski različita iskaza iste informatorke (1922) od kojih se prvi odnosi na opis njene udaje i uopšte svadbe kod bokinskih Hrvata u prošlosti, a drugi govori o mladiću iz komšiluka u Zrenjaninu, gde informatorka sada živi (doselila se iz Boke 1977). Prvom iskazu je svojstvena dosledna upotreba finalnog *-l* u muškom rodu participa aktivnog (*išel, rekel, dal, blagoslival, dobil*), neizmenjena grupa *jd* u kompozitama glagola *iti* (*dojdete, dojdedu*), zamenica *kaj*, flektivni nastavak *-e* u D. i L. sg. imenica sa N. sg. na *-a* (*rodbine rekel, k Mace, u sobe, u opštine*) i lekseme *crkva* i *iža*, dok se *kuća* pominje jedino u metajezičkom komentaru („ne velimo *kuća* neg *iža*“). U drugom iskazu javlja se isto tako sistematski u odgovarajućim oblicima finalno *-o* (*završio, pošo, pušio, iscrtao, došo, dao, bio*), *đ* umesto *jd* (*dođe*), zamenica *šta*, flektivni nastavak *-ul-i* (*u Grčku, u Elektrovojvodini*) i lekseme *crkva* i *kući* (prilog).

I uopšte uzev, kao pogodne za izražavanje na kajkavskom pokazale su se teme vezane za prošlost i naročito za tradicionalnu kulturu. Razlog za asociranje između kajkavskog i ovog tematskog kruga leži u tome što je verbalna manifestacija tradicionalne kulture rezervisana za kajkavski. Ova dva elementa imaju jednaku funkcionalnu vrednost kao konstituenti zasebnog identiteta ove etničke i jezičke zajednice. Stoga je prirodno da termini (npr. sanktoremi²⁷ *Štefanje, Svešnica, Fašnjaki, Veliki petek, Vužem, Markovo, Velika* i *Mala Meša, Sesvete...*) i uopšte leksika koja denotira realije karakteristične za neki segment tradicionalnog života, kao i citati uneti u etnografski iskaz predstavljaju najotpornije ostatke ugroženog idioma²⁸. Tako se sanktorom *Fašnjaki* gotovo dosledno javlja u kajkavskom fonetskom obliku, sa neizmenjenim velarom u oblicima u kojima se u štokavskom vrši palatalizacija. Ukoliko su u nečijem idiolektu prisutni

²⁶ Izbor idioma nije dosledno tematski uslovljen, ali se, izgleda, o temama kao što su detinjstvo i tradicija radije govori na maternjem idiomu, što je konstatovano i za govorno ponašanje Slovenaca u SAD (Šabec 1996:110).

²⁷ Termin se „odnosi na blagdane nazvane po svecima ili bar povezane s religijom“ (Težak 1985:491).

²⁸ Može se povući paralela sa moliškim Hrvatima u Italiji kod kojih italijanski nazivi za dane u nedelji potiskuju hrvatske, jedino *petak* „štiti“ to što se svaki petak u maju, a naročito poslednji, proslavlja kao dan kada se ova skupina Hrvata, prema verovanju, doselila u Italiju (Piccoli 1998:506).

varijantni oblici, uvek će termin imati kajkavski oblik, dakle biće *Fašnja-ki*, a neutralna leksika obično štokavski: *barjaci* (ž., 1914). Forma *Fašnja-ci* je prilično pouzdan pokazatelj da je reč o informatoru koji je kajkavski potpuno potisnuo iz upotrebe (npr. ž., 1928, živi u Pančevu, udata za Rumuna, u kući se govorio isključivo srpski). Na leksičkom planu slično stoji stvari s kajkavizmom *meša* 'misa'. Prikupljeni materijal upućuje na to da je domen upotrebe ove lekseme danas sužen: javlja se jedino kao komponenta sanktorema *Velika* i *Mala meša* i u opisu već iščezlih običaja, naročito ako informator doslovno navodi tekst koji se tom prilikom izgovarao. U ostalim situacijama koriste se lekseme *služba* i *misa*²⁹.

6. Kajkavski u citatima

Upotreba kajkavskih elemenata zavisi i od tipa iskaza. Vrlo često je citat koji informator interpolira u svoju naraciju kajkavizovan u većoj mери u odnosu na narativni okvir citata³⁰. Ovo se zapaža čak i kod informatora u čijem govoru gotovo da nema kajkavskih crta. Kako govornici nastoje da što vernije prenesu reči one osobe kojoj se replika pripisuje, da je citiraju, tako upotrebljeni kajkavizmi zapravo često nisu odlika njihovog idiolekta, već su deo pasivnog znanja koje se na ovaj način aktivira. Tako se kod informatorke (1914) koja dosledno upotrebljava oblik *crkva*, kajkavizam *cirkva* javlja samo jednom i to kad, opisujući svadbu, uključujući tuđu repliku: *Uvek ti kažedu: „Pazi da ti pre izideš iz cirkve, da ti njemu budeš zapovedala“*. Ovakve replike javljaju se uglavnom prilikom pričanja događaja iz prošlosti i pripisuju se njihovim akterima koji su kajkavci.

Promena koda uslovljena (ne)pripadanjem govornika kajkavskoj govornoj zajednici ostvaruje se i u citatima, što će biti ilustrovano alterniranjem zamenice (*ni*)*kaj*, upotrebljene kada informatorka (1914) prenosi dijalog s ocem (a), i (*ni*)*šta*, koju koristi kada citira svoj razgovor sa nekajkavcem (b):

(a) — *Deca moja, kaj vam se desilo, kaj se desilo? — Nikaj, izorali smo.*

²⁹ *I onda kad dojde Veliki četrtak, onda se služi jedna misa u koju se tako reći vežedu zvona, i postojala je žalba za Isusom. Vežedu se zvona i onda se skupidu ta deca koja su miništranti da regećedu: kad Zdravo Marija da se regeće i zajtra podne da se regeće, uveče da se regeće, na službu da se regeće. Ondak pre pred cirkvu izidemo i kaže: „Faljem Isus, mi regećemo prvi i drugi put k meše“. Pošto bila dva sokaka i pol hrvatski, s jedne strane išel jeden, a sa druge strane išel jeden, i regeće pred svaku izu: „Faljem Isus, mi regećemo prvi i drugi put k meše“ (...) Svaki put kad je trebala služba mi smo išli da javljamo to (m., 1919).*

³⁰ V. u prethodnoj napomeni upotrebu leksema *služba*, *misa* : *meša* (up. Na Anino se ide k meši f Čakovec, Međimurje, Težak 1985:494).

(b) — *Nina-Evico, da l znate vi šta ste uradili? — Ja velim: Pa, ne znam. Šta sam uradila? — Pa vi — kaže — ništa nemate, samo — kaže — četir strane sveta.*

7. Kako dalje

Ovaj rad ima preliminarni karakter i trebalo je, makar u grubim konturama, da omogući uvid u specifičnu jezičku situaciju Hrvata kajkavaca u Banatu. Građa otvara mnoge pravce daljeg istraživanja: sistematski opis strukture kajkavskog idioma koliko se ona sačuvala, prikupljanje leksike koja je uveliko već deo pasivnog fonda, kao i iscrpan opis pojava koje indukuje kontaktna situacija, kao što su interferencija, promena koda, varijantni i interdijalekatski oblici i različite komunikativne strategije. Pisana dokumenta na kajkavskom, pomenuti magnetofonski zapisi i eventualno sačuvana privatna korespondencija predstavljaju materijal za dijahronijska istraživanja. Ispitivanje govora kajkavaca u ostala tri sela omogućilo bi, s jedne strane, bolji uvid u jezičku situaciju ove zajednice u Banatu, a sa druge, proučavanje njenih specifičnosti i distinktivnih crta u svakom od pomenutih sela. Naročito je u tom pogledu izgledna komparacija sa stanjem u Keči, u kojoj je jezik šireg okruženja rumunski. Zanimljivo bi bilo napraviti poređenje i sa prilikama kod drugih etnolingvističkih manjinskih zajednica, pre svega onih čiji su jezici takođe slovenski (npr. bugarski, slovački, češki), kao i sa jezičkom situacijom kod kolonista u Vojvodini koji su očuvali zaseban etnokulturni identitet.

LITERATURA

- Brabec 1972: I. Brabec, Hrvatski govori u Banatu, *Ljetopis JAZU* 76 [1971], Zagreb, 257–260.
- Brabec 1982: I. Brabec, Kajkavci u dijaspori, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 6, Zagreb, 77–84.
- Filipović 1985: R. Filipović, Sociolingvistički uvjeti očuvanja konavoskog dijalekta u Watsonvilleu (SAD), *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7/1, Zagreb, 89–97.
- Giles et al. 1977: H. Giles, R. Y. Bourhis and D. M. Taylor, Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations, *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, European monographs in social psychology 13, Academic Press London, New York and San Francisco, 307–348.
- Ивић et al. 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, Прва књига: Увод и Фонетизам, *Српски дијалектолошки зборник* XL, Београд.
- Ивић et al. 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, Друга књига: Морфологија, Синтакса, Заључци, Текстови, *Српски дијалектолошки зборник* XLIII, Београд.
- Јагић 1929: А. Јагић, Хрватске насеобине у Банату, *Лейойис Мајице српске* 319, бр. 1, год. СIII, Нови Сад, 33–39.

- Krpan 1983: S. Krpan, *Hrvati u Keči*, Zagreb.
- Messner-Sporšić 1931: A. Messner-Sporšić, Kolonije hrvatskih plemića u Banatu, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena XXVIII/1*, Zagreb, 160–207.
- Mitrinović 1986: V. Mitrinović, Kontinuantni praslovenskih prefiksa *per- i *pro- u kajkavskom dijalektu, *Zbornik Matije srpske za filologiju i lingvističku* XXIX/2, Novi Sad, 131–137.
- Petrovic 2001 [2000]: T. Petrovic, Struggling for Space. Self-presentation in Autobiographies of Women in Serbia born in the 1920s and 1930s, *She in the Balkans*, Благоевград (u štampi).
- Piccoli 1998: A. Piccoli, Prelazak riječi u pasivni sloj u govoru moliških Hrvata, *Filologija* 30–31, Zagreb, 501–507.
- Težak: 1985: S. Težak, O gramatičkom rodu sanktorema u nekim čakavsko-kajkavskim govorima, *Zbornik u čast Petru Skoku o stotoj obljetnici rođenja (1881–1956)*, Zagreb, 491–495.
- Тома 1998: П.-Л. Тома, Говори Ниша и околних села, *Српски дијалектолошки зборник XLV*, Београд.
- Тomić 1984–1985: М. Tomić, О Hrvatima u Rumuniji, *Zbornik Matije srpske za filologiju i lingvističku* XXVII–XXVIII, Novi Sad, 801–804.
- Тomić 1984: М. Tomić, Antroponimija Srba i Hrvata u Rumuniji, *Ономастолошки прилози V*, Београд, 243–312.
- Тomić 1985: М. Tomić, Antroponimija Srba i Hrvata u Rumuniji, *Ономастолошки прилози VI*, Београд, 121–183.
- Тomić 1986: М. Tomić, Toponimi srpskih i hrvatskih naselja u Rumuniji, *Ономастолошки прилози VII*, Београд, 199–246.
- Trudgill 1986: P. Trudgill, *Dialects in Contact*, Basil Blackwell, Oxford and New York.
- Живковић et al. 1962: М. Живковић, Б. Берић, В. Веску, О српским и хрватским говорима у Банату, *Нови животи VI/1*, Темишвар, 82–89.
- Šabec 1996: N. Šabec, Slovenščina v diaspori: primer ameriških Slovencev, *Jezik in čas*, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana, 107–123.
- Šojat 1981: Čakavske osobine u jugozapadnim kajkavskim govorima, *Hrvatski dijalektološki zbornik 5*, Zagreb, 151–167.
- Šojat 1982: A. Šojat, Turapoljski govori, *Hrvatski dijalektološki zbornik 6*, Zagreb, 317–493.

Л. Т. ВЫГОННАЯ, Л. П. МОРОЗОВА
(Минск)

ЯЗЫКОВЫЕ СТЕРЕОТИПЫ И ИНДИВИДУАЛЬНОЕ В ИНТОНАЦИИ

Павле Ивич принадлежит к числу тех талантливых ученых и незабываемых ярких личностей, горечь утраты которых ощущается одновременно с чувством благодарности за то, что они были. Богатое и многогранное творчество Павле Ивича, его плодотворная работа в коллективе авторов Общеславянского лингвистического атласа высоко ценятся белорусскими лингвистами. Мы благодарны за то, что он был и есть в славистике.

Тема нашей статьи продиктована постоянным вниманием Павле Ивича к проблемам славянской фонетики, фонологии и просодии, постоянным стремлением к системному рассмотрению языковых явлений, выявлению существующих между ними импликационных отношений (Ивић, 1998).

Общеизвестно, что исследование интонации связано с целым рядом трудностей объективного характера. Отношения импликации, которые связывают интонацию с явлениями, принадлежащими иному языковому уровню, до настоящего времени нельзя считать охарактеризованными достаточно четко. Еще сложнее обнаруживается действие экстралингвистических факторов, влияющих на ритмико-мелодическую организацию речи.

По словам М. М. Бахтина, «интонация всегда лежит на грани словесного и несловесного, сказанного и не-сказанного. В интонации слово непосредственно соприкасается с жизнью. И прежде всего в интонации соприкасается говорящий со слушающим: интонация социальна *par excellence*» (Гольдин, 1983:56).

Утверждение, что интонация социальна *par excellence*, не является всего лишь удачной фигурой речи, поскольку социальная природа интонации обнаруживается постоянно и в самых разнообразных формах.

В силу своей мотивированности и, следовательно, гибкости, интонация является языковым средством, чутко реагирующим на изменение коммуникативных потребностей общества и быстро удовлетворяющим запросы относительно выражения новых смыслов лингвистического и экстралингвистического характера.

Подчеркнем, что устная речь во все времена являлась одним из важнейших элементов каждой национальной культуры (хотя, вероятно, недостаточно оцененным ее исследователями). В настоящее время устная форма приема и передачи информации становится все более привычной, привлекательной и всеобъемлющей. Она все более активно закрепляется в разных сферах общественной жизни. И если на постсоветском пространстве у многих групп населения снизился спрос на газетно-журнальную продукцию, то это только привело к усилению позиций устных (электронных) средств массовой информации (ЭСМИ).

Происходящие в обществе социальные процессы во многом предопределяют «лингвистический вкус эпохи». Изменение существующих представлений о социально-культурных нормах речевой коммуникации и, соответственно, о том, как подобает говорить в тех или иных ситуациях, что уместно, прилично, а что нет, что выразительно и естественно, а что жеманно и претенциозно и т.д., неизбежно находит отражение и в интонационной манере говорения (темп, громкость, тональный диапазон, регистр и др.).

Особенно наглядна смена подобного рода представлений в речи ЭСМИ. Наблюдения над интонационной организацией речи ЭСМИ разных лет дают основание утверждать, что подобно смене направлений и стилей в искусстве и художественной литературе происходит смена интонационных ориентиров в публичной речи, в том числе и в речи ведущих и комментаторов радио и телевидения.

Так, в отличие от послевоенных десятилетий, которые условно можно было бы назвать эпохой классицизма и романтизма в ЭСМИ, нынешнее направление вписывается, скорее, в понятия прагматизма и натурализма. В 60-е — 70-е годы по первым интонациям диктора советские слушатели и зрители безошибочно угадывали, пойдет ли речь о событиях партийной жизни, или о новых успехах советского государства, например, о запуске космического корабля с человеком на борту, или же о внешнеполитических событиях. Каждый вид сообщения был жестко связан с характером его исполнения определенными дикторами, существенно отличающегося от принятого в настоящее время. По словам старейшего русского диктора Н. Толстой, требования того времени предписывали диктору быть

«скупым на интонационные раскраски» и ни в коем случае не имитировать разговорную речь (Кузьмина 1996:11). Фонетика дикторской речи была строгой, праздничной, но, благодаря микрофону, без форсирования голоса.

Изменение вкусов в отношении интонационного воплощения речи ЭСМИ, несомненно, связано с изменением их места и роли в обществе. В современном мире ЭСМИ являются важнейшим инструментом формирования общественного мнения и одновременно составным элементом рыночной экономики.

В настоящее время из интонации ЭСМИ европейских стран торжественность и взволнованность, излишняя патетическая окраска речи практически изгнаны. Став в демократических странах реальной четвертой властью, ЭСМИ в то же время стремятся создать впечатление объективности и беспристрастности в подаче информации. Сильные демократические тенденции в обществе, возникшие, например, во Франции в результате событий 1968-го года, потребовали от ЭСМИ большей демократичности, доступности, приближенности к рядовым избирателям. Это привнесло в интонацию журналистов радио и телевидения разговорность и обыденность, эмоциональную отстраненность и натурализм. Подавая информацию таким образом, журналисты предоставляют возможность фактам говорить самим за себя. Показательной в этом отношении является рубрика информационного выпуска на Euronews «*No comments*», где заснятые на месте событий острые сюжеты подаются без комментариев журналистов.

В то же время, включение радио и телевидения в рыночные отношения вызвало к жизни в передачах коммерческого плана совершенно иную интонационную окраску, отличающуюся присущей разговорной речи раскрепощенностью и раскованностью. В спортивных комментариях, телевизионных играх и телешоу утверждается диджейская манера с наигранным энтузиазмом, преувеличенными эмоциями и др.

Звуковое оформление радио- и телепередач строится, как мы видим, по-разному в зависимости от адресата и от коммуникативных целей передач. Политический обзор, эксклюзивное интервью, информационное сообщение, художественные, игровые, спортивные программы заметно отличаются не только содержанием, но и звучанием. Интонация все чаще используется в качестве средства оформления жанровых разновидностей устного текста как определенного типа, способа отражения действительности и отношения к ней общества. При этом интонационное своеобразие текста в зависимости от его

жанра рассматривается как языковое средство создания готовой модели кодифицированной когнитивной ситуации. Довольно часто фонационные особенности и интонирование значительно влияют на семантику высказывания, его восприятие и оценку, поэтому стилевое и коммуникативное соответствие в употреблении просодических средств - неременная предпосылка культуры устной речи.

Результатом афиширования идеологической и политической объективности и беспристрастности, отличающего западноевропейское радио и телевидение, является сдержанность интонационной манеры журналистов, порой граничащая с невыразительностью. Так, например, речь одного из самых популярных ведущих французского телевидения — Патрика Пуавр д'Аврор (PPDA) — достаточно бесцветна в интонационном отношении, что показывает ее инструментальный анализ.

Преднамеренное исключение из информационных и политических программ оценочности и эмоциональности привело к отказу от использования экспрессивных интонационных средств, предполагающих высокую степень эмоциональной включенности говорящего. Интонация таких программ на современном французском радио и телевидении отличается достаточно узким тональным диапазоном, отсутствием больших интервалов изменения высоты голоса в интонационном центре, высокой частотностью одинаковых тонов, отсутствием эмфатической выделенности слов и т.д.

Невозможность использования эмоционально окрашенных интонационных средств вынуждает журналистов искать нетрадиционные способы и приемы создания индивидуальной манеры речи. К ним, в частности, можно отнести получающее все большее распространение на французском радио и телевидении своеобразное просодическое членение, для которого характерны делимитация практически каждого знаменательного слова с помощью акустических пауз и, соответственно, значительное сокращение длительности конечного слога слова-ситнагмы. Это приводит к разрушению традиционного ритмического и мелодического рисунков фразы, приобретающей ритм «staccato», с которым воспроизводятся однообразные мелодические движения.

К числу ярких жанровых особенностей интонационного оформления речи можно отнести, наряду с уже сложившейся на французском радио и телевидении специфической ритмико-мелодической манерой спортивного репортажа, не менее своеобразную манеру телевизионных репортажей с места событий, обусловленную, по-видимому, влиянием экстралингвистического фактора, а именно

ограниченными временными рамками. Она отличается повторением с более или менее регулярным ритмом одного и того же тонального контура, завершающегося высоким ровным терминальным тоном, при практическом отсутствии межсинтагменных пауз. В этих условиях выделяющиеся на фоне монотонной предцентровой части высокие ровные тоны являются одновременно пограничными сигналами, необходимыми для обозначения просодических стыков различной степени выраженности, а также средством логического выделения коммуникативно важных элементов высказывания.

Характерно, что общие тенденции в ритмико-мелодическом строе речи радио и телевидения носят наднациональный характер. Это объясняется, по-видимому, обусловленностью интонационной манеры той или иной эпохи глобальными социальными процессами в жизни общества.

Эмоционально-торжественная манера, присущая советской радиоречи 60-х — 70-х годов, была характерной и для других европейских стран периода экономического подъема и обусловленного им социального энтузиазма. Наблюдаемые в настоящее время изменения в устной речи на французском языке отмечены и в практике ЭСМИ, ведущих вещание на других европейских языках. Многие из того, что зафиксировано во французской речи, характерно и для теле-, радиоречи на восточнославянских языках и наоборот.

Практика ЭСМИ дает примеры спонтанной и подготовленной реализации устных текстов (чтение, пересказ с опорой на письмо и т.д.). Прямой эфир, занимающий все более значительное место в передачах — источник спонтанной речи, а также средство проникновения в устную речь ЭСМИ ненормативных элементов разного происхождения.

Прагматизм как новое социальное требование в условиях сложного взаимодействия языков приводит к тому, что в массовой коммуникации предпочтительными оказываются упрощенные минимизированные средства выражения содержания высказывания. Фонетико-фонологический, ритмико-мелодический пласты родного языка для многих носителей приобрели статус второстепенного менее обязательного компонента речи.

В разной степени, но во всех европейских странах языковые нормы в устной речи приобретают менее жесткий характер и особенно в ритмико-мелодической сфере, которая, как правило, менее подвержена кодификации. Подчеркнем, что, по Вахеку, в оппозиции «норма устной речи / норма письменной речи» именно «устная норма является немаркированным членом оппозиции» (Vachek 1973).

В странах Восточной Европы и Польше в лингвистических публикациях, посвященных речи профессионалов ЭСМИ, отмечаются недостатки дикции, фонетико-фонологические несоответствия, ошибочная акцентуация отдельных лексем, указывается на диалектное и просторечное происхождение отклонений от орфоэпии.

Языковой вкус эпохи задает общие параметры ритмико-мелодического строя речи ЭСМИ, а формирующие его структуры и их комбинаторика являются продуктом индивидуального и коллективного творчества.

Наблюдения над белорусской речью ЭСМИ, регулярно осуществляемые нами с 1992 г. вместе с сотрудниками фонетической группы отдела современного белорусского языка Института языкознания имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси (Л.А. Лиходиевская, В.П. Русак, Л.Н. Сенчук) и фонетистами Минского государственного лингвистического университета (А.А. Метлюк, Л.П. Морозовой, Н.С. Евчик), позволили установить фонетические особенности большого количества лиц, которые регулярно выходят в эфир (≈ 100 человек). Аудиторский анализ и частично проведенный инструментальный позволили выявить наиболее типичные изменения в современной белорусской интонации, характерные для речи ЭСМИ. Среди них отметим ускорение темпа, увеличение количества акцентно выделенных слов во фразе, изменение количества и длительности пауз, немотивированное увеличение длительности отдельных гласных, отсутствие ярких контрастов параметров ЧОТ и интенсивности, однообразие форм тонального контура и др. Регулярным является отказ от полного стиля произношения, многочисленные отклонения от ранее принятых норм, употребление разговорных и диалектных форм.

Наши наблюдения переключаются с аналогичными, проведенными на Украине (Багмут, Бровченко, Борисюк, Олейник и др.), и в России (Атабекова, Данилова, Кузьмина, Борунова, Иванова-Лукьянова, Черемисина и др.).

Сравнительный анализ современного русского звукового материала и текстов прошлых лет (телепередачи «Новости» и информационные выпуски «Маяка» за 1988-1989 гг. дал основание И.Ю. Варламовой назвать среди интонационных средств, отличающихся от обнаруженных ранее, следующие: 1) дробное синтагменное деление, 2) отсутствие сверхдолгих синтагм и пауз на границах фраз, 3) снижение официальности за счет более ограниченного использования ИК-4 (согласно с интонационной теорией Брызгуновой), 4) выделение большого количества слов, которое снижает степень

выделенности интонационного центра, а также 5) увеличение темпа (Варламова 1996:118).

Сравнение выводов этого исследования с нашими и упоминавшимися ранее относительно французского, польского, украинского языков обнаруживает наличие некоторых общих тенденций.

Источники возникновения новых интонационных моделей достаточно разнообразны. Кроме использования традиционных источников, таких как диалектная, разговорная, сценическая речь и фольклор, в восточнославянских языках и в польском языке происходит заимствование иноязычных эталонов. Оно наблюдается в первую очередь там, где не существует исконных собственных образцов. Так, в некоторых польских программах, по наблюдению Я. Озги, чувствуется очевидное слово-музыкальное влияние Радио Люксембург и подобных станций (Ozga 1995).

При характеристике национально-языковой ситуации на Украине на рубеже XX и XXI вв. Н. Месяц отмечает, что «стремление Украины к установлению долгосрочных экономических и культурных контактов с украинской диаспорой обуславливает заметное иноязычное влияние на украинскую речь, напр, лексические полонизмы, интонационные американизмы» (Месяц 1998:54).

В качестве новых интонационных моделей используются и частные (индивидуальные), отклоняющихся от нормы реализации.

Новые тенденции в звуковом оформлении речи ЭСМИ получают неоднозначную оценку со стороны лингвистов, а также дикторов и ведущих радио и телевидения предыдущих поколений. Так, с резкими замечаниями в адрес передач Национальной государственной телерадиокомпании Республики Беларусь выступили такие известные дикторы — одновременно и талантливые авторы, — как В. Юревич, Н. Чнрик, а также другие популярные дикторы и актеры, напр., И. Курган, С. Шушакова. По мнению В. Юревича, «казалось бы — аксиома: слово на радио и телевидении должно быть эталоном. Сегодня же это иллюстрация того, как нельзя, недопустимо входить в контакт со зрителем и слушателем» (Юрэвіч 1995:4). По словам С. Шушаковой, «когда слушаешь, что делается в эфире, то у профессионала душа криком кричит» (Шушакова 1998:11).

Не менее категоричные оценки даются в прессе и звучанию российских ЭСМИ: «звуковая диверсия», «раздерганная звуковая картина», «интонационно пошлая реклама», «звучание, которое угнетает» и т.д.

В публикациях, посвященных речи представителей радио и телевидения Польши, относительно меньше говорится об интонации.

Однако, как отмечает Я. Озга, «это только означает, что нарушения в этой области трудно сформулировать без обращения к сложной терминологии, которая используется только узким кругом специалистов: фонетистов, фонологов и логопедов. Неслучайно, что критические замечания, касающиеся интонации, передаются обычно в обобщенном виде («искусственная», «плохо звучащая», «претенциозная»), а наиболее полная форма критики есть пародия (напр., в передаче «60 минут в часу» в III-ей программе Польского радио)»(Ozga 1995:162).

Негативная реакция на происходящие изменения в речи ЭСМИ вполне закономерна, поскольку ломка сложившихся стереотипов никогда не проходит безболезненно. Радио- и телеречь являются важным элементом национальной культуры и в определенной мере ее инструментом. Исключительное значение живой речи национальной устной речи ярко иллюстрирует судьба белорусского языка с его непростой историей становления как литературного. Роль радиовещания на белорусском языке для укрепления позиций кодифицированной речи в целом, а также орфоэпии и функционально-стилевой дифференциации, в частности, чрезвычайно значительна. Однако в современном обществе речь радио и телевидения бесспорно утрачивает свою дидактическую направленность. Профессионалы ЭСМИ не рассматриваются больше как носители эталона, не «возвышаются» с точки зрения языка над рядовыми зрителями и слушателями. Более популярным становится имидж «своего парня», «*homme de la rue*», с ярко выраженной индивидуальностью. Вследствие этого сохранение определенных диалектных, ненормативных с точки зрения традиционных требований фонетико-интонационных характеристик речи представляется оправданным.

В этом отношении наши выводы согласуются с теми, которые получены Е. Йоканович-Михайловой в работе «Изменение в словесной и фразовой просодии как отражение актуальных перемен в обществе» (Йокановић-Михајлов 1997). Обнаруживается, что различные реализации интонационных моделей раскрывают социальное положение говорящего, его диалектную базу, степень владения литературной нормой, эмоциональную и психологическую позицию в процессе коммуникации, даже если говорящий — профессионал ЭСМИ. Есть также достаточно оснований для констатации влияния изменения социального положения отдельных слоев общества на оценку престижности определенных социолектов, а также их голосовой культуры.

Ограниченный рамками небольшой статьи, наш обзор актуальных явлений в области интонации европейских языков при всей его фрагментарности был призван показать, что новое тысячелетие выдвигает новые фонетико-фонологические проблемы, преимущественно социофонетические. Поэтому опыт исследования Павле Ивичем явлений из области просодии по-прежнему будет актуальным.

ЛИТЕРАТУРА

- Варламова И.Ю. Коммуникативный анализ звучащих текстов информационных сообщений на современном этапе (по экспериментальным данным). *Фонетика в системе языка*. Тезисы II Международного симпозиума МАПРЯЛ. — М., 1996.
- Гольдин В.Е. *Речь и этикет*. М.: Просвещение, 1983.
- Ивић П. Импликациони односи у фонологији српских народних говора. *Слово и култура. Памјати Никиты Ильича Толстого*. Том 1. М., 1998.
- Јокановић-Михајлов Ј. Иновације у прозодији речи и исказа као одраз актуелних друштвених промена. *Зборник. Матњице срјске за филологију и лингвистику*. XL/1, Нови Сад, 1997.
- Кузьмина С.М. Состояние и задачи исследования русской фонетики в функционально-стилистическом аспекте. *Русский язык в его функционировании. Уровни языка*. М.: Наука, 1996.
- Месяц Н.К. Национально-языковая ситуация в Украине на рубеже XX–XXI столетия. *Язык и социум*. II Международная научная конференция. — Мн., 1998.
- Шушакова С. Мікрафон — гэта адказнасць. *Беларускае тэлебачанне і радыё*, 1998, № 11.
- Юрзвіч У. Ва усім свеце людзі баронаць сваю культуру і мову. А што робім мы? Рэспубліка, 1995, № 233–234.
- Ozga J. Pewne zjawiska intonacyjne w środkach masowego przekazu // *Nowo-mowa*. Materiały z sessji naukowej poświęconej problemom współczesnego języka polskiego odbytej na Uniwersytecie Jagellońskim w dniach 16 i 17 stycznia 1981 — Londyn 1995.
- Vachek I. The present state of research in written language. *Folia linguistica*. — The Hague, 1973, t. 6, N 1/2.

JOACHIM GÖSCHEL
(Marburg)

DER PHONETISCHE ATLAS VON DEUTSCHLAND

Zwei Meilensteine aus der Geschichte der deutschen Dialektforschung sind hier besonders zu erwähnen: Georg Wenkers Fragebogenerhebung¹ seit dem Jahre 1876 und Eberhard Zwirners Tonbandaufnahmenaktion² achtzig Jahre später in den Jahren 1955-1960. Georg Wenker wollte die wichtigsten vorkommenden Laute und Formen in den deutschen Dialekten samt deren sprachgeschichtlichen Hintergrund erfassen. Eberhard Zwirner wollte die lebende Sprache der deutschen Dialekte auf Tonband festhalten. Beide Gelehrte stellten damit der deutschen Sprachwissenschaft ein unwiederbringliches, unschätzbar wertvolles Material zur Verfügung, dessen Auswertung vor allem wegen des Umfangs noch längst nicht abgeschlossen ist. Gleichzeitig gaben diese beiden Unternehmen Anstöße nicht nur für regionale Entwicklungen, sondern sie hatten weltweite Auswirkungen.

Nach dem großen Atlaswerk der deutschen Sprache (s. Fußnote 1) und einer umfangreichen Reihe von regionalen Sprachatlanten des deutschen Sprachraums³ wird seit geraumer Zeit ein „Phonetischer Atlas von Deutschland“ erarbeitet. Mit der technischen Möglichkeit der Schallaufzeichnung von gesprochener Sprache kann der singuläre Vorgang jedes Sprechaktes für alle Zeiten festgehalten werden. Er kann mit Hilfe der Technik theoretisch unendlich oft wiederholt werden. Erst dadurch werden

---

¹ Deutscher Sprachatlas. Auf Grund des von Georg Wenker begründeten Sprachatlas des Deutschen Reichs begonnen von Ferdinand Wrede, fortgesetzt von Walther Mitzka und Bernhard Martin. Lieferung 1-23.. 128 Karten und Texte. Marburg (Lahn) 1926-1956. — Dazu Werner H. Veith u. a.: Kleiner Deutscher Sprachatlas. Bd. 1-4. Tübingen 1984-1999.

² Vgl. Wolfgang Bethge: Vom Werden und Wirken des Deutschen Spracharchivs. In: Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik 43 (1976), S. 22-53.

³ Vgl. dazu Werner H. Veith und Wolfgang Putschke (Hg.): Sprachatlanten des Deutschen. Laufende Projekte. Tübingen 1989.

entsprechende Feinanalysen von gesprochener Sprache von Einzellauten und Lautverbindungen, wie sie für phonetische Forschung Voraussetzung sind, möglich. Unter strengen wissenschaftlichen und technischen Maßstäben wurden im Forschungsinstitut für deutsche Sprache „Deutscher Sprachatlas“, Universität Marburg/Lahn, sprachwissenschaftliche Tonbandaufnahmen mit vergleichbarem sprachlichem Material⁴ erhoben, welches die Grundlage für den „Phonetischen Atlas von Deutschland“ bildet.

Mit dem „Phonetischen Atlas von Deutschland“ soll erreicht werden: 1. die Darstellung einer neuen lautlichen Entwicklungsstufe der deutschen Dialekte (ausgehendes 20. Jahrhundert); 2. die Vergleichbarkeit von Dialektmerkmalen in diachronischer wie synchronischer Hinsicht; 3. die genaue Erfassung phonetischer Erscheinungsformen, die nur auf Grund der oben erwähnten technischen Gegebenheiten möglich ist und die bisher nur unzureichend oder gar nicht erfaßt werden konnten. Dazu gehören beispielsweise: Quantitätsprobleme im Vokalismus und Konsonantismus; Qualitätsprobleme, die bisher nicht hinreichend aufgedeckt werden konnten, wie: gerundete Palatalvokale, entrundete Verlarvokale, zentralisierte Vokale, nasalierte Vokale, Nasalvokale, Diphthonge und Triphthonge, Diphthongierungsfragen, die Lenis/Fortis-Problematik, die /l/-Artikulation, die /r/-Artikulation, Labialisierung, Palatalisierung, Velarisierung, Pharyngalisierung, Retroflexion, Affrikatenbildung, Stimmhaftigkeit und Stimmlosigkeit, Aspiration, Explosionsdifferenzierungen, Kontinuanten und Approximanten, phonetische Besonderheiten, wie das systematische Auftreten von Ejektiven und manches andere.

Um zu Ergebnissen zu diesen Fragen zu gelangen, sind für den zu erarbeitenden Atlas einige unabdingbar strenge Richtlinien aufgestellt worden und zu erfüllen gewesen, die besonders im Adjektiv „phonetisch“ enthalten sind und von denen nicht abgewichen werden durfte. Sie waren die *conditio sine qua non* und bilden die Grundlage für die „phonetische Geographie“. Dazu gehören: 1. die Auswahl des Belegortes und die Auswahl der Gewährspersonen als Vertreter des Ortsdialekts; 2. die Erhebung entsprechenden Sprachmaterials auf der Grundlage der Vergleichbarkeit; 3. die technisch einwandfreie (professionelle) Tonbandaufnahme des sprachlichen Materials; 4. die Überbrückung der empfindlichen Nahtstelle von der Sprachdatenerhebung zur Sprachdatenverarbeitung durch die phonetische Transkription; 5. die Verarbeitung des transkribierten Materials.

---

⁴ Das „vergleichbare sprachliche Material“ besteht bis auf wenige Ergänzungen aus den von Georg Wenker für seinen (handschriftlichen) „Sprachatlas des Deutschen Reichs“ 1878 entworfenen Sätzen (s. Walther Mitzka: Handbuch zum Deutschen Sprachatlas. Marburg/Lahn 1952. S. 13–14).

Die Schlüsselstellung für einen phonetischen Atlas nimmt dabei Punkt 4 ein. Der Schritt von der Datenerhebung zur Datenverarbeitung wird bei der Untersuchung gesprochener Sprache durch die Transkription vollzogen. Mit der Transkription wird eine hochempfindliche Nahtstelle für alle weiteren Forschungen überbrückt. Deshalb ist die genaue phonetische Erfassung von gesprochener Sprache für einen solchen Atlas sowohl für die Phonetik als auch für die Sprachwissenschaft unabdingbare Voraussetzung. Von der genauen, engen phonetischen Transkription hängen alle weiteren Analysen, Beschreibungen und schlußfolgernden Ergebnisse ab. Nur auf dem festen Boden genauer, phonetisch-enger Transkription können später Lautveränderungen und Lautwandel – ein Hauptinteressengebiet der Sprachwissenschaft – erklärt und gedeutet werden. Für den „Phonetischen Atlas von Deutschland“ sind dafür neue Grundsätze erarbeitet und angewandt worden.

Um gesprochene Sprache in allen lautlichen Feinheiten zuverlässig und intersubjektiv überprüfbar zu verschriftlichen, muß der Transkribent eine gründliche und sorgfältige Ausbildung im Fach Phonetik und ganz besonders in phonetischer Transkription haben. Die beiden wichtigsten Faktoren in diesem Zusammenhang sind: 1. die Einübung des grundlegenden Unterschieds von semantischem und analytischem Hören⁵, das heißt die Fixierung des Transkribenten auf das „W i e - gesprochen - wird“ (nicht „Was“) sowie 2. die Beherrschung der eigenen Sprechwerkzeuge mit der Einübung der Fähigkeit, Gehörtes nachzusprechen und die dabei entstehenden Empfindungen in ein perzeptorisch-artikulatorisches Raster einzuordnen. Diese Einordnung ist gleichbedeutend mit perzeptorisch-artikulatorischer Klassifikation, nach der das phonetische Symbol ausgesucht und eingetragen werden kann. Bis zur Eintragung des Symbols ist aber ein langer Weg zurückzulegen, der hier ansatzweise beschrieben werden soll. – Zunächst hört sich der Transkribent den gesamten Komplex des vergleichbaren Materials (s. Fußnote 4) ohne Unterbrechung einmal oder mehrmals an, um einen ersten Eindruck vom Sprecher, seinen individuellen Artikulationsgewohnheiten und den dialektalen Gegebenheiten zu gewinnen. Dann folgt die Transkription der geforderten Einzelwörter anhand einer vorbereiteten Liste nach folgendem Muster (für den Belegort

---

⁵ Wilhelm H. Vieregge: Basic Aspects of Phonetic Segmental Transcription. In: Antonio Almeida und Angelika Braun (Hg.): Probleme der phonetischen Transkription. Stuttgart 1987. S. 5–55, besonders S. 7–12. — Wilhelm H. Vieregge: Phonetische Transkription. Theorie und Praxis der Symbolphonetik. Stuttgart 1989. — Wilhelm H. Vieregge: Das Konzept der auditiven Aufmerksamkeitsspanne beim analytischen Hören. In: Phonetik und Dialektologie. Joachim Göschel zum 60. Geburtstag. Marburg/Lahn 1992. S. 54–75.

Bardenfleth/Kr. Wesermarsch, Aufn.-Nr. IX/90; Planrechteck Deutscher Wortatlas h 17):

Laufende Nr.	Stichwort	Transkription	Bemerkungen
1	Winter	'BI'-YI)-nt l↔P 9	I'-YI)- nasaliert, aber trotzdem kurz
2	fliegen	'fleYe' -	eYe' zweigipflig
3	Blätter		
4		'blɪfɔɪf-	
usw.			

Nach diesem Muster wird jedes einzelne Wort einschließlich seiner näheren Umgebung zunächst etliche Male in Gänze angehört und nachgesprochen, bis die eigene lautproduktorische Nachahmung des Transkribenten ungefähr, zumindest in bezug auf Silbenzahl, Betonung und Artikulation der einzelnen Segmente der Aussprache des Informanten entspricht. Anschließend erfolgen weitere Abhördurchgänge und – parallel dazu – Imitationsdurchgänge, diesmal jedoch mit spezieller Konzentration auf die einzelnen Segmente in der gesprochenen Reihenfolge. Im Laufe dieser Abhördurchgänge wird jedes Segment nach den artikulatorischen Deskriptoren geprüft, die in der Zeichendefinition enthalten sind. Allen anderen voran steht die Entscheidung darüber, ob es sich bei dem fraglichen Laut um einen Konsonanten oder Vokal handelt (dies ist z. B. im Bairischen problematisch in bezug auf /l/, generell stellt sich die Frage bei postvokalischem /r/). Innerhalb der Kategorie der Konsonanten wird zunächst versucht, Klarheit über die Artikulationsart, dann die Artikulationsstelle und schließlich die Stimmbeteiligung, sekundäre Artikulationen und weitere stimmliche Parameter (voice quality) zu gewinnen. Bei Vokalen wird zunächst der Kieferwinkel, dann die Zungenposition und schließlich Labialität sowie weitere Stimmeigenschaften (Flüsterstimme, Hauchstimme (breathy voice), Knarrstimme (creaky voice) etc.) geprüft. Diese Hierarchie hat sich im Laufe der Transkriptionsarbeiten herausgebildet und als praktikabel erwiesen. Sie stellt weitgehend sicher, daß alle relevanten Fragen aufgeworfen werden, daß stets den gleichen lautlichen Merkmalen Beachtung geschenkt wird, daß kein wichtiges Merkmal eines Lautes außer Betracht bleibt.

Im oben angeführten Beispiel würde das bedeuten, daß im Falle des Anlauts des Wortes *Winter* zu prüfen wäre, ob es sich 1. um einen Plosiv oder eine Frikativ oder einen Approximanten ([b] oder [B] oder [w]), 2.

um einen labialen oder labio-velaren Konsonanten ([B] oder [w]), 3. um einen stimmhaften oder stimmlosen Laut handelt. – Im Falle des folgenden Vokals wäre zu beachten (aufgelistet von Lauteigenschaften zu Stimmeigenschaften): 1. Zungenstellung (hoch, mittel, tief; vorne, zentral, hinten); 2. Lippenstellung (Rundung oder Spreizung); 3. eventuelle Diphthongierung; 4. Quantität (Länge und Kürze); 5. Stimmbeteiligung (Vokale sind besonders auslautend oft stimmlos); 6. Stimmerkmale wie *breathy voice* (geflüstert, gehaucht) oder *creaky voice* (Knarrstimme).

Für die Beantwortung aller dieser Fragen sind jeweils mindestens je drei Abhördurchgänge erforderlich, in komplizierteren Fällen bis zu zwanzig. Es ist nach den gemachten Erfahrungen nicht ratsam, mehrere der oben angeführten Entscheidungen bei ein und demselben Hördurchgang zu treffen oder gar mehr als ein Segment gleichzeitig erfassen zu wollen. Dies führt zwangsläufig zu Flüchtigkeiten und damit zu unzuverlässigen Transkripten.

Durch den Einsatz gewisser Hilfsmittel wird es möglich, bestimmte Entscheidungsschritte zu erleichtern, indem die Hör-Erwartung herabgesetzt wird und damit das analytische Hören in den Vordergrund tritt. Hier ist besonders auf drei Verfahren hinzuweisen, wobei spezielle Bedingungen bei der Anwendung streng zu beachten sind, die hier nicht näher beschrieben werden können. Es sind: 1. das sogenannte „Rückwärtsabhören“ des Tonbandes; 2. der verlangsamte Bandlauf und 3. das langsame Drehen des Tonbandes über die Tonköpfe von Hand.

In diesem Zusammenhang sind auch zusätzliche Kriterien für differenziertere Transkriptionen herausgearbeitet worden, wie ein Beispiel zeigen möge: Es gibt Fälle, in denen beim manuellen Drehen des Bandes über die Tonköpfe intermittierende Impulse wahrzunehmen sind, die jedoch eine niedrigere Frequenz und Intensität besitzen als die voll stimmhaften Laute (etwa Vokale, stimmhafte Frikative) desselben Informanten. Diese Laute werden bei normalem Bandlauf selbst bei Konzentration auf das betreffende Segment oft als stimmlos perzipiert. In solchen Fällen wurde in den Transkriptionen die terminologische Unterscheidung von „periodisch“ und „stimmhaft“ eingeführt. „Periodisch“ bezieht sich dabei auf Eigenschaften des akustischen Signals, die im Sonagramm durch senkrechte Linien (Linienpektrum) oder eben durch Vorhandensein intermittierender Impulse auf dem Tonband nachgewiesen werden. „Stimmhaft“ bezieht sich auf Perzeption des Transkribenten bzw. Produktion des Sprechers. Ein Laut kann somit schwach periodisch, aber trotzdem auditiv stimmlos sein, wenn die Glottisimpulse in Frequenz und/oder Amplitude nicht groß genug sind, um bei einem normal hörenden Menschen den Eindruck von Stimmbeteiligung hervorzurufen. Die Beschränkungen der Per-

zeption von Stimmhaftigkeit sind hierbei physiologisch und nicht psychologisch zu verstehen. Sie dürfen nicht mit den dialektal bedingten Schwierigkeiten bestimmter Sprecher und Hörer mit der Unterscheidung stimmhafter und stimmloser Laute verwechselt werden.

Es wird immer wieder Fälle geben, in denen sich der Transkribent trotz größter Sorgfalt seiner Transkription nicht sicher ist, sei es, weil sein Höreindruck schwankt oder weil er nicht weiß, wie er seinen Höreindruck symbolisieren soll. Bei solchen Unklarheiten werden Alternativtranskriptionen festgehalten oder Fragezeichen gesetzt, die in der gemeinsamen Besprechung der Transkriptionen mit allen Transkribenten thematisiert werden. Das bedeutet, daß die Transkriptionsarbeit für ein solches Projekt künftig nicht mehr von einer Person allein geleistet werden kann, sondern von einer Gruppe bewältigt werden muß, zu der mindestens zwei Transkribenten gehören. In einer solchen Gruppe besteht durch entsprechende Ausbildung ein geschärftes Problembewußtsein, das es erlaubt, individuelle Transkriptionsunterschiede kooperativ zu durchleuchten, konstruktiv zu überprüfen und sie schließlich einvernehmlich zu lösen.

Für den „Phonetischen Atlas von Deutschland“ wurden 186 Belegorte ausgewählt. Die Datenbasis besteht aus auf Tonband aufgezeichneten Sätzen Georg Wenkers (vgl. Fußnote 4). Aus diesen wurden 190 Wörter nach dialektologischen und sprachgeschichtlichen Gesichtspunkten für die Transkription ausgewählt. Diese Wörter sind in der deutschen Dialektologie als „Schlüsselwörter“ bekannt. Ihre Lautungen spielen in jeder dialektologischen Untersuchung eine herausragende Rolle. Damit steht also dasselbe Wortmaterial zur Verfügung, welches im handschriftlichen „Sprachatlas des Deutschen Reichs“ und im gedruckten „Deutschen Sprachatlas“ sowie im „Kleinen Deutschen Sprachatlas“ (s. Fußnote 1) aus der schriftlichen Übertragung dieser Sätze verwendet wurde, so daß die wichtige Vergleichsgrundlage nach vielen Richtungen gegeben ist. – Zum Stand der Arbeiten kann gesagt werden, daß die Transkriptionen abgeschlossen sind und die ersten Versuche der karthographischen Erfassung vorliegen (z. B. zum intervokalischem *-d-* in *Bruder*, zur /t/-Artikulation, zur /l/-Artikulation und anderes).

Das wissenschaftliche Werk von Pavle Ivic, besonders der von ihm herausgegebene Band „Fonološki Opisi“ (Sarajevo 1981), haben den beschriebenen Atlas als Vorbild gedient; der Freund Pavle Ivic, der mir in schweren Tagen beigestanden hat, wird unvergessen bleiben.

ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК
(Београд)

О НАРЕДНИМ ЗАДАЦИМА СРПСКЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА

1. Српски се лексикографи савременог књижевног језика већ више од једнога века упорно и истрајно баве дескриптивним речницима. А резултат су те упорности и истрајности три речника: петнаест објављених томова (шеснаести је у штампи, а рукопис се седамнаестог завршава) великог Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, који ће када буде готов имати, надамо се¹, нешто мање од четрдесет томова са више од пола милиона граматички и семантички идентификованих лексема; два издања шестотомног Речника српскохрватскога књижевног језика МС (прва два тома и МХ), са нешто више од 150 000 речи одредница; и једнотомни Речник српског књижевног језика, са нешто више од 80 000 речи одредница, лема (предат у штампу). У сва три речника презентирана је лексика савременог језика, у првome — у периоду од Вука Ст. Караџића до данашњих дана, и увек до данашњих дана јер се нова грађа стално придружује старој, други, опет, — од Вука до половине овога века и трећи, опет, — од Вука до данашњих дана, али са тежиштем на савременој лексици. Квалитет је ових речника, и у научном и у

---

¹ Кажемо да се надамо да коначни обим неће надмашити оно што сада предвиђамо зато што знамо да је нова грађа (а грађа се стално допуњује новим изворима) оповргла све досадашње прогнозе (Исп. М. Пешикан, Трећина посла на изради великог Речника САНУ, Наш језик, књ. 20, св. 1-5, Београд 1973-1974, 16. и Десет томова Речника САНУ, Наш језик, књ. 23, св. 3-4, Београд, 1978, 87-88).

При давању наше прогнозе имали смо у виду, с једне стране, интересантне податке о прираштају нових речи и сталном процентуалном повећању овога прираштаја, о лексичким типовима у којима се прираштај очекује и онима у којима се не очекује, али га има (Исп. И. Грицкат, Речник Српске академије наука и уметности, Глас САНУ ССCLII, Глас Одељења језика и књижевности, књ. 13, Београд 1988, 25-39) и, с друге стране, све већу потребу за селекционирањем речи које ће се лематизовати у Речнику САНУ.

стручном погледу, висок, могуће и веома висок; у Речнику САНУ лексикографско умеће у неким је секцијама доведено готово до савршенства. Осим у овима, с правом да кажемо, капиталним делима, српски су се лексикографи огледали и у речницима језика писаца; досад су урађена два таква речника, Речник Његошева језика² и Речник Милана Ракића³, а могуће је да ће се у догледно време појавити и речник језика Лазе Лазаревића⁴. И да уз дескриптивну лексикографију поменемо и два речника нових речи⁵, а ускоро ћемо, ако буде средстава за штампање, добити и велики речник нових речи⁶.

2. Разуме се, све би могло бити и боље, и свакако — све би могло и морало бити и брже. А брже није из неколико разлога, више објективних, мање субјективних, које ми овако разумемо. Историја лексикографије једнога језика одраз је политичке, социјалне и културне историје оних који тим језиком говоре. Као по правилу, великим лексикографским подухватима приступа се или у узносним или у преломним временима; Речнику САНУ приступило се с романтичарским заносом у време наглога и брзога развитка Србије с краја прошлога и с почетка овога века; Речнику МС приступило се као поткрепљењу стварања јединствене књижевнојезичке норме у Срба и Хрвата; почетак рада на једнотомном речнику пада у време рушења те јединствене норме, и не само рушења те норме. У узносним временима постављају се велики, некад и превелики циљеви; у преломним временима циљеви нису велики, али ни снаге оних који треба да их остваре.

3. Речници књижевног језика, шестотомни и једнотомни, завршени су. Велики Речник САНУ није; објављено је нешто више од трећине томова, а лексикографска обрада стигла је и нешто даље. Превелики је циљ од самога почетка постављен за овај речник — лексикографски обрадити све речи српскога језика, и оне књижевне, и оне народне, покрајинске, дијалекатске у периоду од Вука до данас. У прво је време грађа прикупљана из дела српских писаца (белетристичких, научних, стручних, публицистичких) и само из дела неколи-

² М. Стевановић и сарадници М. Вујанић, М. Одавић и М. Тешић, Речник језика Петра II Петровића Његоша I–II, Београд 1983.

³ В. Павковић, Речник поезије Милана Ракића, Матица српска, Нови Сад 1984.

⁴ Верујемо да ће Н. Вуловић у оквиру свога магистарског рада о лексици Лазе Лазаревића дати и речник, макар, мање познатих речи.

⁵ Ј. Ђирилов, Речник нових речи, Београд 1983, Нови речник нових речи, Београд 1991. и И. Клајн, Речник нових речи, Матица српска, Нови Сад 1992.

⁶ Ђ. Оташевић је прикупио и обрадио преко 30000 нових речи.

ко у то време новијих хрватских књижевника, и, углавном, из српских народних говора. Тако је било до првога уједињења; од првога уједињења, посебно после другога, интензивно је прикупљана хрватска грађа, а после црногорска и муслиманска у тежњи да се у корпусу успостави колико толико национална равнотежа; после разједињења тежња се за равнотежом обесмислила (а много је времена утрошено на стварање те равнотеже), па се сада корпус попуњава само новијим српским и црногорским изворима. И још нешто. Речник и књижевног и народног језика имао је смисла у време када је отпочет, или, чак, у нешто раније време, када још није било окончано формирање стандардног језика. Данас то има мање смисла, мање оправдања, или га и нема. А посао се мора завршити онако како је започет, или приближно онако како је започет⁷.

Ове су циљеве лексикографима постављали други, умни људи, али који сами нису били лексикографи. Лексикографи од заната, или боље — генерације лексикографа од заната, остваривали су их, а њих је мало, и увек их је било мало; увек их је онолико колико има сарадника Институт за српски језик САНУ и покоји ентузијаст и поштовалац лексикографије, лингвиста или аматер.

4. И када смо већ мислили да су се лексикографи утопили у великом послу коме се крај не види око Речника САНУ, стиже добра вест — М. Николић завршио је, до краја године, верујемо, биће и одштапан, атерго речник од 162 000 акцентованих речи са подацима из кога је речника која реч узета. О значају овога речника за даљу српску дескриптивну и лингвистичку лексикографију, за акцентологију, за дериватологију и лексикологију — нема потребе ни говорити, значај је фундаменталан. И не само то, овај је речник добра основа за израду других преко нам потребних лингвистичких речника. Најава његовог излажења охрабрује нас да кажемо нешто о наредним, надам се остваривим, задацима српских лексикографа.

5. Наредни су задаци двојаки: једни се тичу израде различитих филолошких речника (да употребимо овај већ заборављени термин);

---

⁷ Верујемо да ће Уредништво Речника у договору са САНУ у најскорије време приступити изради упутстава за селекцију речи; мислимо да би Речник требало ослободити дијалекатских речи у дијалекатском фонолошком и морфолошком облику, посебно оних које су потврђене и у стандардном облику, даље, многих покрајинацама страног порекла, оних који су резултат утицаја суседне културе и цивилизације, затим, највећег дела лексике која је обрађена или ће бити обрађена у дијалекатским речницима; уопште, дијалекатска лексикографија, на којој се, срећом, сада доста ради, морала би да растерети Речник САНУ како би он у неко догледно време, догледно макар за млађе лексикографе, могао бити и завршен.

други се тичу израде различитих лингвистичких речника. И овде опет долазимо до онога што одавно знамо — практични лексикографски рад претходи теоријским знањима и знањима стеченим на основу анализе лингвистичких речника. Тако је одувек, и код нас и у свету.

6. Од филолошких послова мислим да би, што се пре може, требало приступити изради леве стране за различите типове двојезичних речника којима је први језик српски; то је задатак дескриптивних лексикографа и то би олакшало и убрзало рад на двојезичној лексикографији и, несумњиво, учинило бољим ове речнике све више нам потребне; једанпут начињене ове номенклатуре требало би ажурно осавремењивати.

Такође би, што се пре може, требало наставити рад на школским и отпочети рад на студентским речницима⁸. Ови речници морају увек бити савремени, а они код нас нису, или их просто нема. Једнотомни речник и речници нових речи добра су основа за ове речнике.

Даље би, ако има снага, ваљало отпочети поновни⁹ рад на речнику страних речи у савременом стандардном језику или на речницима речи из појединих страних језика¹⁰.

7. Посао на лингвистичким речницима требало би одмах наставити; без њих, просто, даље не можемо. За почетак предложили бисмо израду речника деривационих гнезда. У њему би биле лематизоване просте, основне речи, а у речничком чланку сваке од ових речи био би дат попис одговарајућих деривата, изведених од основних речи и од њихових деривата, и композита, чији су саставни делови основне речи или њихови деривати. И код основних речи и код деривата издвојени би били творбена основа и творбени формант, нпр. писарски. У речничком чланку били би дати и фраземи и слични изрази у којима учествују основне речи или њихови деривати и композите. Речник би се састојао из пет делова: у првом би биле лематизоване именице, у другом глаголи, у трећем придеви, у четвртном при-

⁸ Добра је основа за ове речнике Школски речник стандардног српскохрватског/хрваткосрпског језика, М. Јоцић и В. Васић. Завод за издавање уџбеника у Новом Саду и Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, књ. 1. А–Љ, 1988. и књ. 2. М–По 1989.

⁹ Кажемо поновни рад зато што је речнике страних речи које имамо у Србији већ велико прегазило време (и поред тога што су речници доживели и више издања); исп. Лексикон страних речи и израза М. Вујаклије и Лексикон страних речи и израза Р. Алексића.

¹⁰ Имамо речник А. Шкаљића, Турцизми у српскохрватском језику, а он нам је, такорећи, све мање потребан. Ускоро ћемо добити и потребан нам речник англицизама у редакцији В. Васић, Т. Прћића и Г. Нејђе Бауер.

лози и у петом остале категорије речи. Лематизоване би биле и оне основне лексеме које немају деривате. Више је циљева овога речника; навешћемо оне основне: прво, показало би се које су лексеме способне за лексичко варирање, а које нису; друго, испитао би се и утврдио деривациони потенцијал појединих категорија речи; треће, показало би се који су елементи из семантичког садржаја више продуктивни, а који мање; такође би се показало колико семантички процеси у деривацији прате семантичке процесе у полисемији; четврто, видело би се да ли тип и правац деривације зависе од категорије речи у иницијалном положају; пето, дошли бисмо до података на основу којих бисмо могли разликовати граматичку од семантичке деривације; шесто, и веома важно, дошли бисмо до пописа основних лексема и лексичко-семантичких група речи у којима се индукују различити процеси семантичко-морфолошког варирања односно до пописа лексема које чине основу лексичког система; такође бисмо дошли до пописа лексема које учествују у формирању композита; осмо, не мање важно, могли бисмо да рангирамо улогу метонимије, метафоре и синегдохе у лексичком систему; девето, опет не мање важно, добили бисмо увид у ширину платисемије¹¹ [NB1] и тип лексема које су њоме захваћене (верујемо да ње има више него што сада знамо и да су њој подложне придевске и глаголске лексеме више од именичких); и десето, да даље не набрајамо, овако испитан лексички систем омогућио би теоријски засновано лексичко нормирање.

8. После овога речника могло би се приступити речнику морфема; у њему би биле лематизоване све лексеме; у свакој лексеми биле би издвојене морфеме које улазе у њен састав, нпр. пис-ар-ск-и. То је даљи задатак и о њему нећемо овом приликом.

9. И још нешто што се тиче организације рада на овим задацима. Мислим да би требало формирати још један мањи лексикографски колектив, могуће везан за Матицу српску. Задатак тог колектива био би израда лингвистичких речника; профил сарадника био би прилагођен овоме задатку.

10. Да би српски лексикографи могли приступити овим наредним задацима, а и да би могли наставити са већ започетим пословима, најхитније се мора приступити, с једне стране, систематском

---

¹¹ Мислимо на платисемију онакву како ју је дефинисала И. Грицкат, *Стилске фигуре у светлости језичких анализа*, Наш језик, књ. 16, Београд 1967; за двореферентну платисемију, ону коју је дефинисала Д. Г. Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд 1997. требало би наћи други термин; можда би то могао да буде *симилисемија*.

школовању модерних лексикографа¹² и, с друге стране, компјутеризацији лексикографског рада¹³. А овде опет долазимо на оно што смо у почетку рекли — лексикографски послови умногоме зависе од друштва у целини; ако буде спремности друштва, а и могућности, за компјутеризацију, биће и лексикографских послова.

---

¹² На Филозофском факултету у Новом Саду од школске 2000/2001. године отвара се на постдипломским студијама смер лексикологије и лексикографије (на европским универзитетима такви смерови на постдипломским студијама постоје већ деценију, на некима и дуже).

¹³ Добру основу за план компјутеризације представља Програм компјутеризације В. Ђукановића, који су прихватили Научно веће и Управни одбор Института за српски језик САНУ.

ROBERT D. GREENBERG
(Chapel Hill)

THE DIALECTS OF MACEDONIA AND MONTENEGRO: RANDOM LINGUISTIC PARALLELS OR EVIDENCE OF A SPRACHBUND?

Linguists of many nationalities have described the peculiarities of the Balkan linguistic community, or the so-called Balkan Sprachbund. This Sprachbund usually includes the languages and dialects of Macedonia, Bulgaria, Southeastern Serbia, Albania, Romania, and Greece.¹ However, not all linguists have agreed on the precise boundaries of a Balkan speech territory. Most of the debates have centered on the boundary between "Balkan South Slavic" and "non-Balkan South Slavic." Birnbaum (1965:59) considers the Slavic dialects of these areas to be "full members" ("Vollmitglieder") of the Balkan Sprachbund, and considers the non-Torlak Serbian dialects to be partial members of the Sprachbund.² In a previous study (Greenberg (1994)), I discussed some Balkanisms, which extend beyond the traditional Balkan Slavic speech territory. In that study, I focused primarily on appellative forms. My further research has shown that several additional features support the thesis presented in the earlier paper on the existence of southwest Balkan speech community, which would be a subset of the broader Balkan Sprachbund. Such a Southwest area would include dialects of Western Macedonia, Albania, and Southeastern Montenegro. I suggest that the parallels, especially among the Slavic dialects in this area are not random phenomena, but evidence of prolonged linguistic contact. Such a claim, therefore, would extend the understand-

---

¹ For just a few of the works on the subject, cf. Sandfeld 1930, Belić 1936, Friedman 1983, Banfi 1985, Asenova 1989, Reiter 1994 .

² Most of the scholars who research the Balkan characteristics of the South Slavic dialects have considered the geographic areas where Macedonian, Bulgarian and Serbian Torlak dialects are spoken. Alexander (1984-1985) defines "South Slavic" in terms of diachronic linguistics, while for her "Balkan Slavic" refers to the realm of areal linguistics (cf. Alexander, Schallert, Friedman, Golab, and others).

ing of a Balkan Sprachbund to the Štokavian dialects spoken in Southeastern Montenegro and the Sandžak.

In earlier studies, linguists have described several key linguistic features, which extend from the traditional Balkan speech territory into Montenegro (cf. Ivić 1956, Belyavski-Frank 1983, Pešikan 1984, and Greenberg 1994). In Table 1 below, I have grouped these features in three categories: (1) features limited to a narrower Southwest Balkan speech territory; (2) features shared by the Montenegrin dialects and other East South Slavic (Balkan) dialects; and (3) features shared with other non-Slavic Balkan languages.

Table 1: Balkanisms in Montenegro and Sandžak Dialects

- A. Features limited to Macedonian and Montenegrin (Zeta-Lovćen) Dialects (1)
- Phonology
Tendency to retract the accent from open final syllables
- (2) Pronouns
a. first and second person plural clitic pronouns differentiated: (dat.) ni, vi vs. (acc.) ne, ve
b. Use of third person sing. synthetic dative pronouns (e.g. njemu)
- (3) Verb Morphology and derivation
-uva- suffix used for iteratives
- B. East South Slavic Features
- (3) Phonology
a. Tendency to eliminate pitch accent
b. Epenthetic lj does not develop from labial _+j sequences
- (4) Verb Morphology
a. 3. pl. aorist endings in -hu
b. End-stress in the 2./3. aorist
c. Forms of the aorist and imperfect are productive
- C. Broader Balkan features
- (5) Phonology
Devoicing of final consonants
- (6) Morphology and syntax
a. Analytic forms for comparative adjectives
b. Strong tendency towards case syncretism

- c. Future-in-the-past (e.g., Mrkovići čaše doći)
- d. Infinitive replacement
- e. Confirmative vs. non-confirmative distinctions
- f. Use of the possessive dative
- g. Admirative forms

The features shown in Table 1 are most productive in the Zeta-Lovćen old Štokavian dialects, especially in the southern and southeastern dialect points, i.e., those dialects, which have come into prolonged contact with Albanian. Phonologically, the virtual neutralization of pitch accent distinctions, for instance, is documented for the dialect of Mrkovići, which admits only two “accents” — long falling and short falling. Hence, in this dialect point, the rising/falling opposition is neutralized, and only length distinctions are phonologized. Moreover, in the entire Zeta-Lovćen dialect area, while final stressed syllables are allowed, in many instances they are retracted, especially to a previous short syllable (e.g., sēstra ‘sister’).

The admirative and non-confirmative forms in some Zeta-Lovćen dialects are rendered by the participle without an auxiliary for third person forms,³ e.g. (Novi Pazar/Sjenica), Umro Vukosav, umro! Kad umro? Kako umro? To ne može bit kad sam ga video pre 2 sata zdrava ‘Vukosav died! When did he die? How did he die? It can’t be, as I saw him healthy just 2 hours ago!’ (Barjaktarević 1966:134).⁴

While the above features have been covered in detail in previous studies, in the remaining section of this paper, I would like to present additional features, which correspond to those listed under A in Table 1, i.e., narrower Southwest Balkan features previously largely neglected in the literature. Once again, I classify these features in terms of phonological, morphological, and syntactic characteristics.

Common Phonological Features

In the Southwest Balkan speech area, I have identified the following two phonological features shared by Montenegrin, Macedonian, Arumanian, and Albanian dialects:⁵

³ I have not found second person admirative/non-confirmatives in the Zeta-Lovćen dialect studies. It would be perhaps a worthwhile subject of future field work research. It would also be of great interest to study the speech of Montenegrins living in Northern Albania.

⁴ According to Barjaktarević, such forms denoting surprise were also found in Piva/Drobnjak in Northwest Montenegro.

⁵ In this paper, I present only examples from the Southeast Montenegrin and Western Macedonian dialects. For the remaining sections of the paper, I use the following abbrevia-

(1) the development of *l*, *l'*; and (2) the rise of the phoneme *dz*. The proliferation of various non-standard pronunciations of *l* is found most prominently in the dialects that have come into contact with Albanian, which admits a dark *l* and a clear *l*. Otherwise, the clear *l* is often interpreted in the Slavic dialects as a combination of *l* + *j* or a palatal *lj* (1b). In some of the Slavic dialect material the dark *l* is rendered by a velar *l* (1b). Otherwise, the Slavic dialects lose palatal *lj*, replacing it with a dark *l* (1c). The phoneme *dz* may have arisen in all these dialects from a Romance substratum (2). Examples of these phenomena include:

(1a)	(NP)	<i>misljit</i>	'to think'
	(MR)	<i>cipelje</i>	'shoes'
	(GA)	<i>mol'iš</i>	
(1b)	(NP)	<i>słama</i>	'straw'
	(MR)	<i>mogiła</i>	'grave'
	(GA)	<i>głava</i>	'head'
(1c)	(MR)	<i>kluč</i>	'key'
		<i>prijatelj</i>	'friend'
	(KI)	<i>kluč</i>	'key'
		<i>košula</i>	'shirt'
(2)	(MR)	<i>dzeleno</i>	'green'
		<i>dzubi</i>	'teeth'
	(NP)	<i>jedzero</i>	'lake'
		<i>bronzin</i>	'bronze'
	(KI)	<i>dzvezda</i>	'star'
	(OH)	<i>nodze</i>	'legs/feet'

Common Morphological Feature

The one morphological feature, I have discussed in a previous study (Greenberg 1996), involves the spread of the *-u* ending in the vocative for masculine nouns in both Western Macedonian (4a) and Southeastern Montenegrin/Sandžak (4b). Examples include:

(4a)	(TE)	<i>zetu/zete</i>	'brother-in-law'
	(KI)	<i>deveru/devere</i>	'brother-in-law'
(4b)	(EM)	<i>narodu/narode</i>	'people'
		<i>izrodu/izrode</i>	'freak, monster'

tions to denote specific dialect points: Macedonia: OH — Ohrid; KI — Kičevo; TE — Tetovo. Montenegro: MR — Mrkovići; NP — Novi Pazar / Sjenica; GA — Galičnik.

Common Syntactic Features

I have identified three additional common syntactic features, which serve to unite the Zeta-Lovćen dialects with those of Western Macedonia. These features include the use of the past passive participle in the expression of a new perfect tense (5), the tendency to grammaticalize pronoun reduplication (6), and the frequent use of the narrative imperative (7).

- (5) (MR) Kuća-mu-je izgorela/izgoreta 'His house has burned down'
 (KI) Imat zboreno. 'They have said.'
 (OH) Imam dojdeno. 'I have come.'
 Ovde sum dojden. 'I've come here.'
- (6) (MR) Ujak mi e mene Bešir 'My uncle is Bešir'
 (KI) Bil kaj nimi, ama nego go ne našl. 'He's been to their place, but he didn't find him.'
- (7) (MR) *leto ćeraj grozdje, mesi vino i peci rakiju* 'All summer he tends the vines, makes wine and brews rakiya'
 (EM) On ti pročita ono pismo, pa odma napiši drugo. 'He read you that letter and immediately wrote another.'
 (GA) Toko edni izmini a drugi čekaj, se rasipuvat blagozinieto. 'So by the time some leave, and others wait, beauty is lost.'

Conclusion

The evidence from this paper suggests that from the earliest migrations of the Southern Slavs to the Southwest Balkans, the populations of today's Montenegro, Albania, and Macedonia had been in prolonged linguistic contact. The numbers of similar features shared by the Montenegrin and Macedonian dialects are not simply parallel linguistic developments, but probably resulted from the existence of an uninterrupted Slavic speech continuum from Montenegro through the Sandžak, Northern Albania, and Kosovo to Western Macedonia. In this respect, the Vardar River, distinguishing Western and Eastern Macedonian dialects was a significant dividing line between "Southwest Balkan" and "Southeast Balkan." The political boundaries, which arose after the Second Balkan War played a major part in interrupting the Southwest Balkan speech continuum, and stymied further direct linguistic contacts between Montenegro and Macedonia.

In the next phase of this research, it would be worthwhile to examine the dialects spoken in Northern Albania. Such a study — of Albanian, Montenegrin, and Macedonian dialects — would most likely reveal further similarities and convergent tendencies. While such research was diffi-

cult to carry out during the latter half of the twentieth century, I would hope that a future Balkans without borders would once again allow for further research in this direction. The evidence I presented in this paper suggests that such a future research project could be rich in new data and lead to a clearer understanding of historical dialectology and contemporary Sprachbund phenomena in the Southwest Balkans.

WORKS CITED

- Alexander, Ronelle. 1984–1985. "Areal linguistics and South Slavic linguistics: the case of Balkan Slavic." *Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske* 27–28:39–47.
- Asenova, P. 1989. *Balkansko Ezikoznanie*. Sofia.
- Banfi, E. 1985. *Linguistica balcanica*. Bologna.
- Barjaktarević, Danilo. 1966. „Novopazarsko-sjenički govori." *Srpski dijalektološki zbornik* 16:1–177.
- Belić, Aleksandar. 1935. *Galički dijalekat* (= *Srpski dijalektološki zbornik* 7). Belgrade.
- Belyavski-Frank, Masha. 1983. "Morphological Features in Southern Serbian Dialects." *Makedonski jazik* 34:213–230.
- Birnbaum, Henrik. 1965. "Balkanslavisch und Südslavisch. Zur Reichweite der Balkanismen im südslavischen Sprachraum." *Zeitschrift für Balkanologie* 3:12–63.
- Friedman, Victor A. 1983. "Grammatical Categories and a Comparative Balkan Grammar." *Ziele und Wege der Balkanlinguistik*, ed. by N. Reiter, 81–93. Berlin.
- Greenberg, Robert. 1994. "Southwest Balkan Linguistic Contacts: Evidence from Appellative Language." *Journal of Slavic Linguistics* 2/2:275–283.
- Greenberg, Robert. 1996. *The Balkan Slavic Appellative*. München.
- Ivić, Pavle. 1956. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: uvod i štokavsko narečje*. Novi Sad.
- Pešikan, Mitar. 1984. "Neke zetske dijalekatske paralele pojava u makedonskom glagolskom sistemu." *Makedonski jazik* 35:117–121.
- Reiter, N. 1994. *Grundzüge der Balkanologie: Ein Schritt in die Eurolinguistik*. Wiesbaden.
- Sandfeld, K. 1930. *Linguistique balkanique*. Paris.
- Stamatoski, Trajko. 1957. "Gradski otetovski govor." *Makedonski jazik* 8/1:91–115.
- Stevanović, Mihailo. 1933–1934. "Istočnocrnogorski dijalekat." *Južnoslovenski filolog* 13:1–29.
- Vidoeski, Božidar. 1957. "Kičevski ot govor." *Makedonski jazik* 8/1:31–90.
1984. "Ohridsko-struškitote govori." *Prilozi na Makedonskata akademija na naukite i umetnostite* 9/1:6–30.
- Vujović, Luka. 1969. "Mrkovički dijalekat." *Srpski dijalektološki zbornik* 18:73–400.

ИРЕНА ГРИЦКАТ
(Београд)

ПОЈАВЕ МЕТАФОРИЧНОСТИ У ПРИЛОЗИМА

У средишту анализе прилази се везама „прилог + глагол“ у српском језику са стилистичког а не са семантичко-синтаксичког аспекта.

I

О метафори, о томе шта је она и на који се начин реализује, постоје тумачења, како у стручним чланцима и студијама, тако и у књижевно-стилистичким разматрањима. Овде се на специјалну литературу о њој нећемо позивати.

Излагање о метафори може бити повезано са различитим лингвистичким областима, са деривационим појавама, синтаксичким, па у историјскојезичким. Нешто од таквих релација биће овде дотакнуто у одговарајућим контекстима.

Задатак је овог чланка да укаже на могућну даљу разраду неких досад већ проучаваних код нас појава. Средиште текста представља егземплификација метафоричних помака у прилозима као детерминаторима глагола. Уз ово излагање природно изазивају додатну пажњу: α) однос између тако саграђених синтагми и придевско-именичких, где је придевски елемент, исте етимологије, такође метафорично употребљен; β) случајеви када прилог стављен уз глагол изазива не чисто детерминативно, него екстравербално семантичко-синтаксичко дејство (тема, иначе, добро обрађена у нашој новијој лингвистичкој литератури), и када, даље, може да се разрешава питање о комбинаторичности метафоре у прилогу и његовог поменутог екстравербалног усмерења. Шира обрада овог проблема остаје за неку другу прилику.¹

---

¹ У вези с изабраном темом служили смо се на првом месту следећим чланцима: И. Грицкат, *Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима*, Наш језик н. с. XI/3-4, 69-80; И. Г., *Стилске фигуре у светлу језичких анализа*, Наш

II

Прелазимо на разматрање прилошко-глаголских спојева, на детерминацију, а у оквиру тога на фигуративност адвербијалне семантике.

Како је реч само о одговарајућим значењским померањима у српском (одн. српскохрватском) језику, примери су, уз нешто изузетака, ексцерпирани (некад скраћено) из првих петнаест томова *Речника српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности*. Аутори коришћених примера не наводе се у свим случајевима (каткад нису ни дати у Речнику, стоје као редакцијски), а то исто вреди и за дефиниције преносних значења које није било потребно преписивати сваки пут. Оне су у Речнику технички различито даване, најчешће прецизно према суштини и степеноу метафоризованости, али су некад неподесно уобличене; или нису уопште формулисане.

1. Говоримо о оним адвербима који су етимолошки мотивисани одговарајућим придевима одн. попридевљени облицима глагола (трпним, радним придевима; нпр. „завијено говорити“, „увело животарити“). Разгледа се једино детерминирање глагола, не и придева (као што би, на пример, била упечатљива фигура „непрегледно несрећан“, Кс. Ш. Ђалски); самим тим не дају се ни детерминирани трпни и радни придеви („ваздушасто израђени украси“, „бледо напукли цвет“ и сл.).

Кад је реч о етимолошкој истоветности прилога и придева, за кључак који би се наметнуо међу првима јесте тај да се фигуративност ствара у одговарајућем придеву, па се транспонује (и специфично модификује) у прилог: „звонки смех“ — „звонко се смејати“. Али није искључено ни обратан. Идући од случаја до случаја наилазило би се на дилеме. Помислиће се на примере типа „мрко гледати“ — „мрко гледање“ или „мрки поглед“, у вези с којима ће се евентуално претпоставити да се стилски помак догодио прво уз глагол, тј. у прилогу, па се пренео на придев који је стављен уз респективну де-

језик н. с. XVI/4, 217–235. Међу савременијим радовима треба споменути: И. Г., *О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци*, Јужнословенски филолог XXXIX, 1–41, где посебно скрећемо пажњу на пет цитираних (на стр. 18) и прокоментарисаних чланака М. Ивић; додајемо и касније написан текст исте ауторке: *Jedan prilog problematici metafore*, *Filologija* 14, Zagreb 1986, 123–129; И. Г., *Прилошке речи њосмайране кроз феномен анџонимије*, Јужнословенски филолог XLV, 1–26. Добрих запажања има у књизи Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког сисџема у српском језику*, изд. Институт за српски језик САНУ, н. с. књ. 14, 1997, нарочито у поглављима *Меџафора* и *Меџонимија, синегдоха и меџафора у лексичком сисџему и сџилу*, 85–116.

вербативну именицу (*гледање*, или *поглед*, друкчија врста поименичења али у етимолошком смислу исто); следи закључак да је овакав тип настанка фигуративне једнакости између придева и прилога неограничено широк и неизвесног међусобног приоритета, јер се сваки глагол (првенствено имперфективни) може „преобратити“ у именицу са глаголском основом, па је, у ствари, немогуће рећи где је — у говору, у писму — испрва поникла метафора.

Друкчији су случајеви типа „крваво се намучити“ — „крвав труд“ или слично. И уз такве именице и такве глаголе нееквивалентне у етимолошком смислу могу, разумљиво, да стоје придеви и прилози једнаких етимологија. Евентуално би се опет поставило питање о приоритету метафоричности у оваквим конструкцијама, и опет од случаја до случаја, не начелно. Да ли је метафора, доста јасна и устаљена, настала пре у „крвав труд“ или у „крваво се намучити“? Чини се да се, рецимо, у синтагми „затуцани филозоф“ раније појавила доста обична метафора него у „затуцано мудровати“. Наћи ће се и супротни примери.

Тако постављена тематика, наравно, не може да спада ни у категорију историјска проучавања, а у суштини ни у дубља теоријска.

2. Већ и обична логика диктира претпоставку да у сфери прилошких одређења уз глаголе изразитије наступа семантика слободнијих и разноврснијих асоцијација него код придевских одређења уз именице.

„Особина“ неког материјалног, па и мисленог али статичког објекта једнослојнија је (макар и у стилској фигури) него „особина“ извесног трајања, временског протока. Узмимо обичне фигуративне примере: „вунаста брада“ и „бела брада која вунасто пада“ (В. Глигорић). У првом случају имамо сликовит опис изгледа браде (за шта природа адјектива даје јасног повода), док је у другом нешто сложенија, артифицијелнија сугестија о издуженој бради која се посматра. Претражујући у Речнику адвербе са пренесеним значењима неупоредиво смо чешће наилазили на везе „адверб + глагол“ него на „адверб + придев“, што такође није без значаја за изнето запажање: прилошка карактеризација глаголске садржине лакше склизне у стилизованост.² — Разумљиво, и то је само сразмера која пада у очи: чвршћа правила у овој области не могу се извући.

² „Из одређених разлога, који су по нашем мишљењу не само језички, већ задиру у дубље когнитивне и имагинативне сфере, стваралаштво у везама „прилог + глагол“ има шире видике него у везама „прилог + придев“, И. Г., *О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци* (в. фусн. 1), стр. 35.

3. Требало је решити питање реда по којем би се скупљени примери наводили.³ Степен метафоризованости од прилога до прилога, у оваквој укупно осмотреној проблематици, представљао би прилично произвољну процену, те се на тај начин не може доћи до неких недубиозних или бар сређених решења. А при томе избор и количина грађе представљају „случајни статистички узорак“, пошто је ова материја неограничена.

Покушавали смо да дођемо до неких претпоставки које би донекле могле да упуте на редослед: према принципу слабије или јаче вероватноће да се у неком типу прилога уопште разграна, обогати фигуративност. Врло мало изгледа има да се метафора изнедри уколико су у питању новије прилошке (разуме се, и придевске!) творевине, као и савремене позајмљенице: *истходобно, недолично, слободоумно; генерално, адекватно, њриоритетно*. У њима је семантика у тој мери једносмерна и непомерљива, да та чињеница не даје могућности за друкчије „погледе на значење“, т. ј. на латентно присуство каквих друкчије уочених квалитета у управној речи. При томе ове новије лексеме и нису кроз трајање нашег језика стигле да се значењски обогате. У начелу, оне су врло ретко биле погодне за ову ексцерпцију. На другој страни, посебну слободу метафоризовања поседују многе етимолошки немотивисане речи: *црно, бело, меко, зелено, бледо, густо*, делом и услед давнашњих, колективних па и општељудских представа које су прирасле за таква означавања.

Улогу може да игра и претходна метафоризованост чак у више морфолошких класа, нпр. придев *звонки* (и сама основа *звон-*) већ има своје стилско померање ван прилошке употребе; трпни придеви стичу фигуративност — уколико је стичу — пре синтагматизовања одговарајућих прилога уз глаголе, а и њихове изворне основе могу садржати раније добивено преносно значење. Изналажење ступња „предодређености“ неких прилошких категорија у аспекту наше теме не може да не подлегне колебању и преиначавању.

Определили смо се за следећу сукцесију у навођењу примера:

- а) прилози од трпних придева (*-ано, -ено*);
- б) прилози од трпних придева (*-шо*);
- в) прилози од попридевљених радних придева (*-ло*);
- г) прилози са суфиксним завршцима *-но, -ано, -ено*;
- д) прилози са суфиксним завршетком *-аво*;
- ђ) прилози са суфиксним завршетком *-ашо*;

³ Сам азбучни ред (адверба), јасно, не би дошао у обзир.

е) прилози са суфиксним завршецима *-аишо*, *-ишо*;

ж) прилози са суфиксним завршетком *-ко*;

з) прилози без деривационих обележја, без видљиве етимолошке мотивације, или са веома удаљеном.

У самим оквирима ових групација примери се ређају по приближној процени ступња који је метафора досегла удаљујући се од основног значења (чему се такође може приписати арбитрарност). Смисаони правци тог удаљавања, „фигуризације“, иначе су некад са линеарним развојем, некад без неког перцептивног система.⁴

Нашим прегледом нису обухваћени сви постојећи типови суфиксних образовања прилошких речи у српском језику.

4. а) изговара [слово *р*] намештено; намрштено је климао главом (мрко, мргодно); песме звуче који пут недоречено, као ребус (Б. Михајловић); зажарено га погледа; Месец мирно, *залеђено* гледа (С. Пандуровић); држи се некако везано; она је то пријатељство знано употребила (зналачки, вешто, Л. Војновић); сукоб попадија [у глуми] дејствовао би комедиографски сажетије и *засољеније* (ефектно, сочно, В. Глигорић); Тартиф је дат необично заобљено (дотерано, целовито, Е. Финци). — Исти прилози могу имати различите значењске резултате метафоризовања. Нпр.: збијено изложити целу концепцију — Доњи Дочани изговарају бесиде ни збијено ни растегнуто (Ф. Иваншевић, из говора Пољица). Или: звук је пијукао високо, изгубљено (ишчезавајући, И. Г. Ковачић) — новинари су се понашали изгубљено (збуњено) — сликар је радио свој посао предано и изгубљено (зането, задубљено, Б. Ћосић). Или: живели глуво и заборављено (повучено, Б. Ћопић) — заборављено глади рецке по ивици софре (расејано, Д. Ћосић). Или: то је Кршић изломљено знао (несистематски, Н. Симић) — Симка изломљено уздахну (скрхано, Д. Ћосић).

б) изврнуто су посматрали ствари (погрешно, Д. Поповић); згуснуто почиње своје казивање (М. Марковић); важно и *надушо* пролазе начелници (охоло, Д. Баранин).

в) напукло се јаве торњи преко жупа (у ниским, нечистим тоновима, Љ. Визнер); са дететом поступа недорасло (без довољно знања, искуства). Постоје прилози од попривдељених радних придева чије се деривационо порекло губи из језичког знања: заузима се врло вре-

⁴ У вези са ступњевитошћу метафоре, њеног потенцијалног разрастања, дајемо овде једну илустрацију. Може се саградити адверб *лейширашо*: ближа појмовна повезаност са семантиком речи *лейшир* осетиће се у „лептирасто игра валцер“, нешто удаљенија у „лептирасто живи свој живот“, стилски исфорсирана мада ниуколико не и неприкладна у „лептирасто чаврља“.

ло за нас (јако, ревносно, Н. Грујић); длето кликће пуније, *зрелије* (без дефиниције у Речнику, Вј. Калев); ако мислиш животарити гњило (без полета, учмало, Ј. Ј. Змај).

г) умеју то знање еластично да примене; погледа га зрчно (изражајно, осећајно, Б. Тосић); још је будно живела успомена (Ф. Шишић); жуде за успехом, страсно, *гладно* (Б. Поповић); клечала је богољубно (К. Доминковић); жедно је слушала очево читање (Д. Мацаревић); цвет ће бурно да процвета (Ч. Миндеровић); лако и *зрчно* су лепршале папирне латице (ваздушасто, лелујаво, Ј. Косор); велики песници требали би звучно пасти [?] као Бајрон и Пушкин (тако да се о томе зна, А. Г. Матош); она је то примила бескрвно (равнодушно, Б. Јевтић); облачина тешка мргодно се свела (Ј. Грчић-Миленко); знао је презриво и „златно“ [sic, у наводицима] ћутати (дефиниција у Речнику: драгоцен, А. Г. Матош); забавно гледа по цвећу (уживајући, В. Илић);⁵

гласови ноћи се звездано врте око језгре књижевног комада (као звезде, укруг, Д. Сувин);

зар да се ватрено не поскочи (Р. Јанковић); медено се смеши (претерано љубазно, Н. Симић); у књизи се водено излажу начела (расплинуто, Ст. Новаковић); речи скакућу, забртвљују попут чавала, иглено боду (Н. Симић).

д) глумци ће се мршава провести; он је говорио блиставо; мода за којом свет безглаво трчи; ступаше гиздаво цестом (поносно, охоло, М. Дончевић); утопљене врбе су се вараво оцртавале (променљиво, нестварно, С. Муслин); страх скаче звераво по очима (унезверено, уплашено, Н. Симић); стојимо грбаво са заоставштином (лоше, без аутора, из часописа); ласкаво се спуштао сутон (дефинисано као фиг. од нежно, мило — у збирци речи из Барање).

ђ) равница заилази језичасто међу висоравни (Ст. Јаковљевић); са точкова лепезасто су се одбијале ситне грудве снега (Ст. Јаковљевић); јутра што су долазила ... дебело и звездасто падају и прекривају заборавом (без одговарајуће дефиниције, Н. Симић); нестала је тако лептирасто да није оставила нити прашка с крила (брзо, Вј. Калев); жена је кокодала оштро, клинасто (без дефиниције, Вј. Калев).

е) одвраћао им је зубато (пркосно, Ж. Бертић); нико тако крилато не може гонити непријатеља (хитро, М. Данојлић);

⁵ Међу докле наведеним примерима имамо: *знано ујошребити* (зналачки), *заборављено гладити* (расејано), *забавно гледати* (уживајући). То је својеврсна потврда за опаску да прилози уз глаголе теже фигуративном аберирању — чак, као што видимо, и „без остваривања оних примарних значења која би одговарала примарним значењима саодносних придева“ (цит. из: *О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци*, в. фунс. 1., стр. 25).

земља је мирисала лековито (благотворно, И. Г. Ковачић); што је год веровао, веровао је коренито (М. Ђ. Милићевић); из лица је клиновито искочио нос (Сл. Колар); он слушае и каменито мучаше (немо, без аутора, из часописа).

ж) нико није тако бритко певао о Октобру (без аутора, из часописа); хуманизам који топло и *блиско* говори гледаоцу (присно, интимно, без аутора, из часописа); рече крепко (одлучно, оштро, Ј. Томић); душа се повијаше гипко (Ђ. Јакшић); потпорњи су се житко свијали као лукови (еластично, витко, И. Г. Ковачић); кума ме је горко дочекала (из народне песме); калуђеру крхко беседно (Г. Мартић); на грудима му дрско блиста огроман драгуљ (А. Г. Матош); све жарче мотриш (интензивно, Т. Ујевић); да не би Мојсила вређао, ниско рече (дефинисано као тихим гласом, а могло би да буде и спуштеним, дубоким гласом, И. Вукићевић); покоји женски глас виноу би се светлуцаво и *киско* (клизаво, глатко [?], О. Давичо).

з) весело расте зелена питама трава (М. Ђилас); љубила је мужа без стида и несито (незаситљиво, М. Црњански); чека кад ће нејако да закрцају врата (слабо, тихо, Ст. Живадиновић); густо зафијукаше куршуми (убрзано, Д. Ђосић); пође меко по дворишту (нечујно, Стј. Кранчевић); упита одједном круто (строго, љутито, Б. Ђосић); личи врло далеко на Ненада (у малој мери, незнатно, Н. Симић); лепо говори! *високо* говори! (мудро, дубокомислено, М. Кујунџић); смејуљно се све блеђе (безизразно, Ј. Косор); кисело одговори (безвољно, С. М. Сарајлија); по свему томе бистро се види да ... (јасно, несумњиво, Л. Зоре); нисмо ради да је [унуку] глухо испратимо (без весеља, тихо, С. Матавуљ); не гледај ме тако дебело (тупо, укочено, Е. Цар); љуто се ужелела (у великој мери, силно, Д. Ђосић); крто се засмеја (пригушено, храпаво, В. Живојиновић Масука); никад се није могло тачно и *голо* одредити (непосредно, без аутора, из часописа); бело гледају (зачуђено); узе он бледо, жуто и зелено бенетати (под „жуто“, без дефиниције, А. Г. Матош; овог примера нема у Речнику ни под „бледо“ ни под „зелено“).

5. Семантичка веза између било која два језичка елемента може бити сасвим недвосмислено информативна ако постоји чиста узајамна оријентација између њихових значења. Али у проблематици многих синтагми, посебно таквих какве су овде разгледане, испољава се мања или већа слобода активирајућег значењског деловања; неадекватне везе махом се превазилазе у стилском квалитету. Посебна креативност говорника или писца води до таквих синтагми као што су, рецимо, „звучати црвено“, „звучати рогљасто“ — те од примаоца зависи да ли је способан да прихвати алузивну или неку друкчију оправданост оваквих спојева.

Међутим, и такве могућности опадају ступњевито, и воде некад до потпуног апсурда. Нађени или специјално смишљени примери могли би, у резултату нарочито одабраних семантичких анализа, да укажу на разлоге потенцијалне спојивости или апсолутне неспојивости датих лексема. Ако се просторна ознака употреби као временска, то је у језику већ сасвим прихваћено и не делује несагласно: „кратко одговорити“, „гледати далеко у будућност“. Иде се, затим, до све мање компатибилних припајања, до стилистичких егзибиција и парадокса — када се никако не да замислити да је из управне речи екстрахирана особина какве нема и не може бити у њеној семантичкој или полисемантичкој садржини, па ма каква фигуративност играла своју улогу; „необлачено утерати клин“, „пепељасто возити локомотиву“ и др.⁶

Сигурно је да гранање човекових асоцијација није исто ни код свих народа ни у свим епохама. Наше претраге по Речнику у вези са фигуративно употребљеним прилозима уз глаголе указале су да се такви примери нешто чешће налазе у савременој лепој књижевности и публицистици него у старијим изворима.

III

У новим проучавањима истиче се како употреба прилога уз глаголе изазива реперкусије и на ширем синтаксичком плану, да такви спојеви доприносе увиду у неке реченичне импликације. У модерно конципованим радовима М. Ивић (детаљно наведеним у чланку И. Г., *О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци*, в. фусн. 1), као и у неким нашим претходним и каснијим текстовима, има доста говора о томе да прилози некад детерминирају унутрашњи садржај глагола, али често пружају не инхерентну него адхерентну или окурентну карактеристику, ширу процену неког чина, коментар збивања изреченог прилошко-глаголском везом или реферишу о утиску који се ствара прихватањем такве синтагме.⁷ Интересује нас, на крају, да ли и

⁶ Поред „он се топло обукао“ не би се рекло „он се хладно обукао“, управо због потпуне значењске некохеренције. Каткада учествују парадигматски разлози: поред „добро слушати“ / „слабо слушати“, постоји „добро слушај“ али не и „слабо слушај“. В. објашњење у раду: И. Г., *Прилошке речи йосмайране кроз феномен антионимије* (фусн. 1), стр. 8, где има позивања и на претходна одговарајућа излагања М. Ивић.

⁷ На пример, „дигла се уморно са столице“ значи „дигла се на такав начин да се разабрало да је уморна“ (М. Ивић, *О српскохрватским прилозима за начин*, Јужнословенски филолог XXXV, стр. 9) и много сличних и на различите начине аналогних примера.

О овом виду прилошке проблематике говори се и у једном делу књиге Ст. Ристић, *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику*, изд. Ин-

овакви значењски исходни могу да се покажу као метафорични, тј. да ли адверб стављен у улогу која је друкчија од непосредне детерминације управног глагола може уопште да исказује фигуративност, односно, ако је то могућно, каква би она била? Да ли се онда појављују подобне за анализу сагласности између показаних типова адвербијалних служби, који аспекти фигуративности (вероватно устаљеније, познатије метафоре) могу да се јављају у наведеним екстравербалним ситуацијама?

Могућности свакако постоје. Најпре, поред „он тужно пева“ (обично одн. делимично фигуративна детерминација начина извођења песме), има и „врба стоји тужно над рибњаком“,⁸ што представља не опис стајања него утисак о томе како изгледа врба која стоји (јер сâмо стајање не може бити ни тужно ни весело). А даље: „он говори зрело“ = „зрело је то како он говори“, „он је зрео говорник“ — међутим, „он слуша жедно“, није „жедно је то како он слуша“.

Овако конциповано, могла би бити проанализирана и цела грађа у вези са метафорично употребљеним прилозима, скупљена у одељку II: да ли су неки, или многи, случајеви уопштено сагледани као детерминирајућн, на дубљем нивоу и екстравербални у смислу онога што је сажето наведено у овом последњем одељку? Као што је речено на почетку излагања, то би представљало засебну тему, за коју би овде сакупљени материјал могао да послужи као полазни.

*

У раду *О адвербима у Похвали кнезу Лазару Антонија Рафаила Ђиакшића*, Pontes slavici, Грац 1986, 123–130, навела сам у уводним напоменама како је и у старијој књижевности било веће слободе у повезивању прилога са глаголима него придева са именицама. Што се тиче епохе „плетенија словес“ која је ту била у средишту разматрања, адверби уз глаголе могли су да стоје — најкраће речено — као информативни, дескрипциони, или као „декоративни“. Ово последње, у суштини, управо и одговара или бар наликује метафоризацији, али је у „плетенију“ то било друкчије осмишљено и друкчије семантизовано, што представља доказ више за споменуто померање разгледане стилске појаве кроз језичку историју.

ститут за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога н. с. 9, 1990, у оквиру поглавља *Грамајички сџајус*, стр. 14–49.

⁸ В.: И. Г., *Прилози и њихов однос према придевима...* (фусн. 1), стр. 73, са неким спецификованим опаскама.

ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР
(Нови Сад)

ХИЛАНДАРСКА АПОКАЛИПСА ЈОВАНА БОГОСЛОВА (ХИЛ 474)¹

У српскословенском рукописном зборнику исихастичких и антилатинских текстова манастира Хиландара, датираним у последњу четвртину XIV века (ХИЛ 474)² налази се и канонски текст Апокалипсе Јована Богослова старијег типа, с поделом на 72 главе и без коментара Андрије Кесаријског (365а-3796).³ Овај текст свакако завређује пажњу истраживача, будући да се апокалипса овога типа изузетно ретко среће у црквенословенским рукописима. У словенском православном свету је далеко распрострањенија била апокалипса са коментарима.⁴ И најстарија сачувана црквенословенска апокалипса је

---

¹ Анализа је рађена на копији микрофилма рукописа који се чува у Архивском центру за проучавање словенског средњовековља (Resource Center for Medieval Slavic Studies) Државног универзитета Охаја у Колумбусу (САД). Најтоплије захваљујем Центру на пруженој помоћи. Први резултати истраживања *Хиландарске апокалипсе* изнесени су на међународном скупу *Осам векова Хиландара*, одржаном у Српској академији наука и уметности 1998. године, а овај рад представља проширену и допуњену верзију тог излагања.

² Димитрије Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, 181; Predrag Matejic-Hannah Thomas, *Catalog. Manuscripts on Microfilm of the Hilandar Research Library*, I, Columbus, Ohio 1992, 562.

³ У православном свету су постојала два типа текста Апокалипсе, старији, каква је и *Хиландарска апокалипса*, и млађи, с коментарима Андрије Кесаријског (Dragoljub Dragojević, *Apokalipse bosanskih krstjana i staroslovensko književno nasleđe*. — Књижевна историја, XIII/52, Београд 1981, 605).

⁴ У великом броју рукописних црквенословенских збирки апокалипсе уопште нема, а уколико се јавља, реч је о апокалипси с коментарима (Нпр. Александръ Востоковъ, *Описание русских и словенскихъ рукописей Румянцевскаго музея*, Санкт-Петербургъ 1842; И. И. Срезневский, *Древние памятники русскаго письма и языка (X-XIV вѣковъ*, Санкт Петербургъ 1882; Феодоръ Буслаевъ, *Русскій лицевой апокалиписисъ. Сводъ изображеній изъ лицевыхъ апокалиписисовъ по русскимъ рукописямъ съ XVI-го вѣка по XIX-ый*, Москва 1884; Gerhard Birkfellner, *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*, Wien 1975; Я. Н. Щапов, *Восточно-*

са коментарима, а потиче из XIII века (реч је о руском препису из Никољске збирке бр. 1).⁵ У рукописима српске редакције апокалипса је била веома ретка. Тако, рецимо, у збирци манастира Хиландара, осим поменутог рукописа бр. 474, апокалипса постоји још у једном српском рукопису из XVII века (Хил 445), док је други хиландарски зборник с апокалипсом молдавске, односно руске редакције (Хил 189);⁶ *Инвенџар ћирилских рукописа у Југославији* Д. Богдановића наводи само две апокалипсе, од којих је једна македонска из XIV века, док је друга, одломак Откровења из XIV века, нестала у Другом светском рату.⁷ Осим Хиландарске, постоје још три српскословенске апокалипсе старијег типа, босанске провенијенције, у саставу *Хваловог*, *Млеџачког* и *Радосављевог зборника*, све млађе од хиландарске.⁸ Тако је, на основу поређења са доступним подацима о средњовековној рукописној књизи, *Хиландарска апокалипса* из XIV века најстарија сачувана српскословенска апокалипса без коментара и најстарија позната црквенословенска апокалипса старијег типа. Појаву овог текста који „говори, најчешће, заносним али увелико езотеричним, мистагошким, па, коначно, и апофатичним језиком тадашње традиционалне апокалиптике“⁹ у једном зборнику манастира Хиландара свака-

славянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики, Москва 1976; Н. Ю. Бубнов, О. П. Лихачева, В. Ф. Покровская, *Пергаменные рукописи Библиотеки Академии наук СССР. Описание русских и славянских рукописей XI–XVI веков*, Ленинград 1976; Т. Н. Протасьева, *Описание рукописей Чудовского собрания*, Новосибирск 1980; Mateja Matejić, *Slavic Manuscripts from the Fekula Collection. A Description*, Columbus 1983; *Предварительный список славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР*, Москва 1986; The Anne Pennington Catalogue, *A Union Catalogue of Cyrillic Manuscripts in British and Irish Collections*, compiled by Ralph Cleminson, London 1988. В. и В. Н. Перетц, *Древнейший список славянского толкового апокалипсиса*. — *Slavia*, 2, Praha 1924, 641–644. Једини податак о старијем типу апокалипсе у црквенословенским књигама нашла сам код Т. Буслајева, који наводи да се у рускословенским рукописима налази изузетно мали број текстова апокалипсе без коментара, а да најмлађи потиче из XVII века (Феодоръ Буслаевъ, *истѣо*, 10–11).

⁵ *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI–XIII вв.*, Москва 1984, 241; Донка Петканова, *Старобългарска литература*. Енциклопедичен речник, Софија 1992, 30.

⁶ Димитрије Богдановић, *истѣо*, 172, 105.

⁷ Димитрије Богдановић, *Инвенџар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, Београд 1982, 32, 192.

⁸ Драгољуб Драгојловић, *Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави*, Нови Сад 1997, 75–76.

⁹ Епископ бачки Иринеј, *Девећнаест векова Апокалипсе*. — Васељена III/3, Сарајево 1997, 6.

ко треба довести у везу са процватом исихазма на Атосу у XIV веку. У томе је посебну улогу имао манастир Хиландар, где је исихазам практикован још у XIII веку, пре доласка Григорија Синаита, за чије се име, иначе, везује ширење овог мистичног учења у светогорској заједници.¹⁰ Занимљиво је да су исихасти били оптуживани за јеретичку месалијанску оријентацију,¹¹ као што је Црква босанска, у оквиру које су три босанске апокалипсе настале, без утемељених доказа оптуживана као богумилска.¹²

У анализи текста је праћена српскословенска норма, тј. карактеристике српске редакције на фонолошком и морфолошком плану. Такође је праћен и основни однос *Хиландарске апокалипсе* (ХА) и три поменуте босанске.

ФОНЕТСКЕ ЦРТЕ

Тврдо и је већ у раном периоду српскословенске писмености нестало из фонолошког система и дало рефлекс *и*, следећи одговарајућу промену у српским дијалектима.¹³ Отуда у тексту ХА често мешање графема *ь/и*, које сведочи о томе да писар није у довољној мери владао етимолошким правописом: *кѡвью* I/5,¹⁴ *пошлы* I/11, *въ кѡи* II/17, *пѡвьѡи* II/21 итд. Графема *ь* чак се употребљава и у означавању група *l'i*, *n'i*: *на ньѡхъ* XXI/14, *кнѡгъ* XXII/8.

У тексту се *јати* пише на етимолошком месту, и ниједанпут није нађен његов рефлекс у *е*, нити се *јати* пише на месту етимолошког *е*. Реч *кофѡнъ* XX/16 је написана са јатом, али су такви примери потврђени већ у Мирослављевом јеванђељу, као и другим рукописима са незамењеним јат — познато је да се ради о раном штокавизму.¹⁵ У примеру Л мн. *п консонантске промене средњег рода *въ плѡмѡнѡхъ* X/11 реч је највероватније о аналошком утицају, са уношењем на-

¹⁰ Maurice LaBauve Hébert, *Hesychasm, Word-Weaving, and Slavic Hagiography: the Literary School of Patriarch Euthymius*, München 1992, 410, 433.

¹¹ Драгољуб Драгојловић, *Богомилство на Балкану и у Малој Азији. I, Богумилски родоначалници*, Београд 1974, 48.

¹² В. др Васо Глушац, *Пријатељски односи између „цркве српске“ и „цркве босанске“ у средњем веку*. — Васељена, IV/5, Сарајево 1998, 103–105.

¹³ Павле Ивић — Вера Јерковић, *Правопис српскохрватских ћирилских новела и писана XII и XIII века*, Нови Сад 1982, 70–72.

¹⁴ Ради лакшег поређења са другим рукописима, примери се наводе према подели текста апокалипсе на 22 главе.

¹⁵ Митар Пешикан, *Мокрољско четворојеванђеље из XIII века — споменик значајне фазе у развоју старосрпске писмености*. — Зборник за филологију и лингвистику, XVI/1, Нови Сад 1973, 75.

ставка из *o промене. Иако екавизам продире у српскословенски језик у XIII веку,¹⁶ могуће је да је писар овога текста био носилац говора у којем се још увек чувало незамењено јат, што му је омогућавало да графему ѓ пише на етимолошком месту.

У тексту није нађен српски рефлекс *ѡлугласника*, што је у складу са до сада познатим чињеницама о развоју рефлекса *a*, потврђеног у Рашкој тек крајем XIV века.¹⁷ Постоји, међутим, низ македонизама, који улазе у речнички фонд српскословенског језика од најранијих времена: *љубовъ* II/4, *смоковница* VI/12, *праведниѣ* XV/3, *цѣковъ* XV/8, *жрѣновъниѣ* XVIII/22. Запажена су и два нетипична случаја овога типа: *велеи* I/10, *свитокъ* VI/13.

Вокално л се доследно чува: *стѣпа* III/12, *тѣлкоу* III/19, *мѣлнине* IV/5, *испѣнь* IV/8, *сѣнца* VIII/12.

Конзервативност српскословенског консонантизма¹⁸ очувана је у потпуности. Чувају се *группе шш*, *жд*: *въ печи* I/15, *гѣлюцек* III/9, *дрѣжѣщине* II/14, *исхѡж/д/аше* I/16, *вѣсаж/д/ати* II/10, *риж/д/ь* VI/4; *предлог въ*, *префикси въ-* и *въз-* и *корен въс-*: *въ трѣпѣиѣи* I/9, *въ дѣѣ* I/10, *вѣнидоу* III/20, *вѣноутрѣюдоу* IV/8, *възплачють* I/7, *въз/д/анине* V/13, *вса* I/7, *всачьскаѣ* IV/11; *группе чр-*, *чш-*: *чѣрна* VI/12, *въ чѣвѣѣ* X/9, *чѣмънь* XII/3; *чѣтѣи* I/3, *что* II/29, *почто* XVII/7.

Резултати јотовања лабијала се чувају, тј. нема примера без тзв. „епентетског л“: *кодавѣи* VIII/9, *на зем/л/ю* IX/3, *въ кодавѣихъ* XVIII/17.

¹⁶ Екавизам је потврђен, на пример, у *Майичином айосѣолоу* из XIII stoleha (*Тирилске рукописне књиге Библиотеке Майице срѣске, Айосѣоли* [ред. Вера Јерковић], Нови Сад 1991, 8). Међутим, одређен број српскословенских рукописа из овога века чува *незамењено јатѣ* (в. Митар Пешикан, *исѣо*, 61–88; Јасмина Грковић, *Софијска служба светѡм Сави. Палеографска, орѣографска и језичка исѣиѣивања*, Нови Сад 1986, 48; Јасмина Грковић-Мејдор, *Хиландарски ѣуни айракос из XIII века*. — Зборник за филологију и лингвистику, XL/2, Нови Сад 1997, 73). Хронологија екавизације српскословенског језика још увек је, рекла бих, отворено питање. Развој вокализма у књижевном језику следи развој одговарајућих црта у главнини штокавских говора, а најстарији недвосмислено екавски рашки документ настао је око 1289. године (Павле Ивић — Вера Јерковић, *исѣо*, 200). Могуће је зато да екавизација српскословенског почиње тек у другој половини XIII века.

¹⁷ Павле Ивић, *Судбина ѡлугласа у срѣскохрватѣском језику*. — Књижевност и језик, 2–3, Београд 1972, 11; Павле Ивић — Милица Грковић, *О ѣочецима замене ѡлугласа са а у ѣирилским сѣоменицима*. — Зборник за филологију и лингвистику, XIV/1, Нови Сад 1971, 58.

¹⁸ Вера Јерковић, *Срѣскословенска норма у гласовном и морфолошком сисѣему*. — Jugoslovenski seminar za strane slaviste, 33–34, Zadar 1984, 57–58.

МОРФОЛОШКЕ ЦРТЕ

У морфолошком систему споменика праћене су оне морфолошке црте које постају норма српске редакције старословенског језика.¹⁹

Када је у питању *једначење А и Г јд.* код именица мушког рода *о промене које означавају бића, српскословенска норма није спроведена до краја. У подједнаком броју примера запажени су стари и нови акузатив, једнак генитиву. Нпр. *видѣхъ ний агѣла крѣпкѣ съхощѣ съ нѣбсе* X/11, према: *видѣхъ много агѣла въсходѣща* VII/2. Чување архаичније морфолошке ситуације у српскословенском споменику из XIV века, међутим, не треба да изненађује. У погледу реализације морфолошке норме српске редакције, постоји разлика између оригиналних текстова и преписиваних дела, која припадају заједничком, наслеђеном књижевном фонду у ареалу *Slavia Orthodoxa*. Док је у оригиналним текстовима норма успостављена веома рано, већ у најстаријим споменицима с почетка XIII столећа,²⁰ у преписиваним делима могу се чувати и старије форме из предлошка.

У Г и Д јд. мушког рода сложене придевске промене уопштени су наставци *-аго* и *-ому*: *соуцааго* I/4, *гредоуцаго* I/4, *животноаго* II/7; *съвладуюцоу* II/26, *живоуцоу* IV/9, *къ шестомоу* IX/14.

Доследно су спроведени наставци *-ем*, *-ех* у И јд. м. рода, Д и Л мн. *i и консонантске промене: И јд. *съ семенемъ* XII/17, *съ звѣремъ* XVII/12, Д мн. *пѣсемъ* XV/16, *мрѣзостемъ* XVII/5, Л мн. *въ печалехъ* I/9, *на нѣсехъ* VIII/1.

У 3. лицу двојине свих глаголских времена уопштен је наставак *-ша*: презент *ѣста* XI/4, *станѣта* XI/11; аорист *възидоста* XI/12, *вьста* XII/14; имперфекат *вѣста* XI/10; сложени футур *имѣти имата* XI/6, *имата имѣти* XI/6.

Запажена је, као и у осталим српскословенским споменицима, тенденција уклањања просте придевске промене у Г, Д, И и Л множене. Именичка деklinација придева реализује се ретко (укупно 7 потврда), и то само када је реч о називима боја или присвојним придевима: Г *дѣхъ вѣѣи* V/6, И *појси златы* XV/6, Л *на конихъ вѣлѣхъ* XIX/14. У Д се јавља само сложена промена.

Супина у тексту нема, а асигматски аорист је нађен два пута: *изыдоу проузы* IX/3, *пѣвала пѣвидоу* XXI/4. Глаголи који су у старословенском могли градити више типова аориста у тексту се по прави-

¹⁹ Вера Јерковић, *исто*, 62–63.

²⁰ Вера Јерковић, *Језик њовеље великог жујана Сѣефана Немањића манастиру Хиландару*. — Зборник за филологију и лингвистику, XL/2, Нови Сад 1997, 138.

лу, као и у другим споменицима српске редакције, опредељују за млађи сигматски аорист: падохъ I/17, не шворѣтохъ III/2, провадоше I/7, падоше V/8. Изузеци су: рѣхъ VII/14, смѣхъ X/10 (2×).

Форме аориста са старијим фонетским стањем (-с-) се не јављају: рѣшехъ X/10, љше XIX/20, не рѣшеше XX/4. Примера опатива и 1. л. мн. презента атематских глагола нема.

Код глагола са инфинитивном основом на -и- заступљен је само старији начин грађења активног партиципа претерита: възлюбльшаго I/5, раз'дѣльша I/5, створ'шаго I/6. У овом погледу текст показује већу архаичност у односу на друге споменике српске редакције, у којима је запажено ширење млађег типа творбе, под утицајем стања у народним говорима.²¹

У ХА се јавља и мањи број наноса из дијалекатске базе писара:

— А мн. *а промене књижице разъгвине X/2 — реч је о раној штокавској црти.²²

— Л мн. придевске промене на четвѣтом IX/13 — такође се ради о раној штокавској црти.²³

— Г мн. сложене придевске промене финали златѣхъ XV/7 — овакав наставак одликује косовско-ресавске, источнохерцеговачке и зетске говоре.²⁴

— Г мн. Ѡ звѣз/д/ двѣю на десетѣ XII/1 — аналошка форма према Н женског рода.

ХА има назнаке поделе текста на 72 главе, с тим што су заглавља исписана само код првих пет глава. Даљи текст је континуиран, али је почетак сваке главе (6–72) обележен крупнијим, иницијалним словом. С друге стране, нема ни трага поделе текста на 22 главе. Тако ХА припада истој групи текстова апокалипсе као и три поменуте босанске, са којима је везује идентична подела и исти редослед глава. Анализирајући три босанске апокалипсе, Јосип Хам их пореди са апокалипсама у православном свету (углавном руским), закључујући да се источне, уопште православне и босанске апокалипсе „фронтално разликују“, тако да „православни текстови имају једно читање, а босански (богумилски) друго“,²⁵ те да је апокалипса у Бо-

²¹ Вера Јерковић, *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему*. — Jugoslovenski seminar za strane slaviste, 33–34, Zadar 1984, 64.

²² Исто, 63.

²³ Исто, 63.

²⁴ Павле Ивић, *Дијалектологија. Увод и штокавско нарече*, Нови Сад 1956, 101, 135, 162.

²⁵ Josip Hamm, *Apokalipsa bosanskih krstjana*. — Slovo, 9–10, Zagreb 1960, 60.

сну стигла из западних, глагољашких крајева. ХА, верујем, баца ново светло на овај проблем, указујући истовремено на то да је питање словенске апокалипсе далеко сложеније.

Босанске апокалипсе су, како Хам наводи, везане за источне, ћириличке, поделом на главе, као и извесним интерполацијама, попут оне у ХХI/19–20, где се апостоли пореде са драгим камењем, чиме се истовремено одвајају од глагољских. Међутим, у ХА већи део текста нема заглавља, а такође не постоји ни поменута интерполација, што би је везивало за матицу глагољских текстова. Погледајмо још неколико тврдњи на којима је Хам утемељио своје закључке.

— Облик *устѡкъ* у три босанске апокалипсе, према *истокъ* у руским рукописима, Хам објашњава односом глагољских слова У и И, чиме доказује преписивање ових апокалипси са глагољских текстова.²⁶ Међутим, на одговарајућем месту у ХА читамо *въстокъ* (ХVI/12), што одговара облику *устѡкъ*, са фонетском променом из штокавске дијалекатске базе.

— Хапак *вѣстѣлеи*, које се јавља само у Радосављевој зборнику, тумачи се као криво прочитано глагољско скраћено *возишеле*,²⁷ јавља се и у ХА (*вѣстѣлии* ХVIII/17). И ако је дато објашњење тачно, постојање исте лексеме у ХА оповргава тезу о западноглагољској варијанти предлошка босанских рукописа и упућује на његову источну провенијенцију.

— Лексема *хуниз/хуникъсь*, за коју се наводи да постоји само у босанским и конзервативнијим глагољским, док се у осталима преводи,²⁸ постоји и у ХА (*хуникъсь* VI/6).

— Као једна од „фронталних разлика“ у читању између источних и босанских рукописа наводи се превод грчког *ὁ ἔχων οὖς ἀκούσάτω*. Док је, по Хаму, у руским (и православним у целини) текстовима доследно *имејати ухо да слышитъ*, у босанским је *имие уши слышати да слышитъ*.²⁹ Текст ХА, међутим, у потпуности одговара босанским: *имѣиѣи оуши слышати да слышитъ* II/7 (исто: II/11, 17, 29, III/6, 13, 22).

— И, напослетку, пример погрешног читања, тј. поделе текста, на основу којег се изводи закључак о уношењу јеретичких, богумилских елемената у босанске апокалипсе. Реч је о тексту у ХХII/2,³⁰ где се,

²⁶ *Истѡ*, 52–53.

²⁷ *Истѡ*, 62.

²⁸ *Истѡ*, 57.

²⁹ *Истѡ*, 60–61.

³⁰ *Истѡ*, 63.

опет, ХА подудара са босанским апокалипсама: *дубѣво жывоѣноє · твоѣщиѣѣ ѿ плш/д/(о)вѣ · на м/с/цѣ коиждо въз/д/аеть · плодѣ свои* (Хвал дубѣво жывоѣно твоѣщиѣѣ плодѣ два на десетѣ крѣтѣ · на м(ѣ)с(ѣ)цѣ каждо възда се плодѣ свои). Изостављањем интерпункцијског знака иза речи *крѣтѣ*, као и текста који следи, добијен је превод: *рађа ѿлод дванаестѣ ѿуѣа месечно* (идентификација жене са дрветом живота). Превод целовитог текста, међутим, ни у чему не одудара од канонског текста апокалипсе: *рађа ѿлодове дванаестѣ ѿуѣа, дајуѣи сваког месеца свој ѿлод*.

Крупније текстолошке разлике између ХА и босанских апокалипси јављају се на самом почетку текста (I глава) и на крају (глава XXII). Хиландарски рукопис, наиме, управо у овим деловима одступа и од грчког текста. На пример, док се у босанским апокалипсама среће иста имперсонална конструкција: *имѣже подоваѣть (подоваше, подова) выти*,³¹ хиландарски текст има перифрастичну футурску конструкцију: *ѣже хотетѣ выти I/I*. У грчком тексту је δ δεῖ γενέσθαι.³² Наравно, када се каже грчки текст, мисли се само на оне кодексе који су ушли у издање грчке апокалипсе, укључујући и критички апарат. С друге стране, зна се да је и у најстаријим грчким рукописима постојало мноштво варијанти овога текста.

Не желећи да овом приликом детаљније улазим у текстолошку анализу текстова апокалипсе,³³ указала бих само на неке језичке разлике које постоје између ХА и босанских апокалипси. Оне се испољавају на неколико нивоа. Фонолошке разлике се, као што је познато, сведе на различит рефлекс *jaŕa*.³⁴ Морфолошке разлике, које се огледају у различитом виду придева, разлици у глаголским времени-

³¹ *Zbornik Hvala krstjanina. Transkripcija i komentar*, prir. Nevenka Gošić, Biserka Grabar, Vera Jerković, Herta Kuna, Anica Nazor, Sarajevo 1986, 325. Поређења са три босанске апокалипсе рађена су према овом издању.

³² Поређење са грчким текстом рађено је према издању: Nestle-Aland, *Novum testamentum graece*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1979.

³³ У току је опсежно испитивање текстолошких верзија словенске апокалипсе. До сада је објављена реконструкција прве две од укупно, према истраживањима К. Гринберга, шест текстолошких породица апокалипсе, а првој текстолошкој групи припадају и три босанске апокалипсе (Karsten Grünberg, *Die Apokalypse. Edition zweier Hyparchetypi*, Kritische Ausgaben Altbulgarischer Texte, herausgegeben durch Otto Kronsteiner, 11, Heidelberg 1999). Колико ми је познато, Хиландарска апокалипса није ушла у круг испитиваних рукописа апокалипсе. Тек када буде објављено свих шест текстолошких верзија словенске апокалипсе биће могуће поузданије говорити о евентуалној припадности Хиландарске апокалипсе једној од њих.

³⁴ В. Jagoda Jurić-Kappel, *Rukopis krstjanina Radosava u svjetlu dosadašnjih istraživanja*. — Зборник радова: Други хрватски slavistični kongres, Osijek, 14–18. IX 1999.

ма, односу једнина — множина, разлици у творби партиципа (нпр. партицип презента актива глагола имѣти) или придевској деривацији (нпр. чловѣчь/чловѣчьскѣи) нису конзистентне, а јављају се и међу самим босанским рукописима, с тим што се неретко један од три босанска текста слаже са хиландарским.

Неколико речи и о лексичким дублетима који се срећу у овим рукописима. ХА се, у односу на босанске, одликује већим бројем лексема које се пореклом везују за преславску школу (нпр. ХА *съвоѣ* II/9, *съвоѣице* III/9 — бос. *сънѣмице*, *сънѣмъ*; *масло* VI/6, XVIII/13 — *олѣи*; *лѣвь* X/2 — *шоѣи*; *племе* XIII/7 — *колѣно*; *влоѣдиница* XVII/5 — *люводѣница*). Међутим, ни овде се, као ни у старословенским споменицима, уосталом, тзв. „охридска“ и „преславска“ лексика не супротстављају.³⁵ Тако се „охридско“ по пореклу *клевоѣтъ*, *сѣдѣтель* (I/5), *ѣден* (I/6) итд. јављају у истим позицијама и у хиландарској и у босанским апокалипсама. „Охридско“ *велии* и „преславско“ *великъ* срећу се и у ХА и у босанским, али у различитим позицијама, при чему се и босански рукописи разликују (уп. VI/13, 10, VII/2). На месту „охридског“ *ѣдиниъ* у ХА, босански рукописи имају „преславско“ *инь* (XIX/17), итд. Све ово још једном показује исправном тврдњу да су се различити културни центри у старој Бугарској и у суседним земљама развијали утичући једни на друге.

Запажен је такође и одређен број синтаксичких дублета у поређеним споменицима:

-*въ*, на + акузатив/локатив (месна конструкција) уз глаголе типа *пасти*, *положити*.³⁶ ХА чува архаичну конструкцију са локативом, док се у босанским текстовима јавља акузатив. Нпр. *паде на третниен чести* — *паде на третню честь* VIII/10; *положи ... на земли* — *положи на землю* XIV/16, *напиши въ книга/х/* — *напиши въ книгѣ* I/10.

— ХА чува архаичну црту да уз негиране форме заменица изостаје негација предиката,³⁷ док се у босанским текстовима јавља млађа синтаксичка варијанта са двоструком негацијом: *ничесоже вон се* — *ничесоже не вон се* II/10, *никтоже вѣдетъ* — *никтоже не вѣсть* II/17, *никтоже затвоѣитъ* — *никтоже не затвоѣитъ* III/7.

³⁵ Р. М. Цейтлин, *Лексика древнеболгарских рукописей X-XI вв.*, София 1986, 290; Татјана Славова, *Преславска редакција на кирило-методијевиѣ старобългарски евангелски превод*. — Кирило-методијевски студии, кн. 6, София 1989, 119; Растислав Станков, *Локализација древнеболгарских преводних текстов в свете так называемой «охридской» и «преславской» лексики*. — *Palaeobulgarica/Старобългаристика*, XV, София 1991, 4, 88.

³⁶ Fr. Miklosich, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Wien 1883, 658.

³⁷ André Vaillant, *Manuel du vieux slave. Tom I. Grammaire*, Paris 1948, 340.

— Млађе бројне конструкције у ХА у односу на босанске, које чувају стсл. стање:³⁸ *Ѡ звѣз/д/ь двѣю на десете* — *от звѣздю* 12 XII/1, *имена ѿ* — 12 *имени* XXI/14; *ѿ тысоуць* — 12 *тысоуци* XXI/16.

— У исказивању пасива, ХА се радије опредељује за рефлексивну конструкцију, а босанске за конструкцију са пасивним партиципом: *сѣз/д/аше се* — *сѣздана вѣше* V/1, *дасть се ѿмоу* — *дано емоу* *вѣсть* VI/4, *слѣшати се* — *слишанѣ вѣти* XVIII/22.

— У негираним егзистенцијалним конструкцијама ХА има номинатив, а босанске генитив: *лѣто юже не воудеть* — *лѣта юже не воудеть* X/7, *смрѣть не воудеть* — *смрѣти не воудеть* XXI/4, *ноць тамо нѣсть* — *ноци нѣсть тоу* XXII/5.

Занимљиво је да у односу на морфолошке и лексичке дублете синтаксичке разлике показују већи степен доследности, и у филолошким истраживањима различитих рукописа свакако се морају узети у обзир. При том се поставља питање да ли је млађа синтаксичка варијанта већ постојала у првобитној текстолошкој верзији или је унесена у њеним каснијим редакцијама.

Хиландарски текст апокалипсе из последње четвртине XIV века, најстарија сачувана апокалипса српске редакције старијег типа, писан је високо нормираним српскословенским језиком. По своме типу и структури текста он припада истом кругу којем припадају и три босанске апокалипсе. Међутим, разлике које међу њима постоје намећу и питање да ли је реч о различитим преводима или је ХА резултат касније, вероватно светогорске, исихастичке редакције текста чија праматица лежи и у основи босанских апокалипси. Иако за обе претпоставке има основа, тек будућа свеобухватна истраживања словенских апокалипси могу дати веродостојан одговор на ово питање.

³⁸ Г. А. Хабургаев, *Старославянский язык*, Москва 1986, 178.

БОГДАН Л. ДАБИЋ
(Београд)

КОНКУРЕНТНОСТ НАСТАВАКА ЗА ТВОРБУ ГЛАГОЛСКЕ ИМЕНИЦЕ У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

Конкуренција језичких средстава заступљена је на свима равни-ма: у фонетици, у морфологији, у синтакси. Још више она је присутна у лексици и стилу. Та конкуренција особито јасно се испољава при покушају нормализације на некој од наведених равни. Стога је можемо пратити и у ортографији, што је мање очекивано — јер правопис није баш органски део језика. Он је, да тако кажемо, његов административни и спољашњи део. Било како било, тек конкуренција језичких средстава је иманентна самом језичком развоју. А он је оди-ста својствен језику и његовим функцијама.

Старија (традиционална) европска лингвистика схватала је у једној фази свог развоја људски језик биолошки, као неки живи организам. А најновија лингвистика, тачније неки њени екстремни правци, поимали су кадшто језик вулгарно социолошки. Наиме, језички развој оди-ста постоји, али он је спор и неравномеран. Са превагом структурализма у лингвистици, и не само у њој, језички развој престао је бити предметом пажње и усрдног изучавања. Међутим, у ранијим периодима европске лингвистике он је некад заузимао централно и почасно место. Сам термин „језички развој“ неки од старијих словенских лингвиста — узидали су већ у наслов својих капиталних дела. На пример Пољак Розвадовски и Србин Белић. И не само они.

Конкуренција језичких средстава проистиче већ из њиховог напоредног постојања или из њихове коезистенције. Наиме, често се дешава да једно језичко средство — у датој језичкој равни — још није изашло из употребе, а већ се појављује друго. Или, још чешће, друга средства. Делећи тако заједничко функционално поље, сва та средства ступају у међусобну конкуренцију. Такво стање може потрајати дуже или краће време, али по правилу та конкуренција и борба не

трају никад посве кратко. Нарочито је то приметно у морфологији и у творби речи, где коегзистенција наставака или суфикса обично траје веома дуго.

У овом нашем реферату размотрићемо један фрагменат у конкуренцији обличких средстава из домена *творбе речи* у словенским језицима. Таква конкуренција заступљена је код именица и глагола, као најважнијих врста промењивих речи. Али њу можемо лепо пратити и код придева и заменица. Ми смо за предмет анализе узели овог пута једну граничну категорију: то је тзв. *глаголска именица* (отглагольное существительное, Verbalsubstantiv). У чисто граматичкоме смислу то је именица, али је она глаголског порекла и оно је још увек препознатљиво у нашем граматичком осећању. Барем код школованих носилаца неког словенског језика. Шта је заправо глаголска именица и како је ми поимамо у овој прилици? Ево шта нам се о њој казује у једном од познатијих словенских речника лингвистичких термина: „У хс. језику глаголска именица је облик који се твори од придева трпног, којему се додаје наставак -је, и то редовно од несвршених глагола, а ређе од свршених. А она значи или вршење или пак резултат свршене радње, тј. има значење праве именице. Каткад се у хс. језику намјесто глаг. именице узима инфинитив, нпр. доброга је пастира овце *сѣрићи*, а не дерати“ (Р. Симеон, стр. 406).

Ја бих рекао да се глаголском именицом исказује неки процес (радња), само што је он *именички* конципиран. А познато је већ да се именички могу конципирати све промењиве врсте речи, па чак и непромењивих. (У језицима који имају граматички члан — тај поступак је знатно олакшан, јер је члан моћно средство субстантивизације). У словенским језицима лако се именички може конципирати заменица (*свако, неко, нико*); придев (*лейоша, хладноћа, белина*); број (*сѣоштина, двојица, тројица*) итд. У старијим граматикама оперисало се и термином глаголско *име*. У тај претинац обично су стављени инфинитив, супин, партицип и глаголска *именица*. Отуд и данас неки словенски лингвисти поимају глаголску именицу шире него што би то требало. Због свега тога можемо рећи да је она тиме налазила себи место у претинцу који се означава као *verbum infinitum*. Додуше, као придружени члан те скупине. Било како било, глаголска именица је одиста до данас сачувала и неке препознатљиве црте свога глаголског порекла (аспекат, дијатеза, рекција).

Глаголско *име*, тј. глаголска именица у ширем смислу речи, била је заступљена и у класичним језицима (грчком и латинском). Данас је она присутна и у тзв. светским језицима Западне Европе (немачком, француском и енглеском).

У словенским језицима ту формацију можемо пратити у канонском старословенском језику и у свима живим словенским језицима. У немачком језику глаголска именица твори се суфиксом *-ung* (е *Stimmung*, е *Packung*, е *Deckung*) и вазда је женског рода. У француском језику глаголска именица твори се суфиксом *-age* (*nettoyage*, *tirage*, *battage*) и обично је мушког рода. У енглеском језику глаголска именица твори се суфиксом *-ing* (*meeting*, *parking*, *looping*) итд. Словенска глаг. именица, у ужем смислу речи, увек је *средњег* рода. Међутим, њени конкуренти могу бити мушког и женског рода. О томе ћемо се убедити у даљој разради наше теме. А сад ћемо проследити глаг. именицу и њене конкуренте у следећим словенским језицима: старословенском, руском, чешком, пољском и српском језику.

У старословенском језику биле су *нарочито* продуктивне такве формације од пасивног партиципа (прошлог), са значењем радње и појаве. Примери: *прошениџ* (од *прошениџь*), *хождениџ* (од *хождениџь*), *дѣланиџ* (од *дѣланиџь*), *џвиџениџ* (од *џвиџениџь*) итд. Из таквих творби био је доцније апстрахован суфикс *-није*, за творбу глаг. именице и од оних глагола — који заправо нису ни имали пасивног партиципа. Примери: *кланџаниџ* (од *кланџати сџ*), *џдџаниџ* (од *џдџати*), *алџканиџ* (од *алџкати*) итд.

Занимљиво је да се у старословенском језику могла субстантивизирати и *особина* или стање. Примери: *сџдравниџ* (од *сџдравџь*), *везмџвниџ*, *ништџљовниџ*, *вџличниџ* итд. Тиме се нешто увећао број формација које су звучале исто као глаголске именице (а у ствари нису). То је онда допринело извесној монотонији таквих формација, фонетичкој и творбеној. У том ја видим клицу и први потицај за доцнију конкуренцију творбених наставака — за глаголску именицу — у свим словенским језицима.

Осим тога, изгледа да постоји и нека корелација између употребе *йасива* и глаголске именице (у некоме словенском језику). Где је у већој употреби пасив, онде је боље заступљена и глаг. именица! Тиме се, донекле, може објаснити и она маркантна разлика у употреби глаг. именице — између старословенског и руског језика, на једној страни, и српскога на другој. Наиме, у српском језику глаг. именица се знатно мање употребљава неголи у старословенском и руском. У том има и неке књижности, јер знамо да је старословенски језик био по концепцији *литерарни*. А опет руски језик, као литерарни, одликује се дубоком старином и правим континуитетом. А нови српски литерарни језик, напротив, скорашњег је датума и још увек није довољно окњижен. Он је, наиме, пучког порекла и окњижава се на наше очи (и сад).

Вероватно из разлога истом наведених, или бар њима сличних, професор Кошутић — у својим већ класичним *ПРИМЕРИМА ЈЕЗИКА РУСКОГ* — упозорава наше младе слависте да у превођењу на српски језик не уносе све глаголске именице из руског оригинала. Његова опаска је стилске природе, али уједно граматичке и творбене. Он је одиста понудио убедљиве примере за то из Толстојева „Рата и мира“ (опис битке код Бородина): 1) Они не боялись *взыскания за неисполнение приказания*, или за *самовольное распоряжение* = Они се нису бојали да ће бити криви што нису извршили оно што је наређено, или што су о својој глави издавали наредбе.

2) Мјурат послао адјутанта *с требованием подкрепления* = Мјурат посла ађутанта, тражећи потпоре.

Са своје стране додаћу још један пример, и то из дугогодишње наставне праксе:

3) Прошу *прощения за нарушение правил приличия* = Опростите што сам нарушио правила учтивости.

Уз то нам Кошутић даје још корисних информација о глаголској именици. Тако нпр. он указује на то да се општи лик глаг. именице израчвао у руском језику у два крака: 1) онај на *-ије*, тј. црквенословенски и књишки и 2) онај на *-је*, пучки, и народни. Тако нпр. *ликови печенье, учење, воскресене* имају у руском језику једно значење, а *ликови печение, учение, воскресение* — друго! (Они први задобили су конкретно значење, док ови други значе процес).

За глаголску именицу у руском језику занимљиво је да се она кадшто изводи и од оних глагола који заправо и немају пасивног партиципа или су га евентуално изгубиле већ одавно. Примери: *горение, хотение, умение* итд. Ово се нарочито дешава код итеративних глагола, нпр. *выдавание, познание* итд. Глаголска именица у руском језику је не само присутнија него се она тамо уопште твори *лакше и слободније*. Код Кошутића је то формулисано веома сажето: „Стога што се глаг. именица у руском језику изводи скоро од свих (sic!) глагола, често ју је згодније превести личним глаголским обликом неголи именицом“.

У старословенском језику, а тако и у општесловенском, још није било извршено јотовање претходног сугласника — испред суфикса за творбу глаголске именице (који је садржавао јоту). Ово значи напосто да се заонда још нису били стекли услови за тај гласовни процес. У старословенском језику такве формације гласиле су: *дѣланиѣ, рыданиѣ, алѣканиѣ, распатиѣ* итд. Било да се то изговарало [рыданије] или [рыданье], [распатије] или [распатье], ту још није било услова за јотовање. Наиме, *између* јоте и претходног сугласника онда је још

стајао фонетски изолатор (*и* или *ь*). Међутим, у даљем развоју словенских језика неће се одржати првотни лик глаголске именице. У модерним словенским језицима он је модификован јотовањем и тако је попримио следеће форме:

РЈ *-ние, -тие*; СРП. *-ње, -ће*

ЧЈ *-ní, -ti*; ПЈ *-nie, -cie*.

Још у старословенском језику било је и конкурентних творбених суфикса за творбу глаголске именице, тачније именице са значењем процеса или радње. Такви су били суфикси *-ба, -ва* и неки други. У доцнијем развоју појединих словенских језика такве могућности су још даље ојачане. Ово значи да је конкуренција суфикса за творбу глаг. именице започела још у канонском старословенском језику.

У модерним словенским језицима увећао се број сличних творбених суфикса. Уз то је још створена и могућност да се именице сличнога значења могу творити скоро афиксално, тј. свођењем на саму глаг. основу (уп. сличне ликове у срп. језику — *грис, леи̑, хваи̑* и сл.). У даљем излагању претрешћемо конкурентне наставке за творбу глаг. именице у живим словенским језицима: чешком, пољском, руском и српском.

У чешком језику називи за какву радњу или процес изводе се од глагола. Најчешће су то глаг. именице, које се данас завршавају суфиксима *-ti* или *-ni*. Примери: *vezeni, psani, napěti* и сл. Осим тога главног начина за творбу таквих формација у чешком језику је жив и суфикс *-ba*. Додуше, он није онако активан као два основна која смо малочас навели. Примери: *těžba, orba, tavba, vystavba, tvorba* и сл. Доста су блиске по значењу и чешке формације којима се исказује произвођење каквога звука. Примери: *hukot, dupot, jasot* и сл. Узгред напомињем да је овај трећи начин творбе глаг. именице познат и у српском језику (уп. *шкргу̑и̑, ѿо̑о̑и̑, звеке̑и̑* и сл.). Занимљиво је да у чешком језику значење глаголске радње или процеса имају и неке именице без суфикса, које се заправо поклапају с одговарајућом глаг. основом. Примери: *skok, let, vydech, vypis, najem, pruchod* итд. И овај начин творбе глаг. именице има паралелу у српском језику. То се делимично разазнаје већ из наведених чешких примера, јер су неки од њих идентични са српским.

У чешком језику именице са првотним глаголским значењем често попримају конкретно значење. Примери: *chodba, psani* и сл. У том се огледа једна општесловенска појава. Наиме, од самог почетка глаголска именица је, уз основно значење процеса, могла значити и његов резултат. А тиме она већ задобива конкретно значење (уп.

сличне творбе у српском језику, нпр. *иѐчѐње* и *иѐчѐње*, где је семантичка разлика, додатно, обележена и прозодијски).

У пољском језику конкуренција суфикса за творбу глаголске именице још је јаче изражена. Пољске граматике наводе 5-6 различних суфикса за творбу овог облика. Најпре се истиче да глаг. именица првотно означава *саму радњу*, али да може попримити и значење конкретно. Главни суфикс је ту онај исти који смо већ сусретали у другим словенским језицима. Примери: *śpiwanie* (од *śpiewać*), *czytanie*, *strzelanie*, *bieganie*; *wiezienie*, *placzenie*, *widzenie*. Главном суфиксу за глаг. именицу у пољском језику конкуришу још и следећи, секундарни, суфикси:

- 1) *-ba*: *prośba*, *kośba* и сл.
- 2) *-ęcie*: *odślonięcie*, *zamknięcie* и сл.
- 3) *-ina*: *gościna* (*гошћење*)
- 4) *-unek*: *posatunek* (*љубљење*)
- 5) *-ka*: *orka* (*орање*) итд.

Овде је занимљиво и то што је један од наведених суфикса страног порекла. Наиме, у примеру *posatunek* крије се регуларни пољски заменик за немачко *-ung*, којим се иначе твори глаголска именица у немачком језику. Према томе, ово је хибридна творба, на домаћу реч додат је страни суфикс.

У руском језику главни облик глаг. именице јесте онај са завршетком на *-ние/-нье*, и онај са завршетком на *-тие*. Примери: *пение*, *рисование*, *знание*; *взятие*, *распятие*, *проклятие* и сл. У богатству глаголским именицама у руском језику ја видим изван старословенског, који је и иначе препознатљив у данашњем руском језику. Због (пре)честе употребе глаголске именице у модерном руском језику, њен главни творбени формант растеређује се (ре)активисањем других, конкурентних наставака. Овде ћемо навести само оне који су најпродуктивнији у тој улози. То су: *-ка*, *-оба*, *-ежл/-ежска*, *-ня*, *-от*, *-отня*. Примери: *голодовка*, *гримировка*, *заправка*; *молотьба*, *стрельба*, *гульба*; *учеба*; *грабеж*, *галдеж*, *кутеж*; *бомбежска*, *зубрежска*; *возня*, *резня*, *стряпня*; *беготня*, *толкотня*, *брезготня*. Творбени суфикс *-ош* односи се само на произвођење звука, као и у другим словенским језицима: *грохош*, *рокош*, *хохош* и сл.

У руском језику веома су активни и суфикси страног порекла (махом западноевропског): *-ација* и *-фикација* (*агитација*, *военизација*, *коллективизација*; *газификација*, *руссификација*, *електрификација* итд.). Њима се прикључује још и активни суфикс *-аге* [аж] из француског језика (*инструктаж*, *саботаж*, *пилотаж* и сл.). Занимљиво

је да у руском језику неки од ових творбених суфикса (домаћег порекла) имају осетну нијансу експресивности. Од свих конкурентних суфикса за творбу глаголске именице у руском језику — највећу експанзију доживео је *-ка*.

У српском језику употреба глаголске именице није онако честа и жива као што је то случај у руском језику. У глобалу може се рећи да се глаголска именица у српском језику употребљава приближно онолико као што је то случај у чешком и пољском језику. (Ово треба схватити као паушалан емпирички податак.) Па ипак, и у српском језику главни наставци за глаголску именицу осетили су се као *моноџони* и *џреоџџеређени*. Због тога је и у нашем језику дошло до растеређивања главних творбених наставка — за творбу глаголске именице. Овде ћемо указати само на оне који су постали најактивнији у тој функцији. Уз главне суфиксе *-ње* и *-ће*, који су заправо општесловенски, у српском језику конкурише још 5-6 секундарних. Међу њима су ипак најпродуктивнији *-ај* и *-ба*. Они су се у тој улози толико (ре)активисали да их већ можемо сматрати продуктивнима. Примери: *јецај*, *мирај*, *уздисај*, *вршај*, *смишљај*. За такве формације у српском језику карактеристично је да им је сугласник испред суфикса већином јотован (*сношај*, *надражај*, *гушљај*). Чак и онда кад није било фонетских услова за то (дакле аналогички)! Овај наставак за творбу глаголске именице толико је ојачао у српском језику, да је продро и у терминологију. Посебно у медицини и праву: *џобачај*, *џорођај*, *ошљај*; *увиђај*, *одржај*, *џредумишљај*.

У релативно новије доба у српском је доста (ре)активисан и суфикс *-ба* за творбу глаголске именице: *вршидба*, *џогодба*, *уредба*, *наредба*, *џримедба*, *наруџба* и сл. Симптоматично је да су хрватски лингвисти веома активисали ова два творбена суфикса, у најновије доба: у намерној потрази за средствима изламања хрватског литерарног језика из српскохрватског. Примери: *изведба*, *џроведба*, *џросудба* и сл. Такође: *осшварај*, *изражај*, *намишљај* (у значењу *џоложај*) и сл. Тиме су ова два суфикса задобила и диференцијалну стилску улогу у сх. језику.

У српском језику конкурентан је и суфикс *-ња/-њава*. Навешћемо само неколика примера ради егземплификације: *чежња*, *слушња*, *сшрдња*, *вожња*... Доста су живе и формације типа: *јурњава*, *дерњава*, *џуцњава*, *звоњава* и сл. Ређе се у нашем језику реализује суфикс *-еж* у тој функцији: *кршјеж*, *џршјеж*, *лавеж*, *грабеж*, *дремеж* и сл.

Напоменућемо још две могућности творбе глаголске именице у српском језику. Обе су, додуше, заступљене и у другим словенским језицима. Прва од њих је, видели смо већ, доста ограничена: само од оних глагола што значе произвођење каквога звука (*кикош*, *џреџиш*,

звекет, *шкрзуй*). Друга је могућност уношење страних речи (махом европеизама), или преузимање само друге њихове компоненте: *агитација*, *електрификација*, *силажа*, *киреташа*. Овај начин присутан је и у другим словенским језицима, чак и више неголи код нас. Тако северни Словени (Пољаци и Руси) кадшто преузму само готов суфиксоид, па га онда прилепе и уз словенску реч (уп. пољско *rosatunek*, руско *военизација* и сл.). У нашем језику такве су творбе: *гњаважа*, *занимација* и сл. Као хибридне и оне су експресивне. Осим ових, наведених могућности у српском језику, има још једна. Ни она није неки спецификум српског језика. То су они случајеви кад се глаголска именица твори некако свођењем, на саму глаголску основу: *уйала*, *уйлаша*, *лей*, *уйуша* и сл. Тиме смо исцрпили све главне *конкурентне* суфиксе у српском и другим словенским језицима.

Јукстапозицијом оваквих творби и њиховим поређењем у четири словенска језика, можемо сад убедљиво понудити следеће закључке, до којих нас је довела израда овог реферата:

1) Лако се запажа да је конкуренција суфикса за творбу глаголске именице веома изражена у свим словенским језицима.

2) Знатан је број наставака који су активисани, или боље, реактивисани у ту сврху — у појединим словенским језицима.

3) Од самог почетка конкурисала су по два–три наставка за творбу глаголске именице. О томе сведочи, на једној страни, старословенски језик, а на другој — модерни словенски језици.

4) Поттицај за размах у томе смеру била је *сјоншана шежња* у самом језику — да се растерети главни наставак за творбу глаголске именице. Због велике фреквенције почела је права глаголска именица звучати монотono — фонетски и облички.

5) Занимљиво је да у томе процесу растерећења учествују и европеизми у свима модерним словенским језицима (*-ција*, *-фикација*, *-ажа* итд.).

LÁSZLÓ DEZSŐ
(Padova)

THE HISTORICAL CHANGE IN OBJECT CASES IN SERBIAN COMPARED WITH UKRANIAN AND RUSSIAN

1. *Object Cases in Slavic*. I have studied the system of object cases in the Old Serbian and Croatian of the 13th-14th centuries in synchrony (Dezső 1970 (1982): 121-64), which cannot be presented here. I shall use the statements of two works dealing with the history of two cases: the accusative (Gortan-Premk 1971) and the instrumental (M. Ivić 1954). In Gortan-Premk's book the classification and definition of major functions of the Serbian and Croatian accusative is very similar to that of Katičić (1986). According to Gortan-Premk (1971: 161-73) in the old stage the function of the accusative was confined to objects in physical contact with the verb, the action of which extended completely to the object. The genitive was used when physical contact was lacking or the action of verbs did not extend to the whole of the object. In the modern languages the function of the accusative has become wider also involving objects which only have a connection with the action of the verb; i.e. they denote "things" to which the action is directed or which are connected with it. The accusative has replaced the genitive in verbal phrases in which the feature of partitivity was lost, or no longer felt, also with negated verbs, and in constructions in which the verb has only a certain relation with the object (*videti, pitati, moliti* etc.). In the latter two groups there is no physical or similar contact between the verb and object. In the first because the action did not take place, in the second because of the semantics of the verb. Considering the two major object functions of the accusative, during the history of these languages the application of this case was extending from verbs "koji izriču zahvat na kakvu predmetu ili u vezi s njime" to verbs "koji izriču postojanje kakva odnosa bez zahvata i promjene" in Katičić's terms (ib. 85, 89). There has been a tendency to use the accusative also in verb phrases in which the verb has a dative valence, denoting an animate, inactive noun (an experiencer), like *pomagati nekome — nekoga, lagati*

nekome — *nekoga* etc. There has also been a tendency to limit the use of the instrumental by the accusative (*koristiti priliku*).

Milka Ivić studied the changes in the functioning of the instrumental finding that there was a tendency towards the restriction of the application of this case: “Der alte serbokroatische Instrumental war ein sehr extensiver Kasus. Sein semantisches Gebiet drang in der Gebiete vor, die vorzugsweise anderen Fällen zugehören. So ging er in seiner Bedeutung des Objekts in das Gebiet des Akkusativs, im Gebrauch mit Verba psychologischen Typs — in das Gebiet des Dativs über. Der Instrumental der modernen serbokroatische Sprache hat sich beinahe vollkommen auf jenes enge Gebiet zurückgezogen, das ausschliesslich ihm zufällt”. (Ivić 1954: 200). However, as Ivić’s analysis of the obligatory arguments of verbs (1954: 264–5) shows, among the various functions of the instrumental, is that of the direct object “je pripadala instrumentalu samo delimično, pošto značenje objekta nije u svima slučajevima bilo moguće izraziti ovim padežom...”; (the field of the direct object) “je jedva bila dodirnutu na osnovu nekoliko konstrukcija koje su bile samo ostaci stare, već ugašene kategorije” (ib. 265). These functions were less effected by the change than others. The expression of the direct object was, and remained, the primary function of the accusative, and the indirect object of the dative.

From our point of view the historical change in the valence of the genitive is central as its function could have been taken over by the accusative. As can be seen in my analysis of the 16th century Postilla of Njagovo, written in a very archaic Carpathian dialect of Ukrainian, the genitive expressed a partitive object, the object with negated verbs, and was used with verbs denoting perception, learning, wish, negative feeling (Deže 1966: 163–5), which was a situation similar to literary language (Hryščenko 1983: 100–5). Borkovskij (1978: 356) summarizes the situation in Russian during the period between the 11th and 16th centuries: “In the field of the expression of object relations the accusative and the genitive were consistently preserved as basic forms. With the verbs of possession, perception, speaking, thinking, emotional relationships and some others, we can observe the process of concurrence and the selection of the most adequate case or prepositional case forms in the expression of the object” (Borkovskij 1978: 356). The norms regulating the choice of case forms, valid in modern Russian, began to be shaped from the 16th–17th centuries.

Gortan-Premk (1971: 173) was right in stating that changes in the distribution of functions in favour of the accusative were more intensive and extensive in Serbian and Croatian than in other Slavic languages. The central dialects of Serbian and Croatian have been more conservative than the peripheral ones.

Our presentation of the expression of object relations is focused on the use of cases without prepositions, especially on the tendency towards the extension of the use of the accusative as the major case of the direct object, as this is of typological relevance. In my earlier studies on the typological characteristics of the nominative-accusative languages, Hungarian represented languages which express the direct object only by the accusative as most Uralic, Altaic, Dravidian languages do. On the other hand, one can find some Baltic and Balto-Finnic languages in which the direct object is expressed by the accusative and the genitive (in Baltic) or by a particular partitive case in Balto-Finnic. The Slavic case system languages are between these two poles. I have labelled languages like Hungarian as "total" or totally accusative, and those like Lithuanian or Estonian as "partitive". In Slavic languages we can observe the historical change toward the "total" pole quite clearly (cf. Dezső 1982: 39–7 for a typological comparison of Indo-European and Finno-Ugric languages, Deže 1987 for a historical typological characterization of Serbian, Ukrainian and Russian).

In the next section I shall compare the characteristics of Slavic with those of Baltic, its close relative, in which partitivity has been conserved to a greater extent and has had an impact on Balto-Finnic languages.

2. *A Comparison of the Cases of the Direct Object in Serbian, Lithuanian and Finno-Ugric: Convergency and Divergency in Historical Changes.* In order to summarize the topic, treated in detail elsewhere, I shall mention the major lines of change from Indo-European and Finno-Ugric proto-languages to the dialects examined here (for details of Indo-European see Lehmann 1993: 145–6, 153–5).

The Indo-European prelanguage (or early proto-language) was of an active type, and had no case system. The second argument of the verb was differentiated according to a deictic-like principle. A close object-adverbial, which was later expressed by the accusative, and a distant object-adverbial expressed earlier by clitics, then by the dative and locative suffixes which presented the apophonic variants of the same clitic element. The suffixes of the instrumental and the ablative became suffixes in the dialects only.

In Uralic and Finno-Ugric the direct object was expressed by the accusative which had no other function. There was a genitive which had adnominal use only and local cases expressing 'direction to', 'place' and 'direction from'. In Hungarian this system has been preserved, and the primary locative cases were extended to express 'within', 'surface', which implies contact and 'outside' without this implication, each of them with three-fold direction, that is a total of nine cases. The typologically relevant characteristic of Hungarian is the separation of these adverbial cases from the grammatical ones: the ac-

cusative of direct object, the dative of indirect object used in verbal phrases and the genitive applied only in attributive constructions.

In Balto-Finnic the evolution of grammatical cases was different. A particular partitive case was formed from an ablative case in order to function as partitive object. The early intensive contacts between Balts and Balto-Finns contributed to the formation of the Balto-Finnic partitive case: "Ich nehme an, dass der baltische Genitiv mit dem urfinnischen Partitiv auf Basis der Funktion identifiziert wurde und dass der Partitivgebrauch sich in Urfinnischen nach baltischen Vorbild verbreitete" (Larsson 1983: 143). The three major Finno-Ugric languages represent different variants of nominative-accusative structuring. Hungarian is very close to the total pole, to the exclusive use of the accusative as direct object, and Finnish and Estonian are close to the partitive pole with two cases expressing the direct object. The Uralic, Altaic, Dravidian languages are similar to Hungarian. However, in certain languages an ablative case can function as partitive object which is also possible in Hungarian if the object is definite: *Péter evett kenyeret* 'Peter ate some bread', *Péter evett a kenyérből* 'Peter ate some of the bread'.

In Lithuanian there are two kinds of direct object expressed by the genitive (cf. Bulygina-Šmeleva 1960: 19–20 and Senn 1966: 387–93). In the first the genitive is opposed to the accusative. Any transitive verb can occur in these constructions, the object is restricted to mass, collective and abstract nouns and to the plural of countable nouns. The genitive-partitive object implies indefiniteness, whereas the accusative-total object is definite. In the second kind of adverbial genitive we find (a) verbs with prefixes which denote a small quantity, sufficiency or abundance (like *pra-*, *pri-*); (b) verbs of certain semantic groups: to wish, to have necessity, to request, to look for, to be afraid, to be shocked, to wait, to lose, to lack, to miss, to have a sufficiency, to mourn, to have mercy, to avoid, to ask (for), to hear, to obey, to envy, to hold on, to pay attention, to learn, to teach, to be ashamed; (c) the objects of negated verbs. To these constructions, mostly present in Slavic also, those with verbs of motion complemented with object should be added. Analyses of Slavic languages have shown that the semantic field of verbs with the genitive is more restricted and has manifested a tendency to decrease during the documented history of Serbian, Croatian, Ukrainian and Russian. As Delbrück's analysis of the late Indo-European genitive and ablative (1893: 308–31, 201–5) shows, these phenomena were also characteristic of other Indo-European dialects, especially those in which the ablative coincided with the genitive totally or partially as in Slavic and Baltic. The impact of Baltic on Balto-Finnic confirms that these characteristics go back to Proto-Baltic.

These phenomena of Indo-European were known to neogrammarians, later research specified them in a historical perspective in the dialects. I have already presented the questions of typological characterization and comparison of Indo-European and Finno-Ugric languages (Dezső 1982), to which I have added some comments in this paper. The historical aspect will be elaborated further elsewhere. I want to call attention to the connection between total-partitive opposition and actualization in the diachronic perspective. The typical correlation appears between total object and actualized verb group, which can also be present in languages, which does not have a clearly shaped opposition but has devices for the expression of actualization like Hungarian. If the object is partitive, the verb cannot be perfective and the noun phrase is not specified: *Péter evett kenyeret* 'Peter ate (some) bread'. In Hungarian ordering and accentuation are the markers of partitivity. In Serbian the genitive form marks partitivity: *Petar je jeo hleba*. A comparison with Hungarian shows the lack of definiteness in Serbian, and the verb is imperfective. In a "total" construction the accusative object is specified, often definite and the verb can be perfective: Serbian *Petar je pojeo hleb* corresponds to Hungarian *Péter megette a kenyeret*. In sum, the verb phrase can be actualized; the object is specified and the verb can be perfective. A similar correlation is found in Lithuanian, Finnish and Estonian (cf. Dezső 1982: 39–74). However, in Russian the opposition between total and partial objects is restricted to verbs of perfective aspect: *vypit' vody* and *vodu* (Švedova and Lopatin 1990: 364). In Hungarian, it is possible to express partitivity with an ablative case, but in this case the noun must be definite: *Péter evett a kenyérből* 'Peter has eaten part of the bread'. Therefore, one should study the other Slavic, Baltic and Balto-Finnic languages in order to establish the possible variations in connection between the forms of direct object and actualization for a typological characterization and comparison. General typology of subject-verb-object relations confirms the validity of correlations observed in Serbian, Lithuanian and Balto-Finnic, but calls attention to variations (Lazard 1995; Croft 1995). Thus, we have found ourselves in the middle of syntactic typology, where the typology of major sentence constituents meets those of aspect and individuation. Even if we limit ourselves to the questions of Slavic, Baltic, Balto-Finnic and Hungarian but intend to connect the reconstruction of the forms of object with those of aspect and definiteness, a number of questions will sooner or later arise; e.g. was there any correlation between the opposition of the total-partitive object and the evolution of aspect in Slavic? At present, such questions have not even been formulated.

REFERENCES

- Borkovskij, V. I. (ed.) (1978): *Istoričeskaja grammatika ruskogo jazyka. Sintaksis. Prostoje predloženie*. Moskva: Nauka.
- Bulygina-Šmeleva, T. V. (1960): *Sočtanija s roditel'nyj padežom v sovremenom litovskom jazyke*. Moskva: Avtoreferat kandidatskoj dissertacii.
- Croft, W. (1995): "Modern syntactic typology". In: Shibatani, M., and Th. Bynon (eds.). *Approaches to Language Typology*. Oxford: Clarendon Press, 85-144.
- Delbrück, B. (1893): *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprache I*. Strassburg: Karl Trübner.
- Deže, L. (1966): *Očerki po istorii zakarpatskix govorov*. Budapešt: Izdatel'stvo Akademii Nauk.
- Deže, L. (1983): "Ob istoriko-tipologičkoj karakteristike ukrajinskoj grammatiki v sopostovlenii s ruskoj i serbskohorvatskoj". In: *Hungaro-Slavica 1983*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 17-31.
- Deže, L. (1984): *Tipologičkoj karakteristika ruskoj grammatiki v sopostovlenii s vengerskoj*. Budapest: Tankén'vkiado.
- Deže, L. (1987): "Tipologičke voprosy vyraženiya ob'jekta v slavjanskix jazykax". In: *L. A. Bulaxovskij i sovremennoje jazykoznanije*. Kijev: Naukova Dumka, 203-12.
- Dezső, L. (1970 (1982)): *Ószerb-horvát mondattan* (The Syntax of Old Serbo-Croatian). 1970; English version: 1982. *Typological Studies in Old Serbo-Croatian Syntax*. Budapest, Köln: Akadémiai Kiadó, Böhlau.
- Dezső, L. (1982): *Studies in Syntactic Typology and Contrastive Grammar*. Budapest, The Hague: Akadémiai Kiadó, Mouton.
- Dezső, L. (1986): *Tipološka analiza hrvatskosrpske sintakse i njena usporedba sa sintaksom mađarskog jezika*. Budimpešta: Tankönyvkiadó.
- Feleszko, K. (1970): *Składnia genetiwu i wyrażen' przyimkowych z genetiwm w języku serbsko-chorwackim*. Wrocław: Wydawnictwo PAN.
- Gortan-Premk, D. (1971): *Akuzativne sintagme bez predloga u srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.
- Hryšcenko, A. P. (ed.) (1983): *Istorija ukrajin'skoji movy. Syntaksys*. Kyjiv: Naukova dumka.
- Ivić, M. (1954): *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj*. Beograd: Naučna knjiga.
- Katičić, R. (1986): *Sintaksa hrvatskog književnog jezika*. Zagreb: Globus.
- Larsson, L.-G. (1983): *Studien zum Partitivgebrauch in den ostseefinnischen Sprachen*. Uppsala: Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 15.
- Lazard, G. (1995): "Typological research on actancy: the Paris RIVALC group". In: Shibatani, M., and Th. Bynon (eds.). *Approaches to Language Typology*. Oxford: Clarendon Press, 167-213.
- Lehmann, W. P. (1993): *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*. London: Routledge.
- Senn, A. (1966): *Handbuch der lituanischen Sprache. Band I. Grammatik*. Heidelberg: Carl Winter.
- Švedova, N. Ju., and V. V. Lopatin (eds.) (1990): *Russkaja grammatika*. Moskva: Russkij jazyk.

ЕВГЕНИЯ И. ДЕМИНА
(Москва)

ПЕРВЫЕ ШАГИ В ИЗУЧЕНИИ РУКОПИСИ № 21 СОБРАНИЯ КОПИТАРА В ЛЮБЛЯНСКОЙ УНИВЕРСИТЕТСКОЙ БИБЛИОТЕКЕ

Тема этой небольшой статьи, посвященной светлой памяти академика Павле Ивича, навеяна размышлениями о задачах истории славистики, в которой труды покойного займут по праву свое достойное место, о важности полноты наблюдений над ее постепенными шагами, этапами развития, каждый из которых заслуживает внимания при построении ее здания в целом, о необходимости введения в научный обиход наших дней отчасти забытых или донныне не привлечших к себе внимания эпизодов.

В этом аспекте хотелось бы, например, рассмотреть, как представлены данные об истории изучения рукописи № 21 собрания Копитара в Любляне в известной и очень важной книге К. Куева „Судьба древнеболгарской рукописной книги в веках“ (Киев 1988, 50). Об этом здесь сказано буквально следующее: „Как и когда попала рукопись в руки Копитара, неизвестно. В конце XIX в. когда Стоян Аргиров (1870–1939) находился в Праге, ему удалось при содействии проф. Поливки получить на сравнительно долгое время рукопись из Любляны. Аргиров ее переписывает, исследует и издает“. В библиографии к описанию указывается этот труд Аргирова (Аргиров 1895–1900), а также описания, в которых она упоминается (Яцимирский 1921, 907–908; Мошин 1971, 88–92).

Между тем, рукопись № 21 университетской библиотеки в Любляне, известная ныне как Люблянский дамаскин XVII в. – один из первых новоболгарских дамаскинов (см. о них: Демина 1968; 1971; 1985), ставших известными славянскому миру еще в середине XIX в. благодаря изысканиям Ю. И. Венелина, П. И. Прейса, В. И. Григоровича, Фр. Миклошича, В. И. Ламанского, И. И. Срезневского, которые получили отражение в их публикациях и переписке. Более того, опубликованное в 1869 г. исследование рукописи Ламанским явилось истинным открытием самого феномена новоболгарской

письменности на народном в своей основе языке, убедительным обоснованием ее значения не только для истории болгарского языка, но и для славянского языкознания в целом (Ламанский 1869, ч. 143, 144). Кстати, именно исследование Ламанского и привлекло внимание Аргирова к этому памятнику болгарской письменности, как он сам сообщает об этом в своем труде (Аргиров 1895, 464–465).

Но и до Ламанского письменность новоболгарских дамаскинов, в частности Люблянская рукопись, обратили на себя внимание первых филологов-славистов. Так, самые первые сведения о письменности на новоболгарском языке принадлежат одному из первых российских болгаристов Ю. И. Венелину, которому во время его ученого путешествия на Балканы в 1830–1831 гг. удалось познакомиться с „рукописными книгами на лощеной бумаге и на новоболгарском наречии“, о чем он сообщил в печати (Венелин 1838, 8–9). Венелину отечественное славяноведение обязано приобретением ценнейшего памятника новоболгарской письменности XVII в. – Тихонравовского дамаскина. В свое время мне удалось показать, что Венелин подготовил к изданию текст Жития Петки Тырновской по Тихонравовскому дамаскину, который он намеревался привести в качестве Хрестоматии к завершенной им в 1834 г. „Грамматике нынешнего болгарского наречия“ (изданной лишь в 1997 г. стараниями Г. К. Венедиктова). Сам выбор для иллюстрации болгарского языка текста из дамаскина свидетельствует о том, как высоко оценивал Венелин книжный болгарский язык на народной основе, отраженный в новоболгарской письменности.

Следующим по времени дамаскином, привлечшим к себе внимание, и была интересующая нас здесь Люблянская рукопись собрания Копитара. Это утверждение в самое последнее время было выдвинуто мной в результате догадки, мелькнувшей у меня при чтении „Донесения П. Прейса министру Народного Просвещения из Загреба, от 10 ноября 1841 г.“ (Прейс 1841, 43–44).

На чем основано это убеждение? Как известно, молодой русский славист П. И. Прейс в 1839–1842 гг. предпринял ученое путешествие в славянские страны. После окончания своих занятий в Праге, где он серьезно занимался болгарским языком, в начале марта 1841 г. Прейс прибывает в Вену, предполагая „посвятить некоторое время изучению письменных памятников, хранящихся в Венской Придворной библиотеке“, хранителем которой был Копитар. „И собственно ему принадлежащее собрание книг и рукописей, – пишет Прейс, – было для меня доступно. Между прочим, я обязан ему за сообщение одной драгоценной новоболгарской рукописи. Она заключает в себе: 1) Поучение о

втором пришествии, 2) Жития св. Николая, Георгия, Пятки Тырновской, 3) и два слова Иоанна Златоустаго. Местами у автора пробивается желание писать по грамматике церковнославянской; но не в такой степени, в какой у новейших болгарских писателей. Правписание, по моему мнению, лучшее, нежели в печатных болгарских книгах, и более сообразное с выговором, нежели то, которое придумано Неофитом, Сапуновым, Стояновичем“ (Прейс 1842, 43). Характеристика языка „драгоценной новоболгарской рукописи“, ее состав, совпадающий с составом Люблянской рукописи № 21, то, что она принадлежала Копитару – учет этих фактов и позволил мне идентифицировать обе рукописи. Вряд ли Копитар владел двумя новоболгарскими рукописями одинакового состава. Но ведь мы знаем, что рукопись № 21 хранится в Любляне в собрании Копитара?

В объяснении нуждается и другой факт. Известно, что над Люблянской рукописью собрания Копитара работал В. И. Григорович во время своего известного путешествия по Европейской Турции в 1844–1846 гг. В письме И. И. Срезневскому от 3 июля 1848 г. Григорович называет в числе других известных ему рукописей „на простом болгарском языке“ и интересующую нас рукопись: „Сборник в Лайбахе из ркп. Копитара, где между прочим житие м’тре нашей Петки Трновския“ (Срезневский 1937, 28–29). По сообщению Ламанского в упомянутой выше работе, в рукописи в Любляне находится карточка с кратким описанием ее содержания и заметкой: „Manuscriptum neobulgaricum... Inter memora biliora referendum“, выполненной рукой Григоровича, что засвидетельствовано хранителем библиотеки (Ламанский ч. 143, 350–351). Получается, что Прейс и Григорович работали над новоболгарской рукописью из собрания Копитара примерно в одно время, но в библиотеках разных городов (Прейс – в 1841 г. в Вене, Григорович – не ранее 1844 и не позднее 1846 – в Любляне [Лайбахе]). Привлечение необходимого круга данных позволяет дать непротиворечивое объяснение этому факту. Как известно, словенский филолог-славист В. Копитар начинал свою деятельность в качестве преподавателя в Любляне, а затем большую часть своей жизни провел в Вене, работал в Придворной библиотеке. После его смерти, последовавшей в 1844 г., собрание его книг и рукописей в 1845 г. было выкуплено для гимназической библиотеки в Любляне. Григорович выехал из Одессы 20 августа 1844 г. и провел в Европейской Турции 11 месяцев. Люблян он, очевидно, посетил уже в самом конце своего путешествия, когда Люблянский дамаскин уже был выкуплен гимназической библиотекой вместе с собранием Копитара. Маршрут путешествия Григоровича: Цариград – Солун – Афон – Македония – София – Филлиппополь –

Сопот – Карлово – Калофер – Тырново – Свиштов – Валахия – Венгрия – Вена – Далмация – Венеция – Загреб – Черна Гора – Прага – Берлин – не противоречит этому допущению.

Итак, полагаю, что П. И. Прейс был вторым (после Венелина) российским ученым, ознакомившимся с одним из памятников новоболгарской письменности, и первым из отечественных славистов, кто работал с Люблянским дамаскином, дал ему высокую оценку, назвав „драгоценной новоболгарской рукописью“ и подчеркнув достоинства принятого в ней правописания по сравнению с правописанием „новейших болгарских писателей“.

В начале 60-х годов XIX в. над Люблянской рукописью работал Фр. Миклошич, собирая материал для своего словаря (Миклошич 1862–1865). Ламанский отмечает, что, хотя Миклошичу „само собой разумеется эта рукопись была хорошо знакома, и он пользовался ею в своем словаре“, не все любопытные слова и выражения вошли в его словарь. „Иначе,“ — замечает Ламанский, — „и быть не могло, так как в своем словаре Миклошич имел целью представить богатства древнеили церковно-славянского, а отнюдь не болгарского наречия XVI–XVII веков“ (Ламанский ч. 143, 351). Ламанский выражает сожаление, что ни Миклошич, ни Григорович и никто другой из славистов не употребил рукопись для грамматических исследований, не представил хотя бы кратко ее описания и не сообщил даже отрывков из нее.

Истинное открытие Люблянского дамаскина как представителя новой болгарской письменности и народного в своей основе языка принадлежит Ламанскому, который посвятил ему обширное исследование в двух частях с общим заглавием „Непорешенный вопрос. Статья II. Болгарское наречие и письменность в XVI–XVII вв.“ (Ламанский 1869, ч. 143, 144). Ему мы обязаны первым описанием самого феномена новоболгарской письменности, определением его важнейшего значения „для возбуждения вновь вопроса о происхождении древнеславянского языка и для точнейшего ознакомления с генетическим развитием болгарского наречия“ (Там же ч. 143, 353), ибо „язык этой болгарской рукописи в Любляне совершенно так же народен и столь же мало похож на язык древне-славянский, как народна по языку любая московская грамота XVI–XVII века, или как далек от языка Остромирова Евангелия язык Кохановского и Скарги, или Коменского и Павла Скалы, или Марка Марулича и Гундулича“ (Там же ч. 143, 351). Проведенное Ламанским сопоставление свидетельствует о том, что язык Люблянского дамаскина он оценил и в сравнительно-историческом аспекте, сумел показать его место в кругу типологически сходных книжно-письменных идиомов эпохи.

Высоко оценив мастерство книжника болгарского, которому, как думал Ламанский принадлежит авторство Слова о втором пришествии (в Люблянской рукописи это слово не имеет начала, и Ламанский не знал, что оно принадлежит Дамаскину Студиту), „так искусно владевшего народной речью и столь явно стремившегося к изложению простому и удобопонятному“ (Там же ч. 144, 90), Ламанский приходит к верному выводу: „все это может служить доказательством того, что этот писатель не был у болгар первой половины XVII в. явлением одиноким. Он не мог не иметь предшественников, примеров и образцов. Эта статья не могла, не может быть единственным произведением болгарской словесности XVII в.“ (Там же ч. 144, 106).

Отметив, что статьи Люблянской рукописи написаны разными почерками и возможно с разных оригиналов, Ламанский подчеркивает, что они тем не менее изложены на одинаково народном языке. Внимание Ламанского привлекает правильное, систематическое следование принятому правописанию. Это позволяет ему поднять вопрос о создателях новоболгарского письменного языка, отраженного в Люблянском дамаскине, о возможном существовании целой школы писателей, переводчиков или перелагателей, целью которых было создание письменности на народном болгарском языке. В труде Ламанского находим довольно подробное исследование фонетических и морфологических особенностей рукописи, а также словарь замечательных слов и выражений (Там же ч. 143, 365–378), насчитывающий 287 слов. Каждое слово, приведенное в той форме, в которой оно отмечено в тексте, сопровождается примером: „ада: знаиах една ада малка у море то, где обтиче вода на околу; бичове: да го биять със бичове немлствиво“.

Значительное место Ламанский уделяет текстологическим наблюдениям и анализу Люблянского дамаскина как памятника словесности. И хотя в этих наблюдениях есть и ошибочные – Ламанский, как известно, писал свое исследование в Венеции, сразу после того как проездом через Люблян у в 1868 г. ознакомился с рукописью № 21 собрания Копитара, сделав из нее обширные выписки и торопясь познакомить с этими наблюдениями научную общественность — ему удалось сделать ряд метких замечаний, выделить в тексте ряд чтений, характерных только для болгарского источника (их нет в греческом тексте) и содержащих данные о болгарском быте и нравах той эпохи. Он точно датирует Люблянскую рукопись, опираясь на эти данные (не раньше второй половины XVI в. и не позднее первой половины XVII в.) и публикует из нее ряд обширных выписок.

Важно подчеркнуть, что Ламанский рассматривал Люблянскую рукопись как возможный образец пути решения кардинального для Болгарии вопроса о создании современного болгарского литературного языка. Отметив, что „Люблянская рукопись принадлежит к замечательнейшим и любопытнейшим памятникам славянским и как памятник болгарской словесности XVI–XVII в., и как памятник чисто-народного болгарского наречия этого времени“ (Там же ч. 144, 120), он заключает: „на этот памятник болгарский с... правом могут указать новейшие болгарские писатели, настаивающие на законности и необходимости литературной обработки чисто-народного болгарского наречия“ (Там же ч. 144, 120).

Труд В. И. Ламанского привлек к Люблянской рукописи внимание многих исследователей новоболгарской письменности. В 1872 г. И. И. Срезневский проводит ее текстологическое сопоставление с Ханджарским дамаскином архаичной редакции и приходит к выводу, что Люблянская рукопись важна „как образец употребления болгарского наречия вместо церковного“ (Срезневский 1874, 231). Срезневский опубликовал по записям Ламанского полный текст Слова о втором пришествии по Люблянской рукописи, а также отрывки из других статей. До Аргирова Люблянским дамаскином занимались В. Ягич, П. Сырку и др. Сам Аргиров в предисловии к своему изданию Люблянской рукописи XVII в. отмечает, что этой работой Ламанский принес „большую пользу... славянскому и особенно болгарскому языковедению, познакомив славянский мир еще в 1869 г. со столь важным памятником“ (Аргиров 1895, 464). Таковы первые шаги в изучении замечательной новоболгарской рукописи из Любляны, которые нельзя обойти молчанием.

ЛИТЕРАТУРА

- Аргиров 1895–1900: Ст. Аргиров. *Люблянски български ръкопис от XVII век* // СБНУ, кн. XII, 1895, с. 463–560; кн. XVI–XVII, 1900, с. 246–313.
- Венелин 1838: Ю. И. Венелин. *О зародыше новой болгарской литературы*. 1. Москва, 1838.
- Демина 1968, 1971, 1985: Е. И. Демина. *Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в.* Ч. 1. Филологическое введение в изучение болгарских дамаскинов. София, 1968; ч. 2. Палеографическое исследование и текст. София, 1971; ч. 3. *Тихонравовский дамаскин как йамайник книжного болгарского языка XVII в. на народной основе*. София, 1985.
- Куев 1988: К. Куев. *Съдбата на старобългарската ръкописна книга през вековете*. София, 1988.

- Ламанский 1869, ч. 143, ч. 144: В. И. Ламанский. *Непорешенный вопрос. Статья II. Болгарское наречие и письменность в XVI–XVII вв.* // ЖМНП, 1869, ч. 143, с. 349–376; ч. 144, с. 84–123.
- Миклошич 1862–1865: Fr. Miklosich. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum.* Wien, 1861–1865.
- Мошин 1971: Vl. Mosin. *Kopitarjeva zbirka slovanskih rokopisov.* Ljubljana, 1871.
- Прейс 1842: П. И. Прейс. *Донесение П. Прейса министру Народного Просвещения, из Загреба, от 10 ноября 1841 г.* // ЖМНП, 1842, ч. 33, отд. IV.
- Срезневский 1874: И. И. Срезневский. *Разбор сочинения К. Невоструева: Слово св. Ипполита об антихристе в славянском переводе* // Отчет о XV присуждении наград графа Уварова 25 сентября 1872 г. Санкт-Петербург, 1874.
- Срезневский 1937: В. И. Срезневский. *Переписка И. И. Срезневского с В. И. Григоровичем* // Сп.БАН, кн. LIV, кл. историко-филологичен и философско-обществен, 26, 1937.
- Яцимирский 1921: А. Яцимирский. *Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек.* Петроград, 1921.

МИЛОРАД ДЕШИЋ
(Београд)

СРПСКИ АКЦЕНАТ И ПОЛИСЕМИЈА

У раду се говори о односу између акцента и полисемије, како у стандардном тако и у нестандардном српском језику. До закључака се долази последице анализе грађе из Речника САНУ.

Проучаваоци српског језика одавно указују на везу његовог акцента и значења. Обично се наводе примјери диференцијалносемантичке вриједности акцента: *grād* : *grād*, *kujiiti* : *kujiiti* и сл., као и сложенице у којима се двоакценатска синтаксичка цјелина своди на једноакценатску ријеч, при чему уз нови акценат иде и ново значење: *бео* + *grād* прелази у *Београд*. Много мање се говори о различитом акцентовању локатива једнине именица мушког рода типа *друг/grād* — *о другу* : *о граду*, које почива на опозицији живо : неживо.

Једну од значајних особина српског акцента запазили су наши лексикографи. Они су забиљежили полисемичне лексеме у којима поједина значења имају посебан акценат. Грађа из Речника српскохрватског књижевног и народног језика (издање САНУ) показује да је, у ствари, ријеч о непотпуним акценатским дублетима, јер се дублетизам не односи на сва значења. Ова појава манифестује се на више начина. Неке рјечничке одреднице, нпр., јављају се у виду акценатских дублета, с тим да једна значења имају један, а друга други акценат, или је већи број значења са дублетним акцентом, а много их је мање са једним чланом акценатског пара:

непрегледан / *непрегледан* — 1. (обично *непрегледан*) а. „који се не може обухватити погледом, огроман, неизмеран, бескрајан (о простору, пространству)“ (Свуда наоколо непрегледан дубок снијег). 2. (обично *непрегледан*) а. „који не омогућава, не пружа добру прегледност (каквог простора)“ (Пошто је место, на коме сам био, доста непрегледно, морао сам се повући).

непрегледно / *непрегледно* — 1. (обично *непрегледно*) „необично много, неизмерно, бескрајно“ (Над непрегледно широким њивама...

трепташе читаво море румене светлости). 2. (обично непрéгледно) „без довољне прегледности, систематичности, недовољно јасно, неразумљиво, збркано“ (Непрéгледно ... написано, нацртано).

на́родња̋к / наро̀дња̋к — 4. (наро̀дња̋к) разг. а. „популарна народна песма, обично новокомпонована“.

Једно од наведених значења (*наро̀дња̋к*) припада разговорном језику.

Другу групу чине одреднице са само једним основним акцен- том, али нека значења вишезначне ријечи имају још један акценат, који тако постаје дублетни, или се у појединим значењима јавља обично или само један акценат, друкчији од основног, па се дублет- ност постиже на нивоу укупног семантичког потенцијала ријечи:

неи́мање — 2. (и неима́ње) „оскудица, оскудевање, неимаштина“ (Умори ме Јеминово благо, | Неимање Алил-Челебије).

мр̀твјаја — 2. (и мртвја́ја) покр. фиг. „трома, безвољна, апатична особа; ленштина“.

кӯ́йа² — 3. (и кӯ́па) а. „снопови кукурузне шаше, трске и сл. сло- жени у виду купе² (1); уопште наслага нечега, гомила слична купи² (1)“ (Митраљеце смо поставили за једном купом кукурузовине).

крѝла̋ш — 6. (обично крѝла̋ш) покр. „име домаћим животињама (мужјацима) а. волу; б. коњу; в. овну; г. петлу“. 11. (крѝла̋ш) ист. „припадник војне полиције у Црној Гори у крајевима који су добије- ни Берлинским конгресом и иза балканских ратова (назван тако по металној значки на капи, на којој је орао са раширеним крилима)“ (У купеу седи Милисав Пискавац, бивши крилаш једне разбијене кња- жеве војске).

Међу претходним значењима, поред стандардних, налазе се по- крајинизми и историзми.

Повезаност акцента и полисемије у анализираним лексемама почива на чисто семантичким основама — једноставно, семантичка цјелокупност ријечи није обухваћена истим акценом или акценат- ским дублетом, него се једна значења везују за један акценат (или ду- блет), а друга за други. Постоји једна много већа и разноврснија гру- па лексема у којој се веза између акцента и полисемије остварује на семантичко-граматичком плану. У ствари, нека значења вишезначних ријечи реализују се само у одређеним граматичким категоријама, а те категорије често имају своје посебне акценте. Речник САНУ садржи много примјера за то.

Значења полисемичних именица понекад су условљена тачно утврђеним падежом или бројем, или измијењеном функцијом, истовремено и засебним акценатом или бар поста акценатском дужином:

а) генитивом (обично генитивом игре):

*би̋к*¹ — 4. а. „врста друштвене игре“ (Ту се играло прстена ... бика, фоте ... и многих других веселих игара) (*би̋к* : *би̋ка*);

ја̋рац — 3. (обично у ген. јд.) „врста дечачке игре“ ([Играју се] Јарца. За утврђену мотку [или положено дрво] ... хватају се ... рукама ... па обе ноге кроза ... руке протури себи за леђа) (*ја̋рац* : *ја̋рца*);

ло̋нчи̋ћ — 3. а. мн. (обично у ген.) покр. „дечија игра у којој су главни учесници девојчице, девојке“ (После ми је причао: како се они играју робова, жмуре, лончића и других игара) (*ло̋нчи̋ћ* : *ло̋нчи̋ћа̋*);

*ма̋ца*¹ — 5. а. (обично у облику генитива) „врста дечје игре“ (Хајте да играмо маце) (*ма̋ца* : *ма̋це̋*);

не̋воља — 3. (обично у синтагми: без невоље) „прека потреба, нужда“ (Ама ја сам теби сто пута казао. Да ми не попујеш и да ми не слиниш без невоље!) (*не̋воља* : *не̋воље̋*);

ђа̋вџ — израз *ђавола* „емоционално обојени израз за негацију“ (Као велим ту ћемо да се поиграмо. Кад јест ђавола!) (*ђа̋вџ* : *ђа̋вола*);

б) вокативом:

дӳша — 3. в. (у вок.) фам. „у присном обраћању и тепању, обично уз реч 'моја', 'драга', ређе 'медена', 'рајска' и сл. у значењу: драги мој, драга моја“ (Моли Бога, драга душо моја, | Да ти с' здраво из табора вратим) (*дӳша* : *дӳшо*);

в) множинским облицима:

вре̋ме / *ври̋јеме* — 4. б. (често мн.) „прилике, околности под којима се живи у неком раздобљу“ (Ово су мутна времена) (*вре̋ме* / *ври̋јеме* : *вре̋мена*, *вре̋мен̋а*);

во̋да — 2. в. мн. „општи назив за све реке, језера, мора и др. једне земље или одређене територије; територијалне воде“ (Познавање земље као људског станишта, знања о њеном рељефу, њеним водама ... данас [је] потребно сваком образованом човеку) (*во̋да* : *во̋де*, *во̋да̋*);

гво̋жђе / *гво̋жђе* — 4. (мн. обично гво̋жђа, гво̋жђа) а. (обично мн.) „направа за хватање дивљачи, клопка, кљуса, ступица; врста мишоловке“ (Обилази као лисица око гво̋жђа) (*гво̋жђе* / *гво̋жђе* : *гво̋жђа* / *гво̋жђа*, *гво̋жђа̋*);

*гр̋ч*¹ — 1. б. (обично у мн.) „јак бол изазван грчењем мишића“ (Грчеви су болови који на махове наступају) (*гр̋ч* : *гр̋чеви*, *гр̋чева̋*);

kôstī — 2. (мн.) фиг. б. „тело, кости (1) умрлога, посмртни остаци“ (Равањци су нашли кости свога доброг Попа Мате) (*kôstī* : *kôstīи*, *kôstīи* / *kôstīију*);

krūg — 6. г. „део друштва или какве заједнице издвојен по нечему, људи које обједињује улога у друштвеном животу или положај, место у друштву; друштвени слој, сталеж“ (Привлаче велику пажњу филмских кругова). 7. к. (мн.) „врста гимнастичке справе коју чине два котура (за које се хвата гимнастичар) обешена о конопе“ (*krūg* : *krūгови*, *krūгōvā* / *krūгōvā*, *krūгōвима* / *krūгōвима*);

lānaц — 2. (обично мн.) „гвоздена направа од ланаца (1) и тегова која се ставља затворенику, робијашу или заробљенику на ноге и руке, затворенички, робијашки окови“ (Неке устанике ... похвата, и у ланцима дотера амо у Београд) (*lānaц* : *lāнци* / *lāнци*, *lānāцā*);

mānīr — 1. а. (обично у мн.) „фино, углађено понашање, опхођење; поступци којима се такво понашање одликује, финеса“ (Камо манири, камо лепа одела) (*mānīr* : *māнири*, *māнирā*);

nebo — 2. (често мн. небеса) рлг. а. „бог, божја воља, божја промисао“ (Св’јет је овај тиран тиранину... | У њ ратују дуси с небесима) (*nebo* : *neбеса*, *neбеса*);

narodnjaк / *narodnjaк* — 4. (*narodnjaк*) разг. б. (обично у мн.) „певач, интерпретатор таквих песама“ [популарних народних, обично новокомпонованих] (Његова реч се у свету народњака деценијама слушала без поговора) (*narodnjaк* : *narodnjaци*, *narodnjaкā*);

noга — 6. (обично у мн.) покр. „врста мотива, шаре у народном везу“ (Ноге [су] ... омиљени народни мотив за вез) (*noга* : *ноге*, *ногу*);

г) службом узвика:

jurish — 2. а. „као команда или знак за јуриш (1), за напад, навалу“ (Немој да који од вас писне ријеч ... прије него ја завичем „јуриш“) (*jurish* као команда, као узвик донекле мијења акценат: краткосилазни је интензивнији, дужина има продужено трајање);

*mir*¹ — 10. а. „за умиривање, утишавање: без вике! тихо! тишина!“ (Деца се заваде, а он тек викне: „Мир, децо!“ и она се стишају) (*mir* као узвик има продужен дугосилазни акценат).

Значења претходних именица углавном су нормативно прихватљива, а уз нека стоје напомене о припадности разговорном и фамилијарном стилу. Поједина значења су окарактерисана као фигуративна, религијска, затим као емоционално обојени изрази, покрајинизми (фолклоризми) или као значења обична у приједлошко-падежним конструкцијама. Акценти (и неакцентоване дужине) наведених облика представљају различите алтернације акцената основних облика

или њихов донекле измијењен изговор (код узвика). У множинским облицима јављају се и акценатски дублети: *гвѡжђа / гвѡжђа, кругѡвѡ / крѹгѡвѡ, кругѡвима / крѹгѡвима, лѡнци / лѡнци* (у овој групи примјера акценатским дублетизмом могу да се одликују и основни облици: *врѣме / врѣјѣме, гвѡжђе / гвѡжђе*).

Један број значења полисемичних придјева остварује се само у једном виду (обично одређеном) или само у неком степену поређења (најчешће у компаративу). Ове специфичности показују се не тако ријетко и у акценту (и неакцентованој дужини), који се разликује од акцента основног облика. Примјери за одређени вид:

мѡсѡан — 1. а. (обично одр.) „који се односи на масти (1а), масноће; који чине масти, који се састоји од масти, масноће (углавном или у целини)“ (Масни састојци су и биљна масла) (*мѡсѡан : мѡснѡ*);

нѣрѡдан — 2. б. одр. (уз именице: „време“, „дан“, „час“ и сл.) „у току кога се не ради, који служи за одмор и слободне активности оних који раде“ (Због штрајкова број нерадних часова је био велики) (*нѣрѡдан : нѣрѡднѡ*);

нѡследан / нѡсљедан и нѡследан / нѡсљедан — 1. (одр.) „који се односи на наслеђе и наслеђивање, који је у вези с имовинским наслеђем“ (Ваља одбранити наследна права томе роду, да би имао где и над чим господовати) (*нѡследан / нѡсљедан : нѡследнѡ / нѡсљеднѡ, нѡследан / нѡсљедан : нѡследнѡ / нѡсљеднѡ*).

Придјеви у одређеном виду често су у именичкој служби:

бѣо / бѣјел — 1б. у им. служби у облику м. рода (само у одр. виду) б. „онај који је обучен у бели дрес (у спорту); онај који игра белим фигурама (у шаху)“ (У ногометној утакмици победили су бели. Бели вуче и даје мат у два потеза) (*бѣо : бѣлѡ, бѣјел : бѣјелѡ*);

љѡѡ² — 1. г. (и љѡтѡ) (често у им. служби, ж одр.) „који има висок постотак алкохола, јак, жесток (о ракији)“ (Ја ћу право одавде на станицу и наручити љуту) (*љѡѡ : љѡѡѡ, љѡѡѡ : љѡѡѡ / љѡѡѡ*);

мѡѡ² — 8. (у им. служби у одр. виду) а. (ређе комп.) м мн. „млађи нараштај, омладина, младеж (често као заступници нових тенденција у политичком и културном животу)“ (Дошли су нови млади и немлади ... и заподенули нову и друкчију, сваки своју, поезију) (*мѡѡ : мѡѡѡ*);

нечѡсѡѡив — 2. (одр., у им. служби) м рлг. и празн. „натприродно зло биће, ђаво, сатана, демон и др.“ (Пантелија, крсно име, не дај нечастивом под наш кров — шаптала је старица) (*нечѡсѡѡив : нечѡсѡѡивѡ*);

нѐмио — 5. (у им. служби, у одр. виду) ж „она која није драга, није мила, она која није вољена“ (Кад је хтио да ме немилком жени, ускочио сам у калуђере) (*нѐмио* : *нѐмилӣ*, *нѐмила* : *нѐмилā*);

нѐверан / *нѐвјеран* и *нѐвѣран* / *нѐвјѣран* — 4. в. (у им. служби, у одр. виду) „безбожник, неверник“ (Он је хтео [као језуита] да буде један од оних проповедника за неверне, који иду чак у Азију и Африку) (*нѐверан* / *нѐвјеран* : *нѐверн̄и* / *нѐвјерн̄и*, *нѐвѣран* / *нѐвјѣран* : *нѐвѣрн̄и* / *нѐвјѣрн̄и*);

на̀длежан — 3. (у им. служби, одр.) м (обично мн.) „онај који је по свом звању, положају, компетенцији одговоран, овлашћен, задужен за нешто“ (Питање о којем се ради веома је просто, и одговор на њега могу дати надлежни у року од пет минута) (*на̀длежан* : *на̀длежн̄и*);

нѐсврст̄а̄н — пол. (често у им. служби, мн.) „који не припада ниједноме од постојећих војно-политичких савеза одн. блокова и који се залаже за политику мирољубиве и активне коегзистенције (о државама, земљама и одговарајућој политици, политичком покрету)“ (Бандуншка конференција азијско-афричких земаља [1955] означила је почетак издвајања покрета несврстаних) (*нѐсврст̄а̄н* : *нѐсврст̄а̄н̄и*);

нѐйозн̄а̄ӣ — 5. (у им. служби, одр.) а. м и ж „непозната особа“ (Познати и непознати, звани и незвани почели су да је задиркују). б. с „неизвесност, несигурност“ (Он [је] ... мислио и на ... његов ... ход ... преко камена и планина некуда у непознато и неизвесно). в. с „оно што није познато, оно што се не зна“ (У васпитном раду треба ићи ... од познатог к непознатом). г. ж мат. „вредност, величина која се тражи одн. која није означена одређеним бројем“ (Једначине са две непознате нисте знали) (*нѐйозн̄а̄ӣ* : *нѐйозн̄а̄ӣӣ*, *нѐйозн̄а̄ӣа̄* : *нѐйозн̄а̄ӣа̄̄*, *нѐйозн̄а̄ӣо̄* : *нѐйозн̄а̄ӣо̄̄*);

нѐсвес̄т̄ан / *нѐсвјес̄т̄ан* — 5. псих. (често у им. служби, у с. роду) „који се налази испод прага свести, изван подручја, сфере свесног“ (Тако и несвесно у опште има много више вредности и значаја него свесно) (*нѐсвес̄т̄ан* / *нѐсвјес̄т̄ан* : *нѐсвес̄н̄и* / *нѐсвјес̄н̄и*, *нѐсвес̄но* / *нѐсвјес̄но* : *нѐсвес̄но̄* / *нѐсвјес̄но̄*).

Веома ријетко се придјиви у именичкој служби налазе у неодређеном виду:

нѐмушк̄ӣ — 2. у им. служби (у с. роду) „физички слаб, згољав мушкарац, немушкарац“ (Он [је] ... мален, танак ... немушко, земља га не држи) (*нѐмушк̄ӣ*, *нѐмушк̄о̄* : *нѐмушко̄*).

Значења полисемичних придјева каткад се везују само (или најчешће) за облике компаратива и (рјеђе) суперлатива:

нѣјѣк² — 1. в. (обично у комп.) „који поседује недовољну борбену моћ, способност, слаб (у војном, одбрамбеном погледу)“ (Наши душмани [су] сваки дан нејачи) (*нѣјѣк* : *нѣјачи*);

нѣзак — 1. ж (само комп.) „који не достиже одређену висину (у јединици мере)“ (Полицајца нижег од два метра нигдје у Шведској не можете видјети). 14. а. (само у комп. или суп.) „који се налази на (нај)мањем ступњу биолошке развијености (о биљкама и животињама); који је анатомски и функционално (нај)мање сложен, једноставнији у односу на сродне појмове (о чулима)“ (Премда између виших биљака и виших животиња постоји тако знатна разлика, оне су ближе једна другој него најнижа биљка најсавршенијем минералу. Све су талофите просто грађене и отуда су означене као ниже биљке). 16. (најчешће у комп.) а. „мањи, млађи по рангу, звању, угледу и сл.“ (У борбама нам је погинуло много војних и политичких руководиоца, виших и нижих). в. „који је у одређеној хијерархији, степену надлежности мањег ранга, мање компетенције (о власти, установама, административним јединицама)“ (Нижи судови одбише тужбу, којом је тражена наплата по меници). г. „који у неком систему (образовном и др.) представља почетне, прве, доње ступњеве“ (У нижим разредима плашио је ученике цар Максимилијан). е. (о положајима и пословима) „који је мање важан, значајан; до којег се не држи, који се не цени“ (Распоређени [су] на ниже дужности) (*нѣзак* : *нѣжѣ* : *најнижѣ*, *нѣска* / *нѣска* : *нѣжѣ* : *најнижѣ*);

млѣд² — 1. д. (у комп.) 1) „који се касније родио“ (~ брат, ~ три године и сл.). 7. (у комп.) а. (понекад у им. служби) „нижи по рангу, чину; који је на нижој лествици у некој хијерархији; нижи, потчињени, подређени“ (Ко ... захтева од потчињенога или млађега ... да учини какво злочинство ... казниће се) (*млѣд* : *млѣћи*, *млѣда* : *млѣћа*);

дѣлек — 5. (само комп.) б. „који ће доцније стићи, доћи, накнадни“ (Зна се шта значи „да у Галипољу сачека даља наређења“) (*дѣлек* : *дѣљи*, *далѣко* : *дѣље*);

виѣсок — 10. а. (само комп.) „који се одликује већим ступњем биолошке, интелектуалне, моралне развијености“ (Зар из свега тога не излази да је човек господар света, да је више биће?) (*виѣсок* : *виѣши*, *виѣсоко* : *виѣше*).

Рјечничка грађа свједочи о полисемији придјева, и то не само на нивоу лексеме него и у границама одређене граматичке категорије (*нѣјознаѣши*, *нѣјознаѣша*, *нѣјознаѣшѣ*; *нѣжѣ*, *најнижѣ*, *нѣжѣ*, *најнижѣ*). Уочавају се и друге појаве: често поименичавање придјева (углавном у одређеном виду), од којих се неки јављају обично у множини (*млѣдѣ*, *надлежнѣ*, *нѣсврѣћанѣ*), а има и правих термина (из

области политике, математике, психологије — *нѣсврсїѧнї, нѣїознѧ-тїѧ, нѣсвеснѧ / нѣсвјеснѧ*); рјеђе реализовање значења у оквиру синтагме (*нерадни дан*). Облици одређеног вида придјева и компарирани облици одликују се обавезном неакцентованом дужином и веома често посебним акцентом: *мѧсїѧн : мѧснї, бѣо : бѣлї, нечѧсїѧв : нечѧсїѧвї* (дужина из одређеног вида губи се кад тај вид постане неодређени — *нѣмушкѧ : нѣмушко*); *млѧд : млѧђї, дѧлек : дѧљї, далѣко : дѧљѣ, нїзак : нїжї : нѧјнижї, нѣјѧк : нѣјѧчї*. Акценатске дублете налазимо у основним облицима: *нѧследан (нѧсљедан) / нѧследан (нѧсљедан), нѣверан (нѣвјеран) / нѣвѣран (нѣвјѣран), нїска / ниска*, али и у поимениченим придјевима одређеног вида: *бѣлї / бїјелї, љуїѧ / љуїѧ*.

Полисемичне замјенице понеки пут везују значења за измијењењу функцију и посебне облике:

мѧј — 5. (у им. служби) а. м. мн. „особе блиске лицу које говори (породица, родбина, пријатељи и сл.)“ (Сви моји о теби говоре с неком милоштом и топлином) (*мѧј : мѧји*);

нијѣдан / нїједан — 2. (обично с акц. нїједан — у прид. служби и најчешће уз вокативне облике) погрд. „најгори, никакав“ (Зар тако, пси ниједни?!). (обичније *нїједан*).

Замјеница *мој* у именичкој је служби, у множини и са акцентом друкчијим од основног (*мѧј : мѧји*). *Нијѣдан* и *нїједан* непотпуни је акценатски дублет јер у датом (погрдно) значењу (у придјевској служби и најчешће уз облике вокатива) обично има само акценат *нїједан*.

Слично именицама, придјевима и замјеницама, и вишезначним глаголима може значење да буде ограничено одређеним обликом. Навешћемо примјере за презент, императив и трпни придјев, што не значи да се у истој улози ограничавајућег фактора не би могао наћи и неки други глаголски облик:

а) презент:

вїдеїѧ / вїдјеїѧ — 15. б. (у 2. л. през.) за истицање исказа или неке супротности: „ето, баш“ (Видиш, заборавих рећи да ће и Милан бити с нама) (*вїдеїѧ / вїдјеїѧ : вїдїѧ*);

вѧжїѧ — израз *важи* безл. „у реду, може; остаје у важности“ (Даћу ти сто и клупу ... Је л' важи?) (*вѧжїѧ : вѧжї*);

мѧлїѧ — 3. (у 1. л. најчешће јд., обично у непотпуним или елиптичним реченицама) а. „учтиво захтевати (нешто), позивати, предлагати да се нешто учини“ (Тишину молим, није време смеју). б. „у учтивом обраћању, ословљавању“ (Молим, молим госпон докторе!). в. „са избледелим значењем, у чуђењу (са узвичном интонацијом)“ (Гле, молим те, заиста га нема). г. „са упитном интонацијом, ка-

да се показује да се саговорникове речи нису добро чуле или када се очекују даље саговорникове речи“ (Хоћу нешто да ти кажем. — Молим?) (*мòлиџи* : *мòлџим*);

на̀лазиџи — 2. б. (обично у 1. л. мн.) „видети, имати што као дату реалност, у неком стању, облику и сл.“ (Ми ћемо ... представити ово питање онако, како га налазимо у старијим и новијим законодавствима важнијих држава) (*на̀лазиџи* : *на̀лазиџмо*);

ѝмаџи — 8. а. (у првом лицу мн., ређе у другом мн. или јд.) „видети, посматрати као спољни факат, као дату чињеницу (обично у дидактичном излагању)“ (У данашњој топографској номенклатури околине Високог имамо у огромној већини чисто српско-хрватска имена) (*ѝмаџи* : *ѝмаџмо* / *ѝмаџмо*);

б) императив:

да̀џи — 18. (само у имп.) „са избледелим значењем а. уз имп. неког другог глагола, без нарочитог значења или са значењем предлагања, подстицања и сл.: де, хајд(е)“ (Пољуби се с пријатељем, па дај донеси да једемо и пијемо) (*да̀џи* : *да̀џ*);

др̀жаџи — 19. (само у имп., у служби узвика или узречице) а. „хватај (хватајте), шчепај, задржи“ (Држите лопова!) (*др̀жаџи* : *др̀жаџиџе*);

зайовéдаџи / *зайовијéдаџи* — 3. еуф. у учтивом обраћању а. (само у имп.) „изволевати, благоизволевати (доћи, појавити се негде)“ (О домаћине, јеси ли рад гостима? — Вазда и вавијек! ... Заповиједајте у кућу) (*зайовéдаџи* : *зайовéдаџиџе*, *зайовијéдаџи* : *зайовијéдаџиџе*);

на̀йредоваџи — 1. б. покр. (обично у имп.) 1) „када се даје сагласност, одобрење за нечији долазак, улазак: уђи, улази, изволи, напред!“ (Дете, господине, напредујте!) (*на̀йредоваџи* : *на̀йредујџиџе*);

нѝнаџи — деч. 2. (у облику имп. за 2. л. јд.) нар. „спавати (говори се или певуши кад се љуљањем, зобањем успављује дете)“ (Нинај ми, сине, нинај лако) (*нѝнаџи* : *нѝнај*);

в) глаголски трпни придјев:

на̀йу̀сџиџи — 3. в. (често у облику трп. пр.) „престати искористићавати нешто, одустати од коришћења нечега“ (Тако коначно дођоше на врх Беркуше, гдје престају куће и почиње неки напуштен каменолом) (*на̀йу̀сџиџи* : *на̀йу̀сџиџен*);

*на̀мерáваџи*¹ / *на̀мјераваџи* — 1. б. (у облику трп. пр.) „претходно, унапред одређивати, планирати, предвиђати“ (Баш и да није озбиљно смишљена, буна је озбиљно намеравана) (*на̀мерáваџи* / *на̀мјераваџи* : *на̀мерáван* / *на̀мјераван*).

Већина наведених глаголских значења у границама је стандарда; само нека су покрајинска, народска или застарјела (*зайоведајџије* / *зайовиједајџије*). Треба поменути и сљедеће карактеристике: полисемна одређеног глаголског облика (нпр., 1. л. јд. презента) у оквиру полисемичне лексеме (*молим*); промјена функције (*видиш* као рјечца); рјеђи случајеви са изблиједјелим значењем (*молим, дај*); спорадично јављање значења у форми израза и еуфемизама и у области дјечијег говора. Акцент инфинитива различито алтернира са акцентом презента, императива и глаголског трпног придјева: три наведена облика разликују се од инфинитива по акценту (уз који може а не мора да иде поста акценатска дужина) или само по поста акценатској дужини. Акцентатске дублете срећемо у инфинитиву (*зайовѣдајџи* / *зайовиједајџи*), као и у презенту (*имáмо* / *имāмо*) и императиву (*зайовѣдајџије* / *зайовиједајџије*). Потребно је указати и на једну специфичност: основни акценат може нешто друкчије да се изговори ако је ријеч узвично и упитно интонирана (*мòлим, др̄жиџије*) или ако се пјевуши (*нӣнāј*).

Вишезначност прилога понекад је условљена компарацијом или промјеном службе:

а) компаративом и суперлативом:

нӣско — 1. в. (у комп.) „даље, касније (у тексту), доле“ (У потпуно чистој свести и здравоме разуму исказао је што је ниже написано). 2. а. (у комп.) заст. „све мање и мање (по количини)“ (Сваки [војник] је љут више но и ја сам кад чује да је течности све ниже) (*нӣско* : *нӣжѣ* / *нӣже*);

далѣко — 6. (у служби узвика, само комп.) а. „настави(те), продужи(те)“ (Ученица застаде у читању. „Даље!“ рече јој наставница) (*далѣко* : *даљѣ* / *даље*);

ма̄ло — 5. (у суперлативу, уз неку количинску одредбу) „бар (толико), барем, макар“ (Било их је најмање четрдесеторо) (*ма̄ло* : *на̄јмањѣ* / *на̄јмање*);

б) службом узвика:

на̄йрѣд / *на̄йријед* — 4. (у служби узвика) а. „као борбени поклич којим се подстиче на нападање, јуришање; уопште као подстицај, захтев или заповест да се некуд или у нешто крене, односно да се настави кретање“ (Напред! Напред! Хура! Хура! | Заори се бојна вика). в. „као војна команда за кретање, ступање (често са додатком 'марш')“ (Командири напред! — зачу се оштар глас команданта дивизијона) (у борбеним поклицима и војним командама *на̄йрѣд* / *на̄йријед* има интензивнији акценат, а вокал *е* може бити дужи него у обичном говору, како у екавском тако и у ијекавском изговору);

мӣрно — 2. вој. и фиск. а. (у служби узвика, са оштром, одсечном интонацијом) „команда којом се наређује војницима или другим лицима у строју, одреду и др. усправан, непокретан став (с рукама приљубљеним уз тело и састављених пета)“ (Уча командова: — Одред, мирно!) (у војним командама *мӣрно* се изговара дводијелно — припремни дио има неакцентовану дужину, а извршни дио краткосилазни акценат: *мӣр-НО*).

Значења претходних прилога најчешће су стандардна. Компарирани облици разликују се од основних по акценту и / или постацкентској дужини, а у случајевима промјене функције узвици се одликују изговором нешто друкчијим од уобичајеног. Акценатски дублети могу да се јаве у основним облицима (*на̄йрѣд / на̄йријед*), али у компаративу и суперлативу они су обавезни због факултативне неакцентоване дужине.

Као и друге врсте ријечи, и узвици су често вишезначни. Такође, та вишезначност може да укључи промјену функције ријечи, прелазак из једне граматичке категорије у другу:

кӯку / кӯкӯ — 1. (понекад појачано узвиком „леле“) „за изражавање бола, жалости, туге“ (Радоване ... Оде јутрос ... са два мртва сина ... Куку, куку). 5. (у именичкој служби) б. (у нар. пословицама) „жалост; несрећа, зло“ (Док некоме не буде куку, не би некоме благо).

Акценат узвика у многим случајевима одступа од нормe по дужини трајања, по мјесту итд. Тако и неакцентована дужина у *кӯкӯ* обично дуже траје од нормиране. Међутим, кад тај узвик постане именица, његов акценат и дужина се стабилизују и уклапају у норму (обрнут случај је код именице *јуриш* кад је у служби узвика).

У досад анализираним примјерима акценат и / или неакцентоване дужине појединих граматичких категорија на различите начине су алтернирали са акцентом основног облика полисемичне лексеме (остављамо по страни могућа одступања од стандарда у узвцима и у узвично и упитно интонираним ријечима). Постоје и друкчији примјери — они у којима се умјесто поменутих акценатских алтернација јавља опозиција акценатовано : неакцентовано. У првој групи лексема акценат основног облика губи се у значењу које припада другој граматичкој категорији:

ка̄д / ка̄да / ка̄д̄а — (често ненаглашено, нарочито у односно-везничкој служби) прилог за време, везник и речца 1. а. „као упитни и упитно-везнички прилог 1) за време: у које време, у које доба, у којој прилици“ (А кад сте ви из Пожеге?). 3. „у односним реченицама (често у корелацији са „онда“, „тада“ и сл., у везничком значењу а. означава време онога што се казује главном реченицом: у време у које, у

часу у којем“ (Кад се мачка умива, окренувши се ка истоку, слуги на лепо време);

gdě / gđjě — (често ненаглашено, нарочито у односно-везничкој служби) „прилог за место (ређе за правац или време) и везник 1. а. као упитни и упитно-узвични прилог 1) за место: на којем месту; на које место“ (Где си добра задобио ћога?). 3. „у односним реченицама“ а. (често у корелацији са „онде“, „ту“ и сл.). 1) „са значењем места онога што значи главна реченица: на место на којем; на место на које(м)“ (Где је цвет ту је мед).

Ове лексеме су акцентоване у прилошком (упитном) значењу, али остају без акцента у везничком (односном) значењу, тако да имамо опозиције: *kād / kāda / kādā* : *кад, када*; *gdě / gđjě* : *где / гдје*.

У другој групи лексема налазе се приједлози и везници, који су најчешће неакцентовани, али добијају акценат кад им је значење у служби неке друге врсте ријечи:

исїод — предл. с ген. (кад је наглашено: *їспод*) 1. а. „указује на положај с доње стране, под оним што значи реч у генитиву, подразумевајући мировање или ограничено кретање под предметом, почетак померања, излажења из таквог положаја, ретко и померања у правцу таквог положаја, подвлачења“ (Туп и јак ударац с лијеве стране лица избаци му земљу испод ногу). 5. (у прилошкој служби или у елипси, кад је именица у генитиву изостављена) „на нижем месту, доле“ (Испод, доле, Нови Пазар, сасвим доле);

али (кад је наглашено: *ãли*) св. [везник]: 1. „супротна а. за означавање супротности и разлике и за одрицање могућности вршења односно извршења онога што би се очекивало“ (Ласно је говорити, ал’ је тешко творити). 7. у именичкој служби, за означавање: „замерке, противљења, неслагања“ („Али“ ђевојци срећу губи).

Приједлог *исїод* је неакцентован, али као прилог има акценат (опозиција *исїод* : *їспод*). Везник *али* је без акцента, а кад постане именица, добија акценат (опозиција *али* : *ãли*).

Анализа грађе из Речника САНУ показује да је веза између акцента и полисемије сасвим очигледна, како у стандардном тако и у нестандардном српском језику. Јасно се види да неке полисемичне лексеме немају исти акценат у свим значењима и да при томе изостаје било какво условљавање одређеним граматичким категоријама. Много је већа група лексема у којима се повезивање акцента и полисемије не врши на чисто семантичкој основи, као у претходном случају, него на семантичко-граматичком плану — поједина значења остварују се само у одређеним граматичким категоријама, које, опет, имају своје акценте и неакцентоване дужине: значења именица могу

бити ограничена падежом и бројем, придјеви видом и компарацијом, глаголи одређеним обликом, а општа карактеристика именица, придјева, глагола и других ријечи је промјена функције (прелазак из једне врсте ријечи у другу). У овој групи акценат и / или поста акценатске дужине граматичких категорија алтернирају са акцентом основног облика полисемичне лексеме, или се јавља опозиција акценатовано : неакцентовано. Посматрано у цјелини, изгледа да семантичку разуђеност ријечи често прати богатство акценатских алтернација. Области акцената и семантике много чвршће су повезане него што нам се то досад чинило.

ГОРДАНА ДРАГИН
(Нови Сад)

ЛИНГВОГЕОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД ПОСЛЕАКЦЕНАТСКИХ ДУЖИНА У ВОЈВОДИНИ (I)

1. У раду¹ ће се посматрати бачки, сремски и говори Баната шумадијско-војвођанског дијалекта.² Велики број изоглоса (око 30) у Војводини спаја северну и западну Бачку и западни Срем са кикиндском говорном зоном у Банату (његов северни део) као и југоисток Бачке и исток Срема са тамишком зоном (средњи део Баната). Ове

---

¹ После завршеног посла на грађи за монографију *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта* колега Бошњакковић и ја прихватили смо предлог професора Ивића да попунимо *изразине* у студијама које се баве осталим деловима Војводине. У знак поштовања и велике захвалности професору Павлу Ивићу настојаћу да овим прилогом, бар донекле, испуним дато обећање.

² За говор Бачке користила сам грађу из књиге Ивана Поповића *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*, Београд, САНУ, књ. 21, 1968, стр. 248, студије Љиљане Недељков *Прозодијске особине села Каћа*, Београд, СДЗБ, XXX, 1984, стр. 89, рада Марије Шпис *Фонолошки опис говора Парага*, Београд, СДЗБ, XXXVII, 1991, стр. 66, свога рада *Рајарска и њовршарска терминологија Шајкашке*, Београд, СДЗБ, XXXVII, 1991, стр. 85 као и из своје необјављене грађе са терена јужне Шајкашке. За говоре Срема посматрала сам грађу Берислава М. Николића из рада *Сремски говор*, Београд, СДЗБ, књ. XIV, 1964, стр. 209 и студије Павла Ивића *Две акцентолошке новосице из Срема*, Из српскохрватске дијалектологије, Изабрани огледи III, Ниш, Просвета, 1991, стр. 18. Примере из Баната узела сам из монографије Павла Ивића, Жарка Бошњакковића и Гордане Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (прва књига: увод и фонетизам)*, Београд, СДЗБ, XL, 1994, стр. 419. (Ова монографија обилује примерима које сам, најчешће, узимала само селективно.) Узимала сам у обзир и разматрања Павла Ивића из његовог необјављеног дипломског рада под насловом *О говорима Баната*. Бачке и сремске примере узимала сам и из *Збирке дијалектолошких шекстова из Војводине* Невенке Секулић (Београд, СДЗБ, књ. XXVII, 1981, стр. 194), рада Жарка Бошњакковића *Дијалекатски шекстоци из Срема и Баната*, Нови Сад, ППЈ, 21, 1985, стр. 12, из рада *Фонолошки опис говора Моровића*, Н. Сад, ЗММСФЛ, XL/2, стр. 14, Марије Ђулум и необјављене збирке дијалекатских текстова из Руме Љиљане Суботић.

изоглосе предвајају Војводину на северозападни и југоисточни ареал.³ Покушаћу картографски да прикажем важније изофоне.⁴

Питање неакцентованих дужина спада у најинтересантније проблеме војвођанске дијалектологије, пре свега зато што су готово сви говори Војводине захваћени општом тенденцијом губљења дужина иза акцената.

Ово неуједначено чување квантитета иза акцента у Војводини упућује на прелазност њених говора у односу на западније, херцеговачке, који добро чувају ове дужине, и на јужније, косовско-ресавске, који за то не знају. Западну Бачку и западни Срем јаче је заплуснуо херцеговачки талас насељавања, а на истоку била је јача струја са косовско-ресавског терена.⁵ Не треба пренебрегнути ни суседовање Бачке и Баната са севера са мађарским језиком, који има квантитетске опозиције у свим положајима, односно са румунским, са истока, чији прозодијски систем не познаје квантитет.⁶ Ове чињенице објашњавају радикалније укидање квантитета иза акцента у нашим говорима што се иде више на исток.⁷

2. Гласовни чиниоци који утичу на појаву или изостанак дужине иза акцента јесу следећи:⁸

1) место дужине у речи, тј. на ултими скраћивање има више замаха него у унутрашњости речи,

2) гласовни састав слога (ако је крајњи) — на отвореној ултими дужина се слабије чува него на затвореној;

³ О овоме в. Ивић et al. 1997: 473.

⁴ Словне скраћенице које на карти представљају имена села јесу: А — Арадац, Б — Бегеч, БА — Банатско Аранђелово, Бк — Биково, Бг — Батајница, БП — Бачка Паланка, Бш — Башаид, Бг — Белегиш, Бк — Беркасово, Бљ — Бољевци, Вр — Врдник, Гл — Голубинци, Г — Госпођинци, Д — Дероње, Дб — Добрица, Доб — Добановци, Ђ — Ђала, Ж — Жабал, Жт — Житиште, Зм — Земун, З — Зрењанин, Ит — Итебеј, Ј — Јазак, ЈТ — Јаша Томић, К — Каћ, Ки — Кикинда, Ко — Конак, Л — Лединци, Лћ — Лаћарак, Ме — Меленци, Мо — Мокрин, Мр — Мартинци, Мш — Моноштор, Мћ — Моровић, Нш — Нештин, НБ — Нови Бечеј, НС — Нови Сланкамен, НМ — Ново Мишлошево, Пг — Параге, П — Пачир, Пл — Платичево, Р — Рума, Рв — Равно, Сн — Санад, Снт — Сента, Сф — Сефкерин, Сб — Србобран, Смб — Сомбор, СЦ — Српска Црња, Ст — Стапар, СБ — Стари Бановци, Т — Томашевац, Тр — Турија, Ф — Фаркаждин, Цп — Црепаја, Чл — Чалма, Чн — Чента, Ч — Чуруг, Чћ — Черевих.

⁵ О томе в. Поповић 1968: 29.

⁶ О утицају румунског и мађарског језика на тенденцију јачег скраћивања послеакцентских дужина в. Ивић et al. 1997: 476–478.

⁷ О овоме в. Николић 1964: 214, 227 и 371, Поповић 1968: 29 и 95, Ивић et al. 1994: 115.

⁸ Ивић et al. 1994: 95.

3) квантитет претходног слога — скраћивање је радикалније иза дужине него иза краткоће;

4) тонска природа претходног слога — дужина се пре скраћује ако јој непосредно претходи силазни акценат.

Ради се, заправо, о тенденцији уклањања квантитета са крајњег слога у речи као и о избегавању нагомилавања дужина. (В. Ивић et al. 1994: 95). Ако се узме у обзир и чињеница да је у новоштокавском тон слога непосредно иза узлазног акцента виши од тона у осталим слоговима јасан је и утицај чиниоца под бројем 4. Ако се томе дода да је до новоштокавског преношења дужина иза узлазног акцента носила акценатски удар постаје јасно зашто је данас у том положају дужина најотпорнија.

Генерациска припадност је и овде често одговорна за чување, односно, губљење дужина иза акцента. Скраћивање послеакцентског квантитета је процес који траје и оставља за собом видне резултате. Млађа (градска и сеоска) популација свој изговор прво *коригује* уклањањем дуге неакцентоване прозодеме. Све три поменуте монографије доносе грађу из почетка педесетих година и прецизно бележе квантитетске опозиције после акцента. Врло је вероватно да би се данас, пола века касније, у истим селима, осетила (знатна?) разлика.⁹

Мора се узети у обзир и говорни темпо. Ако је он спорији, дужина има више шанси да се одржи и обрнуто.

Реченична интонација¹⁰, као и близина градских центара, такође, условљава утирање квантитетских опозиција у слогу иза акцента.

Судбина првобитно дугог слога иза акцента може бити тројака:

- 1) или се он скраћује,
- 2) или остаје нескраћен,

⁹ О уклањању дуге неакцентоване прозодеме међу млађом популацијом в. у раду Драгољуба Петровића *Фонетика* (93), објављеног у књизи *Српски језик на крају века* под редакцијом Милорада Радовановића, Београд, Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, 1996, стр. 201.

¹⁰ Позивајући се на рад Павла Ивића и Илсе Лехисте, *Прилози истраживању фонетике и фонолошке природе акцената у савременом српскохрватском језику II* (Зборник за филологију и лингвистику VIII, Н. Сад, Матица српска, 1965, 99–111) Марија Шпис констатује: „Дужење кратког (= послетоничног) слога изразитије је у речима крајње нефиналне клаузе, него у онима на крају реченице.“ (Шпис 1991: 573). Ауторка наводи даље да се у говору Парага неакцентована дужина изазвана реченичном интонацијом јавља у финалном положају у реченици и у позицији кратке нефиналне паузе, тј. испред зареза и две тачке. Пошто се ради о факултативним и секундарним дужинама које се могу срести и у другим деловима Војводине, нећу их посматрати као дистинктивне за говор у којем су забележене.

3) или се у изговору једном скраћује, а други пут не (појава факултативне дужине).

Фонолошки и морфолошки услови (појединачно или комбиновано) одређују да ли ћемо имати дужину, краткоћу или факултативну дужину у неком примеру.

У грађи, пре свега из Баната и Шајкашке, наилазила сам и на примере са факултативном дужином и полудужином. Факултативни изговор дужине посматрам као факултативно остварену квантитетску опозицију, а полудужину као оказионалну варијанту дужине. Оба феномена обавезна су у процесу скраћивања дужина који има пуног замаха у посматраним говорима.

Исто тако, треба имати у виду и да се дужина лакше губи ако је удаљенија од акцента, тј. да се од две дужине губи она која није непосредно иза акцента (нпр.: *kòsòm*, *màрамом* и *сїдлїца*).

3. У циљу прецизнијег прегледа квантитета иза акцента користићемо се цифрама којима се означава положај неакцентоване дужине у речи¹¹:

- 1) иза неузлазне дужине у отвореном крајњем слогу (*māzī*),
- 2) иза неузлазне дужине у затвореном крајњем слогу (*rādñīk*),
- 3) иза неузлазне дужине у унутрашњем слогу (*rādñīци*),
- 4) иза ' акцента у отвореном крајњем слогу (*шрїї*),
- 5) иза ' акцента у затвореном крајњем слогу (*шрїїм*),
- 6) иза ' акцента у унутрашњем слогу (*сїáвãње*),
- 7) иза неузлазне краткоће у отвореном крајњем слогу (*вїдї*),
- 8) иза неузлазне краткоће у затвореном крајњем слогу (*òблãк*),
- 9) иза неузлазне краткоће у унутрашњем слогу (*òблãка*),
- 10) иза ` у отвореном крајњем слогу (*сèдї*),
- 11) иза ` у затвореном крајњем слогу (*јунãк*),
- 12) иза ` у унутрашњем слогу (*дèвõјка*).

ДУЖИНА У ОТВОРЕНОМ КРАЈЊЕМ СЛОГУ

Отворена ултима најподложнија је скраћивању (в. горе).¹²

4. Положај 1

а) ^ - > ^ ~ : *сїрам лãмїѣ* Доб Пг, *без мãјкѣ* Ж Г Ч Пг, *брãћã* Ф Ки, *гãздã* Ит, *шѣсї* длãкã Гл, *їũно бїљã* Ж, *двãдес кїлã* Р Мо Сн,

¹¹ Ивић et al. 1994: 97.

¹² О овоме в. Николић 1964: 228–9, Поповић 1968: 79, 80 и Ивић et al. 1994: 98.

кравѧ Пг, *кућѧ* Ж Г Ч Пг, *мѣстѧ* Ч Г Ч Пг, *рага* Ж Г Ч Пг, *славѧ* Г, *њѣнѣ* Гсг Ф, *њѣви* Пг, *бѣли шѣћер* Сн, *бѣли* Пг, *бѣлѣ гаће* Мо, *војно* Пг, *дольна осовина* Чл, *жуйѣ ойѧнке* Мћ, *зѧдњѣ време* Чл, *зѧдњи ѡуѣ* Чр, *зимњѣ* Ф, *зимско дѧба* (често)¹³, *лѣви* Ки Сн, *ѡѧрно* Пг, *стѧри* Гпл Пг, *цѣлѣ ноћ* Чр, *црњи лѣк* (свуда у Срему), *црнѧ кафѧ* Ки, *црнѣ кѧсе* Мо, *ѡрви* Мо Пг, *шѣстѧ* Мо Пг, *шѣстѡ дѧнѧра* Ж, *бѡрѧ* Бш, *вѣжѣ* Р, *врѧѣ* Пг, *гѧчѣ* Бш, *гѡрѧ* Р, *дѧви* Т, *дѧћѣ* Доб Р Т СК Ж Пг, *дѡвѧ* Пг, *јѧви* Доб, *јѧвѧ* Ит, *кѧжѣ* Ф Пг, *крѣнѣ* Пг, *кѡйи* Р Вр, *љѡби* Пг, *љѡчи* Мо, *мѡрѧ* Гл Пг, *нѧћѣ* (свуда у Срему), *нѣмѧ* НС, *ѡйѣѧ* Ил Пг, *ѡрѣчѧ* Пг, *ѡрѡжѧ* Ж, *рѧди* Гл, *рѡчѧ* Пг, *сѧди* Км, *сѡвѧ* Доб Гл Пг, *чѡвѧ* Пг, *вѡчѡ* Пг, *дѧћѡ* (свуда Срему) Ф СК Пг, *кѧжѡ* Пг, *нѧћѡ* Пг, *рѧдѣ* Пг, *рѧнѣ* Ж, *скрѣчѣ* Ж, *срѣкнѡ* Пг, *вѡкѡ* К Ж Г Ч, *скрѡ* Ђ, *ѡѡкѡ* Вр НБ;

б) - - > - ~: *зѧдрузѧркѧ* К, *ѡрошѣнѧ* К, *кѧрѣѧнѧ* К, *лѧћѡцѧ* К Ж Г Ч, *нѧдничѧркѧ* К Ж Ч,¹⁴ *нѧдничѧрѧ* К Ж Г Ч, *нѧдничѧркѡ* К Ж Г Ч, *исѡѡѣ ѡѣнѡѣрѧ* ко *дѡвојкѣ* Сф Мо, *ѧвѣѣѣ* Гпл К, *ѧљѡнѧ* К, *ѧѡѡѣѡлѧ* К, *бѧбѡѣѧ* К, *бѡрѡѡѧ* Чћ, *бѡсѣрѧ* К, *бѡкѧвѧ* К, *вѡшѧнѧ* Бш К, *вѡћѧкѧ* К, *ѡѣѣ гѡдѡнѧ* Гл Р, *чѣѣрдѣз гѡдѡнѧ* Бћ Мр, *грѡдѧвѧ* К, *грѡменѡвѧ* К, *гѡсѧкѧ* Гл К, *гѡслѧрѧ* К, *дѡнѧрѧ* Р, *шѣс дѡнѧрѧ* Гл, *ћѡѡѡрѡѣѧ* К, *сѣдѧмнѧѣѣѣ ѡѧдѧ* Гл, *ис кѧсѧрнѣ* Р, *ѧрѣнѡѣ* К, *бѣлѣжнѣкѧ* Мо, *ѡз бѡрѡѡѧ* Чр, *жѡдрѣбѡдѡѣ* К, *зѣѡвѧ* К, *јѧсѧлѧ* К, *јѡѡѧрѧ* Гл Р, *кѧндѡлѧ* К, *кѧрѧѡѣ* К Ж Ч Г, *кѡнѧѡѧ* К, *кѡѣлѡвѧ* Бт, *крѧстѧвѧѡѧ* К Ж Г Ч, *крѣвѣѡѣ* К Ж Г Ч, *крѡѡѧкѧ* К Ж Г Ч, *лѧкѡѡѧ* К Ж Г Ч, *лѣѡѧвѧ* К Ж Г Ч, *ѡѣдѣс лѡѡѧрѧ* Р, *чѣѡѡѣр мѣсѣѡѧ* Р, *мѡрѧкѧ* Бш, *мѡѡѡѣкѧ* К, *мрмѡѧкѧ* К, *мѡѡѡѧрѧ* К Ж Г Ч, *ѡсѧм нѣдѣѧ* Вр,¹⁵ *нѣколѡ нѣдѣѧ* Р, *сѣдѧм нѣдѣѧ* Р, *ѡбрѡѡнѧ* К, *ѡѡѧнѧкѧ* К, *мѧлѡ ѡрѧѧ* К Ж Г Ч, *ѡѣсѧмѧ* К Ж Г Ч, *ѡдѣѡѡѧ* Мр, *ѡдѡѡѡѣѧрѧ* К Ж Г Ч, *ѡрѡѡѡѡѣ* К Ж Г Ч, *ѡѡѡѡѧ* Ф К, *рѧѡѡѧ* К, *сѣдѧлѧ* К Ж Г Ч, *слѣдѡѧнѧ* Вр, *смѡкѧвѧ* К, *снѡѡѡѧ* Л Чр, *срѣћѧкѧ* К, *бѡлѡ је ѡнѡ стѡдлѡѧ* Ж, *ѡѡѧкѧвѧ* К Ж, *рѡѡѡѧ* Чр Бт, *ѡрѣѡнѧ* К Ж Ч, *сѣдѧм хѡѧдѧ* Гл, *ѡѡрѡѡнѧ* К, *ѡѡѡѡѧѣ* К Ж Г Ч, *ћѡѡѡѧ* К Ж, *чѣѡѡѧ* К, *ѡд чѡкѡѡѡѧ* Вр, *бѡѡѡѡѧлѧ* СК, *бѡѡѡѡѧ* К, *бѡѡѡѧ* К, *брѧдѧвѡѧ* К, *брѣзѡбрѧзнѡѧ* К, *вѧѡѡѡѧ* Ф, *вѡѡѡѡѧ* К, *вѡнѡгрѧдѧ* Вр Ск, *брѣз гѧћѧ* Ф, *грѧнѡѡѧрѧ* К, *дѡѡѡѡѧ* Ит СК К, *чѣѡѡѡѡѧ дѡвојѡѡѧ* Р, *брѣз дѣлѡѧ* Ј Ж Ч Г, *длѧнѡѧ/длѧнѡѧ* К, *ѡз Дѡбѧнѡѧѡѧ* Доб, *дрѡмѡѧ* К, *ѣрѡѡѡѧѡѧ* К, *лѡбѣнѡѧ* К, *лѡбѣнѡѧѡѧ* К, *Мѡлѧнѡкѣ* Ј, *мѡѡѡѡѧ* Ј, *мѡѡѡѡѧ* К, *нѡѡѡѡѧѡѧ* К Ж,

¹³ У Николићевој студији јави се понекад уз пункт ова одредница без прецизног територијалног одређења као и *свуда*, што упућује на максималну територијалну заступљеност.

¹⁴ В. шта се о овим акценатским ликовима каже у Недељков 1984: 295.

¹⁵ Уз овај акценатски лик Николић, као равноправну, даје и варијанту са две послеакценатске дужине (*ѡсѧм нѣдѣѧ*).

Банáһáнá К, *бéсöвá* К, *бúбáлицá* К, *Врднiчáнá* Ј, *зáглáвáкá* К, *закéрáлá* К, *заминдрáвáњá* К, *Лéдинáцá* Ј, *Лiчáнá* К, *нáлiчјá* К, *нáмеснiкá* К, *и́рэзимењáкá* К Ж, *рáскршићá* К, *рiтiтöвá* К, *сáтiтöвá* Ј, *брéз сóницá* Сн, *чéснiцá* К Гл, *ис Пáлáнкé* Пг, *од iу́иушкé* А, *из црквé* К Пг, *Црнòгòркé* Пг, *и́рилiкá* Ј,¹⁶ *и́рòносáцá* К, *резáнчiћá* К Ж Г Ч, *скáкáлiшићá* К, *и́ркáлiшићá* К, *од сiв́рáнé устiáшá* Доб, *учи́иéљицá* К Ж Г Ч, *чéстiшићöстiй* К, *шарáмiдöвiћá* К, *вéчёрњи* К, *вòјнiчкá кáсáрнá* Мћ, *вòлòвскá кòлá* Чл, *гáздiнскi* Гл, *из гáздiнскé кúћé* Гл, *госiдiнскi* Ит, *грчáнскú стiáницy* Мћ, *дòмáић* К, *јéсéњи* К Ж Г Ч, *дiрòшићáјнò* Пг, *идòкòјнá* Пг, *рáшáрскi* Пг, *свéчáрскú* СЦ, *сéвёрни* К Ж Г Ч, *сéљáчкú* Пг, *сирòштињскi* Гл, *сиáинскi двòр* Л Мр, *уи́рвэњáни кúйус* Мо, *црéйáјскi* Ф, *иéштiнáјстié гòдинé* Бш, *дéвéштi* К Ж Г Ч, *дéсéштi* К Ж Г Ч, *једáнáјстiò* Ј К Ж Г Ч, *чéтвёрти* Пг, *дòбiвá* А, *донéсiвá* Цп, *зáштiвáрá* Пг, *изв́рнé* Доб, *изглéдá* Вр, *издáјé* Пг, *изiћé* Вр, *кукúречé* Ф, *нé м́рсi* Т, *нé и́лáћá* Пг, *нé скiдá* Пг, *òкрéнé* Доб Р, *òкрéћé* Ит Сф Мо, *òйрáљá* Гл, *òйрскá* Пг, *идзнáјé* Гл Л Чр, *идòнáшá* Пг, *идiйрскá* Вр, *рáзглéдá* Пг, *узáјми* З, *у́ишé* НС, *зáбáвiдú* Бш, *зáвёршé* Пг, *извáдé* Чл, *и́мáдú* (често у Срему), *кúйујéдú* К Ж Г Ч, *нé знáдú* Мо, *нé шiу́жшú* Ит, *òштiлúжé* Пг, *идзнáјú* Чр, *и́рiвáштié* Пг, *сiврёмáдú* Л Чр, *сiврёмiдú* Бт Чр Чл, *у́вáштiу* Мр Сф З, *ушэкнéдú* Чр, *òбúкò* Гл, *òдрáстiò* Пг;

в) " - - - > " ~ ~ : *гòдiнá* Р, *и́мáдú* (често у Срему),¹⁷ *лéбöвá* ЈТ, *д́рáјá* Т, *вд́ћáкá* Ит, *гòдiнá* Ит Сф Т Сф Бш, *крáјцáрá* Сф, *дòбiјéдú* ЈТ, *ндсидú* ДБ Т, *скúйидú* Т;

г) ^ - - - > ^ ~ ~ : *брáвáцá* Чл, *вáљáкá* СК, *врáбáцá* Ј, *седáмдéс мéштáрá* Бђ, *Кáрлòвцá* К, *крiвáцá* Бђ, *лáнáцá* Мћ Т Ф Бш СК, *мáлáцá* Ж Г, *Нéмáцá* Бљ Бт Ж Г Ч, *и́рáвáцá* К Ж Г Ч, *рáдiнá* Ж Г Ч, *свiрáцá* Ит, *Србáљá* СК, *чвáрáкá* Вр Ж Г Ч, *члáнáкá* Мр, *зидáни* Мћ, *дòћéдú* Р, *кáжéдú* Сф СК, *кúйдú* СК, *нéмáдú* Т, *рáдидú* Гл, *чúвáдú* Сф;

д) \ - - - > \ ~ ~ ~ : *и́мá свòгá уiрáвнiкá* Гл, *арéндáштòрá* К, *Дáлмáтiнáцá* Ф, *кòмáрáцá* Ј, *черес кòмáрáцá* З, *мúшкáрáцá* Р, *навiјúштáкá* К, *òстiрвáцá* К, *идчéштáкá* К, *завáривáдú* Сф, *извáдидú* Бт, *нáнижéдú* Т, *и́ијучéдú* Т, *и́рéскáчéдú* Т, *и́рòмёнéдú* СК, *рáзбијáдú* Гл, *у́вáштiдú* Доб, *уциш́нáвáдú* Гл.

Одвојено се могу посматрати вокативи типа *Бòрò* Ит Ж Г, *Сéјò* Ит, *Пáјò* Ит Ж, *Нáдò* Ит Ч, где се не ради о старој вокалској дужини (наставачког -о) већ о експресивном дужењу ултима у довикивању. И у примерима *двéстiò* СК, *иéштiò* НБ СК Ит Г, *шéстiò* Сн Ч Г сложене чувају, делимично, аутохтони акценат својих сраслих делова.

¹⁶ О природи овог акцента в. Ивић 1991: 285.

¹⁷ Ово су варијантни облици са *иéштi* *гòдiнá*, *и́мáдú*.

5. Положај 4

а) код *Аце Мо*, из *баишће Ф*, из *бригаде Снт*, *шејка Буле Мћ*, *Ва-се Г*, осим *војске Ф Мо*, из *војске Вр*, *деда Миће Мћ*, *голубова Ф*, *дрва Р*, до *йочейка зиме Доб*, *боју се золье К*, од *Лазе Г*, код *Љубе Ф*, *Пере Ки*, *кош йоје Пг*, од *ше йује Р*, *роде Ж*, *руке Пг*, *беле свиле К*, *снаге Пг*, *ош Соке Мћ*, са *сйране Р Мћ* З Г Пг Б, *Томе Г*, *има йраве БП*, *йуге Пг*, иза *Чике Мћ*, *бичади Бш*, *бомбона Гл*, *вода Б*, *виногради Доб* Чр Нш, *гавранова Чр*, са *грана Ж*, *гушйића* (свуда у Срему), *дана Мћ* Г, *дарова Мр*, *йейнāj шеснājс душа Доб Р*, *зецова Ит*, *јабланова Нш*, *Јевреја Р*, *керова Мћ*, *колача Пг*, *коња Л Чр Чћ* Г Снт, *дванес крсйа Сф*, *крсйа Чл Л Чћ*, *крујакова Мћ*, *Мацара Р*, *седамнājс месеци Вр*, *момака Бт Л Чр Р*, *нога Ж Б*, без *ногу Доб Ж*, *нумери Бљ Л Чр*, *обичаја Л*, *оваца Гл*, *ошйаца Чр*, *йачића* (свуда у Срему), *йланина СК*, *йешкйра Ж Пг*, *йрасйца* (свуда у Срему), *йилића* (свуда у Срему), *йушйи Г*, *сйшйи Г*, *свайшова Мћ*, *свиња Мћ* Нш Б, *сесйара Мћ*, *синова Бт Бћ* Ј Сф Г Б, *случаева Л Бк*, *снойа Доб Чр*, *Срба Р*, *свй сйрана БП*, *судова Л Чр*, од *ћебади К*, *ћилимова Нш*, *ћурића* (свуда у Срему), *фашйи Ки Г*, *Хрвашйа Р*, од *оне сйране Пл Нш*, *чойорева Бт*, *Шваба Р*, *шешйра Мћ*, *Шокаца Чр*, *бели Гпл СК*, *леши камења Гпл Т*, *цели месец Ит*, *вреди Р* Г Пг, *врйшйи Ж*, *врше Р*, *гледи Г*, *даје Доб Чр*, *дречи Мо*, *живи Р Мћ* Г Пг, *кйиш Бш*, *мири Мћ*, *мрзи Г*, *оврше Ж*, *йасе Р*, *йури Пг*, *йлеви Ж*, *йригледи НБ*, *расйе Вр*, *сече Сб*, *шрйй Р*, *ћушйи Мћ* Г Ч Сб, *украде Доб*, *цврчи Ит*, *цури Ж*, *шени К*, *вреду Сн*, *вршу Сф*, *вучу Т Ж Г Б*, *гледе* (често у Срему) Г, *гледу Ки*, *даду Бк Мћ* Пг Б, *дају Чр*, *довучу Ф*, *дречу Ки*, *знаду Пг*, *краду Пг*, *йасу Г*, *йодвикйву СК*, *ошучу Пг*, *секу Ф* Ки Мо, *сйасу Бћ*, *шресу Г*, *шучу Мћ* Г Пг, *букно Г*, *вику Ф*, *дариво Гл*, *завезо Ђ*, *избегаво Пг*, *исйисо Пг*, *казо Ф* СЦ Р НС Г Пг, *ману Ф*, *моро Бг Вр Мћ* НБ Г, *надо Мћ*, *огрно Бк*, *окрено Бг*, *йисо Пг*, *йоказо НМ*, *йосрно Гл*, *йродаво СК*, *йромено ЈТ Ки*, *йричо Мћ*, *ручо Г*, *ужйиво Г*, *чучо НБ*;

б) *бразде Ст*, *главе Ст*, од *чешрнājс дана Р*, *зиме Ст*, *йакешйић керме Мћ*, *куме Мћ*, код *мајке Мћ*, *майуре Ст*, *йиве Ст*, *ране Пг*, *Саве Мћ*, *шејка Сшoje Мћ*, *Труље Мћ*, *шйрудле Мћ*, *браова Пл*, *бува Смб*, *вагона П*, *йдшреба војске Лћ*, *врсйа П*, *гласова Ст*, *дана Р Мћ* Пг, *дасакa Смб*, *душa Д*, *земаља Мћ*, *зецевa Мћ* Бк, *зечевa Пл*, *јaja Ст*, *квадрашйа Ст*, *колача Лћ* Пг Сц, *колега Смб*, *конаца Пг*, *крмака Д*, *крсйа Бк*, *курјакова Сц*, *курјацй Д*, *лећа Смб*, *људй Мћ* Д Сц Ст П, код *мајке Мћ*, *заробљеника Мћ*, *колача Мћ*, *комада Мћ*, *месеци Д*, *милијона Пг*, *крашйи ногу Мр*, *одликовања Смб*, *йарй Ст*, *йерсона Ст*, до *йешйа Сц*, *йешкйра Гпл Мћ*, *йовереника П*, *сшo йушйа мћ*, *речи Сц Ст*, *салашйа Ст*, *сйшй Д Мћ*, *свечара Мћ* Пг, *Селе Вармеђине Лћ*, *сесйара Мћ*, *свиња*

Пг Д Мћ, *синовā* Д, *слаикѝшā* Д, *код дрѹги слѹгā* Лћ, *снајā* П, *сноѝā* Бк, *снеговā* Бк, *сресѝāвā* П, *ѝањѝрā* Гпл Лћ, *ћилимовā* Мр, *сѹдā* Пг, *ујāци* СЦ П, *ѹсѝā* Ст, *фудбалерā* Сц, *зрнaстѝе хрāнē* Гл, *Хрвāѝā* Мћ, *цветѝовā* Мр, *цигарā* Мћ, *ѝлѝшени црēвā* Сц, *о-ѹенā* Мћ, *маснē сōдē* Пг, *црнѝ* Ст, *овршē* Д, *сечē* Ст, *сиāсē* Бк, *ћѹѝѝ* Ст, *вршē* Ст, *вѹчē* Мћ, *глēдѝ* Пл Чр Мр Чл, *дāдē* Мр Мћ Бк, *жѝвѝ* Ст, *знāдē* Мћ, *навѹчē* Мћ, *озēбē* Мћ, *сиāсē* Бк, *ћѹѝѝ* Мћ, *вршѹ* Лћ, *глēдē* Мр Ст, *дāдѹ* Нш, *дāјѹ* Чл, *жѝвē* Ст, *знāдѹ* (свуда у Срему), *не смēдѹ* Ст, *ѝасѹ* Лћ, *ѝѹкѹ* Мћ, *ѝēѝō* Б Р, *окрѹгō* БП, *вѝкō* Пг Д, *даривō* Тр, *дѝрō* Сб Б, *забрањивō* Б, *зайѝсō* Смб, *зайѝѝō* Сб, *извињāвō* Пг, *изглēдō* Г, *кāзō* Гл Мћ Смб П Тр, *кōшѝō* Лћ, *крēнō* Б, *крчō* Тр, *мōрō* Мћ, *найѝсō* Пг, *одвāљō* Тр, *окуѝрō* Пг, *ѝсō* Сб, *ѝѝѝō* Лћ, *ѝлāћō* Лћ Сб, *ѝоѝѝсō* Пг, *ѝосмāѝрō* Пг, *ѝоцēњѝвō* Мћ, *ѝредвићō* Мћ, *ѝрошеривō* Мћ, *ѝрѝчō* Рв, *ѝромēнō* Сб, *ѝрōбō* Сб, *расѝārō* Гл, *рѹчō* Пг, *сѝрāдō* Мћ, *фанѝāзирō* Сц.

6. Положај 7

а) " - > " ~: *код бāбē* Мћ, *нēмам брѝгē* Пг, *код Вēрē* Мћ, *у мoг дēдē* Ф, *код дēдē* Пг, *код кѹћē* Мћ, *ѝдла лиѝрē* Мћ, *код мāмē* Мћ, *до ѝлēвē* Мћ Ф, *рēѝē* Мћ, *од ѝēѝѝкē* Мћ, *двē ѝѝнē* Ит, *нōгѹ* Гпл Бћ Мћ, *нēкѝ* Мћ Пг, *нāѝѝ* Пг, *свāкѝ* Пг, *Бāдњѝ дāн* Т, *бōжјѝ* Пг, *вēсō* Гл, *жēнскѝ* Мо, *крāѝѝкѝ нōгу* Л, *ѝрāвѝ* (свуда у Срему) *срѝскѝ* СК Пг, *бōљѝ* Сн Пг, *вēћѝ* Мо Пг, *вѝшē* Мћ, *дāљē* Пг, *дѹжē* Пг, *жѹћē* СК, *мēкшē* Мћ, *млāћѝ* Пг, *лēѝчѝ* Ки, *лēѝчē* НБ, *лēѝшē* Пг, *дрѹгѝ* Ф Мо Мћ, *дрѹгō* Мћ, *ѝрēћē* Мћ, *ѝрēћѹ* Ки, *бāци* Пл, *бēрē* Доб Бт Вр Чр, *брѝјē* Нш, *вѝдѝ* Мћ, *вѝсѝ* Доб, *вōлē* Т Сф Ф, *врāћā* Доб, *глēдā* Бт Чр Пг, *дēнē* Ж, *дēрē* Гл, *зāзрē* БА, *рћкē* Чр Л Чћ, *ѝгрā* Пг, *ѝмā* Доб Гл НС, *јēдē* Доб Гл, *кōѝā* (свуда у Срему), *кōсѝ* Р Ж, *кѹвā* Пг, *лēгнē* Бћ Вр Чр Чћ, *мēћē* Гл Ж, *мōжē* Бг Р Мћ, *нōсѝ* Бш, *ѝдā* Пг, *ѝаднē* Ж, *ѝēвā* Гл Сф, *ѝлāчē* Вр, *ѝдчнē* Ж, *ѝѹкнē* Мћ, *ѝѹцā* Пг, *рōдѝ* Доб, *сēднē* Бт Пл Чћ Мћ, *сēћā* Пг, *сѝѝā* Ж, *сѝсā* Доб Р, *скōчѝ* НМ Мћ, *слāбѝ* Пг, *срēћē* Мћ, *сѝāнē* Гл, *ѝēрā* Ж Пг, *ѝрēбā* Ж, *хрјсē* БА, *чѝсѝѝѝ* Мћ, *чѹјē* Пг, *ѝāѝћē* БА, *бēрѹ* Доб Чр, *вōлē* Вр, *гāзē* Лћ, *дēнѹ* К Ж, *дēрѹ* Мћ, *знāјѹ* Бљ Доб Чћ Мћ, *ѝгрѹ* Ф, *ѝдѹ* Бљ Бт Мр Мћ, *ѝшѝѹ* Мћ, *кōсē* М, *лēгнѹ* Бћ, *мēѝнѹ* Доб, *нōсē* Ж, *ѝрāвē* Мћ, *ѝѝљѹ* Л Чр, *бēжō* Пг, *вѝксō* Р, *глēдō* Пг, *ѝзнō* Мћ, *кѹвō* Мћ, *лāгō* Гл, *лēжō* Пг, *мōгō* Р НС, *ōбрō* НМ, *ōднō* Гл НС, *ōрō* Бш, *ѝрōдō* Пг, *сēјō* Ф, *сēкō* Ф, *скѝнō* Р К Ж Ч Г, *слāгō* Мо, *смѝјō* Мћ, *сѝѝгō* Р, *ѝрēбō* Бг, *ѹзō* Вр Лћ, *кōлкō* Мћ, *ѝдлкō* Мћ, *днā* Гл;

згрāдē Мћ, *ѝдла кѝлē* Пг, *ѝѝѝ лиѝрѝ* Пг, *ѝсѝē* Гл, *ѝсѝō* Пг, *мѹшкō* Пг, *нēкѝ* Пг, *нēкō* Пг, *ѝрдшлē гōдинē* Пг, *ѝдлкē* Пг, *ѝдлкō* Пг, *бōљē* Мћ, *дрѹгē* Пг, *дрѹгō* Пг, *вѝдѝ* Гл Мћ Пг, *ѝмā* Р Вр, *јēдē* Пг, *кōѝā* Бк, *кѹѝѝ* Пг, *мēшē* Лћ, *ōдē* Пг, *ѝѹцā/ѝѹца* БП, *ѝѹцā* Лћ, *сēднē* Пг, *сēјē/сēје*

Гл, сѣйā Вр, срѣћē Мћ, шрѣбā Пг, чѣкā Лћ, дāју Мћ, ддū Пг, ѿлāчу Пг, ѿдзвō Пг, ѿрѣдō Лћ, ѱзō Лћ, дндā Гл Лћ Пг, ддклē Пг.¹⁸

б) ˘ ˘ - > ˘ ˘ ˘: бāлегē ЈТ, осамдесет̄ и шр̄и гддинē Зм, двē гддинē Доб, шр̄инāјст̄иē гддинē Р, гддинē Ј, ѿма дѣшелнē Гл, од зāвōē Пг, мāш̄ерē Мћ, Пāзовē Мћ, нēма ѿдш̄ребē Пг, кош̄ с̄тāницē СК, и сū-ве флѣкицē Доб, бд̄ж̄иј̄ Мћ, вѣлик̄и Пг, крāвльиј̄ Ф, ѿдорскē Пг, ѿ-ло̄ѿр̄ивредн̄и Пг, с̄тāрaчк̄и БА, дбадвē СК, вѣрујē НМ Пг, нāбијē Мћ, нē идē Пг, ѿд̄иц̄ē Вр Мр, сāкријē Пг, ѿш̄иц̄ē Ки, глѣдају Ж, дд̄б̄ију Пг, кўвају Пг, кўцају Пг, ѿк̄ују Мћ, ѿд̄крију Мћ, ѿд̄иц̄ију Бт, ѿц̄ају Мћ, с̄ир̄емају Бт Л Чр Мр Чл, ш̄ѣрају Мћ, дд̄ир̄инō Мћ, кўѿовō Пг, ѿр̄ѣш̄ō Ф, с̄тāновō Пг, шкōловō Мћ, до ѿвечē Доб.

в) ˘ ˘ - > ˘ ˘ ˘: кōд бабē Мћ, ѿз бањē Пг, ѿрикō барē Мо, ѿз Боснē Пг, до гāлијē Вр, ѿма елѣкт̄ричарā Гл, зубачē К Ж Г Ч, од колēбē Доб, ѿс кочинē Ф, окō кравē НМ, курузовинē Гл, кōш̄ кућē Пг П, кōд кућē Пг, кōд мамē Пг, у Нēмачк̄у Пг, од ѿд̄ир̄икē Мћ, ѿўни ѿр̄аши-нē Гл, ѿз Румē Мћ, ѿз школē Пг, нѣговē Ме НМ, кōд нашē Мћ, бд̄-ж̄иш̄н̄и Ки, вѣлик̄и дāр Чр, дāнаш̄н̄ē Ф, др̄вен̄и Л, дѣбелā Л, дѣбелу Мћ, дубокē НМ, дубокō Чл Пг, дугачкē Чл, мōмачкā Л, нēмачкā дѣца Пг, ѿеченō Пг Снт, ѿ ѿред̄н̄у сдбу Пг, свѣкровскā чāст̄и Л, ѿзан̄и крāј Чл, ш̄ирокē гāће Мћ, весѣлију Пг, с̄тāрију Пг, дд̄несē Бт Чр Мћ, зā-ш̄екнē Бћ, ѿзбав̄и Мћ Сб, калем̄и Вр, нāденē Пг Мш, нам̄ирујē Р, нā-ѿрав̄и Мћ, нē берē Бт, нē бидē Ф НБ, нē вид̄и Р, нē волē Мћ, нē кос̄и К, нē ѿерē Чр, нē сећā Пг, нē ш̄ребā Пг, дберē Доб Бт Пл Вр Сб, дкōѿā Ф Бш Пг, д̄ѿерē Мр, д̄с̄тāнē Ж, д̄ш̄имā Мћ, д̄ш̄икинē Ж Г Ч, ѿд̄могнē Доб, ѿд̄сваћā Пг, ѿд̄сисā БА, ѿд̄ш̄иар̄и Вр, ѿд̄шāлē Р, ѿр̄д̄ѿаднē Ж, ѿват̄иј̄ Бт Пл Мћ, ѿвод̄и Гл, ѿдар̄и Ф, ѿзорē Пг, ѿмор̄и Мћ, ѿс̄тāјē Пг, ѿш̄екнē Доб Л, бāцају Ж, ѿмају Пг, кōѿају Доб Бт Р Вр Мр Чл, нē смеју Мћ, дберу Бћ Бк, окōѿају Бт Чл, д̄ѿеру Бљ Чл Чћ, д̄ш̄ерају Мћ, д̄ш̄имају Мћ, ѿд̄знају Бт Мр, ѿд̄с̄тāвē Ж, ѿват̄иē Бт Чр, ѿс̄тāју Пг, ѿш̄екн̄у Л Мћ, дд̄чекō Мћ, ѿзашō Доб Пл Мр Чр Мћ, ѿзбегō Пг, ѿсекō Пг, д̄ш̄инō СК, ѿд̄гинō Мћ, ѿд̄сијō Пг, ѿр̄ибегō Пг, ѿр̄д̄нашō Нш, сāчекō Ф;

Дужина иза неузлазне краткоће којој претходи краткоюзлазни акценат, забележена је у Пг (у југозападној Бачкој), Мћ и Лћ (у западном Срему):

¹⁸ Факултативност ових дужина мора се схватити врло условно. Први пример је из текста који представља спонтано приповедање испитаника, док је други из на-кнадног читања истога текста. Стога, сматрам валиднијом прву варијанту (обично са дужином). В. Секулић 1981: 107–306.

сла̀нинѐ Пг, *гòвећи* Пг, *лòвачкѐ чàраѝе* Мћ,¹⁹ *иму̀ннију* Гпл Пг, *нѐ могу* Пг, *дòлази* Мћ, *дòчкѐ* Мћ, *нѐ шрѐбѐ* Пг, *òшворѝ* Пг, *улази* Мћ, *дòносѐ* Пг, *дòчкò* Лћ;

г) ' - - > ' - - : *од ир̀лѝавишѝинѐ* Гл, *брез р̀зликѐ* Мо Сн, *доби́-јају* Гл, *д̀ријају* Мћ, *лу́јају* Пг, *мòрају* Пг, *на́личѝ* Ит, *и́ишају* Мћ, *ио-грѐвају* Р, *и́рейрича́вају* Мћ, *сѝрдају* Р, *ш̀учеду* НМ, *уби́јају* Пг, *о̀ишри-ликѐ* Ј.

У Пг забележен је пример *аф̀шòбускѝ*, у којем се чува дужина. Могуће је да се ради о дужењу вокала пред енклитиком која није дата уз пример или о последици реченичне интонације.

Цео Банат, већи део Бачке (углавном њен источни и североисточни део) као и источни и североисточни Срем не чувају квантитет иза акцента у овом положају. Само у неким пунктовима (Гл Вр Мћ Лћ Пг) јавља се спорадично дужина у различитим морфолошким категоријама, и то непосредно иза краткосилазног акцента и неузлазне краткоће ако јој претходи краткоузлазни (в. 7а и 7в).

Посебно ће се посматрати примери вокатива са дугим крајњим слогом:

дѐцò Р, *дòдòлѐ* СК, *Д̀аница* Ит, *Д̀ра̀гица* СК, *Л̀ејосавѝ* Ф, *Николѝ* Р, *жѐнò* Ж Г Ч, *Гòрданѝ* Ч Ж.

У примеру *а̀јдѐ!* Р (у узвику за подстицање) дошло је до емфатичког дужења крајњег вокала.

7. Положај 10

а) *ка̀бò* Сб П, *ко̀шò* Пг, *иòсò* Пг Д Р, *иòсле бòрбѐ* Лћ, *б̀урѐ* Мћ, *с̀ирѐмио вòдѐ* Р, *Ц̀рне Гòрѐ* Мћ, *д̀воранѐ* Мћ Ст, *чѐ̀шворо дѐцѐ* Лћ, *и́мам м̀ал живи́нѐ* Ст, *зѐмљѐ* Р Мћ Лћ, *зла̀йни́нѐ* Мћ, *и́рѐ зòрѐ / и́рѐ зòре* Вр, *сѐ̀сѝрѐ* Мћ, *ис̀иод р̀уку* Гл, *ру̀ку* СЦ Ст, *сл̀угѝ* Гпл Ст, *сл̀угу* Мћ, *òнѝ* Мћ Пг, *òну* Мћ, *òнò* Мћ Лћ Пг Д, *òнѝ* Гпл Пг, *òвѝ* Пг, *òвò* Мћ Пг, *òвѐ* Мћ Пг, *зѐмљѐ òвѐ* (песма коју пева дете од 5 година) Вр, *ѝстиò* и *òвò* Р, *òву* Рв Пг, *òвѝ* Гпл Р Мћ Пг, *кòју* Пг, *сви́мѝ* Мћ, *В̀ајскѝ* Д, *дѐ-бò* Мћ Лћ Тр, *дòл̀нѝ сѐла* Чл, *од жѐнскѝ* Лћ, *зѐмљ̀ани л̀анци* Чл, *кòжу кра̀шкѝ* Мћ, *к̀ру̀йни* Чл, *мѐснѝ* Лћ, *г̀рад мòрскѝ* Вр, *òш̀ири* Гл, *иòл̀скѝ иòслови* Гл, *и́ријатѝѐл̀скѐ* Лћ, *г̀рад р̀ускѝ* Лћ, *сви́њскò* Д, *ш̀вр̀ди* Гл, *шѐшкѝ в̀ра̀ша* Мћ, *ш̀у̀ђи* Гпл Пг, *чо̀јани и́р̀слуци* Чл, *јѐднò је јѐднò* Гл, *б̀ерѐ* Вр Мћ Бк, *б̀удѐ мòгло* Лћ, *в̀аљѝ* Р Мћ Д, *не в̀аљѝ* Бт Мћ, *гòрѐ иѐћ* Лћ, *дòвѐдѐ* Мћ, *дòдѝ* Мћ, *донѐсѐ* Мр Чл Мћ Бк Лћ, *мòго да д̀ура* Смб,

¹⁹ Примери овога типа потичу из Моровића и Лаћарка у западном Срему и не иду у прилог Николићевој тврдњи да „кад није непосредно иза акцента, дужина се у целом Срему у последњем отвореном слогу губи“. (Николић 1964: 228)

задрџи Мћ, засїи Доб, звонї Лћ Пг Ст, зовє Вр Мћ, ивєрā Ст, идє Пг Ст, изнєсє Мр Чл Мћ, їмā Гл Мћ Лћ Д Ст, исїєчє Мр Мћ, кōїā/кōїā Бк, кұшљā Ст, лєжї Мћ Пг, мањкā Ст, обєрє Мћ, обєћā Мћ, обрїјє Чл Мћ, одвєдє Пг, однєсє Лћ, оїлєшє Мћ, њојāчā Мћ, њонєсє Бт Бђ Чл, њосїòјї Мћ, њошїєчє Ст, њрєшрчї Мћ, њрòдā Мћ, сєдї Мћ Пг, смрдї Мћ, сшòјї Мћ Пг Ст, шєчє Мћ, увєзє Доб Чр Чл Мћ, угєушā Мћ, удā Мћ, унєсє Мр Бк Чл Мћ, учї Лћ, чїшā Пг, бєжє Р Ст, бєрї Доб Л, бò-јє Мћ, бòлї Мћ, донєсї Доб Мћ Нш, зòвї Ст, идї Мћ Ст, изнєсї Мр Чл Мћ, однєсї Мр Лћ, оїєрї Мћ, њїјї Доб Л, смєјї Бк, смрдє Мћ, унєсї Пл, учє Лћ Ст, вòлò Мћ Лћ Сб Пг, дòшò Мћ, дòшò Вр Мћ Лћ Сб Пг Тр, зāшò Лћ, њгрò Пг, изāшò Доб Мр Мћ Пг Смб, изїмò Сб Ст, їмò Мћ Лћ Пг Сб Рв Б, їскò Лћ Сб, їшò/їшао Вр, їшò Вр Мћ Лћ Смб Б, нєсїò Смб, òвò Тр, òсїò Мћ Пг Ст Тр, òшїò Пг Рв, òчò Гл, òшò Лћ, њòјò Гл, њòслò Смб, њрївò Пг, њрїшò Пг, њронāшò Мћ, њрòшò Мћ Ст, свїд је њрòшò Лћ Смб, разòлò Пг, снāшò Пг, үвò Мћ, үсїò Мћ Тр, үшò Сб Пг, вāкò Мр Мћ, вāкї Мћ, зāшò Мћ Ст, кāдā крєну Гл, кāкā Мћ, колї-кò Мр, нāкє хрāбрє Лћ, овāкò Бђ, онāкї Мћ, сādє Пл, шāкā Мћ, шāкò Бљ Бђ Мр Мћ, шòлїкò Мр Мћ, нāкò Пг, овāкò (свуда у Срему) Пг, шòлїкò Пг, шāкò Пг Д, њрвā Лћ;

б) кàбòСК Г, њòсò Гл Ф Ки СК Г, из Адє НМ, вòдє Доб Р Мћ К Ж Г Ч Ф Ки НМ Сн Сц Б, до Госїоїнє Ф, дєвєрї Л, дєцє Доб Мћ НМ Г Пг Ст, до жєљє Сф, жєнє Р Ф Г Сц, жївїнє Мћ Сц, зємљє Р Т Ф Ки Сн БА СК Пг Ст, из јєднє лòзє Сб, с дєснє нòгє НС, с нòгє Сц, рòсє Сц, њрєкò рукє Мо Сн, сєсїрє Г Сц, снāјє Мр Бк, чокòшї Бк Нш, чо-їòрї Бђ, швāрглї Сц, шєбє/шєбє (свуда у Срему)²⁰, кòї Ф Ж, мòјā К Ж Г Ч, од òнє К Ж Г Ч, свєгā Мћ, свòјї Гпл Мћ, кòгā Мћ, шāкє СК, из òвє З, из òшє Бш, шāкї Мо, кòјā Сн, ош швòјє СК, дєбò Гл Ф Г, дєснї Ки, на дївљї Вр, зємāљскā Пг, јāгњєћє Нш, јāрєћє Мћ, кумòвскї НМ, њїлєћє мєсò Нш, сїшїнї сїрац К, нємā сїшїнє њāїрїкє К, колāчї слāш-кї Вр, òђу Р, бāцā Р Ж Ч, бєрє Бт Чл, бòдє Сц, брїјā Чр Жт, не вāљā Чр Пл Л З Р Б, вєлї Ф Мо Сн, вєнчā Бг, влāшā Бш, вршє жїшїо Лћ, грєбє Пг, гўбї Ж, донєсє Доб Бт Бђ Вр Л Чр Мр Пг Мш, òржї Ит Ф, задрџї Чл, звонї Сн, зовє Р Пг, идє/идє (свуда у Срему), идє К Пг Ст, издрџї Бт, изнєсє Бт Рв Вр Л Чр Чћ Сб, изє СЦ, їмā/їмā (свуда у Срему), да клїјā Ж, лєжї Доб Г Сб Сц, лòжї Ки, мирїшї Вр, нāјє Ф, нāшрїā Пг, одвєдє Пл, однєсє Доб Бђ Вр Л Чр Мр Чл Нш, олїсїā Рв, оїлєшє Бт Вр Мр, ошкљўчā Пг, ошсїòјї Б, òшшрї Ж, њєчє Вр Пг,

²⁰ За ГАСг личне заменице 1, 2. и 3. л. у м. р. и повратне заменице Николнћ 1964: 275 каже следеће: „И облици са дужином и облици без ње живи су на целој територији Срема (али су облици са краткоћом чешћи на истоку).“

иїјѣ Доб Гл, *идјї* (пева) Г, *ионѣсѣ* Бт Бђ, *иосидјї* Г, *ирида* Мо, *ирода* Пг, *разнѣсѣ* Ж, *шї се ракија* Ђ, *роди* Доб, *сазрѣ* Пг, *седї* Г, *смејѣ* Чр, *смодїа* Бш, *сїдјї* Вр БП Б, *шднѣ* Бђ, *шрчи* Р, *убодѣ* БП, *увѣзѣ* Бљ Доб Л Чл, *увелича* ЈТ, *уда* Ит, *унѣсѣ* Доб Вр Л Чр, *чїни* Сц, *чїша* Пг, *чїша* Пг, *берї* Бт, *бодї* БП, *велѣ* Г, *ддзнї* СК, *донѣсї* Л Мр, *не загорї* Доб, *звонѣ* БП, *зовї* Сн Г, *идї* (свуда у Срему) Ч, *изнѣсї* Доб Л, *лѣжѣ* Доб, *лѣшѣ* Р, *мозї* Зм Ч, *одвѣзї* Доб, *оїерї* Чл, *оїлѣшї* Доб Л Мр, *иїјї* Бт, *илѣшї* Ж, *иозовї* Доб, *ионѣсї* Бт Пл, *иризнї* Ит Ф, *седѣ* Г Б, *смејї* Рв, *сїдјѣ* Б, *шрчѣ* Ј Ч, *увѣдї* Г, *идї* Жт, *унѣсї* Пл, *їчї* НМ, *волѣ* Т Ф, *ддовѣ* Ф СК Ж, *ддошѣ* Бг Р Гл Вр НС СК, *зобѣ* Ки, *имѣ* Бг Г, *їзобѣ* НМ, *їскѣ* Г, *ишѣ* Ч, *мѣћѣ* НБ, *набѣ* Ит, *ддовѣ* Ф Мо, *їдјѣ* Гл Г, *їдошѣ* К, *їрѣвѣ* Г, *їрдовѣ* Бг, *їроїзвѣ* Г, *їришѣ* Ђ, *їрошѣ* Ј Р, *сасїѣ* Г, *сїдїѣ* Ж Г, *їбѣ* Мо, *їмѣ* Ф НБ, *їсїѣ* СК, *шайћѣ* Мр, *вакѣ* Бђ, *накѣ* Бђ, *када* Гл, *онакѣ* Бљ К Ж Г Ч, *овакѣ* Бљ Бђ Вр Мр, *шакѣ* Бђ Вр Мр К Ж Г Ч.

8. Увек се скраћује дуги вокал непосредно иза дугосилазног акцента (положај 1а) или неузлазне дужине (1б, в, г, д) у говорима целе Војводине у: 1) флексивном наставку и то у Нсг, Гсг и Гпл именица сва три рода, 2) у истим падежима присвојних заменица, 3) у одређеном придевском виду, 4) у основним и редним бројевима, 4) у 3. л. сг и свим множинским лицима презента и 5) у мушком роду радног глаголског придева (после сажимања вокалских група).

У положају 4 статус ненаглашене дужине је различит: 1) скраћује се без изузетка, 2) чува се само у неким категоријама (фонолошким или морфолошким) и само факултативно и 3) чува се без изузетка.

У Срему се на западу „углавном чува“²¹ дуга отворена крајња силабема, док се на истоку она „углавном губи“. Поповић 1968: 22 каже „(...) западнобачки (и западносремски) говори још најбоље од свих војвођанских говора чувају те послеакценатске Г. Д.) дужине (...) Говор целог Баната не познаје дужину у овом положају.“ В. скицу 1.

Када говори о послеакценатским дужинама у говору Срема, Берислав Николић своје тврдње не илуструје примерима него се задржава само на начелним судовима. Због тога сам била принуђена да кроз целу монографију трагам за примерима који су ме интересовали. Нелогичност да је у једном југоисточном и једном североисточном селу (Платичеву и Голубинцима) забележен једнак број примера са кратком и са дугом отвореном крајњом силабемом (в. горе) отклонила сам тако што сам по усменом саопштењу колеге Жарка Бошњако-

²¹ В. Николић 1964: 229.

вића родом из Јарка, западно од поменутих места, предност дала краткоћи. Факултативност дужине у положају 7 забележена је у централном делу јужне Бачке у селима Силбаш, Бегеч, Равно и Турија. Овде се ради о секундарним дужинама насталим фонетским путем, сажимањем вокалских група *-ao*, *-eo*, *-yo* у *-ō*. У Л Нш Б и Пг чује се или краткоћа или дужина у различитим категоријама.

Говори Баната не познају квантитет ни у положају иза краткоузлазног акцента (положај 10). Придружују им се шајкашки, севернобачки и источносремски говори. Од четири позиције које се овде посматрају, ова последња је најподеснија за појаву дужине иза акцента, што скица 3 и показује. У Д и Сц, у западној Бачкој, дужина је забележена као факултативна категорија и јавља се најчешће у Гпл код именица (у Сц само тамо), глаголским завршецима, одређеном придевском виду, заменицама и прилозима. У централном делу јужне Бачке, Б Пг Рв Тр, очувале су се секундарне дужине само у радном глаголском придеву после сажимања финалних вокалских група. У Пг забележена је дужина и у Гпл заменичко-придевске деклинације после губљења финалног *-x*. Гранични појас између запада и истока Срема, представљен селима Пл Бђ Р Вр, чува дужину спорадично, само у по неком примеру.²²

СУДБИНА ДУЖИНА СА КОЈИХ ЈЕ АКЦЕНАТ ПРЕНЕТ НА ПРОКЛИТИКУ

9. Иако се у већем делу Војводине скраћује дужина иза ` акцента, задржана је фонолошка могућност изговора дугог крајњег вокала у тој позицији. То се догађа када се са једносложних речи пренесе првобитни дугосилазни акценат на проклитику. У оваквим везама чува се често дужина иако има и примера са краткоћом:

а) *ù jã* Р Вр Ит Ки СК К Ж Г Ч Сб, *нù jã* Гл Р Мћ Пг Ф Ки НМ БА СК Смб, *ù шùй* Бш ЈТ Ит Ф Ки Мо Ж Г Ч, *нù шùй* Ж Г Ч Смб, *òò њè* Бш ЈТ Жт Т Ф ЗСЦ СК Мћ К Пг, *ùз њè* Ки, *месùò њè* Пг, *òò њè* Смб, *ùорèò њè* Мш, *ùослè њè* Г, *ùрикò њè* Г, *челò њè* Мш, *зà њù* К Ж Г Ч Пг Смб, *ù њù* Г, *нà њù* НБ СК Ж Г Ч, *нùж њù* СЦ Ки НБ СК Мш, *ùò њù* Мћ, *ù мù* Ки Мо Смб, *нù мù* К Ж Г Ч, *ù вù* НМ БА Ж Г Ч, *нù вù* К Ж Г Ч, *брèз њù* Вр, *зà њù* Лћ, *кòд њù* Гл Бг Мћ Ит Жт Ф Ки Мо Г Ч, *крòж њù* Ч, *нùз њù* Мћ, *òò њù* НМ Доб Гл Р Мћ Г, *ùò њù* Сн Ђ Ж Г Ч, *ùрид њù* НБ Мо СК К Ч, *ù њù* НМ Гл Мћ Г, *ù шò* НМ, *зà шò* Р К Ж Г Ч Пг,

²² Николић 1964, напомиње да се многи облици у целом Срему могу изговорити или са дужином или без ње: *ùма/ùмà*, *шèбе/шèбè*, *ùде/ùдè*, *òвуда/òвùдà*. В. и нап. 24.

ì šō Ит Сф Ф НМ, *крòз šō* Пг, *на šō* Г, *нùс šō* Сб, *ìò šō* Ф З Ж Г Ч, *изà šē* К, *на šē* Ж Г Ч, *зà šū* СЦ Мћ, *на šū* К, *ù šū* Мћ, *изà šī* бàгрè-ња Сц, *ù šī* Ит, *на šē* Ђ;

б) *ì ja* Ит Ф З Бш Ки СК, *нì ja* Ит Ки БА СК, *ì ши* Ит Ме, *дò ње* Гл БА, *кòд ње* ЈТ Ит Ф Гл Бг, *исìдд ње* Гл, *òд ње* Ит Б, *зà њу* Ф Ме Б, *нùж њу* З СЦ, *ìò њу* А, *ìдд њу* Сф, *ìрèд њу* Т, *ù њу* Ит Ж, *ì ви* Ит, *зà њи* Ит, *кòд њи* А, *òд њи* Ит, *ìд њи* Ф Ч, *ì šо* Гл, *крòс šо* Пг, *на šо* ЈТ Мо Ж, *ìò šо* Ж Г Ч, *ù šо* Жт Ф Ч Б, *ù шу* кућу Ит Ки СК Ж Г Ч, *ùз шу* кàмару Ж, *нì ши* лùди Ж Г Ч.

Овако настале дужине срећу се и у Банату, чешће на северу него на југу, као и Срему и Бачкој (чешће на западу него на истоку).²³

Једносложни облици презента у вези са проклитиком *не* на целој испитиваној територији најчешће се јављају са скраћеном дужином:

нè да Доб Бт Мр Ит Ф З НМ СК Р Ж Г Ч, *нè ду* ЈТ Ит Ф Ме НМ Ки СК Ђ, *нè је* Цп Сф Ф СЦ СК Ђ, *нè ју* Ф, *нè сме* В Р Вр Л Ит Сф Ф НБ Мо СК К Ж Г Ч, *нè сму* Ч Ф Ки СК К Ж Г Ч али и *нè дā* Мћ Смб, *нè смē* Смб, *нè смū* Смб.

Примери са послеекценатском дужином су из западног Срема и западне Бачке, где се иначе она чува у позицији иза ` акцента (положај 10). Николић и Поповић не помињу посебно примере овога типа у својим монографијама. Примери који су наведени не значе да се ради о маркантном детаљу него о редовној појави.²⁴

Дешава се у говорном ланцу да се таква једносложница истовремено веже и са проклитиком и са енклитиком. Ако дође до преласка ^ акцента на проклитику у виду ` , дужина остаје чешће него кад није заштићена енклитиком:

ì jā сам Ит Ж Г Ч, *ì jā* би Ит, *ì ши* се *ìокáжи* Ме, *ì šō* сам Ит Жт, *ù šō* се *ìèру* Бш, *нè дā* га Жт, *нè дā* ми Ж Г Ч, *нè дā* му Сф Ме, *нè дā* се Гл, *нè смē* ме НС.

Има случајева и да се дугосилазни акценат са једносложница преноси на проклитику као `:

гòдину *ì* *ìо* Вр Ж, *зà со* К Ж Г Ч, *зà два* К, *чèшрдèсеш* *ì* *двè* Вр Ж Г Ч, *ù два* К Ж Г Ч, *зà ши*ри К Ж Г Ч, *нè зна* (цела Војводина)²⁵, али *šō* *ì* *šō* Р Лћ К Ж Г Ч.

²³ В. Ивић et al. 1994: 142–146, Николић 1964: 228–229 и Поповић 1968: 29 и 64.

²⁴ Податке за Сомбор добила сам од колегинице Вишње Кризманић (31), која је родом из Сомбора и тамо је живела првих двадесет година.

²⁵ О ситуацији у Срему в. Николић 1964: 300.

Сви забележени случајеви, сем два, са скраћеном дужином су. У питању су: именица *џо*, со бројеви *два* и *џри*, показна заменица *џо* и негирани презент глагола *знаџи* у 3. л. сг.

ЧУВАЊЕ ДУЖИНА ПРЕД ЕНКЛИТИКОМ

10. Чување дужине иза акцента врло често подржава енклитика. Примери који следе тичу се положаја у којима и иначе може стајати дужина. Неће се, на пример, сачувати дужина иза неузлазне дужине јер се у том положају она не јавља у целој Војводини²⁶:

а) *вѣже се* Пг, *зѣва се* Цп, *јави се* Пг, *кѡка се* Бш, *квѣри га* Мр, *мѣсе се* Пг, *џрџа се* Смб, *рѣди је* К Ж Г Ч, *рѣши се* Пг, *вѣжу се* Пг, *врѣше нам* Пг, *дѡђе нам* Пг, *џџжу се* СК, *ѡсме је* Пг, *џрви је* Пг, *џрво се* Пг.

б) *вѣзѣва се* Цп, *зѡгрне се* Пг, *извѣњава се* Пг, *не дѣра се* Пг, *на-мѣшиџа га* Ж Ч, *ѡкрѣше се* А, *дѣѡра се* Пг, *дѣѣгну се* Пг, *не џѣџа се* З, *џѡџрѡџи ме* Р, *џрѡѡѡди се* Бш, *рѡзбѣја се* Лћ, *џѡљѣбу се* СК.

11. Иза дугоузлазног акцента јавља се чешће краткоћа:²⁷

кѡња је бѣло Иг, *сѣѣди се* Бш, *не дѡду ми* Пг, *кѡзо е* СЦ, *мѡро је* Пг, *ѡкѣо се* Бш, *џѣсо нам* Пг, *џѣѣсо је* Пг;

Примера са дужином је врло мало:

џѣно вѣѣрѡнѡ е Ж, *дѣсѣѣ милиѡнѡ смо* Пг, *мѡло љѣдѣ је* Вр, *кѡзѡ је* Ст Смб, *кѡѣѣѡ је* Лћ, *крѣнѡ сам* Р, *ѡкѡнѡ се* Пг, *ѡѣрѡвљѡ се* Р, *џѡкѡзѡ ѡѡ* Ж Г, *џѣѡ је* Пг, *џрѡбѡ сам* СК, *снѣмѡ ми* Пг, *сѣрѣмѡ се* Доб, *срѡѡ се* Ме, *удѡдѣ се* Пг, *џѡѣѣрѡ је* Ч.

12. Велики је број примера у којима се дужина чува иза неузлазне краткоће:

а) *с Кѣѣсе ми је* К, *вѣѣа се* Кн, *вѣѣѡ се* Бш, *вѡдѣ се* Мо, *вѡлѣ нас* Пг, *глѣдѡ нас* Г, *дѣрмѡ се* СК, *џмѡ и* Ме, *џгрѡ се* Пг, *кѡѣѡ се* (често у Срему), *кѣвѡ се* К Пг, *лѣгнѣ се* Мо, *мѣѣѣ се* З, *мѡлѣ ѣе* Пг, *мѣѣѣ га* Ж, *нѡсѣ се* Ж Ч, *дѣрѣ се* Гл, *џѡзѣ се* Пг, *џѣѣје се* Л Чл, *рѣжѣ се* Вр, *рѣѣѣ га* Ж Г, *сѣје се* Гл, *сѣгрѡ се* Доб К Ж Г Ч, *сѣѣѣѣѣ се* Мћ, *ѣрѣбѡ му* Р, *ѣзмѣ се* Вр, *ѣѣѣ се* Ф, *чѣкѡ нас* Мо, *мѣѣѣ га* Пг, *мѡжѣ ме* Пг, *бѡѡ се* Пг, *глѣдѡ сам* Ж Г Ч, *дѣѡ сам* Бш, *ѡднѡ си* НМ, *ѣѣѡ је* Р, *ѣлѡкѡ је* К, *ѣдѣ се* Пг, *ѣрѡѡ сам* Р, *ѣрѡѡ је* Мћ, *ѣѣѣѣ сам* Сн, *рѣкѡ је* Доб, *сѣѣ се* Ж Г, *срѣѡ си се* Мо, *сѣѣѣ сам* Вр, *ѣѣрѡ сам* Лћ, *ѣѣрѡ сам* Вр (*х*)ѣѣѣ је Мо, *чѣкѡ ме* Пг, *чѣѣѣ сам* СК, *бѡлѣ су* Ж Г, *крѣѣа је* Ч,

²⁶ Николић 1964: 228, Шпис 1991: 567 и Ивић et al. 1994: 146.

²⁷ Мали број примера које наводим само је знак да је појава немаркантна, тј. да због своје обичности не привлачи пажњу испитивача.

млађа ми Пг, *мањѣ је* Пг, *млађа сам* Мћ, *млађи је* К, *највише сам* Пг, *днда је* Р Мћ Пг, *днда сам* Гл Лћ, *днда се* Гл, *днда смо* Доб, *днда су* Доб, *шако нам* Доб, *кдлко је* Мћ, *шдлко су* Мћ;

б) *вѣлика ши* Пг, *нѣвесѣ је* Мо, *нѣвесѣ сам* Ж Ч, *наијѣ нам* З, *идкријѣ се* НБ Ђ, *идкријѣ ме* Ч, *убијѣ ше* Р, *рдђенѣ су* Ж, *кѣдајѣ се* Ж, *видѣ га* Доб, *закѣѣ је* З, *нашрчѣ је* Ж Г, *начуѣ сам* Ф, *ирдгушѣ је* Гл;

в) *до вршидбѣ ће доћи* К, *дрѣмљивѣ су* К, *измери га* Ж Г Ч, *наквасѣ се* Вр, *направѣ га* Г, *не видѣ (= јој) се ништа* Мо, *закѣѣ се* Ки, *заорѣ се* Ф, *измери се* Ф, *држенѣ се* Мћ, *дрѣжѣ се* Вр, *дшѣраше га* Пг, *дчешљѣ се* З, *идздравља га* Сн, *не шрѣба ми* Пг, *узорѣ се* Пг, *заволѣ се* НБ, *ирѣмесѣ се* Вр, *идзнајѣ ме* Р, *не шрѣбу ши* Мо, *закѣ се* Мо, *навашѣ је* Сн.

Примери истога типа могу се изговарати и без дужине пред енклитиком:

а) *с кѣћѣ нам* К, *са кѣћѣ сам* скѣно Ж Г, *са сѣдкѣ се највише жи* вило Сф, *зрѣлѣ се* ѣасѣљ К, *лакше се* Пг, *срѣдњу је* Пг, *брѣјѣ се* БА, *грѣјѣ се* БА, *мѣше се* Ђ, *мѣћѣ се* Ж, *ндѣ се* Ж Г Ч, *дрѣ се* Гл, *ѣјѣ и* Чл, *ѣвѣ се* БА, *рдѣ се* Мћ, *сѣјѣ се* Гл, *шрѣба је* Пг, *ѣзмѣ се* Ж, *сѣјѣ се* Пг, *бѣжѣ је* Пг, *слѣшѣ сам* Жт НМ, *шѣро сам* Лћ, *кдлко се* Мћ, *днда смо* Доб;

б) *ѣдорскѣ сам* Пг, *сѣшијѣ се* Пг;

в) *казујѣ се* Мћ, *калемѣ се* Вр, *ѣврћѣ се* Ж, *идкујѣ нас* Доб, *идмогнѣ му* Гл, *ѣвашѣ се* Гл, *дшѣшѣ је* Бш, *дбичнѣ су* Гл.

13. Највећи број примера забележен је са сачуваном дужином иза краткоузлазног акцента а испред енклитике. Наводим само део записане грађе:

идсѣ је Сф, *од дѣцѣ је* Вр, *шрдѣ дѣцѣ сам* Гл, *исѣод шѣцнѣ је* дсѣавила К, *кдјѣ је* Сб Мш, *кдјѣ се* Р, *кдјѣ су* Гл Пг, *кдѣ би* Ит, *кдја је* Вр Мш, *кдја се* Доб, *кдјѣ су* Ст, *кдја су* Пг, *кдјѣ сам* Сб, *кдјѣ ћу* Пг, *кдјѣ ћеш* Пг, *кдјѣ су* Гл, *кдјѣ ћу* Р, *дѣа ми* Пг, *дѣа ми* Пг, *дѣѣ су* Мћ Пг, *дѣѣ ће* Мо, *днѣ сам* Пг, *днѣ се* Пг, *кдѣ су* Гл, *кдјѣ сам* Гл, *чѣјѣ се* Мћ, *чѣјѣ су* Пг, *чѣја су* Пг, *чѣјѣ је* Ф Бш СК, *какѣ је* Т Ф З, *какѣ е* Ит, *какѣ је* Бш, *какѣ је* Гл Мћ НМ Мо СЦ Ки, *какѣ су* Гл Мћ, *какѣ су* Гл, *какѣ је* Бг Мћ, *какѣ сам* Мћ, *какѣ смо* Сб, *какѣ ће* Мш, *кдга је* Ч, *шако је* Р Сб, *шако сам* Доб Р Ч, *шако смо* Доб Р, *шако нам* Доб, *шако се* Доб, *шако су* Гл, *шако се* Мћ, *шако је* Сб, *шакѣ је* Лћ, *црѣвѣна је* Гл, *бекрѣја се* Лћ, *бѣрѣ се* Пг, *бѣјѣ се* К Мћ, *бокѣрѣ се* Ч, *бѣлѣ е* Ит, *бѣлѣ га* А, *вѣлѣ ми* Р, *вѣсѣлѣ се* Гл, *донѣсѣ ми* Мћ, *донѣсѣ је* Т Ф, *дрѣжѣ се* Мш, *зѣвѣ се* Гл Вр Мћ Лћ, *идѣ ми* Р, *идѣ ши* Р, *идѣ се* Пг Мћ, *ѣма и* Ст, *ѣма нас* Вр, *ѣма се* Лћ, *јѣбѣ му* З, *кѣѣ се* Доб Чл Бк, *кѣше се* К, *мѣгѣ се* Р, *назѣвѣ га* Ит, на-

иѐчѐ се Лћ, *однѐсѐ нас* Вр, *окођа се* Пг, *ођка се* Ст, *иѐчѐ се* Пг, *илѐиѐ се* Сф Бш, *идзнѐ је* Ит, *идсѝи се* Пг, *ипревѐзѐ нас* Вр, *рашчуђа се* Пг, *смѐју се* Р, *шрѝа се* Пг, *удѐ се* Пг Мћ, *идзнѐ се* Пг, *чѝстѝе се* Сб, *чуђа се* Ж, *бѐру се* Пг, *бођѐ се* Гл, *однѐсу га* Ч Пг, *уцрвѐа се* Бш, *дѝвѝ је* НБ, *дѝшѝ је* Гл Сб Мш, *дѝшѝ сам* Гл Ч, *имѝ је* Гл Лћ Пг Мш Смб, *имѝ сам* Гл Бг Р Вр Мћ Ит Сф З Снт, *ишѝ сам* Р Вр К Смб, *кѝзѝ сам* Р, *мѝрѝ сам* Р, *ѝдѝѝ га* Ит, *ѝилѝ је* Бш, *ѝсѝѝ би* Пг, *ѝсѝѝ сам* Смб, *идзнѝ га* Доб, *идзнѝ је* Ит, *идслѝ ми* Пг, *ипрѝшѝ сам* Вр, *разѝѝѝ се* Пг, *уђѝ је* Ф, *вѝкѝ је* Лћ, *овѝкѝ је* Ф Доб Гл, *шѝоликѝ сам* Пг, *шѝѝкѝ се* БП Пг, *шѝѝкѝ је* Бг Т Ит, *шѝѝкѝ ми* Р, *шѝѝкѝ смо* Р, *шѝѝкѝ су* Бг Р, *зѝиѝ сам* Мћ, *зѝиѝ смо* Лћ, *зѝиѝ су* Чн Пг, *шѝудѝ сам* Бш, *шѝудѝ смо* Пг, *ѝндѝ су ме* Вр;

Знатно је мање потврда за краткоћу у истом положају:

од врућине јој К, *кѝји је* Пг, *кѝја се* Доб, *кѝји су* Пг, *кѝкви је* Ме, *шѝѝкѝ сам* Доб, *шѝѝкѝ је* било Т З СЦ, *баѝа се* Пг, *дрѝжи се* Бш, *изѝѝѝду се* К, *однѐсе се* Ит, *довѐду га* Ф, *идшо је* Пг.

ДУЖЕЊЕ ПРЕД ЕНКЛИТИКОМ

14. Аналошким путем²⁸ пред енклитиком могу да се појаве и секундарне дужине.

Нисам наишла на примере дужења иза неузлазне дужине док се иза ' акцента нашло само неколико примера:

ћѐркѝ му је Пг, *за кѝмѐ си* СК, *са чѝмѐ си* НБ, *снаћѐ се* Мо.

Примера у којима дужење изостаје има неупоредиво више. Навешћу само мали део примера баш због њихове обичности:

време е Доб, *дѐше јој скѝчи* Вр, *кума је ѝчла* Сф, *лѐиѝа је* била Лћ, *мѝлко смо* НБ, *чѝрсѝѝо е* Гл, *била је* Доб, *било је* НБ, *дѝли смо им* Ме, *кѝзла сам јој* Ж Г, *мѝни се* Цп, *нарѝни је* Бш, *иѝшѝукли се* Вр, *шѝшудѝро е* Гл, *брѝни се* Р, *мѝро је* Ст, *рѝни ме* Смб.

15. Често се дужи слог пред енклитиком иза неузлазне краткоће:

бѝгѝа је њѐног Ме, *брѝгѝа га* Ж, *вѝћкѝа је* СК, *гѝсѝѝи нам* Пг, *Грѝѝи су* Пг, *кѝшѝа је* Мо, *лѐбѝа јој* Чн, *сѝбѝа је* Ж Г Ч, *чѝсѝѝѝа је* Гл, *шѝѝѝѝѝа је* Ђ, *сѝкѝѝѝе су* НБ, *жѝѝљнѝ сам* Бш, *рѝдѝа сам* Бш, *биѝ сам* НБ, *дѝѝ сам* Ф Ме СК, *сѝлѝа сам* Ме, *слѝлѝа сам* Пг, *смѝлѝ се* Пг, *смрѝклѝ се* Р, *сѝѝѝѝѝ је* Ж Г Ч, *шѝкѝлѝ се* Пг, *чѝлѝа сам* Пг, *чѝли сѝѝе* Бш, *кѝкѝ је* Мо, *идслѝ сам* Пг, *иђнѝ се* Пг, *шѝѝмѝ сам* Вр, *шѝѝмѝ смо* Пг, *идѝѝа се* Вр;

кѝдлимѝ су Пг, *иѝѝринѝа је* СК, *цѝѝринѝа је* Г, *брѝљѝѝѝа сам* Гл, *жѝуђкѝсѝѝѝ је* Бш, *сѝвкѝасѝѝѝа је* Ж Ч, *иђушиѝ сам* Мо, *сѝвѝдиѝ ми се* Гл, *вѝдѝлиѝ*

²⁸ Према односу *слѝшѝа* : *слѝшѝа га* јавиле су се и дужине типа *иѝзѝлиѝа сам* (: *иѝзѝлиѝа*).

сам Бш, *иpаћнула се Ф, иpдвирила је Бш, видили су нас Ме, гpабили су Ф, нудили се Мо, иpаћиле ме Пг, скували су Пг, сиремили га Пг, слободно је Ж Ч;*

вечера је СК, млекуша је Бш, недеља је Ж Г Ч, иијаница је СК, у собу се Пг, у школу се Пг, његово је Бш Ђ, ошворена сам Гл, девјочила се Пг, имала сам Пг, износио је Пл, носила је Гл, икала су Вр, забодравила сам Пг, крстила се Пг, набаљала је Ф, носила се Мо СК, иричала ми Ме, раскрстила се оженио сам се Ки, ојерисала се Пг, идиравиле се Ж Ч, родила сам Пг, седила је НБ, уилашила се Пг, уранила сам Бш, ириварио нас Мо, мећало се Ф, забодравила сам Ме СК, остригли је Ф, иобегли су Ки, иријали смо се Мо, увременеиће се Бш, највише је Сф;

разговарати се Ф, вратио се Бш, радио сам Ки, чувао ме Пг, иљесало се СК, заируднила је Ђ, морала је Пг, дрљали су Пг, живили су БА, казали су нам Ф СК, казали смо им Ме, иренијали смо БА.

Због немаркираности примера са краткоћом у истој позицији наводим само њихов мали део:

ђубре јој Гл, ситно је Ит, слаћко је Ит, ијло је Бш, онда се надај Ч, онда су Ч; убију га Мш, видио сам Жт, мучио се Смб, кували су Доб, драли су Цп, умрли су Мш;

гибаница је дбашко Ме, иодшељицу јој Ч, иодчињу га Г Ч, закуцо је Ч, имала је Ж Ч, метула је Бш, носили су З, расекли смо Бш;

ио вароши га Зм, чврсто е Гл, саранио сам Зм, вршило се Ђ, радило се Ме, врискала је СК, окујала се Бш, одвојавали се СК, озједили е Доб, срдили се Сф.

16. Нашла сам највише примера за секундарно дужење непосредно иза ` акцента. Примери који следе само су део забележене грађе:

од веша је било Ф, врућина је Ит К, врућина ми је Ки, врућина нам Ж Ч, гридија је од Бога Г, деца су Доб, жена ти Вр, жена ми се Р, животија ми Мћ, жена је месица Ки, коњи се Бг, лејотија је ио Ч, ногта ме бде Г, ногта се Мш, ио селу су Вр, село је К, село му дајло Г, сестира му Ит, сестира је К Пг, за сома је кујила Ж, судбина је Пг, код мене је Цп, шебе ћемо СК, њега су Ч, њему су даје Ж Г, она је Гл Вр Р Ж Ч Мш, она га Гл, она се БП, она ће Ме, она би Вр, они су Г З Мо БА Доб Гл Вр Р Ч Снт Мш, они се Р, он су дошле Ч, он су Мш, моја је Гл, моја је ћи Ж, моја су Мћ, моју сам К, како је Мћ, добра је Ит Сф Мо, сиромо сам НБ, широкја је Ж Г Ч, једна је моја Ч, једна је Ит Бш Пг, једна ми Пг, једну ћу Пг, једни су Доб Пг, водди е Ит, изнеси им Ф, носу се кући Ж Г, иери се НБ, иомдсије ми Р, иомдсије нам Сф, иусији

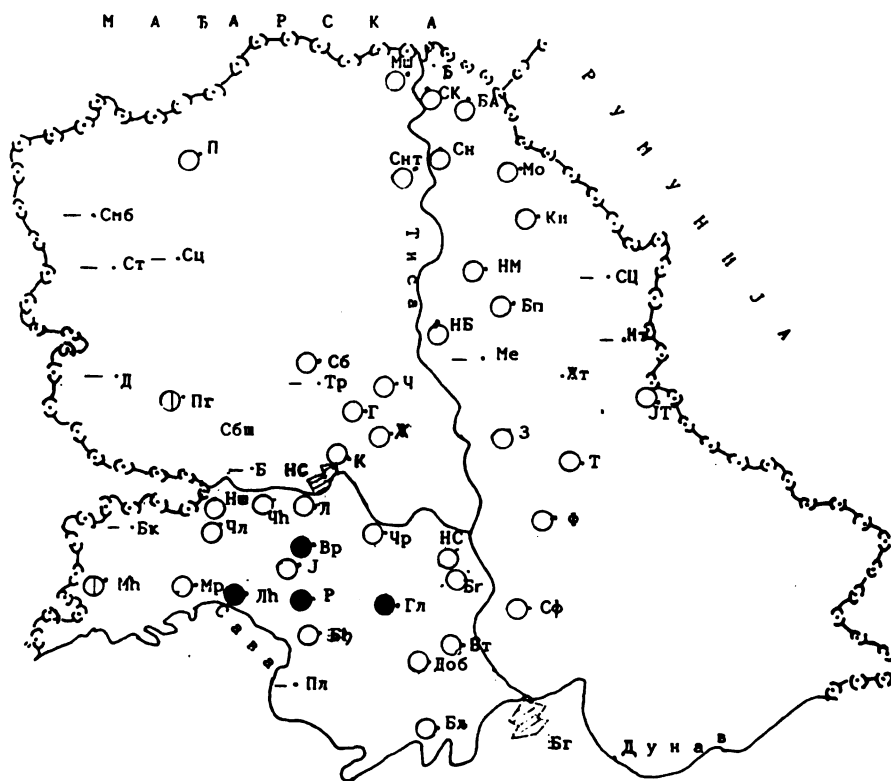
га Ме Бш, склони се Р, чеши је Мш, дошла сам Пг, дошла је Сб, дошло му је Бш, извела сам Ф, ишла сам Гл Бг Пг, ишла је Вр Снт, метила сам Ф СЦ, одвела је Ит, очла је Ф Ме, иекла сам Ф, ирешла је Р, ировела сам Ит Пг, ирдошла сам Бш, рекла сам Пг, ишло се Гл, могло се Мш, уболо се Гл, дошли сће Ит Мо, дошли су Смб, ишли смо Р Лћ Снт Ст, ишли су Гл, нашли смо Бш, ишли смо Вр, ирешли смо Р, ирешли су Ит, очли су Р, ошли смо Бг, ишли смо Мћ, обично су Л, онда сам Лћ, иешке сам Р, само сам Вр, чаба је Мћ, добро је Р Вр Ит Т Цп НМ Бш СЦ Ж Г Ч Сб Мш, добро се Р, добро ми Мћ, добро смо Р Ф Сб.

Мали број примера који наводим није знак да је изостанак дужине реткост:

зема ми је Бш, исо је Снт, сестра јој ЈТ, она се уда Т, мени ће Р, једно ми СЦ, иде ми Доб, ноћи ми Доб, дошла је Т, дошло је Ж Г Ч, дошли су Т СЦ, добро је Ме, ешо нас Сб.

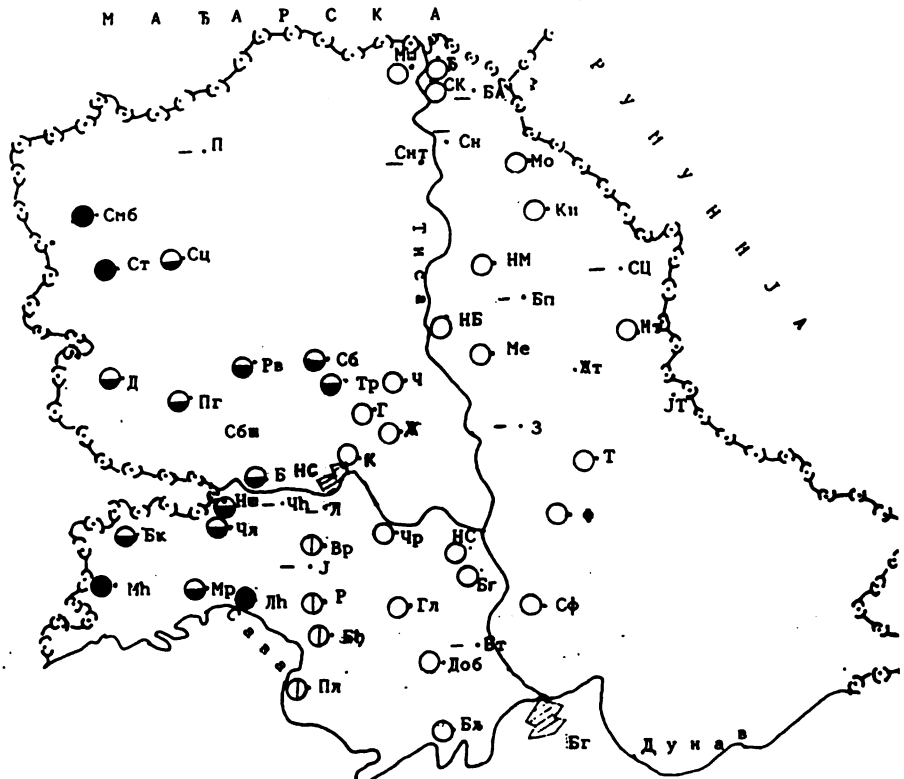
Чување дугог вокала пред енклитиком и његово дужење у истом положају има, углавном, исти географски распоред као и када се он нађе у позицијама 1, 4, 7 и 10. Од овога се изузима северни Банат (кикиндски говорни тип), који има више примера за дуг вокал после преношења акцента на проклитику и пред енклитиком, док је у положајима 1. 4. 7 и 10. отворена ултима увек кратка.

СКИЦА БР. 2 (тип гледā)

- спорадично чување дужине
- краткоћа
- недостаје податак

СКИЦА БР. 3 (тип седѝ)

- дужина
- ◐ факултативна дужина
- ⊖ спорадично чување дужине
- краткоћа
- недостаје податак

НАТАША ДРАГИН
(Нови Сад)

О ЈЕЗИКУ НАДГРОБНЕ РЕЧИ ДЕСПОТУ ЂУРЂУ БРАНКОВИЋУ

Испитивање је обухватило фонетику и морфологију с циљем да се установи да ли у тексту има језичких елемената који би могли сведочити о ужој провенијенцији преписивача а, посредно, можда и самог аутора *Надгробне речи*. Анализа је показала присуство регионалних црта које иду у прилог претпоставци о припадности говора непознатог Смедеревског беседника косовско-ресавском дијалекту, који уосталом и данас обухвата град Смедерево, за који се и везује настанак текста.

Кључне речи: *Надгробна реч деспоџу Ђурђу Бранковићу*, српско-словенски језик, фонетске и морфолошке карактеристике.

На *Надгробну реч деспоџу Ђурђу Бранковићу*, текст ретке поетске лепоте и књижевне вредности, скренута је пажња у науци још у XIX веку.¹ Једини до данас познат препис налази се у Цетињском зборнику који се под сигнатуром 1/119 (132) чува у Одеској државној научној библиотеци „А. М. Горког“. Љупка Васиљев је на основу водених знакова утврдила да књига у целини припада XVI веку.² У њој су текстови различитих жанрова, а препис *Надгробне речи*, писан руком једног писара, налази се на странама 442а-447б.

Још је Љубомир Стојановић у аутору ове беседе над непогребеним телом деспотовим (умро 1456. године) видео неког од блиских духовника из његове околине.³ Ђорђе Трифуновић у новије време

¹ Текст је први издао Љубомир Стојановић 1890. године (*Сџари срџски хрисовуљи, акџи, биографије, леџојиси, џиџици, џоменици, зајиси и др.* Прибрао их Љуб. Стојановић — Споменик Српске краљевске академије, III, Београд 1890, 90-92), док је најновије издање (са снимцима рукописа) приредио Ђорђе Трифуновић (*Надгробна реч деспоџу Ђурђу Бранковићу од Смедеревског беседника*, Књижевна историја, XII, 46, Београд 1979, 295-314). Приложеним фотографијама служила сам се и у изради овог рада.

² Љ. Васиљев, *Орнаментџика, џовез и ново даџовање срџских рукојиса Универзитџске библиоџеке „А. М. Горког“ у Одеси*, Зборник Музеја примењене уметности, 19-20, Београд 1975-76, 167.

³ *Сџари срџски хрисовуљи*, 90.

ову претпоставку поткрепљује низом појединости из самог текста које „заиста откривају Ђурђевог савременика и доброг познаваоца тадашњих прилика. Тако богата реторичност дела често има стварну основу.“⁴

У овом раду, анализом пре свега фонетских и морфолошких црта преписа, желела сам установити да ли у њему има и језичких елемената који би могли сведочити о ужој провенијенцији преписивача а, посредно, можда и самог аутора који је у литератури познат под именом Смедеревски беседник.⁵

Фонетика

Дилеме у изговору *ы* нема, будући да је *јери* давно пре XVI века у свим народним говорима дало јединствен рефлекс *и*.⁶ Ради илустрације наводим само неколико потврда: а) *и* на месту *ы*: И јд. *земльниць* 442а/16, И дв. *чнстима* 442б/11, Г јд. *сѣди* 442б/13, Н мн. *повѣди* 443б/10, И мн. *агѣли* 447а/17; б) *ы* на месту *и*: *зымоу* 442б/7, *высѣра* 442б/10, И мн. *намы* 443а/14, Н мн. *кнезы* 443б/9, Г јд. *жизны* 447а/1.

Сва одступања од етимолошког правописа показују да је рефлекс *јаѣа* у тексту екавски, што је иначе једна од главних одлика српскословенског језика. На месту *ѣ* слово *ѣ* потврђено је у следећим категоријама:

а) корен речи: *вреднѣю* 442б/6, *време* 442б/16, *пѣсѣци* 445а/2, *потрѣвнѣнше* 446а/8.

б) основа речи: *вѣрѣнѣ* 442б/3, *зрѣнѣ* 443б/17, *зрѣнѣа* 444а/5, 445а/7, придев *каменн* 445а/2, *вѣсѣми* 445б/13, *вѣсѣмы* 447а/19, *вѣсѣмь* 446а/3, компаративи *чюднѣнши* 442а/3, *послѣднѣнши* 444а/11.

⁴ Ђорђе Трифуновић, *истио*, 297.

⁵ Смедерево, за које се везује настанак овог текста, данас припада косовско-ресавском дијалекту, тачније, смедеревско-вршачкој групи говора. „Говори смедеревско-вршачке групе померили су се у току миграција према северу и тиме у сливу Велике Мораве изгубили терен, а проширили се у Банату. Али и њихова физиономија је под утицајем многобројних досељеника са југа претрпела промене. И данас има локалних говора са видним траговима једне још недовољно искристалисане мешавине. У многим крајевима је *ѣ* тек под притиском миграција дало *е*. На тај начин су миграције довеле до великог уједначавања говора на територији данашњег косовско-ресавског дијалекта. Штавише, оне су од њега створиле *један* дијалекат. Разуме се, оне су створиле и необичан, у дужину извучен облик његове територије“ (Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти. Њихова стуркујура и развој*, књ. 1, *Ојшѣа размаѣрања и шѣокавско нарече*, Сремски Карловци, Нови Сад 1994, 231).

⁶ Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика 1, Фонетика*, Београд 1969, 73–74.

в) наставак речи: Л јд. **вѣ гѣадѣ смѣ/д/ѣвѣ** 442а/2, **в испрѣтѣрѣпимѣмѣ** 443а/6, **вѣ сѣвѣ** 444б/16, **вѣ кнѣзѣ** 447а/16, прилози **мыслѣнѣ** 442а/17, **Болѣзнѣнѣ** 442б/14, 443а/21.

Графема **ѣ** на месту етимолошког *e* или *ę*, односно *e* насталог старословенском вокализацијом полугласника присутна је у следећим примерима:

а) корен речи: **тѣшкоѣ** 442б/16, **вѣздѣж/д/ите** 447а/8.

б) основа речи: **вселѣнѣ** 445б/11, **вѣгодѣтѣ/ѣ/ства** 446б/17.

в) наставак речи: Л мн. **напастѣхѣ** 442а/21, В јд. **прѣстолѣ** 444а/12, **дѣмѣѣ** 444а/22, А јд. **сѣвѣ** 444а/13, Г мн. **костѣн** 446б/20.

Екавизам је уз то потврђен и у облицима који су ван статуса књижевне норме (Д јд. **г/ѣ/пож/д/ѣ** 442а/9, Л јд. **в сѣѣнше ... г/ѣ/пож/д/ѣ** 445б/16–17, компаратив **тихѣнши** 442а/4, императиви: 1. л. мн. **вѣзѣпѣмѣ** 447а/12, 2. л. мн. **прѣтѣрѣпѣтѣ** 443а/17, **вѣсплѣчѣтѣ** 444б/13), што недвосмислено показује да је и народни говор писара/аутора био екавски.

Лексеме које су у старословенском језику имале дублетне форме на **ѣ/ѣ** јављају се само са **ѣ**: **гѣѣ** 443б/3, 5, 13, 16, 444а/5, 446б/13, 16, 18, **дрѣвнѣн/х/** 443б/10, **дрѣвнѣнѣ** 444б/3, 447а/4, **идѣѣ** 447а/14.

У рукопису нема потврда за рефлекс *й* полугласника у *a*. Намеће се стога питање да ли се у овом случају ради само о доследности у писарском узусу, што је, нема сумње, могло бити подстакнуто ресавским тежњама ка регулисању правописне норме, или је пак реч о чувању овог старог овог гласа у народном говору писара односно аутора. Овакво стање одликује, на пример, и Есфигменску повељу деспота Ђурђа из 1429. године, за коју је П. Ивић установио да спада у ред оних докумената „где је народни језик сразмерно мало заступљен“.⁷ У прилог претпоставци о чувању архаичног вокалског система у Повељи он истиче: „Имамо и других текстова из Србије XV века са неизмењеним јатом, односно полугласом, односно слоговним *л*. Уосталом, на некадашњем земљишту Деспотовине и данас понегде има дијалеката у којима је **ѣ**, односно полуглас, још увек посебан вокал, различит од других, а у деловима сливова Тимока и Нишаве живо је и слоговно *л*.“⁸

⁷ Павле Ивић, *О језику и правопису у Повељи*, у књизи: Павле Ивић, Војислав Ј. Ђурић, Сима Ђирковић, *Есфигменска повеља деспота Ђурђа. The Esphigmenou Charter of Despot Djurdj*, Београд–Смедерево 1989, 12.

⁸ Павле Ивић, *истио*, 16. Уп. и друге до сада проучене споменике из XV и XVI века: Вера Јерковић, *О Јефимијиној њохвали кнезу Лазару*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXVII–XXVIII, Нови Сад 1984–1985, 303; Иста, *Најѣнѣс на мраморном сѣубу на Косову*. — Зборник историје књижевности, 10, Београд

Категорија секундарног полугласника означена је само два пута: *еь/м/* 442а/17, *уц'вѣтъши* 446а/1. У осталим случајевима правописна норма се доследно поштује: *земљинимъ* 442а/16, *волѣзньное* 442б/2, 21, *волѣзньнѣ* 442б/13, *жизнь* 442б/20, *цѣломоудрѣнѣши* 446а/16 итд.

У књишким категоријама полугласнички знак се бележи с великом доследношћу. У предлозима *вѣ*, *сѣ*, *кѣ* не изостаје ниједном: *вѣ* 442а/1, 2, 22, 443б/2, 444б/16, *сѣ* 443а/14, 15 × 2, 444б/11, 13, 14, *кѣ* 446а/19 итд. У префиксима *вѣ-* и *вѣз-* такође је увек присутан: *вѣнезаапѣ* 442б/12, *пу'вѣж/д/вѣннимъ* 442а/10, *вѣзвѣсти* 442б/19, *вѣспривѣ* 445б/3 итд., с изузетком речи *всѣлѣнїе* 445б/11. Префикс *сѣ-* у главнини примера (12) је са *жером*: *сѣтворилъ* 442а/12, *сѣздателъ* 443а/4, *несѣтрѣпимо* 443а/17, *сѣпротивныхъ* 444а/2, *сѣмрѣть* 445б/20 итд. Одступају свега три основе: *снѣдна* 445а/9, *скомчанї* 445б/19, *спо/д/внм' сѣ* 447б/1, које се и у другим српскословенским споменицима пишу на исти начин.⁹ Полугласнички знак редовно је присутан и у корену *вѣс-*: *вѣсеми* 445б/13, *вѣсакыхъ* 445б/17, *вѣсе* 446а/12, 13, *вѣсѣхъ* 447а/10 итд. У групама *-ѣск-* и *-ѣств-* такође се бележи доследно: позиција иза *ч* и *ш* — *вѣсачьскы/х/* 442а/21, *вѣшѣствїа* 442б/6, *шѣствоуѣемъ* 443а/8, *ѣзычѣсцїи* 443б/9, *постннчѣствѣ* 445б/2, *вѣшѣствїе/м/* 446б/14, *нночѣствоуѣиен* 447а/5; позиција иза сонанта — *земљѣсцїи* 443б/8, *вѣгодѣтел'ство* 444б/7, *чювѣствѣнѣнши* 445а/3, *фодтел'скыѣ* 446а/20, *ап/ѣ/љьскыи* 447а/21. Знак је изостао само онда када је писар применио надредно писање: *вж/ѣ/тѣнѣнша* 442а/12, *вж/ѣ/тѣнныи/х/* 446б/10, *цѣ/ѣ/тѣнѣнши* 443б/14, *цѣ/ѣ/кыи* 444а/12, *вѣгодѣтѣ/ѣ/ства* 446б/17. Гласовна вредност полугласничког знака, како су показала испитивања осталих српскословенских текстова, несумњива је међутим само у групама *ч*, *ж*, *ш* + *-ѣск-* / *-ѣств-*.¹⁰ Три пута је и правописом означен прелазак етимолошког *вѣ* између два сугласника у српскословенском језику у *ѣв*: *чювѣствѣнѣнши* 445а/3, *свонѣствѣнѣ* 445б/10, *свонѣствѣнѣнши* 446б/1.

У тексту су потврђени и лексикализовани македонизми: *ѣвѣвѣдѣн* (9 ×) — *ѣвѣвѣднаго* 445б/9, *вѣсѣвѣ* 442б/10. Дублетне форме

1976, 141; Александар Младеновић, *Белешке о графичкој и језичкој у „Житију Стефана Дечанског“ Григорија Цамблака*. — Зборник за филологију и лингвистику, XXIV/1, Нови Сад 1981, 35.

⁹ Јасмина Грковић-Мејџор, *Језик „Псалтира“ из шtamпарије Црнојевића*, Подгорица 1993, 55–56.

¹⁰ Вера Јерковић, *О транскрипцији српскословенских текстових*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 25/2, Београд 1996, 9.

други пример има општештокавски карактер и потврђен је и у другим рукописима.¹³

На месту етимолошког *s* у одговарајућим категоријама стоји *z*: *кнѣзы* 4436/9, *вѣ кнѣзе* 447а/16, изузев у речи *свѣзда*: *свѣзда/м* 4426/18, *свѣздо* 4426/18. Овакво стање не искључује могућност да је писар/аутор у свом говору имао консонант *s*, који се и данас чува у готово свим говорима косовско-ресавског дијалекта, а има га и призренско-тимочка зона.¹⁴

Морфологија

Анализа морфолошких црта показала је висок степен нормираниости књижевног језика. Већина иновација присутних у тексту потврђена је у списима канона. Именице **jo* промене у Н мн. јављају се увек са наставком *-ије*: *цѣље* 4436/8, *архѣрѣне* 4446/3, 447а/4, *жителѣ* 447а/6. Једном је по **ї* основи посведочен и Г мн.: *моужїи* 4436/11. Код именица ср. рода на *-ије* у оба примера Л јд. јавља се сажимање: *вѣ...жити* 4456/19, *вѣ скончанї* 4456/19. Оно је забележено и у једном примеру Г мн. **ї* деklinације: *заповѣдн* 4466/10. Проширење *-ов-* присутно је једном у Г мн. **o* промене: *губѣховѣ* 4466/16. О утицају продуктивних на непродуктивне именичке врсте сведоче лексеме *тѣло* и *домѣ*, које су потврђене само по **o* основи: Г јд. *тѣла* 446а/19, И мн. *тѣломѣ* 442а/17, В јд. *домѣ* 444а/22. У једином примеру именица *любви* такође има наставак продуктивне **ї* промене: Г јд. *любви* 446а/20.

Номинатив и вокатив јд. м. рода компаратива увек (18 ×) је са проширеном основом: *чюднѣиши* 442а/3, *сѣвѣрнѣиши* 442а/6, *малѣиши* 444а/11, *сѣнѣиши* 4446/19 итд. Облик ж. рода има наставак *-а*: *праведнѣиша* 4456/20, *вѣгочѣ/тнѣиша* 4456/21. Под утицајем именичке деklinације једном је у Н мн. компаратива унет наставак *-и*: *ноуж/днѣиши* 447а/5.

У заменичкој деklinацији иновација је присутна у Н и А јд. заменице *се* која гласи *сѣ*: Н 4466/15, А 442а/11, 15, 4426/19. Форма Г мн. *ини/х* 4436/12, уместо по заменичкој, саграђена је по сложеној придевској промени, док је у И мн. заменице *које* дошло до продора

¹³ Уп. Вера Јерковић, *Српска Александрида. Академијин рукопис (бр. 352). Палеографска, орфографска и језичка истраживања*, Београд 1983, 175; Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, Биоград 1874, 58.

¹⁴ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и ишкоавско наречје*, Нови Сад 1956, 102, 114.

основе *ко-*: *комми* 443а/7. У питању су опет особине спорадично потврђене већ у канону.

У тексту се јављају и малобројне црте општештокавског карактера: наставак *-оу* у Л јд. *о основа — *ш* ... *злѡу* 443а/6, наставак *-он* у Л јд. ж. рода сложене придевске промене — *рѡдаѡциѡи* 446а/17, *чѡстиѡиѡи* 446а/22. Под утицајем народног језика настао је и облик Г јд. *тогдашнѡго* 443а/2. О губљењу осећаја за двојину сведоче следећи примери: *комми чистима очима сѡнце оузрѡмѡ* 442/10–11, где ... *ср/д/це* и *роука* *имѡже* ... *вѡса насѡщахѡ* се 444а/5–8, *врѡгы вѡсе по/д/ногы имѡе* 446а/12, *моли ш вѡжениѡиши ш чѡстиѡиѡи двоици свѡнствѡиѡиши твоиухъ чедѡ г/ѡ/подѡи же нашиухъ стѡлпи же вѡгчѡстѡи живѡиухъ м/ѡ/никѡ иже настѡецѡго свѡта лишениухъ рѡди правѡе вѡрѡи и вѡгчѡстѡи тѡухъ и рѡди рѡдѡтель чѡстѡе вѡрѡи и повинѡванѡи соуѡциухъ* же *мыслѡнаго свѡта наслѡдникѡи* 446а/21–446б/8. Облик двојине именице *око*, као што се види из првог примера, користи се у значењу множине. Потврђен је, међутим, и Д мн. по *с основи: *очесѡмѡ* 443а/19. Под утицајем народног говора дошло је и до неправилне конгруенције партиципа презента активног. Уместо облика Н јд. ср. рода употребљен је ж. род: *где сладчанше и медѡточнѡе твоѡ вѡспрѡиетѡе иже вѡсе леѡци ме и напѡѡѡци ме вѡ гѡлѡвинѡ* *даже до костѡи* 446б/18–20.

Од посебног значаја за анализу су наравно црте регионалног порекла. У именичкој деklinацији то су Д и Л јд. *ја промене са наставком *-е* < *-ѡ*: Д *г/ѡ/пож/д/ѡ* 442а/9, Л *ш* ... *сѡѡише* ... *г/ѡ/пож/д/ѡ* 445б/16–17. Уопштавање овог наставка старих тврдих основа у Д и Л именица II врсте данас одликује косовско-ресавски дијалекат.¹⁵ Под утицајем ове дијалекатске зоне највероватније је настала и хибридна форма Г мн. *шкѡаниѡиухъ* 444а/12, у којој је писар првобитни облик са наставком тврде заменичке деklinације желео да исправи у складу са књижевном нормом, како је једном већ био написан: *шкѡаниѡиухъ* 443а/3.¹⁶ У Л јд. ср. рода сложене придевске промене *вѡ настѡецѡемѡ* 445б/18 дошло је до продора наставка меких заменичких основа, а управо у косовско-ресавском дијалекту „са инстр. јд. у м. и ср. роду једнак је и облик дат. и лок. јд. (*овѡм човеку, ѡо белѡм свѡѡу*), што се може схватити као уопштавање наставка меких заменичких основа (према узору облика *нашем* и сл.).“¹⁷ У сфери конјугације на локално

¹⁵ Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти*, 222. Уп. Душан Јовић, *О језику „Закона о рудницима“ деспѡта Сѡефана Лазаревиѡа*, Јужнословенски филолог, XXVII, св. 3–4, Београд 1968–1969, 406–407.

¹⁶ Уп. Душан Јовић, *истиѡ*, 426.

¹⁷ Павле Ивић, *истиѡ*, 223.

порекло писара/аутора упућују облици императива са *-e-* уместо са *-и-* код глагола треће и четврте презентске врсте: 1. л. мн. *възъпїемъ* 447а/12, 2. л. мн. *пѣтѣпѣтѣ* 443а/17, *въсплачѣтѣ* 444б/13. Ову особину данас познају само призренско-тимочки говори.¹⁸

На крају, на основу изложене грађе у којој су се највероватније укрстиле особине говора самог аутора, с једне, и последњег и/или претходних преписивача, с друге стране, можемо констатовати да *Надгробна реч десјошу Бурђу Бранковићу* пружа једно релативно поуздано сведочанство о особинама народних говора на територији Деспотовине у XV веку. Посведочене црте локалног карактера иду у прилог претпоставци о припадности говора непознатог Смедеревског беседника косовско-ресавском дијалекту, који уосталом и данас обухвата град Смедерево, за који се и везује настанак ове беседе.

---

¹⁸ Павле Ивић, *Дијалектологија*, 115.

РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
(Београд)

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊИМА О СИНЕСТЕЗИЈИ

У раду се говори о три основна приступа синестезији – (1) са становишта неурологије и психологије, (2) са становишта стилистике, теорије књижевности и теорије уметности уопште и (3) са становишта лексикологије и науке о језику уопште. Аутор наводи и закључке свог испитивања синестезије у српском језику.

1. Синестезија већ дуго привлачи пажњу истраживача. За њу су подједнако заинтересовани неуролози, психолози, уметници, стилистичари, лексиколози, и сви они осветљавају неке важне сегменте ове појаве из различитих углова. Захваљујући томе, сазнања о синестезији се последњих година увећавају, а резултати истраживања доприносе даљем развијању хипотеза.

2. Међу најцитираније истраживаче синестезије у последње време спадају Р. Е. Сајтовик (R. E. Cytowic),¹ Л. Е. Маркс (L. E. Marx),² С. Барон-Коен (S. Baron-Cohen)³ и њихови сарадници. Као што је назначено у фусноти 3, пре три године објављен је зборник радова о овој појави, а и теме неких докторских дисертација, магистарских и дипломских радова односе се на њу, исп., на пример, Watkins 1997. Ниједан од цитираних радова није из области лингвистике, већ се синестезији у њима приступа као појави са психолошком, чак неуроло-

---

¹ Исп. R. E. Cytowic & F. B. Wood: "Synesthesia: A review of major theories and their brain basis". Part 1. *Brain and Cognition* 1, 1982, pp. 23-35; R. E. Cytowic, *Synesthesia. A Union of the Senses*, Springer-Verlag, Berlin -New-York, 1989.

² Исп. L. E. Marx, *The Unity of the Senses*, Academic Press, New York & London, 1978.

³ Исп. S. Baron-Cohen, J. Harrison, J. Goldstein & M. Wyke: "Coloured speech perception: Is synaesthesia what happens when modularity breaks down?" *Perception* 22, 1993, 419-426; S. Baron-Cohen: "Is there a normal phase of synaesthesia in development?" *PSYCHE*, 1996; *Synaesthesia: Classic and Contemporary Readings*, editors S. Baron-Cohen & J. E. Harrison, Blackwell Publishers Ltd, London, 1997.

шком основом. Ипак, резултати ових истраживања незаобилазни су и у лингвистичким приступима. Синестезија се у овим огледима најуопштеније дефинише као способност здружене перцепције (*joint perception, mixing of senses, crossing of the senses, joining of sensation*).

Најважније резултате ових новијих истраживања изнећемо кроз погледе најцитиранијег истраживача, лекара неуролога Р. Е. Сајтовика (Cytowic 1995). Он синестезији приступа као способности која је нарочито изражена код неких људи. На сваких 25.000 људи један има ту способност. Људи с овом способношћу зову се синестете (*synaesthetes*). О испољавању синестезије говори се шире у психологији него у лингвистици. Синестете перципирају гласове или бројеве, на пример, као боје или укусе. Најуобичајенија форма испољавања синестезије је обојено чуђење. Резултати испитивања из различитих земаља, чак из различитих векова, сугеришу неуролошку базу ове појаве. По Л. Е. Марксу (Marx 1978), јасно је да постоји асоцијација чулних доживљаја, али је то више од пуког здруживања. Он претпоставља Доктрину аналогних чулних вредности (*Doctrine of Analogous Sensory Qualities*), по којој су одређене димензије чулног искуства сличне или чак идентичне у различитим модалитетима. У мозгу постоји одређени центар који повезује све чулне доживљаје.

По Р. Е. Сајтовичу (Cytowic 1995), постоји неколико дијагностичких црта које сведоче о нечијој синестетичкој способности. Синестетичке сензације нису вољно контролисане и не могу се потиснути. Оне су истрајне у том смислу што ће особа у којој звук звона подстиче виђење црвене боје увек повезивати та два чулна надражаја на исти начин. Поред тога што су трајне, оне су индивидуалне, што значи да сваки синестета доживљава чулна обједињења на идиосинкратичан начин. Сензације су памтљиве у том смислу што ће се синестета теже сетити гласовног садржаја нечијег имена него доживљаја да је оно, на пример, жуто. У исто време, способност синестезије ће му помоћи да се сети имена. Синестетичка повезивања код синестета буде снажне емоције. Експерименти рађени у Америци и у Енглеској показују да су жене склоније синестезији од мушкараца и да су лево-руки људи синестетичнији од десноруких. Иако је мало правих синестета, по Р. Е. Сајтовичу, сви смо у некој мери и у неким ситуацијама више или мање склони синестезији. Ово нарочито доказују експерименти са дрогом. Дрога ЛСД, па чак и марихуана, појачавају синестетичке способности код обичних људи. Експерименти са дрогом вршени су и због тога што се знањем о томе на који део мозга дрога утиче, може закључити и о месту центра за синестезију у мозгу. По Р. Е. Сајтовичу (Cytowic 1995), центар за синестезију налази се у хипо-

кампусу. Овоме се противи да Ф. Коста (da F. Costa 1996), који, служећи се резултатима других истраживача добијеним на мачкама и мајмунима, закључује да је центар за синестезију, вероватно, у неокортичкој зони мозга.⁴

3. Поред овог психолошког и неуролошког приступа синестезији, према коме је она способност заснована на активности одређеног центра у мозгу, важно је напоменути и приступ синестезији из угла теорије књижевности, стилистике и поетике. Овај приступ је најстарији. Синестезија се из овог угла посматра као врста метафоре којом књижевници постижу живописност излагања и јединственост стила. Ова метафора се базира на неочекиваним лексичким спојевима између самосталних лексема којима се означавају појмови у вези са једним чулом и несамосталних лексема којима се одређују појмови у вези са другим чулом. Што су спојеви необичнији, они су стилски ефикаснији.

3.1. С. Улман (Ullmann 1957: 266–276) даје опсежан преглед склоности писаца из различитих епоха синестезији и управо због незаобилазности синестезије у књижевности он у својој *Семантици* поглавље посвећено синестезији назива “Панхронистичке тенденције у синестезији” (Panchronistic Tendencies in Synaesthesia). С. Улман (Ullmann 1957: 277–289) наводи да се и сâм бавио проучавањем синестезије у делима Бајрона, Китса, В. Мориса, Вајлда, Даусона, Готјеа и других писаца. У књизи се дају и прегледне табеле са статистичким подацима о броју синестетичких метафора различите врсте у делима Китса и Готјеа. И на хоризонталној и на вертикалној координати јесу рубрике за *додир, њемјерајћуру, укус, мирис, звук, вид и њојшл*. Подаци у табелама јасно показују да је Готје у својим делима чешће

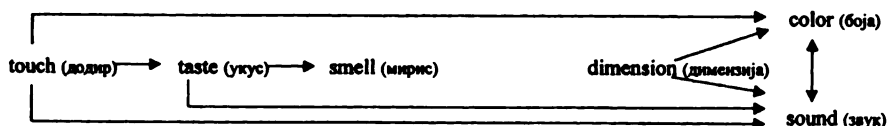
⁴ У последње време новинари бројних популарнонаучних медија синестезији приступају као сензацији о мистериозној страни људске свести и тиме привлаче читаоце, гледаоце или слушаоце. Тако, часопис *Discover* из децембра 1999. године објављује текст о синестезији под насловом *Видиш ли оно што они виде? (Do You See What They See?)*. Затим следи помпезан антрфиле: “Људи са бизарном способношћу која се зове синестезија могу да виде звукове, да миришу боје и осећају укус облика. Неуролози мисле да би коначно можда могли да отворе прозор ка мистерији људске свести.” Слично томе, новинар радија Еј-Би-Си (ABC Radio) овако најављује интервју са Р. Е. Сутовић-ом 8. јула 1996. године: “Можете ли да замислите како би изгледало када бисте могли да окусите облике, да чујете боје или да видите звукове? У ствари, ми то стално радимо. Користимо се метафорама и аналогијама од чула до чула да бисмо описали све од хране и вина до уметности и музике. Али, претпоставимо да то није само маштање, већ стварно искуство и да сваки пут кад окусите ментол, можете заиста да видите и осетите гладак и хладан врх чаше. Ако Вам ово не звучи страно, Ви бисте могли бити један од ретких људи са способношћу која се зове синестезија.”

употребљавао синестетичке метафоре него Китс и да су и код Китса и код Готјеа најчешће метафоре додир–звук. Занимљиво је да С. Улман (Ullmann 1957:283) дели имагинативне способности писаца према типу синестетичких метафора које они најчешће употребљавају. Тако, он говори о писцима са визуелним типом имагинације. У позадини литерарне синестезије, како је назива С. Улман, стоји неколико покретача. То су моменталне асоцијације, индивидуална идиосинкратичност писца и преовлађујућа језичка мода.

3.2. У нашој теорији књижевности најопсежнију студију о синестезији написао је Ђ. Вуковић (1985). Он је испитао синестезијске метафоре у делима наших писаца од 1850. до 1930. године, односно од Бранка Радичевића до М. Црњанског. Ђ. Вуковић сматра да је различите фазе српске књижевности обележила употреба различитих синестезијских метафора. Аутор запажа (1985: 283–284) да је “настајање и ширење синестезијских фигура повезано с освајањем чулног света, који се у све разноврснијим облицима уводио у поезију, као и у прозу. Писци су такоређи учили да опажају боје и њихове преливе, звукове и мирисе, да бележе сложене утиске изазване различитим предметима.” За ово истраживање важни су следећи закључци Ђ. Вуковића: неки трансфери су чести, а неки ретки, јер језик нема подједнаке изражајне способности за све (стр. 287); најчешће се синестезијски описују именице *глас* и *ћесма* (стр. 286). “У синестезијским и осталим исказима о чулном искуству највише има именица, као и глагола, баш када је посреди оно што се види и чује. Додир, укус и температура означавају се углавном придевима.” (стр. 288).⁵

4. Нас су, међутим, највише заинтересовала испитивања која су задирала у механизам синестезије као језичке појаве. Издвојићемо овом приликом два рада и конкретне резултате до којих су дошли њихови аутори. Џ. М. Вилијемс (Williams 1976: 463) на основу материјала из енглеског језика овако представља могуће метафоричке трансфере засноване на синестезији:

⁵ Овде би требало споменути и фонетски симболизам, који обједињује у себи многе до сада наведене приступе синестезији. Нећемо овом приликом оптерећивати рад различитим погледима на фонетски симболизам, јер то није тема овог рада, али ћемо скренути пажњу на један од ретких радова о томе у нашој лингвистици – исп. Д. Кликовац (1995). Навели бисмо и анкету Ж. Женета (G. Genette, 1985: 382) којом он истражује доживљаје испитаника о обојености вокала и закључује, за разлику од неких других истраживача који мисле другачије од њега, да у томе постоје изразите преваге. Тако је вокал *а* углавном црвен, *е* је жуто или бело, *и* је бело или жуто, *у* је обично смеђе, тамноплаво или црно итд. Оваква истраживања привлаче пажњу како оних који се баве фонетским симболизмом, тако и психолога, па и теоретичара књижевности.

По овом аутору (1976: 464), ако се метафоризују лексеме за додир, оне се метафоризују од додира ка укусу (*оштар укус*), ка бојама (*шупе боје*;⁶ исп. енгл. *dull colors*) или ка звуку (*меки звуци*). Не метафоризују се директно ка мирису. Лексеме за укус немају способност трансфера назад ка одређивању тактилног искуства, већ се везују само за лексеме из сфере мириса (*sour smell* – *кисео мирис*) или звука (*dulcet music* – *сладуњава музика*). Лексеме за просторне димензије метафорички се користе за одређивање именица којима се означавају боје (*full colors* – *шупе боје*) или звук (*deep sound* – *дубок звук*). Лексеме за боју могу се односити само на звук (*dark music* – *тамна музика*), а лексеме за звук могу метафорично одређивати само боје (*quiet colors* – *мирне боје*). Аутор констатује да се лексеме (обично придеви – прим. Р. Д.) којима се одређују друге лексеме (обично именице – прим. Р. Д.) што означавају појмове у вези са чулима систематски метафорички преносе са психолошки мање диференцираног, еволуционо примитивнијег чула ка диференциранијем, вишем чулу, али не и обрнуто.

Ш. Деј (Day 1996) износи резултате С. Улмана из 1964. године и К. Класен (С. Classen) из 1993. године. По С. Улману, овако изгледа схема синестетичких преноса у енглеском језику:

smell/taste → *hearing/vision* → *touch* (*мирис/укус* → *слух/вид* → *додир*).

Дакле, лексеме које означавају појмове из сфере чула мириса и укуса добијају највећи број синестетичких одредница из сфере других чула. Придевима из домена чула додира најчешће се одређују именице којима се означавају самостални појмови из сфере осталих чула.

Овако изгледа скала ауторке С. Класен, која је изнета у њеној етнолошкој студији о међукултуралним односима у вези са рангирањем лексема које се односе на чула:

⁶ Пример из енглеског језика *dull colors*, који се на српски језик може превести као *шупе боје*, показује да заиста постоји некаква међучулна интеракција којој су синестетичке метафоре само последица. Већина говорника српског језика, иако у нашем језику, како се чини, боје не можемо назвати тупим, претпоставила би да су тупе боје у ствари мутне и нејасне, неодређене боје.

hearing → *vision* → *smell* → *taste* → *touch* (слух → вид → мирис → укус → додир).

Ш. Деј (Day 1996) детаљно описује своје истраживање на материјалу из енглеског и немачког језика, а коначна схема у којој он износи крајње резултате изгледа овако:

за енглески језик:

hearing → *vision* → *smell* → *temp.* → *taste* → *touch* (слух → вид → мирис → *шмѿерашѿура* → укус → додир);

за немачки језик:

hearing → *smell* → *vision* → *temp.* → *taste* → *touch* (слух → мирис → вид → *шмѿерашѿура* → укус → додир).

Ако се сада саберу резултати наведених испитивања, закључујемо да се у енглеском (али и у немачком) језику најчешће метафорички – у служби придева за одређивање свих осталих чула – користе придеви којима се обично одређује додир, а да се придевима за одређивање појмова у вези са различитим чулима најчешће одређују именице које се односе на различите звукове. Поједностављено, додир највише даје, а звук највише прима. Ово показују резултати у вези са језиком писаца које је С. Улман изнео 1957. године, затим резултати Џ. Вилијемса (Williams 1976: 475–476) и К. Класен из 1993, те, на крају, резултати Ш. Деј (Day 1996: 11–12). Занимљиво је да С. Улман 1964. године није потврдио своје закључке из 1957. године.

5. Један од циљева овог рада био је да покажемо различите аспекте синестезије као психолошке, биолошке и неуролошке појаве с једне стране, затим као особености књижевног стила са друге и као језичке појаве неvezане за стил са треће стране. Други циљ нам је да на ограниченом материјалу из нашег језика установимо основне законитости синестезије у српском језику.

5.1. Проблем с којим смо се сусрели при приступу синестезији био је избор грађе. Одлучили смо се за анализу именичких синтагми у којима зависни део чини придев. Циљ нам је био да пронађемо најубичајеније узорке оваквих синтагми у нашем језику. То је значило да примере из књижевности или из новинарства треба узимати селективно. Синестезија се за потребе овог рада посматра независно од стила. Све што је индивидуална одлика језика писаца остало је ван наше пажње. По томе је наш приступ различит у односу на приступе у радовима који су наведени. Нећемо се бавити *мирисним шоновима*, *црвеним звуцима* и сличним синтагмама, иако није увек лако одредити да ли је нека синтагма ствар тренутне инспирације оног ко је пише или изговара (оказионализам). Наша грађа је највећим делом заснова-

на на одабраним примерима из *Речника МС* и *Речника САНУ*. Други проблем у вези са избором грађе лежи у томе што је понекад тешко одредити да ли се придевом заиста одређује именица чије је значење у вези с неким чулом. Сасвим су јасни примери *шойао глас* или *оштар воњ*. Придевима из сфере додир одређујемо именице из сфере звука односно мириса. Али, да ли у грађу треба уврстити и примере као што су *бучна улица*, *груба реч*, *крхки одговор*, *нежне лећње вечери*? Да ли се „звучним придевом“ *бучан* у првом примеру одређује именица из сфере чула вида и да ли се у другом и трећем примеру одређује звук, а у четвртном нешто што се може видети? Такве примере нисмо уносили у грађу, наравно, имајући у виду полисемију – чињеницу да су ове именице углавном употребљене у својим секундарним значењима. Грађу смо сузили на само оне случајеве где је било недвосмислено да се именицом означава појам из домена неког чула. У том смислу највећи проблем чине придеви којима се означава нешто што се може видети. Придевима из домена чула вида у нашим примерима означавају се углавном боје и димензије. И придеве и именице употребљене у синтагмама које истражујемо убрајали смо у поље једног од пет чула. То су мирис, укус, вид, слух и додир. Боје и просторне димензије смо сврстали под вид (за разлику од Ц. Вилијемса, који их посматра као посебне категорије), а температуру (за разлику од Ш. Деја и Ћ. Вуковића) под додир.

5.2. Синестезији са сумњом приступамо као посебном виду метафоре. У синтагмама које испитујемо метафорички је употребљен придев. Тако је, на пример, у синтагми *шойао глас* придев *шойао* употребљен у свом секундарном, метафоричном значењу. Примарно, овај придев се користи за одређивање појмова по томе какви изгледају на додир, а у нашем примеру њиме се одређује звук. Као и за сва метафорична значења, тако је и за ово неопходна одговарајућа семантичка позиција. Она се конституише именичком синтагмом у којој је придев употребљен. Специфичност синестезије у односу на друге метафоричке трансфере представља блискост полазног садржаја и оног који се добија метафоризацијом. Из сфере једног чула прелази се у сферу другог. Метафоризацијом се не мења лексичко-семантичка група полазног садржаја.⁷

⁷ Постоји неколико разлога због којих би се могла довести у питање уобичајена идеја о метафоричкој природи синестезије. Први разлог је управо наведена блискост полазног садржаја и оног који се добија. То за метафору није уобичајено (исп. примере на којима се објашњава метафора у књизи Д. Гортан-Премк, 1997: 85–109). Други разлог су достигнућа неуролога и психолога која смо навели на почетку рада. Ако постоји центар у мозгу за синтезу чулних доживљаја, онда је синестезија само

5.3. Примери за синестезију у српском језику:⁸

мирис – додир:⁹ *лак мирис, оштар воњ, шежак мирис*; слух–додир: *нежан глас, оштар њисак, шежак бат, шобао глас*; укус–додир: *благ шербећ, лако вино, оштра ракија, шешко њиће*; слух–вид: *висок глас, дубок глас, крујно смејање, шанак глас*; мирис–укус: *бљушав смрад, горак задах дима, кисео мирис зноја, сладуњав мирис*; вид–додир: *мека свећлост, лако руменило, нежне боје, хладне боје*; слух–укус: *љућ звук, сладак шенор*; укус–вид: *шанка ракија*; додир–вид: *висока шемџераштура, ниска шемџераштура*.

5.3.1. Наведени примери као и остатак грађе показују да именице које се односе на свих пет чула у српском језику могу бити описиване придевима из сфере других чула. Именице којима се означава извештан звук одређују се придевима у вези са додиром (57%),¹⁰ у вези са видом, односно бојама и димензијама (37%) и у вези с укусом (6%). Именице из домена чула мириса одређују се придевима чије је значење у вези с укусом (53%), са додиром (40%) или у вези с видом (7%). Именице из домена чула вида спецификују се придевима којима се обележава додир (према нашим подацима 100%). Именице којима се означава нешто што се примарно перципира чулом укуса употребљавају се са придевима из домена чула додира (87,5%) и вида (12,5%). И, на крају, именице из сфере додира одређују се придевима којима се описује вид (према нашим подацима, 100%). Очигледно је да се именице из сфере вида најређе допуњавају придевима из домена других чула. Наведени подаци показују и то да се придевима који одређују мирис никада (или скоро никада) не описују именице из сфере других чула. У исто време, придеви којима се описује додир могу одређивати именице из сфере свих других чула. Изгледа да су у

очекивана језичка последица те чулне асоцијације. И, на крају, чињеница да смо у стању да без много муке декодирамо значење оних синестетичких метафора које први пут чујемо указује на то да су резултати неуролошких испитивања вероватно тачни.

⁸ Због ограничености простора илустроваћемо синестезију тек понеким примером.

⁹ Читамо: мирис у терминима додира.

¹⁰ Подаци које износимо у процентима и већина закључака сасвим су поуздани у оквирима грађе која је прикупљена за ово истраживање. Међутим, грађа није потпуна и зато закључке треба схватити као тенденције синестетичких трансфера у нашем језику.

¹¹ Ма како неспретно звучала формулација *именице из сфере мириса* и сличне, употребљавамо је због тога што се тим именицама не означавају само мириси него и појмови са другим значењем, али се захваљујући придеву у њиховом значењу осветљава само врста мириса. На пример, *сладуњав њарфем, оштар дукан*.

нашем језику најмање компатибилни придеви који означавају мирис уз именице из сфере чула слуха, и обрнуто – придеви који описују некакав звук уз именице из сфере мириса.

Именице из домена свих чула	Придеви из домена свих чула	Пример
слух	додир	топао глас
	вид	шупаљ глас
	укус	горак узвик рањеника
мирис	укус	сладак мирис
	додир	тежак мирис
	вид	блед мирис
вид	додир	топле боје
укус	додир	оштра ракија
	вид	танка ракија
додир	вид	висока температура

5.3.2. У складу са скалама синестетичких преноса које је изложио Ш. Деј (Day 1996), скала за српски језик би, према нашим подацима, овако изгледала из угла именица:

слух → мирис → вид → укус → додир

Ова скала показује да се у српском језику најчешће синестетички одређују именице из домена чула слуха, а најређе именице из домена чула додира. Од свих синестетичких преноса које потврђује грађа прикупљена за овај рад 59% чине синтагме у којима се одређују именице из домена слуха, 16% обухватају синтагме с именицама с подручја мириса, 12% – именице из области вида, 9% – именице из домена укуса и 4% синтагми чине оне у којима је именица из сфере чула додира. Наведена скала се потпуно поклапа са скалом коју износи Ш. Деј за немачки језик, а само се у једном детаљу разликује од скале коју он наводи за енглески језик. То је место чула мириса, које је на трећој, а не на другој позицији у скали, док је чуло вида на другом месту. Ова разлика је сасвим неважна, јер проценти показују да у српском језику постоји слична склоност именица из оба домена да се одређују придевима којима се уобичајено описују друга чула. Вероватно би испитивања у другим језицима показала слично, па су скале синестетичких преноса универзалне за већину језика.

С обзиром на синестетичност придева, скала изгледа овако:

додир → *вид* → *укус* → *мирис/слух*

Дакле, у синестетичким преносима најчешће се користе придеви из домена чула додиром, а најмање придеви из домена слуха и мириса.

5.3.3. И наши примери, баш као и материјал Џ. М. Вилијемса (Williams 1976), показују да се синестетички преноси врше углавном у једном смеру, односно доминантно у једном смеру, иако је у неким случајевима могуће навести примере и за супротан смер. Тако је, на пример, доминантан смер звук–додир. Међутим, синтаagma *шхха ва-штра* (у којој је реч о температури) пример је за супротан смер додир–звук. Наспрам уобичајеног трансфера укус–додир, синтаagma *љушши челик* (у којој *љуш* значи *шврд*) пример је за смер додир–укус. Према уобичајеном смеру вид–додир стоји супротан смер додир–вид који можемо потврдити синтагмом *ниска шемйераштура*. За трансфере додир–мирис, вид–укус, вид–слух, укус–мирис, укус–звук и вид–мирис готово да нема уобичајених примера у нашем језику.

5.3.4. Има придева код којих није сасвим јасно да ли су употребљени синестетички или у свом основном значењу. На пример, *глаш-ка коса* може бити таква на изглед, али и на додир. Придев *јарки* може се односити на именице из домена чула вида и значити *сјајан*, па чак и *црвен* (исп. *јарке руже* у *Речнику САНУ*), али и *шојао*, *ужарен*. Придевом *блед* може се одредити именица из домена чула вида (*бледо лице*), из домена чула слуха (*бледа музика*) или из домена чула мириса (*блед мирис*). Неки придеви су толико склони синестезији да се у речницима уводи посебна тачка у којој се обрађују њихова синестетичка значења. Тако су, на пример, у *Речнику САНУ* обрађени придеви *благ* и *љуш*. Уз тачку 9 придева *благ* у *Речнику САНУ* даје се објашњење *йо ушисцима на човекова чула*. Примерима *блага зелена боја*, *блага месечина*, *блага светлост*, *благ сјај* илуструје се синестетички трансфер вид–додир. Примери за пренос звук–додир су *благ звекеш*, *благ звуци*, а за укус–додир: *благо кисело млеко*, *благ шербет*. Проблем је и са придевима за додир. Није сасвим јасно да ли, на пример, придеви *храйав* или *џомбаш* примарно одређују додир, нешто што се може видети или су то неутрални придеви чије значење није у директној вези са чулном перцепцијом.

6. Најважнији закључак овог рада представља чињеница да су резултати испитивања синестезије у српском језику подударни с резултатима истраживања материјала у енглеском и немачком језику, на основу чега би се могла поставити хипотеза о универзалности синестезије, бар у европским језицима. Објашњење за ову универзалност требало би тражити у неурологији чула и у самом језику. Чиње-

ница да слушне надражаје мозак брже обрађује у односу на надражаје осталих чула можда није без значаја за факат да се најчешће синестетички одређују именице из домена чула слуха. Осим тога, када се упореди број именица којима се означавају доживљаји различитих чула, чини се да је највећи број именица из области чула слуха. Ово је на први поглед необично, јер изгледа као да је у нашем окружењу највише објеката који се могу видети. Међутим, нема много именица којима је та чулна компонента доминантна. Такве су, на пример, именице са значењем боја и просторних димензија. Са друге стране, много је ономотопејских и неонотопејских именица којима се примарно означава звук.

Друго што би се у закључку могло поновити и нагласити јесте сумња у метафоричку природу језичке (не-литерарне) синестезије. Семантички трансфери засновани на сличности по принципу метафоре чији крајњи резултат представља пренос у сферу сличног, за разлику од метафоричких преноса,¹² представљају изазов за неко даље истраживање.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Watkins, C. (1997) *Synaesthesia: Is It the Key To Consciousness?* Unpublished Dissertation, University of Exeter (www.ex.ac.uk/~cwatkins/synaesth.htm).
- Williams, J. M. (1976) *Synaesthetic Adjectives: A Possible Law of Semantic Change*, *Language* 52/2, 461–478.
- Вуковић, Ђ. (1985) И бео лелек на пустој обали (о синестезији и поводом ње), у: *Огледи о српској књижевности*, Београд, Нолит, 207–291.
- Genette, G. (1985) *Mimologije. Put и Kratiliju*, превод N. Vajs, Biblioteka Teka, Zagreb, 1985.
- Гортан-Премк, Д. (1997) *Полисимија и организација лексичког система у српскоме језику*, Институт за српски језик, Београд.
- da F. Costa, L. (1996) *Synesthesia – A Real Phenomenon? Or Real Phenomena?* *Psyche* 2 (10), 2 (26)
<http://psyche.cs.monash.edu.au/v2/psyche-2-26-dacosta.htm>
- Day, S. (1996) *Synaesthesia and Synaesthetic Metaphors*, *Psyche* 2 (32),
<http://psyche.cs.monash.edu.au/v2/psyche-2-32-day.html>
- Кликовац, Д. (1995) *Vri, štrklja, klječka: o fonetskom simbolizmu u srpskohrvatskom jeziku*, *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику XXXVIII/1*.
- Lemly, B. (1999) *Do You See What They See*, *Discover* 20/12 (www.discover.com).

¹² Док се у случају синестезије пренос одвија с једног чула на друго, у случају класичне метафоре трансфери подразумевају повезивање двају сасвим различитих садржаја. Када горњи пљоснати део клина назовемо главом, повезује се део људског тела и део предмета или када врх стене назовемо зубом стене, повезујемо део људског тела и парче камена итд.

- Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.
Речник српскохрватског књижевног и народног језика, Српска академија наука и уметности, Београд
- Cytowic, R. E. (1995) Synesthesia: Phenomenology And Neuropsychology, *Psyche* 2 (10) <http://psyche.cs.monash.edu.au/v2/psyche-2-10-cytowic.htm>
- Synesthesia* (Transcript of the ABC radio interview with Richard Cytowic and Carol Steen conducted by R. Hughes on July 8, 1996) – www.abc.net.au/rn/talks/8.30/helthrpt/hstories/hr080796.htm
- Ullmann, S. (1957) *The Principles of Semantics*, Oxford: Basil Blackwell & Mott.

МИЛАН ДРАГИЧЕВИЋ
(Бања Лука)

О ПРОЗОДИЈСКИМ ОДНОСИМА У ПРОКЛИЗИ У ГОВОРУ СРБА ЛАПАЧКОГ ПОЉА

У раду се излаже грађа која илуструје односе у проклизи у говору једног мањег српског ареала из источне Лике. Близкост тамошњег стања приликама које владају у главнини других говора источнохерцеговачког типа, сматра аутор, толика је да ниједна од ситнијих неподударности не заслужује издвајање у ред оних дискриминанти по којима се говори тога дијалекта дијеле на југоисточну и сјеверозападну скупину ових говора.

а. УВОДНА БИЉЕШКА

0. О томе да говор житеља овога мањег крашког поља из потпљешевичког предјела у источној Лици¹ зна за оба начина преношења акцената на проклитике,² као и о томе да та помјерања — слично стању у другим говорима источнохерцеговачког типа и књижевном језику нашем — иако прилично честа, представљају ипак факултативну појаву,³ има података у научној литератури. Један њихов дио већ сам саопштио у радовима у којима су разматрана акценатска својства појединих категорија ријечи овога говора,⁴ а подоста их је разасуто и у појединим одјељцима монографије *Говор личких жекаваца* (СДЗб,

¹ Све до познатих догађаја из августа 1995. г., кад је хрватска војска у операцији познатој под именом „Олуја“ протјерала српско становништво из тих крајева, у свих шест насеља Лапачког поља (*Доњи Лајац, Дндољоље, Бировача, Оравац, Гајине, Горњи Лајац*) живјели су готово искључиво Срби.

² Прасловенско (старо) и новоштокавско (ново).

³ О узроцима који на то утичу писано је у нашој науци доста. По проф. П. Ивићу „на ово може утицати слабија семантичка одн. синтаксична повезаност, а такође и мања фреквенција синтагме или већа дужина њених делова“ (в. *Расправе, студије, чланци*, 1. *О фонологији*, Целокупна дела, књ. X/1, Сремски Карловци — Нови Сад, 1998, 483). За нека друга објашњења исп. М. Николић, *Говори србијанског Полиња*, СДЗб, књ. XXXVII, Београд, 1991, 29-30. и тамо поменуто литературу.

⁴ Исп. Јужнословенски филолог, књ. XLIV (1988), 73-88. и књ. XLIX (1993), 155-174, Зборник МС за филологију и лингвистику, књ. XXXIV/1 (1991), 143-154. и

књ. XXXII, 7–241). Овај прилог, посвећен успомени на академика Павла Ивића, представља покушај да се груписањем на једном мјесту најрелевантнијих података односи у проклзи у томе идиому потпуније прикажу, а самим тим и употпуне спознаје о прозодијским особинама једног од најистуренијих говорних ареала у западнијим српским просторима. Ево како поменути односи изгледају у свјетлу прикупљених података.⁵

6. ГРАЂА

6.1. Прасловенско (стјаро) љреношење

1. За ову врсту преношења — у већој или мањој мјери — знају поједини облици именица мушког рода ових акценатских категорија:

а) тип *врѧг–врѧга*: *ѡ брѧк, ѡд вѧјѧка, зѧ врѧга, нѧ врѧш, ѡза врѧша, нѧ вѧка, ѡз грѧда, крѡз грѧдѡ, ѡ грѧдѡ, дѧн ѡд дѧн, ѡз дѧна ѡ дѧн, ѡрѧда дѧн, нѧ ждрѧк, ѡ зѡд, ѡ-зѡда, сѧ зѡда, зѧ зѡбе, ѡрѧш кѡма, ѡ кљѡн, ѡ лѧд, ѡрѧд мрѧк, ѡ мрѧк, нѧ ѡлѧс, нѧ рѧдѡ, ѡ рѧдѡ, ѡд рѧи, ѡ свѧјѧш, зѧ сѡна, ѡ-смрѧда, ѡ сњѧж, ѡ стѧн, ѡ-стѧида, ѡд-шѡр, ѡ шѡр* и сл.;

б) тип *стјриѡц–стјриѡца*: *ѡ Бѧч, ѡ гѧј, ѡдѡш кљѡч, ѡ Ниш, нѧ нѡжѡ/нѡжѡ, нѧ ѡањ, ѡ Рим, нѧ стѡи, ѡ сѡдѡ, зѧ шѡѡи*, итд.;

уз обавезно: *зѧ ѡѡш, нѧ ѡѡш, ѡдѡш ѡѡш*;

в) тип *бѡг–бѡга*: *ѡ бѡј, нѧ брѡдѡ, крѡз дрѡбѡ, нѧ лѧдѡ, ѡдд лѧдѡ, ѡ лѡв, нѧ мѡстѡ/мѡстѡ, ѡдд мустѡм, зѧ нѡс/нѡс, ѡз нѡс, ѡ рѧј, зѧ рѡж, зѧ роге, ѡ роге, ѡ рѡв, ѡ рѡдѡ, ѡ-шѡра дѡ шѡра* и др.;

уз исто тако редовно: *нѧ крај, нѡс крај, дѡш краја, ѡрѧш крај, ѡд рогѡ, нѧ рогѡ/розѡјѧ*;

г) тип *вѡ–вѡла*: *ѡ дѡ, зѧ дѡм, ѡ дѡм, ѡ смѡ, нѧ стѡ, ѡд-стѡ*, уз такође обично: *ѡз долѡвѡ, ѡд волѡвѡ*;

д) тип *бѡбањ–бѡбња*: *ѡ бѡбањ, ѡ врѡсак, ѡ жрѡвањ, нѧ лѡкаш, ѡ лѡкаш, ѡ шѡѡањ*;

књ. XXXVI/1 (1993), 153–158, Нови љетопис СКПД „Просвјета“, бр. 1, Загреб, 1990, 26–34. и Зборник II, Педагошка академија, Бања Лука, 1994, 201–215.

⁵ Главнина података које овдје излажем прикупљена је приликом дијалектолошких истраживања повремено вршених у томе крају у раздобљу од 1977. до 1985. године. Један дио записан је и у Бањалуци 1995. г. приликом дужих разговора са стaновницима овога краја које су поменути догађаји из августа те године покренули са њихових матичних огњишта. И у једном и у другом случају подаци су биљежени у говору аутентичних представника локалног идиома, због чега се могу сматрати потпуно поузданим.

ђ) тип *вјѣшар–вјѣшра*: *зѧ нокати/нукаѣ, ѡдд нокѣом, ѡ рогољ, ѡ шрошак, ѡ ћошак*, напоредо са: *на вјѣшар, низ вјѣшар, ѡ вјѣшар, кд-Задра, ѡ Задар, из Лайца, ѡ Лайац, на угаљ, ѡ Шабац*;

е) тип *нѣћѧк–нѣћѧка*: *ѡ вршѧј, кдрѧк ѡд корѧк, ѡ мјесѣц дѧнѧ, ѡ разѡм се дјѣцо*, уз једнако често: *ѡде ѡ љешнике, нѣбу ѡд облаке, браш ѡд ујѧка* и сл.;

ж) рјеђе и тип *дјѣвѣр–дјѣвера*: *ѡдд бусѣн, ѡ ћавола, ѡ Дунѧв, на камѣн, ѡ кремѣн, зѧ сѣождѣр*.

2. Од именица средњег рода за овај тип преношења знају углавном облици именица из акценатских категорија *ѡко–ѡка* и *мѣсо–мѣса*, с тим што треба нагласити да су ова помјерања лексички ограничена, пошто знатан број именица ових двију акценатских категорија зна искључиво за ново (ослабљено) помицање нагласака. Исп.:

ѡ Билу, на брдо, ѡдд брдом, дд грла, ѡдд грло, ѡ грло, ѡ коло, ѡс кола, ѡ колу, на небу, зѧ око, ѡ око, ѡрѣко ѡоља, ѡ ѡоље, кѡш ѡрошћа, ѡс ѡрошће, слдво ѡд слово, ѡ-срца, ѡ срце, на уво, ѡдд ува дд ува, ѡ уво;

са:

из блаѣа, ѡ блаѣо, ѡ блаѣу, на врелу, ѡ-жиѣа, ѡ жиѣо, ѡ жиѣу, ѡдѣ кола, ѡ кола, зѧ колѣје, ѡ колѣма/колѣје, на љѣѣо, из мјѣѣа, на мјѣѣу, ѡ мјѣѣу, ѡ њедра, ѡ-сала, ѡдд уља, на уљу, ѡ чуду;

односно:

крѧј грѡбља, ѡ грѡбље, ѡ-злѧѣа, на кѡљу, ѡ мѡре, ѡ мѡру, ѡ мѡсо, на ѡѡво, ѡ сѣјѣно, ѡдд шѣлу/шѣјѣлу, крдс шрње, ѡ шрње;

са:

зѧ здрѡвље, ѡ здрѡвље, на слѡвљу, на сѡнцу, ѡдд сѡнцу.

Имам у грађи и фразу: *ѡдд јуѣра дд мрака*, а од именица с тзв. неједнакосложном промјеном форме: *ѡ-дрвѣѣа* и *ѡ рамену*, напоредо са изгледа обичнијим: *из бурѣѣа, ѡ бурѣѣу, на дрвѣѣу, ѡ рамену*.

3. Код именица женског рода прасловенско помјерање акцената на проклитике остварује се:

а) с облика ак. једн. и ном.–ак. множ. оних именица на *-а* које припадају акценатским типовима *змија–змије* и *глава–главѣ*, а код којих се у наведеним падежима остварују акценатске алтернације типа: $\text{`} > \text{``}$, односно $\text{' } > \text{^}$:⁶

на воду, ѡдд воду, ѡ воду, ѡ гору, сѣѡви ѡд-даску, на даске, крд-земљу, на земљу, ѡдд земљу, ѡрѣ-зору, ѡ зору, ѡ иглу, зѧ игле, ѡ ногу/нугу, мѣћ-ноге, на нуге, ѡ росу;

⁶ Да све именице које припадају овим дјема категоријама не знају за ове алтернације, видљиво је из грађе коју сам изложио у ЗФЛ, књ. XXXIV (1991), 144–145.

на вѡјску, ѡрѣд вѡјску, ѡ вѡјску, на главу, ѡдд главу, ѡ главу, на гра̑ну, ѡ грѣду, на зѡму, ѡ зѡму, за ѡвце, ѡд ѡвце, ѡ ѡѣше, за рѡку, ѡдд рѡку, на рѡке, ѡ рѡке, за свиње, ѡ срѡјѣду, на сѡрѡну, нѡза сѡрѡну, ѡ сѡрѡну;

б) у поприложеним формама: *набрѡну, ѡвисѡну, ѡширѡну, насрамоѡу/насрамуѡу* (= силом, невољно) од којих је ова последња нарочито фреквентна, те

в) с поједних форми једносложних и двосложних именица на -ѡ наставак, обично оних које припадају акценатским типовима: *ка̑и-ка̑ии, нѡћ-нѡћи, врлѣш-врлѣши* и *јѣсѣн-јѣсени*:

на вла̑ш, ѡд глади, ѡ-жѣћи, вала̑ нѡ ка̑и, ка̑и ѡд ка̑и, на ма̑ш, ѡ ма̑ш, за рѡјѣч, ѡрѣћи на сѡвѡр, ѡ ѡјѣв, ѡсѡ-чѡстии;

ѡ зѡбѡ, ѡ лѡжѡ, ѡд костѡи, ѡи костѡи, ѡ кѡш, бѡ ѡ крѡи, ѡ крѡ, ѡ да̑н ѡ нѡћ, ѡрѣд нѡћ/нѡћ, ѡ ѡѣћ, ѡ рѡжѡ;

ѡ бујѡд, ѡ врлѣш, ѡ врлѣши, ѡ несѡјѣсѡш, ѡ ѡамѣш се дјѣцо;

ѡрѣкла ѡ-жалосѡш, ѡдд јесѣн, ѡ јесѣн, на лудѡсѡш, ѡ лудѡсѡш, ѡ радѡсѡш.

4. У духу овог преношења помјерају се акценти на проклитике и с ових замјеничких форми:

а) врло често с облика инстр. једн. личних замјеница *ја̑, ѡи* и *сѣбе*: *за мнѡм, ѡрѣда мнѡм, са мнѡм, за шѡбѡм/шебѡм, ѡд-шѡбѡм, ѡрѣ шѡбѡм/шебѡм, за собѡм/себѡм, ѡрѣ-собѡм/себѡм* и сл.;

б) с акузативних облика *њѡ* и *њѡ(х)* кад испред њих стоји двосложна проклитика: *нѡза њѡ, ѡрѣда њѡ, ѡза њѡ, мѣћѡ њѡ, ѡрѣда њѡ*, итд.;

в) с облика ген. или акуз. замјенице *шѡд/шѡдѡ* у примјерима типа: *за шѡдѡ шѡ, ѡ-шѡдѡ рѡди, ѡ-шѡдѡ ѡн, ѡ-шѡдѡ шѡ, и*

г) у случајевима кад се облици одричних замјеница *нѡко, нѡшѡ* растављају приједлозима: *нѡ за кѡм, нѡ с кѡм, нѡ о-шѡдѡ, нѡ шѡ чѡм, нѡ о чѡм.*⁷

4.1. Напомене:

а) Краткосилазни нагласак (˘) јавља се често и на првом слогу двосложних и вишесложних проклитика кад се оне нађу испред енклитика: *крѡза ме, нада̑ ме, ѡдда̑ ме, ѡрѣда̑ ме, ѡза̑ ме, ѡрѣда̑ ше, ѡза̑ ше, ѡзмећѡ се, мѣћѡ се, нада̑ се, нѡза̑ се, ѡдда̑ се, ѡрѣда̑ се, крѡза̑ њ, нѡза̑ њ, ѡрѣда̑ њ, ѡза̑ њ, ѡрѣда̑ нас, мѣћѡ нас, ѡза̑ вас* и сл.

б) Једносложне проклитике испред енклитике *њ* јављају се обавезно с дугосилазним акцентом: *за̑ њ, на̑ њ, ѡд̑ њ, ѡ̑ њ.*

⁷ Аналогно овим ликовима мјестимично се јављају и инструменталне форме замјеница *нѡко, нѡшѡ* типа: *нѡ с кѡм, нѡ ш чѡм* (исп. и СДЗ6, књ. XXXII, 150).

5. Код бројева и бројних израза поменути модел помјерања акцената посвједочен је у овим случајевима:

а) у везама сачињеним од проклитика и неког од основних бројева од 1 до 10: *за два, ђ-два, љ двије, ђ-шри, ни иџи — ни шџи, љ седам, ђ осам, љ девет, љ десет*, итд.;

б) у вишечланим конструкцијама типа: *двадес и два, двадесџи и шри, шриџес и иџи, сџо шездесџи и седам, шриџа седамдесџи и иџи*, и др.;

в) у изразима типа: *иџ двоје — иџ шроје, на двоје, на четверо*, односно: *дваес и двоје, иџдесџи и шроје*, те

г) у случајевима кад се бројни прилог *ио/иола* нађе иза проклитика: *џџ иџ њивџ, на иџ иџа, седам и иџ, џџк и иџ, џџ иола њџи*, и сл.

6. У глагола је овакво преношење ограничено на проклитичке везе (обично се ради о ријечци *не*) с појединим формама презента глагола *ваљати*: *нџ ваљаш, нџ ваља, нџ ваљаше њишџа*, затим на везе проклитика с облицима 2. и 3. лица једн. аориста неких глагола: *нџ би га, нџ би је*,⁸ *нџ донесе/дунесе, шџџ нџ закџчи?*, *нџ кресну, да нџ луйџи џаџџ, да нџ оџазџи, нџ рече* и сл., односно на везе с формама глаголских придјева радних мањег броја глагола (најчешће с формама глагола бити): *џџдан нџ биџџ, биџа нџ биџа, и биџо џаџџ, нџ да (= дао) џи бџџ, лџџа — нџ леџа*.

7. Помјерање с прилога забиљежио сам у: *ни кашњџ није биџо бџџџ, и џрво су биџа џрџа, ни џрије није биџо*.

б.2. Новошџокавско (ново) џреношење

8. Осим у случајевима презентованим у појединим одјџљцима т. 1, остварује се и у везама проклитика с неким облицима именица мушког рода које припадају сљедећим акценатским типовима:

а) типу *раџ-раџа*: *на аџа, кџџ браџа, џџ браџа, краџ дџџа, на длан, на дланџџ, на збор, љ збор, џ клин, љ клин, кџра џџ крува, љ крув, на мразџ, на џрџи, џџ џрџа дџ џрџа, љ раџи, љ раџу џрџџме, љ свайџџе*;

б) типу *рџџ-рџџа*: *на бџџ, за вр, на вр, иџџ вр*,⁹ *за грм, иџџ грм, љ грџџа, љ зџџџџ, на коњџџџ/куњџџџ, на коњџа/куњџа, љ кош, на крџџи, за мач, иџ-сној, љ џџџ, љ џрај, љ џџџ, љ џкај, на шџџџџ*;

⁸ Искључиво у оваквим везама хабиџуалног типа, при чему се хабиџуално значење схвата у оном смислу у којем је на њџга упуџио проф. П. Ивиџ (в. *Говор галиџџских Срба*, СДЗБ, књ. XII, Београд, 1957, 383–384). Иначе је: „*Нџ би је, ваџа, да ми је на џџс наџакнџ*.“

⁹ На то да именице *вр* (= врх) и *сџџџ* припадају у овоме говору наведеној акценатској категорији скренуо сам пажњу у ЈФ, књ. XLIX (1993), 159.

в) типу *лôгор–лôгора*: *из лôгора, у лôгор, у мајсџорâ шô, на иѣн-цер*;

г) типу *и́рâзник–и́рâзника*: *у ильѣвѣак, на и́рâзник, за вѣкâ идо-сѣбл'ѣак, и*

д) типу *сѣâрац–сѣâрца*: *у клинац, на иâлцу, са чâвла.*

9. Код именица средњег рода, осим у примјерима изложеним у т. 2, спроводи се и у везама: *на дно, на дну, ири дну, на зло, у зло*, односно: *у брвна, од брвâнâ, у гôвна, из говâнâ.*

10. Најчешће се, ипак, спроводи у конструкцијама које чине проклитике с појединим облицима именица женског рода из акценатских категорија *књига–књигѣ, и́рâвда–и́рâвдѣ, ушјеха–ушјехѣ* и *смрѣи–смрѣи*:

код бабѣ, у бачви, иод буквôм, на ваѣри, у ваѣри, од вунѣ, на жици, за кацôм, у каци, у књизи, на крави, иот крушкôм, кот кућѣ/кò-ћѣ, на кући, ирѣт кућôм, у кућу, у лиѣри, из локвѣ, на локву, у локви, иот иушкôм, у соби, на ипрешу, ајде идо иуке;

за банку, иод гривнôм, у клѣтву, на лâђи, у лâђу, код мајкѣ, на и́рâвди бôга, за и́кâљу, ис цркъвѣ, кò-цркъвѣ, ирѣ-цркъôм, у цркви, у цркву;

на годину/годну, на јайку (= на јабуку), у јагоде, у корѣце, из ноздрâ, за удају;

на смрѣи, ирѣ-смрѣи, у смрѣи.

11. Не мање често на овај начин повлаче се акценти и с главни-не акцентогених облика именичких и придјевских замјеница — свих осим оних поменутих у т. 4. Исп.:

и ја, ни ја, бѣз мене, за мене, код мене, крај мене, од мене, на мени, о мени, у мени;

и ти, ни ти, бѣс тебе, за тебе, крòс тебе, на тебе, ус тебе, на тебеи, о тебеи, идо тебеи;

ни јонлун, бѣж њега, до њега, код њега, крај њега, од њега, ниж њега, уж њега, за њим, над њим, иод њим, са њим, на њем;

брѣж њѣ, до њѣ, крај њѣ, окò њѣ, уж њу, за њом, ирѣд њом/њум, на њòј/њуј;

и ми, ни ми, до нас, крај нас, за нами/нама, ирѣд нами/нама;

и ви, ни ви, брѣз вâс, до вâс, од вâс, за вами/вама, ирѣд вами, о вами;

брѣж њи, на њи, окò њи, међу њи, за њима, на њима, ирѣд њима;

кò-себе, окò себе, на себи, идо себи, у себи;

о ком, идо ком/кум, о чем;

òд мòг*, нà мӯм, ò-швòг*, ù свòм, ù нашом гáју, ùрèд нашòм шшà-
лòм, ù нашòј сшàрòј кӯћи, нà њивòм ùòду (= тавану), ù њивòм жшшу,
ùж њивè кӯћè, ù њивòј ùòјати;

ò шòгà, зà шшјем, сà шшјем, ò шòмè, ò шòј, зà шшјèm, ù шшјè бáј-
шà, ù шшјèm, зà-ногà шшмо, ù-нàј вèликш, ù-номè гáју, ù-нòј сòбци;
ù свèг срца, ù свòј зèмљи.

11.1. Б и л е ш к а: Једносложни приједлози у позицијама испред
енклитика имају дугоузлазни нагласак ('): *зà ме, нà ме, ùò ме, зà шè,*
нà шè, ùò шè, ù шè, зà се, нà се, ù се, зà нас, нà нас, зà вас, ùò вас, ù
вас и сл., а такав акценат наведени приједлози понекад добијају и у
позицијама испред замјеничких облика њу и њи(х): *зà њу, нà њу, ùò*
њу, зà њи, нà њи, ùò њи, итд.

12. До оваквог преношења акцената долази и у придјевским
синтагмама:

нà Бадњш дàн, ùз дшњòг* краја, нà Свèшòг* Сáву, ò-црнòг ја-
сèн'иша, ùò цшò дàн, ùò цшèлу ншћ, ù сшàрш би буме, нш сшàрш — нш
млàди не држè дò шòгà.

13. У везама проклитика са облицима редних бројева, такође: *нà*
другш дàн, ò-другòг* сшна, ùс шрèћòг рáзрèда, ù шрèћш, ù ùшш рáзрèд,
и сл.

14. Са глаголских форми по овом моделу помјерају се акценти с
оних облика презента који у првом слогу имају силазне акценте, као
и акценти с облика аориста, императива и глаголских придјева рад-
них једног броја глагола:

нè видшм, нè волшм, нè волш, нè дшм, нè дш, нè дајш, да ù дòћш, нè
зншм, нè игрш, дà идè, нè идèм, нè идè, нè идш, нè кáжèмо, нè мерем, нè
мош, нè мере/марè, нè можш, нè мислшм, ù нèмà, нè орè, нè орèмо, нè
шàншшм, нè рáдшм, нè сè (= не сиса), нè славшмо, нè сшàвшмо, нè слу-
шàјш, нè чèйш, нè чшвш, нè шушкш;

нè би, нè више дòбро, нè даде òн, нè дадоше, нè знаде рèћи, нè
сјèде, нè сшàде нег* мшншш, нè ћèде ншшшш, вàлш и нè чу;

нè брини, нè дáј, нè иди, нè лáј, нè лези врáже;

мáлò ù шò, нè би нш свршà, нè знала кшћи дòћи, њèсам нш јèла,
њèсом вàлш нш чула нш видла;

15. Нису необичне ни прилошке везе типа: *нàвзàдàн, ùòвзàдàн,*
òдòдà, ù-вàмо, ù сàдш је, ù шàдш — ù сàдш, нш шàдш — нш сàдш, нш горè
— нш доље, нш лàни, нш шàмо — нш àмо, и сл.

6.3. Посебни случајеви

16. У њих се убрајају примјери који свједоче о укључивању не-
ких других ријечи у проклитичке односе, а да ни та појава није непо-
зната овоме говору, показују сљедеће потврде:

*добрò јишро, дѡбар д̄ан, добар д̄ан, доб̄ар вече, добра вѣч̄е, до-
бро вѣч̄е;*

*в̄аз дузи д̄ан, св̄е љешо г̄ања, св̄у год̄ну р̄ади, св̄у н̄оћ ѡрља;
в̄аз дв̄а ише (= идите), ӣдемо нас ӣри, д̄ће њи двије;
едно дв̄а мейра, дв̄а мјесѣца, дв̄а с̄аша, дв̄је киле м̄еса, дв̄је куће,
дв̄је краве, ӣри д̄ана, ӣеиш ӣљада, ш̄ез год̄ина, д̄ће вал̄а с̄ио год̄ина,
им̄а с̄ио к̄ил̄а;*

ӣо год̄н̄е, ӣо д̄ана, ӣо кил̄е, ӣо кућ̄е.

в. ЗАВРШНА ЗАПАЖАЊА

17. Што се тиче релевантних података — то би било оно најважније. А њихова анализа, опет — уз узимање у обзир поменуте чињенице о факултативности појава — напосто тјсра да се, на крају, о свему резонује овако:

а) Чињеница је да изложена грађа показује висок степен подударности односа у проклизи у овоме говору са оним што је на том плану кодификовала Вук-Даничићева норма¹⁰ и онога што показују одговарајуће прилике у неким другим говорима источнохерцеговачког типа.¹¹ Јесте да она упућује и на ситније неподударности које у том погледу постоје између стања у говору лапачких Срба и онога што налазимо било у књижевном језику, било у неким другим источнохерцеговачким говорима, али пошто се ради о неподударностима више формалног него суштинског карактера,¹² ниједна се од тих несагласности не може уврстити у списак дискриминанти по којима се говори источнохерцеговачког дијалекта дијеле на двије скупине говора — југоисточну и сјеверозападну.

б) Бројне потврде наведене у т. 16. показују, такође, да лапачке и личке прилике не говоре ни у прилог оних размишљања која су спремна да изложене појединости уврсте у ред оних посебности које се могу „сматрати типичном особиним југоисточне гране источнохерц. дијалекта“.¹³

¹⁰ Исп. одговарајуће одјелке у књизи Ђ. Даничића, *Српски акценџи* (приредио М. Решетар), СКА, Београд-Земун, 1925.

¹¹ В. нпр. Г. Ружичић, *Акценајски сисџем ӣлеваљског говора*, СДЗб, књ. III (1927), Ј. Вуковић, *Акценај говора Пиве и Дробњака*, СДЗб, књ. X (1940), М. Станић, *Ускочки акценај*, СДЗб, књ. XXVIII (1982), М. Николић, нав. дј., 29–57. и др.

¹² Већина њих је углавном мотивисана тиме што понеке ријечи у овом говору у свом основном облику имају другачије акценте од оних које је кодификовао Даничић, односно од оних какве налазимо у неким другим говорима источнохерцеговачког типа.

¹³ М. Николић, нав. дј., 41, у напмени под текстом.

IVAN DURIDANOV
(Sofia)

EIN SUBSTRATNAME IN SERBIEN: *STIG*

Die erste zusammenfassende Darstellung der vorslawischen Ortsnamen in Serbien hat der serbische Linguist Ivan Popović in einem Artikel aus dem Jahre 1959 (S. 101-114) vorgelegt. In seiner „Geschichte der serbokroatischen Sprache“ (1960) befaßte sich derselbe Autor wieder mit einer Reihe derartiger Namen. Das Problem der Substratponymie in Serbien wurde in letzterer Zeit von Al. Loma in einem umfangreichen Beitrag unter dem Titel: „Vorslawisches Substrat in der Toponymie Serbiens“ (1991: 99 : 139) behandelt. Hinzugefügt sei, daß Loma in einem kurz danach veröffentlichten kleineren Artikel (1999: 219-240) neues toponymisches Material zum selben Thema beigebracht hat. Weder bei Popović noch bei Loma finden wir einen bisher nicht gedeuteten Ortsnamen, der, wie unten nachgewiesen wird, zur Substratponymie des Balkans gehört, — das ist *Stig*.

Nach der Beschreibung in „Enciklopedija Jugoslavije“, Bd. 8, 1971, S. 150, heißt *Stig*, Gen. *Stiga* eine Landschaft, genauer eine Niederung am Unterlauf des Flusses Mlava, die zwischen breit gelegenen Berglehnen liegt; nach D. Dukić (1952: 175): ein breites und fruchtbares Tal stromabwärts von der Einmündung der Vitovnica in die Mlava. Im Wörterbuch der Zagreber Akademie (Bd. XVI, 1956, S. 553) ist *Stig* zunächst als ein altes Fürstenlandgut („stara knežina“) um die untere Mlava und den unteren Pek herum im Kreis Požarevac angegeben. Weiterhin ist im selben Band (a. a. O.) unter „b“ ein gleichnamiger Fluß wieder im Kreis Požarevac (möglicherweise ein Nebenfluß der Mlava) verzeichnet, mit Hinweis auf „Srpski etnografski zbornik“, Bd. 43 /1928/, S. 33 und 40, 41. Auf Grund dieser Angabe könnte man annehmen, daß *Stig* eine primäre Flußbenennung war, die später auf das umliegende Tal übertragen wurde. Wir finden *Stig* als Ortsnamen bei dem Dorf Brnica und als Flurnamen mehrmals im genannten Band von „Srpski etnografski zbornik“: из Стига (S. 33); досељеници из Браничева и Стига (S. 41); преко Млаве је Пожаревац имао везу са Стигом (58); из Стига /из Сиракова/ — zwischen

den Familien des Dorfes Набрђе (S. 105); Стиг — ein Feldstück bei Vrbnica (S. 112); из Бара /Стиг/ — Familien im Dorf Брежани (S. 129); Пантелић — ein Aussiedler из Печанице (Стиг) (S. 164).

Da alte Belege für den Namen fehlen, empfiehlt es sich, eine solche Grundform zu erschließen, die der älteren Periode des Serbokroatischen entsprechen würde. Als älteste Form, d. h. für die Zeit der slawischen Landnahme im 6. Jh., ließe sich m. E. *Stygъ ansetzen, das auf vorславisch *Stūgos zurückgeführt werden kann. Diese Form erinnert an den griechischen FLN Στύξ (= *Στυγς), Gen. -υγός, der auf griechischem Territorium viermal wiederkehrt (s. Pape-Benseler 1959: 1451–1452): 1. Ein Bergbach im arvanischen Gebirge (jetzt Chelmos) bei Nonakris und Pheneos in Arkadien, welches meist Schneewasser ist, meist τὸ Στυγὸς ὕδωρ genannt (Hdt., Strab., Paus.), jetzt Mavroneria. — 2. Gewässer beim Arverner See (Strab.). — 3. Gewässer in Rhodos (Strab., Zen., Suid. s. θέλγει, Nonn.). — 4. Gewässer in Ephesos (Ach. Tat. 8, 12–14). — Στύξ ist bekanntlich ein mythischer Fluß in der Unterwelt (seit der Ilias). Dieser Name wird als στύξ f. „das Verhaßte“ und „Frost“ gedeutet (Georgiev 1958: 43; Frisk II, 1970: 812); vgl. στύγεϛ Plur. „Eiseskälte, eiskaltes Wasser“ (Thphr.). Mit στύξ wird das Verb στυγέω „hassen, verabscheuen, sich scheuen“ (ep. poet., Hdt. und spätere Prosa) (eig. „schaudern“ ?) verknüpft, das weiterhin als urverwandt mit russ. *стыгнуть* „abkühlen, kalt werden“, dial. auch *стыгнуть* „dass.“, poln. *stygnać* „kühl werden“ verglichen wird (Pokorny 1959: 1032 u. 1035; Vasmer III, 1958: 35; Frisk II, 1970: 812 f.; Chantraine 1984: 1065 f.). Daran schließen sich zwei geographische Namen an: *Stugna* (Nebenfluß des Dniepr), ON *Ov-stug* (ursprüngliches Hydronym) (Vasmer, a. a. O.; Клейбер 1959: 144; Топоров–Трубачев 1962: 219). Es wird angenommen, daß die konkrete Bedeutung der Sippe des griech. στύξ, russ. *стыгнуть* „Kälte, abkühlen“ primär ist, wovon sich die Bedeutung „hassen, verabscheuen“ entwickelt hat (Frisk, op. cit. 813). Eine zutreffende semantische Parallele dazu bietet das Slawische: abulg. *мразъ* „Kälte, Frost“, *мразити мразж* „frieren machen“, nbulg. *мраз* „Frost“, skr. *mrāz* m. „Frost“, *mrāzovit* „kalt“ — gegenüber kslaw. *мразити мразж* „hassen“, nbulg. *мразя* „dass.“, *омраза* „Haß“, skr. *mrāziti mrāzim* „hassen“, slowen. *mrāziti mrāzim* „dass.“.

Zu den Flußnamen ist zweifellos die Bedeutung „kalt, kühl, Frost“ geeignet. Demnach dürfte der Name *Stig*, alt *Stygъ < *Stūgos (ein ursprüngliches Hydronym) in der Sprache der einheimischen Bevölkerung etwa „kalter (Fluß, Bach), kaltes Wasser“ bedeutet haben. Die rekonstruierte Form *Stygъ fällt in der Ablautstufe mit dem russ. *стыгнуть* zusammen, dessen Wurzel ebenso auf idg. **stūg-* zurückgeht. In griech. Στύξ, Στυγός, στύξ, στυγέω liegt die Schwundstufe derselben Wurzel vor —

also **stug-* (mit kurzem *-u-*), in den Flußnamen *Stugna*, *Ov-stug* sowie in russ. *стыгнуть* haben wir die Normalstufe — also **steug-/stoug-*.

Schließlich erhebt sich die Frage nach der ethnischen Zugehörigkeit von *Stig*—*Stygъ. Es kann nicht slawischer Herkunft sein, trotz russ. *стыгнуть* (*stygnutъ*), dessen Stamm in der Toponymie Rußlands oder anderer slawischer Länder nicht bezeugt ist. Ebenso wenig kann *Stig* dem Thrakischen aus lautlichen Gründen (*-g-* ist nicht zu *-k-* verschoben) zugeschrieben werden. Bedenkt man, daß das Flußgebiet Mlava zur römischen Provinz Dacia Ripensis gehörte, deren einheimische Bevölkerung dako-mysischer Abstammung war, was aufgrund der Toponymie festgestellt ist (s. Георгиев 1958: 108), darf man annehmen, daß im heutigen Fluß- und Landschaftsnamen *Stig* (alt *Stygъ) ein Rest der dako-mysschen Hydronymie fortlebt.

LITERATUR

- Chantraine, P. 1984. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Histoire des mots. Nouveau tirage. Paris.
- Enciklopedija Jugoslavije*. 1971. Band 8. Zagreb.
- Frisk, Hjalmar. 1970. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. Band II. Heidelberg.
- Georgiev, Vl. 1958. *Die altgriechischen Flußnamen*. (= Studia in honorem D. Dečev, S. 3–48). Sofia.
- Loma, Al. 1991. *Vorslavisches Substrat in der Toponymie Serbiens*. In: Die Welt der Slaven. Jg. XXXVI, 1 + 2, S. 99–139.
- Loma, Al. 1999. *Neue Substratnamen aus Dacia Mediterranea*. — *Linguistique balkanique*. XXXVI/3, 219–240.
- Pape, W. — Benseler, G. 1959. *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*. Zweiter Band. Nachdruck der dritten Auflage. Graz.
- Pokorny, J. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. I. Band. Bern–München.
- Popović, Ivan. 1959. *Bemerkungen über die voroslavischen Ortsnamen in Serbien*. — *Zeitschrift für slavische Philologie*, Band XXVIII, Heft 1, 101–114.
- Popović, Ivan. 1960. *Geschichte der serbokroatischen Sprache*. Wiesbaden.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1956. Izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Bd. XVI. Zagreb.
- Vasmer, M. 1958. *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Dritter Band. Heidelberg.
- Георгиев, Вл. 1958. *Въпроси на българската етимология*. София.
- Дукић, Душан. 1952. *Наше реке*. Београд.
- Клейбер, Борис. 1959. *Два древнерусских местных названия*. — *Scando-Slavica*. Tomus V, 132–147. Copenhagen.
- Српски етнографски зборник*. Bd. 43. Насеља и порекло становништва, књ. 25, 1928 /= Мих. I. Миладиновић, Пожаревачка Морава, с. 1–190/.
- Топоров, В. Н. — Трубачев, Н. Н. 1962. *Лингвистический анализ гидронимов верхнего Поднепровья*. Москва.

MAJA R. ĐOKIĆ
(Beograd)

O HOMONIMIJI U FITONIMIJI: STGR. *ἈΝΔΡΑΧΝΗ* I SH. *JANDRAŠIKA*

U svojoj monografiji *O narodnim imenima biljaka u središnjim Piri-nejima* Séguy (1953, 181) je ukazao na dve osnovne zakonitosti koje vladaju u nominaciji bilja u romanskim jezicima: 1. zakon interesa odnosno koristi, i 2. zakon štednje napora, te shodno tome na činjenicu da je svaki fitonim — ne samo onaj koji se ubraja u sopstvene kreacije jednog jezika, njegov sekundarni fond, već i onaj koji pripada hereditarnom, primarnom fondu (kojem pripadaju i fitonimi pozajmljeni iz drugih jezika) — morao u početku biti motivisana reč, iako to vremenom prestaje da bude. Polazeći od ove načelne postavke, rad predstavlja pokušaj da se predoče nominacioni postupci koji su doveli do formiranja stgr. fitonima *ἀνδράχνη* (*ῆ*), kao i da se ukaže na podudaranja ovog fitonima, u izrazu i sadržaju, sa sh. fitonimom *jandrašika*, te unekoliko osvetli njihovo tamno postanje.

Ngr. fitonim *ἀντράκλα* (*ῆ*), *Portulaca oleracea* L., *Arbutus andrachne* L. (IA A') predstavlja neposredni kontinuant stgr. fitonima *ἀνδράχνη* (*ῆ*) odnosno njegove atičke varijante *ἀνδράχλη* (*ῆ*) (*Andriotis* 25) — designata za više različitih vrsta biljaka koje su prema standardima naučne botaničke sistematike identifikovane kao:

1. *Arbutus andrachne* L. (ap. Thphr. HP 1.5.2, 1.9.3, Hellad. ap. Phot. Bibl. p. 533 B., s. Fr. 823, Paus. 9.22.2, 28.1 [*ἄνδραχνος*, *ῆ*]),
2. *Portulaca oleracea* L. (ap. Thphr. CP 1.10.4, Dsc. 2. 124, 4.168, Luc. Trag. 151),
3. *Euphorbia peplis* L. (ap. Dsc. 4.168, Ps.-Dsc. 4.168),
4. *Sedum stellatum* L. (ap. Dsc. 90) odnosno *Sedum telephium* L. (ap. Ps.-Dsc. 2, 186, Gal. 19.146)¹.

¹ Latinski nazivi, kao i u zagradama naznačena mesta u spisima antičkih autora na kojima se nalaze pomeni o ovom fitonimu, preuzeti su iz odrednice rečnika: Liddell — Scott, s. v. *ἀνδράχλη*.

Već na prvi pogled ovaj fitonim jasno ukazuje na jednu relativno čestu i izuzetno važnu pojavu koja se očituje u svim narodnim (kao i naučnim) botaničkim nomenklaturama: prisustvo homonimijskih odnosa. Prenošenje naziva sa jedne na drugu ili više različitih biljnih vrsta istog ili drugog roda i porodice, koje je dovelo do pojave ovakvih odnosa, često izaziva velike teškoće u nastojanju da se istoimene biljke — posebno kada je reč o fitonimskom korpusu jezika do nas prosleđenog pisanom tradicijom — pre svega identifikuju, a zatim da se u skladu sa botaničkim opcijama tako identifikovanih biljaka, sam fitonim „smesti“ pod odgovarajući semantički tip ustanovljen u nazivima bilja datog jezika, što pruža solidnu osnovu za njegovu dalju tvorbenu i etimološku analizu.² Botanička identifikacija biljaka imenovanih fitonimom *ἀνδράχνη* (*ἡ*) nije podvrgnuta sumnji, što u izvesnoj meri povećava izgleda da se ustanove motivi njihove identične nominacije — drugim rečima, da se ustanovi radi li se o pojavi homonimijske polisemije, homonimijskog generalizovanja³ ili jednostavno o onome što Strömberg zove „Verwechslung“. Pre nego što se upustimo u dublje razmatranje porekla grčkog fitonima *ἀνδράχνη* (*ἡ*), skrećemo pažnju na još jednu značajnu pojavu koju je Strömberg uočio prilikom semantičke analize blizu hiljadu i sto grčkih fitonima: prisustvo izvesnog broja opštih fitonima ukazuje na činjenicu da u narodnoj svesti ne postoji strogo razlučivanje biljnih vrsta i rodova; sve bodljikave biljke mogle su, na primer, da se zovu *ἄκανθα*, sve biljke sa crvenim cvetovima — *ῥόδον*, sve mirišljave — *ἴον* itd.⁴

² Na ovaj problem kao i na specifične okolnosti koje su uslovile pojavu prenošenja naziva ukazao je još Strömberg 1940, 15: „ein Name [wird] oft auf andere Gewächse übertragen, ohne dass die Pflanzen greifbare, leicht nachweisbare gemeinsame Eigenschaften haben ... Namensübertragungen kommen nicht nur zwischen denjenigen Gewächsen vor, die zur selben Gattung zählen, sondern auch zwischen verschiedenen grösseren Gruppen. Dazu braucht nicht einmal eine Ähnlichkeit zwischen den beiden Pflanzen zu bestehen, es können innere, auch nur vermeintliche, gemeinsame Eigenschaften vorliegen. Namensübertragungen, die durch Enthlenung von anderen Pflanzen oder durch Verwechslung entstanden sind — entweder konnte das Volk ein Gewächs von anderen nicht gut unterscheiden, oder es verwechselte die Namen — , machen oft sichere Identifizierung unmöglich“.

³ Prema Sejdiu 1984, 352 (koji sledi J. Séguya, op. cit.), pod homonimijskom polisemijom podrazumevamo pojavu prenošenja naziva uslovljenu zajedničkim ili sličnim obeležjima jednako imenovanih biljaka, a pod homonimijskim generalizovanjem — pojavu prenošenja naziva uslovljenu odsustvom specifičnih, tj. dovoljno razlikovnih obeležja tih biljaka.

⁴ Фитоним *ἀνδράχνη* (*ἡ*) je izostao iz korpusa pomenute Strömbergove monografije; Carnoy 26 ga je uvrstio u red onih grčkih fitonima koji su pozajmljeni iz jezika dogrčkih stanovnika. Carnoyevo tumačenje porekla ovog fitonima izgleda da je ostalo nezapaženo. Chantraine (I 86) je njegovu etimologiju označio sa „inconnue“, baš

U zapisima gore navedenih antičkih autora fitonim ἀνδράχνη (ἦ) mogao je da se javi uz kvalitativni atribut kao oznaku za način gajenja biljke. Uz atribut ἀγρία „divlja“ fitonim je označavao biljke Euphorbia peplis L. (ap. Dsc. 4.186) i Sedum stellatum L. (ap. Dsc. 90) odnosno Sedum telephium L. (ap. Ps.-Dsc. 2. 186, Gal. 19,146), a uz atribut κηπαία „pitoma“ (ili bez njega) biljku Portulaca oleracea L. (Thphr. CP 1.10.4, Dsc. 4.168, Dsc. 2.124, Luc. 151); kao naziv za šib Arbutus andrachne L. ovaj fitonim se javlja bez atributa (ap. Thphr. HP 1.5.2, 1.9.3) (up. André 1956, 30–31). Kvalitativni atribut mogao je da istakne opoziciju unutar iste biljne vrste (σέλινον / σέλινον κηπαία, Strömberg 1940, 32) ali isto tako i da označi biljku sasvim drugog reda. U srpskohrvatskoj narodnoj terminologiji bilja takođe postoji izvestan broj fitonima sa identičnom sintagmatskom strukturom, npr. *divlji morač* / *pitomi morač*, *divlja nana* / *pitoma nana* (atribut pokazuje opoziciju unutar iste biljne vrste), ali *divlji pelin* = *buhač*, *divlji biber* = *konopljika* itd. (Sokolović 1998, 66–67). Ako bi se stilizovanom shemom pokušale prikazati distinkcije uspostavljene među istoimenim biljkama samo na osnovu različitih atributa koji se javljaju u njihovom nazivu, onda bi ta shema mogla da izgleda ovako:

ἀνδράχνη (Arbutus andrachne L.) : ἀνδράχνη (Portulaca oleracea L.)

ἀγρία „divlja“	κηπαία „pitoma“
Euphorbia peplis L.	Portulaca oleracea L.
Sedum stellatum / telephium L.	

Na osnovu date sheme moglo bi se ad hoc pretpostaviti da biljke u čijem se nazivu javlja atribut ἀγρία „divlja“ imaju izvesna zajednička obeležja svojstvena i biljci uz čiji naziv dolazi atribut κηπαία „pitoma“, prema kojoj, dakle, stoje u opoziciji samo po mestu rasta odnosno uzgajanja, a da, s druge strane, sve one zajedno stoje u opoziciji prema biljci identifikovanoj kao Arbutus andrachne L. Ukoliko se u antičkim izvorima ne bi pronašli opisi ovih biljaka koji bi bili analogni ovoj shemi, onda bi ova pretpostavaka ostala zasnovana isključivo na čistoj „logičkoj konstrukciji“. Teofrastovi spisi *Historia plantarum* i *De causis plantarum*, a pre svega Dioskuridova *De materia medica* kao i Galenova *Geoponika* i *Hippiatrika* predstavljaju svakako najznačajnije antičke izvore koji pruža-

kao i Frisk (I 105). U nekim od docnijih modifikacija i dopuna Chantraineovom rečniku (G. Jucquois, B. Devlamminck, *Compléments aux dictionnaires étymologiques du grec ancien*, tome I (A-K), Louvain 1977; *Chronique d'etymologie grecque* u okviru *Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes* LXX/1996) ove reči nema. Druga tumačenja porekla ovog fitonima do ovog trenutka nisu nam poznata.

ju uvid u saznanja antičkog čoveka o biljnom svetu koji ga okružuje. Ne treba, međutim, izgubiti iz vida ni podatke koji se mogu naći u Plinijevoj kompilaciji *Historia naturalis*, posebno ako se ima na umu Plinijeva (već uočena) sposobnost da sakupi i poveže u metodološkom smislu činjenice koje su do njegovog vremena bile nepovezane kao i da uoči detalje koji su za druge ostali sakriveni; osim toga, Plinije se nije najviše interesovao za terapijska svojstva tada poznatih biljaka, kao što je to bio slučaj sa gorepomenutim grčkim prirodnjacima. U knjizi XIII, 120 Plinije piše: „Andrachlen omnes fere Graecis porcillacae nomine interpretantur, cum sit herba et andrachne vocetur unius litterae diversitate: cetero andrachle est silvestris arbor, neque in planis nascens, similis unedoni, folio tantum minore et numquam decedente. cortice non scabro quidem sed qui circumgelatus videri possit, tam tristis aspectus est ...“ u XXV, 162 „huic [aizoi = *Sedum stellatum* L.] similis est quam Graeci andrachlen agrian vocant, Italia inlecebram, pusillis latioribus foliis et brevioris cacumine ...“ u XXVII, 137 „Telephion porcillacae similis est et caule et foliis ...“ u XX, 210 „Est et porcillaca quam peplin vocant, non multum sativa efficacior cuius memorabiles usus traduntur ...“. Čini se da Plinijevi podaci govore u prilog tome da se iznesena pretpostavka ne može smatrati savim neosnovanom. Ako, dakle, postoje izvesna zajednička obeležja među biljkama, koje Plinije očigledno s tog razloga vidi kao „vrste“ porcillacae⁵ odnosno huic similes, onda bi mogao da postoji i identičan onomasiološki momenat koji je bio presudan za njihovo istovetno imenovanje. Prema istom motivacionom znaku mogli su, ukoliko su uopšte postojali, da budu formirani i neki od sinonimnih naziva ovih biljaka.

U srednjovekovnoj narodnoj grčkoj književnosti zabeležen je fitonim *γλιστρίδα* (ή) kao još jedan designat za biljku *Portulaca* L. (Kriaras II 162). Prema Andriotisu 66 ovaj naziv je izveden iz srgr. glagola *γλιστρῶ* (*ἐκ-λίστρῶ*) postalog od stgr. imenice *λίστρον*, koja bi (prema Frisku II 130) mogla da bude nomen instrumenti izveden sufiksom -τρο od osnovne λιτ- koja je i u *λίς*, *λιτ-ός* „glatt, eben“. Zanimljivo je da su u srednjovekovnom grčkom jeziku sinonimi *ἀνδράχνη* i *γλιστρίδα* označavali još jednu biljku — *ἰέρακος* (Kriaras, l.cit.), stgr. *ἰεράκιον*, *ἰερακιάς* (Strömberg 1940, 118). Prema Pliniju (HN XX, 60) ova biljka je dobila ime „quoniam accipitres scalpendo eam sucoque oculos tinguendo, obscuritatem cum sensere discutiant“. Strömberg je mišljenja da je ovo samo još jedna od brojnih etioloških grčkih legendi o postanku fitonima i da je naziv potekao otuda što ovih biljaka ima najviše „an felsigen Abhängen, wohin die

⁵ Lat. *porcillāca*, -ae, f. (<*porcella) je sinonimni naziv za biljku *Portulaca* L.; up. stgr. sin. *χοιροβοτάνη* (André 1956, 258).

Habichte gelangen können“ (l. cit.). Biljka *Hieracium* L. (= *Andryala*, *Pilosella*, Simonović 232) je najrasprostranjenija na Balkanskom poluostrvu i u Maloj Aziji (FSRS VII 337–465) te ne čudi što su nazivi za ovu biljku u drugim jezicima većinom prevedenice grčkog odnosno latinskog naziva, češ. *jestřábník*, slč. *jastrabník*, polj. *jastrzębiec*, rus. *jastrebinka*, slov. *ja-strobnik*, nem. *Habichtskraut*, fr. *épervière* (Machek 1954, 232).

U srpskohrvatskom jeziku postoji više naziva za ovu biljku; preko naziva *jandrašika* (Zagreb, Šulek) ona bi se mogla dovesti u vezu sa biljkama *Taraxacum officinale* (Hall.) Zinn — *andraška* (Donja Stubica, Skok I 42; Šulek) i *Cichorium* L. — *jandraš* (Prigorje, Rožić 1907, 61), *jandrâš* (Samobor, Lang 1911, 36), *jandraška* (Šulek), *jandrašica* (Zagreb, Šulek), *jandrešica* (Zagreb, Šulek), *jandrešika* (Goljak, Šulek). I neki drugi nazivi za ove biljke su isti ili slični:

mala cihora, radić, žutenica, žuta gologuza (= *Hieracium* L. = *Chondrilla* L.) (Simonović 119; v. Machek 1954, 233)

radić, radić [= *Leontodon taraxacum* L.], *žutenica, mlečak* (= *Taraxacum officinale* [Hall.] Zinn) (Simonović 461–462)

*cihora, cikorija, radić, žutenica, (modra) gologuza*⁶, *mlečak* (= *Cichorium* L.) (Simonović 122)

Botanički opisi u specijalizovanim priručnicima govore u prilog tome da se ne radi o pukoj slučajnosti: sve ove biljke su sukulentne (pune mlečnog soka), imaju žute cvetove, glatku, golu (bez listova ili slabo razgranatu) i šuplju stabljiku (Čanak 1978, 308, 327; Jančić 1996, 198–199). Svako od ovih obeležja bilo je motiv za njihovo istovetno nazvanje (biljni sok, boja, podzemni izdanak⁷, nadzemni izdanak). Za nas su posebno interesantni nazivi koji su bili motivisani izgledom nadzemnog izdanka (uključujući i plodište):

žuta gologuza za biljku *Hieracium* L. (Simonović 232)

gologlavica, bos-gologlav za biljku *Taraxacum officinale* [Hall.] Zinn. (Simonović 461)

(modra) gologuza, vodopija, cevka za *Cichorium* L. (up. i mak. *golica*) (Simonović 122).

⁶ Biljka *Cichorium silvestre luteum* L. ima žute, a biljka *Cichorium intybus* L. plave cvetove, otuda naziv *modra gologuza*.

⁷ Sh. *radić, radić* dolaze od lat. deminutiva *radiculum* < *radix* „koren“ preko mlet.-tršč. *radičo* = tal. *radicchio*; up. slov. *radič* *Picris hieraccoides* L. i češ. *radyk* *Chondrilla* (Skok III 96; Machek 1954, 233).

Pridev *gô*, *gòla* stvorio je u srpskohrvatskom jeziku veliku leksičku porodicu⁸ u kojoj je i jedan broj izvedenica koje označavaju biljke sa golim granama, golom stabljikom ili klasom, golim plodištem ili glatkom korom: npr. *gòlija* „Golija je pšenica sa golim klasom tj. bez osiljaka“ (Vranje, RSA), *gòlijāk* „vrsta ječma“ (RSA), *gòlić* „Golić [je] vrst rana gola bajema u Dalmaciji“ (RSA), *golićuša* „Golićuša je dinja u koje je kora bela i glatka kao u beskorne bundeve“ (Sombor, RSA), *gòlica* „Golica je pšenica bez osilja“ (Timok, RSA), *gològlavica* „(maslačak). Kad opadne papus loža ostane gola, otud ovo ime“ (RSA); up. i prideve *golišav* „Može pojedini deo [biljke] biti još: Golišav ... bez izrašćaja; n. pr. stablo u karanfila. Plodište ... može biti: golišavo, — n. pr. u maslačka“ (RSA), *gòlētān* „ogoleo, go — Tad joj iz najdubljih žila struje u goletne grane | Sokovi slatki plodni (RSA). Opšteslovenski i praslovenski pridev *gô*, *gòla* (<*golъ, ÈSSJa VII, 14) glasovno se podudara sa letonskim imenicama *gala* f. „gladak led“ i *gàle* „tanak led“ sa drukčijim semantičkim sadržajem (Skok I 583); isti semantički pomak pokazuju csl. *golotъ* f. „Eis“, češ. *holot*, rus. *golotъ* f. „Glatteis“ (Pokorny 349, ÈSSJa VI, 214–215). Prema istom motivacionom znaku — goli nadzemni izdanak — prema kojem su formirani sh. fitonimi, mogao je da bude formiran i grčki fitonim *γλιστρίδα* za biljku Hieracium L., ako se ima na umu da se ovaj fitonim preko srgr. glagola *γλιστρώ* „klizati, skliznuti“ dovodi u vezu sa stgr. imenicom *λίτρον* „Eisen zum Schürfen, Ebnen, Graben usw.“ i pridevom *λίς*, *λιτός* „glatt, eben“ (Frisk II 130)⁹. Da je goli nadzemni izdanak mogao da bude motiv za imenovanje i biljke Portulaca L. potvrđuju botanički opisi: „... sukulentna, gola biljka. Krunica od ... listića žute boje. Čaura [se] otvara poklopcem.“ (Čanak 1978, 121). Budući da fitonim *ἀνδράχνη* stoji u sinonimijском odnosu sa fitonimom *γλιστρίδα* i on bi mogao da imá istu motivacionu bazu. Prisetimo se Plinijevog opisa šiba Arbutus andrachne L. „andrachle est ... arbor ... cortice non scabro quidem sed qui circumgelatus videri possit, tam tristis aspectus est ...“¹⁰; biljka „porcillaca quam peplin vocant“ takođe ima uspravnu i glatku stabljiku, samo pri vrhu razgranatu (Jančić 1996, 75); a što se tiče biljke Sedum telephium L., dovolj-

⁸ Deadjektiva, npr. *golica* f. „1. devojka, 2. riba, 3. kruška, 4. zemlja, 5. vrsta pšenice“; deminutivi, npr. *golčica* „motka“; augmentativi, npr. *gòlāc* „1. goli sin 2. puž“, substantiva apstrakta, npr. *gòlet* „golo mesto u gori“; denominali, npr. *gòliti*, *gòlim*, *ogòljeti*, *ogòlim*, pejorativizirano — *ogoljūždriti se* „vikati, derati se“ itd. (Skok I 582–583).

⁹ Уп. сх. дијал. *лиш*, -а, -о „gladak (o стабљу)“ (Sobina, Zlatanović) koje bi se moglo dovesti u vezu sa stgr. *λίς*, acc. *λίτα* „gladak (o steni, tkanini)“ (OS, s. v. *lit*).

¹⁰ Chantraine (I 86) napominje da su Grci očigledno videli ovaj fitonim kao složenicu od *ἀνήρ* „čovек“ i *ἀχνη* „pleva“; up. i mak. fitonim *gol-čovек* za ovu biljku (Simonović 44).

no je asocijativan i sam atribut telephium „karanfiličast“. Strömberg je, u više puta pomenutoj monografiji, istakao činjenicu da su različite korovske biljke često mogle da nose isti naziv. Ako se izuzme šib Arbutus L. čija je glatka kora očigledno bila dominantno obeležje, fitonim *ἀνδράχνη* upravo je imenovao korovske biljke — i to one sa golom stabljikom.¹¹

Carnoy 26 stgr. fitonim *ἀνδράχνη* (ἦ) dovodi u vezu sa stgr. fitonimima *ἀνθέρινον*, Asphodelus L. (sh. *zlatoglav*) i *ἄνθρουσκον*, *ἀνθρίσκοσ*, *ἀνθρηκόν*, Anthriscus L. (sh. *krbuljica*) kao derivatima ie. korena **andher-*, *ῥdher-* „Spitze, Stengel“ (Pokorny 41). Budući da je zamena zvučne aspirate *dh zvučnim okluzivom *δ* u stgr. *ἀνδράχνη* fonetska karakteristika jezika dogrčkih stanovnika, Carnoy vidi ovaj fitonim kao tračko — pelazgički derivat ie. korena **andher-*, *ῥdher-* „id.“, no previđa da je sufiks *-χνη* < **(-k)-snā* grčki! Motiv za imenovanje šiba Arbutus andrachne L. i biljke Sedum stellatum L. ovim fitonimom on nalazi u njihovom bodljikavom i oštrm lišću; a kako biljka Portulaca L. ima debele i mesnate listove slične biljci Sedum stellatum L., i ona je, prema Carnoyu, s tog razloga mogla da dobije isti naziv. U naučnoj botaničkoj nomenklaturi, međutim, za šib Arbutus andrachne L. postoji i naziv Arbutus folio non serrato (Genaust 53); no, interesantno je da ova biljka ima tanak i prav stubić sa vršnim cvetovima i glavičastim žigom (kao u maslačka) (FSRS III 460–461). S druge strane, biljka Anthriscus L. (stgr. *ἀνθρίσκοσ*) ima golo (i glatko) stablo i plod sa bodljastim čekinjicama (Čanak 1978, 222). Ukoliko bi fitonim *ἀνδράχνη* bio derivat ie. korena **andher-*, *ῥdher-*, onda bi on mogao da bude motivisan vrhom ili nekom drugom specifičnošću (npr. hrapavim čekinjama) kao upadljivim (kontrastivnim) obeležjem golog nadzemnog izdanka koji je predstavljao motivacionu bazu (što bi takođe odgovaralo morfologiji nekih od biljaka koje su tako imenovane, npr. Hieracium pilosella L., up. sh. *ovčija brada*, *runjavica*, i Sedum telephium L., čiji atributi jasno ukazuju na takava obeležja).¹² U tom slučaju radilo bi se o pojavi homonimijske polisemije.

Sh. *andraška* kao naziv za biljku Taraxacum officinale [Hall.] Zinn (sh. sin. *maslačak*, Simonović 462) — koja se, kako smo pokazali, može dovesti u vezu sa biljkom Hieracium L., te stoga i sa njenim nazivom *jandrašika* — Daničić dovodi u vezu sa stgr. *ἀνθέρικος*, lat. *anthericus*, stgr. *ἀνθέριξ* „osje na klasu, klas“, stgr. *ἀνθηρίκη* „asphodèle“ (Skok I 42), mada bi ovaj fitonim svojim fonetskim likom više odgovarao stgr. *ἀν-*

¹¹ Up. npr. i sh. naziv *grašovina*, kojim se imenuju suve stabljike pasulja i graška (Marković 1998, 48).

¹² Up. još i stgr. *ἀνθέριξ* „Halmspitze, Halm“, *ἀνθέρικος* „Halm, Stengel“, *ἀνθηρεών* „Kinn“ kao „bärtige, struppige Stelle“ (Pokorny 41).

δράχνη. Skok (l. cit.) tumači sh. *andraška* kao poimeničen pridev na *-bšk* od imenice *hàndrača* f. (Dubrovnik, Vuk) „česta, trnje, živica“ < sh. *àn-drāk* „dumetum, česta“ unakrštanjem sa sh. *drača*, a sh. *jandrašika* „kosmura“ (*Hieracium pilosella* L.), *jadrašica/-rešica*, *jandraška* „cichorium intybus“ — kao derivate antroponima *Andrej* < gr. Ἀνδρέας (I 42 b). Sh. nazivi za ove biljke zabeleženi su samo u kajkavskom dijalektu.¹³ U poljskom se za biljku (*andrachne*) iz roda mlečika [*Euphorbia* L.] javlja fitonim *Andraszek* koji se tumači kao preinačenje gr. *andráchnē* „na pamićke botanika Ks. Andraszka“ (SJP I 35). Da je u narodnoj svesti očuvana veza ovog fitonima sa antroponom govori i podatak da u Vojvodini (u Bačkom Petrovcu i Silbašu) slovačke porodice koje se prezivaju *Andrašik* zovu „Cvečke“ (usmeno Slobodanka Ilić). Kod fitonima stranog postanja, kakvi su očigledno srpskohrvatski i poljski fitonim, moguć je uticaj tzv. sekundarnih motivacija ili tzv. pučke etimologije (Vajs 1980–1981, 323). Kako stgr. *ἀνδράχνη* posredstvom Plinija ulazi u latinski jezik, ova slovenska imena su, s obzirom na glasovni lik — koji ne dopušta mogućnost da se svedu na praslovenski predložak ili vide kao rane pozajmljenice — te na areal, mogla najpre ući u narod preko latinskih herbarija.

Što se tiče stgr. *ἀνδράχνη* (koje je u srednjovekovnoj narodnoj grčkoj književnosti zabeleženo i u var. *ἀτράχνη*), ostavljajući po strani prirodu prefiksalnog *ἀν-*, ovo ime bi, s obzirom na fonetski lik, moglo da predstavlja derivat ie. korena **dher-*, *dherə-* „trüber Bodensatz einer Flüssigkeit, usw.“ koji je i u stgr. *θράσσω* (i sa prefiksom *ἐν-*) „verwirren, beunruhigen“ (<**dhorəgh-iō*), *ταράσσω* „id.“ (sa disimilacijom *θ > τ* prema *χ*, up. *ταραχή*), *τραχύς* „rauh, steinig“ (<**dhorəghú-s*) (Pokorny 251, Frisk I 679)¹⁴; u tom slučaju motivacioni znak prema kojem je bio formiran fitonim mogao bi se naći u adekvatnom terapijskom dejstvu mlečnog soka biljke (ili možda u morfologiji biljke?). Lat. ime *taraxacum* (< stgr. *ταράσσειν*) za biljku *maslačak*, formirano je upravo prema blagotvornom dejstvu biljnog soka koji se koristio u lečenju raznih intestinalnih poremećaja (Carnoy 258); up. Plinijeva obaveštenja o istim svojstvima biljke *Euphorbia peplis* L. (HN XX, 81). Međutim, prema glasovnom liku, mogao bi se pretpo-

¹³ Zanimljivo je da je i jedan informator u kajkavskoj dijaspori u selu Boka u Vojvodini potvrdio postojanje ovog fitonima (iako nismo uspeli da tačno identifikujemo biljku koja je tako imenovana): „*andraška* to je beli cvet, cveta na proleće, poput onoga kaj kod nas ima: slez“ (Otilija Žunac, 1924).

¹⁴ Značenje „talog“ (i sl.) nije potvrđeno u samom grčkom, već u drugim ie. jezicima (lat. *fracēs* f., alb. *drā* f., stnord. *dregg* f., stlit. *dragēs* pl., stprus. *dragios* pl., let. *dradži*, Pokorny 251). Značenje stgr. *ταράσσω* (= *θράσσω*) nije, pak, ograničeno samo na sferu duševnih doživljaja. Ovaj glagol se javlja i u značenju „uskomešati (o moru), bućkati (o mleku)“; up. i adj. *ταραχώδης* „mutan (o tekućini)“ (Liddel-Scott).

staviti i oblik *ἀν(α)-δρακ-(σ)να prema stgr. ἀνα-δέркоμαι „pogledati gore; oči opet otvoriti, podići“, što bi se sa semantičke strane moglo potkrepiti podatkom da se sok biljaka Euphorbia L. i Sedum L. uspešno koristio u lečenju očnih oboljenja (HN XX, 81; XXV, 162; up. i Plinijevo obaveštenje o verovanju da jastrebovi i sokolovi oštrinu vida imaju zato što upotrebljavaju mlečni sok biljke Hieracium L., HN XX, 60). Sa istim prefikslnim ἀν-, koje se u dijalektima javlja kao varijanta od ἀνα-, moguća bi bila i struktura *ἀνα-δραχ-(σ)να prema stgr. δράσσομαι „hvatati, grabiti“, ali u ovom slučaju semantička osnova ostaje neprozirna. S druge strane, nije isključena ni mogućnost svođenja na *ἀ-ροκ-σνα sa kopulativnim ἀ- (<*sm), čija se aspiracija prema χ disimilovala, od korena koji je i u stgr. νάρκη, s obzirom na to da je doista potvrđena upotreba mlečnog soka biljaka Sedum L. i Euphorbia L. kao sedativa (HN XX, 81; XXVII, 137).

Kako se jasno vidi, čak i u slučaju da je mlečni sok kao dominantno obeležje biljke bio nominacijski podsticaj, teško je preciznije utvrditi kako je izvršena konceptualizacija i organizacija sadržaja prema kojem je formiran stgr. fitonim. Upravo s tog razloga bilo bi odveć smelo izneti definitivan sud o poreklu ovog imena (to, naime, i nije bio krajnji cilja ovog rada!). Sa sigurnošću bi se jedino moglo tvrditi da su ovim fitonimom imenovane biljke (sada sasvim očigledno) sa sličnim kako morfološkim tako i farmakološkim svojstvima te da se nesumnjivo radi o pojavi homonimijske polisemije.

LITERATURA

- André 1956** — J. André, *Lexique des termes de botanique en latin*, Paris.
- Andriotis** — Ν. Π. Ανδριώτης, Ἑτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, Θεσσαλονίκη 1967².
- Carnoy** — A. Carnoy, *Dictionnaire étymologique des noms grecs de plantes*, Louvain 1959.
- Chantraine** — P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque I–IV*, Paris 1968–1980.
- Čanak 1978** — M. Čanak, S. Parabućski, M. Kojić, *Ilustrovana korovska flora Jugoslavije*, Novi Sad.
- ÉSSJa** — *Этимологический словарь славянских языков*, Москва 1974–.
- Frisk** — H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch I–III*, Heidelberg 1973–1979².
- FSRS** — *Флора СР Србије I–IX*, ред. акад. Младен Јосифовић, изд. Српска академија наука и уметности, Одељење природно–математичких наука, Београд 1970–1977.
- Genaust** — H. Genaust, *Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen*, Basel–Stuttgart 1976.

- IA — Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Α': Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς νέας ἑλληνικῆς.
- Jančić 1996 — R. Jančić, *Lekovito bilje sa ključem za određivanje*, Beograd.
- Kriaras — E. Κριαρᾶς, Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημῶδους γραμματείας, Θεσσαλονίκη 1971.
- Lang 1911 — M. Lang, Samobor, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 16/1, Zagreb, 1–128.
- Liddell-Scott — H. G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1925².
- Machek 1954 — V. Machek, *Česká a slovenská jména rostlin*, Praha.
- Marković 1998 — J. Марковић, Синонимија и хомонимија у повртарској лексици, *Прилози из фиџолингвистике II*, Ниш, 40–49.
- HN — Pliny, *Natural history in ten volumes*, Loeb Classical Library, GB 1951.
- OS — Етимолошки одсек института за српски језик САНУ: *Огледна свеска*, Београд 1998.
- Pokorny — J. Pokorny, *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch I–II*, Bern 1959–1969.
- Rožić 1907 — V. Rožić, Prigorje, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 12/1, Zagreb, 49–134.
- RSA — *Речник срѣскохрватског књижевног и народног језика*, изд. Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд 1959-.
- Séguy 1953 — J. Séguéy, *Les noms populaires des plantes dans les Pyrénées centrales*, Barcelone.
- Sejdiu 1984 — Sh. Sejdiu, *Formalna i semantička podudaranja u denominacionim postupcima u fitonimiji romanskih jezika s albanskom i hrvatskosrpskom fitonimijom* (doktorska teza, rukopis), Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Simonović — Д. Симоновић, *Ботанички речник*, Београд 1959.
- SJP — *Słownik języka polskiego I–VIII*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900–1927.
- Skok — P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb 1971–1974.
- Sokolović 1998 — M. Соколовић, Синтагматска структура назива лековитог биља, *Прилози из фиџолингвистике II*, Ниш, 60–71.
- Strömberg 1940 — R. Strömberg, *Griechische Pflanzennamen*, Göteborg.
- Šulek — B. Šulek, *Imenik bilja*, Zagreb 1879.
- Vajs 1980–1981 — N. Vajs, Семантизам „bosti“ у фитонимiji, *Rasprave* 6–7, Zagreb, 319–336.

PAVOL ŽIGO
(Bratislava)

PRINCÍP ANALÓGIE V SLOVENSKOM JAZYKU

Neexistuje slovo, ktoré by sa používalo v takom vágnom (neviazanom) význame alebo v takej širokej variete významov, ako slovo analógia. Analógia teda reprezentuje akúkoľvek podobnosť, spoločného menovateľa všetkých druhov a foriem podobnosti. Analógia v jazyku je svojím pôvodom a významom v prvom rade porovnaním, paralelou, určitým druhom proporcionality. O princípe analógie je známe, že sa na ňom zakladá pravidelnosť jazykových štruktúr, že ide o princíp, ktorý zasahuje všetky roviny jazyka a že integračná sila tohto princípu nie je absolútna. Táto jej vlasnosť je z hľadiska vývinu v jednotlivých jazykových rovinách nerovnomerne, ale predsa oslabovaná (pozri Dolník, 1998, s. 6). Pri charakteristike základných tendencií slovo tvornej analógie a analogickej slovo tvorby J. Furdík (1970, s. 54) uvádza: „Analógia je skoro vo všetkých jazykových rovinách závažným činiteľom systémovým i vývinovým“. Podstata nerovnomerného prejavu analogických tendencií v jazyku však vyplýva z dvoch prístupov pri charakteristike analógie: 1. z prístupu postihujúceho systémovosť analógie a 2. z prístupu postihujúceho anomálie spôsobujúce výnimky analogicky vznikajúcich štruktúrnych vzťahov. Dejiny jazykovedy svedčia o tom, že pri výklade jazyka a štruktúr jednotlivých jazykových rovin sa uplatňujú obidva prístupy. Ukazuje sa, že charakteristika princípu analógie, ktorý je jedným z princíпов stavby, vývinu a fungovania jazyka, nie je možná bez rešpektovania ostatných princíпов (princípu ekvivalencie, princípu vývinu jazyka, princípu prirodzenosti...). Pri charakteristike jedného z princíпов totiž nemožno nerešpektovať vzájomnú súčinnosť a konfliktnosť jednotlivých princíпов. Ich spoločným znakom je, že postihovanie akéhokolvek princípu stavby, vývinu a fungovania jazyka predpokladá kognitívne spracovanie prvkov jazykového systému. Tieto prvky sú základom orientácie v jazyku na pozadí ich zadenia do tried. Analógia v jazyku je najpriaznivejšie postihnuteľná rešpektovaním princípu ekvivalencie a princípu vývinu. Na pozadí týchto

dvoch princípov sa potom princíp analógie stáva nástrojom výkladu súčasného stavu v jazyku. Tento výklad sa opiera o výsledky vývinových zmien v jazyku a vychádza z predpokladaných záväzných komponentov identifikácie, vznikajúcich ako dôsledok mentálnej kompetencie. Významným činiteľom, ktorý je dôležitý pri postihovaní princípu analógie, je mentálne registrácia relevantných spoločných vlastností, t. j. ontologická registrácia množiny špecifikovaných vlastností. Takouto množinou špecifikovaných vlastností sa z vývinového hľadiska po palatalizácii velár vo fonologickej štruktúre stali prealveolárne a postealveolárne úžinové, resp. úžinovo-záverové spoluhlásky.

Zmenou pôvodnej praslovanskej skupiny **tj > c* (typ **světja > svieca*) a **dj > dz* (typ **medja > medza*) došlo k stabilizácii relevantných spoločných vlastností (upevnila sa znelostná korelácia *c-dz*). Stabilizácia jednej relevantnej vlastnosti však môže na pozadí postupného kognitívneho spracovania vyvolať zvýšenú mieru kontrastnosti inej vlastnosti. O takomto impulze svedčí vývin fonologickej štruktúry sloveničny: prealveolárny konsonant *dz* nemal po zmene praslovanskej skupiny **dj > dz* vo fonologickej štruktúre sloveničny svoj postalveolárny pendant. Do markantného postavenia sa tak popri princípe analógie dostáva ďalší princíp — princíp ekvivalencie. Výsledkom ontologickej registrácie relatívne homogénnych entít, t. j. usporiadaných prvkov, bolo v súvislosti so zmenou **dj > dz* napätie vo fonologickej štruktúre:

s — c — dz — z

š — č — 0 — ž

V dôsledku spomenutej ontologickej registrácie a vysokej miery kontrastnosti na vyššej úrovni — kognitívnej registrácie spôsobenej neprítomnosťou postalveolárneho pendantu hlásky *dz* — došlo — na pozadí princípu ekvivalencie — analogicky — k mentálnemu dotvoreniu javu, ktoré podmienila, resp. vyvolala snaha o homogenizáciu triedy. Kontrastnosťou na úrovni kognitívnej registrácie sa umocňovala potreba imaginárnej homogenizácie, prejavujúca sa vo vzťahu infinitívnych a prítomníkových kmeňov typu *česat'—češem*, *mazat'—mažem*, *sácat'—sáčem*. V takomto vzťahu bol infinitívny kmeň so spoluhláskou *-dz-* typu *hádzat'* kontrastný, pretože nemal adekvátny pendant prítomníkového kmeňa. V dôsledku napätia vo fonologickej štruktúre umocneného napätím v morfolologickej štruktúre sa vytvoril imaginárny pendant vzoru a trieda postalveolárnych konsonantov sa homogenizovala. Voľné miesto postalveolárneho pendanta hlásky *dz* a znelého pendanta hlásky *č* sa analogicky uzavrelo. Fonologická štruktúra nadobudla svoju stabilitu a v dôsledku tejto stability nadobudol štruktúrny charakter aj vzťah infinitívneho kmeňa so spolu-

hláskou *-dz-* typu *sádzat'* a prítomníkového kmeňa slovíes s novou spolu-
hláskou *-dž-* typu *sádzem*:

s — c — dz — z

š — č — dž — ž

Analogické vyrovnávanie štruktúry *dz–dž* je charakteristické pre slovenčinu. Nie je v tých jazykoch, kde striednicou za pôvodnú praslovanskú skupinu **dj* je hláska, ktorá bola od počiatku vývinu stabilná v štruktúre: *z* v češtine, *ž* vo východoslovanských jazykoch: stabilita štruktúry sa v týchto jazykoch odráža aj vo vzťahu infinitívneho a prítomného kmeňa (typ čes. *sázet*, rus. *сазѣть*...). V týchto jazykoch nie je rad postalveolárnych konsonantov *dz–dž*:

s — c — z

š — č — ž

Otázka vzniku hlásky *dž* v slovenčine dokazuje, že princíp analógie bol v prípade upevňovania stability fonologickej štruktúry sloveničny dominantným princípom, ktorý mal výraznú oporu v morfolologickej analógii (pozri Horecký, 1989, s. 191). Z hľadiska sloveničny možno analógiu klasického typu $a : b = c : d$ uplatniť už od jej vývinu zo západoslovanského makroareálu a kontaktu jej časti aj s južnoslovanským makroareálom. Do tejto skupiny najstarších analogických zmien patrí praslovanská palatalizácia velár: ak sa v susedstve pôvodných praslovanských velár *k*, *g*, *ch* nachádzali praslovanské vokály **b*, **i*, **e*, **ě*, resp. nosová samohláska **ę*, menilo sa pod vplyvom artikulačného miesta vokálov artikulačné miesto velár *k*, *g*, *ch*, resp. *k'*, *g'*, *ch'* a tieto veláry sa menili na alveolárne úžinové, resp. úžinovozáverové spoluhlásky (prealveolárne *c'* za pôv. *k'*, za pôv. *ch'* to bola hláska *s'*, za pôv. *g'* to boli hlásky *dz'*, *z'*, resp. postalveolárne *č* za pôv. *k'*, za pôv. *ch'* to bola hláska *š*). Princíp analógie však v staršom vývinovom období jazyka výrazne ovplyvnila snaha o homogenizáciu tried (v mladogramatickej koncepcii jazyka bola na báze analogických zmien postavená bezvýnimnosť hláskových zmien). Dôsledná zmena na úrovni jednej jazykovej roviny spôsobila anomáliu na úrovni inej jazykovej roviny, presiahla rámec jedného princípu a na úrovni ontologickej registrácie sa prociťovala ako zásah spôsobujúci anomáliu v oblasti iného princípu, princípu ekvivalencie. Táto anomália spôsobila razopor s pôvodným identifikačným prototypom a vyvolala imaginárnu snahu o opätovnú homogenizáciu triedy: Stav po palatalizácii velár spôsobený zmenami v hláskoslovnej rovine (typ *ruka*, *od ruky*, *k ruce*, *ruku*, *o ruce*, *s rukom*) vyvolal anomálie v paradigmatických štruktúrach. V dôsledku týchto anomálii vznikol v starej slovenčine tlak vnútroparadigmatickej analógie, ktorá spôsobila homegnizáciu tried vedúcu v skutočnosti k pôvodnému stavu a k narušeniu výsledkov pôvodných zmien. Pod výrazným tlakom

vnútroparadigmatickej analógie sa pôvodné korene slov zmenené palatalizáciou do podôb *k ruc-e*, *o ruc-e* pod vplyvom internej homogenizácie tried, t. j. pod vplyvom analógie tých pádov, v ktorých bol koreň *ruk-*, analogicky prispôsobili a nadobudli pôvodnú podobu *k ruke*, *o ruke*. Z hľadiska praslovanskej genézy slovenčiny sa vnútroparadigmatická analógia typu *k ruce* > *k ruke* hodnotí ako direfenciačný prvok v rámci západoslovanského makroareálu: čeština, poľština a lužická srbčina si zachovali tvary, ktoré vznikli ako dôsledok palatalizácie. V týchto jazykoch je oslabená tendencia imaginárnej homogenizácie triedy v paradigmatickej rovine a zachovanie tvarov s palatalizovanými velármi v koreni slova spôsobuje anomálie v odstraňovaní príznakových javov. Oslabený je tu princíp analógie a do dominantného postavenia sa dostáva princíp vývinu.

Samostatnú kapitolu z hľadiska kognitívnej registrácie prvkov tvorí vývin slovenského substantívneho deklinačného systému. V tomto vývine sa vo výraznej miere odrážajú protichodné tendencie princípu analógie — snaha po pravidelnosti jazykových štruktúr na jednej strane a anomálie na druhej strane. Snaha o pravidelnosť jazykových štruktúr z vývinového hľadiska vychádzala z prehodnotenia ontologickej registrácie relevantných spoločných vlastností prvkov pôvodnej „akoby“ homogénnej skupiny. Podstatou pôvodnej mentálnej registrácie relevantných spoločných vlastností prvkov rovnakej triedy bola ich forma. Formálna ontologická registrácia relevantných vlastností však nepostihovala také anomálie na úrovni kognitívnej registrácie, z ktorých vychádza princíp analógie založený na vzťahu prvkov prirodzených štruktúr s prvkami štruktúr v jazyku (prirodzený rod : gramatický rod). Na pozadí princípu ekvivalencie teda dochádzalo k mentálnemu dotváraniu javu, k hľadaniu imaginárnej ekvivalencie na úrovni paradigmatických štruktúr vo vzťahu k prirodzenému rodu. Mentálne dotváranie javu však okrem snahy o homogenizáciu významovo rovnorodých tried vyvolalo aj množstvo anomálií vyplývajúcich z rozdielnej povahy pôvodného formálneho kritéria a imaginárnej ekvivalencie dotvorených javov, t. j. z paradigmatických štruktúr vychádzajúcich z významového kritéria. Okrem anomálií v rámci *akoby* homogénnych tried (vzor *dub*: gen. sg. *duba*, ale *hradu*, gen. pl. vzoru *ulica*: — *ulic*, ale *minci*) vznikli výraznejšie anomálie vyvolané mentálnym navodením sprievodného klasifikačného javu. V kategórii substantív vznikla fiktívna skupina substantív stredného rodu ako v ýsledok nedôsledného prehodnocovania pozostatkov pôvodnej ontologickej registrácie relevantných vlastností pri navodzovaní sprievodných klasifikačných javov, t. j. pri vzniku skloňovacích vzorov substantív stredného rodu (pôv. lok. pl.: o-kmeň: *chlapěchъ* — *o městěchъ*, a-kmeň: *ženachъ*, pod vplyvom koncoviok pôvodných a-kmeňov, t. j. dnešných feminín, dnes *o městách*, porov.

napr. plurál vzoru *žena a mesto*). Vývin slovenskej deklinácie ovplyvnili staršie praslovanské hláskoslovné zmeny a neskoršie diferenciačné tendencie vyvolané vnútroparadigmatickým analogickým vyrovnávaním (pozri vyššie pôv. typ *ruka : ruce, dnes ruka : ruke*). Druhú tendenciu výrazne ovplyvnila analógia, ktorá súvisela s prehodnocovaním pôvodných deklinačných sústav založených na formálnom kmeňovom princípe, ich rozpadom a formovaním paradigmatických štruktúr založených na významovom princípe. Formovanie nových deklinačných sústav odráža z hľadiska analógie jej dve protichodné vlastnosti: systémovosť a anomálie, spôsobujúce výnimky analogicky vznikajúcich štruktúrnych vzťahov. Systémovosť sa vo formovaní nových deklinačných sústav po rozpade pôvodného kmeňového skloňovania prejavila v dôslednom odlišovaní gramatických koncoviek substantív patriacich pôvodne do rovnakého deklinačného systému. Princíp analógie sa pri formovaní deklinačných sústav začal prejavovať od najstarších čias. Do staršej fázy patria analogické tendencie prejavujúce sa vo vývine deklinácie, resp. zániku pôvodných konsonantických kmeňov (*n*-kmeňov, *s*-kmeňov, *r*-kmeňov a *nt*-kmeňov). O tom, že vo vývine týchto deklinačných sústav sa princíp analógie prejavoval v najstaršej fáze, svedčí ich podoba v jednotlivých slovanských jazykoch. O nerovnomernej intenzite pôvodnej vnútroparadigmatickej analógie v praslovančine svedčí podoba nominatívu singuláru typu *kameň*, ktorá vznikla tlakom nepriamych pádov paradigmy (gen. *kamene* — dat. *kameni* — akuz. *kamenъ* — lok. *kamene* — inštr. *kamenътъ*) na pôvodnú podobu nominatívu *kamy*. Na druhej strane však oslabená povaha tejto analógie spôsobila zachovanie tvarov nominatívu substantív patriacich do pôvodných *s*-kmeňových, *r*-kmeňových a *nt*-kmeňových deklinačných sústav. V pôvodnej *s*-kmeňovej paradigme pozostávajúcej z tvarov nom. *nebo* — gen. *nebese* — dat. *nebesei* ... lok. *nebese*, inštr. *nebeseътъ* sa pod vplyvom analógie ustálila nominatívna podoba kmeňa, t. j. *nebo, neba, nebu...*, v pluráli sa ustálila rozšírená podoba kmeňa *neb-es-*. Rozpadom pôvodného kmeňového deklinačného princípu pod vplyvom vnútroparadigmatickej, no najmä medziparadigmatickej analógie sa zblížila formálna a významová stránka substantívej deklinácie. Najvýraznejšie sa táto tendencia prejavila pri vývine deklinačných sústav maskulín a feminín (*žena*, pôvodný *a*-kmeň > feminína, *sluga*, pôvodný *a*-kmeň > maskulína). Rozpad pôvodných deklinačných sústav a formovanie nových skloňovacích vzorov sprevádzali anomálie pôvodného stavu v deklinácii formálne rovnakých, no významovo odlišných substantív (typ *žena-ženy-ženě : sluga-slugy-sludzě*). Pri vzniku nových deklinačných sústav založených na významovom princípe sa výrazne prejavila medziparadigmatická i vnútroparadigmatická analógia. Miera medziparadigmatickej analógie bola podmienená kvantitou, t. j.

množstvom jednotiek ovplyvňujúcich stabilitu pôvodného systému: tvarový okruh vzoru *chlap* podmienilo množstvo pôvodných *o*-kmeňových substantív a stabilite tohto systému sa analogicky prispôbovali substantíva s pôvodne odlišným tvarovým súborom, ktoré tlakom významového kritéria prechádzali do inej deklinačnej sústavy: pôvodné tvary nom. *sluga* — dat. *sludzě*... nadobudli v dôsledku medziparadigmatickej analógie podobu nom. *sluha* — dat. *slugovi*... Toto nové začlenenie odrážalo navyše aj analogické vnútroparadigmatické zmeny tej sústavy, do ktorej prenikali. K takýmto vnútroparadigmatickým analógiám patrí vyrovnávanie koncoviek genitívu a akuzatívu, resp. datívu a lokálu koncoviek životných maskulín (typ *chlap*—*chlapa*—*shlapu*—*chlapъ* ... o *chlapě*, s *chlapomъ* > *chal*—*chlapa*—*chlapovi*—*chlapa*, o *chlapovi*, s *chlapom* : *sluga*—*slugy*—*sludzě*—*slugu* ... o *sludzě*—*slugou* > *sluga*—*slugu*—*slugovi*—*slugu* ... o *slugovi*, *slugom*) a zachovanie pôvodného stavu pri neživotných maskulínach (typ *dub*—*duba*—*dubu*—*dub* ... o *dube*). Tieto medzparadigmatické a vnútroparadigmatické analogické zmeny sú charakteristické pre vývin deklinačného systému slovenčiny a sú špecifické v porovnaní s vývinom deklinačných sústav iných, západoslovanských i nezápadoslovanských jazykov. Svedčí o tom zachovanie pôvodného skloňovacieho systému vo východoslovanských jazykoch pri skloňovaní typu *школа* a *слуга* v ruštine, kde sa vo vývine deklinácie neuplatnila medziparadigmatická analógia (typ *от школы* : *от слуги*) ale len vnútroparadigmatická analógia (typu *слуга*—*слуге*, t. j. tvar s velárou), naopak, v rámci západoslovanských jazykov sa napr. v češtine obidva analogické princípy prejavili v oslabenej miere: medziparadigmatická analógia typu *sluha*—*sluhovi*—*se sluhou* (pôv. *sluga*—*sludzě*—*slugou*), oslabené je aj vnútroparadigmatické analogické vyrovnávanie kmeňovej spoluhlásky (zachovávanie *ruka*—*ruky*—*ruce*) a výraznejšie sa prejavuje systémová povaha palatalizácie vyvolávajúca zvýšenú mieru alternácie kmeňa.

Niekoľko charakteristických analogických zmien jazyku, ktoré výraným spôsobom ovplyvnili vývin slovenského jazyka, možno využiť pri zovšeobecňujúcich poznatkoch o princípe analógie. Predchádzajúce príklady dokazujú, že princíp analógie je tesne spätý s ďalšími princípmi. Prihliadaním na túto skutočnosť možno nájsť aj príčiny zmien, a to tak, že zmeny prvkov jednej z jazykovej roviny, resp. zmeny v štruktúre jednej roviny, vyvolávajú zmeny v prvkoch, resp. štruktúrach vyšších rovín. Spoločným dôkazom tohto tvrdenia je rozpad praslovanskej otvorenej slabiky (zánik redukovaných vokálov), ktorý vyvolal zmeny nielen v slabičnej, ale aj morfematickej a slovotvorenej štruktúre. Rozpad praslovanskej slabiky a zánik otvorených slabík je svedectvom fungovania princípu vývinu a princípu prirodzenosti v jazyku. Zo súčasného pohľadu sa tieto

najstaršie vývinové zmeny vysvetľujú len na pozadí rekonštrukcie pravdepodobných predpokladov vyvolávajúcich zmeny. Takto sa vysvetľuje aj zánik redukovaných vokálov (jerov), ktoré sa nemohli začleňovať do kvantitatívnej vokalickej štruktúry. V prípade rozpadu pôvodnej slabičnej štruktúry to bola snaha o odstaňovanie príznakových javov o tom, že redukované vokály nadobúdali nedostatočný stupeň funkčného zaťaženia nielen v hláskoslovnej rovine, ale aj v slabičnej, slovotvornej, morfematickej a morfolologickej rovine. Výsledkom tohto zložitého a postupného vývinu je stav, ktorý nemožno kvalifikovane charakterizovať len na základe vývinového princípu, t. j. bez rešpektovania ďalších princíпов —napr. princípu ekvivalencie, analógie...

Model explanácie stupňovitou konkretizáciou idealizovaného zákona poskytuje možnosť postupného rušenia idealizačných predpokladov vystupujúcich v antecedente idealizovaného zákona n -tého stupňa, pričom postupne vzniká idealizovaný zákon nižšieho stupňa, až kým nedospejeme k zákonu nultého stupňa idealizácie, t. j. k faktúalnemu zákonu (pozri Černík, 1986, s. 222). Tento explanačný model rešpektuje modifikované podmienky skúmaného javu a jeho odchýlky od správania s apodí' a idealizovaného zákona vyššieho stupňa. Formálne vyjadrenie tohto modelu je takéto:

$$Z^n \text{ —} | Z^{n-2} \dots \text{ —} | Z^k \sim | Z^0 \wedge K \rightarrow J'$$

kde —| je znakom striktnej konkretizácie, $\sim |$ je znakom približnej konkretizácie, Z^0 je faktúalný zákon, K je jednoduchá konkretizácia a J' predstavuje jav vysvetlený idealizovaným zákonom (pozri Černík, 1986, s. 223). Takýto explanačný model by sa dal z hľadiska princípu analógie v obmedzenej miere uplatniť pri výklade hláskoslovných zmien v 10. stor. — pri zániku a vokalizácii redukovaných vokálov, pri ktorých by modifikovanými podmienkami zákona boli odlišné striednice v stredoslovenskom nárečovom makroareáli oproti západoslovenskému a východoslovenskému areálu, korešpondencia týchto striednic s vkladnými vokálmi. Aj napriek tomu, že explanácia takouto stupňovitou konkretizáciou pomôže vysvetliť odchýlky javu od podstaty, nedajú sa ním vysvetliť štrukturálne kvalitatívne zmeny celostných systémov, proces ich vzniku, vývinu a fungovania. Takýto proces možno z hľadiska nášho predmetu záujmu, ktorým je princíp analógie, najspol'ahlivejšie postihnúť modelom postupu od abstraktého ku konkrétne. Takýto prístup si vyžaduje použitie vyvinutejšieho modelu, ktorý by postihoval proces teoretickej rekonštrukcie vzniku genetickej štruktúry ako podstaty samovyvíjajúcich sa interakčných systémov.

Príklady, ktoré sú dôkazom fungovania princípu analógie, svedčia o stupňovitom systéme vývinových zákonov, ktoré v jazyku vo výraznej mi-

ere ovplyvnila analógia. Princíp analógie v jazyku potvrdzuje, že dvojité povaha teoretického objektu (v našom prípade jazyka) nemá povahu analytickej opozície *A nie A* ani klasickej heglovskej konjunkcie — stredu medzi *A* a *nie A* a ani povahu derridovskej *differance* (logicky nepochopiteľného a nevyjadriteľného média medzi identitou a nonidentitou), ale že tu ide o racionálne a logicky vyjadrenú dialektickú opozíciu (tamže). Vzťah medzi prvkami tejto opozície má povahu vnútorného vzťahu. Znamená to, že medzi prvkami, ktoré sú v takomto vzťahu, je recipročná väzba. Explanačné myšlienkové zaobchádzanie s jazykom orientované na analógiu sa teda neobmedzuje len do oblasti formálnej dedukcie, t. j. do formy usudzovania, ale má byť súčasťou formy poznania a spôsobom vysvetľovania. Štruktúrno-genetickými postupmi možno teoreticky vysvetliť a opísať proces vzniku, fungovania a transformácie systémov, resp. súčasných stabilných i vznikajúcich štruktúr, ktoré sú výsledkom dlhodobého vývinu v jazyku. Súčasné poznanie nám dovoľuje vysloviť poznatok, že tieto štruktúrno-genetické postupy nie sú v jazykovej synchronii ani diachronii mysliteľné bez výrazného rešpektovania princípu analógie.

LITERATÚRA

- Černík, V., Farkašová, E., Viceník, J.: Teória poznania. Bratislava, Veda 1986, 371 s.
- Dolník, J.: Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny. Výskumný program. Slovenská reč, 1, 63, 1998, s. 3–13.
- Furdík, J.: Slovtvorná analógia a analogická slovtvorba. Jazykovedny časopis, 1, 21, 1970, s. 54–59.
- Horecký, J.: O nalógii v jazyku a v jazykovede. In: Studia Academica Slovaca. 18. 1989. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1989, s. 185–193.

РАДМИЛА ЖУГИЋ
(Београд)

О КОМПАРАЦИЈИ НЕКИХ ИМЕНИЦА У ЈУЖНОМОРАВСКОМ ГОВОРУ

Задатак овога рада је да детаљније осветли појаву компарације неких именица у јужноморавском говору. У том циљу, именице у којима се спроводи компарација, с једне стране ће семантички бити упоређене са именицама које немају компарацију, а с друге стране са придевима.

Јужноморавски говорни тип, у оквиру призренско-тимочке дијалекатске зоне, има аналитичку компарацију придева, а у извесним случајевима се пореде и именице и глаголи: по ајдук (= већи ајдук), нај знају (= знају најбоље).¹

Појава компарације именица биће анализирана на примерима узетим из сопствене збирке дијалекатске лексике (околина Лебана).

У богатом корпусу именица које се могу поредити, најзаступљеније су оне настале поименичавањем придева који се односе на човекове особине (*аљча*–аљав; *будалоња*–будалес; *буљча*, *буљка* — буљав, -а; *вампируља*–вамбиреста; *засебљивко*–засебљив; *иљавко*, *иљавка* — иљав, -а; *кљекавка*–кљекава; *кошћиљавко*, *кошћиљавка* — кошћиљав, -а; *крњча*–крњес; *лењавко*–лењав; *мрзошљивко*–мрзошљив; *нерабојник*–неработан; *иикљавко*–пикљав; *рабојник*–работан; *самоглавник*–самоглаван и др.)², али поредити се могу и неке именице које означавају носиоце занимања са само једном доминантном особином (*домаћин*, *газдаш*, *скићњар*, *ђак*, *лойов*, *мангуј* и др.)³.

¹ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика, Увод и шћокавско наречје*, друго издање. — Нови Сад (Матица српска), 1985, стр. 113.

² Корпус оваквих именица чини око 220 засебних јединица. За њихово значење, као и значење придева од којих су настале исп.: Радмила Жугић, *Придеви који се односе на особине човека у говору околине Лебана*, Јужнословенски филолог LII. — Београд (Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ), 1997, стр. 135–145.

³ Занимања не морају бити стална (увек манифестативна и друштвено верификована). Професору, лекару или правнику потребна је друштвено призната квалификација (диплома), а домаћину и скитњару (скитници) није.

Све напред наведене именице семантички се разликују од именица типа *кућа*, *йошок*, *њива*, *уји*. Прве именице означавају носиоце само једне, доминантне особине, док друге значе збир особина. Прве именице се могу сврстати у неправне, а друге у праве.⁴

Следећа семантичка паралела може се успоставити између придева и неправих именица.

Придеви означавају унутрашње особине појмова означених именицама⁵. Придеви су несамосталне речи које по нечему одређују именицу уз коју стоје⁶. Сматра се да придеви исказују део садржаја именице⁷.

Компарацију имају само описни придеви (и неки прилози), а посебним наставцима упућују на степен каквоће која се њима означава⁸. Према се особина коју означава придев налази унутар појма на који се односи именица, компарација нужно представља и релацију. Компаратив се користи за поређење два ентитета и контрастира се са суперлативом, за више од два, и позитивом⁹. Јасно је, наравно, да се може бити *бољи*, *леиши*, *јамејнији* или *виши* од једног бића или предмета, а *најбољи*, *најлеиши*, *најјамејнији* или *највиши*, само ако се више бића или предмета пореде по назначеној особини. *Најлеиши* истовремено може бити *најмање јамејан* и *осредње добар*. Комбинација је безброј, а најважније је уочити да ниво различитих особина унутар једне именице није исти. Лепота не условљава остале особине (доброту, памет, висину итд.), а ни обрнуто, што компарацију именице, схваћене као збир особина, чини бесмисленом.

Корпус показује да се све именице које се у јужноморавском говору компарирају могу свести на једну доминантну особину.

Домаћин, *скићњар*, *ћак* и *ајдук* су именице које означавају носиоце занимања и могу се поредити по успешности: *домаћин*; *јо дома-*

⁴ Права именица представља збир особина, док неправна именица означава само једну особину. Исп. Белић Алексаидар, *О језичкој њприроди и језичком развијку*, св. 1. — Београд (Нолит), 1952, стр. 21–28 (скраћено: Белић 1952).

⁵ Даринка Гортан-Премк, *Полисимија и организација лексичког система у српскоме језику*. — Београд (Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 14), 1997, стр. 23.

⁶ Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*. — Београд (Начна књига), 1975, стр. 247 (скраћено: Стевановић 1975).

⁷ Martine Andre, *Indoevropski jezik i Indoevropljani*. — Novi Sad (Književna zajednica), 1987, стр. 193.

⁸ Стевановић 1975, стр. 253.

⁹ Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. — Београд (Nolit), 1985.

ћин од татка му; *нај домаћин* у село; *ћак*; Мира је *ћо ћак* од Драгана; дете ми је *нај ћак* у целу школу; *ајдук*; *ћо ајдук* од брата. Да је овај тип именица сведен на само једну доминантну особину показује и пример из стандардног језика. *Косошар* може бити човек — лопов наситно, али и јастреб који лови кокоши¹⁰. *Лойов*, пак, као неправна именица не мора нужно бити човек. *Јолџаз Давидов* из Кочићеве драме је јазавац коме квалификатив *лојов* улази чак у лично име. *Скићњар* се у испитиваном говору може односити и на мачка који често одлази од куће. Зато ће домаћица, угледавши миша крај сандука за брашно, прокоментарисати: — А, ти *скићњару*, куде ли се сљг скиташ? Када се *скићњар* појави, обратиће му се љутито: — Болес те у *скићњара*, *ћо скићњар* си од Црнку, и тебе ћу вржем у цаk, па у реку!

Именица, као функционални скуп придева, лежи у основи компонентне анализе¹¹ и поимања посебности у оквиру истог појма.¹²

Семантика именица *будалоња*, *баксузљивко*, *засебљивко*, *лењавко*, *нерабојник*, *рабојник*, као и свих осталих из корпуса, одговара једној унутрашњој особини карактера због чега се и компарирају у овоме говору: *будалоња* је онај који је будалес (будаласт, наиван), *баксузљивко* је баксузљив (намћораст) човек, *засебљивко* је засебљив (себичан, саможив) човек, *рабојник* је работан (вредан, радин, марљив) човек, а *лењавко* и *нерабојник* су синоними и означавају леног, нерадног човека. Дајемо неколико примера компарације овог типа

¹⁰ Примери су узети из поглавља о творби речи уз наставак *-ар*. Исп. Стевановић 1975, стр. 506–509.

¹¹ Компонентна анализа именице *нежења* (енгл. *bachelor*), коју је спровео Fillmore, објективно није изводљива, јер је сведена на најмању јединицу садржаја. Именица *нежења* је семантички блиска, ако не и еквивалентна, придеву *неожењен*. Природно је да овај придев са својим антонимом *ожењен* у реченици може резултирати таутологијом (овај *нежења* је *неожењен*), односно контрадикцијом (овај *нежења* је *ожењен*).

О компонентној анализи као методу семантичке анализе значења први пут читамо код М. Ивић. Исп. Milka Ivić, *Pravci u lingvistici (2) šesto, dopunjeno izdanje*. — Beograd (Biblioteka XX vek), 1990, стр. 25–31.

¹² Човек је стекао артикулисану реч и језик у правом смислу речи тек када изговарајући речи *камен* или *стајан* није мислио на само један камен, или само један стан. Исп. Petar Guberina, *Povezanost jezičkih elemenata*. — Zagreb (Matica hrvatska), 1952, стр. 104.

Пирс и Морис указују на значењску јединицу различиту од појединачног знака и зову је *семиоза* или *семиозис*. Исп. Новица Петковић, *Елементи књижевне семиотики*. — Београд (Народна књига), 1995, стр. 64. Исте компоненте значења, у примеру Петра Губерине, станове чине становима, а различите компоненте значења, различитим становима.

именица: — Не се чудим што је онакву кућу направија, *рабојник* је, нема туј! Ама, ја сам *ѿо рабојник* од њега, али здравје ме издало! — Младен је *засебљивко*, по едну њиву даде на ћерке, и тој ги беше! Брат му је па *ѿо засебљивко*, тај на никуга ништа неје даја, ће носи имање у гробје! — *Нерабојницио*, спијеш до пладне! Несам *ѿо нерабојницио* од тебе, неси ми у њиву отишла ако си се рано дигла!

Семантичке и граматичке паралеле са савременим стандардним језиком су очигледне. Придеви стандардног језика, који одговарају неправим именицама дијалекта, имају уобичајену компарацију.

Сама класификација на именице које значе занимање и оне које значе унутрашњу особину је условна, јер у стварности, на плану садржаја дакле, постоји корелација. *Лењавко*, односно *нерабојник* је више предодређен да постане *скићњар*, док ће *рабојник* као носилац супротних особина пре постати *домаћин*.

Посебну пажњу заслужује именица *човек*. Посебност је у томе што се ова именица користи у два блиска, али ипак различита значења. *Човек* у првом случају значи збир особина, што одговара правој именици, а у другом само једну особину (човечност), што је наравно неправна именица. Ево примера: *Човек је човек*. — *Јунак је јунак*. — *Друг је друг*. — *Рат је рай*. Иста именица се налази и у субјекту и у именском делу предиката, а реченица је ипак смислена¹³. Да је другачије, исказ би представљао логички однос таутологије.¹⁴ Компарација именице *човек* у јужноморавском говору се спроводи само ако ова именица значи *човечан*, односно *нечовечан*.

Праве речи једне категорије имају облик, значење и функцију карактеристичну за своју врсту, а неправим, односно изведеним речима недостаје нека од ових особина¹⁵. Прецизније, та особина је карактеристична за неку другу семантичку класу.

Права именица је по значењу збир особина, по функцији је обично субјекат или објекат у реченици, а облик (скуп фонема иза

¹³ Наведени примери су преузети од Михаила Стевановића. Аутор закључује да је значење исте речи у предикату сужено. У субјекту је то збир особина, а у предикату само једна карактеристична. У конкретном случају — човечан, нечовечан. У трећем случају, где је значење најшире, истиче се да су човековој природи својствене и позитивне и негативне особине. Исп. Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*. — Београд (Научна књига), 1991, стр. 42.

¹⁴ Таутологија, контрадикција и двосмисленост се не могу сматрати коректним изразима ван ширег контекста. Исп. Ранко Бугарски, *Увод у ојшћу лингвистику*. — Београд (Завод за уџбенике и наставна средства), 1995, стр. 143.

¹⁵ Белић 1952, стр. 264–268.

основе), зависно од деклинационе врсте, карактеришу наставци: — *консонантӣ*, *-ѵ*, *-о*, *-е*, *-а*.

Неправа именица може имати исти облик, исту функцију, али различито значење. Права именица је збир особина, а неправa упућује на само једну особину.

Придеви означавају само једну особину, у реченици могу обављати функцију именица (поименичени придеви), а облик им је различит од именичког.

Неправа именица, дакле, има облик и функцију именице, док јој је значење ближе придевском. Означава само једну особину, изражава део садржаја праве именице итд.

Из семантичке природе придева, вероватно, следе компарација и моција. То је онај део саржаја који се може упоређивати, односно везивати за ентитете различитог рода. *Нерадиносӣ* је особина која може бити иманентна разним ентитетима у различитом степену: *нерабоӣан*, *ӣо нерабоӣан*, *нај нерабоӣан*, односно *нерабоӣник*, *ӣо нерабоӣник*, *нај нерабоӣник*.

Слично је и са моцијом: *нерабоӣан*, *нерабоӣна*, *нерабоӣно*, али и *нерабоӣник*, *нерабоӣница*.

Примери показују идентичну семантичку природу придева и неправe именице, с том разликом што неправa именица има облик и функцију праве именице.

Напред изложено разматрање омогућава извлачење следећих закључака:

У јужноморавском говору (околина Лебана) компарација се спроводи само на неправим именицама. Модел компарације је аналитички (*нерабоӣник*, *ӣо нерабоӣник*, *нај нерабоӣник*), а по истом обрасцу се у овоме говору пореде и придеви (*убав*, *ӣо убав*, *нај убав*).

Једина права именица која на испитиваном подручју има компарацију је именица *човек*. Међутим, при компарацији ове именице, упоређује се само особина *човечносӣи* (*морала*), али не и остале особине. Једноставније речено, зависно од контекста, именица *човек* може бити права (збир особина), али и неправa (само особина морала). Компарација је, наравно, могућна само у овом другом случају.

Неправа именица има облик и функцију праве именице, али јој је семантика ближа придевској. Могло би се можда рећи да је неправa именица придев реализован у именичкој парадигми. Коренска морфема је придевска или глаголска (манифестативна или виртуелна), а граматичка морфема је именичка.

Јужноморавски говор, на примеру компарације (неправе) именице, нуди могућност анализе независности граматике и семантике, по теорији Ноама Чомског¹⁶.

---

¹⁶ Noam Čomski, *Gramatika i um.* — Beograd (Nolit), 1972, стр. 83.

DRAGA ZEC
(Itaka, SAD)

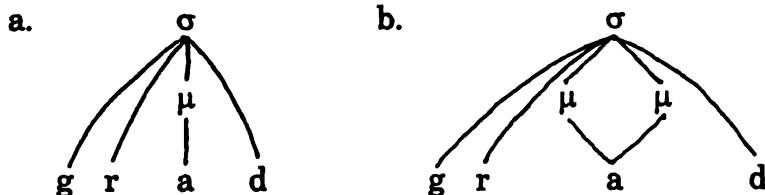
O STRUKTURI SLOGA U SRPSKOM JEZIKU

Cilj ovog rada je formalna analiza sloga u srpskom jeziku. Principi koje predlažemo pozivaju se na sonornost glasova, svojstvo koje bitno utiče na njihovu poziciju unutar sloga. Ovim principima reguliše se vezivanje segmenata za periferne delove sloga, uzlaz i kodu, kao i za njegov centralni deo, u kojem element nižeg reda, mora, vezuje najsonornije glasove u slogu i, ujedno, služi i kao mera njegove težine.

I

Slog je prozodijska jedinica sa složenom unutrašnjom strukturom u kojem, kao element nižeg reda, figurira primitivna subsilabička jedinica *mora*.¹ U formalnoj reprezentaciji (1), μ čvor, kojim je predstavljena mora, nalazi se pod neposrednom dominacijom σ čvora, kojim je predstavljen slog. Mora služi i kao mera težine sloga: lak slog poseduje jednu moru, kao u (1)a, a težak dve more, kao u (1)b.

1.

Supsilabička jedinica mora jasno razgraničava centralni i periferni deo sloga, ili, tačnije rečeno, glasove vezane za centralni, i one vezane za njegov periferni deo. Formalna razlika između centra i periferije se ogleda

¹ Reč je o moraičkoj teoriji sloga, čija je osnovna prednost u odnosu na druge teorijske pristupe što omogućava krajnje jednostavnu formalnu analizu ovog prozodijskog konstituenta (up. Hajman 1984, Hejz 1989, Zec 1995).

u tome što glasovi pod neposrednom dominacijom μ čvora (a u (1)a i (1)b) pripadaju centralnom, a oni pod neposrednom dominacijom σ čvora (g , r i d u (1)a i (1)b) pripadaju perifernom delu sloga.

Mada je podela na centralni i periferni deo sloga univerzalni aspekt silabičke strukture, organizacija unutar centralnog, ili unutar perifernih delova, nije. U svom centralnom delu slog može da sadrži jednu ili dve more, što omogućava kontrastiranje lakih i teških slogova. Jezici mogu, ali i ne moraju da koriste ovaj kontrast. Pored situacije kakvu nalazimo u engleskom, latinskom ili, kao što smo videli, u srpskom, gde se javljaju i laki i teški slogovi, postoje i jezici kao ruski, čiji fonološki sistem ne uključuje ovaj kontrast i u kojima slog može da sadrži najviše jednu moru.

Centralni deo, čije je prisustvo u slogu obavezno, ima uniformnu strukturu, dok periferni delovi — uzlaz, na levoj margini, i koda, na desnoj — mogu znatno da variraju. Od dva periferna dela, uzlaz je obavezan strukturni deo sloga: nema jezika čiji slogovi ne dopuštaju prisustvo konsonanta u uzlaznom delu. Ali, struktura uzlaznog dela može da varira: u nekim dijalektima arapskog, na primer, slog obavezno poseduje uzlazni deo (up. Blevinz 1995 i Hejz 1995), u engleskom uzlaz može da izostane samo u slogu na početku reči, dok u jezicima kao što je srpski uzlaz može da izostane ne samo u slogu na početku reči, kao u *at* ili *ime*, nego i u sredini, kao u drugom slogu reči *neon*.

Ako uporedimo dva periferna dela, uočavamo značajnu asimetriju: za razliku od uzlaza, koda nije obavezan strukturni deo sloga. Pored jezika u kojima se dopušta prisustvo konsonanta u kodi, kao što je slučaj u engleskom, ruskom ili japanskom, ima i onih u kojima nije dopušten konsonant na kraju sloga; onih, dakle, u kojima su slogovi obavezno otvoreni, kao što je na primer fidžijski jezik (up. Hejz 1995). Srpski jezik, koji ima i otvorene i zatvorene slogove, očito pripada prvoj grupi.

II

Principe grupisanja glasova u slogove treba podeliti na one kojima se reguliše centralni deo sloga i one kojima se reguliše njegova periferija. I jedni i drugi počivaju na sonornosti glasova, fonološkom svojstvu koje se može bliže odrediti kao prominentnost ili zvonkost, koju glasovi poseduju. Sonornost se predstavlja u obliku skale, kao u (2), gde je stepen sonornosti glasa pokazan mestom na skali: vokali su najsonorniji a opstruenti najmanje sonorni, dok su sonanti manje sonorni od vokala a više od opstruenata.²

² Sonornost kao značajno svojstvo glasova pominje se još kod Jespersena i Sosira, a među novijim studijama značajne su sledeće: Huper 1976, Selkirk 1984 i Klements 1990.

2. Skala sonornosti

vokali   sonanti   opstruenti

Pored opšte skale u (2) moguća je i detaljnija specifikacija segmenata po stepenu sonornosti unošenjem, na primer, dodatne podele među sonante, na likvide i nazale i među opstruente, na frikative s jedne, i plozive i afrikate, s druge strane. Za adekvatnu analizu srpskog jezika neophodno je dalje podeliti klasu likvida na laterale i *r*, gde je glas *r* sonorniji od laterala.

Raspored glasova unutar sloga određen je njihovom relativnom sonornošću: centralni deo sloga je i njegov najsonorniji deo, dok sonornost postepeno opada prema periferiji. Ako uzlaz sloga definišemo kao niz segmenata pod σ čvorom, za kojim neposredno sledi segment vezan za μ čvor, a kodu odredimo, simetrično, kao niz segmenata pod σ čvorom, kojem neposredno prethodi segment vezan za μ čvor, onda se, u srpskom jeziku, relativna sonornost segmenata u uzlazu i kodu reguliše sledećim principima.³

3. Vezivanje segmenata za uzlaz:

U nizu $s_i s_j$, gde su s_i i s_j vezani za čvor σ u uzlazu sloga, s_i ne može da poseduje viši stepen sonornosti od s_j .

4. Vezivanje segmenata za kodu:

U nizu $s_i s_j$, gde su s_i i s_j vezani za čvor σ u kodu sloga, s_j ne može da poseduje viši stepen sonornosti od s_i .

Glasovi se grupišu u slogove u domenu prozodijske reči, tako da njen početak odgovara levoj, a njen kraj, desnoj margini sloga. Principom (3) tačno se određuju dvočlane suglasničke grupe na početku reči, što je ujedno i uzlaz prvog sloga. Moguće su kombinacije dva opstruenta, kao *pt* (*ptica*), *bd* (*bdeći*), *sp* (*spisak*), *zb* (*zbir*), *st* (*stan*), *zd* (*zdanje*), *sk* (*skok*), *zg* (*zgodna*); opstruenta i sonanta, kao *pr* (*prag*), *br* (*briga*), *pl* (*plač*), *bl* (*bled*), *dv* (*dva*), *tv* (*tvor*), *dr* (*drugi*), *tr* (*tri*), *dl* (*dlan*), *tl* (*tlo*), *gv* (*gvožđe*), *kv* (*kvaka*), *gr* (*grad*), *kr* (*krava*), *gl* (*glas*), *kl* (*klen*), *sl* (*sлом*); i malobrojne kombinacije dva sonanta, kao *vr* (*vreo*), *vl* (*vlast*), *mr* (*mrak*), *ml* (*mład*), *mlj* (*mljackati*), *mn* (*mnogo*), *mnj* (*mnjenje*).⁴ Međutim, ne javljaju se kombinacije sonanta i opstruenta: nema, dakle, reči kao **lsom* ili **rgad*.⁵ Tročlane inicijalne grupe

³ Ako je više od dva segmenta vezano za σ čvor u uzlazu ili u kodu, onda svaki par segmenata koji stoje u neposrednom susedstvu mora da zadovolji relevantan princip, ili (3), ili (4).

⁴ Surdučki 1964 daje detaljan popis konsonantskih grupa u našem jeziku. Videti komentare i dopune u Ivić 1967.

⁵ Ovdje smo unekoliko upostili situaciju u srpskom jeziku, uzimajući u obzir samo osnovne konsonantske klase, opstruente i sonante i njihovu uzajamnu distribuciju. Iz per-

svode se na kombinacije dvočlanih grupa: tako se grupa *str* (*strana*) sastoji od *st* i *tr*, obe moguće dvočlane grupe po principu (3). Finalne grupe, koje odgovaraju kodi poslednjeg sloga, uglavnom se javljaju u pozajmljenicama, sa izuzetkom *st* (*vlast*), *zd* (*drozd*), *št* (*tašt*), *žd* (*vožd*) i *rd* (*gord*). U stranim rečima nalazimo *pt* (*koncept*), *ps* (*gips*), *kt* (*akt*), *ks* (*keks*), *sk* (*kiosk*), *ft* (*lift*), *mb* (*romb*), *rb* (*adverb*), *rk* (*park*), *lt* (*pult*), *lk* (*talk*), *ls* (*puls*), *nt* (*front*), *nd* (*fond*), *nk* (*tenk*), *ng* (*rang*). Sve konsonantske grupe u finalnoj poziciji, i one u domaćim i one u stranim rečima, poštuju princip (4), kojim se ne dopušta rast sonornosti u kodi. Isto važi i za tročlane konsonantske grupe, koje se i u kodi, kao i u uzlazu, mogu svesti na dve dvočlane grupe: *nkt* (*instinkt*) sadrži grupe *nk* i *kt*, obe saglasne sa principom (4).⁶

Bilo koja od dvadeset pet konsonantskih fonema može stajati samostalno i u uzlaznom delu sloga i u kodi, kao i u bilo kojoj intervokalskoj poziciji (up. Surdučki 1964: 160, Ivić 1967: 236). Konsonantske grupe u intervokalskoj poziciji predstavljaju ili samo uzlaz nekog sloga ili kombinaciju kode i uzlaza i zato su, i u ovom slučaju, moguće kombinacije određene principima (3) i (4).⁷

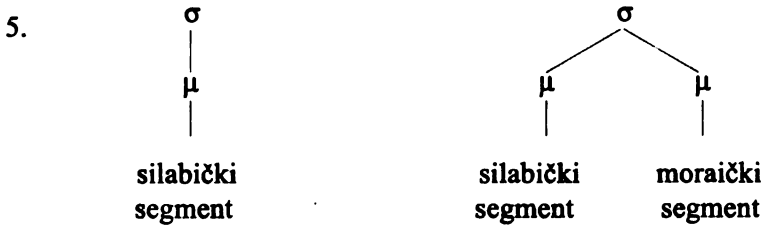
spektive sonornosti, opstruenti predstavljaju jedinstvenu klasu: i *sp* i *ps* su, na primer, moguće kombinacije u uzlaznom delu sloga, što sugerira zaključak da su plozivi i frikativi jednaki po sonornosti. Sonanti se, međutim, moraju podeliti na bar dve potklase, nazale i likvide, da bismo objasnili sledeće asimetrije u distribuciji: *ml* (*mlad*) i *mr* (*mrak*) su mogući nizovi u uzlaznom delu sloga, a **lm* i **rm* nisu. Ako likvidi poseduju viši stepen sonornosti od nazala, onda su nizovi **lm* i **rm* isključeni principom (3). (O nedopuštenim konsonantskim kombinacijama u kojima nema ogrešenja o principe (3) i (4) videti belešku 7.)

⁶ U ovom kontekstu, od posebnog je značaja sledeće zapažanje Pavla Ivića (Ivić 1967: 232): „Ne postoje ... sekvence zvučni + sonant + zvučni ili bezzvučni + sonant + bezzvučni. Ovo proizilazi iz generalnog pravila da *sonant* u *srpskohrvatskom jeziku ne sme biti odvojen šumnim konsonantom od vokala koji čini jezgro datog sloga*. U ovakvim slučajevima šumni konsonant bi raskidao kontinuitet između dva nosioca najveće sonornosti u slogu, vokala i sonanta.“

⁷ Principi (3) i (4) nisu i jedini kojima se regulišu moguće konsonantske kombinacije. Postoje tri opšta tipa fonotaktičkih ograničenja, koja nisu u vezi sa sonornošću, a odnose se na kombinacije konsonanata, kombinacije vokala, i kombinacije konsonanata i vokala. U našem jeziku nalazimo samo prvi tip ograničenja; vokali se slobodno kombinuju i sa konsonantima, i među sobom (up. Ivić 1968b). Postoje, međutim, brojna fonotaktička ograničenja na konsonantske grupe. Opstruentske grupe mogu sadržati ili samo zvučne, ili samo bezzvučne, članove i u uzlazu i u kodi (i u intervokalskoj poziciji koja obuhvata kodu i uzlaz), čime je već isključen veliki broj kombinacija. U uzlazu su nedopuštene neke kombinacije konsonanata sa istim mestom tvorbe: grupe **pv*, **bv*, **pm*, **bm*, s dva labijala, ili sonantske grupe **nl*, **lr*, **nr*, gde se kombinuju dva alveodentala. Grupe **pk*, **bg*, **kp*, **gb* isključene su, verovatno, zbog artikulacionih kombinacija nedopuštenih u srpskom jeziku, dok grupe *pt*, *bd* i *mn* predstavljaju dopušten, a grupe **tp*, **db* i **nm* nedopušten redosled labijalne i alveodentalne artikulacije. Afrikati se ne kombinuju među sobom ni u

III

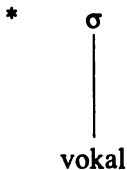
Uloga sonornosti je nešto drukčija u centralnom delu sloga nego na njegovoj periferiji. Jedina mora u lakom slogu, i prva u teškom, ima privilegovan status: za nju je, kao što je pokazano u (5), vezan silabički segment, onaj bez kojeg slog ne bi mogao da opstane.

Silabički segment mora da zadovolji minimalni prag sonornosti karakterističan za dati jezik.⁸ U srpskom jeziku samo vokali i likvida *r* pripadaju skupu silabičkih segmenata. Niz *tfkt*, na primer, nije moguća reč srpskog jezika jer ne sadrži nijedan silabički segment i zato ne može da se podeli u slogove, dok nizovi *taf.tekt* i *trf* predstavljaju moguće, mada ne i realizovane, reči srpskog jezika, pošto se mogu bez ostatka podeliti na slogove čiji su najsonorniji segmenti vokali ili *r*.

Iako i vokali i *r* pripadaju skupu silabičkih segmenata, među njima postoji i jedna značajna razlika. Ako se u nizu glasova javi vokal, on će nezostavno biti vezan za prvu moru u slogu, mada, kao što je pokazano u (1), može dodatno biti vezan i za drugu moru. Ali vokal ne može biti vezan direktno za σ čvor pošto, kao član najsonornije grupe segmenata, uvek mora biti vezan za centralni deo sloga; ovo ograničenje formulisano je u (6):

6. Vokal se ne može vezati direktno za σ čvor:

uzlazu ni u kodi; u retkim intervokalskim grupama (*plamičci*, *noćca*), dva afrikata pripadaju različitim slogovima. O ograničenoj distribuciji afrikatskih grupa, videti Ivić 1967: 235.

⁸ Skup silabičkih segmenata varira od jezika do jezika, ali, gledano iz tipološke perspektive, postoje znatne podudarnosti. Vokali pripadaju skupu silabičkih segmenata u svim jezicima, a ono što varira jeste da li konsonanti mogu da budu slogotvorni i, ako mogu, u kojoj meri se udaljavaju, po stepenu sonornosti, od vokala. Tako su u italijanskom i

Međutim, glas *r* može biti vezan i za periferiju, i za centar sloga. Pošto ne pripada klasi najsonornijih segmenata, ovaj glas može biti nosilac sloga samo ako ga nijedan segment u neposrednom okruženju ne nadmašuje svojom sonornošću. Ovo je izraženo sledećim principom:

7. Segment vezan za prvu moru sloga

- (i) obavezno pripada skupu silabičkih segmenata (koji uključuje vokale i *r*) i
- (ii) ne sme da poseduje niži stepen sonornosti ni od segmenta koji mu neposredno prethodi, ni od segmenta koji mu neposredno sledi.

Glas *r* zadovoljava prvi uslov principa (7) u svim kolokacijama, a drugi, samo u nekima: slogotvoran je u (8)a, gde zadovoljava oba uslova, a nije u (8)b, gde zadovoljava prvi, ali ne i drugi uslov, pošto za njim sledi vokal, koji poseduje viši stepen sonornosti (granica sloga je obeležena tačkom).

8. a. ža.nŕ   b. žan.ra

Primeri u kojima je *r* slogotvoran glas su *ŕt*, *ŕđa*, *kŕš* i *smŕt*, a u kojima nije *kornjača*, *strog* i *bura*. U drugom skupu primera, uz glas *r* stoji bar jedan segment koji poseduje viši stepen sonornosti.⁹ Vokali *će*, naravno, uvek zadovoljiti princip (7), jer se nikad neće naći uz segment koji je od njih sonorniji. To se neće dogoditi čak ni kad se u nizu jave dva susedna vokala, kao u *ne.on* i *pa.uk*: i jedan i drugi vokal u nizu biće, dakle, nosioci sloga.¹⁰

Po svojim fonološkim obeležjima glas *r* pripada klasi konsonanata, a iz ovoga sledi, naravno, da u odnosu na vokale poseduje niži stepen sonornosti i da će zato biti podložan ograničenjima vezanim za princip (7). A da glas *r* pripada klasi konsonanata bez obzira na to da li je vezan za centar ili za periferiju sloga, jasno se može pokazati njegovom distribucijom.

ruskom slogotvorni samo vokali, u slovačkom vokali i likvidi, u engleskom vokali i svi sonanti i, najzad, u jednom od dijalekata berberskog jezika, vokali i svi konsonanti, kako sonanti tako i opstruenti (up. Zec 1995).

⁹ Oblik *zaŕđati*, u kojem slogovno *r* stoji neposredno uz vokal, ogrešuje se o princip (7). Od presudnog je značaja da se, u ovom primeru, slogovno *r* nalazi neposredno uz morfološku junkturu kojom se osnova deli od prefiksa i kojom se, očito, prozodijska reč deli na dva posebna domena silabifikacije.

¹⁰ Lehiste i Ivić 1967 daju ubedljive argumente da, u savremenom srpskom jeziku, dva susedna vokala pripadaju različitim slogovima. O istorijskom razvoju vokalskih grupa u srpskom videti Ivić 1968a, a o njihovoj distribuciji u savremenom jeziku videti Ivić 1968b.

Govoreći o kombinatoričkim mogućnostima slogovnog *r*, Pavle Ivić ukazuje na to da se ovaj glas ne može javiti u sledećim kombinacijama:¹¹

9. Nedopuštene kombinacije **konsonant + slogovno *r***

*j_r, *nj_r, *n_r, *lj_r, *l_r, *đ_r, *ć_r, *š_r, *č_r, *dž_r

Ivić dalje primećuje da „ova pojava ide u sistem distribucionih obeležja koja izdvajaju vokalno *r* iz reda običnih vokala u našem jeziku“ (Ivić 1967: 236). Dodaćemo da distribuciono ograničenje (9) jasno svrstava slogovno *r* među konsonante koji, za razliku od vokala, ne ulaze slobodno u međusobne kombinacije (videti belešku 7). Štaviše, za slogovno i neslogovno *r* važe ista distribucionna ograničenja (up. Ivić 1968a). U uzlazu sloga ne mogu se javiti sledeće konsonantske grupe koje sadrže *r*:¹²

10. Nedopuštene kombinacije **konsonant + *r*** u uzlazu sloga

*j_r, *nj_r, *nj, *lj_r, *l_r, *đ_r, *ć_r, *č_r, *dž_r

Jedini niz pomenut u (9), ali ne i u (10), je grupa *šr*, koja se javlja isključivo u stranim rečima, kao *šraf* ili *šrapnel*.

Glas *r* podleže, dakle, istim distribucionim ograničenjima na početku sloga, bez obzira na to da li je vezan za njegov centralni ili periferni deo. Zaključićemo da u analizi treba odvojiti fonološka svojstva glasa *r* kao člana klase konsonanata od prozodijskih svojstava njegove slogovne varijante. „Vokalska“ svojstva slogovnog *r* pripisaćemo njegovoj poziciji u prozodijskoj strukturi: zato što je vezan za prvu moru sloga, ovaj glas nasleđuje od ove prozodijske jedinice svojstva kao što su akcenatska ili tonska prominentnost. Ali, bez obzira na to u kojoj prozodijskoj poziciji stajao, glas *r* na isti način ulazi u interakciju sa konsonantom koji mu prethodi. Konsonantske klase iza kojih se *r* ne može javiti su alveodentalni sonanti i svi palatalni glasovi, kako sonanti tako i opstruenti.¹³ Jedini izuzetak je palatal *ž*, koji može stajati ispred *r* bilo da je ovaj glas vezan za centar ili za periferiju sloga (*žrvanj*, *žreb*).¹⁴ Mada za ovo nema očiglednog

¹¹ Videti Ivić 1967: 236, a takođe i Ivić 1958b: 17–18, 1968b: 315.

¹² Surudučki 1964: 161–163. Ivić 1967: 230 pominje, kao moguću, i konsonantsku grupu *čr* (*čreda*, *črez*), koju smo, kao izuzetno retku, ipak ubrojali među nedopuštene kombinacije.

¹³ Ivić 1968a. Ima međutim odstupanja u stranim rečima: u oblicima *žanr*, *žanra*, *n* se javlja i ispred slogovnog, i ispred neslogovnog *r*.

¹⁴ Za razvoj fonološkog sistema srpskog jezika karakteristično je eliminisanje grupe *žr* putem epenteze (*ždrebe*, *ždrelo*) (up. Ivić 1968a).

sinhronijskog objašnjenja, nema ni asimetrije između slogovnog i neslogovnog *r*.

Pored vokala *i* *r*, i ostali sonanti mogu da budu silabični: likvidi, kao u primerima *bicikl*, *ansambl*, *singl*, *džentlmen*, *Vltava*, *P|zen*; i nazali, kao u *klovŋ*, *Idŋ*, *ak(t)ŋ tašna*.¹⁵ Ovo, međutim, nije karakteristično za naš književni standard i moguće je isključivo u rečima stranog porekla. Glasovi *l* i *n* su nosioci sloga u onim stranim rečima koje sadrže konsonantske grupe nesaglasne fonotaktičkim principima našeg jezika. Dakle, glas *l* je nosilac sloga u (11)a i (12)a zato što se oblici (11)b i (12)b ograđuju o principe (3) i (4):

11. a. <i>ansamb </i>	b. * <i>ansambl</i>
12. a. <i>v tava</i>	b. * <i>vltava</i>

Kao što je primetio Pavle Ivić, „[s]logovni izgovor ovde ističe upravo iz pravila da ovakva konsonantska grupa ne može postojati“ (Ivić 1967: 232).

Silabičnost glasova *l* i *n* u ovim primerima možemo objasniti time što, u okruženju u kojem se nalaze, poseduju najviši stepen sonornosti. Ovde očigledno deluje princip (7), tačnije, njegov drugi uslov. Glasovi *l* i *n*, kao i *r*, gube slogovnost kad se nađu uz vokal, kao u (13b) i (14b):

13. a. <i>ansamb </i>	b. <i>ansambla</i>
14. a. <i>klovŋ</i>	b. <i>klovna</i>

Kada u jezik uđu nizovi koji nisu saglasni njegovim fonotaktičkim principima, kao što je ovde slučaj, onda postoje dve mogućnosti: jedna je da se niz prilagodi fonološkim principima datog jezika, a druga, da se dopuštanjem ograđenja o postojeće fonološke principe proširi fond distribucionih mogućnosti. U slučaju slogovnog *l* i *n* dogodilo se i jedno i drugo. Pošto u srpskom nisu dopuštena ograđenja o principe (3) i (4), nizovi kao oni u (11) i (12) su fonološki prilagođeni tako što su sonanti u nedopuštenim konsonantskim grupama interpretirani kao slogovni. Međutim, kako *l* i *n* ne pripadaju skupu silabičnih segmenata u srpskom jeziku, došlo je do odstupanja od prvog uslova principa (7). Postoje dva moguća razrešenja. Jedno je da pretpostavimo da su *l* i *n* u datoj kolokaciji promovisani u silabički status, uz povredu principa (7), da ne bi došlo do ograđenja o principe (3) i (4). Drugo je da dopustimo mogućnost da strane reči imaju svoju specifičnu „podfonologiju“, u kojoj *l* i *n* pripadaju skupu silabičnih segmenata. U tom slučaju je, u datoj „potfonologiji“, zadovoljen princip (7).

Da zaključimo: u svojoj slogovnoj funkciji sonanti, za razliku od vokala, očigledno ne pripadaju jezgru fonološkog sistema srpskog jezika.

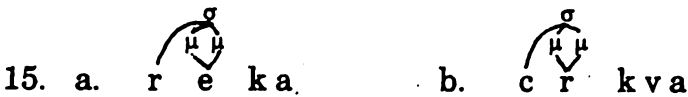
¹⁵ Đorđić 1931 i Ivić 1958b; takođe, Stanojčić i Popović 1995: 32.

Iako je u potpunosti uključena u fonološki sistem i deli prozodijnska i kvantitetska svojstva vokala, slogovna varijanta glasa *r* ima, ipak, ograničenu distribuciju u morfološkim oblicima: ne javlja se u afiksima i klitikama i može se javiti najviše jedanput u reči (Ivić 1968a). Mnogo su ozbiljnija ograničenja u distribuciji slogovnog *l* i *n*. Ovi glasovi ne samo da se javljaju najviše jedanput u reči, nego se uopšte ne mogu javiti u jednosložnim rečima. I, za razliku od slogovnog *r*, slogovno *l* i *n* ni pod kojim uslovima ne mogu biti vezani za obe more u teškom slogu. Dakle, dok se za slogove čiji je nosilac *r* može reći da imaju unekoliko marginalan status, slogovi čiji su nosioci *l* i *n* su samo delimično integrisani u fonološki sistem srpskog jezika.

IV

Druga mora svojim prisustvom definiše težinu sloga, a segment vezan za nju, moraički segment (videti (5)), treba da zadovolji izvestan minimalni prag sonornosti. Dakle, principi koji regulišu vezivanje segmenata za drugu moru teškog sloga u suštini su iste prirode kao i principu za vezivanje segmenata za prvu moru.

Značajno je pomenuti univerzalno svojstvo da svi silabički segmenti u datom jeziku istovremeno pripadaju i moraičkom skupu. Kao što je pokazano u (15)a i (15)b, nosioci sloga vokal *e* i sonant *r* vezani su ne samo za prvu nego i za drugu, moru u slogu.

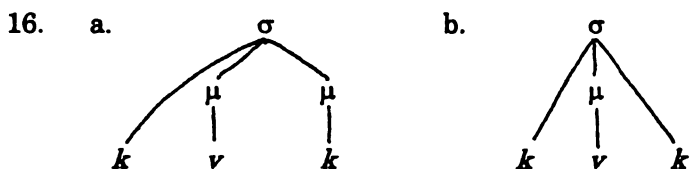

Kako svi vokali u srpskom jeziku mogu da budu dugi, dakle, mogu da budu vezani za obe more u teškom slogu, zaključićemo da vokali i *r*, koji pripadaju skupu silabičkih segmenata, pripadaju takođe i skupu moraičkih segmenata. Ostaje, međutim, da utvrdimo da li, pored ovih, još neki segmenti pripadaju moraičkom skupu.¹⁶

Analiza strukture zatvorenih slogova u srpskom vodi zaključku da samo vokali i *r* mogu da se vežu za drugu moru teškog sloga. Slogovi s dugim vokalom univerzalno pripadaju klasi teških slogova, ali slogovi koji sadrže kratak vokal za kojim sledi konsonat imaju strukturu (16)a u jezi-

¹⁶ Skup moraičkih segmenata univerzalno uključuje vokale, a može dodatno da sadrži ili samo neke ili sve konsonante. Mada skup moraičkih segmenata u datom jeziku može biti identičan skupu silabičkih segmenata ili brojniji od njega, moraički skup nikad nije manji od silabičkog (videti argumente u Zec 1995).

cima u kojima bar neki konsonanti pripadaju skupu moraičkih segmenata, a strukturu (16)b u onim jezicima u kojima se konsonanti ne mogu vezati za drugu moru teškog sloga.

U našem jeziku tačna struktura zatvorenog sloga je (16)b. Na ovo ozbiljno upućuje fonološki proces kojim se menja akcenatski tip jednog broja imenica u obliku genitiva plurala, obeleženog nastavkom *-a*. Imeničke paradigme se odlikuju ili promenom akcenta u ovom padeškom obliku, kao u (17), ili istim akcentom u svim padeškim oblicima, kao u (18):¹⁷

17. genitiv plurala	ostali padeški oblici
a. jèlènā	jèlen, jèlena, jèlenu; jèleni, jèlene, jèlenima
màlinā	màlina, màlinē, màlini; màline, màlinama
kòlènā	kòleno, kòlena, kòlenu; kòlena, kòlenima
b. zùmbūlā	zùmbul, zùmbula, zùmbulu; zùmbuli, zùmbulima
pàrtijā	pàrtija, pàrtijē, pàrtiji; pàrtije, pàrtijama
kòrmilā	kòrmilo, kòrmila, kòrmilu; kòrmila, kòrmilima
18. genitiv plurala	ostali padeški oblici
a. nàròdā	nàrod, nàroda, nàrodu; nàrodi, nàrodima
prìlikā	prìlika, prìlikē, prìlici, prìlike, prìlikama
b. várnicā	várnica, várnicē, várnici; várnice, várnicama
kòrnjāčā	kòrnjača, kòrnjačē, kòrnjači; kòrnjače, kòrnjačama

¹⁷ Ovdje neće biti reči o imenicama s nepostojanim *a*; mada i ova klasa imenica podleže fonološkim promenama u genitivu plurala, te promene su nešto drugačijeg tipa od onih koje su relevantne za ovaj rad.

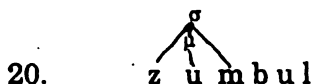
Da bismo eksplicitno pokazali pod kojim uslovima dolazi do promene akcenta u genitivu plurala, usvojićemo fonološko obeležavanje akcenta koje je predložio Pavle Ivić: silazni akcentat se obeležava postavljanjem dijakritike neposredno ispred akcentovanog sloga, kao kod 'vatra (vâtra), a uzlazni dijakritikom neposredno iza akcentovanog sloga, kao u je'len (jè-len).¹⁸ (Dužina vokala, i akcentovanih i neakcentovanih, obeležena je tradicionalnim znakom za nenaglašenu dužinu.) Zahvaljujući ovoj notaciji, postaje očigledno da je akcenatska promena u genitivu plurala zapravo pomeranje akcenta iz pozicije ispred poslednjeg sloga osnove, onog koji neposredno prethodi genitivnom nastavku *-a*, jedan slog ulevo, kao u (19):

19. Pomeranje akcenta u genitivu plurala:

- a. je'len-a → 'jelēn-ā (jèlēnā)
 b. zum'bul-a → 'zumbūl-ā (zūmbūlā)

Postaje, takođe, očigledno da je pomeranje akcenta moguće ako je prethodni slog lak, kao u (17), ali ne i ako je taj slog težak, kao u (18); u ovom drugom slučaju ne dolazi do pomeranja akcenta.

Za određivanje težine zatvorenih slogova, onih u (17)b, od ključnog je značaja to što akcentat prelazi kako na otvoreni slog, u (19)a, tako i na zatvoreni slog, u (19)b. Ovo nas navodi na zaključak da su zatvoreni slogovi u (17)b laki, odnosno, da imaju strukturu (16)b, kao što je pokazano u (20):

Dakle, jedino fonološko obeležje teškog sloga u srpskom jeziku je vokalska dužina (uključujući naravno i dugo slogovno *r*). Oblici u (18), kod kojih ne dolazi do pomeranja akcenta u genitivu plurala, imaju svi težak prvi slog, koji može biti otvoren, kao u (18)a, ili zatvoren, kao u (18)b.

Postoji, međutim, jedna fonološka alternacija koja se može objasniti samo pod pretpostavkom da su u skup moraičkih segmenata uključeni vokali i svi sonanti, dakle, da je moraički skup brojniji od silabičkog. U nekoliko fonoloških konfiguracija promena vokalskog kvantiteta uslovljena je prisustvom sonanta.¹⁹ Jedan od slučajeva je da ispred izvesnih sufiksa (*-(a)n*, *-stv*, *-k*, itd.) dolazi do duženja vokala ako je poslednji konsonant u

¹⁸ Videti Ivić 1958a, 1965, 1976.

¹⁹ Up. Leskin 1911.

osnovi sonant, kao u *vêrni, sîlni, slâvni, bûrni, kŕvni, žêljni, čâjni* (up. *vê-ra, sîla, slâva, bûra, kŕvi* (gen. sg.), *žêlja, čâj*, gde je vokal osnove kratak); ali ne i kad je poslednji konsonant opstruent, kao u *čûdni, jâdni, ròbni, rò-sni* (up. *čûdo, jâd, ròba, ròsa*). Ovaj proces dobija prirodno objašnjenje pod pretpostavkom da svi sonanti pripadaju skupu moraičkih segmenata i da stoga mogu potencijalno da se vežu za drugu moru sloga ako zadovolje princip (21):

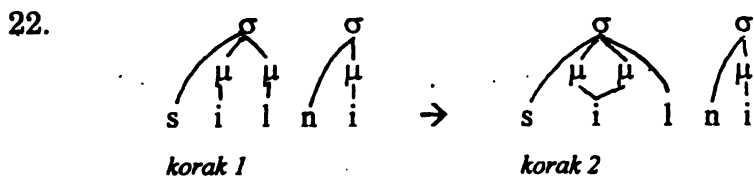
21. Segment vezan za drugu moru sloga

- (i) obavezno pripada skupu moraičkih segmenata (koji uključuje vokale i sve sonante) i
- (ii) treba da poseduje viši stepen sonornosti od segmenta koji mu neposredno sledi.

Ali koju funkciju ima princip (21) u srpskom jeziku kad se, kao što smo videli, sonant ne može vezati za drugu moru teškog sloga?

Zašto sonanti ne figuriraju kao moraički segmenti u teškom slogu objasnićemo jednim strogim ograničenjem vezanim za slog u srpskom jeziku: najviše jedan segment može biti vezan za centralni deo sloga. Ali, mada ovo ograničenje važi za oblike koji predstavljaju konačan rezultat fonoloških operacija, ono ne važi i za sve faze fonološkog izvođenja.

Fonološka operacija nužna za izvođenje oblika u kojima dolazi do duženja vokala pred sonantom pokazana je u (22):²⁰

U prvom koraku se, prema principima (7) i (21), formiraju dva sloga, s tim što se *i* (u oba sloga) vezuje za prvu, a *l* za drugu moru. Ova konfiguracija se, u drugom koraku, transformiše u konfiguraciju u kojoj su obe more teškog sloga vezane za isti segment, a to je vokal *i*, koji pripada i silabičkom i moraičkom skupu. Segment *l* je, dakle, ustupio moru za koju je prvobitno bio vezan vokalu *i*, što je dovelo do njegovog kompenzatornog duženja.

Pogledajmo sad slučajeve u kojima ne dolazi do kompenzatornog duženja, pokazane u (23). Ako se osnova završava opstruentom, kao u *robni*,

²⁰ Izvođenje u (22) relevantno je za sve padeške oblike. U nominativu singulara *silan* duženje pred sonantom prethodi epentezi vokala *a*.

ne dolazi do duženja prethodnog vokala, što objašnjavamo time da opstruent ne pripada skupu moraičkih segmenata. Pošto je vokal *o* jedini segment u prvom slogu koji se može vezati za moru, ovaj slog je lak, sa opstruentom *b* vezanim za kodu, kao u (23)a. U primeru *dimni* u (23)b ne dolazi do duženja vokala, mada se osnova završava sonantom, zato što nije zadovoljen drugi uslov principa (21): sonant na kraju osnove nije sonorniji od konsonanta koji mu sledi i zbog toga ne može da se veže za drugu moru sloga. Rezultat je da prvi slog sadrži samo jednu moru, da je glas *m* vezan za uzlaz sledećeg sloga i da, naravno, ne dolazi do kompenzatornog duženja.

Dakle, u srpskom jeziku svi vokali i sonanti pripadaju skupu moraičkih segmenata. Mada ovo nije očigledno ako se oslonimo samo na oblike koji predstavljaju konačan rezultat fonoloških operacija, duženje pred sonantom predstavlja nesumnjiv indirektan dokaz da je moraički skup brojniji od silabičkog.

V

Principi silabifikacije koje smo predložili u ovom radu deluju u domenu prozodijske reči. Uz dodatni zahtev da svaki morfološki element u iskazu pripada nekoj prozodijskoj reči, principi (3), (4), (7) i (21) delovaće u domenu celokupnog iskaza. Da bi se isključila mogućnost parcijalne silabifikacije, gde bi prozodijska reč bila podeljena na valjane slogove, ali bi neki segmenti ostali izvan slogovne strukture, od presudnog je značaja, da se svaki segment u prozodijskoj reči obavezno veže za neki slog. Iscrpna silabifikacija unutar prozodijske reči odnosi se kako na one segmente koji pripadaju leksičkim oblicima tako i na one koji pripadaju klitikama. U tom kontekstu je značajan specijalan slučaj klitika koje se sastoje od konsonanta: u primeru *s prijateljem*, proklitika *s*, koja ne može sama da gradi slog, ulazi u inicijalni slog reči *prijateljem*, kao prvi konsonant u uzlazu. Pošto jedino klitike mogu imati oblik koji, izolovan, nije podložan silabifikaciji i pošto se klitike obavezno javljaju unutar prozodijske reči (up. Zec 1997), koja predstavlja domen silabifikacije, sledi da će klitike uvek biti uključene u neki slog. Zaključićemo da fonološki principi kojima se reguliše unutrašnja organizacija sloga presudno utiču na distribuciju glasova u prozodijskoj reči i, samim tim, u celokupnom iskazu.

LITERATURA

- Blevinz 1995: Blevins, Juliette. 1995. „The Syllable in Phonological Theory.“ Goldsmith, J. (ed.). *The Handbook of Phonological Theory*. Blackwell. 206–244.
- Đorđić 1931: Đorđić, Petar. 1931. „Samoglasničko l.“ *Južnoslovenski filolog* 11: 219–222.
- Hajman 1984: Hyman, Larry. 1984. *A Theory of Phonological Weight*. Dordrecht: Foris.
- Hejz 1989: Hayes, Bruce. 1989. „Compensatory Lengthening in Moraic Phonology.“ *Linguistic Inquiry* 20: 253–306.
- Hejz 1995: Hayes, Bruce. 1995. *Metrical Stress Theory. Principles and Case Studies*. Chicago University Press.
- Huper 1976: Hooper, Joan B. 1976. *An Introduction to Natural Generative Phonology*. New York: Academic Press.
- Ivić 1958a: Ivić, Pavle. 1958. *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung*. Erster Band. Allgemeines und die stokavischen Dialektgruppe. The Hague: Mouton.
- Ivić 1958b: Ивич, Павле. 1958. „Основне пути развоја сербохрватског вокализма.“ *Вопросы языкознания* 7: 3–20.
- Ivić 1965: Ivić, Pavle. 1965. „Prozodijski sistem savremenog srpskohrvatskog standardnog jezika.“ *Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz*. Wrocław–Warszawa–Kraków. 136–144.
- Ivić 1967: Ivić, Pavle. 1967. „Milan Surdučki, The Distribution of Serbo-Croatian Consonants.“ *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 10: 227–236.
- Ivić 1968a: Ivić, Pavle. 1968. „Razvoj principa distribucije fonema u srpskohrvatskom jeziku.“ *Književnost i jezik* 15: 13–32. [Referat za Šesti međunarodni kongres slavista u Pragu 1968.]
- Ivić 1968b: Ivić, Pavle. 1968. „Vokalske grupe u srpskohrvatskom književnom jeziku.“ *Slavia Orientalis* 17: 315–319.
- Ivić 1976: Ivić, Pavle. 1976. „Serbocroatian Accentuation: Facts and Interpretation.“ Magner, T. F. (ed.). *Slavic Linguistics and Language Teaching*: Slavica Publishers, Inc. 34–44.
- Klements 1990: Clements, George N. 1990. „The Role of the Sonority Cycle in Core Syllabification.“ Kingston, J. i M. Beckman (ed.). *Papers in Laboratory Phonology I: Between the Grammar and Physics of Speech*. Cambridge: Cambridge University Press. 283–333.
- Lehiste i Ivić 1967: Lehiste, Ilse i Pavle Ivić. 1967. „Some Problems Concerning the Syllable in Serbocroatian.“ *Glossa* 1: 126–136.
- Leskin 1911: Leskien, August. 1911. *Untersuchungen über Quantität und Betonung in den slavischen Sprachen. Slavische und Baltische Forschungen*. Leipzig 1975.
- Selkirk 1984: Selkirk, Elisabeth O. 1984. „On the Major Class Features and Syllable Theory.“ Aronoff, M. i R. Oehrle (ed.). *Language Sound Structure*. Cambridge: MIT Press. 107–136.
- Stanojčić i Popović 1995: Stanojčić, Živojin i Popović, Ljubomir. 1995. *Gramatika srpskog jezika*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd.
- Surdučki 1964: Surdučki, Milan I. 1964. „Distribution of Serbo-Croatian Consonants.“ *The Slavic and East European Journal* 8: 159–181.
- Zec 1995: Zec, Draga. 1995. „Sonority Constraints on Syllable Structure.“ *Phonology* 12: 85–129.
- Zec 1997: Zec, Draga. 1997. „O prozodijskoj strukturi reči.“ *Južnoslovenski filolog* 53: 35–58.

ЙОСИП О. ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ
(Ужгород)

ЩЕ ОДНА КАРПАТОУКРАЇНСЬКО-ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКА
ЛЕКСИЧНА ПАРАЛЕЛЬ: УКР. ДІАЛ. *ВЕРЕСЛО*, СЕРБ.
И ХОРВ. *ВРЭСЛО*, *ВРИЈЕСЛО*

Протягом останнього півстоліття помітний розвиток слов'янської лінгвогеографії, зокрема лінгвістичних атласів різних типів (загальнослов'янського, загальнокарпатського, ряду національних та регіональних), спричинив значне (кількісне і якісне) розширення фактичного матеріалу, а отже істотно сприяв і сприяє поглибленому вивченню структури говорів, їх взаємостосунків, генетичних питань, у тому числі й проблеми карпатоукраїнсько-південнослов'янських мовних зв'язків.

Мовці старшої генерації окремих сіл різних регіонів Закарпаття пам'ятають слово *вересло* 'перевесло, джгут із скручених стебел скошеної пашні, околота та ін. для перев'язування снопів', яке скрізь засвідчується факультативно з його дериватом *пове^чресло*, *повере^чсло* ід. Занотовано воно зокрема в сс. Розтоцька Пастіль Великоберезнянського р-ну, Березники Свалявського р-ну, Підгоряни Мукачівського р-ну, Верхні Ремети Берегівського р-ну [6, 79], Луково Іршавського р-ну [3, 77]. Є. Желехівський, посилаючись на „Grammatica Slavo-Ruthena» М. Лучкая, подає *вересло* 'стебло гарбуза' [8, 63], хоч у говорах фіксується лише *вересло*.

У М. Лучкая в байці „Тыква и дубъ“ читаємо: „Тыква все лем по земли волочилася, и не знала яко на велика. Сталоса, же впало зерна при дубѣ, найшло добру землю, и изыйшло, незадолга вересло дуба досагло, и по малому часу на верхку завилоса... Незабавки прїйде мороз повадит листа, квѣта, и вересло“ [14, 154]. Однак Б. Грінченко, який для добору реєстру свого словника взагалі досить уважно використав існуючі друковані не лише лексикографічні, а й фольклористичні та етнографічні праці, цього слова у «Словарі української мови» 1907-1909 рр. чомусь не подає [4, 1, 135].

Слово *вересло* 'перевесло', 'стебло гарбуза', наскільки відомо, пов'язується із Закарпаттям. Це уже релікт, про що свідчить його і локалізація, і функціонування. Для цього специфічного закарпатського діалектизму в доступній літературі як відповідник можна привести лише серб. і хорв. *врѣсло*, *вријѣсло* 'повраз, полукружна метална дршка на котлу, бакрачу и сл., која служи за ношење и вешање', 'уже, узице' [21, 49].

Зрозуміло, що укр. діал. *вересло* не перейнято із сербської або хорватської мов, а серб. і хорв. *врѣсло*, *вријѣсло* не українізм. Це варіанти (рефлекси) одного й того ж слово із **tert*, прсл. **verslo* < **verzslo* від **vrzti* 'в'язати' [9, 3; 24, 630], первинне значення 'те, чим в'яжуть, поворозка, мотузка'. Отже, описувана карпатоукраїнсько-південнослов'янська паралель сягає доісторичної, праслов'янської епохи (див. нижче).

Серб. та хорв. значення 'дужка котла та ін.' секундарне. Його, гадаю, можна пояснювати дwoяко: 1. У давнину котел, відро та ін. носили, в'шали, правдоподібно, за допомогою мотузки **versla*, а згодом ця назва за функцією перейшла на металеву дужку. 2. Спочатку назва *врѣсло*, *вријѣсло*, очевидно, відносилася до ручки виплетеного з лози кошика, а пізніше поширилася на дужку котла, відра тощо. (Так слід пояснювати й вторинне значення 'дужка відра, котла, кошика та ін.' для словен. *povrâz*, с. х. *ïðvrâz*, болг. *повръзлô*; див. нижче).

Значення укр. діал. *вересло* 'стебло гарбуза' також секундарне, що постало за подібністю до поворозки, мотузки.

У минулому ареал **verslo* був значно ширшим і охоплював, якщо майже не весь, то значну частину праслов'янського ареалу. Про це переконливо свідчить його дериват-назва для перевесла; пор. укр. діал. (закарп.) *пове^чрѣсло*, *повере^чсло* 'перевесло' [6, 176], бойк. *повирѣсло*, *повечрѣсїл'а* ід. [17, II, 86], лемк. *повересло*, *повересво* ід. [13, 176]; пор. також з цим же чи близьким значенням н. луж. *powrjestłò*, діал. *powrestłò*, *powrĕstłò*, *powrâstłò*, *powrâzłò* [14, 166], в. луж. *owrjestłò*, діал. *powrjejestłò* [19, 509], пол. діал. *powriósto*, *powrzâsłò* [11, 864], чес. *povřislo*, словац. *povrieslo*, с.-х. *ïovpĕslo*, *ïovruiĕslo*, *ïovrúcslo* [10, 531]; диал. *ријѣсло* [10, 669], словен. *povrĕslo* [18, 200], болг. *повръзлô* 'извита дрџка на котел, кошница и под. за носене' [20, 533]. Отже, можна б передбачати **po-verslo* (< **po-verzslo*).

Насільки відомо, у Східній Славії майже монолітним ареалом відповідно виступає утворення з префіксом *пере-*; пор. укр. *перевѣсло* [25, 139], рос. *перевеслô*, *перевяслô* 'пояс, связка снопа', 'одноручное

коромыслецо', 'дужка на посудине, на ведре, корзині' [5, 91], біл. *перевясла* 'перевесло' [29, 170], діал. *перевясло* 'св'язка' [16, 400], *перавясло, перевясло, перэвесла* 'веревочная ручка ведра' [13, 239].

Вірогідно, східнослов'янське *перевесло* сягає глибокої давнини, ще часів відповідного праслов'янського діалектного членування, хоч, наприклад, укр. *перевесло* письмово відзначається лише з XVII ст. [7, 76].

Видно, **verslo* на переважній частині Славії давно втрачено.

Повересло і *перевесло*, безперечно, між собою тісно пов'язані. Гадаю, що *перевесло* постало з *повересло*: у зв'язку з деетимологізацією (через затрату **verslo*) *повересло* зблизилося з *перев'язати*, зазнавши при цьому метатези *в-р > р-в*. Твердження Д. Бандрівського, що розвиток відбувся: *перевесло > повересло*, на мою думку, не переконливе [1, 49]. Випадки заміни префікса *po-* на *pre-* (< **per-*) мають мілце і в говорах польської мови — *przewiosło, przewiąsło* id. [11, 864].

В українських південнолемківських говорах району на захід і схід від Бардієва відзначаються *поревесло, поровесло* id. [13, 176], що, очевидно, слід кваліфікувати як контамінації місцевого традиційного *повересло* і занесеного переселенцями десь із північного сходу *перевесло*. До речі, атлас В. Латти саме в цьому регіоні фіксує немало аналогічних випадків занесення лексем із північного сходу.

Паралельно з **verslo* від дієслова **vʀzti* 'в'язати', очевидно, ще в праслов'янській мові з тим же значенням існував варіант з кореневим голосним на ступени *o* — **vorzъ* [24, 630]; пор. укр. діал. *ворóза, ворóзка* 'мотузка, ремінь, петля батога' [2, 8; 4, I, 255; 8, 121], бойк. *ворозóчка, ворóска* 'одна з двох мотузок або один з двох ланцюгів, на яких висить колиска' [17, I, 144–145] і префіксальна форма *поворóзка* та його демінутив *поворóзочка* 'мотузка', 'тасьма', 'шнурок' [25, 691].

Очевидно, ще в праслов'янській широко вживалося **po-vorzъ* 'скручена з волокон мотузка'. З таким чи близьким значенням це слово добре відоме в усіх слов'янських мовах; пор. серб. *идврѧз*, серб. цслав. *йовразъ*, словен. *рѡvraz*, укр. *пóвороз*, рос. і з відбитим аканням *пáвороз* (у формах *поворозъ, поворузь* ч. р., *наворуза* ж. р. письмово відзначається з XII ст., див. [28, 1002–1003]), словац. *povraz*, н. луж. *powrѡz*, пол. *powrѡz* (фіксується з 1404 р., див. [27, 530]) і похідні *powrozek, powrozowy, powroźnik* 'ten co wyrabia powrozy' [26, 529–530] і с. пол. з 1414 р. особова назва *Powroznik* [27, 334] тощо.

З **po-vorъ* пов'язується пол. *powrósto* 'перевесло' (*powrosło, powrozsło*), пол. діал. (з метатезою *w-r > r-w*) *porwósto, porwiósto* id. [11, 864] та, можливо, с. пол. (з XV ст.) *powrzósto* id. [26, 529]. Сюди ж належить укр. діал. (говірка с. Вишкове Хустського р-ну) *návôrôz'* ж. р. id., що вживається факультативно з *поверéсло* і *наворóзло* [6, 79 коментар]. Укр. діал. *поворóзло* id., очевидно, постало шляхом контамінації *návôrôz'* і *поверéсло*.

Пол. діал. *prowiośto* id. [11, 864] та пол. діал. [кашуби, див. 22, 153] *prowośto* id. стоїть в залежності від пол. діал. *prowóz 'powtóz'* [11, 1035], що (як і чес. *provz* 'мотузка' < **povraz*) постало з *powróz* внаслідок метатези *ow > row*. У польських говорах на Коцев'ю *provósto* співіснує з *provóz* у значенні 'powtóz' [23, 38].

Вторинна назалізація *o* у пол. діал. *powrzaśto, przewiaśto, prowionśto*, очевидно, стоїть у зв'язку з непрозорою етимологією (у мовній свідомості не лише звичайних мовців) описуваного слова. Так, вірогідно, слід пояснити й неетимологічний звук *t* у лужицьких *powrjestło, powrjejsło* (очевидно, під впливом іменників на *-tło*) та афезу серб. діал. *pijěslo*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандрівський Д. Г. Говірки Підбузького району Львівської області. — Київ, 1960.
2. Верхарський И. Знадоби до словаря южноруського. — Львів, 1877.
3. Грицак А. Словник українських говорів Закарпатської області (рукопис). Т. II.
4. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. — Т. I, Київ, 1907; Т. III, Київ, 1909.
5. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Изд. 3. Т. III. Санкт-Петербург-Москва, 1911.
6. Дзедзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Ч. 1. — Ужгород, 1958.
7. Дзедзелівський Й. О. Сільськогосподарська лексика говорів Закарпаття (Лексика, пов'язана з обробіткою землі, вирощуванням сільськогосподарських культур та збором урожаю). — *Studia Slavica Hungarica*. — Будапешт, Т. X., 1964.
8. Желехівський Є. Малоруско-німецький словар. — Львів, 1886.
9. Етимологічний словник української мови. За редакцією Мельничука О. С. Т. 1. — Київ, 1982.
10. Карацић В. Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. — Београд, 1935.
11. Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. Słownik języka polskiego. Т. IV, Warszawa, 1908.
12. Касьярович М. I. Віцебскі краёвы слоўнік. — Віцебск, 1927.
13. Латта В. П. Атлас українських говорів Східної Словаччини. — Пряшів, 1991.
14. Lutskey M. Grammatica Slavo-Ruthena. — Budaе (Будапешт), 1830.

15. Muka E. Słownik dolnoserbbskeje řečy a jeje narěcow. T. II. — Praha, 1928.
16. Носович И. И. Словарь белорусского наречия. — Санкт-Петербург, 1870.
17. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок, I–II. — Київ, 1984.
18. Pleteršnik M. Slovensko-nemški slovar. T. 2. — Ljubljana, 1895.
19. Pful Chr. Tr. Lužiski serbski słownik. — Budyšin, 1866.
20. Речник на съвременния български книжовен език. Главен редактор Акад. С. Романски. Т. II. Л.–П. — София, 1957.
21. Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књ. III. — Београд, 1965.
22. Sychta B. Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej. T. IV. P–R. — Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970.
23. Sychta B. Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej. T. III. O–Ž. — Wrocław–Warszawa–Kraków–Grańsk–Łódź, 1985.
24. Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. T. 3. — Zagreb, 1973.
25. Словник української мови. Том шостий. П–поїти. — Київ, 1975.
26. Słownik staropolski. T. VI. P–Pożzenie. — Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1970–1973.
27. Słownik staropolskich nazw osobowych. T. IV. N–R. — Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1974–1976.
28. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Т. II. — Санкт-Петербург, 1895.
29. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Том 4. — Мінск, 1980.

ЦЕНКА ИВАНОВА
(Велико Търново)

КЪМ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРО-СРЪБСКИТЕ
КНИЖОВНОЕЗИКОВИ ОТНОШЕНИЯ
(по материали от българския вестник „Въстокъ“,
издаван в Белград през 1865 год.)

Ролята на периодичния печат в начален етап на формиране на съвременните южнославянски езикови стандарти (XIX век) заслужава особено внимание, защото по принцип печатните издания са едно от средствата за налагане на определен тип книжовноезикова норма. През посочения период списването на вестник или списание в чужбина се отличава от списването на територията на турската империя издания — както тематиката и адресатите, така и разпространението им са свързани с особеностите на съответната „друга“ обществена и езикова среда. В другоезичното обкръжение книжовноезиковата практика има по-отворен характер към навлизането на чужди идеи и модели за езиково подражание, наред с поставените цели за утвърждаване на собствената национална и езикова идентичност. Повлияните структурноезикови разминавания с диалектната основа на съответния книжовен език или интерференциите показват разнопосочните фактори, които оказват по-кратко или по-дълготрайно въздействие върху формирането на книжовноезиковите норми от т. нар. „млад“ тип, каквито са българската и сръбската. При близкородствени и съседни езици се насладва още недокрай разграниченото „лингвистично пространство“ на всички езикови равнища, което се проявява особено отчетливо при нормирането на книжовноезиковата лексика.

Вестник *Въстокъ* е любопитен епизод от историята на българската обществено-политическа, научно-филологическа и историческа книжнина през Възраждането. От списъците със спомоществователи следват изводи за реалното въздействие, което оказва изданието върху читателската аудитория и социокултурните процеси в обще-

ството — основно вестникът се е разпространявал чрез дунавския транспорт из пристанищните и близките до тях селища: Видин, Лом, Свищов, Русе, Силистра, Варна, Тулча, Бургас, Велико Търново. Той е определен от издателите си като „политичен и забавен“, негов издател е Александър Андрич, а редактор — Никола Първанов. Излиза в Белград през 1865 год., печата се в печатницата на А. Андрич, „издава ся секоя седмица в понеделник“, 29 × 43 см, 3 колони по 4 с., год. първа: бр. 1 — 16; от 11 май до 11 септември 1865 год. Има сведения, че като втора годишнина в *Въстокъ* е подновен в Букурещ от издателя А. Андрич, но вече като орган на живеещите там сърби, а първи брой излиза на 1. I. 1874 година. Помествани са основно материали на сръбски език, но и статии на български, тъй като издателят продължава да следва първоначалната политика на вестника — да разширява просветата сред балканските славяни. Макар че няма данни за наличие на второто течение в сръбски библиотеки, за историята на книжовните езици би било интересно наблюдението над езиковата практика и над проявите на интерференции при преводите десет години след първото издание на вестника, още повече че се променя и езиковата среда, където той се списва.

Програмата на издавания в Белград вестник включва политически сведения и обзори от Турската империя, извадки от „югославянските“ вестници, кореспонденции по българския църковен въпрос, разисквания по книжовни и филологически въпроси като неотделима част от движението за формиране на национална идентичност. Сътрудници на вестника са Горан Загоров (псевдоним на Никола Първанов), В. Д. Стоянов, Недю Жеков. Те са представители на онази прослойка от българската интелигенция, която се образова извън България — Първанов е първият български дипломиран филолог, следвал в Белград и е ученик на Дж. Даничич, Недю Жеков завършва Белградската богословия, а Васил Стоянов получава хуманитарното си образование в Прага. Те стават видни дейци на възрожденските движения за светска просвета и за църковна независимост.

Наблюденията над развойните тенденции на българския и на сръбския книжовен език през средата на XIX век се разделят в две основни групи: 1. Прояви на дифузия на определени езикови равнища, предопределена от високата степен на генетична близост; 2. Застъпване на сходни теоретични схващания и заимстване на книжовноезикови модели.

1. По принцип науката разполага с твърде общи сведения за стабилизацията и индивидуализацията на лексикалната норма в началния етап на изграждане на книжовните езици, които са

натоварени с допълнителни особености поради общото генетично наследство, възхождащо към праезика, от който произлизат. Наблюденията над изграждането на лексикалния нормативен комплекс на българския и сръбския книжовен език водят до следните обобщения: от една страна, поради високата степен на генетично родство, се нормира определен обем обща лексика, която съвпада по форма и съдържание, а от друга е характерно отдалечаването на част от общия фонд чрез избирателност между синонимни единици или чрез особено третиране на надезиковата полисемантичност, при която се акцентира върху разликите в нюансите на значенията за всеки от езиците поотделно с цел дистанциране един от друг. Подробно описание на модели на лексикалното отдалечаване все още не е правено поради безспорно сложния методологически характер на задачата.

Конкретно наблюденията над езиковата практика във в. Востокъ се базират на примери от поместената като подлистник и преведена от сръбски език историческа повест „Асень“ (с краесловен Ъ, който отсъства по-нататък в текста), както и от други статии и дописки. Бележка на Г. З. (= Никола Първанов) в края на превода сочи, че повестта е чешка в оригинала си, но преводачът не знае кой я е написал: „Ние ја преведохме от сръбски и трудихме се да ни бжде и језик-ат и превод-ат прост и чист български, зашто то желаем да пишем за народ-ат ни просто, но пак молим за прошка нарочно тамо, где незнајаме да сложим българско својство; то је погрешка, в којато сме, без да си штим, паднали.“ Материалът дава основания за следната класификация:

1.1. Славянобългарски и сръбскославянски лексико-граматични особености — макар и ограничени, дори стилистично маркирани (напр. реч на свещеник), примерите с по-архаични черти доказват връзката с книжовноезиково състояние от предходната епоха, преди ориентацията към народната основа на изграждащите се езикови стандарти. Особен интерес представляват изрази от смесен синтетико-аналитичен тип, който не е нормиран в нито един от двата езика: *немало позгодна прилика за востание — бр. 1; и касае се до ваше-то благополучие и до спасенија душ ваших; поклонете се светому Димитрију в Цариградъ, поклонете се на света Софија и светим мжчеником; помниж, почна тихим гласом, кога Гръци јоште немаше — бр. 3; подир них стјпваше под богато небо, аксамитом, бисером, златним ресам и драгоценим камением украсен, озбилно като овца побелъл Патриарх, водим от два чиновника под ржка — бр. 14.*

1.2. Интелектуализацијата, како типологическа карактеристика на книжовниот јазик, при која се установува единен понятиен апарат — надстройка над базисната диалектна лексика, е нај-сложниот и многопластов книжовнојазиков процес. По време на протичањето му се проявуваат како пуристички тенденции (напр. одношението кон турцизмите, коишто биваат изгласани за сметка на възстановени на старославјанизми), така и избирателност кон чужди по произход думи или создавање на неологизми. Преводот на „Асен“ е типичен представител на текстове од XIX век, во коишто авторите постават в скоби думата, која по тяхна преценка следва да се отстрани или пак думата, подадена во скобите, пояснува предлаганиот нов термин: *канонада (грмежъ отъ топове), медалѝи (отлични белези), ариѝи (гласове от песни) — бр. 1; племе без пари је иронѝа (подсмѝвка) на сѝдбина-та; наслѝдство (мирасъ); съобраштение (комуникациѝа); бѝлгарско-то поднебиѝе (ава) је много приатно — бр. 3; разноски (харчове) — бр. 4; орнаментика (украшение) — бр. 5; експериментална (опытна) физика; бракътъ (женитба); амнестиѝа (прошка); испресечени стрѝмени амбизи (провалиѝи) — бр. 6; широка једна плаштада на четири жгла (кюше), окрѝжсена от портици-те на великолѝпни-те зданиѝа; мермерни и бронзени споменици (статуѝи) — бр. 7; и једин другому предавахъ примедбите, кои-то правехъ в две главни сфери (крѝжове), в администрациѝа-та и воѝска-та; аеростат (луфтбалонъ, въздушна топка) — бр. 8; привилегиѝи (преимѝитества) — бр. 10; серенада-та (ноштна свирка) — бр. 12; доѝдоха патрони (покровители) — бр. 14; събитиѝа (случаѝи); вулканска (огнедишушта) лава; наѝдохме речи: магнетизъм, електризъм, галванизъм, сомнамбулизъм, мезмеризъм; недра (грѝди) — бр. 15.*

1.2.1. Во бр. 6 се среќаат интересни данни за историјата на установување на научната терминологија (при описанието на учебните предмети, преподавани во срѝбските нови училишта „реалки“ со 6 годишен курс на обучение): *експериментална (опытна) физика; наука христѝанска; срѝбска граматика съ стилистикѝа и кореспонденциѝа; численица, математично, физично и политично землѝописание; естествена историја; книговодство; немски и француски јазикъ; срѝбска историја съ погледъ на Срѝбско; елементарна хемѝа; наука за машините; популарна народна економија; наука за землѝделие-то съ шумарство и скотоводство; архитектура; наука за трѝговиѝа съ трѝговски законъ и занаятски редъ; обща историја съ погледъ на землѝописание; историја на трѝговиѝа-тиѝа и заная-*

яте-те; краснописание; чрътанѣ геометријско и свободно, топографийско съ чрътане машини; пѣние; музика и гимнастика.

1.3. Посочената дифузност на лексикалното равнище при стандартизацията на близкородствени и съседни езици е все още неизследвано пространство. За български и сръбски интерес би представлявало сравнението на определен корпус лексика между речниците на Вук Караджич и Найдено Геров за XIX век и съвременните речници на книжовните езици. Данните от в. *Въстокъ* и от други издания от същия период, сравнени със съвременния лексикален инвентар в двата езика поотделно, биха маркирали етапите и пътищата, по които се е осъществила индивидуализацията на лексикално равнище. Изследваният източник дава следните варианти:

1.3.1. Българска дума, в скоби даден сръбски еквивалент: *и така богатство-то је катка (језгро); всрѣд трѣгат (пиџаца)* — бр. 7.

1.3.2. Употребена сръбска дума, която има български еквиваленти, но преводачът проявява колебание поради диалектното лексикално разнообразие в българския език и поради увереност, че семантиката на употребената сръбска дума е прозрачна и разбираема за читателите, особено когато е ситуирана в определен контекст: *с ѝоште много отлични породици (= семейства); испитач (= шпионин); препелици (= пѣдпѣдѣци)* — бр. 4; *да ни ѝж великодушно поклони (= подари); в приватни-ат (= частния) живот; в ѝавни-ат (= в общественя) живот; за безбедност-та (= за сигурността) на неговата власт* — бр. 5; *дирки-те (= следите); завзети (= заети); позоришта-та (= театрите) и ѝавни-те (обществените) заведениѝа* — бр. 6; *они сж имали голѣмо и живо влиѝание у сички-те званични (= официални) промени* — бр. 7; *съвсем се с тебе слагам (= съгласявам); штж нешто да ти предложж, понови (= повтори) Асень* — бр. 13; *вежди-те и трепавици-те (= мигли) чръни* — бр. 14.

1.3.3. Като разновидност на предходната група в преводните текстове се срещат думи с подчертана омонимичност — един от безспорните пътища за раздалечаване на близкородствени стандартни езици в общата по произход лексика, която се среща във всичките си познати употреби в диалекти и на двата езика: *стена (= скала)* — в съчетанието *стрѣмени стени; по връх брегове-те (= хълмовете)* — бр. 4; *но вие никѣк нетребва да остављате кариерата, нарочно (= особено), когато ви је отворена* — бр. 8; *как је по улици-те пѣл световни (= светски) песни* — бр. 11; *нити је себе чувал (= пазил); штото је једна искра била доволна (= достатѣчна)* — бр. 16.

1.4. Източникът съдържа и редица граматични особености, показващи историческото развитие в структурата на двата езика,

особено по отношение на конструирането на Futur (различни форми на бъдеще време в едно изречение) и на някои причастия: *съсипаште си силите и наипосле непременно ште падне; полек иджити-те воіници; кланяжши ... и слушажшти* — бр. 2; *тамо штеме видѣ, што има* — бр. 7; *Гръци-те калиахж и сквърнехж или унищожсважшите или за своѣж корист употребіаважшите тамо многоброіни-те народни споменици* — бр. 14.

2. Вестник „Въсток“ дава и други данни както за схващанията за изграждане на книжовния български език и за основната му нормативна база и за правописа, така и за обществено-политическия, културния и книжовния живот в средата на XIX век. Като отчитаме факта, че теоретичните схващания на основните сътрудници на в. *Въстокъ* за изграждането на книжовния език от нов тип са свързани с центровете, където са получили образованието си, можем да заключим следното: придържането към теоретични постановки и прилагането на свързани с тях модели за езикова стандартизация показват повлияване на авторите на материалите във в. *Въстокъ* от концепциите за книжовен език на Караджичевата школа и на австрийските славяни с център Прага.

2.1. В края на превода на поестта „*Асень*“ Н. Първанов мотивира употребявания от него правопис, уточнява да не се вземат някои особености на правописа за грешки и излага своите виждания за рационализиране на българския правопис в няколко точки с коментари към тях. Вместо *й* предлага *і*, *ы* е „непотребно“ — „в новобългарски-ат іезик *ы* нема особен глас“ и сравнява с руски, където го има, „природно іе да се пише *іа*“, „*ю* е от *іоу*“, „*іо* е също потребен“, а вместо *щ* предлага *шт* (мотивът за отстраняване на *я*, *ю*, *щ* — „Тук ште има дете-то улесненіе да неучи три букви повече“); *ѣ* и *ѡ* „нема на краі никакъв глас“; „*ѡ* іе потребен, да смекчи, где трѣбва грълени-те л, н: *учитель, учителя, пѣнь, пѣнья*“; след л — се пише *ѣ*; след р — *ѡ*: „Заштото негде изговарат *плно, крст_а* негде *пѣлно, кѣрст*“. Следват пояснения и за нововъведенията в правописа на глаголните окончания в различните спрежения, като се позовава на изследванията на „славенски-те филолози“, че много от старите особености са се изменили. Авторът завършва с мислите, че по въпроса трябва да се излагат разумни доводи и да се водят полезни спорове: „Ние писахме *тї*, заштото мислим, че *іе* по право и по добро, но, ако ни основна-та благословена критика сруши основите и докаже, че писахме криво, ние штем остави това правописаніе, па штем пригръна онова, коіето ни убѣди, че *іе* по право и по добро, че *іе* право и сгодно за наши-ат іезик.“

2.2. Филологическите теми, поместени във вестника показват желанието на сътрудниците да се информира българската (и сръбската) четяща аудитория за важни научни събития, случили се във водещи културни и научни центрове. В бр. 13 авторът В. Д. (Васил Стоянов) съобщава от Прага за лекциите на видния славист проф. Мартин Хатала, словак, който поднася ценни сведения от експедицията на В. Григорович — за славянските носови гласни и за остатъци от тях в югозападна Македония.

В бр. 15 дописката на В. Стоянов е „особенж забължкж върху правописание-то, спорадъ кое-то съмь напнсаль и другы-ты си допискы.“ Авторът пояснява, че неговият правопис следва старобългарския, а измененията, които е въвел, следват „днешния“, т. е. българския говор от втората половина на XIX век. Следва изброяването и пояснението на нововъведенията, като почти всички съвпадат с изложената вече аргументация на Н. Първанов при превода на „Асень“. Според автора са включени 35 основни членове на азбуката, но освен старите ъ, ю, ѣ и і, като отделни графемии включва ии, іу, іѣ. Съставът на предлаганата азбука е следният: а, іа, б, в, г, д, е, ю, ж, (s), з, и, іи, і, к, л, м, н, о, ю, п, р, с, т, у, іу, (ф), х, ц, ч, ш, ъ, іѣ, ъ, ѣ. След обяснението за предлаганата азбука, в раздел „Общы забължкы“, се съдържат две основни заключения. Първото е, че и неразбиращите от филология читатели би трябвало да приемат този правопис като удобен, макар че авторът не го счита за единствено възможния и най-съвършения. Втората бележка е, че авторът се основава в своите доводи и решения главно на „іисто-чно-то нарѣчіе българско отъ колкото западно-то іили македонско-то, което юште не познавамъ така добрѣ.“ Сигурен е обаче, че с този правопис ще се пише добре и на македонското наречие.

Като се има предвид, че в *Въстокъ* се издава в Белград, а се разпространява, колкото и ограничено според съвременните представи за медийно присъствие, на териториите на Сърбия и България, изданието изиграва определена роля в книжовноезиковите процеси и в сръбско-българските културни отношения през XIX век. За връзката с югославяните по повод полемиката с в. Турция, издаван в Цариград, редакцията пише: „...Въ прочемъ наше-то упознание съ Югославяне-те ся състои въ книжнина-та, колко да знаѣтъ Българе-те за просвѣтж-тж на Сърбе-те въ Сърбиіа, Бошняци-те, Херцеговци-те, Хрватѣ-те, толко и тѣ за Българскж-тж просвѣ-тж.“

МИЛКА ИВИЋ
(Београд)

О МОДИФИКАТОРУ „УЛОГЕ“ АГЕНС

У савременој општелингвистичкој теорији о појмовној јединици 'агенс' ова се јединица, уколико је прототипично остварена, разлаже на обележја: 'бити у покрету', 'вољно узроковати радњу', 'контролисати је'. Аутор, међутим, указује на случајеве када дати предикатски глагол својим значењем конотира могућност да његову радњу вршилац остварује уз туђу помоћ, по туђем наговору, односно под принудом, или чак тако што се, у датом случају, улога вршиоца, у ствари, своди на давање импулса за акцију и на њено контролисање, док се сама акција, као таква, поверава другоме. Реч *сам* (-а, -о) служи томе да ближе одреди улогу 'агенс' с погледом управо на такву могућност (уп. с једне стране: *дејше већ хода, њи си њако одлучила, он је све љризнао, она се фарба*, а с друге: *дејше већ САМО хода, њи си њако САМА одлучила, он је све САМ љризнао, она се САМА фарба*).

Аутор наглашава теоријски значај уочавања функције таквог модификатора синтаксичко-семантичке улоге о којој је реч, указујући уједно на потребу да се појам прототипске остварености те улоге поново размотри, овог пута и с вођењем рачуна о постојању таквог модификатора.

* * *

Још од (данас већ антологијске) студије Џорџа Филмора *The case for case* (Fillmore 1968) у којој је први пут проговорено о тзв. „улогама“ номиналних речи на нивоу синтаксе, тј. о концептуалним категоријама као што су 'агенс', 'пацијенс', 'инструмент' итд., „улоге“ никако не престају бити „на дневном реду“ општелингвистичких разматрања. Посебну пажњу сви поклањају синтаксичко-семантичкој категорији 'агенс', што је и разумљиво, будући да се управо та „улога“ најчешће повезује са функцијом реченичног субјекта.

Данас, на прагу 2000. године, у језичкој је науци дефинитивно пречишћено само ово: 'агенс' не спада у концептуалне јединице

„атомског“ карактера, већ у оне које се одликују с л о ж е н о м значењском структуром. А што се тиче броја и (евентуалне) међусобне хијерархизованости компонентних делова семантичке конфигурације о којој је реч, о томе су, почев од седамдесетих година па надаље, излагана, и још увек се излажу, различита мишљења. Па ипак, сва та (доиста богата!) сагледавања феномена 'агенс' доследно су мимоилазила један важан аспект проблема: чињеницу да, у одређеним случајевима, сама та „улога“, к а о т а к в а, може бити, употребом одговарајућег језичког средства, у специфичном смислу б л и ж е о д р е ђ е н а.

Ствар је, наиме, у овоме: има глагола са значењима таквих радњи које, како нас искуство учи, људи почешће остварују уз туђу помоћ или под притиском са стране, чиме се подразумевана улога агенса, својствена датом реченичном субјекту, у извесном смислу „крњи“. Израз *сам* (-а, -о) у српском (и у другим словенским језицима¹) служи пружању обавештења о томе да, у датом случају, таквог „крњења“ н е м а.

Кад, на пример, мајка за своје сасвим мало дете каже: *Он већ њочиње да хода*, саговорнику не може бити јасно да ли малишана, при његовом ходању, неко придржава или не придржава; ако, међутим, мајчино обавештење гласи: *Он већ њочиње САМ да хода*, свака примисао на туђу помоћ отпада. То исто САМ нас својим присуством у изјави *Он је САМ све њпризнао* лишава недоумице око тога није ли можда дотични био натеран на то признање, док му је у реченицама *Она је њако САМА одлучила* и *Он је САМ решио њај математички задатак* улога ова: обавештава како није било — у првом случају ничијег подстицања саветом, а у другом коришћења туђег знања.

Има одређених радњи за које знамо (опет из искуства!) да их урбан човек по правилу остварује овако: предузме све потребне мере да до радње дође, контролише њено остваривање, али лично не изводи оне специфичне покрете без којих њена оствареност не би могла доћи у обзир — ту конкретну активност препушта неком другом. Отуда, рецимо, кад чујемо појединце како кажу: *Ми лењос окречисмо кујну*, *Она себи ојетњ шије нову сукњу* и сл., ми сви помишљамо исто: да се *кујном* на одговарајући начин позабавио одговарајући мајстор, а *сукњом* кројачица; јер — кад не би било тако, тј. кад би и ту, по изузетку, улога агенса остајала целовита, известилац „догађаја“ не би пропустио да такву појединост нотира, тј. рекао би: *Ми лењос САМИ окречисмо кујну*, односно *Она себи ојетњ САМА шије нову сукњу*.

¹ Уп. нпр. руско *He сам ушел, а «его ушли»* (Ожегов, Слов. русс. яз.), словеначко *Otrok že sam hodi* (Slovar slov. knj. jez.), словачко *Sám to urobil* (Vel. rusko-slov. sl.).

У овим случајевима, за разлику од претходно поменутих, нема увек једнаких могућности за то да се не само „неокрњеност“, него и „окрњеност“ агентивне функције експлицира неким одговарајућим језичким средством. Податак, рецимо, да нису власници стана лично кречили кујну, него су за тај посао ангажовали професионално лице, не може се другачије саопштити до описно, док са *шивењем нове сукње* ствари тако не стоје — уп. *Она себи шије нову сукњу са Она себи шије нову сукњу КОД РЕНОМИРАНЕ КРОЈАЧИЦЕ*.

Ми се овом приликом нећемо детаљније упуштати у разматрање свих оних околности под којима постаје могуће да нечија агентивна функција буде подупрta интервенцијом са стране (мада је и та тема по себи од научног интереса, те би стога заслуживала адекватну обраду). Овог пута наш циљ је само овај: да призовемо пажњу водећих представника савремене општелингвистичке теорије на тај изузетно занимљив феномен специфичног модификовања једне за семантичко-синтаксичко уобличавање реченице тако релевантне концептуалне јединице каква је улога 'агенс'.

Дужни смо на овом месту нагласити: управо постојање и таквих реченица које нас могу оставити без експлицитног податка о томе чија је рука била активна при остваривању онога што се глаголом именује (*Адајџирао је мансарду себи за аишеље, Офарбала је косу у светло љаво* и сл.) на најаутентичнији начин потврђују собом исправност тврдње Џорџа Лекофа о томе да „од свих својстава агенса типичних за остварење парне спреге с појмом субјектности ... примарна одговорност има највећи значај“². Истовремено, иста та факта показују да треба ставити одговарајућу ограду на дефиницију услова за стицање својства 'агентивност' коју је својевремено дао D. A. Cruse, а која инсистира на одсудном значају улагања сопствене енергије ради остваривања онога што реченични предикат именује³.

А кад је већ реч о изјавама типа *Ми смо окречили кујну*, треба дужну пажњу обратити и на то колико је, у том комуникативном домену, релевантно познавање културно-цивилизационог аспекта ствари. Кад градски човек, по занимању, рецимо, лекар, говори о својој викендици изјави: *Сиремамо се тамо и воћке да засади-мо*, његов сабеседник неће, по правилу, помислити како се сад, ето,

² „Of all the agent properties that typically pair with subjecthood I suggest that PRIMARY RESPOSABILITY is the most central — it is a more important property for this match than others“ (Lakoff 1977: 249).

³ По њему, одлика 'агентивност' је присутна „in any sentence referring to an action performed by an object which is regarded as using its own energy in carrying out the action“ (Cruse 1973: 18).

доктор спрема да с в о ј е р у ч н о обави то сађење; али ако иста изјава потекне од сеоског домаћина, земљорадника, помисао на такву „својеручност“ ће се, баш напротив по правилу наметати.

По мишљењу Давида Дотија, једног од најкомпетентнијих стручњака за проблем „улоге“, семантички садржај агентивног односа је прототипски остварен онда када се, међу појмовним датостима које тај однос својом присутношћу оличавају, нађе и својство 'кретање' (Dowty 1991: 572). Будући да горе наведеној изјави коју смо приписали лекару семантичка компонента сопственог најдиректнијег ангажовања у сађењу недостаје, треба ли сматрати да се у том и свим њему сличним случајевима сусрећемо с улогом 'агенс' која је лишена својства прототипичности? И то је једно теоријско питање које чека прави одговор.

По И. Шлезингеру, прототипичност агенса бива у потпуности досегнута уколико су до изражаја дошле следеће његове одлике: његова способност да оствари промену једног датог стања у друго, као и способност да ту промену узрокује и контролише (Schlezinger 1995: 31). Размотримо ли изближе реченицу са глаголом *йробудийи*, на пример (*Он се йробудио* и сл.), запазићемо да она, по природи ствари, тј. због таквог лексичког значења дате предикатске јединице, има, унутар појма агентивности који се везује за реченични субјекат, изразито заступљену само ону прву поменућу прототипску особину — напуштање једног стања ствари у корист другог. Иначе, неке свесне контроле сопственог буђења не може бити, а узрок настанка тог чина често лежи изван самог дотичног појединца — уп. *Он се САМ йробудио* са *Он се йробудио НА ЗВУК БУДИЛНИКА*, *Он се йробудио КАД ГА ЈЕ МАМА ПРОДРМУСАЛА* и сл. Очигледно је да лексичко значење глагола више него што се обично мисли утиче на конституисање појмовне структуре категорије 'агенс', односно на могућност/немогућност да се у неком датом случају ова или она семантичка компонента укључи у ту категорију. Дубљи увиди на тој страни били би од велике користи како за даљи развој теорије о „улогама“, тако и за спознају конотативне семантике глаголских лексема.

А вођење рачуна о конотативној семантици реченичног предиката је, као што сам већ имала прилике да нагласим⁴, од највећег значаја за разумевање неких модификаторских служби прилошких речи. Овога пута таква семантика је релевантна за сагледавање функције која се у српском додељује речи *САМ* (-а, -о), односно њој по истом

⁴ В. Ivić 1998 и Ивић 2000 — поглавље насловљено *О йрилошкој детерминацији глаголског йредикаџа* (стр. 87–94).

критерију супротстављених других лексичко-морфолошких решења (уп. *Она се фарба КОД ФРИЗЕРА*, *Отац се брије КОД БЕРБЕРИНА* и сл.), онда кад треба саговорнику ставити до знања к а к о је, у датој прилици, остварена улога агенса. У ствари, овом нашом досадашњом анализом пред одговарајућу лингвистичку јавност „приведено“ је и ово релевантно питање: како би морала гласити прецизна дефиниција тог модификатора усредсређеног на најважнију „улогу“ номиналне речи у реченици и који би посебан термин био за њега најприкладнији?

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Vel. rusko-slov. sl.: *Velký rusko-slovenský slovník*, Vyd. Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1968.
- Dowty 1991: David Dowty, Thematic proto-roles and argument selection, *Language* Vol. 67, 547–619.
- Ivić 1998: Milka Ivić, On the functional scope of predicate modifiers, *Issues of Valency and Meaning. Studies in Honor of Jarmila Panevová*, Charles University Press, 43–46.
- Ивић 2000: Милка Ивић, *Лингвистички огледи, шри* (= Библиотека XX век, т. 106), Београд.
- Cruse 1973: David A. Cruse, Some thoughts on agentivity, *Journal of Linguistics* 9, 1, 11–23.
- Lakoff 1977: George Lakoff, Linguistic Gestalts, *Papers from the thirteenth regional meeting Chicago Linguistics Society*, Chicago Illinois.
- Ожегов, Слов. русс. яз.: С. И. Ожегов, *Словарь русского языка*, Москва, 1972.
- Slovar slov. knj. jez.: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana 1985, izd. Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Fillmore 1968: Charles Fillmore, The case for case, *Universals in linguistic theory*, E. Bach and R. Harms (eds.), New York, 1–88.
- Schlesinger 1995: Itzhak M. Schlesinger, *Cognitive space and linguistic case: Semantic and syntactic categories in English*, Cambridge, Cambridge University Press.

ПЕТАР ХР. ИЛИЕВСКИ
(Скопје)

ОД НАЈСТАРАТА ИСТОРИЈА НА ПИСМЕНОСТА
БРОЈКИТЕ ИМ ПРЕТХОДАТ НА БУКВИТЕ¹

Прѣжде оубв словѣне не имѣхъ книгъ,
и жѣ въ тѣми и рѣзѣми ѹтъѣхъ и гатаахъ,
погани сѣще.

Црноризец Храбар, *С* писменехъ

Претписмен период

1. Има автори кои сметаат дека науката уште не расчистила какви биле оние „црти и рески“ со кои, по зборовите на Црноризец Храбар, се служеле Словените, зашто не се сочувани никакви споменици од тоа време². Ако се има предвид фактот дека од почетокот на минатиот век до денес се најдени стотици и илјади различни знаци уште од палеолитско време со врежани црти и рески на коски и рогови, дури и уметнички оформени цртежи, главно, на диви животни во пештери на сите континенти, па и во југозападна и североисточна Европа³, изгледа сосема оправдано човек да се запраша што претставувале цртите и ре-

¹ Фрагмент од претстојна студија *Развој и употреба на писмо* (со посебен осврт кон појавата на словенската писменост), планирана да се појави во 2001 год.

² Sp. Z. Kulundžić, *Knjiga o knjizi I*, Zagreb 1957, 557.

³ Најстари наоди на врежани знаци со црти и рески врз предмети, главно, од коски и рогови, како и врз камен во пештери, веројатно со религиско-магиско значење за подобар улов, потекнуваат од палеолитско време, од Мустерскиот период, првобитна култура од крајот на средниот палеолит, време на ловното општество во јужна Франција, Шпанија, северна Русија, Предниот Исток и др. Од истото време има предмети и со календарски ознаки за жртвени приноси и други култни намени. Слични вакви наоди се среќаваат и на други континенти (Африка, Америка, Австралија), направени од примитивни племиња кои доскоро се наоѓале на многу ниско ниво на цивилизацискиот развој, сп. A. Marshack, *The Roots of Civiliza-*

„Порано Словените немале букви (книги), но со црти и рески *читале* и гатале, бидејќи биле погани (јазичници)“⁷. Точниот превод на зборовите, меѓутоа, гласи: „... со црти и рески *пресметнувале* и гатале (одгатнувале), ...“. Основното значење на *цџти*, *цџтж* е 'брои, смета, пресметнува'⁸, руски *числитъ*, *число* (сп. и *Солунска легенда*: и *пѣвѣтоу ихъ и ѿвѣѣтоу всехъ лѣ*. Гулабот му фрлил на Кирила в skut зворѣк съвѣици скокине (смокине) соѹпоѹль свезаноѹ, кога ги избројал Кирил, нашол дека се 32); а *гатаѹж*, руски *гадать* 'претскажува, гата', синоним за 'врача, задава гатанки', но воедно и 'одгатнува'⁹. Кај Црноризец Храбар зборот е употребен со последново значење. Бидејќи немало систем за пишување, усвоен од сите, требало да се одгатнува што означуваат реските и цртите.

Овие зборови се однесуваат не само на Словените, туку и на сите други народи. „Цртите“ и „реските“, со нумерички вредности, претставуваат една фаза за запишување и предавање информации пред појавата на фонетското, одн. слоговното писмо. Претписмениот

1980, 177; В. Д. Корољук — Б. Н. Флорја, *Сказания о начале славянской письменности*, АН СССР, Институт славяноведения, Москва, 1981, 102; Б. Ристовски, *Македонија и македонската нација*, Скопје 1995, 27, 30 и др. Д. Петканова, *Константин-Кирил деница на славјанскиј род*, Софија 1994, 10, зборовите ги преведува со „чертаѹха и гадаѹха“. В. Мошин, меѓутоа, сосема правилно ги преведува зборовите „черты и резы“ со знаци „для счета и гадания“, сп. „Мисли о начале славянского письма и об архаическом периоде южнославянской письменности в X веке“, *Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија*, МАНУ, Скопје 1988, 85. Правилен превод дава и И. Добрев, во *Слова на светлината*, Софија 1995, стр. 25: „По-преди словените нјамаха книги, но с црти и рески *пресмятаха* и гадаѹха“.

⁷ Терминот *јазичници* е превод од грчкото *ἑθνικός*, а ова од еврејскиот збор *goi*, „туѓ“, т.е. оној што не верува во Јехова. Грчкиот назив *ἑθνικός* во староцрковно-словенскиот е буквално преведен со *язичникъ*, или *ѿоган*, од латинското *paganus*, поименична придавка, изведена од *pagus*, '-i, 'село'. Првобитно *paganus* означувало 'селски', 'селанец', а подоцна, наспроти *urbanus* 'градски, цивилизиран', *paganus* добило значење на 'груб, нецивилизиран'. На сличен начин и грчкото *βάρβαρος* првобитно означувало 'човек што не зборува грчки', па макар бил и поцивилизиран од Грците, а подоцна — 'прост, некултурен' и, во византиско време, 'некрстен', т.е. 'нехристијанин'. Во европските јазици и *paganus*, слов. *ѿоган* означува човек 'непросветен, некрстен, незнабожец'. Англискиот синоним за *paganus*—*heathen* 'нецивилизиран, груб, идолопоклоник' е изведен од именката *heath* што значи 'пуста, необработена земја, покриена со коров'. Христијанството претполага писменост; тоа е религија на Светото Писмо, а Словените пред покрстувањето не имѣхж книгъ, т.е. *букви*, *ѿисмо*, па затоа се нарекувани *ѿогани*.

⁸ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971, s.v.

⁹ Корадикали од овој збор се среќаваат и во др. индоевропски јазици, сп. ст. инд. *gadati* 'говори'; *ganati* кое одговара на хрв.-српското 'гонетати', *gita* 'песна'; *geta* 'збор', и др., сп. Skok, o.c.

период бил многу подолг од писмениот. А почетната фаза во развојот на писменоста се состои, главно, од мнемотехнички знаци со *нумерички и мерни вредности*. Тоа денес може да се потврди со археолошки, историски и лингвистички докази. Ќе се обидеме тоа да го илустрираме со примери од времето кога се зародувале најстарите писма, според податоци од најновите научни сознанија.

Мнемотехнички средства — примитивни облици за пренесување пораки

2. Меѓу најстарите мнемотехнички средства, претходници на писмото, посебно место заземаат *рабушиите*, познати и под името *ровашии*, лат. *tallia*, англ. *tally*, итал. *taglia*, nel quale si segnano per memoria i numeri. Тие се среќаваат по целата земјина топка, па и кај цивилизирани народи сè до денешен ден, а најстарите се документирани на коска од пред околу 30.000 години. Најчесто тоа се дрвени стапчиња од различна дебелина и форма, на кои неписмени луѓе врежуваат разни знаци за количини што треба да се памтат¹⁰. Обично тоа се стапчиња, долги околу 10–50 см., заделкани и измазнети барем од едната страна, од едниот крај расцепени и едната половина пресечена косо пред другиот крај, каде што е рачката. Подолгиот дел, наречен *квачка* или *машица*, останува кај сопственикот, а покусиот, *ишле*, кај купувачот, одн. лицето што бара услуга. Откако ќе се стокнат двете половинки, врз нив се врежуваат знаци за количини¹¹, како доказ за двете заинтересирани страни. При недостиг на специјално оформен рабуш такви знаци се врежуваат на обичен стап, на дирек, а овчарите — на својот крлук. Кај нас во Македонија и денес рабуш употребуваат повремено некои неписмени, или полуписмени валавичари, воденичари, фурници, сточари (особено во случаи кога здружувале до-

¹⁰ Првите обиди за бележење квантитет потекнуваат од времето на доцниот палеолит (пред околу 60.000 години) со камчиња и дрвени стапчиња. Таква практика продолжувала и подоцна, само со пообработени, измазнети, често и црвено обоени, камчиња, какви што се најдени во пештерата Mas d' Azil во Франција од пред околу 25.000 години. Бојадисувањето на камчињата претставува голем чекор напред во развојот на цивилизацијата. Тоа се правело свесно со определена цел, што претставува во извесна смисла ембрионално „писмо“. Во Австралија и денес некои од аборигините така бојадисуваат камчиња, со кои не само што означуваат бројки, туку веруваат дека тие ги содржат душите на нивните покојни претци, или делови од нивната душа (в. литература цитирана под бел. 2).

¹¹ Н. Начов, „Нящо за нашите рабоши и цифри“, *Сборник за народни умотворения*, Наука и книжнина, Софија 1892, 501–504; Fr. Skarpa, „Raboš u Dalmaciji“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slovena*, Zagreb 1934, 169–183.

биток на бачила, па требало да се води сметка за секој сопственик, колку глави овци дал, колку млеко и сирење зел итн.), превозници и др., а порано рабушите имале многу поширока употреба. Во *Rječnik JAZiU*, Zagreb 1952, стр. 837с се цитирани многубројни народни фрази од територијата на бивша Југославија, на пр. „Сметките се зарежуваат во рабуш“, или дефиницијата дека „рабушот е помошник на памтењето за нашите неписмени селани кога имаат потреба да сочуваат од заборава некои бројки“; селските старешини врабушувале куќи и, кога собирале данок, тоа би го врежувале на стапот, и др.

Реските, колку и да се примитивни, претставуваат прв чекор за пренесување информации со апстрактно маркирање на предмети, лица, појави (особено, а можеби и првобитно, циклуси на месечеве мени и ритуали сврзани со тие дати), глави добиток и разии други трансакции. Значаен е фактот што со рабушите е издвоено нечие апстрактно знаење во конкретна статичка, визуелна форма. Информацијата пренесена со артикулиран збор, придружен од гласовни модуляции и телесни гестикации, е мошне експресивна, но, зборот, штом ќе се изговори, се губи. Новите технички аудио-визуелни средства се изум од последно време, а пред тоа со илјади години усниот збор неповратно се губел¹².

Рабушите се ембрионално средство за припомнување информации. Реските, меѓутоа, исто како и камчињата и гранчињата, со кои порано исто така се бележеле количини (сп. горе бел. 9), не се прецизни. Нивното точно значење го знаел само оној што ги врежувал реските, одн. што ги izdelувал камчињата. Од други тие треба да се одгатнуваат, зашто можат да се разберат на безброј различни начини. Затоа Црноризец Храбар вели *чѣтѣхж и гатаахж* т.е. „пресметнуваа и одгатнуваа“.

Сигурно и Словените се служеле со такви рабуши, но од нив не се развило писмо. Кај рабушите не се забележува некоја особена еволуција, како што се гледа и од документирани рабуши од неолитот (пред 30.000 години) на коска и денешни на дрво. Рабушите не излегле од еднодимензионалната информатика само на квантитетот¹³. Тие предаваат информации за единици без спецификација на предметите.

¹² Се прават денес обиди да се откријат звуковни отисоци и на глина преку фоно-лабораториски анализи на стари керамички садови, најдени при археолошки раскопки, исто како и отисоците на прстите од грнчарите, сп. Karl-Erik Sjöquist and Paul Åström, *Pylos: Palmprints and Palmleaves*, Göteborg 1985, но досега резултатите се минимални.

¹³ Особено рабушите од палеолитот не биле засновани врз системот на апстрактното броење, а само со повторување единици без јасна идеја за големината

Тоа е и основната причина што тие не еволуирале за време на еден така долг период. Писмото се зародило од црти и рески, на што укажуваат и етимологите на лат. глагол *scribo*, 3 и гр. γράφω¹⁴, што првобитно значат 'врежува, гребе', а потоа — 'пишува'. Но, како што спомнавме, не од цртите со нумеричка вредност на рабушите, а од еден друг нумерички систем, развиен од првобитниот начин за бележење единици со камчиња и/или други предмети.

3. Според досегашните научни сознанија првото писмо се зародило на Средниот Исток, во Сумерија, денешен јужен Ирак, а оттаму, изгледа, се раширило на северозапад кон Мала Азија и Египет и на исток во Елам (Персија) и Индуската Долина. Независно од ова се развивале и други писма, како во Кина, Средна Америка и други места во слични услови за живот. Доскоро се сметаше дека сумерското писмо се појавило во IV милениум пред Хр. како самоник, ex nihilo, без некој претходник. Меѓутоа, во последно време археолозите открија специфични симболи-предмети со нумерички вредности, кои се употребувале во текот на еден долг период од околу четири милениума пред појавата на ова писмо¹⁵. Пред уште да можеле да пренесуваат извесни информации со идеографски и фонетски знаци, луѓето се служеле со симболи (камчиња, разни фигурки) за потсетување едно-

на бројот, што соодветствува на броењето на некои неписмени племиња од поблиското минато.

¹⁴ Тоа го потврдуваат соодветните корадикали во други индо-европски јазици: лет. *skripat* 'врежува', 3. л. синг.; ст. исл. *hrifa* 'гребе'; грч. Хесихиј σκαριφᾶσθαι· ξθεῖν, σκάπτειν, γράφειν, рус. *скребу*, лет. *skrabu* 'гребам'; англ. *ceorfan* 'гребе'; герм. *kerben* 'гребе, реже', сп. А. Ernout — А. Meillet, *DELL (Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots)*, Paris 1967, s.v.; P. Chantraine, *DELG (Dictionnaire étymologique de la langue grecque, Histoire des mots)*, Paris 1974, s.v.; Н. Frisk, *GEW (Griechisches etymologisches Wörterbuch)*, Heidelberg 1991, s.v. Најнова семантичка и етимолошка анализа на зборот γράφω, почнувајќи од најпрости зарези на коски сп. *Ил. XVII, 599: γράψεν δέ οἱ ὀστέον ἄχρῖς ἀλχημῆ Πουλιδμᾶντος...*, па сè до пишување книги на папирус и кожа, в. kaj J. Chadwick, *Lexicographica Graeca. Contributions to the Lexicography of Ancient Greek*, Oxford 1996, 79–87.

¹⁵ Се знаеше дека првите обиди за бележење квантитет биле камчиња и стапчиња, потоа скулптурни фигури и најпосле графички симболи. Како што луѓето научиле да пишуваат долго време откако можеле да зборуваат, исто така почнале да бележат бројки долго време откако научиле да бројат. Доскоро беше прифатено мислењето дека најпрво во Египет биле употребени артефакти (фигури) како симболи на бројки и предмети, околу 3400 год. пред Хр., а потоа во Месопотамија околу 3000 год. пред Хр. сп. D. E. Smith — W. J. LeVeque, „Numerals and Numeral Systems“, *Encyclopaedia Britannica*, vol. 16, 756–760. Меѓутоа, во последно време се откриени во Месопотамија многу постари такви фигури, од 8000 год. пред Хр.

времено како на предметите, така и на количините, т.е. на нивниот број со разни мерни вредности¹⁶.

Митовите од сите времиња го претставуваат писмото наполно оформено како „појава од еден ден и миг“. Но археологијата и други науки открија неоспорни факти на еволутивен развој во писмото, како и во сите други појави. Denis Schmandt-Besserat, по околу дваесетгодишни макотрпни истражувања, анализи и класификации на такви симболи, кои потекнуваат од 8000–3000 год. пред Хр., од 116 локалитети во Иран, Ирак, Либан, Турција и други места на Предниот Исток открила дека месопотамското писмо се развило од еден систем за броење. Врз основа на тоа таа заклучи дека фигурките за броење биле прв изум и извор за апстрактно бележење бројки. Системот се оформил паралелно со развојот на поледелството, кога луѓето имале во изобилство материјал, глина, која може да се обликува на разни начини, а потоа од овој систем се развиле и идеографски и фонетски знаци.

Овој непосреден претходник на писмото бил систем на симболи, мали артефакти, обично моделирани од глина, а потоа печени. Ваквиот систем за нумерички ознаки потекнува уште од неолитскиот период, што се гледа од најстарите фигурки, извајани од камен. Глинените биле полесно обликувани во различни видови и форми. Бессерат откри 16 главни видови на такви калкули: конусни, топчести, плоски (дисквидни), цилиндрични, четворострани, јажцевидни, четвороаглести, триаглести, купести, спирални, ромбоидни, потоа, сатови, оружја, животни и мешани форми. Некои од овие основни видови се документирани со по 20–50, а дисквидните со околу стотина варијанти. Така, таа диференцира и класифицира околу 500 варијанти на такви фигури-калкули. Со нив луѓето се служеле за водење примитивно книговодство во неолитската, предисториска епоха. Така, тие евидентирале и броеле добиток, разни стоки и предмети. Системот тоа го овозможувал со својата дводимензијалност. Фигурките едновременно покажувале и број и предмет, а бидејќи биле независни од фонетиката, со нив можеле да се служат луѓе што зборувале разни јазици, само ако го разбирале системот.

Според Schmandt-Besserat цилиндричните и долгманесто-дисквидните фигурки означувале глави ситен добиток (овци, кози) без спецификација на нивната возраст и пол; сплескан диск = цело стадо

---

¹⁶ Denise Schmandt-Besserat, *Before Writing*, vol. I, From Counting to Cuneiform, Univ. of Texas Press, Austin 1992, со литературата за археолошките откритија и нивната интерпретација, сп. истата, *How Writing Came About*, Austin, U.T., 1996, скратено издание од vol. I на претходната опширна студија.

(веројатно со определен број глави); конусните = мала мера жито; сферичните = голема мера жито (секогаш точно определена, како ваган, кутел, шиник, осмак итн.); јајцевидните = грниња масло; тетраедрон = единица за работа и др. Фигурките во форма на садови, оружја и глави на животни се лесно препознатливи, како пиктограми. Така, наместо камчиња, полжавчиња или рабуши, сега рачно изработени фигурки во разни форми со преносно значење многу попрецизно пренесувале двојна информација. Додека рабушите се бесмислени надвор од контекстот, симболите-фигурки можеле секогаш и од секого да бидат разбрани само ако се знаеле нивните условни форми.

Симболите биле предвесници на пиктограмите. Секоја фигурка имала свое значење, исто како и подоцнежните пиктограми. Најголемата новина, сепак, бил фактот што симболите претставувале *систем*. Овој систем функционирал така, што со установените форми на фигурките пренесувал информација за различни категории на производи, број и величини, што порано не можело да се предаде со камчиња или рабуши. Со различните форми на симболите прецизно се дефинираат предметите, видот, количините, без ризик дека ќе биде изневерено памтењето, или дека ќе бидат тие погрешно разбрани. Освен тоа, системот бил отворен, така што секогаш можеле да се додадат нови симболи во различен вид и со посебно значење. Симболите-фигурки биле прв код, најстар систем од условни знаци за предавање информации.

Откако подробно ги проучила начините за броење, Besserat во првиот том од спомнатата студија прецизно ги опиша, класифицира и ги илустрира материјалните докази за сметање. Според неа тоа е еден вид „конкретно“ броење во сразмер 1 : 1 во времето кога уште не биле измислени апстрактните бројки.

Како што спомнавме, фигурките, што служеле за таа цел, не биле природни предмети, а артефакти. Со развојот на економијата и во зависност од нејзините потреби, еволуирале и средствата за водење евиденција во поделството, сточарството, занаетчиството и други социоекономски гранки. Начинот на чување на калкулите бил двоен. Едни од нив се продупени, за да можат да се чуваат нанижани на врвка, а други се чувале во специјални глинени омоти, пликови, јајцевидни и цилиндрични садови, што би одговарале на современите фасцикли. Врз површината на тие топки, уште додека била глината мека, се втиснувал печат, фигурка-калкула, или се врежувале други знаци. Откриени се многубројни такви омоти со фигурки што се наоѓале во нив.

4. Терминот „tokens“, со кој Besserat ги нарекува фигурките, има повеќе значења (знаци, симболи, материјални докази); тој назив

не укажува на нивната природа како артефакти, а поскоро на функциите, што Besserat открива дека ги имале. Во првите неколку милениуми бил доволен еден ваков примитивен систем за водење евиденција. Тој брзо се ширел на голема територија на Блискиот Исток без битни промени во начинот на предавање информации. Меѓутоа, почнувајќи од III милениум, судејќи по археолошките наоди, се зголемува разновидноста и сложеноста на фигурките со разни иновации. Во зависност од потребите на економијата, овој систем постојано се збогатувал со нови форми и станувал уште покомплексен¹⁷.

Отпрвин формите биле примитивни геометриски (конусни и многуграни). Ретко личеле на реални предмети што се броеле. Односот меѓу знаците и предметите е *ајсџиракџен* и *условен*: еден знак = еден предмет; една форма = еден специфичен вид на материја, продукт, стока (жито, течност итн.), означени посебно со соодветни знаци. Така, во системот за броење и/или трансакции, процедурата била таква, што се собирала секоја единица од посебните видови засебно. Кон IV милениј знаците станале премногу сложени, што се гледа од големиот број на различните подвидови (околу 500). Има знаци кои веројатно означуваат мерени или броени предмети. Во оваа фаза на нумеричкиот систем со разнообразни ознаки на различни материи D. Besserat и E. L. Bennett гледаат веќе зародоци на писмо во Месопотамија.

5. Замената на фигурите со врежани знаци била прв чекор кон пишување. Омотите најдени во Суза со фигури внатре и ознаки со симболи и рески однадвор им претходат на првите натписи на глинени плочки. Одвај негде околу IV милениум луѓето увиделе дека не се неопходни глинени омоти за да чуваат во нив фигури, штом такви информации биле одбележени и на нивната површина. Поради тоа „пликовите“ биле елиминирани, а наместо нив се правеле глинени плочки на кои со остар предмет се врежувале знаци слични на „пиктограми“. Всушност, според Besserat идејните и фонетските знаци не биле слики на самите предмети, а на фигурките што порано ги чувале во „пликови“ или нанижани на врвка. Така, писмото резултирало не само од новите бирократски потреби, туку и од пронаоѓањето средство за апстрактно броење. Изброениот предмет и ознаката за квантитет, кои порано се предавале наедно, најпосле биле разделени, за што биле потребни два вида знаци — еден за видот на стоката и друг за количина (број). Врежаните знаци не се повторувале како фигурките во сразмер 1 : 1, а само со еден симбол за видот на стоката (на пр. грне масло), додека бројот на грнињата се предавал со клино-

¹⁷ Cf. E. L. Bennett, Jr., *Minos* N. S. 27–28, 334–337.

писни засеци покрај него. Така системот за бележење единици на стоки еволуирал со ново апстрактно значење. Авторката често нагласува дека месопотамското писмо не било развиено од пиктограми, а од тридимензионални фигури за броење. Таа уште забележува дека потребата за пишување не се појавила за прв пат во развиени градови, а околу 5000 години пред тоа, со почетоците на поделството. Потоа писмото еволуирало во зависност од социоекономските и мисловните промени кај луѓето. Воедно таа докажува дека бројките не биле пронајдени по појавата на писмото, а обратно, дека писмото се развило од стариот систем за регистрирање броеви.

А. Л. Опенхајм (A. L. Oppenheim) од Чикашкиот универзитет во 1959 год. објави интересен труд¹⁸ за начинот како се регистрирале бројки на Предниот Исток во II милениј пред Хр. Тој опишува една заоблена, јајцевидна глинена плочка, откриена во 1920 во Нуци, северно од Вавилон, паралелно со една нормална, плоска глинена плочка, испишана со клинопис. Плочките се однесуваат за иста трансакција, а ѝ припаѓале на фамилијата Puhisenni, син на Musaru. Клинописниот натпис на заоблената плочка претставува попис на ситен добиток:

21 објагнета овца
 6 женски јагниња
 8 на полно израснати овни
 4 машки јагниња
 6 окозени кози
 1 јарец
 3 женски јариња
 Печат на овчарот Ziqarru¹⁹.

Кога ја отворил заоблената (јајцевидна) плочка, открил дека таа содржи внатре 49 фигурки од различна големина, кои на полно одговараат на горниот опис на животните. Оваа „заоблена“ плочка е, всушност, омот, еден вид фасцикла за чување на спомнатите калкули. За Бессерат таа претставува клуч за разбирање на старата нумеричка система, како каменот од Розета (Rashid) што му послужил на Шамполион за дешифрирање на египетските хијероглифи. Таа покажува дека имало двојно книговодство: со клинописен запис, но и со фигурки од стариот начин на броење.

¹⁸ „On an Operational Device in Mesopotamian Bureaucracy“, *Journal of Near Eastern Studies* 18, 1959, 121–128.

¹⁹ D. Schmandt-Besserat, о.с. 8–9.

6. Сличен начин на броење се задржал на Предниот Исток долго по откривањето на писмото во историско време. Во кн. IV, гл. 92 на својата *Историја* Херодот раскажува како персискиот цар Дариј (521–486) тргнал со огромна војска против Скитите, го минал Хелеспонт и се упатил кон Истар (Дунав) на закажано место, каде што по море биле испратени Грци-Јоњани да изградат мост додека тој со војската по суво низ Тракија стигне таму. Кога патем Дариј дошол до реката Артескос во Одриската земја, ѝ назначил на војската едно место и им наредил секој војник минувајќи таму да фрли по едно каменче. Кога поминала војската, на тоа место оставила зад себе големи купишта од камчиња. Историчарите и археолозите до денес се чудат што претставуваат тие грамади камчиња. Тоа е, всушност, остаток од стариот начин на броење, како што се евидентирале стоки и предмети во сразмер 1 : 1 (една фигурка = еден артикал, едно камче = еден војник).

Кај Херодот е спомнат уште еден начин за регистрирање бројни количини. Во кн. VII, гл. 60 тој раскажува како се броело за време на Дариевиот син, персискиот цар Ксеркс (486–465): „Тие броеја на ваков начин. Собираа на едно место мноштво луѓе и ги натискаа колку е можно повеќе, а потоа околу нив цртаа круг. Откако ќе го одбележеа кругот и ќе ги пуштеа луѓето, тие по линијата од периферијата на кругот правеа сид висок колку до појас на еден возрасен човек. А кога ќе го направаа сидот, тие водеа трупи и ги натискаа во которот, сè додека не ги „избројат“ сите на ваков начин“. Овој начин е, всушност, броење во групи како стада овци (сп. *Одисеја*, XIV, 100–109), мерење жито со волумен (кутел, шиник, тагар и др.), — течност со садови (грниња, акови, амфори), броење јајца со дузини и парови итн.²⁰

²⁰ Кај Херодот (IV. 97–98) е познат уште еден начин на пресметнување. Откако го минал со војската мостот на Истар (Дунав) на својот поход против Скитите, Дариј прво им наредил на Грците (градители) да го срушат мостот, но по советот на еден од неговите советници тој ја променил заповедта. На еден ремен направил 60 јазли и им рекол на мајсторите да одврзуваат по еден јазел секој ден по неговото заминување во Скитија. Ако не се врати и по одврзувањето на 60-иот јазел, тогаш нека го срушат мостот. Овој начин на бележење броеви со јазли е сличен на перуанските кипуи, јаже со јазли и разнобојни приврзаци (црната боја = смрт, белата = мир, црвената = војна, жолтата = злато, зелената = жито итн.). Со нив се водела и државна евиденција и статистика. Имало кипуи и со преку сто јазли. Но, во 1583 год. Католичкиот концил во Лима решил да се спалат сите кипуи „зашто се тие дело на ѓаволот, а оние што ги кријат, да се казнат“. Повеќето истражувачи на кипуите констатирале дека тие првобитно означувале бројки, а потоа биле употребувани и со друга посложена функција, сп. Kulundžić, о. с. 69–76.

7. Во непосредно соседство на Персија, во јужна Месопотамија (Сумер), биле одамна познати писмени знаци со нумерички вредности. Системот на броењето бил децимален, преплетен со хексагезималниот. За единица се употребувал еден вертикален клинописен засек, или полукружна црта отворена в лево (∇ , или $\rangle = 1$), за десет — хоризонтален клин, свртен в лево или точка ($\langle$, или $\bullet = 10$), а за 60 — еден хоризонтален клин в десно и еден вертикален ($\rangle\nabla = 60$). Во Вавилон бил измислен како броен знак за голема десетка (100) — круг ($\circ$). Познати биле знаци и за аритметички операции: хоризонтален засек в десно по еден поголем вертикален клин означува минус (на пр. $\langle\langle\downarrow\rangle\nabla\nabla = 28$), со повторување на знаци за десетки и единици до шеесет, а за броевите преку 60 се употребувал мешан систем²¹.

Вакви нумерички знаци се употребувале долго уште пред дефинитивно да се оформи графичкиот систем на клинописот. Но иако овој систем бил рано преземен во Персија и се практикувал таму со векови, народната традиција за „предметно“ и „стадно“ (групно) броење продолжувала сè до V век пред Хр., како што се гледа и од горните два расказа на Херодот. Такви случаи на традиционално народно бележење количини имало и подоцна и кај други народи, при сè што таму одамна биле познати писмени нумерички знаци и алфабетско фонетско писмо.

*

Во заклучок ќе одбележиме дека аргументацијата на Schmandt-Besserat за начинот како од бројки се развило најстарото клинописно писмо во Месопотамија е наполно убедлива. Не може да се тврди со сигурност дека и писмата што подоцна се појавиле (кинеското, во Средна Америка и др.) имале ист развој, зашто не се откриени вакви фигурки за броење. Но во принцип може слободно да се каже дека при појавата на писменоста насекаде бројките им претходеа на буквите.

---

²¹ Cf. D. E. Smith – W. J. LeVeque, „Numerals and Numeral Systems“, *Encyclopaedia Britannica*, vol. 16, 1967, 756–760.

HELMUT JENČ
(Budyšin)

K JUŽNOSERBSKIM RĚČNYM SLĚDAM WE ŁUŽISKOSERBSKEJ LITERATURJE

Kulturne styki mjez Łužiskimi Serbami a Južnymi Serbami maja dołhu tradiciju. Wone drje su byle słabše hač te Łužiskich Serbow na př. k Čecham abo k Polakam, ale je jich tola było tójšto wšelakorych, kiž sahaja wróco hač do 1. połojcy 19. lětstotka. Wobšěrny a detailěrowany přehlad wo tym je nam dał Rudolf Jenč w swojim přinošku k česći Rajka Nahtigala w l. 1957.¹ W mjenowanym přinošku so wobjednaja počahi Łužiskich Serbow k cyłej bywšej Juhosłowjanskej; při tym wšak je relatiwnje najwjetši džěl wěnowny počaham k Južnym Serbam. Předstajeja so mnohe lužiskoserbske přeložki ze serbiskeje literatury a mjezsobne wosobinske kontakty zastupjerjow wobeju narodow, kotrež su namakałe swój wuraz we wopytach tu a tam. Rěči so w R. Jenčowym přinošku dałe wo specielných zwiskach wobeju wědomostneju towarstwow, Mačicy Serbskeje w Budyšinje a Maticy Srpskeje w Novym Sadže, wo kontaktach na hudźbnym a samo sportowym polu, skónčnje wo „žoŕnje zahoritósće narodnje wědomých Serbow za bratrow na dalokim juhu, hdyž tamni so 1876 přećiwo turkowskej kwakli zběhnychu“ a wo wšelakich lužiskoserbskich literarných zjawach tuteje sympatije. Do přehlada kulturných stykow je tež zapřijate skutkowanje českeho sorabista Josefa Páty, kotryž so „wo zblizenje Južnosłowjanow k Łužiskim Serbam prócowaše“ a k tutomu zaměrej mj. dr. zdžěla originelny trojorěčny, džensa lědma hišće znaty słowničk „Kapesní slovník lužicko-česko-jihoslovanský a česko-lužický“.²

¹ Přir. Rudolf Jenč: Južnosłowjenjo a Južnosłowjanska we lužiskoserbskeje literaturje. — W: Slavistična Revija: Časopis za literarno zgodovino in jezik, Rajku Nahtigalu za osemdesetletnico. — Ljubljana, X. letnik, 1-4, 1957. — str. 315-325.

² Kapesní slovník lužicko-česko-jihoslovanský a česko-lužický / Sestavil prof. Dr. Josef Páta. V Praze 1920. Vydal Českoslužický spolek „Adolf Černý“. Vytiskla „Politika“

Za poslednje wjace hač štyri lětdžesatki po wozjewjenju R. Jenčowego přinoška wotpowědne systematiske přepytowanja njeředleža. By trjeba było jě pokročować a je wjesć hač do přitomnosće, dokelž hodža so tež za najnowši čas wuznamne kulturne aktiwity džiwojo na lužiskoserbsko-južnoserbske styki registrować. Jedyn kamušk w tutym mozaiku předstajeja na př. literarne reportaže serbskeho spisowacela Měrcina Nowaka-Njechorńskeho wo Juhosłowjanskej, publikowane 1. 1968, kotrež maja być pod specielnym rěčnym aspektom předmjet našeho pojednanja. Wosebite přispomnjenje sej tež zasłuži hakle před třomi lětami wozjewjeny na zakładze wosobinskih dožiwjenjow awtora na Balkanje napisany roman Křescana Krawca „Jónu je kónč sćerpliwosće“.³ Přehladowe hódnoćenje wšelakich zjawow tuteje kulturneje wzajemnosće za najnowši čas potajkim hišće nimamy, eksistuja jenož drobne sporadiske wuprajenja wo tym.⁴

Nas ma tu w dalšim zajimować prašenje, hač su poměrnje wobšěrne kulturne styki Łužiskich Serbow k Južnym zawostajite někajke rěčne slědy we lužiskej serbšćinje. Dokelž so we wšěch padach, wo kotrychž z fachoweje literatury abo ze swojich nazhonjenjow wěmy, faktisce jedna wo styki k Hornim Serbam, wobmjezujemy naše přepytowanje na hornjoserbšćinu. Znutřka hornjoserbšćiny so dale wobmjezujemy, a to na leksiku.

Kulturna orientacija Serbow na přikładach wulkich słowjanskich ludow bě wot časa narodneho wozrodženja w 19. lěstotku sem zwjazana z rěčneju orientaciju, t. r. z orientaciju hornjoserbskeje spisowneje rěče w jeje dalšim wuwicu na cuzych słowjanskich přikładach. Štož nastupa poměr k Čecham a k češćinje, je tuta orientacija była jara wurazna: češćina je modernu hornjoserbsku spisownu rěč w chětro sylnej měrje formowała.⁵ Druhe slawiny su porno tomu zdaloka mjenje skutkowale na

= Kapsowy słownik serbsko-češko-južnosłowjanski a českoserbski / Zestajał prof. Dr. Józef Páta. W Prahy 1920. Z nakładom Českoserb. towarstwa „Adolf Černý“. Čiść „Politiki“ = Džepni rečnik lužičko-češko-jugoslavenski i češko-lužički / Sastawio prof. Dr. Josip Páta. U Pragu 1920. Izdalo Českolužičko družstwo „Adolf Černý“. Štamparija „Politike“. — 320 str.

³ Křescan Krawc: Jónu je kónč sćerpliwosće, Wobrazy ze spowróčaneho swěta. — Ludowe Nakładnistwo Domowina, Budyšin 1997. — 216 str.

⁴ Pfir. Měrcin Völkel: Die Bedeutung der sorbisch-slawischen Beziehungen in der Geschichte der Sorben. — W: Domowina-Information 1/94. — str. 17–26; tóns.: Na wopyće pola Maticy Srpskeje. — W: rozhlad: Serbski kulturny časopis 48/1998. — str. 188–189.

⁵ Pfir. k tomu wobšěrnje najnowše žórlo Helmut Jentsch: Die Entwicklung der Lexik der obersorbischen Schriftsprache vom 18. Jahrhundert bis zum Beginn des 20.

wuwice spisowneje hornjoserbsčiny. Kajki je jeje poměr k serbochorwatšnje? Tutón problemowy kompleks móžnych rěčnych zwiskow je hač dotal absolutnje njeprěpytowy.⁶

Na spočatku moderneje hornjoserbskeje spisowneje rěče steji t. mj. Pfulowy słownik — słownik, publikowany 1866 z titulom „Łužiski Serbski słownik / Lausitzisch Wendisches Wörterbuch“, kotrehož hlowny awtor a wudawar bě Křesćan Bohuwěr Pful.⁷ Tele za sorabistiku wuznamne leksikografiske džěło bě za swój čas najwjetše swojeho razu a je hornjoserbsku leksiku přeni króc w jeje tehdy aktualnej podobje wobšěrnje kodifikowało. Wuznam džěła leži mj. dr. we tym, zo wone do dalokeje měry wobkedźbuje wulke mnóstwo w přních lětdzesatkach doby narodneho wozroźenja pod wliwom druhich slawinow nastateje leksiki a leksikaliske změny tuteje doby.⁸ Za předmjet našeho pojednanja je wažne, zo słownik so z městnami tež počahuje na južnoserbske žórła, a to ze skrótšenkamaj „S.“ abo „Srb.“, štož so w zapisu skrótšenkow wułušća jako „serbski, južnoserbski, serbisch“. Ličba słowniskich artiklow z tajkim počahom na serbšćinu wšak je jara mała: nastupa to něhdže 15 artiklow. Napadnje dale, zo so pola tutech artiklow husto jedna wo tajke, kotrež awtor Pful woznamjenja z hwězku *, štož ma rěkać, zo wón tute słownistwo namjetuje za wužiwanje w hornjoserbsčiny, na př.: *Byt** 'Wesen, Dasein, Existenz, Stand, Zustand'; *Dynja** 'Melone'; *Džej** 'Begebenheit' a pod. Z druhimi słowami: Słownistwo tuteje družiny njesłuša za čas wudaća słownika do kruteho normatiwneho wobstatka hornjoserbskeje spisowneje rěče, ale ma so po intencijach słownikarja po móžnosći hakle přiwać do tohole wobstatka.

Kaž analiza ze stejnišća džensnišeje hornjoserbskeje spisowneje rěče pokazuje, njejsu Pfulowe pospyty leksikaliskeho požčowanja za serbišćiny měte wuspěch. Doporučene słownistwo njeje so zadomiło w

---

Jahrhunderts. — Domowina-Verlag, Bautzen 1999. — 384 str. Tam je dalša literatura mjenowana.

⁶ Zwonka tutoho slědžerskeho wobłuka steji problematika starych rěčnych zwiskow mjez serbochorwatšćinu a lužiskej serbšćinu, kotrež wuchadźeja ze zhromadneho etniskeho mjena Serbow a so předpokładuja za čas do přichada Južnych a Łužiskich Serbow do jich pozdžišich sydlnskich kónčin. Wo tym přir. mj. dr. H. Schuster-Šewc: Pостоје ли језичке везе између српско-хрватског и српсколужицких језика. — W: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. — Beograd 1977. — str. 265–271; Mijo Lončarić: O istraživanju lužičkosrpsko-hrvatskih jezičnih veza. — W: Lětopis 46 (1999) 2. — str. 101–110.

⁷ Křesćan Bohuwěr Pful, pod sobuskutkowanjom Seilerja a Hórnik: Łužiski Serbski Słownik = Lausitzisch Wendisches Wörterbuch. — Budyšin: Z nakładom Maćicy Serbskeje, 1866. — Fotomechanischer Neudruck — Bautzen: Domowina-Verlag 1968.

⁸ Přir. op. cit. pod 5.

hornjoserbsčínje. Tež hewak njedadža so za pozdžiše wuwice po našim nětčišim wědženju zwěsćić žane napadne wliwy serbochorwatščiny na normu hornjoserbskeje spisowneje rěče.

Najebać tu wuprajeny negatiwny wusud, kotryž smy wobmjezowali na normatiwnu leksiku, pak hodža so namakać južnoserbske rěčne slědy we lužiskoserbskej literaturje. Namakamy je w džěłach wěstych jednotliwych spisowaćelow. Chcemy to na jednym příkladže demonstrować.

W Rudolfa Jenčowym pŕinošku z l. 1957 charakterizuje so Měrcin Nowak-Njehorński (1900–1990) jako tón „ze wšěch serbskich spisowaćelow ..., kiž najwjace wo Južnosłowjanskej a Južnosłowjanach pisaše“.⁹ Dawa so bibliografiski pŕehlad wšitkich Nowakowych publikacijow z tematiku Juhosłowjanskeje, kiž je spisowaćel napisał mjez 1928 a 1957. Su to pŕedewšěm mnohe pućowanske reportaže, wunošk wjacorych Nowakowych zajězdow do Juhosłowjanskeje, su to dale popularnowědomostne nastawki k wšelakim składnosćam — pŕi tutymaj dwěmaj genromaj so jedna wo originalnu lužiskoserbsku literaturu —, a je to na druhim boku wjetša ličba pŕełočkow z juhosłowjanskeje literatury, kaž z načasneje beletrije tak tež ze stareho ludoweho basnistwa. Do 2. swětoweje wójny napisane pućowanske reportaže su zhromadžene wušte l. 1936 jako knižka pod titulom „W caŕstwje Dušana Sylneho“.¹⁰ Za čas Měrcina Nowakoweho spisowaćelskeho skutkowanja po 1957 nimamy dotal tajki dokładny bibliografiski pŕehlad. Jako najwažniši wupłod tutoho skutkowanja po 2. swětowej wójnje džiwapo na Jugosłowjansku pak nam pŕedleži tohorunja zběrka pućowanskich reportažow w knižnej formje, a to horjeka hižo naspomnjena publikacija z l. 1968 „Mjez Wardarom a Jadránom“.¹¹

Lětsa, dnja 13. 6. 2000, wopominamy we Łužicy 100. narodniny spisowaćela a molerja Měrcina Nowaka-Njehorńskeho. Wobhladujemy naš nastawk jako pŕinošk k tutomu jubilejej. Smy sej za pŕěpytowanje jeho rěče wubrali najwobšěrnijej a najwuznamnišej swědstwje jeho počahow k Juhosłowjanskej, mjenowanej knižnej zběrce pućowanskich reportažow.

⁹ Pŕir. op. cit. pod 1, str. 324.

¹⁰ Měrcin Nowak-Njehorński: W caŕstwje Dušana Sylneho, Pućowańske wobrazki z Južneje Serbskeje. — Budyšin: Čišćał a nakładował J. Cyž. — 155 str. (Serbska ludowa knihownja, Čo. 37).

¹¹ Měrcin Nowak-Njehorński: Mjez Wardarom a Jadránom, Pućowanske wobrazki z Juhosłowjanskeje. — Budyšin: Ludowe Nakładnistwo Domowina, 1968. — 222 str. W pŕěnim džělu knihi su znowawozjewjene reportaže z l. 1936 (hl. pod 10), druhim džěł knihi wobsahuje nowe reportaže, napisane w l. 1948–1960. Naše wuhódnoćenje tuteje zběrki počahuje so jenož na jeje druhim džěł.

Nowak płaci jako rěčnje chětro individualistiski spisowaćel. Tutón individualizm so tež jewi hladajo na specielný předmjet našeje studije. Nowak trjeba w swojich reportažach z rěče kraja swojich wopytow, t. r. ze serbochorwatsčiny wupožčenu leksiku město normalnych hornjoserbskich synonymow.

Stajamy w našim scěhowacym přehledze přikładow Nowakowe leksikaliske individualizmy wotpowědnym džensnišim normatiwnym hornjoserbskim (hs.) synonymam napřečo. W spinkach přistajamy serbochorwatske leksemy, kotrež su zakład Nowakoweho požčowanja. Wužiwanje požčonkow dokumentujemy z podawanjom stronow w zběrkomaj „W carstwje Dušana Sylneho“ (= Carstwo) a „Mjez Wardarom a Jadranom“ (= Wardar):

džamija (← *džamija*): Carstwo 18, 30, 35, 40, 53, 82, 127; Wardar 119, 124, 137, 194, 202

— norm. hs.: *mošeja*

munara (← *munara*): Carstwo 30; Wardar 124, 141

— norm. hs.: *minaret*

muslman, muslmanka, muslmanski (← *musliman, muslimanka, muslimanski*): Carstwo 34, 40, 53, 60, 79, 101, 128, 138; Wardar 119, 124, 133

— norm. hs.: *mohamedan, mohamedanka, mohamedanski*; nětko tež: *muslim, muslimka, muslimski*

iguman (← *iguman*): Carstwo 57, 86, 91, 99, 111

— norm. hs.: *abt (prawosławneho klóštra)*

kaludžer (← *kaludžer*): Carstwo 88, 91

— norm. hs.: *(prawosławny) mnich*

čaršija (← *čaršija*): Carstwo 35, 123; Wardar 119, 123, 132

— norm. hs.: *torhošćo, wiki, wična štwórc*

konak (← *konak*): Carstwo 53; Wardar 215

— norm. hs.: *hospada*

han (← *han*): Carstwo 35

— norm. hs.: *korčma, hospoda*

koliba (← *koliba*): Carstwo 73

— norm. hs.: *hěta, chěžka, chalupa*

samardžija (← *samardžija*): Carstwo 36

— norm. hs.: *sedlar*

kujundžija (← *kujundžija*): Wardar 132

— norm. hs.: *zlótnik, zlótnikar*

opanki, dua. opancy (← *opanke*): Carstwo 20, 36, 47, 52, 81; Wardar 159, 197

— norm. hs.: *sandale*

dynja (← *dinja*): Carstwo 25, 36, 64, 109, 123; Wardar 146

— norm. hs.: (*cokorowa*) *melona*

rakija (← *rakija*): Carstwo 45, 87, 90, 93, 111, 137

— norm. hs.: *palenc*

ružica (← *ružica*): Wardar 217

— norm. hs.: *čerwjene wino*

skuša (← *skuša*): Wardar 153

— norm. hs.: *makrela*

sywy (← *siv*): Carstwo 83; Wardar 161, 168, 199

— norm. hs.: *šěry*

junak (← *junak*): Carstwo 84

— norm. hs.: *rjek*

wiła (← *vila*): Carstwo 77

— norm. hs.: *sonina*

Jadranske morjo, Jadran (← *Jadransko more, Jadran*): Carstwo 26, 28, 133; Wardar 127, 142, 152, 161, 177, 180, 220

— norm. hs.: *Adriatische morjo, Adrija*

Carihród (← *Carigrad*): Carstwo 59

— norm. hs.: *Istanbul, Konstantinopel*

Ličba přikładow by so móhła rozšěrić. Tež dalše literarne džěła Měrcina Nowaka-Nječornškeho z tematiku Juhosłowjanskeje bychu ničo tu wuzwoleneju zběrkow reportažow poskićile dodatny material.

M. Nowakowe leksikaliske požčonki ze serbochorwatšćiny su literarno-wuměłski srědk, kotryž powyšuje geografiski a narodno-ludowy kolorit jeho tekstow. Wone wšak su wšitke wostałe mjenje bóle jeho individualne wosebitosće a njejsu na wuwice moderneje hornjoserbskeje spisowneje rěče faktisce žadyn wuskutk měće. Jenož wuwzaćnje móžemy za nje konstatować šěrši radius wužiwanja: Požčonka *Jadranske morjo* ma tež zwonka M. Nowakowych džěłow wěstu rozšěrjenosć w serbskim pismowstwje, a wona so njeje hakle wot njeho, ale hižo trochu prjedy zawjedła do serbšćiny.¹²

¹² W hornjoserbskich słownikach je požčonka přeni króć dokumentowana w: Filip Rězak: Němsko-serbski wšowědny słownik hornjolužiskeje rěče = Deutsch-wendisches encyklopädisches Wörterbuch der oberlausitzer Sprache. — Bautzen: L. A. Donnerhak Nachf., 1920. — 1152 str. Pfir. tam.: *Adria Jadranske Morjo*.

Měrcin Nowak-Njehornski je zajimawy a swojorazny přikład rěčneje orientacije literarneje serbsčiny na cuzych přikładach slowjanskeho juha. By so wuplaćilo, přepytować tež teksty druhich lužiskoserbskich awtorow, kotřiž su pisali wo Juhosłowjanskej abo přeložowali z jeje narodnych literaturow, předewšěm za serbskeje literatury, za ewentuelnymi serbochorwatskimi a druhorěčnymi slědami. To wšak je slědźerski předmjet, kiž přesahuje wobłuk tutoho nastawka.

ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ
(Београд)

ПРИМЕРИ СРПСКОГ НАРОДНОГ ЈЕЗИКА У ПОВЕЉАМА И ИСПРАВАМА ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА

Повеље и исправе које је издао деспот Стефан Лазаревић представљају драгоцену грађу за изучавање историје српског народног језика и историје српске писмености. Њихов, у великој мери, уређен језик и стил говоре о високом степену писарске културе која се неговала у Деспотовој канцеларији. Оне су важно сведочанство о успешној и смисленој коегзистенцији српскословенског и српског народног језика која би, да је српска средњовековна држава опстала а са њом све државно-правне и културне институције, била одлучујући чинилац у неговању црквенословенске традиције с једне стране, а с друге — уобличавала би и кодификовала српски народни језик и као језик књижевности и као језик државне администрације.

У *Законским сјоменицима*¹ Стојана Новаковића налази се једанаест Деспотових повеља, од којих је једну издао као кнез а остале као деспот. Постоји неколико повеља које је издала кнегиња Милица са својим синовима Стефаном, потоњим деспотом, и Вуком. Известан број исправа Деспот је издао Дубровчанима и оне су сачуване у препису дубровачког писара Руска, који често наглашава веродостојност својих преписа речима: *та рѣско логофетъ исписахъ више пиѣно ѡ ѣ рѣчь на рѣчь изъ листа г҃на деспота стефана*.²

Деспотове повеље издате манастирима образац су краћих владарских даровница у којима је језик конституисан на два нивоа: *српскословенски* (увод, експозициони део, неки делови санкција) док је у диспозицијама углавном српски народни језик. Исправе световног

¹ *Законски сјоменици српских држава средњег века*, прикупио и уредио Стојан Новаковић, у Београду 1912.

² *Сѣаре српске ѿовеље и ѿисма*, књ. 1, први део, средно Љуб. Стојановић, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, прво одељење, књ. XIX, Српска краљевска академија, Београд — Ср. Карловци 1929, стр. 208.

карактера, а као пример могу послужити исправе везане за Дубровник (разрешнице рачуна дубровачких трговаца, писма државног или личног карактера упућена дубровачкој општини и кнезу различитим поводима), писане су, у највећој могућој мери, *српским народним језиком*. Као изванредан пример може послужити опширна Деспотова повеља о повластицама Дубровчанима.³ Поред тога што је узорак успешне употребе српског народног језика у званичном документу, ова повеља је значајна и по томе што се њен углавном исти садржај понавља два пута. Разлог је историјски јасан — српске земље биле су у то време подељене на области Лазаревића, Бранковића и Балшића⁴, који су, сваки на свом делу, били господари и владари. Недостатак централне државне власти приморао је дубровачке трговце да из прагматичних разлога — како би што безбедније трговали — затраже потврду и гаранцију не само од деспота Стефана него и од деспота Бранковића. Стога ће, пошто су добили повељу од деспота Стефана, истога децембра месеца упутити посланство у истом саставу (дубровачки властелини Марин Ристић и Матко Градић)⁵ Вуковој удовици Мари и њеним синовима Гргуру, Ђурђу и Лазару и од ње и њених синова добити садржајно исту повељу која им гарантује трговачке повластице.

Потпуна језичка анализа Деспотових повеља и исправа захтевала би детаљно конфронтирање српкословенских и српских народних елемената у језику (фонетика, морфологија, синтакса, лексика) уз истицање свих важних чинилаца у оквиру једног и другог језичког узуса, као и њихова узајамна прожимања. Међутим, циљ овога рада је да, макар у назнакама, укаже само на примере српског народног језика (неке фонетске, морфолошко-синтаксичке, творбене и лексичке појаве) које говоре о тенденцијама и превирањима у српском народном језику који, у званичним, државно-правним документима, равноправно наступа са српкословенским језиком, а понекад има и превагу над њим.⁶

³ *Законски споменници...*, стр. 218–221; *Старе српске повеље и писма*, стр. 200–204.

⁴ *Историја српског народа*, II, Београд 1982, стр. 87.

⁵ *Законски споменници...*, стр. 218–225.

⁶ Правописна питања у Деспотовим повељама делимично су обрађена у радовима: Г. Јовановић, *О повељи десиоша Стефана Лазаревића манастирима Тисмани и Водици из 1406. године*, Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 19, Београд 1989, стр. 53–58; Г. Јовановић, *О повељи десиоша Стефана Лазаревића лаври св. Аћанасија из 1414/1415. године*, Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 28/1, Београд 1999, стр. 155–163.

Фонетске појаве

У оквиру фонетских појава пада у очи предлог и префикс оу(8) уместо вь. Наравно да доследности нема, али је тенденција очигледна:

оу наивлижнѣмь мѣстоу (ЗС, 219), оу земли царства ми (ЗС, 752), оу проию (ЗС, 458), 8 сел8 (СП, 202), 8 приморѣ8 (СП, 202), 8 новш^м врьд8 (СП, 202);

да оудавотаю цю имь рѣкоу (ЗС, 466), да оудавла оу монастырѣ (ЗС, 500), цю имь 8зме (СП, 202), цю имь се 8краде (СП, 202).

Штокавске фонеме њ, њ исказане су секвенцама: г + њ, г + џ, г + ю, к + џ: прѣгнѣ тога (ЗС, 221), сь вьсеми мегџами (ЗС, 465), да погю (ЗС, 500); да имь околина плаакџа (ЗС, 219).

Морфолошко-синтаксичке појаве

У именичкој деklinацији, нпр. у лок. сг., уочљиве су иновације у падежним наставцима у односу на српскословенску ситуацију:

на ... соудоу (ЗС, 220), оу ... мѣстоу (ЗС, 219); 8 сел8 (СП, 202), 8 новш^м врьд8 (СП, 202).

Срећу се стари заменички енклитички облици у дативу множине ни, ви:

и не всташе ни дльжни (СП, 233), да ви је 8 знание (СП, 232), и сю ви книг8 8дахь по момь члѣвк8 (СП, 233).

Заменица кьто јавља се у лику тко: ако ви тко (СП, 231), тко ви ... видѣль (СП, 233).

У конјугацији се такође примећују иновативне промене у корист српског народног језика:

сихь вьсѣхь молимь именемь господа (1. л. сг. през., ЗС, 462), давамь ви знати (1. л. сг. през., СП, 230), тьзи да зигѣ (= зида) града (3. л. сг. през., ЗС, 220), цю имь 8зме (3. л. сг. през., СП, 202), цю имь се 8краде (3. л. сг. през., СП, 202), пишемь вашем8 племенств8 (1. л. пл. през., СП, 233), да знате мои доври приателе (2. л. пл. през., СП, 208), коуде идоу доубровчане (3. л. пл. през., ЗС, 219), кога покрад8 8 сел8 (3. л. пл. през., СП, 202), тези законе да имаю (3. л. пл. през., ЗС, 218).

Од синтаксичких појава треба скренути пажњу на ред речи у реченици (могуће да је у вези са енклитичким облицима):

што се кѣ давати (ЗС, 500), шта то је и до сьде било (ЗС, 465), како што имь соу били записали (ЗС, 218), што имь соу биле метѣ (ЗС, 461).

Творба речи

У оквиру творбе речи треба истаћи веома фреквентну појаву партикула *-зи, -и*, које се ослањају на разне заменичке и прилошке облике:

тези законе да имаю (ЗС, 218), и *одь онехзи свѣдохъ* (ЗС, 219), *тѣзи законъ да је* (СП, 202), *прѣдъ онемизи соудѣями* (ЗС, 219), и *оногази конѣ* (ЗС, 219), *кои соу ондези* (ЗС, 219), *такози и напруѣда да имъ еѣ* (СП, 202); *ономоуи коню* (ЗС, 219), *за оногаи конѣ* (ЗС, 219).

Лексика

Лексика у Деспотовим документима заслужује сваку пажњу. Навешћу само неке лексеме које су својим ликом (потребна је, наравно, озбиљна семантичко-синтаксичка анализа) народне провенијенције:

ако: *ако се оучини коѣ прѣ* (ЗС, 218), *јерѣ, јерѣ: јерѣ ми је платилъ все* (СП, 199), *јерѣ ни сѣ... послоужили* (СП, 233), *како цо (= као што): како цо сѣ имали* (СП, 201), *кои годе (= који год): и кои годе доуѣровчанинъ иде* (ЗС, 219), *напруѣда: такози и напруѣда да им еѣ* (СП, 202), *нища: не всташе ни дљжни нища* (СП, 233), *пруѣгте: како си сѣ имали и прѣгте* (СП, 201), *пруѣгте тога* (ЗС, 221).

Вреди споменути још покоју лексему а навешћу само две:

дрѣво у значењу 'брод, лађа': а ако се развије *дрѣво доуѣровъчко оу приморјоу* (ЗС, 220) и куртоазна формула у обраћању уз употребу речи *племенство: пишемо вашемѣ племенствѣ* (СП, 233).

Закључак би био следећи: целовита и свеобухватна језичка обрада и анализа Деспотових повеља и исправа била би драгоцен допринос историји српског језика, а нарочито историјској дијалектологији, и попунила би многе празнине у овим областима.

СКРАЋЕНИЦЕ

Извори:

ЗС — *Законски сѣоменици српских држава средњег века*, прикупио и уредио Стојан Новаковић, у Београду 1912.

СП — *Старе српске њовеље и њисма*, књ. I, први део, средно Љуб. Стојановић, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, прво одељење, књ. XIX, Српска краљевска академија, Београд — Ср. Карловци 1929.

Из ових извора коришћени су подаци из следећих повеља и исправа:

- 1) Кнез Стефан Лазаревић с мајком Милицом и братом Вуком, око 1392, даје манастиру Хиландару цркву у Ибру и неколико села, ЗС, стр. 458–459.
- 2) Деспот Стефан, 1405, децембра 2, потврђује Дубровчанима њихове повластице, ЗС, стр. 218–221.

- 3) Деспот Стефан, 1405, даје села и повластице манастиру Пречисте Богородице на Тисменој и манастиру великог Андонија на Водици у Румунији, ЗС, стр. 752–753.
- 4) Деспот Стефан Лазаревић, 1405, наређује да се Хиландару даје сваке године 100 литара сребра из Новог Брда, ЗС, стр. 462–463.
- 5) Деспот Стефан Лазаревић, 1405, с мајком Евђенијом и с властелом даје деспотици Евпраксији ... село Јабучје у Левачкој жупи..., ЗС, стр. 461–462.
- 6) Деспот Стефан Лазаревић, 8. јуна 1411, индикта IV, даје села и установљава адрфате манастиру Хиландару, ЗС, стр. 465–467.
- 7) Деспот Стефан, 1427, јануара 20, индикта V, даје лаври Св. Атанасија на Светој Гори и уговара с њом себи посмртне помене, ЗС, стр. 500–501.
- 8) Деспот Стефан потврђује повеље о трговини својих претходника, 1405, 2. децембра у Борчу, СП, стр. 200–204.
- 9) Деспот Стефан исто истоме, 1405, 2. октобра на Расини, СП, стр. 199.
- 10) Деспот Стефан, Разрешница рачуна Бартула Маринчетића и Симка Станишића, 1411, 28. маја у Новом Брду, СП, стр. 208.
- 11) Деспот Стефан, Разрешница рачуна Бенка Гундулића, 1422, 10. октобра у Сребрним, СП, стр. 230–231.
- 12) Деспот Стефан, Наређује цариницима да учине Бенку неку исплату, и разрешница рачуна Бенка и брата му Федерика, 1423, јануара 1, СП, стр. 230–231.
- 13) Деспот Стефан, Разрешница рачуна Вукше Мишетића и браће му, 1425, новембра 21, у Павловцима, СП, стр. 232–233.

МИОДРАГ ЈОВАНОВИЋ
(Никшић)

ГЛАС Х У ПАШТРОВСКОМ ГОВОРУ

1. У науци о језику, у вези са гласом *x* у говору Паштровића (области између Бабина Вира — нешто источније од Будве — и Кунфина — на граници Паштровића и Спича, источније од Петровца на Мору и Буљарице) налазимо двије помало супротне констатације: прва, „овом дијалекту глас *x* је непознат“¹, „консонант /*x*/ доследно је уклоњен из фонолошког система ... зев који је настао губљењем /*x*/ уклоњен је уметањем /*v*/ (с'нава, 'сова, к'рува); у иницијалној позицији /*x*/ је изгубљено без икакве замене ('ра:на, 'ита:р), док се на крају речи место /*x*/ среће /*f*/ или /*k*/ (г'ријеф, г'луф; к'ра:ва:к, по:'зок)“² и друга, „да се *x* чује чак до Бара и Скадра“³, коју је изрекао Вук Стефановић Караџић након што је обишао Боку, Паштровиће, Црмницу, Ријечку и Катунску нахију. А Радосав Бошковић у својој познатој расправи „О природи, развиту и заменицима гласа *x* у говорима Црне Горе“⁴ и не помиње паштровски говор — сматрајући га, вјероватно, у том тренутку, недовољно испитаним. Знајући за овакве прилике, на терену смо, од типичних говорника паштровског говора, пратили судбину овога гласа у различитим позицијама у ријечи, а на основу нађеног стања доносили смо и неке закључке.

¹ Радомир Алексић, *Извештај о говорима Паштровића*, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића VI, Београд 1939, 18.

² Драгољуб Петровић, *Режсвићи*, Фонолошки описи, АНУБиХ, Посебна издања, књига LV, Одјељење друштвених наука, књига 9, Сарајево 1981, 528.

³ Вук Стефановић Караџић, *Српске народне њословице*, Предговор, Просвета, Београд 1969, 18.

⁴ Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, ЦАНУ, Титоград 1978, 7-22.

Иницијална позиција

2. Примјери без гласа х:

е, па ја *дђу*, *дђемо*; *ајдемо*, *ајде*, то је добро; *пй(ј)мо* *кафу* и *ајде*; имали смо *лѣба*; *дђе* тобож да *пйшӯ*; и њи су исто *ајсѣли*; ки до *Ерџег-Нѡвѡга*; слабо ма *ајде* држи; мајка *ође* да идѣ; она је била *йшра*; *иљаду* *лйрѡ* талијанскија; неко великѡ *ајшѣње*; идемо па нека *ајсѣ*; *дђу* да се *чӯван*; *ајде* помало запит(к)ујте; из Тифта из *Ерџег-Нѡвѡга*; *сѣ(д)нуо* у *лад*; *ајдемо* ми у Бјудву; двјеста педесѣ *иљадѣ*⁵; знаш *ладно* тамо; *ајде* ти; *ајде* помѡзи ми; *ођеш* ли читат је; обука *лйјепу* *аљну*; не *ћѡк* ја то *нйкъад*; *ођу* ли ви *казѡт*; била добра *раѡна*; бйра коју *дђеш*; *дђасмо* се утопй(ти); овйја што су *ајсѣли*; *ајдук* је то прѡви; по *иљаду* *кйла*; ја не *знѡн* *ођѣ* ли; *ладно* добро; *ајка* се грднѡ дйгла; три *ѣкшѡра* землѣ; пѡшлѣ у *ајдуке*.

2.1. Примјери са гласом х:

прѡво пре *хошѣл*; бѡгоми у *Хрѡвацкӯ*; *храѡна* је била добра; ного ће се *Хрѡвацкѡ* одвојит; плѡтимо и *хошѣл*; ондѡ ни укйнӯше *храѡну*; па смо ону *храѡну* стѡ(в)љѡли; ђе је онај *хошѣл*; доносиѡ је *храѡну* из Бјудвѣ; ладнѣ он бѡгами *храѡнѣ*; ја ћу те водй(ти) у *хошѣл*; повѣли не у *хошѣл*; прѡла и миѣсйла *хлѣб*; ишли у *Хрѡвацкӯ*; о(н) је *Хрѡвѡш*; нѡрднй *херѡј*; на ѡстрво *Хавѡје*, *Хавѡје*⁵; то је *хаѡс* бйѡ; ѣ, *Хавѡје* — тӯ ми ймамо до-ста землѣ; ђе је сѡд овај *хошѣл*; исто *хѡдници*; ймѡ срѣдинѡ(м) *хѡд-нйк*; да се бранѣ о(д) *Хрѡвѡша*; мѡгѡ сѡ(м) да *хѡдѡ(м)* добро; завјѣт *Хрйстѡвѣ* вјѣрѣ; бйли све наши *Херџѣгофѡци*; ко из *хѣлйкѡйшѣра*; вјѣ-ровѡт у *Хрйстѡа*; нѣма је(д)нога *храѡша*; онѡкѡ *хисѣрично*.

2.2. Наведени примјери са изговореним гласом х — иако на први поглед бројни — ипак не потврђују његову стабилност у овој позицији — ми смо овдје пренијели углавном све случајеве са изговореним иницијалним х које смо забиљежили у Паштровићима, а требало би много више простора да се наведу сви примјери у којима се овај глас не изговара, а имамо их у снимљеном материјалу. Потпуно је, наиме, јасно зашто је у једној туристичкој области, као што су Паштровићи, х постојан у ријечима *хѡшел*, *Хавѡји*, а можда, због честе употребе у новије вријеме, и ријечи *Хрѡвѡш* и *Хрѡвѡшкѡ*. Х се, међутим, скоро досљедно чува у лексеми *храна* — у том правцу било би интересантно погледати прилике у левачком говору — у којему се овај глас у међусобном саобраћању код Левчана скоро никако не чује — гдје је у ре-

⁵ Тако се у новије вријеме зове највеће острво на црногорској обали — припада Паштровићима, који тамо имају своје посједе, а старопаштровски назив острва је Шкољ.

лативно малом броју примјера са изговореним *x* процентуално највише у различитим морфолошким реализацијама ријечи *храна*⁶.

3. У овом говору нема потврда да се иницијално *x* замјењује неким другим гласом. Изузетак је *x* у групи *xī-* (првобитна група *xĥ-*) која, мада не посебно често, може да гласи *kĥ-* (*kī-*):

џни нѣсѹ *kĥĕли*; на овѣ спѡменѣк *kĥāwāxū*; *kĥĕо* је да се досѣлѣ; *kĥāше* рѣкнѹт ки вѡ; оѡо сѡ^а *kĥīwо*; све је *kĥĕло* би дѡбро; она нѣе *kĥĕла*; баш сѡ^а(м) *kīīwо*; ако бѹдѣ *kīīwо*; не би(*x*) *kīīwо* да идѣн.

Ипак, у међусобним разговорима типичних Паштровића превладавају форме без гласа *x*:

баш *ĥwо* да одмѡрѣм; *ĥĕла* је је(д)на ѣвѡјка; *ĥĕла* је да ми кѡжѣ; кѡ^а(д) *ĥāw* прѡћи; кѡ^а(д) *ĥāk* у планине; *ĥāсмо* крѣпѡт ѡ(д) глѡди; нѣ *ĥāше* се нѣкѡ^а(д) ожѣнѣти; нѣ *ĥāk* се промиѣнѣ(ти); као нѣкѣзи *ĥĕли*; ко је *ĥwо* водѣ; у Ђѣнѡше *ĥā* зимовѡ(ти); па *ĥāw* они Србијѡнци; нѣе *ĥwо* дѡт; овѣзи *ĥĕли* дѡт; *ĥāше* покѡјнѡ Вѣде; ко је *ĥīwо* мѡгѡ је; нѣсѹ *ĥĕли* кажѣвѡт; нѣе *ĥĕла* ни за жѣвѹ глѡву; како је *ĥījo* да не заѣбѣ; нѣ *ĥāk* јѡ тѡ нѣкѡ^ад; мѣне се *ĥāше* нѡĥ нѣшто; јѡ *ĥā(x)* пѡĥ; нѣе *ĥwо* да се врѡĥѣ; ѡ(н)дѡке *ĥĕла* да шѣлѣн.

Необични су асимиловани облици *xĥ-* > *shĥ-*: нѣсѡ^а(м) *shĥĕла*; јѡ се не *shĥā(x)* нѣкѡ^а(д) досѣлѣт; а још необичнији *xī-* > *sī-*: о(н) је *sīīwо* да се жѣнѣ.

3.1. Могуће је да су процеси *x-* > *k-* > $\emptyset$ у овим групама, у паштровском говору, текли паралелно. Мирослав Николић, на основу материјала изложеног за говоре србијанског Полимља, каже — „из многобројности примјера са *shĥe-* ← *xīwĥ-* може се закључити да је губљење *x* у говору Срба млађе од јекавског јотовања“⁷. Може ли се онда за говор Паштровића, на основу нашег материјала, управо супротно тврдити: да је јекавско јотовање млађе од губљења почетног *x*. У источноцрногорским говорима — по односу примјера једног према другом замјенику — дѡ се са сигурношћу утврдити да се замјена (*x* > *k*) вршила једновремено с процесом најмлађег јотовања⁸. С обзиром на то да у Паштровићима готово немамо *xī-* > *shĥ-*, што га разликује од југоисточних ијекавских говора у којима је таква замјена обична, јасно је зашто немамо ни *xī-* > *sī-*: „према овоме *shĥ-* — неком повратном снагом аналогѣје (испор. *гостѣѣѣѣ* : *гѡшĥен*, *чѡ^асѣѣѣѣ* : *чѡ-*

⁶ Радоје Симић, *Левачки говор*, СДЗБ XIX, Београд 1972, 114–115.

⁷ Мирослав Николић, *Говори србијанског Полимља*, СДЗБ XXXVII, Београд 1991, 279.

⁸ Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекатѣ*, Библиотека ЈФ V, Београд 1935, 47.

шћен, крсѣиѣи : *кршћен*) код истих представника у мушком роду глаголског придева редовно се чује *сѣи*⁹.

4. X у групи *хв*-:

Његова судбина је, како у иницијалној тако и у медијалној позицији, различита — зависно од тога да ли припада *хвал*- или *хваи*-основама.

Код основа *хвал*- *хв*-, без изузетка, даје *ф*:

фāлā ти; немō(ј)те *зафāљāи* ништа; помāжy Богу *фāла*; *фāла* Бџе; *фāлā* ти, *фāлā* ти; ја *зафāли* њима; свāки је *фāлиwо* жѣнскy; да се *фāлиwо*, па дабме *фāла* Бџу; да ми *фāлимо* њй(х).

Код основа *хваи*- напоредо се изговарају *ф* и *в*:

ф: тy га *уфāишwо*; што су го(д) *уфāишли* Талијани; грозница ме *фāишā*; *ирифāишйе* ве Њѣмци; ми га *ирифāишисмо*; и *ирифāишисе* не; мџете бит *уфāћени*; биwо је *уфāишwо* бџлијес(т) минйерскy; *фāишāла* вџло^ве; чѣкā да нѣшто *уфāишин*; *фāишā* ли овџ; је ли што *уфāћено*; *ирифāиши* краљицу и овѣ; Талијани ће ме *уфāиши*; и њик *уфāишили*; да ике *ирифāишин*; *уфāиши* прāвљāц, *уфāишwо* је вѣћ;

в: она Мйлица *увāиши* ке; зубљāца од седљан-осљан кйлā *увāиши*; *увāишйе* не и гџто^во; да нас не *увāишē*; да га *увāиши*; кџл(и)кога је мйша *увāишила*; дџста у трапулу *увāишwо*; бџгами је он дџста *увāишwо*; само на двџр *увāиши*; није *увāишwо*; овй те *вāишāју*; *увāиши* ке.

Напоредност *ф/в* < *хв*- (основа *хваи*-) обична је на цијелој територији Паштровића — и код истог говорника. Ова факултативност, дакле, стоји насупрот обавезности употребе *ф* код основа *хвал*- (у неким сродним говорима су и код ових основа обична колебања *в/ф*¹⁰).

4.1. Глагол *схваишии* у Паштровићима гласи *сваишии* (појава је много шире распрострањености):

да не би *свāишwо*; *свāишwо* је; *свāиши* ме; Бџо би мџгџ *свāишии*; попричāмо да он *свāиши*.

Медијална позиција

5. Примјери са изговореним гласом *х*:

крџ Катyнскy *нāхију*; на ови спџменик *кћāвāху*; у кyхињу на оне вѣликѣ сандyке; Њѣмци су тџ *иредухйирили*; *ире(џ)хџ(џ)ница* Талијанā; оћеш ли имāt *усйјѣха*; у два *мāха* тāкџ питају; јѣдљан из *Грāхова*; мало *јyхē* чџрбйцѣ; бyдѣ код *иайријārха*; мй смо имāли дсљан *иарохй-*

⁹ Исто, 47.

¹⁰ Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокайунски и љешански говори*, СДЗб XV, Београд 1965, 123; Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗб IX, Београд 1940, 295.

jā; у зѣ^а(д)њи *ībōxōd*; Љешанскā *nāxīja*; о(д) тија *īrīxōdā*; *īīxō* съ^а(м) одговāра; да *oxrābrī* кѹкавицу; другојаче у *sāхране*; то су *īарохīје* Пра̀сквица и Тѹдоровићи; логор у *Глѹхї* Дб.

6. Глас х је у овој позицији сразмјерно најчешћи у облицима придјевске присвојне замјенице *њихов*, -а, -о:

гд̄ре је *њихово*; пет стд̄тїнь^а *њиховиџи*; ш *њиховē* кѹћē се могло вїдје(ти); нā крај *њиховē* ујчевїнē; чѹвā *њихову* стд̄ку; по *њиховїн* да зовѹ; ђе је *њихов* фр̄днт; ўзели *њихове* пѹшке; на *њихов* језїк;

... који алтернира са фонетским ликовима са *г* умјесто *х*. Штавише, они су у нашем говору много обичнији — оvdје наводимо само мали број од укупно забиљежених примјера:

онāмо ђе је *њйгова* вд̄а; *њйгово* брā(т)ство; нїе бїло авїднā на *њйгови*; нїѣсь^а(м) волїо ни *њйх* ни *њйгово*; овд̄ је бїло *њйгов* дд̄говор; тд̄ је бїло *њйгов* жандāр; *њйгов* чд̄јак; пд̄слāли *њйгову* патрdлу; бїли смо на *њйгове* лд̄горе; фамѣље и *њйгове* симпатїзēре; долāзили у *њйгову* кѹћу.

6.1. Примјер *њйгов*, -а, -о..., јесте у паштровском говору усањен, али због степена његове учесталости у међусобном саобраћању Паштровића заслужује посебну пажњу. Није једноставно установити одакле овај помало асистемски облик: „да ли је то просто лексичка позајмица из сусједног грбаљског или маинског говора (преко честих додира на будванској пијаци)“¹¹? Доиста, у маинском говору „место *х* у средини речи стоји *г*: *мāђега*, *орāга*, *бјѣгѹ*, *лд̄мја* *огу*, *ра^ађа* *огу*“¹². Може ли се утицај маинског и грбаљског говора претпоставити само за једну лексему — и то купљену са „будванске пијаце“? Зашто се глас *г* не јавља и у другим сличним међувокалским позицијама — ту су у паштровском говору сасвим други замјеници и другачија судбина гласа *х*. „Јасно је у којим се приликама данас јавља глас *г* као заменик старијех *х*; јасно је да то вреди само за именице и то само за оне код којих глас *х* у системи облика стоји у различитој фонетској позицији“¹³. Паштровско *њйгов* не припада, дакле, ни овој категорији и не може се, чини се, објаснити само фонетским чиниоцима — у том случају би се у историјском развоју паштровског *х* морала претпоставити и нека етапа појачане артикулације овога гласа, што је увијек предуслов преласка у *г*. Таква би тенденција морала бити по-

¹¹ Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекатї*, СДЗб XVIII, Београд 1969, 170, фус. 95.

¹² Радомир Алексић, *Извештај о маинском и сиччанском говору у Црногорском ѱриморју*, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића VII, Београд 1940, 37.

¹³ Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расїраве, О ѱироди, развїику и заменицима гласа х у говорима Црне Горе*, 10.

домáĥē хрāнē; и оне бŭве тāмо; ја жĭвĭн без дувāна; мāvāли ни да свр-
нēмо; они су имāли неке зāливе хрāнē, глувāрĭ тŭдије;

j: снāја и два унŭка; āждаја дгромнā; пѹчео сь^а(м) кĭјāйĭ.

Глас *v*, умјесто старог *x*, јавља се, како се из материјала види, већином на мјесту гдје би се као прелазни глас — послѣ губљења *x* — и очекивао. И не само тада: облици са *v*, а рјеђе и са *j*, чују се и у примјерима гдје се *x* у основном облику налазило на крају ријечи, а у парадигми и сродним облицима у средини — тип: *сиромах, орах* > *сиромава, орава*.

7.1. Приказ паштровског медијалног *x* није далеко од црмничког: „најчешћи су облици са губљењем *x* без прелазног консонанта, затим долазе облици са *v* односно *j*, а најређе је *x*“¹⁴. У црмничком се само изузетно јавља и *φ*, које у паштровском говору није потврђено. У црмничкој лексеми *гревоѡĥē* паштровски говор, заједно са средњокатунско-љешанским говором¹⁵, не уклања хијат. Паштровски говор, и од црмничког и од средњокатунско-љешанског, удаљава облик придјевске присвојне замјенице њĭгов.

Финална позиција

8. Ван категорије њĭх/*ix* — посебно њĭх — мало је примјера са изговореним *x*:

не бĭх мѹгла тѹ; стāвĭ у ĭлѣх; мāло ŭља у ĭлѣх; до врх Челѹбрда; игрāли шāх; Пāvле ĭаĭријāрх.

Категорија њĭх/*ix*:

не рādĭ се испо(д) њĭх; а нико о(д) њĭх нēмā; прāтиѹ њĭх; једь^{вн} Инглѣз, двā њĭх; дĭже испо(д) њĭх; тāмо не чѣкā сѣдь^{вн} њĭх; нĭсь^а(м) волĭѹ ни њĭх ни њĭгово; остāни тŭ кѹ(д) њĭх; а мĭ идѣмо споре(д) њĭх; њĭх је остāло три-четĭри; ја сь^а(м) се раздвоĭѹ о(д) њĭх; преко њĭх шĭљā; дѹбĭѹ ја о(д) њĭх решѣње;

нѣколико *ix* је бĭло тŭнāк; мāло *ix* је остāло.

Примјери са *x* заиста представљају мали проценат из укупне грађе са терена. У паштровском говору су овакви облици необични, а умјесто њĭх као дублети употребљавају се форме у којима се глас *x* губи или замјењује гласом *k* (само изузетно, у лексички ограниченом броју случајева, његов замјеник је глас *φ*). Примјере са пропуштањем изговора систематизовали смо по одређеним групама: прилог *одмах*, типичне именице, предлози, аорист, замјеница у облику генитива и акузатива множине њĭх. На исти начин указује се и на супституанте,

¹⁴ Бранко Милетић, *Црмнички говор*, 286.

¹⁵ Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, 122.

с тим што се дају примјери и за генитив множине именице, придјева и придјевских замјеница као морфолошке категорије у којима се, поред облика са простим губљењем гласа *x* (њих је, наравно, највише), јављају и облици са супституантом *k*. Поред тога, уз аорист, даје се и понеки облик имперфекта. На издвојеном мјесту, због неких посебности, посматра се генитив и акузатив енклитичког облика личних замјеница 3. лица множине.

8.1. Примјери са испуштањем гласа *x*:

то је *тун ђдма*; течē *ђдма* из брда; стрѣјелѧни *ђдма*; није *мђгђ сиромѡа*; *ђдма* дѣгђ се; *ђдма* се зѧрати; бѣј сѡ(м) на *вр онђгѧ* брда; со *вр* оне гла(в)ѣцѣ; *вр* онђгѧ, *вр* оне кртђлѣ; *ѡвр* свега *оѡгѧ*; *сѣрѧ* ме да ће све *ѣѡ* пђнијет; на *вр* ѣе је они резерв(о)ѧр; *ѡвр* онога брда; на *вр* Илијина брда; он *сиромѡа* сѣдѣ; дђбѡвр једѡн мђмѡк *сиромѡа*; остѧ у пећѣну *сиромѡа*; једѡ(н) *сиромѡа* говђраше; нѧстаде ту *смѣе*; јѣс у једѡ(н) *мѧ* помѧло; тђ је вѣлики *грѣе*; а што ћу *сиромѡа*;

јѧ би волѣѡ; кѡ(д) *би* *јѧ* причѧла; не *би* *јѧ*; *јѧ* не *би* ђѣ бѣѡ; више *би* волѣѡ; *рѣко* за онђгѧ; не *јѧ* *рѣко* бђгами; *рѣко* мђ(ж)еш је прекрстѣт; *крѣѧ* о(д) глади; *рѣко* тѡ(ј) не умѣје; *искђчи* ко(д) њѣ; за њѣ су убили неколико Брѧ(ј)ѣѧ; исто и њѣ сѡ; шес(т)-сѣдѡ(м) њѣ; а бѣли њѣ онѣзи; *искђчи* ко(д) њѣ; између мѣне и њѣ; *јѧ* сѡ(м) га прѣниѡ на њѣ; покѡпи ке све њѣ; *испре(д)* њѣ трѧ; у њѣ стѧ(в)љају кукуруѡзно брѧшно; да мѣ фѧлѣмо њѣ.

8.2. Супституанти:

што бик вѣше; *ја* бик имѧла; не бик њѣкѡд; *јѧ* звѧк Јђва; кѡ(д) *ѣѧк* у планине; нѣ *ѣѧк* се промијѣнѣ(ти); Рѣсто ми је стрѣц *рѣкок*; *јѧ* нђсѧк је(д)ну дѣку; ђбишђ *рѣкок* и Југослѧвију; *јѧ* ђђок у Италију; *остѣѧђок* *јѧ* тѡ; *јѧ* ти *рѣкок*; *скѧѧк* кѣ мѧнит; замѧло се *изгубѣк*; *звѧк* га да дђѣ; што није дошђ *рѣкок*; њѣсѡн одѣѡ по нѧ(ђ)нѣѧк; рѧзбоље се од *очѣк*; сѣдѡн *ѣевђѧк*^ак; *очѣк* ми којима глѣдѧн; *очѣк* ми оѡ ви прѧво кажѡјен; до бѣзу *Кѡѡѧч*^ак; оѡ дуѡѧа и онѣѧк кѧртѣѧ; бѣло сѣгѡр *Бѣѣѧѧк*; *Мѣѡроѣѧѧк*; ониѧ *ѣѡвђ*^ак; пѣсѣ(т) онѣѧк Еврѣѧ; ѣмѧ *сѣвѧрѣк*; бѣло дђста ѡѡдѣк; а *уѣѣк* овѧкђ си мђгђ да бѧчѧш; из дђста *сѣвѧрѣк*, и ђни ѡѣк, и ђни ѡѣк; па *јѧ* уж ѡѣк; ѡѣк је нестѧло дђста; сѣдѡн ѡѣк; нѣмѧ за ѡѣк; ѡѣк је нѧрђд пѧзиѡ; примѧн плѧту о(д) ѡѣк; ку(д) ћу *јѧ* ѡѣк да стѧ(в)ѣн; нѣћу се одвѧѧт о(д) ѡѣк; што сѡ(м) го(д) чѡо о(д) ѡѣк; он је молѣѡ ѡѣк; да те вђђѣн кђ(д) ѡѣк.

Немамо, дакле, потврда за прелазак у други глас, код именица са основом на *x* — овај глас у таквим случајевима, како се види из бројних примјера, углавном нестaje без замјеника. Код неких придјева, међутим, поред обичног *v*, спорадично се биљеже и примјери са *x > ѣ* на крају ријечи:

глуф је на дѣсно ўво; глуф је, нїшта вала не чўје; суф ки гра̀на; још није суф.

Овдје је вјероватно у питању резултат обезвучавања *в* на крају ријечи (појава позната говору Паштровића). Код много обичнијих примјера *глув*, *сув* и сл., глас *в* дошао је у номинатив једине умјесто *х* на крају ријечи из других падежа — из медијалне позиције у којој је *х*, иза *у*, прелазило у *в*.

9. Енклитички облик генитива и акузатива 3. л. множине личних замјеница

а) У т. 8 наведена су неколика за паштровски говор нетипична примјера са изговарањем финалног *х*;

б) *х > ø* (појаву врло често прати протетичко *ј*):

йм̄а *и* пу̀но; зна̀ш *и* ти; а ов̄и *и* је п̄слије слѝстио; да *и* пред̄ан; кун̄е(м) *и* Б̄дгон;

йм̄а *ји* св̄ућ; да *ји* стр̄ијељају; да *ји* пом̄ен̄е; м̄и смо *ји* вод̄или; пред̄ај *ји* та̀мо дру̀гима; ђе су *ји* чвр̄сто држа̀ли; б̄дгами *ји* он д̄оста ув̄атио; ђ̄а(в)оли *ји* зна̀ли;

в) *х > к*:

к̄ол(и)ко *ик* м̄и ймамо; па *ик* извод̄или; било *ик* је у Б̄ј̄елов̄ар; ђ̄ели су *ик* угра̀би(ти); уфа̀тили *ик* у чу̀вање; прӣе то̀га у(х)а̀псили *ик*; ч̄удо *ик* је б̄ило; па *ик* извод̄или; тр̄еба̄ *ик* у Б̄̄ар; с̄ь^а(д) *ик* кол(и)ко-то̀лико пр̄аве; да не би *ик* обру̀ка̀ли; ид̄е *ик* о̀вамо или не ид̄е *ји*;

г) умјесто *х* партикула *ке*:

питају *ике* св̄аки д̄ь̄ан; йма̀мо *ике* м̄и ја̀дан — кол(и)ко *ике* йма̀мо у Ср̀бију; по три пу̀(т) *ике* на д̄ь̄ан му̀зи; Гр̄б̄љ̄ани *ике* л̄ом̄е; д̄о̀нӣесмо *ике* та̀мо; нӣесу *ике* нап̄а̀дали; б̄оље позна̀еш *ике* Ил̄ину ж̄ѣну и Кр̄стову ж̄ѣну; ја с̄ь^а(м) *ике* гл̄еда̀; кол(и)ко *ике* ја позна̀је(м); ид̄ен та̀мо да *ике* прифа̀тин; м̄и смо *ике* зароб̄или; те бр̄дове тр̄еба̄ неко да држ̄и — и да *ике* чу̀ва̀; ја с̄ь^а(м) пош̄о у см̄рт само да *ике* не оста̀(в)й̄м њ̄ик; мада с̄ь^а(м) *ике* све зна̀ва̀ али с̄ь^а(м) *ике* позабор̄авио; йма̀ *ике* по Па̀штровӣћа; прев̄арили *ике* на б̄ерзу; на̀ши спров̄ели *ике* преко Гор̄е па̀штрофск̄е; оп̄ь̄анци на й̄сто м̄јесто ђе с̄ь^а(м) *ике* оста̀(в)ио; пов̄едосмо *ике* св̄е; јесу ти здра̀ве нер̄анце — нӣесь^а(м) *ике* погл̄еда̀ла; йма̀ сиром̄ашнија̀ д̄оста — к̄ь^а(д) *ике* чо̀јек вӣди; изв̄ели су *ике* и стр̄ијеља̀ли су *ик*.

10. Нема дилеме: *ке* је у овим примјерима партикула. На друга̀чија размишљања могао би навести фонетски лик *ик* — такође, вид̄јели смо, чест — на који се, како на први поглед изгледа, једноставно додавало *е*, које се тада евентуално може сматрати и покретним вокалом. У материјалу из паштровског говора, међутим, нема валидних

чињеница којима би се могла одбранили оваква претпоставка. Напредо су у Паштровићима, изгледа, текла два процеса: први, гдје је нестало *x*; и други, гдје је *x* прелазило у *k*. Оба фонетска лика (*j*)и и *ик* и данас су обични. Поред тога, чини се да је енклиза, као неакцентовани дио говорне цјелине — најприје енклиза *и(x)* — била за дух паштровског говора погодна мјесто за успостављање партикуле *ке*. Тезу покушавамо потврдити и праћењем неких других ситуација у вези са партикулом *ке* — у енклизи (и другдје):

— *ке* умјесто енклитике *их*:

радило се није ки дѣ^анѣ^с — пушти *ке* да иду; морили су *ике* предати; опе(т) су *ике* предали; ја сѣ^а(м) направѣио молбу и направѣио сѣ^а(м) *ке* још петнѣ^с(т); ја ували и је(д)ну кѣзу и поведи *ке* по нѣи; кѣжѣ вѣди *ке* ко(д) пресѣдника; кидали нѣсове и бѣчали *ке*; ја поведи *ке* у оне борѣне; који би *ке* пресрѣли; (х)оће *ке* запали(ти);

— *ке* као резултат асимилације и других процеса од двије енклитике *их* + *је*:

со тога *ике* ђа^о и пѣнио; што *ике* само прирѣда ископа; по(д)морница *ике* чѣкала; за Бѣ^р *ке* упутили; Паштровића је било, било *ике*, шпија *ике* нарѣд; он *ике* помѣгнуо; што *ике* стао; доносио је њима храну из Бѣдѣ и слѣжио *ике*; водио *ике* знаш ко; па *ике* заробила Аустрија; највише *ике* било; имало *ике*; ова *ике* узимала, избацио *ике*; повела *ике* тамо; ту *ике* тамо, ту *ике* затѣкла нѣи; они ко *ике* чѣка;

— *ке* у значењу *им*:

поставѣли су *ке* мѣну; али сѣ^а(м) *ике* рѣко; доносиле *ике* да ѣју; све сѣ^а(м) *јике* дѣва; тражи пѣре да *ике* позѣ(ј)ми(м); ја сѣ^а(м) *ике* дѣва;

— *ке* < *им* + *је*:

отѣ^ац *ике* бѣио ништа чѣк; ово *ике* другѣ пу(т) што горѣ Бра(ј)ићи; ето *ике* мѣти међу њима; пѣслије ослобођења било *ике* још тѣже; највиша *ике* бѣла спѣца;

— *ке* = *је*:

он је само кѣстрио — он *ке* кѣстрио; горе су ме оне ђѣвѣјке, она Мѣлица увѣти *ке*; сѣку је(д)ну *ике* преко рамена дѣго; онај *ке* дошѣ, онда *ке* ѣла да шѣлѣ.

Веома често *ке* долази и умјесто других дѣлова реченице — и некада се само из ширег контекста може одредити њена функција:

исто *ке* на Бра(ј)иће; стаѣим кило брашна и мало сѣли у вѣду и замѣсим *ке*; Рѣсту се *ке* рѣнила бѣла; ове дѣва најбоље *ке* су бѣли; не

би(х) съ^в(д) волијо причати *ке*; даћу ви *ке* (плац); не мѡ(ж)еш *ке* убит (козу); да се чије другѣ нѣ һа *ке* рѣћ.

Некад *ке* нема одређеног значења — таква употреба може се објаснити њеним активним присуством у свијести типичног Паштровића и њеном израженом покретљивошћу у реченици. У таквим приликама партикула *ке* је једноставно паштровска узречица:

тако съ^в(м) провѡ одијо — мѡрā оди(ти) у планину *ике*; неки су копāли брзо, а нѣкѣ нѣ, *ке* дѣшш копāти сами сѣбе; рѣци *ке* свијема ди идѹ; дѡбро што ћу *ке* ја; нека овѡ ће да истрѹли да *ике* истрѹли; нијесмо имāли гѡре да йѣмо ништа — нијесмо имāли *ке* гѡре ништа; *ке* ймāте ли ви дѹшѣ; ја покѹпи *ке* све њи па повѣди, нāђи *ке* аѹто, повѣди *ке* ѹ Бѹдву; тāмо не *ке* вјѣжбā; оно што не погйнѣ, побјѣгнѣ, побјѣгнѹ *ке* зā Бѹдву; јесу ту здраве нерāнце — нијесъ^в(м) *ике* поглѣдāла, оне двије *ке* съ^в(м) ѹбрāла.

10.1. *Ике/ке* заиста даје посебан колорит паштровском говору и чини га препознатљивим у односу на говоре окружења. Ова особина ни у самим Паштровићима није подједнако заступљена. Иако се *ике/ке* може чути у цијелим Паштровићима, ипак је много више везана за одређене дјелове, за села испод Паштровске горе посебно, — идући од Куљача, на западу, обронцима Паштровске горе, *ике/ке* је велике учесталости до Врбе и Тудоровића, а опет није посебно изражена ако идемо даље кроз брдска паштровска села до Буљарице. Што се приморског појаса тиче, њена употреба је обична од Бечића до Пржног. Да је ова партикула у одређеном степену дивергентна црта међу самим Паштровићима, примјећују и мање образовани говорници — један Паштровић из источног дијела препознаће, степеном учесталости *ике/ке*, неког Тудоровића, Куљачу, Бечића... из западног дијела области.

11. Да резимирамо и финалну позицију.

У паштровском говору дешавало се на истом мјесту више процеса. Осим прелазака (не тако честих) $x > v$ и $x > \phi$, који су јасни и лако објашњиви, два процеса су сами по себи супротни и упућују на различите природе старог паштровског x : $x > k$ и $x > \chi > \emptyset$. Један процес упућује на јачање артикулације и прелазак у k , а други на слабљење артикулације до потпуног губљења. Може ли се оваква природа некадашњих паштровских x сматрати сигурном? $X > k$ — сматра Бошковић (не додуше за паштровски говор, који је у тренутку његових размишљања о природи гласа x неиспитан) представља скретање с пута чисто фонетског, органског развитка првобитног x ¹⁶. Појачава-

¹⁶ Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, 18.

ње основне фрикации он сматра изразом морфолошких чинилаца. На крају, опет, рјешење тражи у фонетским разлозима (на које и ми, с обзиром на стање у Паштровићима, скрећемо пажњу): „Али и чисто фонетски, појачавање фрикативности код спираната на крају ријечи, у овим говорима има мјеста. Ја овакву појаву видим у редовном преласку $v > \phi$ на крају ријечи у говорима Црмничке, Ријечке и Љешанске нахије и у неким говорима Катунске нахије, док други сугласници у њима задржавају звучност. Промјена $\chi > \kappa$ јавља се само ондје гдје је позната и промјена $v > \phi$ “¹⁷. Говор Паштровића се у основном придружује овим говорима, уз само једну ограду — v ипак на крају ријечи не прелази редовно у ϕ — равноправно су у употреби и ликови са v и ϕ :

ка кѡкот што је *ħd̥rāϕ*; љūbāϕ је била; није мѣс(л)ѣ(м) *жѣϕ*; лијѣ му *кρϕ*; није јадо био ништа *крѣϕ*; љ лѡϕ су одили; његѡϕ брѡт у Америку одиѡ; дѡбиѡ *ѣѡзѣϕ*,

остаћу *мрѣшав* тун; да је *жѣв* њега бише дѣзѡли; он је *Бѡжѡв* сѣн; његѡв ѣд је мѣне рѡдѣѡ; ја се не осѣћѡн *крѣв*; оно заустѡви *кρѡв*; пасѡло у *зѡборѡв*; о(н) је припрѣмѣѡ *ѡѣрѡв*.

12. Овакав приказ сугласника x у паштровском говору није у потпуној сагласности са Алексићевим и Петровићевим ставом да је овом дијалекту глас x непознат¹⁸ — додуше, не сугерише ни његову постојаност. Ипак, колико год глас x понекад био више везан за поједине ријечи и облике, а мање за одређене позиције (у свима се — у иницијалној, медијалној и финалној — најчешће губи) сматрамо да у данашњем паштровском говору постоји, вјероватно као непрекинути континуитет из прошлости, артикулациона база за његов изговор — када се овај глас изговори, веома је близак артикулационо-акустичним особинама гласа x у књижевном језику. Тешко је, међутим, увијек разликовати старо паштровско x од новог — насталог под утицајем школе, административног језика, средстава јавног информисања... А такво, старо x могло би, чини нам се, несумњиво бити у узвицима, категорији у којој у паштровском говору нема колебања — глас x се без изузетка изговара:

ѡух, ја ти од рѡту ништа нећу; љху, Јовѡновић; ѣ се упознаѡсте ви дво(ј)ѣца, *ѡхѡ*; ѣх, није Паштѡвѡка; ѡн ће да бѡдѣ рѣбѡр вѣлики, *ѡхѡ*; *ѡха*, лијѣпа, лијѣпа; дѡбро је било, *ѡх*; *хѡ*, слѡшѡј; *ѡух*, нѡши су љѡди мрѣѣли; *ѡх*, млѡго сѡн, млѡго сѡ(м) прѣшѡ; *ѡх*, тѣшко, тѣшко; *ѡх*, кѡ(д) се јѡвилѡ да је устѡнѡк; ного од оруђѡја, *ѡх*; дѣжѣ и вѣкѡ,

¹⁷ *Исѡ*, 18.

¹⁸ Радомир Алексић, *Извѣшѡј о говорима Паштѡровића*, 18; Драгољуб Петровић, *Режевићи*, 528.

xāe; *āox*, мѣне је баш мило; углавн̄о(м) сте пријатељи, *xā*; *ūx*, нѣка;
ūxū, враћеш се ђп̄е(т).

12.1. Нешто је другачији његов изговор у окружењу два вокала *a*. Тада је глас *x* сведен на просту звучну ваздушну струју, без карактеристичне праве препреке на задњем непцу:

научит ће те да риб̄аш, *āxā*; *āxa*, вјерујен ја в̄ас; *axa*, ево ча̄ша;
āxa, не т̄о; *axa*, има(ј)у.

ЛЮДМИЛА Э. КАЛНЫНЬ
(Москва)

К ВОПРОСУ О ФОНОЛОГИЧЕСКОМ ЗНАЧЕНИИ ИЗМЕНЕНИЯ $M > N$ В ЮЖНОСЛАВЯНСКИХ ДИАЛЕКТАХ

Статья посвящена доказательству того, что фонетически симметричные носовые сонанты с функциональной точки зрения асимметричны.

В славянских диалектах назальные согласные губного и зубного ряда характеризуются достаточно высокой синтагматической активностью. Они стимулируют регрессивную ассимиляцию и диссимиляцию согласных, находящихся перед m , n . Это изменения — $bm > mm$, gm ; $bn > mn$, vn ; $dn > nn$, rn ; $mn > nn$; $ln > nn$ и др. Реже носовые сонанты становятся объектом синтагматического воздействия со стороны соседних согласных. Это такие изменения, как $dm > dn$, $gn > gn̄$, $mb > nb$, $nš > n̄š$ и др. На этом фоне особое значение имеет замена губного сонанта m зубным n на конце слова (перед паузой) в южнославянских диалектах. Особенность данного фонетического явления состоит в том, что изменение назального согласного в этом случае не может аргументироваться влиянием артикуляции соседних согласных.

Как показано в [FO 1981], изменение $m > n$ в конце словоформы обычно, но не всегда, происходит в тех морфемах, в которых m постоянно находится перед паузой, т.е. в позиции, которая не может быть преобразована в позицию перед гласным в той же морфеме.

Словенские говоры — *dièlan*, *z br̄itren* (№ 2); *k'ràvan*, *te'le:tan*, *'vu:can*, *m'le:tin*, *'ve:rjen*, *pən'sa:n*, *pé:sen*, *s'râ:n*, *ta:n*, *čo:n* (= bom) (№ 11); $m > n$, если губной не сохраняется по аналогии — *z b'râ:tn*, *'de:iuan*, *tan* (№ 13); *'xodin*, *z b'ratân*, *kâ:n* (№ 20). Среди фонетических особенностей, характерных для словенских диалектов, изменение $m > n$ на конце слова названо в [Logar 1996, 8]. В непоследовательности изменения $m > n$ в резьянских говорах Бодуэн де Куртенэ видит «пример того, как влияние аналогии мешает действию звукового закона» [Бодуэн де Куртенэ 1875, 15].

В описаниях хорватских говоров в [FO 1981] — *g'ri:n* и *grima*, *kju'co:n*, *o'vi:n*, *d'vi:n*, *'si:nan*, *žes 'sestron*, *ti:n*, *'mislin*, *ja:sen*, *ja:bin*, *'sedon*, *'oson*, *ta:n* (№ 23); *'volin*, *jesò:n*, *'sedan*, *žì:don*, *'silon*, но и *dò:m*, *grò:m*, *piò:m* (№ 42).

В сербских говорах — *'imâ:n*, *ov'co:n*, *pu:'ton* [FO № 72]; *sedan*, *osan*, *na vratin*, *po raskršćin*, *sa čeljadeton*, *trnovin kocon*, *s nožinan*, *vračan se*, *nogon*, *man*, *među kozan*, *tobon*, *sobon*, *ljubin* [Peco 1980, 118, 119]. В [Remetić 1995, 472] — *kópa:n*, *sèda:n*, *mòlin*, *rábotan*, *kópa:n*, *iden*, а также на стыке слов *òsan dana*, *s mà:lijen tràktorem*.

Эта же фонетическая особенность отмечается и в словацких говорах — в [ASIJ 1968, К. XXV, 5] изоглоссой показано произношение *n* вместо *m* в *sed'en*, *osen*, *id'en*, *z ocon*, *zen*, *nán*, *ván*. Об этой черте южной части среднесловацких говоров сказано в [Селищев 1941, 69].

Парадигматический статус мены носовых сонантов перед согласными и на конце слова принято считать проявлением нейтрализации оппозиции согласных, различающихся местом образования. Так, в [FO 1981] для хорватских говоров констатируется нейтрализация в пользу *m* перед губными согласными и в пользу *n* перед зубными (№ 39, 153), то же в сербских (№ 55, 84). Таким же образом квалифицируется замена конечного *m* зубным сонантом в словенском говоре (№ 21).

Сходной точки зрения придерживается Р. И. Аванесов. Рассматривая сочетания *m*, *n* с шумными согласными в русском просторечии, он делает вывод о том, что *m* и *n* находятся в отношении дополнительного распределения. Губной назальный согласный преимущественно сочетается с губными, а *n* — с зубными. В соответствии с этим, Р. И. Аванесов считает локальный ряд носового согласного перед губным и зубным взрывными согласными признаком функционально незначимым, позиционно связанным [Аванесов 1974, 191]. Именно потому, что перед губными и зубными взрывными согласными функционально значима только назальность сонанта, становится возможным, по мнению Р. И. Аванесова, и диссимилятивное изменение *m* > *n* перед взрывными губными (*анбар*, *канпот*, *конбинат* и под.). Хотя Р. И. Аванесов, сообразно концепции МФШ, не использует понятие «нейтрализация», в предложенном им объяснении речь идет именно об этом.

Парадигматическая интерпретация мены назальных согласных непосредственно зависит от того, какая функциональная характеристика придается носовому компоненту артикуляции согласных *m*, *m'*, *n*, *n'*.

Как отмечает Н. С. Трубецкой, назальность относится к числу резонансных признаков. Противопоставление по этому признаку может образовывать одномерную оппозицию между взрывными и

носовыми согласными. Поскольку оппозиция «обнаруживается по крайней мере в двух локальных рядах: лабиальном и апикальном ($d - n = b - m$)», то она является и пропорциональной. Привативность оппозиции (наличие/отсутствие назальности) в комбинации с одномерностью и пропорциональностью характеризует противопоставление взрывных и носовых согласных одного ряда как назальную корреляцию. В системе, где есть назальная корреляция, можно ожидать появления фактов, указывающих на ее нейтрализацию. Н. С. Трубецкой приводит пример такой нейтрализации, эксплицированной варьированием взрывных p, t, k и носовых m, n, η в одной и той же позиции. Но пример этот не славянский и относится к языку, имеющему только глухие взрывные [Трубецкой 1960, 199].

Ситуация с носовыми сонантами в славянских языках/диалектах не вполне укладывается в эту схему. Здесь оппонентом носового согласного в зубном ряду может быть не только взрывной согласный, но и латеральный (т.е. смычно-проходной) сонант, а это имеет существенное значение для определения фонемного статуса носовых согласных.

В губном и зубном ряду согласные дифференцированы по способу образования — взрывному, фрикативному, смычно-проходному. Назальность сочетается лишь со смычно-проходным образованием. Но при этом только в *зубном* ряду возможно противопоставление смычно-проходных согласных, различающихся лишь наличием/отсутствием назальности (использованием назального резонатора). Это реализовано в оппозиции $/n/-/l/$, $/n'/-/l'/$. Статус коррелятивности этой оппозиции подтверждается возможностью ее нейтрализации: такой пример имеется в украинском бойковском говоре — сочетания ln , $l'n$ здесь запрещены.

В *губном* же ряду сонант реализует смычно-проходную фонему, которая не имеет неназального оппонента того же места и способа образования. Назальность согласных m, m' не используется как единственное различие между согласными, образующими оппозицию — она лишь сопровождает смычно-проходное образование в сочетании с локализацией в губном ряду. Это означает, что фонемы $/m/$ и $/n/$ (а также $/m'/$, $/n'/$) различаются локальным рядом, наличием ДП назальности у $/n/$, $/n'/$ и отсутствием характеристики относительно назальности у $/m/$, т.е. $/n/$ имеет четыре ДП (включая отношение к ДП твердость-мяёкость), а $/m/$ — три или два (в зависимости от наличия/отсутствия ДП твердость-мяёкость).

Что касается оппозиции $/n/-/d/$, $/m/-/b/$, то и здесь признак назальности не обнаруживает своей самостоятельности, поскольку релевантным оказывается различие по способу образования — взрывно-

му ~ смычно-проходному, а назальность сопровождает смычно-проходное образование. К тому же /n/ и /m/, для которых участие голоса нерелевантно, находятся в одинаковом отношении как к звонким /d/, /b/, так и к глухим /t/, /p/, т.е., как отмечает Н. С. Трубецкой, благодаря одномерному характеру оппозиции *m-n* ее параллелизм с *b-d*, *p-t* не очень ярко выражен [Трубецкой 1960, 202].

Таким образом, артикуляционно симметричные сонанты *m*, *n* оказываются асимметричными в функциональном плане, поскольку назальная артикуляция этих согласных имеет разный функциональный статус. Эта особенность носовых сонантов отражена в их синтагматике.

Во многих славянских диалектах встречается взаимная мена сонантов *m*, *n* перед согласными. Обычно изменения не проводятся настолько последовательно, чтобы полностью устранить соответствующее сочетание. Речь идет скорее о тенденции увеличения в речевой последовательности частоты одного из сонантов.

Мена согласных *m*, *n* может определяться уподоблением по локальному ряду следующему согласному. Так, в хорватских и сербских говорах — *kú:nstvo*, *mò:nci*, *pà:nti*, *kónšija* [Remetić 1995, 466], *osandèse:*, *sèdansto:*, *mòli:n se*, *íma:ŋ ga*, *mó:ŋka*, *pò:ntin*, *mon'cina*, *je-dompu:t*, *ximben* [FO № 42]; *monciŋ* [Пецо 1975, 154, 242].

Мену *m > n* перед негубными согласными П. Ивич определяет как недопустимость ДП «диффузный носовой низкой тональности» перед шумными согласными «с другими характерными чертами» [Ивич 1965, 9]. В словенских говорах мена *m > n* возможна и после зубного согласного — *'sa:ídn*, *'au:sn* [FO № 18].

В то же время известно и изменение сонантов в противоположном направлении, т.е. *m > n* перед губными согласными — так в русских, белорусских диалектах. Или *n > m* перед негубными согласными, как это имеет место в словацком *kumšt*, *komšeu*, *rimski* (= *gýnsky*) [Stanislav 1958, 556]. Подобные факты указывают на то, что при изменении сонанта нет обязательной аналогии между локальным рядом сонанта и последующего шумного согласного. Частой является замена губного сонанта зубным и это независимо от качества второго согласного. Причину этого можно видеть в стремлении заменить согласный, назальность которого функционально незначима, т.е. *m*, фонематически более информативным элементом, имеющим ДП назальности, каковым является *n*.

Наиболее показательным аргументом в пользу такого объяснения мены носовых сонантов являются приведенные выше примеры произношения *n* вместо *m* на конце слова. Финальная позиция в принципе исключает возможность воздействия на носовой сонант со

стороны последующего согласного, т.е. функциональная характеристика носовых согласных выступает здесь в наиболее эксплицированном виде. В этих условиях предпочтение может отдаваться фонематически значимой назальности. Существует мнение, что замена финального m зубным назальным сонантом является следствием контакта южнославянских диалектов с романскими [Sławski 1962, 44; Lencsek 1981; Lencsek 1983, 187]. Если это так, то явление интерференции могло иметь место именно потому, что в славянских диалектах были для этого фонематические предпосылки в виде функциональной незначимости назальности у губного сонанта m . В позиции перед согласными приоритетное парадигматическое значение / n / может ослабевать, допуская синтагматические проявления в виде nb , $np > mb$, mp .

Позиционную мена носовых согласных вряд ли можно квалифицировать как нейтрализацию оппозиции / m /–/ n / . И не только потому, что мена согласных никогда не проводится настолько последовательно, чтобы сочетания типа $m?$, md , mb и под. считались недопустимыми. Важнее то, что оппозиция / m /–/ n / не является привативной, поскольку фонемы различаются не наличием/отсутствием одного признака, а двумя — локальным рядом и наличием признака назальности у одной фонемы и отсутствием отношения к этому признаку у другой фонемы. На парадигматическом уровне мена согласных m , n соответствует взаимная мена фонем / m /, / n / в определенных позициях. Поскольку такая мена звуков/фонем реализуется не как безысключительное правило, а как тенденция, становится возможным варьирование фонемного состава одного и того же слова.

В славянских диалектах имеются и другие подтверждения более высокой функциональной значимости зубного носового сонанта. Помимо произношения отдельных слов можно привести более эффективное подтверждение сказанному. Это упрощение mn' в n' в польских говорах — *ńasto*, *źeńa*, *kańeń*, а также $m' > n'$ после согласного — *śńy^eerc*, *śńiga*, *jęcńeń*, *Varńija*. Как следствие этого может наступить отождествление mn' и n' как репрезентантов назальности, что отражается в смешении mn' и n' — так, *mńiska*, *mńitka*, *mńecka*, *mńizać*, *śmńy^ek* (= śnieg), *śmńadańe*, *zmńiknać*. [Klemensiewicz 1955. 153].

Учитывая факты некоторой диффузности отношений между назальными сонантами в славянских диалектах, можно считать, что в максимально эксплицированном виде эти отношения проявлены в южнославянских диалектах в позиции конца слова, где функциональный приоритет с очевидностью отдается зубному назальному согласному.

ЛИТЕРАТУРА

- [Аванесов 1974] — *Аванесов Р. И.* Русская литературная фонетика. М., 1974.
- [Бодуэн де Куртенэ 1875] — *Бодуэн де Куртенэ И. А.* Опыт фонетики резьянских говоров. Варшава — СПб 1975.
- [Ивич 1965] — *Ивич П.* Опыт структурной классификации диалектных различий в славянской языковой области. // *Общеславянский лингвистический атлас. (Материалы и исследования).* М., 1965.
- [Пецо 1975] — *Пецо А.* Икавскошћакавски говори Западне Босне. // *Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник.* Књ. 1. Сарајево, 1975.
- [Селищев 1941] — *Селищев А. М.* Славянское языкознание. М., 1941.
- [Трубецкой 1960] — *Трубецкой Н. С.* Основы фонологии. М., 1960.
- [ASIJ 1968] — *Atlas slovenského jazyka 1.* Bratislava, 1968.
- [FO 1981] — *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom.* Sarajevo, 1981.
- [Klemensiewicz 1955] — *Klemensiewicz Z., Lehr-Splawiński T., Urbańczyk S.* Gramatyka historyczna języka polskiego. Warszawa, 1955.
- [Lencek 1981] — *Lencek R.* A Note on the m > n Change in South slavic Dialects. // *Folia Slavica.* Vol. 4 № 2–3 1981.
- [Lencek 1983] — *Lencek R.* From Language Interference of Area in Dialect-Geographie. // *American Contributions to the 9th Intern. Congr. of Slavists.* Vol. 1983.
- [Logar 1996] — *Logar T.* Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave. Ljubljana, 1996.
- [Peco 1980] — *Peco A.* Pregled srpskohrvatskih dijalekata. Beograd, 1980.
- [Remetić 1995] — *Remetić S.* Fonološki sistem govora Bijele kod Herceg-Novog. // *Македонски јазик XL–XLI (1989–1990).* Скопје, 1995.
- [Sławski 1962] — *Sławski F.* Zarys dialektologii południowosłowiańskiej. Warszawa, 1962.
- [Stanislav 1958] — *Stanislav J.* Dejiny slovenského jazyka. Bratislava, 1958.

ГАЛИНА П. КЛЕПИКОВА
(Москва)

ВОСТОЧНО- И ЮЖНОСЕРБСКИЕ ГОВОРЫ В „ОБЩЕКАРПАТСКОМ ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКОМ АТЛАСЕ“

В статье на материале ОКДА рассматривается специфика говоров Восточной и Южной Сербии в сфере лексики и семантики, а также конфигурации соответствующих изоглосс в указанной диалектной зоне.

Работа над «Общекарпатским диалектологическим атласом» (= ОКДА), масштабным лингвогеографическим проектом последней четверти XX в., в котором принимают участие диалектологи ряда стран Центральной и Юго-Восточной Европы, близка к завершению, — в настоящее время издано 5 из 7 выпусков¹. Ныне становится все более очевидным, что материалы ОКДА (в первую очередь лексико-семантические и в меньшей степени словообразовательные) дают надежную основу не только для решения основной задачи Атласа: синхронного изучения общих, наиболее существенных результатов длительных и интенсивных процессов этно-лингвистического контактирования, происходивших в карпато-балканской зоне на протяжении многих веков (ВВ 1,9), но также — для исследования некоторых конкретных проблем современного состояния и истории отдельных языков (resp. диалектов), представленных в Атласе, в том числе славянских.

В данном случае рассматриваются особенности говоров Восточной и Южной Сербии, нашедшие отражение на картах ОКДА, а также отмечаются корреспонденции между указанными говорами и иными диалектными (микро)зонами Южной Славии, — прежде всего македонской и болгарской².

---

¹ Общекарпатский диалектологический атлас, Вып. 1. Кишинев, 1989; вып. 2, Москва, 1994; вып. 3, Warszawa, 1992; вып. 4, Київ, 1993; вып. 5, Bratislava, 1997.

² Тема синхронной дифференциации балканских диалектов в целом и выявления типов ареалов на материале ОКДА и ОЛА рассматривается и в: *Калнынь*

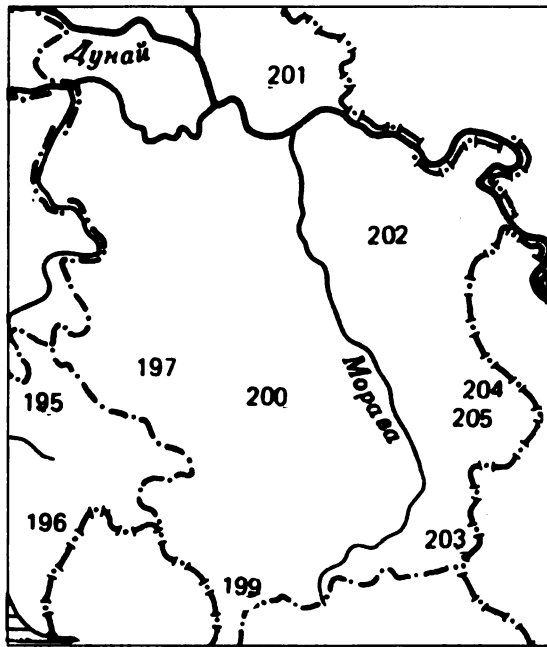
Как известно, в диалектологическом отношении говоры Восточной и Южной Сербии определяются как принадлежащие главным образом призренско-тимокской диалектной зоне (= ПТЗ), включающей две «субзоны» — призренско-южноморавскую (ПЮМ) и тимокско-лужицкую (= ТЛ) и пояс переходных сврлигско-запльанских говоров (= СЗ) (Ивић 1956, 108, 114–116)³; генетически она связана с косовско-ресавским диалектом (= КРД), что объясняет наличие множества признаков, общих для обеих групп — ПТЗ и КРД. (Ивић 1956, 104, 119; Brozović, Ivić 1988, 64, 68–72). Специфику говоров ПТЗ, определяющую интерес к ней в сербской (и славянской!) диалектологии, акад. П. Ивич характеризует следующим образом: «... Говорима ПТЗ припада сасвим посебно место у оквиру штокавског наречја. Они се оштро издвајају двема значајним групама особина: извесним бројем архаизама и, нарочито, низом иновација које иначе нису обичне у српскохрватским говорима... Централни догађај у доцнијем развоју говора ПТЗ била је појава т. зв. балканизама... Јасно је ... да су дијалекти ПТЗ ушли у развојну сферу балканског језичког савеза ... Захваљујући балканизмима ПТ говори су данас, ако се узме у обзир целокупност говорних особина, свакако најреволуционарнији српскохрватски говори», и под. (Ивић 1956, 108, 120–121). Отметим при этом, что диалектологическая классификация осуществляется обычно на основе «структурных» критериев — фонетических и морфолого-синтаксических (Ивић 1956, 19).

Сопоставление говоров ПТЗ с иными славянскими зонами в рамках Атласа позволяет, с одной стороны, привести новые аргументы — из сферы лексики и семантики — в пользу точки зрения о преимущественно «меридиональном» распределении изоглосс важнейших явления на южнославянской языковой территории (Ивић 1956, 13; Ивић 1991, 96, 168–169, 187–188) и о концентрации в ее срединной части большого числа признаков, которые образуют важную (а также достаточно стабильную и старую) границу между

Л. Э., Клепикова Г. П. Об изучении македонских диалектов как компонента славянского диалектного континуума // Македония. Проблемы истории и культуры. Москва, 1999; Клепикова Г. П. Лексика македонских диалектов в контексте Южной Славии // Македонский язык, литература и культура в славянском и балканском контексте. Москва, 1998. На материалах ОЛА восточно- и южносербские лексические и словообразовательные особенности анализируются и в: Вендина Т. И. Призренско-тимокские говоры в южнославянском диалектном контексте // Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката, Ниш, 1994.

³ О микродифференции каждой из субзон, например, ТЛ, см.: Соболев А. Н. О пиротском говору у светлости најновијих истраживања // Пиротски зборник. Књ. 21. Пирот, 1995.

Восточно- и южносербские говоры в «Общекарпатском диалектологическом атласе»

западной и восточной частями лингвистического пространства Южной Славии. Так, о характере этого пучка изоглосс П. Ивич, в частности, пишет: «Међутим, даље од ћустендилске околине ова граница није више тако одређена. Сноп изоглоса које се од видинског до ћустендилског краја протежу релативно сложено, овде заокреће ка западу и југозападу, расипајући се притом. Готово свака изоглоса има свој посебан правац, углавном преко земљишта македонског језика“ (Ивић 1956, 16; Ивић 1991, 178, 184–185). С другой стороны, несомненно, что материалы ОКДА (как и других макроатласов), а также, разумеется, национального атласа, когда он будет создан, позволят уточнить и детализировать указанную точку зрения.

Для ОКДА были обследованы 4 пп., входящие в ПТЗ: 199 — Севце (окр. Урошевац, Косово), 203 — Првонек (окр. Вране), 204 — Топли Дол (окр. Пирот), 205 — Калетинац (окр. Гаджин Хан, близ Ниша); кроме того, учитывается материал двух пп. относящихся к КРД: 200 — Шипачина — (окр. Рашка) и 202 — Стрмостен (окр. Деспотовац); наконец, укажем и п. 197 — Штаваль (окр. Сеница), говор которого, классифицируемый как зетско-сеницкий, обнаруживает ряд признаков, присущих диалектам ПТЗ (ВВ 84–85).

Данные опубликованных выпусков ОКДА дают возможность выявить ряд специфических лексико-семантических особенностей говоров Восточной и Южной Сербии (= ПТЗ), показать их особую близость к КРД, а также констатировать наличие схождения в иных зонах, в том числе и в некоторых зонах Северной Славии).

Характерной чертой говоров ПТЗ, как свидетельствует ОКДА, является наличие большого числа иноязычных заимствований.

1. Это прежде всего турцизмы (см. и: Ивић 1956, 114). Ср.: *fəs'tan* (п. 199), *vis'tan* (пп. 204, 205) 'вид юбки' (II, № 21; далее — мак., босн.), *če'sire*, *ča'sire* (пп. 199, 203, 205) 'вид штанов' (II, № 10), *'katran* (пп. 203, 204) 'колесная мазь' (V, № 17; далее — мак., болг.); *'mertek* (пп. 199, 203), *me'tek* (п. 204) 'поперечная балка (крыши)' (V, 41; ср.: в КРД — *'mertek* [п. 202], *mé:rteg* [200]; далее — мак., болг.); *šup'rija* (пп. 203, 204) 'продольная балка (крыши)' (п. 199 — локализм *oste'nica*, п. 205 — *g'reda*) (I, № 5, ср.: в КРД — *šup'rija* [пп. 200, 202], ср. и в п. 197 'то же', далее — черногор., босн.); *ta'rabe* (п. 203, 205), *'tarabe* (п. 204), при: *'vrl'e* (п. 199) 'забор, ограда из досок' (I, № 37; ср.: в КРД — *ta'raba* [п. 200], таюже — *taràba* 'то же' [п. 197]; далее — мак., болг. — редко); *ka'rija* (п. 205) 'ворота', при: *'porta* (п. 204) и *vrat'nica/lesa* (п. 199) (I, № 35; ср.: в КРД — *'vratnica*; турцизм далее известен в мак., болг., босн.); *'bela ži'gerica* (пп. 199, 203), *'bela ži'gerka* (п. 205) 'легкие' (IV, № 18, ср.: в КРД — *bè:la ži'gerica* [пп. 200, 202]; далее — мак., болг., в.-герцег.); *srna ži'gerica* (пп. 199, 203), *srna ži'gerka* (п. 205) 'печень' (IV, № 19; ср.: в КРД — *sr:na ži'gerica* [пп. 200, 202], *sr:na žigerica* [п. 197]; далее — мак., болг., босн., герцег.); *'tutun* (п. 204), варианты *'tutun/duvan* (*du'van*) (пп. 199, 205) 'табак' (I, № 69; далее — мак., болг., укр.), в КРД — *duva:n* [пп. 200, 202], ср. и в п. 197; далее — черног., босн.) и др.

2. Отмечены некоторые романские (resp. румынские) заимствованные элементы, не имеющие широкого распространения в ПТЗ. Таковы: *'gugla* (пп. 202, 204) 'капюшон' (II, № 8); *'bešika* (п. 203) 'мочевой пузырь' (IV, № 27; ср.: в КРД — *bešika* [п. 202]); *bu'turka* (п. 199) 'улей из колоды' (V, № 57); также *'porta* (п. 204) 'ворота' (см. выше) и др. Отметим и румынизм (неясного происхождения) *ko'marnik* 'помещение, где перерабатывают молоко' (п. 204) (I, № 32; ср.: в КРД — *komà:rnik* 'приспособление для сушки творога' [п. 200] и 'приспособление для стекания сыворотки из творога' [п. 202]).

3. Малочастотны в указанных говорах и унгаризмы, ср.: *'valov* (п. 203) 'ущелье, овраг', 'корыто' (II, № 46); *'banta* (3 sg) (пп. 204, 205) 'шуметь, кричать', 'делать беспорядок' и под. (IV, № 35); *'salaš/saloš* (п. 205) 'корзина для хранения початков' (I, № 27; ср.: в КРД — *'salaš*

'амбар для початков'; то же — в п. 197; далее — Сев. Славия); только в КРД — *šajtò:v* 'затычка бочки' (п. 202) (II, № 35), *mà:rva* (п. 200) 'рогатый скот' (V, № 72; ср. и в п. 197; далее — Воеводина и др.).

4. Из грецизмов укажем: *teme'raća* (п. 204), *temel'nica* (п. 205) 'балка основания дома' (при: *pod'vala* [п. 199]) (I, № 4; далее — мак., болг.) и '*patos* (пп. 199, 203–205) '(деревянный) пол' (I, № 14; ср.: в КРД — '*patos* [п. 200]; далее — мак., болг.).

5. Среди специфической лексики говоров ПТЗ (= локализмов) отметим: '*zel'e* (пп. 203, 205) 'капуста' (V, № 1; далее — мак., болг., а также морав. [!]); '*trsi* (пп. 199, 204) 'корчевать' (V, № 32; ср.: в КРД — *trè:bi* [пп. 200, 202], так же — и в [п. 197]); *trševina* (пп. 203–205) 'поле на вырубке' (V, № 28); *tla'ka* (п. 204) 'бесплатная помощь' (V, № 49; далее — мак.). Фиксируется и большое число лексем, имеющих более широкое распространение, прежде всего в КРД: *klas* (пп. 203–205) 'початок' (V, № 3; ср.: в КРД — *klà:s* [п. 200], далее — мак., черногор.); '*troši* (пп. 203–205) 'очищать початок от зерен' (V, № 4; ср.: КРД — в [п. 202]); *nož* (п. 203, 205) 'чересло (плуга)' (V, № 25; ср. и в [п. 197]; далее — мак.); '*bučka* (пп. 199, 203–205) 'маслобойка' (II, № 41; при: *bù:čka* [п. 202]; далее — мак.); '*muti* (пп. 199, 203; далее — мак., болг.) 'бить масло', но и — '*bučka* 'то же' (п. 205), '*bije* (п. 204) (II, № 242; в КРД — *mé:te* [п. 202], также — в [п. 197], далее — черногор., босн., герцег.); '*mŕva* (п. 204) 'малое количество чего-либо' (V, № 38; в КРД — также *mŕva* [пп. 200, 202], далее — мак., болг.); названия 'щавеля' с корнем *kisel* = : *kise'lica* (п. 199), *kise'l'ač* (п. 205) (V, № 6; ср.: *kiselica* и в [п. 197], далее — черногор.); *za'klorac* (п. 203), *ro'klorac* (п. 205), *ro'klopka* (п. 204) 'крышка (сосуда)' (II, № 44, лишь в п. 199 — турцизм 'карак ср.: в КРД — *roklorac* [/*kru:g*] [п. 200], при: *lora:g* [п. 202]) и под.

Несомненно, анализ материалов всех выпусков ОКДА позволит дать более точную характеристику самого лексического состава восточно- и южносербских говоров. В то же время уже сейчас очевидно, что в ареалогическом отношении граница между западной и восточной частями Южной Славии (по крайней мере, на участке от Заечара до Осогово), определяемая лексико-семантическими явлениями, представляет более сложную картину, чем та, которая фиксируется на основании фонетико-грамматических признаков (см. выше): в нашем случае эту «границу» образует не пучок близких по конфигурации изоглосс, но очерчиваемый изоглоссами различных конфигураций *ареал*, представляющий собой как бы <зону вибрации> вокруг некоего стабильного <ядра>.

ЛИТЕРАТУРА

- ВВ: Общекарпатский диалектологический атлас. Вступительный выпуск, Скопје, 1997.
- Ивић 1956: *Ивић П.* Дијалектологија српскохрватског језика. Београд, 1956.
- Ивић 1991: *Ивић П.* Изабрани огледи. О словенским језицима и дијалектима. Ниш, 1991.
- Brozović, Ivić 1988: *Brozović D., Ivić P.* Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, srpski ili hrvatski. Zagreb, 1988.

ДУШКА КЛИКОВАЦ
(Београд)

ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ И СЕМАНТИКА ПРЕДЛОГА: О ЈЕДНОМ АПСТРАКТНОМ ЗНАЧЕЊУ ПРЕДЛОГА У С ЛОКАТИВОМ

Циљ рада је да се опише и објасни једно апстрактно значење предлога у које досад у литератури није било предмет веће пажње, а које налазимо у примерима као што је *У мени је нашао другара*. То значење имплицира активност разумевања, која се, будући апстрактна, схвата помоћу метафоре **РАЗУМЕВАЊЕ ЕНТИТЕТА ЈЕ ОТКРИВАЊЕ ОБЈЕКТА САДРЖАНОГ У ЊЕМУ**, а ова је, са своје стране, конкретизација једне од основних метафора у човековом појмовном систему — **РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ**. У раду се даље наводи шта све може бити „садржани објекат“, тј. резултат разумевања, и објашњава се онај део **МЕТАФОРЕ ПРОВОДНИКА** који имплицира да су језичке јединице садржатељи за своја значења.

У овом раду биће речи о једном апстрактном значењу предлога у о којем у литератури нема много помена. Издваја га Даничић, наводећи примере као што су *Ни у њикви суда ни у Влаху друга* и *У њима да имамо добру узданицу* уз коментар „кад је једна ствар у обличју друге, онда се изједначаје с њом и бива исто што је она“ (1858: 637-638). Белић (1969) га, међутим, не помиње, као ни Стевановић (1979), којем су примери *Додаде задовољан шио је у мени нашао другара* и *Не њрејозна у домаћину човека* само илустрација употребе конструкције предлога у с локативом у функцији неправог објекта (1979: 501).

На другој страни, наведено значење предлога у налазимо у примерима с глаголом *гледајти*. Тако Петровић (1992), у анализи синтаксичких и семантичких особина тог глагола, констатује да се он „појављује [...] и у конструкцијама 'ауторске оцене' са именском лексемом у акузативу и локативу. Њиме се одређени садржај приписује од стране говорног лица (оцењивача) неком предмету, каузатору такве радње“. Наведени примери су из РСАНУ, нпр.: *Досад је она у Милици гледала само душманина* (1992: 165). За нас је интересантно што ауторка експлицитно говори о *садржају*, који је инхерентан значењу предлога у; исти појам — садржавање — помиње се и у РСАНУ, где се

под гледати даје и значење *налазити*, *видети* (у некоме, нечему); *смајрати* *садржаним*. Кључ за значење предлога у о којем је реч налази се управо у значењу глагола *гледати* у наведеним примерима (из примера смо видели да у питању могу бити и други глаголи перцепције, као што је, нпр., глагол *препознати*, али и глагол *наћи*, који имплицира перцепцију). Наиме, глаголи *гледати/препознати/наћи* у датим примерима односе се на активност *разумевања*.

Речено језиком когнитивне лингвистике, активност *разумевања* се, будући апстрактна, не може разумети непосредно, чулно, него помоћу метафоре. У питању је *појмовна метафора*, која је средство *разумевања* апстрактних искустава помоћу конкретних и која лежи у основи језичких метафора (Лејкоф и Џонсон 1980). Једна од најопштијих метафора помоћу које се *разуме само разумевање* јесте древна метафора **РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ**, позната, како наводи Свитсер (1987), бар свима индоевропским језицима. Али откуд у том контексту појам **САДРЖАВАЊА**?

Реч је о томе да метафора **РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ** има као свој огранак метафору **РАЗУМЕВАЊЕ ЕНТИТЕТА ЈЕ ОТКРИВАЊЕ ОБЈЕКТА САДРЖАНОГ У ЊЕМУ**. Тај садржани објекат (у даљем тексту СО) може бити све оно што је скривено, што се не види на први поглед, до чега се долази бољим упознавањем ентитета и после дужег искуства са њим. То може бити нека његова особина, скривени карактер, његов узрок итд.

Ово значење предлога у засновано је на једној варијанти основног случаја *садржавања*. Тај случај, наиме, подразумева предмет типа *кутије/посуде* (назваћемо га општим именом *садржаишељ* — у даљем тексту С), у којем се, целом својом запремином остајући у његовим границама, налази неки други предмет (СО). Ако је С затворен и непровидан, он сасвим скрива СО од погледа и дохвата. Посматрач чак и не мора знати да је предмет који види пред собом *садржаишељ*; а ако зна, *уочавање* СО или *допирање* до њега може тада бити *скопчано* с *тешкоћама* и *захтевати* *улагање* *напора* или неки *нарочит поступак*. Оно што може *оправдавати* такав *ангажман* може бити *претпостављена вредност* СО: *посматрач* може *сматрати* да је управо он *важан*, а не С у којем се налази.

Овакав тип *садржавања* снажно је подржан и из оног аспекта искуства у коме се човек јавља као С за појаве свог *душевног живота*. Човек, наиме, зна да део његовог „*унутрашњег*“ живота другима обично није *очигледан* на први поглед — као што понекад може бити *тајна* и за њега *самог* (*штавише*, што је *важнији*, то је „*дубљи*“ и *скривенији*). Такође, кад су у питању други људи, *искуство* му гово-

ри да неке њихове битне особине не морају бити очите већ при првом контакту — као и то да оне могу бити и намерно прикриване. Ово искуство испољава се као (стереотипно) уверење да „није важно како неко изгледа, битно је оно што је у њему“ — јер оно што је у некоме јесте какав је он *стварно*¹.

Као илустрација наведене метафоре, конструкција у с локативом употребљава се најчешће, како смо малочас наговорили, с глаголима перцепције. Шири корпус (ексцерпиран за потребе ширег истраживања — в. Кликовац (1995)) показује да већина њих значи опажање најрепрезентативнијим чулом — видом: *видети*, *гледати*, *ошкрићи*, *назираћи*, *разазнаћи*, *ириознаћи*, али и другим чулима: *њушкати*, *осећати/осећити*, *наслућити*. Срећу се, такође, глаголи који подразумевају перцепцију (*одражавати се*, *оцртавати се*, *очиштовати се*), као и *иразићи* и *наћи*. Помињање неког од ових глагола није, међутим, неопходно — довољан је и сам глагол *јесам/бити*, којим се тврди постојање једног ентитета у другом.

Који све ентитети могу бити резултат разумевања, тј. играти метафоричку улогу СО?

1. Разумевањем се може доћи до особине ентитета — садржатеља (човека, предмета или појаве). На плану језичке форме особина се изражава именицом или конструкцијом са именичком заменицом (*иша/неишо/нииша* + придев).

... у *другарици Зори као да више није било ни ирунке безазлености или чедности, оданости наше ружојрске Зоре* (Вел.: 37)²; *Ничег није било ни тврдог ни строгог у њему. Ни далеког ни удаљеног. Ни надмоћног ни саможивог* (Вел.: 187); *Гледа у мрљу на своду. ... чега ли шо толико загонетног има у шој ружној, мркој шару окруженој грубо клесаном сивом сигом* (Нен.: 235); *Друго ти је било наглашавано са неком муклином и мрклином у гласу ...* (Вел.: 177); *У обреду уношења бадњака било је нечега свечаног и шамног, у обреду ирослављања са јелком*

¹ Ова „народна теорија“ о изгледу неког човека или предмета и њиховој стварној вредности налази свог израза и у метафори РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ОТВАРАЊЕ САДРЖАТЕЉА, коју илуструју изрази као *зайворено лице*, *зайворен израз*; за реч *зайворен* у тим примерима РСАНУ даје дефиницију „на којему се не огледају осећања, расположења, промене у њима, *нейрозиран*, *недокучив*“ (курзив наш — Д. К.).

² Скраћенице имају следећа значења: Вел. — Светлана Велмар-Јанковић, *Лагум*, Београд: БИГЗ, 1991; Нен. — Добрило Ненадић, *Дорошеј*, Београд: Рад / Народна књига / БИГЗ, 1980; Сел. — Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Београд: Слобода, 1979; Киш — Данило Киш, „Енциклопедија мртвих“, у: *Енциклопедија мртвих*, Београд: Просвета, 1983, стр. 47—79; Грицкат — Грицкат-Радуловић, Ирена, „Лексикографија — велики интелектуални изазов“, *Полишика*, 5. јануар 1991, стр. 13.

било је свечаног и радосног ... (Вел.: 100); *Шта је било рационално у йонашању оног сулудог дрвендеке ...* (Вел.: 75); *Жељели смо исто један од другога ..., и што је било најжалосније у овом виђењу без сврхе* (Сел.: 81), итд.

2. Разумевањем се може открити да биће, предмет или појава имају другачији идентитет него што се на први поглед чини:

У њој ове жене йрејознао [је] несйварно биће о којем му је йричала Олга ... (Вел.: 27); *Ми смо црква. Народ у нама гледа божјије йосланике на земљи ...* (Нен.: 127); ... *сйварци који су у Дадариној живахности видели нешто од своје йрохујале младости ...* (Нен.: 823); *Било је ... у њој смерности ... неког йо-йлог йрисијајања на живој ...* (Вел.: 132); *Било је много скоро-јевйшйва у нашем ... космойолийизму, као и у нашем анйййрадиционализму ...* (Вел.: 102), итд.

Овај други идентитет може бити апстрактнији од С, који је, онда, његов појавни облик:

У њеној [йростйорије] је смраченој йојуљености ваљало изнаћи йредности ... (Вел.: 77); *У догађају с краја једног јануарског йојоднева 1943. нисам ни йомислила да назирем сйереоийй једне врсте райних збивања ...* (Вел.: 122); ... *вешйачко [је] било јевйиније од йравог и, самим йим, на цени. У йоме је ... један од основних йарадокса нове, йтехнолошке ере ...* (Вел.: 148), итд.

Ентитет чији се прави идентитет утврђује може бити и *сйвар*. Заједно са том речју предлог у ствара израз у *сйвари*, који значи „заправо“, „кад се боље погледа“. Имплицира се, наиме, да неки ентитет није оно што на први поглед изгледа, него да има неку другачију суштину, до које се долази тек накнадним искуством са њим или накнадним размишљањем:

... *йобожје као некакав болесник што се ойоравља йосле йешке болести, а у сйвари лењивац ...* (Нен.: 95); ... *бунила сам се и йройивила а, у сйвари, већ ројски йојушйала ...* (Вел.: 103); ... *јер ме је Кристиа ухвашила исйод руке, у сйвари ме је йридржала ...* (Вел.: 157), итд.

3. СО може бити осећај или доживљај који човек има у додиру са С:

Тада је йочео бесмисао ... Било је неке неодољиве сласйи у йом ничему, у йлушању без найора и циља (Сел.: 245); *И није ли ме довела у ову библиошеку ... да бих ойкрила Енциклопедију мртвих и нашла у њој зрно ушехе?* (Киш: 53); ... *никада нисам осјеийио йолико моћи у ономе што сам могао да учиним* (Сел.: 50), итд.

4. СО може бити изазивач или узрок неког стања или ситуације, који се концептуализују као С:

Било је у њом његовом проишвљењу неког чудног стѝраха ... (Киш: 63); Било је и црне ѝакосѝи у њом наглом мијењању разговора, и злураде жеље да га уѝрљам његовом властѝишѝом ѝохлејом (Сел.: 156); Слика је велика заѝио шѝио мамѝи на свађу, има у њој људског задаха .... ваѝирушѝине, бунѝила, грознице ... (Нен.: 227); Преко цијеле шѝирине враѝаио видио сам на ѝлочи до-враѝаику једну његову босу ногу, и лице бјеље од ѝекијског зида. У ѝом бијелом лицу, у немоћно разайѝишѝим рукама, у ѝуѝањау, био је ужас чекања (Сел.: 50)³; Тек сам онда сазгледала ... скривалицу коју ови наслови склаѝају чим се ѝовежсу ... Оцрѝавају се у ѝој скривалици, гоѝиво јасно, обриси људског безумља и зла ... (Вел.: 57), итд.

5. СО може бити и последица појаве која је С; ово значење је, међутим, посведочено само једним примером:

Главиња ѝсина за ѝима, ѝушка ѝајну ѝоруку, а у мирису ѝе ѝоруке грех, ѝрељуба, злосрећна судба његовог омаѝорелог гоѝодара ... (Нен.: 205).

6. СО је говорников став, намера или стање; С је његов симптом: *израз лица, ѝоглед, глас/шайаѝи, ѝокреѝи, ѝосѝуѝаѝ, ѝонашање⁴, речи (и начин говорења), или нека човекова рукотворина.*

... Дорѝијеј ме је гледао сасвим равно у очи и ја у његовом изразу нисам ѝрѝмећивао ни најмању сенку нелагодносѝи (Нен.: 20); Погледам у којем је конценѝрисана изошѝирена суровосѝи (Вел.: 183)⁵; Не знам да ли је у моме гласу осјеѝила несигурносѝи, колебање, сумњу (Сел.: 32)⁶; ... издаје га ѝо који ѝокреѝи у

³ Овај пример добро илуструје значење о којем говоримо: ентитети који су проглашени садржатељима толико су различити да се не могу повезати на основу неког свог инхерентног својства, већ само на основу тога што ѝихово разумевање упућује на исту ствар.

⁴ Видели смо (тачка 1) да се разумевањем ових ентитета може доћи и до ѝихових особина.

⁵ Поглед може бити и ѝун онога до чега се долази његовим разумевањем: *Гледа ме одозго ѝогледом ѝунѝим брижносѝи и саосећања (Нен.: 221), итд.* На другој страни, међутим, *ѝразан ѝоглед* није онај који не упућује на стање говорника, него онај који је упућује ни на какво његово ѝозиѝивно стање.

⁶ *Глас и шайаѝи* могу бити ѝуни онога што се путем ѝих преноси, али нисмо наишли на могућност да буду ѝразни (особина гласа да може бити шѝуѝаѝ и да се може расѝукнуѝи односе се на његове акустичке квалитете): *... гласовима ѝунѝим мржње, узбуђења, уздрѝиале радозналосѝи, мириса крви, ѝоѝајног дивљења, сѝремносѝи на насиње и на одмазду ... (Сел.: 78); Шайаѝи му је задивљен, ѝун зависѝи (Сел.: 236).*

коме се мешају знаци немоћи са знацима господствене ошмености и надмоћног њрезира (Нен.: 159); ... *тај сасиојак великодушности у њонашању нове власи ...* (Вел.: 171); *Можда је у његовим ријечима и њосиуицима било и неке скривене намјере, жеље да ме заусиави на њуиу који је наслућивао ...* (Сел.: 320); ... *нијом смо се оданости ..., садржаној у његовим уобичајеним реченицама ...* (Вел.: 19); ... *било је неког мира и сигурности у њом њихом неужурбаном говорењу ...* (Сел.: 82); *Хоћу ли њо идући његовим [расијећа] складним линијама до Прохора да досегнем, да га њрочитам у овом једином рукоиусу који је за собом осиавио?* (Нен.: 91) (уз додатну метафору РУКОТВОРИНА ЈЕ РУКОПИС), итд.

Овде треба истаћи разлику између значења конструкције у с локативом и посесивног генитива, који је у неким примерима такође могућан. Тако, на пример, *несигурности у гласу* није што и *несигурности гласа* — ово друго се односи на физички квалитет гласа (тих, испрекидан, муцав и сл. глас), а оно прво на стање говорника (глас је у том случају само начин на који ми сазнајемо какво је то стање). Из истих разлога не може се рећи *јачина у гласу*, јер је реч о физичком својству које је доступно чулима, што је домен генитива: *јачина гласа*; али се зато може рећи само *љубазности у гласу*, јер није реч о физичком квалитету гласа, него о ставу говорника.

С обзиром на то да су начињене управо ради тога да нешто значе (означавају, изражавају), језичке јединице концептуализују се такође као садржатељи, а њихова значења као СО (појава коју је, у склопу тзв. МЕТАФОРЕ ПРОВОДНИКА, у енглеском језику описао Реди (1979); за српски в. Кликовац (1995)).

У ... уводнику њумачио се њојам садржан у наслову (Вел.: 222); ... *онда гледа у мене, њражи своју слику у мојим ријечима, своју далеку славу на мојим уснама* (Сел.: 174); *Да ли сам синоћ у његовим ријечима чуо оно чега није било ...* (Сел.: 196); *Неки врло њажљив лексикограф, размишљајући над речју затворити, уишћаће се шћа је њо скровишћо у њој речи ...* (Грицкат); *Не знам шћа ће бићи забијежено, али ће у кукама слова осишћи нешћо од онога шћо је бивало у мени ...* (Сел.: 9) (уз додатну метонимију: *куке слова* стоји за речи), итд.

Има и других израза који упућују на то да су језичке јединице садржатељи. Таква концептуализација експлицитна је и у следећим примерима:

... молишћа ми је због њега била њразна, сведена на ријечи без садржине ... (Сел.: 99); *Биљке које су давале садржину називу „зимска башћа“ ...* (Вел.: 118); ... *говорници и не њримерују*

да, једнако, деценијама, уиоџребљавају исте речи и исте изразе ..., убеђени да изговарају нове садржаје (Вел.: 236); Када се уиоџребљавају у контекстима, оне [речи] у многим случајевима садрже нешто ван очекивања (Грицкат), итд.

У складу с истом метафором, језичке јединице могу бити џуне или џразне:

... речи џуне милошће и љубавних драгања ... (Нен.: 189); У џочешку сам хџио да ша његова џонуда буде лажна, џразна ријеч која не обавезује на дјело (Сел.: 142); Широ сам оџварала усџа, али су речи исџадале само у мрвицама. У огледалу сам их видела како исџадају: безобличне исџињене џразнине (Вел.: 22); А добар човјек ће увијек шако рећи, и ша није мишљење већ џразно саучешће (Сел.: 168); Можда је све ша нагађање, џразна џрича? (Сел.: 115), итд.

Корпус даје потврде и за џразне џлаиње, исџразно нагваждање, исџразно џреџирање, оџмено али јалово џразнословје, шуџаљ говор. Такође, пошто је С, реч може бити и оџворена: Није ша груба шала, већ оџворена ријеч о сџварним могућностима (Сел.: 222) — то је реч „којој се јасно види шта је унутра“, тј. шта се њоме мисли, шта „значи“. Слично томе, смисао је јасан ако га не скрива сувише компликован израз, тј. непровидан С:

... сувишно заврзивање које би само заџамњивало савршену јасноћу анђелове џоруке (Нен.: 178); И шакав један умеџник, рођени маџстор слике и језика, одувек је био Слободан Јовановић. Тече његова реч као џоџок бисџре воде и кроз њу се џробија јасна мисао као џланинска рибица (др Живко Топаловић, НИИ, 2103, стр. 74).

Да закључимо. Значење предлога у с локативом на које смо желели овом приликом да скренемо пажњу апстрактно је и, као такво, резултат деловања једне појмовне метафоре, коју смо формулисали на следећи начин: РАЗУМЕВАЊЕ ЕНТИТЕТА ЈЕ ОТКРИВАЊЕ ОБЈЕКТА САДРЖАНОГ У ЊЕМУ. Помоћу те метафоре човек концептуализује један део својих менталних активности, разумевајући их као своја искуства у просторном домену. То значење је, стога, добра илустрација чињенице да се за потпун опис предлошких значења мора подразумевати препознавање и експлицитно формулисање појмовних метафора које им леже у основи.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић (1960): Белић, Александар (1969). *Иџорија срџскохрваџског језика, II: Речи са деџинацијом*. Београд: Научна књига.

- Даничић (1858): Даничић, Ђуро (1858). *Србска синтакса*. Београд.
- Кликовац (1995): Кликовац, Душка (1995). *Концептуализација и предлошка реализација садржавања (на примерима српскохрватског и енглеског језика)*. Докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду.
- Лејкоф и
Цонсон (1980): Lakoff, George, Mark Johnson (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Петровић (1992): Петровић, Владислава (1992). Глагол *гледати* као синтаксичка и семантичка јединица. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXV: 2, 161–167.
- Реди (1979): Reddy, Michael (1979). The conduit metaphor. In: *Metaphor and Thought* (A. Ortony, ed.), Cambridge: CUP, 284–324.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XV. Београд: РСАНУ.
- Свитсер (1987): Sweetser, Eve (1987). Metaphorical models of thought and speech: a comparison of historical directions and metaphorical mappings in the two domains. *Berkeley Linguistics Society — Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting*, Berkeley, CA: Berkeley Linguistics Society, 446–459.
- Стевановић (1979): Стевановић, Михаило (1979). *Савремени српскохрватски језик, II: Синтакса*. Београд: Научна књига.

MICHEL CONTINI
(Grenoble)

UN SARDE UNITAIRE? LA PAROLE EST AUX ISOPHONES...

Le grand chantier géolinguistique européen qu'est l'Atlas Linguarum Europae, dans lequel nous avons eu la chance de travailler avec Pavle Ivic, a révélé des situations linguistiques de nombreuses langues dites 'minoritaires'¹, langues essentiellement de tradition orale, confrontées au problème de leur survie. La réflexion que nous présentons ici concerne la langue de notre pays, le sarde; nous pensons néanmoins qu'elle pourrait s'appliquer à toutes les langues qui poursuivent le même objectif: la recherche et l'affirmation de leur identité.

La reconnaissance, toute récente, du sarde comme deuxième langue de la Sardaigne² a ravivé le débat, déjà ancien, sur le bilinguisme sardo-italien et sur la nécessité de disposer, face à la langue nationale, d'une langue écrite unifiée et normalisée. Cela est-il envisageable? Nous n'avons pas la place ici pour examiner les différents points de vue sur la question qui, souvent, ne tiennent pas compte de la réalité linguistique de l'île mais révèlent surtout la prédominance d'un esprit de clocher sur la nécessité absolue de l'emploi d'un seul sarde, partout. On peut se demander tout d'abord si, chez les sardophones — et pas forcément ceux qui ignorent tout d'une démarche linguistique — l'exigence d'un sarde unique, normalisé, n'est pas ressentie comme une atteinte à l'emploi de chaque parler local dans la communication verbale. Or, cette exigence ne concerne, bien entendu, que la représentation écrite. Qui oserait proposer que l'on impose à tous les sardes de parler une même variété? Mais même l'adoption d'un sarde unique, à l'écrit, soulève des difficultés considéra-

---

¹ La Communauté Européenne reconnaît l'existence, dans ses pays membres, à côté des langues nationales, de langues minoritaires et d'autres dites «moins répandues».

² La reconnaissance officielle du sarde a été officialisée par la loi régionale N°26 du 15 octobre 1997 intitulée «Promozione e valorizzazione della cultura e della lingua della Sardegna».

bles. Le sarde est une variété romane ayant, essentiellement, un statut de langue à tradition orale³. Cela ne veut pas dire qu'elle n'ait pas connu des représentations écrites. Loin de là. Dès le XIe siècle en effet la Sardaigne est l'une des régions italiennes à utiliser massivement la langue vulgaire dans des actes juridiques ou dans des documents administratifs relatifs à la gestion des biens de couvents ou d'églises⁴. Elle a connu aussi, dès la fin du XVe siècle, des œuvres à vocation littéraire, consacrées essentiellement à la poésie⁵. Au cours du XXe siècle la production écrite s'est intensifié avec la publication d'un grand nombre de recueils de poésies des poètes les plus connus de l'île, mais aussi des pièces de théâtre populaire. La langue est toujours la variété de sarde parlée par les auteurs, avec des solutions, plus ou moins heureuses, de normalisation orthographique. C'est seulement au cours de ce dernier quart de siècle, cependant, que l'on assiste à un essor sans précédent de l'écrit avec la publication d'œuvres en prose et, notamment, des romans, des recueils de nouvelles, des essais, des articles publiés dans la presse locale et de traductions d'ouvrages rédigés en d'autres langues. Dans cette phase de développement de l'écrit les carences déjà signalées demeurent. Faute d'une langue unique normalisée, les auteurs continuent à écrire la variété qu'ils parlent avec des choix orthographiques personnels. Ainsi, face à la langue nationale dominante, langue des mas media, de l'audio visuel, de l'édition, langue de l'école et de l'administration, le sarde s'avère incapable de proposer, à l'écrit, une langue unitaire, représentative de la multitude des variété dialectale qui la composent. Une telle situation rend la survie du sarde plus difficile que jamais et condamne les sardophones à un statut de diglossie, loin du bilinguisme souhaité, dans lequel leur langue apparaît cantonnée, plus que jamais, à des situations de communication limitées. L'emploi d'un seul sarde à l'écrit nous paraît donc incontournable si l'on veut donner à la langue de l'île une dernière chance de survie dans le combat inégal face à la concurrence de l'italien qui demeurera, quoi qu'il arrive, la langue nationale, pour tous les insulaires. Reste à savoir quel sarde il faudra adopter. A

³ Le nombre de sardophones devrait être actuellement d'environ 1 300 000 personnes sur une population de quelques 1 700 000 habitants.

⁴ Nous pensons en particulier aux différents Condaghes, aux Carte Volgari, à la Carta de Logu, aux Statuti della Repubblica di Sassari. V. M.L. Wagner, *La lingua sarda. Storia, spirito e forma*, Bern, Francke Verlag, 1951.

⁵ Il s'agit le plus souvent d'œuvres d'ecclésiastiques, rédigées en un « sarde illustre » ne correspondant pas à une variété précise, et d'inspiration essentiellement religieuse. Voir AA.VV., *L'arte e la letteratura in Sardegna*, in *La Sardegna. Enciclopedia* (a cura di M. Brigaglia), vol 1/3, Cagliari, Ed. Della Torre, 1982

l'évidence, le choix actuel consistant à transposer à l'écrit la variété que chacun parle, n'apparaît pas comme une solution d'avenir car elle perpétue l'image d'une langue dialectalisée, incapable de présenter une forme unifiée, face à l'italien. Une autre solution préconise la réduction du nombre de variétés aux deux les plus importantes, le *campidanien* et le *logoudorien*, pour reprendre une dichotomie traditionnelle, à laquelle nous préférons celle de *sarde méridional* et *sarde septentrional*⁶. Mais ce choix peut-il se justifier? Disons qu'il perpétue une ancienne division proposée, il y a un siècle et demi, par le chanoine G. Spano et qui, à la lumière des connaissances linguistique actuelles, apparaît particulièrement réductrice. Elle vise surtout à satisfaire la vieille rivalité nord/sud de l'île, sans pour cela répondre au seul impératif qui devrait prédominer dans l'esprit de tous les sardes: trouver la meilleure solution pour la survie de leur langue. Or, cette bipartition n'est satisfaisante ni du point de vue linguistique ni du point de vue opérationnel. Comment concevoir une langue qui aurait deux représentations écrites destinées, l'une aux habitants du sud de l'île et l'autre à ceux de la moitié nord? Quelle chance aurait cette langue bicéphale dans la compétition avec la langue nationale? Aucune. En revanche elle rendrait institutionnelle la division dialectale de l'île et nuirait à l'image du sarde. Mais, surtout, le choix ne se justifie pas sur la plan linguistique. Car, où commence le sarde méridional et où se termine le sarde septentrional? La géographie linguistique permet d'apporter une réponse à cette question et notamment sur les plans phonétique et phonologique qui jouent un rôle déterminant dans la différenciation dialectale. Les enquêtes sur la structure phonétique du sarde, réalisées dans toutes les localités de l'île⁷, laissent apparaître une double réalité. La première est qu'il n'existe pas de véritable frontière linguistique nord/sud partageant le domaine sarde, contrairement à ce qui se passe entre les parlers sassariens et galluriens d'une part et le sarde septentrional d'autre part séparés par une véri-

⁶ C'est la solution préconisée notamment par E. Blasco Ferrer (voir, entre autres, *Ello, ellus. Grammatica della lingua sarda*, Nuoro, Poliedro, 1994).

⁷ Nous avons nous-même réalisé des enquêtes dans 214 localités comprenant la totalité de l'espace septentrional, le nord et une partie orientale de l'espace méridional (Voir M. Contini, *Etude de géographie phonétique et de phonétique instrumentale du sarde*, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 1987, 2 Volumes). Les 135 localités restantes de ce dernier ont fait l'objet de l'étude de géolinguistique de M. G. Cossu, *Unité et variabilité phonétique des parlers sardes méridionaux*, Thèse de Doctorat en Dialectologie, Grenoble, Université Stendhal, 2000. N'ont pas été enquêtées en revanche la plupart des localités de l'espace gallurien et deux localités de l'espace sassarien, ces deux variétés se rattachant, sur tous les plans, aux parlers du groupe toscan et à ceux de la Corse (pour le gallurien en particulier).

table frontière, phonétique, morpho-syntaxique et lexicale, matérialisée par de dizaines d'isophones ayant un parcours identique (carte 2 b, isophone A)⁸. La deuxième réalité est que aucune des deux variétés dialectales ne connaît de véritable unité, loin s'en faut: ce qui signifie qu'une normalisation de l'une ou de l'autre ne peut se faire qu'en négligeant les différences dialectales existantes. Mais revenons au premier point. L'identification du sarde méridional, par rapport au sarde septentrional, est associée à quelques traits dominants et notamment:

— le fermeture des voyelles finales inaccentuées [e/o] du sarde septentrional en [i/e] dans la flexion nominale et verbale⁹: ex. ['kane/'kani] «chien» (1), ['kanez(ε)/'kaniz(i)] «chiens», ['kɔrɔ / 'kɔru] «cœur» (2), ['kɔrɔz(ɔ) / 'kɔruz(u)] «cœurs», ['este / 'esti] «il est», ['kanto / 'kantu] «je chante», [kan'tamɔz(ɔ) / kan'tamuz(u)] «nous chantons» ;

— la palatalisation des vélaires [k/g] devant les voyelles palatales [i/e/ε] avec des aboutissants différents selon la position¹⁰: ex. ['kentu / 'tʃentu] «cent» (3), ['gen(n)eru / 'dʒen(n)eru] «gendre», ['luke-'luɣe / 'luʒi] «lumière», ['prangere / 'prandʒi] «pleurer»;

— l'emploi d'un seul article défini au pluriel, [is] pour les deux genres, face aux formes [sɔs] (m) / [sas] (f) dans le sarde septentrional (4): [sɔs 'pilɔzɔ] «les cheveux», [sas 'puɕɕaza] «les poules» / [is 'piluzu, is 'puɕɕaza].

A côté de ces traits majeurs, d'autres sont considérés par la plupart des spécialistes comme méridionaux ou 'campidaniens' et perçus comme tels par les sardophones. Nous mentionnerons en particulier:

— la présence de voyelles prosthétiques devant [r] initial (5): [a'rɔða / 'rɔða] «roue» ou, au contraire, l'absence de la voyelle prosthétique [i-] devant les groupes s+ consonne (6): ['skala / is'kala] «échelle»;

— le résultat [ts] de l'évolution de T/C + yod (7): ['petsa, 'matsa / 'petta, 'matta] ou ['peθa, 'maθa] < PETHIA, MATTIA «viande, ventre»;

— la présence de voyelles nasales consécutive à la disparition de [n] intervocalique dans certains contextes (8): ['fenu > 'fēũ] «foin»;

— l'absence de [l] non géminé en position intervocalique (9) et le polymorphisme de ses aboutissants: ex. ['mɔβa, 'mɔwa, 'mɔʒa < 'mɔla] «moulin»;

⁸ Voir M. Contini, op. cit., vol. 2, carte 95.

⁹ Les chiffres qui apparaissent dans les lignes suivantes renvoient aux isophones correspondantes dans les cartes jointes à notre contribution.

¹⁰ Nous rappellerons, en passant, que le sarde septentrional rassemble les seules variétés romanes qui conservent les occlusives vélaires originaires dans cette position.

— la chute du [r] flexionnel des infinitifs, notamment dans la première conjugaison (10): ex. [an'dare > an'dari > an'dai] «aller»;

— le résultat [kw] du groupe latin QU, face au [bb] des parlers septentrionaux (11): ['akwa] et non pas ['abba] «eau»;

— la chute des continuateurs du L des groupes secondaires SCL, NTL, NGL: ex. ['masku] < MASC(U)LU «mâle», face à ['maskru, 'maskuru, 'maskulu] du sarde septentrional (12).

Que nous montrent-ils les tracés des isophones mentionnées? Premièrement que leurs parcours ne sont pas identiques, comme cela se produit lorsque un faisceau d'isophones sépare deux variétés linguistiques différentes. Ainsi, pour les deux premières, on observe des divergences entre la moyenne vallée du Tirso et l'Ogliastra où le parcours de l'isophone de -e final conservé est plus méridional¹¹. Celui de l'isophone 3 se situe plus au sud dans le Campidano d'Oristano (il prend sa source dans le golfe omonyme) et l'Arborea: des parlers pourtant bien méridionaux pour la plupart des traits phonétiques, comme ceux de Cabras, Solarussa et Ruinas, n'ont pas palatalisé les anciennes vélaires latines. Quant à l'isophone 4, elle présente un tracé plus septentrional vers le centre de l'île, entre la moyenne vallée du Tirso et l'Ogliastra: elle passe notamment au nord de Busachi, Ortueri, Tiana, Sorgono, rattachant ainsi la majeure partie du Mandrolisai et de la Barbagia de Belvi' à l'espace méridional, contrairement aux isophones précédentes qui les attribuaient entièrement au domaine sarde septentrional. On pourrait dire la même chose pour l'extrême nord de l'Ogliastra où les parlers de Baunei et Urzulei, par ce trait morphologique, font partie des variétés septentrionales. Les divergences sont encore plus marquées si l'on considère les autres isophones. L'isophone 5 est nettement plus septentrionale par rapport aux précédentes: elle atteint, à l'ouest, la Planargia et, à l'est, la Barbagia d'Ollolai et même Dorgali, dans la Baronia, caractérisant ainsi de vastes régions reconnues comme faisant partie du domaine sarde septentrional. L'isophone 6, en revanche, est proche de la première analysée même si des cas d'emploi de la voyelle sont attestés plus au sud, notamment dans le Campidano d'Oristano et l'Ogliastra. L'isophone 7 fournit deux sortes de renseignements: dans la partie centre-ouest de l'île elle monte beaucoup plus au nord, pour atteindre le Marghine dont les parlers figurent parmi les plus conservatifs du

¹¹ Dans cette région, Allai, Atsara, Meana, Laconi conservent régulièrement -o final mais pas -e. En revanche, plus à l'est, dans la haute Ogliastra, Villagrande Strisaille et Baunei présentent régulièrement -e. Notons par ailleurs, que la plupart des localités de cette région, connaissent des situations de transition les deux voyelles se conservant dans certains cas et se fermant dans d'autres. Pour ce qui concerne la palatale, cette situation est caractéristique aussi de Seneghe, dans le Monte Ferru, de Allai et de Atsara.

sarde septentrional; en revanche, dans le sud de l'île, elle laisse à l'extérieur toute l'Ogliastra, méridionale par les autres traits, et où la mi-occlusive s'est simplifiée en [s]¹², et la Barbagia de Seulo qui connaît une situation de transition, avec les deux aboutissants. La chute de -n-, quant à elle (isoph. 8), avec la nasalisation des voyelles contiguës, ne caractérise qu'une partie de l'espace méridional¹³ et n'intéresse pas, notamment, des régions comme l'Ogliastra, les Barbagie de Seui et de Belvi', le Sarcidano, le Campidano de Cagliari proche de la capitale, le Sulcis-Iglesiente. Il en est de même pour la non conservation de -l- (isoph. 9) dont l'aire est proche de la précédente. La situation de [r] dans les infinitifs montre, enfin, au sud d'une isophone (10) où la consonne est toujours conservée et dont le parcours est proche de celle de -ε/-i, de très nombreux cas de conservation, notamment dans l'Ogliastra, la Barbagia de Seulo et le Sarcidano, avec des formes comme [an'dari] «aller» ou [dro'mmiri] «dormir», transition entre [an'darε] et [dro'mmire] et les formes [an'dai] et [dro'mmi] du reste du domaine méridional. Il se confirme donc qu'il n'existe pas de véritable frontière linguistique nord/sud mais une large zone de transition où les parlars présentent des traits des deux grandes aires. Mais même en dehors de cette zone on ne peut pas parler d'un sarde septentrional et d'un sarde méridional unitaires: des différences considérables existent à l'intérieur de chaque domaine.

Prenons le dernier, le sarde méridional, dans lequel peuvent être identifiées au moins 15 variétés, en tenant compte des systèmes consonantiques¹⁴. L'absence de [l] non géminé à l'intervocalique, par exemple, ne caractérise qu'une partie du domaine, de vastes régions conservant la latérale, comme les variétés septentrionales. Par ailleurs, là où elle disparaît, cette dernière peut aboutir à différentes réalisations: ainsi un mot comme [ˈmɔla] «moulin», déjà mentionné, peut être réalisé comme [ˈmɔwa, ˈmɔβa, ˈmɔgwa] ou [ˈmɔra / ˈmɔʂa], avec une vibrante uvulaire ou une constrictive pharyngale, ou encore [ˈmɔʒa] avec une occlusive glottale ou encore avec une géminée latérale, [ˈmɔlla], à la périphérie de l'aire de disparition, phénomène de réaction visant à protéger la consonne intervocalique. Ce polymorphisme met en évidence des aires dialectales bien définies et a des répercussions sur les systèmes phonologiques qui peuvent s'enrichir de phonèmes nouveaux, en l'occurrence /R-ʂ/ et /ʒ/. On pourrait faire des re-

¹² Les enquêtes de M.G. Cossu, (op. cit.) montrent par ailleurs que de nombreux parlars de l'aire méridionale ont connu la même évolution.

¹³ L'aire a été délimitée d'une façon précise par nos enquêtes et par celles de M. G. Cossu.

¹⁴ M. Contini, op. cit. vol. 1, pp. 521-575; vol 2 carte 110/2

marques semblables pour l'instabilité du [n] intervocalique. Outre le fait, déjà signalé, que sa chute suivie de la nasalisation des voyelles contiguës ne caractérise qu'une partie du domaine, nous savons aussi que certaines variétés connaissent l'occlusive glottale /ʔ/ comme aboutissant, la présence des voyelles nasales étant maintenue: ['manu > 'mãũ > 'mãzũ] «main». Un autre phénomène très fréquent dans l'espace méridional est la métathèse du [r] final de syllabe. Son caractère systématique ou irrégulier et les différents types de métathèse peuvent donner naissance à des groupements consonantiques assez inhabituels à l'initiale de mot: [mar'kai > mra'kai] «marquer», [sir'bõĩ > sri'βõĩ] «sanglier», [tʃor'beɖdu > tʃro'βeɖdu] «cerveau», ['lardu > 'lrayu] «large»¹⁵ et permet également de délimiter des sous-aires dialectales.

Des remarques semblables peuvent être faites pour le domaine septentrional où, pas moins de 6 variétés et 14 sous variétés, peuvent être délimitées, toujours par référence aux systèmes consonantiques¹⁶. Nous mentionnerons, dans une vaste aire centre-orientale, entre autres traits, l'absence de [f-] initial; la conservation des occlusives sourdes intervocaliques (elles se spirantisent dans le reste du domaine sarde); la présence de l'interdentale sourde [θ], avec un statut de phonème, comme aboutissant de T/C + yod (dans le reste de l'espace septentrional le résultat est [t(t)]: ['pe-θa/ 'pet(t)a] «viande»; l'emploi de l'occlusive glottale [ʔ] pour [k], dans une aire de la Barbagia d'Ollolai à l'intérieur de la précédente: ['luke > 'luʔe] «lumière»; les palatalisations des groupes PL, CL d'une vaste région septentrionale et occidentale (le reste du domaine sarde connaît le rhotacisme de la latérale): ['pjœɾe, 'dʒæ / 'prœɾe, 'krae] «plevoir, clef»; le polymorphisme de -l/-r/-s en finale de syllabe, dans une région nord-occidentale comprenant une grande partie du Logudoro, donnant naissance à des consonnes nouvelles — parfois assez exceptionnelles dans le domaine roman, comme la constrictive monolatérale sifflante, sourde ou sonore, apparaissant devant [t/d]: ['altu, 'mortu, 'este > 'altu, 'moʃtu, 'eʃte] «haut, mort, il est»; ou, par assimilation, à des constrictives apico-dentale [zz], palatale [ç], vélaire [x] et uvulaire [ɣ], comme solutions des groupements des consonnes précédentes avec [dz, k + i, e, g]: ['aldza, 'piske, 'porku, 'alga > 'azza, 'piççe, 'poxxu, 'ayya] «terentule, poisson, cochon, saleté». Une deuxième conclusion ressort de cette analyse, forcement limitée aux traits les plus significatifs: la variabilité dialectale est une caractéristique dominante. Envisager une unification pour le passage à l'écrit nous paraît donc une entreprise impossible non seulement pour le sarde en général,

¹⁵ Voir le travail déjà mentionné de M. G. Cossu, *Unité et variabilité...*

¹⁶ M. Contini, *ibid.*

mais aussi en envisageant deux codes distinctes pour les deux principales variétés. Prenons le premier cas. Quelle forme orthographique faudrait-il retenir pour le générique «cochon» pour lequel on utilise partout un continuateur du latin PORCU? Le choix est vaste, qu'on en juge: ['porku, 'proku, 'polku, 'polʒu, 'poʃku, 'poxxu]. On pourrait multiplier les exemples. Ainsi, parmi les continuateurs de FALCE «faux» il faudra choisir entre ['falke, 'farke, 'arke, 'arʒe, 'alʒe, 'halle, 'faççe, 'fartʃi, 'fratʃi]. Mais lesquels, et sur la base de quel critère? L'importance de l'extension géographique de chacun d'entre eux? La plus grande proximité par rapport à la base étymologique? La plus grande facilité de la transposition à l'écrit? Ces critères peuvent varier d'une forme à une autre et le résultat aboutirait à fabriquer une langue écrite qui serait un patchwork des variétés sardes, un espéranto insulaire, une langue que personne ne parle et n'a jamais parlé. Le problème ne serait pas résolu non plus avec un double code linguistique, pour les raisons exposées. Prenons le cas du sarde méridional dont la séparation nette par rapport à l'autre variété s'avère assez difficile. Même en prenant en considération les traits majeurs matérialisés par les isophones 1 à 4 et en faisant abstraction de l'existence d'une zone de transition importante, les choix «internes» demeurent importants. Comment traiter un phénomène aussi important que la nasalisation vocalique, géographiquement très étendue? Faudra-t-il l'ignorer et choisir les formes avec -n- et donc ['manu, 'bonu, 'luna, 'fenu, 'lana] pour «main, bon, lune, foin, laine» ... comme en sarde septentrional, plutôt que les formes ['mäü, 'böü, 'lüä, 'fëü, 'läã/lã] pour lesquelles on pourrait adopter la même orthographe que le portugais? Et quelle solution pour le polymorphisme du -l- intervocalique? Faudrait-il le conserver, comme dans une partie de l'espace méridional, et écrire *mola* et *pilu* pour «moulin» et «cheveu», comme en sarde septentrional, ou bien choisir d'autres formes, géographiquement presque aussi étendues, avec une adaptation orthographique ['mɔʃa, 'mɔwa, 'mɔgwa, 'mɔʒa] et ['piu]? Ou encore, écrira-t-on ['akwa, 'ɛɣwa] «eau, jument» ou plutôt ['abba, 'ebba], comme en sarde septentrional, en tenant compte du fait que ces dernières sont conservées dans une vaste région sud-orientale? Ou encore, que choisir entre ['fillu, 'fɪʒu] ou [fɪdʒu] «fils», formes méridionales correspondant au sarde septentrional [fɪdʒu], ou entre

¹⁷ Dans la ville d'Iglesias, la forme *Pracia* apparaît déjà, à côté de l'italien *Piazza*, dans les plaques indiquant les noms des places.

¹⁸ Cela fait longtemps que nous avons formulé cette proposition avec, à l'appui, des argumentations linguistiques et socio-culturelles. Voir, entre autres, M. Contini, *Quel avenir pour les langues minoritaires? L'exemple du sarde*. In *Variação linguística no espaço, no tempo e na sociedade*, Lisboa, Associação Portuguesa de Linguística/ Edições Colibri, 1994, pp. 13–30 (Actas do encontro regional da SPL, Miranda do Douro, 1993)

[is 'feminaza] et [i 'feminaza] «les femmes» ou enfin, entre des formes à métathèse de -r et des formes sans métathèse: pour «cochon», faudra-t-il privilégier ['porku] ou ['proku]? pour «beau p̄gre», ['soɣru], ['sorgu] ou ['sroyu]? pour «cercle», ['tʃirku] ou ['tʃriku]? pour «mercredi», ['merkuri-zi] ou ['mrekurizi]? pour «avril», [a'βrili / a'βriβi] ou [ar'bili / ar'biβi]? Quel que soit le choix cela favorisera toujours une variété au détriment des autres. Ainsi, les sardophones de l'Ogliastra, région qui devrait faire partie du domaine sarde méridional, auraient le droit de ne pas accepter d'écrire ['akwa] puisqu'ils prononcent ['abba] comme dans tout le sarde septentrional; ceux de l'Iglesiente, région de sud-est de l'île, pourraient exiger qu'un mot comme «place» soit écrit *pracia*¹⁷ conformément à la prononciation locale des aboutissants de T/C + yod et non pas *prazza* qui correspond à la prononciation ['pratsa] d'une partie des parlars méridionaux (et septentrionaux), ceux de l'Ogliastra pouvant, quant à eux, exiger une orthographe *prassa* se justifiant par leur propre prononciation. Des remarques semblables pourraient être faites pour le domaine septentrional. En conclusion, il nous paraît évident que la tentative de réaliser un code unique pour tout le sarde, ou même deux codes, nous paraît vouée à l'échec.

La seule solution envisageable consisterait alors à choisir une variété de sarde, et une seule, et à l'imposer, à l'écrit, comme représentative du sarde dans son ensemble. Ce qui ne manquerait pas de susciter des réactions dans toutes les régions dont la variété locale n'aura pas été retenue: il est difficile de faire accepter un intérêt général, bénéfique à long et à moyen terme, face aux intérêts locaux, rentables seulement dans l'immédiat. Dans cette optique nous pensons que la variété de sarde qui devrait être adoptée pour l'écrit devrait être le nouorien et, en particulier, la variété de la ville de Nuoro¹⁸. En voici les raisons. Les premières sont d'ordre linguistique. Le parler de Nuoro représente l'une des variétés du centre-est de l'île reconnues comme les plus conservatives du sarde et du domaine roman en général. Il est très proche, à quelques traits phonétiques près, de tous les parlars de la Barbagia, de la Baronia, du Circondario de Bitti, mais aussi du Goceano et du Marghine. Il partage aussi un grand nombre de traits avec les autres variétés du domaine sarde septentrional, dont il fait partie, et certains traits aussi avec ceux du sud de l'île. Sa représentativité est donc indiscutable. En plus, par rapport aux autres variétés, il représente la variété qui soulève le moins de problèmes pour le passage de l'écrit à l'oral: le système orthographique de l'italien, que tous les sardes connaissent bien, est tout à fait apte à transcrire ce sarde ce qui est loin d'être le cas pour toutes les autres variétés de l'île, celles du domaine septentrional comprises. Le nouorien, en effet, est la seule variété à ne pas

connaître la lénition des occlusives sourdes intervocaliques, à l'intérieur du mot ou initiales, en phonétique syntaxique: aux mots «cuve, le pain, il cherche, la tuile, lumière, la tête», correspondent les prononciations [ˈku-pa, su ˈpaɲe, ˈkirkata, sa ˈteula, ˈluke, sa ˈkɔŋka] dans la variété de Nuoro et [ˈkuβa, su ˈβaɲe, ˈkirkaða / ˈtʃirka(ða), sa ˈðeula, ˈluɣe / ˈluʒi / ˈluʒi, sa ˈɣɔŋka] dans le reste du domaine sarde. Ajoutons que le nouorien connaît une meilleure stabilité des consonnes en fin de syllabe (contrairement à beaucoup de variétés septentrionales), n'a pas connu les phénomènes de palatalisation des groupes de consonnes avec [l] (comme une grande partie des parlers septentrionaux) mais le rhotacisme de la latérale (comme les parlers méridionaux) et qu'il conserve tous les traits qui différencient nettement le sarde par rapport aux autres variétés romanes: notamment la conservation d'un système vocalique à 5 termes, avec [i] et [u] comme aboutissants, respectivement, de *ī* et *ī* et de *ū* et *ū* latins (système appelé, justement, 'sarde') et la conservation des vélaires k/g devant i/e contrairement aux variétés méridionales. Les sardophones méridionaux n'auront aucune difficulté à convertir en -e et -o toutes les terminaisons -i et -u, de leurs variétés, et à écrire donc *frade* pour *fradi* «frère» ou *conto* pour *contu* «je raconte»¹⁹. La différence entre la prononciation [ˈkãi] et la transposition graphique *cani*, correspondant à la prononciation [ˈkani] d'une partie de l'aire méridionale, est sans doute plus grande. Plus grande aussi la distance entre une prononciation comme [ˈmaβa, ˈmara] ou [ˈmaʒa] et une transposition orthographique *mala* de la forme correspondant à la prononciation d'une partie des sardes méridionaux, et celle qui sépare les prononciations [ˈkentu] et [ˈtʃentu] «cent» caractéristiques des deux aires principales du sarde. Ils n'auront pas non plus de difficultés majeures à adopter les deux formes de l'article défini, au pluriel, à la place de la forme unique *is* pour les deux genres²⁰ et cela avec un lexique qui, pour l'énorme majorité des cas, est le même²¹. Ajoutons que chaque sardophone a sans doute des compétences linguistiques multiples qui lui par-

¹⁹ Le catalan qui connaît des terminaisons vocaliques diverses dans ses différentes variétés, par exemple dans la conjugaison, a adopté celle de la variété de Barcelone (ex. [kanto] «je chante» face à [ˈkante, ˈkanti, ˈkantə, kantuk] formes attestées dans d'autres aires du même domaine linguistique.

²⁰ Toujours pour le catalan il faut rappeler que n'a pas été retenu, pour les articles défini, l'emploi de formes issues de IPSU, comme dans les parlers sardes, caractéristiques notamment de la variété des Baléares. V. J. Veny, *Els parlars catalans*, Palma de Mallorca, Ed. Moll, 1987(7^e Ed.), pp. 84-86

²¹ Il faut dire, à ce propos, que l'extension géographique de la plupart des mots considérés comme méridionaux, ne coïncide pas avec les limites déjà mentionnées de cet espace.

mettent de transcoder dans sa propre variété les principales variétés de l'île. Preuve en est que des poètes issus de l'aire méridionale, ont utilisé une variété septentrionale à l'écrit (notamment une variété du Logudoro) ce qui implique leur certitude d'être compris dans leur région d'origine.

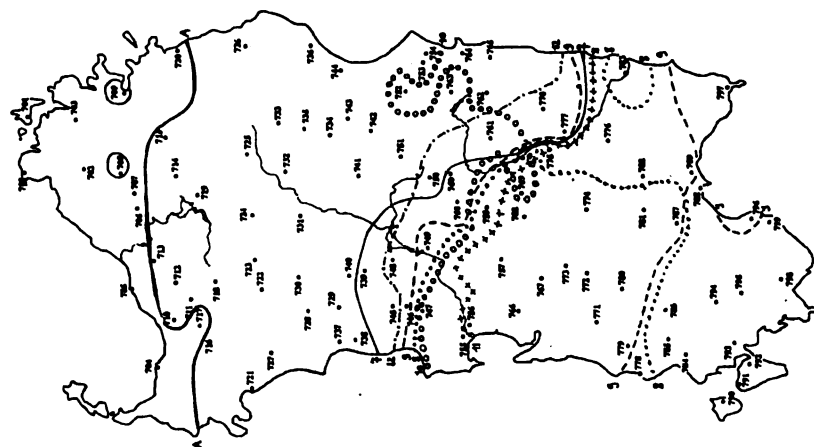
Sur le plan socio-culturel, par ailleurs, le choix de la variété de Nuoro devrait trouver l'adhésion de la plupart des sardes, sa région, la Barbagia, étant reconnue comme le bastion de la sardité, comme la région «résistante» par excellence, face aux langues et aux cultures imposées de l'extérieur.

Sur un plan plus pratique, enfin, l'adoption d'une seule variétés, partout, serait la meilleure solution face à la non homogénéité linguistique des habitants de l'île, à la suite des déplacements assez importants de populations qui se sont produits au cours des dernières décennies. Cela est vrai aussi pour le corps enseignant, d'origine dialectale différente – en encore faudrait-il que les enseignants soient dialectophones – censé former les futurs élèves à l'emploi du sarde à l'écrit, dans n'importe quelle localité de la Sardaigne.

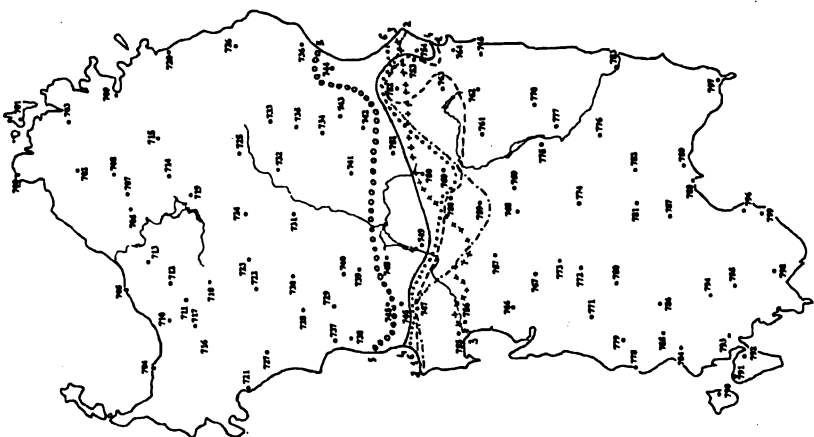
Nous sommes bien conscient qu'un tel choix constitue une contrainte difficile à accepter pour beaucoup de sardophones. Nous pensons néanmoins qu'il est à la hauteur de l'enjeu poursuivi: donner au sarde, à moyen terme, un statut de langue unitaire, dépassant ainsi son image actuelle de langue dialectalisée et offrir à tous les Sardes le moyen de s'exprimer d'une seule voix à l'écrit. L'histoire n'a pas offert à cette langue, pas plus qu'à toutes les langues minoritaires, l'occasion de voir une variété s'imposer sur toute les autres pour devenir une langue 'nationale'. Le choix que nous proposons, nécessitant une volonté unitaire de tous les sardophones et un effort réel pour dépasser un esprit de clocher, encore bien présent, permet en quelque sorte de remédier à ce rendez-vous manqué avec l'histoire.

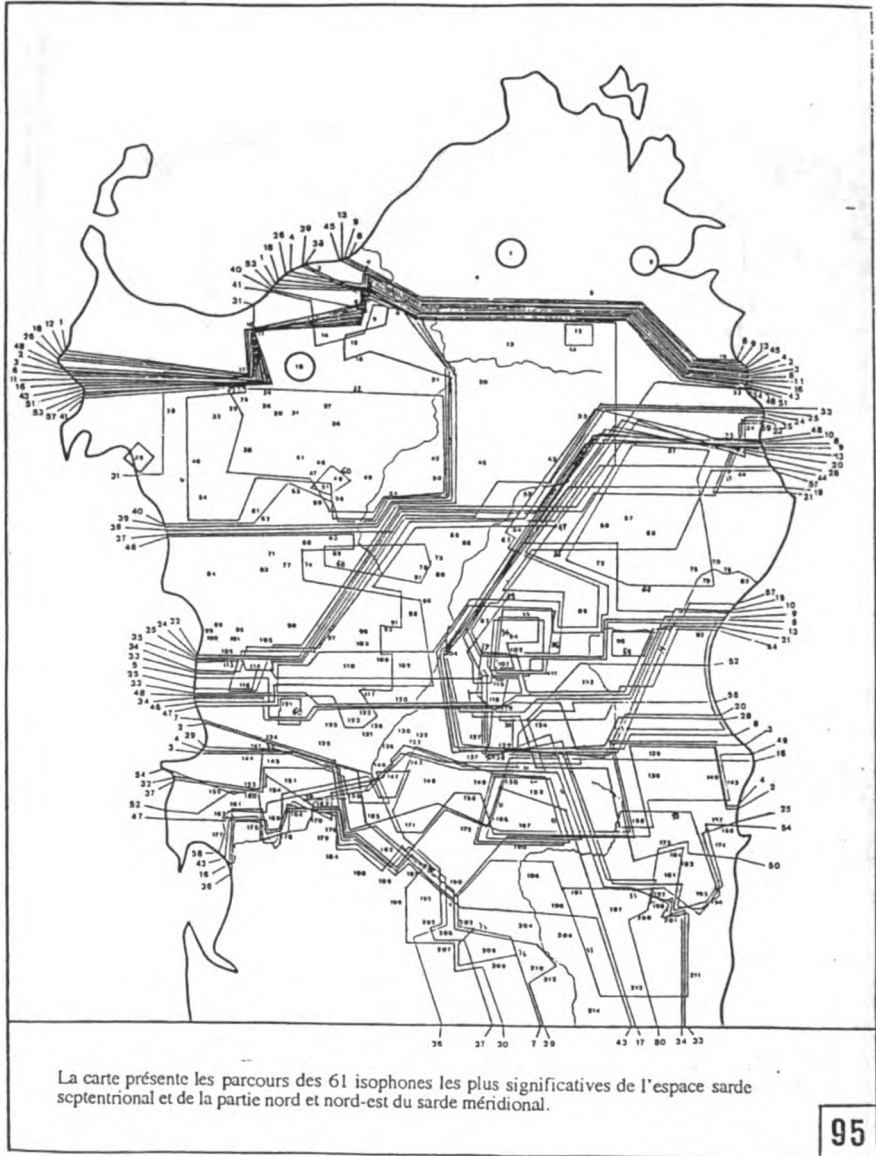

Tracé des isophones 7 à 12. L'isophone 8 délimite deux aires dialectales caractérisées par la présence de voyelles nasales; l'isophone 9 délimite, au nord et au sud, l'aire d'instabilité de -i- intervocalique.

Tracé des isophones 1 à 6.

АНА КРЕЧМЕР
(Бохум/Билефелд)

О КЊИЖЕВНО-ЈЕЗИЧКОЈ ТРАДИЦИЈИ ДО 1800. КОД СРБА И РУСА (РАЗМИШЉАЊА О СЛОВЕНСКОЈ ИСТОРИЈСКОЈ СТАНДАРДИЗАЦИЈИ)

0. Историја писмене културе код православних Словена пружа још увек многобројна нерешена и непроучена питања. Један од узрока таквог стања је одсуство упоредне, контрастивне компоненте у дијахроној славистици која и данас ради готово искључиво у усконационалним границама. Такво стање свакако негативно делује на процес и резултате истраживачког рада. У току даљег излагања желели бисмо да то прикажемо на руском и српском материјалу и предложимо нека могућа решења. Наша се излагања баве искључиво тзв. *сјољашњом* језичком историјом, која се принципијелно и битно одликује од *унујрашње*, иманентне. Иманентном историјом језика бави се историјска граматика односно дијалектологија. Напротив, на *сјољашњу* историју у великој мери делују социо- и екстралингвистички параметри и она не може да буде адекватно проучена само лингвистичким средствима. Оваквој језичкој опозицији у европском културном контексту обично одговара опозиција

народна (усмена) култура — цивилизацијска (хришћанска) култура.

1. И српска и руска култура припадају православној словенској културној заједници, за коју се у последње време све чешће употребљава појам *Pax Slavia Orthodoxa*. Проучавање књижевно-језичке традиције овог ареала наилази на вишеструке проблеме још додатно отежане одсуством теоријског и методолошког консензуса у научном раду на овом подручју. Следећи проблеми, одн. нерешена питања, представљају, по нашем мишљењу, нарочити интерес за истраживача:

- (а) Питање статуса цксл. језика и књижевне традиције одн. њихове улоге у историји појединих писмених традиција код православних Словена.

- (б) Периодизација појединих књижевно-језичких традиција, при чему је нарочито релевантно доба непосредно пред почетак стандардизационих процеса.
- (в) Експликација специфике тих стандардизационих процеса и упоредна њихова анализа.
- (г) Реконструкција језичке свести друштва у различитим епохама и различитим регионима православне Славије као и динамика развоја и промене те језичке свести.
- (д) Верификовање одн. фалсификовање хипотезе хомогене и конзистентне културне заједнице код православних Словена (*Pax Slavia Orthodoxa*).

Обратимо се прво овоме питању. Појам *Pax Slavia Orthodoxa*, иако је све фреквентнији, није код свих прихваћен. Највећу препреку томе у славистици ми видимо у традиционалном усконационалном приступу језичкој историји. Такав приступ, који је оправдан у погледу иманентне историје језика, контрапродуктиван је у истраживању историје писмених форми језика. Одсуство типолошких контрастивних истраживања води занемаривању заједничког у парадигмама старијих православних словенских култура. Највише су се том проблематиком бавили школа Лихачова, Мошин, Толстој, Пикио, Живов (иако неки од њих оперишу претежно на руском материјалу). Наведимо неке од најважнијих ознака тих култура.

Најистакнутију представља свакако искључиво сакрални карактер цивилизацијске културе која је у свести православних Словена имала право да постоји само зато што је била култура хришћанства. Стварање као и рецепција текстова служили су спасу душе писаца одн. читалаца а не разоноди или неким естетским сврхама. Ово, поред осталог, проузрокује принципијелно одсуство индивидуалног аутора, а тиме и анонимност текстова који су се гледали као заједничко духовно благо друштва. Сакрални карактер текстова обезбеђивао је њихов углед у друштву, јер су се они гледали као посредници између Бога и човека (тиме се објашњава изузетна стабилност текстова у времену и простору а и то да се на грешке преписивача гледало као на грех пред Богом). Различити степен сакралности текстова водио је њиховој хијерархијској подели. Тако Толстој издваја четрнаест жанровских рангова у канону православне Славије (Толстој 1988, 168). Схватање цивилизацијске културе као примарно сакралне појаве објашњава и дуговековно одсуство писмене световне културе и таквих жанрова као што су љубавни роман, драма, сатира и сл. Најважнији и најугледнији текстови у доба кад још није било кодификова-

не нормe језичке употребе служили су као обрасци и чувари те нормe. У светлу наведеног сасвим је схватљива чињеница да процес распада културног континуума код православних Словена иде паралелно са процесом секуларизације културне парадигме и оријентацијом на западноевропски културни модел.

2. Неке епохе у историји српске културе и језика прилично су добро разрађене као нпр. предтурско или послевуковско доба. Друге још чекају своје истраживаче. У нарочитој мери то важи за 17. век али и за тзв. *славеносрпску* епоху. Међутим, ово доба већ по томе заслужује нарочити интерес истраживача јер непосредно претходи процесу стварања српског језичког стандарда. Док 17. век још тежи средњем веку, војвођанска славеносрпска култура маркира већ почетак новог доба код Срба. Један од најистакнутијих познавалаца те културе Б. Унбегаун дели ову епоху на три периода (Unbegaun 1935, 15), што потврђују и резултати наших истраживања:

- (1) 1690–1740. — прелазно доба од средњовековне српскословенске културне парадигме ка новој европској;
- (2) 1740–1780. — доба најјаче руске културне оријентације;
- (3) 1780 — поч. 19. в. — усмерена хомогенизација књижевно-језичког израза.

Периодизација *свољашње* историје језика обично се заснива на догађајима социополитичке историје језика (за разлику од иманентне језичке историје). Тако је 1690. година Велике сеобе, 1740. — почетак владавине Марије Терезије, 1780. за њом следи Јосиф II, а почетак 19. в. је доба српских устанака (и реформаторске делатности Вука Караџића). Толстој спроводи даљу диференцијацију овог доба и разликује:

1740–1760. као право рускословенско доба и

1760–1780. као непосредно славеносрпски период књижевно-језичке историје (Толстој 1998, 258).

Добро је познато да су Вук и Копитар били противници славеносрпског књижевно-језичког модела. Међутим, битних, принципијелних разлика између језичке праксе Вука и познијег славеносрпског више није било, али су се битно разликовали њихови језички програми. Занимљиво је у овом контексту да Живов нпр. види сличну ситуацију у језичкој полемици између присталица Карамзина и Шишкова уочи стандардизације руског књижевног језика: и ту су разлике више у језичким програмима него у језичкој пракси (Живов 1996, 441 сл.). И у једном и у другом случају такве разлике, по нашем мишљењу, дају се интерпретирати као разлике културних парадигми просветителства (одн. класицизма) и романтике (одн. славенског препорода). Не-

гативни однос Вука према славеносрпској традицији проузроковао је, међутим, одређену стигматизацију овог периода језичке историје у србистици. Тек у радовима А. Младеновића заснива се почетак научне анализе ове књижевно-језичке традиције¹.

3. У историји писмене културе код Руса (до 14. в. — источних Словена) обично се испољавају следећа три периода:

- (1) 11–13. в. — период од похришћавања до татарског освајања;
- (2) 14–16. в. — доба постепеног јачања Московске Русије;
- (3) од 17. в. — почетак савремене књижевно-језичке традиције.

Као што се види, и ова се периодизација заснива на догађајима социополитичке историје. При томе су прва два периода прилично уверљива, док трећи поставља многа питања. Пре свега, ово доба, које обухвата више векова, није нимало хомогено у погледу језика — било идиома, било као књижевно-језичке традиције. Схватање 17. века као почетка новог доба потиче од Лењина, који иначе разматра привредни а не и језички развој. Дакле, и ту се могу видети трагови идеологизације научног истраживања, као и у официјалној совјетској теорији непрекидне књижевно-језичке традиције, код Руса засниване на руском (источнословенском) језичком материјалу. Унбегаун такође постулира непрекидан процес — само не руски него цксл. (Unbe-gaun 1970). Постоје, међутим, и супротна схватања. Тако се, према Исаченку, стара писмена традиција код Руса потпуно прекида почетком 18. в. (у непосредној вези са реформама Петра Великог) и око 1750. год. формира се нова, која је претежно оријентисана према савременим западноевропским обрасцима (Issatschenko 1983, 561 сл.). Међутим, ниједна од тих теорија није заснована одн. потврђена емпиријским истраживањима текстовног наслеђа. Тако би, нпр., бољем познавању развојних процеса ове спохе много могла допринети анализа језичке полемике. Питања језика, наиме, све су више занимала нову класу школованих људи која се од 30-их година 18. в. формира у Русији (Кантемир, Адодуров, Третијаковски, Барсов и др.).

Историја писмене културе код Срба и код Руса показује многобројне паралеле а и доста специфичности. Наводимо неколико примера. Битно се нпр. разликују модели *јословног* одн. *административног језика*, тј. писмених регистара световног карактера. Код источних Словена цксл., наиме, није могао да освоји и овај домен. У вези са тим нарочиту пажњу, по нашем мишљењу, заслужују радови Зе-

¹ У границама нашег саопштења није могуће навести чак ни најзначајније радове А. Младеновића. Зато уп. Младеновић 1988 са опширним библиографским подацима.

мана, који такав развој објашњава тиме да је код источних Словена за време покрштавања већ постојала доста чврста традиција усменог правног израза на основи идиома који ће касније добити секундарну писмену фиксацију (Seemann 1982 + 1983). Обратићемо у вези са тим пажњу на специфичне везе источних Словена са скандинавским севером и на то да код Скандинаваца латински, исто тако, није могао протерати усмену правну традицију на народном језику.

Као даљи пример руске специфичности може служити и тзв. 2. *јужнословенски ушњицај*. Под тиме се подразумева свесна и усмерена архаизација књижевног језика Московске Русије у 14–16. в., чији је циљ био што више удаљити књижевни језик од народног. Праве аналогije таквој ретроспективној језичкој реформи у ово доба код Јужних Словена нема и то није случајно. За Московску Русију то је било доба њеног јачања, консолидације државне владе. Православна Русија, која се као једина од православних држава сачувала — и јачала — све се више гледала као последња тврђава православља, као трећи (и последњи) Рим. Новој јакој Русији потребан је био и адекватан књижевно-језички израз са чврстом везом са (државном) религијом, са високим угледом и *dignitas*. Међутим, за словенски Југ то је било доба турских освајања и губљења државне независности. У таквој ситуацији језичка питања свакако нису могла да буду у центру пажње друштва.

Слична је мотивација следеће језичке реформе, коју је средином 17. в. спроводио московски патријарх Никон. Русија је нешто раније прошла кроз дужи период друштвених и политичких потреса, стране интервенције и малтене грађанског рата. Нова династија тражи унутрашњу консолидацију владе и привреде, централизацију власти, појачање престижа државне културе и адекватан књижевно-језички израз. Ова реформа, за коју се понекад употребљава појам 3. *цксл. ушњицај*, долази код Руса не са југа него са запада — из тих још увек претежно православних источнословенских предела који су вековима били под литванско-пољском владом. Образовано друштво ту се школовало према западноевропском образовном моделу који са мигрантима из ових предела током 17. века полако стиже и у Русију. У интерпретацији овог доба слажемо се са позицијом Успенског и Живога, који га гледају као почетак распада старе културне и књижевно-језичке парадигме код Руса (Успенский 1987, 317–345; Живов 1996, 41–68). Тај развој знатно убрзавају глобалне реформе Петра Великог, чији је циљ била оријентација на Западну Европу а тиме и секуларизација целокупног друштвеног живота укључујући ту и књижевни језик и књижевност.

Промена културне парадигме код Руса се, дакле, у целини дешава у контексту доба просветитељства и тиме се битно разликује од сличних процеса код Срба. Српски стандардни језик се градио по моделу романтике и националног препорода. Тиме се у великој мери објашњавају битне разлике у дефиницији адекватног књижевног језика, његових функција, врлина и мана у тадашњем (а можда још и у данашњем) српском одн. руском језичком континууму. У вези са тим не може се занемаривати ни прилично јака и експлицитна идеологизација научног истраживања нарочито кад је у питању историја књижевног језика, као претеча савремених националних језика. Она се показује у више облика. На пример у минимализирању одн. негирању улоге цксл. (одн. грчке) књижевно-језичке традиције у историји писмене културе православних Словена. Истовремено се често прецењује улога и статус тзв. *народног* језика. У вези са тим треба гледати и занемаривање, прецењивање одн. потцењивање одређених жанрова (као нпр. преводна књижевност), епоха итд. Даље, историјска славистика још увек занемарује тако битан социолингвистички фактор као што је језичка свест друштва у појединим епохама. Напротив, доста се често савремена стандарднојезичка парадигма ахисторијски и механистички преноси на прошлост, што свакако субјективизира и резултате истраживања.

4. Као најважнија и још увек отворена питања српске и руске књижевно-језичке историје навели бисмо следећа:

- (1) Да ли је постојао такав хомогени културни супраетнички ар-еал као што је постулирана *Pax Slavia Orthodoxa*? У непосредној вези са тим стоји хипотеза Успенског о диглосији у старој Русији одн. традиционална (у русистички) теорија аутохтоног развоја руске књижевно-језичке традиције.
- (2) Друштвени статус појединих језичких манифестација (цксл., усмени идиоми, административни језик и сл.) у појединим друштвима и појединим епохама.
- (3) Дистинктивне ознаке православних словенских култура и њихових књижевно-језичких модела; њихово упоређење са одговарајућим ентитетима латинске Славије; у вези са тим упоређење функционалног потенцијала и друштвеног статуса латинског и цксл.
- (4) Састав и структура канона жанрова појединих књижевно-језичких традиција.

- (5) Периодизација књижевно-језичких традиција; њихов (дис)континуитет.
- (6) Анализа (касније и контрастивна) појединих књижевно-језичких реформи, њихових узрока, природе и сл.
- (7) Евалуација постулата Гачева о убрзаном развоју православних словенских култура (у упоређењу са западноевропским) (Гачев 1964).

Решавање ових као и других релевантних питања непосредно је везано за превазилажење озбиљних методолошких дефицита историјске славистике, нарочито оног њеног дела који се бави *свољашњом* историјом језика. Као најбитније дефиците навели бисмо следеће:

- (1) Усконационална перспектива истраживања и његова идеологизација.
- (2) Селективни приступ текстовном корпусу (занемаривање преводне књижевности, појединих епоха и жанрова, прецењивање тзв. *народних* елемената и сл.).
- (3) Недоследно међусобно разграничавање *свољашње* и иманентне историје језика и занемаривање њихове специфичности.
- (4) Статички (генетски) карактер истраживачких концепција (уколико њих уопште има), занемаривање функционалне компоненте у анализи.
- (5) Занемаривање фактора језичке свести друштва.
- (6) Одсуство адекватне теоријске базе и методолошког апарата за сврхе истраживања *свољашње* језичке историје.
- (7) Неуједначеност терминолошког апарата.
- (8) Интензионална и екстензионална неодређеност објекта истраживања.

Из наведеног се да извести читав низ питања одн. задатака за ту славистичку субдисциплину, која се бави историјом писмених језичких форми и за коју се ту употребљава појам *историјска стипандардологија*. При томе као највиши методолошки принцип важи што мања априорна селекција материјала и што мањи број претпоставки. Основни метод рада у почетној његовој фази је дескрипција текстовног материјала, при чему као полазна тачка увек служи конкретан текст са свим ознакама — лингвистичким и екстралингвистичким.

Најважније задатке будућег истраживачког рада на овом терену могли бисмо да сумирамо у следећој листи:

- (1) Опис наслеђене текстовне грађе (руске до 1780-их г., српске до 1850-их).

- (2) Анализа те грађе заснивана на следећим релевантним параметрима: *доба, регион, фреквенцијосћ* (апсолутна као број редакција/преписа и релативна као фреквенцијосћ помена у другим текстовима, укључивање у друге текстове и сл.), *жанр, превод/адаптација*, за касније доба — *аутор*. Ова листа свакако може да буде модификована у току анализе.
- (3) Укључивање у анализу таквих и сличних параметара служи решавању следећег задатка, тј. реконструкцији поједних жанровских канона и њихове унутрашње структуре, а касније и одговарајућим типолошким, контрастивним истраживањима.
- (4) Врло је важан али и тежак задатак реконструкције језичке свести у појединим епохама и регионима. За то се могу користити како (нажалост не многобројне) експлицитне изјаве о језику и књижевности тако и имплицитни подаци. При њиховој интерпретацији треба да се узима у обзир комплетан културно-историјски контекст одговарајућег доба/региона. Ту спадају и такви задаци као што је нпр. реконструкција одговарајућих културних и социополитичких парадигми (образовног модела, канона лектуре и сл.).
- (5) Ако има индивидуалног аутора, у анализу треба да се укључи његова социо-културна позадина (социјални статус, школовање, степен познанства са западноевропском културном парадигмом, индивидуални језички програм и сл.).
- (6) Непосредној полазној тачки језичке анализе служи конкретан текст са свим ознакама. Прва фаза анализе служи комплетној дескрипцији језичког система текста која у принципу обухвата све језичке нивое. Одређена селекција на почетку иначе је допуштена.
- (7) Проналажење жанровских инваријанти и допустиве варијације.
- (8) Проналажење механизма стабилизације и очувања норме у доба пре кодификације језичке норме.

5. Такав је програм свакако више него максималистички. Да се он ипак може остварити, желели бисмо да покажемо на примеру неколиких савремених концепција и модела.

5.1. Као један од најбитнијих доприноса научној дискусији сматрамо теорију Успенског о *диглосији* у старој Русији (Успенский 1983, 1987, 1994). Питање статуса цксл. као и његове улоге у историји књижевно-језичке традиције код православних Словена једно је од централних али и најтежих у историјској славистици. Најважнији резултат ове донекле и ограничене научне дискусије вероватно се састоји у то-

ме да данас никоме озбиљно не пада на памет да негира релевантност цксл. књижевно-језичке традиције код православних Словена.

5.2. У више савремених научних радова у диференцијацији језичке ситуације иде се чак још и даље. Тако поред *чистиог* цксл. постулира се и тзв. *хибридни цксл.* са нешто ослабљеном нормом, који, дакле, заузима средњу позицију у тријади:

цксл. — *хибридни цксл.* — *идиом.*

Овај хибридни књижевни језик са „чистим“ цксл. ступа у однос комплементарне функционалне дистрибуције и гледа се понекад као претеча каснијег колоквијалног језика школованог друштва. Овај феномен засада се проучава само на руском материјалу (уп. Живов 1996, Ремнева 1988). Неки резултати наших радова, нпр. на материјалу „Хроника“ Ђ. Бранковића, показују, међутим, одређене паралеле и у српском књижевно-језичком развоју. Нажалост, ово доба је у србистици прилично мало проучено тако да дефинитивни судови нпр. о језичком узусу одређених група тадашњег српског друштва још нису могући.

Постулат таквог хибридног цксл. језика на први поглед противречи теорији диглосије. Међутим, реконструкција функционалне дистрибуције целокупног језичког макросистема, целокупног дискурса прошлости много је важнија него питање да ли су у употреби била два, три или више језичких система. Нарочиту пажњу у вези са тим заслужују, по нашем мишљењу, захтеви Живова за функционалном анализом насупрот традиционалном статичко-генетском методу упитника. Тако би се могли добијати функционални *синхрони резови* (у смислу Н. Толстоја) и одређивати истинска функционална вредност појединих језичких форми — а тиме и њихов статус у језичкој свести тадашњег друштва.

5.3. Једно од централних места у историјској стандардологији свакако заузима питање очувања и стабилизовања (још) некодификоване норме. У вези са тим нарочиту пажњу, по нашем мишљењу, заслужује теорија Алексејева о тзв. *образцових текстах* који су преузимали улогу кодификатора и чувара књижевно-језичке норме (Алексеев 1987). То су били текстови од нарочитог угледа, текстови виших степена жанровске хијерархије у канону књижевности. Ако се узме у обзир систем школске наставе код православних Славена у старије доба ова хипотеза добија још више поверења: наиме, читати се учило учењем напамет одређених канонских цксл. текстова у одређеном редоследу (нпр. часослов, псалтир, апостол). Тиме се напамет учила и њихова језичка и текстовна организација. Ту се свакако још не ради о чврстом систему дистинктивних правила него више о некој врсти

иконичког семиотичког сигналног система. Питањима предстандардне некодификоване норме у русистици баве се Ремнева, Алексејев, Живов. Као ознаке „високе“ цксл. норме наводе се, поред осталог, *синтетичке претеритивне форме, двојина, dativus absolutus*, одређене *хипотактичке конјункције, иартицијске конструкције* и сл. Такозвани *хибридни цксл.* (у значењу „ниже“ функционалне варијанте „високог“ цксл.) фунгира при томе као негативна норма, маркирана одсуством в. н. дистинктивних ознака „високе“ норме. Већ добијени резултати показују да је таква норма била чврсто утемељена у језичкој свести руског друштва 16. а још више 17. в. У србистици је та тематика нажалост још прилично мало проучена.

5.4. И за српску и за руску књижевно-језичку историју битна је појава *административног одн. пословног језика*. Нажалост, и ту се показује велики распон у степену проучавања овог феномена у русистици и србистици. Наиме, у србистици већу пажњу традиционално привлачи средњовековна каноничка писменост одн. усмено народно стваралаштво. У русистици, напротив, има пуно радова посвећених пословној писмености — али уз велику неуједначеност теоријске и методолошке базе анализе. Пословна се књижевност, наиме, често посматра пре свега као корпус „правог“ народног језика, па се анализа концентрише нпр. на дијалекатске ознаке. При томе се функционални потенцијал језичких елемената и конструкција готово у потпуности занемарује. То иначе важи и за одређене језичке субсистеме: обично се анализа ограничава на фонетику, делимично се укључују лексика, морфологија. Готово никад анализа не обухвата и синтаксу. Сасвим је мало досада проучен и механизам стабилизације и очувања норме пословног језика, норме која никако није могла да буде изведена из (школованом човеку добро познате) „високе“ цксл. норме. На материјалу више од хиљаду приватних руских писама 17. и раног 18. в. покушали смо да проучимо то питање. При томе се испоставило да приватно писмо показује врло чврсту и стабилну норму, која иначе никада и нигде није била кодификована па се предавала, ваљда, преко праксе самог генерирања текстовног типа *приватног писма*. Као семиотички сигнал-маркер овог текстовног типа највероватније је служила пронађена специфична формула која се састоји од десет елемената, и то у одређеном редоследу (Kretschmer 1998). У вези са тим хтели бисмо поменути радове о тзв. *шрафарейници*, обрасцима за друге врсте пословног руског језика истог доба (Коткова 1987; Майоров 1987; уп. такође Каган-Тарковская 1971).

За проучавање како језика високих жанрова тако и пословног, врло је битан фактор жанровске припадности текста. У старије доба

веза између језичке организације и жанровске припадности текста била је много чвршћа него данас (уп. појам *стиљ епохи* код Толстоја одн. Лихачова — такав је стил све до барока обухватао и детерминисао целокупну културну парадигму епохе — уп. Толстој 1977).

5.5. Парадигма цивилизацијске културе стигла је до православних Словена из Византије (према Лихачову: *култура-посредница* — Лихачев 1968, 19 сл.). У овој вези велики значај има проучавање механизма транспоновања византијских образаца. У погледу најранијег доба овим се питањем пуно бави Верешчагин (уп. нпр. Верещагин 1966, 1967). Важни су ту како преводи тако и преузимање и даљи развој на словенском тлу дотада непознатих жанрова. Битну улогу игра и унутрашња словенска културна размена (нарочито у вези са дискусијом о заједничкој хомогеној културној парадигми код православних Словена). Таквих радова нажалост нема много, а неки од њих су били и спречавани из идеолошких разлога; уп. радове Соболевског (Соболевский 1980), у новије доба — Мошина (Мошин 1963), Толстоја (уп. Толстой 1961, 1962, 1963а, 1963б, 1988, 1997, 1998). Питање преузимања и даљег развоја на словенском тлу различитих елемената, жанрова и течаја западноевропске културе чува своју релевантност и у новијим епохама, нарочито у оним прелазним, кад се мења књижевно-језичка парадигма. Такво доба за Русију почиње у 17. в. након великих потреса и промена тзв. *Смуннога времена*. Као *култура-посредница* ту иступа пољска, касније, у доба Петра Великог, ову улогу претежно преузима немачка култура. У каснијем 18. веку долази за више деценија доба француске културне доминације. Врло користан материјал за истраживања представљају у овој вези контрастивна проучавања страних оригинала са њиховим руским (српским) преводима одн. адаптацијама. Поменућемо само нека од рецентних истраживања таквог типа: нпр. анализу преводилачке технике у претечи првих руских новина („Вести-Куранты“) — својеврсном дајцесту из западноевропских новина, извештаја дипломата и сл. који се радио за цара Алексеја Михајловича (уп. едиг. серију „Вести-Куранты“ 1600–1660, која излази од 1972. г.). Или анализе превода младог Тредјаковског непосредно након Петровских реформи. Језиком овог доба и његовим француским подлогама интензивно се, иначе, у последње време бавила Г. Хитл-Фолтер (Хюттл-Фолтер 1988, 1992, 1996, 1997). Почецима руске граматикографије, у којој су страни обрасци играли такође значајну улогу, посвећено је више радова Живова (Живов 1990, 1995, 1996) и Кајперта (Кайперт 1983, 1984, 1986, 1987, 1989; Кайперт 1992; Живов/Кайперт 1996). Сви су ови радови важни из још једног разлога: они служе реконструкцији врло компли-

кованог и у већој мери још непознатог процеса формирања нових књижевно-језичких модела код православних Словена.

Нажалост, и на овом терену србистика заостаје за русистиком па се ова тематика прилично занемарује. Ипак се Гутков у неколико својих радова бавио (са доста интересантним резултатима) преводилачком техником З. Орфелина (Гудков 1973, 1977). Таква истраживања ми смо продужили у комплексној контрастивној анализи језика Орфелиновог „Магазина“ и његових руских подлога. Ова је анализа укључила све језичке нивое а и екстралингвистичке параметре, углавном текстолошке и социолингвистичке (Kretschmer 1989). Та је анализа, поред осталог, показала свесну и усмерену преводилачку технику у чврстој вези са жанровском припадношћу текста.

Такав процес позајмљивања и адаптације нових жанрова уопште је битан и представља врло корисну грађу за истраживања (којих нажалост још нема довољно). Поменућемо још и случајеве вишеструког превођења одн. преузимања када је, рецимо, српски аутор радио не непосредно са оригиналом него са његовим руским или немачким или било којим другим преводом. Таквих случајева, изгледа, није било мало, али је ова тематика готово сасвим непроучена.

5.6. Интерпретација преводилачке праксе као и адаптација страних подлога могу битно да допринесу и једном од најважнијих али и најкомпликованијих праваца историјске стандардологије — реконструкцији језичке свести друштва у различитим епохама и динамике њеног развоја. Овај се проблем дуго занемаривао па су се на прошлост некритички и механицистички преносили савремени погледи на суштину и статус књижевног језика. У последње време овој проблематици у русистици се све више обраћа пажња (Алексејев, Бабајева, Живов, Ковтун, Толстој, Топоров, Успенски — в. библ.). При томе се проучавају како експлицитне изјаве о језику (којих нарочито за старије епохе нажалост нема много) тако и имплицитне као што су нпр. различити називи за језик: *наш*, *ѝросѝи*, *ѝриродни*, *славенски* и сл. (уп. Vasilev 1972). Српским се језиком у овом погледу стручњаци баве много ређе (уп. Гудков, нав. дело; Кречмер 1989, 1990; Lauterbach 1999; Neweklowsky 1992; Nuorluoto 1989; Суботић 1989).

Један у овом погледу важан фактор за истраживање представља такође проучавање промена погледа на књижевни језик, до којих се више пута долази у историји сваког друштва и његове језичке праксе. Тога је било и код Срба и код Руса. Интересантну језичку грађу за таква истраживања пружају нпр. контрастивна проучавања различитих редакција истог текста насталих у различито доба. То су потврдила и

наша упоредна истраживања оригинала „Хроника“ Т. Бранковића (око 1700) и његових редакција из 1748. и 1787. г.

Врло занимљив а и битан фактор за реконструкцију језичке све-сти друштва и појединаца представља такође реконструкција лично-сти реципијента у различитим епохама. Занимљиво је да таквих ана-лиза има више у књижевности него у лингвистичким радовима. По-менућемо у овој вези радове М. Бошков, где се реконструише тип српског школованог читаоца 18. в. (Бошков 1973, 1974, 1988).

5.7. У језичкој анализи старијег текстовног корпуса дуго вре-мена се служило статичким, генетским методом упитника који опе-рише одређеним бројем појединих ознака појединих језичких нивоа. При томе се у обзир не узима ни њихова комбинаторика, ни функци-онални потенцијал, ни дистрибуција, ни жанровска припадност тек-ста. У последње време, међутим, све се више захтева адекватнија функционална метода приступа тексту, која се иначе још увек при-лично мало спроводи у пракси (уп. Живов 1996). Наша истраживања потврђују важност функционалне перспективе у анализи, али и мето-долошку премису да полазна тачка сваке језичке анализе мора да бу-де текст у целини са свим својим текстовним ознакама.

Један други метод, међутим, како показују новији радови Неве-кловског (1985, 1987, 1990, 1992), који се баве проучавањем конкор-данција у старијој текстовној (руској и српској) грађи, већ функцио-нише. Озбиљне су препреке, међутим, на путу даљег развоја овог истраживачког смера. То су неуједначеност методолошког апарата и дефицити компјутерске технике, која се прилично мало занима за сврхе историјске славистике.

Надамо се да смо на примеру појединих истраживачких праваца и концепција који су већ допринели бољем разумевању компликова-них процеса књижевно-језичког развоја код православних Словена могли да покажемо да је наведени програм-максимум ипак, корак по корак, остварљив.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексеев, А. А. (1987), Пути стабилизации языковой нормы в России XI–XVI вв., у: *Вопросы языкознания* 2, 34–46.
- Бабаева, Е. Э. (1989), История русской лингвистической мысли начала XVIII века и языковая практика Петровской эпохи (лингвистическая и редакторская деятельность Ф. Поликарпова). *Дисс. Москва* (МГУ).
- Бабаева, Е. Э. (1996), Славяно-французский лексикон А. Кантемира (филологическая характеристика: концепция, структура), у: *Вопросы языкознания* 1, 36–53.

- Бошков, М. (1973), Руска штампана књига у нашем 18. веку, у: *Годишњак Филоз. факултета у Новом Саду* 16/2, 527–567.
- Бошков, М. (1974), Захарија Орфелин и књижевност руског Просветитељства, у: *Зборник Мајице српске за славистику* 7, 9–79.
- Бошков, М. (1986), Орфелинова „Историја Петра Великог“ и одједи идеје о Москви као трећем Риму, у: *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* XXXVI/1, 173–225.
- Бошков, М. (1988), О схватању „превођења са руског“ у нашем XVIII веку, у: *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* XXXVI/1, 5–69.
- Верещагин, Е. М. (1966), К характеристике билингвизма епохи Кирилла и Мефодия, у: *Советское славяноведение* 2, 61–65.
- Верещагин, Е. М. (1967), К вопросу об использовании греческой лексики в первых славянских переводах, у: *Советское славяноведение* 6, 49–58.
- Гачев, Г. Д. (1964), *Ускоренное развитие литературы*. Москва.
- Гудков, В. П. (1973), О «славенском» языке Захария Орфелина, у: *Вестник МГУ. Сер. 9. Филология*, 3, 46–51.
- Гудков, В. П. (1977), Особенности воспроизведения русских текстов в «Славно-сербском Магазине» — первом сербском журнале, у: *Вестник МГУ. Сер. 9. Филология* 1, 57–69.
- Живов, В. М. (1990), *Культурные конфликты в истории русского литературного языка XVII — начала XIX в.* Москва.
- Живов, В. М. (1995), Usus scribendi. Простые претериты у летописца-самоучки, у: *Russian Linguistics* 19/1, 45–75.
- Живов, В. М. (1996), *Язык и культура в России XVIII века*. Москва.
- Живов, В. М. / Кайперт, Х. (1996), О месте грамматики И.-В. Пасуса в развитии русской грамматической традиции: интерпретация отношений русского и церковнославянского, у: *Вопросы языкознания* 6, 3–30.
- Каган-Тарковская, М. Д. (1971), «Титулярник» как переходная форма от исторического сочинения XVII в. к историографии XVIII в., у: Дмитриев, А. Н. / Лихачев, Д. С. / Сумкина, А. И. (ред.), *Древнерусская литература и русская культура XVIII–XX вв.* Ленинград, 54–64.
- Кайперт, Х. (1992), Русская грамматика М. Шванвица 1731 г. (Предварительные замечания о рукописи БАН F. N. 250), у: *Доломоновский период русского литературного языка*. Stockholm, 213–234.
- Ковтун, Л. С. (1989), *Азбуковники XVI–XVII вв. (старшая разновидность)*. Ленинград.
- Коткова, Н. С. (1987), Выявление московских лексических норм XVII в. путем сравнения с периферийными данными, у: Иванов, В. В. / Сумкина, А. И. (ред.), *История русского языка и историческое источниковедение*. Москва, 131–142.
- Кречмер, А. (Kretschmer) (1995), Спорные вопросы истории русского литературного языка, у: *Вопросы языкознания* 6, 96–123.
- Лихачев, Д. С. (1968), Древнеславянские литературы как система, у: *Славянские литературы*. Москва.
- Майоров, А. П. (1987), Формуляр и лексическая содержательность явочных челобитных, у: Иванов, В. В. / Сумкина, А. И. (ред.), *История русского языка и историческое источниковедение*. Москва, 142–151.

- Младеновић, А. (1988), *Славеносрпски језик*. Нови Сад.
- Мошин, В. (1963), О периодизацији русско-јужнославјанских литературних свјезај Х–ХV вв., у: *Труды Отдела древне-русской литературы XLX*, 28–106.
- Ремнева, М. Л. (1988), *Литературный язык Древней Руси*. Москва.
- Ремнева, М. Л. (1995), *История русского литературного языка*. Москва.
- Соболевский, А. И. (1980), *История русского литературного языка*. Москва.
- Суботић, Љ. (1989), *Језик Јована Хаџића*. Нови Сад.
- Толстой, Н. И. (1961), К вопросу о древнеславянском языке как общем литературном языке южных и восточных славян, у: *Вопросы языкознания* 1, 52–66.
- Толстой, Н. И. (1962), Роль древнеславянского литературного языка в истории русского, сербского и болгарского литературных языков в XVII–XVIII вв., у: Аванесов, Р. И. / Котков, С. И. (ред.), *Вопросы образования восточно-славянских национальных языков*. Москва, 5–21.
- Толстой, Н. И. (1963а), Роль кирилло-мефодиевской традиции истории восточно- и южнославянской письменности, у: *Краткие сообщения Института Славяноведения* 39, 27–38.
- Толстой, Н. И. (1963б), Взаимоотношения локальных типов древнеславянского (литературного) языка позднего периода (2-я пол. XVI–XVII в.), у: *Слав. Языкознание*. V. Межд. Съезд славистов. Доклады сов. делегации. Москва, 230–272.
- Толстой, Н. И. (1977), К историко-культурной характеристике «славяно-сербского» литературного языка, у: Злыднев, В. И. (ред.), *Формирование национальных культур*. 267–281.
- Толстой, Н. И. (1988), Отношение древне-сербского книжного языка к старославянскому языку, у: Толстой, Н. И., *История и структура славянских литературных языков*. Москва, 164–173.
- Толстой, Н. И. (1997), Slavia Orthodoxa и Slavia Latina — общее и различное в литературно-языковой ситуации (опыт предварительной оценки), у: *Вопросы языкознания* 2, 16–23.
- Толстой, Н. И. (1998), Литературный язык сербов в XVIII — начале XIX в., у: Толстой, Н. И., *Избранные труды*. Т. 2. *Славянская литературно-языковая ситуация*. Москва, 239–344.
- Топоров, В. Н. (1993), Московские люди XVII века (к злобе дня), у: Бездидько, А. В. (ред.), *Philologia slavica: К 70-летию академика Н. И. Толстого*. Москва, 191–220.
- Унбегаун, Б. О. (Unbegaun) (1968), Язык русской литературы и проблемы его развития, у: *Revue des Études Slaves* 47, 129–134.
- Унбегаун, Б. О. (Unbegaun) (1970), Происхождение русского литературного языка, у: *Новый журнал* 100, 306–319.
- Унбегаун, Б. О. (Unbegaun) (1971), Русский литературный язык: проблемы и задачи его изучения, у: Алексеев, М. П. (ред.), *Поэтика и стилистика русской литературы*. Ленинград, 329–333.
- Успенский, Б. А. (1983), *Языковая ситуация Киевской Руси и ее значение для истории русского литературного языка*. Москва.

- Успенский, Б. А. (1985), *Из истории русского литературного языка XVIII — начала XIX века*. Москва.
- Успенский, Б. А. (1987), *История русского литературного языка (XI–XVII вв.)*. München.
- Успенский, Б. А. (1994), *Краткий очерк истории русского литературного языка (XI–XIX вв.)*. Москва.
- Хюттль-Фольтер, Г. (Hüttl-Folter) (1988), Языковая ситуация Петровской эпохи и возникновение русского литературного языка нового времени, у: *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 33, 7–21.
- Хюттль-Фольтер, Г. (Hüttl-Folter) (1992), Русский литературный язык нового типа, у: *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 38, 21–36.
- Хюттль-Фольтер, Г. (Hüttl-Folter) (1997), Связи синтаксиса русского литературного языка с французским синтаксисом XVIII в. Порядок слов в «Письмах из Франции» Фонвизина и новый слог Карамзина, у: *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 43, 103–114.
- Hüttl-Folter, G. (1996), *Syntaktische Studien zur neueren russischen Literatursprache. Die frühen Übersetzungen aus dem Französischen*. Wien.
- Issatschenko, A. (1983), *Geschichte der russischen Sprache. Bd. 2*. Heidelberg.
- Keipert, H. (1983), Die Petersburger „Teutsche Grammatica“ und die Anfänge der Russistik in Rußland, у: *Studia Slavica in honorem viri doctissimi Olexa Horbatsch. Bd. 3*. München, 77–140.
- Keipert, H. (1984), Die lateinisch-russische Terminologie der Petersburger „Teutscher Grammatica“ von 1730, у: *Festschrift für Gerta Hüttl-Folter zum 60. Geburtstag* (= *Wiener Slawistischer Almanach* 13), Wien, 121–139.
- Keipert, H. (1986), Adodurovs „Anfangs-Gründe der russischen Sprache“ und der Petersburger Lateinunterricht um 1730, у: *Studia Slavica mediaevalia et humanistica R. Picchio dicata*. Roma 1986, vol. 2, 393–408.
- Keipert, H. (1987), Kirchenslavisch und Latein. Über die Vergleichbarkeit zweier mittelalterlicher Kultursprachen, у: *Birkfellner, G. (ed.), Sprache und Literatur Altrußlands*, Münster, 81–109.
- Keipert, H. (1989), Deutsches im russischen Donat, у: *Die Welt der Slaven* XXXIX, 236–258.
- Kretschmer, A. (1989), Zur Methodik der Untersuchung älterer slavischer schriftsprachlicher Texte (am Beispiel des slavenoserbischen Schrifttums) (= *Slavist. Beiträge* 241). München.
- Kretschmer, A. (1994), Und noch einmal zur Diglossie, у: *Wiener Slawistischer Almanach* 33, 181–195.
- Kretschmer, A. (1998), Zur Geschichte des Schriftrussischen. Privatkorrespondenz des 17. und frühen 18. Jh. s. (= *Specimina Philol. Slavicae, Suppl.* 62). München.
- Lauterbach, A. (1999), Anredeformen im Serbischen um 1800. Die Schauspielbearbeitungen von Joakim Vujić (1772–1847) (= *Slavist. Beiträge* 386). München.
- Neweklowskij, G. (1990), Nastavci dativa, instrumentalna i lokativa množine imenica kod Dositeja Obradovića, у: *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* XXXIII, 331–337.
- Neweklowsky, G. (1991), Das Profil des Wortschatzes in Dositejs Autobiographie, у: *Zeitschrift für Slavische Philologie* LI, 343–366.

- Neweklowsky, G. (1992), Zur Sprache der Autobiographie von Dositej Obradović (1783): Slavonismen und volkssprachliche Elemente, у: *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 38, 129–152.
- Neweklowsky, G. / Maier, R. (1985), Језик Атанасија Стојковића: Компјутерска конкорданција „Кандора“, у: *Научни састџанак слависта у Вукове дане* 14, 79–85.
- Nuorluoto, J. (1989), Jovan Stejić's Language (= *Slavica Helsingiensia* 8). Helsinki.
- Picchio, R. (1962), Die historisch-philologische Bedeutung der kirchenslavischen Tradition, у: *Die Welt der Slaven* 7, 1–27. Пиккио.
- Seemann, K.-D. (1982), Loquendum est Russice et scribendum est Slavonice, у: *Russia Medievalis* 5, 103–136.
- Seemann, K.-D. (1983), Die „Diglossie“ und die Systeme der sprachlichen Kommunikation im alten Rußland, у: *Slavist. Studien zum IX Internat. Slavistenkongreß in Kiev* (= *Slavist. Forschungen* 40). Köln/Wien, 553–561.
- Unbegaun, B. O. (1935), *Les débuts de la langue littéraire chez les Serbes*. Paris.
- Vasilev, Ch. (1972), Der Ausdruck „einfache Sprache“ bei Avvakum und bei den orthodoxen Südslaven. Das Ende des Kirchenslavischen als Literatursprache, у: *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 17, 295–302.

ЛЮБОВЬ В. КУРКИНА
(Москва)

К ЭТИМОЛОГИИ СЛАВ. *VORŽITI

Несмотря на большой интерес этимологов к слав. *voržiti 'ворожить, колдовать', в понимании генетических связей славянского глагола остается много неясного. При изучении этого слова в центре внимания этимологов оказывается проблема отношений слав. *voržiti 'колдовать, ворожить' и 'предсказывать, вещать', *vorgъ 'враг' и 'жребий', **vergt'i* 'бросать, метать'. Если на формальном уровне вполне возможно родство названных слов, то связь значений 'враг', 'ворожить, колдовать' и 'бросать' не так очевидна и требует осмысления в более широком контексте семантических отношений. Представляется, что только последовательный анализ семантики соотносимых слов позволит выявить значения, определяющие внутреннюю форму слав. *voržiti и мотивирующие его родственные связи в языке.

По причине неразработанности семантических отношений особого внимания заслуживает вопрос о генетических истоках слав. *vorgъ 'враг, неприятель'. Брюкнер относил слав. *vorgъ к числу наиболее интересных в этимологическом отношении славянских слов, поскольку в этом слове в один узел оказались стянутыми вопросы, изучение которых подводит к раскрытию иерархии значений, восстановлению словообразовательных и семантических связей названных слов. При этимологизации слав. *vorgъ, как правило, исходят из повсеместно представленного значения 'враг, неприятель', которое принимается за исходное значение, тогда как это значение явно позднее, этимологически вторичное. В литературе по-разному определяется статус слав. *vorgъ в славянском словаре. Миклошич ставил под сомнение связь *voržiti и *vorgъ (Miklosich 395). Во многих словарях допускается образование *voržiti от *vorgъ (Преображ. I: 96; Фасмер I: 353; Snój 728), но эта идея не получает развернутого семантического обоснования. Путь к пониманию характера отношений слов, весьма удаленных друг от друга по значению, лежит через

этимологический анализ, выявление генетических истоков слав. *vorgъ. В процессе изучения этого слова отпали многие версии, признаваемые спорными, неубедительными. Не останавливаясь на анализе версий, которые не могут быть приняты во внимание при обосновании внутренней формы слав. *vorgъ (см. обзор: Трубачев 1959: 176—1977; Фасмер I: 353; далее Machek 698; Мартынов 1983: 34), обратимся к наиболее вероятной этимологии, трактующей слав. *vorgъ как производное регулярного типа от гл. *vergti с глубокими связями на индоевропейском уровне. В круг соответствий слав. *vorgъ включаются англос. *wearg*, др.-в.-нем. *war(a)g* ‘грабитель’, англос. *wrecan* ‘гнать, мстить’, гот. *wrikan* ‘преследовать’, *wraks* ‘гонитель’, нем. *rächen* ‘мстить’, лат. *urgeo* ‘теснить, гнать’, др.-норв. *reka* ‘гнать’, др.-в.-нем. *rähha* ‘мести’, нем. *Rache* то же. В литературе особо подчеркивается близость балтийских соответствий: лит. *vařgas* ‘беда, нужда’, лтш. *vārgs* ‘болезненный, хилый; жалкий, убогий’, ‘беда, бедствие’, др.-прусс. *wargs* ‘злой’, далее лит. *vařgti* ‘бедствовать’, *vėrgas* ‘раб’, лтш. *vārgti* ‘чахнуть, прозябать’ (Фасмер I: 352; Fraenkel 1199; Skok III: 617). Вся эта группа соотносимых слов возводится к гнезду и.-е. **ureg-* / **uerg-* ‘гнать’, отсюда выводится и первоначальное значение слав. *vorgъ — ‘изгнанный, отверженный’ (Трубачев 1959: 176). В этимологиях, построенных с опорой на балтийские языки, где доминирует семантика беды, нужды, мучения, предлагается исходить из и.-е. **ureg-* / **uerg-* ‘поворачивать, вращать’ (ср. др.-инд. *vārjati* ‘вращать’ — Pokorny I: 1154) с последующим изменением в направлении ‘выполнять работу’ → ‘мучиться’ (Snoj 729). Как видим, во всех версиях на первый план вынесены индоевропейские связи слав. *vorgъ, которое предстает как наследие эпохи славяно-германских контактов или как балто-славянское новообразование. Между тем слав. *vorgъ и его германские и балтийские соответствия представляют разные линии семантического развития исходной индоевропейской основы. На наш взгляд, слав. *vorgъ ‘враг’, в фонетико-морфологическом плане продолжая и.-е. **uorgo-*, напрямую мотивировано на славянской почве семантикой гл. *vergti ‘бросать, метать’, отсюда ‘то, что отмечено, отвергнуто’ → ‘изгнанник (начала из рода)’ → ‘враг, неприятель’ и ‘тот, кто вызывает страх, ужас’ (ср. чеш. *vrtec* ‘страшилище, чудовище, пугало’ — Kott VII: 1052; Machek 699). По всем признакам слав. *vorgъ в значении ‘враг, неприятель’ является семантической инновацией праславянского языка. Слав. *vorgъ известно и в значении ‘дьявол’, но это значение, несомненно, позднее, оно возникло уже в христианскую эпоху (Skok III: 617).

Слав. *vorgъ характеризует еще один ряд значений, а именно 'жребий, судьба': ср. польск. *wróg* 'жребий, участь, судьба; предзнаменование, знак'. По мнению Брюкнера, остается неясным, являются ли *vorgъ в значении 'враг, неприятель' и *vorgъ 'жребий, судьба' одним словом, или это разные слова, случайно сблизившиеся и совпавшие. В старопольских текстах *wróg* значит 'жребий': в Пулавской псалтыри говорится о солдатах, которые делят одежды Христа *wrózq*, т. е. 'по жребию', в Пулавской псалтыри, как и во Флорианской, находим выражение „*ruścili loos*". Судьбу отгадывали путем бросания жребия. Именно этим действием мотивирована связь с гл. **vergt'i* 'бросать'. Польск. *wróg* могло обозначать действие по гл. **vergt'i*, бросаемый предмет и результат действия. Как отмечает Брюкнер, в пользу этимологического тождества *vorgъ 'враг' и *vorgъ 'жребий, судьба' говорят др.-русс., цслав. *извергъ*, которое отмечено в значении 'выкидыш, мертворожденный' и 'отверженный, изгой' (СлРЯ XI—XVII вв. 6: 109), и русск., цслав. *изверг* в значении 'злодей, преступник'.

Брюкнер, а за ним и Вайан, подчеркивали, что слав. *voržiti первоначально значило 'предсказывать, гадать', а не 'колдовать, волховать', но значения эти близки, и едва ли их можно противопоставлять. Неизвестное и будущее разгадывали магическими приемами и средствами, в частности, путем бросания разных предметов. Прямую семантическую связь с *vorgъ 'жребий' сохраняет с.-хорв. *vřagatu* 'гадать, предсказывать судьбу (по руке, на бобах и т. п.)', 'совершать магические обряды и таким образом вызывать сверхъестественные силы, способные влиять на судьбу' (РСА II: 795). Примечательно, что в сербских диалектах в той же функции термина магических обрядов глагол с корневым гласным в ступени редукции — *извржѹкам* 'наколдовать, наворожить' (Златановић 142). Вайан, развивая идеи Брюкнера, этимологически разделяет *vorgъ и *voržiti и только *voržiti относит к гнезду слав. **vergt'i* (ср. ст.-слав. *врѣци жрѣви*, чеш. *vrci losy*), но предполагал в качестве производящей основы слав. *vorža, т. е. производное с суф. *-ja / jь* в значении 'жребий, жеребьевка' (ср. ст.-польск. *wróza*, чеш. *vráž*), а *vorgъ определял как обратное производное от гл. *voržiti, что представляется маловероятным (Vaillant 1958: 93—94), потому что равно вероятно производность глагола от *vorža и *vorgъ 'жребий'. В славянских языках слав. *voržiti становится термином магических обрядов, ритуальных действий, которые, с одной стороны, совершаются для того, чтобы наслать всевозможные беды, несчастье, порчу, болезни (ср. русск. диал. *ворогѹша* 'лихорадка' — СРНГ 5: 108), а с другой, — для изгнания нечистой силы, врачевания болезней и т. п. (ср. русск. диал. *вѹрог* 'знахарь' и 'колдун' — СРНГ 5:

108). В некоторых поверьях русалки, лешии, отождествляемые с нечистой силой, обозначаются именем с той же основой: ср. русск. диал. *ворогúша* 'русалка, сказочное существо, живущее в воде' (Волог. сл. 1983: 83) и 'леший' (орл., СРНГ 5: 108).

Глубокие семантические преобразования стали причиной угасания родственных связей в рамках гнезда слав. **vergt'i* 'бросать, метать'. Включение **vorgь* и **voržiti* в понятийные сферы, весьма удаленные от глагольной семантики, приводит к разрыву исконных связей с другими образованиями, которые в славянских языках сложились на базе того же гл. **vergt'i* и непосредственно мотивированы им.

Обойдены вниманием исследователей примеры употребления слав. **voržiti* за пределами сферы ритуальных обрядов в значении, передающем в общем виде идею движения. Так, в словаре Герова как омонимы подаются гл. *вражж* 'ворожить, волховать, гадать, колдовать, кудесить, чародействовать' и *вражж* 'хитрить, лукавить, коварствовать' (Геров 1: 152). Вайан, вслед за Геровым, разделяет эти глаголы, полагая, что в первом значении глагол заимствован из русского языка. Однако в правильности такого предположения заставляет усомниться наличие этого глагола и его производных в болгарских диалектах: ср. диал. *вражжъм*, *вражжа*, *вражжукам* 'ворожить, гадать' (Гъльбов 1965: 73; Младенов 1969: 215; БЕР I: 179). В „Этимологическом словаре болгарского языка“ глаголы в том и другом значении рассматриваются как генетически тождественные. И такой подход поддерживается семантикой исходного глагола **vergt'i* 'бросать, метать', в которой заложены возможности перехода к значению 'двигаться' → 'подвижный' → 'изворотливый', далее 'хитрый, коварный': ср. макед. *вражи* 'суетиться, копошиться', 'возиться, шевелить чем-л.' (И—С), болг. диал. *вражем* 'много говорить', 'быстро двигать руками и губами' (Гъльбов 1965: 73). Идея движения присутствует в семантике русск. диал. *ворог* 'о резвой лошади' (Лошадь, как *ворог*, того и глади, вырвется и убежит) (Ярослав. сл. 1984: 37), *ворогúша* 'метель с ураганом' (калуж.), *ворожэйка* 'флюгер, установленный на гумне для показания направления ветра при веянии зерна' и т. д. (СРНГ 5: 108—109). Сдвиг семантики движения в сторону 'ссора, ругаться' наблюдается в русск. диал. *заворóга* 'ссора' (Волог. сл. 1983: 104), *изворóжиться* 'надсадиться, надорваться' (костр., СРНГ 12: 111), *ворогóй* 'такой, который часто ругается; ворчливый'. Следующий шаг в семантической эволюции слова отражает болг. *вражж* 'хитрить, лукавить, коварствовать'.

На сербской территории наряду с гл. *вражати* (РСА II: 799), *вражжукам* (Златановић 62) в значении 'колдовать, гадать, ворожить'

отмечен гл. на *-iti* в значении, напрямую связанным с гл. **vergt'i*. Поле, на котором сначала сметается в одно место дерн, кустарник, а затем сжигается собранный материал (для удобрения), обозначается в сербских диалектах словом *врага*, а сам процесс превращения луга в поле — гл. *вражйи* (РСА II: 795, 800), *вражйи* 'корчевать, превращать неплодородную землю в расчищенное от растительности поле' (Прво запалим ону травуљину па онда *вражим*. *Вражио* сам између шипковина у Зграде да посадим мало кртоле прољетос), *извражйи* 'вскопать землю, запущенную или вообще никогда не обрабатывавшуюся' (Речник Загарача 49, 134). В отдельных славянских диалектах гл. на *-nǫti* в сложении с преф. **jъz-* — *vьrgnǫti обозначает процесс обработки земли: ср. чеш. *vrhnouti pole, strnisko* 'поднимать пар' (Kott IV: 823), диал. *zvrhnút' pole* 'вспахать поле' (Bartoš 554—555; ЭССЯ 9: 102). Гл. *vьrgnǫti / *voržiti с исходным значением 'бросать, метать' в небольшом южнославянском ареале включается в терминологию подсечного земледелия и служит обозначением одного из способов обработки лесного участка, пустоши. Заметим, что в славянских диалектах сходную функцию выполняет синонимичный глагол *mesti, *meto: ср. с.-хорв. *pódmēt* 'вспашка поля после жатвы', русск. диал. *метка паши* 'подъем пара или первая пахота под яровое осенью' (ряз., СРНГ 18: 139), *метать пар* 'пахать; готовить землю к посеву семян под зиму' (ЭССЯ 18: 114).

В контексте семантических преобразований гл. *vьrgnǫti / *voržiti могут получить объяснение некоторые топонимы, утратившие связь с апеллативами. Среди них чеш. *Vráž, Vráže, Vrážná* (Kott IV: 815), которые являются названиями деревень, а также относятся к горам, лесам (Profous IV: 621—622), польск. *Róże, Różne* (Brückner 632), русск. *Вороги*, дер. в р-не Вильно, *Ворогово*, дер. Владимирская губ., *Ворожино*, дер. Ярославская губ., *Ворожна*, дер. Рязанской губ. (Vasmer. Geogr. Nam. II: 186; Эйхлер 1970, 197). Апеллатив, ставший топонимом мог относиться к незаселенным местам, отдельным дворам, где совершались колдовские обряды. Для ворожбы избирались места, где, как считалось, обитала нечистая сила. Такими местами могли быть заброшенные подсеки, лесные участки, разрабатываемые подсечно-огневым способом.

Приведенный материал расширяет представления о семантике слав. *voržiti и вместе с тем показывает, как в результате сложных семантических преобразований происходит расщепление глагола на омонимы, один из которых включается в терминологию магических обрядов. В восстановлении полифункциональности слова весьма

существенна роль сербских диалектов, исследованию которых была посвящена научная деятельность акад. П. Ивича.

ПРИНЯТЫЕ СОКРАЩЕНИЯ

- БЕР* — Български етимологичен речник. Съставили Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев. Т. I, 1971.
- Волог. сл.* — Словарь вологодских говоров. Вологда: А-Г (1983), Д-З (1985), И-К (1987), К-М (1989), 1993; 1997.
- Геров* — Геров Н. Речник на българский языкъ съ тълкувание речи-ты на български и на русски. Пловдивъ, 1895–1904 (София, 1975–1978). Т. I–IV.
- Гълъбов 1965* — Гълъбов Л. Говорът на с. Доброславци, Софийско // Българска диалектология. Проучвания и материали. Кн. II. София.
- Златановић* — Златановић М. Речник говора јужне Србије. Врање.
- И-С-Толовски Д., Илич-Свитыч В. М.* Македонско-русский словарь. М., 1963.
- Мартынов 1983* — Мартынов В. В. Язык в пространстве и времени. М.
- Младенов 1969* — Младенов М. Говорът на Ново Село Видинско. София.
- Преображ.* — Преображенский А. Этимологический словарь русского языка. М., 1910–1914. Т. I–II.
- Речник Загарача* — Д. Ђујић — Ж. Ђујић. Речник говора Загарача. Српски дијалектолошки зборник XLIV. Београд, 1997.
- РСА* — Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Београд, 1959–1996-. Т. I–XV-.
- СРНГ* — Словарь русских народных говоров. Вып. 1–33– Л., 1966–1999-. Вып. 1–33-.
- СлРЯ XI–XVII вв.* — Словарь русского языка XI–XVII вв. Вып. 1–24-. М., 1975–1999-.
- Трубачев 1965* — Трубачев О. Н. Из славяно-иранских лексических отношений // Этимология 1965. М., 1967.
- Трубачев 1959* — Трубачев О. Н. История славянских терминов родства. М.
- Фасмер* — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Перевод с нем. и доп. О. Н. Трубачева. М., 1964–1973; 2-е изд. 1986–1987; 3-е изд. 1996. Т. I–IV.
- Эйхлер 1970* — Эйхлер Э. К вопросу о реконструкции древнелужицкого словарного состава // Исследования по серболужицким языкам. М.
- Ярослав. сл.* — Ярославский областной словарь. Ярославль, 1981–1991: Аа–Бобинка (1981), Бобовки–вертушок (1982), Вертыхаться–дидля (1984), Дикариться–иштык (1985), К–лиола (1986), Липень–няучить (1987), О–пито (1988), Питок–ряшка (1989), С–тятя (1990), У–ящорка (1991).
- ЭССЯ* — Этимологический словарь славянских языков. Пра斯拉вянский лексический фонд. Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1974–1999-. Вып. 1–26-.
- Bartoš* — Bartoš F. Dialektický slovník moravský. Praha, 1906.
- Brückner* — Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1927.
- Fraenkel* — Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1954–1965.

- Kott* — *Kott F.* *St. Česko-německý slovník.* D. I–VII. Praha, 1878–1893.
Machek — *Machek V.* *Etymologický slovník jazyka českého.* Praha, 1997.
Miklosich — *Miklosich F.* *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen.* Wien, 1886.
Moszyński 1992 — *Moszyński L.* *Die vorchristliche Religion der Slaven im Lichte der slavischen Sprachwissenschaft. Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe A: Slavistische Forschungen. Neue Folge. Band 1 (61).* 1992. Böhlau Verlag Köln Weimar Wien, 20.
Pokorny — *Pokorny J.* *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch.* Bern, 1949–1959.
Profous — *Profous A.* *Místní jména v Čechách.* D I–IV. Praha, 1947–1957.
Skok — *Skok P.* *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Knj. I–IV. Zagreb, 1971–1974.
Snoj — *Snoj M.* *Slovenski etimološki slovar.* Ljubljana, 1997.
Vaillant 1958 — *Vaillant A.* *Russe воровать, воровать // RÉS XXXV.*
Vasmer. Geogr. Nam. — *Russisches geographisches Namenbuch.* Begründet von M. Vasmer. Herausg. von H. Bräuer. V. I–X. Wiesbaden, 1963–1980.

СОКРАЩЕНИЯ ЯЗЫКОВ

англос. — англосаксонский	лат. — латинский
болг. — болгарский	лит. — литовский
волог. — вологодский	лтш. — латышский
гот. — готский	макед. — македонский
диал. — диалектный	нем. — немецкий
др.-в.-нем. — древневерхненемецкий	орл. — орловский
др.-инд. — древнеиндийский	польск. — польский
др.-норв. — древненорвежский	русск. — русский
др.-прусск. — древнепруссский	слав. — славянский
др.-русск. — древнерусский	ст.-слав. — старославянский
и.-е. — индоевропейский	цслав. — церковнославянский
костр. — костромской	чеш. — чешский

ЛИЛИ ЛАШКОВА
(Софија)

НОРМИРАЊЕ САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ЗНАКУ КОНКУРЕНЦИЈЕ ЈЕЗИЧКИХ СРЕДСТАВА*

Проблем се поставља у вези са ретроспективним освртом на језичке податке и актуелне тенденције током друге половине XX века које су забележене од стране истраживача српског језика¹ и које су важне за нормирање стандарда, за лингвистички прецизирану квалификацију условљености и обликовања целовитог језичког корпуса. О појави конкуренције се говори приликом актуализације језичких структура у конкретном тексту када се ради о већем броју експликативних могућности, дакле постоји алтернатива избора варијаната на који утиче и говорна ситуација,² будући да се сама појава најпре испољава у говорном чину, на комуникативном плану, разматра се на разини говорне норме. Другим речима — ради се о распореду три основне врсте језичких појава: облигаторности-варијабилности у условима конкуренције — и факултативности — у резултату. Од степена слободе избора варијаната зависи и скала факултативности, све промене у статусу и попису језичких средстава. Истина је да апсолутно еквивалентни синоними и варијанте не постоје, јер би то било супротно принципу организације језика. Правило закономерног функционисања језика укључује избор у оквиру могућих варијаната, а такође и дефинисање основног средства експликације и границе облигаторности. Важна је и усклађеност семантичких компонената

---

* Овај рад је био завршен и предат када сам се упознала са радом Милице Радовић-Теших, чији се резултати подударују са мојим закључцима; в. Актуелни проблеми нормирања српског језика, Суботица-Београд, 1999.

¹ Српски језик на крају века, Институт за српски језик САНУ, Београд 1996. Већина наведених примера је из ауторског текста Ж. Станојчића.

² Л. Лашкова, *Конкуренција језичких средстава у српској и бугарској реченици*, НССУВД Београд 1999. У том раду дајем теоретско образложење своје концепције. Садашњи рад наставља раније излагање.

основне јединице са додатним граматичким маркерима, од којих се неки не могу елиминисати из фразе.

Један глобалан поглед на појаву конкуренције језичких средстава захтева разликовање два приступа и две врсте описаног појма: 1) конкуренција у *дијахронији* када се врше квантитативне, значајне промене приликом поступне замене појединих периода које су маркиране *редуцирањем* једне од паралелних експликација или њеним наглим потискивањем на периферију; 2) конкуренција у *синхронији* која предвиђа синонимију, *варијативност*, *дублетност*, *факултативност* — тј. избор у границама облигаторности и изван тога, учешће нормативних прописа и њихове корекције. За прву врсту је релевантан процес *арханизације* — за другу *нормативизације* и *актуализације*.

Општи осврт на стање и актуелне тенденције у граматици, на нивоу облика и реченица,³ показује пре свега да процес конкуренције обуздана претежно *краће маркере* — предлоге, наставке, морфолошки специјализоване фонеме. Тако се установио дублетизам наставака инструментала јединице именица мушког рода чија се основа завршава на палатале или на веларизоване резултате старих прасловенских палатализација (ч, ж, ш, ц, з, с, р). Нпр. *змајем* : *змајом*, *младићем* : *младићом*, *смућем* : *смућом*, *зулашем* : *зулашом*, *ножом* : *бодезом*, *мразем* : *мразом*, *курсем* : *курсом*, *месецом* : *сирецем*, *лекарем* : *лекаром*. Избор наставка врши се дисимилативним путем код мањесложних лексема: *ножем*, *Бечом*. Код вишесложних речи дејство тог процеса је ослабљено — *џријашељем* : *џријашељом*, *неџријашељем*. То доказује релевантност *количинског фактора* при избору наставка. Изван наведених примера постоје и једнозначна решења: избор наставка *-ем* код основа на ч, ж, ш, ц (резултати I и III палатализације) — *џумачем*, *кочијашем*, *екијажем*, *џравцем*; избор наставка *-ом* код основа на тврде дентале с, з: *наџијисом*, *изразом*, уз појединачне лексички мотивисане дублете — *носем/носом*⁴. Именице са основом на веларизовано р — страног и домаћег порекла, претежно су маркиране наставком *-ом*: *миром*, *мајџијором*, *негајџором*, *бисером* — уз традиционално: *џарем* (без дублетног наставка), *џућем/џућом*, где је дублетност семантички и синтаксички мотивисана, дакле на другом, вишем нивоу језичке репрезентације. Може се закључити да се избор инструменталног наставка код наведене групе именица

³ Српски језик на крају века...; Л. Лашкова, *Кратка сјрбохјрватска грамика*, Софија 1985.

⁴ Ж. Станојчић, *Језик и стил Ива Андрића*, Београд 1967; Б. Шљивић-Шимшић, *Облик инструментала јединице именица м. рода на сугласник*, Наш језик, н. с., књ. X, св. 7-10, Београд 1960.

регулише фонолошким процесима (палатализацијом или веларизацијом), морфонолошким, лексичко-семантичким и морфосинтаксичким механизмима чији је коначни циљ мотивација или укидање дублетности облика. Дублетност се решава или редуцирањем једног облика, или путем лексичко-семантичке специјализације и раздвајања парова (нпр. *йушом* : *йушом*, *носем* : *носом*). Напредовање таквих процеса неминовно води унификацији појединих сектора језичке структуре. Процес веларизације фонема који почиње још у прасловенском потврђује се и морфонолошким решењима. Тенденција је да се постигне по могућству максимално једнозначно унификовано маркирање наставцима. То се испољава и у номинативу миојине наведене именичке групе приликом расподеле морфема *-ев/-ов*, којима се проширује основа претежно једносложних именица. То се одређује према палаталности завршетка основе, али нова појава је ограничавање дублетности. Тако се морфема *-ев* додаје уз основе са новим и прасловенским палаталима (резултати I палатализације који су веларизовани) — нпр. *крајеви*, *краљеви*, *йањеви*, *јежеви*, *мишеви*, *скечеви*. Основе на зубне сугласнике *с*, *з* добијају морфему *-ов*, нпр. *возови*, *везови*, *косови*, *бесови*. Ретки случајеви дублетности су лексички мотивисани (*мразеви* : *мразови*), а укључује се и архаизација неких дублета (*носови*) који остају на периферији. Будући да је сонант *р* у савременом језику доследно веларизован код таквих основа појава дублетности могла би да се објасни укрштањем старих и нових фонолошких квалификација — *сиреви* : *йирови*, али је веома честа тенденција уопштавања морфеме *-ов*, према савременом стању у језику: *барови*, *чворови*, *борови*. Облик: *цар* : *цареви* остаје лексички мотивисан, али *само са једним настйавачким решењем*.

Стара дублетност плуралских облика запажа се код неких именица те исте групе од којих је један стари *-и* (*двор-двори*, *орао-орли*), а други — нови (*дворови*, *орлови*). Задржавање старог облика је мотивисано лексичко-семантички, доприноси постизању *експресивности*. Овде се ради о *дијахроној конкуренцији*, те дублети никако нису равноправни и не може се говорити о односу супституције, али то је један од начина задржавања и регулисања дублетности. Исти случај је дуплирање наставака за инструментал и локатив плурала именица мушког рода на *Ѹ* — *коњима* : *коња*, *зубима* : *зуба*. Ти су облици фиксирани у попису граматичког корпуса језика поствуковског периода⁵, али је сада већ други облик (*коња*) архаизиран или експресивно маркиран, што је исто начин решавања проблема дублетности. У савременом језику уопштен је први облик (*коњима*), да-

⁵ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1986.

кле одсјућа се и од Вуковог нормирања и од йосјвуковских йройиса. Уместо широке ошвореносји норме за варијативности и дублирање облика, сада се иде на једносмерности (уколико је могуће) у нормирању и једнозначне експликације и језичка решења. Тако, на пример, у генитиву плурала именица женског рода са основом на два консонанта од традиционално три наставачке могућности (дуго *ā*, дуго *ā* + непостојано *a*, дуго *ī*: *шежња̄, наредба̄, наредбӣ, шежњӣ*) у савременом језику се најчешће даје предност трећем наставку (*ī*) и тиме се одступа од „вуковског облика језика“⁶. Ја бих томе додала да се већ даје и други изглед савременој језичкој структури и да се тиме иде на глобализацију сегментирања и нормирања.

Стилско маркирање мотивише наставак *a* у генитиву плурала специфичне лексичке групе: *йрсӣ, нокатӣ, гост̄* и др. која у неутралној редовној употреби има наставак старог дуала (*ију*). Независно од регуларних вокативних дублета у једнини (*e, y*) именица мушког рода, најчешће је *уојшй̄шен номинативни облик у вокативној функцији* код личних имена страног порекла (*Фарук*) и код домаћих са завршетком на: *-ац, -ец, -ак, -ек, -ов, -ев, -ин* (*Милисавац, Брабец, Мачек, Појов, Терзин, Брежњев*).

Код придева се опозиција између одређеног и неодређеног придевског облика чува практично само у номинативу једнине, што значи да се у осталим позицијама она неутрализовала у корист одређеног вида, а то са своје стране доноси дублетност и мешање у прозодини. Исти процес је завршен у групи присвојних заменица и придева (*његов, њен, брајов, сесјрин*). Тамо су кратки облици архаизовани и сматрају се дијалектизмима.⁷ Кратки придевски облици у савременом књижевном стандарду полако се већ крећу *изван облигативности*. Њихова је употреба мотивисана *експресивношћу*, синтаксичком позицијом *квалитативне ујошребе* генитива и локатива обично код устаљених израза, фразеологизацијом неких структура којом се у ствари врши и *конзервација* маркираних конкурентних облика, нпр.: *човек оштра погледа, чиста срца, на рђавом гласу, йошучајти се* од немила до недрага. Према најновијим језичким приручницима одређени придевски облик током вишегодишњег развоја постао је *немаркиран*, а то је још једно одступање од вуковског типа језика и нормирања. Сада се већ даје предност облицима *без йокрејног вокала* — како код

⁶ Ж. Станојчић, *Морфологија, синтакса и фразеологија*. — Српски језик на крају века...

⁷ М. Ивић, *Једно йоређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком*, ЗБМСФЛ I, Нови Сад 1957.

придева тако и код придевских заменица: *зеленог, доброг, добром, мом, њом, свом*. Од дублетних парадигми немаркиран остаје *краћи* (према броју фонема) облик, у групи придевских заменица то су *конџрахирани* облици. Завршни покретни вокали иду у домет архаизације, тамо се сврстава и акузативни *краћи* облик од личне заменице *он* (њ). Процес *унификације* обухвата и парадигму показних заменица у којој у традиционалним граматицама су представљени дублетни облици — *џакав : џаки*. Сада је већ уопштен први облик (*џакав*), а други — архаизован или се може срести у стилски маркираној употреби, а третира се и као дијалектизам.

Аналиџизација се запажа у систему бројева. Индеклинабилни су основни бројеви од 2 до 4 у свим синтаксичким позицијама (*Ишао је са два своја друга*). Уместо бројних придева (*осмора кола, двоје рукавице*) сада се редовно употребљавају основни бројеви са генитивном рекцијом (*осам кола, два џара рукавица*). Избегава се деклинација збирних бројева (*џроје ученика* → *џрома ученицима*) и нарочито у предлошким конструкцијама. Употребљавају се за све падеже основни облици са генитивном рекцијом (*ишао са џроје џознаџих чланова одбора*). Ако се у квантификацији даје предност бројним именицама на *-ица* уместо основних бројева од 2 до 99, то је у циљу постизања веће адекватности, једнозначности и коректности одредбе у процесу језичког рашчлањивања.

Дублетност се ликвидира код копулативних облика у плусквам-перфекту. Уопштава се као немаркиран перфекат помоћног глагола — *био сам* читао, а други облик копуле — *беџах /бех* читао остаје маркиран експресивношћу или архаизацијом, а може бити и карактеристика језика одређеног књижевнојезичког региона (Црне Горе). Једнозначно се решава дублетност и код глагола са инфинитивном основом на *-а* у презенту где су у конкуренцији наставци *-ам, -ем ('е)* — *шеџам : шеџем*, дакле дублетност је историјског порекла. Сада се претежно унифицира наставка *-ам*, а сам избор једне наставачке могућности врши се по лексичким групама⁸.

Интересантна нова појава забележена је на нивоу узуса у сфери видске креације⁹ — *неоџерфекџивација џџерфекџивних и двоџидских* глагола додавањем префикса: *из-* (*исџоџџоџаџи*), *на-* (*наџарки-*

⁸ Ж. Станојчић, *Синџаксичке сџудије*, Никшић 1990.

⁹ Л. Лашкова, *Замјана на славјанскиј генитив с акузатив в сџрбохџрватскиј език*, Език и литература, Софија 1968, кн. 1. Д. Гортан-Премк, *Акузативне синџагме без џредлога у сџрскохрватском језику*, Београд 1971; V. Mitrinović, *Poljski glagolski prefiks prge- i njegovi srpskohrvatski ekvivalenti pre- i pro-*, Београд 1990.

рати), *йро-* (*йрошйрајковати*, *йродекламовати*, *йросолидишти се*, *йрофиништи се*). Тиме се решава питање видске дефективности и доприноси реорганизовању видских опозиција у правцу *симетрије асјекајских йарова*. Редуцирани перфекат и наративни презент везани су за свршене глаголе у склопу стилистичке и видске маркираности, што је исто једнозначно решење.

Даје се предност *аналитичким конструкцијама* са акузативом и номинативом и предлогом *за* или везником *као* у саставном предикату уместо предикативног инструментала — нпр. постати *йрофесор*, волети Петра *као йријашеља*, сматрати Петра *за йријашеља*.

У савременом српском језику констатована је неутрализација опозиције „правац–место“ код предлога *йрема*: Он *седи* према прозору / *иде* према прозору. У овим примерима је повећана информативност глаголских лексема које врше дистинктивну функцију, а то је већ специфичан тип анализације, познат и у другим језицима (нпр. у бугарском). Највероватније да је ова појава под утицајем балканске средине. Тако се тумачи и замена словенског генитива уз негацију акузативом — унификацијом таквих облика у функцији правог објекта уз прелазне глаголе уопште, такође и уз негиране¹⁰ (није имао *књиге* → *књигу*). Некада су оба падежа правог објекта уз негацију била у конкуренцији, а сада је генитив архаизован. Својеврсно уопштавање глаголских прилога садашњих изражава се преко редуциране употребе глаголског прилога прошлог (нпр. *видевши*), који је везан за глаголе свршеног вида. Реорганизација је извршена и код вишерекијских глагола код којих се дативна и инструментална реакција замењује у корист *акузатива* и *номинатива* — *лагати некога*, *изневерити некога*, *личити на некога*, *осећати се усамљен* (уместо: *лагати некоме*, *изневерити некоме*, *личити некоме*, *осећати се усамљеним*). То је корак према већој директности у језичком рашчлањавању, дакле и према већој мери експлицитности у изразу.

Својеврстан израз анализације је замена беспредлошког датива с финалним значењем конструкцијама са предлозима: *йрема*, *к(а)* — нпр. отишао *йрема йијаци*, *ка йијаци*. У значењу „правца кретања“ у савременом језику се замењује предлог *к(а)* + датив генитивном конструкцијом са предлогом *код* (идем *код докџора*). Последња конструкција замењује стару генитивну конструкцију са предлогом *у* и значењем посесивности која је архаизована. Нпр. преноћити *у кума* → *код кума*, *у нас* је тако → *код нас...* Замена је могућа због ширег спектра употребе предлога *код*, који захвата и локализацију у ширем

¹⁰ Л. Лашкова, *Предложно-темпоралне конструкције в белоруском и болгарском језицима*, сб. Белорусско-болгарске језикове паралели, Минск 1990; П. Пипер, *Језик и йросйор*, Београд 1997.

смислу. Очигледно се ради о новој прерасподели предлога и о померању неких граница њихове специјализације. С тим у вези је и тенденција давања предности двоструким предлозима старог словенског порекла: *изнад, испод, испред, иза, између* + генитив, уместо инструменталних конструкција са предлозима: *над, под, пред, за, међу* у значењу локализације. Из тога следи да је *аблајивност*, која је била спочетка типично обележје за прву групу предлога, сада ирелевантна, будући да није присутна у другој групи предлога. Пореклом прва група су *удвостручени* предлози у циљу постизања прецизнијег израза: *седи под дрветом* → *седи испод дрвета*. У принципу српски познаје двоструку употребу предлога (отпратио га *до испред куће*, побегли су *са њо једном шорбом*), само је до сада то било више на нивоу узуса, а иначе се квалификује *као балканизам*, мада и не тако фреквентан као што је у бугарском и македонском. У нашем случају је важна сама чињеница што се актуализује истицање двоструких старих словенских предлошких морфема.

Доста активно се реорганизује предлошки систем који је од почетка захваћен процесима и резултатима конкуренције. У тим новим расподелама неки стари предлози су архаизовани, други су генерализовани и проширили су свој функционални спектар, а неки су заменили падежне конструкције без предлога. Повећан је број акузативних конструкција. Нпр.: *Бринем о Петру* → *за Петра*; *Доћи ће о Божићу* → *за Божић*; *Иде у Париз ради лечења* → *због лечења*; *Плаши се испита* → *од испита*, *Путујем у Београд доста често* → *за Београд*. Интензивна конкуренција и дублетност се запажа код просторно-временских односа у оквиру уопштеног семантичког блока *локајивности*. Најновији подаци сведоче о томе да је почело централно унутар-језичко решавање тих проблема, али то је само почетак који тражи своје нормирање.

И тако у савременом српском језику се примећују важне тенденције које маркирају евентуалне будуће глобалне квантитативне и квалитативне промене. А за сада се може само констатовати значајно одступање како од вуковског тако и од поствуковског језика.

* * *

О свим постављеним проблемима имала сам дуге разговоре са проф. Павлом Ивићем које нисам стигла, на моју велику жалост, да продужим у септембру 1999. године.

ПАЛМИРА ЛЕГУРСКА, НИЧКА БЕЧЕВА
(София)

**ПРОБЛЕМИ НА СЕМАНТИКАТА НА ДИМИНУТИВИТЕ
В РУСКИЯ, СРЪБСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК
И ПРЕДСТАВЯНЕТО Ё В ДВУЕЗИЧЕН РЕЧНИК**
(върху материал от тематичната група названия за части на тялото)

Безспорен интерес за теорията и практиката на съпоставителното езикознание, както и за практиката на съставянето на двуезични речници има типологичното изучаване на определена лексикална микросфера в дадена група езици от гледна точка на извличането на универсални модели за представянето на семантиката на думите. Както е известно, един от основните въпроси за теорията и практиката на съставянето на двуезичен речник е еквивалентността на съпоставяните лексикални единици. Възможно е еквивалентността между две отделни лексикални единици в два езика да бъде установявана умозрително; от друга страна, съпоставката може да се извършва не между отделно взети единици, а в рамките на лексикална микрогрупа по предварително изработена семантична матрица (Легурска 1984).

Семантичната матрица е еталон — инвариант, по отношение на който конкретните лексикални единици в съпоставяните езици са варианти.

Възможността за създаването на такъв еталон се опира на две допускания. Според първото — типовете значения на дадена дума се определят от принадлежността ѝ към определена лексикална общност — тематична група, лексико-семантична група, лексико-граматична група. Според второто — всяка лексикална група е отворена и всяко ново обозначение в даден език, отговарящо на семантичните характеристики на групата, може да придобие значенията, прогнозирани от семантичната матрица.

В тази статия ще разгледаме някои въпроси, свързани със семантиката на диминутивите в три близкородствени езика — руски,

сръбски и български, с оглед на представянето ѝ в двуезичните речници по семантична матрица.

На диминутивите са посветени различни изследвания, засягащи явлението както във формален, така и в съдържателен план. От гледна точка на задачите, които си поставяме тук, за нас са актуални онези аспекти от семантиката на диминутивите, които набелязват чертите на универсален семантичен модел, приложим при изследването на произволно взети диминутиви в рамките на всеки един от европейските езици.

Възможности за изработване на съдържателна матрица на диминутивите дава семантичната интерпретация на умалителните имена от Н. Ф. Спиридонова (Спиридонова 1999). Като се основава на компютърната банка на руската предметна лексика в системата “Лексикограф”, с което гарантира абсолютна представителност на заключенията си, авторката постулира следните типове значение на руските диминутиви:

1. Оценъчно значение — положително и отрицателно, например: р. **чашечка**, **водичка** (+), но **племянничек**, **интелигентик** (-). Разглеждането на този тип значение е наложително при интегралното и системното анализиране на лексиката в духа на модела на Ю. Д. Апресян (Апресян 1995). В рамките на проблематиката на традиционния двуезичен речник подобен род явления могат да бъдат изнесени извън фокуса на вниманието като продукт изключително на речевата практика и трудно податливи на семантизиране в системен план.

2. Собствено диминутивно значение. Подобно значение имат съществителните, обозначаващи денотати, способни да намаляват един от параметрите си — линеен или количествен. Тук се отнасят думите, денотиращи артефакти с определена пространствена конфигурация, като названия за мебели — р. **диванчик**, съдове — р. **кувшинчик**, земна площ — р. **лесок**, населен пункт — р. **деревенъка**, приспособления — р. **булавочка**, инструменти — р. **топорик**, помещения — р. **комнатка**, съоръжения — р. **балкончик**, постройки — р. **сарайчик**, водоеми — р. **прудик** и т.н., както и названия за естествени предмети като риби — р. **щучка**, насекоми — р. **жучок**, птици — р. **попугайчик**, влечуги — р. **черепашка** (Спиридонова 1999, 17).

3. Значение за умален обект от особен тип. Към това типове значение Спиридонова отнася всички случаи, които традиционно се наричат лексикализирани умалителни съществителни (вж. също Червенкова 1961) от рода на р. **крышка** (кастриюли), **пилка** (для ногтей), **ножка** (стула), **носик** (чайника) и т.н., т.е. онези случаи,

когато денотатите, обозначаваани от неумалителното и умалителното име, са различни.

Именно на тези случаи, когато умалителното име става средство за лексикална деривация в споменатите по-горе славянски езици, ще се спрем в по-нататъшното си изложение.

Според наблюденията на Ив. Васева (Васева 1975, 46), в руския език умалителните съществителни се използват два пъти по-често в сравнение с българския и това вероятно е причина те да се лексикализират по-често в руския език и да образуват значения, отнесени към дадената по-горе група 3. В друго наше изследване върху номинативните метафори (Легурска, Златанов 1985) се прави допускането, че лексикализирането на диминутивите е представено в различна степен в отделните славянски езици: в полския, руския, украинския и чешкия то е представено в по-висока степен в сравнение със сръбския, в който обаче то е застъпено повече в сравнение с българския, т.е. лексикализираните диминутиви са явление характерно в различна степен за отделните славянски езици, но безспорно за всеки от тях са семантичен типологичен параметър.

Цитирайки изследване върху гръцките диминутиви, И. Грицкат (1995, 14) посочва, че през последните две хилядолетия диминутивите в гръцки са били много разпространени, но те непрекъснато са губили умалителните си значения. Конотацията умаляване е отслабвала и е преминавала в неутрална денотация. Явлението се наблюдава и в сръбски, а и в другите балкански езици, но е трудно да се определи дали това е още един балканизъм.

По-долу предлагаме матрица на семантиката на лексикализираните диминутиви от *тематичната група "части на тялото"*, приложима за всеки един от славянските езици. Конкретните илюстрации тук ще бъдат за руския, сръбския и българския език.

Семантичната матрица, която предлагаме, е обобщаващ модел на семантичната структура на всяка възможна номинация, отнесена към лексикално-граматичния разред на диминутивите. В нея се представят всички възможни типове значения на диминутива. Матрицата се основава на предварителен анализ на значенията на думите по тълковните речници в посочените славянски езици и тяхната типология. Отделните значения за всеки диминутив в рамките на названията за частите на човешкото тяло се разпределят по следния начин:

1. Собствено диминутивно значение.

‘частта на тялото с умалени пространствени параметри в сравнение с неумалената част на тялото’

2. Стеснено значение на 1.

‘частта на тялото, принадлежаща на жена или дете’

3. Диминутиви — номинативни метафори:

3.1. ‘част от естествен предмет, по функция и форма подобен на частта на тялото’

3.2. ‘част от изкуствен предмет, по функция и форма подобен на частта на тялото’

4. Диминутиви — метонимии:

4.1. ‘ястие от частта на тялото’

4.2. ‘част от дреха, съответстваща на частта на тялото’

4.3. ‘заболяване на частта на тялото’

5. Диминутиви — образни метафори:

5.1. ‘човек, характеризиран по свойство, приписвано от човека на частта на тялото’.

Собствено диминутивното значение ‘определена част на тялото’ смятаме за първично. Значението ‘част на тялото, принадлежаща на жена или дете’ е семантично стесняване на първичното значение, без да се излиза извън рамките на денотацията *човек*. Сравни р. *ручка* — б. *ръчичка* — с. *рукица*, р. *ножка* — б. *краче* — с. *ногица* могат да бъдат номинации на съответните крайници на жена и дете в руския език и само на дете в българския и сръбския, при невъзможност и за трите езика да се каже р. *ручка боксера*, *ножка старика* — б. *ръчичка на боксьор*, *краче на старец* — с. *рукица боксера*, *ногица старца* в немаркирана стилистично употреба на думите. Останалите значения в семантичната матрица 3–5 са вторични и са семантично мотивирани от 1.

Нека се спрем на номинативните метафори, изразени с умалителни съществителни — названия за части на тялото, при еквивалентност на думите в първичните им значения. Лексикализираните значения представяме ономасиологично — формулираме съответното тълкуване на значението и след това посочваме възможните лексикални изрази в руския, сръбския и българския език.

I. 1. ‘част от изкуствен предмет, по форма подобен на тънък косъм’

р. *волосок (часового механизма, электрической лампочки)*б. *косъмче* –с. *власац/ власак/ власић* –

2. ‘естествен предмет или част от естествен предмет, по форма подобен на тънък косъм’

р. *волосок (крапвы, корня)*б. *косъмче* –

с. **власац** (*зоол.* паразитна обла глнста; *бот.* врста ситног лука, влашац)

с. **власак** (папрати; бусеъача)

II. 1. 'изкуствен предмет или част от изкуствен предмет, по форма подобен на умалено око'

р. **глазок** (двери, фотоапарата, ткани)

б. **оченце** –

с. **окце** (мреже, у везу; котура)

2. 'част от растение, по форма подобна на ...'

р. **глазок** (древесный , на картошке)

б. **оченце** (на картоф)

с. **окце** (младице, бнљке, калем с окцем)

3. 'част от животно, по форма подобен на ...'

р. **глазок** (в окраске насекомых и птиц)

б. **оченце** –

с. **окце** –

III. 1. 'част от изкуствен предмет, по положение и форма подобен на умалена глава'

р. **головка** (булавки, сапога)

б. **главичка** (на карфица)

с. **главица** (чиоде)

2. 'част от растение, по форма подобен на ...'

р. **головка** (чеснока, мака)

б. **главичка** (на чесьн)

с. **главица** (лука, мака)

3. 'част от земна повърхност, по форма подобна на ...'

р. **головка** –

б. **главичка** –

с. **главица** (брда, брега)

IV. 1. 'част от естествен предмет, по форма подобен на умалено гърло'

р. **горлышко** –

б. **гърленце** –

с. **грлић** (материце)

2. 'част от изкуствен предмет, по форма подобен на ...'

р. **горлышко** (сосуда)

б. **гърленце** –

с. **грлић** (флаше, пушке)

V. 1. 'естествен предмет или част от естествен предмет, по форма и функция подобен на умалена жила'

- р. жилка (растения, горной породы)
 б. жилка (на растение)
 с. жилица (корена; живац)
 VI. 'част от изкуствен предмет, по форма подобен на зъб'
 р. зубец (пили, крепостной степы)
 р. зубок (машины)
 б. зъбче –
 б. зъбец (на колело, на гребен)
 с. зубић/зупчий –
 с. зубац (на тестерн, на чешљу)
 2. 'част от естествен предмет, по форма подобен на зъб'
 р. зубчик (бабочки)
 б. зъбче –
 с. зубић/зунчий/зубац –
 VI. 'естествен предмет или част от естествен предмет, по функция подобна на кожа'
 р. кожица (плода)
 б. кожичка (на плод)
 с. кожица (плода; пловна кожица)
 VII. 1. 'част от изкуствен предмет, по функция подобен на крак'
 р. ножка (мебелн, фужера, циркуля, сооружения)
 б. краче (на шевна машина)
 с. ножица (од кревета)
 с. ножац (на меху)
 2. 'част от естествен предмет, по функция подобен на крак'
 р. ножка (гриба)
 б. краче (на полип)
 с. ножица –
 VIII. 'част от изкуствен предмет, по изпъкналото си положение подобна на нос'
 р. носок (обувн)
   носик (чайника)
 б. носле –
 с. носић –
 с. носак/носац (ибрика)
 IX. 'изкуствен предмет, по форма подобен на рамене'
 р. плечики 'закачалка'
 б. раменце –
 с. раменце/рамешце/раменак –

X. 1. 'изкуствен предмет или част от изкуствен предмет, по положение и функция подобен на ръка'

р. **ручка** (посуды, мебелн)

б. **ръчичка** –

с. **ручица/ручка** (мењача, носуђа, оружја; сноп; повесмо)

2. 'писмена принадлежност'

р. **ручка** (для письма)

б. **ръчичка** –

с. **ручица** –

XI. 1. 'част от изкуствен предмет, по положение подобна на гръб'

р. **спинка** (бритвы)

б. **гръбче** (на книга)

с. **леђанца** –

2. 'част от мебел, по форма и функция подобна на гръб'

р. **спинка** (стула, дивана)

б. **гръбче** –

с. **леђанца/леђашца** –

XII. 'част от естествен предмет, по форма подобен на мустаче'

р. **усики** –

б. **мустаче, мустачета** (на растение)

с. **брчић** –

XIII. 1. 'част от естествен предмет, по форма подобен на ухо'

р. **ушко** –

б. **ушенце** –

с. **ушка** 'ушна раковина'

2. 'част от изкуствен предмет, по форма подобен на ухо'

р. **ушко** (иголки, пуговицы)

б. **ушенце** –

с. **ушица** (у трнокопа, од секире, мотике, игле)

с. **ушка** (од секире, на посуди)

XIV. 1. 'част от изкуствен предмет, по форма подобен на шийка'

р. **шейка** (сосуда)

б. **шийка** (на съд)

с. –

2. 'част от естествен предмет, по форма подобен на шийка'

р. **шейка** –

б. **шийка** (на матка)

с. –

XV. 1. 'част от изкуствен предмет, по форма подобен на езиче'

р. **язычок** (замка, ботинка)

б. езице (на брава)

с. језичак (земље, огња)

с. језичац (звона, на кантару)

2. 'естествен предмет или част от естествен предмет, по форма подобен на езице'

р. язычок –

б. езице –

с. језичац (разне врсте трава)

Семантичният механизъм на номинативните метафори се состои в замяна на родовата сема (архисемата) на първичното значение с нова във вторичното при запазване на видовите семи. Родовата сема е понятие за клас предмети, в който е възможен подклас, формиран от видовата сема. Семантичният механизъм има универсален характер и създава възможност по принцип да се образуват номинативни метафори в тази лексикална микрогрупа. Конкретното му действие обаче в отделните езици, а тук в трите близкородствени — руски, сръбски и български, създава прилики и разлики в рамките на семантиката на отделните лексикални единици. Част от думите съвпадат в номинативнометафоричните си значения, например р. **головка (чеснока)** = б. **главичка (чесън)** = с. **главнца (лука)**.

Разликите в разглежданото значение могат да бъдат семасиологични и ономасиологични. Например, думи-еквиваленти в първичните си значения могат да се различават във вторичното си само количествено — в по-широкия или по-тесния референтен обхват на номинативната метафора: р. **головка булавки, сапога, чеснока, мака** — б. **главичка на карфичка, чесън** — с. **главнца чиоде, лука, мака, брда, брега** или качествено — като се метафоризират различни названия, р. **снинка (+)** — б. **гръбче (-)** и — с. **леђаница (-)**, при възможност в български и сръбски език да се метафоризират изходните неумалителни названия, например с. **леђа (ормара, менице, планине)**, б. **гръб (на зданне)**.

Ономасиологично едно и също номинативнометафорично значение може да се изразява с различни части на тялото в отделните езици: в руски език **ножка цркуля** (умалително име), в български — **рамо на пергел**, в сръбски — **крак шестара** (неумалително). В рамките на отделните славянски езици може да се говори за степени на прилика и разлика във възможностите да бъдат използвани такива резерви на вътрешноезиковата номинация, каквито са диминутивите, и езиците да бъдат характеризирани типологично, както това се прави в статията на Легурска, Златанов 1985.

От факта, че умалителните имена в руски език се използват по-често в сравнение с българския, следва и тяхното по-често използване като средство за вторична номинация в сравнение с българския и възможността им да се лексикализират в по-голяма степен в руския език в сравнение с българския. Получените метафори са източник на омонимия в дадения език, например **глазок дверн**, **аппарата** или повторно назовават онзи денотат, който се именува от неумалителното име, като добавят семата 'малък размер', например, **горлышко сосуда** и **горло сосуда**. Разгледаният лексикален материал дава възможност да се направи допускането, че номинативните метафори, изразени с умалителни названия за части на тялото, са характерни в по-голяма степен за руския език в сравнение със сръбския и още в по-малка степен за българския.

В някои случаи значението "умалителност" се преплита със значението "единичност — множественост". Това се отнася обикновено за събирателни и сборни съществителни (т.е. те не са от групата "части на тялото"), от които с помощта на суфикси с умалително значение се образуват деривати със значение 'отделен предмет от множество еднородни предмети', например б. **сламка**, **тревичка**, с. **сламка**, **травка**, р. **травка**. При някои думи, обозначаващи растения, наставката с умалително значение може да образува думи със значение 'отделно, единично зърно от плода на съответното растение' (Костов, 1960), например б. **дрянка**, **глогинка**, с. **дренак/дрењак**. В български **трънка** означава както единично зърно от плода, така и самия плод.

Умалителните имена — названия за части на тялото, стават средство за изразяване на три метонимични значения: 'ястие от частта на тялото' б. **(агнешка) главичка**, **(пилешки) дробчета**, **(свински) крачета**, **шийки**, **чревца**, с. **чревца**, **(ягъеће) ножице** (в руския значението не се изразява с умалителни), 'част от дреха, съответстваща на тази част на тялото' р. **плечико** 'подплънка' и 'заболяване на частта на тялото' б. **главичката**, **стомахчето**, **нервничките** (можем да го наречем метонимична употреба за разлика от метонимичното значение).

Образните метафори са представени с единични случаи в дадената лексикална група, сравни: 'сексапилна млада жена' **бъбрече** (при възможност същото значение да се изрази метафорично с умалителни имена от други групи — **бадемче**, **орехче**, **бонбонче**). Подобна употреба се наблюдава и в сръбски, сравни: 'ласкаво обръщение' **срдашце моје** и възможност същото значение да се изрази с неумалителната форма на думата — **срце моје**.

От всичко казано дотук следва, че частите на тялото и техните умалителни са постоянен източник за вторично назоваване в трите ези-

ка — руския, българският и сръбският, макар и в различна степен, и тоа явление е широко представено и в други европeјски езици, на пример, в италианскиот (Тейлър 1992, 148).

Характерна особеност на сръбскиот јазик е широко развитата дублетност на формите, која се набљудува и при диминутивите. Според некои автори дублетите од типот **ручица/рукица** се напълно еднозначни (Станојчић, Поповић 1992, 132), подобно на формите **грлице/гроце**, **окце/ошце** (Стакић 1996, 155). Други автори обаче сметаат (Стакић 1996, 154), че при повечето дублети съществува семантична диференциација и по тој начин јазикот сам ги отстранува. Срв. с. **ножица** 1. умал. и ласк. од **крак** (1,2,3); 2. в. **ножац** и **ногица** умал. и ласк. од **крак** (1,2), обично за **крак** на малко дете; **грлић** 1. стеснена горна част на **бутилка** 2. горен крај на **цев** на **пушка** и **гроце/грлице** умал. од **гърло**.

Од направениот анализ става јасно, че дори во близкородствени езици, каквито се българскиот, рускиот и сръбскиот, съществуват доста-тъчно сложни проблеми во адекватното представяне на семантиката на диминутивите. Необходимост од подобно съпоставяне възниква във врска со съставянето на двуезични речници. Во досега издадените нема единство во представянето на тој тип имена.

Така на пример, во РБР **ножка** е представена како омонимия:

ножка 1 — Умал. од **нога**

ножка 2 — 1. **Крак** (на **мебел**, **сџ** и пр.); **ножка** **стола** **крак** на **маса**.

2. **Стебло**, **дрџка**, **краче** (на **гџа**).

3. (спец.) **Бедро**, **крак**, **рамо** на **буква** (на **пергел** и др.).

4. **Пета**, **основа**, **корен** (на **зџ** од **зџно колело**).

5. **Тяло** на типот (печатарска **буква**).

Во МАС (т. II, 1983, 507) **ножка** се представя како полисемия.

Во Сербскохорватско-рускиот **словар** на И.И. Толстој същата дума е представена како полисемия:

ножица 1) *уменьш.* **ножка**; 2) **ножка** (*стула, стола, шкафа и т.п.*); 3) *мн.* **ножице** I *тех.* **подноџе**.

Во тој речник липсва дублетната форма **ногица**.

Во Сърбохърватско-българскиот речник на А. Игов дублетните форми присъстват, но тълкуването им е неточно и непълно:

ногица *ум.* **краченце**

ножица *ум.* **малџ крак**, **краче**

Предлаганата семантична матрица до голяма степен би улеснила авторите на двуезични речници во адекватното и изчерпателното тълкување на лексемите. Чрез неа може да се фиксираат типозите многузначност и тяхната реална реализација във всеки отделен јазик. При изготвяне на отделната статия во двуезичниот речник семантичната

еквивалентност между думите в изходния и преводния език се установява на базата на съвпадане на тълкуванията на първичните им значения. Еквивалентността на вторичните значения, при наличие на такава, се установява също на базата на съвпадане на тълкуванията на съответните вторични значения; търсенето на преводни еквиваленти става в рамките на установената семантична еквивалентност.

Степента на лексикализация на всеки диминутив също е значима за практиката на двуезичния речник. Смятаме, че е важно наличието на онези дублетни форми, които развиват различни вторични значения. Тъй като става въпрос за речници, които са предназначени за хора, които не са носители на съответния преводен език, изборът на най-подходящия вариант не може да се основава на езиковия усет на читателя. Този би трябвало да се опира на дълбокото познаване на речевата практика на изходния език от страна на съставителя. Ясно е, че в речниците би следвало да присъстват всички форми, които са в процес на лексикализация на значението, независимо от това на какъв етап е този процес.

За степените на лексикализация различните изследвачи на проблема предлагат различни схеми. Така например, И. Червенкова (1961, 58) определя два етапа: пълна лексикализация, когато диминутивът напълно е изгубил умалителното си значение и е престанал да бъде умалителна форма, и частична лексикализация, когато диминутивът обединява умалителното и неумалителното си значение. И. Грицкат (1995, 9) разграничава три етапа на лексикализация: напълно завършена, често с преход към терминологията; частична лексикализация; още неизгубена умалителност, но с елементи на поетична и архаизирана умалителност или с насоченост към лексикалното значение 'младо същество'.

За авторите на двуезични речници е особено важно да разграничат случаите, когато диминутивът обозначава различен денотат от назовавания с неумалителното име, а също и случаите на неговата частична лексикализация.

ЛИТЕРАТУРА:

- Апресян 1995: Ю.Д.Апресян. Интегральное описание языка и системная лексикография. В: Избранные труды .Т. 2, М., 1995.
- Васева 1975: И. Васева. Уменьшительные существительные в русском и болгарском языках. В: Вопросы обучения русскому языку и литературе в болгарской школе, IV, София, 1975.
- Грицкат 1995: И. Грицкат, О неким особеностима деминуције. В: Јужнословенски филолог, LI, Београд 1995, стр. 1-30.

- Костов 1960: К. Костов, Умалителни съществителни със значение на единичност в български език. В: Български език, кн. 2–3, стр. 220–223.
- Легурска 1984: П. Легурска. Тематическая группа и типы полисемии предметных имен (на материале русского и болгарского языков). В: Болгарская русистика, 1984, № 5, 31–39.
- Легурска, Златанов 1985: П. Легурска, И. Златанов, Номинативна метафора (върху материал от славянските езици). В: Съпоставително езикознание, 1985, кн. 4, 12–26.
- Спиридонова 1999: Н. Ф. Спиридонова, Русские диминутивы: проблемы образования и значения. В: Известия АН. Серия литературы и языка, том 58, N 2, с. 13–22.
- Стакић 1996: М. Стакић, Деривациони морфоолошки дублети у српском језику. В: Српски језик. Зборник у част проф. Живојина Станојчића, бр. 1–2, Београд, 1996, стр. 149–162.
- Станојчић, Поповић 1992: Ж. Станојчић, Ј. Поповић, Граматика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, Београд, Нови Сад.
- Тейлър 1992: Taylor J. R. Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory. Clarendon Press, Oxford, 1992.
- Червенкова 1961: И. В. Червенкова, О лексикализации уменьшительных существительных в современном русском языке. В: Научные доклады высшей школы. Филологические науки, 1961, №2, 49–59.

ИЗПОЛЗВАНИ РЕЧНИЦИ:

- А. Игов, Србохрватско-български речник, С., 1978.
- И.И.Толстой, Србскохрватско-русский словарь, Москва, 1976.
- МАС: Словарь русского языка, т. I–IV, Москва, 1981–1984.
- РБР: Руско-български речник (под ред. на С. Влахов и Г. А. Тагамлицка), София, 1986.
- Речник српскохрватскога књижевног језика, I–VI, Матица српска, Матица хрватска, Нови Сад, Загреб 1967–1976.
- М. Benson, Srpskohrvatsko-ingleski recnik, Beograd, 1993.

ILSE LEHISTE
(Columbus, USA)

TRACES OF DIALECTAL BACKGROUND
IN SPOKEN LITERARY SERBIAN

1. Introduction.

This very modest paper illustrates the methodology I have been using in phonetic research over the past years, exploring, among other things, the prosodic structure of various languages and the manifestation of that structure in orally produced poetry, including Serbian (Lehiste 1991, 1992, 1994). An earlier version of the paper was presented at the 4. Dani srpskoga duhovnog preobraženja in Manasija, Despotovac, August 22, 1996.

In studying a phonetic aspect of a language, one usually tries to analyze productions by more than one speaker, in order to be able to separate that which is characteristic of the individual speaker from what is characteristic of the language. It is also necessary to control as many variables as possible, so the studied features are comparable from speaker to speaker.

The materials analyzed for the present paper deal with the phonetic realization of rhythm in Serbian, — more specifically, rhythm in orally produced poetry. In this particular case, the object of study is a poem in the trochaic metre. The term „trochaic“ implies that lines consist of disyllabic metric feet, of which the first is long, the second is short, and verse ictus falls on the first syllable.

One definition of rhythm might be repetition of some prominent feature at regular intervals. In the trochaic metre, this would be onset of the stressed first syllable of the trochaic metric foot. As in the case of any regular metre, one may expect that the metric feet have approximately the same duration. One may expect further that if several speakers of the same form of a language produce the poem, their productions will be similar. In the case of systematic differences between speakers, it is necessary to recognize which of those differences constitute individual characteristics of a

speaker, and which indicate that the speakers use different forms of the language.

2. Materials and methodology.

The present study compares oral readings of Jovan Jovanović Zmaj's poem „Što je java tako kivna“ by four speakers. The recordings were made as part of a larger project on Sept. 11, 1990, in Belgrade. The poem consists of four stanzas, each of which comprises four lines, consisting in turn of four trochaic metric feet. As there were four speakers, the total number of metric feet analyzed for the current study equals $4 \times 4 \times 4 \times 4 = 256$. The acoustic analysis was carried out (by the author) in the linguistics laboratory of The Ohio State University, using the Kay Elemetrics CSL (Computerized Speech Laboratory).

Measurements were made of the duration of lines, pauses between the lines, all the metric feet, and the duration of the stressed syllable nucleus in the first syllable of the metric foot. The results are presented in the form of three tables.

3. Results.

Table 1 presents the average durations, in milliseconds, of the lines and pauses between the lines, arranged according to position within the stanza and according to speaker. The overall averages show that the speakers provided the stanzas with an internal structure: the pauses after the second line were longer than the pauses after the first and third line, and the last line of the stanza was followed by the longest pause.

Table 2 offers a calculation of the average durations of lines and metric feet for the four speakers, averaged over all positions within the stanza. The average duration of the metric feet was achieved by dividing the average duration of the line by the number of metric feet in the line.

It is evident that the speakers differed considerably in tempo: Speaker 3 was the slowest, Speaker 1 used the fastest tempo. This has to be taken into consideration when comparing the realization of the short-long opposition in the stressed syllable nuclei (the vowels that fall into ictus position).

Position within the stanza likewise affected the duration of the line for individual speakers, but this cannot be generalized, since there is no position in which all speakers would have either the shortest or the longest lines. (The longest lines are line 3 for Speaker 1, line 1 for Speaker 2, and line 4 for Speakers 3 and 4; the shortest lines are line 4 for Speaker 1, line

3 for Speakers 2 and 3, and line 1 for Speaker 4.) As already mentioned, the only systematic feature regarding the durations of lines and pauses is the duration of the pauses after the second and fourth line, and even here there is an exception: Speaker 1 used a longer pause, on the average, after third lines than after second lines. All speakers, however, used the longest pause after the fourth line, marking the end of the stanza.

The duration of the metric feet is a function of the duration of the line, and there will be variations in the average duration of metric feet in a particular line, depending on the position of the line within the stanza. The magnitude of the variation is in turn dependent on the speaker, since the speakers differ with regard to the way in which the duration of the line is related to the position of the line within the stanza.

None of these durational differences appears to be linguistically significant; they have to be considered, however, in order to evaluate the possible differences at the level where duration does play a linguistically significant part. This is at the level of the metric feet. I am taking it for granted here that the domain of the contrast between short and long accents in Serbian is the disyllabic sequence, which in the case of trochaic metre is the trochaic metric foot.

The average durations of metric feet in Table 2 represent averages over both short and long accents, and thus can be used to characterize speakers, but not to decide whether the speaker had used a long or short accent. A separate calculation of the durations of potentially contrastive syllable nuclei is presented in Table 3.

This table contains measurements made from 50 metric feet in which the first syllable was open. (The poem contained 64 metric feet, of which 14 contained an intervocalic cluster.) Of these 50 metric feet, 42 contained short syllables bearing metrical stress, and 8 contained long accented syllables in ictus position. (The prosodic structure of the poem thus is not strictly trochaic, if the term is to be understood to refer to metric feet containing a long first syllable.) The range of durations is given in the first column. For each speaker, the column labeled Short indicates how many of the stressed short syllable nuclei fell into each indicated range, and the column labeled Long shows the same for long stressed syllable nuclei. The table offers also overall averages, standard deviations, and ranges for the short and long syllable nuclei for the four speakers.

In order to establish which of the syllable nuclei should be classified as short and which as long, I consulted the Serbocroatian-English dictionary by Morton Benson and Biljana Šljivić-Šimšić (1971) (One reason why I felt I could rely on this dictionary is the fact that its cover carries an endorsement by Pavle Ivić.)

A study of Table 3 reveals considerable differences between the speakers with respect to the short-long opposition. Speakers 1 and 2 have hardly any overlap between the short and long categories. The long/short ratio for Speaker 1 is 1.78, for Speaker 2 — 1.73. The standard deviations are likewise small, averaging 22.85 for these two speakers. On the other hand, for Speakers 3 and 4 the ranges of short and long categories overlap completely. The long-short ratio for Speaker 3 is 1.22, for Speaker 4 — 1.21. The standard deviations average 33.55 for these two speakers. Note that the standard deviations are larger than the differences between the average durations of the expected Short and Long categories, which suggests that the differences are not statistically significant (unfortunately the material is not extensive enough to calculate statistical significance).

The reading of this short poem has clearly divided the four speakers into two distinct groups — Speakers 1 and 2 maintaining an opposition between short and long accents, and Speakers 3 and 4 lacking this opposition. All four speakers were presumed to be speakers of standard literary Serbian. The biographical data indicate that Speakers 1 and 2 were born in Bosnia, where they also went to elementary and secondary school; speakers 3 and 4 were born in Serbia, where they also attended elementary and secondary school. The results of the analysis show clearly that speakers 1 and 2 were closer to the standard as codified in the consulted dictionary than speakers 3 and 4, who might be expected to be long-term users of the Serbian norm of the language.

The surprising outcome of the study might serve as a warning: even a supposedly homogeneous group of speakers may nevertheless display traces of dialectal background.

BIBLIOGRAPHY

- Benson, Morton, and Šljivić-Šimšić, Biljana (1971): *Serbocroatian-English Dictionary — Srpskohrvatsko-engleski rečnik*. University of Pennsylvania Press — Prosveta, Beograd.
- Lehiste, Ilse (1991): „Primena modela brojanja mora na tradicionalnu srpskohrvatsku poeziju“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd — Pančevo — Novi Sad — Tršić*, 11–16. 9. 1990. *Referati i saopštenja 20/2*, Beograd (1991), pp. 97–104.
- Lehiste, Ilse (1992): „The phonetics of metrics“. *Empirical Studies of the Arts* 10, 2, pp. 95–120.
- Lehiste, Ilse (1994): „Poetic metre, prominence, and the perception of prosody: A case of intersection of art and science of spoken language“. *Plenary lecture, 1994 International Conference on Spoken Language Processing, September 18–22, 1994, Yokohama, Japan*. pp. 2237–2243.

Table 1. Average durations of lines and pauses following the lines according to position within the stanza

Speaker	1.		2.		3.		4.	
	Line	Pause	Line	Pause	Line	Pause	Line	Pause
Sp. 1	1833	335	1706	386	1866	451	1697	818
Sp. 2	1974	347	1818	711	1800	288	1909	1492
Sp. 3	2092	135	2105	366	2003	132	2198	514
Sp. 4	1824	474	2001	569	1858	405	2045	857
Average	1931	323	1908	508	1882	319	1962	857

Table 2. Average durations of lines and metric feet

Speaker	Line	Metric foot
Sp. 1	1775	444
Sp. 2	1875	469
Sp. 3	2100	525
Sp. 4	1932	483
Average	1921	480

Table 3. Number of occurrences of metric feet with stressed first syllable durations in indicated ranges, presented according to speaker and specified length (S = short, L = long)

Range	Sp. 1		Sp. 2		Sp. 3		Sp. 4	
	S	L	S	L	S	L	S	L
20-40	1							
41-60	1		1				1	
61-80	12		7		3		3	
81-100	11		19		7	1	8	
101-120	10	1	13		9		6	
121-140	7		2	1	10	1	6	2
141-160		2		2	8	3	11	4
161-180		2		3	4	2	4	1
181-200		2		2			1	
201-220		1			1	1	1	
221-240								

241–260								1
261–280								
281–300							1	
Average duration	96	171	93	161	125	153	131	158
s.d.	25	28	17	22	32	23	43	36
Range								
Short:	21–140		47–124		69–220		59–293	
Long:	120–213		121–188		91–205		131–243	

ИСКРА ЛИКОМАНОВА
(София)

ЗА ЕТИМОЛОГИЯТА НА ПРЕВОДА (МЕЖДУСЛАВЯНСКИ ПАРАЛЕЛИ) И НЕЙНИТЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Науката за превода (Translation Theory) в славянското езиковедие се назовава по различни начини : бълг. теория на превода, транслатология, транслаторика, р. переводознание, переводоведение, пол. teoria przekładu, ч. teorie překladu, слш. teória prekladu, срб. теорија превођења.

Терминологията носи в себе си хипотезата за автономията на предмета на науката — *превода*, както и за спецификата на намиращата се в основата ѝ извечна интелектуална дейност: предаването на съдържание от един език на друг. За древността на явлението се спори достатъчно, но е любопитно да се надзърне още по-далеч: в етимологията на предметния термин, кодирали важни семи в различните славянски езици. Славянските езици по различен начин определят дейността и резултата от превода, представят конкретни разграничения и чрез тях и различна перспектива на виждането на превода. Етимологията ни дава изконна и твърде отчетлива картина на тези разлики.

Нека проследим етимологията на термините, назоваващи превода в няколко славянски езика, тъй като те ще ни представят различни вътрешногрупови разграничения и различен ракурс при интерпретацията на интересуващата ни същност. Ще разгледаме назоваването на превода в различните славянско-езикови групи: южнославянски, източнославянски и западнославянски. Ще видим, че на примери от българския, руския, украинския, полския, чешкия, словашкия, сръбския и хърватския езици подялбата на отделните териториални групи не отговаря на конкретните в случая ни езикови факти. Ще илюстрирам тезата с примери от достъпните ми тълковни и двуезични речници, които са посочени в края на статията.

Така на бълг. *превод* съответства рус. *перевод*, укр. *переклад*, пол. *tłumaczenie, przekład*, чеш. *tlumočení, překlad*, слш. *preklad*, срб. *превод, превођење, тумачење*, хрв. *prijevod, prevođenje*.

Източнославянските термини (без украинския), освен тях българският, както и част от сръбските и хърватските са етимологично относително прозрачни. Те съдържат представката бълг. пре- с източнославянско закономерно пълногласие *пере-*, която има своите ие. корени и паралели както във формата *пре-/пере-*, така и във значението на тези предлого-представки 'пре-', 'през-', 'през-' и под. (по Фасмер). Основният, носещият елемент на думата пък ни предоставя семантиката на *водя* като '*насочване, направляване, ръководене, напътствие, ориентиране, откарване*' и сродните им значения. При тяхната илюстрация се старая да избягвам детайлизирането при наблюдението на производните във вариациите на корена в българския език *-вод/вожд/вежд/вед-*, но не ги подминавам в заключенията. В целостта на думата рус. *перевод* Фасмер вижда калкиране от лат. *traducere* през фр. *traduire*, а това респ. може да се отнесе и за бълг. *превод* / срб. *превод* / хрв. *prijevod*. Ие. семантика и при калката е съхранена, тя отразява ориентирането на реципиента-адресат в чуждия текст, представен на неговия език, от адресанта, който е разбрал текста на оригиналния за текста език (на който той е сътворен), за да го пресътвори на езика на реципиента. Тази семантика отразява активната, доминиращата роля на адресанта-лидер в комуникативната верига (автор)-преводач-читател/слушател. Лидерството, водачеството в един процес като воденето се свързва неотменно с движение, придвижване, преместване било във времето, било в пространството. Преводът изцяло съответства на такава същност — движение както във времето и/или в пространството. Термините в източнославянските езици (без украинския), както и българският термин обхващат цялото семантично пространство на процеса, дейността, резултата от превеждането, а освен това обхващат напълно и двете основни разновидности на превода — както устния, така и писмения. Установяването на такова широко схващане на превода и кодирането му в лексемата *превод* предполага определено виждане за характера на превода в периода на осъзнаването на преводите като особен тип литературно творчество — не хроника, не въображаемост и не предполагаемост, без самостоятелна художественост, а творчество, предопределено и ограничено от един съществуващ и функциониращ оригинален текст, творчество, което е изцяло обусловено от параметрите на оригиналния текст.

В западнославянската група функционират две основни базови лексеми за назоваване на превеждането изобщо : пол. *tłumaczyć/przekładać*, чеш. *překládat/tlumocit*, слш. *prekladat'/tlmocit'*. Съотношението при употребата на отделните лексеми е различно, в пол. *tłumaczyć* назовава превеждането изобщо, както устно, така и писмено, докато *przekładać* е лексемата, означаваща само писменото превеждане. Това се отнася и за производните в полския език: *przekład, przelożyć* са лексемите, отнасящи се изключително до писмения превод, докато с *tłumaczenie, przetłumaczyć, tłumacz* се назовават всички видове преводни дейности и техните извършители. В чешкия език ситуацията е по-различна, въпреки привидното наличие на подобни по звучене лексеми (близостта на езиците тук изиграва лоша шега за точното разбиране и именно термините за превода са прекрасна илюстрация на лошите приятели на преводачите), срв.: чеш. *překládat, prekladatel, překlad, prekladáni* се свързват с превода изобщо, докато чеш. *tlumočit, tlumočník, tlumočení* назовава само устно-преводните дейности. Още по-различна е картината в словашкия език, а именно: от основното същ. *preklad* се образува и *prekladat' (preložit')*, *prekladatel* за превода като цяло, а *tlmočit'* и *tlmočník* — само за устния превод, като липсва дума за самия текст на устния превод. Заслужава специално внимание укр. *тлумач, тлумачити, тлумачення* със значение 'обяснявам, разяснявам' и само арх. 'превеждам'.

Пол. *przekład* / чеш. *překlad* / слш. *preklad* / укр. *переклад*. Етимологията на типовете лексеми дава допълнителни идеи за размисъл. Сравнително достъпна в синхрония е тълкуването на чеш. *překlad*, пол. *przekład* и слш. *preklad*. Със закономерната форма на представката *pre-*, подобно на описаните източнославянски езици и българския, се образува окончателната лексема с корена *klad-*, означаващ 'поставяне' в славянските езици, вкл. и в диал. бълг. *клавам* 'трупам, поставям'. Изведена е още от ие. **kla-* със суфикс *-d-* и значение 'слой, пласт', безспорно сродна е с балтийските: лит. *klóti* 'постилам, слагам', лит. *paklode* 'покривало', латв. *klāt* 'покривам', с германските: гот. *af-hla-an* 'претоварвам', ст. вис. нем. *hladen* и нем. *ladan* > *laden*; ст. англ. *hladen* > съвр. англ. *lade* и ст. исл. *hlaða* > съвр. исл. *hlaða* (по Брюкнер, Фасмер, Махек, Български етимологичен речник и Черных).

От посочените паралели се вижда отчетливо обозначено в лексемите пол. *przekład/prěklad/preklad/переклад* наслояване, натрупване, напластяване, припокриване на смисли от различни езици, от разграничаващи се семиотични системи. Двуетичността е кодирана от изколни времена и за това етимологията ни дава съществено подсказване.

Tłumacz/tłumocnik/tłmocnik. Втората лексема е значително по-интересна с разпространението си и с измененията във формата и съхранените значения. Във всички славянски езици — и в източнославянските, и в южнославянските, и в западнославянските, от които сега тръгваме, думата се извежда непосредствено от писмено фиксираната в стб. **тѣлмачѣ**. Тя обаче от своя страна има изключително любопитна съдба както преди появата и регистрирането ѝ в старобългарските паметници, защото идва от неиндоевропейски езици, така и след появата си, защото се разпространява в много европейски езици. Различните етимолози са единодушни в това, че думата е придошла от кръга на малоазийски и/или тюркски наречия като куманско, уйгурско, алтайско, османско под вариант на формата *tilmaç* при аварско посредничество (Скок, Фасмер, Махек), където допира до тур. *dilmaç* 'посредник' от една страна. От друга страна тя дава паралели в ар. *terğeman*, асир. *targumanni*, хет. *tarkumai* и тур. *tercüman* със значението 'обяснявам, тълкувам'. На Балканите лексемата се появява през 15 в. като европейски турцизъм *dragoman* '(пре)водач' (Скок), но освен това и в укр. *драгоман* арх. 'преводач', където днес преживява възобновяване със значение 'официален преводач'.

Обликът ср.хрв. *tumač*, р. *толмач*, укр. *тлумач*, бълг. *тълкувам* има семантично-формални успоредици в съседните неславянски езици, доказателство за заемане — срв. рум. *țilmași*, унг. *tolmács*, лит. *tūlkaš*, латв. *tūlks*, ест. *tulk* все със същото значение (Скок, Фасмер). Заемането на думата и нейните продуктивни производни продължава и по-надалеч от непосредствените съседи на славяните — в германските езици, ср. нем. *Dolmetscher*, както и появилия се още през 13 в. глагол *tolmetze* до днешния *dolmetschen* със значенията и 'обяснявам', и 'превеждам'. Същевременно в шв. имаме *tolk*, норд. от ст.сканд. *tulkr*, хол. *tolk*, ст.нрл. *to-tluch* 'моля' (Брюкнер, Черных) от вер. общ ие. **tolky-*. Тази лексема е запазена само за устния превод, а за писмения се установява отново латинската калка (*Übersetzen*) с архетипно значение 'премествам'. До южното славянство паралелно със славянската калка на латинския термин *traducere* — *превод* достигат и лексемите сръб. *шумач* / слн. *tolmač*, но само периферно — напр. в сръбския и хърватския, подобно на украинския в *тлумач* същевременно синонимно на *обяснявам, тълкувам*, освен по отношение на превода, но на *премествам*, когато се използва изконната славянска дума.

Така паралелите между славянските езици чрез терминологията за превода очертават няколко особености. Първо, в западнославянските езици при названието на превода се разграничава твърде отчетливо различието между писмен и устен превод, подобно нещо наблюда-

даваме и в немския език. При това осмисленото през етимологията значение по отношение на всеки устен превод във всеки от наблюдаваните тук езици означава и *тълкуване, разяснение*. При това и вътре в групата откриваме различия: в чешкия, словашкия тълкувателният корен е обвързан само с устния превод, докато в полския език — с превода изобщо, а славянската калка е узуализирана само за писмения превод. В източнославянските езици (и в българския) една-единствена е лексемата за превод, докато нейният древен синоним е съхранен само в изконното си значение — 'тълкувам'. Може да се предположи, че става дума за поява на първи двустранни контакти по източнославянските езикови територии с навлизане на чуждите текстове и техните преводи едновременно с писмените чужди контакти, което не фиксира разновидностите на превода в лексемите. Може да се предположи освен това, че преводачеството като интелектуална дейност сред южните славяни е било много по-зачитано и практикувано, срв. побългаряването като прочит. При това в лексемата за писмен превод на западнославянските езици (и в украинския) калката носи семата 'премествам' (на оригиналния текст от изначалната му култура в преводния текст на рецептивната култура), при устните преводи доминиращата сема е 'обяснявам'. В същото време в източнославянските езици (без украинския), базирайки се на извеждането на вторичния текст от оригиналния, ще проследим значително по-отчетливо кодирана *динамика* на интелектуалния процес превод. Тук става дума за *прелокализиране* на текста — от едната култура в другата. Тази теза търпи проверка чрез характера на първите културнозначими преводи в отделните славянски езици и култури, т.е. източнославянските езици с кодирането в термина на *динамиката* противопоставят на западнославянските *статиката* при процеса превод. В западнославянските езици (и в украинския) е по-видимо кодирана в лексемите за превода двуезичността, напластяването на семите, преосмислянето на чуждия/оригиналния текст при едновременното и еднотопосното съществуване на оригинал и превод. В българския език единственият термин разкрива амбивалентността си едва колокативно: *лесен превод vs. добър превод*. В първата фраза разпознаваме процесуална семантика, във втория — резултативна семантика.

На примера на етимологичните данни, а те в този случай са изключително богати и носещи много семи, можем да формулираме изконно различните интерпретации на превода като дейност и резултат, като открием разлики не само между различните славянско-езикови групи, но вътрешногрупово.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Български етимологичен речник, кол., т. 1–4, 1979–1998, София, изд. БАН
- Фасмер М., Этимологический словарь русского языка (1950–1958), изд. 1987, Москва, Прогрес
- Черных П. Я., Историко-этимологический словарь современного русского языка, 1993, Москва
- Etymologisches Wörterbuch des Deutschen, 1989, Berlin
- Bruckner A., Słownik etymologiczny języka polskiego, 1957, Warszawa
- Machek V., Etymologický slovník jazyka českého, 1968, Praha
- Skok P., Etimologijski rječnik, 1971–1974, Zagreb

АЛЕКСАНДАР ЛОМА
(Београд)

ПЕРИНТЕГРАЦИЈА ОБ- > Б- КАО ЕТИМОЛОШКИ ПРОБЛЕМ

Перинтеграција (руски: переразложение) је таква реанализа структуре речи при којој део творбеног елемента: префикса или суфикса прираста њеној основи. У српскохрватском јавља се код појединих предлога и проверба. Тако *vъn ѓdra > у *нѓдра*; *од-рѓшиѓѓи* > *о-дрѓшиѓѓи*, одатле симплекс *др(иј)ешиѓѓи*; *оѓ-вориѓѓи* > *о-ѓвориѓѓи*, одатле *за-ѓвориѓѓи* место *за-вориѓѓи* (уп. Skok I 768, III 141, 627). Најчешће се вршила у провербалним образовањима са **ob-*, поготову тамо где је глаголска основа почињала са **v-*, које се иза *b* закономерно губило: *ob-variti > *об-ариѓѓи* > *о-бариѓѓи* > *бариѓѓи* (id. III 623). Потреба да се размотре управо случајеви декомпозиције *об-* на српској и хрватској грађи јавила се у току обраде речи на слово Б за другу и трећу свеску Етимолошког речника српскога језика (ЕРСЈ), пројекта који је засновао и до своје смрти водио Павле Ивић.

Петар Скок, који је имао око за ову појаву, бележи у свом „Етимологијском рјечнику“ десетак примера. Моја ексцерпција слова Б из прве и друге свеске Речника Српске академије износи на видело још осамдесетак случајева у којима се да поузвано установити или као мање-више вероватна претпоставити декомпозиција (депрефиксација) *об-* > *б-*. Да би се сви појединачни случајеви могли исправно просудити, неколико уводних напомена. Као предлог, *о* се јавља само у том лику, а у префиксалној употреби која нас овде занима и као *об-*, *оба-*, *оби-* и *оѓ-*, те поред *о-сѓаѓѓи* имамо варијанте *оѓ-сѓаѓѓи*, *оба-сѓаѓѓи* и *оби-сѓаѓѓи*, поред *о-држѓѓи* и *об-држѓѓи*. Очито су већ у прасловенском постојале варијанте са и без полугласа на крају; тамо где је био полуглас он је спречио испадање *б* односно *ѓ* пред сугласником, а каткада се озвучио у *а* или продужио у *и*; аналогно озвучење имамо у руским примерима као *обоити*, а продужену варијанту *оби-* у *обиход*, буг. *обиколя*, уп. сх. *обиколиѓѓи* поред *оѓколиѓѓи*. По руском *обо-* изгледало би да је завршни полуглас био тврд, али пре

ваља претпоставити *obъ према примерима као стсл. *овъ-стоати*, а боју вокализације у руском објаснити аналогијом према *с : со*, *в : во*; *к : ко*. (уп. Фасмер III 96). За српскохрватски материјал питање изворне боје полугласа је без значаја, као и то, која је варијанта префикса изворна: једносложна или двосложна. Свеједно да ли је старији једносложен облик, који онда прошириван сварабхактичким вокалом тамо где се осећала потреба да се очува морфолошка граница и прозирност структуре облика, тј. да се избегну случајеви као *очајајџи*, у којима није јасно имамо ли *ot-* или *ob-*, или је првобитна форма на полуглас, који је углавном бивао у слабом положају и могао је у префиксалном делу речи испадати раније него другде. Јасно је, већ из наведених јужнословенско-источнословенских подударача, да су још у позном прасловенском језику постојале све наведене варијанте. Поменимо да и у другим словенским језицима имамо појединачне примере отпадања *o-* услед декомпозиције, тако у руском *болоки* < *оболоки* „облаци“; *бочаг(a)* „бара у пресахлом кориту реке“ поред *обчак* „плавно место“, сх. *ò(в)чага* „део старог корита реке, речни рукавац“ < *obъčaga или *obъčaga (Лома у ЕРСЈ ОС 64).¹ У српскохрватском је, међутим, та појава узела много више маха, можда због тога што је ту варијанта предлога *об* потпуно елиминисана у корист *о*. Мој бројчани налаз, који се ближи стотини примера, није коначан, јер сам ексцерпиром само Речник САНУ, уз минималне допуне из других извора; стога, ако у будућности један део овде изнесених предлога отпадне као погрешан, треба очекивати да ће, на другој страни, ексцерпција дијалекатске грађе пружити извештајан број нових изгледних случајева. Скорашња појава свеске Речника САНУ са речима на слово *О*, као и инвентар прасловенских изведеница са **ob-* у следећим свескама ЭССЯ, олакшаће заокруживање овде започетог посла, који треба схватити само као предрадњу за слово *Б* у ЕРСЈ.

Следи разматрање појединачних случајева, укупно њих 90, не само оних у којима је присуство декомпонованог *б-* ван сумње, већ и таквих, где постоје и алтернативна тумачења или се чак чине вероватнија, али сам просудио да би ваљало одвагнути и ту могућност.

¹ Појаву је у руском истраживао Иљински (Ильинский, *Prace Filologiczne* 11, мени недоступно); део његових објашњења „переразложением“ која наводи Фасмер не стоји; од примера који се тичу и сх. лексике уп. *бисер*, по њему, исто што и *бисѐр* „кутлача“ < *obviserъ, од *ob-visěti*, образовано као пол. *wisiorek* „висећа сланина“, *wisior* „венац“, а у ствари преко турског из арапског *busra* „бисер“; *биџва* „лествица од ужади“ (лађарски термин), по њему од *ob-vitva, али заправо по свој прилици романског порекла (уп. Фасмер I 168–169, за ову другу реч мој чланак предат за штампу у XV свесци „Ономатолошких прилога“, нап. 27).

Грађу сам разврстао у четири скупине по степену вероватноће, с тим што треба рачунати да је то понегде учињено више на основу субјективне процене, него објективних критерија.

Сигурно или веома вероватно

баколити „обилазити“ ЦГ < *обаколити* (потврђено такође у ЦГ у значењу „закупити“) < *obьkoliti, дакле од варијанте са вокализацијом непродуженог полугласа, према његовом губљењу у *оиколиити* и дужењу у *обиколиити* (и буг. *обиколя* БЕР 4, 742 д.), псеудојек. *објёколиити* Рисан, одатле даље *облијёколиити* Љубиша, *облијекориити се* (в. Skok II 533).

бапати, *бајиити* „јести халапљиво“ ЦГ < *обајаити / *-иити* < **обь-хар-*, уп. *ајаити* „уједати, гристи, јести“, *ајиити* „(у)јести“ ји. Србија < псл. *харати, *харити ЭССЯ 8, 18 д.. Такође *јајаити*, пре реч дечјег тепања него варијанта **о-ѡ(х)ајаити*.

барити „кувати“ Србија < *obvariti (Skok III 623).

бѣсити, *бѣсѡи* „вешати“ (Косово, Елезовић) < *obvѣsiti (Skok III 596).

бѣшвица „оковратник, јака“ Хрв., са кајк. *е* < *ь* (?) од *обьѣшв-ѡса (: *ојишиити*), уп. *обашвица* поред *ѡбашва* Славонија, *обишве*, *ѡшве* f. pl., *ѡшвице* Жумберак, католици „нарукве, капаци у рукаву“ (Skok III 397), *обешва* Карловац РСА, буг. *ошвице* БЕР 4, 990.

бѡкнути се „навићи“ Дубровник *obviknѡti (Skok III 534).

бѡтољина = *обишѡљина* „место живљења“ си. Србија < **obvitel'ь*, уп. и *бишѡвина* у Барањи као вероватну преобразбу истог предлошка (Skok нема, само III 537 изводи на исти начин од *обишѡљ* топоним *Бишѡљ*, мак. *Бишѡла*, но та етимологија није сигурна, јер изгледа да је у основи овог имена био „јери“, уп. грч. Βουτέλις).

бјагњити се, *бљагњиити се* „јагњити се“, *бјагње*, *бљагње* „јагње“ ЦГ < **ob(ь)agniti se*, уп. чеш. *bahniti se*, пољ. *bagne* „јагње“ итд. (SP 1, 159). У другим језицима **ob-*, овде или *обь-ј-agniti, или укрштање облика *багње, **багњиити са јагње*.

бљага / *бљага* „удлага, дашчица за облагање прелома костију“ ЦГ, Пољица (тамо и *длага*, *влага*), *бљагаити*, *бљажиити* стављати благе ЦГ < *облага* (потврђено у значењу „обло“ у Врању), од **ob(ь)laga(ti)*, далм. варијанта *влага* можда од чак. *вдлага = *удлага*.

благнути „лакнути (на души), поћи набоље (о болести), попустити у јачини (о времену)“ ист. крајеви, тамо и *облагнути* id. < **ob(ь)lagnѡti*, просто *lagnѡti поред сх. потврђено само у пољском језику придевом *lgły* који претпоставља глагол *lgnac

(ЭССЯ 17, 65); у сх. наслоњено на *благ*, уп. и варијанту *блѧкнущи* „отоплити (о времену)“ код Шапчанина, где је -к- као у *лакнущи*, према *лак* < *lǫgъkъ, дакле од проширене придевске основе *lǫgъk-nъti; распрострањеније је *ла(х)нущи* од варијанте основе *лахк-*.

близати (се) „лизати (се)“ ЦГ < **ob(ъ)lizati*.

бличити „наличити“ Подгора, Далм. < **ob(ъ)ličiti* (Skok I 150), уп. нарочито *обличийши* „уочити“ Истра, Крк.

брачунар „штап за мерење“ < *об-рачуна(ва)ши*.

брашљнице / *брасуљница* / *брасуница* / *брашљенци* „оно што на кочању од зеља израсте наново преко зиме“ < **о-брасл-* од *об-расѧши*, уп. *обраслица*, *обрашљница*, *обрашњница* „исто“ (исправно већ Skok III 110).

брезати „обрезивати“, *брезина* „међа“ ЦГ < *об-рѧзѧши.

брубати „резати, сећи“ (?објект: *кукуруз*) < *об-рубѧши* Skok III 163; РСА нема, већ само *обрубѧши* (хлеб) „начети са свих страна“, *брбѧљница* „ситно исцепкано дрво“ Пољица, уп. *обрубак* Водице „исто“.

брунити (се) „крунити (се)“ ЦГ < *об-руниѧши.

бувѧљѧк „опанак или постола што се обува без потребе да се припиње као чизма“, са депрефиксацијом од *обуѧши* (Skok II 539), највероватније *обувењак, од основе трпног придева, уп. *обувенац* „опна око семена или цвета“.

бужити (се) „сужавати (се)“ ЦГ тамо и *обужийши* id. < *ob-ъžiti.

булити „зачињавати уљем“ Дубр. < *об-улийши* ibid. (Skok III 543). У значењу „правити кукурузне кокице, буле“ (такође *булийши* / *буљийши* / *булаѧши* / *булкаѧши*), пре од *була* < лат. *bullā* „лопта“ (id. I 185), одатле и назив за врсту кукуруза *буљавац*, *буљач*.

бўмера „дугачак канап који служи да се одмори колико потке треба за основу код ткања“ Тупижница, Тимок = *обўмјера* поред *ѧмјера* „конац или дрво чиме се што мјери“ Црна Гора РЈА, ик. *обумира* РСА.

бурвотина „одроњена земља и камење, урвина“ Левач < *об-урваѧши* се, уп. *бурдаѧши (се)* „рушити, осипати се“ ЦГ, *обурвина*.

Прилично или бар донекле вероватно

бабѧти „вабити“ Дубровник, настало декомпозицијом од *obvabiti, или асимилацијом од *вабийши*; ово друго објашњење, које даје Skok III 557, може се позвати на дубр. *брабац* < *врабац*, а оно

прво на ширу распрострањеност појаве, која је на сх. терену присутна још у *ба̀бица* „дрво о које деца вешају кавез кад хватају птице“, Срем, уп даље блр. дијал. *бабиц* „вабити“, длуж. заст. *pschibabich* XVI в.; о овој изоглоси Loma 1998, 152.

бадати се „свађати се“ Далм. < *обада̀ти* (Палмотић) < *obvadati (*se*), уп. Skok I 367 s.v. *svàditi* (*se*). Могућност поистовећења са итеративом *бада̀ти* од *бос̀ти* чини се мање вероватна, премда уп. семантички распон (*о-*)*косѝти се*, *кошка̀ти се* „свађати се, бос̀ти се роговима“, рус. *кошати* „бодати“ итд. (Влајић-Поповић 1997, 43 дд.).

бајан „бедан“ Типико: *вајан*, уп. *обој* Далм. „авај“, *обојмекну̀ти* Марулић поред *ајмека̀ти* од (*в*)*ај ме!* (Skok III 560).

ба̀лнти „слинити“ < *обалѝти* < *obxaliti, одатле поствербал *бала*, уп. *охалѝти* „упрљати“ Далм. < *obxaliti* (за осн. глагол *халѝти* в. Сн. Петровић у ЕРСЈ ОС, 78 д. s.v.). Skok I 124 изводи за Миклошичем *бала* из рум. множине *bale* којој би одговарала ит. једнина *bava* „слина“.²

ба̀лега „животињски измет“ (првенствено говеђи), поред *ба̀лога* Дубр., Истра, *д̀блега* Лика < *obylega / *obyloga „оно чиме се облаже, *балежи* зид или усев“, сх. *облага̀ти* и о облагању леја гнојивом. Рум. *balega* / -*igă*, алб. *bagjë* < *baigë* < *balëgë* било би у том случају позајмљено са сх. *a* < њ, што покреће хронолошке проблеме. Skok I 100 д. без етимологије, просуђује као илиротрачки остатак, варијанту *д̀блега* сматра секундарном.

бата „мишоловка“ Србија од *(*о*)*ба̀йѝти* < **ob(ъ)rvatiti* поред *обухва̀йѝти*, уп. *оба̀йиак*, -*йика* „клипић, прљак у крову што држи сламу“ < *обхва̀йиак* (Skok I 121, где *ба̀йи* везује са *ба̀й*, али указује и на цинцарско *bată* „ступица“, просуђујући га као рецентну позајмицу из српског (због *a* < њ).

ба̀трити „храбрити“ *ба̀трив* „срчан“, Војв., Слав., Хрв., од XVI в., и слн. *bátriti*, *batriv* < **о-ба̀йрѝти*, уп. рус.-цсл. *о̀ватри́ти* *сл* „распалити се“ < *obvatriti, од *ва̀йра*, уп. ЭССЯ I, 91.³ Обично се *ба̀йрѝти* изводи из мађ. *bátorit* „храбрити“ (Skok I 123, Bezljaj I 13, Адамовић 1976, 25 дд.), са чим би се слагао ареал, али формална подударност словенског и мађарског глагола није потпу-

² Хомонимно *ба̀ла* „бреме, дењак“ изводи се из итал. *balla* (Skok I 98), али уп. чеш. *baliti* „emballer, faire des paquets“ које Вајан објашњава као „dépreverbé“ од *obaliti*, позивајући се на чеш. *obal* „emballage, enveloppe“, *zabal* „emballage, bandage“ (Vaillant IV § 788).

³ За много дискутовани проблем порекла основне речи уп. најскорије прилог Р. Удлера у овом зборнику.

на: очекивало би се **байџориџи*, уп. Nadrovics 137 дд. Словенску етимологију предлаже Топоров 1985 (основа **bat-*).

баучити се „облачити се“ (о небу) Банија, схваћено у РСА као метафора од *баучиџи се* „плашити се узајамно“ (од *баук*, ономато-пејског порекла, в. Skok I 123 s.v. *bāu bāu*), но можда само прео-смишљено од **оба-вући*, **обавуче се* < **объ-вѣлк-* поред **ob-(v)olk-* у *облак*, рус. *оболок* и са декомпозицијом *о-*: *болок*, *облачиџи се*. Или **баочиџи се* = рус. дијал. *бѣлчѣться* „превлачити се облацима“, уп. *балчина* „облак“ (СРНГ 2/1966 s.vv.).⁴

бечити поред *бечаџи*, сложеница *бекокаџи* (Стулић) < *обечиџи (се)* „широко отворити очи“, са другим провербом *одечиџи*, објект *очи*, нејасног значења („вратити у очне дупље“?), само у приповеци о оснивању манастира Дечана (Вук 1818, 127). Варијанта *бучиџи*, *бучоокаџи* Сокобања, Параћин, *бучок* Левач указује на **ѣ / *ѡ*, стога можда од корена **ѣк-/ѡк-* „крив“ у *јѣѣту*, *-ене* „јечам“, **ра-ѡкъ* „паук“, **ѡкотъ* „кука“ (уп. Skok I 766), дакле *бечиџи / бучиџи* поред *одечиџи* < **ob-ѣѣти / *ob-ѡѣти* поред **od-ѣѣти*. Skok I 129 изводи из ономато-пеје *бекаџи*. Варијанта *ѣечиџи* „кривити лице“, коју тамо ставља, је у превојном односу према *ѣући*, *ѣукне*, уп. рус. *выпучить глаза* „исколачити очи, избечити се“: **рѣѣти / рѡѣти*. Само псл. **рѣк-* / *рѡк-* неће бити ономато-пејског порекла, већ настало још псл. декомпозицијом од варијанте проверба са безвучним сугласником **ор-*, в. доле.⁵

билич f. „лик, обличе“ Далм., вероватно у вези са горе поменути (о)бличиџи (тако Skok I 150), *би*² по њему према *билиг* „белег“, но пре варијанта префикса (о)би- као у *обиколиџи*, са псеудоје-кавском варијантом *бјелич* као *објеколиџи*.

блѣзити „милети“, *блѣза* „змија“; како је *лазиџи* глагол који описује кретање змије, можда депрефигирано од *облазиџи*, уп. *змија лаза* у нар. приповеци (РСА 11, 174), ако није варијанта од *ѣлазиџи* < **polziti* са озвученим анлаутом, уп. рус. *полоз* „змија“.

близна, *близница* „челик“ (ји. Србија, потврђено већ у XIV в., RJA?); *близниџи*, *близничџи* „превлачити слојем челика“ *ibid*. Реч је потврђена и на македонско-бугарском терену. Skok I 173 ставља

⁴ Горячева 1985 пише о синониму *баячѣться* „собирається тучам к дождю“, поредећи га са пољ. *bajaczyć się* „имати сновиђења, маштати“, но реч је о хапаксу код Даља за који сама допушта да може бити погрешка уместо *балчѣться*.

⁵ Куркина 1985 просуђује **рѣѣти / *рѡѣти* као ономато-пеју, а *b-* у *бечиџи се* итд. као секундарно. Могло би бити превој од *бок*, *бочиџи (се)* у значењу „кривити се“ (Бјелетић 2000), али тако *-у-* у *бучиџи* остаје необјашњено.

је под *близ*, уз напомену да се „семантички развитак не да право објаснити“. У ЭССЯ 2, 118 дд. и SP I 265 полази се од изворног, глаголског значења претпостављеног у псл. **blizъ* „ударити“ (тј. „прибијен, приљубљен“), и указује се на семантику налагања, набијања у другим називима за челик, словенским и несловенским; по тим тумачењима, била би то иста реч као псл. **blizъna* „модрица, ожилјак“ (< **убој*“), „грешка у ткању“. Напоменимо да је *близна* „зараслица, ожилјак од ране“ потврђена на истом терену (Враће), а у Нишу и Пироту има и *близница* „црно-сива пруга близу доње коре на непеченом гњецавом хлебу“, одатле *близничав* о таквом хлебу, и мак. *близна* у том значењу. Невоља је што консонантски анлаут и коренски вокал речи **blizna* варирају на општесловенском плану, те имамо (у значењу „ожилјак“ и сл.) и облике са -у-, -и-, -’и- и без b-: глуж. *bluzna*, длуж. *bluzna*, укр. *блізна*, чеш. дијал. (мор.) *lizňa*, *tyzna*, слч. дијал. *lyzeň*. Уосталом, у ЭССЯ 17,59 д. ове две последње форме су одвојене од (очито сродних!) облика на b- и са -i- и подведене под засебан реконструкт **lyzъna*, од **lyzati* „бити, тући“, **lyznōti* „ударити“. Како глагол „ударити“ од којег би био придев **blizъ* није посведочен у сл. језицима, већ се само претпоставља, на основу балтских и латинских паралела, можда треба на основу варирања **bl-* / **l-* претпоставити још псл. декомпозицију од **ob-lyznōti*, тим пре што би ту проверб **ob-* био сасвим уместан при претпостављеној семантици облагања челичном оплатом. Или од **(ob)ly/izniti (se)* „чинити глатким, постајати гладак“, примењено на рану која зараста и превлачење челика гвожђем.

Бдђјани манастир у Бачкој (акц. по РСА), мађ. *Vagyán*, од 1526. (А. Ивић, Историја Срба у Војводини, Н. Сад 1929, 51). Раније *Бодујани* (1620: *Бодујани* ЗН 1088°, тако и даље до у XVIII в. (4998°, 4999°, 2227°, 2271°; у истим записима /ђ/ се предаје са „ђерв“), тек 1718. *Боџамъ* (2362°, предање о оснивању манастира 1478, где се његово име изводи из имена ктитора *Богдана*), биће изворно **Obodъјани* од **ob-vodъje* „земљиште опкољено водом“ (у близини је место *Риџ*); за топографско назвање **obvoda* на тлу Паноније уп. Лома у ЕРСЈ ОС 61 д., за декомпозицију код топонима — *Бодњик* поред *Ободњик*, место у тамнавском селу Дружетићу < *Обходњик* (тако у турским пописима XVI в.).

боживати „имати успеха, напредовати“ Матавуљ у примеру: *овај неће боживати оvdје*, вероватно од *обживати* (потврђено само лексикографски у значењу „уживати“), рус. *обживать чшо-шо* „оспособљавати за живот (кућу, стан)“, *обживаться где-то*

„привикнути се на ново место боравка“. Вокал *-o-* тешко се да схватити као рефлекс полугласа, пре би се могло радити о некој врсти хаплолошке метатезе *обж-* > *бож-*.

боравити покр. „боловати, патити“ < *obъxvoraviti „оболети“, деном. од *xvoravъ > чеш., слч. *chvoravý* „болестан“ (уп. ЭССЯ 8, 128 s.v. *xvorati). Сазвучно *ојоравиџи се* пре од *јоравиџи (се)* < *јравиџи* (Skok III 27; понајпре дисимиловано од *јојравиџи се*) него од **ојхворавиџи (се)* са *јхв* > *јф* > (*ј*)*й*, уп. међутим буг. дијал. *оборавѣм се* „прибирам се, долазим к себи“ (БЕР 4, 751), сх. дијал. *разборавиџи*. Да ли би *боравиџи* у својим књижевним значењима било исти глагол са семантичким развојем „лежати болестан“ > „почивати“ (*санак / нојцу боравиџи*) > „пребивати, бавити се“ (*заборавиџи* одатле као рус. *забыть* од *byti) или само хомоним, остаје отворено. Трубачов у ЭССЯ 2, 195 дд. даје псл. реконструкт *boraviti са знаком питања (глагол је потврђен само у бугарском, македонском и српском) и преглед досадашњих тумачења (уп. и Skok I 188 д. s.v.), која су сва мало убедљива, укључујући и његово сопствено (*bov-ar-iti, у вези са *byti*, *baviti se*).

бџрина „веће удубљење у красу“ ЦГ < *оборина* „облик земљишта, отислина“ Банија, од *обориџи*.

брав „део разбоја куда нити прелазе и сабијају се, брдо“ Банат, вероватно < *o-брав < *ob-vorvъ, уп. *дџѣрка* „конац којим се брда увезују“ < *ob-vъrv-ъка (Skok III 633), у вези са *врвца* > *врџца*, са *o*-вокализмом још рус. *воровина* = *веревка*, колоквијално *воровѣ* (Фасмер I 295).

брав вер. < *ob-vorva, поствербал са *o*-вокализмом *-v* од *ob-verti „затворити“, уп. *ob-vora > рус. *обора* „врпца“, *ob-vorъ > *обор*, за образовање и декомпозицију горе *брав* „део разбоја“. Реч је иначе само штокавска и бугарска и нема етимологнје (Skok I 203).

бџљати „бацати (камење)“ Водице, Истра, можда < **obъxvъrl'ati*, но Skok I 699 мисли да је ту замена *b-* за *xв-* ономатопејске природе, што може бити тачно, с обзиром на то да се не види коју би функцију овде проверб *об-* имао; уп. доле, са озвучењем полугласа и другим значењем, *бавџаџи*.

бџњаст „расечене горње усне, (х)рњав“, *брња* „жена са таквом усном“, *брњило* „такав мушкарац“, од *обрњаџи*, потврђено у примеру из народне песме из Зајечара *Чији соко дуње обрњао?*, са дефиницијом значења у РСА „отрести“ < **об(х)рњаџи / -иџи* (*хрњав* вер. варијанта са *s*-mobile од *крн*, *крњав*, (*o*)*крњаџи*: псл.

- брторог** „мушко јагње чији се рогови тако подешавају да расту завојито увис“ ЦГ, од *o-брътаиџи* < **ob-vьrt-* (Бјелетић 1996, 216), уп. *обрѣорог* id. Тимок, *обрѣорог* Кучи.
- брѣква** „део рибарске пређе“; како се ставља око *обрѣча*, можда *обрѣква, образовано као *нарѣква*, слн. *nároква* „нарѣквица“, уп. псл. *ob-rqьь од *rqька „рука“?
- бруце** „стидне длаке“, такође *бручке*, гл. *бруцаиџи* „добити бруце“; Skok I 219 изводи од *брукаиџи*, но пре *бруца* < *(*o*)*brqььса*, деминутив типа *туььса : *туьь од *(*o*)*brqьь* > струс. *бруди* „длаке на образима“, укр. *бруд(ь)*, блр. *брудзь* „маље на бради и наусници“ од *ob-rqььti „унаоколо обрасти ситним, меким длакама“ у вези са *rqьь „космат, кудрав; мек, фин (о длаци, вуни)“, сх. (*на*)*рудитиџи* „(у)коврчати“, уп. Skok I 165 д., Bezlaž 3, 190. Друкчије о истсл. *брудь* SP 1, 390: иста реч као *brudь „нечистоћа“, Варбот 1998: депрефигирани поствербал од *obręditi / *obrqььditi у значењу „обрубити“ као назив за део лица који чине образи и подбрадак.
- буниште** / *буњиштиџе* „сметлиште“ још у бугарском; такође *бунина*, *буњак* Миклошич и Младенов изводили су од грч. βουνός „брежуљак“, Даничић од нгр. βουνία „кравља балега“, Бернекер од итал. *buina* < *bovina* „говеђи (измет)“, уп. Skok I 237; но значења „угњила слама, сламљив гној“ Зета, „сточно ђубре“: од *сена буњиштиџе*, од *буњиштиџа сено бива* НПосл, *још несагњиво буњак* Херц. указују да се реч изворно односила на гњилу сламу као гнојиво и упућују на извођење од *обугњџиџи (уп. *обагњџиџи* Вук 1852): *обугњџиштиџе, са декомпозицијом *o-* и обичном променом *гн* > *гњ* > *њ* (као у *јагње* > *јање* итд.).
- буришкати** / *буричкаиџи* „рити (најчешће земљу) њушком или роговима“ < *об-у-ришкаиџи „рити унаоколо“, уп. *ришкаиџи* као деминутив од *риџи* (Skok III 147, 148).
- буртати** „бости рогом (о кози)“ ј. Далм., можда < *обу-рџаиџи, од *рџи* < *рџь „шиљак“, уп. *рџинуџи* „отрести се на некога“ (Skok I 242 наводи Штреклејево извођење из фурл. *sburtà* „гурати“ поред књиж. *urtare*).
- бутинути** „гурнути, завући“ Левач, Крушевац, Пчиња, Лесковац, Ниш, Врање < *обуџинуџи < *ob-vьтъкнџи*; да се глагол *уџакнуџи* од једног тренутка осећао као симплекс сведочи *изуџинуџи* Косово „противно од уденути“ Елезовић, уп. Skok III 429.
- бутраг** „талог, троп“ Србија; „уродица, земља и др. што се издваја из жита за време вејања“ Ужице, семантички и формално неодвојиво од *оџражак*, *-шка* „лако и лоше жито које при вејању пада

уз теже и добро“, *о̄тѣражѣна*, *о̄тѣражѣбине* „остаѣи (јела после гозбе)“, дакле **обуѣтраг* < **обѣ-траг-* поред **об-траг-*, уп. глагол *о̄тѣражѣиши* Вук 1852 „уоколо претражити“.

буцвара, *буцварина*, *буцварика*, *буцварик*, *буцвариш* „укварено, прокисло млеко или вино; слаба раѣија“ Банија, Лика: **обуцвариши*, уп. у Лици (*рас-*)*цвариши се* = *рашцвариши се* < псл. **skverti*, *skvьrŕ* „топити (маст)“, са -ч- као у *чвараѣ*, *чвариши*, али са избличеним вокализмом, *бучвурѣш*, са наслоном на *бућкаѣиши* најраширенија варијанта *бућкурѣш* Војв., Срб.; такође *бућкулиш*, са са -л- које срећемо и у *бучалина* Херцеговина, околина Никшића, Пива „узбучало, прокисло млеко“, и *буча* (Морача, Ускоѣи, ЦГ), дакле очито наслоњено на ономатопеју *бучаѣиши*, као што се за *цаварика* „лоше вино“ (Вук 1852), *цаварија* Далмација, *цварика* Србија, *цвѣр* „прекисело, што се не може јести“ Лесковаѣ, РЈА; Врање, Златановић, тамо и *цворика* „кисела јабуѣа или шљива“ може претпоставити утиѣај глагола **цвнуѣиши* „ѣикнути“ (*цѣвнем* „писнем“ Пирот, Живковѣи), уп. *ѣикнуѣиши* о вину, даље *цѣик* „кисела сурутѣа“, слн. *sviček* „кисело вино“, чак. у Истри *швик* id. (Skok I 260, међутим на 251 д. пореди *цаварика* итд. са етимолошки нејасном речи *ѣайарика* „нишадор“).

бушити „сврдли, пробијати рупе“ декомпоновано од *обуѣиши* (*се*) „пробушити (се)“ Тимок, Динић III; Пирот, Живковѣи < **об-уѣи-ти* „снабдети ушиѣама“, „пробити ушиѣе“ (на игли, сеѣири), уп. рус., укр. *обух*, чеш., слч. *obuch* „тупа страна оштрог оруђа, телуће; батина“, пољ. *obuch* „врста сеѣире“, обично тумачено као **об-ихъ* од **ихо* „ушиѣе (р. *проуѣина*) у које се углављује држак сеѣире“. Традиционално се изводи од ономатопеје *бухаѣиши* (Даничић РЈА s.v.; ЭССЯ 3, 101; Влајић-Поповѣи 1997, 196 д.; Skok I 245 исѣазује резерву да „није јасан семантиѣки развѣитак“). Фасмер III 107 д. везује за *бухатъ* „лупати“ и рус. *о-бух* итд. У значењу „поломити ушиѣе на игли“ *обуѣиши* је варијанта од *об(р)еуѣиши* < *об(р)езуѣиши* (уп. Skok III 539).

Декомпоновано (о)ба- или експресивно ба-?⁸

бавѣдати (*за-*, *из-*) „приѣати којешта, баљезгати“ ЦГ, такође *бавѣдаѣиши* „приѣати, казивати“ ЦГ, можда **обѣ-(ро-)вѣдати*, уп.

⁸ За префикс ба-, укључујући и поједине овде уврштене речи, в. Бјелетић 2000.

ѝри-ѝо-в(ѝ)едаѝи, оѝовједаѝи „протестовати“, но буни доследно екавски рефлекс јата. По Вињи романског порекла, у вези са *баваѝи* „слинити“, од лат. *baba „слина“ (Vinja 1985, 6; уп. горе *балиѝи*). Уп. *баведѝи* „лутати, иѝи бесциљно“ Загарач (Ћупић 1997).

баврѝати „тетурати се, скитати“ Лика, Хрватска **obъxvrl'ati* (са *объ-* „унаоколо“), уп. у истим значењима *врѝаѝи* и доле *брѝаѝи*. Можда ипак експресивно *ба-*, уп. Бјелетић 2000. Није јасно да ли је исти глагол *обаврѝаѝи* „непажљиво урадити какав посао“ Бачка, Банија; „неуредно омотати“ БиХ.

багурав „закржљао“ Буковица < *obъ-guriti se : *гурав?* У недостатку потврде за глагол са *об-*, пре експресивно *ба-* (тако већ Куркина 1972, 92–24; 1973, 66) и/ли укрштање са *ба(н)гав*, уп. *бангурав* „неправилног облика“ Банат.

бакѝчити се „кочоперити се“ Далм. поред *кочиѝи се* id. пре са експресивним *ба-* него од *obъkolъčiti se. Skok I 96 д. помишља на везу са *бак* „бик“. Уп. и *акочиѝи се (?)* : *акоч* = *јакоч* „неуштро-жен вепар, нераст“.

барожити се „свађати се“ Хрв. према *рожиѝи* „бости роговима, жаморити“, пре експр. *ба-* него преко **obъrožiti?* Skok I 113 д. без етимологије. Или још пре ономатопеја, уп. *бѝрожиѝ се* „брундати, галамити, инатити се“ Брусје (Dulčić), *бѝружиѝи* „жаморити, бучити“ Озаљ (Тежак). Основа је можда *роз-*, уп. *на-бо-розиѝи се, на-ѝо-розиѝи се* „онерасположити се, наљутити се“ Ускоци (Станић), *за-розаѝи се* „ударити у плач“, *ронзаѝи* „гунђати“ Буњевци (Реић / Ваѝлија), поред *рондаѝи, ронђаѝи*.⁹ Детаљно Бјелетић 2000.

барусити „рашчупати“, *барусаѝи се* „бити рашчупан“, *барусав* „рашчупан“ Војв., *разбарушен* id. књиж.,¹⁰ можда од **obъ(t)ropsi-ti*, са варијантом *русиѝ(и)* од *ѝрусиѝи* посведоченом на Косову (в. Skok III 497), уп. *обрусиѝи лице* као еуфемизам за обљубу у народној песми (Вук 1852). Но *барусаѝи* може бити и палатализована варијанта од *baruxati > чеш. дијал. *barouchat* „гњечити, гужвати“ (ЭССЯ I, 160), са чим Варбот 1988 повезује сх. *разбарушиѝи* поред *разбарусиѝи*; даље она пореди пољ. дијал. *bařić śa*, каш.-словинь. *bařec sq* „кострешити се, шепурити се“, и долази до закључка да се ради о изведеници суфиксом *-их-*, *-иш-* од продужене базе корена који је у *бориѝи се*. Наводећи ово тумачење, Бјелетић 2000 допушта и анализу *ба-рушиѝи*.

басрѝати „посртати, тумарати“ Хрв., *басрѝав корак* < *оба-срѝаѝи*, или са експресивним *ба-*? Овом другом решењу приклањају се

⁹ Куркина 1975, 41 д. сх. дијал. *(на)розиѝи / -аѝи* „(на)китити се“ Хрв. везује са *(за)розаѝи (се)* „(на)борати (се)“ и у крајњој линији са **rězati / raziti*.

¹⁰ Колега Слободан Реметић зна за глагол *убарусаѝи се* у значењу „упрљати се. вбљати се. бити неумивен“.

на варијанте *борикаџи*, *борокаџи*, *бороликаџи*, *бурекаџи*, *бурикаџи*, *буриликаџи*, *бурокаџи*, *буруликаџи*...

бџити се „надметати се“ (о косачима, у негативном смислу) Банија, уп. *џити се* „силити се, прсити се“ ЦГ, од *џи indecl.* „осион“ *џи се учиниџи* „осилити се“ < тур. *āsi*; с обзиром на турско порекло основног глагола, декомпозиција *обџити мало вероватна. Пре у вези са *набџити се* „брзо ићи“ Далмација, рус. (по-)раз-)басить(ся) „дотеривати се, кочоперити се“.

блаштити се (реконструисан инф.): *блаштити се* „блешити“ Пирот, Врање, ако -а- стоји за полуглас, можда депрефиксацијом од *об-љшћити, уп. у истој области *лаштити* „блиста“ (РСА 11, 266), *љштити* Златановић, *л'штити се* Пирот Живковић, али пре варијанта са нулским вокализмом од *блисштити*, *блешштити*, уп. *блсак*, *блсне* *ibid.*

бокор, *бокориџи се* < мађ. *bokor* Skok I 184, али ово можда од сл.*обь-kor-iti „понићи из истог корена“ (реч у мађарском нема поуздане етимологије, уп. Hadrovics 1985, 152)?

бочити се „истицати се својом величином“ Хрв., можда различито од (из)бачити (се) : бок, декомпоновано од *об-оџити „падати у очи са свих страна“, уп. *уочити*, *очити*, за семантички развој лат. *conspicius*?

Брвџић (Вук 1852 *Брвџић*) село и зидине старог града на ушћу реке *Брвенице* у Ибар, 1363. *Брвџић* (Динић М. 1978, 71) као да је од *бръвџь*, непотврђеног придева (образованог као *дръвџь*) од *бръвь* f. „мостити преко мањег водотока“ (име би се првобитно односило на реку?), уп. и *брвџић* „гомила наслаганих дрва“ Херц. (нема трага јату!); топоним се среће и другде, уп. *Брвеник* код Новог Брда, у трећој деценији XV в. забележено *Bruinich* (sic!), *id.* 120, и могао би, бар у неким случајевима, бити декомпонован од *Обрвеник, од *об-рџити, уп. *Обрвена* код Рудог, без проверба *Рвеник*, стсл. *ръвџићъ* „бунар“.

брџда „узда“ Водице, Истра РЈА; стсрп. *врџда* код Стефана Првовенчаног и Доментијана Дан.; РСА нема, већ само метафору *брџдаџи се* „прљати се јелом око уста“ Книн, Пипери, придев одатле *брџдав* „мусав“ Пипери. Реч је прасловенска: стсл. *врџда*, слн. *brzda*, рус. *брозда*; Skok I 223 помишља на глагол *об-рџити „ставити око уста“ (в. доле *брџица*), но увиђа да лит. *bruzdiklis* „узда“ указује на другачије порекло; SP 1, 402 и ЭССЯ 3, 62 полазе од те балтско-словенске сазвучности и не помињу Скокову етимологију, која би се могла одржати само под претпоставком

да је литавска реч позајмљена из словенског (и накнадно проширена домаћим суфиксом).

бријемити се „(о времену) пролепшавати се“ ЦГ, можда од *обврѣмийши се; на истом терену је *бријеме* „време“ (Дубр., од XVI в.; Црница, Мрковићи, уп. Вујовић 1969, 209), где б- > в- није јасно; у сваком случају не ради се о регуларном гласовном прелазу *вр-* > *бр-*, нити о асимилацији као у дубр. *брабац* < *врабац*. Уп. *одврѣми се* „пролепша се време“ Црна Река (Марковић).

брѣна, ређе *брѣња* „стрмен, стрма обала, обронак, јаруга“ Далм., Лика, Босна: евентуално *обрѣна од *обрѣши* < *об-ryti, уп. топоним *Обрѣна* Херц. (РЈА), рус. *обрыв* „стрмен, провалија, стрма обала“, буг. *обрив* „стрма речна обала“ (БЕР 4, 755). Образовање *(*об*)*рупа* од (*об*)*ryti* као буг. дијал. *брѣна* „козја вуна“ од *бри-ти* „стрићи“, што неће бити иста реч, упркос Трубачову у ЭССЯ 3, 30 д., где он, додуше, допушта, заједно са Скоком (Skok I 211) адстратно или супстратно порекло сх. речи због алб. *brinjë* „ребро, стрмен, обала“, које би спадало у аутохтону албанску лексикону (в. најскорије Orel 37). Албанска реч би, додуше, могла бити позајмљена из словенског, али се ареали не додирују. Суфиксално -н- може се објашњавати и из *обрѣнѣти „опкопати“ (*обрѣнути* „окопавајући загнути“ Тимок),¹² с обзиром на то да је на јсл. терену након изједначења у са *i* дошло до контаминације псл. глагола *ryti, *ryvati и *rinѣти, *rivati.

брлѣтити „обраћивати“ било би декомпоновано од *обрлѣиши* ако је овај глагол настао укрштањем **об(v)рлѣти* и *лаиши*, како то нагађа Skok I 632 (s.v. *vrѣteti*, док II 539 s.v. *obrlѣtiti* нема никаквог објашњења), но та етимологија далеко је од сваке извесности.

брљ „овчија болест; црв који је изазива“: Skok I 214, а за њим ЭССЯ 3, 170 и SP 1, 420 д. везују са *брљѣши*, али се понашање болесне овце описује са *врљѣши*, *врлудѣши*, *баврљѣши* (в. горе), а придев *брљив* гласи и *врљив*, те пре ваља поћи од *обврљивити > *обрљивити*, одатле са декомпозицијом *брљив*; варијанта *брвљив*, *обрвљивити* можда са метатезом из варијанте *обврљивити < *обврљивити, где се почетно в- глаголске основе чувало иза полугласа, уп. горе *баврљѣши*, такође о кретању брљиве овце и *брљоок*, каш. (са перинтеграцијом (*o*)*b-*!) *bѣrtac sq* „вртети се“ о психички болесном човеку (Бјелетић 1996, 216). Но можда је у основи реч сродна староруској *вермие* coll. „црви“ < *врѣмје,

¹² Инфинитив реконструисан у РСА.

изворно **vǝrml'ivъ* (образовано као *црвѣивъ*) > **obvǝrml'iviti*, одагле, са закономерним губљењем *v-* глаголске основе и прелазом *мъ* > *въ* Вуково *обрѣвивиѣи*. У оба случаја назив болести и њеног узрочника *бръ* са варијантама *брѣ*, *брѣвъ*, *брѣвак*, *брѣвица* били би накнадно изведени од глагола и придева по извршењу претпостављених гласовних и декомпозиционих промена. Прасл. **vǝrlъ* „кос, стрм“ у **vǝrlavъ*, **vǝrlo-окъ* „разрок“ (сх., блр.) изменило се путем декомпозиције деноминала **ob(v)ǝrl'ati* у **bǝrlavъ* (слн., чеш., слч.), **bǝrlo-окъ* (чеш., пољ., укр., блр.), уп. ЭССЯ 3, 167 д. 170; SP 1, 420.

брѣвица РСА, ретко *брѣна*, такође *брѣнка* Црна Река Марковић, *брѣнка* Тимок Динић I, чак. и *врѣвица* (Неманић 2, 36) „метални колут који се ставља у њушку животиње, корпица за њушку“, свакако иста реч као *брѣвица* / *брѣнка* / *брѣнушка* „алка, беоцуг уопште“, *брѣвица* / *брѣница* „минђуша“, *брѣвица* „пређица, колутић на пређици“, *брѣнушка* „спона, шнала“, највероватније у вези са **brǝn'a* „панцир“ (састављен од металних колутова) < гот. *brunjo* (Skok I 215, који међутим допушта и илиротрачки супстрат). Или можда **обрѣивъ-ица*, уп. струс. *обрѣтъ*, рус. дијал. *обрѣотъ*, укр. *обротъ*, блр. *оброць* id., од **ob-rǝl-iti* „ставити око уста“ (**rǝтъ*, рус. *рот*) > српскосл. *оврѣтити* „ставити брѣвицу“ (Фасмер III 108), рус. дијал. *обротитъ* „зауздати“ (СРНГ); за суфикс *-(в)л-* уп. рус. дијал. *обротень*, *-тня*, *обротѣнка* „узда“ (id.), а могло би се поћи и од облика тренутног вида **obrǝnǝti* > *obrǝnǝti*, за упрошћење сугласничких група и декомпозицију *-n-* при извођењу именица од глагола на *-nǝti* уп. Варбот 1984, 134 дд.; в. и горе *брузда*). Није искључена, с обзиром на чакавску варијанту *врѣвица*, ни реконструкција **obvǝrvǝnisa*, у вези са *врѣца* > *врѣца*. Неће бити иста реч као *брѣна* „(расечена) усна, белега на њушци“, в. горе *брѣасѣи*.

брѣт f. „боја коже у човека, маст; израз лица“ Хрв., можда декомпоновано од **obvǝrstъ* : **obvǝrtěti*, уп. од исте глаг. основе без префикса псл. **vǝrstъ* > *врѣѣи* / *врѣѣа*; или је чак иста реч, премда за облике на *v-* нема потврде у горњим значењима, и онда би за *b-* < *v-* требало потражити неко друго објашњење.

брука „оток, пришт, краста; кожна болест уопште“; од два примера која даје РСА један је сигурно, а други можда такође са мак. терена, али уп. *брукав*: *брукава ѣиква* / *бундева* „чворугава“ Хрв., Срб., Ниш; *бручка* „бубуљица“ Ниш, Алексинац, „масница од ударца“ Врање, *бручка* „оток од уједа пчеле, осе или комарца; плик на телу“ Златановић = мак. *бру(н)ка*, буг. дијал. *брука* /

брунка, *брџмка*, *брук(а)* у значењима „бубуљица, оток од ударца, крвни подлив лицу, чворуга, округло испупчење на дрвету“. Буг. *обривам се*, *обрџна се*, дијал. *обринвам се*, *обрџа се* „осути се, исприштити“, *обрив* „пликови по људском телу као последица болести“, *обрин* „свраб“ указивали би на могућност извођења од *ob-ryti (уп. БЕР 4, 755), но далеко вероватније чини се да је посредни *brōka као поствербал од **bręk(n)ti* > сх. (на-)брећи, *набрекнуџи*, са делимично очуваном назализацијом услед експресивне и ономатопејске природе речи. Етимологије предложене у ЭССЯ 3, 47 д. и SP 1, 387 д. и 392 као и тамо усвојене реконструкције и севернословенске паралеле немају реалне основе; такође се чини мало вероватна веза са рус. *брюхнутъ* „надути се“ (тако Младенов 47, за њим Григоров 1971, 107 д.). Истог би порекла могло бити *брука* „срамота“, за сада без убедљиве етимологије (натегнуте комбинације Skok I 219; SP 1, 391; ЭССЯ 3,46), са семантичким развојем „кожна болест“ > „срамота“ као код псл. *prokaza; или можда од *ob-rukati „унаоколо извикати“, уп. рус. дијал. *обрџаџиџь* „извикати се, наругати се“ (СРНГ)?¹³

брус „прво млеко“ Лица, оток брадавице код дојиље“ Босна? Можда од *ob-rusati „почети тећи“, од глаголске основе која је у рус. *руслó* „поток“, лит. *rusėti* „тећи“, *rusnóti* „цурити“ (уп. Фасмер III 521), или пре „отврдлина“, уп. *обрусак* „парче хлеба, грудвица земље“, рус. дијал. *брусџтъ*, *обрусџтъ* „отврднути; набрећи, о гнојном чиру“ (СРНГ), у вези са *брус* (уп. ЭССЯ 3, 48),¹⁴ или иста реч као *фрус* „бубуљица“ Бока, Црна Гора, *брус* „решето на канти за заливање“ Дубровник < ит. *flusso* (Skok I 534)?

бругови „шиљци на оствама; два спољна дела узде“ Оток, Славонија: у првом значењу вероватно иста реч као цсл. *вруџтъ* „клин“, мак. *бруџи*, буг. *брут* id., како се то узима у ЭССЯ 3, 53 и SP 1, 396; у другом пак семантички ближе стоји рус. дијал. *обруда* „узда“ (беломорски говор), са депрефиксацијом и наслоном на *узда* арханг. *бруздџе* [уп. међутим доле *брузда*]; Варбот 199, 42 своди на *obrōda / *obrōdъје од *obręditi, уп. горе *бруце*. Стога можда у Отоку ваља претпоставити два *бруџа*: *бруџи*¹ „шиљак, клин“ < псл. *brutъ (< *bruktъ, лит. *braūktas*?) и *бруџи*² „спољни

¹³ Сх. *обрџаџиџи* само у значењу „испунити риком“ (о кравама, у народној песми). Облик *обрука* „брука“ РСА има само из песме Ђуре Јакшића.

¹⁴ Није јасно спада ли овамо *обрусеница* „млаз на трсу од купуса и осталог зела“ РСА.

- део узде“, постало од **обруд-* под утицајем *бруш*¹, уп. међутим и рус. дијал. *обрут*, -а „узда без жвала“ (СРНГ).
- брчити** „ударати паоце у главчину“, свр. *набрчиши*,¹⁵ можда *брѣчиши од *obvьrt-ъкъ / -ъка „рупа и оно што се у њу глави“, уп. *брѣшиши*. Skok I 242 изводи од *брк* у, по њему првобитном, значењу „шилџат врх неког предмета“.
- буђ** f., *буђа* „плесан“, само штокавска реч, без старијих помена, можда од **об(х)уђаши* „постати худ, тј. лош или таман“ (о хлебу), уп. *худјеши* „тамнети“ Дубровник. Реч нема етимологије; Скок одбацује Даничићево извођење од перс. *buj* „задах“, *būiden* „воњати“, због тога што нема турцизама по *i*-деклинацији (Skok I 227, уп. 692 д.).
- бўзавац** Далм., Босна „кожни назувак“, могло би бити *obuzъвъсь од *обуши*, са аналошким -з- према *из-уши*, *раз-уши* као у *на-зуши*, уп. *обузача* = *обувача* „врца на обући“ (Skok II 539), али реч се у Славонији јавља и у варијантама *бџавац* и *бџавац*.
- букара** „запаљена гомила сламе или смећа“ (Херц.?), девојачка забава уз ватру о месојеђу (Срем), вероватно у вези са *бучар* „пламен“ (обредни?), Скопска Црна Гора, а на другој страни са *бушари* „прерушене особе о белим покладама“ (Славонија); у крајњој линији можда од **об-их-* „запалити“, в. доле *букнуши* и *бучаши*.
- букнути**, *букѣаши*, *букѣиња*: ономатопејски глаголи псл. *buxati, *buxnoti (са вар. *buknoti), *buxъtēti / -*tati* (в. ЭССЯ 3, 80 дд., 88; SP 1, 436 дд.) као да су делом својих значења апсорбовали **их-* као словенски рефлекс ие. корена **eus-/ous-/us-* „палити, горети“, у стинд. *oṣati*, грч. εῖω, лат. *ūrō, ustus* итд.: *об-их-ати / *об-их-но-ти* „запалити се“; слично иза сх. дублете *душиши* / *шушиши* „гасити“ као да стоји укрштање иначе непотврђеног **от-/од-ушити* „угасити“ са псл. *tušiti „стишавати, смиривати“. Без префикса основа би се у балтословенском чувала само у називима за врсте чкаља (биљке која „пали“) лит. *ušnìs*, струс. *uш* (Фасмер IV s.v. са нап. Трубачова који указује на алтернативно извођење Меркулове од *ихо*), но могуће је да је императив *usi потврђен још у VI в., у доба појаве Словена на историјској позорници, као први члан сложеног имена Οὐσίγυρδος, како се звао један византијски војни заповедник словенског порекла: *Usi-gordъ „онај који пали тврђаве“ сасвим је прикладно име за војсковођу и вероватно старији модел истозначног старосрпског *Полнградъ*

¹⁵ У Кладњу и интр. „награбусити“ (Сл. Реметић, усм.).

(Жичка повеља, око 1220), где је у првом делу *йолиџи* „палити“; даљу семантичку паралелу представљало би ЛИ **Poje-gordъ* „онај који заузима (*po-jeti*) тврђаве“ (Rospond 1983, 122; за досадашња тумачења имена *Ὀβστυαρδος* в. Свод I 303).¹⁶

буо, г. *була* „невестин вео“, најпре поствербал (у мушком роду према *вео*?) од *за-булиџи* (*се*) „умотати (*се*), увити (*се*) оделом“, често са нијансом значења „као *була*, тј. Туркиња, жена муслиманске вере“, стога понајпре изведено од *була*, уп. и *забулиџи* „учинити булом, потурчити (девојку)“. Именица и глагол постоје и у бугарском: *було*, *забуля*, *набуля*, *отбуля*; просуђује се као нејасно (БЕР 1). Не треба ипак искључити укрштање турске речи са радном именицом **obudlo* од глагола **obuti*, који је изворно имао и значење „обући“ (тако рус. дијал. *обувать*), уп. *обуло* (поред *обукло*) „одело“.¹⁷

бутрав / *буџрасџ* „пуначак, пуна лица и округле главе, здрава изгледа“ Далм., Слав., ЦГ као да стоји у опозицији према *нуџрав* „слаб, болешљив“, *нуџрасџ* „лоше устројен“ < **vъn-qr-* „који се тиче *унуџрашњосџи*, *нуџрине*“ (уп. Skok III 522 д.), стога можда опозитна творба **ob-qr-* „који се тиче спољашњости, доброг спољашњег изгледа“. У РСА 2, 317 упућује се на тур. *bodur*, што је фонетски доста далеко. Синоним *бућелав* / *бућелан* / *бућеласџ* ЦГ можда варијанта са истим (*о*)бу- + *џијело*, или пре у вези са *бућифало* „гојазно дете“ Дубр. < гр. (преко ит.?) *βουκέφαλος* „коњ са великом главом попут говечета“. Уп. буг. *буџор* „едър и мързелав човек“, по БЕР 1 у вези са *бутѐа* / *ботѐа* „бујати“, нејасног образовања; по ЭССЯ 2, 225 псл. **bot(v)ěti* < **b(ъ)votěti*, у вези са **byti* (?).

буч „црна мушка хаљина коју су хришћани носили за време Турака“ Босна, НП; „део одеће“ *бућа* id. *ibid.*, НП; „део одеће исплетен од вуне или памука који се носи преко кошуље“ Бос. Грахово; можда од *обући* < **ob-vъk-ti*, уп. *обуцак* „хаљина, одећа“ ЦГ, *обушак* / *обушка* „прслук, грудњак, кожух без рукава“ (**обучак*, -чка?). Или пре нека позајмљеница, уп. *буч маџарски* НП.

бучати „бридети (уста од паприке)“, уп. *букнуџи*.

¹⁶ Глаголски корен **iъs-* можда и у (нејасном) образовању сх. *џламсаџи* < **rolm-ъx-ati* (са *x > s* као у *дисаџи* > *духати* и сл.)?

¹⁷ Са декомпозицијом и буг. *бујло* „назувци (посебне крпе које се стављају на ноге са цревљама“ од *обувам се* / *обуя* (*се*) (БЕР 4, 758) = сх. *обувало* „обућа“. Али *објало*, *обљало*, *обђало* „сукнени уложак, подметач, обојак“, буг. *обяло*, *обяла*, *обляла*, *обгала* од **ob-vъj-adlo* : **o(b)viti*, уп. рум. из слов. *obială*: исправно БЕР 3, 763; Skok III 601, који не зна за сх. и буг. реч, погрешно тумачи румунску као домаће романско образовање од слов. корена.

- бухав** „буђав“ о сену, хлебу, и слн. *būhav* „који заудару на плесан“ можда није, насупрот ЭССЯ 3, 80 д., иста реч као *бухав* „растресит, добро нарастао (такође о хлебу!)“, већ поствербална творба од **об-ухаџи* „добити задах“: псл. **qxati* intr. „мирисати“ у рус.-цсл. *ухати*, рус. *благоухать*, срп.-цсл. *жухати*, уп. Фасмер IV 178.
- бухати** / *буваџи* (*се*) „требити (*се*) од бува“ Лика, Војводина, по Скоку (Skok I 229) депревербативним путем од *обухаџи* „отерати буве“ што *се*, без обзира на недостатак формалног критерија због *б*-аилаута основне речи, чини у семантичком и творбеном погледу вероватно; одатле деминутивно *бушкаџи* „бискати се терајући буве или ваши“ Банија, мада би могло бити и од *уш* „ваш“.
- бушика** / *бушка* „рупа у дрвету из ког се изводи жива ватра“, понајпре од *бушиџи*, јер се у тој рупи свркла другим дрветом, али можда и од **обушиџи* „запалити“, в. *букнуџи*, уп. и *бушеница* „комад меса на печеници“.

Прелиминарно истраживање потврдило је основаност полазне претпоставке да је декомпозиција *об-* > *б-* појава са којом ваља рачунати при етимолошкој обради сх. речи на *б-*. Унапред се може предвидети да ће такве речи имати знатан удео међу одредницама на *б-* новог етимолошког речника. Наиме, оне неће моћи да буду стављене под прост облик, као речи изведене обичним и провидним префиксима, већ ће носити посебне, пуне или, у најмању руку, празне одреднице. Учињено је и неколико запажања корисних за идентификацију таквих случајева. Поред „сувишног“ *б-* јавља се и сувишно *ба-*, које се може сводити на **обь-* пред сугласником, али и на експресивно *ба-*, у дијалектима *бе-* са *ь* > *е*, затим *би-*, од варијанте **оби-*, *бо-*, можда проста метатеза од *об-*, *бу-*, можда из споја проверба *об-* и *вь-* (*буџинуџи*), но могуће је да у (*о*)*бо-* / (*о*)*бу-* имамо посла са сварабхактичким вокалима произвољног тембра (*боживаџи*; *буришкаџи*, *бурџаџи*, *буџраг*, *буџвара*). Што се тиче варијантности у односу на анлаут глаголске основе, запажамо да развој *об-* у сложеницама са основама на *х-* указује да је у тим случајевима проверб махом долазио у варијанти са полугласом на крају, тако да се његово завршно *б* није једначило по звучности, већ се чувало. Доказ за то су примери проследиви кроз историјске записе као *Обходњик* > (*О*)*бодњик*,¹⁸ као и овде размотрени облици *байаџи*, *баџа* (: *обаџак*), *бачиџи*, *боравиџи*. Има ипак

¹⁸ Уп. и *обођа* „кривина на путу; редослед“ итд.

и старих примера са *обх-* > *ох-*, нпр. *Оаб*, брдо у повленском селу Зарожју < *Охаб* = укр. *охáb* „неупотребљив комад земљишта, каљуга“ < *об-хабъ од *об-хабити „похабати, покварити“ (Лома 1995, 175 д.). Правило о нестанку *v* иза *b* потврђује се на низу примера, релативизује се међутим могућим случајевима метатезе (*браљив*, *брџивићи*), који указују на варијанту **объv-*. Ареал је различит; већина случајева ограничени су на део српскохрватског језичког подручја; код шире распрострањености, каткад северозападни сх. дијалекти иду заједно са словеначким (*бајрићи*, *брџивићи*), а каткад штокавски заједно са бугарским и македонским (*боравићи*, *близница*, *буништие*, *брљ*); у неколико случајева појава је заступљена на ширем словенском плану. Севернословенске паралеле постоје за *бјагњићи се*, *бабити*, *баучићи се* (рус. *болок*), *близна* (ако је у значењу „ожиљак“ иста реч), *брџивићи*, *брџорог* (каш. *bértac*), *бруце*, *брљ* (: *bъrlookъ). Примамљива је, колико год неизвесна, могућност да се у депрефицираном виду идентификују неки архаични, иначе непотврђени глаголи *рѣити / *ѣѣити* „кривити“; *ихати / *уѣити* „горети“. Поједини случајеви алтернације *b-* / *p-*, као *бечићи* / *ѣечићи*, могли би одражавати изворно варирање преверба у слободном положају **об(ъ)* / **ор(ъ)* имплицирано његовим полигенетским карактером. Наиме, у њему су се слила најмање два, или чак три различита праиндоевропска префикса: у литавском одговара му *ariē*, *ari-*, *arų-*, *ar-*, у летонском *ar-*, у старопруском *er*, *eb-*, *ab-*, у лику *объ-* (стл. *объ-стојати*) поклапа се са стинд. *abhi*, ав. *aibi*, *aivi*, стперс. *abiy*, које са своје стране рефлектује истовремено ие. **obhi-* (: лат. *ob*) и ие. **ṛbhi-* (: грч. *ἀμφί*, лат. *ambi*, *amb-*, стир. *imb-*, ствнем. *imbi-*); уп. нарочито ESSJ I 132–141.

ЛИТЕРАТУРА

- Адамовић 1976: М. Адамовић, Турске позајмице неосманског порекла, *Наш језик* XII 1–2, стр. 24–34.
- Бјелетић 1996: М. Бјелетић, (приказ) W. Boryś, H. Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny 1*, Warszawa 1994, ЈФ LII 213–219.
- Бјелетић 2000: М. Бјелетић, *Тийови експресивних превербалних формантиа у српскохрватском језику*, докторска дисертација у рукопису.
- Варбот 1988: Ж. Ж. Варбот, К реконструкции и этимологии некоторых праславянских глагольных основ и отглагольных имен XII, *bariti se и *baruxati, *barušiti*, *Этимология* 1985, 21 д.
- Варбот 1998: Ж. Ж. Варбот, К этимологии восточно-славянского *brudi, *Число, язык, текст*, Минск, 41–43.
- Влајић-Поповић 1997: Ј. Влајић Поповић, *Историјска семантика глагола ударања у српскохрватском језику (Модел израде семасиолошког речника)*, докторска дисертација, Филолошки факултет, Београд.
- Вујовић 1969: Л. Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, СДЗб XVIII, 73–399.

- Горячева 1982:** Т. В. Горячева, Етимологические заметки, *Этимология 1980*, 103–114.
- Горячева 1985:** Т. В. Горячева, К етимологији восточнославјанских метеорологических терминав — *бачитъся*, *Этимология 1983*, 71 д.
- Григоров 1971:** Ал. Григоров, Бележки и добавки към „Български етимологичен речник“, *Български език XXI* 1, 107–110.
- Динић I–III:** Ј. Динић, *Речник ѿмочког говора*, СДЗб XXXIV/1988, 7–335; *До-даѿаќ речнику ѿмочког говора*, id. XXXVI/1990, 381–422; *Речник ѿмочког говора (други додаѿаќ)*, id. XXXVIII/1992, 379–586.
- Динић М. 1978:** М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, Београд.
- ЭССЯ:** *Этимологический словарь славянских языков*, ред. О. Н. Трубачев, Москва 1974–.
- Живковић:** Н. Живковић, *Речник ѿироѿског говора*, Пирот 1987.
- Златановић:** М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање 1998.
- Куркина 1975:** Л. В. Куркина, Славјанские етимологии III, *Этимология 1973*, 34–43.
- Куркина 1985:** Л. В. Куркина, Јужнославјанские етимологии: *ррkati, *ррċiti / *ррċiti, *Этимология 1982*, 20 д.
- Лома 1995:** А. Лома, Још о географској терминологији северозападне Србије, *Ваљевац — велики народни календар за ѿросѿу 1995*, Ваљево, 175–177.
- Марковић I–II:** М. Марковић, Речник народног говора у Црној Реци, СДЗб XXXII/1986, 245–500 и XXXIX/1993, 149–398.
- Младенов 1941:** К. Младенов, *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, София.
- ОС:** Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ: *Огледна свеска*, уред. П. Ивић, Београд 1998.
- РСА:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности*, Београд 1959–.
- Свод:** Свод древнейших письменных известий о славянах. Том I (I–VI вв.), II (VII–IX вв.), Москва 1991–95.
- СРНГ:** *Словарь русских народных говоров*, Москва / Ленинград (Санкт-Петербург) 1965–.
- Станић:** М. Станић, *Ускочки речник I–2*, Београд 1990–1991.
- Топоров 1985:** В. Н. Топоров, Хорв.-серб. *batriti*, словен. *batriti* и под. в славјанској перспективе, *Mélanges de linguistique dédiés à la mémoire de Petar Skok (1881–1956)*, Zagreb, 497–504.
- Ћупић:** Д. и Ж. Ћупић, *Речник говора Загараца*, СДЗб XLIV, 1997.
- Фасмер I–IV:** М. Фасмер (Vasmer), *Этимологический словарь русского языка*, перев. и доп. О. Н. Трубачева, Москва² 1986–87.

*

- Boryś 1977:** W. Boryś, Czakawskie brńuse, *Rocznik Slawistyczny XXXVIII*, 93–95.
- Boryś 1985:** W. Boryś, O kilku archaicznych małopolskich dialektyzmach leksykalnych, *Prace filologiczne XXXII*, 74–78.
- Vaillant I–IV:** A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, Lyon/Paris 1950–1974.

- Vinja 1985:** V. Vinja, Etimološki prilozi čakavskoj aloglotiji, *Čakavska rič* 1985/2, § 31 (стр. 6).
- Dulčić:** Dulčić J. i P., *Rječnik bruškoga govora*, HDZb 7 (1985) 2, 381–747.
- ESSJ:** *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena I–II*, Praha 1973–1980.
- Liewehr 1954:** F. Liewehr, Über expressive Sprachmittel im Slawischen, *Zeitschrift für Slawistik* I 1, 11–27.
- Hadrovics 1985:** L. Hadrovics, *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Budapest.
- Loma 1998:** A. Loma, Mundartliche Gliederung des späten Urslawischen und frühe slawische Stammesbildungen, *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, Warszawa, 143–160.
- Němec 1979:** I. Němec, O slovanské expresivní předponě *la-*, *Slavia* XLVIII/2–3, 120–123.
- Orel:** Vl. Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden etc. 1998.
- Peić / Bačlija:** M. Peić / G. Bačlija, *Rečnik bačkih Bunjevaca*, Novi Sad / Subotica 1990.
- RJA:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*, Zagreb 1880–1976.
- Skok I–III:** P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971–1973.
- SP:** *Słownik prasłowiański*, red. Fr. Sławski, Wrocław etc. 1974–.
- Težak 1981:** S. Težak, *Ozaljski govor*, HDZb 5, 203–428.

WŁADYSŁAW LUBAŚ
(Katowice)

FRAZEOLOGIZMY:
POLSKIE PROBLEMY LEKSYKOGRAFICZNE

1. Frazeologizmy (idiomy, zwroty/związki frazeologiczne), czyli więcej niż jednowyrazowe, utrwalone konstrukcje, których znaczenia nie można wyprowadzić ze znaczeń poszczególnych składników występujących w nich (jak w przypadku wypowiedzenia lub syntagmy) stanowią dla badaczy wszystkich języków prawdziwy metodologiczny kłopot lingwistyczny i praktyczny, leksykograficzny. Między innymi chodzi o trudności z umiejscowieniem idiomów w odpowiednim dziale nauki o języku (słowotwórstwo, czy frazeologia?, syntaksa, czy leksykologia?), określenie ich statusu jako kategorii fleksyjnej, części mowy, wyznaczenie zakresu denotacji. A wśród trudności „praktycznych” w opisie lingwistycznym, nie mniej ważne jest rozstrzygnięcie kilku spornych kwestii leksykograficznych jak np. wyznaczenie granic frazeologizmu jako jednostki leksykalnej, ukazanie możliwej łączliwości i wymienności składników i stopnia zachowanego związku z pierwotną ich semantyką, wreszcie określenie przynależności do odpowiedniej odmiany języka. Oczywiście nie sposób w krótkim szkicu ustosunkować się do wszystkich kontrowersyjnych zagadnień¹, ale zatrzymamy się na tych, które wiążą się z leksykograficzną praktyką objaśniania frazeologizmów. Wiemy, że jest to także ważne zagadnienie dydaktyczne w nauczaniu języków obcych. Mieliśmy też okazję przekonać się o skali trudności rozwiązywania tych,

---

¹ Warto w tym miejscu przypomnieć, że autor syntetycznego opracowania encyklopedycznego frazeologizmów Andrzej Maria Lewicki (K. Polański (red.) 1999, 184) uważa, że „dyskusyjnymi problemami [w opisie frazeologizmów] pozostają: stosunek [frazeologii] do onomastyki (czy za frazeologizmy należy uznać nazwy złożone typu *Nowy Targ*, *Zielona Góra* oraz metaforyczne typu *Wiosna Ludów*, *Czarny Łąk*, *Nowy Świat* ‘Ameryka’, stosunek [frazeologii] do terminologii specjalistycznej, naukowo-technicznej” metodologia etymologii frazeologizmów, sposoby leksykograficznego opisu frazeologizmów.

zdawałoby się, prostych problemów w czasie przygotowywania do druku *Słownika polskich leksemów potocznych* (Lubaś 2000).

2. Frazeologizmy, zwłaszcza frazy, nierzadko uważa się za wypowiedzenia, nie bacząc na rozliczne trudności semantyczne wynikające z konieczności zdefiniowania znaczeń poszczególnych ich składników i określenia ich funkcji syntaktycznych w obrębie tegoż wypowiedzenia. Istotne bowiem jest globalne znaczenie frazeologizmu, którego sens nie jest zależny (w płaszczyźnie synchronicznej) od znaczenia poszczególnych składników. We frazeologizmach *dać (komuś) po mordzie / po pysku / po buzi* 'uderzyć kogoś'², wyraz-składnik *morda* 'obraźliwie o twarzy' zrywa związek (przynajmniej częściowo) ze swoim leksykalnym znaczeniem, o czym świadczy globalne znaczenie całej struktury *dać w mordę / po mordzie* 'uderzyć kogoś' niekoniecznie 'w twarz' ale też 'w głowę, w brzuch, w inne nieokreślone miejsce' (op.cit.). Także we frazeologizmach nazywanych frazemami (Lewicki, Pajdzińska 1993, 308–313), w których według pewnych badaczy, niektóre składniki tracą w zwrocie swoje znaczenie leksykalne a inne je zachowują, w istocie mamy do czynienia z odmienną funkcją semantyczną wszystkich członów zestawienia, bowiem składniki pozornie identyczne pod względem znaczeniowym z wyrazami podstawowymi (zachowujące rzekomo swoje pierwotne znaczenie) spełniają w większym stopniu funkcje gramatycznych wykładników kategorialnych, niż funkcje leksykalne. Na przykład, pierwotne czasowniki *dać / dawać* w wyrażeniach: *dać / dawać komuś buzi* 'pocałować'; *dać / dawać chodu* 'uciec'; *dać / dawać ciała* 'popętnić błąd, zachować się kompromitująco'; *dać / dawać ciepłą ręką / rączką* 'podarować wspaniałomyślnie, hojnie' odbiegają od swego znaczenia leksykalnego³ na rzecz znaczenia gramatycznego, czyli

² Por. przykłady ze *Słownika polskich leksemów potocznych* (op.cit. dalej SPLP): *dać / dawać komuś po gębie / po mordzie / po pysku / w gębę / w mordę / w pysk / w ryja / w ryło czas*. 'wulgarnie: uderzyć kogoś w twarz': [...] nic nie mówiąc, **po gębie** dałaś mi dwa razy [...]; — Lokajczyk dał ci **po gębie**? — spytałem nie wierząc uszom.; Skurwysyn ze mnie! — mruknął do siebie przez zęby. — Głupi skurwysyn! Prawie, żeby mi kto dał **po mordzie**, ażby z niej jucha pociekła.; [...] obiecałem wszystko opowiedzieć Estebanowi, aby ten mógł ewentualnie dać Carlosowi **po pysku**.; Jednemu udało się uciec, ale drugiego dopadł, dał mu **w gębę**, przywołał karetkę pogotowia i milicję.; Świerszczowi **w mordę** dałem raz, tak trochę, nie za mocno [...]; [...] nie wiedzieli, co z życiem zrobić, komu dać **w mordę**, żeby się z tego jakoś wydobyć Wyskoczyła z tej „Ify” — blaszanki, dała mu **w pysk** raz i drugi.; — Nie kradłeś! — powiedział panicz i dał **w pysk** stojąc, krótko, węzłowato; [...] mu się zdaje, że może mi dawać rozkazy albo **w ryło**, jak mu się spodoba?

³ Por. znaczenia uwzględniane w słownikach dla *dać/dawać* 1. «przekazać komuś rzecz, którą się posiada lub rozporządza; obdarzyć czym; podarować, ofiarować, oddać;

określenia wyłącznie kategorii części mowy jako kategorii werbalnej. A o tym, że takie procesy stanowiły trudne zagadnienie w opisie lingwistycznym świadczą wypowiedzi językoznawców, którzy sygnalizują liczne wątpliwości. Warto w tym miejscu powołać się choćby na zdanie Laskowskiego, Lewickiego i Polańskiego, że „idiomy stanowią istotny problem dla opisu języka, ponieważ z jednej strony są połączeniami wyrazów zbudowanymi jak grupy syntaktyczne i zdania, z drugiej zaś wymagają traktowania pod wieloma względami podobnie jak wyrazy, tj. jak jednostki leksykalne” (Polański (red.) 1999, 244; tegoż 2000) a także na opinię Wojciecha Chlebdy podkreślającą wagę czynnika semantycznego i strukturalnego w wyznaczaniu leksykalnych granic frazeologizmów. Uważamy więc, że frazeologizmy z uwagi na swoje globalne znaczenie, bez względu na wewnętrzną strukturę syntaktyczną — pełnią funkcję jednostek leksykalnych i jako takie uczestniczą w budowie wypowiedzi, są częściami wypowiedzi, co też wyposaża je w zdolność do tworzenia syntagm z innymi jednostkami leksykalnymi oraz do spełniania funkcji komunikacyjnych poza wypowiedziami (jako wykrzykniki, dopowiedzenia, także modulanty, konektywy i wyrażenia metatekstowe).

3. Na ogół w słownikach języka polskiego rozwiązuje się wymienione trudności w sposób tyleż arbitralny co i powszechnie akceptowalny, rejestruje się mianowicie frazeologizmy w słownikach pod hasłami, które są arbitralnie wybranymi składnikami danego frazeologizmu i podaje się lub rzadziej nie — znaczenie pełnego wyrażenia. Tak postępują np. autorzy *Słownika języka polskiego* pod red. Mieczysława Szymczaka⁴, co widać dobrze choćby na przykładzie hasła *dać*, gdzie oprócz podstawowego znaczenia dla tego czasownika przytacza się serię frazeologizmów, m.in. *Dać pół życia za co*; *Dać głowę, gardło, szyję, życie* a) «stracić życie; zginać», «zareczyć życiem, zapewnić»; *Dać łapówkę*, *posp[olite] dać w łapę* «przekupić kogo»; *Dać na kredyt*, *przestarz[ale] na borg* «godzić się na przyjęcie zapłaty w terminie późniejszym; kredytować»; *Dać na procent, na procenty* «pożyczyć na określony procent»; *Dać ciepłą ręką [rączką]* «dać przed śmiercią (zamiast zapisywać w testamencie)» (!); *Dać na rękę* «wyplacić gotówką»; *Dać od ręki* «wyplacić, przekazać co natychmiast»;

poświęcić co», 2. «użyczyć, udzielić czego; zapewnić, podać, wręczyć», 3. «powierzyć komu co (jakaś funkcję, pracę, stanowisko itp.); przyznać, mianować, wyróżnić», 4. «skierować, przydzielić, wysłać kogoś do jakiejś pracy, na jakieś stanowisko; umieścić, przeznaczyć», 5. «przesłać, przekazać do wykonania; oddać gdzie», 6. «wystąpić z czym, urządzić, zorganizować co, wystawić (na scenie)», 7. «dostarczyć, przysporzyć, wnieść coś do czego, przynieść, spowodować» 8. «dopuszczać do czegoś, umożliwić coś; pozwolić».

⁴ M. Szymczak (red.) 1978–1981, *Słownik języka polskiego*, Warszawa.

zart[obliwie]; *Dać buzi, rub[asznie] gęby, pyska* «pocałować się z kim»; *Dać (sobie) radę* «podołać, sprostać czemu»; *Dać krzyżyk na drogę* «życzyć komu szczęśliwej drogi, pobłogosławić na drogę»; *Dać komu po nosie* «ostro rozprawić się z kim, zdetonować kogo»; pot[oczne] *Dać komu łupnia* «dotkliwie kogoś pobić»; *Dać komuś bobu* «dać komuś nauczkę, dać się komuś we znaki, dokuczyć komuś»; *Dać komuś w kość* «zmusić kogoś do dużego wysiłku, bardzo kogoś zmęczyć; pokonać kogoś (w zawodach sportowych, w grze)»; *Dać komuś popalić, dać komuś do wiwatu* «zmusić kogoś do dużego wysiłku, bardzo kogoś zmęczyć; dokuczyć, dopiec komuś»; *Dać kosza, od kosza, daw[ne] dać czarną polewkę, harbuza, rekuzę* «odmówić ręki konkurentowi, odprawić zalecającego»; posp[olite] *Dać komuś cynk* «ostrzec, poinformować kogoś»; pot[oczne] *Dajcie go tu* «przyprowadźcie go, niech przyjdzie»; pot[oczne] *Dajmy na to* «przypuśćmy, weźmy pod uwagę; powiedzmy, na przykład»; *Dać komu ileś lat* «określić czyjś wiek na ileś lat» itd. Podobny sposób rejestrowania frazeologizmów spotykamy także w innych słownikach, przede wszystkim w *Słowniku języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego⁵, w *Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny* pod red. Haliny Zgółkowej⁶ a także w słownikach metodologicznie „eksperymentujących”, np. „*Polszczyzna, jaką znamy*” Andrzeja Bogusławskiego i Jana Wawrzyniaka⁷, w słownikach „specjalistycznych”, np. w „*Słowniku polskich przekleństw i wulgaryzmów*” Macieja Grochowskiego⁸, w „*Słowniku seksualizmów polskich*” Jacla Lewinsona, w „*Słowniku polszczyzny potocznej*”⁹ Janusza Anusiewicza i Jacka Skawińskiego¹⁰. Ta praktyka leksykograficzna pozostaje jednak w sprzeczności z teoretycznymi zasadami leksykologii. Uważa się bowiem powszechnie, że frazeologizmy są leksemami, o czym mówią wprost np. autorzy „*Frazeologii*” (Lewicki, Pajdzińska 1993, 308), którzy też uważają, że „Związki frazeologiczne istniejące w danym momencie w języku są wyliczalne i mogą być opisywane, podobnie jak wyrazy, w formie słownika, a nie jak regularne połączenia wyrazów za pomocą reguł gramatycznych i paradygmatów”.

⁵ W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1958–1969.

⁶ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, pod red. H. Zgółkowej, t. 1–23 (A–N), Poznań 1994–1999.

⁷ A. Bogusławski, J. Wawrzyniak, *Polszczyzna, jaką znamy. Nowa sonda słownikowa*, Warszawa 1993.

⁸ M. Grochowski, *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*, Warszawa 1995.

⁹ J. Lewinson, *Słownik seksualizmów polskich*, Warszawa 1999.

¹⁰ J. Anusiewicz, J. Skawiński, *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa–Wrocław 1996.

Autorzy i redaktorzy niektórych słowników, które zaczęto opracowywać jeszcze w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, gdy badania teoretyczne nad frazeologią znajdowały się w powijakach, przeczuwali, że związki frazeologiczne w jakiś sposób są odmienne od innych (pojedynczych) wyrazów, nawet jeżeli te znajdują się w ich zestawach idiomatycznych. Prezentowali je więc inaczej niż pozostałe wyrazy. Przykładem może tu być „*Słownik gwar polskich*”¹¹, gdzie wprowadza się podhasła do hasła głównego, zawierające frazeologizmy (a może raczej zestawienia słowotwórcze?) oparte na wyrazie głównym (podstawowym), np. *baba* jest dokumentowana 55 znaczeniami, po czym wymienia się zestawienia (związki frazeologiczne?): *Baba ciota, Baba długa, Baba jaga, Baba mądra, Baba podkładowa, Baba proszacka, Baba proszalna, Baba w miech, Baby lato, Baby żebra, Dzika baba, Dobra baba, Zaczepiona baba, Znająca baba* i in. W tymże *Słowniku* oprócz podhasła, w których uwzględnia się zestawienia (frazeologizmy?) występują też podhasła zatytułowane *Frazeologia*, gdzie umieszcza się różnorakie użycia wyrazu hasłowego w rzeczywistych związkach frazeologicznych, np. hasło *diabeł* (12 znaczeń) ma podhasła: *Biały diabeł, Diabeł leśny, Diabeł pański i pański diabeł, Diabeł wenecki, Diabła, Diabła gniazdo, Diabła rogi, Ala diable (!), Bodaj to diabli, Morski diabeł, By (kogoś) sto diabłów, Co za diabeł, Cy kiego diabła, Do diabła z czymś* itd. oraz podhasła umiejscowione w dziale *Frazeologia*: *biedny jak diabeł na zimku* ‘bardzo biedny’; *(a) diabeł, diabli (komuś) po (kimś, czymś)* ‘z lekceważeniem, dezaprobatą o kimś lub czymś mało wartościowym, niepotrzebnym’; *diabeł wcielony, wściekły* ‘o kimś bardzo niedobrym, złym, jak sam diabeł’; *jak diabeł, jak, jako (dwa) diabli* 1. ‘bardzo mocno, okropnie’, 2. ‘niechętnie, z przymusu’; *jak sto (tysięcy) diabłów* 1. ‘bardzo, ogromnie’, 2. ‘o czymś: ogromny, wielki, straszny’; *po diable* 1. ‘mocny, potężny’, 2. ‘bardzo mocno’, 3. ‘źle, byle jak, niedobrze’; *iść jak diabeł wedle krzyża* ‘obchodzić z daleka, unikać’; *jechać jak diabeł na kulawej świni* ‘jechać powoli’; *kumać się z diabłem* ‘wchodzić z kimś złym w korszachy, zażyłość’; *po diable robić* ‘broić, być niegrzecznym’ itd. Autorzy *Słownika gwar polskich*, zdając sobie sprawę z odrębności leksykalnej frazeologizmów, nie decydują się jeszcze na wyodrębnienie ich jako oddzielnych hasła. Postępują tym samym zgodnie z tradycyjną metodą polskiej leksykografii. Inaczej frazeologizmy traktuje dopiero Bogusław Dunaj¹² który, uznając związki frazeologiczne za oddzielne jednostki leksykalne, umieszcza je w

¹¹ *Słownik gwar polskich*, pod red. M. Karasia, później J. Reichana, z. 1–10, Kraków 1977–92.

¹² B. Dunaj (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1996.

słowniku, chociaż niekonsekwentnie, także jako hasła. Podobnie postępuje Anna Dąbrowska¹³. Z pełną konsekwencją frazeologizmy uznane za jednostki leksykalne utożsamia się z hasłami słownikowymi w wydawanym *Słowniku polskich leksemów potocznych* (Lubaś 2000a), np. **jak cholera przysł.** 1. 'rubasznie: bardzo dużo; wyraża dużą intensywność zjawiska o jakim mowa' 2. 'rubasznie: bardzo mocno'; 3. 'rubasznie: ogromnie, bardzo'; 4. 'rubasznie : bardzo dobrze'; 5. 'rubasznie: 'długo i intensywnie'; **jak cholera przym.** 'rubasznie: bardzo wielki'; **jak choroba przym.** 'silny, zwalający z nóg'; **jak ktoś coś wymyśli czas.** 'ktoś mówi niedorzeczności'; **jak człowiek przysł.** 'normalnie, porządnie'; **jak daleko okiem sięgnąć przysł.** 'bardzo daleko, bardzo szeroko'; **jak diabeł święconej wody przysł.** 'skutecznie'; **jak diabli przym.** 'rubasznie: bardzo duży, ogromny'; **jak diabli / jak diably przysł.** 1. 'rubasznie bardzo; wyraża bardzo wysoką intensywność czynności i stanu, o jakim mowa'; **jak choroba przym.** 'silny, zwalający z nóg'; **jak ktoś coś wymyśli czas.** 'ktoś mówi niedorzeczności'; **jak człowiek przysł.** 'normalnie, porządnie'; **jak daleko okiem sięgnąć przysł.** 'bardzo daleko, bardzo szeroko'; **jak diabeł święconej wody przysł.** 'skutecznie'; **jak diabli przym.** 'rubasznie: bardzo duży, ogromny'; **jak diabli/ jak diably przysł.** 1. 'rubasznie bardzo; wyraża bardzo wysoką intensywność czynności i stanu, o jakim mowa': **iść / pójść do gazu czas.** 'zostać zamordowanym w komorze gazowej'; **iść / pójść do grobu / do ziemi / do piachu czas.** 'umrzeć'; **iść / pójść dokąd oczy poniosą czas.** 'poruszać się bez celu'.

4. Dla leksykografii istotne jest zakwalifikowanie leksemu do odpowiedniej odmiany danego języka. Frazeologizmy ze względu na swoje metaforyczne i metonimiczne pochodzenie w dużej, jeżeli nie przeważającej mierze, należą do odmiany potocznej. Twórca tego kwalifikatora słownikowego Witold Doroszewski (op. cit.) odnosi go do stylistycznej sfery języka, oceniając równocześnie ten styl (i samo słownictwo potoczne) jako mniej wartościowy niż słownictwo standardowe (literackie). Jednak ze względu na szybkie upublicznienie potocznych w ostatnich latach, polszczyznę potoczną traktujemy nie jako styl języka, ale jako odmianę charakteryzującą się osobliwymi cechami systemowymi (gramatycznymi i leksykalnymi) i zarazem komunikacyjnymi (Lubaś 1996, 145–151). Sądzymy też, że kodyfikacja, przede wszystkim zaś kodyfikacja słownictwa w sferze komunikacji naturalnej, codziennej nie jest możliwa ze względu na rozmiar i dynamikę zjawiska, chociaż ze względu na dużą ekspansję potocznych do różnych stylów językowych obserwowaną w

¹³ A. Dąbrowska, *Słownik eufemizmów polskich czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*, Warszawa 1998.

ostatnich latach w tekstach publicznych, potrzebna jest ingerencja normatywna w sferze komunikacyjnej. Jej skuteczność jednak jest wysoce problematyczna, ponieważ jest to obszar językowy, na którym panuje największa językowa swoboda kreacyjna uzależniona tylko od aktualnych potrzeb komunikacyjnych, co też ma wpływ na dość swobodny dobór wymiennych członów w strukturach frazeologicznych.

5. Frazelozizmy są jednostkami leksykalnymi, jeżeli spełniają kryterium niepodzielności semantycznej (Polański 2000), np. *być pod dobrą datą* 'trochę pijany, podpity'; *chodzi/chodziło (komuś) (coś) po głowie* '(ktoś)(o czymś) myśli/myślał'; *(ktoś) (komuś) chodzi po głowie* '(ktoś) (z kimś) postępuje według własnej woli'; *lolibrygida dla ubogich* 'kobieta o wątpliwej urodzie'; *do cholery i trochę* 'bardzo dużo, mnóstwo'; *zostawić (coś) w cholere* 'nagle przestać (coś) wykonywać'; *żeby nie wiem co* 'bez względu na przeszkody, zwykle bardzo poważne' w całości uczestniczą jako składniki syntaktyczne w budowie wypowiedzeń i syntagm. Konstatacja ta ma ważne znaczenie praktyczne. Chodzi mianowicie o ustalenie relacji między jednostką leksykalną a hasłem słownikowym.

Większość znanych nam słowników wprowadza z większą lub mniejszą konsekwencją rozróżnienie między *hasłem słownikowym* a *jednostką leksykalną*. Forma hasła ma bowiem charakter arbitralny, jest pomysłem słownikarza i służy celom praktycznym: ułatwia czytelnikowi odnalezienie informacji, oszczędza przestrzeń drukarską itp. Uważamy jednak, że daleko posunięta dowolność i rygorystyczne, czysto formalne zasady w wyborze haseł dla bardziej złożonych jednostek leksykalnych nie prowadzi do praktycznych ułatwień w korzystaniu ze słownika, lecz właśnie mnoży trudności, a z naukowego punktu widzenia może nawet doprowadzić do niedopuszczalnej rozbieżności między rzeczywistym kształtem leksemu a jego postacią hasłową¹⁴. Dlatego naszym zdaniem należy maksymalnie zbliżyć obie formy, a nawet zidentyfikować hasło z

¹⁴ Powołajmy się na przykład. Mamy oto wyrażenie: *cholera [kogoś] bierze / cholera [kogoś] brała* 'bardzo się [ktoś] denerwuje', które zawiera następujące składniki 1) wymienne warianty: zaimki osobowe w acc.sg. i acc.pl. (*mnie, jego, ich, ciebie*) i rzeczowniki osobowe w acc.sg. i acc.pl. (*Franka, Jaśkę, nauczyciela, urzędników, pielęgniarki*), 2) rzeczownik *cholera* z blokadą fleksyjną, ograniczony do nom.sg.fem., 3) czasownik w kongruencji z rzeczownikiem, a więc też z blokadą fleksyjną tak samo ograniczony. Powstaje pytanie, który z trzech składników tego wyrażenia uznać za jądrowy (konstytutywny): czy ten gramatycznie niezmienny, występujący w funkcji podmiotu, więc w strukturze syntaktycznej zależny (podporządkowany); czy za składnik konstytutywny uznać czasownik zmienny gramatycznie i nieblokowany, a więc możliwy do zapisania w infinitivum; oczywiście trzeba pominąć składnik wariantywny. Jeżeli spośród dwóch możliwości wybierzemy jako hasło 1) *cholera*, to przy hasle należy podać informację o blokadzie fleksji, a więc inną informację niż w hasłach: *cholera* 'przekleństwo', *cholero*

jednostką leksykalną. W ten sposób frazeologizmy w nowszych słownikach występują w pełnym brzmieniu jako hasła słownikowe.¹⁵

6. Frazeologizmy jako niepodzielne całości semantyczne i jednostki leksykalne pełnią też funkcje określonych kategorii gramatycznych, między innymi kategorii części mowy, które, jak wiadomo, można ustalać na podstawie różnych kryteriów (Wróbel 1996, 51–60). W tym miejscu opowiadamy się za takim sposobem określania charakteru części mowy, który bierze pod uwagę wyłącznie funkcję syntaktyczną danej jednostki leksykalnej, ponieważ czynniki morfologiczne (fleksyjne) są często blokowane, a — semantyczne trudne do zdefiniowania. Jeżeli więc podstawą określenia części mowy jest klasyfikacja syntaktyczna (Wróbel, op. cit. także Laskowski 1998, 52–54) to frazeologizmy niezależnie od ilości składników w całości spełniają funkcje jednej tylko części mowy. Jako określone części mowy bywają też homonimami gramatycznymi, np. „Na zebraniu mówił *ni w pięć ni w dziewięć*” (przysłówek) i „Miał na sobie przykrótki garnitur *ni w pięć ni w dziewięć*” (przymiotnik).

Idiomy unieruchamiają lub ograniczają fleksję. W polskim leksemie *szyty grubymi nićmi* ‘nieumiejętnie konstruowany, pozorowany’ zachowuje się tylko przymiotnikowa fleksja 1. członu złożenia we wszystkich rodzajach l.p. i niemęsko-osobowej w l. mnogiej a ze względu na restrykcje semantyczne neutralizuje się rodzaj męsko-osobowy.

Celem artykułu było zaproponowanie innego niż w dotychczasowej praktyce leksykograficznej sposobu prezentowania frazeologizmów w słownikach. Próbowano uzasadnić naukową i praktyczną potrzebę zaniechania dekompozycji frazeologizmów i uznawania tych wyrażen za hasła słownikowe.

WYBRANA LITERATURA

- W. Chlebda 1991, *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Opole.
 D. Ćupić (red.) 1982, *Leksikologija i leksikografija. Zbornik referata*, Beograd — Novi Sad.
 D. Gortan-Premk 1997, *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*, Beograd.

‘wyzwisko’ 2) brać — wymaga wymienienia bardzo długiej listy zwrotów, w których występuje ten czasownik w dodatku z różnymi ograniczeniami fleksyjnymi. Sądzymy więc, że najlepsza z punktu widzenia praktycznego i przede wszystkim naukowego jest taka zasada, że h a s ł e m słownikowym jest j e d n o s t k a l e k s y k a l n a.

¹⁵ Np. w SPLP oprócz cytowanych już haseł mamy też dziesiątki innych frazeologizmów z werbalnym członem *dać/dawać*.

- R. Laskowski 1998, *Zagadnienia ogólne morfologii* (w:) Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia, wyd. II, Warszawa 52–64.
- A. M. Lewicki, A. Pajdzińska 1993, *Frazeologia* (w:) Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. T. 2: Współczesny język polski, pod red. J. Bartmińskiego, Wrocław.
- W. Lubaś 1996, *Kłopoty z wyodrębnieniem potocznej leksyki polskiej* (w:) Studia z leksykologii i gramatyki języków słowiańskich, Kraków 1996.
- W. Lubaś 1999, *Potoczna odmiana polszczyzny* (w:) O kształcie języka. Studia i rozprawy, red. B. Wyderka, Opole.
- W. Lubaś (red.) 2000a, *Słownik polskich leksemów potocznych*, t.1: A–D (w druku. Instytut Języka Polskiego PAN w Krakowie).
- W. Lubaś 2000b, *O powstającym słowniku potocznych*. Język Polski 2000 (w druku).
- K. Polański (red.) 1999, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, 2. wyd., Wrocław-Kraków 1999.
- K. Polański 2000, *Idiomatic Expressions and Contrastive Studies* (w druku).
- H. Wróbel 1996, *Nowa propozycja klasyfikacji syntaktycznej polskich leksemów* (w:) Studia z leksykologii i gramatyki języków słowiańskich, Kraków.

ЈОРДАНА МАРКОВИЋ
МИРЈАНА СОКОЛОВИЋ
(Ниш)

ИНВЕНТАР ПРОЗОДЕМА У ГОВОРУ ПЕТРОВОГ СЕЛА

Петрово Село представља говорну оазу. Налази се на Мирочу у ђердапској говорној зони. У њему живе Црногорци који су се овде настанили пре око 150 година. Највише становника Петровог Села доселило се из Катунске нахије (најбројнији су били из Озринића), потом долазе Ријечани, па Херцеговци, затим Брђани, а најмање је досељеника из Љешанске нахије. У овом раду осврнућемо се на прозодијски систем говора овог села.

У нашој дијалектолошкој литератури прозодијски систем је саставни и обавезни део описа говора једног краја. Уобичајено је да се акценатски систем даје у поређењу са Вук-Даничићевом акцентуацијом, по граматичким категоријама. Природа и инвентар прозодема у домену су ауторовог чула слуха, те се узима да је све онако како тврди аутор и како је он чуо. Изузетно се понекад посумња у ауторово „добро ухо“¹.

Циљ овога рада јесте да се експериментално покаже инвентар прозодема и неке њихове карактеристике. У ту сврху прављена је паралела са резултатима до којих су дошли Илсе Лехисте и Павле Ивић, описујући природу стандардних акцената, као и природу акцената у чакавском и славонском говору². Истина, постоји разлика у

---

¹ Тако у говору Пољанице, тј. у прешевско-бујановачкој зони, Данило Барјактаревић налази стандардну акцентуацију, што А. Пецо демантује у раду *Савремена акцентуација говора Пољанице*, у: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш 1994, 161-179, а тој чињеници посвећује пажњу и Радосав Ђуровић у *Лейнички говорни ший*, Филолошки факултет Приштина, Врање 2000, стр. 26-29.

² Ивић П., И. Лехисте, *Прилози истраживању фонетске и фонолошке природе акцената у савременом српскохрватском књижевном језику*, ЗбФЛ VI, Нови Сад, 1963, 31-80. Ивић П., И. Лехисте, *Прилози истраживању фонетске и фонолошке природе акцената у савременом српскохрватском књижевном језику*, ЗбФЛ VIII, Нови Сад, 1965, 75-129. Ивић П., И. Лехисте, *Прилози истраживању фонетске и фонолошке природе акцената у савременом српскохрватском књижевном језику*, ЗбФЛ X,

условима и информаторима. Наш материјал потиче од говорника који су представници једног дијалекта и представља спонтани говор, за разлику од материјала са којим је поређен, а који је претходно био одабран за потребе језичке анализе. За стандардни језик главни информатор је врхунски језички стручњак (Павле Ивић), уз дванаест допунских информатора, а материјал је снимљен у идеалним условима. И дијалекатски материјал претходно је одабран и снимљен у контролисаним, лабораторијским условима. Неке разлике последица су тих и таквих околности.

Овакав материјал има и своје недостатке: тежак је за анализу, резултати варирају и нису увек најпозданији. Међутим, мишљења смо да се и овим сегментом језика треба позабавити на овај начин и видети какве резултате даје. Анализа „идеалног“ језика са „идеалним“ акцентима и „идеалних“ снимака значила би анализу неког вештачког језика — с једне стране, а с друге — човечје ухо представља субјективни став аутора, подложен разним утицајима, а може бити и последица предубеђења или осећаја понетог из матерњег говора.

Акцентуација говора П. Села упућује на једно непревело стање, по чему наликује на акцентуацију говора из окружења — говора ђердапске зоне, по тврђењу Асима Пеце³. У говору овога села има доста добро очуване староштокавске акцентуације, али и елемената новоштокавске прозодије. Због тога је неопходан осврт на порекло становника овога села, јер мислимо да ту лежи објашњење постојеће ситуације.

Акцентатски систем П. Села у тренутку досељења морао је бити доста неуједначен.

Једна група (Стара Црна Гора), судећи према Пешикановим подацима⁴, донела је следеће особине:

1. чување старе акцентуације и по месту и по квалитету, изузев типова *женã* и *свѣлã*;
2. елиминисање кратких акцената са крајњег отвореног слога;
3. чување старе фонолошке разлике између кратких и дугих слогова.

Нови Сад, 1967, 55–94. Лехисте И., П. Ивић, *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 1996.

³ А. Пецо, *Говор ђердапске зоне*, ЗбФЛ XV/1, 186–194.

⁴ М. Пешикан, *Староцрногорски, средњокайунски и њешански говори*, Српски дијалектолошки зборник XV.

Према начину елиминисања типова *женѧ*, *свѧлѧ*, имамо тројако стање:

- а. потпуно елиминисање таквих типова и преношење краткосилазног акцента на претходни слог у облику дугосилазног или краткосилазног у зависности од квантитета тог слога (метатаксичко преношење);
- б. метатаксичко преношење уз присуство извесних категорија типа *свѧлѧ*, *Пѧрѧ*;
- в. потпуно преношење, али у виду дугоузлазног и краткосилазних: *свѧла*, *жѧна* (озринићки тип)⁵.

Друга (Брђани), судећи према подацима Д. Ћупића⁶, понела је следеће особине:

1. кратки силазни акценат са крајњег слога, без обзира на то да ли је отворен или затворен, преноси се на претходни у виду краткоузлазног или дугоузлазног у зависности од квантитета вокала на који се преноси (метатонијско преношење);
2. кратки силазни акценат са унутрашњих слогова не преноси се, а чува се и на ултими ако следи енклитика;
3. стари дуги силазни акценат не преноси се на претходни слог.

Трећи би били са херцеговачком акцентуацијом, а о њој не треба посебно говорити, пошто је то основица наше језичке норме.

Ово би могло бити стање акцентуације говора П. Села пре око сто педесет година, у време када је засновано ово село. Дакле — Црна Гора у малом, како каже Мирко Барјактаровић.⁷ Упућени једни на друге, изоловани готово херметички, морали су утицати једни на друге у правцу уједначавања.

Какав је могао бити „развој“ акценатског система?

У нашим дијалектима има потврда да стариначко становништво може да изврши утицај на придошлице, али и обрнуто. Такав образац није могуће применити у случају становника овога села. Овде старинаца није било, село је створено да би се у њему населили Црногорци који су пред налетом суше и глади морали да беже.

Која би од поменуте три струје могла да изврши већи утицај — тешко је утврдити.

⁵ Митар Пешикан, *Староцрногорски, средњокашунски и љешански говори*, СДЗб XV, 25.

⁶ Д. Ћупић, *Говор Бјелоявљића*, СДЗб XXIII.

⁷ М. Барјактаровић, *Пейрово Село и животи његових старановника*, ГЕМ, књ. 22–23, Београд 1960.

Утицај околног становништва искључен је — околна села махом су настањена житељима који говоре другим, влашким језиком. Истина, они су билингви, али први језик, онај који понесу из породице — није српски. Стога се у њиховом говору, када се служе српским, понекад осећа утицај житеља Петровог Села.

Једини „историјски“ податак који бисмо могли узети у обзир (али и не морамо) приликом одгонетања „замршеног“ акценатског система овог села јесте осврт Мирка Барјактаровића на језик овога места. Он тврди да су стотинак година по досељавању Црногорци овога села говорили староштокавским — посве као Катуњани и то и Херцеговци и Брђани. Он, на основу боравка „преко љета по неколико дана“, налази да је акценат „старозетски [...] непренесени“ и да се „одржава исто тако доследно у двосложним и тросложним речима као и у вишесложним“⁸.

Ваља имати на уму да се Барјактаровић није бавио језиком — ни језиком уопште, ни језиком овога села. Он, између осталог, даје кратак и непрецизан осврт на говор, наводећи малобројне неакцентоване примере. Са којим говором је он поредио овај говор да би дошао до таквог закључка? Врло је вероватно да је такав закључак донео „одока“. То није био говор Србије, није ни херцеговачки, дакле, логично је да је то староштокавски, тј. староцрногорски. Ово мишљење, иако изгледа логично, уноси забуну у погледу одгонетања савремене акценатске слике. Ако је пре педесет година ово био староштокавски — „старозетски [...] непренесени“ — онда такав мора бити и данас. Међутим, према нашој грађи са снимака евидентно је да је ова тврдња само делимично тачна, јер је преношење акцената у говору овога села честа појава.

Одакле у њему оволико пренесених акцената? Може се помишљати на накиадни утицај — утицај школе, средстава масовне комуникације и околине. С обзиром на избор информатора⁹, о утицају школе и медија готово је немогуће говорити, а свакако је незнатан (уколико га уопште има) и утицај околине. У недостатку сигурних података, остају хипотезе. Наша је — да су становници овог села међусобно вршили утицај једни на друге, и да се у том изолованом суживоту, у оној мери у којој се овај говор очувао, развио неки мешовити говор састављен од особина говора свих становника. Многе осо-

⁸ М. Барјактаровић, нав. дело, 145.

⁹ Информатори су бирани по „образцу“ који потиче још од А. Белића (ЈФ VI) — најстарији становници, рођени и живели у том месту, мало се кретали изван краја у којем су живели, неписмени или једва писмени.

бине биле су заједничке, само у некима постојала је разлика. У такве спадају акценатске особине.

За анализу су узета два информатора, два аутентична говорника, који су репрезентовали говор овог села. Баба Живка Банићевић рођена је 1905, а деда Рајко — Радован Думељић 1912. Обоје су рођени у П. Селу, ту су живели, а у међувремену, нажалост, ту и умрли. Снимак је начињен 1990. године и представља спонтани разговор са информаторима.

Инвентар прозодема утврђен је експериментално. Анализа је вршена одвојено за оба субјекта, па су и резултати показани одвојено. У говору оба говорника регистрована су сва четири акцента, као и неакцентоване дужине пре и после акцентованог слога. То показују и спектрограми лексема са узлазним и силазним акцентима у изговору оба информатора (сл. 1 и 2).

Пошто су снимци настали на терену, и првобитно забележени на траци, коришћењем посебног уређаја пребачени су из аналогног у дигитални формат, а онда даље анализирани. Анализа је извршена на рачунару РС 586 са 32-битном звучном картицом. За то је коришћено више различитих алата за анализу звука. За пребацивање у дигитални формат коришћен је Wave Editor 32 за Windows, док је основни алат за анализу био програмски пакет Swell, „компјутерска лабораторија за анализу говора“, како га називају његови аутори. Он се састоји од неколико програма. Основни програм је едитор сигнала, који омогућава посматрање звучног сигнала, измене, брисање делова и сл. Други програм има могућност приказивања спектрограма широке и уске траке и читавање жељених вредности, и он је коришћен за анализу.

Пре анализе извршена је селекција грађе. Одабране су речи које се налазе у средини реченице (тј. нису ни на почетку, ни на крају исказа), а које нису ни на који начин посебно наглашене, пошто је познато да тај положај одговара неутралној позицији и пошто је у таквим случајевима утицај реченичне интонације најмањи¹⁰. Речи код којих се у позадини чуо неки додатни звук или сметња, одбачене су. Због чињенице да су снимци настали на терену, а не у лабораторији, сви снимци садрже изванредан ниво шума, који је неизбежан, али он није битно утицао на резултате јер се налази на нижим фреквенцијама.

За сваку реч урађени су спектрограми широке траке и са њих одређено трајање слоговних језгара. Са спектрограма уске траке очи-

¹⁰ Лехисте И., П. Ивић, *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 1996, стр. 50.

тане су вредности основне фреквенције на почетку и крају, као и на месту врхунца, коришћењем неког од виших хармоника, најчешће десетог. На основу ових вредности одређен је акценатски тип речи.

Осврнућемо се укратко на те експерименталне резултате, упоређујући их са резултатима до којих су дошли П. Ивић и И. Лехисте. У глобалу гледано, сва четири стандардна акцента реализују се на начин који је описан у њиховим радовима.

Код речи са дугосилазним акцентом тонско кретање у акцентованом слогу углавном је силазно, а у мањем броју речи јавља се врло мали почетни успон. Слог непосредно иза акцентованог налази се већим делом испод краја акцентованог слога, а *Fo* такође има силазно кретање. Ова силазност наставља се и у осталим поста акценатским слоговима, ако се ради о речима са више од два слога.

У речима са краткосилазним акцентом основна фреквенција у акцентованом слогу углавном има силазни или силазно-узлазни ток (у том случају врхунац је близу почетка слога), а у мањем броју речи раван или скоро раван. У слогу непосредно иза акцентованог кретање *Fo* увек је силазно (са евентуалним краћим успоном на почетку), а цео слог се налази испод акцентованог слога или се почетним својим делом налази на висини завршетка акцентованог слога.

Ни код узлазних акцената ситуација није једнообразна. Томе свакако доприноси и чињеница да је у материјалу пронађен релативно мали број примера речи са овим акцентима (у поређењу са силазним акцентима), као и сама непревзелост ситуације, јер је реч о говору у којем процес акценатског преношења није у потпуности извршен.

У једном броју речи са краткоузлазним акцентом *Fo* у акцентованом слогу расте од почетка до краја, са врхунцем на самом крају или нешто пре краја. У наредном слогу кретање *Fo* је благо силазно, а цео слог се налази или на нивоу завршетка акцентованог слога, или на нивоу акцентованог слога у целини (при томе је почетак наредног слога на висини завршетка акцентованог слога, а онда се тон спушта ка нивоу почетног дела акцентованог слога). Друга група речи одликује се претежно равним тоном *Fo* у оба слога. Јавља се и једна мања група речи са силазним кретањем *Fo* у акцентованом слогу, понегде уз минимални успон на почетку. У тим речима поста акценатски слог налази се на нивоу акцентованог слога или једним делом и изнад њега, а кретање *Fo* је силазно. Овакви примери су у подједнакој мери заступљени код оба говорника.

Основна фреквенција у акцентованом слогу речи са дугоузлазним акцентом има узлазно кретање, са врхунцем на крају слога или

непосредно пре њега. Поста акценатски слог се налази на висини завршетка првог слога, ређе изнад њега, а ток Fo је благо силазан, понекад скоро раван. Ретко је и у поста акценатском слогу кретање Fo пре тежно узлазно, са врхунцем у другој половини слога.

Задржаћемо се мало и на силазним акцентима на неиницијалним слоговима. Оваквим акценатским типовима није досад посвећивано много пажње.

Један број речи у нашем материјалу има силазне акценте на финалним слоговима. Када је на финалном слогу краткосилазни акценат, тон у акцентованом слогу има узлазно-силазни ток, док је кретање тона у слогу који претходи акцентованом узлазно од почетка до краја (ако реч има више од 2 слога, онда је узлазно у свим слоговима који претходе акцентованом слогу). По висини тона акцентовани слог је у целини изнад нивоа преда акценатских слогова.

Када је краткосилазни акценат у медијалном положају, он се такође у целини издваја од околних слогова својом тонском висином. Ток Fo у акцентованом слогу је силазан (могућ је минимални успон на самом почетку), као и у поста акценатским слоговима. Код женског гласа, који је виши, овај распон силазности је већи. Међутим, у преда акценатском слогу тросложних речи Fo расте од почетка до краја. У четворосложним речима са краткосилазним акцентом на другом слогу постоји разлика између наших субјеката: код мушког говорника тон је узлазан, а код женског силазан.

Дугосилазни акценат на финалним слоговима има истоветно кретање тона: стрми пад (већи ако је реч на вишим фреквенцијама, тј. ако се ради о женском гласу), са евентуалним мањим успоном на почетку. Од речи са краткосилазним акцентом на финалном слогу ове речи се разликују по томе што имају силазно кретање тона у преда акценатском слогу. Сем тога, акцентовани слог није у потпуности изнад нивоа претходног слога, већ се у целини или једним делом налази на истој висини.

Кретање тона у акцентованом слогу речи са дугосилазним акцентом на унутрашњим слоговима слично је оном код речи са краткосилазним акцентом на унутрашњим слоговима. У акцентованом и слогу који му следи оно је силазно (или је узлазно-силазно, са врхунцем близу почетка), док у преда акценатским слоговима има примера и са узлазним и са силазним кретањем Fo. По свему судећи, код речи са силазним акцентима на унутрашњим слоговима (било да је то кратко-силазни, било дугосилазни акценат), тонско кретање у слогу испред акцентованог није пресудно за реализацију одговарајућег акцента.

На сликама 3 и 4 приказани су неки од акценатских типова који су у нашем материјалу заступљени већим бројем примера. Доњи низ кривуља приказује просечне вредности за мушки глас, а горњи за женски глас.

Ако ове резултате упоредно са резултатима до којих су дошли Ивић и Лехисте у анализи дијалеката¹¹, за акценатске типове који постоје и у нашем материјалу, можемо закључити следеће. Тонско кретање у нашим речима типа к + дс (к = кратки, дс = дугосилазни) слично је оном које је приказано за говорника Ч1 у чакавском говору (тип к + дс), а типови к + дс + к слични су одговарајућим типовима у славонском. Међутим, извесне мање разлике појавиле су се у неким комбинацијама са краткосилазним акцентом. Наш тип к + кс (кс = краткосилазни) има узлазно кретање Fo у предакценатском слогу, а славонски к + кс нема, док је промена Fo у акценатованим слоговима слична, узлазно-силазна. У речима типа к + кс + к постоје сличне разлике. У нашем материјалу у слогу који претходи акценатованом тон је такође узлазан, док је у славонском узлазно-силазан.

Постојање два силазна и два узлазна акцента у говору П. Села представља чињеницу. Међутим, да би се остварио увид у акценатску слику овога села неопходно је осврнути се на дистрибуцију ових акцената.

У том погледу овај говор се и не разликује битно од околног говора — говора ђердапске зоне и има следеће особине:

— краткосилазни на неком од унутрашњих слогова укључујући и затворену ултиму;

— дугосилазни на било ком слогу, укључујући и отворену ултиму вишесложних речи;

— оба акцента узлазне интонације.¹²

То потврђују и примери из наше грађе:

краткосилазни акценат:

а. на затвореној ултими: *ђеџџџџ, данџс, живџџџ, оџџџ, унџк, џа-маџн, назџџџџ, качамаџк, наџрџџ, каџџџџџ;*

б. на отвореној ултими једино у енклизи:

браџџ ни су, фалаџ џџџ, јесџ ли.

¹¹ У поменутих радовима обрађени су делимично чакавски, кајкавски и славонски говори, али је тежиште рада било на утврђивању опозиције између дугих акцената у овим говорима (дугосилазни : дугоузлазни и неоакут). В. И. Лехисте, П. Ивић, *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*, Издавачка књижевна Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 1996, стр. 88–106.

¹² А. Пецо, *Говор ђердапске зоне*, 186–194.

в. на унутрашњим слоговима вишесложних речи:

Алѣкса, Радоша, ракија, шеница, орѣси, унуџи, чибуџи, касније; ийшао, лагао, имао, радила сам, одила, иричали, куйили, скишале, иосидим, сведдчим, да замислим; кафеџија, геомѣтар, домаћица; рачунао, иокосио, научио, оселио се, научила, багенишеш (спектрограм уске траке за ову реч приказан је на слици 5);

дугосилазни акценат:

а. на отвореној ултими:

код сестире (спектрограм уске траке за ову реч приказан је на слици 5), *земље, женѣ, снагѣ, брава, с једне, ови, ка се уда, жиџи, да је шучѣ.*

б. на затвореној ултими:

инаиш, занайш, рачун, бунар, асидал, Бабѣљ, шесѣш, једном, зимус, седим, сийдидим се; адвокатш.

в. на унутрашњем слогу:

иомириш; уради, изиђеш, иомире се, расирѣгну, да се услужи, исиричам; ирезивамо, око државнога; у канцеларију.

Преношења силазних акцената на претходни слог има — метатаксихког или метатонијског.

Метатаксихчко:

вѣда, жѣна, шидиом, ђца, дѣша, имам, раније, касније;

метатонијско:

дѣша, дѣвѣјка; дѣше, народ, иричѣ, радила.

На слици бр. 6 приказан је спектрограм уске траке речи *доша* (< дошао) са непренесеним акцентом — *дошѣ* и са пренесеним — *дѣша* у изговору једног истог информатора.

Дугосилазни акценат показује већу отпорност на преношење, чиме се уклапа у општу слику наших говора конзервативнијег типа.

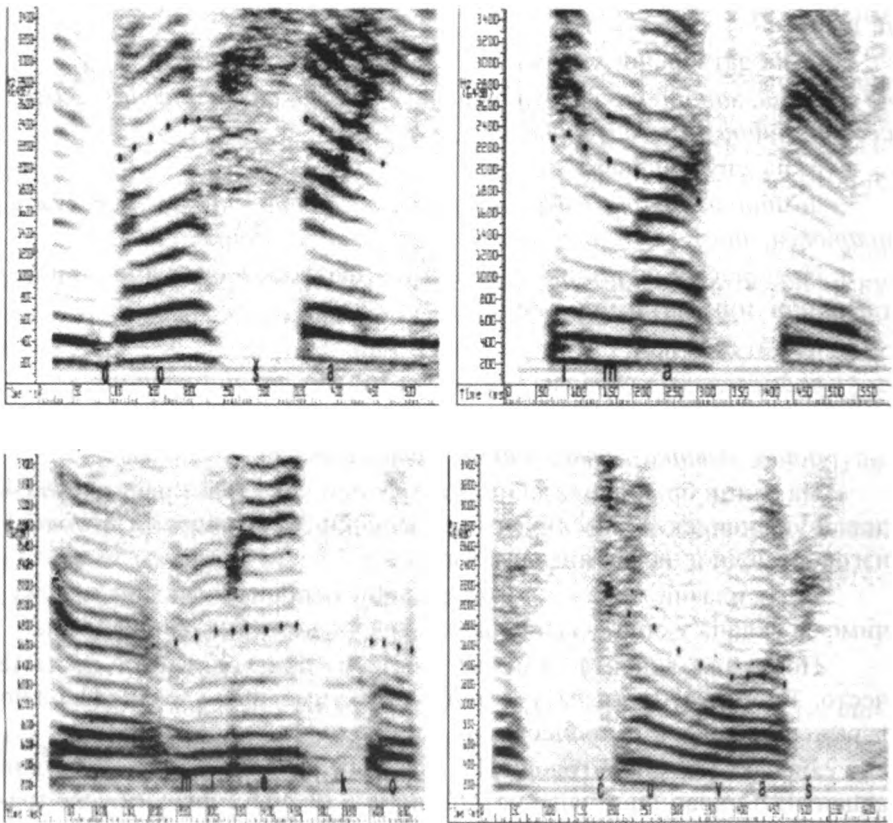
Померање акцента са старог места на претходни слог доста је често. Бројни дублети са узлазним акцентима још увек недовољно израженим говоре о процесу који је у току.¹³

Да закључимо. У говору П. Села могу се јавити сви стандардни акценти. Њихово постојање потврђено је и на спектрограму уске траке. Међутим, нестандартна дистрибуција ових акцената казује да говор овога села не спада у говор са стандардном акцентуацијом. Ово је староштокавска акцентуација у превирању — обични су силазни акценти на унутрашњим, па и финалним слоговима, често је метатак-

¹³ Ова појава регистрована је у многим нашим народним говорима. Између осталих региструје је и А. Пецо у *Говору ћердајске зоне*, 193.

сичко преношење силазних акцената, а није непозната ни метатонија. Стога је у говору једног информатора могућа појава три различито акцентована облика (*дошā*, *д̄дшā* и *д̄дшā̄*), без семантичке диференцијације.

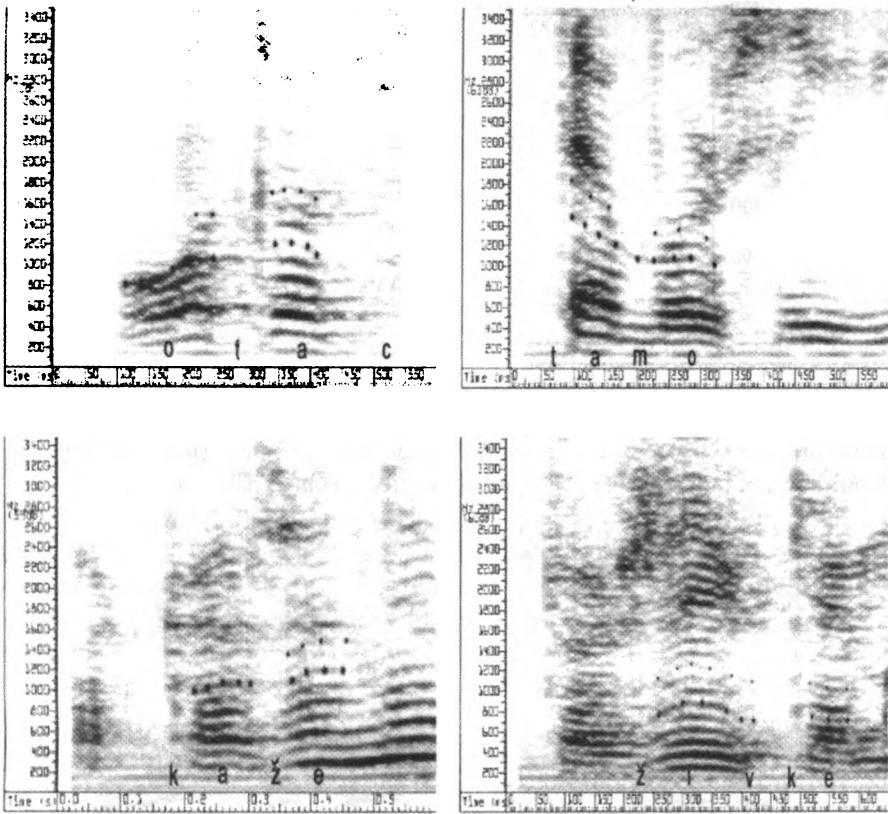
Да ли ће то бити процес који А. Пецо региструје у ђердапском говору — „да је класична ресавска акцентуација све више у узмицању“¹⁴ пред четвороакцентском — те да је исти процес захватио и овај говор, или је то дугогодишње деловање једног броја Херцеговаца, који су у ово село дошли са првим досељеницима — тешко је рећи.

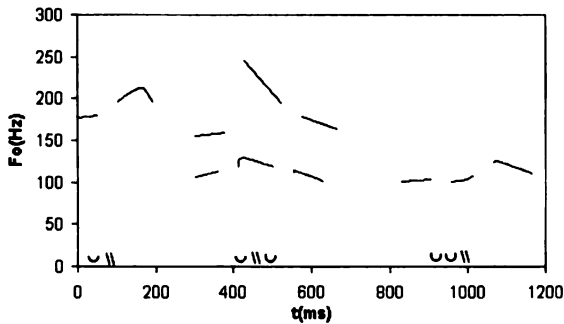
Слика 1. Спектрограми уске траке за речи *д̄дшā* : *īmā* и *мл̄еко* : *ч̄уваш* у изговору Живке Банићевић.

¹⁴ А. Пецо, *Говор ђердапске зоне*, 191.

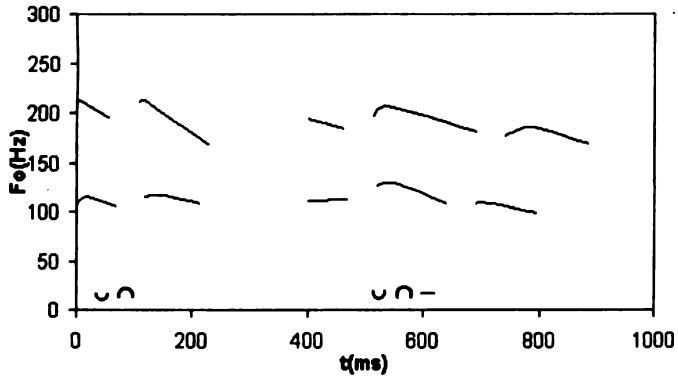

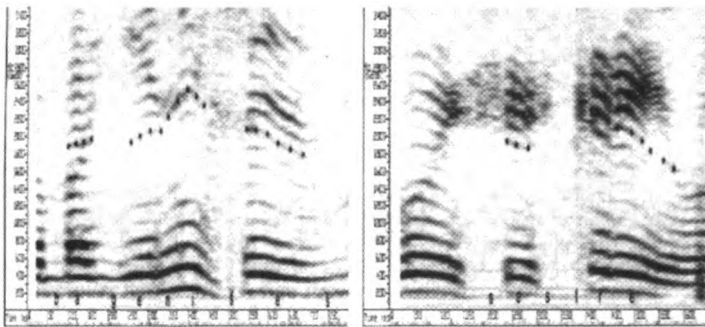
Слика 2. Спектрограми уске траке за речи *ошац* : *тамо* и *каже* : *Живке* у изговору Радована Думелића.

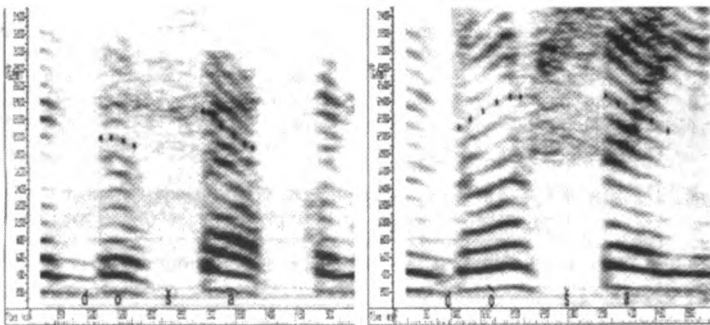
Слика 3. Просечне кривуље F_0 у речима са краткосилазним акцентом на неиницијалним слоговима, за типове *к + кс*, *к + кс + к*, *к + к + кс*, у изговору двоје говорника (доње кривуље представљају мушки, горње женски глас).

Слика 4. Просечне кривуље F_0 у речима са дугосилазним акцентом на неиницијалним слоговима, за типове $k + ds$, $k + ds + d$, у изговору двоје говорника (доње кривуље представљају мушки, горње женски глас).

Слика 5. Спектрограми уске траке за речи *багенишеш* и *сестрѐ* у изговору субјекта Живке Банишевић.

Слика 6. Спектрограми уске траке за речи *дошâ* и *ддишâ* у изговору субјекта Живке Банишевић.

АЛИНА МАСЛОВА
(Саранск, Россия)

К СЕМАНТИЧЕСКОМУ АНАЛИЗУ УСТОЙЧИВЫХ ВЫРАЖЕНИЙ
С «ЦВЕТОВЫМИ» ПРИЛАГАТЕЛЬНЫМИ
(на материале русского и сербского языков)

При интенсивном развитии фразеологии в последнее время большое внимание уделяется исследованию отдельных групп устойчивых выражений (УВ). (Поскольку среди языковедов нет единого мнения относительно природы фразеологизма, в работе используется термин «устойчивые выражения», предполагающий широкий подход к рассматриваемому языковому явлению и позволяющий включать в иллюстративный материал неэкспрессивные выражения терминологического характера и крылатые выражения.) И в русском, и в сербском языках УВ с «цветовым» прилагательным в качестве структурного компонента можно представить как отдельную микросистему.

Анализ проведен в сопоставительном аспекте, поскольку последний, по мнению многих лингвистов, представляет интерес как для разработки общей теории фразеологии, так и для изучения общих и отличительных признаков исследуемых языков. Кроме того, как отмечает В. М. Мокиенко, «в сопоставительных исследованиях в области фразеологии особый интерес представляет сопоставление фразеологизмов, объединенных тождеством значения. Такое семантическое сопоставление способствует выявлению коннотативного потенциала анализируемых единиц и в то же время помогает вскрыть национальную специфику идиоматического фонда разных языков»¹.

Целью исследования является семантическая характеристика вышеобозначенной группы УВ, определение роли цветового компонента в формировании фразеологического значения, выявление

---

¹ Мокиенко В. М. *К сопоставительному анализу болгарских и белорусских устойчивых сравнений* // Годишник на Софийския университет «Климент Охридски», Факултет по славянски филологии. Езикознание. Т. 76/1. 1982. С. 36.

структурно-семантических сходств и различий данных УВ в русском и сербском языках.

Материалом для анализа послужили данные фразеологических, толковых и двуязычных словарей сопоставляемых языков².

Прежде всего отметим, что обозначения цветов, проявляющих способность к переосмыслению и возможность входить в состав УВ, в русском и сербском языках совпадают. Наибольшее количество УВ образуют обозначения основных цветов спектра: красный/црвени, желтый/жути; зеленый/зелени, синий/модри; ахроматические цвета белый/бели, черный/црни; смешанный цвет серый/сиви, а также обозначения оттенков основных цветов: розовый/ружичасти, голубой/плати. Позднейшие обозначения цветов с внутренней формой, например, такие, как бирюзовый/тиркизни, пепельный/боје пепела, гороховый/боје грашка, малиновый/малинов, боје малине практически не встречаются за редким исключением. Так, в обоих языках часто встречаются УВ — эквиваленты *смотреть сквозь розовые очки / глядаћи кроз ружичасте наочаре*; в русском языке *видеть все в розовом свете*, который на сербский язык переводится свободным словосочетанием *све му је ружичастио*; и не имеющее ни эквивалента, ни аналога в сербском языке русское крылатое выражение *гороховое пальто*, обозначающее реалию России XIX века³.

«Цветовые» прилагательные могут входить в состав УВ в прямом значении (красный как рак / црвен као рак, бити с белим оватником, выкинуть белый флаг), однако чаще происходит переосмысление цветовой семантики и общее фразеологическое значение формируется на основе переносного. Интересно отметить, что и в

² *Фразеологический словарь русского языка* / Под ред. А. И. Молоткова. М., 1986. 544с.

Фразеологический словарь русского литературного языка: В 2 т. / Сост. А. И. Федоров. М., 1997.

Ашукин М. С., Ашукина М. Г. *Крылатые слова. Литературные цитаты. Образные выражения*. М., 1988. 528 с.

Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika / Pod red. J. Matešića. Zagreb, 1982. 808 s.

Русско-хорватский или сербский фразеологический словарь: В 2. т. / Под ред. А. Менац. Загреб, 1979.

Словарь русского языка: В 4 т. М., 1981–1984.

Rečnik srpskohrvatskoga književnoga jezika. 1–6. Novi Sad — Zagreb, 1967–1976.

Русско-сербохорватский словарь. Нови Сад — Москва, 1988. 985 с.

³ *Гороховое пальто* — синоним сыщика, агента охранного отделения — органа тайной полиции в царской России, ведавшего политическим сыском. (Н. С. Ашукин, М. Г. Ашукина. *Крылатые слова*. М., 1988. С. 85.)

прямо и в переносном значении цветовой компонент может вносить положительную или отрицательную окраску. Выражение негативной или позитивной характеристик посредством «цветовых» прилагательных в русском и сербском языках совпадает. Негативный оттенок обычно вносят цветообозначения черный, желтый; позитивный — розовый, голубой; оба оттенка — белый, зеленый, синий, красный.

На подобные совпадения, несомненно, определенное влияние оказала языковая общность, поскольку слова, обозначающие цвет, имеют праславянское происхождение. Однако, если отвлечься от того, что в обоих языках цвет рассматривается как вполне самостоятельное семантическое явление и обратиться к таким более универсальным категориям зрительного восприятия, как время (имеется в виду различие между светлым и темным), окружение (фон), подобие, на анализируемом фразеологическом материале можно проследить некоторые интересные закономерности.

Думается, наиболее ярким примером в этом плане послужат иллюстрации УВ с цветообозначениями **белый** и **черный**. Поскольку эти цвета базируются на универсалии времени, а именно на различии между светлым и темным временем суток, то и в языке, в частности, на примере УВ заметны определенные ассоциации. **Черный** в качестве универсального прототипа имеет очень темную ночь, которая интуитивно, а также согласно мифологической традиции ассоциируется с чем-либо негативным или неизвестным, пугающим и т. п. Возможно, в связи с этим фактом УВ, содержащие цветообозначение **черный**, чаще несут в себе негативные характеристики: *черный список*, *черные мысли*, *черная неблагодарность*, *черная смерть*; *црно му сунце огрануло* (черное солнце для него взойшло) — переживать что-либо неприятное, *црни њеџак* (черная пятница) — тяжелый день, тяжелое время, *црна њиџица* (черная птица) — вестник несчастья, *црни фонд* (черный фонд) — припрятанные деньги.

Обозначение **белый** гораздо сложнее **черного**, так как не имеет в качестве единого универсального прототипа очень ясный день и может воплощать в своем значении две разные точки референции: временную и пространственную. Этот факт в какой-то степени объясняет возможность цветообозначения **белый** иметь более широкий спектр значений и в связи с этим вносить в УВ как положительную, так и отрицательную окраску. Положительную характеристику имеют, например, такие УВ, как *белый день* / *бели дан*, *белая кость* / *бела косџ*, *белый свет* / *бели светџ*, отрицательную — *белая горячка*, *довести до белого каления*; *бела смрџ* (белая смерть) — смерть от замерзания, *живеџи на белом хлебу* (жить на белом хлебе) — ожи-

дать смерти после вынесения приговора. Можно предположить, что на формирование негативной семы у данного цветообозначения влияет факт трактовки белого цвета как непрозрачного, который «не пропускает света и служит препятствием для видения, хорошо согласуется с образом снега (пространственная универсалия — А. М.), который покрывает и 'прячет' землю»⁴.

Однако при лингвистическом анализе, думается, нецелесообразно особо углубляться в анализ психологических и философских предпосылок языкового явления и особое внимание необходимо сконцентрировать на анализе языковых процессов. Так, например, при описании УВ с цветообозначением **красный** прежде всего стоит отметить, что в большей степени способность к переосмыслению у данного прилагательного и в русском, и в сербском языках проявляется в нецветовом значении: *красный уголок / црвени кутић*; *красное словцо, красный ряд, красный товар, красная девица; ѝрича о црвеном врайцу* (притча о красном воробье) — аналог *сказка про белого бычка, црвена субоџа* (красная суббота) — Страстная суббота.

В своем цветовом значении прилагательное **красный** выступает в русском языке преимущественно в таких УВ, как *красное дерево, красная икра, красная рыба*; в сербском — это чаще устойчивые сравнения *црвен као мак* (красный, как мак), *црвен као крв* (красный, как кровь), *црвен као ѝйрика* (красный, как перец). Метафорический перенос цветового значения слова **красный** и обоих языках осуществляется только при обозначении огня (пламени, пожара). Это эквиваленты *пускать красного петуха / ѝушџаџи црвеног ѝџеџла* и сербское *кврцнули црвени светљаци* (сверкнули красные огоньки) — аналог *искры из глаз посыпались*.

В целом при исследовании семантики УВ с «цветовым» прилагательным в сопоставляемых языках явно выделяется несколько значимых семантических групп, основанных на общности характеризуемого референта. В каждой из основных групп среди УВ имеются полные или частичные эквиваленты, межъязыковые аналоги и безэквивалентные УВ. Наиболее многочисленную группу составляют:

1. УВ, характеризующие лицо. Эта семантическая группа подразделяется на большое количество подгрупп в связи с 1.1 разносторонней характеристикой качеств, свойств человека, например, по социальному признаку (*белая кость / бела костџ, голубая кровь / човек ѝлаве (модре) крви, серая скотинка* (устар.), *црни циганин*

⁴ Вежбицкая А. *Язык. Культура. Познание*. М., 1996. С. 252.

(черный цыган) — очень бедный человек, неодобр. человек, которого не принимает общество); характеристикой умственных способностей человека (*глуп как сивый мерин / глуй као сивоња* (серый вол)); характеристикой возрастных особенностей человека и связанных с ними его опытности / неопытности (*желторотый птенец / биџи жуџи око кљуна, молодо-зелено, беле године* (белые годы) — старость); характеристикой речевых особенностей (*черное слово, красное слово, ѝреклайџи и црно и бело* (путать черное и белое) — говорить все, что угодно, *не ѝромолиџи ни бела зуба* (не показать и белого зуба) — не проронить ни слова); внешний вид (*бели као креда* (белый, как мел), *сед као овца* (седой, как овца)); черты характера (*красная девица* (в значении робкий), *човек црна образа* (человек с черными щеками) — нечестный человек); также цветковые прилагательные входят в состав УВ, характеризующих поведение человека, его психическое, физическое состояние, здоровье/болезнь, предсмертное состояние, смерть; 1.2. Характеристика интерперсональных отношений. Эта подгруппа представлена УВ, метафорически обозначающими отношения между людьми. Отметим, что почти все выделенные УВ и в русском, и в сербском языке дают отрицательные характеристики. Например, *пускать красного петуха / џуџиџаџи црвеног ѝџила* — устраивать пожар, *прокатить на вороных / аналог гласаџи црним куглицама* — прокатить на выборах, *черная кошка пробежала между кем / аналог клаџи се као жуџи мрави* (буквально жить как кошка с собакой), безэквивалентные *черная неблагодарность, биџи (кому) црн ѝред очима* (быть для кого-то черным перед глазами) — быть для кого-то отвратительным, мерзким. 1.3. Семантическая подгруппа, описывающая сферу процессуальности, представлена сравнительно небольшим количеством УВ. По мнению Л. О. Хоменко, это объясняется тем, что «цветовое» прилагательное как компонент УВ служит главным констатирующим детерминатором в установлении содержательной структуры⁵: *въехать на белом коне / доџи на белом коњу, смотреть сквозь розовые очки / гледаџи кроз ружичаџе наочаре, ни беле ни црне* (ни белое ни черное) — ни слова, ни хорошо, ни плохо, *гледаџи кроз црне наочаре* (смотреть сквозь черные очки) — видеть только плохое.

2. Кроме лица, УВ с цветовыми прилагательными характеризуют явления и ситуации: счастье/не счастье (*черные дни / црни дани*); символы, знаки, суеверия (*белая, черная магия / бела, црна магија*,

⁵ Хоменко Л. О. *Характеристика прикметника як компонента именной фразеологической единицы* // Мовознавство. 1985. № 6. С. 69–71.

черный глаз, синяя птица, црна звона (черные колокола) — символ смерти); дают темпоральные характеристики (*среди бела дня / усред бела дана*); количественные характеристики (*ни синь пороха, и бело исход ногѣа* (и белое под ногтем) — все); оценочные характеристики (*черным по белому / црно на бело*); цветовые характеристики (*бео као млеко* — белый, как молоко, *жуѣи као восак* — желтый, как воск, *красный как рак / црвен као рак*).

3. Характеристика предметов и отвлеченных понятий: *желтая пресса / жуѣа шѣамѣа, черное золото / црно злато*, (голубой конверт) — *взятка, голубой экран, сказка про белого бычка*.

4. Особую группу представляют УВ с синкретичным значением. Например, УВ, объединяющие группу «поведени» и группу «интерперсональные отношения» (*ѣриказаѣи кога, шѣо у црној боји*) или УВ, представляющие сферу интерперсональных отношений с оттенком процессуальности (*ѣроѣи као зелена ѣрава* — *настрадаться, не добиться успеха*).

В безэквивалентных УВ и аналогах, как правило, более ярко выражена культурно-социальная специфика, обусловленная историей формирования, особым путем метафоризации. Например, несмотря на универсальное противостояние для всех славян света и тьмы, дня и ночи, на чем основывается формирование и в русском, и в сербском языке УВ *черные дни / црни дани*, в этих близкородственных языках имеются аналоги УВ *черный понедельник* в русском языке и *црни ѣѣѣак* (черная пятница) в сербском. Это объясняется большими противоречиями в оценке дней недели по всей Славии в целом, связанной с традиционными представлениями о добре и зле, оппозициями четный–нечетный день недели, женский–мужской, первый–последний. Так, понедельник — «день тяжелый» на Руси, в Сербии — самый счастливый день недели. Вторник и четверг у восточных славян оценивались в общем положительно, в то время как у болгар, по некоторым данным, эти дни недобрыми. У сербов же вторник считался плохим днем, а четверг — одним из самых удачливых. Что касается черной пятницы, то о ней имеются очень непоследовательные суждения. К ней, с одной стороны, относится множество запретов, нарушение которых строго каралось: женщины не должны были прясть, нельзя было полоть и копать огород, на пятницы приходились посты и т. д. Возможно, с этим и связано функционирование УВ *черная пятница*. С другой стороны, по пятницам рекомендовались многие виды полевых работ, этот день почитался в образе святой Параскевы Пятницы⁶.

⁶ Мокленко В. М. *Загадки русской фразеологии*. М., 1990. 160 с.

Таким образом, приведенный фрагмент семантического анализа УВ с «цветовыми» прилагательными свидетельствует о том, что данная группа представляет собой значительную часть фразеологического фонда обоих языков, служащую для разносторонних характеристик лица, предмета, действия, качества. Цветовой компонент может входить в состав УВ в прямом значении (обычно в неэкспрессивных УВ типа *белые ночи, черный кофе, бели лук, бела кафа* и в устойчивых сравнениях); в большинстве же случаев цветное значение переосмысливается в результате ассоциативного мышления человека и в УВ «цветовое» прилагательное выступает в переносном значении, образованном на основе какого-либо коннотативного признака. УВ с цветовым компонентом так же, как и многие фразеологические единицы способны отражать специфику быта, сложившихся мифологических, культурно-исторических традиций разных славянских народов.

ЈЕЛКА МАТИЈАШЕВИЋ
(Нови Сад)

ПРЕФИКСАЦИЈА И ДВОВИДНОСТ ГЛАГОЛА

У овом прилогу скреће се пажња на новине у категорији вида у руском и српском глаголском систему: активну перфективацију префиксима двовидских глагола на плану експанзивне двовидности, односно истовремене имперфективације и перфективације.

Нова истраживања о стању у словенским језицима на крају 20. века, посебно монографска која сумирају резултате развоја у протеклом полувековном периоду или последњим двама деценијама, указала су на интересантну чињеницу: с једне стране активну суфиксацију у повећању масе двовидских глагола на рачун све бројнијих позајмљеница, нарочито англицизама, а с друге — врло уочљив пораст префиксације код двовидских глагола са позајмљеним и домаћим основама.¹

---

¹ Ово је посебно истакнуто у монографијама словенских језика рађеним према међународном пројекту *Najnowsze dzieje języków słowiańskich* у организацији Универзитета у Ополу (Пољска), досад их је објављено 11 и у свима налазимо на констатацију да се префиксом подвлачи перфективност двовидских глагола када одговарајућа сема већ постоји у значењу глагола, нпр. у словач.: *zadaptovať*, *vuprofilovať*, *zintegrovať*, укр. *demokratizувати*—*zdemokratizувати*, *reformувати*—*zreformувати* и сл. Овде нас занимају монографије: *Српски језик на крају века*, Ороле, 1996, Руски језик, Ороле, 1997, као и нови синтетички радови: Е. А. Земская, *Словообразование как деятельность*, Москва, 1992, Руски језик конца XX столетия, Москва, 1996. (Гл 3. Е. А. Земская, *Активные процессы современного словопроизводства. Производство глаголов*. 126–128). Д. Брозовић, Р. Ивић, *Језик, српскохрватски/hrватскосрпски, хрватски или српски* — *Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije*, Загреб, 1988. *Tvorba reči*, 40–48. И друга контрастивна литература у славистици потврђује да се у словенским језицима последњих година догађају сличне појаве, нпр. у пољ. V. Mitrinović, *Poljski glagolski prefiks prze- i njegovi srpskohrvatski ekvivalenti pre- i pro-*, Београд, 1990, у русин. М. Фейса, *Англијски елементи у руским језику*, Нови Сад, 1990 и др. Поред нове литературе и руски и српски речници последњих година уносе, како нове двовидске глаголе тако и префиксалне перфективне: *Толковий словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения*. Санкт-Петербург, 1998, у коме налазимо и овакве примере: *отксерить* — св. разг. *снять ксерокопию*, *сканировать* — св. и нсв., *спонсировать* и т. д.; И. Клајн, *Речник нових речи*, Нови Сад, 1992 и др. Многи глаго-

То су примери типа *реаговајши–одреаговајши, конџакџирајши–исконџакџирајши, изрекламирајши, исџошџовајши* (*џројис, обаве-зу, рок, обећање и сл. џј. исџунијши, одржашџи*), *исфинансирајши, усни-мијши; реагировать–отреагировать* (она никак не *отреагировала* на *появление непрошенных гостей...*), *банкротиться–обанкротиться, сформулировать, зарегистрировать, прогнозировать, захоронить, завесить, сработать* (*сигнализация непременно работает...*).

Све указује на то да се овде ради о одређеној иновацији на ши-рем словенском плану, па је занимљиво стога истражити како се ове појаве супротног смера: двовидност//једновидност (префиксални су само свршени), манифестују у функционисању категорије вида у обла-сти руског и српског глаголског система, где су такође примећене, и у складу с тим презентирати материју а могуће тумачење сместити у оквир истраживачких резултата, имајући на уму да префиксација у глаголском систему није само проблем деривације, већ и аспек-толошки проблем.

Увид у литературу уверава нас да је стварање двовидских глаго-ла у словенским језицима било актуелно и кроз цео век, да ова лек-сичка класа има одлике брзе еволуције: појављују се све нови и нови глаголи, а чувају се и стари, док на другој страни расте префиксација и сл. Иако никад није престало интересовање за питања вида у сло-венским језицима, а у том склопу и за двовидске глаголе и за све што се са њима и око њих збива², суштинска питања су и даље отворена,

ли још чекају прилику да уђу у речнике, налазе се у сфери усмене комуникације и у језику масмедија. Иначе сфера употребе двовидских глагола је: општекњижевна, термилошка, обухвата професионализме, док је префиксална лексика често неко-дификована, разговорна, сленг, понекад уноси стилско обележје, и много мање је лексикографски забележена.

² Литература о виду у словенским језицима је врло обимна, општепозната и углавном уграђена у данашња сазнања о овој категорији, унета у граматике, школске програме и уџбенике; организују се научни семинари са темом из аспектологије, пи-шу магистарске и докторске тезе итд. Интензивно изучавање вида и развитак аспек-тологије последњих година још више су обогатили научну продукцију. Ово смо били дужни рећи, јер ће се овде од тих општих места поћи, али ће се наводити само оно што се непосредно тиче истраживане теме и замишљене концепције. Тако је за ову концепцију од значаја, поред већ наведене литературе, А. Белић, *О глаголима са два вида*, ЈФ XXI, књ. 1–4, Београд, 1955–1956, 1–13; И. Грицкат, *О неким видским осо-беностима српскохрватског глагола*, ЈФ XXII, књ. 1–4, Београд 1957–1958, 66–130; Ю. С. Маслов, *Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида*, Москва, 1958, М. Я. Гловинская, *Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола*, Москва, 1982, Н. С. Авилова, *Двувидовые глаголы с заимствованной основой в русском литератур-ном языке нового времени*, ВЯ 5, 1968, 66–78. И. П. Мучник, *Грамматические*

као постојећа дилема о двовидности као системности или пак аномалији у глаголском систему³, губи ли се двовидност датих глагола добијањем префиксалних облика, или они и даље остају двовидски, док се помоћу префикса обележава свршеност, тј. перфектизују се, или бивши двовидски остаје несвршеног вида и чини са префиксалним видску опозицију, тј. да ли је на сцени уклањање у неком степену двовидности путем префиксације и др. Чињеница је исто тако да у словенским језицима, што значи и у руском и у српском, поред двовидских функционишу и једновидски глаголи. То су само нека из опширног арсенала аспектолошких проблема, а овај прилог нема великих претензија, већ да конкретним материјалом из дата два словенска језика актуализује тему и дода неки аргумент на један или на други тас неког од горњих питања.

Да се нешто у оквиру вида догађа у српском и руском, откривају следеће констатације: „У оквирима стања које најкомпетентнија литература дефинише као необично за словенски глаголски систем — развијено богатство у двовидским глаголима, за рачун извесног пригушивања живости у сфери префикса, сигурно као иновација пада у очи тежња изразитијег маркирања перфективности помоћу префикса *из-* додатог неким имперфективним глаголима, на пример, употреба испоштовати *м(есто)* поштовати...“⁴ „Префиксација као средство унутарглаголске творбе користи се за читав низ циљева, а код позајмљених глагола префиксација помаже њиховом укључењу у систем руског језика, служи као граматичко средство изражавања значења свршеног вида; најчешће се у ту сврху користи префикс *с-* спакетировать, срежиссировать...“⁵

И даље тече процес попуњавања двовидским глаголима, и мада двовидски, многи од ових глагола добијају перфективе на *из-*: испрограмирати, истестирати, изманипулисати, исполитизовати, или на друге префиксе, нпр. одреаговати, одгалопирати, загарантовати, про-

категории глагола и имени в современном русском литературном языке, Москва, 1971. (Система двувидовых глаголов и ее развитие, 129–156).

³ Неки новији радови су управо овако насловљени: П.-Ч. Чанг, *Системны или маргинальны двувидовые глаголы в современном русском языке*. Труды аспектологического семинара Филологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова. Т. 3. Отв. ред. М. Ю. Черткова, Изд. МУ 1997, 197–210.

⁴ Ж. Станојчић, *Морфологија, синџакса и фразеологија*. У књ. Српски језик на крају века, Београд (Опоље), 1996, 111–141.

⁵ *Русский язык конца XX столетия*, Москва, 1996. Гл 3. Е. А. Земская, *Активные процессы современного словопроизводства. Производство глаголов*, 126–128 (прев. Ј. М.).

функционисати (почети функционисати)⁶. Истовремено у складу са давнашњим тенденцијама, константно расте број интернационализирама у српском на *-ирайџи*, *-исајџи*, *-овајџи*, *-изовајџи*, претежно апстрактног значења, нпр. елаборирати, индоктринирати, структурирати, дезинформисати, редефинисати, демистификовати, минимизовати/*-ирајџи*, хомогенизовати/*-ирајџи*, маргинализовати, инструментализовати, институционализовати/*-ирајџи* итд., готово сваки са одговарајућом именицом на *-џија*. У руском је такође активна производња књишких глагола са *-ировать*, *-изировать*, ређе на *-овать*, од страних именских основа типа ксерокопировать, спонсировать, компјутеризировать, а мање активна на *-ить* разговорног карактера: ксерить, факсить, отксерить; анкетировать, интерпретировать, констатировать, ретушировать, цементируют, нивелировать, унифицировать, реставрировать, мобилизовать⁷, док су суфикси деривације код домаћих основа уобичајени словенски. Многи двовидски глаголи припадају интернационалној лексици, а то могу бити и англицизми са статусом интернационалних глагола.

Када би се радило само о контакту префикса са глаголима позајмљених основа, као у конкретном случају, који су, истина, у огромној већини, има их неограничен број, а њихова двоаспектност је општесловенска, тај би се однос могао протумачити као адаптација граматичком систему, односно асимилација њихова, али ту су и глаголи домаћег порекла, срп. испоштовати, заживети, рус. сработать, завесить и сл., а то онда значи да префиксација има ширу улогу.

Одабрани материјал по језицима изгледа овако.

У руском *-за-*: засолить, завесить, захоронить, замерить, зафотографировать, задокументировать, закартографировать (нанести на карту), задублировать (произвести дублирование), зарегулировать (сделать регулируемым), забетонировать, зафиксировать, закодировать, запатентовать, зацементировать, заретушировать, зафанеровать; *за-* (почетак радње); загалопировать, закапризить, запрогнозировать; *про-*: прокредитовать, проавансировать, проанкетировать, проинтерпретировать, пролоббировать, пробойкотировать, профинансировать, простимулировать, проинструктировать, проинформировать, проконсультировать, прокомментировать, *с-*: скоординировать, сакцентировать, соперировать, сориентировать, спакетировать, срежиссировать, спрогнозировать, скомпенсировать, спланировать, среагировать, сфотографировать, сработать, сунифицировать; *-ой-*: отксерить, отмо-

⁶ И. Клајн, *Лексика*. У књ. Српски језик на крају века, Београд, 1996, 37–86.

⁷ *Русский язык конца XX столетия...*

билизовать, отремонтировать, отреагировать, отрецензировать, от-рекламировать, отреставрировать, *о-/об-*: обналичить (перевести безналичные средства в наличные, снабдить наличными деньгами — у профес. и разг. јез., посебно у јез. рекламе), *пере-* (још једном и на нов начин): переструктурировать, перепрофилировать, перерегулировать, перепрограммировать; преко норме, сувише: переэстетизировать; *на-* (интензивно вршити радњу): напроектировать; *раз-* (ликвидација неке радње): размонтировать, распломбировать; *вы-*, *по-*, *у-* и низ других мање активних.

У српском језику *-из-*: избрифирати, издизајнирати, изиритирати, изманипулисати/*-ирайши*, измистификовати, изрекламирати (се), искон-трастирати, израубовати, изротирати се (изређати се на положају), искоментарисати, искомпензирати, исполитизовати, испоштовати, ис-програмирати, истестирати, истрауматизирати, исфенирати, исфинан-сирати, исфрустрирати, исцензурисати, иштуирати, испринтати; *за-*: заживети, загарантовати, зацртати, заинтриговати, закомплицирати/ко-вати, зауљити (загадити уљем); *од-*: одреаговати, одгалопирати, одма-стити, отпринтати; *у-*: унервизити се, усосити (се) (довести, доспети у неугодаи положај), унесрећити (се), упрограмирати, уснимити (у компјутер); *йре-*: знатно се увећава број глагола у значењу промене: преиспитати, превредновати, преоценити, препаркирати, прераспоредити, пререгистровати, преформулисати, престилизовати, премонтирати; *про-*: профункционисати (почети функционисати), пролупати — 1. (о мотору) — почети производити необичне шумове, 2. шаљ. пореметити памећу, прокоментарисати, проштрајковати, продосађивати се, проце-лебрирати, продекламовати, просолидити се, профинити се (постати фин); *о-*, *обез-*: обезмастити, обеспарити; *раз-*: раздржавити, разотуђи-ти; *йо-*: појаснити; *на-*: натапирати, напаркирати, ређе и неки други.

Инвентар префикса који учествују у перфективацији двовид-ских глагола у овим језицима показује и сличности и значајне разли-ке, тј. мање више је материјално исти, али је дистрибуција по језици-ма различита. Најуочљивија је разлика у високој продуктивности у српском префикса *из-*, и такође великој творбеној активности пре-фикса *с-* у руском језику. Сем тога у руском језику више префикса конкурише за прво место, јер је то жив процес и у току је велика про-дукција. У зависности од извора информације неки стављају у ру-ском језику активност префикса овим редом од неколико најпродук-тивнијих: *йро-*, *за-*, *с-*, *ой-* на основу примера из штампе⁸, али ако се

⁸ П.-Ч. Чанг, *Системны или маргинальны двувидовые глаголы в современном русском языке...*

закључује према разговорном језику⁹ — онда је редослед: *за-*, *йро-* итд. Ни прецизан број префикса који учествују у перфектизацији није лако установити и варира од 11 па даље, од чега се као високо активни означају обично четири горња уз додатак *йере-*, што је опет могуће објаснити извором и избором корпуса. У српском се на основу у раду наведених извора као и сопствених сазнања носиоца језика, закључује да је најмасовнија продукција перфективаних двовидских глагола префиксом *из-*, а да се знатно увећава број глагола са префиксом *йре-* у значењу промене¹⁰, док знатније заостају, али су све више активни *за-*, *од-*, *йро-*, *у-*.

По значењу то су највише префикси резултативности, затим временско-количински, а онда и разне друге модификације просторних значења. У питању су домаћи глаголски префикси такође у оба језика, а заједничко им је и мање присуство интернационалних именско-глаголских *де-*, *дез-* и *ре-*: десакрализовати, дестабилизирати, ревитализовати и др.

Горњи преглед нам је показао да се међу новим дериватима налазе и глаголи од именских основа — срп. профинити се, просолидити се, обеспарити, зауљити, раздржавити, унесрећити, и сл., рус. обналичити, патентовати и сл., али да је унутарглаголска деривација знатно обимнија. Дати примери сведоче и о образовању глагола непосредно као префиксалних и перфективаних, какви су још и руско: заакадемизирати, српско: пребукирати и сл., а све скупа указује на деривационо-семантичку страну префиксације.

Нови глаголи нису увек и млади глаголи, неки од њих настали су од старих или већ постојећих, афиксацијом или семантичком деривацијом, али огроман број и адаптацијом позајмица, односно по законитостима творбе речи датих језика. Из глагола богатијих по значењу и немотивисаних, из њиховог семантичког потенцијала, понекад се излучују поједина новија значења, метафором или каквим другим процесом. Она могу да постану двоаспектна, па се тако сусрећемо са полисемијом¹¹, понекад стилским маркирањем. Префиксација у оваквим случајевима има улогу номинативне деривације а синкретички и перфективације, о чему сведочи и низ глагола у стилски нижим сферама, нпр. у срп. преварити/прерадити, израдити и сл., који су са-

⁹ *Русский язык конца XX столетия...*

¹⁰ Ж. Станојчић, *Морфологија...*, И. Клајн, *Лексика...*

¹¹ И. Грлицат, *О неким видским особеностима српскохрватског глагола...*, М. Дешић, *Полисемија и српскохрватски глаголски вид*, НССВД 14/2, Београд, 1985, 75–85.

мо перфективни, а може се наслућивати о већем присуству такве деривације у некодификованој сфери језика.

Тако, поред општег дела речника који се перманентно попуњава овим глаголима обеју врста, у разним његовим стиловима, запажа се велика активност у грађењу терминолошке, професионалне лексике.

Суфикси и двовидност су више књишка одлика, док префикси и перфективација уносе више домаћег, словенског, јер додавањем глаголу префикса он се одвлачи у страну од интернационалне лексике, те је према томе ово још једна одмакла степеница у адаптацији и асимилацији глагола несловенског порекла¹²; ово је исто тако и манифестација двају процеса који се одвијају у савременим словенским језицима — интелектуализације и демократизације, на што се скреће пажња у поменутиим монографијама.

Иако је двовидност била чешће предмет истраживања у славитици, а понекад с њом и префиксација, ипак о томе има доста дилема. Једно од суштинских питања лежи у смештању двовидности у системску појаву или аномалију у морфолошком систему.

Продуктивност пак данашње префиксације код двовидских глагола то на неки начин разјашњава, ако не сасвим, оно бар уноси више светла — може се схватити да се тиме ублажава огроман прилив позајмица, и смањује рапидно повећавање двовидности.

Ако двовидност ограничава важење општесловенског правила да сваки глагол мора имати један од двају глаголских видова¹³, онда би функција префикса представљала тежњу ка формалном разграничењу вида повећањем количине префиксалних глагола, иако са оградом да знатан број двовидских глагола никад неће моћи добити видски парњак префиксацијом. То онда треба да значи да су оба процеса системска појава, питање је само шта је старије.

Питање видске корелације је засебан проблем који исто тако није једнозначно протумачен, а није ни лак, посебно граматикализација и семантизација¹⁴; остаје нејасноћа око видске природе двовидског *конџакџирајџи*, да ли је предао перфективност префиксалном корелату *исконџакџирајџи*, а сам остао само имперфективан, доживео својеврстан распад двовидности, у резултату чега је добијено — *конџакџирајџи* НСВ и *исконџакџирајџи* СВ, а можда само имамо функ-

¹² Авилова, *Двувидовые глаголы с заимствованной основой...*, И. П. Мучник, *Грамматические категории глагола и имени...* и др.

¹³ D. Brozović, P. Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski...*

¹⁴ А. В. Бондарко, Л. Л. Буланин, *Русский глагол*, Ленинград, 1967, И. Грицкат, *О неким видским особеностима српскохрватског глагола...* и др.

ционално-стилски разграничене видске корелате; или је и даље задржао значење двовидског глагола, каквих мишљења иначе има,¹⁵ тј. да имамо својеврсну хомонимију: *контјактирайти* НСВ, *контјактирайти* СВ и *исконтјактирайти* СВ. У сваком случају прихватљивим се чине обе варијанте и као могућност није искључена ни једна од њих, друга је можда вероватнија, а дилеме ове врсте успешно се отклањају функционисањем у језику при чему се обе могу срести.

Примери типа *живейти* и *заживейти* (почети с радом, остварити се), *работать* и *сработать* — као видске корелације не могу се узети због семантичких разлога, а сем тога треба имати на уму да су домаћи глаголи обично старији и богатији значењима, а то значи и непотпуно двовидски.

Очигледно је и без детаљније анализе да функционисање вида у овим језицима има све одлике сложености и динамике, па би се ово разматрање могло завршити на следећи начин.

Као завршно разматрање може послужити синтеза о трендовима у морфологији српског језика која, истичући стабилност творбених модела код именских речи у овом језику на крају одлазећег века, истовремено скреће пажњу на извесна мања одступања глагола у домену маркирања глаголског аспекта, да би се затим то на овај начин експлицирало: „системски гледано, међутим, и овај модел стварања чистих видских опозиција, одн. евентуалних субаспекатских деривација није везан само за посматрани период, па и у овоме треба видети мање творбене иновације а више иновације узуса. Таква, стварно, лексичка иновација може се појавити као појачано маркирање перфективности многог двовидског глагола и врло је предиктабилна и — врло упадљива на фону велике масе таквих глагола, која је карактеристична за српски језик“¹⁶. Сви аргументи иду у прилог оваквом размишљању не само кад је у питању српски, већ, како смо видели, оно је адекватно и примењиво као објашњење и за описане појаве у руском језику.

Иако нам није био циљ упуштање у расправу о теоријским импликацијама, размишљање се само наметнуло, да би у свему овоме требало видети развојне тенденције у области вида у овим језицима и конвергенцију у том погледу¹⁷ (ЈМ). Префиксација и двовидност, да-

¹⁵ Авилова, *Двувидовые глаголы с заимствованной основой...*, И. П. Мучник, *Грамматические категории глагола и имени...*

¹⁶ Ж. Станојчић, *Морфологија, синтакса и фразеологија*, 124–125, П.-Ч. Чанг, *Системны или маргинальны двувидовые глаголы в современном русском языке...* и др.

¹⁷ На ово је скренута пажња једном успутном констатацијом у раду: Ј. Матијашевић, *Конвергентне појаве у области морфологије руског и српског језика*, ЗМСФЛ XXXVIII/2/ /Нови Сад/, 1995, 43–52.

нас у врло живом контакту, показују да истовремено у њима функционишу оба процеса: перфективација и имперфективација, односно ту нарочито треба истаћи као одређену новину — уочљив пораст префиксалне перфективације двовидских глагола, и у случају двовидских глагола паралелну и перманентну активност суфиксалне истовремено имперфективације и перфективације.

Исто тако, о развоју вида у славистици је изречено мишљење — да је најприродније да су у томе значајну улогу одиграли глаголи с префиксима¹⁸, па пошто је у конкретном случају резултативност врло изражена, та чињеница иде у прилог изнетој констатацији да су резултативни глаголи база настанка вида у правом смислу¹⁹.

---

¹⁸ А. Белић и Ј. С. Маслов овде су имали слично мишљење.

¹⁹ Ю. С. Маслов, *Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида*, Москва, 1958.

СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ
(Београд)

ЦРТИЦЕ О ГОВОРУ СРБА У КНЕЖЕВУ И БРАЊИНИ (БЕЛИ МАНАСТИР)

Реч је о трима фонетским цртама које нису забележене у радовима
С. Секереша о говору Срба у јужној Барањи.

Говор барањских Срба у селима Брањина и Кнежево (оштинина Бели Манастир) истраживала сам током октобра месеца 1997. године за потребе Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе САНУ, а у оквиру рада на пројекту Српски дијалектолошки атлас. Велики број мештана ових и других суседних села већ је био избегао у Србију, махом у Војводину, а неки су се склонили у Бели Манастир, јер је хрватска специјална полиција чувала значајније установе и привредне објекте у Барањи. Пећнаест дана након мог повратка у Београд, хрватска власт је усвојила на територији југословенског дела Барање. Овом приликом се посебно захваљујем породици Кашанин из Белог Манастира на изузетној гостопримљивости и свесрдној помоћи током мог теренског рада.

Истраживање говора јужнобарањских Срба отпочео је 1960. године¹ Стјепан Секереш, а 1980. године² објавио је један обимнији рад у коме су приказане све значајније језичке појаве у том говору. Говор јужнобарањских Срба уклапа се по својим основним особинама у дијалекатску слику источнохерцеговачких говора, као што су и забележили С. Секереш³ и П. Ивић⁴.

У говору Срба из Кнежева и Брањине има неких фонетских појединости које нису поменуте у напред наведеним радовима С. Секе-

¹ Секереш 1960.

² Секереш 1980.

³ Секереш 1980: 127.

⁴ Ивић 1985: 133. У Дијалектологији П. Ивића нема посебних података о овом изговору.

реша⁵. Стога бих овом приликом дала основне напомене, поткрепљене примерима, о трима фонетским цртама карактеристичним за стање говора Срба у једном делу јужне Барање, а у време мојих теренских истраживања.

1. У вези са заменом дугог *jaīia* у говору јужнобарањских Срба, С. Секереш је забележио класичне вуковске рефлексе, готово без иједног изузетка⁶. Мој теренски материјал одсликава нешто другачију ситуацију у овој категорији. Наиме, у великом броју примера рефлекс дугог *jaīia* не звучи двосложно, већ се скраћује на један слог. Слично стање опажа и П. Степановић⁷ у говору барањских Срба у Мађарској⁸. За овде испитиван говор можда може важити да већи уплив екавизама доводи до колебања говорника и дужења другог дела континуанта дугог *jaīia*, при чему се први део континуанта своди на секвенцу *ʃj*. Такође, важно је у вези с овим нагласити да је током протеклих година екавски изговор рефлекса *jaīia* постајао све доминантнији, на шта је, можемо само претпоставити, утицала велика повезаност са Србима у Бачкој и политичка ситуација, тј. потреба да се Срби из Барање приближе и на тај начин својој националној матици. Свакако је, код млађег становништва посебно, реч и о упливу екавизама из српског књижевног језика, преко литературе и масмедија. Продор екавштине у говор јужнобарањских Срба регистровао је, у нешто мањем обиму, и С. Секереш⁹.

Особеност говора о коме је овде реч, а коју нису забележили ни С. Секереш ни П. Степановић, чини спорадично затварање другог дела рефлекса дугог *jaīia*, тј. вокала *e*, и под дугосилазним и под дугоулазним акцентом, те се може говорити о једном ланцу поступности,

⁵ „У данашњем говору јужнобарањских Срба артикулација гласова је готово иста као у књижевном језику, стога нећемо о њој посебно говорити.“ (Секереш 1980: 135).

⁶ Секереш 1960: 182; Секереш 1980: 135.

⁷ „Стање у Барањи у вези с овим прилично је шаролико. Вуковска варијанта је најређа...“ И даље: „У овоме нисмо сагласни са Секерешом, који каже да се у југословенском делу Барање у овој категорији налази искључиво кратки узлазни акценат (*дијеше, вијенац, бијеса* итд.). У спор са Секерешом, наравно, не могу се упуштати јер сам своје сакупљање обавио само у деловима Барање који припадају Мађарској...“ (Степановић 1994: 31). У овакво стање уклапају се и подаци које налазимо у *Уијшнику за српски дијалектолошки ајтлас*, бр. 241, који је у Липови попунио П. Степановић.

⁸ Неки моји информатори, чије су породице „оптирале“, доселили су се двадесетих година XX века из мађарског дела Барање у околину Белог Манастира.

⁹ Секереш 1960: 181; Секереш 1980: 136.

чија је почетна карика једносложни рефлекс дугог јата *чјѣ*, а завршна карика екавски рефлекс овог старог гласа: *чјѣ* → *чјѣ̄* → *ѣ̄* → *ѣ̄*.

шчјѣло (поред *шчјѣло*), *рчјѣч* (поред *рчјѣч*), *брчјѣстѣ* (поред *брчјѣстѣ*), *слчјѣио* (поред *слчјѣио*), *шчјѣстио*, *цвчјѣш*, *ждрчјѣбе*, *брчјѣг*, *црчјѣи*, *счјѣно*, *шчјѣсни*, *бчјѣл*, *бчјѣле* *сукње*, *цчјѣл дан*, *дчјѣлимо*;

дчјѣше, *ждрчјѣбац*, *свчјѣћа*, *бчјѣло*, *млчјѣко*, *счјѣена*, *врчјѣме*, *звчјѣзде*, *шчјѣсак*, *шчјѣтила*, *шчјѣио*, *исцчјѣдиш*¹⁰;

зчјѣва, *цчјѣћ*; *дчјѣше*, *шчјѣио*;

цѣћ, *са цѣћем*, *са шчјѣстѣом*, *цвѣће*, *бѣле* *сукње*, *шрѣ*; *длѣш*, *врѣме*, *закѣлемо* *шчјѣла*, *јачо* *лѣи*, *снабдѣвали*; *швѣк*;

шрѣм, *рѣч*, *ждрѣбе*, *брѣстѣ*, *шѣстио*, *с шчјѣио* *цѣћем*, *зѣва*; *дѣше*, *ждрѣбац*, *свѣћа*, *шчјѣио* *месѣци*, *цѣлу* *гддину*; *швѣк*, *дѣнѣш*, *дѣнѣла*.

Може се рећи да нема неке посебне доследности у изговору рефлекса дугог *јаша*. Дешава се, наиме, да чак исти информатор, на истом месту, често и у истој речи изговара различите варијанте. У овом смислу је нарочито илустративан пример: *од како је свѣшча* и *счјѣка*.

2. Друга фонетска црта о којој ћу овде нешто рећи непозната је говорима источнохерцеговачког дијалекта, није карактеристична ни за вокализам суседних војвођанских говора, а није је забележио ни С. Секереш у говору Хрвата у јужној Барањи¹¹. Нема податак о постојању ове појаве ни у говору барањских Срба у Мађарској.

Акцентовани кратки вокали *е* и *о* често се реализују изразито затворено, без обзира на то који се вокал налази у следећем слогу¹². Судбина изговора вокала *ѣ̄* је истоветна, без обзира на то да ли је *е* етимолошко, од назала или од *јаша*. У прикупљеној грађи знатно је већи број примера са затвореним наглашеним вокалом *ѣ̄*, нарочито када се нађе испред слога са затвореним вокалом *и*¹³. Карактеристично је да су у овој грађи малобројни примери са затвореним изговором наглашених *ѣ̄* и *ѣ̄*, који се налазе у слогу испред слога са високим затвореним вокалом *у*.

а)

— *јѣшра*, *врѣћа*, *шѣшча*, *од јѣла*, *њѣга*, *глѣдаш*, *вјѣнчана*, *јесѣнас*;

¹⁰ У групи коју сачињава *ј* са сонантима *л* и *н* долази често до јотовања, па имамо: *дољеваш*, *гњѣздо*, *у сњѣгу*.

¹¹ Секереш 1977.

¹² Посебно наводим пример са затварањем кратког наглашеног *е* у слогу испред слога са вокалним *р*: *нѣздра*.

¹³ Треба рећи да у обзир долазе и примери са редукцијом вокала *и* између два консонанта, за коју у овом говору има много потврда.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ивић 1985: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика (Увод и штиокавско наречје)*, Београд, 1985².
- Секереш 1960: Стјепан Секереш, *Говор барањских Срба*, Зборник за филологију и лингвистику, III, Нови Сад, 1960, 181–187.
- Секереш 1977: Стјепан Секереш, *Говор Хрватиа у јужној Барањи*, Хрватски дијалектолошки зборник, 4, Загреб, 1977, 323–484.
- Секереш 1980: Стјепан Секереш, *Говор Срба у јужној Барањи*, Зборник за филологију и лингвистику, XXIII/2, Нови Сад, 1980, 127–188.
- Степановић 1994: Предраг Степановић, *Говори Срба и Хрватиа у Мађарској*, Горњи Милановац, Београд, Нови Сад, 1994.

БЕРА МИТРИНОВИЋ
(Београд)

ЗАМЕНИЦЕ ТРЕЋЕГ ЛИЦА У СРПСКИМ, ПОЉСКИМ И РУСКИМ НАРАТИВНИМ ТЕКСТОВИМА

У раду се расправља о проминализацији као анафоризационом поступку у три словенска језика: српском, пољском и руском. Аутор је утврдио да се међу упоређиваним језицима типолошки издваја руски језик с обзиром на изражену облигаторност употребе заменица у тексту и њихову значајну улогу у механизму анафоризације. Истраживање је обелоданило и видне разлике између српског и пољског језика у погледу места заменичке анафоре на скали анафоризационих поступака: у пољском тексту, у поређењу са српским, уочљиво је „избегавање“ заменице, како у корист нулте анафоре, тако и пласирања пуне именичке фразе.

Импулсе за мање изражен у српском језику степен елиминације заменичке анафоре аутор покушава да нађе у социокултуролошкој сфери, повезујући ову појаву са феноменом емпатије.

У центру пажње мог истраживања је текст. Као мото овом раду могле би послужити речи Ане Вјежбицке (Wierzbicka-Wierzbicki 1968: 224-225) да се не споразумевамо помоћу гласова, речи, па чак и реченица, већ помоћу текстова, тј. вишереченичних исказа (подв. В. М.). А у вишереченичном тексту реченице „треба да се држе за руке“, тј. повезују у смисаону, кохерентну целину.

Битан елеменат кохеренције текста је његова правилна тематизација. Типови језичких средстава која служе идентификацији теме, исказивању конституента познатог из контекста, тј. анафоризацији¹, везани су за тип текста, индивидуалност аутора, али и за структурни тип датог језика. Према концепцији Т. Гивона (Givón 1983), језички елементи коришћени за одржавање тематског континуитета у дискурсу распоређени су дуж одређене скале, сходно степену контексту-

---

¹ Анафора, сходно термиолошком прецизирању у раду И. Клајна (Klaajn 1985: 42), схваћена је као врста ендофоре, тј. упућивања у оквиру текста, и то на претходно реализоване његове фрагменте, за разлику од катафоре, којом је означено упућивање на текст који следи. За упућивање на појаве ван текста резервисан је термин „егзофора“.

алне предвидљивости дате тематске фразе, лакоће (односно тешкоће) њене идентификације. Највиши степен тематске повезаности са претходним контекстом кодира нулта анафора (у језицима са развијеном флексијом, као што су словенски, то је у принципу лични глаголски наставак у условима облигаторне конгруенције субјекта са глаголом), затим следе заменице (ненаглашене и под акцентом) и пуна именичка фраза.

Тема овог испитивања биће прономинализација² као анафоризациони поступак и њен однос према другим средствима кодирања тематског континуитета у три словенска језика: српском, пољском и руском. У поимању прономена приклонила бих се мишљењима оних лингвиста (изм. осталих Bolinger 1977, Wajszczuk 1980, Topolińska 1981, Klajn 1985, Bogusławski 1994, 1996) који не третирају заменице као обичне „супституте“ других израза, већ као језичке јединице обдарене сопственим семантичким потенцијалом. Као предмет разматрања узете су заменице трећег лица јер (за разлику од заменица 1. и 2. лица) као показатељи „неучесника у дискурсу“ могу послужити за анафоризацију појмова именованих у претходном тексту. Битно својство заменица трећег лица је исказивање осим категорије броја и падежа такође категорије рода. Значењску посебност личних заменица трећег лица, као и њима генетски и функционално блиских показних заменица, истицао је у низу радова А. Богуславски (исп. Bogusławski 1994: 379, 1996: 44). Суштину њиховог значења, према Богуславском, представљао би (квази-парентетски схваћен) садржај: „Знаш о чему или о коме говорим, оно што говорим“.

Кад је о анафорској употреби заменица реч, између три упоређивана језика типолошки се издваја руски језик, који у погледу текстуалне дистрибуције заменица заузима посебно место. Поменуте разлике произлазе из неједнаких преференција при избору структурне варијанте персоналне реченице са исказивим, али не и обавезно површински исказаним субјектом (према методолошким поставкама Милке Ивић о дистинкцији између словенске реченице персоналног и имперсоналног типа, исп. Ivić M. 1983: 62–63, 82–85). Наиме, у словенским језицима, па и овде разматраним, у условима обавезне конгруенције субјекта са личним глаголским обликом, персонална реченица може се структурирати двојачко: само као Пред (лични глаголски облик без исказаног субјекта) или као развијена конструкција Пред → Субј + Пред (пише → Петар (он) пише). Док се руски језик

² Механизме прономинализације, на материјалу пољског језика, изложила је З. Тополинска (исп. Topolińska 1984: 327–328).

приклања избору развијене конструкције као основне, са исказаним субјектом (између осталог заменичким), српски и пољски испољавају тенденцију ка економизацији језичког израза и избору неразвијене варијанте³. Услед неједнаких тенденција у структурирању персоналне реченице руски текст, у поређењу са српским и пољским, одликује се изразито већом фреквенцијом заменица у функцији субјекта, као и њиховим израженијим учешћем у механизму анафоризације.

Несумњиво је да се личне заменице другачије употребљавају у говорном језику, а другачије у писаном. У овом раду усредсредимо се на писану реч, на наративни текст у упоређиваним језицима, при чему ћемо односе текстуалне еквиваленције у разматраном домену идентификовати на основу вишесмерних руско-српско-пољских превода књижевних дела.

I

А. У руском језику заменице у функцији субјекта, па и у анафорској служби, по правилу се исказују (изузеци се тичу углавном одређених стилова и жаирова). До појачане употребе заменица у руској реченици дошло је, историјски гледано, у вези са процесом губљења облика садашњег времена глагола *быти*, и то не само као помоћног глагола у перфекту већ и у самосталној употреби, по чему руски језик, како констатује Ирена Грицкат⁴, заузима посебно место међу словенским језицима. На спрегу ових двеју појава указује А. А. Потевња (1958: 246): „Так как опущения *есмь, еси* и пр. с течением времени становятся все чаще, то все чаще становятся необходимо употреблять местоимение личное как чисто формальное слово, как знак лица...“

На типолошке особености руског језика у погледу текстуалне дистрибуције заменица указују аутори конфронтативних граматика руског и других словенских језика. А. В. Исаченко (1960: 410), упоређујући руски језик са словачким, скреће пажњу на неједнаку стилистичку маркираност у оба језика конструкција са исказаном заменицом уз лични глаголски облик и оних са елизијом заменице. Док су у руском језику конструкције са заменицом стилистички неутралне, а

³ Илуструјући разлике међу словенским језицима у погледу поменутог избора, Милка Ивић као опозитивне помиње, с једне стране, руски језик (предност дата конструкцији са исказаним субјектом), а с друге стране — управо српскохрватски и пољски језик (преферирање конструкције без израженог субјекта на површини текста), исп. Ивич М. 1965: 183.

⁴ У другом проблемском контексту, исп. Грицкат 1954: 163.

конструкције без заменице маркиране, у словачком (и чешком) ситуација је обрнута: као стилистички необојене јављају се управо конструкције без исказане заменице. Са гледишта конфронтације руског језика са пољским пажње су вредне опаске пољских аутора А. Богуславског и С. Каролака (исп. Bogusławski–Karolak 1973: 25): „У писаном руском језику, а такође у експресивно неутралном говорном језику, личне заменице се апсолутно не смеју изостављати изузев у случајевима када се неколико узастопних предиката у истој реченици (која може бити и сложена) односи на исто лице. Отуда у огромном броју случајева пољским реченицама без личне заменице одговара руска са личном заменицом, што Пољацима причињава знатне тешкоће.“ Облигаторност употребе личних заменица у руском језику, нарочито уз облике прошлог времена, и њихово редовно изостављање у том контексту у пољском истиче и В. Косеска-Тошева (Koseska-Toszewa 1993: 38).

Међутим, исказивање субјекта личном заменицом у руском језику, у почетку чешће уз глаголске облике који су изгубили обележја категорије лица, временом се шири и на везе с другим облицима глагола. Како констатује А. В. Исаченко (1960: 413), заменички показатељи у руском језику из облика прошлог времена (где су обавезни) били су пренесени у систем форми презента (подв. В. М.). Употреба заменица уз презентске облике, према *Грам. рус. 1960*: 385–389, нешто је мање ригорозна него уз облике прошлог времена, али је ипак обавезна кад је у питању 3. лице једине и множине (*Грам. рус. 1960*: 388). На посебни статус личних заменица трећег лица, у смислу њихове облигаторности (без обзира на пратећи облик глагола), указују такође А. Богуславски и С. Каролак (Bogusławski–Karolak 1973: 25–26).

Драгоцене податке о разликама у текстуалној употреби личних заменица на релацији руски ~ српскохрватски (хрватскосрпски) језик пружа докторска дисертација Михе Скљарова (Загреб 1965). Уз генерални закључак да је употреба номинатива личних заменица у руском језику скоро двоструко већа него у нашем (подв. В. М.), аутор (на стр. 59) указује да је тај одиос карактеристичан како за везе с облицима прошлог времена (кондиционала), тако и за спојеве с облицима презента (и футура свршених глагола).

Б. Ситуацији у руском језику у погледу текстуалне дистрибуције заменица од два друга конфронтрана језика изразитије опонира пољски језик. Да се још једном послужимо формулацијом Ане Вјежбицке (Wierzbicka–Wierzbicki 1968: 232): „У пољском језику обавезује принцип: заменице у функцији субјекта могу се углавном (осим

извесних посебних случајева) изостављати, замењује их глаголски наставак.“ За ову тему значајни су резултати истраживања Кристине Писаркове (исп. нарочито Pisarkowa 1969). Од 2000 реченица које су ушле у корпус поменутог рада:

45% — чиниле су реченице без исказаног субјекта,

38% — реченице са заменичким субјектом,

17% — реченице са именичким субјектом (Pisarkowa 1969: 30).

У једном ранијем раду (Pisarkowa 1967) ауторка констатује: „У пољском говорном тексту реченица без исказаног субјекта је најтипичнија“ (стр. 24). А нешто даље (на стр. 25) прецизира: „Од реченица без граматички израженог субјекта више од половине чине реченице које не садрже заменицу“ (подв. В. М.).

Изостављање заменица у пољском тексту А. Душак (Duszak 1998: 111–112) повезује са израженом тенденцијом у пољском језику ка компресији тематског материјала (подв. В. М.), исказивању теме/субјекта само у траговима, у флективном наставку глагола. Елидирање заменица као типично за пољски језик сигнализира и М. Гжегорек (Grzegorek 1984). Ако се по изузетку заменица појави у фокусу, тада има контрастивно значење (и не може бити изостављена, исп. Grzegorek 1984: 97).

Напоменимо да у пољском језику треба разликовати две серије заменица у функцији субјекта: превербалне наглашене заменице и ненаглашене поствербалне заменице (исп. Siewierska 1988, пос. стр. 315). Текстурална дистрибуција обеју серија је различита: поствербалне заменице се јављају углавном у научним и публицистичким текстовима, док су за спонтани говор, писани дијалог и књижевну прозу, која је предмет нашег разматрања, карактеристичне пре свега заменице лоциране испред глагола.

В. У погледу учесталости употребе заменица у тексту и њиховог удела у репертоару анафоризационих средстава српски језик се видно разликује од пољског. Мада се у оба језика, за разлику од руског, како је већ речено, испољава тенденција ка изостављању субјекатског (па и проминалног) конституента у реченици персоналног типа — у пољском је ова тенденција много израженија него у српском. Одговарајуће формулације у граматичким описима српског језика знатно су блаже него у описима пољског. М. Стевановић (1979: 87) у одељку *Синтаксе* о реченицама без исказаног субјекта (такође проминалног) само констатује да су оне „веома честе“. Опаске о могућности неисказивања заменичких субјеката налазимо у радовима Љ. Поповића. „Заменички субјекти не морају бити изречени“ — истиче овај аутор (Поповић 1997а: 18). А на другом месту пише: „У срп-

скохрватском језику се заменички субјекат често не исказује“ (подв. В. М.). Реченица је тематизована имплицитно. Идентификација теме се врши на основу конгруентног глаголског облика, као и контекста (исп. Поповић 1997б: 29). „Ако је нека лична заменица у функцији допуне у номинативу субјекта — истичу П. Мразовић и З. Вукадиновић (1990: 460) — у контексту се она не мора реализовати“ (подв. В. М.). А Ж. Станојчић (1987: 90–91) у тексту посвећеном субјекатском конституенту реченице Лазе К. Лазаревића указује чак на равноправност употребе у језику овог писца како синтетичког начина обележавања субјекта (тј. само помоћу личног глаголског наставка) тако и аналитичког (тј. путем увођења посебне формалне ознаке лица — прономена).

Г. Разлике у анафорској употреби заменица у српском и пољском језику могу се *grosso modo* свести на релативно веће учешће прономинализације као анафоризационог поступка у српском тексту у поређењу са пољским, и то како у односу на коришћење нулте анафоре тако и пуне именичке фразе. Насупрот томе, како је обелоданила наша анализа, у пољском тексту „избегава се“ коришћење заменичке анафоре, најчешће у корист максималне тематске компресије (имплицираност субјекта, нулта анафора), али такође, мада ређе, у корист употребе пуне именичке фразе (понављање именичког антецедента, пласирање његовог синонима, хипонима, хиперонима)⁵.

Поменуте разлике на релацији: српски ~ пољски језик илустроваћемо српским и пољским преводима руског књижевног текста, који узимамо као полазиште. Сматрали смо да ће се неједнак третман заменица у функцији анафоре у српском и пољском тексту обелоданити у пуној мери на фону руског текста са најшире заступљеном, системски утемељеном, заменичком анафоризацијом. Преводи са руског, из пера различитих али увек реномираних преводилаца, указују на изразит контраст између руског текста, у ком се заменице у функцији анафоре у п р и н ц и п у у п о т р е б љ а в а ј у, и пољског текста, где се у п р и н ц и п у и з о с т а в љ а ј у, као и на посредно место српског текста са ограничењем него у руском употребом заменица, али не тако ригорозном њиховом елиминацијом као у пољском.

Примери који следе илуструју текстуалну дистрибуцију заменица у разматраним језицима како у контексту глаголских облика прошлог времена (најчешћих у наративном тексту) тако и облика презента.

⁵ Основне анафоризационе поступке у пољском језику наводи Р. Гжегорчикова (в. Grzegorzczkova 1996: 72–75).

1/ Ево примера у којима заменичкој анафори у српском тексту (мање фреквентној него у руском оригиналу) одговара нулта анафора у пољском. Исп.:

1a1) Л. Н. Толстой, ВОЙНА И МИР, М. 1961, с. 25.

Но влияние в свете есть капитал, который надо беречь ... **КНЯЗЬ ВАСИЛИЙ** знал это и раз сообразив, что ежели бы **ОН** стал просить за всех ... то вскоре ему нельзя было бы просить за себя, **ОН** редко употреблял свое влияние. В деле **КНЯГИНИ ДРУБЕЦКОЙ** **ОН** почувствовал, однако ... что-то вроде укора совести. **ОНА** напомнила ему правду: первыми шагами своими в службе **ОН** был обязан ее отцу.

1a2) Л. Н. Толстой, РАТ И МИР, Бгд. 1953: Просвета. Прев. Милован Ђ. Глишић, стр. 22.

Али је утицај у свету капитал, који треба чувати ... То је знао **КНЕЗ ВАСИЛИЈЕ**, па кад је једном већ израчунао да убрзо не би могао молити за себе ако би /Ø/ стао молити за свакога ... **ОН** је ретко употребљавао свој утицај. У случају **КНЕГИЊЕ ДРУБЕЦКЕ** ... ипак /Ø/ је осетио неку врсту прекора савести. **ОНА** му је поменула истину: за своје прве кораке у служби /Ø/ имао је да захвали њеном оцу.

1a3) Lew Tołstoj, WOJNA I POKÓJ, Warszawa 1979: PIW. Przeł. Andrzej Stawar, s. 23.

Lecz wpływy w wielkim świecie to kapitał, którego należy strzec ... **KSIĄŻĘ WASILIJ** wiedział o tym i raz zrozumiawszy, że gdyby /Ø/ zaczął wstawiać się za wszystkimi, którzy go proszą, wkrótce nie mógłby prosić o nic dla siebie, rzadko /Ø/ używał swojego wpływu. Co się tyczy **KSIĘŻNY DRUBECKIEJ**, to jednak /Ø/ poczuł coś w rodzaju wyrzutów sumienia. Przypomniała mu prawdę: swe pierwsze kroki w służbie państwowej /Ø/ zawdzięczał jej ojcu.

1b1) Алексей Толстой, ХОЖДЕНИЕ ПО МУКАМ, Минск 1973, с. 17.

Знатоки литературы затеяли было спор, но **БЕССОНОВ** ... следил потемневшими глазами за **ЕКАТЕРИНОЙ ДМИТРИЕВНОЙ**. Затем ... подошел к ней, и Даша слышала, как **ОН** сказал:

— Я плохо переносу общество людей. Позвольте мне уйти.

ОНА робко попросила его почитать. **ОН** замотал головой и ... так долго оставался прижатым к руке Екатерины Дмитриевны, что у нее порозовела спина.

1b2) Алексей Толстой, ХОД ПО МУКАМА, I, Бгд. 1952: СКЗ. Прев. Петар Митропан, стр. 30.

Познаваоци књижевности заподенуше спор, али **БЕСОНОВ** је ... пратио потамнелим очима **ЈЕКАТЕРИНУ ДМИТРИЈЕВНУ**. Затим ... приђе јој и Даша чу како јој /Ø/ рече:

— Ја тешко подносим људско друштво. Допустите ми да одем.

ОНА га несмело замоли да нешто прочита. **ОН** је одмахивао главом и ... тако дуго остао усана притиснутих на руку Јекатерине Дмитријевне да су јој поцрвенела леђа.

1б3) Aleksy Tołstoj, *DROGA PRZEZ MĘKĘ*, cz. I, Warszawa 1952: Czytelnik. Тум. Władysław Broniewski, s. 23.

Znawcy literatury wszczęli spór, ale **BESSONOW** ... pociemniałymi oczami obserwował **JEKATERINĘ DMITRJEWNĘ**. Potem ... podszedł do niej i Dasza słyszała jak /Ø/ powiedział:

— Źle się czuję w towarzystwie. Niech mi pani pozwoli odejść.

Nieśmiało /Ø/ poprosiła go, żeby coś przeczytał. /Ø/ Potrząsnął głową i ... tak długo przyciskał do ust rękę Jekateriny Dmitrjewny, że aż jej poróżwiały płuca.

1в1) Михаил Булгаков, **МАСТЕР И МАРГАРИТА**, Санкт-Петербург 1993: „ЛИСС“, с. 507.

ИВАНУ НИКОЛАЕВИЧУ все известно, **ОН** все знает и понимает. **ОН** знает, что в молодости **ОН** стал жертвой преступных гипнотизеров, лечился после этого и вылечился. Но знает **ОН** также, что кое с чем **ОН** совладать не может. Не может **ОН** совладать с этим весенним полнолунием.

1в2) Михаил Булгаков, **МАЈСТОР И МАРГАРИТА**, Бгд. 1985: СКЗ. Прев. Милан Чолић, стр. 384.

ИВАНУ НИКОЛАЈЕВИЧУ све је познато, **ОН** све зна и све разуме. **ОН** зна да је у младости /Ø/ постао жртва злочинаца хипнотизера, да се лечио после тога и излечио. Али **ОН** зна и да штошта /Ø/ не може да надвлада. **ОН** не може да надвлада овај пролећни уштап.

1в3) Michał Bułhakow, **MISTRZ I MAŁGORZATA**, Wrocław 1998: Wyd. Dolnośląskie. Przeł. Andrzej Drawicz, s. 582.

IWAN NIKOŁAJEWICZ wie wszystko i wszystko rozumie. /Ø/ Wie, że za młodu /Ø/ padł ofiarą występnych hipnotyzerów, potem zaś leczył się i wyleczył. Ale /Ø/ wie też, iż nie ze wszystkim /Ø/ umie sobie poradzić. /Ø/ Nie umie sobie poradzić z wiosenną pełnią.

2/ У следећој групи примера заменичкој анафори у српском тексту одговара именичка анафора у пољском. Исп.:

— понављање антецедента у пољском тексту (потпуна реплика)

2а1) И. С. Тургенев, ДВОРЯНСКОЕ ГНЕЗДО, М.–Л. 1964, с. 130.

МАРЬЯ ДМИТРИЕВНА слабо улыбнулась и протянула **ГЕДЕОНОВСКОМУ** свою пухлую руку ... **ОН** приложился к ней губами, а **ОНА** пододвинула к нему свое кресло и ... спросила вполголоса:

— Так видели вы его?

2а2) И. С. Тургењев, ПЛЕМИЊКО ГНЕЗДО, Нови Сад 1948. Прев. Милош Московљевић, стр. 12.

МАРИЈА ДМИТРИЈЕВНА се мало осмехну и пружи **ГЕДЕОНОВСКОМ** своју пуначку руку ... **ОН** је принесе уснама, и **ОНА** помаче к њему своју фотелу, па ... упита полугласно:

— Дакле ви сте га видели?

2а3) I. S. Turgeniew, SZLACHECKIE GNIAZDO, Warszawa 1953: PIW. Przeł. Jerzy Jędrzejewicz, s. 170–171.

MARIA DMITRIEWNA uśmiechnęła się blado i wyciągnęła do **GEDEONOWSKIEGO** pulchną rękę ... **GEDEONOWSKI** przyłgnął do tej ręki ustami, a **MARIA DMITRIEWNA** przysunęła do niego swój fotel i ... spytała półgłosem:

— Więc pan go widział?

— пласирање **корелативне дескрипције** у пољском тексту

2б1) Л. Н. Толстой, ВОЙНА И МИР, М. 1961, с. 26.

— Нет, обещајте ... **BASILE** — сказала вслед ему **АННА МИХАЙЛОВНА**, с улыбкой молодой кокетки...

ОНА, видимо, забыла свои годы и пускала в ход ... все старинные женские средства. Но как только **ОН** вышел, лицо ее опять приняло то же холодное ... выражение, которое было на нем прежде.

2б2) Л. Н. Толстој, РАТ И МИР, Бгд. 1953: Просвета. Прев. Милован Ђ. Глишић, стр. 23.

— Не, обећајте ми ... **BASILE** — рече за њим **АНА МИХАЈЛОВНА** са осмехом младе кокете...

ОНА је, очигледно, заборавила своје године, па је ... употребила сва стара женска средства. Али чим је **ОН** изашао, њено лице опет доби онај исти хладни ... израз који се видео на њему и пре.

2б3) Lew Tołstoj, WOJNA I POKÓJ, Warszawa 1979: PIW. Przeł. Andrzej Stawar, s. 24.

— Nie, **BASILE**, proszę mi obiecać ... zawołała za nim **ANNA MICHAJŁOWNA** z uśmiechem młodej kokietki...

Najwidoczniej **KSIĘŻNA** zapomniała o swych latach i z nawyku puszczała w ruch wszystkie dawne niewieście sposoby. Jednak gdy tylko **KSIĄŻĘ** wyszedł, twarz jej na nowo przybrała ów chłodny wyraz ... który miała przedtem.

2в1) Михаил Булгаков, **МАСТЕР И МАРГАРИТА**, Санкт-Петербург 1993: „ЛИСС“, с. 509.

Будит **УЧЕНОГО** и доводит его до жалкого крика в ночь полнолуния одно и то же. **ОН** видит неестественного безносого палача, который, подпрыгнув и как-то ухнув голосом, колет копьем в сердце привязанного к столбу и потерявшего разум Гестаса.

2в2) Михаил Булгаков, **МАЈСТОР И МАРГАРИТА**, Бгд. 1985: СКЗ. Прев. Милан Чолић, стр. 385.

Једно те исто буди **НАУЧНИКА** у ноћи уштапа и изазива његов жалостив крик. **ОН** види неприродног целата без носа, како, подскочивши и некако јекнувши, пробија копљем срце обезнањеног Хестаса, који је привезан за стуб.

2в3) Michał Bułhakow, **MISTRZ I MAŁGORZATA**, Wrocław 1998: Wyd. Dolnośląskie. Przeł. Andrzej Drawicz, s. 585.

Budzi zaś **UCZONEGO** w noc wiosennej pełni i doprowadza go do żalostnego krzyku zawsze jedno i to samo. **PROFESOR** widzi niesamowitego, beznośnego oprawcę, który podskoczywszy i głośno stęknąwszy wbiła włócznię w serce przywiązanego do słupa oszalałego Gestasa.

II

У другом делу рада покушала бих да укажем на неке импурсе социокulturолошке природе који су могли подстаћи наглашенију присутност заменица у српском тексту. Осврнула бих се с тим у вези на рад италијанског лингвисте А. Дурантија (Duranti 1984) „Социјално значење субјекатских заменица у италијанском говорном језику“, у ком је скренута пажња на извесне дискурсне особине личних заменица које излазе изван оквира њихове чисто референцијалне употребе. Аутор истиче да је функција заменица у субјекатској служби одређена релативном проминенцијом актера у приповедању. Постоји, наиме, тенденција да се личном заменицом (пре свега 3. лица) обележе главне личности у приповедању, а да се личности мањег значаја означе пуним именом или идентификују помоћу показних заменица. Текстуално експонирање личних заменица као језичких средстава за обележавање првопланских актера у нарацији Дуранти повезује са феноменом емпатије. Истиче да постоји тенденција да говорник/аутор употреби личне заменице у односу на лица са којима емпатише или према којима је по-

зитивно настројен. Насупрот томе, споредне личности или лица са којима аутора не повезује одиос емпатије често су исказивани именском фразом или показном заменицом.

Емпатија као импулс за употребу личних заменица у функцији показатеља основних личности у приповедању могла би се, како нам се чини, применити и на наравију у српском језику. Ваља напоменути да наглашено коришћење заменица у српском „вуковски“ уобличеном књижевном језику има дубоке корене. А у вуковски језички израз спада и богата прономинализација, и то — у великој мери — у наративној функцији на коју је указао Дуранги. Сведочанство о томе може дати одломак из једне од приповедака које је Вук објавио у Бечу тек 1853. године, јер — како истиче пољски слависта и фолклориста Кшиштоф Вроцлавски (Wrocławski 1991: 12–13) — желео је да их претходно језички обради како би послужиле као узор будуће српске књижевне прозе. И управо је Караџићева величина у томе — писао је Павле Ивић (1998: 220) — што је, успешно реализујући задатак који је поставила историја, народни језички израз уткао у савремени модел књижевног језика. Обилато коришћење заменица (које су неки „вуковски“ настројени лингвисти сматрали чак преобилним, исп. нпр. Maretić 1931: 428) даје ипак печат Вуковом тексту и нарочито се истиче на фону пољског превода (из пера К. Вроцлавског) са карактеристичном за пољски језик редукијом прономена. Исп.:

1a₁) Вук Ст. Караџић, СРПСКЕ НАРОДНЕ ПРИПОВИЈЕТКЕ, Беч 1853, стр. 18.

Златна јабука и девет пауница

Једном стане се цар разговарати са својим синовима: „Куд се то дева род с наше јабуке!“ На то ће рећи најстарији син: „Ја ћу ноћас чувати јабуку...“ и кад се смркне **ОН** отиде под јабуку па легне под њом ... али кад јабуке већ почну зрети, **ОН** заспи, па кад се у зору пробуди, а то јабука обрана. Онда **ОН** отиде к оцу и каже му све по истини. Тад се понуди и други син, али и **Он** прође као и овај ... Сад дође ред на најмлађег сина да и **ОН** чува јабуку; **ОН** се оправи, дође под јабуку ... па легне спавати. Кад буде испред поноћи, **ОН** се пробуди па погледа на јабуку, а јабука већ почела зрети, сав се двор сјаје од ње.

1a2) „Злата jabłoń i dziewięć pawic“, RZĄDCA LOSU, Warszawa 1991. Przeł. Krzysztof Wrocławski, s. 28.

Злата jabłoń i dziewięć pawic

Мови раз car do swoich synów.

— A gdziez to się podziewają owoce z naszej jabłoni?

Na to powiada najstarszy syn:

— Tej nocy ja będę pilnował jabłoni.

Kiedy się zmierzchło /Ø/ poszedł pod jabłoń, położył się tam ... Ale kiedy już jabłka zaczęły dojrzewać /Ø/ zasnął, a jak się o świcie obudził, po jabłkach ani śladu. Poszedł /Ø/ więc do ojca i powiedział wszystko jak było. Wtedy powiada średni syn, że ON chce pilnować jabłoni. Ale nie poszło mu lepiej niż starszemu ... Przyszła kolej na najmłodszego syna, żeby /Ø/ trzymał straż przy jabłoni: /Ø/ uszykował się, poszedł pod jabłoń ... i położył się spać. Kiedy nadchodziła już północ /Ø/ obudził się i zaczął przyglądać się jabłoni, jabłka już zaczęły dojrzewać, cały pałac aż lśnił od nich.

Мада су се у Вуковом моделу књижевног језика, нарочито на синтаксичком плану, у току минулих 150 година догодиле знатне измене, он је ипак по свом духу остао „вуковски“⁶. Тај „вуковски“ дух који се огледа у стално живој вези са непресушним врелом народног језичког израза обележје је и савремене прозе. Кад је о наглашеној прономинализацији реч, видан је у прозним остварењима савремених, па и оних најсавременијих писаца. Сведоче о томе текстови Иве Андрића, Милорада Павића, Михајла Пантића, Јелене Ленголд... Илустрације ради навешћемо неколико примера из нашег корпуса упоређујући српски текст са пољским преводом. Исп.:

2a1) Иво Андрић, ТРУП, у књ. *Жећ* (сабр. дела, књ. 6), Бгд. 1991, стр. 101.

Коло је водила та иста најмилија **ЖЕНА ЧЕЛЕБИ ХАФИЗОВА**. **ОНА** је ово годинама смишљала ... чекајући згодан тренутак да своју освету изврши. **ОНА** није дала да га убију, а њу су сви слушали, јер је хтела да га гледа како се мучи, и да **ОН** види да **ОНА** гледа.

2a2) Ivo Andrić, KADŁUB, (w:) „Opowiadania o bracie Piotrze — Rozmowa z Goya“, Łódź 1977. Przeł. Jan Wierzbicki, s. 120–121.

⁶ У смислу интерпретације тог појма у раду Милке Ивић „О језику Вуковом и вуковском“ (1997).

Rej wodziła ta właśnie najmilsza **ŻONA CZELEBIEGO HAFIZA, SYRYJKA**. Przez całe lata /Ø/ obmyślała zemstę czekając na dogodną chwilę, /Ø/ nie pozwoliła go zabić, a wszyscy słuchali jej. Chciała patrzeć jak się mężczy i chciała, żeby **ON** widział, że **ONA** patrzy.

3a1) Милорад Павић, **ХАЗАРСКИ РЕЧНИК**, Бгд. 1985: Просвета, стр. 36.

ПЕТКУТИН је узде њихових кочија држао о врату и читао неку књигу, а **КАЛИНА** је чаврљала и успут су играли једну игру. Ако би **ОНА** у причању поменула неку реч у часу кад би **ОН** прочитао ту исту реч у књизи, мењали би улоге и онда би даље **ОНА** читала, а **ОН** погађао. Тако, када **ОНА** показа прстом једну овцу у пољу, а **ОН** рече да је управо у књизи дошао до места где се помиње овца, **ОНА** једва поверова и узе штиво да провери.

3a2) Milorad Pavić, **SŁOWNIK CHAZARSKI**, Warszawa 1993: tChU. Przeł. Elżbieta Kwaśniewska i Danuta Cirlić-Straszyńska, s. 42.

ПЕТКУТИН заłożył sobie wodze na szyję i czytał książkę, **KALINA** zaś słuchała. Przy sposobności wymyślili zabawę: jeśli **ONA** wypowiedziała jakieś słowo w chwili gdy **ON** przeczytał to samo słowo w książce, zamieniali się rolami, dalej czytała **KALINA**, **PETKUTIN** zaś zgadywał. Kiedy /Ø/ wskazała palcem owcę na polu, a **ON** powiedział, że właśnie doszedł do miejsca, gdzie wspomina się o owcach, **KALINA** nie chciała wierzyć i wzięła książkę, by to sprawdzić.

4a1) Михајло Пантић, **СЕДМИ ДАН КОШАВЕ**, у књ: *Седми дан кошаве*, Бгд. 1999: Стубови културе, стр. 13.

МАРИЈАН ме слушао са великим напором ... а онда је почео да говори ... са прекидима, одбијао је сваку моју примедбу, и онда сам, у трену, схватио да је био у праву. **ОН** се за ту књигу држао као бродоломник, све моје речи биле су бесмислене...

4a2) Mihajlo Pantić, **SIÓDMY DZIEŃ WIATRU** (превод наш — В. М.).

MARIAN słuchał mnie z wielkim napięciem ... a potem zaczął mówić ... z przerwami, nie przyjmował żadnej mojej uwagi; i wtedy w pewnym momencie zrozumiałem, że miał rację. /Ø/ Trzymał się tej książki jak rozbitek, wszystkie moje słowa były bezcelowe...

5a1) Јелена Ленголд, **УКУС ШУМСКИХ ЈАГОДА**, у књ.: *Лифџ*, Бгд. 1999: Стубови културе, стр. 136.

Што се **ДАВИДА** тиче, **ОН** воли лужке ... дубоко у себи, **ОН** верује да ће му лужке једном доћи главе. Давид мисли да су **СОЊА** и **МИМА** лужке прве категорије ... Током зиме, не раде ништа друго осим што телефонирају или чекају телефонске позиве. Ако, на при-

мер, Мими или Соњи наручите такси око два иза поноћи, ОНЕ гарантовано долазе на пиће. МИМА за сваки случај увек са собом носи и своје пиће. ОНА зна из искуства да, тамо где одлазе, пиће обично нестaje пред зору.

5a2) Jelena Lengold, SMAK POZIOMEK (превод наш — В. М.).

Co się tyczy DAWIDA, to ON lubi dziewczynki ... w głębi duszy /Ø/ wierzy, że dziewczynki w końcu przyprawia go o zgubę. Myśli, że SONIA i MIMA to cizie pierwszej kategorii ... W ciągu zimy nie robią nic innego tylko telefonują lub czekają na telefoniczne propozycje. Jeśli na przykład Mimie lub Soni zamówicie taksówkę około drugiej w nocy, /Ø/ niechybnie przyjadą na drinka. MIMA na wszelki wypadek zawsze nosi własny alkohol. /Ø/ Wie bowiem z doświadczenia, że tam dokąd jadą zazwyczaj braknie alkoholu przed świtem.

Карактеристике ове прозе, у погледу присутности заменица и њихове дискурсне улоге, обелодањују се у пуној мери у конфронтацији са преводом на пољски језик, нешто другачије структуриран и уклопљен у нешто другачији социокултуролошки контекст.

У пољском језику са вишевековном, у словенском језичком свету најдужом континуираном традицијом развитка књижевног језика (која сеже у XVI век) еволуција писмене верзије језика, сходно специфичним нормама карактеристичним за писану реч, уза све веће дистанцирање од говорног језика, несумњиво је достигла виши степен него у српском језику, у којем је традиција књижевне кодификације неупоредиво краћа. А удаљавање писане речи од говорног језика пројигира се и на фреквенцију употребе заменица у тексту. То потврђују закључци рада Ј. Мазура (Mazur 1986: 277) о организацији пољског говорног текста, у којем се управо честа проминализација издваја као једна од битних одлика пољског говорног језика (język rotoczny) у односу на писани.

У овом проблемском склопу достојна пажње је и опаска Ане Сјевјерске (Siewierska 1988: 328) да је присуство превербалних субјекатских заменица у пољском тексту, нарочито у спонтаном, живом говору („in improptu speech“ — подв. В. М.), мотивисана не само променом теме, потребом контрастирања и емфазе већ и факторима везаним за емпатију.

*

У овом раду спроведена анализа текстуалне дистрибуције заменица у три словенска језика: српском, пољском и руском још једном

је ободоланила вредност конфронтативног метода без којег би многе карактеристичне црте упоређиваних језика остале мање уочљиве. Ово испитивање је указало и на неке општије проблеме везане за translацију текста, која је детерминисана не само стриктно језичким већ и ширим социокултуролошким чиниоцима. Превод се, како потврђује и наше истраживање, не ограничава на механичко преношење садржаја из једног језичког кода у други, већ представља делање које се уклапа у широки контекст културе.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- BOGUSŁAWSKI, A. (1994): „Pronouns as proxies and pronouns as dummies“, in: A. Bogusławski, *Sprawy słowa / Word Matters*, Warszawa : Veda, 377–403.
- BOGUSŁAWSKI, A. (1996): „Pronominalizacja w zdaniowych uzupełnieniach predykatów mentalnych“, in: M. Grochowski (red.), *Anafora w strukturze tekstu*, Warszawa : Energeia, 39–48.
- BOGUSŁAWSKI, A., KAROLAK, S. (1973): *Gramatyka rosyjska w ujęciu funkcjonalnym*, Warszawa : Wiedza Powszechna.
- BOLINGER, D. (1977): *Pronouns and repeated nouns*, Bloomington : IULC.
- WAJSZCZUK, J. (1980): „Substytucyjna i metatekstowa interpretacja zjawiska anafory“, *Јужнословенски филолог XXXVI*, 121–151.
- WIERZBICKA, A., WIERZBICKI, P. (1968): *Praktyczna stylistyka* : Wiedza Powszechna.
- WROCLAWSKI, K. (1991): RZĄDCA LOSU. *Bajki z Jugosławii* (wyboru dokonał, przełożył i opracował K. Wrocławski), Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- GIVÓN, T. (1983): „Topic continuity in discourse: an introduction“, in: T. Givón (ed.) *Topic Continuity in Discourse: A Quantitative Cross-Linguistic Study*, Amsterdam : John Benjamins, 1–41.
- Грам. рус. 1960: Грамматика русского языка АН СССР, т. II. Синтаксис (часть первая) : Изд. Акад. наук СССР.
- ГРИЦКАТ, И. (1954). *О њерфектѹ без њомоћног глагола у срѣскохрватском језику и сродним синтаксичким њојавама*. Београд : Институт за српски језик САН (Пос. изд. књ. ССXXXII).
- GRZEGORCZYKOWA, R. (1996): „Polskie leksemy z wbudowaną informacją anaforyzacyjną“, in: M. Grochowski (red.), *Anafora w strukturze tekstu*. Warszawa : Energeia, 71–77.
- GRZEGOREK, M. (1984): *Thematization in English and Polish: A study in Word Order*, Poznań : Wyd. Naukowe UAM.
- DURANTI, A. (1984): „The social meaning of subject pronouns in Italian conversation“, *Text* 4.4, 277–311.
- DUSZAK, A. (1998): *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa : PWN.
- ИСАЧЕНКО, А. В. (1960): *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология, II*, Bratislava : Vyd. Slov. akad. vied.

- ИВИЧ, М. (1965): „Опозиција: «односоставное предложение» — «двусоставное предложение»“, *Филологические науки* 4 (Москва), 181–184.
- IVIĆ, М. (1983): „O strukturi srpskohrvatske proste rečenice s glagolskim predikatom“, *Lingvistički ogledi*, Beograd : Prosveta, 59–85.
- IVIĆ, М. (1997): *O jeziku Vukovom i vukovskom*, Beograd.
- ИВИЋ, П. (1998): *Преглед историје српског језика* [Целокупна дела Павла Ивића, том VIII], Сремски Карловци — Нови Сад.
- KLAJN, I. (1985). *O funkciji i prirodi zamenica*, Beograd : Institut za srpskohrvatski jezik (Biblioteka JF, n. s. knj. 7).
- KOSESKA-TOSZEWA, V. (1993): *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska. Składnia*, Warszawa : SOW.
- MARETIĆ, T. (1931): *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (2. izd.), Zagreb.
- MAZUR, J. (1986): *Organizacja tekstu potocznego. Na przykładzie języka polskiego i rosyjskiego*, Lublin : Wyd. UMCS.
- MRAZOVIĆ, P., VUKADINOVIĆ, Z. (1990): *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Novi Sad — Sremski Karlovc.
- PISARKOWA, K. (1967): „Zaimek w polskim zdaniu“, *Język Polski* XLVII/1, 21–37.
- PISARKOWA, K. (1969): *Funkcje składniowe polskich zaimków odmiennych*, Wrocław : Ossolineum.
- ПОПОВИЋ, Љ. (1997а): „Комуникативно-граматичка анализа реченице“, *Свети речи* 2–3, 11–19.
- ПОПОВИЋ, Љ. (1997б): *Ред речи у реченици*, Београд : Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- ПОТЕБНЯ, А. А. (1958): *Из записок по русской грамматике*, т. I–II, Москва : Акад. наук СССР, Отделение лит. и языка.
- SIEWIERSKA, A. (1988): „Postposed subject pronouns in Polish“, *Kwartalnik Neofilologiczny* XXXV/3, 315–330.
- SKLJAROV, M. (1965): *Upotreba ličnih zamjenica u ruskom i hrvatskosrpskom jeziku*, Zagreb (doktorska disertacija).
- СТАНОЈЧИЋ, Ж. (1987): *Граматишка и језик*. Титоград : „Универзитетска ријеч“.
- СТЕВАНОВИЋ, М. (1979): *Савремени српскохрватски језик, II. Синтакса* (3. изд.), Београд : Научна књига.
- ТОПОЛИЊСКА, Z. (1981): *Remarks on the Slavic Noun Phrase*, Wrocław : Ossolineum.
- ТОПОЛИЊСКА, Z. (1984): „Składnia grupy imiennej“, in: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa : PWN.

АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ
(Београд)

МЛАДИ ЈОВАН СТЕЈИЋ — О СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ И ПИСМУ НА ПОЧЕТКУ СВОГ СПИСАТЕЉСКОГ РАДА

У овом раду износе се погледи на српску азбуку и српски књижевни језик познатог писца Јована Стејића, изнесени 1826. године. Овим својим идејама Стејић је остао веран и током свог каснијег плодног списатељског рада, чиме је допринео и самој стабилизацији српског књижевног језика у времену до краја прве половине XIX века.

За Јована Стејића (Стари Арад 1803 — Београд 1853) Павле Ивић каже да заједно са Јованом Хацићем (Милошем Светићем), Георгијем Магарашевићем, Јованом Стеријом Поповићем, Симом Милутиновићем Сарајлијом и Јованом Пачићем, припада првом поколењу „писаца које се у целини определило за књижевни језик на основици народног. Таквом усмерењу свакако су допринели списи Вука Караџића, али они су могли само убрзати процес, чији су корени дубљи, а почеци старији од Вукове појаве у књижевности“ (Ивић 1998, 194). Ради се о процесу србизирања, понародњавања (највише у духу шумадијско-војвођанског дијалекта) славеносрпског књижевног језика, што се остваривало у једном сталном, континуираном току развојка, и то још од времена Захарије Орфелина, Јована Рајића и Василија Дамјановића, почев, дакле, негде од 50-60-их година XVIII века. Тај процес се наставио и у првој половини XIX столећа, а био је убрзан појавом Вука Караџића (од 1814. а поготово од 1818. године), и његових дела, како каже П. Ивић, односно његових захтева за реформом српског књижевног језика, писма и правописа — а што је све водило и довело до образовања данашњег екавског изговора српског књижевног језика (уп. Младеновић 1989, 152-153, 157-159; Младеновић 1995, 111-114).

Иако је о Јовану Стејићу са филолошке стране и о његовим погледима на српски књижевни језик писано у више наврата (Богдановић 1914; Јовановић 1967; Селимовић 1987 (прво издање: 1967); Нуорлуо-

то 1988; Нуорлуото 1989; Младеновић 1994; Поповић 1995; Ивић 1998 (2) 31–33) — ипак сматрамо да ова тема није исцрпена. Ово тим пре што је непосредно учешће овог нашег писца у процесу стабилизације српског књижевног језика у другој четвртини XIX века свакако од не малог значаја. Томе су допринеле не само Стејићеве идеје о карактеру нашег тадашњег литерарног језика већ и његов властити књижевни језик којим се он у пракси служио, којим је он писао и штампао своја дела и који је могао и другим ствараоцима, његовим савременицима, служити као узор. Ради се о свим људима од пера који су, као и Ј. Стејић, припадали шумадијско-војвођанском дијалекту српског језика а који су се трудили да за Србе пишу књижевним језиком на тој народној основи. Из ових разлога ми данас морамо поклонити више пажње изучавању Јована Стејића као филолога, нас морају до детаља интересовати сви његови текстови везани за питања српског књижевног језика и правописа времена у којем он живи и ради — а у том времену, приближавајући се половини XIX века, све се јасније оцртавала фаза формирања данашњег српског књижевног језика, поготово његовог екавског изговора. За нас је данас важно да знамо како је један од истакнутих српских интелектуалаца свога времена, образовани 23-годишњак, Јован Стејић, на почетку своје доста плодне списатељске каријере размишљао о карактеру књижевног језика на којем пише за Србе, као и о азбуци којом се при том служи. Та своја размишљања он је јавно износио, објављивао их и примењивао у свом властитом писању. Ближе упознаваће с тим његовим схватањима, са његовим књижевно-језичким идејама, за нас је, наравно, данас драгоцен, јер у историји српског књижевног језика новијег времена Јован Стејић заузима, без икакве сумње, посебно значајно место.

Своје најраније погледе на српски књижевни језик и писмо овај наш писац је изнео у опширном Предговору своје прве објављене књиге *Макровиоџика или Наука о њродуженију живоџа човеческог. Преведена и с додацима умложена оџ Јована Сџеџића. Прва часџ* (У Бечу, 1826) — а коју је овај аутор с немачког превео на српски (Скерлић 1967 191).

У складу с идејама Просвећености Стејић истиче да су разни „просвештени народи“ већ „на матерњи свој језик превели“ књигу каква је ова која је овде горе наведена. Такву „ватрену жељу“ има и Стејић: „да јавно покажем колико мој род љубим и колико му добра желим“, што је учинило „да ово дело на српски језик преведем и издам. Конац [циљ] мога труда при овом послу био је тај да правила и поученија макровиоџике српском свету соопштим и да и[x] као особито благо за његов како телесан тако и душеван живот препоручим

[...]“ (VII). Овај свој превод Стејић је радио, како каже, под доста тешким околностима, како личним тако и општим, од чега посебно помиње моменте „кад су опстојатељства [околности, прилике] наше литературе највеће зар [ваљда] препоне њеној тачности и њеном савршенству [њеној тачности, прецизности и њеном усавршенству] на пут мећала“ (VIII). Не говорећи о овоме ништа конкретно, овај одељак свога Предговора Стејић приводи крају следећим речима: „При свем том ја опет нисам могао многе оне теготе [тешкоће] обићи, које се на подобном доброжелатељном [сличном добронамерном] путу сваког нашег књижевника сад налазе и које су мени често живце тужно претресале с тим више што ја под оним опстојатељствима [околностима] нисам могао себе сасвим овом послу жртвовати и што сам тако [такав] предмет узео да израдим, који је толико тежак колико и важан, и који још ниједан Србљин није пре мене израдио. Ја сам, истина, сваку прилику и све моје силе употребљавао да мој предузети пут раскрчим и да ствар из моји[x] руку онако издам као се от мене данас изискивати може и као што време и његова опстојатељства [околности] сад допуштају. И ја срдачно желим и молим да сваки мој благоразуман и љубезан читаатељ из овог призренија [у овом погледу] о мени и о мом послу суди“ (IX–X).

После ових напомена Стејић прелази на питање азбуке којом се служио у овом свом делу. Он, иначе, пише једном доста упрошћеном славеносрпском азбуком уз употребу слова *ћ, ђ, џ* са функцијама које су им одређене Вуковом реформисаном ћирилицом од 1818. г. (Нуорлуото 1989, 43 и даље). О томе он каже следеће.

„Код нас још, као што нам је познато, сваком издатељу [издавачу] књига от воље зависи да ону ортографију употреби која му се чини да је или најбоља или о којој мисли да је таква, да ће с њом најлакше и најбоље сраженије [борбу] одржати, које му они проузроковати могу који не мисле онако као он или који неће онако да мисле као он. Он своју ортографију прама свег тог [према свему томе] ни от кога не прима; њен творац је он сам, баш ако и гледи [гледа] да гдиком [понеком] по вољи учини, јер он слаже [ствара], он разлаже [распоређује] и он довршује све оно што му је за дело ово нужно. У овом пункту [тачки, одељку] чини добро и зло.

Добро чини зато што славенска [ортографија] (стара, она из црквени[x] књига) и остале славеносрпске не могу њему онако служити као што треба и што [он] гледи [гледа] да већој оној части [делу] своји[x] читаатеља задоста [прилично] учини, која се, с једне стране, тако крепко стари[x] ствари држи, а, с друге стране, све нешто ново и боље иште — и без које он данас нипошто не може у књижевној галери-

ји светлити — и, најпосле, што се труди да и он што за производеније [стварање] једне лаке и добре за наш језик ортографије принесе [допринесе].

Доста зло чини зато што за љубов новости и сопствености старе и туђе ствари, које су у сваком призренију [погледу] истине [праве] и добре, презире и баца; што многим празним главама сувише ласка, а не гледи [гледа] шта је основно и разумно, и шта ће познији векови за његову слабост и немарност рећи.

Ову буну у начину нашег писања ни ја нисам могао обићи. И мени се, ја исповедам [искрено исказујем], и из овог призренија [и у овом погледу] доста пребацити може. Али славенску ортографију ја нисам знао за српски језик онако — као што би се на рационалан начин желило — употребити; остале славеносрпске [ортографије] тако су опаке [рђаве, наопаке] и недостаточне [непотпуне] да сам волео онако у овом призренију [у овом погледу] радити као што сам нашао да је за мене данас најлакше и најбоље, али не за општи начин писања најосновније и најправилније. А ону нову ортографију, која је јошт от свију најбоља и коју би[х] најлакше употребити знао, због опште вике и мрзости [мржње] и због приватног мог призренија [гледешта] нисам могао употребити. Уосталом, под овим опстојатељствама [околностима] ја и нисам гледао да с ортографијом свету задоста [прилично] учиним. Главни предмет мог посла је био тај да материју, ствар ове књиге, добро и разумитељно [разумљиво] израдим и читаатељу соопштим. А ортографију сам скоро сасвим ортографистима оставио“ (X–XII).

Иако у досадашњем свом излагању Ј. Стејић настоји да свој став према питању азбуке којом пише некако маргинализује, да истакне да њега много не занимају азбучни и правописни проблеми, ипак ставља читаоцу до знања да он није могао заобићи, у његово време актуелне, расправе о српској азбуци и правопису. Он одмах додаје да се није определио за „славенску ортографију“, тј. рускословенску, јер њу није знао ни умео на један рационалан начин применити у писању српским језиком; остале „славеносрпске ортографије“ — дакле све оне покушаје и предлоге појединаца да упросте и усаврше традиционално српско писмо одражено, пре свега, у дотадашњим штампаним текстовима — Стејић је сматрао непотпуним па и њих није прихватио (остаје нејасан његов став према Мркаљевој реформисаној ћирилици из 1810. г. коју он овде не помиње — уп. Младеновић 1983–1984, 3–11); исто тако он није усвојио ни Вукову реформисану азбуку, предложена 1818. године, због велике вике и мржње око ње (у јавним расправама изазваним њеном појавом), што је формирало и

известан његов негативан однос према тој азбуци, мада сматра да је ова „нова ортографија“, мислећи свакако на Вукову, „от свију најбоља“. А како је сам Стејић морао да употреби српску ћирилицу у свом писању, он се ипак постарао да је у нечему измени. Те измене он је сам уносио, на то га је натерала „нужда и неизвесност“, тј. потреба и непознатост, неупућеност, и тешко му пада, како сам истиче, што то мора отворено саопштавати (XII). За његово лично писање таква измењена азбука којом се он служи јесте „најлакша и најбоља“, али то она није „за општи начин писања“, признаје овај аутор. Своје излагање Стејић даље наставља.

„Ја сам се, истина, трудио да и у овом с правога и рационалнога пута јако не зађем, али опет знам да сам доста учинио, што ће многима живце от носа шкакљати. Један ће наћи да је оно криво и зло што је код мене, и код многи[x], врло многи[x], добро и право, јер он савим с друге стране ствар и Бог зна кроз какве наочаре — сматра [посматра]. Други ће ово одобрити, ал’ ће му се гдишто [понешто] — што ја као неко мало али засад нужно зло сматрам и задржавам — тако опако [рђаво] и нагрдно [ружно] чинити да горе не може, поне [бар] по његовом аршину [мери], бити. Трећи ће бити интолерант [нетрпељив, нетолерантан] па ће све анатемизирати [проклињати], и то, по свој прилици, зато што неће видети оно, за стари свет и за изношене пароке [перике], заслужено њ. Четврти ће припознати опстојатељства [препознати околности], али ће опет чело трти [трљати] и замеравати што није онако као што гдикоја [понека] старешина и заповедач [заповедник] оће и иште“ (XII–XIII).

Истичући да својом ортографијом он не може задовољити у свему будуће критичаре, Стејић констатује: „Ја целом свету не мого[x] задоста [прилично] учинити, а људски је и грешити. Напоследак [на крају] ја јошт једанпут молим да нико не гледи [гледа] на моју ортографију, или да из ње о мени добро или зло мисли, јер сам ја овом приликом, као што реко[x], мало о њој главу разбијао, и све што сам чинио било је да толико писмена [слова] употребим — кад ми није допушћено било да други начин узем — колико ми је нужно било да речи српске, не само мене ради но и читатеља ради, лако и разумитељно [разумљиво] напишем“ (XIII–XIV). Из ових Стејићевих речи јасно се види да њему није било дозвољено да у овој својој књизи употреби, највероватније, Вукову реформисану азбуку приликом њеног штампања у Бечу 1826. г. „у типографији конгрегације [монашког друштва] Мехитариста“, како пише на насловној страни горепомену-те књиге овог аутора. Због тога је он приступио, како смо горе рекли, писању једном упрошћенијом славеносрпском азбуком за коју каже

да он њом може лако писати али коју, истовремено, не препоручује за најширу употребу. Ипак та његова азбука, којом се служио у *Макровиоџици* 1826. г., у највећој мери је била јасна заинтересованим српским читаоцима који су лако могли прочитати поруке из ове књиге, намењене њима.

Прелазећи на сам садржај ове књиге, Стејић истиче да је сваки човек „рад дуго и здраво живити“ и да зато ова књига мора „тако написана бити да је сваки човек лако разумети и употребити може“. А ја сам се трудио, каже овај преводилац, да њу „онако преведем како ће је сваки мој читатељ лако себи присвојити [усвојити] моћи“ (XIV). А да би ове захтеве испунио, Стејић прелази, у даљем излагању, на питање језика којим се служио преведећи ову књигу.

„Једно от први[х] средства, којима се ово изискивање [захтев, горе постављен] испуњава, јест ј е з и к, и то онај којим сваки мој читатељ говори, јер се иште, као што реко[х], да сваки материју разуме будући да је за сваког опредељена [одређена]. Тај је, нарочито с р п с к и, онај који зна свештеник и судија, трговац и рукоделац [занатлија], земљеделац [земљорадник] и служитељ, једном речи, с в а к о мушко и женско из нашег рода. У овом призренију [у овом погледу] ја опет нисам могао ову или ону партију наши[х] књижевника навластито [посебно] узети јер иначе не би[х] удесио био прави и поглавити конач [главни циљ] овог мог целог посла. Ја сам себе сасвим извукао из оне гунгуле [метежа] коју инат [свађа, расправа] различити[х] партија и о језику јошт код нас производе, и нисам ни најмање мислио на то: е, шта ће овај или онај рећи ако овако или онако успишем [будем писао]? Ја сам много више уверен био, наравно из правог опредељенија [задатка] ове књиге, да ће најбоље за мене и за моје дело бити ако оним језиком успишем [будем писао] — којим сваки може разумети — с р п с к и м (али, наравно, у оном смислу као што ћу сниже [ниже] навести), и то зато (а) што је дело не само за учене људе, но за целу општину [заједницу] опредељено [одређено]; (б) што је већа част [део] читатеља така [таква], која српски најбоље зна и разуме; (в) што и она част [део] која славенски (црквени, стари језик) и — тако уведено — славеносрпски зна, такође и српски добро — и ако се не варам јошт много боље него онако — говори и разуме, која, дакле, нипошто не може искључена бити из нашег општег правила; (г) што ја славенски и славеносрпски добро не знам и, дакле, што сам волео тако писати како се данас српски само писати може, него никако или онако како да ми се садашњи и познији [каснији] свет смије, и, најпосле, (д) што већа част [део] — на велику нашу срећу и чест [част] — наши[х] књижевника и читатеља сад већ иште и оће да се, колико се

може, најбоље српски пише, да српски пород [потомство] у српском дому с р п с к о а не туђе руо [одело] носи. Из ови[х], дакле, узрока ја сам се трудио да Србљину српско дело у руке дам. Али зато, опет, није могло оно онако написано бити као што се обично (ограничено) у дружини [у дружини, у друштву] г о в о р и. Ово ће се бадава от нашег списатеља очекивати, и така [таква] мисао, по мом мњенију [по мом мишљењу] никад се неће моћи реализирати. И то особљиво [нарочито] тога ради што језик жив — с уредним [складиим], сложеним и вишим мислима и положенијама [стањем] от који[х] се књиге слажу [стварају] — онај ред [сређеност] и изглед добити мора који га бар споља тако отликује [разликује] од онога којим баба Санда и пастир код оваца говори, да он често таком [таквом], који мало на овај момент и ову рационалну нужност пази, крв распаљује и мисао му возбужује [побуђује] да ће с тим и језик и прави свој сербицизмус [српскост] изгубити. После [затим], што је наш српски (у строгом смислу) језик за више науке — гди се израженија [изрази] налазе, која простота [необразовани људи] никад прилике није могла имати да употребљава и за која [израженија, тј. изразе], дакле, ни речи није могла изнаћи — јошт доста недостаточан и несовршен [непотпун и неусавршен] и што се, дакле, за така [таква израженија, тј. изразе] или необичне или славенске или нове речи употребити морају које такође образ [лик] сасвим простога језика промењују. Затим, што је свагда [увек] совесно [савесно] трудити се да и наш језик добије онај ред [сређеност], ону краткост и точност [сажетост и прецизност] коју други већ изображени [изграђени] учени језици имају, наравно свагда [увек] утолико да се дух и чистота његова с тим не наруши.

А што се мене нарочито тиче, то сам ја с тим више себе морао от оне мисли удалити, што сам ја онаки [онакав] предмет радио који је досад српском књижеству [књижевности] јошт сасвим непознат био, за који сам ја често морао стране, славенске и нове речи употребљавати према сам се ја доста трудио да на тај начин чистоту и глаткост [складност] нашег језика јако не увредим [не нарушим]; даље, што сам ја материју пространу [обимну] преводио, која ме је често неотице и силом с правога изводила пута, с тим више што времена нисам толико имао да о сваком смислу [значању] дуго и строго мислим, а најпосле [најзад] што ми је ово прво дело било које сам с ограниченим јошт знањем српског језика — судбина наша обична — израдити морао, и што су ми нека особита опстојатељства [посебне околности] строго налагала да и у овом гдишто [пнешто] и против моје воље чиним.

Ја сам, као што напомену[x], при овом делу многе необичне и нове и прекројене [преудешене] речи употребљавао и гледао да с њима свагда [увек] право значење ствари свежем; али зато ја себи ни мало не ласкам да су с в е те речи најбоље или поне [бар] добре. Зато сам ја код сваке такве [такве] и латинску и немачку реч метнуо да би се сирјеч [управо] боље разумети могла. Зато својевољно остављам ја и оставио сам заиста и другима широко поље да такве [такве речи] поправе, избаци и на место њи[x] друге боље и точније [тачније] поставе. И зато ја молим да искусни наши људи и други рецензенти не бацају одма[x] на мене којекакве строгости стреле, ако што нађу да није добро или бар [да није] сасвим добро. За стране и туђе речи, које се у овој књиги налазе, сваки ће ме, као што се надам, срдечно извинити ако све оно на меру узме [у обзир узме], што сам досад навео, и ако себи живо представи да није другојачије сад могло бити“ (XIV–XVIII; један део овог цитата в. и у: Младеновић 1989, 150–151).

Из цитираног одломка сагледава се Стејићев став према српском књижевном језику којим се овај писац служн и на који је превео поменути *Макровиоџику*. Он се изјашњава за српски језик којим његови читаоци говоре а који знају и разумеју наши људи различитих друштвених сталежа, као и припадници оба пола. Стејић не жели да се у вези с питањима ондашњег српског књижевног језика опредељује за једну или другу страну, чак истиче да се он издвојио од сваког учешћа у тим расправама, али да ово своје дело пише српским језиком с основном намером да га „сваки може разумети“, јер је оно намењено широком читалачком и слушалачком кругу наших људи, а тај круг „српски најбоље зна и разуме“. Један део људи тога круга зна и „славенски“ (рускословенски) и „славеносрпски“ језик, али све њих повезује чињеница да они сви добро знају српски, истиче с правом Ј. Стејић. За себе овај наш писац каже да не зна добро ни славенски ни славеносрпски, а желео је да пише онако „како се данас српски писати само може“, а то је, како смо рекли, језик који ће бити разумљив свим српским читаоцима ове његове књиге. Овде је Ј. Стејић у праву, и то у целини што се славенског језика тиче, а једним делом кад се има у виду славеносрпски језик, само онај, додајемо ми, видаковићевског типа који је не само у мањој мери србизиран већ који је и намерним пишчевим (Видаковићевим) поступком знатно славизиран (Младеновић 1989, 154–157). Ово истичемо због тога што и сам Стејић овај свој Предговор пише заправо славеносрпским језиком, али јако србизираним, што се може поредити са сличним језиком Димитрија Исајловића из 1816. године (Младеновић 1974, 125–139) а и са језиком других српских писаца, њихових савременика.

Јован Стејић добро зна шта је *књижевни* а шта је *говорни* српски језик, истичући да у његовој књизи читалац неће наћи овај други којим се служе необразовани људи („којим баба Санда и пастир код оваца говори“), већ ће овде срести онај први који се од овог другог разликује у првом реду по речима које не припадају народном језику, а те речи, без којих књижевни језик не може, по нашем писцу, морају се узети или из славенског језика или се морају сачинити нове, чиме ће се изменити и сам лик простога, народног језика. Књижевни језик српски мора да достигне свој степен изграђености, којим се и други такви језици одликују, али то не сме нарушити његов дух и чистоту, констатује Стејић. А у поменуте речи, којих нема српски народни језик а које су нужне у књижевном језику, спадају, како истиче Стејић, не само „стране“ већ и „славенске и нове речи“ или „необичне и нове и прекројене“ лексеме које је он употребио у овом свом преводу поменуте књиге. Он истиче да је његово знање српског језика ограничено и да није сигуран да ли је увек употребио адекватну лексему. Зато је на одређеним местима, уз лексему коју је он дао, стављао „и латинску и немачку реч“, чиме је остављао „другима широко поље“ да сачине тачнију, адекватнију реч. Из овога се јасно види да је лексичка страна књижевног језика била главна преокупација Стејића-преводиоца, да је она представљала одређену препреку при његовом превођењу *Макровиојике*, што је он морао савладати. Тиме се, као што је познато, одликовала, шире узев, готово цела славеносрпска епоха, јер лексички фонд српског народног језика — то је добро познато — није могао задовољити књижевнојезички израз низа српских писаца те епохе из простог разлога што одговарајућих лексема (нпр. оних с апстрактним значењем) српски народни језик у себи није имао (Ивић 1998 221). То је добро увидео и Стејић, на почетку свога списатељског рада, па се он сам, као и други славеносрпски писци, његови претходници и савременици, служио одговарајућим славенизмима, и то понекад „чистим“ а понекад делимично или потпуно србизираним, да би што тачније исказао своје мисли. У том поступку нема ничег необичног: тако су чинили српски писци и пре Стејића а такође и други његови савременици (међу њима и сам В. Карацић при превођењу *Новог завјешта*).

Својим опредељењем да за своје читаоце пише њима *разумљивим* језиком, језиком који они знају и којим они, у највећој мери, говоре, Ј. Стејић представља део једног континуитета, једне појаве која је стално одликовала славеносрпски књижевни језик, још од времена његовог формирања почетком друге половине XVIII века (почев од З. Орфелина и Ј. Рајића). И сам Доситеј Обрадовић 1783. године, и поје-

дини српски писци пре њега, затим и низ његових савременика, као и оних који су дошли после Доситеја (у које спада и Јован Стејић) — сви су се они трудили у одређеним својим делима да за Србе пишу језиком који ће српским читаоцима и слушаоцима бити *разумљив*. У том правцу се не само изјаснио и сам Ј. Стејић у Предговору своје *Макровиоџике* већ је то и *ипрактично чинио* у овој својој књизи: служио се упрошћеном славеносрпском азбуком коју су читаоци могли доста лако да читају а писао је језиком који су ти исти читаоци могли да разумеју јер је највећим делом представљао њихов говорни језик (чија је дијалекатска основа најчешће била шумадијско-војвођанска), с изузетком лексичких славенизама, а свакако и неких несловенских речи, које су биле стране српском народном језику али без којих није могао да функционише тадашњи српски књ и ж е в н и језик.

Јован Стејић се, видели смо, није служио Вуковом реформисаном азбуком иако је сматрао да је она „от свију понајбоља коју би[х] најлакше употребити знао“, и то из жеље да не учествује у расправама које су изазвале „општу вику и мржњу“, а такође због неких својих личних момената које није саопштио. Међутим, својим конкретним, практичним делањем, тиме што се служио једном доста упрошћеном славеносрпском ћирилицом, лако читљивом (без личних претензија да она постане општа), и тиме што је своју *Макровиоџику* превео на свој славеносрпски књижевни језик (у чијој је народној основици, како смо рекли, шумадијско-војвођански дијалекат), који је у великом степену србизиран, Јован Стејић, тим својим поступцима, потпуно се уклапа, с једне стране, у Вукове присталице и, с друге стране, у своје време. Оно се одликује процесом појачане србизације славеносрпског књижевног језика, процесом који је већ имао свој дужи континуитет (Ивић 1998 194), који је започет још почетком друге половине XVIII века и који је од 1814. г. оснажен захтевима Вукове књижевнојезичке, азбучне и правописне реформе (Младеновић 1994 398 и даље; Младеновић 1989 157–159). Тај процес је захватао славеносрпски књижевни језик и на фонетском, и на морфолошком, и на лексичком (поготово у првим деценијама XIX века па самим тим и у Стејићево време), а и на синтаксичком нивоу. Овим посрбљавањем славеносрпског књижевног језика стварали су се услови за формирање екавског изговора данашњег српског књижевног језика, чему је допринео својим штампаним делима, наравно, и сам Јован Стејић.

Додајмо на крају да се Стејићеве идеје о српском књижевном језику, изнесене у Предговору *Макровиоџике*, на почетку његовог списатељског рада 1826. године, у највећој мери подударају са истим таквим његовим мислима с којима се срећемо при крају књижевничке

каријере овога писца 1849. године. Међу овим идејама о народном карактеру ондашњег српског књижевног језика, чију основу треба да чини говорни језик Срба обогаћен речима које нису пореклом српске — важно место заузимају његове мисли о лексици нашег литерарног језика које, својом већином, ни данас нису застареле.

СКРАЋЕНИЦЕ

- Богдановић 1914 — Катарина Богдановић, *Јован Сћејић*. — Чланци и прилози у српској књижевности прве половине XIX века, Нови Сад (Књиге Матице српске бр. 46), 1914, 82–109.
- Ивић 1998 — Павле Ивић, *Целокућна дела. VIII. Преглед историје српског језика. Приредио Александар Младеновић*. — Сремски Карловци — Нови Сад (Издавачка књижарница Зорана Стојановића), 1998.
- Ивић 1998 (2) — Павле Ивић, *Вук Караџић и Меша Селимовић*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1998, књ. XLI, св. 1, 23–36.
- Јовановић 1967 — Јован Јовановић, *Доктор Јован Сћејић и реформа књижевног језика и правописа*. — Уствари. Двомесечни часопис за књижевност и културу, Шабац, годиште IX, [1967], бр. 32, 23–29.
- Младеновић 1974 — Александар Младеновић, *Погледи Димијтрија Исајловића на српски књижевни језик 1816. године*. — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1974, књ. XVII–1, 121–151 са 16 факсимила.
- Младеновић 1983–1984 — Александар Младеновић, *Филолошко дело Саве Мркаља*. — Ковчежић, Београд, 1983–1984, књ. XX–XXI, 3–25.
- Младеновић 1989 — Александар Младеновић, *Славеносрпски језик. Сјудије и чланци*. — Нови Сад (Књижевна заједница Новог Сада. Дечје новине из Горњег Милановца), 1989.
- Младеновић 1995 — Александар Младеновић, *Славеносрпски књижевни језик — њочеци и развој*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1995, књ. XXXVIII, св. 2, 103–117.
- Нуорлуото 1988 — Јухани Нуорлуото, *Језички тџиј Јована Сћејића у конфронџацији са вуковским тџијом стандардног језика*. — Научни састанак слависта у Вукове дане: Реферати и саопштења, Београд, 1988, књ. 17, св. 1, 151–159.
- Нуорлуото 1989 — Juhani Nuorluoto, *Jovan Stejić's Language. A Contribution to the History of the Serbo-Croatian Standard Language*. — Helsinki (Slavica helsingiensia 8), 1989.
- Поповић 1995 — Љубомир Поповић, *Сћејићева концепџија српског књижевног језика*. — Књижевност и језик, Београд, XLIII/1995, бр. 3–4, 1–31.
- Селимовић 1987 — Меша Селимовић, *За и џрошџив Вука. Сјудија*. — Београд, 1987 (прво издање: 1967).
- Скерлић 1964 — Јован Скерлић, *Истџорија нове српске књижевности*. — Београд (Просвета), 1967.

РАДИВОЈЕ МЛАДЕНОВИЋ
(Београд)

МЕСТО АКЦЕНТА ИМЕНИЦА НА ЈУГОЗАПАДУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

У прилогу се разматра место акцента именица у српским говорима у јужној Метохији и на Шар-планини. Анализом парадигматског акцента на простору између Ђаковице и Призрена, долази се до закључка о унутрашњој мотивацији за појаву фонетског пенултимског акцента у говору Призрена, Призренског Подгора и Сиринићке жупе.

1. Посматрана област, језичка периферија српскога језика, обухвата територију јужне Метохије: Ђаковица (ЂГ), Подрима (ПодрГ), Призрен (ПрГ), Призренски Подгор (ПодгГ), и три жупе Шарпланинске области: Сиринић (СиГ), Сретечка жупа (СрГ), Гора (ГГ).

На овом простору уочава се дијалекатска диференцијација у више говора, са различитим прозодијским системима као значајном диференцијалном особином (в. карту).

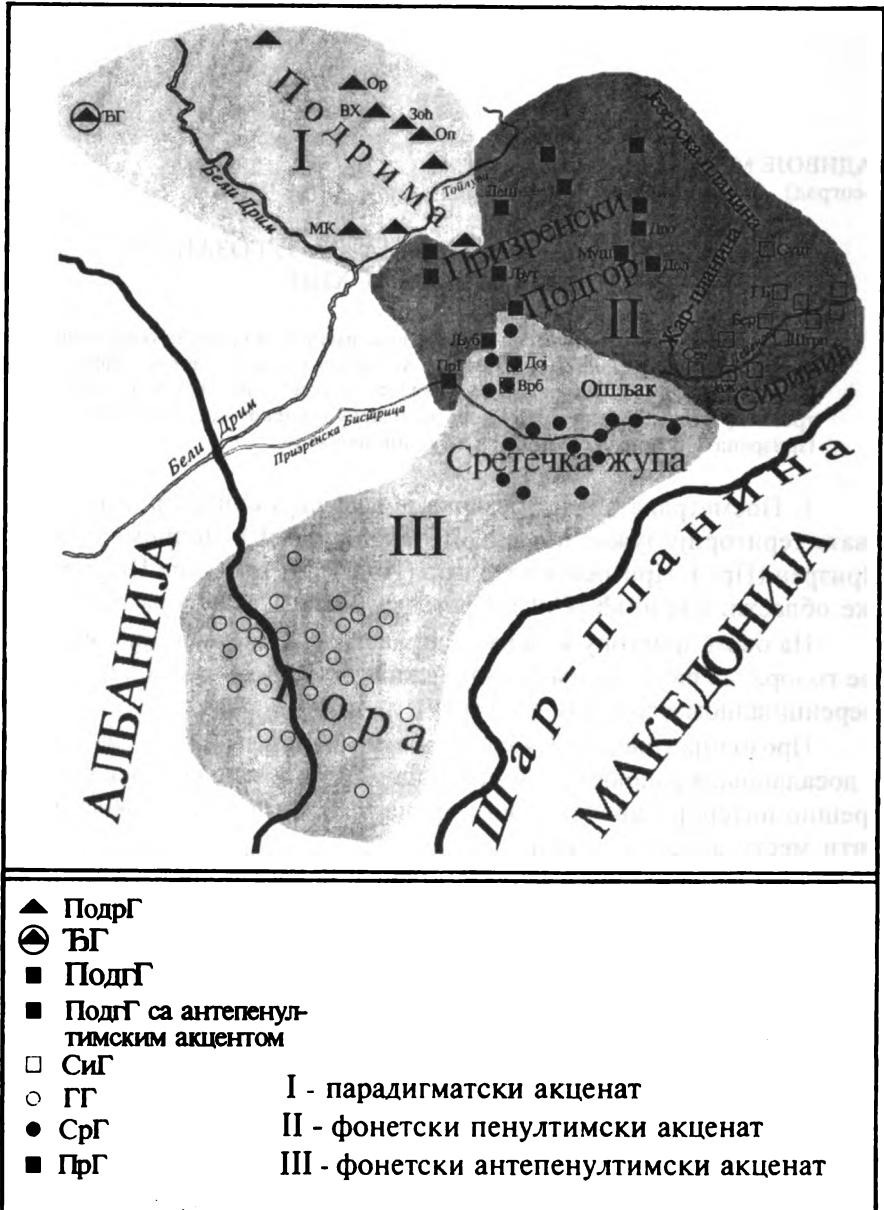
Прозодија говора обухваћених овим радом нејединако је описана у досадашњим радовима. Пошто је најмање помињана, а некада и погрешно интерпретирана, у овом прилогу ће се посебна пажња посветити месту акцента у ПодрГ.

2. а) На простору између Ђаковице, Белога Дрима и речице Топлуве простире се ПодрГ. ЂГ највећим делом припада овом говору па се у прилогу сматра делом ПодрГ.¹ У севереном делу ПодрГ, који захвата и ЂГ, изразито доминира семантичко-парадигматски модел са везивањем акцента аналошким процесима за исти вокал у парадигми и различитим речима исте основе. У јужном делу ПодрГ семантичка мотивација места акцента слабија је; акценат се најчешће везује за финални слог граматичке основе, а овако акценатован вокал нај-

---

¹ ЂГ највећим делом, не само прозодијским системом, подударан је са говором ВХ и Ор, што значи да је у прошлости, пре етничке и језичке албанизације простора између Ђаковице и Подрима у 18. и 19. в., у овом делу Метохије био један дијалекатски систем.

Акцентат именица на југозападу Косова и Метохије

чешће опстаје у парадигми. Такав прозодијски модел се у прилогу зове граматичко-парадигматски.

У прилогу се из ПодрГ наводи материјал из пет насеља: Велика Хоча (ВХ), Ораховац (Ор), Мала Круша (МК), Оптеруша (Оп) и Зоћиште (Зоћ).

б) Мада је ЂГ већ описан у СМЂГ, због недовољне грађе у студији, али и због различитих тумачења неких прозодијских појава, у прилогу се наводи материјал који је прикупљен у новије време.

в) Иако географски Призренском Подгору не припадају нека насеља југоисточно уз Топлову, она дијалекатски припадају ПодгГ. Због локалних миграција дијалекатско стање није увек стабилисано, како у овим насељима тако и рубним деловима ПодрГ. Тако се у Смаћу, из кога материјал није навођен у прилогу, уочавају два прозодијска модела — граматичко-парадигматски ПодрГ (новији усељеници из Оптеруше; „димијари“) и фонетски пенултимски ПодГ (староседеоци); оба модела су у превирању.

Из низијског дела ПодгГ наводи се материјал из села: Љубижда (Љу), Лешане (Леш), Љутоглав (Љут). У вишим селима Призренског Подгора истраживања су вршена у селима: Мушутиште (Муш), Деловце (Дел), Дворане (Дво).

г) У прилогу се наводи материјал из следећих насеља СиГ: Штрпце (Штрп), Севце (Сев), Берејце (Бер), Горња Битиња (ГБ), Јажинце (Јаж), Сушиће (Суш).

д) Из Горе располажем грађом из свих насеља. У прилогу се, међутим, не наводи много материјала, већ се упућује на већ објављене радове о овом говору.

ђ) Пошто је СрГ описан у ПМГСЖ, иако располажем грађом из овог говора, она неће бити детаљније презентована, већ ће се упућивати на студију М. Павловића.

е) Акцента градског призренског говора (ПрГ) детаљно је описан у радовима С. Реметића (РСПГ, РСАПГ), па се у прилогу не наводи нов материјал.

3. Грађа из јужне Метохије и Шарпланинске области бележена је на терену у дужем временском раздобљу до 1998. године. Попуњена су и два Упитника за српскохрватски/хрватскосрпски дијалектолошки атлас — Љубижда (1996) и Мала Круша (1998).

У јуну 1999. године целокупно становништво Призренског Подгора је прогнано. Осим мањег броја у Ораховцу и Великој Хочи, у осталим насељима Подрима нема више Срба. У Ђаковици и Призрену живи неколико десетина Срба. Из Сретечке жупе прогнан је најве-

ћи број Срба, а већи део Срећана муслиманске вероисповести остао у овој жупи. У Гори је остао део Горана. Из Сиринићке жупе није било већег исељавања.

После јуна 1999. године део грађе бележен је од изгнаника у Београду и насељима око овога града.

ПодрГ

4. П. Ивић и С. Реметић објавили су фонолошки опис Ораховца², једног пункта ПодрГ. Ово је до сада једини поуздани прилог³ о прозодији овог говора. У самом опису се детаљније не разматрају акценатске појаве.

Именице на - ѿ

5. У ПодрГ уочавају се два прозодијска модела, која имају низ заједничких црта и заједничко полазиште.

а) У ВХ, Ор и ЂГ у једносложним им. са проширењем основе присутан је семантичко-парадигматски принцип са местом акцента на коренској морфеми (*кѹм* — *кѹма* — *кѹмови* — *кѹмовима*).

б) У МК, Оп и Зоћ изразито доминира граматичко-парадигматски модел. Овако одређено место акцента опстаје у парадигми (*кѹм* — *кѹма* — *кѹмови* — *кѹмовима*). Место акцента у Дмн показује да у овом моделу не функционише фонетски пенултимски ритам.

в) Ретки примери са фонетским пенултимским акцентом бележени су, пре свега, у јужном делу ПодрГ, најчешће у МК, али и у Оп и Зоћ. Близина компактне територије са пенултимском фонетском акцентуацијом им. у ПрГ и ПодГ, а и локалне сеобе из Призренског Подгора — утицале су на већу присутност оваквог модела у МК.

6. Једносложне именице:

а) *Сѹн* — *сѹна* — *сѹнови/сѹнове*⁴ — *сѹновима* — *са сѹнове*, у *свѹѿшове* — *свѹѿшовима*, *вѹловима*, *ѹдри с рѹгове*, *млѹго дѹнове*, *зѹѿшови* —

² И-РОр, 579–585.

³ Прилог Г. Елезовића *Један оглед нашега говора из Ораховца у Подрими код Призрена* (Јужнословенски филолог XVIII, књ. 1–4, Српска академија наука, Институт за српски језик, Београд 1949–1950, стр. 133–140) доноси краћи текст из Ораховца. Поређењем са садашњим стањем уочавају се знатне разлике, како у инвентару фонолошких јединица тако и у прозодији и морфологији. Чини се да је текст прилагодљаван косовско-ресавском дијалекту, па се у овом прилогу не користи.

⁴ У ЂГ у Нмн им. типа *сѹнови/сѹнове* (: *сѹн*) јављају се без семантичко-синтаксичких ограничења.

зѣтѡвима, мѣшови/мѣшове, вѣрови, кѡн — кѡњи/кѡњови/кѡњове, рѡгови, од бѣкове — бѣковима, крѣви, снѣгови, сѧћ — двѧ сѧћа — сѧћеви/сѧћеве, сѣдови/сѣдове, кл'ућеви, кѣрвѣ-кѣрвове, тѣри на ѣрсиѡве, сѣриѡци, бѣркове ЂГ.

Мој материјал потврђује закључак М. Стевановића о доминацији семантичко-парадигматског акцента у ЂГ⁵, затим о присутности граматичко-парадигматског и фонетског пенултимског: *С волѡве се ѡре — волѡвима, мѧло дѧнѡве; синовиѡма, кумовѡма, пѧдо у вирѡве.*

б) *Дѧн — двѧ дѧна — дѧнови⁶, кѣмови — кѣмовима, сѣнови — сѣновима, у свѧшѡве, врѧгови, дѧрови, вѣлови — сѧс вѣлове — вѣловима, дѣсет нѡћа — нѡћеви, кѣрсиѡви, сѧс шѣнкове, у Рѣдове (топ.) ВХ, вѣк — вѣка — вѣци — с тѣј вѣце — вѣцима, сѣриѡц — сѣриѡчеви — сѣриѡчевима, гѡс — на гѡсѣи — гѡсѣима, ѣред свѧшѡве, сѣдове мѣл'е Ор.*

Из ВХ је само једна потврда типа: Да нарѧним волѡве.

в) *Двѧ нѡћа — нѡћеви, куѣ кѣма — кѣмови — кѣмовима, синѡви — вѣди синѡве — синѡвима, сѣриѡчеви — сѣриѡчевима, у ѣейѡве, на тѣј дѧнѡве, дѧровѡве, брегѡви, крајевѡви, сн'егѡви, гѡћ — гѡћевѡви, ѣруѡви, ѣришиѡви, врагѡви — имѧло врагѡве — врагѡвима МК, мѣсѣц дѧна — дѧнѡви, синѡви — синѡвима, кѣмови — кѣмовима, свѧшѡви — свѧшѡвима, на бонѡве, керѡви — керѡвима Оп, кѡш — кѡшеви — у кѡшеве, синѡви — синѡвима, снѡѡви, сѣварѡви, вѣк — вѣци — вѣцима Зоћ.*

У Мк забележена су и два примера у Дмн с акцентом на наставку: *синовѡма, кумовѡма.*⁷

7. Вишесложне именице на -ѡ имају — скоро по правилу — граматичко-парадигматски акценат, без обзира на то да ли су са или без непостојаног -а.

ПодрГ разликује се од околних говора по скоро доследном везивању акцента за финални слог основе⁸, па се тако ствара модел:

⁵ СМЂГ, 92–93; в. и примере на стр. 105

⁶ Уп. са И-РОр, 584.

⁷ Појава акцента на овом месту највероватније је продор пенултимског ритма. Присутност облика *кѣучевѡма* и — чешћег — *кѣучевѡма* у пиперском говору (СМА-Пипер, 80), са чувањем старијег места акцента али и аналошким уједначавањем, упућује на могућност оваквог порекла и у ПодрГ.

⁸ У севернометохијским говорима, судећи по материјалу М. Букумирића, само мали број именица има акцентовану затворену ултиму (БМСМГ, 45, 47, 52). У ПрГ, ПодгГ, СиГ, осим у мањем броју новијих речи, акценат је на пенултими (РСРГ, 350–355, 448–458).

<i>војник-ø</i>	<i>брайáнац-ø</i>	<i>девојк-а</i>	<i>јáр-е</i>
<i>војник-а</i>	<i>брайáнц-а</i>	<i>девојк-е</i>	<i>јарéи-а</i>
<i>војниц-и</i>	<i>брайáнц-и</i>	<i>девојк-е</i>	<i>јарић-и</i>
<i>војниц-има</i>	<i>брайáнц-има</i>	<i>девојк-ама</i>	<i>јарић-има</i>

За разумевање стања у ПодрГ, с обзиром на обимнију уселе-ничку струју из југоисточне Црне Горе⁹, од значаја је прозодијска ситуација у овим говорима¹⁰, делимично подударна с оном у ПодрГ.

8. Именице без непостојаног -а:

а) *Сџрашник* — *сџрашници*, *Божих* — за *Божиха*, *бишџн* — *бишџна* — *џо бишџну*, *ћовџк* — *ћовџка*, *домаћин* — *домаћину* — *домаћинима*, *виноград^ш* — *виногради*, *родишџл'* — *родишџл'има*, *унџк* — *унџка* — *унџци* — *унџцима*, *винићар* — *винићарима*, *џаишџк* — *џо џаишџку* — *џаишџци* — *џо џаишџце*, *аргаиш* — *аргаишима*, *веселџак*, *живџи* — у *живџиу* ВХ, *Божих*, *унџк* — *унџцима*, на *џешкир* — *ош џешкира*, *коломбџћ*, *измећар* — за *измећара* — *измећарима*, *сведџок* — *сведџци* — *сведџцима*, *минуш* — за *пџт минуша*, *фишџк* — *ош фишџце*, *ћовџк* — *ћовџку*, на *шаван*, *џасул*, *Тал'џан* — *Тал'џани* Оп, *ћовџк* — *џре^ш ћовџка* — *ћовџку* (Дјд., Вјд., Лјд) — *ћовџци*, *командџр* — *командџра* — *командџрима*, *деверићих* — *деверићиха*, *ладник* — *ладници*, *каћамџк* — *ош каћамџка*, *обџд^ш* — *обџди*, на *бунџр* — *вџда од бунџра*, *девер* — *девера* — *деверу* мџјему, *џрол'џћ* — *џрол'џћи*, *гребџн* — на *гребџне*, *говџдар* — *говџдари* — *говџдаре* — *говџдарима*, *шошџр* — *шошџрима*, *голџбима*, *корџјн'* — *корџјн'и*, *сведџок* — *сведџцима*, *руковџд^ш* — *руковџди*, *лџжџв* — *лџжџва*, *орџс* — *двџ орџса* — *орџсе* (Нмн) МК, *колџћ* — *ош колџћа*, *Божих*, *ћовџк* — *трџес ћовџка*, *коломџћ*, *динџр* — *нема динџре*, на *сџомџк*, *берећџи* — *без берећџиша*, *бивџл* — *двџ бивџла*, *џишџџ* — *од џишџџа* — *џишџџи* — *џишџџима*, *шумџр* — *шумџрима*, *џџкар* — *џџкарима*, *медвџд* — *медвџди* Оп, *сандџк* — *сандџка* — *џо сандџце*, *џасул'*, *џојџс* — *џојџси*, *џаишџ'ићан* — *дџј џаишџ'ићане*, *казан* — *казани*, *унџк* — *сџс унџце* — *унџцима*, *веселџак* — *до весел'џка* — *весел'џцима*, *јунџк* — *јунџцима* Зоћ;

Сџн војник¹¹ — *војника* — *војницима*, *јунџк* — *јунџка* — *јунџку* — *јунџци* — *јунџцима*, *џошџџ/џаишџџ* — *џошџџи/џошџџце*, *ћџџрк*, *бџрлџџџ*, *ћивћан* („вбраџц“) — *ћивћани* — *ћивћанима*, *ћуџџм*, *џешкир*, *мџршџвак* — *мџршџвака*, *шџијан* — *шџијани*, *кајмак*, *гавран* — *гавран'е*, *шошџан*, *го-*

⁹ Уп. са РМПрПод, 304–305.

¹⁰ СМАПинпер, 89, 93–94.

¹¹ Уп. са СМБГ, 93.

лѹб^а — голѹби/голѹбе — голѹбима, оф^ар — са оф^ара, амбар, м^арсол'ан („слинавко“), л'изан („балавко“), дембел', колаћ у ц^ркву, шећер, в^рсник, шемел', д^ишек, јас^иак, бл'изак — бл'изаци, ње^на^к — ње^на^це, ко^иаћ — ко^иаћима, њам^иур, коломб^оћ, ка^амак, кро^мид^м, бос^иан, ^новек — ^новека, у^нук — у^нука — у^нуцима, ро^ак — ро^ака — ро^ацима, у^ииел' ЂГ.

У ВХ у к^рник акценат је према к^рка. Често је м^есец — два м^есеца. Ретко је о^блак, затим с^ир^ожер. Ови примери се могу објаснити уједначавањем према им. са суфиксима с непостојаним -а. Иначе је и: о^блак — о^блаци, ш^ес м^есеца, у^зеја к^рник.

У ВХ и Ор је д^евер — д^евера — д^еверима према св^екар. Док су у Ор и ВХ д^евер и м^есец основни облици, у МК доминирају примери с акцентом на финалном слогу основе, а бележено је и: д^евер — зашто д^еверу, м^есец д^на.

У Ор поред ру^квед — ру^кведи, наслањањем на р^ука бележено је и: р^уковод^м — давамо р^уковед^е.

У ЂГ поред с^ири^невић — с^ири^невићима, потврђено је и с^ири^невићима, али и с^ири^невић — с^ири^невићима.¹² У овом говору су присутни и деминутиви им. ја^гње и ја^ре: ја^гњић — ја^гњићи — ја^гњићима, ја^рњић — ја^рњићи — ја^рњиће — ја^рњићима.

У ЂГ уочава се повлачење акцента са затворене ултима, па се — поред обичнијих примера са акцентом на затвореној ултими — јављају и: г^олуб^а — г^олуби, с^ићим, ^надар, ј^език — ј^езици, ^жалос, р^адос, м^илос, л^он^нар, са з^ејин, л'ешник, ња^ил'и^нан, кар^анфил', ка^амен — ка^амен'е, к^орен — к^орени/к^оренови, м^едвед^м — м^едведи, њонед^аник и њонед^ел^ник, к^уус. Иако се у неким од ових примера може претпоставити и семантичка мотивација акцента (радос, м^илос, л^он^нар итд.), већи број примера упућује на продор фонетског пенултимског акцента.

У МК и Оп у Нмн и ОПмн акценат је парадигматски. У Дмн, ме^ђутим, ретки су и примери с акцентом на пенултими: људ^има, бе^нар^има, говедар^има, шо^тар^има МК, људ^има, бивол'и^{ма}, њар^изан^има, домаћин^има Оп. Продор фонетског пенултимског акцента у Дмн подстакнут је двовокалским наставком, па је очигледна веза између стабилности парадигматског акцента у облицима с једновокалским наставком и продором пенултимског фонетског у облицима с двовокалским.¹³

¹² Уп. са СМЂГ, 140.

¹³ Уп. са наставком на -и^{ма} у пиперском говору (СМАПипер, 90, 90–94)

У Оп потврђен је и мањи број примера у којима је у Нјд акценат на пенултими, а у осталим облицима парадигматски према номинативном: *ућишељ* — *ућишеља* — *ућишељима*, *домаћин* — *тога домаћина*, *живоћ* — *три живоћа*, *седланик* — *седланика* *коња*, *берёћеш*, *шумар* — *шумару*.¹⁴ Примери са пенултимским акценатом у Нјд у Оп унети су из ПодгГ локалним сеобама.

б) Мушка лична имена на -*ø* најчешће имају акценат осталих именица овог морфолошког типа:

Јован — на Свети *Јована* — *Јовану*, *Иван*, *Рамадан*, *Душан* — цар-*Душану*, *Сџанџ* — *кућ Сџанџа*, *Лазар* — *Лазара*, *Дамњан* ВХ, *Богдан* — од *Богдана* — *Богдану*, *Јован*, *Мил'ивој* — *куд Мил'ивоја* *Витџшевића*, *Слободан*, *Милан*, *Добривој* — *Добривоја* Ор, *Душан* — *Душану*, *Предраж** — *Предражу* Ајтићу, *Младен* — *Младена*, *Десџоћ*, *Газим*, *Лазар* — *Лазара*, *Васил'*, *Добривој*, *Миљивој*, *Милован* МК, *Јован* Будић, *Фиљион* — *Фиљиона*, *Душан* — *Душана*, *Милан*, *Шабан*, *Сељим*, *Обрад*, *Десџоћ*, *Добривој* Оп, *Јован*, *Сџојан* — *Сџојану* Мџтићу, *Дамњан*, *Милан* — до *Милана*, *Милош*, *Обрад*^м, *Божидар* Зоћ;

Младен Јовановић¹⁵ — *Младена*, *Сџојан* — *Сџојану*, *Дамјан* — *Дамјана*, *Милован* — *Милована*, *Синадин* — *Синадину*, *Јордан* ЂГ.

Наслањањем на прозодијски модел *Пётар* — *Пётра*, *Мџтар* — *Мџтра*, у ВХ и Ор чешће су потврде типа *Лазар* — *Лазара*¹⁶, *Тодор* — *Тодора*.

М. Букумирић наводи из Ор више личних имена на -*ø* са акценатом изван ултима.¹⁷ У моме материјалу ова имена најчешће имају акценатовану ултиму.

У мојој грађи нема много примера типа *Зоран*, *Душан*, *Милован* итд. који се бележе за МК.¹⁸ Чини се да су овако акцентована лична имена резултат контакта са књижевним језиком, мада се нека од њих могу објаснити и акценатом мотивне речи.

У Оп бележено је и: *Божидар* — *Божидара*, *Драгућин*, што је корелативно с појавом примера типа *ућишељ* (в.т. 8а).

Ретко је у Зоћ и *Милош*, *Младен*, с могућим наслањањем на акценат придева.

¹⁴ *Шумар* може бити мотивисано акценатом им. *шума*.

¹⁵ Уп. са СМЂГ, 94, 140, 143 итд.

¹⁶ Према овом типу и *Лазарице*.

¹⁷ БМОЈМ, 444–446.

¹⁸ Исто, 510–511.

Према *Тика*, *Си́аца*, *Дими́шар* у ЂГ је и *Тикомир*, *Си́ацоје*, *Дими́шрије*.

в) Им. м.р. које су после испадања -х добиле отворену ултиму, сачувале су акценат им. на -ø. Акценат је опстао на истом слогу подупрт парадигмом, али и могућом скоријом присутношћу -х¹⁹:

Ора́ — *ора́је*, *сиромá* — *сиромáсима*, *шѐрбу́*, *кожý* ВХ, од *ора́* — *мо́ј ора́*, *кожý*, гољѐм *шѐрбу́*, *сиромá* ђовѐк — *сиромáа* Ор, *ора́* — *ора́је*²⁰ („воћка“), *сиромá* — *сиромáа* — *сиромáу* — *сиромá* (Вјд) — *сиромáси* — *вѐј сиромáсе* — *сиромáсима*, *шѐрбу́* МК, до тај *ора́*, *би́ја сиромá* — *не́су сиромáси*, у *шѐрбу́*, *кожý* Оп, *сиромá*, *кожý* Зоћ;

До *ора́* — *ора́си/ора́се*, *сиромá* је — *сиромáсима* ЂГ. У овом говору потврђено је и *сирóма*, *óra*.

У МК двапут је забележено — уједначавањем према им. на -а — *сирóма*. Последица овакве нивелације је и: *Удри у шѐрбу* Ор.

г) Им. типа *Сѐрбин* — *Сѐрби* имају акценат на основи без -ин.

Сѐрбин — *Сѐрбина* — *Сѐрбину* — *Сѐрби* — *Сѐрбима*, *Турђин* — *сѐс Турђе* — *Турђима* ВХ, *Сѐрбин* — *Сѐрби* — *Сѐрбима*, *Турђин* — *Турђи*, *бербѐрин* — *бербѐрину* — *бербѐри*²¹, *арнауђин* — *арнауђи* Ор, *рисјáнин* — *рисјáни*, *Крушáнин* — *Крушáни* — *Крушáнима*, *Пиранђáнин*, *Расфђáнин* — *Расфђáнима* МК, *рисјáнину* јѐному, *Ойђерушáнин* — *Ойђерушáнину* — *Ойђерушáнима* Оп;

Сѐрбин — *Сѐрбима*, *Турђима*.²² Увек је *Цигáн/Цђган* — *Цигáни/Цђгани* ЂГ.

У Оп је *Ойђерушáнин* — *Ойђерушáни* мотивисано акцентом им. *Ойђеруша* (в. т. 196).

д) У сложеницама с присвојним придевом у првом делу и им. *дэн* у другом акценат је, скоро доследно, на финалном слогу придева: *Бурђевдэн*, *Миђровдэн*, *Вел'и́гдэн*, *Госђођиндэн*, *Нико́льдэн*.

Поред наведених примера, у ВХ и Ор бележено је и: за *Бурђевдэн*, *и́ред Миђровдэн* ВХ, на *Бурђевдэн*, за *Бурђевдэн* Ор. Тип *Бурђевдэн* траг је модела с акцентованом ултимом присвојних придева, иначе спорадично присутног у јужном делу ПодрГ (уп. са доследним *његов* у свим местима ПодрГ). Тип *Бурђевдэн* наслања се на актуелни модел присвојних придева, у коме је семантичка мотивација према акценту мотивне именице изразита.

¹⁹ Уп. са *одма́*, *саба́* у свим испитаним пунктовима ПодрГ.

²⁰ *Ора́с* — *ора́си* („плод ораха“).

²¹ Им. се јавља и с односом *бербѐр* — *бербѐри*.

²² Уп. са СМЂГ, 140, 149.

9. а) У презименима на *-ић* у свим местима ПодрГ чува се најчешће акценат именице или придева у основи.²³ Оваква мотивација акцента изразита је у ЂГ, ВХ и Ор:

Пећировић — Пећировићу, Манићашевић, Бабунковић, Пубунковић, Паићрнџић, Јовићић, Павловић, Мицић, Маврић ВХ, Јанковић, Вићфшевић, до Јове Радића, ни Славета Газића, Кэрсто Мајићу (Вјд), Јовановић Ор;

Мићировић, Стојановић, Јовановић, Гл'изоријевић, Аврамовић, Борђевић, Кузмановић, Пећковић, Тесаревић, Фил'ијовић, Пећировић²⁴ ЂГ.

б) У МК уочавају се два модела — први, парадигматски, како је у севернијим насељима; и, други, граматичко-парадигматски:

Никол'ић, Сјанковић, Борђевић, Пећковић, Тасић, Андријевић, Ивановић, Цвечиковић;

Никол'ић — Никол'ићи имау — од Никол'иће, од Борђевиће, он је Тасић, Пећковић — Пећковићи — Пећковићима.

в) Аутохтона имена родова²⁵ имају акценат им. с непостојаним *-а* (в. т. 10), пошто су изведена суфиксом *-џ*: *Пећкџици, Моравџици, Бугарџици — у Бугарџе, Баишуанџици.*

10. Именице с непостојаним *-а*:

а) *ћешвэрџак — ош ћешвэрџика, ијџак, уранак — уранка, џоџац — џоца, конџиџ — конџици, свџкар — свџкра — свџкру, мџџак — мџџка — мџџкови — теј мџџкове, мушкарџац -мушкарџима, за сирац, иресџлак, свџџак („празник, благодан“), џгањ — иреки џгњу, ијџал — ијџила — ијџиљ/ијџилови — ијџиллове, кџџал — кџџловџ ВХ, браиџанац — браиџанџа — браиџанџици — браиџанџима, на џган' — од џгња, канџвац, ћешвэрџак, мџџар — три мџџара, ојџнак — ојџнку — ојџнџе, у јарџам, џвџс, рџдија јџџам, раџжан' — два раџжан'а — раџжан'ови Ор;*

Мушкарџац — мушкарџа — мушкарџици — мушкарџима, коџац — три коџа, младџенџици — младџенџима, џџџи, бџџац („беланџе“) — бџџџе (Нмн), зајџац — зајџа — зајџима, бџџил'ак, удџвац, илаћкиџвац („плачљивко“), заиџилак („затилџак“) — заиџилка, Ииџал'ијанац — Ииџал'ијанџици МК, ни лџџвац — лџџџџа — лџџџџима, круџац („град“), мушкарџац — с веј мушкарџџе — мушкарџџима, ојџнак — обадва ојџнка — на ојџнџе, два мџџара,

²³ Обимна грађа М. Букумирића (БМОЈМ) највећим делом потврђује закључак изнет на основу мојих примера.

²⁴ Уп. са СМЂГ, 140.

²⁵ Презимена на *-ић* су новија.

вештар, *вога ијетла* — *ијетлу*, *орал* — *орла*, *вода ош кошла* Оп, *огань* — *ио огњу*, *свекар* — *свекра*, *иоклоџац* — *на иоклоџце*, *ојџнак*, два *лакџа* Зоћ;

Призрџенац — *Призрџенца* — *Призрџенцима*, у *ијешак* — *ош ијешка* до *ијешка*, два *кџла овас* — од *офса*, *ијешал* — *ијешла* — *ијешлови* — *ијешловима*, *орал* — *орлови*, *лакаш* — до *лакџове*, *млого ијослове*, *ојџнак* — *ојџанце*, *коноџац*, *колац* — *колци*, *свиџнац*, *удовац* — *удофца* — *удофцима*, *босџлак*, *свиџац* — *млого свиџце* ЋГ.

Очигледно је да за акценат ЋГ важе принципи ПодрГ, и да се отуд, овакав акценат може објаснити граматичко-парадигматским принципом.²⁶

У ЋГ потврђене су две именице са непостојаним *-а* у којима је акценат на нетипичном месту: *млого оцџш*, дај ми *оцџш*, добар *овџс*, сто *кџла овџс*. Акценат је у овим примерима подстакнут — због гравитног значења — одсуством других облика.

У МК акценатски модел им. с непостојаним *-а* стабилан је. Једном је, међутим, потврђено и *иљаџкивац*, наслањањем на акценат глагола *иљаџе*.

Им. с непостојаним *-а* с проширењем основе у ВХ, Ор и ЋГ имају семантичко-парадигматски, а у МК, Оп, Зоћ граматичко-парадигматски акценат: *колџџеви*, *ражњови*, *руџкови*, *оџџеви* — *оџџевима*, *лакџови*, *џошкџови*, *коштал* — *коштал'џеви*, *орал* — *орл'џеви* — *орл'џевима*, *ијешлови* — *ијешловима* МК, *ијешлови* — *ијешловима*, *кошталови* Оп, *лакџови*, *ијешлови* — *ијешловима*, *ио џошкџови* Зоћ. У Зоћ има и потврда семантичко-парадигматског акцента: *ијешлови* — *ијешловима*, *орл'џеви* — *орл'џеве* — *орл'џевима*.

б) Им. на *-џл* имају увек акценат на слогу испред када *-л* опстаје. У више места ПодрГ потврђени су и примери са *-а* уместо *-л* на крају слога, и контраховањем вокалске групе *-аа*.²⁷ Доминирају примери са акцентом *кошџа*²⁸, *ијешџа*, *ора* Ор ВХ МК Зоћ, а ретки су *кошџа*, *ијешџа*, *ора*. Тип *кошџа* упуђује на акценатски модел са акцентом на затвореној ултими са непостојаним *-а* и померањем акцента напред у облицима без непостојаног *-а*. Овакав акценат је могао стићи са усељеницима из црногорских крајева.²⁹

²⁶ М. Стевановић за ЋГ каже да „се не може објаснити којим путем је акценат доспео на претпоследњи слог“ (СМЋГ, 94), наводећи, између осталог, и Аустријанци, Призрџенци, мушкарца.

²⁷ МРСудБЛ, 456. Уп. са И-РОр, 584.

²⁸ Уп. са И-РОр, 584.

²⁹ Уп. са СМАПипер, 90.

Примери из ЋГ: *месо ош иешја, наш иешја, кошја* поред обичнијег *иешал — иешла, кошал — кошла* — упућују на стање пре контраховања финалне вокалске групе. И овде је потврђено *иешја, кошја*.

11. У формирању акцента им. на -а функционише, ако се у творбено мотивисане речи не умеша акценат мотивне речи, граматичко-парадигматски принцип.

Стабилност овог модела зависи од слоговне структуре граматичког наставка или суфикса — јединовокалског или двокалског:

Лука, Јова — Јову, Дока — Доку, Пера — ош Пера — Перу, кућа — ош куће; верига — веригу, њогаћа, ракија, црпјуља, свирајка, свекърва — свекърву — ош свекърве — свекървама, девојка — девојке — девојкама, гостинке — гостинкама, јешървама, ложница, иенђера — иреко иенђере ВХ, Димка, Вера, сас Тому, з Божу, с[с] Сшџфу, куд гезде, сирину, сџтира — сџтире — сџтирама, жџнама; недџла — у недџлу, ливаде, свекърва — свекървама, рабрџа, од грамаде до грамаде, иењава, иекара, свијнама; л'еифџа, у својбину, врућина, сируин'а, иушница Ор.

У ЋГ, ВХ и Ор у једном броју изведених им. сачувано је место акцента мотивне речи. Ово је подстакнуто јасним разграничењем мотивне речи и суфикса: *ош кџзине* (: *кџза*), *другарица* (: *другар*), *сшубица* (: *стуба*), *Лазарице* (в. т. 86), *Дџодољиче* (: *дџода*), *на брадавицу, ишја-вица, коломбрџица* (: *коломбрџ*), *рџвина, мађеја* (: *мађи*), *кн'ишчица, у иредавницу* (: *иредав*), *младевесџа*³⁰ — *младевесџу* („невеста“), *колшџа* („округла пита, као коло“) ВХ, *орашевина* (: *ораш*), *јџ колломбрџицу, ишјевича* (: *ишје*), *младица — младице, тџ сџтирице, свџшџина, младевесџа, сшубице, сџ сџнице* (: *сџне*; „саонице“) Ор, *удџица* (: *удџац*), *машџа, дирекџирица* (: *дирекџ*), *маџарица* (: *маџаре*), *гушџерица* (: *гушџер*), *кџрица* (: *кџрт*), *јасџишџица* (: *јасџџ*), *ушџџица* (: *ушџџ*), *кукавица, сшубице, Баковица, Бакофка, кућу каџавицу* (: *каџе*), *жџну лаџавицу* (: *лаџе*), *мџзлица* (: *мџзе*; „ведрица, музлица“), *коломбрџица* (: *коломбрџ*) ЋГ.

У ЋГ продуктиван је модел у коме је акценат на ултими творбене основе, па и у овим примерима постоји јасна међуморфемска граница: *ишјаница — ишјаницама, у коњушницу, гусџеница, џџаница, мушџеница, вевџица и вервџица — вервџицу, расџџина, солџарник*. Иако је у оваквим примерима акценат често на антепенултими, никако се не може сматрати да у ЋГ — као уосталом ни у ПодрГ — посто-

³⁰ Из друге речи сложенице испало је *не-*, па је тако јединица са значењем први део. Уп. са *мланесџа* — вероватно истог порекла — у СрГ, ГГ.

ји тежња ка трећесложном фонетском акценту, пошто су разлози оваквог места акцента очигледно морфолошки а не ритмички.

И у мојој грађи из Ор потврђени су акценти им. *дубовина, церовина, јеловина, боровина*.³¹ Им., иначе, спадају у нову лексику (в. т. 20а).

У већем делу им. у ВХ, иако је лако уочљива веза мотивне и мотивисане им., преовлађује граматичко-парадигматски принцип: *јет̄арвица — јет̄арвице* (Вјд), *виница — у виницу — наше винице, до Водице, рукавица, л'ейџиша, од гревџише, грозџиша, младина, сиротина, врагоштина, од врућине, нишаља*.

У неколико турцизама у Ор иницијални антепенултимски слог акцентован је према турском двосложном облику³²: у *ћаршију, комшија, ађија, баскија*, да пијемо *ракију*.³³ Наслањање ових им. на турски лик може бити узроковано контактом Срба у Ораховцу с турским језиком. У срединама у којима оваквог контакта нема, или је знатно слабији, јавља се тип: *комшија, баскија, ћаршија, ракија, ћамија* ВХ, МК, Оп.

У ЂГ стање је слично оном у ВХ и Ор, али са чешћим померањем акцента на пенултиму у Дмн него у овим местима:

*Јова Станковић — Јову, Сџанија, девојка — девојке, џејаница, удовица — удовицу, јасџућница, сџеница, сџирина, жџену, у џекару, кокошка, гугушка, гумрија, магла, недеља, кудеља, ладоина, бећарина, дај ми гуслу, дујна, домаћница*³⁴;

Жџенама, ћеркама, сџиринама, шџешкама, кокошкама, гускама; Призренкама, сџиринама, кокошкама, женџама, ћеркама, офцама, свињџама.

12. У МК, Оп и Зоћ у им. на -а остварен је знатнији продор фонетског пенултимског акцента у Дмн: *Олга, џреџ Кољу, жџена — жџену — женџама, и девојком и жџеном, свијна — свијнама, офцама, ћеркама, гускама, мећка — мећкама; л'исица — л'исицу — л'исицама, јаребица — јаребицама, сџаница („стеница“) — сџаницама, ружџица („ружа“), брџат џијаница — џијаницама, додољџица — додољџицама, сџрамџиша, сл'езџенка, осџџџка („осје“), девојкама, комшикама МК, на рогођу, жџена — женџама, девојка — девојкама, ћерка, одаја, кокошка, ћеркама, кравама, кокошкама, девојкама, ућишељџицама, јет̄ар-*

³¹ Уп. са И-РОр, 584.

³² Уп. са оближњим турским призренским говором у СЈПТГ: *çarşi* (стр. 165), *kouşi* (172), *hacı* (169), *baski* (161), *rakı* (177), *sami* (према мом материјалу).

³³ Док се остале им. у Ор користе с наведеним акцентом, им. *ракија* јавља се и с акцентом *ракија*.

³⁴ В. и примере у СМЂГ, 140.

вама, ластавицама, тигањице, ућишељица — од наше *ућишељице, с ведрицу, домаћица* стара Оп, *свекэрва — свекэрву — свекэрвама, мећкама, јейэрва — јейэрвама, њогаћа, у ићеницу, сиротиин'а, шејсије, бошћа, налэне, у кошул'у, манистире, кравама* Зоћ.

У Дмн у МК, Оп и Зоћ, пре свега у именицама с једносложном граматичком основом, парадигматски акценат је отпорнији, па је поред модела *женáма* потврђено и: *жéнама, свијн'ама, ћэркама, мећкама, сéстирама* МК, *кравама, сéстирама, жéнама, ућишељицама* Оп, *кравама; жéнама, ћэркама, бивол'ицама* Зоћ.

Мало је потврда из МК с парадигматским акцентом именица с двосложном и вишесложном основом: *девојкама, кокóшкама, ућишељкама, деверићн'ама, свекэрвама*.

Чување акцента мотивне речи у изведеницама у МК, Оп и Зоћ знатно је ређе него у севернијем делу Подрг: *жейвэрица* (: жетвар), *другарица* (: другар; аутохтоно другаћа), *ластавица, ијјавица* МК, *тигањица* (: тигањ) — *тигањице, ућишељица, у њодáвницу, вéдрица* (: вéдро), *домаћица* (: домаћин) Оп, *од брадавце, својшипина, ијјавице* Зоћ.

У МК је поред *верверица* и *вэрверица*.

У именима по мужу претежно се чува акценат мотивне речи, али има и потврда с граматичко-парадигматским акцентом: *Милошевица, Душáновица, Благојевица, Мишровица, Бранковица, Гединица; Марковица, Јовиницу, њо Бранковице, Гединица* МК, *Стиáнковица, Милáновица* Оп, *Јовиница, Сшефиница; њо Благојевице* Зоћ.

13. Им. *браћа* и *деца* у облицима с једновокалским наставком имају увек акценатован слог основе: *деца* — *имам пéт децу*, пред *браћу* ВХ, *сэз децу, од браће* Ор, *браћа, деца* МК Зоћ ЂГ.

У значењу намене ове им. су плурализоване. У Дмн имају акценат на пенултими. Пошто скоро и нема потврда типа *децама* — осим у ВХ, а има — додуше не много — потврда *браћама/браћима*, може се претпоставити да је *децама* подупрто парадигмом јединских облика (в. т. 17а), а *децама* је према им. *деца*. *Браћама/браћима* наслања се на *децама*:

Неам *децама, децама* својема ВХ, *децама, браћима/браћама* Ор, *браћима, децама* МК, *децама* нашема, *браћима* Оп, *децама*³⁵, *браћама* ЂГ;

децама, браћама ВХ, *браћама* вашема, *браћима* Ор, *браћима* МК Оп, *браћама* ЂГ.

³⁵ Уп. са СМЂГ, 140, 151.

14. Им. *мајџи* у северном делу ПодрГ има семантичко-парадигматски акценат: од *мајџере*, дади *мајџере*, *мајџер* му, *мајџерама* ВХ, *џо мајџере*, на *мајџер* Оп, *мајџер*, *мајџере* ЂГ.

У МК акценат се помера на крај граматичке основе: *умре* ги брат *мајџере*, од *мајџере*, *мајџерама*. У облику једнаком граматичкој основи акценат је на пенултими у свим пунктовима, што је вероватна аналогичност према *мајџи*, али и великом броју им. ж.р.: *мајџер* да видим, *мајџер* ти.

У Оп и Зоћ потврђени су примери модела из МК, а у Оп је и: дадо *мајџере*.

15. Им. на *-o/-e* без проширења основе прозодијски су се изједначиле с им. на *-ø* и *-a*.

Стабилност парадигматског принципа или продор пенултимског акцента у Дмн, корелативни су са стањем у прозодији осталих врста именица:

Говѣдо — говѣда — говѣдима, *Бѣшко — Бѣшка*, *Сѣјјко*, *корѣџо*, *грѣјзе*, *кољѣно — кољѣна*, *мѣсѣџо*, *гѣмно*, *огњѣџиџе — огњѣџиџа* ВХ, *Сѣјјанко — Сѣјјанку*, *Недѣљко*, *лѣјзе*, *сѣно*, *грѣјзе*, *дѣрво*, *врећало*, *говѣдима* Оп, *Сѣрѣћко*, *кол'ѣно*, *богасѣџво*, *џорѣџиџе*, *рошѣџо*, у остарѣло *дѣбо* („у старо доба“), *корѣџо*, *вѣрћѣло* („вртлог“), *слунџе*, *крѣлџе*, на наше *грѣбл'а*, *говѣдима*; *говѣдѣма* МК, *слунџе*, *гљѣџо*, *сѣло* ЂГ.

16. Глаголске им. чувају акценат трпног гл. придева.

У северном делу ПодрГ и ЂГ у глаголској парадигми акценат је везан за исти слог (*џѣѣџам — џѣѣџала — џѣѣџан — џѣѣџана*); у јужнијем делу, посебно у МК, акценат се у глаголским облицима везује за финални вокал граматичке основе (*џѣѣџам — џѣѣџала³⁶ — џѣѣџан — џѣѣџана*):

Пѣјене, *јѣдене*, *рѣбање*, *сѣден'е*, *џошѣџувајн'е*, *мѣсѣјн'е* ВХ, *џграјње*, *џѣѣџање* кошѣл'е, *сѣирање*, неко *гласање*, *снабдѣвање*, *мѣјење*, *џѣѣџајн'е* Оп, *обуџвање*, *коѣјан'е*, *бѣгајн'е* ЂГ;

Вѣршѣјн'е, *сѣдѣјн'е*, *јѣдѣјн'е*, *џграјн'е*, *џојајн'е*, *бѣло џошѣџувајн'е*, *везувајн'е* МК, *џѣрћѣјн'е*, *вѣкајн'е*, *коѣјање*, *дел'ѣјн'е*, *за варајн'е* Оп, *зборѣње*, *џурајн'е*, *идѣјн'е* Зоћ.

У Оп је поред *џушѣџувајн'е*, *џѣѣџувајн'е* и *џушѣџувајн'е*, *џѣѣџувајн'е*. У ЂГ и *удавајн'е*.

У јужном делу ПодрГ ретке су потврде глаголских им. с презентским акцентом: *коѣјајн'е*, *мѣсѣјн'е* Оп, *зборѣјн'е* до *нѣћ*, *џѣѣџан'е* Зоћ.

³⁶ У јужном делу ПодрГ у радном гл. придеву граматичким обележјем осећа се *-a* (ж. р. јд.), *-o* (с. р. јд.), *-e* (мн.) (*работѣја* < *работал-ø* : *работал-а* : *работал-o* : *работал'е*).

17. По месту акцента појединих група им. с проширењем основе, ПодрГ је подељен на северни у јужни део.

а) Творбено немотивисане именице имају у свим местима ПодрГ граматичко-парадигматски акценат: *ја̀ре* — *ја̀реџа* — *ја̀риџи* — *ја̀риџима*, с напоменом да се у Дмн у јужном делу факултативно јавља и фонетски пенултимски акценат:

Деџе — *деџеџа* — *деџеџу*, *џил'е* — *џил'еџа* — *џил'џи* — *џил'џима*, *буре* — *вџда од бурџеџа*, *од ја̀реџа*, *ја̀гњџеџа*, *шишеџу*, *гџрне* — *гџрнеџу* — *гџрниџи*, *кџрџаџе* — *кџрџаџеџа*³⁷, *џарџе* — *џарџеџа* — *џарџиџи* ВХ, *деџе* — *вџму деџеџу*, *буре* — *бурџеџа* — *буриџи* — *у буриџе*, *ја̀ре* — *ја̀риџи* — *ја̀риџима*, *џел'е* — *џел'еџа*³⁸ — *џел'џи* — *џел'џима* (н, чешџе, *џејаџима*), *маџаре* — *маџареџу* — *маџариџима* Оп, *буре* — *бурџеџа* — *буриџи*, *гџрне* — *грниџи*, *деџе* — *деџеџа*, *џрасеџа* — *џрасеџу* — *џрасиџи* — *џрасиџима*, *ја̀гње* — *ја̀гњиџи*, *џдрџебе* — *џдрџебеџа* — *џдрџебиџи*, *џел'е* — *џел'еџа* — *џел'џи*, *џил'џи*, *џрасиџи*, *ја̀ре* — *ја̀реџа* — *ја̀риџи* — *ја̀риџима*³⁹ ЂГ.

Наџега деџеџа, *буре* — *бурџеџа* — *буриџи*, *јуџе* — *јуџиџи*, *гџрне* — *грниџи*, *џрасе* — *џрасеџа* — *џрасиџи* — *џрасиџама*, *џил'е* — *џил'еџу* — *џил'џама* МК, *џел'е* — *џел'еџа*, *маџаре* — *маџареџа* — *маџареџу* — *маџариџи* — *маџариџама/маџариџима* и *маџариџама* Оп, *гџрне* — *грнеџа* — *грниџи*, *деџе* — *деџеџа* Зођ.

Им. *ба̀нџе* („бадџак“) у ВХ у творбеном смислу није деминутив пошто им. *бадџак* нема у ПодрГ. Деминутивно значење, међутим, није потпуно изbledело, па се јављају примери који местом акцента упућују на различите прозодијске моделе: *ба̀нџе* — *ба̀нџеџа* — *ба̀нџиџи*, али и *ба̀нџиџи*.

У свим јужнометохијским говорима им. *враиџе* — *враиџеџа* — *враиџиџи* без деминутивног је значења, пошто нема им. *вџабаџ*.

Им. с проширењем *-ен* припадају овом моделу: *време* — *времеџа* — *времеџа*, *џме* — *џмеџа*⁴⁰ (Гјд, Нмн, ОПмн), *ра̀мо* — *ра̀меџа* — *на ра̀меџу* ВХ Оп, у ста̀ро *врѐмо* — *од врѐмеџа* (Гјд) — *врѐмеџа тѐшке*, *ра̀мо* — *од ра̀меџа* (Гјд) — *џо ра̀меџу* — *ра̀меџа* (Нмн) МК, *време* — *времеџа* Зођ, *време* — *времеџа* (Г/ОПјд, Н/ОПмн), *бреме* — *бремеџа*.

³⁷ Им. није деминутив у односу на крчаг, пошто *кџрџаџе* има значење основне именице.

³⁸ У мом материјалу нису потврђени примери с акцентом типа *џел'еџу* у Оп (уп. са И-РОр, 584).

³⁹ В. и примере у СМЂГ, 109.

⁴⁰ Уп. са *џмена* у И-РОр, 584.

б) Им. изведене суфиксом *-ће* (< *-че*) у северном делу Подрг најчешће чувају место акцента мотивне речи у свим облицима:

Унуће (: унуќ) — *унућеша* — *унућешу* — *унућићи* — *унућићима*, *шањирће* (: тањир) — три *шањирћеша* — *шањирћићи*, *кофинће* — *кофинћићи*, *каљендарће* — *каљендарћићи*, *годишњаће* (: годишњаќ) — *годишњаћешу*, *девојће* — *девојћеша* — *девојћићи* — *девојћићима*, *свинће*, *бързанће* — *бързанћићи*, *ќотл'иће* — *ќотл'ићићи*, *шећкиће* (: тетќић) — *шећкићеша* ВХ, *унуће* — *унућеша* — *сас унућићи* — *унућићима*, *маћиће* — *маћићеша* — *маћићићи*, *ибриће* (: ибриќ) — *ибрићићи*, *свирјће* (: свирјака) — *свирјјићи*, *котл'иће* — *котл'ићићи* (: котл'ица) Оп, *фенерће* — *фенерћићи*, *шан'ирће* — два *шан'ирћеша* — *шан'ирћићи*, *унућешу* твојему — *унућићи*, *котл'иће* — *котл'ићићи* — *котл'ићиће* ЂГ;

У северном делу Подрг забележена су неколика примера с акцентом им. типа *јаре* — *јареша*: ни два *шан'ирћеша*, дади *девојћешу*, *свинћеша* ВХ, *ош котл'ићеша*, ни *шећкићешу* Оп, *девојћеша*, *маће* — *маћеша* — *маћићи* — *сас маћиће* — *маћићима* ЂГ.

У јужнијем делу Подрг, посебно у МК, ове им. прозодијски су се изједначиле с именицама типа *јаре* — *јареша*: *девојће* — *девојћешу* — *девојћићи* — *девојћићама* и *девојћићама*, *котл'иће* — *котл'ићићи*, *кавалће*, *снојићи*, *комаће* л'еба — *ио комаћешу* — *комаћићи*, *вирће* — *вирћићи*, *рукће* — *рукићи* МК, *девојће* — *девојћеша* — *девојћешу* — *девојћићи*, *фенерће* — *фенерћићи*, *иошќо'н'ће* — *иошќо'н'ћеша*, *свинће* — *свинћеша* Оп, *јел'еће* — *јел'ећеша* — *јел'ећићи*, *унуће* — *унућеша* — *унућићи*, *л'еиће* — шес *л'еићеша* — *л'еићићи* Зоћ.

У Оп и Зоћ ретки су примери с акцентом на мотивној речи: *девојћеша* — *девојћићи*, *свинћешу* Оп, два *л'еићеша*, *девојћићима* Зоћ.

18. Антропоними на *-е* и *-и*, претежно хипокорнстичког карактера, у облицима с проширеном основом у ЂГ и северном делу Подрг претежно чувају парадигматски акценат. У МК увек, у Оп и Зоћ претежно, и ове им. изједначиле су се прозодијски с им. типа *јаре* — *јареша*:

Ђорће — до *Ђорћеша* — ни *Ђорћешу*, *Мил'е* — *Мил'еша*, *Буиће* (хип. од Обрад) — *Буићеша*, *Драѓи* — *Драѓеша* — *Драѓешу*, *Добри* — *Добреша* — *Добрешу*, *Џики* — *Џикешу*, *Зоќи* — *Зоќешу* ВХ, *Славе* — *Славеша* — *Славешу*, *Мил'еша*, *Баџи* — *Баџешу*, *Зоќи* — *Зоќеша* Оп, *Мил'е* — *Мил'еша* Стојановића, *Славешу*, *Драѓешу*, *Бане* — *Банешу*, *Калће* — *Калћеша* — *Калћешу*, *Миќки* — *Миќкеша*, *Блаѓи* — *Блаѓеша* ЂГ.

Ретко у северном делу и: *Миљеша*, и *Драѓешу* ВХ, *ош Славеша* Оп, *Мил'еша*, *Мани* — од *Маниша* — *Манишу* ЂГ.

б) Мушка лична имена на -ø најчешће су прилагођена пенултимском ритму: *Милан — Милана — Милане, Дамњан, Сћанимир* Љу, *Душан, Јован, Добривој* Љут, *Сћеван, Сћанислав* Леш, *Фил'ић, Сћаномир* Муш, *Душан, Милош, Слободан — Слободана* Дво.

Док у Љу, Муш, Дел, Врб, Дој нема потврда с акцентом на затвореној ултими, у неким местима ПодГ бележени су: *Јован, Милан, Душан* Љут, *Јован, Сћеван, Милош* Леш, *Слободан, Милан, Јован* Љекић Дво.

в) У презименима на -ић факултативно се чува акценат присвојеног придева, који може бити подударан с акцентом личног имена: *Пешкович', Пиркович', Сћанојевич' Љу, Јованович', Миланович', Сћанкович' Љут, Гл'изоријевич', Милошевич', Јованович' Леш, Миђалович' Муш, Јовановић, Миђаловић* Дво.

Чување акцента мотивне речи обичније је у низијском делу ПодГ, па оно може бити утицај ПодрГ.

Напоредни су, али и ређи, облици типа *Маркович', Сћанојевич', Пиркович'* Љу.

г) Новија лексика у ПодГГ прозодијски је адаптирана с високом доследношћу, а нетипичан акценат знатно је ређи него у ПодрГ (в. т. 20) и ПрГ (в. т. 24): *тај њрекријај, за њрекријај, судија, у задругу* Љу, *доживл'ај, ка чел'ић* Леш, *материјал, баџаљон, обичај* Дво.

д) Врло су ретке потврде с парадигматским акцентом. Пошто су по правилу резултат емфатичког истицања, не треба их сматрати системском појавом: *од Јвана* Љу, *девојч'ич'и, свинч'ич'и* Леш, *у свашо-ве, на Сћевана, Дамњану* Муш.

ђ) У сложеницама је акценат факултативно на затвореној ултими са једносложном речи на крају: *џоловиноч'* („поноћ“), *џрудовдан, дрвокљук, Београд* Љу, *до џоловиноч'* Леш.

У примерима *Бџаград^м*, у *Београд^м* Муш, *кућа у Бџаград^м*, *сћо-џарићи* Дел — саставни делови нису довољно срасли у сложеницу.

22. Антепенултимски ритам: *медвед^м — медведа — медведи, вукови, девер — деверу — деверима, веселе, сас џч'еницу, на џревару, деверовица, у Дојнице, Лазарице, Божич', у виноград^м — виногради* Дој, *наша својбина, од Врбичане, Шћешарци, Дамњан — Дамњану, Сћаномир, волови — волovima* Врб.

У Дој, ретко и: *домач'ица, деверовица, у својбину.*

И у овом делу ПодГГ нова лексика прозодијски је адаптирана, а ретки су примери типа: *камион, бија обич'ај, секл'етиар* Дој, *аушобус, материјал* Врб.

С. Реметић наводи и примере у којима је акценат на слоговима испред пенултима.⁵⁰ Поређењем дела наведених примера нетипичног места акцента за ПрГ са прозодијском ситуацијом у оближњим говорима уочава се да постоји висока подударност са местом акцента у ПодрГ⁵¹, како у парадигматском везивању акцента тако и у померању акцента напред у новој лексици (в. т. 4–20).

СрГ, ГГ

25. У ГГ и СрГ устаљен је фонетски антепенултимски ритам изузетне доследности.

а) Са дијалекатског аспекта за СрГ⁵² од интереса су примери типа *Петкóвица* (< Петкóвица), *Тривунóца*, *Сџанóца*⁵³ у којима је акценат на пенултима. И у мом материјалу ове им. нису прилагођене антепенултимском ритму, што значи да је присутна свест о морфолошкој структури пре испадања *-в-* у интервокалном положају и редуковања *-и-* у неслоготворни глас.

б) Антепенултимски ритам у ГГ ремети се у емфатичком истицању померањем акцента на пенултиму. Овакво истицање местом акцента посебно је карактеристично за виша села Горе, пре свега за говор Брода: *дуђáни*, *рабóџа*, *во Пришџи́на*.⁵⁴

Пенултимски акценат емфатичког порекла у ГГ чешћи је на придевима и прилозима, нешто ређи на им. и глаголима.

в) На нивоу синтагме у СрГ и ГГ придевска реч и им. често су везане у једну интонациону целину у којој се атонична двосложна им. наслања на ултиму придевске речи чинећи тако не само значењску него и интонациону целину: *нашá-кућа*, *брежнó-месџо*, *ладна́-вода*⁵⁵ ГГ, *џрвó-деџе*, *сџарá-жсена*, *мицкá-кућа* СрГ.⁵⁶

Оваквог синтагматског акцента нема у говорима са фонетским пенултимским ритмом.

⁵⁰ РСПГ, 352–353.

⁵¹ На неаутохтоност и утицај ПодрГ посредно се упућује и у РСПГ, 352–353.

⁵² О акценту СрГ, посебно о акценту им. в. ПМГСЖ, 144–154, 159–170.

⁵³ Уп. са ПМГСЖ, 151.

⁵⁴ Више о овоме в. у МРГГ, 124.

⁵⁵ В. и примере у МРГГ, 125.

⁵⁶ Моја грађа потврђује да нема промена у односу на стање од пре шездесетак година, констатованог у ПМГСЖ, 152.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

26. У говорима јужне Метохије и Шарпланинске области наслеђени прозодијски систем преуређен је ликвидацијом квантитетских и тонских опозиција, затим различитим преношењима акцента.

а) Степен прозодијских иновација највећи је у шарпланинским говорима — СрГ и ГГ. Антепенултимски ритам СрГ и ГГ има упориште у несловенским прозодијским системима, а у ове говоре је стигао из оближњих западномакедонских.

Оба говора су без дистинктивних прозодијских опозиција.⁵⁷

б) У СиГ остварен је пенултимски ритам високе доследности, а за овакву стабилност од значаја је фонетска антепенултимска акцен-туација СрГ и ГГ, али и близина западномакедонских говора.

Функционално оптерећење места акцента у СиГ присутно је само у односу Злмн. презента (*вiкаw, рабошiaw*) и Злмн. имперфекта (*викаw, рабошiaw*).

в) У ПрГ пенултимски ритам им. доведен је до краја.

Дистинктивну вредност у овом говору има место акцента у неким глаголским облицима: Злјд. презента и 2/3лјд. аориста, Злмн. презента⁵⁸ и Злмн. имперфекта⁵⁹, 1лјд. аориста и 2/3лјд. аориста.⁶⁰

У Дјд хомонимија придева *сiшарејзи* отклања се местом акцента: *сiшарејзи* (Дјд придева *сiшiара*) — *сiшарејзи* (Дјд компаратива *сiшiарејiа*).

г) У ПодгГ пенултимски ритам доследнији је него у ПрГ.

Место акцента разликује значење Злмн. презента (*iмаw*) и Злмн. имперфекта (*имаw*). У нестајању је однос *наiуни* (2/3лјд. аориста) — *наiуни* (1лјд. аориста) — *наiуни* (Злјд. презента).

д) У ПодрГ, коме припада и ЋГ, преовлађује семантичко-парадигматски и граматичко-парадигматски принцип.

Иако је место акцента им. у ПодрГ знатно разноврсније него у осталом делу области, није уочен минимални пар с функционалним оптерећењем акцента, а хомонимија се отклања другим средствима (од мoјeга раmеnа — наше раmеnа).

Функционално оптерећење места акцента у основи није веће него у ПрГ и ПодгГ. Доследна је разлика *iмаw* (Злмн. презента) — *имаw* (Злмн. имперфекта). Иако се експанзијом *-o* у 1лјд. аориста

⁵⁷ ИПФонол, 547.

⁵⁸ Уп. са РСПГ, 349.

⁵⁹ Исто, 500–501, 506.

⁶⁰ Исто, 507.

морфолошким средствима отклања хомонимија у јд. аориста, у ПодрГ је релативно стабилан однос: *извади́* (1лјд. аориста) — *извади* (2/3лјд. аориста) — *извади* (3лјд. презента; 2лјд. императива).

И у овом говору, што је обележје говора на простору од Ђаковице до Призрена, у Дјд хомонимија *сѡарејзи* отклања се местом акцента: *сѡарејзи* (Дјд придева *сѡара*) — *сѡарѣзи* (Дјд компаратива *сѡарѣја*).

27. На овом простору сусрећу се две тенденције — једна — стигла с југа — искључиво наслоњена на слоговну структуру речи (фонетски принцип) и — друга — са севера — са изразитим парадигматским принципом и семантичком мотивацијом акцента. Обе тенденције срећу се у јужном делу ПодрГ, у коме настаје модел граматичко-парадигматског акцента, који функционишући на овај начин ствара већи број речи и облика с акцентом на пенултими.

28. У ПодрГ долази до акценатског сукобљавања морфема у структури речи. Некада претеже семантички моменат — акценат мотивне речи опстаје у мотивисаној, некада претеже граматички моменат — однос основе и граматичког обележја, некада се — ово је принцип најмање снаге — акценат везује за финални слог творбене основе. У свим овим моделима, заправо, присутан је принцип јасне морфемске границе у речима.

Место акцента мотивисано семантички, граматички или творбено опстаје у парадигми. У јужном делу ПодрГ, међутим, зачиње се пенултимски ритам.

29. Узроци оваквог развоја прозодијских типова у овом делу српског језика различити су — од унутарсистемских до непосредних или посредних утицаја прозодијских система несловенских језика.

Пенултимски прозодијски тип, додуше, у различитом степену, али подједнако доследан у стабилности пенултимског ритма именица, има своје упориште у граматичко-парадигматском прозодијском моделу присутном у ПодрГ. Проширењем основе (*синóв-*, *јарѣѡ-*, *рамѣн-*) не мења се овој однос пошто систем почива на принципу да је акценат на слогу основе иза кога је граматичко обележје (однос стабилног и варијабилног у облику). Аналошким уједначавањима парадигматски принцип потискује се фонетским.

Оваквом слоговном нивелисању најподложније су именице, пошто је једини двовокалски наставак у Дмн (жен-*а*, жен-*е*, жен-*у*, жен-*о*; жен-*е*, жен-*ама/-ами*; у СиГ и једновокалски наставак — жен-*ам*).

О значају једносложности — вишесложности наставка и односу граматичке основе и наставка за формирање пенултимског акцента

сведочи прозодијска ситуација у различитим врстама речи у јужној Метохији. Док је пенултимски ритам у именичкој парадигми стабилан у ПрГ и ПодгГ, а у јужном делу ПодрГ такав ритам продире и у Дмн (*жéна — жéнама*), у придевској промени парадигматски принцип опстаје — натруњен у мањој мери пенултимским ритмом у ПрГ и ПодгГ — захваљујући двовокалским наставцима у већем броју облика (*мој — мојeга — мојeму — мојeзи — мојeма*).

О присутности граматичко-парадигматског модела у целој јужној Метохији сведочи померање акцента са ултима вишесложних придевских речи у ПрГ и ПодрГ и чување акцента на ултими основе у зависним падежима (*гóл'ем < *гол'ем — гол'емога — гол'емому — гол'ема — гол'емојзи*). Ситуација је у ПодрГ идентична, осим у облицима с наставком -ø.

30. Говорећи о прозодијским приликама у Ор, П. Ивић и С. Реметић наводе: „Прозодијске особине се изводе из српскохрватског двоакценатског инвентара (систем А)“⁶¹ Иако су у ПодрГ, поредећи га са осталим говорима испитане области, иновације у односу на полазни прозодијски систем најмање, прозодијска слика је знатно пре-структурирана.

У формирању места акцента именица, али и других речи, у ПодрГ од пресудног је значаја тип ултима, без обзира на квантитет. У овом говору је извршено померање са отворене ултима на пенултиму, са каснијим аналошким уједначавањима. Слогови са затвореном ултимом остају (осим оних са непостојаним -а, због деловања парадигматског принципа) изван овога процеса пошто „вокал иза којег следи још један консонант је ипак удаљенији од краја речи од вокала на самом крају“⁶². Аналошким уједначавањима померени су акценти у другим именицама, па је тако створен стабилан систем са опстанком акцента на затвореној ултими (= граматичка основа) и померањем акцента са отворене ултима.

Грамматичко-парадигматски прозодијски тип резултат је накнадног развоја, када се функционално оптерећење акцента знатно смањило.

⁶¹ И-РОр, 584.

⁶² ИПФонол, 558.

Скраћенице поменуте литературе:

1. БМОЈМ Милета Букумирић, *Из ономастике јужне Метохије*, у: Ономатолошки прилози V, САНУ, Београд 1984.
2. БМСМГ Милета Букумирић, *Говори северне Метохије*, докторска дисертација одбрањена 26. II 1999. на Филозофском факултету у Новом Саду (рукопис).
3. ИПФонол Павле Ивић, Целокупна дела Павла Ивића, X/1. 1. *О фонологији: расправе, студије, чланци* (приредио Драгољуб Петровић), Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад 1998.
4. И-РОр Pavle Ivić i Slobodan Remetić, *Orahovac*, у: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Posebna izdanja ANUBiH, knj. LV, Sarajevo 1981.
5. МРГГ Радивоје Младеновић, *Горански говор*, у: *Шарланинске жупе Гора, Ојоље и Средска (антропогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике)*, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, посебна издања, књ. 40/II, Београд 1995.
6. МРСудбЛ Радивоје Младеновић, *Судбина –Л на крају слога у српским говорима на југозападу Косова и Метохије*, у: *Српски језик IV/1–2*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд 1999.
7. МПГСЖ Миливоје Павловић, *Говор Сретичке жупе*, СДЗБ VIII, СКА, Београд 1939.
8. РМПрПод Милован Радовановић, *Сјановништво Призренског Подгора*, Гласник музеја Косова и Метохије, књ. IX, Приштина 1965.
9. РСАПГ Сlobодан Реметић, *Акцентиски систем у призренском говору*, у: *Говори призренско-шимочке области и суседних дијалеката*, Зборник радова са научног скупа (Нишка Бања, јуна 1992), Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ Београд, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Ниш 1994.
10. РСПГ Сlobодан Реметић, *Српски призренски говор I (гласови и облици)*, СДЗБ XLII, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд 1996.
11. СЈПТГ Sureja Jusuf, *Prizrenski turski govor*, Jedinstvo, Priština 1987.
12. СМАПипер Михаило Стевановић, *Систем акцентуације у њиберском говору*, СДЗБ X, Српска краљевска академија, Београд 1940.
13. СМЂГ Михаило Стевановић, *Ђаковачки говор*, СДЗБ XI, Српска академија наука, Институт за српски језик, Београд 1950.

